

UNIVERZITA SV. CYRILA A METODA V TRNAVE
Filozofická fakulta

ROKY PRELOMU
Slovensko v rokoch 1945 – 1948

Peter Sokolovič a kolektív

Trnava 2015

ROKY PRELOMU
Slovensko v rokoch 1945 – 1948

Kniha vyšla v spolupráci s Ústavom pamäti národa

Fotografie na obálke pochádzajú z Archívu Múzea SNP v Banskej Bystrici.

Autori: PhDr. Peter Sokolovič, PhD. a kolektív
Zostavil: PhDr. Peter Sokolovič, PhD.
Recenzenti: Doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.
PhDr. Anton Hrnko, CSc.

© Autori:

Milan Bárta, Ján Bobák, Tomáš Černák, Martin Garek, Lucia Halmová, Ľudovít Hallon, Marek Ilko, Vlasta Jaksicsová, Juraj Jankech, Jan Kalous, Rastislav Karaba, Michal Kovačik, Katarína Kožáková, Juraj Krištofík, Juraj Kríž, Róbert Letz, Milica Majeriková-Molitoris, Michal Malatinský, Matej Medvecký, Katarína Slobodová Nováková, Michal Pehr, Ivan A. Petranský, Ondrej Podolec, Miroslav Sabol, Jerguš Sivoš, Peter Sokolovič, Marek Syrný, Vladimír Varinský, Martin Vitko

© Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani jeho časť nemožno reprodukovat' bez súhlasu majiteľov autorských práv.

Texty neprešli jazykovou korektúrou.

Vydanie vedeckej monografie bolo schválené edičnou radou Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave a vedením Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Vydala Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015
Vydanie prvé

ISBN 978-80-8105-643-7

OBSAH

Na úvod.....	6
--------------	---

SPOLOČENSKO-POLITICKÉ ASPEKTY

Retribučné nariadenie SNR ako právny podklad retribúcie na Slovensku <i>Michal Malatinský</i>	10
K ústavnoprávnym a politickým otázkam vývoja miestnej správy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 <i>Ondrej Podolec</i>	41
Slovenská povojnová politická emigrácia a jej aktivity na Slovensku z pohľadu nových prameňov <i>Vladimír Varinský</i>	66
Slovenská štátnosť v politike Slovenskej ligy v Amerike v rokoch 1945 – 1951 <i>Ján Bobák</i>	80
Demokratická strana na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 – organizačné aspekty <i>Marek Syrný</i>	151

OSOBNOSTI

Úloha Júliusa Ďuriša na Slovensku počas februárových udalostí 1948 <i>Tomáš Černák</i>	182
Ján Kempný – prvá obeť komunistického režimu <i>Juraj Kríž</i>	201
Edvard Beneš a Slovensko <i>Michal Pehr</i>	241
Súdne procesy s veliteľom POHG v Novom Meste nad Váhom Jozefom Gašparíkom a staroturianskym vládnym komisárom Júliusom Tomkom <i>Juraj Krištofík</i>	265

BEZPEČNOSTNÝ APARÁT

Zabezpečiť bezpečnosť Slovenska. VI. odbor Povereníctva vnútra <i>Matej Medvecký</i>	302
Porovnanie všeobecnej situácie na Slovensku v roku 1946 s obdobím 1. a 2. čs. republiky očami príslušníkov SNB z českých zemí <i>Martin Vitko</i>	313
Budování nového bezpečnostního aparátu v letech 1945 – 1948 <i>Jan Kalous</i>	328
Odraz „slovenské otázky“ v bezpečnostním výboru Ústavodárného národního shromáždění 1946 – 1948 <i>Milan Bárta</i>	346

CIRKEV A KULTÚRA

Katolícke Slovensko putuje. Roky 1945 – 1948 ako roky púti <i>Róbert Letz</i>	362
Politické aktivity katolíckych kňazov na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 <i>Rastislav Karaba</i>	404
Malé kresťanské denominácie na Slovensku v rokoch 1945 – 1949 <i>Ivan A. Petranský</i>	428
Historické etapy v dejinách farnosti Čerhov <i>Marek Ilko</i>	477
Hodnotový spor v slovenskej kultúre v rokoch prelomu 1945 – 1948 <i>Vlasta Jaksicsová</i>	509

REGIÓNŮ

Bojovníci alebo povojnoví hrdinovia? Príspevok k partizánskemu hnutiu po roku 1945 <i>Lucia Halmová</i>	532
Situácia na bývalých inkorporovaných územiach Spiša a Oravy v rokoch 1945 – 1947 <i>Milica Majeriková-Molitoris</i>	546

„Nepriatelia“ štátu v obci Častá a okolí <i>Michal Kovačík</i>	574
Pracovný tábor Ústie nad Oravou 1945 – 1949 <i>Martin Garek</i>	607
Sústredovací tábor pre Nemcov na kežmarskom hrade v rokoch 1945 – 1946 <i>Jerguš Sivoš</i>	625
Aktivita politických strán a povojnové demokratické voľby 1946 v okrese Považská Bystrica <i>Juraj Jankech</i>	638
Predohra a priebeh februárových udalostí v Trnave <i>Peter Sokolovič</i>	652

HOSPODÁRSTVO

Konštituovanie povojnovej ekonomickej sústavy a príprava dvojročného hospodárskeho plánu <i>Miroslav Sabol</i>	676
Deštrukcia komerčného bankovníctva na Slovensku 1945 – 1950 <i>Ludovít Hallon</i>	697
Dopad zmien v pozemkovom vlastníctve na život slovenskej dediny. <i>Katarína Slobodová Nováková</i>	723
Východiská, transformácia a piliere sociálneho štátu v Československu v rokoch 1945 – 1948 <i>Katarína Kožáková</i>	741
RESUMÉ	772
NA ZÁVER	774
POUŽITÁ LITERATÚRA	776
O AUTOROCH	813

Na úvod

Roky 1945 – 1948 patria v slovenských dejinách k jedným z najturbulentnejších období. Nie je sa čomu diviť. Po obnovení Československej republiky sa nastupujúci režim snažil vyrovnať s predchádzajúcim politickým zriadením, jeho štruktúrami či exponentmi. Formoval si tiež vlastné mocenské centrá a žil vlastnou politickou situáciou, ktorá sa na slovenskom území zúžila na boj dvoch odlišných ideológií – demokratickej, prezentovanej Demokratickou stranou a totalitnej, prezentovanej slovenskými komunistami. V predkladanej kolektívnej monografii však čitateľ nájde množstvo zaujímavých a prínosných kapitol nielen z uvedených okruhov. Autori sa v nich zameriavajú nielen na „veľké dejiny“, cieľom ich záujmu sa stali aj osobnosti, ktoré im vtlačili svoju pečať, analýza postavenia slovenských regiónov a ich vplyv na charakter uvedeného obdobia, ako aj situácia na poli kultúry, cirkvi, hospodárstva, poprípade bezpečnostného aparátu. Všetky uvedené aspekty, ktoré sú rozoberané na stránkach monografie, pomáhajú dotvoriť obraz slovenskej politiky a spoločnosti v „rokoch prelomu“, teda v období, kedy sa komunistická strana snažila na úkor demokratických reprezentantov a politickej orientácie získať v štáte neobmedzenú moc.

Samotný nadpis publikácie dáva tušiť, že predmetom záujmu autorov sa stalo obdobie, ktoré v slovenských dejinách zohráva významnú úlohu. Zaiste, možno namietat, že znie ako klišé, ktoré nie je naplnené obsahovou stránkou. Autori kapitol sa však snažia poukázať na to, že v tomto čase šlo vskutku o ďalšie smerovanie spoločenského a politického života, ktoré poznačilo našu krajinu na viac ako štyridsať rokov a jeho rezidua je možné badať v spoločnosti, historiografii nevynímajúc, v náznakoch ešte aj dnes. Práve preto možno označiť roky 1945 – 1948 za vskutku „prelomové“ obdobie, ktoré svojim vyústením v podobe februárových udalostí roka 1948 významne zmenilo tvár povojnového Slovenska.

Formálne je predkladaná práca logicky rozdelená do väčších tematických celkov a kapitol, ktoré na seba voľne nadväzujú. Spolu sa tak snažia prispieť k zaplneniu ďalšieho z bielych miest slovenskej

historiografie 20. storočia. Iste, na takomto mieste nemožno obsiahnuť všetky aspekty uvedeného obdobia. Pri koncipovaní monografie nešlo o to vytvoriť syntézu dopodrobna analyzujúcu roky 1945 – 1948. To, priznajme si, ani nie je v rámci jednej publikácie možné. Šlo o to posunúť slovenskú historiografiu v skúmaní uvedeného obdobia opäť o čosi vpred, aby sa pohľad na prelomové udalosti 20. storočia ešte viac zobjektívizoval. Samozrejme, má to aj svoje úskalia. Široký autorský kolektív nie je možné vtiesnať do jedného ideologického či interpretačného rámca. Rozhodol som sa preto v rámci rešpektovania autorských špecifik každého zo spoluautorov ponechať v kapitolách aj niektoré terminologické či interpretačné rozdiely. Každý z autorov totiž podáva svoj vlastný pohľad na „roky prelomu“, ktorý nie vždy musí byť ideologicky či interpretačne homogénny s ostatnými kapitolami. Práve to však môže byť do budúcnosti základom pre kvalitnú a prínosnú diskusiu, ktorá – možno v podobe ďalších štúdií či monografií – ešte viac prispeje k interpretácii skúmaného obdobia.

Peter Sokolovič

SPOLOČENSKO-POLITICKÉ ASPEKTY

Retribučné nariadenie SNR ako právny podklad retribúcie na Slovensku

Michal Malatinský

Príspevok sa zaoberá okolnosťami prijatia retribučného nariadenia ako právneho podkladu retribúcie na Slovensku, jeho právnym rozborom a historicko-právnym zhodnotením s dôrazom na interpretáciu jeho platného znenia. Ďalej sa autor venuje tiež novelizáciám retribučného nariadenia a dôvodom, pre ktoré boli potrebné, ako aj jeho významu po roku 1947, kedy zanikla ním vytvorená sústava ľudových súdov na čele s Národným súdom.

Retribúcia a jej medzinárodnoprávny rozmer

Slovo retribúcia pochádza z latinského slovesa *retribuō*, ktoré znamená dať späť, vrátiť alebo odplatiť. V tvare podstatného mena (*retribūtiō*) toto slovo označuje nápravu, odmenu alebo odplatu. Práve v treťom uvedenom význame toto slovo vstúpilo do moderných česko-slovenských dejín ako pojem označujúci stíhanie a odsúdenie zločinov, ktorých sa na českom a slovenskom národe dopustili nacisti a ich domáci pomáhači pred a počas druhej svetovej vojny.¹ Retribúcia v povojnovej Československej republike (ČSR) však bola súčasťou medzinárodného fenoménu, ktorého náplňou bolo súdenie a potrestanie vojnových zločinov, zločinov proti ľudskosti a ďalších zločinných konaní s desiatkami miliónov civilných obetí. Práve vnímanie odplaty ako účelu (cieľa) trestu je pre retribúciu charakteristické. Retribučné trestné činy mohli byť spáchané iba za osobitných okolností, ktoré zanikli s pádom nacistického Nemecka po druhej svetovej vojne. Preto tu tresty nemohli sledovať primárny účel prevencie alebo zabránenia ďalšej trestnej činnosti, ale dôraz sa kládol na odplatu (retribúciu), sekundárne aj na nápravu (najmä menej významných) páchatelov a generálnu prevenciu v spojení s denacifikačnými a defašizačnými opatreniami.

1 *Právnický slovník. II. diel.* P – Ž, heslo Retribuce. Praha 1978, strana (s.) 226.

Vzhľadom na globálnosť svetového konfliktu a jeho dovedy bezprecedentné dôsledky v podobe obrovských strát na životoch, masových perzekúcií či hospodárskych škôd, víťazné mocnosti vytvorili medzinárodnoprávny rámec pre povojnové procesy so zodpovednými osobami. V tzv. Svätajakubskej deklarácii z 13. januára 1942 deklarovali predstavitelia vlád spojeneckých krajín, včítane zástupcov exilovej československej vlády, záväzný sľub súdne potrestať vojnových zločincov. V neskoršej Moskovskej deklarácii z 30. októbra 1943 vyhlásili zahraniční ministri ZSSR, USA a Veľkej Británie, že zodpovedné osoby (deklarácia spomína výslovne iba Nemcov) budú súdené a potrestané trestnými súdmi v krajinách, v ktorých sa dopustili zločinov, „*podľa zákonov týchto oslobodených krajín a slobodných vlád, ktoré tam budú zriadené.*“² Tieto dokumenty mali za následok vznik novodobého medzinárodného práva trestného v 20. storočí.³

Príprava a prijatie slovenského retribučného predpisu

O myšlienke československej retribučnej právnej normy v rámci londýnskej exilovej vlády sa začalo uvažovať už v roku 1942 a koncom novembra toho roku bol pripravený prvý návrh.⁴ V júni 1943 predložil exilový minister spravodlivosti Stránsky osnovu neskoršieho retribučného dekrétu prezidentovi Benešovi a táto bola následne predmetom rokovaní Štátnej rady, ako aj ďalších legislatívnych postupov.⁵ Hoci na Slovensku myšlienka retribucie vznikla ešte počas ilegality

2 Samozrejme, podľa Moskovskej deklarácie mali byť hlavní zločinci trestaní osobitne. RAŠLA, A.: *Ludové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava 1969, s. 18 – 23. Porov. EČER, B.: *Vývoj a základy mezinárodního práva trestního*. Praha 1948, s. 62 – 68.

3 CRYER, R. a kol.: *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. Cambridge 2010, s. 109 – 111.

4 KUKLÍK, J. – KOZÁK, J.: Politická očista, trestněprávní a ekonomický postih nacistických zločinců a stoupenců nacismu v Evropě po druhé světové válce. Srovnání právních postupů vybraných evropských států. In: *Právněhistorické studie*, ročník (roč.) 42, 2012, s. 157.

5 RAŠLA, A.: *Ludové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 49.

odbojového hnutia,⁶ prípravy slovenskej retribučnej normy začali až po vypuknutí Slovenského národného povstania (SNP) a prevzatí všetkej zákonodarnej a vládnej moci na Slovensku Slovenskou národnou radou (SNR) nariadením číslo (č.) 1/1944 Zb. n. SNR. Povereníctvo pre pravosúdie sa od začiatku septembra 1944 snažilo získať texty už existujúcich retribučných predpisov z iných krajín ako podklady pre legislatívne práce. Pre zatlačenie povstania sa s prípravou „nariadenia o ľudových súdoch“ pokračovalo až počas košického obdobia SNR, kedy bola v sťažených podmienkach, bez prístupu ku kompletným zbierkam právnych predpisov a odbornej literatúry, pripravená prvá verzia osnovy, vychádzajúca z návrhu retribučného dekrétu ministra Stránskeho, vo februári 1945.⁷ Táto bola 25. februára 1945 Povereníctvom pre pravosúdie rozosielená do pripomienkového konania.⁸

Príprava slovenskej retribučnej normy narážala na snahy československej vlády o presadenie jednotného retribučného predpisu, t. j. aby retribučné dekréty⁹ prezidenta platili na celom území ČSR.¹⁰ Táto snaha sa odráža aj v texte vládneho programu Národného frontu Čechov a Slovákov, známeho ako Košický vládny program, ktorý v IX. kapitole označil výkon retribúcie za najzodpovednejšiu úlohu a mravnú povinnosť vlády pred českým a slovenským národom, a podľa ktorého

6 *Zákon o ľudových súdoch* [Publikácia Povereníctva SNR pre informácie]. Bratislava 1945, s. 6.

7 TAKÁČ, S.: K zákonu o ľudových súdoch. In: *Národná obroda*, 1. 5. 1945, s. 5.

8 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Povereníctvo vnútra – prezídium (PV-P), škatuľa (šk.) 24, 628/48.

9 Išlo o tzv. veľký retribučný dekrét – dekrét prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov a o mimoriadnych ľudových súdoch – a o dekrét č. 17/1945 Sb. o Národnom súde, ktoré boli publikované až 9. júla 1945. Prezident však znenie neskoršieho dekrétu č. 16/1945 Sb. podpísal už 20. februára 1945. Neskôr bol vyhlásený aj dekrét č. 138/1945 Sb. o trestaní niektorých previnení proti národnej cti, známy tiež ako malý retribučný dekrét. Zámer, že veľký retribučný dekrét mal platiť pre celú ČSR, dokazuje priamo jeho znenie, keď v §§ 5 a 8 odkazoval aj na recipovaný rakúsky trestný zákon, ktorý platil v českej časti ČSR, a aj na recipovaný uhorský trestný zákon, ktorý platil na Slovensku.

10 RAŠLA, A.: *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 48 – 53.

„[n]a trestné stíhanie zradcov a kolaborantov bude všeobecne slúžiť za podklad ustanovenie dekrétu prezidenta Republiky o potrestaní vojnových zločincov.“¹¹ Samostatný slovenský retribučný predpis SNR by znamenal potvrdenie slovenskej národnej štátnosti so štátoprávnou suverenitou a samostatným právnym poriadkom v rámci ČSR. Začlenenie retribúcie do spoločnej právomoci československej vlády by naopak znamenalo jej oslabenie. Navyše, retribučný dualizmus by mohol reálne zohľadniť metaprávne aspekty: odlišný pomníchovský osud českej a slovenskej časti ČSR.¹² Okrem týchto dôvodov bola problematickou aj skutočnosť, že príslušný prezidentský dekrét vychádzal zo zákona na ochranu republiky (č. 50/23 Sb. z. a n.), na Slovensku bol však tento abrogovaný zákonom č. 320/1940 Sl. z. o trestných činoch proti štátu a keďže na základe § 2 nariadenia č. 1/1944 Zb. n. SNR bol tento právny stav recipovaný, od roku 1940 nebol na Slovensku zákon na ochranu republiky účinný,¹³ na rozdiel od českej časti ČSR.¹⁴ Prijatím samostatného slovenského predpisu SNR chcela tiež demonštrovať, že „Republiku a bratský národ český nezradil slovenský národ, ale hŕstka zapredancov, ktorých národ v mysli už dávno odsúdil a ktorých teraz odsúdi i činmi.“¹⁵ Môžeme dodať, že súdenie na Slovensku na základe prezidentských dekrétov by mohlo mať tiež neblahé dôsledky na česko-slovenské vzťahy a pomer niektorých vrstiev Slovákov k „obnovenej“ ČSR.

Keď v apríli 1945 začali v oslobodených Košiciach úradovať ministerstvá, začalo ministerstvo spravodlivosti s prípravami, aby „*nové Národné zhromaždenie schválilo retribučný dekrét podľa londýnskej osnovy s platnosťou pre celé územie republiky.*“ SNR na to reagovala

11 KOVÁČ, A.: *Košický vládny program*. Bratislava 1977, s. 127 – 128.

12 BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica 2001, s. 152 – 153.

13 Tento právny stav potvrdil vo svojich nálezoach aj Najvyšší súd v Bratislave. Pozri: *Dôvodová správa k vládnemu návrhu zákona o stíhaní trestných činov proti štátu*. [citované 21. apríla 2014]. Dostupné na URL <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0843_00.htm>.

14 RAŠLA, A.: *Ludové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 59 – 60.

15 BELLUŠ, S.: *Ludové súdy a naše stanovisko*. In: *Demokratická strana a problémy dneška*. Martin 1945, s. 3 – 4.

snahou čo najskôr prijať vlastné retribučné nariadenie s platnosťou pre Slovensko. Po 21. apríli 1945, kedy zasadalo plénum SNR a neschválilo ho pre rôznosť názorov príslušníkov oboch slovenských politických strán, bola vytvorená osobitná komisia pre jeho prípravu, v rámci ktorej sa mali dosiahnuť potrebné kompromisy ohľadom znenia nariadenia^{16, 17}. Na schôdzi predsedníctva vlády 28. apríla 1945 bolo po vyhranenej debate odhlasované, že predsedníctvo vlády berie na vedomie zámer SNR vydať samostatnú retribučnú normu pre Slovensko.¹⁸ Napriek tomu sa predstavitelia SNR naďalej snažili prijať retribučné nariadenie ešte pred publikáciou (a schválením vládou Národného frontu) príslušných prezidentských dekrétov.

V priebehu prípravných prác na retribučnom nariadení bolo vypracovaných viacero osnov – pramene sa v presnom počte rôznia – ku ktorým prichádzali nové pripomienky a návrhy.¹⁹ Ako hlavný podklad boli používané texty relevantných dekrétov prezidenta republiky, čo je zrejme z obsahu a štruktúry týchto osnov. Jedna z nich dokonca rovnako ako prezidentské dekréty predpokladala prijatie dvoch noriem: jednej, ktorá by obsahovala hmotnoprávne a súdno-organizačné normy, a druhej „o mimoriadnom národnom súde“. Skutkové podstaty trestných činov podľa týchto osnov, ich tresty a kategorizácia (zločiny proti štátu (národu), zločiny proti osobám a zločiny proti majetku) vychádzali z retribučného dekrétu s doplnením ustanovení na ochranu Slovenského národného povstania.

16 Členmi tejto komisie boli traja odborníci v práve Dr. Slavo Takáč, Dr. Daxner a Dr. Štefánik, ktorých dopĺňali stranícki zástupcovia: Dr. Púll za Komunistickú stranu Slovenska (KSS) a Dr. Pietor za Demokratickú stranu (DS). RAŠLA, A.: *Eudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 56 – 57.

17 Možno predpokladať, že existovalo viacero komisií, ktoré sa venovali príprave retribučného predpisu. Daxner spomína činnosť osobitnej komisie pri Povereníctve vnútra, ktorá mala pracovať už od 15. marca. DAXNER, I.: *Eudáctvo pred Národným súdom 1945 – 1947*. Bratislava 1961, s. 17. Aj na vyššie zmieňovanej úplne prvej osnove z februára 1945 sa zrejme pracovalo v kolektíve. Avšak, práve komisia zriadená po 21. apríli 1945 bola v legislatívnom procese najvýznamnejšia.

18 KAPLAN, K.: *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945 Dokumenty I*. Brno 1995, s. 252.

19 Čas, 17. 5. 1945, s. 2.

Podobne aj štruktúra súdov predpokladala v zhode s dekrétom ľudové súdy na úrovni krajov, ktoré mali dopĺňať okresné ľudové súdy. Boli tu však aj ďalšie odlišnosti oproti prezidentským dekrétom. Napríklad, jedna z osnov rákala s možnosťou opravných prostriedkov proti rozhodnutiam krajských a okresných ľudových súdov (nie však Národného súdu),²⁰ ktoré neboli pripustené v retribučných dekrétoch ani v schválenej verzii retribučného nariadenia. Z mimoriadnych opravných prostriedkov mala byť pripustená obnova konania a aj opravný prostriedok v záujme právnej jednotnosti. Podobne proces pred ľudovými súdmi sa nemal riadiť predpismi stanného práva, ale predpismi urýchlenného trestného práva procesného, platného na Slovensku. K jednej zo skorších verzií osnov bola vypracovaná aj dôvodová správa, ktorá označovala za základ osnovy veľký retribučný dekrét a „*obsah vládného vyhlásenia zo dňa 7. apríla 1945*“ so zohľadnením právneho stavu, ktorý na Slovensku nastolilo nariadenie č. 1/1944 Sb. n. SNR, najmä jeho § 2 (recepčná norma). Je zaujímavé, že dôvodová správa vo svojom ideovom úvode identifikovala ako prameň „*diktatúr fašistickej a nacistickej*“ individualizmus, „*jeden zo základných kmeňov liberalizmu*“. Základnou myšlienkou osnovy však nemala byť „*pomsta, ale prísna spravodlivosť*.“ Za zmienku stojí aj to, že veľmi razantne bolo odmietané zriadenie obecných ľudových súdov, v ktorých by sa síce najširšie uplatnil princíp ľudovosti, ale zároveň by bola ohrozená právna jednotnosť, bezpečnosť a samotná spravodlivosť výkonu súdnictva na tomto stupni.²¹

Nakoniec prijaté retribučné nariadenie sa obsahovo značne líšilo od týchto osnov, za jeho základ bola vzatá iná osnova než tá, na ktorej sa dovtedy v rámci poverenictva pre pravosúdie pracovalo.²² Nakoniec boli do textu nariadenia presadené viaceré prístupy, o ktoré sa zasadzovali komunistickí predstavitelia ako napríklad široká laicizácia ľudových súdov (miestne ľudové súdy), väčšia prísnosť trestov alebo odmietnutie starších predpisov (zákon na ochranu republiky) ako východiska (ľudové

20 SNA, f. Povereníctvo spravodlivosti (PS), šk. 156, I. zväzok.

21 SNA, f. Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady (ÚP SNR), šk. 447, 1004/45.

22 SNA, f. PS, šk. 156, I. zväzok.

súdy boli vnímané ako niečo „zásadne nové“²³). Aj českí komunisti totiž kritizovali retribučné dekréty ako príliš kompromisnícke.²⁴ Samotný text konečnej verzie podľa Novomeského „musel napokon za večer napísať Husák, s ktorým i Štefánik [povereník spravodlivosti za Demokratickú stranu – pozn. M. M.] súhlasil.“²⁵ Podľa dobovej tlače bol „nový návrh“ vypracovaný „v posledných dňoch“ pred zasadaním pléna SNR 15. mája 1945.²⁶ Je teda zrejmé, že konečná podoba retribučného nariadenia bola ovplyvnená viac komunistickou zložkou SNR, ktorej sa do nej podarilo presadiť viac zo svojej koncepcie.²⁷

Slovenský retribučný predpis bol prijatý na prvom plenárnom zasadnutí SNR v Bratislave – symbolicky v budove bývalého bratislavského župného domu, kde zasadal aj Snem Slovenskej krajiny 14. marca 1939, znázorňujúc tak negáciu zrady na národe „deklarovaním takzvaného slovenského štátu“²⁸ – dňa 15. mája 1945 ako nariadenie SNR č. 33/1945 Sb. n. SNR o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva. Podľa prejavu povereníka pre pravosúdie sa toto nariadenie odvolávalo na princíp legality, ktorého základ mal predstavovať veľký retribučný dekrét prezidenta Beneša a obsah košického vládneho programu s tým, že sa musel brať „zreteľ na stav, vytvorený na Slovensku nariadením 1/1944 Sb. nar. SNR, menovite na § 2 tohto nariadenia.“ Povereník pre vnútro Husák zdôraznil, že retribučné nariadenie vychádzalo z princípu spravodlivosti

23 *Pravda*, 15. 5. 1945, s. 1.

24 Klement Gottwald preferoval hmotnoprávne ustanovenia slovenskej retribučnej normy pred retribučným dekrétom z Londýna na vládnej schôdzi 19. mája 1945, „pretože sa neodvoláva na staré paragrafy a definuje nové trestné skutkové podstaty.“ KAPLAN, K.: *Dekréty prezidenta republiky 1940 – 1945 Dokumenty I*, s. 264. Gottwald presadzoval postoj, podľa ktorého retribúcia mala byť využitá na čo najširšie oslabenie buržoázie. BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava 1993, s. 123.

25 Pozri nedatované listy L. Novomeského a G. Husáka A. Rašlovi. RAŠLA, A. – ŽABKAY, E.: *Proces s Dr. J. Tisom*. Bratislava 1990, s. 29 – 30.

26 *Čas*, 18. 5. 1945, s. 1. Pozri aj: RAŠLA, A. *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 114.

27 SYRNÝ, M.: Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. In: *Acta historica Neosoliensia*, roč. 6, 2003, s. 140.

28 *Čas*, 17. 5. 1945, s. 1.

a formálnosti, pričom dôvody pre jeho prijatie spočívali v potrebe potrestať spáchané zločiny a vykonať mravnú očistu na Slovensku.²⁹ Prvý diel nariadenia obsahoval normy trestného práva hmotného (skutkové podstaty, tresty, ich ukladanie a výkon) a druhý diel organizačno-procesné ustanovenia (štruktúru a fungovanie ľudových súdov, ako aj základné zásady trestného konania). Podľa § 33 nariadenie nadobudlo účinnosť v deň jeho publikácie, t. j. dňa 23. mája 1945, a malo platiť na čas jedného roku, t. j. do 23. mája 1946, hoci podľa potreby sa pripúšťalo jeho neskoršie predĺženie.³⁰ Pôvodný predpoklad totiž bol, že obyvateľstvo sa bude omnoho aktívnejšie podieľať na činnosti ľudových súdov a celú jeho agendu sa podarí vybaviť počas jedného roka.

Hmotnoprávne ustanovenia retribučného nariadenia

Retribučné trestné činy mali opisné skutkové podstaty, nie blanketové s odkazmi na predmníchovské československé právne normy ako retribučný dekrét. Z toho dôvodu išlo z formálno-právneho hľadiska o konflikt so zásadou trestného práva o zákaze retroaktivity – spätnej účinnosti trestných noriem, keďže sa tieto skutkové podstaty vzťahovali prevažne na činy, spáchané pred účinnosťou retribučného nariadenia, čo naznačovali aj formulácie s použitím minulého času. Na vyriešenie tohto konfliktu bolo predložených viacero teoretických argumentov, ktoré zdôvodňovali oprávnenosť prelomenia tejto zásady. Podľa Rašlu musela táto trestnoprávna zásada ustúpiť nadradenejšej zásade „*revolučného práva SNR ako výlučnej nositeľky zákonodarnej moci na Slovensku*“. Navyše, sa odvoláva aj na mienku alebo právny cit ľudu, ktorý podľa neho považoval činy „*nacistov a ich pomáhačov*“ za trestné a očakával, že po páde kolaborantského režimu budú ich páchatelia stíhaní. Vo svojej argumentácii odkazuje aj na vyrovnanie sa s problémom retroaktivity pred Medzinárodným vojenským tribunálom v Norimbergu.³¹ Podľa Daxnera,

29 *Zápisnica zo slávnostného plenárneho zasadnutia SNR, konaného dňa 15. mája 1945 o 15. hodine.* [citované 21. apríla 2014]. Dostupné na URL <<http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/003schuz/s003001.htm>>.

30 *Čas*, 27. 5. 1945, s. 2.

31 RAŠLA, A.: *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 61, 161. V tomto druhom prípade možno hovoriť aj o konflikte zásady zákazu retroaktivity so zásadou spravodlivosti. Teda bolo by

predsedu Národného súdu, v dobe páchania retribučných zločinov neexistovali orgány, ktoré ich mohli stíhať, preto bolo potrebné vytvoriť náležité orgány aj s právnym podkladom ich fungovania. Naznačil však tiež, že samotný zákaz retroaktivity je už prekonaný („Od zásady, ktorá nedovoľovala takéto zákony, sme v novej dobe upustili“).³²

Retribučné nariadenie upravovalo päť trestných činov s alternatívne stanovenými skutkovými podstatami z hľadiska objektívnej stránky, teda za naplnenia čo i len jedného z uvedených konaní bol trestný čin spáchaný. Skutkové podstaty boli ďalej charakteristické značnou všeobecnosťou a pružnosťou, čím sa sledovalo čo najširšie podchytenie „trestnej činnosti fašistov a kolaborantov“, hoci v praxi táto „nepevnosť“ kritérií „zavinila nejednotnosť v praxi ľudových súdov.“³³ Prílišná rámcovitosť skutkových podstat spôsobovala aj ten problém, že orgány Národnej bezpečnosti veľa ráz v praxi nevedeli správne posúdiť, „aké činy môžu zakladať skutkové podstaty trestných činov podľa § 1 – 5“ a v dôsledku toho boli ich trestné oznámenia „často nevyhovujúce“.³⁴ Podľa Rašlu však „našťastie“ ľudové súdy správne chápali „gumovosť“ skutkových podstat „tak, že úmyslom zákonodarcu nebolo dať súdom možnosť postihnúť kohokoľvek, ale iba zabrániť skutočným vinníkom vyhnúť sa zodpovednosti za skutočne spáchaný trestný čin.“³⁵ Vedúci obžalobca pred Národným súdom Rigan sa v liste predsedovi povereníkov Husákovi 17. októbra 1946 sťažoval, že takéto všeobecne vymedzené skutkové podstaty sa vzťahovali na príliš veľa ľudí, čo spôsobovalo nemožnosť spravidla vybaviť všetky trestné veci.³⁶ Ďalším charakteristickým znakom bola značná prísnosť, aj v porovnaní s retribučnými dekrétmi alebo skoršími verziami, retribučného predpisu, ktorý pri štyroch z piatich trestných činov umožňoval uložiť najvyšší trest, pričom v troch prípadoch ako trest jediný (absolútne určitý trest). Neskorší vývoj síce spôsobil výrazné zmiernenie týchto trestov v rozhodovacej

prejavom nespravodlivosti nepotrebať páchatel'ov týchto činov. BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 161.

32 *Národná obroda*, 25. 11. 1945, s. 1.

33 DAXNER, I.: *Ľudáctvo pred Národným súdom 1945 – 1947*, s. 22.

34 SNA, f. Úrad obžalobcu pri Národnom súde (ÚO NS), šk. 1, prez 1/46.

35 RAŠLA, A.: *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 115.

36 SNA, f. ÚO NS, šk. 2, prez 251/46.

praxi ľudových súdov, ale podľa vyjadrenia povereníka pre pravosúdie Štefánika z obdobia po prijatí retribučného nariadenia sa pôvodne rátalo s ich rigoróznym uplatňovaním.³⁷ S trestaním súvisí aj otázka premlčania ako vylučujúcej prekážky trestného konania, keďže retribučné nariadenie na rozdiel od veľkého retribučného dekrétu neobsahovalo ustanovenie o vylúčení premlčania. Podľa Rašlu sa tu mala uplatniť subsidiarita trestného zákona (zák. čl. V/1878),³⁸ podľa § 106 ktorého sa trestné pokračovanie premlčalo do dvadsiatich rokov v prípade zločinu s trestom smrti alebo doživotia a do pätnástich rokov, ak ide o zločin s trestom na slobode dlhším ako desať rokov. Keďže retribučná trestná činnosť mohla byť páchaná od roku 1938 a táto sa stíhala do konca roku 1948, tak v zmysle trestného zákona nemohlo dôjsť k premlčaniu trestných činov podľa §§ 1 – 4 retribučného nariadenia. Avšak, problém by bol s previnilcami fašistického režimu (§ 5) vzhľadom na to, že prečiny a najmiernejšie trestané zločiny sa premlčovali do troch, resp. piatich rokov.³⁹ Preto je zrejmé, že súdnou praxou sa presadil výklad o vylúčení premlčania aspoň v prípade § 5 retribučného nariadenia. Zaujímavou črtou skutkových podstat je formulácia trestných činov s dôrazom na subjekt (fašistickí okupanti, domáci zradcovia, kolaboranti a previnilci fašistického režimu), nie na objektívnu stránku, s výnimkou trestného činu zradu na povstaní. Možno predpokladať, že normotvorcovia tu nevychádzali z klasickej školy trestného práva, ale zo sociologicko-právneho prístupu k trestaniu.⁴⁰ Podľa Daxnera to zdôvodňovala aj odlišná situácia: bežne totiž zákonodarca uzakotňuje trestné normy, na základe ktorých budú zrejme v budúcnosti sporadicky stíhaní dovtedy neznámi páchatelia, v prípade retribucie „išlo o potrestanie známeho okruhu a veľkého počtu

37 „Trestat' budeme prísne, aby sme raz navždy odstránili vred na národnom tele. Fašistickí okupanti, domáci zradcovia, zradcovia na povstaní budú odsúdení na smrť. Kolaboranti budú vo väčšine prípadov odsúdení taktiež na smrť, avšak u ktorých sa dokáže menšia vina, môže sa vymerať najnižší možný trest 30 rokov straty na slobode.“ Čas, 18. 5. 1945, s. 1.

38 RAŠLA, A.: *Ľudové sudy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 106.

39 MILOTA, A. – NOŽIČKA, J.: *Trestné zákony zeme slovenskej a podkarpatoruskej*. Kroměříž 1931, s. 66.

40 BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 155.

osôb naraz, v krátkom čase, za presne vymedzené fašistické zločiny na Slovensku z obdobia uplynulých siedmich rokov“.⁴¹ Neskoršia prax však dala retribučným trestným činom „klasickú trestnoprávnú podobu“ pretransformovaním ich označení na zločin fašistickej okupácie, zločin domácej zrady, zločin kolaborácie, zločin zrady na povstaní a prečin previnenia kolaborácie.⁴² Toto klasifikovanie na subkategórie trestného činu (zločin/prečin) neskôr právne zakotvil § 2 nariadenia č. 88/1947 Sb.n. SNR. Konštrukcie skutkových podstát taktiež vychádzali prevažne zo zásady individuálnej trestnoprávnej zodpovednosti, teda každý mal zodpovedať iba za to, čo svojim konaním zavinil. Určitou odchýlkou od tejto zásady bolo podľa rozhodovacej praxe Národného súdu presadenie tzv. kolektívnej zodpovednosti poslancov snemu, ktorí niesli „kolektívnu zodpovednosť za činy režimu, ktorému svojou zákonodarnou a legalizačnou činnosťou“ slúžili aj napriek prípadnému nesúhlasu, ibaže by dokázali, že ostali poslancami „v dohode s činiteľmi odboja“ a slúžili tak cieľom odboja.⁴³ Inak veľký retribučný dekrét a aj skoršie verzie retribučného nariadenia vychádzali z princípu kolektívnej zodpovednosti pri funkcionároch a veliteľoch Hlinkovej gardy a ďalších organizáciách. V tomto ohľade teda bolo retribučné nariadenie miernejšie.

Prvý paragraf retribučného nariadenia upravoval zločin „fašistickí okupanti“ so špeciálnym subjektom, páchatelom mohol byť iba cudzí štátny občan. Objektívna stránka podľa písm. a) spočívala v pričinení sa o rozbitie ČSR alebo o zničenie jej demokratického štátneho poriadku, takže objektom (trestnou normou chránená hodnota) tu bola ČSR a jej demokratický systém. V písmene b) paragrafu 1 bola obsiahnutá účasť na politickom, hospodárskom alebo inom útlaku slovenského národa (objektom tu bola „politická, hospodárska a osobná sloboda obyvateľov Slovenska“⁴⁴), pričom boli následne demonštratívne uvedené formy účasti na takomto útlaku, teda dopustil sa ho taký cudzí štátny občan, ktorý „najmä terorizoval alebo drancoval slovenský ľud, bojoval s nemeckou

41 DAXNER, I.: *Ludáctvo pred Národným súdom 1945 – 1947*, s. 19.

42 BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 155 – 157.

43 SNA, f. ÚO NS, šk. 5, prez 20/45.

44 RAŠLA, A.: *Ludové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 116.

armádou na území Československej republiky proti Červenej armáde, ostatným spojeneckým armádam, proti slovenskému povstaniu alebo proti partizánom na Slovensku, alebo dopustil sa pritom vraždy, lúpeže, podpalačstva, vydieračstva, udavačstva alebo iných zverstiev a násilností, stál v službách nacistického Nemecka, horthyovského Maďarska, alebo nariadil a napomáhal odvedenie slovenských príslušníkov do cudziny, alebo inak previnil sa proti slovenským národným záujmom“. V tejto časti nariadenia sa prejavujú určité formálnoprávne nedostatky, ktoré zrejme súvisia so skutočnosťou, že konečná verzia retribučného nariadenia bola vypracovaná, tak povediac, na poslednú chvíľu. Čisto formalistické vychádzanie z textu nariadenia by totiž znamenalo trestanie smrťou napríklad každého nemeckého vojaka bojujúceho proti spojeneckým vojskám na slovenskom území bez toho, že by sa dopustil akýchkoľvek zverstiev alebo násilností. Preto bola v praxi citovaná časť vykladaná tak, že tretie „*alebo*“ v citovanom texte bolo nahradené spojkou „*a*“, tým pádom sa trestného činu dopustil iba ten nemecký vojak, ktorý sa popri bojení dopustil vraždy, lúpeže alebo iných krutostí. Rovnako prax nahradila aj piate „*alebo*“ spojkou „*a*“. V týchto prípadoch teda súdna interpretácia ľudových súdov pozmenila doslovné znenie retribučného nariadenia pre jeho judiciálnu aplikáciu. Posledná veta v citovanom súvetí, postihujúc iné previnenie sa proti slovenským národným záujmom, predstavuje svojou neurčitosťou príklad pružnosti a rámcovitosti niektorých retribučných skutkových podstat, keďže *stricto sensu* bolo možné pod toto vágne ustanovenie subsumovať širokú škálu konaní, opäť však záležalo aj na spôsobe výkladu zo strany ľudových súdov.

Pri trestnom čine „*domáci zradcovia*“ v § 2 nariadenia bol rovnako špeciálny subjekt – mohol sa ho dopustiť iba československý štátny občan. V skutkovej podstate však boli tiež menovite uvedení členovia slovenskej vlády, snemu, exponovaní hospodárski činitelia, predstavitelia a exponovaní príslušníci nemeckých, maďarských alebo slovenských fašistických organizácií, takže bol tu demonštratívne naznačený personálny okruh subjektov, na ktorých sa tento trestný čin primárne sťahoval. V spojení s § 12 bolo zrejme, že obvinení z tohto trestného činu budú stíhaní a súdení najmä pred Národným súdom. Čo sa týka objektívnej stránky, aj tu sa trestalo pričinenie sa na rozbití ČSR alebo

odstránení jej demokratického zriadenia, ale aj zavedenie fašistického režimu, osobitne iniciatívne alebo exponované pôsobenie k 6. októbru 1938 (vyhlásenie autonómie Slovenskej krajiny) alebo k 14. marcu 1939 (vyhlásenie samostatného Slovenského štátu). Následne sa trestala aj podpora vojenským, politickým alebo hospodárskym záujmom Nemecka alebo horthyovského Maďarska, vyhlásenie a vedenie vojny proti ZSSR a spojencom, spôsobenie škody slovenským domácim demokratickým a protifašistickým organizáciám a pod. Pozoruhodné je, že nariadenie v § 2 písm. d) trestalo smrťou aj čisto verbálne prejavy, konkrétne verejnú propagáciu, schvaľovanie alebo obhajovanie činnosti alebo ideí fašistických okupantov a domácich zradcov, ale aj verejné hanobenie ZSSR, spojencov alebo ich štátne zriadenie a armády.

Trestný čin „kolaboranti“ bol obsiahnutý v treťom paragrafe nariadenia. Tentokrát, ako aj pri zvyšných dvoch trestných činoch, so všeobecným subjektom – mohla sa ho dopustiť každá treste zodpovedná osoba bez obmedzenia. Z hľadiska objektívnej stránky sa tu trestala široká škála konaní a foriem kolaborácie: od akéhokoľvek napomáhania činnosti fašistických okupantov alebo domácich zradcov (odkaz na predchádzajúce dva trestné činy) s osobitným úmyslom (pozri nižšie) cez rôzne formy účasti na perzekúcii demokratických či antifašistických osôb a organizácií pre ich politickú činnosť, alebo na spôsobovaní ujmy iným pre ich rasovú, národnú, náboženskú alebo politickú príslušnosť, vrátane nariadenia alebo horlivého prevádzania vysťahovania „slovenských ľudí do cudziny“, až po rôzne formy obohatenia sa na úkor druhých občanov. Pri písm. a) nariadenie kladlo dôraz na subjektívnu stránku a trestalo iba také napomáhanie, ktoré sa dialo s úmyslom napomáhať nemecké vedenie vojny alebo poškodiť vojnové úsilie ZSSR a spojencov či oslobodenecký boj slovenského národa. Trestného činu kolaborácie sa tu teda dopustil ten, kto napomáhal s osobitným motívom pomôcť vojnovým snahám Nemecka.⁴⁵ Osobitná forma kolaborácie bola definovaná v písm. d), týkalo sa to významných činiteľov verejného, politického, hospodárskeho alebo kultúrneho života, ktorí dali svoje služby k dispozícii okupantom

45 V ostatných častiach nariadenia sa vyžadovalo úmyselné zavinenie bez osobitných motívov v zmysle § 75 vtedajšieho trestného zákona. MILOTA, A. – NOŽIČKA, J.: *Trestné zákony zeme slovenskej a podkarpatoruskej*, s. 40.

alebo fašistickému režimu, aby tým pomáhali režim budovať, udržiavať a predlžovať utrpenia slovenského národa. Týmto mali byť postihnuté spoločenské elity, ktoré aktívne spolupracovali s režimom slovenského štátu. Konečne, aj pri tomto trestnom čine bol (§ 3 písm. e)) trestaný verbálny prejav, ktorý spočíval vo verejnom propagovaní alebo schvaľovaní činnosti kolaborantov. Pri tomto trestnom čine existovalo viacero špeciálnych objektov, najmä boj za oslobodenie slovenského národa, obnovenie ČSR, „ďalej život, zdravie, majetok a politické presvedčenie občana.“⁴⁶ Treba zdôrazniť, že práve objekt trestného činu bol hlavným rozlišovacím kritériom, či ide o trestný čin kolaborácie alebo o trestné činy podľa §§ 1, 2 a 4 – pri týchto „hrdelných“ zločinoch smerovala „činnosť páchatela proti tým najcennejším hodnotám: štát, demokratický štátny poriadok, značné vojenské alebo politické záujmy, slovenský odboj a pod.“ Navyše, pri trestných činoch fašistickej okupácie a domácej zrady platilo, že ich mohli spravidla „spáchať len význační činitelia štátneho, politického, hospodárskeho, alebo vojenského života.“ Pri kolaborantoch v zmysle § 3 išlo naproti tomu o prípady, pri ktorých neboli ohrozené až tak význačné hodnoty, a hlavne o činnosť „osôb, ktoré v živote politickom, hospodárskom a vojenskom nehraly obzvlášť významnú úlohu.“⁴⁷ Ku diferenciačnému kritériu objektu tu teda pristupovalo aj pomocné kritérium subjektu.

Zrada na povstaní podľa § 4 bola osobitným retribučným trestným činom a jeho *raison d'être* bol zámer stíhať a potrestať každého, kto, v zmysle § 4 písm. a), akokoľvek maril slovenský odboj proti zradcom alebo okupantom za slobodu a obnovenie ČSR alebo, v zmysle § 4 písm. b), akokoľvek sa zúčastnil na potláčaní SNP a partizánskeho boja či na prenasledovaní účastníkov odboja. Pri prvom variante zrady na povstaní podľa písm. a) sa ešte demonštratívne uvádzala jedna jej forma: marenie prípravy národného povstania alebo účasti vojenských jednotiek na ňom. Teda postihnutí mali byť aj tí, ktorí svojou pasivitou zmarili väčší úspech povstania. V písm. c) bola následne, rovnako ako pri predchádzajúcich dvoch zločinoch, zakotvená trestnosť propagácie, verejnej obhajoby či schvaľovania zradcovskej činnosti podľa § 4 písm. a) a b) retribučného

46 BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 156.

47 *Inštrukcie k nariadeniu č. 33/45 Sb.n. SNR a k opatreniu vydanému na vykonanie tohto nariadenia z 9. júna 1945*, s. 5. SNA, f. PS, šk. 156, I. zväzok.

nariadenia. Objektmi pri zrade na povstaní boli teda protifašistický odboj na Slovensku, boj za obnovenie slobodnej ČSR a Slovenské národné povstanie.

Piaty paragraf nariadenia postihoval previnilcov fašistického režimu. Stíhanie a potrestanie tohto trestného činu spadalo do výlučnej pôsobnosti miestnych ľudových súdov a v tomto prípade išlo o potrestanie nižších exponentov režimu a kolaborantov, čo je znateľné aj z relatívne nízkych trestov – zadelenie do pracovného útvaru do 2 rokov s pozbavením občianskych práv na dobu od 2 do 15 rokov, prípadne trestom mohlo byť iba verejné pokarhanie. Prečin previnenia kolaborantstva obsahoval rôznorodé formy trestnej činnosti, ktoré sa viac-menej obsahovo prekrývali s vyššie uvedenými retribučnými zločinmi, rozlišujúcim kritériom bola miestna povaha tejto činnosti, ak by však činnosť určitej osoby mala byť trestná aj podľa §§ 1 – 4, bolo vylúčené aj stíhanie podľa § 5. Je zaujímavé, že podľa znenia nariadenia sa tu mala stíhať aj účasť „na protidemokratických, komunistických, rasových alebo pod. akciách a štvaniaciach“, čím sa miestnym ľudovým súdom dávali široké možnosti výkonu trestnej represie.

Zmiernenie trestu

Inštitút zmiernenia trestu zakotvovalo ustanovenie § 6, podľa ktorého neskoršia činnosť páchatela, najmä účasť na povstaní, významné zásluhy o protifašistický boj alebo o záchranu slovenských životov, dávala ľudovému súdu možnosť premeny trestu smrti na trest na slobode do 30 rokov, v mimoriadnych prípadoch dokonca uložiť tresty vedľajšie ako tresty hlavné, prípadne páchatela aj oslobodiť.⁴⁸ Podľa inštrukcií povereníctva SNR pre pravosúdie „za zásluhu o protifašistický boj treba považovať predovšetkým priamu účasť na organizovanom podzemnom protifašistickom boji.“ Pripúšťali sa však aj iné formy účasti na protifašistickom odboji, napr. poskytovanie značnejších finančných prostriedkov, chránenie význačných osôb povstania alebo podzemného odboja. Pri záchrane slovenských životov sa malo „prihliadať, či chránenie týchto právnych statkov sa dialo pred nebezpečím, ktoré mu hrozilo zo strany

48 BIANCHI, L.: Ľudové súdnictvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1947. In: *Právnehistorické studie*, roč. 12, 1966, s. 192.

nacisticko-fašistických živlov.“ Pri rozhodovaní o tom, ako a či zmierniť trest alebo páchatela oslobodiť, mal ľudový súd prihliadať na mieru, „*v akej sa páchatel zaslúžil o protifašistický boj alebo o záchranu slovenských životov a majetkov, a v akom pomere sú tieto jeho zásluhy ku jeho vine.*“⁴⁹ Tento inštitút mal teda jednak charakter poľahčujúcej okolnosti s následkom zmiernenia trestu, a jednak aj charakter účinnej ľútosti – v tých prípadoch, kde jeho uplatnením dochádzalo k zániku trestnosti a tým k oslobodeniu páchatela. Formulácia bola terčom kritiky, lebo podľa Rašlu implikovala „*oslobodenie od viny*“, čo je „*právnický nonsens*“, keďže oslobodiť možno iba od trestu.⁵⁰ Neskôr nariadením č. 57/1946 Sb.n. SNR sa spolu s precizovaním podmienok uplatnenia zmiernenia pridala k oslobodeniu aj možnosť upustiť od potrestania. Podľa Daxnera bol týmto § 6 do československého práva podľa sovietskeho vzoru prebratý nový inštitút „*upustenia od potrestania*“, podobne ako možnosť uložiť vedľajší trest namiesto trestu hlavného.⁵¹ Ľudové súdy mali totiž súčasne s odsudzujúcim rozsudkom uložiť popri hlavnom treste aj vedľajší trest straty občianskych práv okrem prípadu verejného pokarhania. Rovnako, s výnimkou odsúdenia za § 5, mali súdy vyhlásiť konfiškáciu celého alebo časti majetku odsúdeného v prospech štátu.

Organizačno-procesné ustanovenia retribučného nariadenia

Za účelom stíhania a potrestania retribučných trestných činov bola retribučným nariadením ustanovená trojstupňová štruktúra mimoriadnych ľudových súdov. Tie však nemohli viesť trestné konanie pre iné trestné činy a to ani v prípade, ak tie úzko súviseli s retribučnými trestnými činmi.⁵² Najvyšším ľudovým súdom bol Národný súd v Bratislave, zriadený pre celé územie Slovenska, pričom do jeho pôsobnosti patrilo rozhodovanie o trestných činoch personálne obmedzeného okruhu činiteľov podľa § 12 (bývalý prezident Slovenskej

49 *Inštrukcie k nariadeniu č. 33/45 Sb.n. SNR a k opatreniu vydanému na vykonanie tohto nariadenia z 9. júna 1945*, s. 2 – 3. SNA, f. PS, šk. 156, I. zväzok.

50 SNA, f. ÚP SNR, šk. 506, 6267/46.

51 DAXNER, I.: *Ľudáctvo pred Národným súdom 1945 – 1947*, s. 24 – 25.

52 *Inštrukcie k nariadeniu č. 33/45 Sb.n. SNR a k opatreniu vydanému na vykonanie tohto nariadenia z 9. júna 1945*, s. 7. SNA, f. PS, šk. 156, I. zväzok.

republiky, členovia slovenských vlád od 14. marca, členovia Štátnej rady a ďalší) retribučného nariadenia. Predsedníctvo SNR však malo právomoc prikázať do pôsobnosti Národného súdu aj ďalšie osoby, v praxi sa to využilo proti všetkým bývalým veliteľom Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy.⁵³ Na okresnej úrovni s príslušnou miestnou pôsobnosťou boli zriaďované okresné ľudové súdy (OLS), sídliace v okresných sídlach, ktoré mali negatívne vymedzenú pôsobnosť na všetky retribučné zločiny okrem tých, o ktorých rozhodoval Národný súd. Na najnižšej úrovni, v každej politickej obci mali byť vybudované miestne ľudové súdy (MLS), do ktorých pôsobnosti spadali všetky trestné činy podľa § 5 nariadenia.

Národný súd rozhodoval v 7-člennom senáte s predsedom a šiestimi prísediacimi. Predseda senátu a jeho námestník museli byť sudcovia z povolania, ktorých, rovnako ako prísediacich, menovalo a odvolávalo Predsedníctvo SNR. Prísediacimi (toto platilo aj pri OLS a MLS) mohli byť iba gramotní, mravne zachovalí a politicky bezúhonní štátni občania ČSR, ktorí dovŕšili 21. rok veku. Predstavovali laický, ľudový prvok v súdnictve vzhľadom na to, že pri nich neexistovala podmienka právnického vzdelania. Ich dôležitosť spočívala aj v tom, že mohli ľahko prehlasovať predsedu, keďže súd rozhodoval jednoduchou väčšinou hlasov a predseda hlasoval ako posledný, aby svojou mienkou príliš neovplyvňoval prísediacich. Prísediaci tak boli plnoprávnymi sudcami, rozhodovali o vine aj treste, mali rovnakú právnu ochranu a zvýšenú zodpovednosť ako sudcovia. Nešlo teda o obdobu poroty, ktorá ako laické teleso v niektorých jurisdikciách rozhoduje iba o vine v trestnom konaní. Prísediaci pri ľudových súdoch ako novum v súdnictve tak predznamenal neskoršie zľudovenie súdnictva po Februári 1948.⁵⁴ Ideové zdôvodnenie uplatnenia laického prvku v retribučnom súdnictve sa odvolávalo na demokratické zásady: ak „*demokracia a požiadavka, že všetka moc pochádza z ľudu nemajú zostať len prázdnyimi heslami, treba ľudu umožniť účastiť sa i sudcovskej moci, menovite v tak vážnej otázke, ako je zistenie viny na národnom nešťastí a na spravodlivom potrestaní škodcov ľudu a národa.*“ V konečnom dôsledku malo záležať na samotnom

53 DAXNER, I.: *Ludáctvo před Národným soudom 1945 – 1947*, s. 26 – 27.

54 RAŠLA, A.: *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 125.

ľude, ktorý dostával „*do rúk nástroj v podobe ľudového súdництва*“, aby ho využil spravodlivo a nezneužil ho na politický boj či vybavovanie účtov.⁵⁵ Obžalobu pred Národným súdom zastupoval obžalobca, ktorého (aj s jeho námestníkom) vymenovávalo a odvolávalo Predsedníctvo SNR, ktorému ten podliehal aj pri výkone svojej funkcie.

Okresné ľudové sudy rozhodovali v päťčlennom senáte s predsedom a štyrmi prísediacimi. Aj tu musel byť predsedom senátu a jeho námestníkom sudca z povolania, ktorí boli menovaní a odvolávaní Povereníctvom SNR pre pravosúdie, pokiaľ možno na návrh príslušného okresného národného výboru, ktorý vymenúval aj prísediacich súdu. Obžalobu pred OLS zastupoval obžalobca, spolu s námestníkom ho vymenovávalo a odvolávalo Povereníctvo pre pravosúdie z práva znalých osôb na návrh príslušného okresného národného výboru. Obžalobca pri výkone funkcie podliehal Predsedníctvu SNR. Miestne ľudové sudy rozhodovali v 5 až 11-člennom senáte, ktorý sa skladal z predsedu a príslušného počtu prísediacich. Predsedu súdu, ktorý nemusel byť sudcom z povolania ani mať právnické vzdelanie, a obžalobcu menoval a odvolával príslušný okresný národný výbor, na návrh miestnych národných výborov tiež kreoval aj prísediacich. Tento čisto laický charakter vyvažoval dozor obžalobcu OLS príslušného okresu nad výkonom trestu MLS a ustanovenie, podľa ktorého obhajca obžalovaného pred MLS nesmel byť z radu advokátov alebo sudcov.

Retribučné nariadenie obsahovalo iba veľmi rámcovú úpravu procesnoprávných otázok, ktorú následne doplnilo vykonávacie nariadenie. Nepripúšťalo sa konanie v neprítomnosti a ani možnosť podávať opravné prostriedky alebo námietky proti spisu obžalovaného. Každý občan, úrad a bezpečnostný orgán mohol podať trestné oznámenie, čím sa otvárali široké možnosti pre iniciovanie trestného konania. Retribučné konanie bolo v porovnaní s riadnym trestným konaním zjednodušené a umožňovalo „*urýchlené prevedenie a skončenie celého pokračovania*“, čo sa prejavovalo v tom, že obžalobca, ak nenavrhol odopretie stíhania, mal predložiť obžalobný spis predsedovi ľudového

55 Tvorcovia zákona verili, že „*náš ľud má do tej miery vyvinutý mravný cit pre dobro a zlo, pre spravodlivosť, že v tejto ťažkej skúške svojej kultúrnej a politickej vyspelosti obstojí čestne.*“ Zákon o ľudových súdoch, s. 3 – 4.

súdu do ôsmich dní od doručenia trestného oznámenia, následne mal predseda ľudového súdu zahájiť hlavné pojednávanie do 14 dní. Hneď po ukončení hlavného pojednávania mal byť „*menom republiky a slovenského národa*“ vyneseny a vyhlásený rozsudok. Urýchlený priebeh konania však podľa inštrukcií poverenictva pre pravosúdie nemal „*byť na úkor spravodlivému posúdeniu trestného prípadu, a to tým viac, že rozhodnutia súdu sú konečné, takže chyba, ktorej by sa súd dopustil, nemôže byť už napravená opravnou stolicou.*“⁵⁶

Aj pri potrebe a prijatí vykonávacieho nariadenia, ktoré podrobnejšie upravilo procesné a niektoré ďalšie otázky spojené s retribúciou, sa ukazuje chvatná príprava konečnej verzie nariadenia, keďže predchádzajúce osnovy obsahovali podrobnejšiu procesnoprávnu úpravu a nepredpokladali vydanie vykonávacieho predpisu.⁵⁷ Pokyn na jeho vypracovanie dal 16. mája 1945 povereník pre pravosúdie Štefánik⁵⁸ a bolo prijaté Zborom povereníkov dňa 5. júna 1945 ako vykonávacie nariadenie č. 55/1945 Sb. n. SNR k retribučnému nariadeniu, ktoré malo charakter podzákonného predpisu (vo vtedajšej legislatíve slovenských národných orgánov boli zákonom ekvivalentné iba nariadenia SNR) a v dôsledku toho sa vyskytol konflikt so zásadou zákonnosti trestného práva, podľa ktorej je absolútnym prameňom trestného práva zákon.⁵⁹ Rašla ponúka dva spôsoby riešenia tohto problému: jednak možnosť pokladať vykonávacie nariadenia „*iba za autentický výklad retribučného nariadenia*“, jednak možnosť obhájiť prelomenie zásady legality s odvolaním na zásady mimoriadnosti a revolučnosti retribúcie.⁶⁰ Prikláňame sa k druhej alternatíve, keďže vykonávacie nariadenie okrem podrobnejšej procesnoprávnej úpravy so zakotvením subsidiarity trestného poriadku obsahovalo aj hmotnoprávne ustanovenia, najmä podľa § 29 ods. 1 mal súd voľnosť pri výbere trestu, pričom trest mal byť primeraný povahe spáchaného trestného činu,

56 Inštrukcie k nariadeniu č. 33/45 Sb.n. SNR a k opatreniu vydanému na vykonanie tohto nariadenia z 9. júna 1945, s. 6. SNA, f. PS, šk. 156, I. zväzok.

57 SNA, fond PS, šk. 156, I. zväzok.

58 Tamže.

59 MILOTA, A.: *Trestní právo hmotné Část obecná (Nástin přednášek)*. Bratislava 1924, s. 16.

60 RAŠLA, A.: *Ludové sudy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 109, 111.

prípadne počtu spáchaných činov, vine, priťažujúcim aj poľahčujúcim okolnostiam (tie však retribučné predpisy nikde neupravovali, preto sa výkladom presadila aj subsidiarita trestného zákona⁶¹). Na základe tohto ustanovenia bolo v praxi možné zmierniť prísne a absolútne určité tresty v retribučnom nariadení aj bez využitia inštitútu zmiernenia trestu za podmienok § 6 nariadenia. V § 66 vykonávacieho nariadenia bola výslovne zakotvená retroaktívna pôsobnosť retribučného nariadenia: jeho ustanovenia sa vzťahovali podľa svojej povahy aj na trestné činy spáchané pred jeho účinnosťou. Sprvu sa vychádzalo z toho, že podľa retribučného nariadenia bolo možné stíhať a potrestať aj činy spáchané po jeho prijatí. Príkladom je proces pred Okresným ľudovým súdom v Prešove proti organizátorom protištátnych demonštrácií v dňoch 26. – 28. júla 1945, ktorí boli odsúdení za spáchanie zločinu zrady na povstaní na tresty na slobode od 3 mesiacov do 2 rokov.⁶² Podľa stanoviska Povereníctva SNR pre pravosúdie z 22. septembra 1945 sa hmotnoprávne ustanovenia retribučného nariadenia vzťahovali aj na trestné činy spáchané po jeho účinnosti, ak mohli byť podľa svojej povahy spáchané aj po tomto čase,⁶³ to sa, samozrejme, netýkalo napríklad ustanovení o exponovanom pôsobení k 6. októbru 1938 alebo 14. marcu 1939. Na zasadnutí komisie pre ľudové súdnictvo pri predsedníctve SNR 17. apríla 1946 sa nakoniec presadila interpretácia, že do pôsobnosti ľudových súdov majú patriť iba delikty, ktoré boli spáchané pred účinnosťou retribučného nariadenia. K tomuto stanovisku sa prihlásilo aj neskoršie zasadanie Národného frontu a zasadnutie právneho výboru z 13. mája 1946.⁶⁴ Tento výklad časovej pôsobnosti bol neskôr právne ukotvený aj novelizačným nariadením č. 57/1946 Sb. n. SNR (§ 32a).⁶⁵

Vykonávací predpis zasiahol aj do úpravy organizačných otázok. Dôležité bolo, že pri menovaní prísediach sa mal brať zreteľ na

61 Tamže, s. 109.

62 *Národná obroda*, 5. 10. 1945, s. 3. Porov. *Národná obroda*, 10. 10. 1945, s. 2.

63 SNA, f. ÚO NS, šk. 1, prez 29/45.

64 SNA, f. PS, šk. 156, II. zväzok.

65 Treba sa zmieniť o tom, že v pôvodnej verzii tohto novelizačného nariadenia sa nachádzalo iné znenie § 32a, v zmysle ktorého sa mali ustanovenia retribučného nariadenia vzťahovať na „*trestné činy spáchané do 31. decembra 1945.*“ SNA, f. PV-P, šk. č. 24, 628/48.

paritné zastúpenie politických strán. V praxi to znamenalo, že polovica prísediacich bola menovaná za KSS a polovica za DS. Keď v roku 1946 vznikli ďalšie dve strany (Strana práce a Strana slobody), tam, kde to bolo možné, boli zastupované všetky štyri strany rovnomerne. Ak však niektorá z nich nenavrhol svojho člena za prísediaceho, poťažne za náhradníka, bol namiesto neho menovaný člen niektorej odbojovej organizácie.⁶⁶ Taktiež funkciu prísediaceho mohla zastávať len osoba schopná náležite si uvedomiť význam a dôležitosť svojej funkcie a požívajúca úctu a dôveru svojich spoluobčanov. Napriek týmto novozavedeným politicko-ideovým kritériám mali byť členovia ľudových súdov pri konaní a rozhodovaní úplne nezávislí a viazaní iba ustanoveniami nariadenia a platnými zákonnými normami. Zamestnávateľa prísediacich, ako aj ďalších orgánov ľudového súdnictva, boli povinní na potrebný čas uvoľniť zamestnanca na výkon povinností pri ľudovom súdnictve bez ujmy na mzde. Funkcie pri ľudových súdoch boli totiž čestné a preplácali sa iba hotové výdavky spojené s výkonom funkcie. Za takého právneho stavu sa prísediaci často snažili vyhnúť pojednávaniam ľudových súdov, keďže mali istotu, že od svojho zamestnávateľa plat dostanú, a podľa nariadenia ani vykonávacieho predpisu im nebolo možné uložiť žiadnu sankciu, ak si neplnili povinnosti.

Novelizácie retribučného nariadenia

Tieto problémy, spojené s často neočakávanou neochotou obyvateľstva v mnohých oblastiach zúčastniť sa na činnosti ľudových súdov, spôsobili veľké personálne problémy a začiatok reálnej činnosti ľudových súdov sa na mnohých miestach omeškal o niekoľko mesiacov. Po predchádzajúcej porade s predsedom, prísediacimi a obžalobcami Národného súdu zasadalo dňa 16. júla 1945 predsedníctvo SNR a schválilo uznesenie o potrebe novelizovať retribučné nariadenie a o obsahových bodoch tejto novely, medzi ktorými sa nachádzalo aj uzákonenie sankcií pre prísediacich za bezdôvodnú absenciu alebo opustenie pojednávania.⁶⁷ Následne dňa 25. júla 1945 prijalo plénum SNR nariadenie č. 83/1945 Sb. n. SNR, ktoré menilo a dopĺňalo retribučné nariadenie. Umožnilo

66 RAŠLA, A.: *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 127.

67 SNA, f. ÚP SNR, šk. 1, 10/45.

sa, aby o väzbe rozhodoval senát v neúplnom zložení, iba za prítomnosti predsedu a ním určených dvoch prísediacich, aby boli prísediaci čiastočne odbremenení, a tiež výkon trestu smrti zastrelením bezpečnostnými orgánmi, čím sa reagovalo na dopravné ťažkosti, ktoré mohli znemožniť včasné dopravenie odsúdenca na miesto popravy.⁶⁸ V ďalších častiach novela reagovala na personálne problémy ľudových súdov. Podľa pôvodného návrhu sa mala zaviesť pre predsedníctvo SNR možnosť udeliť pokutu prísediacom Národného súdu a OLS, ktorí porušili svoje povinnosti, až do výšky 10 000 korún, v prípade opakovania mohla byť táto pokuta zdvojnásobená. Pri predsedovi, obžalobcovi a prísediacich pri MES okresný národný výbor mal mať možnosť udeliť pokutu do výšky 5 000 korún. Na plenárnom zasadaní SNR povereník pre veci vnútorné Husák presadil zmenu peňažných sankcií na možnosť odvolania a náhrady nezodpovedného prísediaceho iným s odôvodnením, že by politicky a morálne vyzeralo veľmi zle, „*keby sme my museli týchto prísediacich naháňať pokutami*“.⁶⁹ Novelou sa zaviedla aj povinnosť pre vymenovaného obžalobcu pred Národným súdom a OLS svoju funkciu prevziať a povinnosti s ňou spojené vykonávať. Sankcia pre nich sa nezavádzala z toho dôvodu, že títo mali byť vyberaní „*z radov štátnych úradníkov alebo advokátov, ktorých bude možno donútiť na svedomité plnenie ich povinností disciplinárnymi sankciami v úradoch poťažne u Advokátskej komory, ktorým sú podriadení*“.⁷⁰

V nasledujúcom období sa uvažovalo o ďalších možných novelách, napríklad už od októbra 1945 predsedníctvo SNR rokovalo o rozšírení vecnej pôsobnosti ľudových súdov na trestné činy čierneho obchodu a korupcie ako typické delikty povojnového obdobia,⁷¹ čo povereníctvo pre pravosúdie rezolútne zamietlo, keďže by to znamenalo ďalšie zataženie už tak preťažených ľudových súdov.⁷² Podobne sa v decembri 1945 vyskytol návrh, aby sa zmiernil trest smrti za vyššie spomenuté verbálne delikty

68 Tamže, šk. 918, inv. č. 555.

69 *Zápisnica zo zasadnutia pléna Slovenskej národnej rady dňa 25. júla 1945.* [citované 21. apríla 2014]. Dostupné na URL <<http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/010schuz/s010002.htm>>.

70 SNA, f. ÚP SNR, šk. 918, inv. č. 555.

71 Tamže, šk. 2, 29/45.

72 Tamže, šk. 506, 6267/46.

pre ich „objektívne menšiu závažnosť“ na 30 rokov odňatia slobody.⁷³ Nakoniec sa legistória rozhodli nezasahovať do hmotnoprávných ustanovení a ponechali toto zmiernenie na súdny výklad v praxi. Novelizácia retribučného nariadenia sa však ukazovala nevyhnutnou s približovaním sa 23. mája 1946, kedy mala skončiť platnosť a účinnosť retribučného predpisu, a ľudové sudy dovtedy zjavne nedokázali vybaviť svoju agendu, veď pred Národným súdom nezačala väčšina kľúčových procesov, vrátane tzv. hlavného procesu s Jozefom Tisom, Ferdinandom Ďurčanským a Alexandrom Machom. Okrem predĺženia platnosti však bolo potrebné prijať aj ďalšie zmeny, pretože mnohé praktické problémy ľudových súdov naďalej pretrvávali, vrátane nedisciplinovanosti príseďiacich, ktorú nevyriešili ani opatrenia podľa novelizačného nariadenia č. 83/1945 Sb. n. SNR.⁷⁴ Napríklad predseda Národného súdu Daxner v liste Predsedníctvu SNR zo 4. marca 1946 žiadal novelizovať retribučné nariadenie v otázke sankcií voči príseďiacim, lebo podľa neho ustanovenia novely nariadením č. 83/1945 Sb. n. SNR „*nielen úplne zlyhali, ale od jej publikovania vyskytujú sa prípady nedostavenia sa príseďiacich omnoho častejšie ako predtým.*“⁷⁵ Absencie príseďiacich pre malicherné dôvody často ochromili činnosť jednotlivých senátov ľudových súdov. Na zasadnutí Komisie pre veci Národného súdu a ľudového súdnictva dňa 17. apríla 1946 Daxner spomenul prípad, kedy pojednávanie nemohlo začať „*len preto, lebo údajne jeden pán príseďiaci sa šiel holiť. Keď máme takých príseďiacich, že celý súd môže nechať čakať, musia tu byť určité trestné sankcie.*“⁷⁶

Preto sa už od novembra 1945 pracovalo na rozsiahlejšej novele retribučného nariadenia, ktorú plénum SNR prijalo na zasadnutí dňa 14. mája⁷⁷ a bola publikovaná 22. mája 1946 ako nariadenie č. 57/1946 Sb.n. SNR. Pôvodne sa mala podľa vzoru českých retribučných dekrétov⁷⁸ zaviesť možnosť, aby Národný súd rozhodoval aj ako čestný súd v prípade

73 SNA, f. PV-P, šk. 24, 628/46.

74 SNA, f. ÚP SNR, šk. 2, 31/45.

75 SNA, f. PV-P, šk. 2, 36/1946.

76 SNA, f. ÚP SNR, šk. 506, 6267/46.

77 Pravda, 16. 5. 1946, s. 2.

78 RAŠLA, A.: *Ľudové sudy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 97.

okruhu osôb, ktoré spadali do jeho personálnej pôsobnosti podľa § 12 písm. a) až k), ak by sa zistilo, že sa síce nedopustili retribučných trestných činov, ale sa po 21. máji 1938 nechovali tak, ako sa to vyžadovalo od verných a statočných československých občanov. V takom prípade mohol Národný súd uložiť iba sankciu straty niektorých občianskych práv (napr. aktívne a pasívne volebné právo) na čas od 2 do 15 rokov.⁷⁹ Nakoniec sa to však nezaviedlo.

Realizované zmeny a doplnenia nariadením č. 57/1946 Sb. n. SNR sa významne dotkli dovtedajšieho fungovania retribučného súdnictva na Slovensku. Predsedovia senátov Národného súdu a OLS dostali možnosť uložiť prísediacim, ktorí si bez dostatočného dôvodu neplnili svoje povinnosti, sankciu v podobe pokuty až do 10 000 Kčs. Dotknutý prísediaci sa mohol brániť námietkou do ôsmich dní, o ktorej rozhodoval osobitný senát zložený z predsedu a dvoch ďalších prísediacich príslušného senátu. Ani pokuty však nedokázali odstrániť pretrvávajúce problémy s disciplinovanosťou prísediacich⁸⁰ a podľa Rašlu to bol hlavný dôvod, prečo koncom roka 1947 nebolo fungovanie ľudových súdov opätovne predĺžené.⁸¹ Rozpačité fungovanie obžaloby pred Národným súdom malo byť odstránené kreovaním Úradu obžaloby pred Národným súdom, ktorý fungoval na monokratickom a hierarchickom princípe. Predsedníctvo SNR menovalo a odvolávalo vedúceho obžalobcu a aj ostatných obžalobcov. Vedúci obžalobca pri výkone svojej funkcie podliehal naďalej Predsedníctvu SNR a v otázkach personálnych a organizačných Povereníctvu pre pravosúdie, ale ostatní obžalobcovia boli podriadení priamo jemu. Konkrétnym dôvodom pre tieto organizačné zmeny bol prípad, kedy vedúci obžalobca pred Národným súdom Rigan nariadil obžalobcovi Kabinovi, aby prevzal vedenie obžaloby proti bývalému poslancovi Slovenského snemu Vojtechovi Plechlovi, pričom ten to odmietol pre jeho nesúhlas s chápaním kolektívnej zodpovednosti poslancov snemu, Rigan následne poveril ďalšieho obžalobcu Šujana, ten tiež odoprel prevzatie obžaloby z dôvodu vlastnej preťaženia a tak

79 SNA, f. PV-P, šk. 24, 628/48.

80 Pozri napr. článok Malý záujem o rokovania NS. In: *Čas*, 16. 1. 1947, s. 3.

81 RAŠLA, A.: *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*, s. 150.

musel nakoniec obžalobu prevziať sám Rigan.⁸² Spravovací poriadok pre obžalobcov na Národnom súde, ktorý 26. júna 1945 vydal predseda SNR, totiž síce upravoval rozdeľovanie práce medzi obžalobcami, nezakotvoval však tomu zodpovedajúce postavenie vedúceho obžalobcu.⁸³ Výskyt podobných problémov malo do budúcnosti eliminovať podriadenie obžalobcov vedúcemu Úradu obžaloby.

Pretrvávajúce problémy OLS a MLS malo vyriešiť vytvorenie tzv. lietajúcich senátov, o potrebe ktorých sa diskutovalo už od septembra 1945. Mnohé OLS totiž nemali dostatok personálnych kapacít,⁸⁴ aby mohli vykonávať svoju agendu, v niektorých oblastiach dokonca ani reálne nezačali s činnosťou, inde boli zase preťažené. Podobné problémy existovali na úrovni miestnych ľudových súdov.⁸⁵ K tomu pristupovala častá rozhodovacia nejednotnosť ľudových súdov. Preto získalo Povereníctvo pravosúdia právomoc zriadiť osobitné senáty OLS, ktoré mohlo dočasne poveriť výkonom agendy alebo časti agendy hociktorého okresného ľudového súdu. Obdobné osobitné senáty MLS mohlo zase zriaďovať Povereníctvo pre veci vnútorné. Takéto senáty boli potom poverené činnosťou všade tam, kde príslušné OLS (MLS) neboli riadne ustanovené, nevykonávali zodpovedne svoju agendu alebo boli preťažené. Okrem toho Povereníctvo pravosúdia získalo právomoc rozšíriť miestnu príslušnosť OLS aj na iný okres alebo okresy, rovnako mohlo až do vynesenia rozsudku odňať prejednanie určitej veci príslušnému OLS a prikázať vec na prejednanie inému OLS.⁸⁶ Povereníctvo pre pravosúdie tak získalo systém právomocí, ktorými mohlo účinne riešiť problémy OLS a MLS,⁸⁷

82 SNA, f. PV-P, šk. 2, 36/1946.

83 SNA, f. PS, šk. 156, I. zväzok. Pozri aj *Správa o účinkovaní obžalobcov pri Národnom súde od 4.7.1945 do 31.12.1945*. SNA, f. ÚO NS, šk. 1, prez 1/46.

84 Jedným z navrhovaných riešení z augusta 1945 bola aj laicizácia obžalobcov pre OLS. SNA, f. PS, šk. 156, I. zväzok.

85 SNA, f. ÚP SNR, šk. 506, 6267/46.

86 *Stenografický zápis o priebehu 18. zasadnutia pléna SNR, konaného dňa 14. mája 1946 v Bratislave*. [citované 21. apríla 2014]. Dostupné na URL <<http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/018schuz/s018002.htm>>.

87 Napriek tejto novele však problémy na úrovni MLS naďalej pretrvávali, preto sa uvažovalo o ich zrušení a presunutím ich agendy na OLS. In: *Národná obroda*, 21. 9. 1946, s. 2.

hoci posledné menované opatrenie mohlo byť ľahko zneužiteľné, keďže umožňovalo poverenictvu kedykoľvek zmeniť príslušný súd v priebehu súdneho konania a nariadenie neuvádzalo žiadne odôvodňujúce kritéria pre takýto zásah. Novela posilnila postavenie Poverenictva pre pravosúdie voči ľudovému súdnictvu aj v iných ohľadoch. Obžalobcovia pri OLS pri výkone funkcie už nepodliehali Predsedníctvu SNR, ale Poverenictvu pre pravosúdie, ktoré malo tiež vykonávať dohľad nad správou OLS. Jedným z cieľov novely podľa dôvodovej správy bolo totiž čo najviac rozšíriť administratívnu právomoc Poverenictva pre pravosúdie nad ľudovými súdmi, keďže aj pri nich išlo o „výkon zvláštneho odvetvia justície, ktoré síce pramení z potrieb politických a je vykonávané mimoriadnymi tribunálmi zostavenými podľa princípu ľudovosti, avšak má predsa mnoho spoločných prvkov normatívnych s výkonom riadnej justície.“⁸⁸

Ďalšie dôležité zmeny, ktoré novela priniesla spočívali v tom, že zaviedla možnosť konať v neprítomnosti obvineného a proti rozhodnutiam ľudových súdov sa pripustil mimoriadny opravný prostriedok. Ak sa obvinený nachádzal v cudzine alebo bolo miesto jeho pobytu neznáme a na návrh obžalobcu predseda príslušného ľudového súdu vykonal príslušné opatrenia podľa trestného poriadku, obžalobca mohol následne po skončení stopovania podať obžalobu na neprítomného obvineného a ľudový súd mohol v jeho neprítomnosti pojednávať a vyniesť rozsudok. Namiesto výpovedi obvineného sa v takom prípade prečítalo jeho písomné vyjadrenie alebo výpoveď. Uzákonenie mimoriadneho opravného prostriedku (MOP) zvrátilo dovtedajší stav úplnej nepreskúmateľnosti retribučných súdnych rozhodnutí, hoci riadne opravné prostriedky boli vylúčené aj naďalej. MOP nemal odkladný účinok na výkon trestu, ale príslušný ľudový súd mohol zo závažných dôvodov odložiť výkon trestu smrti do vybavenia mimoriadneho opravného prostriedku. MOP bol konštruovaný veľmi reštriktívne, bolo ho možné podať proti oslobodzujúcemu i odsudzujúcemu rozsudku a mohol ho s jednou výnimkou podať iba Úrad obžaloby pri Národnom súde v prospech i neprospech obvineného. Išlo konkrétne o tieto dôvody: ak na výrok súdu o vine, treste alebo kvalifikovaní činu mal vplyv trestný

88 SNA, f. PV-P, šk. 24, 628/48.

čin inej osoby; ak sa objavili nové závažné dôkazy alebo skutočnosti odôvodňujúce zmenu výroku súdu (nova); ak rozhodol nižšie postavený ľudový súd o veci patriacej do pôsobnosti vyššieho ľudového súdu (napr. OLS o veci Národného súdu); alebo ak rozhodol ľudový súd o veci mimo jeho pôsobnosť. V prvých dvoch prípadoch ide o dôvody značne analogické tým, na základe ktorých bolo možné v riadnom trestnom konaní podať návrh na obnovu konania.⁸⁹ Zvyšné dôvody MOP sa obsahovo prekrývajú s formálnym dôvodom zmätočnosti v riadnom trestnom práve procesnom, keď rozhodujúci súd konal mimo svojej pôsobnosti, a v takom prípade bolo jeho rozhodnutie nulité, na čo musel súd prihliadať z úradnej povinnosti.⁹⁰ Obvinený alebo jeho obhajca mohol podať MOP iba v jednom prípade: proti odsudzujúcemu rozsudku vynesenému proti nemu v konaní *in absentia*. Z hľadiska dôvodov pre MOP išlo teda o kombináciu dôvodov pre obnovu, dôvodov zmätočnosti a možnosti korektívu v prípade konania v neprítomnosti obvineného. Podľa pôvodnej verzie novely malo byť možné podať MOP aj z dôvodu na zachovanie právnej jednotnosti, čo bolo zamietnuté Komisiou pre Národný súd a ľudové sudy, keďže by to mohlo byť ľahko zneužitá ako zámienka pre revíziu takmer akéhokoľvek retribučného rozsudku.⁹¹ O MOP mal rozhodovať Národný súd v typickom sedemčlennom senáte, v ktorom mali byť dvaja prísediaci nahradení dvoma členmi Najvyššieho súdu, ktorých vymenovávalo a odvolávalo Predsedníctvo SNR, za vylúčenia členov senátu a obžalobcu z pôvodného konania.

Retribučné nariadenie po roku 1947

Nariadenie č. 57/1946 Sb. n. SNR priamo do retribučného nariadenia zakotvilo princíp jeho retroaktivity a predĺžilo jeho účinnosť a tým aj fungovanie ľudového súdnictva až do 31. decembra 1947. Napriek tomu sa počas roku 1947 ukazovalo, že nie všetky začaté konania budú ukončené do konca roka.⁹² Preto bolo potrebné, aby SNR opäť predĺžila účinnosť retribučného nariadenia, inak by hrozilo, že mnohí podozriví

89 RÁLIŠ, A.: *Trestný proces*. Bratislava 1942, s. 247 – 248.

90 Tamže, s. 207 – 214.

91 SNA, f. ÚP SNR, šk. 506, 6267/46.

92 Tamže, šk. 285, 177/dôv/47.

sa vyhnú trestu. Na zasadaní pléna SNR 17. decembra 1947 vyhlásil člen SNR a obžalobca pred Národným súdom Anton Rašla, že naďalej už nie je vhodná a ani potrebná revolučná a mimoriadna sústava ľudových súdov.⁹³ Z retribučného nariadenia tak mali ostať v platnosti a účinnosti iba hmotnoprávne ustanovenia (§§ 1 – 5) ako materiálno-právny podklad, pričom v začatých konaniach mali pokračovať riadne súdy podľa riadneho trestného práva procesného s určitými modifikáciami.⁹⁴ Tomuto zodpovedalo aj prijaté nariadenie SNR č. 88/1947 Sb. n. SNR. Vo všetkých začatých konaniach – pričom za začiatok konania sa považovali už doručenie oznámenia o určitom trestnom čine obžalobcovi pri ľudovom súde – pred Národným súdom, OLS a MLS, ktoré neboli meritórne rozhodnuté do 31. decembra 1947,⁹⁵ pokračovali po tomto dátume osobitné senáty krajských súdov a vo veciach Národného súdu osobitný senát Krajského súdu v Bratislave. Členov týchto senátov mal menovaním zo sudcov okresných, krajských a hlavného súdu obsadzovať povereník spravodlivosti. Všetky návrhy v neskončených veciach strácali platnosť a všetky úkony uskutočnené ľudovými súdmi boli považované za súdne úkony stopovacie. Toto nariadenie zasiahlo aj do otázky opravných prostriedkov. Mimoriadny opravný prostriedok mal byť podľa obsahu považovaný za návrh na obnovu konania, prípadne za žiadosť o podanie opravného prostriedku podľa trestného poriadku z roku 1896. O vecný dôvod zmätočnosti pri návrhu na obnovu konania malo ísť aj vtedy, keď príslušný súd mylne použil inštitút zmiernenia trestu podľa § 6 retribučného nariadenia alebo tento inštitút nepoužil, hoci boli podmienky pre jeho použitie. Návrh na obnovu konania mohol byť podaný v neprospech odsúdeného štátnym zástupcom a v jeho prospech ním samým, obhajcom, zákonným zástupcom a ďalšími príbuznými⁹⁶ aj v prípade objavenia sa nových dôkazov a skutočností, ktoré mohli

93 Stenografický zápis o priebehu 13. zasadnutia pléna SNR, ktoré bolo dňa 19. decembra 1947 v Bratislava. [citované 21. apríla 2014]. Dostupné na URL <<http://www.psp.cz/eknih/1946snr/stenprot/013schuz/s013001.htm>>.

94 SNA, f. PS, šk. 156, II. zväzok.

95 Pred Národným súdom a OLS zostalo na konci roku 1947 781 nevybavených trestných vecí. PETRANSKÝ, I.: Retribučné súdnictvo na Slovensku po februári 1948. In: *Historický zborník*, roč. 15, 2005, č. 1, s. 97.

96 RÁLIŠ, A.: *Trestný proces*, s. 250n.

odôvodniť zmenu výroku súdu o treste. Možno teda konštatovať, že v otázke mimoriadnych opravných prostriedkov toto nariadenie rozšírilo možnosti uplatnenia návrhu na obnovu konania a dalo tak možnosť vstúpiť aj do konaní s právoplatným meritórnym rozhodnutím. Navyše, toto nariadenie nevylučovalo využitie opravných prostriedkov, takže rozhodnutia príslušných senátov krajských súdov mohli byť napadnuté riadnymi aj mimoriadnym opravnými prostriedkami v súlade s trestným poriadkom.

Tento stav však vydržal iba necelé tri mesiace, keďže v atmosfére zmien po februári 1948 bol 25. marca 1948 Ústavodarným Národným zhromaždením prijatý zákon č. 33/1948 Sb., ktorým sa obnovovala účinnosť retribučného dekrétu a nariadenia o ľudovom súdnictve so zmenou niektorých ich ustanovení. Účelom tohto zákona malo byť „*jednak urýchléné skončenie trestného konania pre trestné činy podľa predpisov o ľudovom súdnictve, jednak umožnenie konať revíziu trestného konania v „krikľavejších a verejnosc poburujúcich prípadoch*“. Výkon retribučného súdnictva opäť prešiel na ľudové súdy, avšak nedošlo k obnoveniu štruktúry ľudových súdov podľa retribučného nariadenia. Zriadené boli ľudové súdy v sídlach krajských súdov, ktoré súdili v trojčlenných senátoch s predsedom – sudcom z povolania a dvoma sudcami z ľudu, resp. so štyrmi sudcami z ľudu, ak išlo o revízne konanie. Prednostov, námestníkov, sudcov a verejných žalobcov ľudových súdov menoval minister spravodlivosti na návrh povereníka spravodlivosti zo sudcov, prípadne štátnych zástupcov alebo advokátov (pre pozíciu verejných žalobcov) v činnej službe. Konania pred ľudovými súdmi sa riadili ustanoveniami trestného poriadku s tým rozdielom, že proti rozhodnutiam ľudových súdov sa nepripúšťal riadny opravný prostriedok. Okrem toho, zákon umožnil revíziu aj tých konaní pre retribučné trestné činy, ktoré boli pred nadobudnutím účinnosti zákona právoplatne ukončené, čo znamenalo prelomenie procesnej zásady *ne bis in idem* (nemožno rozhodovať dvakrát v tej istej veci), resp. procesnoprávnej prekážky *res iudicata* (prekážka veci právoplatne rozhodnutej). Ľudový súd mohol v tomto konaní pokračovať alebo ho nanovo zaviesť na návrh verejného obžalobcu aj bez podmienok a formálnosti obnovy konania, teda bez akéhokoľvek obmedzenia. Podľa dôvodovej správy sa tým malo

reagovať na príliš mierne rozhodovanie ľudových súdov a to najmä pre nesprávne pochopenie inštitútu zmiernenia trestu, ktorý bol údajne vykladaný príliš extenzívne a nebol správne pochopený ako výnimočné opatrenie.⁹⁷ Čo sa týka výkonu trestu smrti, zákon aj na Slovensko rozšíril stanno-právnu úpravu v zmysle veľkého retribučného dekrétu, podľa ktorého sa mal tento trest vykonať do dvoch hodín po vyhlásení rozsudku s možnosťou predĺžiť lehotu o ďalšiu hodinu na žiadosť odsúdeného. Ak sa konalo v neprítomnosti, trest smrti mal byť vykonaný do 24 hodín po dopadnutí odsúdeného. Iba na žiadosť verejného obžalobcu pre dôležitý verejný záujem mohol byť výkon trestu odložený na primeraný čas.

Koniec roka 1948 priniesol aj definitívny koniec výkonu retribucie na Slovensku podľa retribučného nariadenia a pred ľudovými súdmi. Od 1. januára 1949 bolo možné stíhať trestné činy iba na základe iných právnych noriem, napr. trestného zákona (zák. čl. V/1878), ak by sa ešte objavili prípady „retribučného“ charakteru.⁹⁸

Záver

Retribučné nariadenie reglementovalo osobitné skutkové podstaty s retroaktívnym pôsobením, zamerané na potrestanie najmä kolaborantskej a zradcovskej činnosti vykonanej na Slovensku. Zároveň vytvorilo štruktúru mimoriadnych ľudových súdov s vtedy novátorským uplatnením sudcov s ľudu, ktorí mali rozhodujúci vplyv na judiciálny výkon retribucie, a ustanovilo urýchlenú formu trestného konania s nepripustením opravných prostriedkov ako ďalšieho výrazu mimoriadnosti a revolučnosti retribučného procesu. Skúsenosti z praxe, najmä neočakávaná neochota prísediacich laických sudcov účastiť sa na pojednávaníach, si vynútili potrebu dvoch realizovaných novelizácií, ktoré do určitej miery, ale nie zásadným spôsobom, pozmenili uskutočňovanie retribucie na Slovensku. Po uplynutí roku 1947 ostali v účinnosti už iba hmotnoprávne ustanovenia retribučného nariadenia, ktorého aplikácia sa presunula na pár mesiacov pred riadne trestné súdy, aby po februárových udalostiach roku 1948 opäť podliehala ľudovým súdom, hoci inak štruktúrovaným. Rovnako sa umožnili aj nepodmienené

97 SNA, f. PS, šk. 156, II. zväzok.

98 PETRANSKÝ, I.: Retribučné súdnictvo na Slovensku po februári 1948, s. 108.

revízie už právoplatne skončených konaní, manifestujúc tak čiastočnú nespokojnosť zákonodarcov s dovtedajšími výsledkami retribúcie a ďalší mimoriadny zásah do trestnoprávnych zásad. Retribučné nariadenie, podľa ktorého ustanovení boli na Slovensku stíhané a súdené tisíce ľudí, stratou účinnosti aj svojich hmotnoprávnych ustanovení koncom roka 1948 tak nezmazateľne vstúpilo do slovenských právnych a politických dejín.

K ústavnoprávnym a politickým otázkam vývoja miestnej správy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948¹

Ondrej Podolec

Roky 1945 – 1948 predstavujú turbulentné obdobie vo vývoji verejnej správy. Na jednej strane pokračovala v oboch častiach obnovujúceho sa československého štátu „kontinuita“ vyznačujúca sa nekoncepcnosťou, improvizáciou a najmä duálnym (t. j. neunifikovaným) vývojom v slovenskej a českej časti republiky. V slovenských podmienkach napríklad nebola od roku 1918 prijatá komplexná právna úprava správy obcí a došlo len k čiastočnej adaptácii uhorských noriem, pričom zákon s prívlastkom „dočasný“ platil až do konca existencie medzivojnového československého štátu. Dotýkal sa pritom len kreovania obecných orgánov, pričom ostatné otázky sa často museli riešiť ad hoc pomocou zložitej spleti noriem rôznej právnej sily spred roka 1918. V oblasti vyššej územnej správy (okresy a župy, resp. krajiny) zas došlo počas medzivojnového dvadsaťročia až k dvom zásadným reformám.

Na druhej strane sa však v povojnových mesiacoch postupne etabloval nový jednotiaci prvok – vytvárajú sa úplne nové orgány – národné výbory ako prejav „diskontinuity“ s predošlým vývojom. Na oboch brehoch rieky Moravy mali pritom podobný charakter (viac-menej ich spájala revolučný spôsob ich kreovania), napriek tomu že vychádzali z rozdielneho právneho základu. V Čechách a na Morave to boli dekréty prezidenta republiky a neskôr legislatíva celoštátnych ústavných orgánov, na Slovensku zasariadenia Slovenskej národnej rady, resp. jej predsedníctva, pokiaľ si udržala svoju legislatívnu zvrchovanosť.

1 Štúdia bola spracovaná v rámci projektu *Kontinuita a diskontinuita práva na Slovensku v 20. storočí a jej vplyv na právny poriadok SR*, ktorý bol podporený Agentúrou na podporu výskumu a vývoja, na základe zmluvy číslo (č.) APVV-0607-10.

K unifikácii usporiadania miestnej správy došlo, podobne ako v iných odvetviach práva, až po nastolení komunistického režimu – ustanoveniami v ústave z 9. mája 1948 a zavedením jednotného krajského zriadenia, zákonom z decembra roku 1948.

Pre duálny vývoj verejnej správy v Československej republike do roku 1948 pritom nemal zásadný význam ani rozpad československého štátu v roku 1939 a vývoj v dvoch rôznych štátnych útvaroch. Aj pred rokom 1938 sa totiž (podobne ako v rozhodujúcich právnych odvetviach – občianskom a trestnom práve) vyvíjali oba systémy – v českých krajinách a na Slovensku viac-menej samostatne.

Z hľadiska územnosprávneho usporiadania štátu fungovali v prvom desaťročí medzivojnovkej republiky na Slovensku postupne dva systémy župnej správy (t. j. najskôr adaptovaná podoba pôvodného uhorského systému správy a potom systém československých „veľžúp“) popri zemskej správe v Čechách. Následným zavedením krajského zriadenia sa zjednotil aspoň systém orgánov na vyšších stupňoch územnej správy (okresy a krajiny)², k žiadnej unifikácii však nedošlo na úrovni správy obcí a miest. Jej základom bol Slovensku prakticky až do prvých povojnových mesiacov uhorský zákonný článok č. XXII z roku 1868. Na pomery prvej Československej republiky ho adaptoval zákon platný len na Slovensku č. 243/1922, ktorý mal byť dočasným opatrením – no platil až do roku 1943. Po Mníchove bola v súvislosti so zmenou politického režimu vládnymi opatreniami v podstate zlikvidovaná už beztak dosť obmedzená obecná a mestská samospráva. Reforma obecnej správy z rokov 1943 – 1944 zasa zákonom zaviedla systém nominácií do obecných orgánov jedinou štátnou stranou – Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou, resp. stranami nemeckej a maďarskej národnostnej menšiny.³ S výnimkou krátkych

2 TIŠLIAR, P.: *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Krakov 2013; ŠUCHOVÁ, X.: Problémy organizácie politickej správy na Slovensku v predmníchovskej republike. In: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ V.: *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava 2004, strany (s.) 95 – 122.

3 Bližšie pozri: PODOLEC, O.: Postavenie obecnej správy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: *Historický časopis*, ročník (roč.) 51, č. 4, 2003, s. 647 – 668.

epizód (v roku 1918 a „Sidorových“ národných výborov z prelomu rokov 1938 – 1939⁴) sa nový model povojnovej miestnej správy – národné výbory sa na Slovensku prakticky po prvýkrát objavuje počas Slovenského národného povstania (SNP) na povstaleckom území, kde tieto revolučne kreované orgány nahradili (alebo si podriadili) dovtedajšie správne orgány na úrovni obcí a okresov.

Problematika vzniku národných výborov sa už vyše dvadsať rokov nachádza na okraji záujmu slovenskej historiografie. Po viacerých štúdiách a monografiách determinovaných dobou svojho vzniku⁵ sa po roku 1989 objavilo len niekoľko prác.⁶

O podobu povojnových národných výborov (predovšetkým v prechodnom období) sa zvädzal zápas už v exile počas druhej svetovej vojny. Predstavy nekomunistických politických strán v Londýne oscilovali medzi rôznymi modifikáciami krajinského zriadenia až po „osvietenú diktatúru štátu“ – t. j. úplné poštátnenie miestnej samosprávy – na prechodnú dobu, pokiaľ sa situácia v republike neskonsoliduje.⁷

Z väčšej časti sa nakoniec realizovala predstava komunistickej strany, ako ju formulovali v zahraničnom odboji. V neformálnych rokovaníach

4 Tamže.

5 K problematike vzniku povojnových národných výborov pozri najmä tieto práce pred roka 1989: ŽATKULIAK, J.: Národné výbory na Slovensku od vyhlásenia Košického vládneho programu do volieb roku 1946. In: *Historický časopis*, roč. 31, 1983, č. 5, s. 754 – 776, ŽATKULIAK, J.: *Vývoj národných výborov na Slovensku v prvých rokoch výstavby socializmu (1948 – 1954)*. Bratislava 1986; SIKORA, S.: *KSCĽ a národné výbory na Slovensku v začiatkoch socialistickej výstavby (1948 – 1954)*. Bratislava 1989

6 K problematike vzniku povojnových národných výborov pozri najmä tieto práce po r 1989: SIVÁK, F.: Košický vládny program – postavenie národných výborov na Slovensku a ich činnosť od vypuknutia Slovenského národného povstania. In: *Notitiae novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Belli Neosolii I.* (1997), s. 163 – 176; ŽATKULIAK, J.: V mene zákona a proti občanom? (Trestnoprávna právomoc národných výborov na Slovensku v rokoch 1950 – 1957). Bratislava 1994.

7 Národní archiv (NA) Praha, fond (f.) MV-L, škatuľa (šk.) 117, 118, 119 a 120; tiež: Archiv Masarykova ústavu Praha Praha, f. Edvard Beneš (EB) I., šk. 139.

s predstaviteľmi komunistickej strany v Londýne na začiatku júna 1943 zaujal prezident Eduard Beneš k myšlienke národných výborov ako základu budúcej miestnej správy v povojnovom Československu ešte zdržanlivé stanovisko. Zhodol sa s nimi, že nemôže byť použitý dovtedajší štátny a verejný aparát, zároveň neodmietol navrhovaný nový model správnych orgánov, no zatiaľ odmietal, aby on a exilová vláda vyzývali domáci odboj na vytváranie národných výborov. Viedlo by to podľa neho k zvýšenej perzekúcií, pričom za vhodnú dobu označil štyri až šesť mesiacov do zrušenia domáceho režimu.⁸

Na rokovaníach v Moskve v decembri 1943 predložili komunisti Benešovi svoju ucelenú predstavu o podobe politického systému v obnovennej republike. Jej základom mali byť revolučne utvorené národné výbory ktoré mali postupnou delegáciou smerom nahor kreovať vyššie orgány – na úrovni okresu a krajiny až po dočasné národné zhromaždenie, ktoré bolo neskôr podľa tohto modelu aj naozaj vytvorené. K otázke výlučnosti národných výborov v povojnovej správe zaujal Beneš opäť skôr rezervovaný postoj, pričom k spôsobu kreovania dočasného československého parlamentu uviedol, že sám počítal s podobným modelom.⁹ V jeho neskoršom návrhu zo septembra 1944 boli kompetencie národných výborov oproti komunistickým návrhom zúžené.¹⁰

Svoju koncepciu komunisti v londýnskom exile vehementne presadzovali aj prostredníctvom tzv. socialistického bloku (tvorili ho komunisti, sociálni demokrati a národní socialisti) a jej hlavné zásady sa im podarilo dostať aj do vládneho vyhlásenia z apríla 1944 („*Národné výbory a ich úkoly*“), ktoré vyzývalo na utváranie národných výborov, pričom stanovilo aj rámcové zásady ich kreovania a činnosti. Napríklad počet členov nemal prevyšovať dovtedajšie zastupiteľstvá, revolučné orgány sa mali riadiť len legislatívou vydanou prezidentom a vládou

8 KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V. (zost.): *Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. 1. sv.* Praha 1965, s. 35n.

9 LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939 – 1945.* Praha 1960, s. 311n; porov.: KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V. (zost.): *Cesta ke květnu...*, s. 40n.

10 LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války...*, s. 373n.

a medzi prvé neodkladné úlohy malo patriť zabezpečenie poriadku, či zaistenie osôb považovaných za kolaborantov, vrátane ich majetku.¹¹ Ústavný dekrét prezidenta republiky z decembra 1944 potom označoval národné výbory len za dočasné orgány, pričom ich právomoci ešte neboli tak široko vymedzené ako v neskoršej povojnovej legislatíve.¹² Neskôr, v októbri 1945, bola v českých krajinách obnovená územná organizácia medzivojnového krajiniského zriadenia, na čele územných celkov však už stáli príslušné národné výbory.¹³

Komunistom išlo v prvom rade o inštitucionálnu i personálnu diskontinuitu s predchádzajúcim vývojom. Neprevzatie dovtedajších inštitúcií s ich úradníckym aparátom bolo pre nich kľúčovou otázkou. Ako predstavitelia jednej z menších opozičných strán totiž boli považovaní za nešťátotvorný prvok a ich komunistická ideológia za nebezpečenstvo pre demokratický systém. Nemali teda žiadne zastúpenie v medzivojnovej štátnej správe a veľmi málo ich predstaviteľov pôsobilo aj v orgánoch územnej samosprávy. Do týchto štruktúr by sa im aj v prípade priaznivých mocensko-politických pomerov prenikalo veľmi ťažko, čo by znemožňovalo dostať ich rýchlo pod svoju mocenskú kontrolu. Personálnu a inštitucionálnu kontinuitu s predchádzajúcimi správnymi orgánmi v Protektoráte Čechy a Morava a v Slovenskej republike z rokov 1939 – 1945 (v skutočnosti išlo z väčšej časti o bývalý medzivojnový československý správny aparát) teda komunisti principiálne odmietali. Ich eminentným záujmom teda bol vznik úplne nových revolučne vytvorených orgánov, kde by mohli využiť svoje miestne štruktúry, ktoré mali zo všetkých politickým strán najlepšie vybudované. Tieto revolučne vytvorené národné výbory na najnižšom – obecnom stupni mali následne kreovať (delegovaním) národné výbory vyšších stupňov (zdola nahor). Kde neboli národné výbory vytvorené spontánne, mala byť zorganizovaná ich aklamačná voľba. Za striktným presadzovaním zásady vylúčenia osôb označených za kolaborantov z aktívneho i pasívneho volebného práva do národných výborov sa skrýval aj úmysel účelovo využiť toto

11 DARÁŠ, M. – KARTOUS, P. – SLOBODA, E.: *Národné výbory. Opora socialistickej demokracie*. Bratislava 1985, s. 42.

12 Ústavný dekrét prezidenta republiky č. 18/1944 Úř. věst. čsl.

13 Dekret prezidenta republiky č. 121/1945 Sb.; Nar. vl. č. 4/1945 Zb.

vágne obvinenie na vylúčenie čo najväčšieho množstva nekomunistov z kandidatúry do národných výborov. Mnohí príslušníci medzivojnových politických strán totiž zostali pôsobiť v správnom aparáte štátnej správy i samosprávy aj po Mníchove 1938.

Vymedzenie kompetencií malo viac-menej kopírovať medzivojnový model miestnej správy, pričom zásadný rozdiel mala predstavovať rozdielna štruktúra orgánu a spôsob jeho kreovania. Ich hybridný charakter spočíval v kumulácii prvkov samosprávy a štátnej správy v jednom orgáne, a tak národný výbor mal byť nie len orgánom verejnej správy ale aj „ľudovej moci“.

Osobitnú formu mala mať správa územia, kde po viedenskej arbitráži vykonávali okupačnú správu orgány maďarského štátu. Bola tu uplatnená zásada, že v obciach, kde netvorili väčšinu obyvatelia českej, slovenskej alebo „ukrajinskej“ národnosti, mali byť menované správne komisie.¹⁴

Komunistická strana tiež presadzovala aj konkrétne zásady fungovania týchto nových orgánov správy podľa svojich ideologických princípov. Išlo predovšetkým o sovietsky model kumulácie normotvornej a výkonnej funkcie v jednom orgáne, t. j. volení zástupcovia ľudu mali zákony nielen prijímať ale ich aj vykonávať. V československom prípade k tejto kumulácii došlo na úrovni všetkých stupňov miestnej správy, pričom na úrovni najvyšších ústavných orgánov bolo ponechané ich formálne oddelenie (podľa novej filozofie však už nešlo o „*delbu moci*“ ale „*delbu práce*“).

Ďalším presadzovaným princípom bol imperatívny mandát volených členov týchto orgánov, t. j. možnosť ich permanentnej kontroly a odvolania – mala sa ním odbúrať „*odtrhnutosť poslancov od ľudových mäs*“ uprostred volebného cyklu.

Z komunistickej ideológie vychádzala aj tzv. dvojité podriadenosť orgánov, t. j. popri horizontálnej podriadenosti výkonného aparátu zložke volenej (resp. zastupiteľskej) sa uplatňovala (a v praxi aj dominovala) vertikálna podriadenosť orgánov na nižšom stupni správy orgánom na vyššom stupni (tzv. demokratický centralizmus).

14 LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýne za války...*, s. 345n.

Tieto ideologické princípy sa uplatňovali pri vzniku povojnových miestnych orgánov verejnej správy v krajinách tvoriaceho sa sovietskeho bloku, a tak môžeme tu pozorovať viaceré spoločné znaky.¹⁵ Orgány miestnej správy neboli demokraticky volené, keďže pôvodne revolučne kreované orgány sa väčšinou postupne pretvorili na orgány kreované pseudovolebným procesom podľa komunistických zákonov. Typická bola tiež ich hybridnosť, keďže spôsobom kreovania i štruktúrou mali charakter kumulovanej samosprávy i štátnej správy. Dôraz sa pritom kládol na „*triedny charakter*“ správnych orgánov a ich rozhodovania.¹⁶

Viaceré so svojich predstáv komunisti presadili na moskovských rokovaníach aj do Košického vládneho programu. Išlo predovšetkým o vytvorenie úplne nových správnych orgánov v podobe národných výborov, čo znamenalo zabezpečenie diskontinuity s predošlou správou, imperatívny mandát ich členov, či zbavenie aktívneho a pasívneho volebného práva osôb, vágne označených za podporovateľov zradcov, či spolupracovníkov okupantov. Pri istej voľnosti, či šírke výkladu týchto pojmov to do ich rúk vkladalo silný nástroj v budúcom zápase o postupné uchopenie absolútnej moci. Text obsahoval aj v budúcnosti nerealizovanú zásadu, že uplatneniu najlepších kandidátov nebude brániť ich chýbajúca príslušnosť k niektorej z politických strán. V programe sa ocitlo i zriadenie nevolených správnych komisií v obciach obývaných príslušníkmi neslovanských národnostných menšín. Vo viacerých otázkach presadili komunisti formulácie idúce ďaleko nad rámec ústavného dekrétu prezidenta republiky o národných výboroch z decembra 1944.¹⁷

Po prijatí programu mohol na konferencii funkcionárov Komunistickej strany Slovenska 8. 4. 1944 v Košiciach predseda Komunistickej strany Československa Klement Gottwald s uspokojením konštatovať: „*Česká ani slovenská buržoazie sa dnes nemohou opierať o žiadnu z tých právnických, ústavných i štátnych inštitúcií, ktoré si vytvorila do Mnichova. (...) Nemá pevné ústavné inštitúcie, ktoré by mohla ovládať a jej pomocou by mohla ve*

15 NA Praha, f. PK ÚVKŠČ, šk. 290; porov.: SIKORA, S.: *KŠČ a národné výbory...*, s. 10n.

16 NA Praha, f. PK ÚVKŠČ, šk. 290.

17 *Košický vládni program. Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*. Praha 1974.

jménu práva, ústavnosti a kontinuity vládnout. (...) Druhá charakteristická věc pro Československo je tato: na rozdíl od jiných emigrantských vlád si naše československá zahraniční vláda nenese nic takového, oč se by mohla opírat. V Londýně byla Státní rada, vláda a prezident. Státní rada byla zásluhou našich soudruhů rozpuštěna. Vláda, jejíž trosky přijely do Košic, musela už ve vlaku podat demisi, ještě na sovětské půdě a z těch, kdo udržují kontinuitu zůstal jediný Beneš. (...) Třetí a nejdůležitější příznak toho, že naše buržoazie je v takové těžké situaci, je to, že ač by chtěla, nemůže převzít nic z toho, co bylo vybudováno okupanty a zrádci, to jest celý státní aparát, jaký byl za Tisa a pod Frankem a Háchou.“ Národné výbory ďalej označil za dôležitý nástroj komunistov v ďalšom politickom boji („...mají podle našich plánů hrát rozhodující úlohu...“). Na margo národných výborov poznamenal: „naši partneři si nepředstavovali národní výbory jako orgány vlády, které budou mít širokou pravomoc a nyní vidí, že jsou trnem v jejich těle. Národní výbory jsou hlavní arénou politického boje. Tam právě zápasíme o vedení národa se svými skrytými i otevřenými protivníky.“¹⁸

Na Slovensku sa vývoj miestnej správy vyvíjal podľa osobitnej legislatívy Slovenskej národnej rady. Výzvu na vytváranie národných výborov obsahoval aj Manifest Slovenskej národnej rady zo 4. februára 1945. Zároveň stanovil aj ich prvé úlohy v oblasti obnovy zabezpečenia zásobovania obyvateľstva, ochrany majetku, obnovy základnej infraštruktúry, či elimináciu „zradcov národa“.¹⁹

Jedným z prvých opatrení Slovenskej národnej rady v oblasti verejnej správy bolo nariadenie Predsedníctva SNR č. 9 zo 6. marca 1945, ktorým bola obnovená existencia okresov spred 30. 9. 1938 na územiach okupovaných po Viedenskej arbitráži Horthyovským Maďarskom.²⁰

18 LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války...*, s. 562 – 565.

19 DARÁŠ, M. – KARTOUS, P. – SLOBODA, E.: *Národné výbory...*, s. 46, 47.

20 Obnovené boli okresy v Hurbanove (vtedy Stará Ďala), Jesenskom (Feledinciach), Galante, Kráľovskom Chlmci, Veľkých Kapušanoch, Komárne, Košiciach, Leviciach, Lučenci, Moldave nad Bodvou, Štúrove (vtedy Parkani), Rožňave, Snine, Rimavskej Sobote, Sobrancech, Dunajskej Strede, Šali, Šamoríne, Tornali, Vrábľoch, nových zámkoch a Želiezovciach. (Nariadenie Predsedníctva SNR č. 9/1945 Zb. nar. SNR).

V troch prípadoch (Lučenec, Rožňava a Rimavská Sobota) sa len obnovili okresy v svojej pôvodnej rozlohe (v rokoch 1938 – 1945 totiž existovali ich severné časti ako „zbytkové“ okresy) a ich úrady sa presunuli späť z ich provizórnych sídiel (Lovinobaňa, Dobšiná a Hnúšťa).²¹

Prvým pokusom o celoslovenskú reguláciu kreovania, právomocí i činnosti národných výborov bolo Nariadenie Predsedníctva SNR č. 26/1945 zo 7. apríla 1945, ktoré vypracoval povereník vnútra Gustáv Husák.²² Na základe neho sa nové orgány t.j. miestne a okresné národné výbory sa mali konštituovať na báze existujúcich územných obvodov obcí (resp. miest) a okresov. Aklamačná forma voľby, ktorá sa v praxi väčšinou používala²³ nebola v nariadení výslovne zakotvená, určenie spôsobu voľby ponechávala na neskoršiu normu vydanú Slovenskou národnou radou.²⁴ Boli ňou „Organizačné smernice pre tvorenie miestnych národných výborov a okresných národných výborov“ vydané 10. 4. 1945 Poverenictvom pre veci vnútorné, ktoré stanovili jednotnú formu kreovania národných výborov.²⁵ Volebné právo sa odvíjalo od štátneho občianstva i národnostnej príslušnosti – prislúchalo teda československým štátnym občanom českej, slovenskej i ukrajinskej národnosti starším ako 18 rokov. Výslovne bolo odobrané osobám, ktorá sa mali skompromitovať „spoluprácou s ľudáckym režimom“. Voľby národných výborov najnižšieho stupňa, t. j. miestnych národných výborov, sa mali konať na zhromaždeniach občanov a ich delegáti mali následne kreovať okresné národné výbory.

Pri voľbách jednotlivých miestnych národných výborov využívala komunistická strana svoj organizačný i inštitucionálny náskok. Aklamačný volebný proces pritom často ovplyvňovali aj príslušníci

21 Nariadenie Predsedníctva SNR č. 9/1945 Zb. nar. SNR.

22 ŽATKULIAK, J.: Počiatkový vývoj národných výborov na Slovensku (1945 – 1948). In: KOKOŠKOVÁ, Z. – KOCIAN, J. – KOKOŠKA, S. (zost.): *Československo na rozhraní dvoch epoch nesvobody. Sborník z konferencie k 60. výročiu konce druhej svetovej války*. Praha 2005, s. 186.

23 SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 – '48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Banská Bystrica 2010, s. 190n.

24 Nariadenie Predsedníctva SNR č. 26/1945 Zb. nar. SNR.

25 SIKORA, S.: *KSČ a národné výbory...*, s. ²¹ⁿ.

sovietskej armády.²⁶ Naopak Demokratická strana sa od jesene 1945 do usilovala aspoň o stanovenie pravidla paritného zastúpenia, čo sa jej však do volieb nepodarilo dosiahnuť. Na svojom zjazde v júli 1945 v Martine vzniesla požiadavku na priame voľby do národných výborov a v decembri sa objavili požiadavky aj na zreálnenie politického zastúpenia v nich. Husákovo poverenie vnútra však v januári 1946 konanie takýchto volieb výslovne zakázalo. Do jari 1946 si tak komunisti v národných výboroch na Slovensku udržali väčšinové zastúpenie.²⁷

Nariadenie zo 7. apríla 1945 zároveň legalizovalo aj existenciu revolučne ustanovených národných výborov. Ich funkčné obdobie však už limitovalo zvolením nových orgánov podľa tohto nariadenia.

Právomoci národných výborov na úrovni obcí i okresov určilo kombináciou negatívneho vymedzenia (t. j. spravovali „všetky verejné veci“ s výnimkou tých, ktoré boli spravované inými verejnými orgánmi) a prenosu kompetencií od bývalých správnych orgánov Slovenskej republiky (na úrovni obce to boli: obecné zastupiteľstvo, obecná rada, starosta obce, obecný alebo notársky úrad i obecný alebo obvodný notár; na úrovni okresu: okresné zastupiteľstvo, okresný úrad a okresný náčelník). Výslovne boli zrušené okresné úrady i obecné a obvodné notárske úrady, čím sa dosiahlo prerušenie akejkoľvek právnej kontinuity s bývalými správnymi orgánmi.

Pokiaľ ide o ich úradnícky aparát, predpokladalo sa jeho čiastočné prevzatie novokonštituovanými orgánmi. V prípade obcí si mali národné výbory vytvoriť svoj „demokratický úrad“, pričom fakultatívne mohli prevziať bývalých obecných úradníkov, pričom museli spĺňať podmienku „politickej a národnej spoľahlivosti“. Aj okresné úrady si mali zriadiť svoj nový „demokratický úrad“, pričom mali obligatórne prevziať úradnícky aparát bývalých okresných úradov, pokiaľ príslušné osoby splnili podmienku „politickej a národnej spoľahlivosti“ a navyše nebolo „proti nim iných námietok“. Husákovo Poverením SNR pre veci vnútorné si v rámci tejto normy ponechalo aj priame mocenské páky pri ovplyvňovaní personálneho zloženia týchto úradov. Stanovovalo kvalifikačné kritériá pre vedúcich úradníkov nových obecných úradov a menovanie prednostu

26 SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati...*, s. 190.

27 ŽATKULIAK, J.: *Počiatkový vývoj národných výborov...*, s. 188

úradu okresného národného výboru dokonca podliehalo jeho priamemu schváleniu. Aprílovým nariadením tak bol vytvorený zárodok budúcich jednotných národných výborov skladajúcich sa z volenej (zastupiteľskej) a výkonnej („úradníckej“) zložky.

Župná úroveň správy, zavedená v roku 1939, bola výslovne zrušená, pričom pri rozdelení jej bývalých kompetencií bolo ako kľúčové pravidlo určené usporiadanie niekdajšieho krajinského zriadenia. Kompetencie, ktoré pri konštituovaní žúp prešli z krajinského úradu, malo spravovať Povereníctvo SNR pre veci vnútorné a ostatné sa mali zas vrátiť na okresnú úroveň. Zachoval sa tak trojstupeňový model riadenia, tentoraz v podobe obec – okres – povereníctvo.

Novým prvkom v slovenskej správe, ktorý vychádzal z komunistickej koncepcie správy, bolo zavedenie imperatívneho mandátu, t.j. možnosti uplatnenia „kontrolu ľudu“ v podobe odvolania národného výboru pred uplynutím jeho funkčného obdobia.

Na správu obcí obývaných prevažne príslušníkmi národnostných menšín mali boli menované správne komisie²⁸.

Z hľadiska právnej úpravy prevzatia právomocí od existujúcich správnych orgánov sa vynára zaujímavý právny problém, resp. otázka, či správne orgány SR (1939 – 1945) právne existovali po 1. 9. 1944, teda po revolučnom prevzatí zákonodarnej a výkonnej moci na Slovensku Slovenskou národnou radou. Predovšetkým vzhľadom na výhradu v recepčnej norme („*pokiaľ neodporujú duchu republikánsko-demokratickému*“), ktorou sa na území Slovenska nanovo udeľovala platnosť dovtedy platným právnym normám, vrátane väčšiny noriem prijatých po 30. 9. 1938, resp. po 14. 3. 1939.²⁹

Problematická bola v tomto smere najmä reforma obecnej správy z rokov 1943 – 1944 na základe zákona č. 171/1943 Sl. z., ktorý zakotvoval možnosť nominácie do funkcií v miestnej správe len prostredníctvom štátnej strany – Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, resp. povolených národnostných strán (Deutsche Partei a Magyar Párt), ktoré na základe vnútorných straníckych „primárnych“ volieb delegovali svojich členov. Na základe výhrady v recepčnej norme by teda táto norma a ani ňou

28 Nariadenie Predsedníctva SNR č. 26/1945. Zb. nar. SNR.

29 Nariadenie SNR č. 1/1944. Zb. nar. SNR.

konštituované orgány teoreticky nemali byť prostredníctvom nariadenia SNR č. 1/1944 recipované.³⁰ Nariadenie Predsedníctva SNR zo 7. apríla 1945 však výslovne prenášalo na národné výbory kompetencie, ktoré „*podľa doteraz platných právnych noriem*“ mali obecné orgány kreované na základe zákona č. 171/1943 Sl. z. spravidla na začiatku roka 1944. Tým bola výslovne potvrdená recepcia noriem a orgánov obecnej správy.

Župné zriadenie bolo výslovne zrušené Nariadením Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 26/1945, čo bolo potvrdené nariadením SNR č. 96 z 23. augusta 1945, kde sa riešilo právne i majetkové vysporiadanie, spojené z týmto krokom. Slovenská národná rada teda výslovne zrušila župné usporiadanie na Slovensku z roku 1939, čím nepriamo potvrdila jeho dočasnú recepciu z 1. 9. 1944.³¹ Obsah tejto normy (zákon č. 190/1939 Sl. z.) však bol z hľadiska recepcnej výhrady oveľa menej problematický.³²

Zaujímavosťou bolo, že príslušná legislatíva teda nakoniec reflektovala (a legalizovala) až štyri druhy vzniku národných výborov, pričom tento stav ovplyvnili predovšetkým špecifické historické okolnosti. Napríklad len časť územia Slovenska bola povstaleckým územím, t. j. len na území reálne mocensky ovládanom Slovenskou národnou radou mohla byť pred prechodom frontu uplatnené jej normy ohľadom vzniku národných výborov. Tendencia k spontánnemu vzniku národných výborov bola na povstaleckom území, mimo neho v ilegale i po prechode frontu rôzna – v závislosti od miestnych podmienok v jednotlivých obciach. Osobitné podmienky pritom vládli v časti okupovanej po (prvej) Viedenskej arbitráži na území horthyovským Maďarskom.

Prvá časť národných výborov teda vznikla v podobe odbojových buniek ešte pred vypuknutím SNP, pričom po 1. 9. 1944 oficiálne prevzali v príslušnej obci moc. Ďalšia časť národných výborov vznikla až na základe smernice (výzvy) povstaleckej Slovenskej národnej rady, vydané na tlačive župného úradu Pohronskej župy (názov župného úradu bol prečiarknutý a prepísaný na Slovenská národná rada). V príslušnej obci tak

30 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. Ministerstvo vnútra, šk. 1960; porov.: zákon č. 171/1943 Sl. z.

31 Nariadenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 26/1945 Zb. nar. SNR; porov.: Nariadenie SNR č. 96/1945 Zb. nar. SNR

32 Zákon č. 190/1939 Sl. z.

rutinne splnili príkaz nadriadeného orgánu a vytvorili miestny národný výbor.³³ V oblastiach, ktoré boli viac vzdialené od centra povstania malo jeho zakladanie často veľmi formálny charakter. Napríklad vo viacerých obciach okresu Krupina, vznikali národné výbory často až na popud okresného náčelníka, vykonávajúceho ako výkonný orgán príkazy okresného národného výboru. Ich personálne zloženie sa v početných prípadoch len minimálne líšilo od zloženia bývalých obecných výborov.³⁴ Bizarnosť situácie pritom dokresľoval fakt, že v rámci vyššie popisovanej reformy obecnej správy v rokoch 1943 – 1944 sa členmi bývalých obecných orgánov sa mohli stať v zásade len členovia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, resp. národnostných strán.

Rýchly vývoj udalostí v týchto hraničných územiach však často predbehol administratívnu procedúru, takže viaceré národné výbory sa ani nestihli oficiálne ustanoviť.³⁵ Pokiaľ ide o kľúčovú otázku politického zloženia tohto druhu národných výborov, nevymedzovalo ani jedno z nariadení presný pomer medzi dvoma zložkami protifašistického odboja. Napríklad nariadenie 7/44 hovorí o „*zástupcoch všetkých ideových smerov*“³⁶, nariadenie z 27.9.1944 zasa vylučovalo na etnickom princípe Maďarov a Nemcov no zároveň pripúšťalo menovanie členov rozpustenej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, pokiaľ sa v nej v minulosti príliš neangažovali a v tom čase už prislúchali k jednému z politických krídel povstania.³⁷ Fungovanie národných výborov na povstaleckom území bolo teda poznamenané politickými rozpormi a štátoprávnou improvizáciou, ktorých výslednicou bolo niekoľko často nejasne formulovaných noriem podzákonnej povahy. Na prípravu komplexnejšej právnej úpravy so silou

33 Štátny archív (ŠA) Banská Bystrica, pobočka (p.) Banská Bystrica, f. Okresný úrad (OÚ) Banská Bystrica, šk. 136; ŠA Banská Bystrica, p. Zvolen, f. OÚ Zvolen, šk. 244; ŠA Banská Bystrica, p. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 89.

34 ŠA Banská Bystrica, p. Zvolen, f. OÚ Zvolen, šk. 244; ŠA Banská Bystrica, p. Zvolen, f. OÚ Krupina, šk. 89.

35 Tamže.

36 ŠA Banská Bystrica, p. Zvolen, f. OÚ Zvolen, šk. 244 (SNR – Povereníctvo pre veci vnútorné č. 7/1944 Obecné výbory, úprava pre organizovanie).

37 Tamže (SNR – povereníctvo pre veci vnútorné č. 339/1944 Smernice pre organizáciu miestnych a okresných národných výborov).

zákona už vplyvom rýchleho sledu udalostí nezostal povstaleckému vedeniu čas.

Ďalšia časť národných výborov vznikla bez osobitnej právnej úpravy revolučným ustanovením bezprostredne po prechode frontu. Poslednú skupinu potom tvoria národné výbory, konštituované až na základe vyššie popísaných noriem Slovenskej národnej rady z apríla 1945.

Celoslovenský zjazd národných výborov v Banskej Bystrici v auguste 1945 v podstate uzavrel proces konštituovania národných výborov na Slovensku.³⁸ Uplatnením povojnového princípu delegácie zdola na ňom bola zároveň dokonštituovaná aj Slovenská národná rada a delegovaná väčšina slovenských poslancov do dočasného celoštátneho parlamentu, hoci v skutočnosti išlo len o aklamačné odhlasovanie kandidátnej listiny dvoch vládnujúcich politických strán.³⁹

Dôležitú úlohu zohrávali národné výbory aj pri realizácii procesov, ktoré mali v prvých povojnových rokoch kľúčový celospoločenský význam. Na miestnej úrovni teda zabezpečovali priebeh znárodnenia, konfiškácie majetkov (resp. uvalenia národných správ), či činnosť retribučného súdnictva.⁴⁰

Reálnejší odraz preferencií obyvateľstva a tým aj väčšiu legitimitu voleného správneho orgánu predstavovali národné výbory až po tzv. „obnove“ po voľbách do Ústavodarného Národného zhromaždenia v roku 1946. Na základe nariadenia Slovenskej národnej rady č. 92/1946 Zb. nar. SNR došlo k novému prerozdeleniu mandátov podľa výsledku volieb konkrétnom územnom obvodu.

Na rozdiel od predošlých revolučných spôsobov kreovania národných výborov bolo týmto nariadením členstvo striktne vyhradené už len pre kandidátov povolených politických strán, ktoré sa zúčastnili na voľbách

38 Ústavní dekret presidenta republiky č. 18/1944 Úř. věst. čsl.; O zjazde národných výborov v Banskej Bystrici pozri: *Národné výbory*, roč. 1 (1945), č. 2, s. 3 – 10

39 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 58; LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 24

40 Tieto otázky presahujú rámec tejto štúdie.

do Ústavodarného národného zhromaždenia. Na podanie kandidátnych listín mali okresné stranícke organizácie k dispozícii v prípade okresných národných výborov mesačnú lehotu od vydania nariadenia (do 17. 8. 1946) a pri miestnych národných výboroch bola lehota o niečo dlhšia (do 5. 9. 1946).

Na kandidátnu listinu mohli byť zaradení československí štátni občania, ktorým prislúchalo aktívne volebné právo v parlamentných voľbách v roku 1946 podľa zákona č. 28/1946 Sb. (aj v znení vládneho nariadenia 36/1946 Sb.) a mali bydlisko v obvode príslušného národného výboru. Zároveň, podobne ako v spomínanom zákone, nesmeli byť voči nim vedené trestné konanie v rámci retribučného súdnictva. Keďže sa vylúčenie dotýkalo nielen právoplatného odsúdenia ale aj prebiehajúceho prípravného konania, umožňovalo účelovým otvorením vyšetrovania vylúčiť potenciálneho kandidáta z volebného procesu. Nariadenie obsahovalo podrobný výpočet inštitúcií z čias Slovenskej republiky (1939 – 1945)⁴¹, členstvo v ktorých bolo prekážkou získania mandátu v národnom výbore. Z tejto prekážky sa bolo možné „vyvinúť“ len

41 Na kandidátnych listinách sa nemohli nachádzať: bývalí členovia slovenského snemu, vlády a štátnej rady (ako časová hranica bol určený 6. október 1938), konceptní úradníci zastupiteľských úradov v zahraničí; funkcionári, dôstojníci a poddôstojníci Hlinkovej gardy, „aktívne sa prejavujúci funkcionári“ Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, dôstojníci a rotmajstri v Domobrane slovenskej armády (aj v prípadoch, keď sa predtým zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní alebo na partizánskych bojoch); členovia Rodobraný alebo pohotovostných oddielov alebo vybraných úderných jednotiek Hlinkovej gardy alebo dozorcovia koncentračných táborov a pracovných táborov, členovia Hlinkovej mládeže z povolania, príslušníci Ústredne štátnej bezpečnosti alebo Gestapa; členovia akýchkoľvek nemeckých alebo maďarských fašistických strán a organizácií; aktívne sa prejavujúci členovia Slovensko-nemeckej spoločnosti alebo Nemeckej akadémie alebo iných spolkov, majúcich za cieľ akúkoľvek spoluprácu s Nemcami, členovia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany alebo Hlinkovej gardy, ak boli zároveň arizátormi živností, podnikov alebo rôznymi funkcionármi nemeckých alebo nemecko-slovenských obchodných spoločností, bánk, podnikov, a iných inštitúcií; členovia orgánov územnej správy; velitelia, veliteľskí čakatelia a ďalej slúžiaci Slovenskej pracovnej služby; funkcionári záujmových združení Slovenskej pracujúcej pospolitosti alebo osoby, ktoré pôsobili v Protektoráte Čechy a Morava a podľa vládneho nariadenia č. 36/1946 Sb. mohli byť vylúčení z aktívneho volebného práva.

neskoršou účasťou v domácom alebo zahraničnom odboji alebo ak išlo o prípad, že dané osoby boli „do nich vyslané ilegálnymi protifašistickým organizáciami“. Členstvo v bývalej Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, Hlinkovej garde a v Hlinkovej mládeži nebolo samo o sebe prekážkou kandidatúry. Stalo sa ňou len v spojení s vyššou funkciou a „aktívnym prejavovaním“ sa v nej, či napríklad arizáciou. Naopak, účasť na arizácii majetku nebola prekážkou, pokiaľ zároveň nešlo o bývalého člena Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.

Podané kandidátne listiny boli následne na 14 dní vyvesené na verejnom mieste v sídle príslušného národného výboru ako aj v mieste bydliska kandidáta. Na plnoletých československých občanov „českej, slovenskej a inej slovanskej národnosti“ sa vzťahovala povinnosť vzniesť prípadnú námietku proti niektorej kandidatúre, pokiaľ mal vedomosť o nesplnení niektorej z podmienok.

Po vykonaní týchto „volebných ohlášok“ nasledovalo preverovanie kandidátov rozhodcovskými komisiami zloženými z členov delegovaných politickými stranami. Podmienkou členstva v okresnej rozhodcovskej komisii bolo bydlisko v príslušnom okrese, pričom uprednostnení mali byť príslušníci odboja. Naopak kandidatúra do národného výboru nebola kompatibilná s členstvom v tejto komisii. Kandidátov do miestnych národných výborov preverovala príslušná okresná rozhodcovská komisia pri okresnom národnom výbore a kandidátov do okresných národných výborov Ústredná rozhodcovská komisia, zriadená pri Povereníctve pre veci vnútorné.

Realizácia mechanizmu prideľovania mandátov bola zverená miestnym a okresným volebným výborom, do ktorých menovali politické strany, ktoré v príslušnom územnom obvode podali kandidátne listiny, dvoch členov a dvoch náhradníkov. Nariadenie striktne určovalo dátum, čas a miesto prvého stretnutia volebných výborov – 24. 8. 1946 o 10:00 v prípade okresných a 24. 9. 1946 o 10:00 v prípade miestnych volebných výborov.⁴² Po výpočte počtu mandátov pre jednotlivé politické strany (podľa volebného výsledku v parlamentných voľbách v príslušnom obvode) sa jednotlivé mandáty prideľovali podľa poradia na príslušnej

42 Volebné výbory sa mali stretnúť v pracovní predsedu príslušného miestneho, resp. okresného národného výboru.

kandidátnej listine. Podľa tohto poradia nastupovali na uprázdnené miesta aj prípadní náhradníci.⁴³

Aj tento spôsob kreovania, hoci bol oproti predošlému progresom, mal svoje výrazné limity. Voličovi neumožňoval rozhodovať sa pre voľbu konkrétneho kandidáta, čo je pri správe na úrovni malých obecných komunít obzvlášť dôležité. Kreačný mechanizmus tiež znemožňoval kandidovať mimo rámca povolených politických strán. Pôvodne malo ísť o prechodné opatrenie, pričom priame voľby do NV boli plánované na rok 1947.⁴⁴

Na základe vtedy platného rozdelenia legislatívnych kompetencií bol analogický proces v Čechách a na Morave upravený nariadením vlády č. 120/1946 Sb. z 27. 5. 1946.

Jesenná kríza roku 1947 na Slovensku zasiahla národné výbory (na rozdiel od slovenských národných orgánov) len v menšej miere.

K rozsiahlym zmenám t.j. „očiste od reakčných živlov“ došlo až po uchopení moci komunistickou stranou vo februári 1948. Akčné výbory v rámci národných výborov sa stali samozvanými vykonávateľmi „vôle ľudu“ a práve prostredníctvom nich bol uplatnený princíp imperatívnosti mandátu, t. j. pozbavenie členstva v jednotlivých národných výboroch. Aktivita jednotlivých národných výborov (aj správnych komisií na južnom Slovensku) pri februárovej „očiste“ závisela od ich politického zloženia. Činnosť samozvaných akčných výborov bola väčšinou živelná, keďže príslušné smernice, ktoré mali upravovať konkrétny priebeh „očisty“ vydalo Povereníctvo SNR pre veci vnútorné až 25., resp. 28. februára. V rozpore s ich neskorším znením sa tak v niektorých prípadoch akčný výbor vyhlásil za národný výbor, či vymenoval jednu osobu za „správneho komisára“. Členovia národných výborov, ktorí „stratili dôveru“ akčných výborov boli pre „porušenie sľubu“ zbavení svojho postu. Podľa spomínaných smerníc, pokiaľ ich bolo menej ako 50%, bol príslušný národný výbor len „reorganizovaný“, t. j. vylúčení

43 Nariadenie SNR č. 92/1946 Zb. nar. SNR, pozri tiež: *Národné výbory*, roč. 2 (1946), č. 12 – 13, s. 104 – 111.

44 SIKORA, S.: *KSČ a národné výbory...*, s. 23.

členovia boli nahradení novými. Pri väčšom počte vylúčených členov mal byť celý národný výbor nahradený správnu komisiou. Voči splývaniu akčného výboru s národným výborom sa postavil aj Klement Gottwald, ktorý v prejave, 28. marca 1948, zdôraznil, že akčné výbory, ktoré sú vrcholným orgánom Národného frontu, nemajú exekutívnu moc a teda nie sú náhradou za národné výbory.⁴⁵ Proces „očisty“ národných výborov sa mal podľa obežníka Ústredného akčného výboru Slovenského národného frontu č. 41 z 2. 6. 1948 ukončiť do 10. júna 1948. Príslušné odvolania voči rozhodnutiam akčných výborov mali byť vybavené o desať dní neskôr, no v praxi boli niektoré prípady riešené až do februára 1949.

Vzhľadom na volebné výsledky z roku 1946 a z neho vyplývajúce postavenie Demokratickej strany v národných výboroch boli zásahy akčných výborov na Slovensku výraznejšie ako v Čechách. Prevažná väčšina okresných národných výborov bola nahradená dočasnou správou a z 3 341 miestnych národných výborov zostalo len 1 136.⁴⁶

Prijatie ústavy z roku 1948 a zákona č. 280/1948 o krajskom zriadení znamenalo unifikáciu systému miestnej správy na celom území povojnovej Československej republiky. Zároveň ukončilo prechodné obdobie charakterizované improvizáciou uprostred mocenského zápasu o budúcu podobu štátu. Nový systém správy už zodpovedal požiadavkám totalitného komunistického režimu nastoleného vo februári 1948. Základom centralizovaného správneho systému sa stali krajské národné výbory.⁴⁷

Prvým unifikačným krokom bola rámcová právna úprava národných výborov v ústave z roku 1948, ktorá zakotvila výlučnosť týchto orgánov v oblasti miestnej správy. Konštituovala ich trojstupňovú sústavu i univerzálne zásady ich fungovania na všetkých stupňoch. V pôvodných návrhoch ústavy z roku 1947 mala právna úprava všeobecnejší charakter,

45 ŽATKULIAK, J.: *Národné výbory...*, s. 12n; SIKORA, S.: *KSČ a národné výbory...*, s. 41n.

46 SIKORA, S.: *KSČ a národné výbory...*, s. 51.

47 Ústavný zákon č. 150/1948 Zb.; pozri tiež: KAPLAN, K. (zost.): *Příprava Ústavy ČSR v letech 1946 – 1948. Soubor dokumentů*. Praha 1993.

než v jej konečnom znení z mája 1948. Zaujímavosťou týchto konceptov napríklad bolo, že navrhovali pre členov národných výborov aj poslaneckú imunitu, podobnú ako disponovali poslanci parlamentu. Súhlas na trestné stíhanie člena národného výboru mal pritom udeľovať nadriadený orgán – národný výbor vyššieho stupňa alebo minister vnútra.⁴⁸

Už v nových spoločenskopolitických pomeroch sa v júni 1948 konal v Kroměříži prvý celoštátny zjazd národných výborov. Z hľadiska ďalšej činnosti národných výborov bolo dôležité prijatie „interpretačnej klauzuly“ právnych noriem z oblasti verejnej správy. Všetky dovtedajšie predpisy z oblasti verejnej správy sa mali podľa nej interpretovať „v duchu ústavy z roku 1948 a zásad ľudovodemokratického zriadenia“.⁴⁹ Keďže množstvo čiastkových noriem, ktoré jej fungovanie upravovali, nebolo technicky možné v krátkom čase novelizovať, zvolil sa pre ich použitie v novom politickom režime takýto spôsob akejsi „recepčnej výhrady“.

K plánovanému krajskému zriadeniu mali slovenskí komunisti spočiatku výhrady, vzhľadom na kompetencie Slovenskej národnej rady a po voľbách 1946 sa zasa obávali, že by slovenské kraje ovládla Demokratická strana.⁵⁰ Po februárovom prevrate a ich postojoch pri vzniku tretej pražskej dohody im však už nič nebránilo ho akceptovať.

Nový systém správy bol postavený na niekoľkých hlavných zásadách. V prvom rade po niekoľkých rokoch opäť unifikoval systém územnej správy v celej Československej republike. Zaviedol teda jednotný systém rovnakých orgánov na troch správnych úrovniach (obec / mesto – okres – kraj), pričom na krajskej úrovni mal byť základný stupeň správy. Zároveň v oblasti miestnej správy derogoval dovtedajšiu právnu úpravu a v plnej miere likvidoval dovtedajšie správne orgány. Definitívne tak ukončil prechodné obdobie, keď povojnové správne orgány existovali na základe rôznorodej legislatívy. V českých krajinách zanikali krajiny ako správne jednotky a pôvodne čiastočne recipované krajské úrady, ktoré do prijatia zákona tvorili dočasný najvyšší stupeň správy. Na Slovensku bol v prechodnom období najvyššou úrovňou správy okres (prípadne

48 KAPLAN, K. (zost.): *Příprava Ústavy...*, s. 172n.

49 DARÁŠ, M. – KARTOUS, P. – SLOBODA, E.: *Národné výbory...*, s. 26.

50 MOZOLÍK, P.: Vývoj územnosprávneho členenia Československa po jeho oslobodení. In: *Právny obzor*, roč. 72, 1989, č. 8, s. 669.

poverením) a bývalý správny aparát bol podriadený príslušnému národnému výboru, pričom podľa jeho pokynov vykonával svoje úlohy aj naďalej.

Jednotnosť systému „ľudovej správy“ spočívala aj v zjednotení štátnej správy a samosprávy v jednom orgáne. Jednotnosť systému mala predstavovať aj unifikovaná podoba orgánov, t. j. národných výborov na všetkých úrovniach správy. Vnútoraná organizácia a pôsobnosť mala byť teda organizovaná podľa jednotných zásad na úrovni obce (resp. mesta), okresu i kraja.

V organizácii krajských národných výborov (i národných výborov všeobecne) bola uplatnená zásada dvojitej podriadenosti. Horizontálna spočívala v podriadenosti výkonných zložiek voči poslancom národného výboru, prípadne jeho rade. Mala zabezpečovať aby boli pri výkone správy zohľadňované špecifiká kraja v rámci príslušnej územnej pôsobnosti a zároveň aby bola činnosť jednotlivých organizačných zložiek v súlade s celkovou politikou národného výboru. Vertikálna podriadenosť voči ústredným orgánom štátnej správy, resp. vyššiemu stupňu národných výborov mala zabezpečiť dodržovanie i jednotné vykonávanie zákonov i právnych predpisov vydaných ústrednými orgánmi výkonnej moci. Podriadenosť národnému výboru vyššieho stupňa, resp. ministerstvu vnútra explicitne zakotvovala priamo ústava. Mala byť zárukou „jednotného výkonu štátnej správy“ i „jednotnej štátnej politiky“.⁵¹ Hranice „účelnej decentralizácie“ boli definované (ohraničené) určením vecnej i miestnej pôsobnosti tak, aby umožňovala „včas a účelne riešiť všetky vecné i osobné otázky verejnej správy, pokiaľ sa tieto otázky nedotýkajú záujmov vyšších celkov“.⁵²

Ďalšou zásadou bolo zjednodušenie a z neho vyplývajúce zhospodárnenie správy. Inštitúcia národných výborov mala integrovať verejnú správu vo všetkých oblastiach, teda aj v tých, kde dovtedy existovali orgány špecializovanej štátnej správy.⁵³ Pôsobnosť bola

51 Ústavný zákon č. 150/1948 Zb.; pozri tiež: Dôvodová správa k návrhu zákona o krajskom zriadení. Dostupné na: www.nrsr.sk.

52 Ústavný zákon č. 150/1948 Zb.

53 Dôvodová správa k návrhu zákona o krajskom zriadení. Dostupné na: www.nrsr.sk.

vymedzená negatívne, t. j. národný výbor vykonával verejnú správu vo všetkých oblastiach s výnimkou tých, ktoré zákon osobitne zveril do pôsobnosti iného orgánu.⁵⁴ Ústava exemplifikatívnym výpočtom zdôraznila všeobecnú právomoc národných výborov, najmä v oblastiach vnútornej obecnej správy, kultúrnej, osvetovej, zdravotnej, sociálnej i finančnej správy. Výkon všetkých odborných právomocí bol teda integrovaný v rámci jedného úradu, pričom príslušní referenti v odbore svojej pôsobnosti podliehali príslušným ministerstvám alebo iným ústredným orgánom.

Dobovo charakteristicky pôsobí vymedzenie hlavných úloh národných výborov v ústave. Na prvých miestach sa totiž nachádzajú viac politicko – ideologické ako správne úlohy – ochrana a posilňovanie ľudovodemokratické zriadenia, spolupôsobenie pri plnení úloh obrany štátu, starosť o národnú bezpečnosť. Až potom nasledujú úlohy charakteru štátnej správy: podpora, udržiavanie a zveľaďovanie národného majetku, účasť sa na vypracovávaní a vykonávaní jednotného hospodárskeho plánu; plánovanie a vedenie hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho budovania na svojom území v rámci jednotného hospodárskeho plánu a zaisťovanie predpokladov plynulej pôdohospodárskej a priemyselnej výroby. Výpočet uzatvárala starosť o zásobovanie a o výživu obyvateľstva, národné zdravie a rozhodovanie o právnych veciach v odbore svojej pôsobnosti (najmä vykonávanie trestnej právomoci v medziach stanovených zákonom).⁵⁵

„Zľudovenie“ správy zas malo zabezpečiť odvolenie právomocí výkonného úradníckeho aparátu od zboru volených „*zástupcov ľudu*“. Aj tí mali byť pod neustálou „*kontrolou ľudu*“, pričom jej základným mechanizmom malo byť spomínané nóvum v systéme správy – imperatívny mandát. „*Ludová kontrola*“ sa teda nemala „*vyčerpáť len aktom volby*“, ale mala pretrvávať a byť aktívnou počas celého času výkonu funkcie. Odvolateľnosť sa mala vzťahovať aj na funkcionárov a referentov národného výboru, ktorých mohlo odvolať plenárne zasadanie. Až do definitívnej právnej úpravy, ktorá mala zakotviť mechanizmus uplatnenia imperatívnosti mandátu, t. j. spôsobu prípadného odvolania

54 Zákon č. 280/1948 Zb.

55 Ústavný zákon č. 150/1948 Zb.

poslanca Národného výboru, mal byť jeho prostriedkom akčný výbor Národného frontu. Tieto samozvané orgány, ktorých existencia bola po komunistickom prevrate dodatočne legalizovaná, mali konať „ako reprezentant všetkých dôležitých zložiek verejného života“. Ústava pripúšťala aj možnosť rozpustenia celého národného výboru pred uplynutím jeho mandátu. Mohlo sa tak stať uznesením vlády⁵⁶ (resp. na Slovensku uznesením Zboru povereníkov⁵⁷) za vágne formulovaných podmienok – ak si „neplnil svoje úlohy“ alebo „ak jeho činnosť ohrozuje riadny výkon verejnej správy“.⁵⁸

Pokiaľ ide o právomoci jednotlivých zložiek národného výboru, plenárne zasadanie zložené z členov národného výboru predstavovalo samosprávny prvok. Malo byť „nositeľom štátnej moci v kraji“ a „strážcom práva slobôd ľudu“.⁵⁹ Schádzalo sa spravidla dvakrát ročne. Podľa koncepcie predkladateľov zákona malo byť „v čo najširšej možnej miere“ oslobodené od vybavovania konkrétnej agendy. Jeho úlohou malo byť určovanie smeru politiky kraja a malo byť „fórom, na ktorom sa prejavuje politická aktivita a jeho ľudových zástupcov“ i určovateľom „politiky krajského národného výboru“. Voči výkonným zložkám malo mať podobný vzťah ako parlament k vláde.⁶⁰ Volilo predsedu, jeho námestníkov, referentov a zriaďovalo i rušilo jednotlivé komisie. Medzi najdôležitejšie právomoci patrilo schvaľovanie i kontrola plnenia krajského hospodárskeho plánu, ktorý vychádzal z celoštátneho ako aj schvaľovanie vlastného rozpočtu i účtovných závierok.

Počet členov krajského národného výboru sa odvíjal od počtu obyvateľov kraja – od 36 členov (kraje do 500 000 obyvateľov) až po 72 členov (kraje nad 1 000 000 obyvateľov).⁶¹ Rada národného výboru mala byť orgánom riadiacim správu zverených kompetencií v rámci pôsobnosti príslušného národného výboru. Mala byť nadriadeným orgánom voči

56 Dôvodová správa k návrhu zákona o krajskom zriadení. Dostupné na: www.nrsr.sk.

57 Zákon č. 280/1948 Zb.

58 Ústavný zákon č. 150/1948 Zb.

59 Ústavný zákon č. 150/1948 Zb.

60 Dôvodová správa k návrhu zákona o krajskom zriadení. Dostupné na: www.nrsr.sk.

61 Zákon č. 280/1948 Zb.

ostatným výkonným zložkám – predsedovi, referentom a komisiám. Jej členmi boli predseda, jeho námestníci a referenti.

Funkcia predsedu národného výboru mala mať politický a koordinačný ráz. Mal právomoc zastaviť výkon rozhodnutia ktorejkoľvek zložky národného výboru. Referenti riadili činnosť jednotlivých referátov, ktorých štruktúra bola jednotne určená pre všetky kraje. Dôležitým funkcionárom v každom kraji, resp. krajskom národnom výbore bol krajský tajomník. Malo ísť obligatórne o štátneho zamestnanca, ktorého činnosť sa mala vyvodzovať z právomocí predsedu. Z definície právomocí vychádza ako „šedá eminencia“ na úrade a zároveň predĺžená ruka ministra vnútra, ktorý ho po voľbe radou musel vo funkcii potvrdiť. Bol výkonným orgánom predsedu a zároveň služobným predstaveným funkcionárov i zamestnancov národného výboru. Volení referenti stáli ako prednostovia na čele jednotlivých referátov a boli aj bezprostrednými nadriadenými ich zamestnancov.⁶²

Pokiaľ išlo o celkovú koncepciu krajského zriadenia, jeho tvorcovia v celom povojnovom období oscilovali medzi projektom veľkých a menších krajov. V roku 1948 nakoniec padlo politické rozhodnutie v prospech vytvorenia menších krajov, zdôvodňované relatívne malým územím štátu s prevažne vysokou hustotou obyvateľstva a predovšetkým efektívnou hospodárskeho plánovania a riadenia. Zaujímavosťou je, že rovnakými argumentmi sa operovalo len o dvanásť rokov neskôr, keď sa ukázalo, že *„doterajšia územná organizácia neumožňuje tiež územnú koordináciu rozvoja hospodárstva riadeného ministerstvami s rozvojom hospodárstva v správe národných výborov“*. V roku 1960 tak bola plenárnym zasadnutím Ústredného výboru Komunistickej strany Československa stanovená úloha *„stanoviť také kraje a okresy, aby zhruba zodpovedali ekonomickým oblastiam“*.⁶³

Podľa územnosprávneho členenia z roku 1948 bol priemerný počet obyvateľov v jednom kraji bol cca 500 000 obyvateľov a zahŕňal asi 13 – 14 okresov. Výnimku z pravidla tvoril Stredočeský kraj s dvomi

62 Tamže.

63 Dôvodová správa k návrhu zákona o krajskom zriadení. Dostupné na: www.nrsr.sk, porov.: Dôvodová správa k zákonu o územním členění státu. Dostupné na: www.nrsr.sk; porov. tiež: zákon č. 36/1960 Zb.

miliónmi obyvateľov, keďže jeho súčasťou bolo vtedy aj mesto Praha. Hlavným kritériom pri rozdeľovaní územia do krajov sa stal počet obyvateľov, a tak sa vzhľadom na rozdielnu hustotu osídlenia jednotlivé kraje veľkosťou územia výrazne líšili. Zaujímavosťou zákona bolo, že pri názve Gottwaldovského kraja anticipoval neskoršie premenovanie mesta Zlín. Nové hranice územných celkov väčšinou vychádzali z bývalých krajinských hraníc (rešpektovala sa teda česko – slovenská hranica), pričom výnimku tvoril iba Jihlavský kraj na pomedzí bývalej Českej a Moravskosliezkej krajiny. Hranice krajov boli konštruované ako primárne, pričom provizórne sa im drobnejšími úpravami prispôsobili dovtedajšie hranice okresov. K definitívnemu rozhraničeniu okresov došlo v oboch častiach republiky až v roku 1949.⁶⁴

Dôležitú rolu pri konštruovaní nového územnosprávneho členenia zohrala aj snaha vytvoriť územné celky okolo výrazných hospodárskych a kultúrnych centier, ktoré mali *„vo svojom území nepopierateľne dominujúce postavenie o ktorých vedúcom postavení už teraz nie je akákoľvek pochybnosť a ktoré sú schopné ovládať svoj kraj hospodársky, politicky, administratívne a kultúrne“*. Podľa týchto kritérií, ktoré reflektovali predovšetkým pomery v českej časti republiky, bolo vytvorené aj administratívne členenie Slovenska. K trinástim českým a moravským krajom bolo teda pričlenených šesť územných novotvarov v podobe slovenských krajov. Popri dvoch dominantných centrách (Bratislave a Košiciach) už voľba ďalších nebola taká jednoznačná ako v českých krajoch. Existovala tu skupina vtedy relatívne rovnocenných miest (veľkosťou i významom), z ktorých len štyri sa mohli stať krajskými sídlami. Na základe politického rozhodnutia tak mali byť napríklad Trnava, Trenčín, Martin, či Zvolen v budúcnosti budované už len ako okresné sídla.⁶⁵ Politické, či ideologické kritériá, podľa ktorých sa zákonodarca pri výbere krajských sídel rozhodoval, neboli v dôvodovej správe špecifikované. V prípade sídla Banskobystrického kraja napríklad

64 Hranice okresov na Slovensku boli právne upravené Slovenskou národnou radou (z. č. 14/1949 Zb. nar. SNR), a v Čechách a na Morave vládnym nariadením č. 139/1949 Zb.

65 Zákon č. 280/1948 Zb.

len sucho konštatoval jeho excentrickú polohu, ktorá ale mala byť dopravne zvládnuteľná.⁶⁶

Zákon o krajskom zriadení nadobudol účinnosť od 1. januára 1949 a napriek ustanoveniam ústavy neboli nové krajské orgány kreované priamymi voľbami. Už 28. decembra 1948 boli na návrh Ústredného akčného výboru Národného frontu menovaní vládou predsedovia Krajských národných výborov. Podobnou procedúrou (dobovo nazývanou „doplnenie“) boli kreované aj pléna jednotlivých krajských národných výborov. Príslušný akčný výbor krajského národného frontu najprv poslal kandidátnu listinu na schválenie na sekretariát komunistickej strany (bolo úradne určené, že členovia Komunistickej strany Československa musia tvoriť minimálne 70% kandidátov) a následne boli členovia národných výborov na Slovensku menovaní poverenikom vnútra.⁶⁷

Prvé priame voľby do národných výborov sa nakoniec konali až v roku 1954 a ich výsledok mal už podobu príznačnú pre totalitný režim, hoci počet „protestných hlasov“ bol ešte relatívne vysoký. Za jednotnú kandidátnu listinu Národného frontu hlasovalo v týchto komunistickej pseudovoľbách 93,6% voličov, z toho na Slovensku 90,27%.⁶⁸

Formovanie a unifikácia novej komunistickej miestnej správy bolo zavŕšené uzákonením organizácie a činnosti národných výborov nižších stupňov (okresné a miestne, resp. mestské národné výbory), ktoré boli komplexne právne upravené v dvoch nasledujúcich rokoch. V prípade okresných národných výborov bolo základom predovšetkým vládne nariadenie z roku 1949⁶⁹, pri miestnych národných výboroch vládne nariadenie z roku 1950⁷⁰. V oboch prípadoch išlo o analogickú štruktúru so základným – krajským stupňom správy.

66 Dôvodová správa k návrhu zákona o krajskom zriadení. Dostupné na: www.nrsr.sk.

67 SIKORA, S.: *KSČ a národné výbory...*, s. 73.

68 Tamže, s. 214

69 Vládne nariadenie č. 139/1949 Zb.

70 Vládne nariadenie č. 14/1950 Zb.

Slovenská povojnová politická emigrácia a jej aktivity na Slovensku z pohľadu nových prameňov

Vladimír Varinský

Výskum problematiky slovenskej povojnovej politickej emigrácie (SPE), často identifikovanej aj prívlastkom ľudácka a osobitne jej aktivít smerom na Slovensko, je v súčasnosti predmetom záujmu stále širšieho počtu historikov. Avšak napriek značnému rozsahu historickej produkcie k danej téme táto už dlhodobo zostáva kontraproduktívna čo sťažuje našej slovenskej súčasnosti identifikovať sa s vlastnou históriou. Naša reflexia nemá nič spoločné s nostalgiou za unifikovaným obrazom dejín charakteristickým pre prednovembrové obdobie ale má byť skôr len upozornením, že tieto diametrálne odlišné interpretácie pôvodne ľudáckej a pretrvávajúcej čechoslovakistickej interpretácie len ťažko môžu uspokojivo odpovedať na otázky kladené našou aktuálnou súčasnosťou. Jeden z hlavných dôvodov tohto stavu je stále pretrvávajúca ideovo determinovaná jednostrannosť v interpretácii prameňov, ktorá znemožňuje syntetizovať doteraz značne kontraproduktívny analytický výskum problematiky s cieľom dať mu vyváženú, zmysluplnú podobu. Nesporne, v tomto smere, negatívnu úlohu zohráva aj relatívne obmedzená a často značne kontraproduktívna pramenná základňa čo, aj v dôsledku straty niektorých dokumentov, napr. osobného archívu Dr. Ferdinanda Ďurčanského, limituje možnosť podať zmysluplný výklad mnoho krát „nezmyselným“ interpretáciám obsiahnutých v prameňoch. Ak kontroverznosť prameňov historik má možnosť riešiť použitím rôznych nepriamych postupov, nenávratná strata dokumentov len prehľbuje celkový charakter aproximativnosti historického výskumu. Potom každé objavenie a zverejnenie doposiaľ neznámych prameňov je nesporne úspechom kolektívneho výskumu historikov, keďže umožňuje nie len doplniť ale aj korigovať doterajšie výsledky výskumu.

Podobné by sa očakávalo aj od nedávno zverejnených osobných spomienok Rudolfa Komanderu Ústavom pamäti národa (ÚPN).¹ Vydaný dokument je nie len edične upravený pôvodný dokument ale jeho editor Ján Bobák takto komentovaný dokument doplnil o rozsiahlu štúdiu, v ktorej sa pokúsil o jeho historickú analýzu. A práve takýto žáner dával autorovi úvodnej štúdie nadviazať na doterajší výskum, a tak posunúť doterajšie poznanie o niečo ďalej, alebo inak, pokúsiť sa o syntézu doterajšieho poznania. Ako sa však historik J. Bobák tejto úlohy zhostil následne veľmi pregnantne opísal vo svojej recenzii historik Matej Medvecký.² Nedá mi aby som v kontexte vyššie naznačeného problému na túto kritiku aspoň čiastočne nenadviazal a tak upozornil na niektoré anomálie, ktorých sa Bobák v dialógu s doteraz publikovanými výsledkami výskumu témy dopustil, čomu sa Medvecký zjavne taktne vyhól. Namiesto korektného a všeobecne oceňovaného asertívneho prístupu v polemike s výsledkami výskumu iných historikov, ktorí z objektívnych dôvodov nemali možnosť pracovať s denníkom Komanderu, a preto niektoré fakty minulosti im neboli známe a aj z dôvodu, na ktorý ešte poukážem, podávajú odlišnú interpretáciu, týchto biľaguje ako neschopných, akoby zámerne podávajúcich nepravdivý výklad dejín. Naproti tomu Bobák, zjavne z dôvodu použitia Komanderovho denníka, nárokuje si quasi monopolné právo na pravdivý výklad. Odhliadnuc od toho, že takýto prístup je evidentným nezvládnutím priamej metódy výskumu (Komanderov denník sprístupňuje len to, čo si jeho autor myslel, že sa stalo, resp. to čo chcel aby si mysleli druhí), zvolený spôsob komunikácie kontroverznosť vo výklade SPE len prehľbuje.³

1 BOBÁK, J. (zost.): *Rudolf KOMANDERA Denník 1945 – 1947*. Bratislava 2012, 679 strán (s.).

2 MEDVECKÝ, M.: BOBÁK, J.: *Rudolf KOMANDERA Denník 1945 – 1947*. In: *Pamäť národa*, ročník (roč). IX, 2013, číslo (č.) 3, s. 119 – 124.

3 J. Bobák svoju kontroverznú interpretáciu založenú na Komanderových spomienkach prvý krát prezentoval na medzinárodnej konferencii organizovanej ÚPN v Bratislave v novembri 2011 a následne v roku 2012 bola publikovaná v zborníku ÚPN (BOBÁK, J.: *Slovenský revolučný odboj a počiatky organizovaného protikomunistického odboja v zahraničí v rokoch 1945 – 1947*. In: JÁŠEK, P. (zost.): *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. Bratislava 2012, s. 642 – 693). Obsah tejto štúdie potvrdzuje, že vznikla v značnej

Na druhej strane nemožno uprieť zaujímavý postreh skupine historikov ku ktorej sa Bobák svojím spôsobom interpretácie a komunikácie zaradil, a to upozornenie na stále pretrvávajúci výklad slovenských dejín prostredníctvom cudzej optiky. Bobák síce za dôvod pretrvávania rozdielov v interpretácii SPE implicitne považuje skúmanie slovenských dejín z českého pohľadu,⁴ no domnievame sa, že presnejšie by bolo hovoriť o československom pohľade. Tento uhol nazerania vznikol ešte v období spoločného štátu a bol produktom identifikácie najmä domácich historikov s oficiálnou historickou pamäťou, ktorej základ tvorila československá štátnosť. Z tejto pozície, najmä na českej strane, každá snaha politických reprezentantov o riešenie slovenskej otázky bola podozrievaná zo separatizmu, ktorý spájala s prívlastkami fašistický, ľudácky, resp. pokiaľ vychádzala z radov samotnej vedúcej sily spoločnosti vnímala ho ako produkt buržoázneho nacionalizmu.

Na Slovensku po novembri 1989 táto interpretácia nadobudla špecifickú modifikáciu. Táto sa všemožne usilovala dokázať, že na Slovensku pokusy o hľadanie možností na riešenie slovenskej otázky po roku 1945 a nedá sa vylúčiť, že v podtexte aj s perspektívou reінštalácie slovenskej štátnosti, a to aj v korelácii so zahraničným odbojom, v podstate neexistovali, boli len politickým konštruktom a nástrojom na riešenie mocenských sporov, čím sa však paradoxne, najmä s ohľadom na súčasnú realitu, usilovala dostať Slovákov spod obvinenia zo separatizmu. Bez hlbšej analýzy, domnievame sa, že základ pre vznik tejto interpretácie povojnového politického vývoja na Slovensku dalo na svoju dobu veľmi pregnantné a racionálne, teda heuristicky podložené označenie tzv. protištátneho sprisahania v lete 1947 za provokačnú akciu voči Demokratickej strane (DS) vykonštruovanú orgánmi Štátnej bezpečnosti (ŠtB).⁵ Malo to však aj svoje nechcené iracionálne dôsledky. Interpretácia totiž ukázala na dve skutočnosti: po prvé, že kriminalizácia

miere plagizovaním úvodnej Bobákovej štúdie z vyššie citovaných publikovaných memoárov R. Komanderu. To by snád' ani nebolo udivujúce ako skôr skutočnosť, že jedným z recenzentov citovaného zborníka a s veľkou pravdepodobnosťou aj Bobákovej štúdie bol už spomínaný autor recenzie Matej Medvecký.

4 BOBÁK, J.: Slovenský revolučný odboj..., s. 653.

5 Pozri: MARSINA, R. – ČIČAJ, V. – KOVÁČ, D. – LIPTÁK, L.: *Slovenské dejiny*. Martin 1992, s. 226.

predstaviteľov DS a tým aj celej DS bola v mnohom vykonštruovaná a zneužitá pre potreby prebiehajúceho mocenského zápasu, a po druhé, že toto vykonštruované obvinenie nevzniklo úplne vo vzduchoprázdne, ale na základe dôkazov z vyšetrovania potvrdzujúcich isté, hoci ťažko zmerateľné kontakty s ľudáckou emigráciou. Tým však, že táto druhá odhalená skutočnosť bola v podávanej interpretácii svojím významom prezentovaná len ako zámienka pre vytvorenie politickej aféry došlo k jej zjavne neúmyselnej bagatelizácii, čím sa však pre ďalší historický výskum vytvoril nežiaduci precedens. Historická tvorba potom cez prizmu nastavenou ponovembrovou interpretáciou s typickým prehodnocovaním a dopĺňaním celých úsekov dejín svoju pozornosť sústredila najmä na zviditeľnenie evidentne nezákonných praktík komunistických vyšetrovateľov, a to nie len v prípade vyšetrovania lídrov DS. Paradoxne, naznačený smer výskumu v snahe dať interpretácii zmysluplnú ucelenú podobu pokračoval v úsilí preukázať neopodstatnenosť obvinení, a to spochybňovaním samotných dôvodov vyšetrovania. A tak pôvodne nezamýšľaná bagatelizácia vyšetrovaním zistených kontaktov medzi zahraničným odbojom a domácimi reprezentantmi katolíckej časti DS sa v následnej produkcii niektorých historikov začala cielene realizovať. Pozornosť sa sústreďovala na dokázanie, že už samotná „zámienka“, ktorú využila ŠtB na vykonštruovanie obvinení bola rovnako v mnohom len vykonštruovaná samotnými vyšetrovateľmi.⁶ Motívom takéhoto postupu bola a priori pocitovaná nedôvera voči dôkazom pochádzajúcich z dielne ŠtB a oporou pre takýto postup sa stávali výpovede priamych aktérov obvinenia, ktorí popierali akékoľvek kontakty s ľudáckou emigráciou, aj keď je úplne pochopiteľné, že žiadna politicky činná osoba sa v danej

6 Porovnaj napr. JABLONICKÝ, J.: *Podoby násilia*. Bratislava 2000, s. 59. J. Jablonický považoval za dôveryhodné len tie výpovede svedkov, ktoré zapadali do nastavenej koncepcie. Výpoveď Ing. Eudovíta Štrámka z 28. septembra 1946, ktorý potvrdil, že Komandera navštívil Kempného a bol aj na ústredí DS považoval Jablonický za konštrukciu vyšetrovateľa. Nepoložil si však otázku prečo ku krivej výpovedi nedonútili aj uneseného vysokoškolačka Michala Štefulu, od ktorého sa o Komanderovi nič nedozvedeli. Táto snaha o ilustráciu nastavenej koncepcie vyznieva v mnohom kontraproduktívne s údajmi ktoré prináša J. Bobákom zverejnený denník Komanderu.

dobe ku kontaktom tohto druhu nemohla priznať. Neskoršie priznania sa pripisovali na margo donútenia.

Pre pochopenie ich konania a nie len katolíckych predstaviteľov DS v danej situácii je potrebné pripomenúť atmosféru v akej sa povojnové Slovensko nachádzalo. V obnovenom povojnovom Československu bola v novom politickom systéme národného frontu na Slovensku povolená politická činnosť len tým politickým stranám, ktoré boli lojálne k novej československej štátnosti. Išlo o strany, ktoré sa v minulosti zúčastnili odboja, ktorého súčasťou bola obnova Československa. Bezprostredne po vojne to boli Komunistická strana Slovenska (KSS) a DS a až neskôr, tesne pred voľbami, aj Strana práce a Strana slobody. Ich vznik bol však rovnako podmienený lojalitou k novovzniknutej štátnosti.⁷ Každý pokus o riešenie slovenskej otázky bol na českej strane podozrievaný z možnej recidívy udalostí z marca 1939. Každý súdny človek v tejto dobe, pokiaľ nechcel spáchať politickú sebe vraždu vedel, že akékoľvek kontaktovanie sa so zahraničným odbojom, ktorý prinajmenšom do konca roku 1946 považoval obnovu slovenskej štátnosti za prvoradú úlohu, by bolo veľmi riskantné. A bolo preto celkom logické, že práve otázka lojality k Československu sa stala nástrojom politického zápasu medzi KSS a DS. Jej význam si uvedomovala aj DS, čo konečne potvrdzuje aj jej snaha rovnako použiť túto kartu proti KSS.⁸ Za rovnako logické sa preto historikom zdalo, že dôkazy vyšetrovateľov ŠtB poukazujúce na spoluprácu predstaviteľov DS so zahraničím môžu byť len vykonštruované pre potreby politického zápasu.

Na druhej strane, a dokumenty rôznej proveniencie v tomto smere už boli k dispozícii, niektoré kriminalizované osoby ako napr. Dr. Jozef Staško, Dr. Jozef Mikuš a Dr. Ján Kempný patrili do neformálneho úzkeho kruhu tzv. čiernej opozície, to je skupiny ľudí, ktorí boli zodpovední za prípravu tzv. Piešťanského zjazdu mladej generácie, a ktorí podľa

7 Podrobnejšie pozri: ŠUTAJ, Š.: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*. Košice, 564 s. Dostupné na: <http://www.saske.sk/SVU/downloads/publikacie/SOPS.pdf>.

8 Podrobnejšie pozri: SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 – '48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Banská Bystrica 2010, s. 326.

Kosorínových zápiskov zverejnených v januári 1946 hľadali spôsob ako riešiť otázku zachovania slovenskej štátnosti v povojnových pomeroch. Všetci si uvedomovali, že prekážkou pre získanie podpory na Západe je ich vyhranený antičechoslovakizmus a bolo preto potrebné nájsť spôsob ako ho realizovať pre Západ v prijateľnej podobe.⁹ V prostredí hypotetického uvažovania bola to takmer neriešiteľná otázka. Uvažovalo sa o mnohých možných alternatívach povojnového vývoja, ale nik nemohol vedieť akú konkrétnu podobu bude mať. Nakoniec bol akceptovaný Kosorínov návrh odmietnuť čechoslovakizmus čo však nemalo znamenať, že odmietajú aj Československú republiku (ČSR). To už bola koncepcia koketujúca s možnosťou využiť pre riešenie slovenských požiadaviek aj slovenských komunistov, keďže sa predpokladalo, že títo sú prístupní slovenskej samostatnosti. V úsilí nájsť čo najširší okruh spojencov pre zachovanie Slovenského štátu, v duchu Ďurčanského politického oportunizmu, využiť všetky sily ochotné podporiť slovenskú otázku, Kosorín navrhoval využiť pre zachovanie Slovenského štátu aj nastupujúci bolševizmus. Predpokladalo sa, že Moskva bude podporovať slovenské štátoprávne ambície, pokiaľ sa táto otázka stane súčasťou jej zahranično-politickej koncepcie.¹⁰ Je vôbec možné uvažovať, že ľudia mysliaci v týchto intenciách, pre ktorých bola otázka zachovania Slovenského štátu prvoradou úlohou takmer bez ohľadu na spôsob akým tento cieľ dosiahnu, aby sa tak povediac z večera na ráno stali stúpenkami československej štátnosti? Asi ťažko.¹¹ Skôr mohlo ísť len

9 Kosorín pritom vychádzal z predpokladu, že čechoslovakizmus je už historicky prekonaný a odmietaný aj v Londýne. Archív Ministerstva vnútra SR (AMV SR) v Levoči, fond (f.) A 2/1, Sekretariát FMV Praha. Zápisky Dr. Jozefa Kosorína o príčinách, význame a priebehu zjazdu mladej generácie v Piešťanoch dňa 14. 1. 1945 (HSLŠ), 72, 77.

10 Kosorín v tejto súvislosti doslova píše: „*Ak Beneš a Londýnska emigrácia nemá odmietavý postoj voči bolševizmu, prípadne, keď chce jeho vplyv oslabiť spoluprácou s ním, podľa zásady: Buď s čertom kamarát menej Ti ublíži, nesmieme ani my túto okolnosť vypúšťať celkom zo zreteľa a nesmieme sa celkom vyraďiť z možnosti na Moskvu.*“ Tamže, s. 68.

11 Túto myšlienku potvrdzuje aj stanovisko J. Kempného, M. Bugára a A. Cvinčeka, keď v čase prípravy novej tzv. Kresťansko-republikánskej strany nepodporovali jej československú orientáciu. Porovnaj: ŠUTAJ, Š.: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*, s. 21.

o hľadanie vhodných foriem a metód pre realizáciu svojich pôvodných zámerov podľa aktuálnej povojnovej vnútro politickej a medzinárodnej situácie. Túto alternatívu potvrdzuje aj výpoveď Jozefa Kosorína, ktorý počas vyšetrovania potvrdil, že menej kompromitovaní príslušníci tejto skupiny mali zostať doma a mali sa snažiť podľa daných pomerov využiť každú príležitosť k uplatneniu a uskutočneniu náležitých podmienok pre politiku Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) a Slovenský štát samozrejme pod rúskou demokracie.¹² Zaujímavé v tomto smere je aj vyjadrenie J. Kempného 9. mája 1946 v časopise *Čas* (ústrednom tlačovom orgáne DS), v ktorom vo svojom článku pod názvom „Aby bolo jasno na všetky strany“ verejne sa prihlásil ku svojej autonomistickej ľudáckej minulosti. Podľa autora tohto článku išlo o aktivitu, ktorú v minulosti podporovali aj komunisti na Slovensku a ktorej myšlienky sú v súčasnosti realizovateľné v rámci Košického vládneho programu.¹³ Nedá sa vylúčiť a je veľmi pravdepodobné, že tento bezbrehý oportunizmus v otázke hľadania možných spojencov resp. dobovo akceptovateľnej formy, ktorá by umožnila ukryť riešenie slovenskej otázky nakoniec, po neúspešnom pokuse o vytvorenie katolíckej politickej strany, skončil infiltráciou DS, na základe tzv. aprílovej dohody, ktorá sa však zo strany katolíkov chápala len ako manželstvo z rozumu. Túto alternatívu nepriamo podporuje aj ďalší, v minulosti nám dostupný dokument. Ide o správu o slovenskej politickej emigrácii vyhotovenú v roku 1949 Dr. Jozefom Mikušom pre potrebu Róberta Schumana, ministra zahraničných vecí Francúzska, ktorej opis sa podarilo československým bezpečnostným zložkám získať. Len pripomíname, že J. Mikuš rovnako patrila k aktivistov tzv. čiernej opozície, a hoci v roku 1949 bol v Paríži už ako emigrant, museli mu byť dôverne známe zámery katolíckeho krídla v DS. V spomínanej správe uvádza, že v DS trvale existoval rozpor medzi protestantmi a katíkmi, a to v súvislosti s postojom k povojnovému Československu. Ak protestanti považovali ČSR po roku 1945 za definitívne riešenie,

12 AMV SR v Levoči, f. A 17, Hlavné veliteľstvo ZNB Praha. Ilegálna činnosť na Slovensku v rokoch 1938 – 1947, s. 15.

13 *Čas*, 9. 5. 1946. Štátne bezpečnostné zložky túto skutočnosť samozrejme prekrútili na svoje potreby a vyhodnotili ako verejné prihlásenie sa k ľudáctvu a Tisovmu programu. AMV SR v Levoči, f. A 2/1, Sekretariát FMV Praha, s. 24.

katolíci len za provizórium, t. j. len menšie zlo ako v prípade jeho anexie Sovietskym zväzom. Ako dôkaz toho uviedol výrok nitrianskeho biskupa Msgr. Kmeťka, ktorý 6. januára 1947 počas procesu s Jozefom Tisom uviedol, že ak by Slovensko malo praktickú možnosť byť samostatným, boli by sme všetci za samostatnosť.¹⁴

Možno aj preto, že Aprílovú dohodu bezprostredne po voľbách 1946 vedenie KSČ označilo za pakt vedúcich predstaviteľov DS s bývalými ľudáckymi exponentmi¹⁵, historický výskum túto skutočnosť zaznamenal len ako začiatok nevyberanej demagogickej kampane v prebiehajúcom mocenskom zápase.¹⁶ Takmer bez povšimnutia obchádzal možnosť vnímať vzniknuté „spojenectvo“ medzi katolíkmi a predstaviteľmi DS v rámci spomínanej tzv. Aprílovej dohody ako výsledok úsilia o hľadanie príležitosti na realizovanie národných záujmov Slovákov prevažne legálnymi prostriedkami v rámci povojnového politického systému národného frontu. Zámerne uvádzame prevažne legálnymi prostriedkami, keďže spojenecké väzby s emigráciou vytvorené v minulosti reálne existovali a nebolo ich možné jednoducho pretrhnúť. Dôležité však bolo vytvoriť novú subordináciu rešpektujúcu vnútropolitické možnosti. Tieto riešeniu slovenskej otázky podsúvali nový rozmer, a to protikomunistické zameranie. Zjavne išlo o dvojedinú úlohu, pričom riešenie slovenskej otázky sa už odvodzovalo od výsledkov protikomunistického zápasu. Skutočnosť, že k spojenectvu došlo práve v súvislosti s voľbami potvrdzuje, že prioritná bola otázka politickej moci. Výsledky volieb na Slovensku sa potom vnímali ako dôkaz toho, že Slovensko volilo zdrvivú väčšinou proti komunizmu a napriek tomu podľahlo moskovskému uchváteniu

14 Toto verejné prihlásenie sa predstaviteľ katolíckej cirkvi k úsiliu o vytvorenie samostatného Slovenského štátu údajne rozčúľilo E. Beneša do takej miery, že vo svojom následnom rozhlasovom prejave, neskôr zverejnenom v tlači, vyhrážal sa Slovensku, že ho skôr vydá Sovietskemu zväzu, ako by ho videl samostatné. Archív bezpečnostných složek (ABS) Praha, f. 323-13-4. Slovenská emigrace, s. 21 – 22.

15 Porovnaj: GOTTWALD, K.: *Spisy. Sv. XIII.* Praha 1957, s. 81.

16 Naznačenú interpretáciu je možné pozorovať v celej rade publikácií venovaných problematike povojnových Československých dejín. Pozri napr.: VONDRÁŠEK, V. – PEŠEK, J.: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity. Mýty a realita.* Bratislava 2011, s. 205.

jedine vďaka Čechom. Podľa spomínanej správy Dr. J. Mikuša práve česká kapitulácia pred komunizmom, ktorá nemala medzi národmi strednej Európy obdoby, viedla na Slovensku k povážlivému zmenšeniu prívržencov spoločného štátu. A tak nie len v Ďurčanského interpretácii podávanej v zahraničí¹⁷ ale aj v domácich pomeroch reprezentovaných katolíckym krídlom DS sa zápas proti českej centrálnej moci vnímal ako protikomunistický boj. Túto myšlienku explicitne formuloval J. Mikuš v závere už spomínanej správy keď napísal, že Slováci bojujú zároveň proti komunizmu a súčasne za svoje národné oslobodenie.¹⁸ Obchádzajúc tieto všeobecne známe skutočnosti historici, paradoxne, v snahe prioritne poukázať na nekalé praktiky komunistov v prebiehajúcim mocenskom zápase, zjavne nevedomky a nechcene zahmlievali nielen zárodky

17 F. Ďurčanský, tak vo Všeobecných smerniciach pre domácu činnosť z roku 1946, ako i neskôr v roku 1954 vydanej *Bielej knihy* benešovský režim (ľudovo-demokratický režim, resp. režim národného frontu – poznámka autora) stotožňoval s komunistickým režimom, v dôsledku čoho mu boj proti komunizmu spľýval s bojom proti českému imperializmu, resp. ako hovorieval „proti dočasnej českej okupácii“. Porovnaj: ĎURČANSKÝ, F.: *Biela kniha I. – IV.* Trenčín 1991 – 1992, s. 892. Je nutné však dodať, že boj proti komunizmu určite nepatril medzi priority Ďurčanského politickej koncepcie, keďže otázka politického usporiadania Slovenského štátu nikdy nebola Ďurčanským teoreticky rozpracovaná a prezentovaná. Podľa protokolárnych výpovedí J. Vicena z rokov 1957 – 1958 bola táto otázka Ďurčanskému ľahostajná. Porovnaj: Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), f. 590-6. Politická činnosť slovenskej emigrácie, s. 9. Naopak, podľa toho čo napísal J. Kirschbaum išlo o zámerný nezájem, keďže Slovákom išlo predovšetkým o štátnu samostatnosť. Porovnaj: KIRSCHBAUM, J.: Zmysel a cieľ našej zahraničnej činnosti. In: *Kalendár slovenského kultúrneho spolku*. Buenos Aires 1977, s. 42 – 45. Citované podľa: ŠPETKO, J.: *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí*. Praha 1994, s. 169. Uvedená jednostrannosť v Ďurčanského politickej koncepcii, zdieľaná väčšinou ľudáckeho exilu, stavala separatistickú emigráciu do úplného politického rozporu so spojencami, u ktorých hľadali osobnú oporu, právnu ochranu a politický terén pre svoju činnosť. Porovnaj: STAŠKO, J.: Zmenené úlohy emigrácie. In: *Slovák v Amerike*, seriál na pokračovanie od 28. 2. 1968. Citované podľa: ŠPETKO, J.: *Slovenská politická emigrácia...*, s. 166. Dá sa predpokladať, že bola jednou z príčin postupne slabnúceho vplyvu Ďurčanského a jeho stúpencov v exile.

18 ABS Praha, fond 323-13-4. Slovenská emigrace, s. 27.

formujúceho sa protikomunistického odboja,¹⁹ ale aj prejavy štátotvorných aktivít, ktoré v danej dobe bolo možné realizovať len v maximálne utajenej podobe, t. j. v kontexte možností, ktoré doba ponúkala. Ako je to možné? Domnievame sa, že príčinu treba hľadať v tom, že naša súčasnosť, ktorá nám podsúva aktuálne otázky pre historický výskum, otázky tohto druhu podávala len v implicitnej podobe, zastrenej už spomínanou niekoľkoročnou tradíciou historického výskumu, čím je do istej miery naša „slepota“ pochopiteľná, a svojím spôsobom aj ospravedlniteľná.

Novú dimenziu pre naše uvažovanie prinieslo už spomínané zverejnenie Komandrovho denníka, pôvodne koncipovaného ako kronika Slovenského revolučného odboja (SRO). Ako už bolo vyššie uvedené, jeho následná analýza a interpretácia nepredstavuje príliš úspešný pokus. Okrem celej rady vecných nepresností Bobákova interpretácia zostala len v polohe „straníckeho“ výkladu, bez zjavnej snahy o syntézu s doteraz publikovaným výskumom. Na druhej strane ani druhý pokus o zhodnotenie dokumentu vykonaný Medveckým aj keď len v rozsahu aký recenzia umožňovala, neodložil doteraz používanú optiku a priori odmietajúcej možné prepojenie katolíckeho krídla DS s politickou emigráciou v zahraničí, hoci len v rovine hľadania ideovej zhody v riešení slovenskej otázky, t. j. bez konkrétnych politických dohôd. Opäť sa hľadajú argumenty spochybňujúce dôveryhodnosť výpovede

19 Napr. Jablonický na inom mieste a to v prípade T. Kolakoviča (Poglajen) cielene spochybňuje výsledky vyšetrovania Štátnej bezpečnosti (ŠtB), ktoré potvrdzovali ideové prepojenie Kolakoviča s odhalenou protištátnou činnosťou Dr. Štefana Chalmovského, a to napriek tomu, že toto prepojenie potvrdzovali aj výpovede bratov Jozefa a Augustína Hubovcov. Všetky podobné výpovede, ktoré v kontexte odhalenej protištátnej činnosti ukazovali Kolakoviča v negatívnej polohe označuje Jablonický za zmanipulované vyšetrovateľmi a naopak, tie ktoré potvrdzovali Kolakovičovu nevinu za pravdivé. Porovnaj: JABLONICKÝ, J.: *Podoby násilia*. s. 44 – 47, 51. Táto snaha vyznieva opäť kontraproduktívne s výsledkami vyšetrovania Jozefa Vicena o 11 rokov neskôr (1957 – 1958). Porovnaj: AÚPN, f. 509-1-3, protokolárna výpoveď J. Vicena z 1. júna 1957, s. 6. Konečne, na prepojenie Kolakoviča s protištátnou činnosťou Š. Chalmovského poukazuje aj nedávno zverejnený denník Komandru, v ktorom sa uvádza (podotýkam bez nátlaku ŠtB), že Chalmovského odbojové hnutie podporovali viacerí predstavitelia štátu, no najmä Dr. Kolakovič. BOBÁK, J. (zost.): *Rudolf Komandera Denník 1945 – 1947*, s. 458.

dokumentu hoci tento už nepochádza z dielne ŠtB a opäť najmä v otázke získania Kempného a Bugára pre spoluprácu s SRO. Tento krát sa dôvod hľadá v označení Komanderu za politicky a priori nepripraveného vyriešiť otázku tohto druhu, vzhľadom na celkovú neujasnenosť odbojovej koncepcie v SRO a výpovedná hodnota jeho svedectva sa vidí len v rovine jeho osobných ambícií či predstáv, ktoré nemali v SRO jednoznačnú podporu.²⁰ Uniká pritom dôležitá skutočnosť, že výpoveď Komanderu počas výsluchov realizovaných vyšetrovateľmi ŠtB od 27. septembra 1947²¹ sa v mnohom zhoduje s údajmi z denníka.²² Aj keď ide len o jeden z prameňov, ktorého značne subjektívna výpoveď podsúva v konfrontácii s ďalšími prameňmi celý rad nedôveryhodných údajov o situácii a zámeroch SPE, domnievame sa, že dostatočne potvrdzuje reálnu existenciu prinajmenšom osobných stretnutí medzi Komanderom na jednej strane a Kempným a Bugárom na strane druhej v lete 1946. Bolo by asi veľmi špekulatívne domnievať sa, že týmto sa začala politická spolupráca ale podľa ďalších údajov obsiahnutých v denníku a konečne aj v Bobákovej interpretácii prameňa tieto naznačujú, že mohlo ísť hľadanie efektívnej spolupráce, ktorej podmienkou vzniku bolo uznanie domácej reality. V tejto súvislosti musíme však pripomenúť, že koordináciu medzi Ďurčanským, resp. zahraničným odbojom a Kempným potvrdzujú aj ďalšie už skôr známe empirické dôkazy. Okrem Ďurčanského smerníc z 8. februára 1947 zhabaných v byte O. Obucha sú to aj výpovede Dr. Rajeca a Dr. Kružliaka.²³ Tieto staro-nové skutočnosti podsúvajú potrebu opätovne vyhodnotiť výpovednú hodnotu vyšetrovacích zväzkov, ktorú sme doteraz

20 MEDVECKÝ, M.: BOBÁK, J.: Rudolf Komandera..., s. 120.

21 Komandera svoju výpoveď počas vyšetrovania postupne dopĺňal a práve v zápise z 27. septembra 1947 priznal, že Kempný a Bugár prejavili záujem o spoluprácu s emigráciou. Porovnaj: MEDVECKÝ, M.: *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 2011, s. 242.

22 Komandera v zázname v denníku z 1. decembra 1946 doslova uvádza: „Všade sa mi vychádzalo v ústrety, či to bol Bugár, Kempný alebo Kvetko“. Zároveň následne uvádza, že podľa dohody mal pri ďalšej ceste priniesť zo zahraničia presné politické veci. Porovnaj: BOBÁK, J. (zost.): *Rudolf Komandera Denník 1945 – 1947*, s. 459 – 460.

23 Uvedení vo svojej výpovedi potvrdili, že J. Kempnému odovzdali list od Ďurčanského v ktorom Kempného inštruoval aby do ďalších volieb jeho

vnímali ako vykonštruovanú a na obvinených resp. svedkoch psychickým a fyzickým nátlakom vynútenú. V kontexte s vyššie uvedeným novú výpovednú hodnotu majú aj slová povereníka vnútra Ferjenčíka, ktorý na tajnej porade bezpečnostných a branných výborov ÚNS 22. októbra 1947 vyhlásil, že v týchto prípadoch odhalenej protištátnej činnosti orgánmi štátnej bezpečnosti nedošlo k vykonštruovaniu prostredníctvom agentov provokátorov a ani k použitiu fingovaného a nastrčeného materiálu.²⁴

V zhode s Michalom Barnovským môžeme len súhlasiť, že celé obvinenie z protištátnej činnosti exponentov DS bolo zmesou právd, poloprávd a výmyslov, a to všetko doložené „dôkazmi“ v podobe usvedčujúcich materiálov no najmä výpovede svedkov a vlastného doznania zatknutých, ktoré však aj Barnovský a priori považuje za vynútené.²⁵ Nedá sa nesúhlasiť aj s tým, že toto kľbko po spriadané vyšetrovateľmi ŠtB je neľahké rozmotáť. Zvlášť problematickým bude nájsť spôsob umožňujúci odlíšiť politickú činnosť, ktorej obsahom mohla byť aj legálne uplatňovaná protikomunistická aktivita a v jej kontexte aj riešenie slovenskej otázky od trestnej činnosti jednotlivých osôb. Zrejme práve cez prizmu riešenia tejto otázky, t. j. akými prostriedkami sa slovenská otázka mala realizovať, treba vidieť obsah rokovaní medzi Komanderom, Kempným a Bugárom a ktorá po návrate Komanderu do zahraničia vyvolala v SRO ostrú diskusiu a následne, aspoň podľa svedectva denníka v interpretácii editora, mala v čase od júla 1946 do apríla 1947 výrazne prispieť k zmene odbojovej koncepcie SRO.²⁶ Keďže tento zápas za riešenie slovenskej otázky sa realizoval v maximálne utajenej podobe bolo a aj bude dosť problematické ho empiricky doložiť. Avšak z toho istého dôvodu nedá sa vylúčiť, že protikomunistický odboj mal na Slovensku už v tomto období silný nacionálny náboj, ktorým sa výrazne odlišoval od protikomunistickej rezistencie v českej časti republiky. S tým súvisí aj opätovné zhodnotenie miesta a významu Ďurčanského a Sidora v odboji,

poslanecký klub nešiel spolu s DS. AMV SR v Levoči, f. A 17, Hlavné veliteľstvo ZNB Praha. Ilegálna činnosť na Slovensku v rokoch 1938 – 1947, s. 33, 40.

24 Archív Ústavu T. G. Masaryka (AÚ TGM.), f. Edvard Beneš (EB) III, signatúra P60/4, s. 10.

25 Porovnaj: BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 196.

26 BOBÁK, J. (zost.): *Rudolf Komandera. Denník 1945 – 1947*, s. 60.

keďže podľa spomienok Vicena bol to práve Sidor, ktorý uprednostňoval domáce aktivity orientované prioritne za záchranu demokracie formou rozumnej opozície proti KSS a odmietal zahraničný odboj sledujúci tzv. právnu kontinuitu Slovenského štátu.²⁷

V súvislosti s novými informáciami tak vyvstáva celý rad otázok, ktoré bude nutné opätovne vyhodnotiť. Domnievame sa, že pokiaľ tak historická tvorba neurobí nevyhnutne vyústi do absurdnej situácie. Nebudeme vedieť odpovedať na otázku čo spôsobilo pád bývalého režimu a prečo si Slováci vytvorili vlastný štát ak pre jeho vznik nič neurobili. A práve pretrvávajúcu kontroverznosť v interpretácii naznačených problémov možno v zhode s názorom nemeckého historika Michaela Stürmera považovať za stratu spoločenskej identity, alebo inak, dovedenie národných dejín do bez dejinného stavu.²⁸

Náš apel na hľadanie ciest k prekonaniu existujúcej dichotómie v interpretácii dejín nemá nič spoločné s oživovaním Nietzscheho predstáv o potrebe hľadania užitočných dejín, ale práve naopak interpretačne zmysluplných dejín, ktoré nám dokážu vysvetliť a pochopiť našu prítomnosť. Máme snáď našu prítomnosť vysvetľovať ako niečo čo nebolo v perimetri záujmu našej minulosti? Iste nie, pretože takýto výklad bez ohľadu na to, či by sme ho vedeli vyargumentovať (hoci historici argumentačne už všeličo doložili) by nedával zmysel.

Záver

Štúdia v snahe nájsť spôsob na prekonanie pretrvávajúcej dichotómie v interpretácii aktivít slovenskej povojnovej emigrácie smerom na Slovensko, najmä v otázke hľadania spolupráce s aktivistami katolíckeho krídla DS v ponovembrovej historickej tvorbe je výzvou

27 Porovnaj VICEN, J.: *Vô víre rokov 1938 – 1988*. Bratislava 1999, s. 177 – 181. V tejto súvislosti absurde vyznieva tvrdenie editora denníka J. Bobáka, že J. Vicen ako stúpenec Sidora mal v SRO presadzovať návrat režimu z obdobia prvej Slovenskej republiky v ktorej mal Sidor a ďalší predstavitelia Slovenského štátu zaujať vedúce postavenie. BOBÁK, J.: *Slovenský revolučný odboj...*, s. 679.

28 Stürmer pod bezdejinnosťou rozumie absenciu spoločenskej zhody na interpretácii dejín. STÜRMER, M.: *Geschichte in geschichtslosem Land*. In: *Augstein*, ed. 1987, s. 36 – 38. Citované podľa: DRULÁK, P.: *Metafory studené války. Interpretace politického fenoménu*. Praha 2009, s. 21.

a súčasne pokusom podávajúcim možnú alternatívu umožňujúcej syntézu doterajšieho výskum. Dôvodom úsilia o hľadanie novej optiky pri výskume predmetnej problematiky bola jednak snaha ponúknuť výklad dejín, ktorý by umožnil odpovedať na aktuálne otázky súčasnosti (príčiny pádu totalitného režimu a vzniku slovenskej štátnosti), no najmä objavenie sa nových faktov, ktoré v mnohom menia resp. dopĺňajú výpovednú hodnotu doteraz známych archívnych prameňov. Ide o údaje obsiahnuté v nedávno zverejnenom denníku R. Komanderu, ktorý bol priamym aktérom úsilia SPE o hľadanie a následne aj spoluprácu s domácim odbojom. Nejde teda o výpoveď tak povediac s odstupom času, ale o dobovú výpoveď zverejnenú s odstupom času. Dôležité je, že to čo si Komandera zapísal a dochovalo sa v podobe denníka, v mnohom korešponduje s tým čo Komandera neskôr, po jeho zatknutí, priznal. To na jednej strane mení výpovednú hodnotu výsledkov vyšetrovania ŠtB a súčasne nepriamo potvrdzuje existenciu domáceho odboja, ktorý uplatňoval najmä legálne možnosti ale neuzatváral sa ani pred ilegálnymi krokmi pre riešenie slovenskej otázky.

Slovenská štátnosť v politike Slovenskej ligy v Amerike v rokoch 1945 – 1951

Ján Bobák

Postoj Slovenskej ligy v Amerike k otázke slovenskej štátnosti prešiel v rokoch 1918 – 1948 zložitým a rozporuplným vývojom. V zásade však možno povedať, že do roku 1947 Slovenská liga neodmietala myšlienku česko-slovenskej štátnosti, akceptovala ju ako jednu z alternatív, a to aj napriek tomu, že po roku 1939 väčšina jej vedenia a najmä členská základňa stáli na pozícii obhajoby štátnej nezávislosti Slovenska. Názory prevažnej väčšiny členov Slovenskej ligy prezentoval v roku 1945 správca a pedagóg na benediktínskej Vyššej škole v Clevelande rev. Andrej V. Pír, ktorý na adresu obnovenia Česko-Slovenskej republiky (Č-SR) napísal: „*len nespravodlivosť neprivolí Slovákom mať svoj slobodný štát... Slováci už nikdy nebudú viacej spokojní s inými, ktorí by im chceli rozkazovať v ich domácnosti. (...) Slováci chcú len to, čo im patrí, t. j. úplnú slobodu celému slovenskému národu dľa ich prirodzenosti a žiadosti, ako si ju vybojovali pred vypuknutím tejto vojny*“.¹ Vo vedení Slovenskej ligy sa už v priebehu vojny začali formovať dve názorové platformy. Väčšia časť vedenia, reprezentovaná predsedom Msgr. Františkom Dubošom (Dubošom), čestným predsedom a predsedom výkonného výboru Petrom P. Hletkom a tajomníkom Jánom A. Kocúrom, presadzovala myšlienku štátnej samostatnosti Slovenska, a to buď v rámci vlastného štátu, alebo v rámci stredoeurópskej federácie. Táto skupina odmietala obnovenie Česko-Slovenska predovšetkým pre ideológiu protislovenského čechoslovakizmu. Druhá časť vedenia Slovenskej ligy, reprezentovaná členom výkonného výboru Jozefom G. Prušom², akceptovala obnovenie Česko-Slovenska s podmienkou, že vzťahy medzi Slovákami a Čechmi sa

1 PÍR, A. V.: Oslobodením Slovenska sľúbená rovnoprávnosť. In: *Slovak Record*, ročník (roč.) 3, február 1945, číslo (č.) 10.

2 Jozef G. Pruša bol správcom Informačnej kancelárie Slovenskej ligy a redaktorom jej dvojjazyčného, slovensko-anglického tlačového orgánu *Slovak Record*.

usporiadajú v duchu Pittsburskej dohody. Obe tieto názorovo rozdielne skupiny spájalo, že rovnako odmietali ideológiu a politiku etnického, ako aj etatistického čechoslovakizmu a bezpodmienečne stáli na pozícii obhajoby národnej svojbytnosti Slovákov.

Msgr. Dubosh, usilujúci sa zabrániť rozkolu v Slovenskej lige, vysvetľoval rozdielne postoje k otázke štátnej samostatnosti Slovenska tým, že Liga nie je zásadne ani proti obnoveniu Č-SR „*keď takto chcú naši bratia Slováci za morom*“.³ Obnovenie Česko-Slovenska však podmieňoval plebiscitom, ktorý sa mal na Slovensku uskutočniť pod medzinárodnou kontrolou. Tento svoj názor zopakoval Msgr. Dubosh aj v tlačovom orgáne Prvej slovenskej katolíckej jednoty.⁴ V nasledujúcom čísle Jednoty mu oponoval duchovný správca Prvej slovenskej katolíckej jednoty rev. Ján E. Rura, ktorý zastával stanovisko, že najlepšou ochranou národno-štátnych záujmov Slovákov je vlastný, nezávislý štát.⁵ Medzi slovenskými katolíkmi v USA a v Kanade to bol v danom období dominantný názor.

Americkí Slováci s obavami sledovali v rokoch 1944 – 1945 sovietskačnú misiu Červenej armády v strednej a juhovýchodnej Európe. Najväčšie otázniky však vyvolávala Benešova prosovietska politika, opierajúca sa o Zmluvu o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci, uzavretú v Moskve v decembri 1943. Značné znepokojenie vyvolávali aj prvé správy zahraničných agentúr o pričlenení Podkarpatskej Rusi k ZSSR, ako aj správy o opätovnom pripojení Hornej Oravy a severného Spiša k Poľsku.⁶ V snahe podporiť udržanie územnej integrity Slovenska bol v Slovenskej lige vytvorený Výbor Oravy a Spiša, ktorý vyvíjal v USA intenzívnu propagačnú činnosť s cieľom oboznámiť politické špičky, ako aj širokú verejnosť s touto otázkou.

3 DUBOSH, F. J.: Ndp. Msgr. Dubosh objasňuje minulé a terajší stav Slovenskej ligy v Amerike a slovenského národa. In: *Slovak Record*, roč. 3, február 1945, č. 10.

4 Ndp. Msgr. Dubosh objasňuje minulé a terajší stav Slovenskej ligy v Amerike a slovenského národa. In: *Jednota (USA)*, roč. 55, 7. 2. 1945.

5 RURA, J., E.: Ozvena zvečnelých otcov národa. In: *Jednota (USA)*, roč. 55, 28. 2. 1945.

6 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Slovenská liga v Amerike, škatuľa (šk). 8.

V januári 1945 uverejnil New York Times správu od svojho londýnskeho korešpondenta, že člen Štátnej rady Ivan Petruška (Komunistická strana Československa – KSČ) predložil v mene „Ukrajincov“ požiadavku E. Benešovi, aby spolu s Podkarpatskou Rusou bola k ZSSR pričlenená aj časť severovýchodného Slovenska až po Štrbské Pleso.⁷ Tieto správy vyvolali veľké pobúrenie a protesty amerických Slovákov, keďže veľká časť z nich pochádzala práve z týchto oblastí. Prejavy nesúhlasu nadobudli také rozmery, že stanovisko k nim bol nútený zaujať aj vedúci Československej informačnej kancelárie v New Yorku, Ján Papánek, ktorý sa usiloval na základe rôznych poloprávd a dezinformácií upokojiť amerických Slovákov a oficiálne dementoval správu uverejnenú v *New York Times*, že informácia o pričlenení Podkarpatskej Rusi k ZSSR je vraj „absolútne bezpodstatná“.⁸

Nedostatok objektívnych informácií zo Slovenska sa vo vedení Slovenskej ligy usilovali využiť prívrženci obnovenia Česko-Slovenska a naznačovali, že aj napriek Benešovmu čechoslovakizmu je obnovená republika jedinou záchranou pre Slovákov a Slovensko. J. G. Pruša upozorňoval v tejto napätej atmosfére, vyvolanej správami o pripojení Podkarpatskej Rusi k ZSSR, predsedu Msgr. Dubosha, že Beneš „je hotový viac ako polovicu Slovenska prepustiť Rusku. Spomínané sú aj Tatry, že aj tie patria Rusínom. Čo chvíľa si privlastnia Turčiansky Sv. Martin. Ja myslím, že je načase, aby sme niečo konkrétneho podujali a to čím skôr“.⁹ Z kontextu vyplýva, že Slovenská liga by sa mala, v záujme udržania územnej integrity Slovenska, usilovať o dohodu s Benešom. Podobný postoj zaujali aj ďalší členovia výkonného výboru Slovenskej ligy. Časť vedenia Slovenskej ligy bola v značnej miere zastrašená z predchádzajúceho vyšetrovania jej činnosti pracovníkmi FBI a mala obavy politicky sa angažovať. Ako to vyjadril člen výkonného výboru Peter Jurčák, obávali sa najmä toho, že ich opäť označia ako „foreign agent“.¹⁰ Slovenská liga

7 Dňa 1. 3. 1945 bola v Prešove založená Ukrajinská národná rada Prjaševčiny (UNRP), ktorá inštitucionalizovala tzv. ľudové hnutie za pripojenie „Prjaševčiny“ k ZSSR. Pod dohľadom agentov NKVD začali aktivisti UNRP propagovať na východnom Slovensku heslo ukrajinskej iredenty „Od Popradu až po Tisu“.

8 Bližšie pozri *Jednota* (USA), roč. 55, 17. 1. 1945.

9 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 9.

10 Tamže. List P. Jurčáka, Chicago 23. 2. 1945, adresovaný M. K. Mlynarovičovi.

bola pre svoj odmietavý postoj k Benešovi intenzívne napádaná nielen čechoslovakistami a komunistami, ale aj veľkou časťou evanjelických spolkov a organizácií v USA. Slovenskí evanjelici kritizovali na stránkach *Slovenského hlásnika* a *Národných novín* vedenie Ligy, že bráni tomu, aby sa americkí Slováci zjednotili na spoločnej podpore obnovenia Česko-Slovenska a verejne začali spochybňovať jej mandát vystupovať v mene amerických Slovákov.

Aj napriek rozsiahlej mediálnej kampani, organizovanej Papánkom, nepodarilo sa mu presvedčiť amerických Slovákov, že Červená armáda plní v strednej Európe výlučne vojenské poslanie. Názory amerických Slovákov tlmočil Msgr. Dubosh v tlačovom orgáne *Slovak Record*: „*Rusi idú, ba sú už na Slovensku. Nebojíme sa toľko toho ruského vojaka, mužíka, ako sa bojíme jeho vlády, ktorá nie je demokratická, ani kresťanská, ale bezbožnícka. Možno, že Rusi berú čiastky Česko-Slovenskej republiky pre zmluvu, ktorú urobil Stalin s Benešom! Beneš šiel Stalinovi v ústrety a teraz Stalin berie, lebo ,tak chce ľud ’ (?) a či aj Beneš?*“¹¹ Keďže Beneš nekompromisne presadzoval opätovné nastolenie českého centralizmu a ideológiu čechoslovakizmu, prevažná časť vedenia Ligy, na čele s Msgr. Duboshom, odmietala podporovať obnovenie Česko-Slovenska a zaujala akúsi strednú cestu. Obhajovali myšlienku vytvorenia stredoeurópskej federácie na národno-štátnom princípe, ktorej jedným zo subjektov by bola aj Slovenská republika (SR).

Msgr. Dubosh v reakcii na početné hlasy, či Slovensko má sa stať súčasťou ZSSR alebo Č-SR uviedol: „*Rusko má aziatskú kultúru, my máme západnú, európsku kultúru (...) Keď Slováci musia tvoriť štát s inými, istejší im bude, keď sa spoja, na rovnoprávnosti s inými stredoeurópskymi národmi, v jednej veľkej Stredo – Európskej – Federácii. Žiaden maličký národ nemôže teraz jestvovať sám. Poliaci, Srbi, Chorváti, Litovčania a Slováci to už vedia. Preto dnes mnohí hlásajú Stredo – Európsku – Federáciu, podobnú našej americkej*“.¹² Na druhej strane menšina vo výkonnom výbore, vedená Prušom, sa usilovala ostatných presvedčiť, že Slováci sa môžu zachrániť ako národ a udržať územnú integritu Slovenska, len ak sa stanú súčasťou Česko-Slovenska. J. G. Pruša v liste

11 DUBOSH, F. J.: Ndp. Msgr. Dubosh objasňuje...

12 Tamže.

adresovanom Msgr. Dubohovi argumentoval aj tým, že obnovenie Č-SR podporuje nielen americká vláda, ale aj americkí Slováci: „Konečne, musím pripomenúť, že som nenašiel ani jedného človeka, ktorý by sa bol vyslovil proti Slovenskej národnej rade.¹³ Po tejto stránke p. Hušekovi dostáva sa verejného uznania a ľud ho stavia do pózy skutočného zástancu slovenskej pravdy“.¹⁴ Pozoruhodné na postoji Prušu je predovšetkým tá skutočnosť, že opak bol pravdou. Pruša veľmi dobre vedel, že 26. kongres Slovenskej ligy, ktorý sa konal pred tromi mesiacmi, hlasmi svojich delegátov jednomyselne odmietol akceptovať povstaleckú Slovenskú národnú radu a veľmi kriticky sa vyslovil na jej adresu.

Jozef G. Pruša bol pod značným vplyvom najmä Office of War Information, ktorého vedúci predstavitelia otvorene podporovali E. Beneša a jeho úsilie o obnovenie unitárnej republiky a odmietavo sa stavali k aktivitám Slovenskej ligy. Ako sa na jej adresu vyslovil Msgr. Dubosh, táto organizácia bola vždy „trňom v našom boku“.¹⁵ Určité indicie svedčia o tom, že Office of War Information chcel prostredníctvom Prušu presadiť, aby vedenie Slovenskej ligy akceptovalo obnovenie Česko-Slovenska, pričom ale naďalej mohli zaujímať kritické postoje k Benešovi a jeho politike. Názory, obhajujúce štátnu samostatnosť Slovenska a jej uchovanie aj v povojnovom období, rezonovali predovšetkým v členskej základni Slovenskej ligy. V čechoslovakistickej propagande papánkovcov boli prívrženci slovenskej národnej svojbytnosti a slovenskej štátnosti označovaní ako „fašisti a nacisti“ a snahy o akúkoľvek podobu slovenskej štátnosti označovali ako „nacistickú propagandu“.

V tomto ideologickom ťažení proti slovenskej štátnosti a uznaniu Slovákov za svojbytný národ podporovali Papánka nielen komunisti, ale

13 Pritom 26. kongres Slovenskej ligy, ktorý sa konal 18. – 19. 10. 1944 v Pittsburghu prijal rezolúciu, v ktorej odmietol akceptovať povstaleckú SNR ako predstaviteľku slovenského národa.

14 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 11. List J. G. Prušu, Passaic, N. J., 6. 1. 1945, adresovaný F. J. Duboshovi, Lakewood. Bývalý predseda Slovenskej ligy, Jozef Hušek, na 26. kongrese v októbri 1944 nielenže pozitívne hodnotil povstanie, ale vytýkal prezidentovi Tisovi, že nešiel do Banskej Bystrice a nepodporil povstaleckú SNR ako nového politického reprezentanta Slovenska.

15 Tamže, šk. 8. Správa predsedu Slovenskej ligy v Amerike podaná na 27. kongrese v Pittsburghu, Pa., 17. – 18. 10. 1945.

aj vplyvné židovské organizácie v USA. Títo ostro napádali Slovenskú ligu aj pre jej zásadné a nekompromisné postoje ku komunizmu, Sovietskemu zväzu a Stalinovi, ktorého americká liberálna tlač predstavovala v ružových farbách. Stanovisko väčšiny amerických Slovákov sa však ani v roku 1945 nezmenilo: „*My Beneša a čechoslovakizmus neprestaneme biť, ak budú i naďalej zaznávať prirodzené a od Boha dané práva slovenského národa na slobodu a svojský život. (...) my neprestaneme bojovať proti bezbožnému komunizmu, lebo protiví sa a bojuje proti všetkým kresťanským zásadám a zotročuje ľudí. V Rusku ani dnes nevládne ľud, ani ruský národ; v Rusku ani dnes niet slobody náboženstva ani tlače. (...) Medzi komunizmom a nacizmom niet skoro žiadneho rozdielu. Čert ako diabol. Kto vychvaľuje alebo podporuje komunizmus a zatracuje nacizmus, ten nie je dôsledný, nie je úprimný, a nie je za vládu ľudu alebo za demokraciu*“.¹⁶

V snahe vysvetliť svoje stanoviská k slovenskej štátnosti a najmä eliminovať zákerné útoky protislovenskej propagandy bolo 31. januára 1945 zvolané do Pittsburghu zasadnutie výkonného výboru (exekutívy) Slovenskej ligy v Amerike. Predseda Msgr. Dubosh tlmočil na zasadnutí výkonného výboru názor vedenia, že „*Slovenská liga a Slováci vôbec sú proti rozkúskovaniu Slovenska a jeho podeleniu a žiadajú si americkú volebnú komisiu k spravodlivému prevedeniu volieb na Slovensku a v iných krajinách*“.¹⁷ V prijatom uznesení sa výkonný výbor Slovenskej ligy odvolával na základné princípy zakotvené v Atlantickej charte a požiadal americkú vládu, aby bola na Slovensko vyslaná medzinárodná komisia, pod dozorom ktorej by sa uskutočnil plebiscit, „*aby tak daná bola možnosť slovenskému ľudu prejaviť jeho vôľu ohľadom túžob a žiadostí jeho budúceho pomeru k Česko-Slovenskej republike, prípadne jeho samostatnosti*“.¹⁸ Vedenie Slovenskej ligy sa požiadavkou plebiscitu nanovo inšpirovalo v súvislosti s „*pripojením*“ Podkarpatskej Rusi k ZSSR a táto požiadavka bola aj bezprostrednou reakciou na vytvorenie Poľského

16 Ozvena na ozvenu. In: *Jednota* (USA), roč. 55, 7. 3. 1945.

17 Informačná kancelária Slovenskej ligy v Amerike: Americkí Slováci a Slovensky, žiadajme si americkú volebnú komisiu pre Slovensko a utláčané národy! In: *Jednota* (USA), roč. 55, 14. 2. 1945.

18 Tamže.

výboru národného oslobodenia (tzv. lublinská vláda) v júli 1944, ktorý oficiálne uznával len ZSSR.¹⁹

Proti výzve Slovenskej ligy, usporiadať na Slovensku plebiscit pod medzinárodnou kontrolou k otázke štátnej samostatnosti, rozpútali v USA Benešovi agenti, s podporou veľkej časti americkej liberálnej tlače, rozsiahlu diskreditačnú kampaň. Predmetom sporu bol predovšetkým postoj Slovenskej ligy k obnove Č-SR. Papánek a spol. sa usilovali rozdeliť amerických Slovákov na tradičnom konfesionálnom základe, pričom sa ale držal v pozadí celej tejto mediálnej kampane. V snahe eliminovať Slovenskú ligu v Amerike získal Papánek na svoju stranu veľkú časť slovenských evanjelikov a ich časopisy *Národné noviny* (redaktor Jozef Žáry) a *Slovenský hlásnik* (redaktor Emil Stankoviansky), ako aj komunistický *Ludový denník* (*Ludové noviny*, redaktor Calvin Brook). Časť slovenských evanjelikov sa odvolávala najmä na program Milana Hodžu, ktorého prezentovali ako zásadného zástancu Česko-Slovenska. Obviňovali vedenie Slovenskej ligy, že vraj z konfesionálnych dôvodov odmietli akceptovať Milana Hodžu a Štefana Osuského. Ostré polemiky zvädzala Slovenská liga najmä so *Slovenským hlásnikom*, na stránkach ktorého začali upierať Lige právo reprezentovať amerických Slovákov. Podobne ako v roku 1939 v prípade Slovenského národného združenia, navrhovali vytvoriť v USA novú strešnú organizáciu – radu, ktorá by podporovala bývalého prezidenta Beneša. Tento pokus, eliminovať vedúcu pozíciu Slovenskej ligy v americkom krajanskom hnutí, bol zo strany najmä slovenských katolíckych spolkov a organizácií rázne zamietnutý. Predovšetkým to bol tlačový orgán Slovenskej evanjelickej jednoty a. v. v Amerike, *Slovenský hlásnik*, kto cielavedome vnášal do tejto kampane, podnecovanej Papánkom, konfesionálny aspekt s cieľom rozbiť amerických Slovákov.

Aj keď vedenie Slovenskej ligy si uvedomovalo nebezpečenstvo násilnej sovietsizácie Slovenska, pod vplyvom oficiálnej politiky USA,

19 Časopis Prvej slovenskej katolíckej jednoty komentoval túto nečakanú udalosť v článku: Poľská vláda – platení sovietski agenti (*Jednota*, roč. 55, 17. 1. 1945). Za pozornosť stojí, že Slovenské národné združenie, vytvorené z iniciatívy J. Papánka v roku 1939, už v roku 1944 oficiálne požiadalo americkú vládu, aby uznala tzv. lublinskú vládu. Následne začala FBI vyšetrovať činnosť združenia.

ako aj americkej tlače, sa domnievalo, že toto ohrozenie je len dočasné (podobne, ako po skončení Prvej svetovej vojny) a neohrozí natrvalo demokraciu na Slovensku. Keby Msgr. Dubosh neprechovával tieto ilúzie sotva by v súvislosti s ďalším osudom prezidenta Slovenskej republiky J. Tisa napísal, že Slováci na Slovensku: „*Budú tiež znať, čo zrobiť s Dr. Tisom, keď slovenský národ tam uzná, že on a jeho vláda zlomyseľne a dobrovoľne spolupracovali so zloduchom Hitlerom na škodu slovenského národa. Tú vec nechajme im na vybavenie.*“²⁰ Tento, v značnej miere aj alibistický postoj Msgr. Dubosha ovplyvňovali aj negatívne skúsenosti Slovenskej ligy, ktorá v súvislosti s podporou slovenského štátu bola verejne obviňovaná z údajného napomáhania „nacizmu“. V rokoch 1940 – 1943, na základe falošných udaní, vyšetrovali jej činnosť orgány FBI. I keď vyšetrovanie sa pre aktérov tejto zákernej kampane skončilo úplným fiaskom, táto negatívna skúsenosť hlboko poznamenala v prelomových rokoch 1944 – 1945 nielen predstaviteľov Slovenskej ligy, ale aj jej činnosť.

Slovenská liga však nezostala pasívna voči hrozbe sovietskej Slovácku. Pozorne sledovali vnútropolitický vývoj v strednej a juhovýchodnej Európe (Poľsko, Rumunsko, Maďarsko, Juhoslávia), ako aj v pobaltských štátoch. Zvlášť citlivo vnímali zásahy nastolenej novej štátnej moci do postavenia katolíckej cirkvi, majetkových práv občanov, spojenými s obmedzovaním občianskych slobôd a demokracie. V snahe pomôcť slovenskému národu začala Liga koordinovať svoje aktivity aj s exilovými organizáciami národov ohrozených komunizmom. Slovenská liga považovala za nevyhnutné spojiť na pôde USA spolky a organizácie reprezentujúce uvedené národy pod jednu strešnú organizáciu a koordinovať s nimi spoločný postup. Veľkou oporou Slovenskej ligy bol v týchto jej úsiliach najmä predseda Slovenskej národnej rady v Londýne²¹ Peter Prídavok.

20 DUBOSH, F. J.: Ndp. Msgr. Dubosh objasňuje... Podobné ilúzie mal v apríli 1946 aj Karol Sidor vo Vatikáne: „*Ja si myslím, že Slov.[enská] nár.[odná] rada veľmi sa nebude náhliti' s odsúdením Dr. Tisa jeho vlády. Na Slovensku sú vzbury*“ (SNA, f. Slovenská liga v Amerike. List K. Sidora, Vatikán 30. 4. 1946, adresovaný F. J. Dubosho, Lakewood).

21 Slovenská národná rada v Londýne bola založená 31. 12. 1943. Nadväzovala na činnosť Slovenskej národnej jednoty založenej v Londýne v roku 1942. Predsedom SNRvL bol P. Prídavok. V jej vedení pracovali K. Východil, A. Kráľ, H. Greif, J.

Výsledky rokovania Jaltskej konferencie troch spojeneckých veľmocí (ZSSR, USA a Veľkej Británie), ktorá sa konala 4. – 11. februára 1945, neveštili nič dobré pre národy strednej a juhovýchodnej Európy, ktoré formou jednostranného diktátu boli začlenené do sovietskej sféry vplyvu. Zvlášť pri „riešení“ poľskej otázky sa podarilo Moskve presadiť si svoje veľmocenské záujmy. Ako bezprostredná reakcia na Jaltskú konferenciu bol na 22. februára 1945 zvolaný kongres národov strednej Európy, ktorým bezprostredne hrozila násilná sovietaizácia. Vedenie Slovenskej ligy, v snahe zabrániť nastoleniu komunistických režimov v strednej Európe propagovalo myšlienku vytvorenia „*Spojených štátov východnej Európy*“,²² združených na princípe národných federatívnych republík a usilovalo sa získať pre tento projekt aj predstaviteľom ďalších národov. I keď tieto návrhy mali pozitívny ohlas a podporu v exilových organizáciách, nenašli podporu v amerických vládnych kruhoch. Pre vedenie Slovenskej ligy bola myšlienka vytvorenia nadnárodných štátnych zväzkov v strednej Európe aj určitým východiskom z núdze, keďže udržanie štátnej nezávislosti Slovenskej republiky, ktorú si väčšina členov Slovenskej ligy priala, nenachádzala podporu americkej štátnej administratívy a ani samotného prezidenta F. D. Roosevelta.

Nová politická situácia nastala na Slovensku príchodom Edvarda Beneša do Košíc, ako prezidenta ľudovodemokratického Česko-Slovenska, ktorého uznával tak Stalin, ako aj Roosevelt. Výsledkom predchádzajúcich moskovských rokovaní medzi komunistami a nekomunistickou časťou exilu bolo, že v Košiciach bola formálne vyhlásená nová česko-slovenská vláda, ktorá sa 5. apríla 1945 predstavila verejnosti s Programom prvej domácej vlády republiky, vlády Národného frontu Čechov a Slovákov. Takzvaný Košický vládny program sa stal základným programovým dokumentom ľudovodemokratického režimu, ktorý v Česko-Slovensku otvoril cestu k nastoleniu monopolu politickej moci KSČ. Predseda vlády Zdeněk Fierlinger v Prehlásení česko-slovenskej vlády, prednesenom na slávnostnom zhromaždení SNR v Košiciach, načrtnol základné princípy budovania ľudovodemokratického režimu. Odvolávajúc sa na pakt Beneša

M. Prídavok, Š. Foglton a ďalší. V r. 1948 sa premenovala na Slovenskú národnú radu v zahraničí, so sídlom v Ríme. Predsedom sa stal K. Sidor.

22 Od predsedu Slovenskej ligy v Amerike. In: *Jednota* (USA), roč. 55, 20. 2. 1945.

so Stalinom, podpísaný 12. decembra 1943, zdôraznil predovšetkým „nejtjšnější součinnost“ zahraničnej politiky Č-SR so ZSSR, na základe ktorej mala byť republike „navždy zajištěna její svoboda a bezpečnost, jakož i další její šťastný rozvoj.“²³ Obnovená Č-SR sa stala politickým satelitom Moskvy, ktorá priamo zasahovala nielen do jej zahraničnopolitickej orientácie, ale aj do jej vnútropolitického vývoja.

Vedenie Slovenskej ligy sa začiatkom roka 1945 ocitlo pod silným tlakom vládnej administratívy vo Washingtone, ktorý sa stupňoval po Jaltskej konferencii. Cieľom tohto nátlaku bolo donútiť vedenie Slovenskej ligy, aby akceptovalo obnovenie Česko-Slovenskej republiky. Aktivita v tomto smere vyvíjal najmä Office of War Information, ktorému sa podarilo ešte na začiatku vojny presvedčiť časť funkcionárov a členov výkonného výboru Slovenskej ligy, na čele s J. G. Prušom, o potrebe podporiť obnovenie Č-SR. Po predstavení sa česko-slovenskej vlády v Košiciach a obsadení Bratislavy Červenou armádou, zvolalo vedenie Slovenskej ligy 5. – 6. apríla 1945 rozšírené zasadnutie výkonného výboru Slovenskej ligy do Washingtonu. Hlavných iniciátorov schôdze bol J. G. Pruša²⁴, ktorému sa podarilo presvedčiť Msgr. Dubosha o potrebe jej zvolania. Okrem predsedu Slovenskej ligy sa na zasadnutí zúčastnili členovia výkonného výboru (Ján J. Lach, Peter P. Jurčák, Vladimír P. Baran, Frank J. Gurčák, Michal J. Vargovič, Pavol Jamriška a Jozef G. Pruša), ako aj predstavitelia Kanadskej slovenskej ligy, Združenia slovenských katolíkov, Pennsylvánskej ženskej jednoty, Prvej katolíckej slovenskej ženskej jednoty, Prvej katolíckej slovenskej jednoty, Pennsylvánskej jednoty, Slovenského katolíckeho sokola a Združenia slovenských novinárov. Úlohou stretnutia bolo zaujať jednotné stanovisko k situácii na Slovensku po ustanovení česko-slovenskej vlády v Košiciach a obsadení Bratislavy Červenou armádou a zároveň dohodnúť na spoločnom postupe.

Na porade panovala vzrušená atmosféra. Úvodný referát predniesol predseda Msgr. F. J. Dubosh. Vysvetlil prítomným, že ide o rozšírené

23 Prohlášení československé vlády pronesené předsedou vlády Zdeňkem Fierlingerem na slavnostním zasedání Slovenské národní rady v Košicích dne 5. dubna 1945, s. 4. Vydalo Ministerstvo informací č. 1/45. Vyšlo 10. dubna 1945.

24 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 7.

zasadanie výkonného výboru (exekutívy) Slovenskej ligy²⁵, na ktoré pozvali aj predstaviteľov spolkov a organizácií združených v Slovenskej lige. Cieľom porady, ako to uviedol Msgr. Dubosh, bolo zaujať spoločné stanovisko k vývoju na Slovensku: „*Dnešná schôdza teda má dôkladne prebrať ostatné udalosti a rozhodnúť, či ďalej chceme sa nečinnne dívať, čo sa na Slovensku a vo svete robí, alebo chceme už raz spraviť krok napred*“.²⁶ Zároveň upozornil účastníkov schôdzky, že „*Slovenská liga v Amerike má svoj určitý program, na tom stojíme a padáme bezkompromisne. Dnes ide len o to, aby sme si vykryštalizovali isté veci, aby aspoň medzi nami bolo dôsledné porozumenie*“.²⁷ Msgr. Dubosh sa zamerlal na tri aktuálne otázky: ustanovenie česko-slovenskej vlády v Košiciach; postoj Slovenskej národnej rady (SNR) k otázke slovenskej národnej samobytnosti a vplyv ZSSR na vnútropolitický vývoj na Slovensku. Na základe správ z oficiálnych amerických zdrojov informoval účastníkov porady, že Slováci vítajú jednotky Červenej armády ako svojich osloboditeľov.²⁸ Jedným z hlavných bodov rokovania bola aj otázka vzťahu Slovenskej ligy k Slovenskej národnej rade.

V priebehu rokovania, okolo poludnia, prišiel na schôdzku J. G. Pruša²⁹, ktorý doniesol na schôdzku návrh rezolúcie o SNR. Podľa niektorých indícií rezolúcia bola vypracovaná na Office of War Information a úlohou J. G. Prušu bolo presadiť jej prijatie. Po Msgr. Duboshovi vystúpil člen výkonného výboru Pruša s obsiahlym referátom o vývoji politickej situácie na Slovensku. V obsiahlom referáte zdôvodňoval jednotu Slovákov a Čechov v spoločnom štáte. Odvolával sa na rôzne články, stanoviská, korešpondenciu a uviedol aj rezolúciu zástupcov slovenských spolkov a časopisov prijatú v Pittsburghu v roku 1942, v ktorej účastníci sa vyslovili za obnovenie Č-SR. Bolo to v čase, keď Slovenská liga bola

25 Na porade sa nezúčastnil predseda výkonného výboru Peter P. Hletko a pre onemocnenie ani tajomník Ján A. Kocúr.

26 Zápisnica Poradnej schôdze Slovenskej ligy v Amerike, zvolanej ndp. Msgr. F. J. Duboshom do Washingtonu, D. C. 5. a 6. apríla 1945 v hoteli Carlton. In: *Slovak Record*, roč. 3, máj 1945, č. 13.

27 Tamže.

28 Tamže.

29 Jozef G. Pruša prišiel na poradu až tesne pred obedom, počas referátu podpredsedu Slovenskej ligy P. Jamrišku. Pre zlé počasie meškali niektoré letecké spoje.

vyšetrovaná FBI a bola pod štátnym dozorom. Podstatou Prušovho vystúpenia bol návrh, aby Slovenská liga oficiálne uznala Slovenskú národnú radu a nadviazala s ňou priame styky.

Prušov návrh sa však diametrálne rozchádzal s uznesením 26. kongresu Slovenskej ligy (október 1944), na ktorom Liga odmietla uznať povstaleckú SNR za reprezentanta slovenského národa a spochybnila jej legitimitu. Ešte pred Prušovým referátom oboznámil Msgr. Dubosh účastníkov porady s návrhom rezolúcie o SNR, ktorý priniesol Pruša. Podľa neskoršej interpretácie Prušu, údajne všetci účastníci porady sa zhodli na akceptovaní Slovenskej národnej rady v Košiciach: „*Vidiac toto nadšenie a úplnú zhodu prítomných, odporúčal som uznanie Slovenskej národnej rady*“.³⁰ Nie je to však celkom pravda. Návrh rezolúcie o SNR vyvolal polemiku a rozdelil účastníkov porady. Faktom ale je, že sa mu podarilo získať niektorých funkcionárov Ligy, ktorí boli ochotní podporiť rezolúciu o SNR. Jedným z nich bol aj podpredseda Pavol Jamriška, ktorý na adresu SNR uviedol: „*Dnes, po takmer osem mesačnom pôsobení [Slovenskej] národnej rady na Slovensku, po jej ráznom hájení práv slovenského národa a nástojení na sebaurčovanom a samobytnom ráze Slovenska, veci sa kryštalizujú a my s uspokojením hľadáme na vývin udalostí, týkajúcich sa slovenského národa. Akože sú tieto výdobytky zásluhou Slov.[enskej] národnej rady, zaiste tieto jej činy zvečnené budú v srdciach vďačného slovenského ľudu a my jej prajeme ďalšieho zdaru*“.³¹ Tak ako Pruša, aj Jamriška čerpal informácie predovšetkým zo zdrojov Office of War Information.

Na záver dopoludňajšieho rokovania navrhli účastníci porady vytvoriť trojčlenný výbor (Peter P. Jurčák za Slovenskú ligu v Amerike, Michal J. Vargovič za Prvú Katolícku slovenskú jednotu a Eduard J. Behunčík³² za Slovenský katolícky sokol), ktorý mal navštíviť vplyvného republikánskeho senátora Arthura H. Vanderberga, za štát Michigan,

30 PRUŠA, J. G.: Na vysvetlenie čo sa stalo na washingtonskej porade. In: *Slovak Record*, roč. 3, jún 1945, č. 14.

31 Tamže.

32 E. Behunčík oficiálne nezastupoval na poradách Slovenský katolícky sokol, ale zúčastnil sa ich ako súkromná osoba. Podobne aj Ján Tomaškovič.

a vysvetliť mu stanovisko amerických Slovákov k najnovšiemu vývoju na Slovensku.

Popoludňajšie rokovanie pokračovalo referátom J. G. Pruša o aktuálnej situácii na Slovensku. Tak rezolúcia, ako aj Prušov referát boli pripravené v spolupráci s Office of War Information. Príchodom E. J. Behunčíka na rokovanie výkonného výboru Pruša opäť prerušil svoj referát, aby účastníci porady mohli byť informovaní o výsledkoch rokovania so senátormi. Senátori pravdepodobne súhlasili s tým, aby Slovenská liga podporila bojujúce Slovensko a inštitúcie, ktoré ho reprezentovali. Na základe týchto informácií sa Pruša chopil iniciatívy a znovu navrhoval, aby Slovenská liga uznala Slovenskú národnú radu ako nového politického reprezentanta slovenského národa v obnovenej Č-SR. Návrh opäť vyvolal polemickú diskusiu. V snahe zmierniť polemiky a zjednotiť rozdielne stanoviská, vymenoval Msgr. Dubosh výbor v zložení rev. Florián C. Billy za Združenie slovenských katolíkov, Peter P. Jurčák za Slovenskú ligu a Jozef G. Pruša za Slovenskú ligu a Združenie slovenských novinárov, aby na základe pripomienok, ktoré odzneli v diskusii, pripravili na nasledujúci deň návrh rezolúcie o Slovenskej národnej rade.

V piatok ráno, 6. apríla 1945, sa porada začala čítaním rezolúcie členov kongresu Feighana, Weissa a La Folletta, ktorú jednomyslelné podporili. Predmetom ďalšieho rokovania bola otázka materiálnej a finančnej pomoci Slovensku. Následne členovia výboru (rev. Billy, Jurčák a Pruša) preložili návrh rezolúcie Slovenskej ligy o SNR. Po dlhšej diskusii, do ktorej sa zapojili všetci účastníci, bola zdôrazňovaná „*nutnosť spolupráce s každým, kto háji práva a záujmy slovenského národa*“.³³ Podľa zápisu z porady, ktorý vyhotovil P. Jamriška, Slovenská liga zaujala výslovne pragmatické stanovisko: „*Nám v prvom rade a poslednom páde ide o dobro národa a jeho budúcnosti. Nám nateraz nejedná sa o to, kto a pod akým menom vystupuje, a akže Slovenská národná rada na Slovensku len dobro chce nášmu národu, a akože toto právo už vybojovala, je len slušné, aby sme ju za to pochválili a ak možno, aj pomohli. Týmto činom nemeníme ani joty*

33 Zápisnica Poradnej schôdze Slovenskej ligy v Amerike, zvolanej ndp. Msgr. F. J. Duboshom do Washingtonu, D. C. 5. a 6. apríla 1945 v hoteli Carlton. In: *Slovak Record*, roč. 3, máj 1945, č. 13.

na uzneseniach kongresových, ani nemeníme program Slovenskej ligy“.³⁴ V zápisnici sú zachytené dve zásadné pripomienky k predloženému návrhu rezolúcie SNR. Rev. Billy odporúčal, aby v texte boli vynechané slová, že Slovenská liga je „ochotná kooperovať“ so SNR a Msgr. Dubosh navrhoval zakomponovať do návrhu rezolúcie požiadavku, aby „Slov. [enská] nár.[odná] rada prijala do svojho lona všetky zložky slovenského národa“.³⁵ Oba doplňujúce návrhy boli schválené. Účastníci sa nakoniec zjednotili na nasledovnom závere (uznesení): „Po takýchto mienkach kostra rezolúcie ohľadom Slovenskej národnej rady bola prijatá a br.[at] Pruša splnomocnený v tomto duchu rezolúciu preštylizovať a rozposlať prítomným k odobreniu. Prijaté“.³⁶ Na záver rokovania bolo okrem iného prijaté uznesenie, aby výbor, ktorý mal upraviť rezolúciu o SNR pripravil aj rezolúciu o Hornej Orave a severnom Spiši a predložil ju Slovenskej národnej rade.

Člen výkonného výboru Peter P. Jurčák navrhol, aby predseda Msgr. Dubosh bol vyslaný na ustanovujúcu konferenciu OSN do San Franciscu, respektíve, aby vyslal na konferenciu zástupcu Slovenskej ligy. Účastníci washingtonskej porady sa uzniesli požiadať Veľkú trojku (USA, ZSSR a Veľká Británia), ako aj ustanovujúcu konferenciu OSN v San Franciscu, aby rešpektovali vôľu slovenského národa žiť v jednom štátnom útvere a takisto aj územnú integritu Slovenska. Pôvodne mal viesť delegáciu Slovenskej ligy do San Franciscu predseda Msgr. Dubosh, ktorého však nahradil člen výkonného výboru rev. Ján J. Lach. Trojčlennú delegáciu ďalej tvorili rev. Miloš K. Mlynarovič a Eduard J. Behunčík. Poslaním delegácie bolo upozorniť medzinárodnú verejnosť na potrebu riešenia slovenskej otázky. Jedným z konkrétnych cieľov bolo, vymôcť u zástupcov členských štátov OSN, aby podporili snahu Slovenskej ligy uskutočniť na Slovensku slobodné voľby pod dozorom medzinárodnej komisie, v ktorej mali mať zastúpenie aj americkí Slováci.

Delegácia Slovenskej ligy získala 15. mája 1945 oficiálnu registráciu účastníka na konferencii v San Franciscu. Následne jej členovia navštívili vybraných členov zahraničných delegácií, aby ich informovali

34 Tamže.

35 Tamže.

36 Tamže.

o postavení Slovenska a Slovákov v povojnovej Európe. Nápomocní im boli aj kalifornskí Slováci. Vedenie Slovenskej ligy počítalo s tým, že do San Francisca zavíta aj „slovenská delegácia“, ktorú vyšle SNR a ktorej budú nápomocní. S prekvapením však zistili, že Slovensko a Slovákov zastupujú na konferencii Česi a čechoslovakisti. V sanfranciskom hoteli Fairmont ich veľmi priateľsky prijal vedúci česko-slovenskej delegácie, minister zahraničných vecí Jan Masaryk. Okrem aktuálnych problémov postavenia katolíckej cirkvi v ľudovodemokratickej Č-SR hovorili s ním aj o vnútropolitickú situácii. K otázke demokratických parlamentných volieb sa Masaryk vyjadril, že voľby sa vraj v republike uskutočnia už za niekoľko mesiacov. Na adresu postavenia Slovenska v Č-SR poznamenal, že vraj: „*Osud Slovenska – zdôrazňoval [Masaryk] – spočíva v rukách slovenských. Národná rada na Slovensku riadi dnes osud Slovenska.*“³⁷ Masaryk využil politickú neskúsenosť členov delegácie, vedenú Msgr. Mlynarovičom a podarilo sa mu ich presvedčiť, že v otázke štátoprávneho postavenia Slovenska v Č-SR je všetko v úplnom poriadku a súlade so snahami slovenského národa. A navyše získal ich pre myšlienku spoločného štátu Slovákov a Čechov.³⁸ Presvedčiť delegáciu Slovenskej ligy o výhodnosti spoločného štátu Slovákov a Čechov nebolo pre Masaryka až také ťažké. Slovenská liga stála pri zakladaní Č-SR a v jej vedení boli ľudia, ktorí sa naďalej hlásili k tomuto historickému dedičstvu. Ich ideálnym štátoprávnym programom naďalej zostávala Pittsburská dohoda a to aj napriek tomu, že česká politická elita ju odmietala akceptovať nielen po roku 1918, ale aj po roku 1945.

Väčšina amerických Slovákov stála však na pozícii obhajoby štátnej samostatnosti Slovenska. V tomto stanovisku ich utvrdzoval predovšetkým militantný čechoslovakizmus E. Beneša, ktorý a priori odmietal uznať existenciu slovenského národa. Po vzniku prvej Slovenskej republiky sa aj medzi slovenskými evanjelikmi v USA začala ujímať myšlienka

37 Slovenská liga v San Franciscu. In: *Jednota* (USA), roč. 55, 13. 6. 1945.

38 Bližšie pozri POLAKOVIČ, Š. – VNUK, F.: *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*. Lakewood – Hamilton 1988, s. 28. Svoje zážitky a postrehy z konferencie v San Franciscu opísal vedúci delegácie Msgr. M. K. Mlynarovič v reportáži: *Cesta na medzinárodnú konferenciu*. In: *Jednota, katolícky kalendár na obyčajný rok 1946*. Middletown 1946.

štátnej samostatnosti Slovenska. Začiatkom apríla 1945 vypracovali Memorandum, ktoré zaslali na ustanovujúcu konferenciu OSN v San Franciscu. V Memorande upozorňovali medzinárodnú verejnosť na právo slovenského národa na vlastný, nezávislý štát. Keďže Slováci nemali na konferencii vlastnú delegáciu, žiadali, „aby národu slovenskému boli zaručené atribúty zvrchovanosti v jeho budúcej štátnosti, lebo len tak môže byť považovaný národmi za rovnocenného“.³⁹ Za Skupinu Američanov slovenského pôvodu podpísali Memorandum predseda Jozef J. Košina, výkonný tajomník Ján Ďendúr a tajomník Albert M. Barcay.

Návrh washingtonskej rezolúcie o SNR, vyvolal ostrú polarizáciu medzi americkými Slovákmi a vyústil do hlbokkej krízy. Proti rezolúcii sa odmietavo postavila najmä členská základňa Slovenskej ligy. Alarmujúce správy o priebehu povstania a obsadzovaní Slovenska Červenou armádou, odvlčenie občanov do ZSSR, predovšetkým však prvé kroky nového režimu (obmedzovanie demokracie a základných ľudských práv a slobôd, zásahy proti cirkvi a jej predstaviteľom, zásahy do majetkových práv), zmobilizovali slovenskú Ameriku, ktorá začala otvorene kritizovať naoktrojovaný režim na Slovensku a jeho politického reprezentanta – Slovenskú národnú radu. Časť účastníkov washingtonskej porady, podporujúcich rezolúciu o SNR, sa odvolávala predovšetkým na informácie z Office of War Information vo Washingtone a vytrvalo tvrdili, že program povstaleckej SNR sa v značnej miere zhoduje s autonomistickým programom Slovenskej ligy v Amerike, aký presadzovala v období prvej Č-SR.

Aféru okolo washingtonskej rezolúcie vyvolal svojou indiskrétnosťou sám Jozef G. Pruša a týmto zmaril svoj zámer zapojiť Slovenskú ligu do čechoslovakistického odboja. V Katolíckom sokole, kde zastával funkciu hlavného tajomníka, informoval o výsledkoch washingtonskej schôdzky. Následne, v časopise *Katolícky sokol*, uverejnil správu o zasadnutí rozšíreného výkonného výboru Slovenskej ligy vo Washingtone, ako aj správu o návrhu rezolúcie o SNR s komentárom a hodnotením, ktoré vyvolali veľké pobúrenie. Obdobnú správu uverejnil aj v časopise *Slovak Record* pod názvom „Slovenská liga v Amerike je ochotná

39 Memorandum predostreté slávnym zástupcom Spojených národov na konferencii vydržiavanej v San Franciscu 25. apríla 1945. New York, N. Y., 1945.

spolupracovať so Slovenskou národnou radou“. V článku uviedol, že účastníci schôdzky prijali rezolúciu, na základe ktorej Slovenská liga vyjadrila ochotu „*kooperovať so Slovenskou národnou radou na Slovensku, ktorá dnes riadi veci v našej starej vlasti. (...) Prítomní sa veľmi potešili, že táto Slovenská národná rada je za slovenskú autonómiu a slovenský snem*“.⁴⁰ Washingtonská rezolúcia o SNR, o ktorej Pruša unáhľene informoval čitateľov však ešte nemala charakter oficiálneho dokumentu. Vo Washingtone bol prijatý len návrh rezolúcie, ktorú mal Pruša, ako jej údajný autor, doplniť na základe pripomienok z diskusie. Po tomto doplnení mal návrh poslať predsedovi Msgr. Duboshovi, ktorý ho mal rozposlať všetkým účastníkom stretnutia. Až po odobrení rezolúcie všetkými účastníkmi washingtonskej schôdzky nadobudla platnosť. Po tomto schvaľovacom procese sa počítalo s jej uverejnením.

Prušova unáhľenosť, indiskrétnosť a porušenie uznesenia washingtonskej schôdzky vyvolali okamžité reakcie v krajskej tlači. Aj na stránkach *Jednoty*, ktorá zaujímala k vedeniu Slovenskej ligy zmierlivé stanovisko, bol publikovaný článok od rev. Jána Porubského uverejnený v *Slovenskej obrane*. Rev. Porubský, v súlade s zneseniami 26. kongresu Slovenskej ligy v októbri 1944, odmietol akceptovať povstaleckú SNR a spochybňoval Prušove tvrdenie, že pod vedením Vavra Šrobára je za autonómiu Slovenska.⁴¹ Reakcie amerických Slovákov na Prušove články o výsledkoch washingtonskej schôdzky boli od počiatku plné emócií a žiaľ nevyhlo sa im ani vybavovanie si vzájomných účtov, spojené s osobnými útokmi na funkcionárov Slovenskej ligy. Keďže samotný návrh washingtonskej rezolúcie nebol v tlači uverejnený, vyvolával rôzne pochybnosti, podozrenia a dával priestor pre vznik rôznych konšpiračných teórií. Ako jeden z prvých reagoval v *Slovenskej obrane* na Prušov článok uverejnený v *Katolíckom sokole*, bývalý predseda Slovenskej ligy Jozef Hušek. Vášnivá polemika, ktorá následne prepukla okolo návrhu washingtonskej rezolúcie, bola poznačená najmä tým, že väčšina diskutujúcich nepoznala jej obsah. Jozef Hušek navrhoval zvolať

40 Slovenská liga v Amerike je ochotná spolupracovať so Slovenskou národnou radou. In: *Slovak Record*, roč. 3, marec 1945, č. 12.

41 PORUBSKÝ, J.: Slovenská liga a Slovenská národná rada. In: *Jednota*, roč. 55, 2. 5. 1945.

schôdzu predstaviteľov slovenských spolkov a organizácií, ktorí by sa pokúsili vyriešiť túto situáciu. Vedenie Slovenskej ligy túto iniciatívu svojho bývalého predsedu odmietlo.

Manipulácie Pruša s návrhom rezolúcie interne kritizoval aj predseda Msgr. Dubosh a na jeho adresu uviedol: „*Mne sa zdá, že ten človek je oportunista*“.⁴² Na druhej strane, ale ani Msgr. Dubosh neodmietal vo Washingtone opätovné spojenie Slovákov a Čechov v jednom štáte. Z hľadiska možného pripojenia Slovenska k ZSSR považoval obnovenie Č-SR za menšie zlo: „*Keď už Slovensko nemôže byť úplne samostatné, t. j. nemôže mať svoju [Slovenskú] republiku, vtedy radšej znovu s Čechmi, ktorí sú zväčša katolíci a kresťania. Slováci si nadobudli už toľko skúseností v politike atď., že budú si môcť vybojovať svoje práva.*“⁴³ Zároveň predseda Slovenskej ligy odmietol podporiť iniciatívu predsedu Slovenskej národnej rady v Londýne Petra Prídavka a vyslanca Slovenskej republiky vo Vatikáne Karola Sidora za uchovanie štátnej nezávislosti Slovenska: „*Prehlasy londýnskej SNR robia len zmätok*“.⁴⁴ Obával sa, že zaradením Slovenskej republiky na stranu porazených štátov, by Slovensko a Slováci utrpeli značné škody.

V druhej polovici apríla 1945 aféra okolo washingtonskej rezolúcie prepukla už v plnej sile. Pruša návrh rezolúcie svojvoľne rozšíril. Doplnil ju o text, ktorý nebol predmetom rokovania, že Slovenská liga vyjadruje radosť nad tým, že SNR uznala aj Moskva. Na druhej strane nesplnil uznesenie a nedoplnil rezolúciu o návrhy, ktoré odzneli v diskusii. Msgr. Dubosh písomne upozornil Pruša, že jeho článok uverejnený v *Katolíckom sokole* o washingtonskej schôdzke spôsobil veľké neprijemnosti. V reakcii na Hušekov článok uverejnený v *Slovenskej obrane* dôrazne upozorňoval Pruša, že na schôdzke vo Washingtone účastníci nevyjadrili súhlas s celou činnosťou SNR: „*Sme ochotní s nimi kooperovať len v tých veciach, v ktorých sa zhodujú s duchom Slovenskej ligy*“.⁴⁵ Dezinformovaní členovia Slovenskej ligy vyzývali na svojich schôdzkach, ako aj prostredníctvom

42 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 11. List F. J. Dubosha, Lakewood 13. 4. 1945, adresovaný J. A. Kocúrovi, Springdale, Pa.

43 Tamže

44 Tamže.

45 Tamže, šk. 8. List F. J. Dubosha, Lakewood 17. 4. 1945, adresovaný J. G. Prušovi.

tlače vedenie Slovenskej ligy, aby vysvetlilo svoj názor na washingtonskú rezolúciu a najmä dištancovalo sa od uznania a spolupráce so SNR, ako aj od podpory obnoveniu Č-SR. Predseda výkonného výboru Slovenskej ligy, Peter P. Hletko, verejne obvinil Prušu, že sfalšoval washingtonskú rezolúciu a Jozef Hušek ho označil za „šusterpolitiká“.⁴⁶

Msgr. Dubosh v snahe zažehnať hroziaci konflikt 6. apríla 1945, spolu s tajomníkom Kocúrom, zhrnul pripomienky F. C. Billyho, P. P. Jurčáka, J. Sabola a F. J. Gurčáka k návrhu rezolúcie o SNR do dvanásťbodového elaborátu. Tento elaborát poslal ešte na posúdenie Billymu, Jurčákovi a Kocúrovi a 27. apríla 1945 ho poslal Prušovi s požiadavkou, aby uvedené pripomienky zapracoval do rezolúcie.⁴⁷ Urazený Pruša to však odmietol vykonať s tým, že návrh rezolúcie o SNR sa už vraj nemôže upravovať, pretože výkonný výbor Slovenskej ligy schválil rezolúciu v takej podobe, v akej ju on predložil na washingtonskej schôdzke. Tajomník Ján A. Kocúr sklamane poznamenal na adresu tejto novej aféry, ohrozujúcej samotné základy Slovenskej ligy, ktorú vyvolal samolúby Pruša, že aj v Lige sa nájdu ľudia, „ktorí by radi zapriahali Slovenskú ligu do služieb pražskej dvornej komarity...“⁴⁸ Predseda Msgr. Dubosh sa ocitol vo veľmi zložitej situácii. Uvedomoval si, aké nebezpečenstvo hrozí Lige, ak by Pruša uverejnil svoj návrh rezolúcie o SNR a prezentoval ho ako rezolúciu schválenú výkonným výborom.

Proti vedeniu Slovenskej ligy sa rozpútala v krajskej tlači nebývalá kampaň, do ktorej sa zapojil rad známych slovenských osobností a to z rôznych politických táborov. Okrem Jozefa Hušeka a Petra P. Hletka aj ľudia ako Gustáv Košík a Ľudovít Koreň. Najviac dohadov vyvolávala tá skutočnosť, že washingtonská rezolúcia nebola uverejnená. Hušek verejne vyzýval na stránkach *Slovenskej obrany* vedenie Slovenskej ligy, aby rezolúciu neukrývalo a uverejnilo ju. V snahe eliminovať tento silný mediálny tlak sa Pruša rozhodol uverejniť návrh rezolúcie v tlačovom orgáne Slovenskej ligy *Slovak Record* a toto svoje rozhodnutie písomne oznámil Msgr. Duboshovi. Predseda Slovenskej ligy si uvedomil dôsledky

46 Tamže, šk. 7.

47 Tamže, šk. 8.

48 Tamže, šk. 6. List J. A. Kocúra, 2. 5. 1945, adresovaný Jozefovi M. Plichtovi, predsedovi 80. zboru Slovenskej ligy v Amerike, West Allir, Wisc.

ďalšieho škandálu, keďže návrh rezolúcie nebol schválený účastníkmi washingtonskej schôdzky a nevedel ani, či Pruša vôbec akceptoval pripomienky k návrhu. Ešte v ten deň, ako dostal list od Prušu, obratom mu (5. mája 1945) poslal telegram, v ktorom ho dôrazne žiadal, aby návrh rezolúcie neuverejňoval a aby mu okamžite poslal upravený text rezolúcie. Zároveň ho požiadal, aby upravený návrh rezolúcie poslal na schválenie aj ostatným dvom členom výboru, F. C. Byllimu a P. P. Jurčákovi.

Na nátlak Msgr. Dubosha, J. A. Kocúra, P. P. Hletka a ďalších funkcionárov Slovenskej ligy začal Pruša ustupovať a kľučkovať. Zneužíval pritom najmä svoje postavenie redaktora v tlačovom orgáne Slovenskej ligy *Slovak Record* a funkciu hlavného tajomníka v *Slovenskom katolíckom sokole* a otvorene vydieral vedenie Slovenskej ligy. Hrozilo totiž, že rezolúciu uverejní v časopisoch *Slovak Record*, alebo v *Slovenskom katolíckom sokole*. Alibisticky tvrdil, že on vraj nemôže zasahovať do „schváleného“ textu, muselo by sa opäť zvolať stretnutie všetkých účastníkov schôdzky, ktorí jedení môžu upraviť obsah rezolúcie. Nakoniec, pod stupňujúcim sa tlakom začal ustupovať a vyhlásil, že je ochotný upraviť obsah rezolúcie, ale len pod tou podmienkou, ak sa za úpravu vysloví tri štvrtina účastníkov washingtonskej schôdzky. Aj napriek tomu, že Msgr. Dubosh mal k dispozícii zápisnicu z washingtonskej schôdzky (zápis urobil P. Jamriška), ktorá uznesením zaväzovala Prušu, aby na základe pripomienok uvedených v zápise upravil návrh rezolúcie, rozhodol sa 5. mája 1945 formou obežníka písomne osloviť všetkých účastníkov porady, aby sa vyjadrili, či súhlasia s obsahom rezolúcie o SNR v takej podobe, v akej ju predložil Pruša. Už za necelé dva týždne, 12. mája 1945, oznámil Msgr. Dubosh tajomníkovi J. A. Kocúrovi, že tri štvrtiny účastníkov porady mu písomne potvrdilo, že nesúhlasia s obsahom rezolúcie o SNR, v tej podobe, v akej ju vo Washingtone predložil Pruša a dištancovali sa od nej.⁴⁹ Pričom ešte aj po tomto termíne prichádzali Msgr. Duboshovi ďalšie zamietavé stanoviská k Prušovej rezolúcii.

Vedenie Slovenskej ligy sa ocitlo v palbe ostrej kritiky a nepresvedčivé vysvetľovanie celej aféry len prilievalo olej do ohňa. Okresný zbor Slovenskej ligy v Chicagu jednomyseľne odmietol návrh washingtonskej

49 Tamže, šk. 8 a 11. List F. J. Dubosha, Lakewood 12. 5. 1945, adresovaný J. A. Kocúrovi.

rezolúcie a rozhodol sa publikovať svoje stanovisko.⁵⁰ Nasledovali ho ďalšie zbory a do ostrých a vášnivých polemík sa pustili aj uznávané osobnosti krajského života v USA. Predmetom sporov bola predovšetkým otázka, či SNR je skutočným reprezentantom vôle slovenského národa a dôveryhodným partnerom Slovenskej ligy. Kritika vedenia Slovenskej ligy dominovala najmä v *Osadných hlasoch* a v *Slováku v Amerike*. Kritické články sa začali objavovať aj v tlačovom orgáne Prvej katolíckej slovenskej jednoty v *Jednote*. Tón kritiky washingtonskej rezolúcie udával bývalý predseda Slovenskej ligy a redaktor *Slovenskej obrany* Jozef Hušek, ktorý obviňoval vedenie Ligy zo zrady. Kritizovaný bol predovšetkým člen výkonného výboru Slovenskej ligy Jozef G. Pruša, ktorý bol všeobecne považovaný za autora washingtonskej rezolúcie. Celý tento spor sa veľmi rýchlo zmenil na vzájomné obviňovanie a osočovanie. Podpredseda Slovenskej ligy Pavol Jamriška obvinil Hušeka, že v období vojny, keď na podnet papánkovcov vyšetrovala FBI činnosť Ligy, sa ako predseda zachoval veľmi oportunisticky a nedôstojne a navyše má ešte aj český pôvod.⁵¹ To, že aj Pruša mal český pôvod, to už Jamriškovi neprekážalo. Hušek, ako bývalý predseda Slovenskej ligy (v rokoch 1938 – 1942) bol obviňovaný aj z toho, že zapríčinil problémy, aké mala počas vojny Slovenská liga. Verejne mu vyčítali, že v dôsledku jeho požiadavky, aby americká vláda uznala prvú Slovenskú republiku „narobil neprijemnosti Lige a jej úradníkom.“⁵²

Koncom mája 1945 Pruša oznámil Msgr. Duboshovi, že sa definitívne rozhodol publikovať rezolúciu o SNR na stránkach časopisu *Slovak Record*. Svoje rozhodnutie zdôvodňoval predovšetkým článkami Hušeka uverejňovanými v *Slovenskej obrane*., „lebo otvorene nás upodozrieva, že sa za ňu hanbíme, že ju skrývame a konečne hovorí, že to musí byť nejaká zrada“. Hušek vyčítal vedeniu Slovenskej ligy, že to „mlčanie je ominózne“. Podľa Prušu uverejnením rezolúcie k SNR sa Slovenská liga k ničomu nezaväzuje „čím by sme poškodili národu tam pod Tatrami,

50 Zo schôdze Okresného zboru Slovenskej ligy. In: *Jednota* (USA), roč. 55, 30. 5. 1945.

51 JAMRIŠKA, P.: Aké pochválen, také naveky! In: *Slovak Record*, máj 1945, č. 13

52 GAŽÁK, G. K.: Do pamätníka Hušekovi a tým, čo sa ho zastávajú. In: *Slovak Record*, september 1945, č. 17.

alebo tu doma“⁵³ a upokojoval Msgr. Dubosha, že, tak ako sa dohodli vo Washingtone, uviedol v rezolúcii, že Liga je ochotná spolupracovať so SNR, len ak sa bude pridŕžiavať zásad, ktoré prezentovala⁵⁴ a ktoré sa zhodujú s programom Slovenskej ligy. To podľa Prušu neznamenal, že Slovenská liga chce so SNR spolupracovať, ale, ako zdôraznil, vyjadruje len ochotu k spolupráci a nič viac. Predseda Slovenskej ligy bol osobne nahnevaný na Hušeka za kampaň, ktorú viedol proti vedeniu Slovenskej ligy a súhlasil s publikovaním rezolúcie.

Koncom mája a začiatkom júna 1945 bola „Rezolúcia, schvaľujúca postoj Slovenskej národnej rady za prirodzené práva slovenského národa“ uverejnená v časopise *Slovak Record* a v *Osadných hlasoch* a následne v *Jednote*, ako aj v ďalších krajských časopisoch. Peter P. Hletko presvedčil Michala J. Bosáka ml., aby rezolúciu neuverejňoval v *Slovenskej obrane*. Ak si vedenie Slovenskej ligy myslelo, že týmto sa celá aféra skončí, tak sa veľmi mylilo. Polemika okolo rezolúcie nadobudla po jej zverejnení takú intenzitu a taký rozsah, čo nemalo obdobu v dejinách amerických Slovákov. Vzájomné osočovanie a napádanie malo svoju dohru aj na súdoch, z čoho ťažili predovšetkým tí, ktorí chceli Slovenskú ligu skompromitovať a rozbiť. Predmetom kritiky bol predovšetkým údajný autor rezolúcie, Jozef G. Pruša, ktorý bol zo všetkých strán obviňovaný zo sfalšovania obsahu washingtonskej rezolúcie. Americkí Slováci sa rozdelili do dvoch táborov. Väčšina z nich odmietala rezolúciu ako neakceptovateľnú a kritizovala Prušu, ako aj vedenie Slovenskej ligy na čele s Msgr. Duboshom. Menšia časť obhajovala rezolúciu a vedenie Ligy, s tým že išlo o dobre mienenú snahu pomôcť slovenskému národu.

Msgr. Dubosh sa verejne nezapájal do týchto ostrých polemík, ale vycítil, že stráca predchádzajúcu dôveru a podporu členskej základne. Ako predseda Slovenskej ligy niesol svoj diel zodpovednosti za situáciu, v akej sa Liga ocitla. Pod týmto tlakom bol nakoniec nútený vysvetľovať v tlačovom orgáne Slovenskej ligy, *Slovak Record*, svoj postoj k washingtonskej rezolúcii. Rázne odmietol názory obviňujúce vedenie Slovenskej ligy zo zrady a nepriamo obvinil Hušekove vedenie Slovenskej

53 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 8. List J. G. Prušu, 19. 5. 1945 Passaic, N. J., adresovaný F. J. Duboshovi.

54 Išlo najmä o Deklaráciu Slovenskej národnej rady z 1. 9. 1944.

ligy (1938 – 1942) z uplatňovania diktátorských metód a zo straty dôvery Slovenskej ligy vo Washingtone. Pri obhajobe washingtonskej rezolúcie zdôrazňoval, že cieľom Slovenskej ligy nebolo schválenie činnosti SNR a jej politického zloženia, ale len: „*Nadviazať styky s Radou – nič inšie – to bolo jadrom tej Washingtonskej rezolúcie. Na to som hlasoval. Na schválenie Rady, absolútne NIE. Podľa mojej pamäti aj ostatní na schôdzi takto hlasovali*“.⁵⁵ Na podporu svojho stanovisko sa Msgr. Dubosh odvolával aj na postoj oficiálnych miest vo Washingtone, ktoré ich v tomto podporovali a varoval kritikov pred rozdelením Slovenskej ligy v Amerike.

Podobným spôsobom vysvetľoval na stránkach časopisu *Slovak Record* aj pôvodca celého washingtonského podujatia Jozef G. Pruša. Na rozdiel od predsedu Msgr. Dubosha však Pruša naďalej nekompromisne obhajoval washingtonskú schôdzku, ktorá podľa jeho názoru urobila kus „*historickej práce*“. Jeho reakcie boli veľmi emotívne, keďže sa ho osobne dotkli početné hlasy, volajúce po jeho odvolaní z funkcie redaktora časopisu *Slovak Record*, ako aj z funkcie správcu Informačnej kancelárie Slovenskej ligy v Amerike a vylúčenia zo Slovenskej ligy. Pruša mimoriadne agresívne napadol krajské časopisy *Osadné hlasy* a *Slovák v Amerike*, ktorý podľa jeho názoru bol vraj najprv „*maďarónsky*“, aby nakoniec skončil ako „*fašistický*“.⁵⁶ Takéto ničím nepodložené obvinenia J. G. Prušu a jeho prívržencov výdatne prilievalo olej do ohňa a roztáčalo nové a nové kolá osobných obvinení a osočovaní.

Turbulentný vývoj na slovenskej politickej scéne v lete 1945, prvé správy zo Slovenska a stanoviská formujúcej sa slovenskej politickej emigrácie, v rozhodujúcej miere prispeli k tomu, že vedenie Slovenskej

55 Ndp. Msgr. Dubosh odpovedá na útoky ohľadom Washingtonskej rezolúcie a Národnej Slovenskej Rady. In: *Slovak Record*, roč. 3, jún 1945, č. 14.

56 Prušovci tendenčne obviňovali Huška z „*kolaboranta s fašizmom*“ a zároveň mu vyčítali, že podporil povstanie na Slovensku, ako aj povstaleckú SNR. Pritom Pruša zaujal v auguste 1944 rovnaké stanovisko k povstaniu a k SNR ako Hušek. Touto demagogickou kampaňou sa podarilo prušovcom dezinformovať aj P. Pridavka, ktorý v súvislosti s akceptovaním povstaleckej SNR Slovenskou ligou napísal: „*Ako mohla Liga takýto krok urobiť predtým, než by sa bola presvedčila o skutočných pomeroch na Slovensku*“. (SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 10. List P. Pridavka, Londýn 4. 6. 1944, adresovaný F. J. Duboshovi.)

ligy v Amerike začalo veľmi rýchlo prehodnocovať svoje postoje tak k SNR, k ľudovodemokratickému režimu, ako aj k v Č-SR. S ohľadom na vnútropolitický vývoj na Slovensku Ústredná správa Slovenskej ligy zvolala schôdzu do Pittsburghu v dňoch 25. – 26. júla 1945. Záujem o účasť na schôdzi bol nečakane veľký. Okrem predsedu Msgr. Dubosha sa na zasadnutí zúčastnili aj všetci podpredsedovia: Pavol Jamriška, Júlia Krajčovičová a Kristína Bleskoňová; tajomník Ján A. Kocúr a členovia výkonného výboru (Peter P. Hletko, Ján J. Lach, František J. Gurčák, Vladimír P. Baran a Jozef G. Pruša), členovia Dozorného výboru Slovenskej ligy, ako aj predstavitelia fraternalistických organizácií, združených v Slovenskej lige. Za časopis *Jednota* sa na rokovaní zúčastnil redaktor Filip A. Hrobák. Redaktori *Slovenskej obrany* a *Slováka v Amerike* ospravedlnili svoju neúčasť. Jedným z cieľov porady bolo dosiahnuť určité zmierenie a najmä zastaviť v tlači osobné útoky a osočovania, ktoré už začali nadobúdať neúnosnú mieru. K takémuto kroku vyzýval vedenie Slovenskej ligy aj predseda Slovenskej národnej rady v Londýne, Peter Prídavok.

Zasadanie schôdze otvoril predseda Msgr. Dubosh, ktorý v prednesenej správe poukázal na nepriaznivý vývoj vnútropolitckej situácie na Slovensku. Pozornosť venoval aj kontroverznej washingtonskej rezolúcii a odmietol názory, ktoré jej pripisovali politické zámery. A práve k tejto mimoriadne aktuálnej téme sa na schôdzi rozprúdila veľmi živá diskusia. Účastníci schôdze požiadali predsedu Msgr. Dubosha, aby vymenoval komisiu, ktorá v duchu záverov, ktoré odznali v diskusii, pripraví na zverejnenie *Prehlas*, ktorým Liga vysvetlí stanovisko k tejto kontroverznej téme, ktorá traumatizovala a polarizovala amerických Slovákov a definitívne ukončí všetky polemiky o washingtonskej rezolúcii.

Následne sa diskusia zamerala na otázku vyslania delegácie amerických Slovákov na Slovensko a na otázku materiálnej pomoci slovenským utečencom, najmä v Rakúsku a Nemecku. Účastníci prijali rozhodnutie zorganizovať finančnú zbierku na pomoc slovenským utečencom a poveriť jej organizovaním rev. Jána J. Lacha. Predmetom polemík sa stal termín zvolania 27. kongresu Slovenskej ligy, pripravovaného na rok 1945. Časť funkcionárov a najmä úradníkov Slovenskej ligy chcela kongres posunúť až na ďalší kalendárny rok. Argumentovali predovšetkým tým,

že v dôsledku pokračujúcej vojny s Japonskom je v USA obmedzená civilná doprava a sťažené je cestovanie. V dôsledku polemík okolo washingtonskej rezolúcie prevažovali kritické názory na adresu vedenia Ligy. Úradníci i funkcionári Ligy sa opodstatnene obávali, že nebudú potvrdení vo svojich funkciách a preto sa usilovali čo najviac oddialiť termín kongresu. Väčšina účastníkov schôdzky odmietla argumenty, aby sa odsunul termín konania kongresu na ďalší rok ako neopodstatnené a definitívne bolo rozhodnuté, že 27. kongres sa uskutoční v októbri 1945.

V Prehlase Ústrednej správy Slovenskej ligy v Amerike, prijatom na schôdzi v Pittsburghu, bolo konštatované, že Ústredná správa Slovenskej ligy, ako aj výkonný výbor Slovenskej ligy, naďalej prechováva plnú dôveru k svojmu predsedovi Msgr. Františkovi J. Duboshovi. V otázke washingtonskej rezolúcie účastníci schôdzky už pripúšťali, že mohla byť „chybným alebo mylným krokom“. Na ospravedlnenie tohto kroku bolo konštatované, že Slovenská liga bola vedená snahou pomôcť slovenskému národu. Ako neopodstatnené však boli odmietnuté obvinenia publikované najmä v časopisoch *Slovenská obrana* a *Slovák v Amerike* adresované vedeniu Slovenskej ligy, jej predsedovi a niektorým jej úradníkom. V závere *Prehlasu* sa konštatovalo: „*I keď sa chyby stávajú, nie sú úmyselné, nie sú zradou národa. A keď nové vývinu pomerov vyžadujú nejaké opravy, ako aj pri dnešnej oprave Washingtonskej rezolúcie, činíme ich tak zase v dôsledku vývinu nových pomerov a rozhodne nie v dôsledku nejakých útokov zo strany vyššie spomenutých časopisov*“.⁵⁷ Publikovaním *Prehlasu* sa v Slovenskej lige začal proces postupného dištancovania sa Ligy od washingtonskej rezolúcie o SNR.

Od leta 1945 začala vo výraznejšej miere ovplyvňovať názory amerických Slovákov na vnútropolitické dianie na Slovensku formujúca sa slovenská politická emigrácia. V americkej krajanskej tlači sa začali čoraz častejšie objavovať články, výzvy a listy, ktorých autormi boli slovenskí emigranti, informujúci amerických Slovákov o situácii na Slovensku, ako aj o svojom zložitom sociálnom postavení. Začiatkom augusta 1945 bol v krajanskej tlači publikovaný „Pamätný spis slovenských emigrantov v Rakúsku“ adresovaný Slovenskej lige v Amerike. Keďže slovenskí

57 Prehlas Ústrednej správy Slovenskej ligy v Amerike. In: *Slovak Record*, roč. 3, august 1945, č. 16. Pozri tiež *Jednota* (USA), roč. 55, 8. 8. 1945.

emigranti považovali svoj návrat na Slovensko z politických dôvodov za vylúčený, požiadali predstaviteľov Slovenskej ligy, aby intervenovali u americkej okupačnej správy, aby za žiadnych okolností neboli vydávaní do rúk česko-slovenských orgánov a násilne „repatriovaní“ do Č-SR. Zároveň ich požiadali aj o pomoc pri vycestovaní do zahraničia, najmä do USA. Svoju emigráciu nepovažovali však za trvalú a informovali vedenie Ligy, že po prekonaní problémov, aké v danej dobe vládli na Slovensku, počítajú so svojim návratom do vlasti. Za pozornosť stojí, že *Pamätný spis* bol zostavený v deň podpísania Pittsburskej dohody, 30. mája 1945, v hornorakúskej obci Aurolzmüster (okres Ried im Innkreis), kde bola sústredená jedna z najpočetnejších kolónií slovenských emigrantov aj so svojimi rodinami. Medzi signatármi *Pamätného spisu* boli aj známi slovenskí spisovatelia, básnici a umelci Milo Urban, Karol Strmeň, Vladimír Cincík, Viliam Ries (Ivan Javor), Ľudovít Bešeňovský a ďalší.

Signatári *Pamätného spisu* nemysleli len na riešenie svojich osobných problémov a apelovali na Slovenskú ligu v Amerike „ako predstaviteľku amerických Slovákov“, aby aj naďalej mala na zreteli záujmy slovenského národa. Odvolávajúc sa na Atlantickú chartu a prirodzené právo národov na sebaurčenie, žiadali, aby aj slovenský národ mal v povojnovej Európe zabezpečené rovnocenné postavenie s inými národmi, aby bol „*pánom vo svojej vlasti*“. Ako jedinú záruku rovnocenného postavenia Slovákov videli „*len v samostatnom štáte*“ a ako zdôraznili „*sme i naďalej za jeho udržanie*“.⁵⁸ *Pamätný spis* bol publikovaný v americkej krajanskej tlači a mal veľký ohlas medzi americkými Slovákami. Významne ovplyvnil aj názory vedenia Slovenskej ligy nielen na potrebu urýchlenej pomoci slovenským utečencom a emigrantom, ale aj v otázke podpory štátnej samostatnosti Slovenska. Vedenie Ligy, na čele s Msgr. Duboshom, sa začalo postupne zbavovať ilúzií, že nedemokratické pomery na Slovensku, spojené s porušovaním základných ľudských práv a slobôd, sú len prechodným revolučným provizóriom, ako tomu bolo aj po Prvej svetovej vojne, a že postupne sa všetko vráti do normálnych, demokratických pomerov a Slováci budú mať v Č-SR zabezpečenú autonómiu, ako tomu bolo po 6. októbri 1938.

58 Archív Krajanského múzea Matice slovenskej v Bratislave. Pamätný spis. Nezaradený materiál.

Začiatkom augusta 1945 poslal predseda Slovenskej ligy Msgr. Dubosh „Apel na Slovenskú národnú radu“, adresovaný predsedovi SNR Jozefovi Lettrichovi. V sprievodnom liste píše, že Slovenská liga privítala Deklaráciu SNR, prijatú po vyhlásení povstania v auguste 1944. Následne sklamane konštatoval, že tri mesiace po skončení vojny je Slovenská liga zhrozená „nad neuspokojivými správami a dejstvovaní Slovenskej národnej rady“.⁵⁹ Predseda Slovenskej ligy žiadal predsedu SNR Lettricha, aby Slovenská národná rada rešpektovala demokratické princípy: právo občanov vlastníť súkromný majetok, politické a cirkevné práva; aby rešpektovala a nerušila historické práva cirkvi a cirkevné školy. Opätovne vyslovil požiadavku, aby sa na Slovensku v čo najkratšej dobe uskutočnili slobodné a demokratické voľby. Keďže americká vládna administratíva považovala ľudovodemokratický režim v Č-SR za režim demokratický, vedenie Slovenskej ligy neuspelo vo Washingtone s požiadavkou uskutočniť voľby v Č-SR pod dohľadom medzinárodnej komisie. Preto túto požiadavku Msgr. Dubosh nenastolil vo svojom sprievodnom liste. Naďalej však podliehal ilúziám, že „demokratické voľby“ v Č-SR vyriešia všetky problémy povojnového Slovenska a definitívne ukončia takzvané povojnové, revolučné provizórium.

Predseda Slovenskej ligy bol presvedčený, že Slováci a Česi sa v obnovenej republike dohodnú, tak ako tomu bolo v roku 1938, a slovenskú otázku bude možné, na všeobecnú spokojnosť, vyriešiť aj v rámci Č-SR. So značnou dávkou politickej neskúsenosti a úplnej neznalosti pomerov v ľudovodemokratickej Č-SR vyčítal Lettrichovi: „*Nemôžeme porozumieť, ako brat môže odopierať prirodzené práva bratovi*“.⁶⁰ Msgr. Dubosh vyzval predsedu SNR, aby Slovenská národná rada dodržiavala zásady demokracie a svoj zmierlivý Apel ukončil optimisticky: „*Úfam, že budúce správy zo Slovenska budú priaznivé, lebo by sme si nepriali pred svetom zaujať postoj proti tým, ktorí teraz majú mať vladársku moc nad národom slovenským*“.⁶¹

59 List predsedu Slovenskej ligy v Amerike adresovaný predsedovi SNR J. Lettrichovi. Lakewood, 7. 8. 1945. In: *Slovak Record*, roč. 3, august 1945, č. 16.

60 Apel na Slovenskú národnú radu. In: *Slovak Record*, roč. 3, august 1945, č. 16.

61 Tamže.

Postoj vedenia Slovenskej ligy v Amerike k otázke slovenskej štátnosti naďalej polarizoval amerických Slovákov a vyvolával nepochopenie a to či už zo strany Slovenskej národnej rady v Londýne, alebo aj medzi predstaviteľmi slovenskej politickej emigrácie. Čím viac sa blížil pripravovaný 27. kongres Slovenskej ligy, tým viac sa v krajanskej tlači stupňovali polemiky o postavení Slovenska v Č-SR a slovenskej štátnosti. Vedenie Ligy pripravovalo kongres pod veľmi silným tlakom. Zároveň bolo nútené odrážať aj zákerné útoky čechoslovakistov v USA, ktorí, s podporou americkej liberálnej tlače, viedli permanentnú kampaň proti vedeniu Slovenskej ligy. Prahe sa podarilo, najmä prostredníctvom židovskej loby, eliminovať vo Washingtone požiadavku Ligy, aby sa v Č-SR konali voľby pod medzinárodnou kontrolou. V denníku *New York Times* a následne aj v ďalších amerických denníkoch a časopisoch bol účelovo rozširovaný rozhovor s prezidentom Č-SR E. Benešom, v ktorom verejne obviňoval Slovákov, že sú vraj „silní antisemiti“. V tlačovom orgáne Slovenskej ligy, *Slovak Record*, boli tieto Benešove lži nasledovne skomentované: „Dr. Beneš toto povedal z vypočítavosti, aby Slovákom škodil ako na Slovensku, tak aj v Amerike, lebo židia sú na vplyvných miestach“.⁶² Tak, ako počas vojny, aj po jej skončení, čechoslovakisti v USA účelovo zneužívali antisemitizmus, ako svoju najúčinnnejšiu zbraň, na diskreditáciu úsilia slovenského národa na dosiahnutie štátnej samostatnosti.

Na druhej strane extrémny nacionalizmus bol v USA aj po skončení vojny na vzostupe. Druhá svetová vojna sa totiž aj zo strany víťazov niesla na vlne nacionalizmu, šovinizmu a rasizmu, uplatňovaného najmä voči nemeckému ako aj japonskému obyvateľstvu. Tieto postoje oficiálnych kruhov sa premietli aj do bežného života. Ako sa konštatovalo v časopise

62 Beneš predstavuje Slovákov za nepriateľa židov. In: *Slovak Record*, roč. 3, september 1945, č. 17. Autor sa pravdepodobne odvoláva na rozhovor, ktorý Beneš poskytol redaktorovi *Jewish Telegraph Agency*. Následne tento rozhovor prevzala svetová tlač. Beneš tvrdil, že, na rozdiel od Slovenska, neexistuje na Morave a v Čechách antisemitizmus. Predseda SNR v Londýne, v rozsiahlom komentári k týmto protislovenským dezinformáciám, uviedol: „Beneš dobre pozná moc židovstva a preto chce medzi židmi šíriť nenávisť voči Slovákom“. (PRÍDAVOK, P.: Benešova zákernosť proti Slovákom doma i v zahraničí. In: *Jednota*, roč. 55, 12. 9. 1945.)

Slovak Record anglický jazykový imperializmus mal v USA veľa prívržencov. Títo šovinisti sa verejne označovali ako „americkí patrioti“. Ovládali v USA významné časopisy a verejné školy, v ktorých násilím nútili deti hovoriť len po anglicky a učili ich opovrhovať inými jazykmi. Anglický jazyk bol v ich ponímaní predstavovaný ako „americká reč“ a ostatné jazyky boli pre nich druhoradé: „S tým sa v Amerike dožívame takých pomerov národnostných, aké boli v kraju [na Slovensku] pod maďarskou vládou. (...) Anglický nacionalizmus sa v Amerike rozširuje a robí z Ameriky nástroj anglickej panovačnosti nad celým svetom. Agitácia je vedená pod menom amerikanizácie a to vlastne značí anglizáciu. Ich argument je, že bude pokoj v krajine, keď americký národ bude jedný s anglickým národom a keď iné národy zaniknú“.⁶³ Tieto rozdielne prístupy sa dlhodobo uplatňovali v „americkej demokracii“, pričom USA si po skončení vojny oficiálne nárokovali postavenie medzinárodného arbitra demokracie. Politika imperializmu a neokolonializmu bola hlavnou príčinou, že Atlantická charta, do ktorej vkladali veľké nádeje najmä malé národy a štáty, sa po skončení vojny stala bezcenným kusom papiera. Ignorovanie povojnového usporiadania sveta na základe princípov Atlantickej charty označil predseda Slovenskej národnej rady v Londýne Peter Prídavok ako „zradu Západu“.⁶⁴

Napriek úporným snahám vedenia Slovenskej ligy definitívne ukončiť nekonečné polemiky okolo washingtonskej rezolúcie, táto téma naďalej ovplyvňovala činnosť Ligy a prípravu jej 27. kongresu. Opozícia viedla rozsiahlu kampaň v znamení ťaženia proti „prušovskej Lige“, keďže člen výkonného výboru Jozef G. Pruša bol vo všeobecnosti považovaný nielen za hlavného aktéra washingtonskej schôdzky, ale aj za autora rezolúcie.⁶⁵ Naviac Pruša reprezentoval vo vedení Ligy tzv. česko-slovenský smer. Odmietal síce etnický čechoslovakizmus, ale akceptoval obnovenie Č-SR s tým, že slovenská otázka bude riešená na princípoch 6. októbra 1938.

63 POZOROVATEĽ: Výbojný nacionalizmus. In: *Slovak Record*, roč. 3, august 1945, č. 16.

64 PRÍDAVOK, P.: Idea slovenského štátu žije a mohutnie. In: *Jednota (USA)*, roč. 56, 6. 2. 1946.

65 Podľa niektorých názorov rezolúcia bola vypracovaná na Office of War Information vo Washingtone, kde J. G. Pruša, ako správca Informačnej kancelárie Slovenskej ligy, bol veľmi častým hosťom.

K riešeniu slovenskej otázky v rámci Česko-Slovenska sa v rokoch 1944 – 1945 prikláňal aj predseda Msgr. Dubosh. Zdôrazňoval pritom uplatnenie slobodnej vôle slovenského národa v Č-SR. Tzv. česko-slovenské krídlo vo vedení Slovenskej ligy však nikdy netvorilo Slovenskej lige samostatnú organizačnú a ani programovú platformu. Okrem Prušu a Msgr. Dubosha, možno k nim zaradiť najmä podpredsedu Jamrišku, ako aj niektorých funkcionárov z miestnych a okresných zborov. Akýmsi „predstaviteľom“ tejto pragmatickej a nesúrodej skupiny bol Jozef G. Pruša.⁶⁶

Obmedzovanie demokracie a totalitné metódy, ktoré na Slovensku zavádzal ľudovodemokratický režim, v rozhodujúcej miere prispeli k tomu, že tzv. česko-slovenské krídlo vo vedení Slovenskej ligy začalo strácať pôdu pod nohami a od leta 1945 začalo rýchlo prehodnocovať svoje postoje k Č-SR. V tlačovom orgáne Slovenskej ligy bolo pred kongresom konštatované, že hoci Liga prežila vo svojej histórii rôzne krízy, ešte nikdy nestála „*pred tak vážnym problémom ako práve teraz*“.⁶⁷ Snaha vedenia Ligy, ukončiť pred pripravovaným kongresom polemiky okolo washingtonskej rezolúcie sa však minula účinku, keďže jej vedenie zaujalo polovičatý postoj a nechcelo si otvorene priznať chybu, že pri hodnotení situácie na Slovensku sa spoľahlo na jednostranné informácie Office of War Information vo Washingtone.

Pred konaním kongresu sa podarilo Štefanovi Osuskému získať vycestovacie vízum z Veľkej Británie do USA, v čom mu v predchádzajúcom období aktívne zabráňoval E. Beneš a jeho exilová vláda v Londýne. Slovenská liga spolupracovala s Osuským už počas vojny a jeho názory a postoje, odmietajúce ideológiu protislovenského čechoslovakizmu, mali

66 Jozef G. Pruša (1897 – ?). Narodil sa v Bytči. V r. 1913 sa s matkou a 6 súrodencami presťahoval za otcom do USA. Zapojil sa do krajského života a vynikal ako úspešný športovec. Činný bol najmä v Slovenskom katolíckom sokole (SKS), kde uplatnil nielen svoj športový, ale aj organizačný talent. V r. 1930 bol zvolený za člena Hlavného úradu SKS a v r. 1933-1958 vykonával funkciu hlavného tajomníka SKS. Bol správcom tlačiarne i redakcie časopisu *Slovenský katolícky sokol* v Passaicu, (N. J.). Angažoval sa aj v Slovenskej lige, kde v r. 1941 – 1947 reprezentoval tzv. česko-slovenské krídlo. V r. 1943 správca Informačnej kancelárie Slovenskej ligy a redaktor jej tlačového orgánu *Slovak Record*. V r. 1944 člen výkonného výboru SLvA.

67 *Slovak Record*, roč. 3, október 1945, č. 18.

veľký ohlas v krajskej tlači. Najmä evanjelická časť amerických Slovákov vnímala Osuského ako dôstojného nástupcu po zomrelom Milanovi Hodžovi. Do kongresu Slovenskej ligy vkladal veľké nádeje aj formujúci sa slovenský politický exil, reprezentovaný Ferdinandom Ďurčanským. Pozdravila ho aj Slovenská národná rada v Londýne, ktorá ešte počas vojny si svojimi politickými aktivitami vydobyla medzi americkými Slovákami veľkú autoritu a uznanie. Slovenská národná rada v Londýne sa pred kongresom priamo obrátila na delegátov a vo svojom publikovanom prívete ich verejne vyzvala, aby definitívne zanechali všetky spory a hádky a zjednotili sa v spoločnom zápase za štátnu samostatnosť Slovenskej republiky. Apelovala na delegátov, aby v žiadnej forme neuznali režim nastolený na Slovensku. V prípade ak takéto uznanie už bolo vyslovené, vyzvala delegátov, aby ho na kongrese anulovali. V tejto súvislosti priamo poukázala na washingtonskú rezolúciu o SNR.

Slovenská národná rada v Londýne vyzvala delegátov 27. kongresu Slovenskej ligy v Amerike:

1. aby od americkej, ako aj spojeneckých vlád dôrazne žiadali riešiť slovenskú otázku na princípe medzinárodne garantovaných zásad, zakotvených v Atlantickej charte;
2. aby žiadali uskutočnenie plebiscitu na Slovensku pod medzinárodnou kontrolou, s otázkou, či Slováci chcú mať svoj vlastný štát;
3. aby žiadali uskutočnenie slobodných a demokratických volieb na Slovensku pod medzinárodnou kontrolou.

Slovenská národná rada v Londýne sa vo svojom prívete obrátila na amerických Slovákov ako na „*jedinú nádej zotročených Slovákov v starom kraji*“, keďže roztrúsené skupiny slovenských emigrantov sú len hlasom volajúcim na púšti. Týmto vyzvala Slovenskú ligu, aby v zahraničí opäť zaujala vedúcu pozíciu v zápase za slovenské národné a štátne záujmy. Na druhej strane však upozorňovala vedenie Ligy, že považuje „*za veľký omyl a za veľmi škodlivú vec pre náš národ nerozhodnosť amerických Slovákov vo veci slovenskej štátnosti*.“⁶⁸ Bola to nepriama narážka na washingtonskú

68 Slovenská národná rada v Londýne, Londýn 10. 10. 1945. XXVII. kongresu Slovenskej ligy v Amerike. William Penn Hotel. Pittsburgh. In: *Jednota*, roč. 55, 24. 10. 1945. SNRvL od svojho založenia v r. 1943 presadzovala program štátnej

rezolúciu, na akceptovanie obnovenia Č-SR. Prívet podpísali predseda Peter Prídavok a tajomník Karol Vychodil.

V dňoch 17. – 18. októbra 1945 sa konal v Pittsburghu očakávaný 27. kongres Slovenskej ligy v Amerike, na ktorom sa zúčastnilo 200 delegátov. Celkovú atmosféru priprav, ako aj samotný priebeh kongresu, ovplyvňovali ostré polemiky v krajanskej tlači okolo kontroverznej washingtonskej rezolúcie. Na kongrese bol prečítaný *Prívet Slovenskej národnej rady v Londýne*, ktorý upriamil pozornosť delegátov na otázku podpory štátnej samostatnosti Slovenska a ovplyvnil nielen celkovú atmosféru, ale aj samotné závery rokovania. Delegáti vo všeobecnosti očakávali, že dôjde nielen k zmene politiky Slovenskej ligy k obnoveniu Č-SR, ale aj k personálnym výmenám na vedúcich postoch. Už pred kongresom bolo vedeniu Ligy známe, že Msgr. Dubosh zásadne odmietal ďalej kandidovať na funkciu predsedu a preto sa intenzívne hľadal nový kandidát.

Jedným z oslovených bol aj bývalý predseda a čestný predseda Slovenskej ligy Peter P. Hletko, ktorého súhlas, aspoň na jedno funkčné obdobie, sa usiloval získať tajomník Kocúr. Ako J. A. Kocúr píše P. P. Hletkovi: „*Vybrdlo by sa z toho chaosu a Liga dostala by sa na rovnú cestu*“.⁶⁹ Pod tým chaosom sa myslel najmä nejednoznačný, alibistický postoj k obnoveniu Č-SR. Hletko v odpovedi na list Kocúra odmietol prijať navrhovanú kandidatúru na post predsedu, ako doslovne napísal „*za nič na svete*“. Jedným z jeho hlavných argumentov, prečo odmieta prijať kandidatúru na post predsedu bola Hušekova ostrá kampaň proti washingtonskej rezolúcii a jej signatárom a na druhej strane ťaženie vedenia Ligy proti Hušekovi: „*Je medzi nami už príliš mnoho zloby, nenávisť, chlebbárenia, osobných záujmov a všetkých iných nerestí, ktoré medzi nás zasiali nepriatelia. Medzi takýmito ľuďmi nedá sa zdariť úradovať v rozháraných časoch*“.⁷⁰ Zároveň sa usiloval presvedčiť tajomníka Kocúra, že v Lige už nemá taký vplyv, aký mal kedysi.

samostatnosti. Neodmietala však ani federatívne zoskupenia so susednými štátmi na princípe rovného s rovným.

69 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 11.

70 Tamže.

Nominačný výbor, pozostávajúci v prevažnej väčšine z funkcionárov Slovenskej ligy, navrhol delegátom kongresu voľbu funkcionárskeho aktívu v pôvodnom zložení. Msgr. František J. Dubosh, ktorý požíval medzi americkými Slovákmi úctu a uznanie, viedol Slovenskú ligu v ťažkých vojnových rokoch, však aj na kongrese opätovne potvrdil svoje definitívne rozhodnutie nekandidovať na funkciu predsedu. Po zložitých rokovaníach bol nakoniec zvolený do funkcie predsedu Slovenskej ligy v Amerike mladý právnik, člen výkonného výboru, Peter P. Jurčák, ktorý v predchádzajúcom období vykonával úlohu poradcu predsedu Msgr. Dubosha.

Po voľbe predsedu Slovenskej ligy a jej nového vedenia vystúpil pred delegátmi so správou o činnosti Slovenskej ligy za uplynulé obdobie bývalý predseda Msgr. Dubosh. V referáte zhodnotil činnosť Slovenskej ligy od posledného kongresu v októbri 1944. Pozornosť venoval aj otázke vývoja názorov vedenia Ligy k povstaniu na Slovensku a k povstaleckej SNR, ktoré prešli turbulentným vývojom od prejavov sympatií až po zásadné odmietnutie: „*Slovenská liga vítala prehlas Slovenskej národnej rady*⁷¹, že sa postavila za osobitosť, samobytnosť, samosprávu slovenského národa. Dnes Liga a verná americká Slovač hrozí sa nad neuspokojivými správami o dejstvovaní Slovenskej národnej rady“.⁷² Delegáti s veľkým zadostučinením prijali jeho verejné dištancovanie sa od washingtonskej rezolúcie. Ako v tejto súvislosti Msgr. Dubosh vyhlásil: „*uznesenie Washingtonskej rezolúcie nie je záväzné, lebo Slovenská národná rada na Slovensku dokázala, že nie je ozajstnou reprezentantkou slovenského národa, ale len nástrojom cudzej vlády, ktorá Slovensko opanovať a ovplyvňovať chce*“.⁷³ Keď s týmto Duboshovým záverom vyjadrili svoj súhlas aj ďalší signatári washingtonskej rezolúcie prepukli v kongresovej sále nadšené ovácie a delegáti demonštrovali opätovnú jednotu Slovenskej ligy.

Na kongrese bola vyhlásená verejná zbierka pod heslom Slovenskej ligy: „Za tú našu slovenčinu“, ktorou chceli americkí Slováci napomôcť pri

71 Deklarácia Slovenskej národnej rady z 1. 9. 1944.

72 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 8. Správa predsedu Slovenskej ligy v Amerike podaná na 27. kongrese v Pittsburghu, Pa., 17. a 18. októbra 1945.

73 Jurchak predsedom Slovenskej ligy v Amerike. In: *Jednota (USA)*, roč. 55, 24. 10. 1945.

zmiernení dôsledkov vojnových škôd na Slovensku. Predsedom zbierky sa už tradične stal člen výkonného výboru rev. Ján J. Lach. Peter P. Jurčák, v liste adresovanom americkému prezidentovi Harrymu S. Trumanovi, žiadal Spojené štáty americké, aby v duchu svojich demokratických tradícií podporili právo slovenského národa na sebaurčenie. Odvolával sa pritom na princípy zakotvené v Atlantickej charte, za ktoré v Druhej svetovej vojne bojovali aj americkí Slováci a ku ktorým sa hlásila aj Slovenská liga v Amerike. S podobnými požiadavkami sa na amerického prezidenta obracali aj ďalšie slovenské spolky a organizácie, ako aj osobnosti slovenského krajského života.

Tak, ako slovenský politický exil, reprezentovaný Ferdinandom Ďurčanským, aj Slovenská liga v Amerike upriamovala svoju pozornosť na pripravovanú medzinárodnú mierovú konferenciu v Paríži. Nové vedenie Slovenskej ligy vychádzalo zo záveru, že slovenský národ nie je v ľudovodemokratickej Č-SR slobodný a SNR nereprezentuje jeho politickú vôľu. To bol aj hlavný dôvod, prečo sa vedenie Ligy, v spolupráci so slovenským politickým exilom, rozhodlo upozorniť mierovú konferenciu na slovenskú otázku ako na otázku medzinárodnú. V porovnaní s rokom 1945 sa medzinárodná situácia začala v roku 1946 meniť a predchádzajúca spojenecká jednota sa začala evidentne narúšať. Z globálneho hľadiska sa americký imperializmus čoraz viac dostával do otvorenej konfrontácie so sovietskym imperializmom, ktorý si chcel po skončení vojny upevniť a prípadne aj rozšíriť svoje vydobyté pozície v Európe a v Ázii.

Nezmieriteľným kritikom komunizmu, nastoľovaného vo východnej Európe, sa stala predovšetkým katolícka cirkev, ktorá ako prvá pocítila moc totalitného režimu. Významným kritikom marxistickej ideológie a sovietskej imperiálnej politiky bol v USA newyorský arcibiskup Francis Joseph kardinál Spellman. Všeobecnú pozornosť vyvolal rozhovor, ktorý kardinál Spellman poskytol v novembri 1946 časopisu *Cosmopolitan*. V rozhovore nezvyčajne ostro kritizoval marxizmus a liberalizmus, ktorých hlavní predstavitelia pripravovali základné dokumenty na mierovú konferenciu v Paríži. Predmetom jeho kritiky bola aj skutočnosť, že v dokumentoch nebolo ani slovo o Bohu a náboženstve. Otvorene kritizoval násilnú sovietskú východnej Európy, pred ktorou si americkí

liberáli zatvárali oči: „dnes sa spustila na demokratické národy ako mrazivá hmla ‚pax sovietica‘ a ak sa jej oddáme, odsúdime svoje deti do otroctva so železnými okovami“.⁷⁴ Kardinál Spellman odmietol politiku ústupkov voči ZSSR, ktorý prirovnal k nacistickému Nemecku: „ak nebudeme mať dôveru sami v seba a podľahneme pokusu kompromisu a tolerancie pre fašisticko-sovietsky mier, vtedy zabijeme ešte jeden kliniec do ukrižovanej civilizácie“.⁷⁵ Rovnaký postoj zaujal aj westminsterský arcibiskup Bernard W. kardinál Griffin, ktorý kritizoval dvojtvárnosť liberálov a marxistov, keď na jednej strane verejne pranierujú katolícku cirkev a vyzývajú ju, aby odsúdila Francov režim v Španielsku⁷⁶ a na druhej strane jej bránia vyjadrovať sa k prenasledovaniu katolíckej cirkvi a katolíkov v Titovej Juhoslávii, a označujú to ako neprípustné zasahovanie do vnútroštátnych vecí. Katolícka cirkev bola jedinou významnou inštitúciou, ktorá po skončení vojny otvorene kritizovala nástup komunistického totalitarizmu na svetovú politickú scénu, jeho politiku a ideológiu.

Postoje katolíckej cirkvi ku komunizmu a marxistickej ideológii významne ovplyvňovali aj názory a stanoviská amerických Slovákov, hlásiacich sa vo svojej prevažnej väčšine ku katolicizmu. Americkí Slováci odmietali spolu s komunizmom aj obnovenú Česko-Slovenskú republiku a jej promoskovský ľudovodemokratický režim, ktoré považovali za produkt sovietskej expanzie v strednej Európe. V tomto nachádzali veľa styčných bodov s programom slovenskej politickej emigrácie, ktorá sa od počiatku formovala na zásadách odmietajúcich komunizmus a obhajoby štátnej samostatnosti Slovenska.

Na princípoch spoločného boja s medzinárodným komunizmom sa začali na americkej pôde organizovať spolky a organizácie národov, ktoré sa dostali do sovietskej sféry vplyvu. Koncom februára 1946 bol v Pittsburghu urobený prvý krok na koordináciu týchto aktivít. Tak,

74 *Slobodné Slovensko*, roč. 2, 15. 2. 1947, č. 2.

75 Tamže.

76 V rokoch 1945 – 1946 sa usilovala Moskva internacionalizovať španielsku otázku. Spolu so svojimi európskymi satelitnými štátmi bránila vstupu Španielska do OSN a podporovala nielen exilovú vládu Josého Girola Pereiru, ale aj snahy opätovne vyvolať v Španielsku občiansku vojnu. V roku 1948 sa začal meniť vzťah západných demokracií k Španielsku, ktoré v r. 1952 sa stalo členom UNESCO a v r. 1955 členom OSN.

ako počas vojny, aj po jej skončení, vyvíjali aktivity v tomto smere predovšetkým Poliáci, ktorí boli v USA nielen početnou a dobre organizovanou komunitou, ale mali aj najviac kontaktov a skúseností. Avšak hlavný podnet k zjednocovaciemu procesu fraternalistických spolkov a organizácií národov žijúcich v sovietskej sfére vyšiel zo Slovenskej ligy v Amerike.

V dňoch 10. – 11. apríla 1946 sa konala vo Washingtone konferencia, na ktorej sa zúčastnili predstavitelia viac ako 110 veľkých fraternalistických organizácií v USA, reprezentujúcich deväť východoeurópskych národov (Slováci, Poliáci, Ukrajinci, Rusíni, Litovci, Maďari, Slovinci, Chorváti a Srbi). Delegáciu Slovenskej ligy viedol jej predseda Jurčák. Účastníci konferencie sa dohodli, že v záujme skoordínovania svojich aktivít, v zápase za slobodu a demokraciu svojich materských národov v Európe, založia spoločnú organizáciu Federáciu Američanov zo strednej a východnej Európy (Federation Americans of Central and Eastern European Descent), v ktorej každá z uvedených národnostných skupín bude mať svojho zástupcu. V úsilí dať organizácii pevný organizačný rámec, účastníci konferencie schválili aj jej program aj stanovy. Na záver rokovania bolo prijaté uznesenie informovať prezidenta Trumana, členov Kongresu, ako aj členské štáty OSN o programe a cieľoch tejto nadnárodnej organizácie. Sídлом Federácie sa stal Washington.

Podobné integračné aktivity príslušníkov utláčaných východoeurópskych národov prebiehali aj v Európe. Vo Veľkej Británii prebiehal tento proces pod gesciou Škótskej ligy za slobodu Európy a Stredoeurópskeho federálneho klubu so sídlom v Londýne. Slovensko v ňom už počas vojny zastupoval predseda Slovenskej národnej rady v Londýne Peter Prídavok, ktorého politické aktivity vzbudzovali sympatie a podporu nielen amerických Slovákov, ale aj predstaviteľov slovenskej politickej emigrácie. V Nemecku vyvíjali tieto integračné aktivity najmä Ukrajinci. Z ich iniciatívy bol začiatkom roka 1946 založený Antiboľševický blok národov, so sídlom v Mníchove. Zakladajúcim členom sa stali aj predstavitelia slovenského exilu, reprezentovaného Slovenským revolučným odbojom. Dlhoročným prezidentom Antiboľševického bloku národov bol Jaroslav Semjonovič Stecko. Antiboľševický blok národov vyvíjal široké medzinárodné aktivity, jeho tlačovým orgánom bol

mesačník Za slobodu národov, ktorý vychádzal v niekoľkých jazykových mutáciách.

V súvislosti s prípravou parlamentných volieb v Č-SR sa začala v roku 1946 aktivizovať aj Slovenská liga. Už na sklonku vojny a bezprostredne po jej skončení patrilo medzi hlavné požiadavky Ligy uskutočnenie plebiscitu v otázke štátnej nezávislosti Slovenskej republiky a slobodné a demokratické voľby. Túto politickú agendu si Slovenská liga osvojila predovšetkým pod vplyvom Petra Prídavka, ktorý už počas vojny dostal veľký priestor v krajskej tlači, kde propagoval program Slovenskej národnej rady v Londýne. Názory Prídavka, jeho stanoviská k štátnej samostatnosti Slovenska, ovplyvňovali v rokoch 1943 – 1946 nielen Slovenskú ligu, ale aj slovenskú komunitu v USA. Po skončení vojny bol Prídavok veľkým kritikom nesplnenia záväzkov Spojencov, deklarovaných v Atlantickej charte. Presadzoval plebiscit v otázke štátnej samostatnosti Slovenska a odmietal akceptovať obnovenú Česko-Slovenskú republiku: „*politický status, vytvorený na Slovensku bez zistenia vôle slovenského ľudu, ba výslovne proti vôli tohto ľudu, je ilegálny a neplatný...*“⁷⁷ Prídavok bol jeden z prvých, kto v emigrácii nastolil a obhajoval tézu o právnej kontinuite prvej Slovenskej republiky po roku 1945.

Pozoruhodné aktivity vyvíjala Slovenská národná rada v Londýne aj po skončení vojny. Začiatkom roka 1946 zaslal jej predseda Peter Prídavok telegram predsedovi Valného zhromaždenia OSN Paulovi-Henrimu Spaakovi, v ktorom protestoval proti tomu, aby česko-slovenská delegácia reprezentovala v OSN záujmy Slovenska a slovenského národa. Prídavok argumentoval tým, že Česko-Slovensko prestalo existovať 14. marca 1939, keď predstavitelia slovenského národa legitímnym spôsobom a v súlade s platnou česko-slovenskou ústavou vyhlásili štátnu nezávislosť Slovenska. Na druhej strane novovytvorená Č-SR nie je územne (bez Podkarpatskej Rusi), ani ústavne (ľudovodemokratický režim) totožná s predchádzajúcou Č-SR: „*tento [nový štátny] útvar bol vytvorený proti vôli slovenského ľudu*“. Prídavok protestoval u predsedu Valného zhromaždenia OSN Spaaka, aby predstavitelia prvej Slovenskej republiky boli súdení ako „*zločinci*“, pričom ich hlavnou vinou bolo, že sa zastávali

77 PRÍDAVOK, P.: Slovensko chce plebiscit! In: *Jednota* (USA), roč. 56, 23. 1. 1946.

štátnej samostatnosti Slovenska.⁷⁸ Konceptiu právnej kontinuity prvej Slovenskej republiky rozpracoval Ferdinand Ďurčanský a stala sa jedným z hlavných bodov programu Slovenského akčného výboru.

Požiadavka uskutočniť na Slovensku plebiscit v otázke štátnej samostatnosti zaktivizovala v rokoch 1945 – 1946 slovenskú Ameriku. Hlavným organizátorom a koordinátorom týchto akcií bola Slovenská liga. Táto téma mala mimoriadna ohlas nielen v jej členskej základni, ale aj v členskej základni amerických a kanadských fraternalistických organizácií. Členovia Okresného zboru Slovenskej ligy v Chicagu, jedného z významných slovenských centier, navrhovali vedeniu Ligy, aby jej zbory sa prostredníctvom kábelogramov obrátili na Bezpečnostnú radu OSN, ktorá mala v januári 1946 prvýkrát zasadať v Londýne. Podľa týchto návrhov mali jednotlivé zbory žiadať Bezpečnostnú radu OSN, aby bolo slovenskému národu umožnené slobodne sa rozhodnúť o svojej budúcnosti. Čestný predseda Slovenskej ligy, Peter P. Hletko, navrhoval predsedovi Jurčákovi, aby Liga v otázke navrhovaného plebiscitu úzko spolupracovala najmä so Slovenskou národnou radou v Londýne.⁷⁹

V roku 1946 dominovali vo vzťahu Slovenskej ligy k Slovensku dve základné vnútropolitické témy: politický proces s bývalým prezidentom Jozefom Tisom a parlamentné voľby, do ktorých vkladali americkí Slováci veľké nádeje. Americkí Slováci hromadne protestovali proti väzneniu Tisu a pripravovaný proces pred Národným súdom v Bratislave označovali za politicky zinscenovaný. Vedenie Slovenskej ligy, ako aj ďalších fraternalistických organizácií, apelovalo na prezidenta Trumana a členov kongresu, aby v duchu americkej demokracie pomohli dosiahnuť spravodlivosť v tomto súdnom procese. Predseda Jurčák zaslal už v decembri 1946 list ministrovi zahraničných vecí Jamesovi F. Byrnesovi, v ktorom v mene Slovenskej ligy protestoval proti uväzneniu Jozefa Tisa. Zároveň kritizoval takzvané ľudové súdnictvo v Č-SR a v Juhoslávii (poprava generála Dragoljuba M. Mihailoviča, väznenie Alojzija kardinála Štepinaca). Jurčák vyzval ministra Byrnesa, aby USA podmienili finančnú

78 PRÍDAVOK, P.: Slovenská národná rada v Londýne žiada samostatnosť Slovenska na londýnskom zhromaždení OSN. In: *Jednota* (USA), roč. 56, 23. 1. 1946.

79 Chicagčania za plebiscit na Slovensku. In: *Jednota* (USA), roč. 56, 6. 3. 1946.

pôžičku Č-SR vyriešením otázky J. Tisa.⁸⁰ Podobný list poslal ministrovi Byrnesovi aj redaktor Jednoty Filip A. Hrobák. Vedenie Slovenskej ligy, v snahe napomôcť spravodlivému vyriešeniu otázky väzneného Jozefa Tisa, našlo porozumenie a podporu vo vysokých cirkevných kruhoch v USA a vo svete.

Slovenská liga vkladala veľké nádeje vo víťazstvo demokracie a spravodlivosti v pripravovaných parlamentných voľbách v Česko-Slovensku. Nádeje amerických Slovákov vzbudzovalo zjednocovanie sa demokratických síl v rámci Demokratickej strany a umožnenie slovenským katolíkom zaujať v strane vedúce funkcie. V eufórii a vo veľkom očakávaní volebných výsledkov bolo však prehliadané, že v parlamentných voľbách v Maďarsku síce utrpeli v novembri 1945 komunisti združujúcu porážku a s takmer 60 % prevahou v nich zvíťazila maloroľnícka strana (Független Kiszgazda Párt), ale v konečnom dôsledku v takzvanej ľudovej demokracii voľby nič nezmenili na predchádzajúcom mocenskom postavení maďarských komunistov. Parlamentné voľby v Maďarsku totiž jasne demonštrovali, že vo východoeurópskych štátoch, ovládaných Moskvou, majú voľby a demokratické inštitúcie len formálny význam. Vnútropolitickú situáciu na Slovensku, na rozdiel od Maďarska, sťažoval ešte aj ten nepriaznivý fakt, že tak do vnútra, ako aj navonok stratilo Slovensko po roku 1945 svoju suverenitu. Slovensko v ľudovodemokratickom Česko-Slovensku sa stalo jedným z jeho administratívnych útvarov. Na druhej strane v politike Prahy, uplatňovanej voči Slovensku, bol po vyhlásení Košického vládneho programu dominantný trend likvidácie všetkých znakov autonómie Slovenska a upevňovania českého centralizmu. Americkí Slováci, ako aj slovenská politická emigrácia, v slepej viere v demokraciu však iluzórne spájali parlamentné voľby v Č-SR s porážkou komunizmu a s obnovením demokracie, suverenity a štátnej samostatnosti Slovenska.

Ohlas na výsledky májových parlamentných volieb v Česko-Slovensku bol medzi americkými Slovákami plný nadšenia a nových nádejí. V krajskej tlači bola vyzdvihovaná najmä skutočnosť, že na rozdiel od Česka, zvíťazila na Slovensku nekomunistická, demokratická koalícia,

80 List predsedu Slovenskej ligy Jurčáka, adresovaný ministrovi zahraničných vecí J. F. Byrnesovi bol uverejnený v *Jednote* (USA), roč. 56, 18. 12. 1946.

reprezentovaná Demokratickou stranou. Predseda Slovenskej ligy Jurčák bol medzi prvými kto blahoželal vedeniu Demokratickej strany kvolebnému víťazstvu na Slovensku. Plný eufórie z volebného víťazstva DS, vyzdvihoval vo svojom pozdrave predovšetkým medzinárodnopolitický význam volieb, v ktorých slovenský národ „zachránil demokratickú tvár Česko-Slovenskej republiky“.⁸¹ Predseda Slovenskej ligy zároveň vyzval slovenských evanjelikov v Amerike, aby rovnako ako na Slovensku, aj v USA sa spojili všetky demokratické sily v zápase za demokraciu a slobodu národa. Tesne pred parlamentnými voľbami v Č-SR bol v americkej krajanskej tlači publikovaný „Manifest slovenského národa za slobodu a štátnu nezávislosť“, ktorí podpísali slovenskí spisovatelia, umelci, vedeckí a pedagogickí pracovníci nachádzajúci sa v emigrácii v Rakúsku. *Manifestom* oslovovali krajanov i medzinárodnú verejnosť s požiadavkou uchovať štátnu nezávislosť Slovenskej republiky a odmietali akceptovať obnovenú Č-SR s jej naoktrojovaným ľudovodemokratickým režimom. Pri obhajobe štátnej samostatnosti Slovenska vychádzali z tézy o právnej kontinuite prvej Slovenskej republiky, tak, ako ju presadzovala Slovenská národná rada v Londýne a Slovenský akčný výbor.⁸²

Spoluprácu slovenských katolíkov a evanjelikov v USA komplikovala predovšetkým ideológia a politika čechoslovakizmu, ktorá sa stala oficiálnou štátnou doktrínou prvej Č-SR. Po vzniku prvej Slovenskej republiky väčšina slovenských evanjelikov síce odmietala ideológiu etnického čechoslovakizmu, ale aj po roku 1945 podporovala etatistický čechoslovakizmus, takzvanú spoločnú „československú štátnosť“. Menšia časť slovenských evanjelikov sa otvorene postavila aj na stranu obhajoby štátnej nezávislosti Slovenska. Americkí Slováci, reprezentovaní Slovenskou ligou, boli nútení aj po roku 1945 odrážať útoky čechoslovakistov a dostávali sa do priameho i nepriameho konfliktu

81 JURČÁK, P. P.: Slovensko nás nesklamalo – teda ani my ho nemôžeme sklamať. In: *Jednota* (USA), roč. 56, 4. 6. 1946.

82 Slovenský akčný výbor (SAV) bol založený koncom roka 1945. Jeho prvým sídlom bol oficiálne uvádzaný Paríž. Predsedom SAV bol F. Ďurčanský. Vo vedení pracovali Š. Polakovič, R. Dilong, J. Ďurčanský, A. Bugan, J. Okál, S. Mečiar, J. Joštiak, A. Macek, A. Grébert, E. Urban, I. Bazovský, F. Števek, A. Malý a ďalší. V Argentíne vychádzal tlačový orgán SAV Slovenská republika, ktorý redigoval Stanislav Mečiar.

so slovenskou evanjelickou komunitou, ktorej reprezentanti aktívne spolupracovali s predstaviteľmi ľudovodemokratickej Č-SR v Spojených štátoch amerických. Novovymenovaný vyslanec Č-SR v USA, Juraj Slávik, sa usiloval dezinformovať americkú administratívu o činnosti Slovenskej ligy a dosiahnuť, aby zabránila jej politickým aktivitám. Podľa názoru Slávika, americkí štátni občania, združení v Slovenskej lige, sa ako občania cudzieho štátu nemôžu miešať do vnútorných záležitostí Č-SR. Toto bolo dovolené v USA len Čechom a čechoslovakistom, ktorí otvorene podporovali E. Beneša, obnovenie Č-SR a jej nedemokratický režim. Slovenská liga kritizovala úsilie Prahy umlčať ju prostredníctvom intervencií veľvyslanca Slávika vo Washingtone. V tejto súvislosti kritizoval predseda Ligy novú česko-slovenskú vládu, pod predsedníctvom Klementa Gottwalda, ktorá sa v USA uchádzala o pôžičku 200 miliónov USD, to znamená o peniaze amerických daňových poplatníkov a zároveň „kope do amerických Slovákov“. Ako uvádza Jurčák: „Myslel som, že Dr. Beneš snáď nám odkáže: „Ratujte Česko-Slovensko, lebo vidíte, že komunisti nám berú demokratickú inštitúciu. (...) jeho hlavnou starosťou je, aby Dr. Slávik paralyzoval prácu amerických Slovákov.“⁸³

Od leta 1946 sa Slovenská liga v Amerike intenzívne pripravovala na svoj 28. kongres. Na prípravu nového programu, ktorý mal byť prijatý na kongrese, bol vytvorený výbor. Novým prvkom v činnosti Ligy bolo, že do jej činnosti sa zapojili aj príslušníci slovenského politického exilu. V predvečer konania kongresu sa v dňoch 2. – 6. septembra 1946 konala Youngstowne (Ohio) 29. konvencia Prvej katolíckej slovenskej jednoty (KSJ), ktorej výsledky významne ovplyvnili prípravu programových materiálov pripravovaných na 28. kongres Slovenskej ligy. Na konvencii bol zvolený Hlavný úrad I. KSJ na čele s predsedom Michalom J. Vargovičom. Prvá katolícka slovenská jednota so svojou 100 000 členskou základňou patrila k najväčším a najvýznamnejším fraternalistickým organizáciám združených v Slovenskej lige, svoje organizácie mala nielen v USA, ale aj v Kanade. Na konvencii bol prijatý Apel na prezidenta USA, kongres a OSN v otázke pomoci Slovensku, ako aj ďalšie rezolúcie adresované slovenskému národu, slovenskému politickému exilu, slovenským

83 Dr. Beneš, či chcete nás vyprovokovať, aby sme vám prekazili 200-miliónovú pôžičku? In: *Jednota (USA)*, roč. 56, 5. 6. 1946.

organizáciám a spolkom, ako aj rezolúcia týkajúcu sa väzneného Jozefa Tisa.

Prvá katolícka slovenská jednota sa v prijatých rezolúciách postavila na obranu štátnej samostatnosti a demokracie na Slovensku. V Pozdrave slovenskému národu bolo vyzdvihnuté víťazstvo demokratických síl na Slovensku v parlamentných voľbách v máji 1946, pričom bolo k slovenskému národu zdôraznené: „Vydržte vo svojom boji a robte tak, aby ste sa nedostali na lavicu obžalovaných vtedy, keď príde hodina spravodlivého rátania sa s bolševizmom. Budte neoblomní v presvedčení, že komunizmus a katolicizmus sa spojiť nijako nedajú, a že každý pokus spojiť tieto vnútorne i principiálne protichodné myšlienkové svety je pokusom márnym a môže skončiť vždy len porážkou a oklamaním katolicizmu. Svet sa už rozdelil do dvoch táborov: je tu tábor demokracie a tábor bolševizmu. Nezabúdajte v tejto osudnej chvíli sveta, kde je vaše miesto. Nepusťte zo svojho ani vtedy, keby ste mali z toho nejaké dočasné výhody.“⁸⁴ V otázke väzneného Tisa sa I. KSJ stotožnila so stanoviskom slovenských biskupov, ktoré 8. januára 1946 písomne adresovali SNR. Prvá katolícka slovenská jednota odvolala na konvencii svoj podpis pod rezolúciou prijatou na konferencii slovenských organizácií v Pittsburghu, v ktorej sa postavili za obnovenie Č-SR. V rezolúcii, adresovanej Slovenskej lige v Amerike, konvencia I. Katolíckej slovenskej jednoty odporučila, aby na blížiacom sa kongrese prijala program, ktorým sa aktívne zapojí do zápasu za demokraciu a slobodu slovenského národa.

V septembri 1946 sa v New Yorku konalo zasadanie Organizácie spoločnosti národov. Vedenie Slovenskej ligy sa rozhodlo využiť túto príležitosť, aby informovalo členské štáty OSN o slovenskej otázke ako o medzinárodnej otázke. Slovenská liga vypracovala pri tejto príležitosti aj memorandum o Hornej Orave a severnom Spiši násilne pričlenených k Poľsku, ktoré bolo zaslané delegácii USA, ako aj prezidentovi Trumanovi. Vedenie Ligy vyzvalo svoje zbory, ako aj pridružené fraternalistické organizácie, aby postupovali rovnakým spôsobom. V období 20. – 22. septembra 1946 zasadal v New Yorku aj Všeslovanský kongres, ovládaný komunistami a ľavicovými liberálmi, ktorý si nárokoval vystupovať

84 Rezolúcie vynesené na 29. konvencii K. J., vydržiavanej v dňoch 2. – 6. septembra 1946 v Youngstowne, Ohio. In: *Jednota (USA)*, roč. 56, 9. 10. 1946.

v mene príslušníkov slovanských národov žijúcich v USA. Tak ako v období vojny, aj po jej skončení, sa Slovenská liga rázne ohradila voči týmto politickým ambíciám Všeslovanského kongresu a dištancovala sa od neho ako od „piatej kolóny“ Moskvy.

V predvečer konania 28. kongresu Slovenskej ligy bol v tlačovom orgáne Prvej katolíckej slovenskej jednoty uverejnený redakčný článok, v ktorom bol ohlasovaný nový program Slovenskej ligy v Amerike. V článku bola zdôrazňovaná predovšetkým požiadavka práva slovenského národa na štátnu samostatnosť, odsúdenie naoktrojovaného ľudovodemokratického režimu na Slovensku a „čechoslováckej demokracie“.⁸⁵ V reakcii na početné intervencie vo Washingtone, ako aj na medializované stanoviská česko-slovenského veľvyslanca Slávika bolo v redakčnom článku zdôraznené, aby vedenie Slovenskej ligy aj naďalej venovalo zvýšenú pozornosť vnútropolitickému daniu na Slovensku a odmietli Slávikov názor, že ide o neprípustné miešanie sa do vnútorných vecí cudzieho štátu.

Očakávaný, 28. kongres Slovenskej ligy sa konal v dňoch 29. – 30. októbra 1946 v Detroite. (Delegáti Kanadskej slovenskej ligy zasadali paralelne vo Windsore.) Na kongrese sa zúčastnilo 160 delegátov a viac ako sto hostí. Veľkú pozornosť delegátov priťahoval najmä avizovaný návrh „budúceho programu“, ktorý na kongrese predložil „výbor budúceho programu Slovenskej ligy v Amerike“. V návrhu budúceho programu zaujala Slovenská liga postoj k nasledovným otázkam: k Česko-Slovenskej republike, Slovenskej republike, Jozefovi Tisovi, Slovenskej národnej rade, Slovenskému akčnému výboru a k trom –izmom. K otázke postoja Ligy k Č-SR bolo v návrhu konštatované, že Slovenská liga v období prvej Č-SR ako aj prvej Slovenskej republiky nikdy oficiálne nezaujala odmietavé stanovisko k Č-SR. Túto otázku, najmä po roku 1939, podmieňovala uplatnením slobodnej vôle národa. V rokoch 1944 – 1945 došlo k prehodnoteniu predchádzajúceho postoja Slovenskej ligy k Č-SR, keďže slovenskému národu nebolo umožnené slobodne a demokraticky sa rozhodnúť či chce mať vlastný štát, alebo či chce žiť v spoločnom štáte s českým národom. Česko-Slovenská republika bola obnovená na princípoch protislovenského čechoslovakizmu. Na tomto postoji

85 Pred kongresom Slovenskej ligy. In: *Jednota (USA)*, roč. 56, 23. 10. 1946.

Slovenskej ligy nič nemení ani tá skutočnosť, že Slováci majú v obnovennej Č-SR „záblesk autonómie“ (slovenské národné orgány) a predpokladajú, že „postupne odňatý bude Slovákom aj ten malý záblesk autonómie“.⁸⁶ Toto bol jeden z hlavných dôvodov prečo Slovenská liga odmietla akceptovať obnovenie Česko-Slovenskej republiky, ktorú považovali za nelegitímny, ilegálny štát. Z rovnakých dôvodov odmietli akceptovať aj Slovenskú národnú radu. Tento svoj zmenený postoj k Č-SR prezentovala Liga aj verejne: „Slovenská liga v Amerike teraz žiada, aby naozaj bol utvorený slovenský štát a potom, keď právoplatní zástupcovia toho štátu na odkaz slovenského národa budú si žiadať určité politické zjednotenie s iným štátom alebo štátmi, nuž to je ich vec. Budúcnosť slovenského národa nemôže byť istá a blahá bez úplnej politickej slobody“.⁸⁷

V nadväznosti na svoje predchádzajúce stanoviská, zaujala Slovenská liga zásadný postoj k „trom –izmom“ (nacizmus, fašizmus a komunizmus). Odmietavé stanovisko k uvedeným totalitným ideológiám nebolo v programe Slovenskej ligy konjunkturálnou otázkou.⁸⁸ Po porážke fašizmu, spojila Slovenská liga svoj zápas s medzinárodným komunizmom so zápasom za demokraciu a slobodu národov, konkrétne so zápasom za štátnu slobodu slovenského národa. „Nebyť dnes komunizmu, Slovensko by si s Benešom, s čechoslováctvom a s českým imperializmom už dnes ľahko pomohlo. Ale Slovensko je zotročené komunizmom. A komunistické bodáky, ktoré Beneša na pražský trón nazad dovedli, ho tam aj strážia a udržujú“.⁸⁹ V snahe umlčať hlas amerických Slovákov neváhala Praha použiť ani metódy totalitných režimov. Na základe príkazu ministerstva vnútra bol od 10. októbra 1946 zastavený do Č-SR dovoz slovenskej

86 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 18. Prejav o budúcom programe Slovenskej ligy vyneseny na kongrese Slovenskej ligy v meste Detroit, Mich., dňa 29. 10. 1946.

87 Slovenská liga v Amerike za samostatné Slovensko. In: *Jednota (USA)*, roč. 56, 6. 11. 1946.

88 Slovenská liga ostro odsúdila v rezolúcii, prijatej na 20. kongrese, 28. – 29. 4. 1938 v Pittsburghu, tak komunizmus, ako aj nacizmus a fašizmus.

89 Program Slovenskej ligy v Amerike prijatý na 28. kongrese. In: *Jednota (USA)*, roč. 56, 27. 11. 1946. Pozri tiež: Prejav o budúcom programe Slovenskej ligy vyneseny na kongrese Slovenskej ligy v meste Detroit, Mich., dňa 29. 10. 1946. (SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 18.)

krajanskej tlače z USA. Zákaz sa týkal predovšetkým časopisov *Jednota*, *Slovenská obrana*, *Slovák v Amerike* a *Osadné hlasy*.

Kongres potvrdil vo funkcii predsedu Slovenskej ligy Petra P. Jurčáka, tajomníka Jána A. Kocúra a pokladníka Jána Horeckého. Z personálneho hľadiska nedošlo vo vedení Ligy k žiadnym podstatným zmenám. Členom výkonného výboru zostal Msgr. Dubosh, ako aj kritizovaný Pruša. Delegáti Slovenskej ligy chceli týmto navonok demonštrovať svoju jednotu. Navrhovaný „budúci program“ Slovenskej ligy bol delegátmi jednomyselne schválený. Program vzbudil značnú pozornosť amerických Slovákov a bol publikovaný a zoširoka komentovaný nielen v krajanskej, ale aj v exilovej tlači.⁹⁰ Program za obnovenie štátnej samostatnosti Slovenska podporili aj Slovenský akčný výbor v Ríme a Slovenský revolučný odboj v Mníchove, ako aj väčšina slovenskej komunity v USA a v Kanade. Slovenská liga si opätovne potvrdila a upevnila svoju vedúcu pozíciu v krajanskom hnutí. V zmysle záverov 28. kongresu pripravil Jurčák 14. decembra 1946 *Apel* na prezidenta a kongres Spojených štátov a na zástupcov Spojených národov v ktorom žiadal, aby sa na Slovensku uskutočnil pod medzinárodnou kontrolou plebiscit, v ktorom by sa občania rozhodovali či chcú žiť v rámci Č-SR, v samostatnom slovenskom štáte, alebo vo federácii so susednými štátmi. Zároveň žiadali, aby sa rovnaký plebiscit uskutočnil aj na Hornej Orave a severnom Spiši, ktoré boli opäť pripojené k Poľsku.

Aj keď Slovenská liga s nadšením privítala výsledky parlamentných volieb na Slovensku, veľmi skoro zmenila svoj postoj k Slovenskej národnej rade, a to aj napriek tomu, že väčšinu mandátov získala vo voľbách Demokratická strana. Americkí Slováci zvlášť citlivo vnímali obmedzovanie demokracie, potláčanie ľudských práv a slobôd a najmä pokračujúce mocenské zásahy režimu proti cirkvám, veriacim, ako aj biskupom. Na 28. kongrese bola Slovenská národná rada označovaná

90 Pozri napríklad Program Slovenskej ligy v Amerike, prijatý na 28. kongrese. In: *Slobodné Slovensko*, roč. 1, 1946, č. 9; Rezolúcie vynesené na 28. kongrese Slovenskej ligy v Amerike, odbývanom v dňoch 29. – 30. 10. 1946 v Detoite, Mich. In: *Slobodné Slovensko*, roč. 2, 15. 1. 1947, č. 1. Mesačník *Slobodné Slovensko* bol tlačovým orgánom Slovenského revolučného hnutia. Vychádzal v Mníchove, redaktor Ján Sekera (Jozef Paučo).

ako „uzurpátorský orgán“, ktorý nebol zvolený v slobodných voľbách (absencia opozície, upretie volebného práva príslušníkom nemeckej a maďarskej menšiny, vylúčenie z volieb odporcov režimu) a preto nemá miesto v demokratickom zriadení.

Jednou z udalostí, ktorá v roku 1946 pútala na seba pozornosť amerických Slovákov bola aj pripravovaná oficiálna návšteva delegácie Slovenskej národnej rady v USA, vedená jej predsedom Jozefom Lettrichom. Ešte pred parlamentnými voľbami prevládal vo vedení Slovenskej ligy názor, že Liga sa nebude podieľať na oficiálnom privítaní delegácie SNR, keďže nereprezentuje skutočnú vôľu slovenského národa. Tento postoj verejne prezentoval predseda Slovenskej ligy Peter P. Jurčák už v apríli 1946: *„ako predseda Slovenskej ligy v Amerike týmto vyhlasujem pred americko-slovenskou verejnosťou, že táto naša celonárodná organizácia nebude vítať túto delegáciu. (...) My za bolševikmi nepôjdeme a nebudeme vítať zástupcov formy vlády, ktorá nerešpektuje Atlantickú chartu a štyri slobody (...) [Slovenská národná] rada reprezentuje komunistický režim a my komunizmus a jeho škodlivé sklony, nech ich predstiera kto chce, rozhodne zatracujeme“*.⁹¹

Na toto striktné odmietnutie delegácie SNR vedením Slovenskej ligy vplývali predovšetkým dva základné faktory. V slovenskej komunite v USA doznievali ostré spory okolo washingtonskej rezolúcie o SNR. Vedenie Slovenskej ligy, reprezentované Petrom P. Jurčákom, sa rozhodlo striktno sa vymedziť voči SNR a to aj napriek tomu, že po parlamentných voľbách získali v SNR väčšinu poslaneckých mandátov zástupcovia nekomunistických politických strán. Týmto svojim demonštratívnym postojom, určeným predovšetkým americkým Slovákom, chcelo Jurčákov vedenie definitívne uzavrieť nielen diskusiu okolo kontroverznej washingtonskej rezolúcie, ale aj rôzne medializované obvinenia vyslovené na adresu Slovenskej ligy, že kolaboruje s prokomunistickou SNR, že zradila slovenský národ a podobne. Druhý faktor, ktorý prispel k radikalizovaniu Slovenskej ligy bol slovenský politický exil, ktorý z pozície právnej kontinuity prvej Slovenskej republiky zásadne odmietal akceptovať nielen ľudovodemokratický režim, ale aj obnovenú

91 JURČÁK, P. P.: Slovenská liga v Amerike nebude vítať delegáciu Slovenskej národnej rady! In: *Jednota (USA)*, roč. 56, 10. 4. 1946.

Česko-Slovenskú republiku. V rezolúcii prijatej na 28. kongrese delegáti potvrdili svoje predchádzajúce postoje k SNR a vyslovili sa proti tomu, aby Slovenská liga vítala na americkej pôde delegáciu Slovenskej národnej rady.⁹²

Koncom novembra 1946 prišiel predseda SNR, Jozef Lettrich, na oficiálnu návštevu USA. Delegáciu Slovenskej národnej rady vítali len predstavitelia niektorých slovenských evanjelických spolkov, ako aj členovia a prívrženci komunistickej strany. Už prvé vyhlásenie Lettricha v New Yorku signalizovalo, že delegácia SNR plní v USA predovšetkým politicko-propagačné poslanie. Na otázku amerických novinárov, či sa ZSSR mieša do vnútorných vecí Č-SR Lettrich rigorózne vyhlásil, že: „ZSSR sa absolútne nemieša do našich vnútorných otázok“.⁹³ Nové politické dimenzie nadobudlo Lettrichove turné, keď sa 2. decembra 1946 začal pred Národným súdom v Bratislave politický proces proti J. Tisovi, A. Machovi a F. Ďurčanskému. Komunistická tlač, v snahe vyvolať polarizáciu v Demokratickej strane, demagogicky tvrdila, že predseda SNR Lettrich vraj ušiel do USA, aby sa zbavil zodpovednosti za proces prebiehajúci pred Národným súdom. Proces s Tisom zradikalizoval amerických Slovákov. Všeobecnú pozornosť vbudila „Rezolúcia clevelandských a lakewoodských zborov Slovenskej ligy“ prijatá 3. decembra 1946 v Clevelande, v ktorej nezvyčajne ostro protestovali proti návšteve delegácie SNR v USA. Za Clevelandskú oblastnú radu Slovenskej ligy rezolúciu podpísal predseda Jozef Dubnička.

Zamietavý postoj vedenia Slovenskej ligy voči delegácii SNR sa začal pragmaticky meniť v dôsledku začatého procesu s bývalým prezidentom prvej Slovenskej republiky J. Tisom. Vedenie Slovenskej ligy sa nakoniec rozhodlo nadviazať sprostredkovaný kontakt s delegáciou SNR. Z iniciatívy predsedu Zväzu slovenských kňazov Pittsburskej diecézy, Karola Hohoša, uskutočnila sa 9. decembra 1946 v pittsburskom hoteli William Penn dôverná schôdzka 30 katolíckych kňazov a 10 laikov s predsedom SNR Jozefom Lettrichom. Za Slovenskú ligu sa na stretnutí

92 Rezolúcia vynesená na XXVIII. kongrese Slovenskej ligy v Amerike, odobývanom v dňoch 29. a 30. októbra v Detroite, Mich. In: *Jednota (USA)*, roč. 56, 27. 11. 1946.

93 Podvodník medzi Vami. In: *Jednota (USA)*, roč. 56, 25. 12. 1946.

zúčastnil podpredseda Pavol Jamriška. Predmetom rokovania bola otázka politického procesu s J. Tisom, poštátnenie cirkevných škôl a internátov, otázka slovenských emigrantov a utečencov, postavenie SNR v Č-SR, zákaz dovozu niektorých slovenských časopisov z USA do Č-SR. Stretnutie, ako o ňom informovala krajanská tlač, však nemalo oficiálny, ale len „súkromný“ charakter.

Predseda SNR Jozef Lettrich vyjadril na stretnutí svoje prekvapenie, že proces s Tisom pred Národným súdom sa už začal. Vyhlásil, že on osobne, ako aj SNR protestovali proti tomu, že bývalý prezident Tiso bol z Prahy do Bratislavy prevezený v putách. V snahe upokojiť prítomných vyhlásil, že Tiso nebude odsúdený na smrť, lebo by sa stal martýrom. Zároveň vyjadril svoje osobné presvedčenie, že neskôr, podobne ako aj ďalší odsúdení, bude Tiso amnestovaný. V tejto súvislosti sa Lettrich vyjadril, že prezident Tiso by bol vraj lepšie urobil, keby počas vojny, tak, ako to urobil aj Beneš, emigroval do zahraničia. Ako poznamenal: „*Dnes by to s ním mohlo byť celkom ináč*“.⁹⁴

Na adresu slovenskej štátnosti a štátnej samostatnosti Slovenska sa Lettrich vyjadril v tom zmysle, že „*je rozhodne proti akejkoľvek slovenskej štátnosti, lebo to by znamenalo byť proti ČSR a on proti ČSR nemôže byť*“.⁹⁵ Podľa názoru predsedu SNR Slováci majú svoju budúcnosť zabezpečenú len s Čechmi a len v Česko-Slovenskej republike. Lettrichove slová vyvolali búrlivé protesty. Napriek tomu Lettrich naďalej obhajoval svoj názor, že pre slovenský národ niet inej cesty, než spojenie s Čechmi v spoločnom štáte. Podľa redaktora *Jednoty* Filipa A. Hrobáka predseda SNR sa veľmi úzkostlivo vyhýbal akýmkoľvek komentárom na adresu ZSSR a J. V. Stalina: „*Vedeli sme prečo. Prečo nám teda hovorí o slobode v cudzom rámci?*“⁹⁶

Objektívne však treba vziať do úvahy, že Lettrichova cesta v USA bola podrobne monitorovaná nielen pracovníkmi česko-slovenského veľvyslanectva vo Washingtone, ale aj komunistami v USA. Títo, usmerňovaní zo Slovenska Deziderom Benauom (KSS),

94 HROBÁK, A. F.: Stretnutie s Dr. Lettrichom roku 1946. In: *Kalendár Jednota na rok 1952*. Middletown 1952, s. 31.

95 Tamže, s. 47.

96 Tamže, s. 31.

organizovali na stránkach New Yorského denníka proti Lettrichovi rôzne provokácie.⁹⁷ Proti delegácii SNR v USA protestovali aj predstavitelia slovenských katolíckych spolkov a organizácií. Slovenská národná rada bola pranierovaná ako Slovenská národná „zrada“ a kritizovali Lettricha, že v USA navštevuje organizácie ovládané komunistami.⁹⁸ Krajanská tlač v USA polemizovala aj so slovenskou tlačou (*Čas, Národná obroda*), ktorá pozitívne hodnotila pôsobenie delegácie SNR v USA. V krajanskej tlači boli konfrontované výroky Lettricha v USA s výroky vedúcich činiteľov Demokratickej strany na Slovensku týkajúce sa či už zasahovania ZSSR do vnútorných vecí Slovenska (vyše 20 000 občanov odvlečených do ZSSR), alebo nerovnoprávneho postavenia Slovenska v Č-SR. Proti názorom Lettricha, ktoré prezentoval v USA, argumentovali oficiálnymi vyjadreniami funkcionárov Demokratickej strany: vyhláseniami poslanca Ústavodarného národného zhromaždenia (ÚNZ) Michala Kočvaru, alebo predsedu Najvyššieho kontrolného dvora Fedora Thurzu. Podľa vyjadrenia povereníka financií Mateja Joska, Slovenská národná rada nemala v obnovenej Č-SR ani také kompetencie, aké mali bývalé krajinské výbory.⁹⁹ Tieto aktivity vystupňovali agresívne útoky čechoslovakistov v USA proti Slovenskej lige.

V roku 1947 rezonovali v krajanskej tlači dve základné témy, ktoré polarizovali krajanské hnutie – stav demokracie na Slovensku (vrátane otázky slovenskej štátnosti) a začatý proces s J. Tisom pred Národným súdom. Hnutie na podporu demokracie a za štátnu samostatnosť Slovenska sa nieslo v znamení tradičného hesla Slovenskej ligy: „*Za tú našu slovenčinu*“ a oslovovalo široké vrstvy slovenského obyvateľstva v USA a v Kanade a to bez ohľadu na ich konfesijnú,

97 Lettrichova americká cesta mala v Č-SR i svoju súdnu dohru. Redaktor *Práce*, Dezider Benau, podal prostredníctvom Krajského súdu v Bratislave trestné oznámenie na Lettricha. Benau sa cítil byť osobne dotknutý článkom „O mojej americkej ceste“, ktorý Lettrich uverejnil v *Nových Prúdoch*, roč. 3, č. 2/1947. Imunitný výbor ÚNZ a následne aj SNR odmietli vydať Lettricha na trestné stíhanie.

98 KREMPASKÝ, Š.: Dr. Jozef Lettrich a jeho nájomníci utekali ako potkany z topiace sa lode. In: *Jednota* (USA), roč. 56, 11. 12. 1946.

99 KATOLÍCKY, J.: Podvodník medzi Vami. In: *Jednota* (USA), roč. 56, 25. 12. 1946.

sociálnu alebo politickú príslušnosť. Dňa 5. januára 1947 sa v New Yorku konalo, pod predsedníctvom Michala Sucháňa, veľké manifestačné zhromaždenie Východnej oblasti Slovenskej ligy v Amerike. Účastníci zdôrazňovali právo a povinnosť amerických Slovákov aktívne sa angažovať za slobodu a demokraciu, ako aj za dodržiavanie základných občianskych práv v starej vlasti. Na záver manifestačného zhromaždenia schválili účastníci „Apel za práva slovenského národa na vlastný život, za uskutočnenie plebiscitu na Slovensku a za obnovenie štátnej nezávislosti Slovenska v novej európskej demokracii“, ktorý sa rozhodli predložiť Bezpečnostnej rade OSN prostredníctvom prezidenta a členov Kongresu USA. Na dosiahnutie vytýčených cieľov sa rozhodli založiť Národný fond Slovenskej ligy.

Organizáciu zhromaždenia Východnej oblasti Slovenskej ligy zabezpečoval 1. zbor Slovenskej ligy, ktorý viedol Jozef Gondár. Predseda 1. zboru Slovenskej ligy vyzval zbory Slovenskej ligy vo východnej oblasti, aby v nedeľu, 26. januára 1947, usporiadali v slovenských osadách svätú omšu za slovenských martýrov, ktorí zahynuli v rukách „čechoslovácko – bolševického kata“, alebo trpia vo väzniciach. Živým symbolom ujarmeného Slovenska sa stal bývalý prezident Slovenskej republiky Jozef Tiso. Podujatia na záchranu Jozefa Tisa mali vyvrcholiť 5. júla 1947 na pripravovanej národnej manifestácii Východnej oblasti Slovenskej ligy a organizačne nadväzovali na obdobné akcie, ktoré v spolupráci s ďalšími fraternalistickými spolkami organizovala Slovenská liga od začiatku decembra 1946. Predseda Jurčák vyzval členov Slovenskej ligy, aby sa písomne obracali na predstaviteľov USA v snahe zabrániť vyneseniu rozsudku smrti nad Jozefom Tisom. Spolu s touto otázkou vedenie Slovenskej ligy informovalo medzinárodnú verejnosť aj o postavení slovenského národa v ľudovodemokratickom Česko-Slovensku a zároveň nastolovalo otázku obnovenia štátnej samostatnosti Slovenskej republiky.

Aktivity v tomto smere vyvíjali aj ďalšie slovenské organizácie v USA. Prvá katolícka slovenská jednota poslala 6. februára 1947 kábelogram predsedovi SNR J. Lettrichovi, v ktorom sa uvádzalo: „*Presvedčení sme, že nie slovenský národ súdi Tisu a slovenských činiteľov, ale stranícky a predpojatý súd, počínanie ktorého je nedemokratické, nekresťanské,*

nespravodlivé a rozhodne nie je v najvyšších záujmoch slovenského národa. Zastavte to hriešne, nebratské súdenie, ktoré národnú jednotnosť a budúcu existenciu národa ohrozuje“.¹⁰⁰ Prvá katolícka slovenská jednota v liste, adresovanom prezidentovi Trumanovi a Kongresu USA, žiadala prešetriť aj otázku vzdania sa bývalého prezidenta Tisu a slovenskej vlády do ochrany americkej armády a „neskoršie odovzdanie týchto osôb armádou Spojených štátov, z príkazu štátneho departmentu Spojených štátov, komisii pre vojnových zločincov“.¹⁰¹ Tak ako na Slovensku, aj v USA a v Kanade, drvivá väčšina Slovákov bola nielen proti udeleniu trestu smrti J. Tisovi, ale aj proti jeho postaveniu pred súd.

Do mediálnych polemík o slovenskej štátnosti a slovensko-českých vzťahov sa zapojil aj prezident Edvard Beneš. Vyhlásenia a rozhovory, ktoré poskytoval Beneš pre domáce, ako aj zahraničné tlačové agentúry, vzbudzovali pozornosť nielen slovenského exilu, ale aj amerických Slovákov. Z pozície českého šovinizmu Beneš tvrdohlavo odmietal akceptovať nielen samotnú existenciu slovenského národa, ale aj akúkoľvek podobu slovenskej štátnosti. Podľa Benešových názorov bola absolútne vylúčená nielen federalizácia Č-SR, ktorú považoval za zdroj vnútroštátnej krízy, ale aj akákoľvek podoba stredoeurópskej federácie: „Dnes všetky plány týkajúce sa nejakej stredoeurópskej federácie sú odbúrané ... od tej chvíle, keď Rusko sa dostalo na druhú stranu Karpát [pripojenie Podkarpatskej Rusi k ZSSR]“.¹⁰² Z geopolitického hľadiska, hlavným strategickým spojencom ľudovodemokratickej Č-SR sa stala Moskva a pre Beneša a Gottwalda bolo vylúčené, aby Česko nemalo spoločné hranice so ZSSR. Z tohto hľadiska Beneš skôr uprednostňoval začlenenie Slovenska do rámca ZSSR, než jeho osamostatnenie sa: „nezávislé Slovensko v budúcnosti by nebolo prijateľné Čechom pod nijakými okolnosťami. Česi majú na jednej strane 70 miliónov Nemcov, musia mať Rusko ako suseda (...) Preto nemohli by prijať nezávislé

100 *Jednota* (USA), roč. 57, 12. 2. 1947.

101 List podpísal predseda I. KSJ Michal J. Vargovič a tajomník Ján Sabol. *Cleveland* (Oh.), 8. 3. 1947. Archív krajského múzea MS, Bratislava. Nespracovaný materiál.

102 Článok, uverejnený v *New York Times* 17. 2. 1947, publikovala *Jednota* pod názvom Beneš proti federácii. In: *Jednota* (USA), roč. 57, 19. 2. 1947.

Slovensko. Je to podstatný problém pre existenciu Čechov ako národa a štátu, a je to tiež aj poučenie z Mníchova“.¹⁰³ České politické elity sa od roku 1918 vždy pozerali na slovenskú otázku v Č-SR z hľadiska svojich vlastných národno-štátnych záujmov a jedine z tohto zorného uhla boli ochotné podporovať slovenské snahy.

Medializované názory prezidenta Beneša vyvolávali medzi americkými Slovákmí veľké pobúrenie a odpor. Beneš totiž začal vystupovať nielen ako predstaviteľ satelitného štátu, ovládaného Moskvou, ale aj ako „hovorca Kremľa“. Vodca britských konzervatívcov Winston Churchill vo svojom všeobecne známom prejave v Curychu, 19. septembra 1946, prihlásil sa k myšlienke európskej integrácie: „*Musíme vybudovať niečo, ako Spojené štáty európske*“. Jeho slová obleteli celý svet. Podporu myšlienke federalizovanej Európy zopakoval aj v rozhovore pre časopis *United Nations World*. Proti Churchillovým názorom ostro vystúpil najmä prezident ľudovodemokratickej Č-SR Beneš, ktorý v polemickej reakcii vyhlásil: „*Lud Európy si je vedomý toho, že taká organizácia bez Sovietskeho zväzu by sa mohla ľahko stať organizáciou proti Sovietskemu zväzu*“.¹⁰⁴ Aby dodal svojim slovám váhu, začal sa otvorene vyhrážať Veľkej Británii a USA, že prípadný vojnový konflikt so ZSSR by pre nich znamenal katastrofu. Beneš sa na medzinárodnej scéne prezentoval ako oddaný Stalinov paholok. Pakt Beneša so Stalinom, uzavretý v roku 1943, bol zo strany amerických Slovákov premetom neustálej kritiky: „*Terajšia situácia na Slovensku svedčí o tom, že nie Beneš je hlavným pánom na Slovensku, ale tí, ktorým sa zapredal – bolševici*“.¹⁰⁵ Medzinárodno-politické postavenie ľudovodemokratickej Č-SR, ako satelitného štátu ZSSR, bolo jedným z hlavných dôvodov prečo nielen slovenský exil, ale

103 Tamže.

104 DRÁČ, M.: Beneš proti Churchillovi. In: *Jednota* (USA), roč. 57, 25. 6. 1947. Autor článku, študent Fakulty novinárstva „Pro Deo“ na Lateránskej univerzite v Ríme, František Chajma, vyslovil v závere svojho článku myšlienku, že do budúcnosti bude zaujímavé sledovať, kto bol „lepším prorokom“ – W. Churchill so svojou víziou zjednotenej Európy, alebo geniálny český vizionár Beneš, ktorý, obhajujúc imperiálne záujmy Stalinovej Moskvy, zmietol zo stola projekt zjednotenej Európy.

105 Slovenská otázka. In: *Kalendár Jednota*, 1947, roč. 50. Middletown 1947, s. 38.

aj americkí Slováci označovali obnovenú republiku ako „vazalský štát“, alebo ako „Stalinov protektorát“ a odmietali ju akceptovať.

To boli hlavné dôvody, prečo vedenie Slovenskej ligy oficiálne požiadalo prezidenta Trumana, aby USA pojali Slovensko do svojho strategického programu zadržiavania medzinárodného komunizmu a bránili demokraciu na Slovensku pred zásahmi promoskovskej pražskej vlády: „Žiadame a prosíme, aby prezident a vláda Spojených štátov pojala aj Slovensko do svojho programu ochrany proti bolševickému totalitarizmu¹⁰⁶, reprezentovanému na Slovensku orgánmi československej komunistickej vlády Gottwalda a Beneša, a aby na Slovensko bola vyslaná stála vojenská a hospodárska misia, ktorá by sa rozhodne postavila na ochranu demokratických zásad slovenského ľudu, lebo tento tak skvele pred celým svetom dokumentoval svoje protibolševické a demokratické zmýšľanie, a aby tak nášmu národu bolo zabezpečené právo v zmysle zásad Atlantickej charty rozhodnúť slobodne o svojom samostatnom a demokratickom osude.“¹⁰⁷ Po prejave W. Churchilla na univerzite vo Fultone (USA) sa vo svetovej tlači nanovo komentovali a analyzovali možnosti nového svetového vojnového konfliktu. Podľa Karola Sidora v Európe boli dve potenciálne ohniská vypuknutia III. svetovej vojny medzi USA a ZSSR: ozbrojené konflikty na grécko-bulharskej hranici, respektíve územné spory a konflikty na juhoslovansko-talianskej hranici.¹⁰⁸

Myšlienku zjednotenej Európy, ktorej subjektom sa stanú národné štáty, podporovali predstavitelia slovenského exilu Peter Prídavok, Ferdinand Ďurčanský, Karol Sidor, Jozef M. Kirschbaum, Jozef Paučo, ako aj Slovenská liga v Amerike. Tieto myšlienky oslovovali aj nebohého Milana Hodžu, ako aj Štefana Osuského a ďalších. Predseda Slovenskej národnej rady v Londýne, Peter Prídavok, odmietal federalizáciu Č-SR ako v danej dobe už vývojom prekonanú: „Slovák, bez slovenského štátu, ako medzinárodno-právny pojem nejestvuje.“ Po skúsenostiach

106 Trumanova doktrína zadržiavania komunizmu bola prezidentom USA vyhlásená na zasadnutí kongresu, 14. marca 1947, v súvislosti s vnútropolitickými udalosťami v Grécku a v Turecku.

107 Trumanova doktrína a Slovensko. In: *Jednota (USA)*, roč. 57, 25. 6. 1947.

108 KOTVA, P.: Európske hovorenie o tretej vojne. In: *Jednota (USA)*, roč. 57, 10. 9. 1947.

z predchádzajúcej vojny navrhoval vytvorenie stredoeurópskej, alebo európskej federácie: „*Keď terajší (dúfajme, že dočasný) európsky chaos pomíne, Slováci sa musia do rodiny európskych národov znova zaradiť ako samostatný národ. A samostatný národ nikdy v histórii nejestvoval, ani nikdy nebude jestvovať, bez vlastného, samostatného štátu*“.¹⁰⁹ Predtým, ako Slovensko vstúpi do európskych federatívnych zväzkov, musí sa osamostatniť, aby v zjednotenej Európe mohlo byť akceptované ako rovnocenný člen. A práve z hľadiska európskeho integračného procesu označil Prídavok ľudovodemokratickú Č-SR ako „*sezónny štát*“, ktorý zanikne spolu s pádom komunizmu v ZSSR. Parafrázujúc slávny výrok Marcusa Porciusa Cata staršieho, vyslovený v rímskom senáte na adresu Kartága, Prídavok napísal: „*Ceterum autem censeo Czechoslovakian esse delendam! Československo musí zmiznúť!*“¹¹⁰, aby európsky integračný proces mohol byť v strednej Európe úspešne zavŕšený.

Celkovú atmosféru príprav 29. kongresu Slovenskej ligy v Amerike ovplyvnili v roku 1947 dva základné faktory: prehĺbujúce sa rozpory v slovenskom exile, rozdelenom na skupinu F. Ďurčanského a K. Sidora a poprava Jozefa Tisa. Predovšetkým Tisova poprava v značnej miere prispela k zradikalizovaniu nielen slovenského exilu, ale aj krajanského hnutia v USA a v Kanade. Slovenská Amerika, reprezentovaná Slovenskou ligou, definitívne a jednoznačne prešla v roku 1947 na pozíciu obhajoby štátnej samostatnosti Slovenskej republiky a a priori odmietala akceptovať Česko-Slovenskú republiku a jej nedemokratický režim. Zápas za obnovenie štátnej samostatnosti Slovenska nerozlučne spojil po 18. apríli 1947 program Slovenskej ligy s programom slovenského exilu. Ako bolo v tejto súvislosti konštatované, popravou Tisa, bola medzi Slováckmi a Čechmi vykopaná hlboká priepasť, ktorú už nebolo možné prekonať: „*lebo nad priepaťou, ktorá oddeluje Slovákov a Čechov stojí príznak šibenice, na ktorej skončil svoj život Dr. Jozef Tiso. (...) Pre Slovákov ostáva len jedna cesta: cesta k slovenskej štátnej samostatnosti*“.¹¹¹ Toto stanovisko

109 PRÍDAVOK, P.: Kde je národ, tam musí byť štát! In: *Jednota* (USA), roč. 57, 26. 3. 1947.

110 Tamže.

111 SKALA, P.: Cesta zarúbaná. In: *Jednota. Katolícky kalendár na r. 1948*. Middletown 1948, s. 36. (Podčiarknuté v texte.)

tľmočil americkým Slovákom pred pripravovaným kongresom aj čestný predseda Slovenskej ligy Peter P. Hletko: *„vedúci činitelia Slovenskej ligy sa neraz osvedčili, že Slovenská liga je za štátnu samostatnosť Slovenska, lebo len v samostatnom slovenskom štáte vidí prameň slobodnej slovenskej budúcnosti. (...) Česko-Slovenská republika je neprirodzený, umelý a násilný štátny útvar, ktorý v nijakom ohľade nezodpovedá životným potrebám, prirodzeným túžbam a záujmom slovenského národa. (...) Slovenská liga môže dnes na adresu pražských pánov a ich bratislavských prisluhovačov odkázať, že americkí Slováci s nikým ani debatovať ani vyjednávať nebudú. (...) Spolužitie Slovákov v spoločnom štáte s Čechmi je pre slovenský národ ponížujúce, pre slovenské záujmy škodlivé a pre slovenskú budúcnosť nebezpečné. Slovenská liga je za samostatný slovenský štát, lebo štátna samostatnosť Slovenska je túžbou a záchranou slovenského národa.“*¹¹² Štátna samostatnosť Slovenska sa stala ústredným bodom programu Slovenskej ligy až do zániku Československej federatívnej republiky (ČSFR) v roku 1993

Odmietnutie Č-SR a podpora štátnej nezávislosti Slovenska bola pred kongresom oficiálne avizovaná v „Prehlase k americkej Slovači“ z júla 1947 a najmä vo „Vyhlásení Slovenskej ligy“ z 12. augusta 1947, podpísanom predsedom P. P. Jurčákom a tajomníkom J. A. Kocúrom. Na Slovenskú ligu v Amerike sa v tomto prelomovom čase upierali pohľady nielen krajských spolkov a organizácií vo svete, ale aj exilových organizácií (Slovenskej národnej rady v Londýne, Slovenského akčného výboru, Slovenského revolučného odboja, ako aj skupiny exulantov okolo K. Sidora vo Vatikáne). Na druhej strane americkí Slováci začali veľmi emotívne vnímať prehľbujúce sa rozpory v slovenskom exilovom hnutí, ktoré začali citelne polarizovať aj slovenskú Ameriku. Známa osobnosť amerických Slovákov, rev. Slavo Morávek, v liste tajomníkovi Slovenskej ligy vyjadril názory väčšiny slovenskej komunity v USA: *„Bolo by na čase, aby Sidor – Ďurčanský dali bodku k svojim osobným bojom, alebo náhľadom a pracovali za dobro svojho národa. Miesta pre nich je dosť. Obaja sú zaslúžilí mužovia a nemilo týka sa nás, keď sa pustia do*

112 HLETKO, P. P.: Slovenská liga na správnej ceste. In: *Jednota* (USA), roč. 57, 10. 9. 1947. Pozri tiež PÍR, A. V.: Slovenská liga za slobodu i Slovenský štát. In: *Jednota* (USA), roč. 57, 3. 9. 1947.

vlasov pre menšie veci“.¹¹³ V rovnakom duchu vyzýval najmä slovenský exil k jednote aj spišský biskup Ján Vojtaššák: „*i Vy, Fero [Ďurčanský], i Vy, Karol [Sidor], i Ty, Peter [Prídavok], i Ty, Pavel [Čarnogurský], všetci pracujte svorne a jednotne...*“¹¹⁴ Nejednotnosť slovenského exilu nielenže ochromovala jeho akcieschopnosť v zahraničí, ale mala negatívny dopad aj na domáce protikomunistické hnutie.

Vplyvná skupina slovenských emigrantov okolo Karola Sidora vo Vatikáne, ktorá sa v rokoch 1945 – 1948 odmietala aktívne politicky angažovať, začala v rokoch 1946 – 1947 intenzívne presadzovať myšlienku, aby sa Slovenská liga ujala vedúceho postavenia v slovenskom exilovom hnutí. Spôsob, ako to chceli dosiahnuť bol však kontraproduktívny.¹¹⁵ V snahe prekonať osobné rozpory medzi Sidorom a Ďurčanským,¹¹⁶ podporoval myšlienku zjednotenia aj Peter Prídavok. Vedenie Slovenskej ligy si už v roku 1946 začalo postupne osvojovať lákavý návrh sidorovcov, aby sa Liga, tak ako v čase Prvej svetovej vojny, postavila do čela slovenského exilu, čo vyvolávalo nové rozpory a konflikty so Slovenským akčným výborom. Podstatou uvedeného návrhu totiž bolo spochybniť vedúce postavenie Slovenského akčného výboru v exilovom hnutí. Táto iniciatíva nevychádzala zo samotnej Ligy, ale najmä od skupiny emigrantov z okolia K. Sidora (K. Čulen, F. Hrušovský, M. Šprinc). Slovenská liga v Amerike však nemohla v zmysle svojej ústavy a stanov¹¹⁷ oficiálne vystupovať ako politický reprezentant slovenského národa, neumožňovali jej to ani americké zákony. Túto skutočnosť si uvedomovali aj prívrženci Ďurčanského a snahu vedenia Slovenskej ligy, postaviť sa

113 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 6. List S. Morávka, Connellsville, Pa., 29. 8. 1947, adresovaný J. A. Kocúrovi.

114 Tamže, šk. 9. P. Prídavok: List bojovníkom za slovenskú slobodu a samostatnosť, júl 1947; List biskupa J. Vojtaššáka, Spišská Kapitula 20. 3. 1947, adresovaný Fr. Jánovi Bobrovi (Ferdinand Ďurčanský), klerik, študujúci v Ríme.

115 Pozri najmä rozsiahly článok ČULEN, K.: Úprimné slovo do vlastných radov. In: *Jednota (USA)*, roč. 57, 20. 8. 1947.

116 PRÍDAVOK, P.: List bojovníkom za slovenskú slobodu a samostatnosť. In: *Jednota (USA)*, roč. 57, 20. 8. 1947.

117 Ústava a stanovy Slovenskej ligy v Amerike. Prijaté na Kongrese Slovenskej ligy 28. – 30. 6. 1922 v Pittsburghu, Pa.

na čelo exilového hnutia, vnímali ako krok nepriateľsky zameraný proti Slovenskému akčnému výboru.¹¹⁸

Ohlasovanú ambíciu vedenia Slovenskej ligy v Amerike, postaviť sa do čela slovenského exilového hnutia a zjednotiť ho, mal schváliť pripravovaný 29. kongres. Toto „zjednotenie“ malo mať programový a nie organizačný charakter, s tým, že Slovenská liga by bola exilovými organizáciami akceptovaná ako politický reprezentant umlčaného národa. Najdôležitejšia úloha bola pripisovaná programu, ktorý mal schváliť pripravovaný kongres a okolo ktorého by sa zjednotil celý slovenský exil, zastrešovaný Slovenskou ligou. Prípravou memoranda bol poverený František Hrušovský¹¹⁹, ktorý v druhej polovici roka 1947 pricestoval z Ríma do USA. Usadil sa v Clevelande, kde spolu s Mikulášom Šprincom (pricestoval do USA už v roku 1946), pôsobil ako pedagóg na slovenskej, benediktínskej Vyššej škole. V septembri 1947 mal Hrušovský vypracovaný už prvý variant memoranda, ktorý rozposlal na posúdenie niektorým vedúcim predstaviteľom Slovenskej ligy.¹²⁰ V nasledujúcom období venovalo vedenie Ligy veľkú pozornosť príprave memoranda, ktoré sa malo stať akousi novou Pittsburskou dohodou. Na začiatku studenej vojny sa totiž zahranično-politická situácia javila prízrivejšia, aby slovenská otázka v Č-SR bola otvorená ako medzinárodný problém.¹²¹

118 Hneď po ustanovení Slovenskej národnej rady v zahraničí sa vedenie Slovenskej ligy pragmaticky „zrieklo“ vedúceho postavenia v slovenskom exile. Slovenská liga otvorene podporila SNRvZ, ako jediného reprezentanta slovenského exilového hnutia a verejne vyzvala všetky exilové organizácie, aby sa s ňou zlúčili. Argumentovali aj tým, že Slovenská liga bude finančne odporovať len SNRvZ a tie organizácie, ktoré sa s ňou zlúčia.

119 František Hrušovský (1903 – 1956) – vysokoškolský profesor, historik. V r. 1945 emigroval so skupinou pracovníkov MS, vedenou správcom Jozefom Cígerom – Hronským. V zahraničí spolupracoval s K. Sidorom. Od r. 1952 vedúci Slovenského ústavu v Clevelande. Po smrti Sidora a krátkom predsedníctve Ferdinanda Mondoka, vykonával až do svojej smrti funkciu predsedu Slovenskej národnej rady v zahraničí.

120 Archív Krajanského múzea MS Bratislava, korešpondencia F. Hrušovského. Nespracovaný materiál.

121 BOBÁK, J.: Jozef M. Kirschbaum: Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil. K začiatkom činnosti slovenského politického exilu. In: *Historický zborník*, roč. 12, č. 1 – 2/2002, s. 82 – 108.

S veľkými nádejami očakávaný 29. kongres Slovenskej ligy v Amerike sa konal v dňoch 20. – 22. októbra 1947 v hoteli Holleden v Clevelande (Ohio). Kongres sa konal v jubilejnom 40. výročí založenia Slovenskej a zúčastnilo sa na ňom takmer 200 delegátov a 50 hostí. Správu o činnosti Ligy od konania 28. kongresu v Detroite predniesol jej predseda Peter P. Jurčák. Po prednesení hlavnej správy nasledovali správy jednotlivých orgánov a výborov Slovenskej ligy. Na záver prvého pracovného dňa predložil Filip A. Hrobák delegátom na schválenie deklaráciu, ktorá bola následne poskytnutá tlači.¹²² V deklarácii delegáti kongresu kritizovali potláčanie demokracie a porušovanie základných ľudských práv a slobôd v Č-SR a vyzvali americkú vládu, aby prestala spolupracovať s pražskou vládou. Zároveň podporili právo slovenského národa na vlastný, nezávislý štát.

Druhý deň pracovného rokovania sa niesol v znamení memoranda, ktoré predniesol čestný predseda Peter P. Hletko. Clevelanské memorandum Slovenskej ligy v Amerike predstavuje ucelený dokument, ktorý sa skladá z troch základných častí.¹²³ V úvodnej časti je zdôvodňované právo a povinnosť Slovenskej ligy obhajovať v zahraničí národné a štátne záujmy slovenského národa. V prvej časti memoranda je definované, že Slovenská liga bude svoje poslanie a úlohu, ako „*slobodnej a jedinej reprezentantky politickej vôle slovenského národa vykonávať dotiaľ, kým sa buď na území Slovenska, alebo za jeho hranicami neutvorí taká ustanovizeň, ktorá bude môcť túto úlohu a funkciu právoplatne prevziať a vykonávať. Slovenská liga odovzdá svoju zodpovednú úlohu a funkciu len takému orgánu, ktorý sama za primeranú, oprávnenú a dôstojnú reprezentáciu slovenského národa uzná a s ktorým bude môcť za životné záujmy slovenského národa spolupracovať.*“¹²⁴ Okrem tejto národno-

122 Deklarácia 29. kongresu Slovenskej ligy v Amerike. In: *Jednota (USA)*, roč. 57, 29. 10. 1947.

123 Bližšie pozri BOBÁK, J.: Slovenská liga a Clevelanské memorandum. In: *Historický zborník*, roč. 10, č. 1/2000, s. 125 – 143.

124 BOBÁK, J.: Slovenská liga a Clevelanské memorandum, s. 132. V publikovanom dokumente, vydanom vo forme brožúry, sú tieto striktné formulácie zmiernené a zmenená je aj jeho obsahová štruktúra. V publikovanom texte sa napríklad nepíše o Slovenskej lige ako o „*slobodnej a jedinej reprezentantke politickej vôle slovenského národa*“, ale len o „*slobodnej reprezentantke...*“ Bližšie pozri:

reprezentatívnej úlohy Slovenskej ligy je v prvej časti zdôvodnená koncepcia národnej svojbytnosti Slovákov a samostatného štátu, ktorý je ponímaný „ako jediná forma slobodného slovenského života“.

Postavenie slovenského národa a slovenského štátu nie je v memorande vnímané izolovane, mimo európskeho integračného procesu. Slovenská liga opäť podporila vytvorenie federatívneho zväzku európskych štátov na národno-štátnom princípe. Súčasťou tohto integračného celku mala sa stať aj stredoeurópska federácia. Slovenská liga podporovala projekt stredoeurópskej federácie, ak splňal tri základné podmienky:¹²⁵

1. stane sa súčasťou západnej demokracie a civilizácie;
2. vnútorný život jeho členských štátov a ich vzájomný vzťah bude budovaný na kresťansko-demokratických princípoch vzájomnej úcty a solidarity;
3. súčasťou stredoeurópskej federácie bude aj Slovenská republika, ako rovnoprávny člen a osobitný štát.

V druhej časti Clevelandského memoranda je z historického hľadiska zdôvodňované právo slovenského národa na vlastný, nezávislý štát. Ťažisko analýzy je sústredené na 20. storočie – postavenie slovenského národa v prvej Č-SR, vznik prvej Slovenskej republiky a obnovenie Č-SR v roku 1945. V tretej časti memoranda je definovaný postoj Slovenskej ligy k ľudovodemokratickému režimu, k otázke slovanskej spolupráce, ako aj ku Kongresu Slovanov v Amerike.

Slovenská liga odmietla akceptovať takzvaný ľudovodemokratický režim, nastolený na Slovensku v rokoch 1944 – 1945, ako nedemokratickú formu komunistického systému. Na jednej strane vyjadrili podporu myšlienke slovanskej vzájomnosti, ale zároveň rezolútne odmietli „slovanské bratstvo“, hlásané Moskvou, ako „propagandu bolševického imperializmu“, ktoré „nie je hlasom ruského národa, ubitého bolševizmom, nie je hlasom ani jedného slovanského národa, trpiaceho pod komunistickou diktatúrou, je to nemravný podvod komunistickej propagandy, ktorá veľkú myšlienku slovanského bratstva zneužíva na zastreté ciele svojho výboja.“¹²⁶

Memorandum Slovenskej ligy v Amerike prijaté XXIX. kongresom 21. októbra 1947 v Clevelande, Ohio. Vydala Slovenská liga v Amerike 1947, s. 7.

125 BOBÁK, J.: Slovenská liga a Clevelandské memorandum, s. 135.

126 Tamže, s. 141.

Delegáti kongresu sa ostro ohradili voči tomu, aby Kongres Slovanov v Amerike sa prezentoval ako predstaviteľ 15 miliónov Slovanov žijúcich v USA.

Clevelandské memorandum je významným historickým dokumentom. Prezentuje úroveň politického myslenia americkej krajanskej komunity po skončení vojny. I keď cesta realizácie základných cieľov, vytýčených v memorande, bola veľmi komplikovaná a zložitá, natrvalo však ovplyvnilo nielen amerických a kanadských Slovákov, ale aj programy a programové ciele slovenského exilu, reprezentovaného F. Ďurčanským a K. Sidorom a neskôr Svetovým kongresom Slovákov. Podstatou Clevelandského memoranda bolo prihlásenie sa Slovenskej ligy k myšlienke štátnej samostatnosti Slovenska a k európskemu integračnému procesu, ktorého rovnocennou súčasťou sa stane aj Slovenská republika.

Politický prevrat v Česko-Slovensku vo februári 1948 zmenil vnútropolitickú situáciu nielen v republike, ale aj v exilovom hnutí. Bývalí politickí spojenci komunistov, a to či už z radov českých alebo slovenských občianskych strán, boli nútení emigrovať. V rokoch 1948 – 1949 sa začali v zahraničí politicky organizovať a angažovať. I keď „ľudovodemokratickú emigráciu“ spájali so slovenským exilom spoločný zápas proti komunizmu, ich vzájomnú spoluprácu vylučovala a znemožňovala ideológia čechoslovakizmu, ku ktorej sa otvorene hlásili najmä bývalí predstavitelia českých politických strán (Peter Zenkl, Ferdinand Peroutka). Výnimku z tejto emigračnej vlny tvorili len jednotlivci, ktorí sa aktívne zapojili do činnosti slovenského exilu: napríklad bývalí poslanci za Demokratickú stranu Emanuel T. Böhm a Štefan Blažko, alebo podpredseda Strany slobody Jozef Hanzel, ktorý začal od roku 1949 vydávať v Paríži dvojtyždenník *Slovenský národ*.

Proces organizačného zjednocovania sa čechoslovakistického exilu však nebol jednoduchý. Najmä národní socialisti viedli spory s bývalými predstaviteľmi Demokratickej strany o existencii slovenského národa, o podobe autonómie Slovenska v rámci Č-SR a podobne. Trvalo rok, od februárového prevratu v 1948, až sa čechoslovakistická emigrácia dohodla na spoločnom programe a 25. februára 1949 založili Radu slobodného Československa. Do čela predsedníctva bol ustanovený Petr Zenkl a jeho

zástupcom sa stal Jozef Lettrich. Zo známejších Slovákov sa členmi Rady stali Jozef Dieška, Martin Kvetko, Štefan Osuský, Ján Papánek, Juraj Slávik. Sídлом Rady sa stal Washington. Financovaná bola z amerického štátneho rozpočtu a finančne, ako aj politicky bola závislá na americkej vláde. Spory okolo riešenie slovenskej otázky pretrvávali v Rade od počiatku a boli jednou z hlavných príčin jej vnútorného rozpadu v roku 1951. Rada zanikla v roku 1967, keď americká vláda ju prestala financovať. Ani bývalí členovia DS neboli v otázke slovenskej štátnosti jednotní a rozdelili sa na skupinu F. Hodžu a skupinu J. Lettricha. Lettrichovci sa neskôr združili do Výboru pre slobodné Československo. V dôsledku pretrvávajúcich sporov o riešení slovenskej otázky sa čoskoro oddelili a v roku 1963 si založili Stálu konferenciu slovenských demokratických exulantov. Po smrti Lettricha (1969) sa však z nej stala marginálna organizácia uzavretá do svojich vlastných problémov.

Slovenská liga v Amerike hneď po februárovom prevrate v Č-SR vydala „Prehlásenie“, v ktorom odsúdila uzurpovanie moci komunistami a zároveň poukázala aj na to, *„kto takýto vývin politických pomerov vedome alebo nevedome podporoval a kto teda nesie za dnešný stav zodpovednosť“*.¹²⁷ Bývalí politickí spojenci KSČ, ktorí emigrovali na Západ sa od prvého dňa dostávali do otvorenej konfrontácie nielen s predstaviteľmi slovenského exilu, ale aj s krajanským hnutím, ktoré stálo na pozícii antikomunizmu a obhajoby štátnej samostatnosti Slovenska. Tieto postoje boli síce z osobného hľadiska pochopiteľné, ale veľmi skoro sa ukázali ako politicky krátkozraké. Znemožnili vytvoriť širšiu politickú a ideovú platformu v zápase za demokraciu a slovenskú štátnosť. Tento jav však nebol len špecificky slovenský, ale rovnaké konflikty vznikali po uchopení moci komunistami a následnej emigrácii ich bývalých spojencov na Západ aj v iných emigračných skupinách zo sovietskej sféry vplyvu.

Vedenie Slovenskej ligy citelne postihli v roku 1948 úmrtia dvoch jej kľúčových funkcionárov – 13. júla 1948 zomrel dlhoročný tajomník Ján A. Kocúr a 20. decembra 1948 predseda Peter P. Jurčák. (V marci 1947 zomrel signatár Cleverlandskej a Pittsburskej dohody, bývalý predseda Slovenskej

127 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 18.

ligy Jozef Hušek.) Predsedom Ligy sa stal jej dlhoročný funkcionár Pavol Jamriška. Kredit Slovenskej ligy bol v tomto období veľmi vysoký. Ako reprezentantku krajanského hnutia ju uznávali nielen fraternalistické organizácie, ale aj predstavitelia slovenského exilu. Organizovanie sa čechoslovakistickej emigrácie v zahraničí, po februári 1948, podnietilo k politickým aktivitám aj K. Sidora. Po dohode s Petrom Prídavkom bola koncom roka 1948 zreorganizovaná Slovenska národná rada v Londýne a vytvorená Slovenská národná rada v zahraničí na čele so Sidorom.¹²⁸ Jej programovým heslom bolo: „*Samostatný slovenský štát vo sfederalizovanej Európe*“. Zároveň Sidor založil Stranu slovenskej kresťanskej demokracie, ktorej program bol v podstate totožný s programom SNRvZ. Predsedom strany sa stal Karol Sidor.

Slovenská liga už v rokoch 1945 – 1948 jednostranne uprednostňovala a podporovala K. Sidora a jeho skupinu. Po založení Slovenskej národnej rady v zahraničí sa otvorene postavila na Sidorovu stranu a vyzvala ostatné exilové skupiny, aby sa zjednotili v jej rámci. Výzva sa však minula účinku a vyvolala ostré spory, ktoré zasiahli aj krajanskú komunitu v USA a Kanade. Americkí Slováci sa začali deliť na dva tábory. Väčšia časť, reprezentovaná Slovenskou ligou, Prvou katolíckou slovenskou jednotou a časopismi *Jednota* a *Slovenská obrana*, podporovala Sidora. Menšia časť, reprezentovaná Združením slovenských katolíkov a časopisom *Slovák v Amerike*, sa zasa prikláňala na stranu Ďurčanského. Pričom aj v týchto organizáciách došlo k rozdeleniu funkcionárov a najmä členov na prívržencov Sidora a prívržencov Ďurčanského.

Najaktuálnejšou úlohou exilu sa po založení Slovenskej národnej rady v zahraničí stala otázka jednoty. Tento proces však mimoriadne komplikovala Slovenská liga v Amerike, ktorá v rezolúcii, prijatej na 31. kongrese, 1. – 3. marca 1949 v Chicagu, deklarovala, že za reprezentanta slovenského exilu uznáva jedine Slovenskú národnú radu v zahraničí: „*Sme presvedčení, že pod spoločnou strechou SNRvZ môžu sa uplatniť všetky politické smery, ktoré už sú alebo ešte vzniknú v zahraničí, ak*

128 Bližšie pozri POLAKOVIČ, Š. – VNUK, F.: Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948).

cielom ich práce a boja je samostatný slovenský štát“.¹²⁹ Delegáti kongresu v schválenom uznesení vyhlásili, že Slovenskú národnú radu v zahraničí uznávajú za „ústredný orgán slovenského oslobodzovacieho hnutia“ a vyslovili pranie, aby sa v jej rámci „zjednotili všetci Slováci v emigrácii“.¹³⁰ Podobný odkaz adresovali aj slovenskému národu. Chicagská rezolúcia veľmi vyhrotila napäté vzťahy medzi SNRvZ a SOV, a vyvolala polarizáciu nielen v slovenskom exile, ale aj v krajanskom hnutí.

Nevyhnutná potreba prekonať prehlbujúce sa rozpory a zjednotiť sa bola už v roku 1949 všeobecne pociťovaná predovšetkým v exile, ktorého činnosť bola týmto v značnej miere paralyzovaná. Iniciatíva na zjednotenie vychádzala predovšetkým zo Slovenského oslobodzovacieho výboru.¹³¹ Aktivitu začal v tomto smere vyvíjať nový generálny tajomník SOV Anton Bugan z Buenos Aires. Tieto snahy našli veľkú podporu aj medzi americkými Slovákmi a toto všeobecné volanie po jednote muselo nakoniec rešpektovať aj vedenie Slovenskej ligy na čele s Pavlom Jamriškom. Slovenská liga bola nútená pod týmto tlakom revidovať závery chicagskej rezolúcie týkajúce sa jednostranného preferovania Slovenskej národnej rady v zahraničí. Najúčinnější obranou Slovenského oslobodzovacieho výboru, proti uprednostňovaniu SNRvZ vedením Slovenskej ligy, boli jeho rozsiahle aktivity, ktorými SNRvZ ďaleko prevyšoval. Vedúci funkcionári SOV predkladali verejnosti výsledky svojej práce a verejne vyzývali Slovenskú ligu, ako aj SNRvZ, aby aj oni predložili verejnosti, čo konkrétne urobili v prospech štátnej samostatnosti Slovenska.

Bezprostredným popudom k zjednocovaciemu procesu slovenského exilu bol list generálneho tajomníka Slovenského oslobodzovacieho výboru Antona Bugana, ktorý sa so svojim návrhom na vytvorenie jednotnej exilovej organizácie obrátil na Sidora a Kirschbauma a ako

129 Chicagská rezolúcia Slovenskej ligy. Rezolúcie, ktoré na svojom 30. kongrese 3. marca v Chicagu, Illinois, prijala Slovenská liga. Pre slovenskú tlač v Amerike vydal Kongres slovenskej ligy v Chicagu, Illinois, 1949.

130 Tamže.

131 Slovenský akčný výbor sa 12. 3. 1949 premenoval na Slovenský oslobodzovací výbor (SOV). Vedenie zostalo v podstate nezmenené, len namiesto Štefana Polakoviča sa generálnym tajomníkom stal Anton Bugan. Sídlo mal v Buenos Aires.

sprostredkovateľa navrhol pátra Hilára.¹³² Ako oficiálny predstaviteľ Slovenskej ligy podnikol v júli 1949 Peter P. Hletko cestu do Európy s úlohou prediskutovať možnosti zjednotenia. Bola to svojím spôsobom aj reakcia Slovenskej ligy na vytvorenie Rady slobodného Československa. Hletko sa 6. júla 1949 zúčastnil v Ríme na mimoriadnom zasadnutí Predsedníctva Slovenskej národnej rady v zahraničí, ktoré viedol predseda Sidor. Ústredným bodom rokovania bolo organizačné zjednotenie exilu, keďže programovo nebol žiaden rozdiel medzi Ďurčanským a Sidorom. Prediskutovali sa aj niektoré čiastkové programové otázky, ako aj postoj Washingtonu k slovenskému exilu. Hletko tlmočil na zasadnutí názor Slovenskej ligy o potrebe vytvorenia jednotnej exilovej organizácie s tým, že Liga bude podporovať len zjednotený exil. Stanovisko Hletka znamenalo podstatnú revíziu chicagskej rezolúcie. Po obsiahlej diskusii Predsedníctvo SNRvZ prijalo väčšinou hlasov uznesenie o vytvorení trojčlennej komisie (Jozef M. Kirschbaum, rev. Fredinand Mondok a rev. Hilár), ktorá mala viesť oficiálne rokovania o zjednotení so Slovenským oslobodzovacím výborom.¹³³

Nedostatkom Hletkovej misie v Európe bolo, že rokoval len so zástupcami Slovenskej národnej rady v zahraničí. Preto v polovici augusta 1949 navštívil Sidora vo Vatikáne aj majiteľ časopisu *Slovák v Amerike* Pavel C. Kazimer, ktorý, na rozdiel od Hletka, podporoval Ďurčanského. So Sidorom rokoval o podmienkach zjednotenia sa Slovenskej národnej rady v zahraničí so Slovenským oslobodzovacím výborom. Kazimer navštívil Rím ako delegát National Catholic Welfare Conference a následne absolvoval návštevu utečeneckých táborov v západnom Nemecku. Slovenský oslobodzovací výbor udržiaval kontakt so Sidorom prostredníctvom vedúceho Slovenskej informačnej kancelárie v Ríme Ignáca Zelenku. Osobitným poverencom SOV v USA bol rev. Rudolf Dilong a v Kanade zastupoval záujmy SOV Štefan B. Roman.

132 Štefan Párik (Karol Hilár, 1918 – 1977). V r. 1943 vysvätený za kňaza, pôsobil v Bratislave. Zaopatril a na popravisko sprevádzal prezidenta Tisa. Z väznice vyniesol posledný Tisov odkaz slovenskému národu. V máji 1947 emigroval, spolu so sestrou, ktorá pracovala u Sidorovcov ako vychovávateľka ich detí. V r. 1950 emigroval do Kanady (Montreal), mal blízky vzťah k Sidorovi.

133 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 9. Obežník Slovenskej národnej rady v zahraničí č. 3.

Koncom septembra 1949 sa Sidor zúčastnil na schôdzke vedúcich predstaviteľov Slovenskej národnej rady v zahraničí v Paríži na ktorej prijali Memorandum, datované 1. októbra 1949, adresované ministrovi zahraničných vecí Róbertovi Schumanovi. Francúzska vláda bola ochotná podporovať Slovenskú národnú radu v zahraničí. Jej programová orientácia na podporu začínajúceho sa európskeho integračného procesu bola v plnom súlade s integračnými plánmi R. Schumana. Po tomto úspechu sa v Paríži Sidor pozitívne vyjadril aj na adresu zjednotenia slovenského exilu: „*Musíme ísť organizovane a jednotne k mocným tohto sveta. K tým čo budú rozhodovať o kreslení mapy budúcej Európy*“.¹³⁴ I keď podmienky pre činnosť slovenského exilu boli na prelome 40. a 50. rokov oveľa priaznivejšie v Európe než v USA, z doposiaľ nevysvetlených dôvodov Sidor nakoniec odmietol začať politickú akciu vo Francúzsku¹³⁵, ale rozhodol sa presťahovať do zámoria.¹³⁶ Ďurčanský považoval za zásadnú chybu, „*že všetko uteká z Európy*“.

Prvé prekážky na ceste zjednotenia zdali sa byť prekonané a obidva tábory deklarovali vôľu po jednote. Dušou zjednotenia bol v SOV A. Bugan a v SNRvZ J. M. Kirschbaum, ktorému boli nápomocní J. Doránsky a K. Čulen, ako aj vedúci odbočky SNRvZ v USA F. Hrušovský. Komisia SNRvZ, ktorej predsedal Kirschbaum, pozitívne reagovala na list Bugana a písomne požiadala Slovenský oslobodzovací výbor, aby prostredníctvom svojej komisie predložil návrh na zjednotenie. Slovenský oslobodzovací výbor vyhovel tejto požiadavke a 2. augusta 1949 poslal návrh na zjednotenie, datovaný dňa 29. júla 1949. Až v septembri 1949 komisia SNRvZ rozposlala návrh SOV členom predsedníctva SNRvZ na vyjadrenie sa, ktorí až v decembri 1949 odpovedali predsedovi komisie

134 SIDOR, K.: Na prechode do druhej etapy vývinu. In: *Slovenský národ* (Paríž), 15. 10. 1949.

135 Bližšie pozri BOBÁK, J.: Jozef M. Kirschbaum: Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil. (K počiatkom činnosti slovenského politického exilu.) In: *Historický zborník*, roč. 12, č. 1 – 2/2002, Martin 2002.

136 Pôvodne sa chcel Sidor presťahovať do USA. Keďže sa skomplikovalo vydanie vycestovacieho víza (nebol evidovaný v IRO), rozhodol sa v roku 1950 presťahovať do Kanady, kde sa predtým presťahoval aj Kirschbaum. Na rokovaníach so Zelenkom o zjednotení zastupoval Sidora v Ríme rev. Ferdinand Mondok, ktorý koncom roka 1950 takisto vycestoval do Kanady.

Kirschbaumovi na návrh SOV. Dňa 13. decembra 1949 Kirschbaum oznámil komisii SOV, že predstavitelia SNRvZ v zásade akceptujú myšlienku zjednotenia a zároveň poslal rámcový návrh na zjednotenie, ktorý mal slúžiť ako podklad pre najbližšie rokovanie.

Komisia SOV odpovedala na rámcový návrh SNRvZ ešte koncom decembra 1949 formou obsiahleho dotazníka týkajúceho sa personálnych, ako aj organizačných otázok. Odpoveď na dotazník vypracoval Kirschbaum. Sidor však trval na tom, že počas jeho pobytu v Londýne sa k tomuto materiálu musia vyjadriť všetci členovia predsedníctva. Odpoveď zo strany SNRvZ sa SOV dočkal až 2. februára 1950. Dňa 26. marca 1950 SOV oznámil, že odpoveď Kirschbauma na ich dotazník je predmetom štúdia osobitnej komisie a definitívnu odpoveď môžu očakávať v priebehu niekoľkých týždňov. Zároveň SOV navrhol, aby SOV a SNRvZ spoločne organizovali pri treťom výročí popravy J. Tisa podujatia a 18. apríla 1950 deklarovali zjednotenie. Podľa Kirschbauma návrh prišiel po zasadnutí predsedníctva SNRvZ, preto iniciatíva bola zamietnutá.

Predseda komisie Kirschbaum oznámil komisii Slovenského akčného výboru, že v ich návrhu na zjednotenie sa objavili nové skutočnosti, ktoré odmietli akceptovať. Jedným z hlavných problémov totiž bolo, kto bude stáť na čele spoločnej organizácie. Jednou z prvých alternatív bolo, že predsedom bude Sidor a generálnym tajomníkom Ďurčanský, ktorý však otázku svojej budúcej funkcie nepovažoval za prioritnú. V liste Matúšovi Černákovi napísal: *„Uisťujem ťa, že nijaké osobné požiadavky ohľadne funkcií, ktoré by som mal zastávať, nekladím, ani klásť nemienim. Jediné čo si nárokuje je mať mienku o tom, či tú alebo inú osobu považujem za vhodnú na niektorú funkciu“*.¹³⁷ Slovenský oslobodzovací výbor v snahe nájsť kompromis navrhoval na vedúcu funkciu amerického Slováka Jána Kmetza, ktorý zastával významný post vo vláde prezidenta Trumana. Podľa Ďurčanského sa Kmetz veľmi hodil na funkciu predsedu vrcholovej exilovej organizácie: *„Je to osoba, proti ktorej by Zenkl, Ripka, Papánek, Osuský i Slávik nemohli vcelku nič urobiť a pomocou neho by okamžite*

137 List F. Ďurčanského, Buenos Aires 20. 6. 1950, adresovaný M. Černákovi. In: TRUBINSKY, J. C.: *Spomienky v dokumentoch. Zv. I.* Vydané vlastným nákladom v USA 1988, s. 164.

celá čechoslovakiáda mohla byť paralyzovaná“.¹³⁸ Podľa Kirschbauma sa k otázke, kto bude stáť na čele vrcholovej exilovej organizácie, mali vyjadriť nielen funkcionári SNRvZ, ale aj vedúci predstavitelia slovenských organizácií v zahraničí a predovšetkým americkí Slováci. Toto rozhodnutie vedenia SNRvZ, ktoré komisii SOV tlmočil Kirschbaum, fatálne poznačilo ďalší vývoj zjednocovania slovenského exilu.

Vedenie Slovenskej ligy na čele s Filipom A. Hrobákom začalo deštruktívne zasahovať do zjednocovacieho procesu a otvorene sa stavalo nielen proti zjednoteniu, ale začalo vydierať vedenie SNRvZ, ktoré bolo závislé na jej financiách: „len čo strana Dr. Ďurčanského spojí sa so SNRvZ do jedného šíku za práva a slobodu slovenského národa, z našich fondov aj jej sa dostane“ a Hrobák upozorňovalo členov Slovenskej ligy, že „spájaj sa s človekom, ktorého oni [vo Washingtone] ešte uznávajú za vojnového zločinca, to nie je ani vhodné, ani rozumné“.¹³⁹ Hrobák sa verejne vyhrážal Ďurčanskému na zasadnutí konvencie Združenia slovenských katolíkov, že „on má toľko sily, aby zastavil akýkoľvek príjem [z fondov Slovenskej ligy] Dr. Ďurčanskému a jeho skupine a že tak aj urobí, a tak ho prinúti na kolená“.¹⁴⁰ Vedenie Slovenskej ligy rozpútalo v krajanskej tlači v USA a v Kanade ostrú kampaň proti Ďurčanskému a Dilongovi.

Aj napriek týmto zákerným útokom a turbulentnému vývoju, akým prechádzal zjednocovací proces, predseda výkonného výboru SOV Ďurčanský predložil 4. decembra 1950 ďalší návrh na zjednotenie, ktorý sa mal stať predmetom rokovania na pripravovanom stretnutí v kanadskom Niagare Falls. V navrhovanej Rade na oslobodenie Slovenska mali mať svoje zastúpenie Demokratická strana, Strana slobody, Slovenská kresťanská demokracia (sidorovci) a Strana národnej obnovy (ďurčanskovci). Ďurčanský navrhoval vytvorenie širšej politickej a ideovej platformy, ktorá by reprezentovala sociálne rozvrstvenie slovenskej spoločnosti.

138 Tamže.

139 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 12. Všetkým členom Slovenskej ligy v Amerike. V júli 1950.

140 LACH, J. J.: Spoločná túžba všetkých Slovákov vo svete: JEDNOTA. In: *Slovák v Amerike*, 26. 4. 1951.

Vedenie Slovenskej ligy sa nielen aktívne zapojilo do sporov, ktoré prebiehali v exilovom hnutí, ale vyvolávalo aj nové spory a od začiatku sabotovalo zjednocovací proces. Ďurčanský, v snahe dohodnúť sa so Sidorom, pricestoval v decembri 1950 z Londýna do Kanady. V Montreali rokoval 3. januára 1951 so Sidorom i Čulenom o návrhu dohody. Obaja sa ho snažili presvedčiť, že zjednotenie nie je potrebné. Až neskôr sa dal Sidor presvedčiť o potrebe zjednotenia.¹⁴¹ Na stretnutí 9. februára 1949 sa Ďurčanský so Sidorom dohodli, že 27. februára 1949 bude verejná pracovná schôdzka, na ktorej prerokujú a schvália základné dokumenty týkajúce sa ustanovenia vrcholnej exilovej organizácie a 28. februára 1949 sa uskutoční v Niagara Falls (Kanada) slávnostné manifestačné zhromaždenie, za účasti predstaviteľov slovenských spolkov a organizácií a ich tlačových orgánov. Ďurčanský vo vyhlásení zo dňa 9. februára 1951, privítal zjednotenie exilu a vyhlásil: „*Jednotný slovenský front bojovníkov sa rodí a dňa 28. februára 1951 verejne sa chce predstaviť nielen slovenskej Amerike a Kanade, ale všetkým Slovákom doma a v zahraničí a celému svetu vôbec. Na manifestačnom zhromaždení Slovákov v Niagara Falls, Kanada, chceme položiť pevné základy slovenskej slobody*“.¹⁴² Zorganizovaním manifestačného zhromaždenia bol Sidorom a Ďurčanským poverený člen výkonného výboru Slovenskej ligy rev. Ján J. Lach.¹⁴³

Urazený Hrobák, že on, ako predseda Slovenskej ligy, nie je hlavným organizátorom manifestačného stretnutia, ale je ním rev. Lach, chcel zvolať namiesto pripravovaného zhromaždenia poradu reprezentantov Slovenskej národnej rady v zahraničí a Slovenského akčného výboru so zástupcami Slovenskej ligy, Združenia slovenských katolíkov a Kanadskej slovenskej ligy na 17. a 18. februára 1951. Toto svoje rozhodnutie písomne oznámil 29. januára 1951 Ďurčanskému na jeho kanadskú adresu. Ďurčanský mu písomne odpovedal, že on už poveril zorganizovaním manifestačného stretnutia rev. Lacha. Po Ďurčanského

141 List F. Ďurčanského, Toronto 20. 2. 1951, adresovaný J. M. Kirsbaumovi. In: TRUBINSKY, J. C.: *Spomienky v dokumentoch...*, s. 167.

142 ĎURČANSKÝ, F.: Veríme v slovenskú slobodu lebo veríme v spravodlivosť Božiu. In: TRUBINSKY, J. C.: *Spomienky v dokumentoch...*, s. 188.

143 Pozri List K. Sidora, Fort William 21. 1. 1951, adresovaný rev. J. Lachovi, Whiting, Ind. Sidor poslal list na Vedomie aj F. Ďurčanskému. In: TRUBINSKY, J. C.: *Spomienky v dokumentoch...*, s. 167.

liste vyzval Hrobák členov Slovenskej ligy, aby necestovali na pripravované manifestačné zhromaždenie do Niagara Falls a začal ho otvorene sabotovať. Hrobák odhovoril od účasti na stretnutí aj predstaviteľov fraternalistických organizácií, združených v Slovenskej lige.

Snaha Ďurčanského a Sidora o zjednotenie exilu vyšla naprázdno. Proti zjednoteniu sa z funkcionárov Ligy stavali predovšetkým Hrobák a Hletko. Asistoval im predseda Kanadskej slovenskej ligy Kučera. Jozef M. Kirschbaum, bez ďalšieho vysvetlenia uvádza, že SNRvZ sa rozhodla nevyslať delegáciu na toto stretnutie.¹⁴⁴ Hlavnou príčinou zmarenia zjednocovacieho stretnutia v Niagara Falls bola predovšetkým deštruktívna činnosť predsedu Slovenskej ligy Hrobáka, ako ju výstižne označil rev. Lach. Predseda Hrobák v obežníku určenom členom Slovenskej ligy, vydanom tesne pred týmto stretnutím, nasledovným spôsobom vysvetľoval dôvody neúčasti Ligy: „*chcú našu Ligu obchádzať, chcú ju znevážiť a využiť pre svoje osobné záujmy. Čo robia, to je hrubá urážka nielen pre [Hlavný] úrad a Výkonný výbor, ale aj pre celé členstvo Slovenskej ligy. Príslušným zvolávateľom tohto manifestačného zhromaždenia som to aj oznámil*“.¹⁴⁵ V dôsledku tlaku, ktorý na Sidora vyvinuli Hrobák a Hletko, Sidor nakoniec kapituloval a na stretnutie neprišiel. Telefonicky sa spojil s Ďurčanským a pozval ho do Montrealu na dôverné stretnutie medzi štyrmi očami. Po zmarenom zjednotení považoval Ďurčanský Sidorove pozvanie už za bezpredmetné.

Po zmarení schôdzky v Niagara Falls predseda Hrobák vyhlásil, že keď nedošlo k zjednoteniu Slovenskej národnej rady so Slovenským oslobodzovacím výborom, Slovenská liga sa bude naďalej pridŕžať uznesenia kongresu z roku 1949 a za reprezentanta slovenského exilu uznáva jedine Slovenskú národnú radu v zahraničí na čele so Sidorom. Postoj vedenia Slovenskej ligy opäť vyvolal nové polemiky a to nielen v exilovom, ale aj v krajanskom hnutí v USA a v Kanade, ktoré sa rozdelilo na dva tábory – na sidorovcov a Ďurčanskovcov. Na zasadnutí výkonného

144 KIRSCHBAUM, J. M.: *Desať rokov činnosti SKS*. Toronto 1981, s. 18. Za Kanadu zastupoval SOV na stretnutí v Niagara Falls neskorší predseda Svetového kongresu Slovákov Štefan B. Roman.

145 SNA, f. Slovenská liga v Amerike, šk. 12. Všetkým členom Slovenskej ligy v Amerike. Január 1951.

výboru Slovenskej ligy vo Washingtone, v apríli 1951, rev. Ján J. Lach, veľmi tvrdo kritizoval vedenie Slovenskej ligy a predovšetkým predsedu Hrobáka zo zmarenia zjednocovacieho zhromaždenia v Niagara Falls a z politikárčenia: „Videli sme, že pán predseda Hrobák nielen že nebol osobou, ktorá by mohla pre obe stránky vo veci zjednotenia vykonať dobrú službu, ale on sa aj staval proti zjednoteniu. (...) pán predseda, či už z nevedomosti alebo zlomyseľnosti, pokračoval ďalej v deštruktívnej práci, je celkom prirodzené, že jeho je zodpovednosť za mnohé veci, ktoré sa už stali a ešte sa stanú“.¹⁴⁶ Predsedu Hrobáka obhajoval na zasadnutí výkonného výboru Slovenskej ligy najmä Jozef G. Pruša.

Svoj podiel na zmarení zjednotenia exilu mali aj Konštantín Čulen a Peter Prídavok, ktorí otvorene vystupovali proti zjednoteniu sa Slovenskej národnej rady v zahraničí so Slovenským oslobodzovacím výborom. Podľa rev. Lacha Sidor bol za zjednotenie sa s Ďurčanským. V tomto duchu mu napísal aj list a požiadal ho o prípravu stretnutia s Ďurčanským.¹⁴⁷ Nechal sa však ovplyvniť svojim okolím, ktoré či už z urazenej márnomyseľnosti, že nie je hlavným organizátorom stretnutia (F. A. Hrobák), alebo z iných egoistických osobných dôvodov neprialo dohode Sidora s Ďurčanským. Negatívnu úlohu pritom zohrala finančná závislosť SNRvZ od Slovenskej ligy, čo značne limitovalo slobodu jej rozhodovania. V zmarenom stretnutí sa totiž v plnej nahote prejavil aj zápas o finančné fondy, ktorými Liga disponovala. Po zjednotení by sa totiž museli deliť nielen financie, ale aj funkcie. Preto v Sidorovom tábore nebolo veľké nadšenie pre jednotu. Navyiac, u Sidora sa v tomto období už začala prejavovať vážna choroba, ktorej v roku 1953 podľahol.

Smrť Sidora však vôbec nezmenila vyhrotenú situáciu v exilovom hnutí, skôr naopak, vzájomné obviňovanie naberalo na nových a nových obrátkach. Bol to sebazničujúci zápas, v ktorom zjednocovací proces ustrnul na bode mrazu. Hlavnou prekážkou zjednotenia slovenského exilu totiž nebol Karol Sidor, ako sa to často tvrdilo a tvrdí, ale malí ľudia s veľkými ambíciami, ktorí ho obklopovali. Tvrdenie Jozefa Hanzela, ktorý bol svojim spôsobom zainteresovaný do stretnutia v Niagara Falls, „že kým Dr. Ďurčanský želan si zjednotenie a pracoval zaň, zatiaľ ako sa

146 Tamže, šk. 14.

147 Tamže.

*zdá, predseda skupiny Karol Sidor si ho nežiadal, a preto pracoval proti*¹⁴⁸ je veľmi zjednodušené. Trvalo dvadsať rokov, kým zjednocovací proces slovenského exilu bol úspešne zavŕšený vytvorením Svetového kongresu Slovákov, a to aj za aktívneho príspevnia Slovenskej ligy v Amerike. To však je už iná kapitola zápasov o demokraciu a štátnu samostatnosť Slovenska.

148 HANZEL, J.: *Za slobodu národa v exile*. Žilina 2002, s. 124.

Demokratická strana na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 – organizačné aspekty¹

Marek Syrný

Obdobie rokov 1944 – 1948 patrí medzi najdynamickejšie a najrozporuplnejšie obdobia slovenských dejín 20. storočia. Ide o periódu, keď sa na jednej strane Slovensko prostredníctvom Slovenského národného povstania (SNP) v auguste až októbri 1944 vymaňuje z totality ľudáckeho režimu, aby sa na druhej strane postupne dostávalo pod silnejúci komunistický a sovietsky vplyv ústiaci do nastolenia komunistickej totality po februári 1948. Toto medziobdobie medzi dvomi totalitami, dobovo nazývané tiež „ľudovou demokraciou“, bolo plné prevratných systémových zmien, obrovských kontrastov a rozporov. Tie vyplývali zo samotnej štruktúry povojnovej politickej moci, o ktorú sa museli väčšie predvojnové vládné, resp. odbojové politické skupiny vyznávať ideály parlamentnej demokracie deliť s komunistickou stranou ako novou najvplyvnejšou vládnu stranou inklinujúcou k totalitnej diktatúre. Na Slovensku sa tento boj o konečnú demokratickú či totalitnú formu povojnového režimu odohrával predovšetkým medzi dvomi politickými stranami sformovanými v Povstaní. Prvou bola obnovená Komunistická strana Slovenska (KSS) ako politický subjekt zjednotenej ľavice, keď dominujúci komunisti fakticky pohltili sociálnu demokraciu na Slovensku. Jej politickým konkurentom a zároveň partnerom v odboji bola novovytvorená Demokratická strana (DS) ako politický subjekt postupne integrujúci všetky slovenské neľavicové odbojové skupiny. Bola to práve DS, ktorá sa po vojne stala na Slovensku najväčším nekomunistickým politickým subjektom. V parlamentných voľbách 1946 dokázala jedinečným spôsobom poraziť komunistickú stranu a stala sa najvýraznejšou prekážkou v ceste slovenských komunistov k získaniu totálnej politickej moci a k odstráneniu demokratických prvkov

1 Štúdia vyšla v rámci grantu VEGA č. 1/0160/14 „Politické zmeny v rokoch 1945 – 1948 a ich dopad na povojnovú spoločnosť na SLOVENSKU“.

povojnového režimu. Jej formovanie sa v neľahkej povojnovej dobe sa muselo vyrovnávať z mnohými peripetiami. Napriek tomu, či práve preto, si organizačné budovanie a programové zameranie Demokratickej strany zaslúži našu oprávnenú pozornosť...

Budovanie Demokratickej strany na oslobodenom území východného Slovenska

DS začala získavať širšie členstvo a budovať svoju organizačnú štruktúru na oslobodenom území východného Slovenska až začiatkom roku 1945. Jej počiatočné organizovanie sa stretalo s viacerými negatívnymi, ale i pozitívnymi faktormi jej budovania.

DS, ktorá v tomto období vystupovala ako demokratický blok, občiansko-demokratický blok či občiansky blok, nebola z Povstania resp. odboja organizačne sformovaná a na väčšine miest narážala na oveľa väčšie problémy než komunisti. Jej politické ciele neboli na verejnosti a azda ani mnohým predstaviteľom strany v okresnom a miestnom meradle jasné, problematický bol aj prístup k jej organizačným smerniciam.

Podstatnejšie než ideová profilácia bolo v tom čase to, že tvorila jedinú organizovanú politickú silu občianskeho zamerania, s ktorou museli komunisti počítať. Pri počiatočnom formovaní DS išlo o činnosť založenú na aktivite jednotlivcov a od decembra 1944 do januára 1945 sa nedá hovoriť o koordinovanej a systematickej politickej práci. Aj keď informácie o udalostiach z Povstania neboli úplné, čoskoro sa na oslobodenom území začali zakladať organizácie občianskeho bloku – DS. Bola jedinou nekomunistickou stranou na oslobodenom území, čo jej spolu s veľmi silnými pozíciami, ktoré na minimálne industrializovanom východnom Slovensku mala agrárna strana, dávalo dobré predpoklady k rýchlemu rastu.²

Prvá informatívna schôdzka zakladateľov DS na oslobodenom území sa uskutočnila 17. januára 1945 v Trebišove u rodičov mladého agrárneho aktivistu M. Géciho. Zúčastnili sa na nej J. Ursíny, T. Tvarožek, F. Hodža, V. Šrobár, I. Štefánik, P. Zafko, P. Koričanský a A. Žoldoš. J. Ursíny tu informoval predstaviteľov miestneho občianskeho odboja (M.

2 Porovnaj: ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 1999, strany (s.) 46 – 49.

Géci, P. Koričanský, A. Žoldoš) o dohode povstaleckých predstaviteľov občianskych strán o vytvorení DS, ktorá mala po vojne združovať demokraticky orientovanú časť obyvateľstva, ako protiváhu KSS.

O niečo neskôr sa zišli zástupcovia DS michalovského a trebišovského okresu v Bánovciach nad Ondavou v dome miestneho seniora J. Tomašuľu, kde prerokovali niektoré organizačné otázky utvárania DS.

Prvá miestna organizácia DS bola v prešovskom okrese založená koncom januára 1945 a prvá okresná organizácia v Košiciach 18. februára 1945.³ Do 7. marca 1945 mala DS vybudované okresné sekretariáty v okresoch Gelnica, Košice, Levoča, Medzilaborce, Prešov, Vranov, Spišská Nová Ves, Spišské Podhradie, Trebišov, Michalovce, Giraltovce. Do konca marca boli založené už i miestne organizácie strany vo väčšine obcí spomínaných okresov. Okrem vyšších reprezentantov DS na oslobodenom území východného Slovenska sa do organizačnej práce pri budovaní DS zapájali desiatky miestnych aktivistov, predovšetkým z radov občiansko-demokratického odboja. Pozitívnu úlohu v rozvíjaní organizácie DS, najmä v okresoch Košice a Sobrance, zohrala aj bývalá Strana slovenskej národnej jednoty (pôsobiaci počas vojny na území pripojenom Viedenskou arbitrážou k Maďarsku) resp. niektorí jej významní činitelia, ktorí po oslobodení vstúpili do DS – jej niekdajší predseda Emanuel Böhm, Anton Harčár a ďalší.⁴

Organizovanie DS na strednom a západnom Slovensku v apríli a máji resp. júni 1945 vykazuje viaceré pozitívne odlišnosti od budovania strany na východnom Slovensku. Pomohla tomu všeobecná situácia, kedy sa na východe republiky ujali svojej civilnej správy československé resp. slovenské centrálné či regionálne orgány. To znamenalo aj zníženie počtu negatívnych zásahov Červenej armády do budovania miestnych straníckych štruktúr a väčšie sebavedomie miestnych politikov, najmä nekomunistických politikov, presadzovať svoje usporiadanie lokálnych politických pomerov hlavne vo vzťahu k zloženiu národných výborov

3 V tom čase DS pre potreby svojej prvej okresnej organizácie obsadila budovu bývalej agrárnej strany v Košiciach, kde úradoval aj dočasný užíš organizačný výbor a neskôr tiež ústredný sekretariát DS na čele s F. Hodžom. Tamže, s. 50.

4 Bližšie pozri: ŠUTAJ, Š.: Košice a občianske politické strany v rokoch 1945 – 1948. In: *Človek a spoločnosť* (internetový časopis), ročník (roč.) 1999, číslo (č.) 3.

resp. k tvoreniu stranických organizácií. Na druhej strane výraznejšiemu, menej problémovému rozvoju stranických štruktúr DS napomáhali predovšetkým centrálna i regionálne stranické orgány a ich skúsenosti z vytvárania DS na východnom Slovensku. Takto pomáhalo zlepšenie vonkajších všeobecných, ale aj vnútrostranických faktorov k tomu, že na strednom a najmä na západnom Slovensku vznikajú organizácie DS už pár dní po oslobodení⁵ a nie sú zakladané tak náhodilo a improvizovane ako na východe Slovenska. Aj tu však platí, že ich zakladateľmi boli spočiatku najmä predvojnoví aktivisti agrárnej strany resp. poprední nekomunistickí odbojoví činitelia sledujúci formovanie nekomunistického politického tábora v DS.⁶

- 5 Tak napríklad k založeniu miestnej organizácie DS v Šaštíne došlo už 22. 4. 1945, kedy miestny prípravný výbor DS (A. Úlehla, Š. Gašparín, R. Petzner, J. Macháček a P. Schreiber zvolali zakladajúce zhromaždenia DS. Okrem proklamovania budovania novej ČSR na základe rovnosti Čechov a Slovákov, kde slovenský národ bude vlastným pánom vo svojej krajine, sa oznamovalo, že v novej republike je možné sa organizovať iba v DS alebo KSS. Preto sa i vyzýva všetko demokraticky zmýšľajúce občianstvo, cez apely na jednotlivé sociálne skupiny obyvateľstva (roľníci, robotníci, živnostníci a obchodníci, inteligencia), aby vstúpili do DS, ktorá „*bude hájiť záujmy spomenutých vrstiev*“ v slovenskej „*osobitnej demokratickej vláde a svojom volenom parlamente*“ a ktorá „*zabezpečuje šťastlivú budúcnosť Československej republiky*“. Z celého dokumentu vystupuje do popredia najmä uspokojivé riešenie slovenskej otázky v povojnovej ČSR a obhajovanie záujmov demokratického Slovenska práve cez DS. Výzva končí prevolaniami: „*Nech žije slobodný slovenský národ! Nech žije demokratická Česko-slovenská republika.*“ Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) DS, škatuľa (šk.) 11.
- 6 Popredný funkcionár DS v žilinskom regióne V. Ryšavý sa na zakladanie strany spomína: „*hneď v prvých dňoch po oslobodení zvolal som s vedomím Kubiša do budovy Roľníckych vzájomných pokladníc schôdzu demokratov z odboja (Kubiš, Dr. L. Nádaši, Ryšavý) a vplyvných ľudí z mesta – riaditeľa Ivana Zorkóczyho, Jakuba Žilinského, farára Fedora Ruppeldta, riaditeľa filiálky národnej banky v Žiline Blaža, riaditeľa reálky Jána Mjartána, (...) Tu sme ustanovili miestnu a okresnú organizáciu DS, pričom Kubiš bol predsedom, Ryšavý tajomníkom a Zorkóczy Ivan pokladníkom.*“ RYŠAVÝ, V.: *Žilina a Slovenské národné povstanie*. New York 1981, s. 116.

Zjazd delegátov Demokratickej strany z oslobodeného územia

Ústredie DS pôsobilo až do mája 1945 v Košiciach, kde bolo 4. apríla 1945 ustanovené tiež prvé povojnové predsedníctvo strany, jej výkonný i širší výbor. Stalo sa tak na zjazde delegátov DS z oslobodeného územia, ktoré bolo zvolané hneď na druhý deň po príchode československej reprezentácie z Moskvy, kedy sa dostavil na oslobodené územie aj J. Ursíny a ostatní predstavitelia DS, ktorí sa zúčastnili moskovských rokovaní.

Predsedníctvo vtedajšej DS malo 13 členov. Predsedom DS sa v Košiciach stal J. Ursíny, podpredsedami J. Lettrich (ktorý bol vtedy ešte na okupovanom území), J. Lichner, J. Styk, M. Polák, A. Takáč a A. Žoldoš. Generálnym tajomníkom sa stal F. Hodža, hospodárom T. Tvarožek, organizačných referentom J. Tomaška, šéfom tlače a propagácie M. Kvetko, politickým referentom J. Beharka a preverovacím a osobným referentom P. Koričanský.

Na zjazde sa prvý raz objavila i vážna kritika spolupráce v Národnom fronte, keď niektorí komunistickí funkcionári bránili občanom vstúpiť do DS, kritizovalo sa jednostranné stranické zloženie národných výborov a pripomínala sa nutnosť ich reorganizácie, a prízvukovala sa nutnosť prechodu z revolučnosti ku konsolidácii. Na margo budovania strany bola hovorené o celi vybudovať silnú a veľkú stranu, ktorá dokáže „*vliať do našich členov vedomie bezpečnosti a príslušnosti k veľkému organizačnému celku*“. Obrannú pozíciu malo i vyhlásenie, že v zahraničnej politike bude pre stranu určujúci slovanský smer, ktorý nemôže brániť zachovaniu tradične dobrých vzťahy k západným veľmociam.⁷

Po zjazde delegátov DS z oslobodených území Slovenska v Košiciach dochádza k prvotnej stabilizácii strany, pričom sa jej čerstvo zvolená najvyššia stranická reprezentácia hneď pustila do intenzívnejšej organizačnej práce. Už 6. apríla 1945 zasadal Výkonný výbor DS, ktorý vytvoril ústredné stranické komisie. DS tak mala už v tomto období 61-miestny zbor 8 komisií zaoberajúcich sa stranícky a spoločensky významnými oblasťami povojnového života. Boli to komisie: organizačná, tlačová, preverovacia, politická, legislatívna, kultúrna, hospodárska a sociálna.⁸

7 Čo chce Demokratická strana. Ružomberok 1945, s. 14 – 15.

8 SNA, f. DS, šk. 5.

Prvý celoslovenský zjazd DS v Martine

Završením konštituovania sa DS na oslobodenom území a najväčšou udalosťou v dejinách strany do volieb v roku 1946, bol prvý celoslovenský zjazd DS v Martine v dňoch 7. – 8. júla 1945. Zjazd mal ukončiť rôzne dovtedajšie organizačné a programové provizoriá vyplývajúce z dovtedajších neusporiadaných pomerov v spoločnosti a vo formujúcej sa novoobnovennej strane. Mal sumarizovať aktivity a vyhodnotiť činnosť dovtedajšieho vedenia a zvoliť nové vedenie strany a prijať jej pevné stanovy. Jednoducho povedané, mal byť stabilizačným zjazdom uzavierajúcim neusporiadanosť čerstvo povojnového vývoja a pretvoriť DS na konsolidovanú a dynamickú stranu schopnú popasovať sa s komunistami o smerovanie povojnového Slovenska.

O zvolaní zjazdu rozhodlo Predsedníctvo strany. Voľba Martina ako sídla jeho realizácie sa udiala ako z komunikačných dôvodov (relatívna dostupnosť pre všetkých delegátov DS zo Slovenska), tak aj z historických dôvodov jeho významu v dovtedajších dejinách Slovákov. Svoju úlohu tu pravdepodobne zohrala aj skutočnosť, že z Turca pochádzalo viacero popredných predstaviteľov vedenia DS, ktorí tu mali svoje pevné a dostatočne široké zázemie, čo do istej miery platilo tiež pre tvoriacu sa DS a mohlo to byť výrazne propagačne využité v prospech prvého výrazného zviditeľnenia sa organizácie DS.

Niekoľko týždňov pred zjazdom prebiehali v DS predzjazdové prípravy, spočívajúce vo výbere delegátov na zjazd a oboznámenia jeho účastníkov s jeho programom a plánovaným priebehom. Delegáti sa vyberali na výborových schôdzach miestnych organizácií DS, pričom na každých 500 členov organizácie pripadal 1 zjazdový delegát. Na zjazde sa potom zúčastnilo 446 delegátov. Okrem nich sa zjazdu zúčastnili aj viacerí ďalší ústrední, okresní alebo miestni funkcionári DS, resp. celé hromadné výpravy obyčajných straníkov z blízkyh regiónov Liptova, Oravy a Považia, tí však nemohli zasahovať do vlastných rokovaní zjazdu a hlasovaní.

Zjazd začal 7. júla 1945 o 15. hodine vo veľkej dvorane Národného domu v Martine. Svojím úvodným prejavom ho otvoril vtedajší

predseda DS a podpredseda vlády J. Ursíny.⁹ Po úvodnom príhovore J. Ursínyho k účastníkom prvého celoslovenského zjazdu DS boli predstavené jednotlivé zjazdové komisie. Programovej komisii predsedal predseda Slovenskej národnej strany (SNR) J. Lettrich, kandidačnej komisii M. Polák a organizačnú komisiu viedol generálny tajomník DS F. Hodža. Programová komisia prekontrolovala dočasný program DS a na žiadosť niektorých delegátov ho doplnila resp. mierne poopravila. Organizačná komisia sa zaoberala novými organizačnými smernicami DS, modifikovanými podľa hlásení okresných tajomníkov. Kandidačná komisia vyberajúca kandidátov do nového širšieho výkonného výboru DS a zástupcov strany do SNR skončila svoje zasadnutie v neskorých večerných hodinách, čo dokazuje dôležitosť i obtiažnosť výberu osôb do vedenia a do reprezentácie strany.

Nasledujúci deň, nedeľa 8. júla 1945, bola hlavným zjazdovým dňom, kedy mala DS nielen navonok demonštrovať svoju silu v martinských uliciach, ale mala tiež prijať zásadné programové, organizačné a personálne smernice a rozhodnutia pre nasledujúce roky, až do konania nového zjazdu (predpokladal sa uskutočniť v roku 1947). Zjazdová nedeľa začínala po 9. hodine ráno verejným sprievodom Martinom, ktorí končil v centre na Námestí SNP, kde z balkóna radnice prehovorili poprední celoslovenskí a miestni predstavitelia DS.

Hlavné zjazdové zasadanie začalo až po 14. hodine. Opäť ho otváral svojim dlhším príhovorom dovtedajší predseda DS J. Ursíny, ktorý predniesol dosť výraznú kritiku povojnových pomerov ovplyvnených radikalizmom KSS (prechmaty v národných výboroch, nepodložené zaisťovanie politických oponentov, vytlačanie náboženstva zo škôl...¹⁰ Po jeho príhovore prehovoril hosť zjazdu, podpredseda KSS a povereník SNR pre veci vnútorné G. Husák, ktorý sa vo svojej reči snažil neutralizovať predošlú Ursínyho kritiku pomerov poukazovaním na pozitíva, ktoré Slovensku priniesol alebo ešte iba priniesie povojnový režim v sociálnej oblasti, a upozorňovaním na potreby udržania „čistoty“ povojnovej politiky bez predošlým režimom kompromitovaných politikov.¹¹ Po

9 SNA, f. DS, šk. 5. Náš prvý zjazd.

10 URSÍNÝ, J.: *Cesta Demokratickej strany*. Bratislava 1945, s. 9 – 14.

11 SNA, f. DS, šk. 5. Náš prvý zjazd.

odznení príhovorov nasledovali referáty predsedov komisií o výsledkoch rokovania ich komisií, čiže o návrhoch programových či organizačných smerníc, resp. navrhovaných kandidátov. Pred referátom kandidačnej komisie neočakávane vystúpil predseda DS J. Ursíny, ktorý navrhol, aby si zjazd osvojil za nového predsedu DS jeho protikandidáta J. Lettricha, čo zdôvodňoval najmä tým, že ako podpredseda ústrednej vlády väčšinu času trávi v hlavnom meste, teda mimo Slovenska. Valný zjazd potom zvolil za predsedu DS J. Lettricha.¹² Nasledovali schválenia navrhovaných kandidátok do Výkonného výboru DS a zástupcov DS do SNR. Na záver zjazdu bola ešte prijatá rezolúcia, ktorá sa niesla v značne bojovom duchu proti komunistickým praktikám v boji o moc.¹³

Po celoslovenskom zjazde DS v Martine dochádza u slovenských demokratov k postupnému dobudovávaniu miestnych a okresných

- 12 Podľa J. Ursínyho už pred zjazdom viacerí (M. Polák, P. Škodáček, F. Thurzo, P. Blaho, M. Kulich) spustili agitáciu za J. Lettricha. Ursíny sa chcel ale vyhnúť bojovému hlasovaniu, a preto prehovoril jemu naklonených prívržencov, aby jeho kandidátku ani nepodávali. URSÍNÝ, J.: *Z môjho života*. Martin 2000, s. 81.

Z mien, ktoré J. Ursíny uvádza ako podporovateľov J. Lettricha, jednoznačne vyplýva, že ho podporovali hlavne mladí agrárici, ktorí s ním úzko spolupracovali v 1. Československej republike (ČSR) (F. Thurzo, M. Kulich, P. Škodáček), a potom výraznejšie československy orientovaní politici (M. Polák, P. Blaho), ktorí boli presvedčení o tom, že J. Lettrich (bývalý spolupracovník Flóry a odporca Žilinskej dohody) je principiálnejší v československej otázke ako J. Ursíny, čoby niekdajší dôverník M. Hodžu. Okrem toho tu zohral svoju úlohu zaiste aj fakt, že J. Ursíny sa dostal do významných postov v 1. ČSR i zásluhou Milana Hodžu, zatiaľ čo mnohí mladí agrárnickí intelektuáli napriek svojmu vzdelaniu zastávali omnoho nižšie posty. V neposlednom rade J. Lettrichovi pomohlo aj to, že pôsobil počas odboja v Bratislave, kde mal široký okruh spolupracovníkov, zatiaľ čo J. Ursíny v Rakši bezpochyby strácal svoj predošlý vplyv u agrárikov.

Svoju úlohu pri zmene na predsedníckom poste zohrala nepochybne aj istá osobná únava J. Ursínyho politikou, jeho umiernenosť a neodhodlanosť biť sa o predsednícky post s ambicióznym a priebojnejším J. Lettrichom. Zvukový záznam rozhovoru s Milanom Hodžom, 23. 11. 2001. Archív autora.

- 13 „Preto sa najrozhodnejšie stavíme proti násilenvtám, zastrášovaniu, neoprávnenému obmedzovaniu osobnej slobody prehmatmi administratívnych a bezpečnostných orgánov, (...) Žiadame, aby všetky prehmaty verejných orgánov boli ihneď zistené, zamedzené a prísne potrestané. Žiadame rozhodne zrušenie tlačovej a listovej cenzúry“. SNA, f. Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady (ÚP SNR), šk. 114.

organizácií a štruktúr všade tam, kde ešte neboli do leta 1945 vybudované. O tomto období prudkého organizačného vývoja strany svedčí množstvo organizačných správ vo vtedajších stranických periodikách. Toto, na letnú sezónu neobvyklé oživenie aktivity DS spôsobil najmä konsolidačný martinský zjazd, na ktorom nielenže boli prijaté jasné organizačné smernice, ale došlo aj k nárastu sebavedomia jednotlivých aktivistov a orgánov DS. Zástupcovia jednotlivých regiónov Slovenska sa na celoslovenskom zjazde oboznámili s celospoločenskou politickou situáciou, vypočuli si otvorenú kritiku na stranu KSS resp. oponentov DS a ukázal sa im tiež smer a prostriedky boja proti prechmatom komunistov, ktoré inštitucionálne poskytovali práve organizácie DS. Počas leta sa potom, okrem dobudovávania vlastnej organizačnej štruktúry strany, organizovalo množstvo verejných zhromaždení DS za prítomnosti známejši osobností strany, ktoré mali propagovať budovanie miestnych štruktúr DS, ale tiež jej program a aktuálne politické ciele a pozitívne ovplyvniť vstup pospolitej verejnosti do strany.

Budovanie vnútorných štruktúr – záujmové odbory

Po stabilizovaní všetkých štruktúr strany a po založení miestnych organizácií i v tých najodľahlejších obciach Slovenska sa vedenie DS od jesenných a hlavne v zimných mesiacoch roku 1945 – 1946 sústredilo na dobudovanie vnútorných štruktúr organizácií v tom zmysle, aby v nich boli zastúpené všetky zložky obyvateľstva a aby mohli zastupovať názory a požiadavky nielen roľníkov či inteligencie, ale i živnostníkov, robotníkov a mládeže. K tomuto účelu boli pre nich na Ústrednom sekretariáte zriadené zvláštne odbory a postupne vznikali aj ich odbočky po okresoch. Azda najšpecifickejším z nich bola samostatná stranická sekcia zameraná na stranickú prácu s Rusínmi.

Ukrajinsko-ruská sekcia Demokratickej strany

Upriamanie pozornosti zvlášť na Rusínov – Ukrajincov nepochybne súviselo so zvýšeným ukrajinsko-rusínskym nacionalizmom, ktorému musela slovenská, resp. československá politika čeliť v jarných mesiacoch roku 1945. Dôsledkom tohto hnutia bol aj vznik Ukrajinskej národnej rady Prjaševčiny (UNRP), kde spočiatku politický prím hrali komunisti

a s nimi sympatizujúci nestraníci, čo sa podobne ako pri národných výboroch snažili demokrati čo najskôr zmeniť. Cestou k tomu bola najmä akceptácie povojnového nacionálneho vzopnutia tunajšieho rusínskeho obyvateľstva, jeho využitie pre posilnenie pozícií DS v regióne a tiež jeho usmernenie k jednoznačne pročeskoslovenskej a demokratickej orientácii. Svoje zaostávanie za KSS v aplikovaní ukrajinsko-rusínskeho nacionalizmu vo svojej straníckej politike si vedúci predstavitelia DS, najmä vo východoslovenskej oblasti, všimli relatívne neskôr. V júni 1945 dal Okresný sekretariát DS v Prešove tlačiť prihlášky a program strany aj v ruskom jazyku, aby sa tak jazykovo priblížil a ľahšie rozšíril stranícky materiál medzi tunajších Rusínov – Ukrajincov. Najvýznamnejším krokom DS v úsilí o posilnenie svojich pozícií a rozšírenie členskej základne aj do severovýchodných okresov Slovenska bolo založenie špecifickej straníckej organizácie či odboru – Ukrajinsko-ruskej sekcie Demokratickej strany. Jej ustanovujúce zhromaždenie sa uskutočnilo 6. augusta 1945 v Prešove. Predsedom sekcie sa stal Viktor Zavacký (profesor Ruského gymnázia v Prešove), podpredsedami Jozef Suchý, Vasil Demjanovič a M. Kašpar, oblastným tajomníkom Ivan O. Bobak (okresný tajomník DS v Medzilaborciach).¹⁴ Cieľom sekcie bolo pomáhať rozvoju organizovanosti Rusínov – Ukrajincov v DS a uskutočňovať politiku strany v UNRP či všeobecne v regióne. Na druhej strane slúžila sekcia aj ako stranícka báza výmeny názorov a požiadaviek demokratických Rusínov – Ukrajincov voči vedeniu DS a naopak, najmä v nacionálnej otázke.¹⁵

14 Štátny archív (ŠA) Prešov, f. DS, inventárne číslo (inv. č.) 1; ŠUTAJ, Š.: Ukrajinská otázka v činnosti politických strán na Slovensku (1944 – 1948). In: *Historica Carpathica*, roč. 30, 1989, s. 59.

15 Z titulu svojej špecifickosti mala sekcia zaručeného jedného svojho zástupcu za prešovskú a zvlášť za košickú volebnú oblasť v parlamente, SNR a vo Výkonnom výbore strany. Rovnako mala mať po jednom zástupcovi v košickom a prešovskom oblastnom výbore strany, v národných výboroch a okresných a miestnych organizáciách strany v regióne. Zástupcov sekcie do spomínaných štátnych a straníckych orgánov navrhovalo výlučne Predsedníctvo sekcie, pričom jej predseda mal byť automaticky aj členom Predsedníctva DS. Štatút sekcie taktiež určoval okresy severovýchodného Slovenska (Stará Ľubochňa, Kežmarok, Levoča, Sabinov, Bardejov, Svidník, Stropkov, Gíraltovec, Medzilaborce, Snina a Humenné), v ktorých mal byť okresný tajomník DS ustanovený až po

Odbor mladých demokratov

Niekoľko mesiacov po prvom celoslovenskom zjazde DS sa v jej ústredí pristúpilo aj k vytvoreniu už na zjazde avizovaných záujmových odborov strany, ktoré mali reprezentovať stavovské požiadavky jednotlivých profesných a spoločenských skupín členov strany. Hoci prvé náznaky snáh o zakladanie takýchto záujmových odborov možno badať už na jeseň 1945, k ich skutočnej aktivizácii dochádzalo až v súvislosti s blížiacou sa predvolebnou kampanou začiatkom roka 1946.

Najaktívnejšou a najúspešnejšou záujmovou zložkou vnútri DS sa zo všetkých odborov strany stal od jari 1946 Odbor mladých demokratov. Podobne ako pri ostatných záujmových skupinách, DS si krátko po oslobodení neutvárala zvláštne záujmové vnútrostranícke orgány tohto typu. Vedenie DS predpokladalo, či skôr dúfalo, že tvoriaci sa Zväz slovenskej mládeže (ZSM) bude nie iba proklamovane, ale aj reálne nadstraníckou vrcholnou mládežníckou organizáciou. Vďaka snahe KSS likvidovať cez ZSM akékoľvek mládežnícke spolky mimo komunistického vplyvu a najmä vďaka okatej a nekompromisnej politike KSS vo veci monopolného ovládnutia ZSM, v DS došlo napokon k rozhodnutiu negovať povojnový systém jednotných záujmových organizácií práve v prípade mládežníckej organizácie.

Už od prvých dní roku 1946 teda vedenie DS cez svoje oblastné organizačné jednotky vyzývala okresné sekretariáty strany, aby vytvárali na okresnej, ale i miestnej úrovni Odbory mládeže DS, argumentujúc pritom, že ZSM je partajnícke a ideovo nevyhovujúce DS.¹⁶ Mládežnícka organizácia DS sa postupne na jar 1946 vyprofilovala ako Odbor mladých demokratov (OMD), s pevnou organizáciou a začlenením v štruktúrach DS, s vlastným organizačným poriadkom (aj keď v mnohom odkazujúci na organizačný poriadok „materskej“ DS) a s jednoznačným politickým zameraním v prospech DS, resp. proti vplyvu komunistov na slovenskú mládež. Pritom však ostávala aj tým, čím ju charakterizovali prvé výzvy

dohode s vedením sekcie. V okresoch, kde bol podiel rusínskeho a slovenského obyvateľstva 1:1, mal byť striedavo predseda a tajomník okresnej straníckej organizácie Slovak aj Rusin – Ukrajinec. ŠA Prešov, pobočka (p.) Prešov, f. DS, šk. 1.

16 SNA, f. DS, šk. 1.

k jej vytváraniu – mládežníckou organizáciou s mnohými pozoruhodnými kultúrnymi aktivitami, ktoré, s výnimkou politicky exponovanejších období okolo volieb a pod., v jej činnosti dominovali.

OMD sa vytváral podobne ako rovnaké nekomunistické stranícke mládežnícke organizácie v Čechách a na Morave pri národno-socialistickej a lidovej strane,¹⁷ v približne rovnakom období, s podobnými cieľmi, programom a činnosťou. K vytváraniu vlastnej mládežníckej organizácie pristupovala DS ako z vlastných vnútrostraníckych podnetov a potrieb, tak aj inšpirovaná dianím okolo vystúpenia mládeže spomínaných dvoch českých nemarxistických strán z jednotnej organizácie českej mládeže.

Od 10. do 12. mája 1946 prebiehal celoslovenský ustanovujúci zjazd OMD v Piešťanoch. Zjazdu sa zúčastnilo 216 delegátov zastupujúcich 64 okresných OMD. Vlastné zjazdové zasadnutie otváral v piatok 10. mája 1946 svojím príhovorom predseda Prípravného výboru Ústredného vedenia OMD a člen SNR Pavol Haljan, ktorý privítal najmä generálneho tajomníka F. Hodžu ako najvyššie postaveného hosta z ústredia DS. Po Hodžovom príhovore nasledoval Haljanov referát (v zastúpení neprítomného podpredsedu Prípravného výboru OMD L. Baara) o doterajšej činnosti prípravného výboru OMD. V druhý zjazdový deň sa odsúhlasil pripravený a na zjazde v pracovných komisiách doladený Organizačný poriadok OMD či zjazdové rezolúcie. Neskôr sa tiež hlasovalo en block za navrhnuté Predsedníctvo a Ústredný výbor OMD. Vo funkcii predsedu OMD bol P. Haljan a podpredsedami ústredného vedenia OMD sa stali M. Fialová, L. Baar, V. Štefánik a M. Pavlík; generálnym tajomníkom A. Matejčík. Vo vedení OMD sa kombinoval systém výberu jednotlivých dominujúcich mládežníckych osobností strany s pevným zastúpením jednotlivých teritoriálnych oblastí OMD, resp. s pozíciou rezervovanou aj pre predstaviteľa Ukrajinsko-ruskej sekcie DS. V sociálnej štruktúre vedenia OMD jednoznačne dominovali reprezentanti inteligencie, najmä študenti práv. Zjazdová nedeľa 12. mája 1946 sa niesla v znamení čítaní a schvaľovaní zjazdových rezolúcií. Po ich prečítaní sa rozvinula širšia debata, v ktorej sa požadovalo

17 Porovnaj: KOCIAN, J.: *Československá strana národně socialistická v letech 1945 – 1948. Organizace, program, politika*. Brno 2002, s. 102; a PEHR, M.: *Československá strana lidová 1945 – 1946*. Praha 2003, s. 22.

navrátenie cirkevného školstva, zriadenie dobytárskej školy, hovorilo sa o spolupráci s jednotnou roľníckou organizáciou a pod. Tiež sa navrhovalo, aby sa mladí roľníci – demokrati organizovali v nepolitickej odborovej organizácii, pričom by im OMD zabezpečoval politické školenia. Ďalej sa konštatovalo, že OMD má zaujať kladný postoj ku všetkým telovýchovným spolkom mládeže a spolupracovať s nimi. Predposledným bodom programu zjazdu bolo prečítanie a schválenie zjazdového „Ohlasu k slovenskej mládeži“.¹⁸ V závere zjazdu – vo voľnej debate sa navrhovalo najmä, aby sa oficiálne vyhlásil rozchod so ZSM a aby sa začala bližšia spolupráca s českou demokratickou mládežou, čiže s mládežníckymi organizáciami národno-socialistickej a ľudovej strany.¹⁹

Už pred prvým zjazdom OMD, a najmä po ňom, nastáva značný organizačný rozmach OMD. Početnosť jednotlivých mestských OMD sa pohyboval od niekoľko desiatok až po niekoľko stoviek. Záviselo to predovšetkým od agility miestnych funkcionárov OMD, pričom sa našli aj vidiecke organizácie, ktoré vykazovali niekoľko desiatok členov OMD, čo bol nepochybne voči celkovej politickej organizovanosti vidieka veľmi pekný výsledok.

Krátko po ustanovujúcom piešťanskom zjazde sa organizácie OMD prioritne zamerali na pomoc DS pri dosiahnutí čo najlepšieho volebného výsledku. Po vyhratých májových voľbách 1946 a v nasledujúcich mesiacoch sa OMD zameriavali na piešťanským zjazdom načrtnuté aktivity: t. j. politicky a spoločensky organizovať slovenskú mládež majúcu blízko DS a zamedziť jej ovplyvňovanie komunistami ovládaným

18 „*Chceme v OMD vytvoriť silnú, politicky zjednotenú vyspelú slovenskú mládež, avšak hrdó sa hlásime k DS ako organizátorke SNP a záchranníci slobody, poriadku, pokroku a demokracie, (...) odopierame hovoriť Zväzu slovenskej mládeže v mene slovenskej mládeže, lebo vieme, že reprezentuje len jej nepatrný zlomok.*“ Deklarovalo sa, že mládež združená v OMD vystupuje zo ZSM. Zjazd sa vo svojej rezolúcii vyslovil tiež za okamžité odpolitizovanie školstva, aby školstvo neslúžilo jednej strane a jednej ideológii. Taktiež sa rázne vyslovilo za ponechanie škôl v cirkevnom majetku, lebo to vnímal ako ich súkromné vlastníctvo, a ako také malo byť nedotknuteľné. Presadzovala sa dislokácia vysokého školstva na Slovensku, ako i obnovenie mládežníckej spolkovej slobody. GABZDILOVÁ, S.: K niektorým otázkam mládežníckeho hnutia v politike DS v rokoch 1945 – 1948 so zreteľom na východné Slovensko. In: *Historica Carpatica*, č. 14 (1983), s. 39.

19 SNA, f. DS, šk. 9. Zápisnica z prvej plenárnej schôdze OMD.

Zväzom slovenskej mládeže. Tento cieľ mali dosiahnuť prostredníctvom verejných zhromaždení a zjazdov, rôznych kurzov a školení, spoločensko-zábavných a športových podujatí. Tieto všeobecné a dovtedy čiastočne už aplikované ciele a metódy OMD boli neskôr rozpracované do tzv. Pracovného programu Odboru mladých demokratov. Hlavný cieľ OMD bol v tomto programe definovaný dvomi polohami. Za prvé sa mala mládež odviesť od marxistickej výchovy a získať ju jednoznačne pre myšlienku demokracie, kresťanskej mravnosti, osobnej cti a spravodlivosti spolu z rozvinutím duševného rozhľadu jednotlivca a tým i celého národa. V druhej línii malo toto organizovanie mládeže prispievať k príprave budúcich kádrov pre neskoršie pôsobenie v štruktúrach DS. K týmto, už aj predtým definovaným cieľom OMD sa ale v pracovnom programe DS pridáva najmä ucelená analýza jednotlivých základných sociálnych skupín mládeže podľa miesta ich pôsobenia, opis cieľov a metód, ktorými sa majú dosiahnuť tieto ciele zvlášť pri dedinskej roľníckej, mestskej a študujúcej mládeži.

Pre všetku mládež organizovanú v OMD sa mali potom organizovať zimné a letné tábory spájané niekedy tiež s politickou výchovou či všeobecnou osvetou, mali sa realizovať zahraničné zájazdy s cieľom poznávania sa podobne ideovo-politicky zameranej mládeže a usporadúvať zjazdy mládeže demonštrujúce silu myšlienky demokracie a pod.²⁰

Prirodzene ako všetky podobné pracovné programy, ani tento plne uskutočnený nebol. Vzhľadom na vtedajšie politické a všeobecné spoločenské podmienky treba konštatovať, že sa veľká časť jeho predsavzatí úspešne realizovala. Dokazujú to viaceré archívne dokumenty poukazujúce na relatívne intenzívnu aktivitu jednotlivých organizácií OMD, najmä na východnom a severozápadnom Slovensku. Napríklad veľmi agilnej miestnej organizácii OMD v Nemšovej, majúcej okolo 60 členov, sa podarilo iba v roku 1946 zorganizovať 15 prednášok, 2 zájazdy na Moravu spojené s predvedením 2 divadelných hier, športový odbor usporiadal tri ping-pongové zápasy so športovými klubmi so stredného Považia, založil sa spevokol OMD účinkujúci najmä v miestnom

20 Tamže. Pracovný program Odboru mladých demokratov.

katolíckom kostole a konali sa 4 zábavno-spoločenské večierky. Popri tom sa konalo 11 výborových a rovnako aj riadnych členských schôdzí.²¹ Podobne veľmi agilne pracoval celý sekretariát okresnej organizácie OMD v Trenčíne, ktorý sa pomenoval aj ako Odbor mladých demokratov – T. G. Masaryk. Už v apríli 1947 vydal 1. číslo *Mladého demokrata* ako časopisu okresnej organizácie OMD v Trenčíne, ktorého úspech bol taký, že ku koncu roka 1947 ústredie OMD reálne uvažovalo o premene tohto regionálneho periodika na celoslovenský mesačník OMD so sídlom v Trenčíne.²² Aj jednotlivé miestne organizácie OMD v trenčianskom okrese boli značne agilné. Mesačne v okrese hrávali niekoľko divadelných predstavení resp. nacvičovali nové hry, pri miestnom OMD v Trenčíne vznikla hudobná skupina. Centrálné sa v okrese pripravovali a realizovali aj viaceré slávnosti a spomienky – či už dožinkové, oslavy vzniku ČSR a SNP, národopisné slávnosti v Luhačoviciach, spomienky na M. R. Štefánika či T. G. Masaryka a iné, uskutočnili sa viaceré prednášky politického či kultúrneho rázu (M. Pišút, ...), majálesy, púte a pod.²³

Početnejšími aktivitami sa mohli pochváliť aj viaceré okresné resp. celé oblastné vedenia OMD, najmä na východe resp. severozápade Slovenska. V druhej polovici októbra 1947 okresný sekretariát OMD Košice – vidiek usporiadal dvojdnovú divadelnú súťaž, v Levoči. 13. a 14. decembra 1947 východoslovenský oblastný OMD usporiadal celoslovenskú basketbalovú súťaž a na prelome rokov 1947 – 1948 dokonca zimné športové hry OMD východného Slovenska. Podobne sa v rámci celoslovenských zimných hier OMD v januári 1948 uskutočnila divadelná súťaž v Spišskej Novej Vsi. Východoslovenský sekretariát OMD začal dokonca v novembri 1947 vydávať i svoj vlastný oblastný časopis *Zápisník Odboru mladých demokratov*.²⁴ Severozápad Slovenska mohol obdobne popýšiť zorganizovaním celoslovenských stolnotenisových majstrovstiev OMD 14. a 15. júna 1947 vo Vrútkach či celorepublikovej

21 SNA, f. DS, šk. 10. Výročná správa OMD Nemšová za rok 1946.

22 Tamže. Zápisnica z výborovej schôdze Okresnej organizácie OMD Trenčín, 21. 11. 1947.

23 SNA, f. DS, šk. 10.

24 GABZDILOVÁ, S.: K niektorým otázkam mládežníckeho hnutia v politike DS..., s. 41 – 44.

súťaže rytmických amatérskych skupín 4. a 5. decembra 1947 v Žiline a pod.²⁵

Podnikové organizácie Demokratickej strany

Robotníci, ako zložka spoločnosti prirodzene nachádzajúci uplatnenie svojich politických ambícií najmä v ľavicových stranách, neboli po vojne typickou skupinou obyvateľstva, ktorá by pomerne vo väčšom meradle inklinovala k DS. Vyplývalo to po prvé z toho, že DS – vznikajúca a organizujúca sa na báze bývalej agrárnej strany – sa vo svojej politike zameriavala najmä na roľníctvo ako najväčšej sociálnej skupiny strednej vrstvy na Slovensku. Po druhé, čo bolo ešte významnejšie, KSS bola posilnená niekdajšími straníckymi a odborovými organizáciami sociálnej demokracie a v povojnovej atmosfére intenzívnejšieho vnímania sociálnej otázky sa stala jednoznačným politickým hegemonom v robotníckych vrstvách. Napriek tomu, že KSS úplne ovládla slovenské odbory, sa však vedenie DS nevzdávalo myšlienky politického ovplyvňovania robotníctva, najmä keď si uvedomilo, že mimo prívržencov KSS sa nachádza ešte väčšia skupina robotníkov inklinujúcich k mierne reformnej DS resp. indiferentných k akémukoľvek politickému prúdu. Potrebu aktívnej práce medzi robotníctvom a potreby jeho získania pre politickú platformu DS si prirodzene vedenie DS uvedomovalo už od prvých mesiacov svojej straníckej konsolidácie po vojne, ale k výraznejším reálnym aktivitám smerom k vytvoreniu robotníckeho referátu pri Ústrednom vedení DS resp. k vytváraniu podnikových organizácií DS sa pristúpilo až od leta 1945 a neskôr najmä s blížiacim sa predvolebným obdobím.

Podľa odhadov vedenia DS zaoberajúceho sa problematikou organizovania robotníkov v strane sa konštatovalo, že zatiaľ čo program slovenských demokratov je blízky možno až 60 % robotníctva, ich organizovanosť v strane je malá. Zdôvodňovalo sa to terorom zo strany národných správ, závodných rád a odborových organizácií, ktoré plne ovládali slovenskí komunisti.²⁶ Pred voľbami 1946 sa však DS tak či onak na robotníkov príliš špecificky nezameriavala, lebo predpokladala

25 SNA, f. DS, šk. 9. Obežník Ústredného sekretariátu DS č. 9/47 org. zo 4. 6. 1947 a Obežník Ústredného sekretariátu DS č. 18/47 org. zo 14. 10. 1947.

26 SNA, f. DS, šk. 1.

veľmi silné pozície ľavicových ideí, komunistov a odborov v robotníckom hnutí. Preto sa automaticky zameriavala na skupiny ľahšie ovplyvniteľné resp. silnejšie zastúpené v slovenskej spoločnosti (roľníci, inteligencia, živnostníci). Ale povolebná psychóza vyvolaná komunistami proti slovenským demokratom, najmä v radoch robotníkov či partizánov, upriamila opäť pozornosť vedenia DS aj na robotníctvo. To síce nepočetné, ale silne organizované pod vplyvom KSS, dokázalo vyvolať veľký politický tlak, ktorí do značnej miery neutralizoval mnoho väčšiu podporu DS u roľníctva resp. u ostatnej slovenskej spoločnosti.

Napriek viacerým snahám DS viac rozvinúť organizovanie vlastných podnikových organizácií – či už cez zakladanie tzv. robotníckych referátov na ústredí strany či v okresoch alebo cez „Odborársku besiedku“ (pravidelnú stránku venovanú robotníckym otázkam v ústrednom straníckom denníku *Čas*) – sa slovenským demokratom príliš nedarilo výraznejšie organizačne preniknúť do podnikov. Preto vedenie DS v roku 1947 pristupuje dokonca k priamemu poverovaniu jednotlivých aktivistov strany za tajomníkov okresných organizácií pre odborárske resp. robotnícke otázky. Ich úlohou bolo najmä zakladanie podnikových organizácií strany, ale nemali so zreteľom spúšťať ani sledovanie aktivít politických protivníkov v KSS či ich spojencov v podnikoch – odborových organizácií, závodných a podnikových rád, podnikových stráží a pod.²⁷ Zvýšená pozornosť DS venovaná zakladaniu podnikových organizácií strany sa vedeniu slovenských demokratov čiastočne vyplatila. Aspoň čo sa týka Bratislavy, to možno konštatovať určite, lebo podnikové organizácie DS boli v roku 1947 založené v minimálne 12 väčších podnikoch.²⁸

Vývoj a štruktúra členskej základne

Pre DS, ako pre každú stranu uznávajúcu parlamentnú demokraciu, bolo pre presadzovanie svojich politických cieľov prioritné získanie čo najväčšieho počtu svojich členov a prívržencov a tým aj takeho

27 Tamže, šk. 13. List Ústredného sekretariátu DS okresnému sekretariátu DS v Bánovciach nad Bebravou, 4. 3. 1947.

28 Appolo, BEÚS, Mestská elektráreň, Siemens, Gumová továreň, Dynamit-Nobel, Výhrevňa ČSD, Československá Dunajplavba, Wetson, Vistra, Stollwerck, Kábelová továreň. SNA, f. DS, šk. 8.

politického vplyvu v spoločnosti, ktorý by jej umožňoval vládnuť. K 15. februáru 1945 bolo do DS prihlásených 117 členov a 22. februára 1945 už 463 členov. V tomto období DS pracovala skôr so sympatizantmi, než s členskou základňou a aj v nasledujúcom období mala charakter viac širokospektrálneho politického hnutia ako politickej strany.²⁹

Napriek tomu, akou DS bola veľkou stranou a ako sa vo viacerých prípadoch dbalo na presné spracovanie údajov o strane, nepodarilo sa do dnešných čias nájsť relevantnejšie čísla počtu členov DS v rokoch 1945 a 1946. Jediným plne smerodajným a jasne overiteľným číslom početnosti DS je až evidencia pripravovaná pre II. zjazd DS v januári 1948. Pre obdobie od jari 1945 až do konca roku 1947 sme odkázaní skôr iba o odhady a predpoklady vyplývajúce z analýzy množstva podaných prihlášok v tom-ktorom období existencie strany, resp. z čísel uvádzaných v interných publikáciách a obežníkoch DS, ktoré sú však ťažko overiteľné a môžu vychádzať tiež iba z hrubých odhadov neúplných štatistík. Z takéhoto zdroja zrejme pochádza aj číslo počtu členov DS v marci 1946 – 245 000 členov.³⁰

Pri odhade početnosti členov DS v období od marca resp. apríla 1945 až do konca roka 1947 môžeme vychádzať iba z nárastu početnosti vybraného množstva prihlášok a predpokladať pri tom, že tento vývoj vybranej vzorky členov DS približne odzrkadľoval vývoj v celej strane. Prieskum takejto vybranej vzorky prihlášok uskutočnil ešte Michal Barnovský na vzorke vyše 5 000 prihlášok. Z tohto jeho prieskumu potom vyplývalo, že 67,8 % prihlášok bolo podaných do augusta 1945, 24,6 % od septembra 1945 do mája 1946 a iba 7,6 % členov DS prišlo do strany neskôr.³¹ Pri kombinácii údajov o početnosti DS z prelomu rokov 1947/1948 s percentuálnym nárastom prihlášok do strany uvádzaným Barnovským dostávame nasledovný obraz vývoja strany: do augusta 1945 mala DS približne 150 000, do mája 1946 o niečo viac ako 200 000 a v nasledujúcom období najviac zhruba 220 000 členov.

29 ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany v rokoch 1944 – 1948*, s. 51.

30 *Zápisník Demokratickej strany*, roč. 1946, č. 4, s. 1.

31 BARNOVSKÝ, M.: *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku 1944 – 1948*. Bratislava 1978, s. 194.

Pri týchto číslach sa naskytá otázka, čo spôsobovalo tak prudký rast členskej základne DS. Samozrejme, že k tomu boli hlavne dôvody spôsobené tým, že DS bola jedinou nekomunistickou stranou (čiže pohlcovala bývalý elektorát agrárnej, sociálno-demokratickej, ľudovej a národnej strany), ako i to, že sa podľa bývalej agrárnej príslušnosti svojho vedenia orientovala na roľnícky stav, čo jej dávalo v minimálne industrializovanom Slovensku omnoho lepšie predpoklady na rast, ako robotnícky orientovanej KSS. Ale tieto predpoklady tu boli i do jesene 1945, a predsa DS nebola väčšou stranou ako KSS. Na nižšom členstve DS do jesene 1945 sa podieľala hlavne deštruktívna politika KSS, ktorá zneužívala svoje mocenské pozície nadobudnuté (aj zásluhou pobytu Červenej armády na Slovensku) k hateniu organizačného rozvoja DS.³² Zároveň mocenské postavenie KSS spôsobilo, že DS sa stávala ochrankyňou všetkých postihnutých komunistickou svojvôľou³³ a alternatívnym riešením. Okrem toho, vedenie DS ponúkalo taký alternatívny program voči komunistickému, ktorý bol schopný osloviť najširšie vrstvy obyvateľstva (od sociálnych demokratov až po ľudákov). Slovenskí demokrati taktiež umne využíva i predošlé agrárnické taktiky v snahe o zisk členstva (intervencie,³⁴ využívanie katolíckeho kléru na oslovenie katolíkov, ...), a hlavne zamierovalo sa na plnenie

32 Napríklad v Riečke v júli 1945 miestni komunisti v Miestnom národnom výbore vydali verejnú vyhlášku prehlasujúcu miestnych kandidátov DS pred voľbami do Miestneho národného výboru za kolaborantov. ŠA Banská Bystrica, f. Okresný národný výbor (ONV) Banská Bystrica, šk. 5, spis č. 833 prez.

33 Signifikantným môže byť prípad bývalého tajomníka DS v okrese Bratislava - vidiek Emila Dohnanca, ktorý spomína, že jeho k vstupu do DS primel tlak KSS voči jeho učiteľskému miestu potom, čo odmietol vstup do KSS, ktorá o neho mala značný záujem, ako mladého katolíka neskompromitovaného činnosťou v ľudáckom režime. Následne na to požiadal o pomoc predsedu DS v Malackách Dr. Gašpara, ktorý mu ponúkol ochranu pred KSS v DS. Zvukový záznam rozhovoru s Emilom Dohnancom, 7. 6. 2002. Archív autora.

34 Išlo napríklad o intervencie na vybavenie rôznych štátnych dávok, ktoré boli posielané na ústredný sekretariát. Rovnako sa vydávali pokyny hlavne pre roľníkov, o tom ako a kde môžu získať osivá, krmivá, kone, atď., pričom mali demokrati na väčšinu z družstiev prevádzajúcich distribúciu svoj vplyv, ktorý si ešte ako agrárci udržali ako počas slovenského štátu, tak aj po vojne. SNA, f. DS, šk. 1.

akútnych požiadaviek väčšiny národa (vojnové náhrady, zvýšenie poľnohospodárskych cien, ...).³⁵

Prvé overiteľné čísla početnosti DS z januára resp. konca roku 1947 potom teda vyzerali nasledovne: celkový počet členov DS z prelomu rokov 1947/1948 bol 217 004 členov; najväčšími okresnými organizáciami v absolútnych číslach boli: Nitra (8 192), Košice – vidiek a Košice – mesto (približne 8 000) a Malacky (7 442). Naopak najmenšie okresné organizácie DS, kvôli nemožnosti resp. bráneniu organizovania Maďarov v politických stranách, boli na južnom Slovensku: Kráľovský Chlmec (600), Tornaľa (605), Parkán (zhruba 650) atď.

Nie menej zaujímavé, ako sledovanie absolútnych čísel počtu členov DS na Slovensku resp. v okresoch, je aj ich pomerná početnosť voči obyvateľstvu jednotlivých okresov. Priemerné percentuálne zastúpenie členov DS na obyvateľstve Slovenska bolo asi 6,5 %. Medzi okresy s najsilnejšími organizáciami k počtu obyvateľov okresu patrili Malacky (17 %), Košice – mesto (15 %), Košice – vidiek, Humenné a Vranov nad Topľou (13 %), Turčiansky Svätý Martin (12 %) a Dolný Kubín, Hlohovec, Modrý Kameň, Senica, Spišská Stará Ves a Stará Ľubovňa (10 %). Okresmi s najmenšími počtami členov DS voči počtu obyvateľov okresu boli: Parkán (asi 1,5 %), Dunajská Streda, Komárno, Kráľovský Chlmec a Šala nad Váhom (2 %), Stará Ľada, Tornaľa, Želiezovce a Žilina.

Z uvedeného vyplýva, že okrem subjektívnych faktorov (najmä aktivita okresného tajomníka resp. ďalších okresných a miestnych funkcionárov) sa do vysokej početnosti okresných organizácií premietali viaceré objektívnejšie faktory. V okresoch na východe Slovenska to bola predovšetkým predvojnová politická orientácia tohto regiónu, jeho sociálne zloženie (najmä početnosť roľníctva resp. naopak robotníctva) a skúsenosti s prehmatmi KSS či Červenej armády po oslobodení. Na strednom a západnom Slovensku k tomu prispelo tiež vhodné zázemie vedúcich predstaviteľov DS v regióne prípadne kombinované ešte aj

35 V tomto ohľade mala DS pomerne dobre vybudovanú aj osvetovo-propagačnú politiku, kedy cez prednášky pre svojich sympatizantov napr. o dávke z majetku, o dávke z prírastku majetku atď. pomáhala svojim prívržencom k zlepšeniu svojho sociálneho postavenia a zároveň sa propagovala i ako strana. Tamže.

s vyšším podielom evanjelického obyvateľstva viažuceho sa politicky na takýchto politikov (Turčiansky Sv. Martin, Malacky, ...).

Naopak okresmi s najmenším podielom členov DS na obyvateľstve okresu sú oblasti na juhu Slovenska, kde do politických strán nemohli vstupovať reprezentanti maďarskej menšiny resp. bolo im v tom výrazne bránené. Z tohto modelu sa vymyká iba okres Žilina, ktorý inak v parlamentných voľbách 1946 dosiahol celoslovenský priemer hlasov pre DS, z čoho možno predpokladať slabú organizačnú prácu tunajších straníckych funkcionárov, keďže nijaké výraznejšie objektívne príčiny tohto negatívneho stavu nám nie sú známe.

Z hľadiska analýzy členskej základne strany je zaujímavé i sociálne zloženie členov DS, kde viac ako polovicu členstva tvorili roľníci, približne 16 % robotníci, 13 % živnostníci, a 12 % inteligencia,³⁶ pričom boli veľmi veľké rozdiely v sociálnej skladbe členstva DS na dedinách a v mestách. Na dedinách tvorili prirodzene absolútnu väčšinu roľníci, zatiaľ čo naopak v mestách rovnako výrazne dominovala inteligencia a živnostníci.³⁷

Čo sa týka bývalej straníckej štruktúry členstva DS približne 21 % členov DS bolo predvojnovými členmi agrárnej strany, bývalých sociálnych demokratov bolo 7 %, 6 % pôsobilo v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSĽS) a 3 % v ostatných stranách.³⁸ Pritom sa ale stávalo, že funkcionármi DS bývali aj niekdajší miestni predvojnoví funkcionári KSČ.³⁹

Stranícky funkcionársky zbor

V predošlej kapitole sme sa venovali významu, vývoju a štruktúre členskej základne DS. Členstvo akejkoľvek politickej strany, spolku či inej podobnej inštitúcie je síce základným organizačným prvkom, na ktorom je každá takáto organizácia budovaná, program a smerovanie celej organizácie je však predovšetkým otázkou vedení a funkcionárov

36 BARNOVSKÝ, M.: K profilu a činnosti Demokratickej strany. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1998, č. 2 – 3 s. 227.

37 SNA, f. DS, šk. 49 (stará signatúra).

38 BARNOVSKÝ, M.: *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku 1944 – 1948*. Bratislava 1978, s. 197.

39 ŠA Banská Bystrica, f. ONV Banská Bystrica, šk. 5.

takýchto inštitúcií. O to výraznejšie to platí u občiansko-demokratickej strany akou bola DS, pôsobiacej práve v tak obmedzujúcich podmienkach politického boja voči nastupujúcej komunistickej totalite.

Sociálnym zložením v širšom vedení strany prirodzene dominovala inteligencia s 70 % zastúpením, k roľníctvu sa hlásilo takmer 19 %, k robotníctvu asi 7 % a živnostníci boli zastúpení len 4 % vedúcich funkcionárov. Aj vo vtedajších komisiách DS, tvoriacich akési programovo-záujmové odbory vedenia strany, sa nachádzalo veľké množstvo inteligencie (až 82 %; najmä rôzni štátni resp. súkromní úradníci, ale aj učitelia či katolícky i evanjelický kňaz), malé zastúpenie mali roľníci (iba 12 %) a minimálne boli zastúpení živnostníci. V roku 1947 v užšom vedení strany (39 členov Predsedníctva a užšieho Výkonného výboru) bolo dokonca ešte viac inteligencie – až 93 %, roľníci tu mali iba 6 % zastúpenie a živnostníci iba jedného reprezentanta.⁴⁰ Ani v komisiách DS z jari 1945 a ani v užšom vedení strany z roku 1947 sa nenachádzal ani jeden predstaviteľ robotníctva.

V súvislosti s vyššie spomínaným „košickým“ budovateľským obdobím strany si zasluhuje pozornosť tiež sledovanie vývojových štruktúrnych a regionálnych rozdielov⁴¹ v obsadení nižších funkcií v DS. Zatiaľ čo v počiatočných mesiacoch organizovania DS tvoria jeho funkcionárske stavy hlavne reprezentanti inteligencie (ktorá sa prirodzene najskôr po oslobodení politicky orientovala), neskôr v dôsledku masového sa rozšírenia DS a snahy jeho vedenia i vo funkcionárskych stavoch presadiť zastúpenie jednotlivých skupín obyvateľstva podľa ich zastúpenia v obyvateľstve oblasti, dochádza k výraznejšiemu obsadzovaniu funkcionárskych stavov okresných organizácií aj roľníkmi.

Jedným z mála zdrojov pre zisťovanie celkových štruktúrnych pomerov funkcionárskeho zboru Demokratickej strany poskytuje štatistika všetkých okresných tajomníkov strany „na vidieku“ (t.j. všetkých, okrem tajomníkov Ústredného sekretariátu DS v Bratislave).

40 SNA, f. DS, šk. 6.

41 Napríklad v absolútne agrárnych okresoch východného Slovenska tvorili funkcionárske stavy okresných organizácií DS na jar 1946 z 3/4 roľníci, zatiaľ čo v okresných organizáciách DS na južnom Slovensku prevláda vo funkciách inteligencia. „Žitný ostrov verný demokracii“. In: *Čas*, roč. 1946, č. 71, s. 3.

V spomínanej evidencii sa nachádzajú mená 156 okresných tajomníkov strany, ktorí pracovali pre stranu v 76 okresoch Slovenska od jej začiatkov v roku 1945 až do konca roku 1947. Prekvapujúca je pri okresných a oblastných tajomníkoch strany najmä ich veková štruktúra: v roku 1945 mala takmer polovica z nich menej ako 25 rokov a ďalšia tretina tajomníkov menej ako 35 rokov. To poukazuje i na to, že vedenie DS sa snažilo budovať skutočne novú, mladú stranu a nemalo ísť iba o dobovo prispôsobenú existenciu bývalej agrárnej strany. Veď aj celkovo nemali vo funkcionárskych zboroch strany výraznejšie zastúpenie starší funkcionári či politici predmníchovských strán. Rovnako ako programovo, aj personálne sa strana snažila budovať na nových, mladých, nezaťažených ľuďoch. Výnimku prirodzene tvorili vrcholné orgány strany, ktoré boli zložené prevažne z už pred vojnou aktívnych politikov. Táto kombinácia skúsenejších a relatívne známych politikov vo vedení strany a mladých aktívnych tajomníkov strany v okresoch má nepochybne tiež svoj podiel na úspešnosti strany v slovenskej politike.

Ďalšími interesantnými informáciami, ktoré možno získať z tejto komplexnej štatistiky mimobratislavských tajomníkov DS, je konfesijné zloženie týchto funkcionárov strany. Z nich sa 63 % hlásilo ku katolíckemu, 22 % k evanjelickému a 6 % ku gréckokatolíckemu vierovyznaniu.⁴² Uvedené čísla vykazujú o málo vyššie hodnoty pre zastúpenie evanjelikov a naopak nižšie pre katolíkov v tajomníckych pozíciách v strane v porovnaní v celkovom zastúpení týchto konfesií v povojnovej slovenskej spoločnosti. Ide však o nevýrazné rozdiely, ktoré spoľahlivo vyvracajú tvrdenia o majorizácii katolíkov evanjelikmi v straníckych štruktúrach DS. Výrazne nadpomerné zastúpenie evanjelikov bolo iba vo vedení strany, nie v jej okresných štruktúrach. A to vyplývalo predovšetkým z konfesijných pomerov ešte z občianskeho odboja (a prirodzene tiež z osobných väzieb vedúcich predstaviteľov strany v povstaleckej SNR), kde mali evanjelici voči katolíkom významnejšie postavenie. Táto ich výrazná pozícia v odboji a v Povstaní sa prirodzene preniesla aj do štruktúr vedenia strany po vojne a bola čiastočne zmenená až Aprílovou dohodou. V okresných štruktúrach sa však

42 SNA, f. DS, šk. 6.

cielene konfesionalizmus nepresadzoval a ani evanjelici v povojnovom vedení strany sa nesnažili výraznejšie presadzovať svoju konfesionalitu v stranických štruktúrach, skôr sa naopak snažili do služieb strany získať mladých, ľudáckym režimom nezafažených a demokraticky zmýšľajúcich katolíkov.

Poslednými zaujímavějšími údajmi, ktoré je možné získať z evidencie okresných a oblastných tajomníkov, sú informácie o ich pokračujúcom či dosiahnutom vzdelaní. Takmer 2/3 okresných a oblastných tajomníkov strany študovalo na humanitne zameraných školách (7 % z celkového počtu tajomníkov malo ukončenú alebo študovalo na vysokej škole, väčšinou na práve), zvyšok zaberali rôzne priemyselné, poľnohospodárske a podobné stredné školy.⁴³

Druhý celoslovenský zjazd Demokratickej strany v Bratislave v januári 1948

Tak ako predpisovali stanovy strany, mal sa každé dva roky po celoslovenskom zjazde strany konať nový zjazd, ktorý mal takto pripadnúť na jún 1947. V doterajšej historickej spisbe sa ale prvý predpokladaný termín konania zjazdu udáva až v jeseni 1947 (do konca októbra resp. 8. a 9. novembra 1947).⁴⁴ Úplne prvým pripravovaným termínom konania zjazdu bol však skutočne, tak ako to predpisoval poriadok strany, jún 1947. Doteraz nevieme určiť presné príčiny, prečo sa plánovaný júnový druhý celoslovenský zjazd strany neuskutočnil, faktom iba zostáva, že jeho prípravy už začali aj reálne prebiehať, dokonca bol na 6. a 7. júna 1947 určený až aj jeho program.⁴⁵ Možno jeho neuskutočnenie súviselo s príliš krátkou dobou od pohnutej atmosféry, ktorú vyvolala v strane a v spoločnosti poprava J. Tisu, možno odklad zjazdu súvisel s problémami vedenia strany, ktoré muselo riešiť vo vzťahu k vláde resp. komunistom v rámci tzv. daxneriády či v súvislosti s rozbiehajúcimi sa obviňovaniami činiteľov DS z neoludáctva a protištátnych aktivít.

43 Tamže.

44 ŠUTAJ, Š.: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*. Košice 2002, s. 66.

45 SNA, f. DS, šk. 5. Program zjazdu Demokratickej strany.

Druhým plánovaným termínom uskutočnenia nového zjazdu bola potom jeseň 1947, presnejšie koniec októbra alebo začiatok novembra 1947. V tomto prípade však už so známých príčin enormného politického tlaku KSS na pozície DS v spoločnosti a celkovo na stabilitu strany počas jesennej politickej krízy 1947 na Slovensku sa neuskutočnil druhý zjazd strany ani v tomto predpokladanom období. Preto bol nakoniec určený tretí termín uskutočnenia celoslovenského stranického zjazdu na január 1948. Preloženie konania zjazdu o pol roka neskôr z júna 1947 až nakoniec na január 1948 malo svoje kladné aj zápornejšie stránky. Pozitívnym bolo najmä to, že sa zjazd uskutočnil už v období, kedy bola vedením DS oficiálne odvolaná Aprílová dohoda ako veľmi vhodný terč neustálym komunistických útokov voči strane pre jej údajné politicko-organizačné krytie neofudáctva. Potom, čo sa strana oficiálne zriekla Aprílovej dohody, nemuseli byť jej viaceré organizačné prvky zohľadnené ani v politicko-organizačných výstupoch zjazdu, čo odobralo komunistom ďalšie veľké možnosti kritik DS. Pritom však existovala možnosť a snaha prevažne povstaleckého vedenia strany zohľadniť časť požiadaviek katolíckych aktivistov v DS aj mimo oficiálnej bázy Aprílovej dohody, iba akýmsi nepísaným vnútrostranickým konsenzom, čo sa nakoniec aj na zjazde uskutočnilo, najmä zvolením M. Franeka za nového generálneho tajomníka. Druhým veľkým pozitívom neskoršieho termínu zjazdu bolo, že sa uskutočnil už po politickom tlaku voči strane po odhalení tzv. protištátneho sprisahania a následnej politickej krízy v jeseni 1947. To dávalo možnosť vedeniu DS stranu stabilizovať, zmierniť obavy z nových útokov, upevniť otrásené stranické sebavedomie a celkovo pripraviť svojich straníkov na nový politický boj s KSS najmä v očakávanej predvolebnej kampani. Tento neskorší januárový termín konania zjazdu až v roku 1948 ale spolu so svojimi pozitívami prinášal aj negatívnejšie prvky. Medzi nimi je na prvom mieste nepochybne značne defetistická atmosféra, ktorá (napriek snahám ju prekonať alebo ignorovať) predsa len postihla veľkú účastníkov zjazdu. Zatykanie a následné obviňovanie stoviek obyvateľov Slovenska, medzi nimi aj mnohých členov i funkcionárov DS (vrátane tých najvyšších), nemohlo ostať bez vplyvu na náladu a rozhodnutie mnohých funkcionárov a prívržencov strany. Keby sa uskutočnil zjazd strany v pôvodne plánovanom júnovom termíne roku 1946, šlo by o zjazd

jednoznačne víťaznej a dominujúcej politickej strany na Slovensku, bez väčších problémov ovládajúcej väčšinu slovenských štátnych orgánov, a preto by bol omnoho pompéznejší, v povznášajúcej atmosfére, pozitívne pôsobiaci na stranícku sebadôveru svojich straníkov. V januári 1948 však už zjazd, vzhľadom na pocit obmedzených možností (či skôr nemožností) bránenie sa voči hrubšiemu politickému nátlaku, prebiehal v ponurejšej atmosfére, ktorá uberala z prirodzeného zjazdového potenciálu posilnenia straníckej dôvery a odhodlania.

II. celoslovenskému zjazdu DS predchádzali resp. ho sprevádzali výrazné organizačné aktivity. Už 22. septembra 1947 podal Ústredný sekretariát DS Výkonnému výboru strany návrh smerníc pre uskutočnenie volieb delegátov okresných organizácií pre zjazd. Návrh vychádzal samozrejme z Organizačného poriadku strany pre voľbu delegátov zjazdu, predpokladal však zjednodušenie niekedy zložitých výpočtov akceptácie voľby delegáta zjazdu na všeobecný princíp zisku väčšiny hlasov resp. rozhodovania losovaním pri parite získaných hlasov dvoch kandidátov.⁴⁶

Vzhľadom na to, že nový zjazd strany mal DS dostatočne posilniť a pripraviť na budúce dva roky úspešnej politickej existencie a bojov, bolo nutné, aby ju aj na nižších úrovniach straníckej organizácie reprezentovali ľudia požívajúci dôveru členov strany a aby boli vybraní noví aktívni a pružní funkcionári DS schopní čeliť novým politickým tlakom podobným prekonanej jesennej kríze 1947. Preto sa od konca novembra 1947 vlastne až do februárového prevratu 1948 uskutočňujú po celom Slovensku spolu s prípravami zjazdu aj valné zhromaždenia miestnych a okresných organizácií DS. Tieto valné zhromaždenia mali zhrnúť dovtedajšiu činnosť organizácie, bilančne uzavrieť finančné hospodárenie, zvoliť nových funkcionárov strany a stanoviť nový program činnosti. Vzhľadom na nutnosť konsolidácie strany po jeseni 1947 a jej personálneho posilnenia smerom k väčšej odolnosti voči predpokladaným novým komunistickým atakom zdôrazňovali vedenie strany svojim organizáciám nutnosť nekompromisného odstránenia neaktívnych a neodhodlaných funkcionárov strany.⁴⁷ Vzhľadom na blížiace sa nové parlamentné voľby na jar 1948, sa prípravy II. zjazdu

46 SNA, f. DS, šk. 5.

47 Tamže. Obežník Ústredného sekretariátu DS z 20. 11. 1947.

strany často prekrývali s prípravami na predvolebnú kampaň. Vlastne aj zjazd ako taký, mal mať predovšetkým mobilizačný efekt k úspešnej predvolebnej kampani. Zvlášť veľký dôraz pri oboch aktivitách strany v januári 1948 sa kládol najmä na získanie vhodných predstaviteľov inteligencie pre budúcu stranícku činnosť.⁴⁸

Druhého zjazdu DS sa napokon zúčastnilo 427 delegátov zvolených okresnými organizáciami strany, pričom jeden delegát reprezentoval 500 členov okresnej organizácie (resp. väčšinu z každých nových 500 členov). Z 217 tisícovej členskej základne strany v januári 1948 tak mali najväčšie zastúpenie okresné organizácie strany z Nitry (8 192 členov a 16 delegátov), z Košíc (Košice – vidiek – 8 020 členov a 16 delegátov; Košice – mesto – 8 000 členov a 16 delegátov) a z Malaciek (7 442 členov a 15 delegátov). Na druhej strane iba jediným delegátom boli reprezentované najslabšie stranícke organizácie z južného pohraničia ochudobneného o tamojších maďarských obyvateľov – Parkán (cca 500 členov), Tornaľa (605 členov) a Kráľovský Chlmec (600 členov). Podľa oblastí mali najsilnejšie zastúpenie košický (64 delegátov) a bratislavský región (63 delegátov), najmenej žilinský (31 delegátov) a trenčiansky (34 delegátov), čo ale prirodzene najviac súviselo s početnosťou obyvateľstva tej ktorej oblasti, ako s mierou ich organizovanosti.⁴⁹

Zjazd sa v prevažnej miere konal v priestoroch bratislavskej Reduty (plenárne zasadnutie a rokovania národohospodárskej zjazdovej komisie), ale tiež v budove Ústredného sekretariátu strany (politicko-programová komisia zjazdu), a v zasadacích miestnostiach a sieňach Slovenskej ligy (organizačná komisia), Radnice (kultúrna komisia), Zväzu hospodárskych družstiev (sociálna komisia) a Zväzu roľníckych vzájomných pokladníc (kandidačná komisia). Symbolicky aj druhý celoslovenský zjazd DS 24. januára 1948 otváral jej prvý povojnový predseda J. Ursíny. Po overení zápisnice z prvého zjazdu strany v Martine nasledovala širšia správa predsedu DS J. Lettricha o vývoji strany a stave spoločnosti od martinského zjazdu. Po obede prišla správa generálneho tajomníka F. Hodžu a správa o hospodárskej situácii strany. Potom sa ustanovilo šesť zjazdových komisií, pričom sa národohospodárska

48 Tamže, šk. 4. Obežník Ústredného sekretariátu DS z 9. 1. 1948.

49 Tamže, šk. 6.

komisia ešte delila na roľnícku, živnostenskú a všeobecne hospodársku subkomisiu. Samostatné rokovanie komisií začalo po 16. hodina a trvalo do neskorších večerných hodín. Na druhý deň 25. januára ráno sa ešte pokračovalo v rokovaní zjazdových komisií, ale už po 10. hodina začínalo vo veľkej sieni Reduty plenárne zasadnutie zjazdu. To najskôr vyslovilo vďaka dovtedajšiemu vedeniu strany, schválilo zjazdové rezolúcie a zvolilo nových najvyšších reprezentantov strany. Zjazd bol ukončený prejavom staronového predsedu strany J. Lettricha a hymnickou piesňou Kto za pravdu horí.⁵⁰

Zjazdové rezolúcie sa vo všeobecnosti prihlásili k odkazu SNP i ku kresťanským ideálom a hlavný dôraz položil na dodržiavanie demokratických princípov. Opäť sa odmietol tak liberalizmus, ako aj socializmus. Prvý preto, že umožňuje neúmerne spoločenské rozdiely, druhý z toho dôvodu, že bojuje proti sociálnej nespravodlivosti politickou nespravodlivosťou. Zjazd sa prihlásil k sociálnemu reformizmu, ktorý uplatňuje zásady politickej slobody a sociálnej spravodlivosti a buduje spoločnosť bez sociálnych extrémov. V politickej rezolúcii upozornil na nebezpečenstvo, vyplývajúce zo sústreďovania moci prostredníctvom spolitizovania nadstraníckych organizácií a žiadal prísne dodržiavanie parlamentnej demokracie, aby bol parlament skutočne najvyšším predstaviteľom politickej vôle ľudu a najvyšším kontrolným orgánom.⁵¹

Zatiaľ čo vo funkcii predsedu strany bol opäť potvrdený J. Lettrich, novým generálnym tajomníkom strany sa stal M. Franek ako reprezentant katolíckych aktivistov v DS, čím sa malo zrejme deklarovať značné postavenie katolíkov v strane a neutralizovať tak rozbíjačské snahy KSS prostredníctvom aktivít J. Kyselého so zakladaním novej katolíckej strany.⁵² J. Kyselý bol kvôli týmto svojím stranu oslabujúcim aktivitám nakoniec práve na II. zjazde DS vylúčený z jej radov. Toto jeho vylúčenie sa potom snažili komunisti, cez nimi ovládanú „nestraničku“ tlač, náležite využiť na propagáciu novej strany. J. Kyselý zakladal agitáciu

50 Tamže, šk. 5. Program II. zjazdu Demokratickej strany.

51 Tamže, šk. 5.

52 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava 1993, s. 133 – 134.

potreby novej katolíckej strany opäť na tvrdeniach o potláčaní katolíkov v DS, o ich slabom zastúpení v štruktúrach strany, atď.⁵³

Zjazd zvolil aj nový Výkonný výbor DS. Prvých 20 jeho členov tvorili všeobecne akceptovaní politickí lídri a osobnosti strany⁵⁴. Ďalej v ňom boli po dvaja zástupcovia za každú stranícku oblasť.⁵⁵ Svojich reprezentantov v tomto vrcholnom orgáne strany mali aj odbojové organizácie (J. Ambruš a J. Benko), presídlení (K. Vaculík), robotnícky odbor strany (E. Junisa a J. Tankovič), ukrajinsko-ruská sekcia (V. Zavacký a J. Kudla), klub poslancov DS v parlamente (V. Vagašský, J. Haško a J. Daxner) a klub poslancov DS v SNR (P. Škodáček, M. Bobřík, M. Kulich, L. Nádaši a J. Sinaj). Odbory mladých demokratov, žien, živnostníkov a roľníkov si mali určiť svojich zástupcov vo Výkonnom výbore dodatočne.

Z rozhodnutia nových reprezentantov strany zvolených na II. celoslovenskom zjazde malo byť na zasadaní zastupiteľského zboru DS 23. februára 1948 utvorené aj nové Predsedníctvo strany, ale vzhľadom na napätú politickú situáciu vrcholiacej februárovej krízy bol schválený návrh M. Gája, aby staré Predsedníctvo zostalo dočasne naďalej vo funkcii.⁵⁶

Do toho prišiel definitívny mocenský zvrat v prospech totálneho uchopenia moci československými komunistami. Najskôr demisiovaných predstaviteľov DS vo vláde nahradili komunistom povolí demokrati

53 Kyselého prehlásenia o potrebe novej strany pre katolíkov boli uverejnené najmä v *Práci a Národnej obrode*. Tvrdil, že bol vylúčený z DS preto, lebo kritizoval 2/3 zastúpenie evanjelikov na zjazde DS a iba 1/3 zastúpenie katolíkov, čo malo dokazovať utláčanie katolíkov v DS. Proti týmto tvrdeniam naopak *Čas* uvádzal, že na zjazde bolo prítomných 355 katolíkov a 154 evanjelikov, teda katolíkov malo byť viac ako 2/3. „Ako zavádza Dr. Kyselý verejnosť“. *Čas*, roč. 1948, č. 23, s. 2.

54 S. Belluš, E. Böhms, V. Brežný, A. Cvinček, K. Fillo, M. Franek, R. Frašťacký, A. Granatier, F. Hodža, M. Josko, Š. Kočvara, M. Kvetko, J. Lichner, I. Pietor, M. Polák, J. Styk, J. Špánik, J. Ursíny, P. Víboch a M. Zibrín.

55 Bratislava – V. Matrká a J. Fábry, Trnava – Š. Pozdech a A. Žiak, Trenčín – B. Krejčí a M. Stanko, Žilina – F. Androvič a B. Finka, Nitra – T. Rožnay a J. Hurták, Banská Bystrica – A. Takáč a A. Tichý, Liptovský Mikuláš – J. Lučivjanský a J. Švábinský, Prešov – P. Plánovský a J. Oremus, Košice – A. Bednárík a J. Drotár.

56 ŠUTAJ, Š.: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*, s. 66 – 67.

v novej, druhej Gottwaldovej vláde. V máji 1948 už boli dovtedajšie prebiehajúce personálne zmeny a čistky dovŕšené zvolením nového parlamentu. Z niekdajších slovenských demokratov v ňom sedeli už iba osoby ochotné tvoriť štafáž komunistického režimu. Vytvorili si novú Stranu slovenskej obrody, ktorá vznikla na troskách DS, ktorá sa rozpadla pod komunistickým tlakom prvých poprevratových týždňoch. Vedúci demokrati, ktorí odmietli kooperovať s nastolenou komunistickou totalitou, volili útek do západného exilu. Iných čakalo komunistické väzenie a najväčšia časť prešla do pasívnej rezistencie, resp. sa stiahla z verejného života. Malá časť straníckych funkcionárov nižších štruktúr sa zachovala podľa príkladu zakladateľov Strany slovenskej obrody – využili nútený odchod presvedčených demokratov. Dostali sa na ich miesta v rôznych verejných a štátnych orgánoch, kde štátna moc potrebovala prezentovať aj zastúpenie iných politických skupín ako komunistov, aby zostalo formálne zachované zdanie „ľudovej demokracie“. Veľké masy obyčajného členstva a nižších straníckych kádrov sa potom iba jednoducho prispôbovala novej totalitnej dobe a učila sa viesť dvojtvárny život – vnútorne nesúhlasiac so zánikom demokracie a navonok podporujúc nový režim. Demokratická strana na Slovensku prestala existovať. Jej program a aktivity sa snažili ešte v exile obnoviť jej politici, ktorí sem emigrovali. Čím dlhšie sa ale pôvodne zamýšľaný krátky exil menil na dlhotrvajúce čakanie na pád komunistického režimu, aj snaha udržať exilovú stranu postupne slabla. Až sa začiatkom 60. rokov 20. storočia transformovala iba do voľnej Stálej konferencie slovenských demokratických exulantov.

OSOBNOSTI

Úloha Júliusa Ďuriša na Slovensku počas februárových udalostí 1948¹

Tomáš Černák

Július Ďuriš patril po skončení druhej svetovej vojny medzi československú komunistickú elitu a v danom období zastával významné stranícke i štátne funkcie. Spolu s Viliamom Širokým zastupoval Slovensko v užšom vedení Komunistickej strany Československa (KSČ), avšak väčšinu svojho života prežil v českom prostredí, bol považovaný za dôsledného centralistu a odporcu akýchkoľvek snáh o posilnenie právomocí slovenských národných orgánov. Možno tiež konštatovať, že Ďuriš bol medzi komunistickou špičkou trochu netradičnou postavou, ktorá nepatrila do žiadnej skupiny a zvyšní členovia Predsedníctva Ústredného výboru (ÚV) KSČ ho považovali za akéhosi „exota.“ Predstavoval prototyp komunistického dogmatika a radikála, ktorý sa vďaka svojím radikálnym názorom dostával do sporu takmer s každým v straníckom vedení vrátane Klementa Gottwalda. Zvláštnosťou u Ďuriša bolo i to, že sám síce vzdelaný, mal silnú averziu voči intelektuálom a okrem toho žil doslova asketickým životom.

Ďurišov prienik do vedúcich funkcií v rámci KSČ možno datovať od polovice 30. rokov 20. storočia, kedy sa po návrate z vojenskej služby presťahoval z Prahy do Bratislavy, kde sa zapojil do straníckej práce. Stal sa organizačným tajomníkom Krajinského vedenia KSČ na Slovensku, redaktorom *Eudového denníka* a *Pravdy*. Už v tom čase sa vyznačoval, ako som vyššie spomenul, nedôverou voči slovenským ľavicovým intelektuálom združeným okolo *Dav-u* a časopisu *Šíp*. Najmä Vladimír Clementis predstavoval pre Ďuriša symbol nezdravého intelektuála odtrhnutého od robotníckych mäs. Davistov kritizoval aj pre ich údajný nacionalizmus. V spomienkach túto nedôveru doložil neskorší Ďurišov

1 Štúdiá bola vypracovaná v rámci projektu VEGA 2/0103/13 „Mechanizmus fungovania komunistického režimu na Slovensku v rokoch 1948 – 1989“, riešená v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.

priateľ, hospodársky pracovník a vysoký funkcionár Komunistickej strany Slovenska (KSS) Ján Púll: „*Ďuriš, vlastne intelektuál, prísne dodržiaval spôsob života stranického pracovníka. Mal výhrady, ako celé vedenie strany na Slovensku, voči skupine Dav i voči skupine Šíp. Iba raz prišlo k otvorenému konfliktu s vedením, keď sme prejavovali nespokojnosť s organizovaním a výsledkom volieb v Bratislave (...) Vtedy nás Široký pozval do bytu V. Clementisa a tam nám pohrozil bratislavskými robotníkmi.*“²

V druhej polovici 30. rokov taktiež badať korene hlbkej averzie, ktorú pocítovali tak Viliam Široký ako aj Július Ďuriš voči Gustávovi Husákovi. Ten patril k vedúcim osobnostiam druhej generácie Davistov a bol pod silným vplyvom Vladimíra Clementisa. Husák síce pracoval podľa pokynov stranického vedenia, zúčastňoval sa manifestácií organizovaných KSČ a často rečnil na tribúne, ale nedôvera medzi nimi sa stále prehľbovala. Husák v interných kruhoch oboch kritizoval, považoval ich za dogmatikov, ktorí nechápu prácu ľavicovej inteligencie: „*G. Husák ma pravdepodobne v roku 1938/39 požiadal, aby som spolu s ním išiel za Ďurišom. Išlo o spornú teoretickú otázku postavenia inteligencie v spoločnosti. Ja som pôsobil k tomu, aby sa spor nevyostroval. No Ďuriš a Husák nepopustili a tým sa začal ich vzájomný pomer.*“³ V neskoršom období prerástol vzťah Ďuriša na jednej a Husáka na strane druhej až do otvoreného nepriateľstva, pričom Ďuriš vždy považoval Husáka za obyčajného karieristu.⁴

Vďaka svojej povahe a prílišnému radikalizmu sa Ďuriš nedokázal vyhnúť vzájomným sporom ani s Viliamom Širokým. Ďuriš napríklad v spomienkach obvinil Širokého, že ho v roku 1937 zbavil členstva vo vedení strany na Slovensku, keďže si ho pred Gottwaldom dovolil kritizovať.⁵ Ďurišovi sa nepáčil Širokého štýl práce vo vedení strany, resp. jeho osobná ctižiadostivosť. Širokého rozhodnutie napokon Gottwald zmenil a Ďuriš vo funkcii naďalej zostal. Ďuriš sa skutočne

2 Spomienky Jána Púlla na Júliusa Ďuriša, strana (s.) 6. Kópia textu vo vlastníctve autora štúdie.

3 Tamže.

4 PEŠEK, J. : Július Ďuriš. In PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2004, s. 94.

5 Archív Múzea SNP Banská Bystrica (AMSNP), fond (f.) XII., prírastkové číslo (prír. č.) S 47/2004. Spomienky Júliusa Ďuriša, s. 959.

nebál vyjadriť svoj názor voči komukolvek vrátane straníckych autorít a Širokého neraz podrobil ostrej kritike. Široký bol naopak na kritiku svojej práce citlivý a Ďurišovi ju nezabudol. Nikdy však nešiel na rozdiel od Ďuriša do otvoreného konfliktu a na riešenie osobných sporov využíval zväčša intrigy a zákulisné machinácie, čo malo nepochybne súvis s jeho kontaktmi na sovietske spravodajské orgány.

Koniec roka 1938 znamenal ukončenie legálneho pôsobenia KSČ. Ďuriš na rozdiel od Viliama Širokého či ďalších komunistických funkcionárov zostal žiť striedavo v Čechách i na Slovensku v ilegalite a stal sa členom prvého ilegálneho ústredného výboru KSS. Na Clementisov prípad i sovietsko-nemecký pakt mal rovnaký názor ako Široký, keďže obaja disciplinované prijímali pokyny moskovského vedenia KSČ, podporovali Stalinovu zahraničnú politiku a ostro sa stavali proti koncepcii sovietskeho Slovenska. Cesty Širokého a Ďuriša sa znovu stretli v lete 1941, avšak za veľmi nepriaznivých okolností. Široký bol na základe náhodného udania 6. júla v Banskej Bystrici zatknutý a to skôr, než sa stačil spojiť s vedením KSS. Ďuriš sa dostal do rúk Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠB) 30. augusta 1941 v Bratislave.⁶

Obaja sa tak stali najprominentnejšími väzňami na Slovensku a absolvovali celý rad výsluchov, vrátane krutého vypočúvania na brnianskom Gestape, kam si ich osobitne vyžiadala nemecká strana.⁷ Slovenským orgánom sa podarilo oboch dostať späť, čím im pravdepodobne zachránili život. Súdne pojednávanie s nimi prebehlo 3. júla 1943 pred Krajským súdom v Bratislave, ktorý Širokého odsúdil na 14 a Ďuriša na 13 rokov väzenia. Krátko pred vypuknutím Povstania sa organizovala akcia na ich oslobodenie z väzenia v Nitre, za ktorú zodpovedal práve Gustáv Husák. Oslobodenie sa nepodarilo a Povstania sa tak obaja zúčastniť nemohli, čo považovali za Husákov

6 K ilegálnej činnosti Viliama Širokého i Júliusa Ďuriša a k okolnostiam ich zatknutia i väzby pozri napr.: JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji II*. Bratislava 2006, s. 441 – 513.

7 Protokoly z výsluchov Júliusa Ďuriša na ÚŠB pozri: SYRNÝ, M.: Zápisnica o výsluchu Júliusa Ďuriša na Ústredni štátnej bezpečnosti. In: *Acta historica Neosoliensia*. Banská Bystrica 2006, s. 335 – 344. Zápisnice z vypočúvania na Gestape sa dodnes nepodarilo objaviť.

zámer.⁸ Na slobodu sa Širokému a Ďurišovi podarilo dostať až po úteku z bratislavského Justičného paláca 5. februára 1945. Obaja sa za pomoci ilegálnych pracovníkov dostali až k Nitrianskej partizánskej brigáde a s jej príslušníkmi sa im podarilo prekročiť frontovú líniu.

Po úspešnom prechode frontu nasledovala týždenná zastávka v Maďarsku u sovietskych vojenských spravodajských orgánov, kde sa ich cesty rozišli. Viliam Široký odcestoval do Moskvy a tam sa zúčastnil moskovských rokovaní o prvom povojnovom vládnom programe. Ďuriš odišiel do Košíc.⁹ Nasledujúce pôsobenie Júliusa Ďuriša bolo dané Gottwaldovou smernicou, že do centrálnej čs. vlády treba delegovať „súdruhov, ktorí sa Povstania zúčastniť nemohli.“¹⁰ Ďuriš sa tak stal ministrom poľnohospodárstva. Čo sa týka straníckych funkcií, bol ešte 26. februára 1945 kooptovaný do ÚV KSS a v apríli sa stal aj členom ÚV KSČ. Dostal sa taktiež do Predsedníctva ÚV KSČ, kde zotrval až do roku 1954. Ďuriš sa členom Predsedníctva ÚV KSS stal na celoslovenskej konferencii KSS v Žiline v auguste 1945.¹¹ Mal povest' centralistu a pražského Slováka, keďže žil trvalo v Prahe a na Slovensko dochádzal iba zriedka. Vedel totiž, že sa v hlavnom meste nachádza centrum moci a nechcel odtiaľ odísť. Hovoril aj písal zväčša česky a s českým prostredím zrástol.

Július Ďuriš ako radikál nepovažoval politický systém nastolený po skončení vojny v ČSR za ideálny a bral ho iba ako nutné a dočasné zlo. Komunistická strana mala podľa jeho názoru prevziať moc čím skôr, najlepšie revolučnou cestou a zahájiť rozsiahle zmeny v spoločnosti. Odmietal robiť akékoľvek kompromisy a často prichádzal do sporov s predstaviteľmi iných politických strán. Vyznačoval sa netrpezlivosťou a rôzne politické kalkulácie, vyčkávanie a vôbec slovo taktika mu boli

8 Viac pozri: JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji*. Bratislava 2004, s. 165 – 200.

9 Podľa Ďurišových spomienok mal do Moskvy cestovať aj on, avšak Široký tomu údajne zabránil. Pozri: AMSNP, f. XII., príř. č. S 47/2004. Spomienky Júliusa Ďuriša, s. 831.

10 Citované z kópie listu Gustáva Husáka, ktorý dňa 1. mája 1963 adresoval ÚV KSČ. Kópia listu sa nachádza vo vlastníctve autora štúdie.

11 PEŠEK, J.: *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu I. Na ceste k moci (1945 – 1948), pri moci – od prevratu k pokusu o reformu (1948 – 1968)*. Bratislava 2012, s. 184.

cudzie. Práve preto prichádzal do konfliktov aj s Gottwaldom, ktorý bol naopak politický stratég vyčkávajúci na správnu príležitosť. Kritizoval i komunistov na Slovensku a jeho nedočkavosť a horlivosť sa prejavila napríklad počas jesennej politickej krízy v roku 1947. KSS vtedy najrôznejšími nátlakovými akciami voči Demokratickej strane (DS) a vykonštruovaním údajného sprisahania vyvolala otvorenú politickú s krízou s cieľom zmeniť pomer síl na Slovensku, keďže slovenskí demokrati získali vo voľbách roku 1946 vyše 60 percent hlasov.

Na prelome rokov 1947/1948 sa situácia na Slovensku aspoň navonok upokojila, i keď slovenskí komunisti sa stále netajili tým, že by chceli otázku moci vyriešiť ešte pred plánovanými voľbami na jar 1948. Práve Ďuriš sa hneď na začiatku roka 1948 dostal opäťovne do rozporu s Klementom Gottwaldom, ktorému vyčítal jeho vieru v nadpolovičné volebné víťazstvo a teda prevzatie moci parlamentnou cestou. Ďuriš v tak veľké víťazstvo neveril a naopak požadoval mobilizáciu „*revolučných mäs*“, čo v preklade znamenalo získať moc s pomocou komunistami ovládaných masových organizácií a nátlakovými akciami na ulici.¹² Július Ďuriš dokonca napísal do Moskvy list, v ktorom sa dožadoval tlaku na Gottwalda a zdôrazňoval zodpovednosť sovietskeho vedenia za vývoj v ČSR, pričom sa obával podobného vývoja ako vo Francúzsku alebo Taliansku, kde boli komunisti vylúčení z vlády.¹³

O spoliehaní sa na Stalinov zárok písal Ďuriš aj vo svojich dosiaľ nepublikovaných spomienkach, ktoré vznikli v 70. a 80. rokoch 20. storočia, teda už po Ďurišovom úplnom názorovom obrať plynúcom z udalostí augusta 1968. V spomienkach Ďuriš priamo hovoril o svojej viere v moc a právo Kremľa zasiahnuť do čs. udalostí na prelome rokov 1947 a 1948.¹⁴ Dožadoval sa okamžitého a radikálneho riešenia, čo len dokladovalo jeho známe povahové vlastnosti.

Existenciu Ďurišovho listu Stalinovi potvrdil aj jeho blízky priateľ z posledných rokov života Ladislav Šimovič : „*Keď nám – Jánovi Púllovi a mne – telefonoval MUDr. Oskar Topol z nemocnice v Krči, že tam Ďuriš*

12 KAPLAN, K. : *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953 – 1956.* Brno 2005, s. 293.

13 Tamže, s. 293 – 294.

14 AMSNP, f. XII, príř. č. S 47/2004. Spomienky Júliusa Ďuriša, s. 424.

zomrel, ponáhľali sme sa hneď do Ďurišovho bytu (mal som kľúče), aby sme prezreli a zabezpečili, čo bude treba, najmä písomnosti (...) V uzamknutom šuplíku písacieho stola sme okrem iného našli založený zväzok osobnej i rodinnej korešpondencie. Pri letmom jej prezeraní a triedení sme s prekvapením objavili kópiu Ďurišovho osobného listu Stalinovi (spolu s kópiou žiadosti sovietskemu veľvyslancovi o bezpečné doručenie do rúk Stalinovi). Ako si ešte po 20 rokoch spomínam, v tomto liste z novembra (či decembra) 1947 Ďuriš s rozhorčením opisoval nebezpečný vývoj vo vnútropolitickej situácii v ČSR v poslednom polroku 1947. Pritom kriticky poukazoval na neschopnosť alebo neochotu vedúcich súdruhov túto situáciu riešiť. Nakoniec žiadal Stalina, aby osobne čo najrozhodnejšie zakročil a pomohol zabrániť katastrofe hroziacej socializmu v ČSR.¹⁵

Ďurišove želanie o mobilizácii revolučných mäs sa začalo naplňovať o pár mesiacov neskôr, i keď vývoj počas februárových udalostí nakoniec ukázal, že radikalizmus nebude potrebný. Február 1948 na Slovensku i v ČSR vôbec je historiografii dostatočne zmapovaný a tak sa obmedzím iba na stručný popis udalostí, prioritne súvisiacich s Júliusom Ďurišom. Ten v tom čase pôsobil vo funkcii ministra poľnohospodárstva a tak do jeho agendy patrili predovšetkým roľníci a ich mobilizovanie na rozhodujúce mocenské stretnutie.

Spory medzi KSČ a zvyšnými politickými stranami sa začiatkom roka 1948 neustále stupňovali až v závere nadobudli kritický rozmer. V poslednej fáze týchto konfliktov vo vláde išlo najmä o otázku úpravy

15 Citované z nepublikovaných spomienok Ladislava Šimovičova na Júliusa Ďuriša, ktoré uverejnil na svojej internetovej stránke časopis Listy. Dostupné na <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=072&clanek=020715>. Pôvodne sociálny demokrat Ladislav Šimovič patril ku konškolákom Gustáva Husáka a spolu s ním v 30 – tých rokoch pracoval v bratislavských ľavicových študentských spolkoch. Po rozpade ČSR sa Ladislav Šimovič zapojil do ilegálnej činnosti a počas Povstania – od 15. októbra 1944 – zastával funkciu zástupcu povereníka pre školstvo. Od apríla 1945 pôsobil vo funkcii prednostu II. odboru Povereníctva vnútra, krátko pôsobil aj na Povereníctve školstva a od marca 1948 ako prednosta Úradu predsedníctva Zboru povereníkov.

V roku 1948 nastúpil do diplomatických služieb, z ktorých bol pre odpor voči okupácii ČSSR vojskami štátov Varšavskej zmluvy prepustený začiatkom roka 1970. Od marca 1954 až do núteného odchodu námestníka ministra zahraničných vecí. Ladislav Šimovič zomrel 29. septembra 2010 vo veku 95 rokov.

platov verejných a štátnych zamestnancov, ďalšej etapy pozemkovej reformy a o otázku personálnych zmien v Bezpečnosti. Nekomunistickí ministri zamietli na zasadnutí vlády 10. februára 1948 návrh KSČ a Ústrednej rady odborov (ÚRO) na úpravu platov štátnych zamestnancov, na čo Predsedníctvo ÚRO pod vedením komunistu a člena Predsedníctva ÚV KSČ Antonína Zápotockého reagovalo zvolaním zjazdu závodných rád na 22. februára do Prahy. Zástupcovia nekomunistických strán taktiež odmietli rokovať o osnove zákona týkajúceho sa tzv. druhej pozemkovej reformy. KSČ odpovedala zorganizovaním ďalšieho masového podujatia, zjazdu roľníckych komisií, ktorý sa mal uskutočniť v dňoch 28. – 29. februára 1948.

V piatok 20. februára 1948 podali členovia vlády za národnosocialistickú a ľudovú stranu demisiu a pridali sa k nim i zástupcovia DS Štefan Kočvara, Ivan Pietor, Ján Lichner a Mikuláš Franek. V ČSR tak prepukla otvorená kríza. Demisiou plánovali občianske strany pritlačiť komunistov takpovediac k stene, ale opak sa stal pravdou. Najmä národní socialisti, ktorí boli iniciátormi celej taktiky absolútne nedomysleli situáciu a už vôbec neodhadli silu KSČ, ktorá preniesla boj o moc na mimoparlamentnú pôdu.

Komunistom pomohol i fakt, že demisiu nepodala väčšina členov vlády, pretože sociálni demokrati sa k nej zatiaľ nepripojili a nepodali ju ani ministri bez straníckej príslušnosti, Jan Masaryk a Ludvík Svoboda. Z dvadsiatich šiestich členov vlády tak podalo demisiu iba dvanásť. Pre Klementa Gottwalda ako premiéra to znamenalo veľkú výhodu, keďže mu stačilo doplniť vládu novými ministrami a kabinet by mohol pôsobiť naďalej v pozmenenej podobe. Ďalšou výhodou bolo práve prenesenie celého zápasu do ulíc, mobilizovanie svojich členov i radových občanov a masová propagačná ofenzíva komunistov proti tzv. reakčným predstaviteľom občianskych strán. Komunisti vyvinuli obrovský nátlak taktiež na prezidenta ČSR Edvarda Beneša, aby demisiu prijal a vymenoval nových členov vlády navrhnutých Gottwaldom. V neposlednom rade sa významným ukázal aj fakt, že KSČ ovládala kľúčové pozície v armáde, bezpečnosti a mala svojich spolupracovníkov v radoch nekomunistických strán.

Dňa 20. februára 1948 sa uskutočnilo zasadnutie Predsedníctva ÚV KSČ, ktoré prerokovalo ďalší postup strany počas vládnej krízy. Na zasadnutí sa hovorilo o blížiacom sa zjazde závodných rád, ktorý sa mal využiť ako mohutná nátlaková akcia, pričom sa tiež rozhodlo, že sa práve na tomto zjazde vyhlási uznesenie o utvorení Ústredného akčného výboru Národného frontu (ÚAV NF). Podľa pôvodných predstáv vedúcich komunistických funkcionárov sa mal ÚAV NF tvoriť zo zástupcov KSČ a sociálnej demokracie, ďalej z organizácií nachádzajúcich sa pod kontrolou komunistov (Ústredná rada odborov, Jednotný zväz čs. poľnohospodárov, Zväz partizánov a mnohé ďalšie), ale i zástupcov Slovenskej národnej rady (SNR) či ďalších slovenských organizácií.¹⁶ O založení analogického orgánu na Slovensku sa na zasadnutí Predsedníctva zatiaľ nehovorilo. Čo však bolo pre vývoj v celej republike oveľa podstatnejšie, Predsedníctvo rozhodlo o vyhlásení pohotovosti v Zbore národnej bezpečnosti (ZNB) a o obsadení všetkých strategických miest (pošty, rozhlas, telefónne ústredne a pod.). Ako sa ďalej hovorilo *„tieto opatrenia budú realizované na celom území republiky.“*¹⁷ Zo slovenských funkcionárov sa zasadnutia zúčastnili Viliam Široký a Július Ďuriš.

Po demisii nekomunistických ministrov vydalo Predsedníctvo ÚV KSČ spoločne s Predsedníctvom ÚV KSS komuniké ostro namierené proti reakčným predstaviteľom nekomunistických strán, ktorých obvinili, že chceli umožniť *„beztrestnú činnosť rozvratnej reakcie a špionážnej služby dirigovanej zo zahraničia.“*¹⁸ Ďalej sa vo vyhlásení hovorilo: *„Predsedníctvo ÚV KSČ a ÚV KSS uvážilo tento stav otvorenej politickej krízy a po vyslovení úprimného súhlasu s postupom komunistických zástupcov vo vláde, urobilo rozhodnutie, aby všetky sily pracujúceho ľudu boli mobilizované pre podporu vlády Klementa Gottwalda, ktorá neochvejne zostáva na svojom mieste, odhodlaná do všetkých dôsledkov vec ľudovej demokracie ubrániť a k tomu účelu previesť všetky opatrenia smerujúce k zabezpečeniu bezpečnosti, pokoja a poriadku v štáte (...) Predsedníctva*

16 Národní archiv (NA) Praha, f. ÚV KSČ – Predsedníctvo 1945 – 1954, zv. 2 (mikrofilm). Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSČ zo dňa 20. 2. 1948.

17 Tamže.

18 Celé znenie komuniké Predsedníctva ÚV KSČ, ku ktorému sa pripojilo i Predsedníctvo ÚV KSS pozri: *Rudé právo*, vydanie IV., 21. 2. 1948, s. 1.

KSČ a KSS v terajšej vážnej chvíli volajú celý pracujúci ľud miest a dedín – robotníkov roľníkov, živnostníkov a inteligenciu, všetkých dobrých Čechov a Slovákov, aby sa zomkli v pevný Národný front, ktorý by tvoril bezpečnú oporu vlády Klementa Gottwalda.¹⁹

V približne v rovnakom čase, v akom vyšlo komuniké, poveril Klement Gottwald predsedu KSS Viliama Širokého, ktorý sa stále nachádzal v Prahe, aby sa presunul do Bratislavy a tam riadil spoločný postup KSČ a KSS. Keďže povereníci za DS demisiu v Zbore povereníkov nepodali, Gottwald vydal pokyn vedeniu KSS „urobiť to isté na Slovensku.“²⁰ Nasledujúce ráno, v sobotu 21. februára 1948 znovu zasadlo Predsedníctvo ÚV KSS, ktoré vo svojom vyhlásení verejne odsúdilo predstaviteľov DS, ktorí „sa v duchu svojej doterajšej spiatočnickej a protiludovej politiky pridalo k českej reakcii a spolu s ňou utvorilo spoločný reakčný protidemokratický blok. Blok, ktorý ohrozuje základy ľudovodemokratického režimu je nebezpečenstvom pre slovenský národ a pre hospodársky rozvoj Slovenska. Demisiou reakčných ministrov za DS vo vláde vylúčili sa reakční predstavitelia DS aj zo Zboru povereníkov.“²¹

Faktom zostáva, že na Slovensko bola kríza prenesená umelo práve v sobotu 21. februára 1948. Predseda Zboru povereníkov Gustáv Husák oznámil večer listom povereníkom za DS, presne podľa pokynu Klementa Gottwalda, že demisiu členov vlády za DS treba považovať i za demisiu zástupcov tejto strany v Zbore povereníkov. Nepochybne sa jednalo z Husákovej strany o výsostne protiústavný postup, avšak za danej situácie si ho mohol dovoliť. Husák argumentoval tým, že Zbor povereníkov v podstate funguje ako výkonný orgán vlády a ministrov.²² Nehovoriac, že sa demokratickí povereníci (Martin Kvetko, Jozef Styk, Milan Polák, Matej Josko, Ivan Štefánik) dozvedeli o svojom odvolaní z rozhlasového vysielania z bratislavskej Reduty, kde sa konalo

19 Tamže. Pozri tiež *Pravda*, 22. 2. 1948, s. 1.

20 Údaj o tomto Gottwaldovom výroku pochádza od Gustáva Husáka, ktorý ho takto interpretoval pred členmi Barnabitskej komisie v novembri 1963. Pozri: NA Praha, f. ÚV KSČ, 03/10, zv. 2, archívni jednotka (a. j.) 25. Záznam pohovoru s Gustávom Husákom zo dňa 19. 11. 1963, s. 74.

21 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. ÚV KSS – Predsedníctvo, škatuľka (šk.) 789. Zasadnutie PÚV KSS zo dňa 21. 2. 1948, s. 1.

22 Znenie Husákovho listu pozri: *Pravda*, 24. 2. 1948, s. 2.

zhromaždenie zorganizované KSS. Vystúpili na ňom predseda KSS Viliam Široký, Gustáv Husák či Samuel Faltan. Podľa novinových správ bola sála Reduty, ako i ďalšie priestranstvá úplne zaplnené.²³ Prítomní následne zaslali telegramy prezidentovi republiky a predsedovi vlády, v ktorých oznamovali, že stoja bezvýhradne za Gottwaldovou vládou.²⁴

Predstavitelia DS odmietli svojvoľné Husákovu počínanie akceptovať a necítili sa byť povereníkmi v demisii. Rovnaký postoj zaujalo aj predsedníctvo SNR na svojom zasadnutí 23. februára 1948, avšak bez účasti komunistických zástupcov Karola Šmidkeho a Ivana Horvátha. Zasadnutia sa teda zúčastnili iba Jozef Lettrich, Andrej Cvinček a Anton Granatier. V zápisnici zo zasadnutia Predsedníctva SNR sa jasne uviedlo, že „Zbor povereníkov legálne trvá v takom zložení, ako ho po predchádzajúcom súhlase vlády republiky vymenovalo Predsedníctvo SNR 19. novembra 1947.“²⁵ Za uznesenie Predsedníctva SNR hlasovali všetci traja prítomní.

Komunisti však začali organizovať celozávodné schôdze v závodoch, ktoré vyslovili podporu predsedovi vlády Klementovi Gottwaldovi a jeho riešeniu krízy. Celozávodné zhromaždenia sa napríklad uskutočnili v až 52 bratislavských závodoch, na ktorých sa prijali rezolúcie.²⁶ Generálny tajomník KSS Štefan Baštovanský bol ešte v piatok večer 20. februára mobilizovať mladých členov strany a ich sympatizantov.²⁷ Predsedníctvo Zväzu slovenských partizánov (ZSP) zase vyzvalo svojich členov k pohotovosti, pričom ich začali vyzbrojovať. Dňa 22. februára 1948 dostal predseda ZSP Karol Šmidke hlásenia od organizácií, že sú v stave bojovej pohotovosti a čakajú na ďalšie rozkazy.²⁸ K nátlakovým akciám patrila i veľká komunistická manifestácia pred Národným divadlom

23 *Pravda*, 23. 2. 1948, s. 1.

24 Tamže.

25 SNA, f. Úrad Predsedníctva SNR, šk. 89. Zápisnica z mimoriadneho zasadnutia Predsedníctva SNR zo dňa 23. 2. 1948.

26 *Pravda*, 22. 2. 1948, s. 1.

27 Tamže.

28 Pozri napr.: LACKO, M.: Najhorlivejší pomocníci komunistov (Zväz slovenských partizánov a udalosti na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava 2008, s. 538 – 541.

v Bratislave organizovaná toho istého dňa a taktiež ďalšie manifestácie v iných mestách Slovenska (Banská Bystrica, Zvolen).

Husák poveril prevzatím povereníctiev prináležiacim DS povereníkov za KSS (vrátane seba), Stranu slobody a sociálnu demokraciu na Slovensku.²⁹ Keďže demokratickí povereníci sa sprvu odmietali svojich úradov vzdať, preberanie sa realizovalo za asistencie príslušníkov Bezpečnosti. Taktiež boli zbavení svojich funkcií aj nespoľahliví úradníci na povereníctvach a nahradení komunistami. V historiografii, tak v slovenskej ako i v českej, je pomerne známy výrok Júliusa Ďuriša o operete na Slovensku, čím narážal práve na údajné bezproblémové preberanie povereníctiev.³⁰ Ďuriš napríklad pred Barnabitskou komisiou hovoril o prípitku povereníka Jozefa Lukačoviča s Ladislavom Novomeským, ktorý prišiel prevziať jeho povereníctvo informácií.³¹ Je skutočne pravdou, že praktické preberanie demokratických povereníctiev sa zaobišlo bez násilných aktov a aj sprvu ostrý výstup medzi Gustávom Husákom a povereníkom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy Jozefom Stykom sa nakoniec zmenil na pokojný rozhovor medzi štyrmi očami.³²

Na tomto mieste treba skonštatovať, že Ďuriš zasiahol do vývoja na Slovensku nečakane a z hľadiska celkovej situácie aj zbytočne. V čase februárovej krízy bolo spojenie medzi vedením KSČ a KSS zabezpečené ďalekopisom a telefónom, takže slovenskí komunistickí predáci dostávali denne pokyny priamo od Gottwalda a svoje kroky koordinovali s postupom komunistov v Prahe.³³ Navyše predsedom KSS bol člen

29 Dňa 23. februára 1948 informoval Husák oficiálne o odvolaní povereníkov za DS aj predsedu vlády Klementa Gottwalda a to vo forme listu číslo 200-03 /48. Gottwald odpovedal obratom v ten istý deň, že zmeny v Zbore povereníkov berie so súhlasom na vedomie. Pozri: NA Praha, f. ÚV KSČ – Klement Gottwald, 1261/3, zv. 41.

30 Július Ďuriš si zaznamenal slová o operete už 24. 2. 1948 po svojom návrate do Prahy. Pozri: NA Praha, f. ÚV KSČ, 03/10, zv. 1, a. j. 9. Záznam pohovoru s Júliusom Ďurišom zo dňa 16. 10. 1963, s. 51

31 Tamže, s. 57.

32 Tamže, zv. 2, a. j. 25. Záznam pohovoru s Gustávom Husákom zo dňa 19. 11. 1963, s. 75 – 76.

33 Gustáv Husák k tejto otázke pred Barnabitskou komisiou povedal: „*Mali sme priamu ďalekopisnú linku... A to klepalo celý deň, hore dole, každú chvíľu*

Predsedníctva ÚV KSČ Viliam Široký, ktorého do Bratislavy vyslal Gottwald spolu s pokynmi hneď na začiatku krízy. Ďuriš však začal v Predsedníctve ÚV KSČ presadzovať svoju tézu o zaostávaní Slovenska za Prahou a z ďalšieho vývoja udalostí je zrejmé, že Gottwald jeho slovám uveril, resp. si chcel postup slovenských funkcionárov poistiť tým, že večer 22. februára rozhodol o Ďurišovom vyslaní do Bratislavy.

Pôvodne sa s Ďurišom počítalo pri príprave zjazdu roľníckych komisií, ktoré sa ako už bolo vyššie spomenuté začali organizovať ešte pred vypuknutím februárovej krízy. V nedeľu večer 22. februára 1948 však Gottwald, resp. politická komisia zmenili svoje stanovisko a Ďuriša poslali na Slovensko. Dodnes nie je úplne jasné, prečo sa tak stalo. Pravdepodobná je i tá alternatíva, že sa vedenie KSČ chcelo jednoducho zbaviť človeka, ktorý svojím prílišným radikalizmom a neustálymi konfliktami mohol strane v týchto dňoch skôr uškodiť ako pomôcť. Na Slovensku, ktoré Gottwald a spol. považovali za slabé miesto v republike mohol byť naopak Ďurišov radikalizmus na mieste. Treba si totiž uvedomiť, že vývoj udalostí bol stále iba na začiatku a nikto nevedel odhadnúť, akým smerom pôjde ďalej. Nepochybné je, že voči Slovensku panovala v Predsedníctve ÚV KSČ nedôvera, pričom paradoxne sa v Bratislave vyriešila kríza skôr ako v Prahe.

Ďuriš si počas rozhovoru s Gottwaldom zapísal 34 bodov. Pred Barnabitskou komisiou Ďuriš tvrdil, že niektoré body predstavovali jeho vlastné návrhy: „*V nedeľu večer 22.2 mi uložila politická komisia prevziať poverenictva atď. Bol to môj návrh, Slánsky súhlasil i Gottwald. Urobili sme to, ale niekedy som sa hanbil za naše malé pomery. Niekedy to bolo ako opereta.*“³⁴ V tomto konkrétnom prípade ale Ďuriš nehovoril úplnú pravdu, keďže pokyn zbaviť povereníkov za DS funkcií dostal Husák z Prahy už v sobotu 21. februára 1948. Ďalšie body, ktoré si Ďuriš zapísal

sme boli informovaní, čo sa tam a čo sa tu deje. My sme hovorili, čo robíme, Gottwald nám dával príkazy, to znamená, že tieto veci boli v úplnej súčinnosti... Musím povedať, že celé februárové udalosti sa diali na Slovensku nielen podľa všeobecných pokynov vedenia KSČ, ale podľa úplne konkrétnych pokynov, ktoré tu boli.“ Pozri: Tamže, zv. 2, a. j. 25. Záznam pohovoru s Gustávom Husákom zo dňa 19. 11. 1963, s. 73 – 78.

34 Tamže, zv. 1, a. j. 9. Záznam pohovoru s Júliusom Ďurišom zo dňa 16. 10. 1963, s. 51.

sa okrem iného týkali aj zatknutia nespoľahlivých osôb v Bezpečnosti i armáde, ozbrojenia robotníkov, vytvorenia milícií či generálneho štrajku.³⁵ Ďuriš taktiež o niekoľko rokov neskôr tvrdil, že odchádzal do Bratislavy s plnou mocou a mali mu podliehať „všetci na Slovensku, pokiaľ ide o riadenie.“³⁶ Mal vraj jednať rýchlo, prekvapivo, nedovoliť pokus o odpor a to najmä v armáde, bezpečnosti a tam, kde mala silné pozície „reakcia“. Podľa Ďurišovho názoru bolo väčšie nebezpečenstvo pre komunistov na Slovensku než v Čechách.

Ďuriš odcestoval do hlavného mesta Slovenska v noci z 22/23. februára 1948 vlakom. Predstavoval si, že ho Široký a Husák majú čakať na stanici v Břeclavi, aby sa cestou do Bratislavy spoločne porozprávali o ďalšom postupe. Slovenské komunistické vedenie však považovalo Ďurišov príchod za absolútne neopodstatnený, keďže, existovalo priame spojenie s Gottwaldom, a situácia bola pod kontrolou. Ďurišovi preto poslali odkaz, aby s rýchlikom pokračoval do Bratislavy, čo ho nahnevalo alebo výstižnejšie povedané, osobne urazilo. V dialnopise, ktorý Ďurišovi priniesol do vlaku na stanici v Brne štábný kapitán Vala sa písalo : „Pán minister Ďuriš má ísť s R 10 bezpodmienečne až do Bratislavy na príkaz pána námestníka predsedu vlády Širokého a Husáka.“³⁷ Niektoré záležitosti preto prekonzultoval aspoň s predsedom Slovenskej odborovej rady (SOR) Františkom Zupkom, ktorý cestoval rovnakým spojom.³⁸

Svoju úlohu nepochybne zohrala i silná osobná averzia medzi Husákom a Ďurišom (čiastočne i medzi Ďurišom a Širokým). Husák sa ešte aj po pätnástich rokoch vyjadroval o Ďurišovej úlohe na Slovensku veľmi negatívne: „Ďuriš mi so smernicami, ktoré priviezol, nepovedal nič nové. Veď súdruh Široký bol určite stále informovaný. Vtedy sa všetko

35 Všetkých 34 bodov uviedol Ďuriš pred Barnabitskou komisiou. Pozri: Tamže, zv. 1, a. j. 9. Záznam pohovoru s Júliusom Ďurišom zo dňa 16. 10. 1963, s. 52 – 54. Pozri tiež : PEŠEK, J.: *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu I...*, s. 55.

36 NA Praha, f. ÚV KSČ, 03/10, zv. 1, a. j. 9. Záznam pohovoru s Júliusom Ďurišom zo dňa 16. 10. 1963, s. 51.

37 Tamže, zv. 1, a. j. 9. Záznam pohovoru s Júliusom Ďurišom zo dňa 16. 10. 1963, s. 54.

38 Hovorili spolu o vyzbrojení robotníkov, generálnom štrajku a pod. Podľa Ďuriša sa Zupka bál, že situáciu tak rýchlo nezvládnu.

sústredilo, i sekretariát i všetky zložky sa sústredili do budovy zboru, aby to bolo komplet pohromade. On preceňuje svoju úlohu v celej záležitosti.”³⁹ Zjednodušene a s trochou nadľahčenia možno povedať, že Ďurišov príchod Širokého, Husáka i ďalších vôbec nepotešil a prevracali nad ním očami. Zrazu sa totiž v Bratislave objavil človek, ktorý chcel každému rozkazovať, realizovať veci podľa vlastných predstáv, do všetkého sa starať, o všetkom rozhodovať, pričom prišiel z Prahy a o udalostiach v Bratislave a na Slovensku nemal jasné predstavy.

Ráno 23. februára 1948, po Ďurišovom príchode bola vytvorená tzv. akčná trojka v zložení Viliam Široký, Gustáv Husák a Július Ďuriš, ktorá riadila celý postup počas krízy na Slovensku.⁴⁰ Ďuriš oboznámil slovenské komunistické vedenie so smernicami privezenými z Prahy, avšak možno predpokladať, že postup Širokého a Husáka by bol aj bez nich rovnaký. Nastalo zatýkanie a odstraňovanie dôstojníkov na Hlavnom veliteľstve ZNB v Bratislave. Večer 23. februára bol z rozhodnutia organizačnej komisie KSS obsadený sekretariát DS partizánskou jednotkou pod vedením Juraja Špitзера. Okrem partizánov bola i veľmi tesná koordinácia so VII. odborom povereníctva vnútra, teda Štátnou bezpečnosťou (ŠtB), ktorá v praxi vykonávala rozhodnutia komunistického vedenia. Išlo najmä o obsadzovanie povereníctiev či iných kľúčových budov, realizovanie domových prehliadok a hlavne zatýkanie nepohodlných osôb, zväčša funkcionárov DS. Od 22. februára do 1. marca 1948 zatkli príslušníci Štátnej bezpečnosti 173 ľudí.⁴¹

K otázke zatýkania je potrebné ešte dodať, že Ďuriš po príchode žiadal od Husáka zoznam ľudí, ktorých je potrebné zaistiť. Ďuriš sa neskôr sťažoval, že zoznamy nemohol od neho dostať, pričom práve organizáciu

39 NA Praha, f. ÚV KSČ, 03/10, zv. 2, a. j. 25. Záznam pohovoru s Gustávom Husákom zo dňa 19. 11. 1963, s. 81.

40 Gustáv Husák však v roku 1963 hovoril o „*päťčlennom politickom vedúcom orgáne pre tieto udalosti, bol to Široký, Ďuriš, Bašťovanský, Šmidke, Husák. Tento päťčlenný orgán celú vec riadil, takže o tom môžem veľmi zodpovedne hovoriť.*“ Tamže, s. 75. Naproti tomu podľa zistení Barnabitskej komisie nebol členom politickej päťky Július Ďuriš, ale František Zupka. Pozri: Tamže, zv. 16, a. j. 232. Chronológia februárových udalostí na Slovensku.

41 PEŠEK, J.: Priebeh februárových udalostí na Slovensku. In: PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*, s. 192.

zatýkania považoval za jednu zo svojich kľúčových úloh v Bratislave. Ďalšou dôležitou otázkou malo byť ozbrojenie robotníkov, ktorí sa mali stať podľa Ďurišových názorov rozhodujúcou silou pri prevzatí moci. Predstavoval si, že práve teraz nastal čas pre skutočnú revolúciu, pre rozhodujúce revolučné akty, po ktorých celý život túžil. Nemohol preto pochopiť skutočnú realitu napríklad pri preberaní povereníctiev a z tohto dôvodu hovoril aj o spomenutej operete. Bolo mimo jeho chápania, že sa slovenskí komunisti dohodovali a diskutovali s demokratickými povereníkmi o prevzatí úradov alebo že povereník informácií za DS Jozef Lukačovič privítal Ladislava Novomeského slovami: „*Lacko, vieš čo, vypime si.*“⁴²

Celá situácia však nebola až taká jednoznačná, ako ju popisoval Ďuriš. Pravdou je, že niektoré povereníctva prevzali komunisti do svojich rúk ľahšie, iné zase s ťažkosťami. Netreba ani zabúdať na fakt, že v celej republike vládla mimoriadne napätá situácia a nikto presne nevedel, čo prinesú najbližšie hodiny. Husák sa napríklad vždy ohradzoval proti označovaniu bratislavských februárových udalostí za operetu: „...*tak to nebola žiadna opereta, tam boli bledí ľudia, tam boli ľudia zo zbraňami a všetko možné (...)* Niekde boli hádky, niekde chceli odísť, niekde nechceli, tak sa preberali rezorty. *Išli ľudia obsadiť sekretariáty, žiadna opereta zo zbraňami.*“⁴³ Široký, Husák a ďalší funkcionári z vedenia KSS sa snažili vyhnúť zbytočnému riziku a všetky svoje kroky si dopredu premysleli a konzultovali z pražským vedením. Husák poveril prevzatím povereníctiev prináležiacim DS povereníkov za KSS (vrátane seba), Stranu slobody a sociálnu demokraciu na Slovensku. Keďže niektorí demokratickí povereníci sa skutočne odmietali svojich úradov vzdať, preberanie sa realizovalo za asistencie príslušníkov Bezpečnosti. Taktiež boli zbavení svojich funkcií aj nespoľahliví úradníci na povereníctvach a nahradení komunistami.

Slová o operete neboli skutočne na mieste a v tomto prípade sa prejavila i osobná averzia Ďuriša voči Husákovi. Rovnaký vzťah bol

42 NA Praha, f. ÚV KSČ, 03/10, zv. 1, a. j. 9. Záznam pohovoru s Júliusom Ďurišom zo dňa 16. 10. 1963, s. 51.

43 Tamže, zv. 2, a. j. 25. Záznam pohovoru s Gustávom Husákom zo dňa 19. 11. 1963, s. 77.

i z druhej strany, čo sa ukázalo ešte aj po pätnástich rokoch, kedy Husák povedal o Ďurišovi nasledujúce slová: „*Ďuriš sedel na Predsedníctve Zboru povereníkov, tam bol členom výboru, tak sa toho zúčastňoval (...) Ale on bol veľký hrdina, keď sa debatovalo. Nikdy do žiadnej situácie nešiel, a to vo svojom živote nie. Ani vo februári nie. Takže je to od neho drzá nezodpovednosť...*“⁴⁴ A na ďalšom mieste ohľadne zoznamov ľudí určených k zaisteniu, ktoré od neho Ďuriš žiadal: „*Pamätám sa na túto vec. Predovšetkým mi Ďuriš nemal čo kázať alebo prikazovať, pretože sme boli plnoprávni členovia jedného orgánu, do ktorého prišiel ako člen Predsedníctva a v tomto orgáne boli funkcie rozdelené (...) Takže to si súdruh Ďuriš zjednodušuje a vymýšľa veci. Šéfom tohto výboru nebol súdruh Ďuriš, ale súdruh Široký, ktorý bol predsedom strany a tomuto päťčlennému komitétu predsedal. Ďuriš bol jedným z členov, ktorý ani neviem, čo robil, okrem toho, že sedel na porade.*“⁴⁵

Februárové udalosti sa teda na Slovensku v podstate vyriešili už v pondelok 23. februára večer, kedy už mali slovenskí komunisti v rukách všetky poverenictva. V Prahe sa zatiaľ organizovali ďalšie nátlakové akcie, ktorých vyvrcholením mal byť jednohodinový generálny štrajk naplánovaný na utorok 24. februára 1948. V ten deň sa od 12:00 do 13:00 hod. konal veľký generálny štrajk, ktorého sa zúčastnilo približne 2,5 milióna ľudí po celej republike. Pôvodne sa mal štrajk týkať hlavne sociálnych požiadaviek, komunisti ho však využili ako mohutnú nátlakovú akciu. Hlavným rečníkom na Slovensku bol počas štrajku odborársky predák a člen vedenia KSS František Zupka, v českých krajinách zase Evžen Erban.⁴⁶ Ďuriš sa v tomto čase nachádzal buď už priamo v Prahe alebo na ceste do hlavného mesta republiky. V Bratislave tak strávil iba jeden a pol dňa, počas ktorého stihol zbytočne rozvíriť hladinu vzťahov vo vedení KSS.

Rukopis Júliusa Ďuriša možno snáď vidieť iba v roľníckej otázke, keďže práve tento sektor neustále kritizoval a rovnako aj slabý vplyv KSS medzi slovenským roľníctvom. Po Ďurišovom odchode podpísal Gustáv Husák

44 Tamže, zv. 2, a. j. 25. Záznam pohovoru s Gustávom Husákom zo dňa 19. 11. 1963, s. 77.

45 Tamže, s. 80.

46 KAPLAN, K.: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997, s. 459 – 460.

počas 24. februára 1948 448 vlastníckych výmerov na pôdu v rámci pozemkovej reformy. Podľa komunistickej tlače ležali tieto výmery takmer dva mesiace na povereníctve pripravené na podpis a zo strany predchádzajúceho povereníka malo ísť o predvolebnú špekuláciu.⁴⁷ Komunisti taktiež narýchlo zorganizovali delegácie zástupcov roľníkov, ktorí prišli pozdraviť zastupujúceho povereníka. Nemožno ani vylúčiť, že sa Ďurišove snahy o radikálne riešenia prejavili napríklad aj pri obsadení sekretariátu DS či iných podobných akciách. Od utorka 24. februára sa však Ďuriš nachádzal v Prahe a práve tam sa už vládna kríza blížili k svojmu zavŕšeniu.

Februárové udalosti vyvrcholili v ČSR v stredu 25. februára 1948. V tento deň prijal prezident republiky demisiu ministrov a podpísal Gottwaldov návrh na rekonštrukciu vlády. Nová Gottwaldova vláda mala dvadsaťštyri členov, z ktorých bolo oficiálne dvanásť nekomunistov. Zo slovenských politikov zasadli do novej vlády, resp. v nej zostali naďalej Viliam Široký ako podpredseda vlády, minister poľnohospodárstva Július Ďuriš, minister pre zjednotenie zákonov (unifikácií) Vavro Šrobár, štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Vladimír Clementis (od 18. marca 1948 minister zahraničných vecí) a štátny tajomník ministerstva národnej obrany Ján Ševčík.⁴⁸ Slovensko tak „stratilo“ oproti vláde predchádzajúcej dvoch členov. Samozrejme, že všetci nekomunistickí členovia vlády s komunistami spolupracovali.

Hneď na druhý deň po vyriešení krízy zasadalo v úplnom zložení Predsedníctvo ÚV KSČ (boli naň prizvaní i niekoľkí ďalší funkcionári strany, zo Slovákov sa zasadnutia zúčastnili iba Július Ďuriš a Vladimír Clementis), ktoré prerokovalo najbližšie úlohy.⁴⁹ V prvom rade sa na Predsedníctve hovorilo o očiste a pôsobení akčných výborov, ktorým bola venovaná najväčšia pozornosť. Ďalší bod sa týkal postupu vo vláde a v parlamente, kde sa mala vytvoriť požadovaná ústavná väčšina pre prijatie novej ústavy. Ďuriš sa teda po definitívnom vyriešení mocenskej otázky znovu naplno zapojil do práce v straníckych a štátnych orgánoch.

47 *Pravda*, 26. 2. 1948, s. 1.

48 VEBER, V.: *Osudové únorové dny*. Praha 2008, s. 339.

49 NA Praha, f. ÚV KSČ – Předsednictvo 1945 – 1954, zv. 2 (mikrofilm). Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSČ zo dňa 26. 2. 1948.

Vo svojej politickej činnosti bol dôsledný centralista, odmietal akékoľvek pokusy o samosprávne riadenie na Slovensku a to v oveľa väčšej miere, než Široký. Ten sa zase výraznou mierou podieľal na odhalení tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov a ich následnej kriminalizácii. Obaja o vine Husáka a spol. nepochybovali, podobne ako aj v prípade procesu s Rudolfom Slánskym, či ďalších politických procesov. Vďaka svojim funkciám a aktivite tak nesú spoluzodpovednosť za vlnu masových nezákonností, ktorá postihla ČSR začiatkom 50. rokov.

Ďuriš vykonával funkciu ministra poľnohospodárstva do roku 1951, kedy ho Gottwald odvolal pre nevládnutú kolektivizáciu a presunul do Bratislavy na post predsedu Zboru povereníkov. Na Slovensku sa však necítil dobre a čakal na vhodnú príležitosť, aby sa mohol vrátiť späť do Prahy. Tá sa mu naskytla začiatkom roku 1953, kedy bol menovaný ministrom lesov a drevárskeho priemyslu a o niekoľko mesiacov ministrom financií. Na tomto poste vydržal desať rokov, pričom Viliam Široký bol celý tento čas jeho priamym nadriadeným. Politická kariéra oboch skončila v roku 1963. Hlavným dôvodom Ďurišovho politického konca boli nezhody s prvým tajomníkom ÚV KSČ a prezidentom republiky Antonínom Novotným.

Po odchode na dôchodok mali Široký i Ďuriš takmer identický osud. Obaja sa nikdy nezmierili s politickým vzostupom Gustáva Husáka a jeho činnosť ostro kritizovali. Július Ďuriš prešiel po roku 1968 búrlivou osobnostnou zmenou, keďže sa z komunistického dogmatika stal ostrý kritik sovietskej politiky a normalizácie v ČSSR. Odsúdil vstup vojsk 21. augusta 1968 i krvavé potlačenie demonštrácií o rok neskôr, po ktorom sa vyhlásil za komunistu mimo stranu a s KSČ sa definitívne rozišiel. Július Ďuriš akoby prestal po roku 1970 pre vládnucci komunistický režim existovať. Po previerkach bol vylúčený z KSČ a jeho meno sa spomínalo iba sporadicky. Žil striedavo v Prahe a na svojej chate v Milevsku. Okrem manželky Eleonóry a vzdialeného príbuzenstva v Rovňanoch, s ktorým udržiaval poštový kontakt, žiadnu inú rodinu nemal. Na Slovensko už v tejto dobe nechodil vôbec, súrodenci mu zomreli v Maďarsku a tak sa v podstate stykal iba s niektorými pražskými Slovákmi, menovite s Jánom Púllom a Ladislavom Šimovičom. V priebehu 70. a 80. rokov ale stihol napísať rozsiahle spomienky, ktorých základnou črtou bolo odsúdenie

sovietskeho modelu komunizmu, ktorý považoval za imperialistický a nezmieriteľná kritika osoby Gustáva Husáka. Július Ďuriš zomrel dňa 18. februára 1986 v Prahe. Urna s popolom bola na jeho vlastné želanie uložená v rodnej obci Rovňany vedľa rodičov.

Ján Kempný – prvá obeť komunistického režimu¹

Juraj Kríž

„Ak chcete počuť o Kempnom holú skutočnosť, nuž čujte ju: V politike som bol iba tretím náhradníkom a idealistom, ktorý si myslel, že skrze ňu sa dá zmeniť svet. Nedá. Lenže my sme to vtedy nevedeli alebo presnejšie nechceli vedieť. A tak sme dopadli.“²

Osud Jána Kempného predstavuje do značnej miery neprebádaný a nevyrozprávaný príbeh slovenskej histórie 20. storočia. Roky 1945 – 1948 môžeme dôvodne označiť ako obdobie akéhosi prelomu, prechodu od štátu, v ktorom ešte existovali čiastočne demokratické mechanizmy, k totalitnej krajine, s dominantným postavením jednej politickej strany, ktorá mala k dispozícii všetky mocenské páky a kontrolovala všetky oblasti života spoločnosti. Tento proces síce vyvrcholil okázalými a dramatickými udalosťami z februára 1948, ale vektory, ktoré k nastoleniu komunistického režimu smerovali, sa dali do pohybu omnoho skôr. Išlo o plazivý proces postupných, niekedy zdanlivo nevinných zmien, s dopadom na celú spoločnosť, ktoré pretvorili krajinu na nepoznanie. Prvotnú eufóriu z konca vojny a obnovenia Československej republiky (ČSR) postupne vystriedalo určité vytriezvenie a obavy, ktoré sa následne pretransformovali do znechutenia a nakoniec pocitu ohrozenia. Inými slovami, politicko-spoločenský vývoj v rokoch 1945 – 1948 je vo svojich etapách podobný klasickej kompozícií antickej drámy.

Na pozadí veľkých dejinných procesov celej krajiny a spoločnosti v kontexte významných celospoločenských zmien, sa prirodzene odohrávajú aj „mikrodejiny“, drobné osudy tisícov jednotlivcov. Prirodzene, „veľké dejiny“ môžu a nemusia mať dopad na život bežného

1 Táto štúdia bola realizovaná vďaka Grantu UK/289/2014.

2 BEREŽŇÁK, J.: Ján Kempný: Utrpenie poskytuje človeku jedinečnú príležitosť duchovného rozvoja. In: *Národná obroda (príloha víkend)*, ročník (roč.) 7, číslo (č.) 4, 5. 1. 1996, strana (s.) 3.

obyvateľstva. Avšak, boli aj ľudia, ktorých „malé dejiny“ sa až fascinujúco prekrývali s dejinným vývojom celej krajiny. Taký bol aj život Dr. Jána Kempného, rodáka zo Žiliny a generálneho tajomníka Demokratickej strany (DS). Bol totiž účastníkom každého jedného „štádia“ veľkej československej drámy v rokoch 1945 – 1948, ktorá mala zásadný vplyv na jeho život.

Táto štúdia by teda mala byť pokusom o interpretáciu a analýzu udalostí povojnových rokov v Československu, cez prizmu individuálnej životnej a politickej dráhy významného predstaviteľa demokratického a kresťanského spektra povojnovej politiky. Ide však zároveň o reflexiu búrlivých udalostí na Slovensku, kde komunisti prvý krát vyskúšali uchopiť moc pomocou zneužitia justičných orgánov. Podobnú taktiku následne úspešne uplatnili vo februári 1948. Najsamprv sa však musíme obzrieť na udalosti a okolnosti ktoré komunistickému prevratu predchádzali, a zároveň pomenovať podmienky a prostredie, ktoré takýto prevrat umožnili.

Koniec druhej svetovej vojny a obnovenie Československa bolo charakteristické zásadným a výrazným prekreslením politickej mapy slovenského stranického systému. Došlo k zákazu nielen Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS), ale aj všetkých ostatných pravicových strán, ktoré podpísali Žilinskú dohodu zo 6. októbra 1938. Začali sa formovať dve výrazné politické bloky, ktoré v nasledujúcich troch rokoch tvorili kostru politického usporiadania. Zatiaľ čo Komunistická strana Slovenska (KSS) začala obsadzovať priestor na ľavej strane spektra, dominantnou politickou silou v strede a napravo sa stala Demokratická strana.

Dve nové politické subjekty na Slovensku boli odkázané na spoluprácu. Určitý modus operandi si vyskúšali už pri prípravách a realizácií povstania, i keď už vtedy sa medzi nimi objavili koncepčné aj ideologické trhliny. Celý povojnový politický systém usporiadania, ktorého piliermi boli Národný front (NF), ako aj ustanovenia Košického vládneho programu (KVP) im nedávali na výber.

V tejto súvislosti vznikla naliehavá potreba obsadiť Dočasné národné zhromaždenie (DNZ) dostatkom schopných a skúsených politických a hospodárskych pracovníkov. Táto situácia predstavovala problém hlavne

pre nekomunistické spektrum na Slovensku. Väčšina ľudí, ktorí mali určité skúsenosti s verejným pôsobením, riadením alebo hospodárskou organizáciou, pôsobila v službách Slovenskej republiky. Tí však vzhľadom na okolnosti nemohli participovať na obnove republiky.

Najhoršia bola situácia slovenských katolíkov, ktorí predstavovali oporu bývalého režimu. Vrchní predstavitelia DS si však pravdepodobne uvedomovali, že pri formovaní národného frontu bude nevyhnutné angažovať aj katolíckych pracovníkov. Väčšina populácie Slovenska bola katolíckeho vierovyznania a bolo by neprezieravé, keby v novovznikajúcich výkonných a zákonodarných orgánoch nemali svojich zástupcov. Povojnový politický systém by sa tak odcudzil katolíckemu obyvateľstvu ešte predtým, než vznikol.

Okrem toho, vzťahy medzi DS a KSS síce boli vtedy ešte pomerne korektné, ale pomaly sa medzi nimi objavovala určitá, pre slobodnú politickú súťaž prirodzená rivalita, ktorá sa stupňovala blížiacimi sa voľbami v máji 1946. Keďže bolo zjavné, že do volieb komunisti pôjdu ako jednotná, monolitná štruktúra, vznikol tlak aby sa občiansky blok zjednotil a vytvorila sa adekvátna protiváha voči KSS. Nekomunistické sily tak museli odsunúť bokom náboženské odlišnosti a usilovať o spoločný postup. Zjednocovanie katolíkov a evanjelikov na pôde DS tak začalo už na jar 1945.

V politike sa vtedy začal aktívne angažovať aj Ján Kempný. Neusiloval sa o zapojenie do politického života z vlastnej iniciatívy. Naopak, podľa vlastných slov ho najprv v júli 1945 oslovil predseda Slovenskej národnej rady (SNR) Jozef Lettrich s ponukou, aby v DNZ reprezentoval DS. Kempný na svoje politické začiatky a rozhovor s Lettrichom spomína nasledovne: *„medzi inými hovoril, že bol na mňa upozornený niektorými jeho známymi z hospodárskych kruhov, ako na človeka československého zmysľania, ktorý i za býv. Slov. štátu hoci mal k tomu možnosť, choval sa k vtedajšiemu systému kriticky a neexponovane (...) Motív pozvania dr. Lettricha som si vykladal tak, že sa vtedy pociťoval nedostatok katolíkov v DS. Na zjazde delegátov ONV v Banskej Bystrici dňa 29. augusta 1945 bol som ako kandidát NF zvolený za poslanca Dočasného Národného zhromaždenia aklamáciou. Poznávam, že vtedy mňa kandidovali i komunisti v rámci NF. Takto som sa dostal do aktívnej politiky.“*

Demokratická strana v osobe Jána Kempného získala hodnotný prírastok, a to z viacerých dôvodov. Predovšetkým, Kempný bol síce katolíckeho vierovyznania, nikdy sa však nezdiskreditoval spolupracou s režimom slovenského štátu. Navyše, hospodárska situácia a životná úroveň bola po vojne tristná. Panovala vysoká nezamestnanosť, ľudí trápil nedostatok potravín a základných surovín, vojenské operácie znehodnotili priemysel a dopravné spojenia, začal prevládať čierny trh.³ Československo potrebovalo naštartovať proces postupnej obnovy a ozdravenia hospodárskych a sociálnych pomerov, prestavať zničenú infraštruktúru a skonsolidovať poľnohospodárstvo. V mnohých zásadných politických otázkach bolo nevyhnutné dosiahnuť kompromis a zladiť rôzne protichodné záujmy.

Vznikol tak dopyt po ľuďoch, ktorí na veci pozerajú viac cez odborné ako ideologické okuliare, a ktorí politiku vnímajú ako snahu znižovať napätie spoločnosti a hľadať konsenzus. Práve Kempného môžeme považovať za nekonfliktného odborníka, ktorý svoju prácu odvádzal dôsledne, zodpovedne a vyhýbal sa neistým politickým dobrodružstvám. Túto charakteristiku v podstate potvrdzuje aj jeho osobný a profesionálny život do roku 1945.

Narodil sa v roku 1912 Žiline, v rodine remeselníka – kolára. Gymnázium navštevoval v Turčianskom Sv. Martine a následne vyštudoval právnickú fakultu Univerzity Komenského. Časť svojich vysokoškolských štúdií strávil aj v zahraničí, jeden semester v Dijone a dva semestre vo Viedni. Okrem doplnenia si vedomostí z filozofie práva sa tak naučil hovoriť plynulou francúzštinou a nemčinou. V roku 1936 ukončil štúdium a začal pôsobiť ako advokátsky koncipient v Žiline. Potom, ako ukončil prezenčnú vojenskú službu v Bratislave a v Žiline, nastúpil v decembri 1938 na základe odporúčaní Dr. Ing. Petra Zátka, poslanca snemu a významného slovenského národohospodára, na miesto tajomníka Zväzu drevárskeho hospodárstva v Bratislave. V roku 1941 začal pracovať ako tajomník v novozriadenej lesníckej a drevárskej ústredni. Stal sa tak odborníkom na obchod s drevom, ktoré bolo v tej dobe strategickou hospodárskou surovinou. Pravdepodobne aj preto

3 KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha 1990, s. 160 – 161.

ho v roku 1942 oslovil prof. Imrich Karvaš s ponukou, aby nastúpil do novozriadeneho Najvyššieho úradu pre zásobovanie (NÚZ) ako referent pre drevo.⁴

Počas slovenského štátu bol len radovým členom HSLS, ale nebol členom Hlinkovej gardy (HG), ani ďalších organizácií. Avšak, pokiaľ by mal o politické pôsobenie záujem, nepochybne by sa vedel presadiť. Okrem odborných predpokladov mal určité zázemie a kontakty vo vtedajšej garnitúre. Jednak bol v roku 1933, počas vysokoškolských štúdií, zvolený za predsedu Ústredia slovenského katolíckeho študentsťva. Mal teda napojenie na svojich bývalých kolegov zo študentských čias, z ktorých mnohí, mali počas 1. Slovenskej republiky určitý politický vplyv. Ako sme už hore uviedli, požíval dôveru dvoch vtedajších významných národohospodárov Karvaša a Zaťka, ktorí mali až do Povstania významné slovo na politické a predovšetkým hospodárske smerovanie krajiny.

Zároveň však Kempný zdôraznil, že *„žil utiahnuto mimo politiky a obmedzil (...) sa len na hospodárske veci“* a *„neudržiaval styky s význačnejšími politickými funkcionármi Slovenského štátu a venoval som sa čisto len otázkam hospodárskym“*. Svoj vlašný vzťah ku vtedajšej garnitúre tiež ilustroval príhodou, ktorá sa odohrala v roku 1943 v Tatrách. Ako odborník na drevársku problematiku sa vtedy zúčastnil obchodných rokovaní so Švajčiarimi, na ktoré ho prizval poslanec snemu a tajomník obchodnej a priemyselnej komory Dr. Ján Balko. Minister vnútra Alexander Mach v tejto súvislosti Balkovi vyčítal, že na rokovania so Švajčiarimi poslal politicky nespoľahlivého človeka.⁵

Pravdepodobne komunikoval aj s významnými predstaviteľmi slovenského odboja, napríklad s Jánom Ursínym. Predtým sa stretli len kvôli pracovným veciam, keďže Ursíny vlastnil pílu. Pri jednej z výpovedí však Kempný spomínal, že pred povstaním dostal od Ursínyho rozkaz, aby zostal Bratislave. Po vypuknutí bojov rodinu presťahoval do Rajeckých Teplíc a z času na čas ju navštevoval. Tak či onak, je pravdepodobné, že už v období, keď sa predstavitelia povstaleckej SNR za občiansky blok snažili okolo seba sústrediť kruh spolupracovníkov, ktorí by sa mohli

4 Štátny archív (ŠA) Bratislava, fond (f.) Štátny súd v Bratislave, škatuľa (šk.) 5, mikrofílm č. HP4/48b. Zápisnica z výsluchu spísaná 16. 10. 1947, s. 2 – 3.

5 Tamže, s. 3 – 4.

v budúcnosti podieľať na obnove vojnou zničenej republiky, počítali aj s Kempným.⁶

Určite však nebol „homo politicus“, teda typ ctižiadostivého človeka, ktorý si užíva všetky aspekty politickej práce, vrátane vrtkavej povahy politiky, pôsobenia navonok, ovplyvňovania ľudí a zákulisného vyjednávania. Angažovanie sa vo vysokej politike bolo v jeho prípade skôr dôsledkom zhody rôznych okolností, ako systematickou snahou zapojiť sa do verejného pôsobenia. Do víru politického života ho vtiahla neľahká, prelomová doba. Napriek dovtedajšej zdráhavosti exponovať sa vo verejnej funkcii, po tom čo sa Kempný zorientoval v politických pomeroch, stal sa stabilným a konštruktívnym článkom DS.

Za najväčšiu zásluhu Jána Kempného pritom môžeme nepochybne považovať jeho angažovanie sa pri podpísaní tzv. Aprílovej dohody pred májovými parlamentnými voľbami v roku 1946. Aprílová dohoda zmluvne urovnala napätie medzi prevažne evanjelickým vedením strany a katolíckou členskou základňou. Vďaka nej sa neroztiešili sily občianskeho tábora, čo vo voľbách pre DS zaručilo pohodlné víťazstvo. Pokúsme sa priblížiť si udalosti, ktoré sa medzi Kempného politickým štartom a úspešnými voľbami odohrali.

V priebehu roku 1945 sa utriasli pomery a skonsolidovala sa celková situácia v krajine, skončilo sa povojnové provizórium. Nastala potreba riešiť každodenné záležitosti a nová politická garnitúra stála pred niekoľkými závažnými otázkami štátoprávneho, ústavnoprávneho a majetkovoprávneho charakteru. Strany sa začali pripravovať na blížiacu parlamentné voľby.

Demokratická strana vnútorne dobudovala svoje štruktúry, pričom sa jej darilo svojím programom osloviť prakticky všetky vrstvy obyvateľstva na Slovensku. Na agrárnom Slovensku boli dôležitou voličskou skupinou samostatne hospodáriaci roľníci. Upevnením svojich pozícií v štátnej správe, predovšetkým riadením povereníctiev výživy a poľnohospodárstva, a ďalších poľnohospodárskych spolkov, sa im tak podarilo preniknúť k tejto kľúčovej zložke voličstva. Priamo úmerne s narastajúcim vplyvom na povojnový život sa prirodzene zvyšovalo aj

6 Tamže.

sebavedomie jej predstaviteľov. Demokrati sa následne usilovali omnoho intenzívnejšie ovplyvňovať politické dianie na celoštátnej úrovni.⁷

Sebavedomie a väčšie slovo DS pri správe štátu však malo aj odvrátenú stranu. Napriek vtedy ešte relatívne korektným vzťahom medzi DS a slovenskými komunistami, sa začali z pražskej centrálky KSČ ozývať výhrady voči skutočnosti, že napriek očakávaniam, práve DS prevzala iniciatívu a predstavuje dominantnú stranu v spoločnosti. V tejto súvislosti narastalo riziko, že v blížiacich sa parlamentných voľbách komunisti na Slovensku dosiahnu priemerné, alebo slabé výsledky, čo by mohlo podlomiť morálku a aj faktickú silu celoštátnej komunistickej koncepcie a dlhodobými plánmi komunistov na elimináciu významnejších politických prúdov v štáte.

Slovenskí komunisti lojálni pražskému vedeniu, predovšetkým Viliam Široký a Štefan Bašťovanský, prišli s ideou pokúsiť sa oslabiť vplyv DS jej vnútorným rozštiepením. Rátali s údajnou nespokojnosťou katolíckych kruhov v DS s neadekvátnym zastúpením evanjelikov vo verejnej správe aj v straníckych štruktúrach. Predpokladali, že sa im podarí primäť katolíckych politických predstaviteľov, aby založili tzv. „štvrtú stranu“⁸ katolíckej orientácie, ktorá by na seba viazala najmä bývalé voličstvo HSĽS.

Domnienke, že by sa DS mohla rozpadnúť, nahrávali aj ďalšie okolnosti. Za najvýznamnejší neuralgický bod, môžeme považovať justičné procesy na potrestanie vojnových zločincov, ktoré vychádzali z dekrétov prezidenta republiky. Vzhľadom na neštandardnú povahu celého konceptu retribučného súdnictva často neboli potrestaní len reálni páchatelia, ale aj nevinní občania štátu. Vytvorila sa atmosféra udavačstva, kde niektorí ľudia zneužívali celý inštitút ako nástroj osobnej pomsty, prípadne politického boja.⁹ V mnohých prípadoch sa konalo účelovo, členovia ľudových súdov predovšetkým za KSS postihovali

7 KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*, s. 174 – 175.

8 V rámci vtedajšej straníckej štruktúry Národného frontu, boli na Slovensku povolené len tri strany – Demokratická strana, Komunistická strana Slovenska a Strana práce (v podstate sociálni demokrati). Pozn. J. K.

9 BARTLOVÁ, A. – LETZ, R.: *Dejepis – Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií*. Bratislava 2005, s. 117.

bývalých členov HSĽS prísnejšie, ako to napokon vo svojich spomienkach uviedol aj Ján Ursíny.¹⁰

Práve v tomto období môžeme zaznamenávať plazivé nahlodávanie základov právneho štátu a nezávislej justície, ako hlavného predpokladu demokratického a slobodného usporiadania spoločnosti. Nahradiť ho mali účelový výklad práva a selektívny výkon spravodlivosti, ktorý korešpondoval s komunistickým poňatím súdnictva ako nástroja na pokračovanie triedneho boja inými prostriedkami.¹¹

Na tento aspekt retribučného súdnictva upozornil napríklad profesor Róbert Letz vo svojej práci o rokoch 1945 – 1948. Poukazuje na skutočnosť, že ľudové súdy neboli nestranné a ani nezávislé, pričom dochádzalo k intenzívnemu ovplyvňovaniu súdov zo strany bezpečnostných orgánov štátu, predovšetkým Povereníctva vnútra a Štátnej bezpečnosti.¹² Môžeme teda konštatovať, že retribučné súdnictvo, ktoré vychádzalo z Dekrétov prezidenta republiky, bolo prvým krokom na ceste k spolitizovaniu súdnej moci a jej zneužívania na prenasledovanie a likvidáciu politických oponentov.

Najviac však bola slovenská spoločnosť traumatizovaná a rozdelená v prípade procesu s bývalým prezidentom Tisom. Ako sme už uviedli, DS ako hlavný konkurent predstavovala pre komunistov špecifický problém a na jej rozbití mali eminentný záujem. V prípade súdu s Tisom sa komunisti

10 Ako Ursíny vo svojich pamätiach uvádza: „(...) bolo ťažké zamedziť, aby niektoré okresné ľudové súdy neurobili výstrelky a nevyrovnávali sa osobné účty. Je pravda, že členovia okresných ľudových súdov i za DS sa všemožne usilovali, aby sa súdilo spravodlivo, no nedalo sa docieľiť, aby členovia okresných ľudových súdov i za DS boli všade objektívni.“ URSÍNÝ, J.: *Z môjho života*. Martin 2000, s. 90.

11 Klement Gottwald si už v roku 1945 uvedomoval, aký význam môže mať zavedenie retribučného súdnictva pre dlhodobú stratégiu komunistov na uzurpovanie moci v štáte a elimináciu politických súperov. Na stretnutí funkcionárov KSS a členov moskovského vedenia Košiciach 8. apríla 1945 nazval legislatívu proti zradcom a kolaborantom nazval „nesmírne ostrá zbraň, ktorou môžeme podetnout samé kořeny buržoázie (...) Všeobecně prosazený zákon o stihání zrádců a kolaborantů je velmi silná zbraň, kterou můžeme buržoasii osekát tolik výhonků, že z ní zůstane pahýl . To je věc třídního boje proti buržoasii. LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 205.

12 Tamže, s. 81 – 82.

rozhodli spojiť príjemné s užitočným. Jednak v rovine ideologickej celú vec vnímali ako možnosť zúčtovať s politickým protivníkom. Procesu však prikladali veľký význam aj z praktického hľadiska, keďže v prípade trestu smrti hrozila demoralizácia DS, prípadne odchod katolíkov zo strany. Samotný rozsudok bol síce vynesený až v apríli 1947, ale kvôli potrebe zhromaždiť veľké množstvo dokumentov a dôkazového materiálu, prípravy prebiehali prakticky od Tisovho vydania československým orgánom v októbri 1945. Celá záležitosť bola bolestivejšia vzhľadom na jej intenzívnu, dlhodobú medializáciu a politizáciu.

Katolícke kruhy v slovenskom verejnom živote sa usilovali primäť československé justičné orgány, aby pri prípravách pojednávania, ako aj pri rozsudku samotnom, prejavili určitú zhovievavosť. V týchto intenciách zaslal slovenský biskupský zbor Predsedníctvu Slovenskej národnej rady memorandum v januári 1946.¹³ Reakcia Slovenského národného frontu bola však odmietavá, ba až konfrontačná, keďže na svojom zasadnutí 25. februára vyzval pápežskú stolicu, aby odvolala biskupov, ktorí memorandum podpísali, ako „osoby neprijateľne dnešnému politickému režimu“.¹⁴

V obnovenej republike bolo však viac dôvodov, ktoré mohli vzbudzovať nespokojnosť a obavy katolíckych veriacich. Prepojenie katolíckeho episkopátu s režimom slovenského štátu a HSLS zdiskreditovalo katolícku cirkev v očiach prevažnej väčšiny novej politickej garnitúry. Začala sa postupná sekularizácia a vytlačanie katolíckeho elementu z verejného života. Došlo k poštátneniu cirkevných škôl a internátov a k zákazu niekoľkých katolíckych spolkov a organizácií. Až do februárového prevratu bolo odsúdených 47 duchovných. Už v júni 1945 došlo k internácii biskupa spišskej diecézy Jána Vojtaššáka a pomocného trnavského biskupa Michala Buzalku. Na základe týchto udalostí slovenskí katolícki biskupi v čele nitrianskym diecéznym biskupom Kmetkom zaslali list

13 Slovenskí biskupi argumentovali predovšetkým predpokladom, že v prípade hrdelného rozsudku dôjde k odcudzeniu slovenských katolíkov od republiky. Rozsudok mal mať „ďalekosiahly vplyv na zmýšľanie a chovanie časti slovenského národa voči obnovenej ČSR a jej predstaviteľom.“ BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci: Mocensko-politické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 122.

14 Tamže.

Predsedníctvu Zboru povereníkov. Katolícka cirkev v ňom vyjadrovala znepokojenie s vývojom udalostí, šírením protikatolíckych nálad, poštátnením cirkevných škôl a dištancovala sa od obvinení, že slúžila nacizmu. Postupne však došlo k akémusi prímeriu, ktoré sa prejavilo ústupkami na oboch stranách. Vojtaššák a Buzalka boli prepustení, a od septembra začali vychádzať *Katolícke noviny*. Katolícka cirkev vyjadrila svoju podporu ČSR a zakázala politickú činnosť kňazov.¹⁵

Pachuť zo všeobecnej atmosféry v krajine, poznačenej sekularizáciou spoločnosti, však medzi katolíkmi pretrvávala. J. Kempný, ako hlboko veriaci katolík, bol tiež znepokojený napätými vzťahmi medzi katolíckym episkopátom a štátnou mocou. Svoje rozčarovanie vyjadril vo februári 1946 aj vo svojom článku v *Katolíckych novinách*, ktorý uverejnil pri príležitosti 25. výročia vysvätenia prvých troch slovenských biskupov. Kresťanstvo vníma ako základný pilier slobodnej a demokratickej spoločnosti, preto by sa mali jeho princípy a zásady uplatňovať aj v „nových pomeroch“. Podľa Kempného je však opak realitou: „Miesto toho sme však svedkami boja proti krížu, ktorý je pre nás bojom proti katolíckemu životu. (...) Katolícke Slovensko má svojich arcipastierov, ktorí bezpečne vedú loďku slovenského katolicizmu, cez všetky úskalía a proti bezohľadným frontálnym náporom. (...) Verní národu a Rímu, zostaňme pevne zomknutí okolo svojich arcipastierov aby sme ukázali mravnú pravdu a silu nášho katolicizmu.“¹⁶

Tento príspevok do určitej miery ilustruje aj zmýšľanie ďalších, politicky aktívnych katolíkov ako aj vysokú mieru ich znepokojenia. Celé záležitosti prikladali veľký význam, preto je pochopiteľné, že svoj program boli pripravení brániť aj za cenu politického rozchodu s DS. Zároveň nám približuje Kempného vnútornú spiritualitu a z nej prameniacci spôsob uvažovania. Toto uvažovanie uplatňoval v aktívnej politike, a silu z viery čerpal aj v neskorších rokoch, či už v ťažkých časoch jeho uväznenia, ale aj v období na slobode, avšak ako bývalý politický väzeň na okraji spoločnosti.

15 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci...*, s. 68 – 69.

16 KEMPŇÝ, J.: Štvrtstoročie práce za vieru a národ. In: *Katolícke noviny*, 1946, č. 6, s. 3.

Tak či onak, pnutie v DS, či už ho spôsobovali náboženské, justičné, politické alebo personálne otázky stále pretrvávalo. K jednote DS neprispievali ani vyjadrenia niektorých jej vedúcich činiteľov, ako keď Ján Lettrich na margo opozičného krídla DS v januári 1946 povedal že ide o „dedičov sfašizovaného klerikalizmu“.¹⁷

Vízia rozbitia DS pomocou rozšírenia stranícko-politickej štruktúry NF sa tak stávala stále reálnejšou. Ako sme už spomenuli, najväčší záujem na takomto politickom vývoji mali komunisti, ale voči podobnému kroku sa priaznivo stavali aj ďalší jednotlivci a skupiny. Prezident Edvard Beneš a české nekomunistické strany, ktoré hájili jeho záujmy, predovšetkým národní socialisti, ale aj lidová strana potrebovali na Slovensku subjekt, ktorý bude viac uplatňovať centralistickú víziu štátoprávneho usporiadania ČSR.¹⁸

Od jesene 1945 sa začali uskutočňovať prvé kroky smerujúce k vzniku novej strany. Konalo sa množstvo oficiálnych aj súkromných stretnutí, rozhovorov a porád, na ktorých sa riešil budúci osud strany. Samotní katolíci v DS však nepredstavovali jednotnú homogénnu skupinu, ktorú by spájali vždy rovnaké ciele a spoločné záujmy.¹⁹

Na základe výpovedí aktérov vtedajších udalostí, ako aj štúdiom ďalších prameňov môžeme dospieť k názoru, že najvýraznejším predstaviteľom katolíckeho tábora, ktorý pripravoval založenie novej strany, bol predovšetkým nitriansky kanonik Andrej Cvinček. Ako predstaviteľ staršej katolíckej generácie, sa intenzívne radil a komunikoval so slovenskými biskupmi.²⁰ Za ďalšiu významnú tvár novej strany môžeme považovať práve J. Kempného, ako predstaviteľa mladej katolíckej inteligencie. M. Barnovský tiež uvádza, že katolícki činitelia DS ho rešpektovali

17 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci...*, s.74.

18 Tamže, s.76.

19 Tamže. Motívy a dôvody, prečo katolícki činitelia chceli založiť nový subjekt sa často líšili. Jednotní pritom neboli ani v predstave, aký charakter by mala nová strana mať. Boli predstavy, že by malo ísť o silno centralistickú stranu (Blaho) cez koncept síce katolíckej strany, ktorá však bude mať silnú československú orientáciu (Filo, Ševčík) až po mladých katolíkov, ktorí chceli stranu budovať po vzore povojnových moderných kresťanských demokracií (Kempný, Bugár, Horváth, Kružliak, Kosorin).

20 URSÍNÝ, J.: *Z môjho života*, s. 91.

ako neformálnu hlavu celej iniciatívy, napriek jeho relatívne krátkemu pôsobeniu vo vysokej politike, nízkemu veku a uzavretej povahe.²¹ Ten podľa vlastných slov rokoval so slovenskými komunistami, s ktorými mal korektné vzťahy, prípadne sa s nimi poznal ešte zo študentských čias. Išlo napríklad o Viliama Širokého, Štefana Bašťovanského, Júliusom Viktorom a Eduardom Frišom.²²

Iniciátori vzniku nového subjektu, „Kresťansko-republikánskej strany“, napokon 5. marca 1946 oznámili, že stranu založili a požiadali o jej prijatie do Národného frontu. Začali sa intenzívne zaoberať zostavovaním jej programu, pričom Kempný mal spolu so Štefanom Horváthom na starosť hospodársku oblasť.²³

Okrem nevyhnutných, pomerne komplikovaných procedurálnych a administratívnych úkonov, čelili predstavitelia vznikajúcej Kresťansko-republikánskej strany ďalším problémom. Veľkým nepriateľom bol predovšetkým čas, keďže do volieb zostávali približne tri mesiace. Navyše, značka „DS“ bola známa po celom Slovensku, a už od povstaleckých čias rezonovala v povedomí verejnosti. Keďže väčšina nekomunistických voličov, trápiaich sa každodennými starosťami vo vojnu poznačenej krajine, sa politike sa venovala len okrajovo, hrozilo že konfesijné odlišnosti v rámci DS by mohli byť pod ich rozlišovaciu schopnosť. Nová katolícka strana v tak krátkom čase pred voľbami by tak nemusela získať ani výraznú podporu od samotných katolíkov, ktorých záujmy plánovala zastupovať.

Pokiaľ išlo o oficiálne vedenie, predovšetkým Ján Ursíny ako skúsený a prezieravý politik predvídal bezprostredné aj dlhodobé riziká možného rozpadu strany. Vedel že DS má veľkú šancu získať silný mandát vo voľbách a rozdrobenie občianskych síl by pomohlo najmä komunistom. Zároveň si nerobil ilúzie o mocensko-politických ambíciách KSS po voľbách a uvedomoval si, že skôr či neskôr sa súdruhovia pokúsia zlikvidovať najprv jednu, a potom druhú stranu. Názory ostatných

21 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s.77.

22 ŠA Bratislava, f. Štátny súd v Bratislave, šk. 4, mikrofilm č. HP4/48a. Zápisnica z výsluchu spísaná 16. 10. 1947, s. 3.

23 Tamže, mikrofilm č. HP4/48b. Zápisnica o hlavnom pojednávaní v trestnej veci Dr. Miloša Bugára a spol., spísaná 4 – 8, 10 – 13, 15. 5/48, s. 1122.

evanjelikov, vrátane predsedu strany Lettricha, boli v podstate v súlade s Ursínyho postojom.²⁴

V prípade zakladateľov Kresťansko-republikánskej strany môžeme hovoriť o väčšej diverzite. Mladšia generácia katolíckych aktivistov sa ako z pragmatických, tak aj z hodnotových dôvodov prikláňala skôr k uzavretiu dohody vo vnútri DS. Miloša Bugára pre DS získal kanonik A. Cvinček, keďže sa poznali z predvojnovkej lidovej strany a boli si tak blízky ako po politickej, tak zrejme aj ľudskej stránke. O budúcnosti katolíckeho prúdu slovenskej politiky intenzívne diskutovali už od konca roku 1945. Bugár podľa vlastných slov vnímal ďalší politický vývoj v dvoch protichodných, jednoznačných alternatívach. Buď by vznikla strana, ktorá by sa usilovala získať „*pre československú vzájomnosť a spoluprácu obzvlášť bývalých členov HSLS*“ a ktorú by „*radi videli aj slovenskí komunisti*“ alebo by sa hľadal kompromis medzi katolíkmi a evanjelikmi, ktorý by udržal stranu jednotnú. Bugár sa ako k druhej alternatíve, keďže nechcel, „*aby sa národ triedil do viacerých strán*.“²⁵ Ján Kempný tiež preferoval dohodu a neskôr uviedol, že „*neostávalo iné východisko. Jednoducho nebolo inej reálnej alternatívy*.“²⁶

Na druhej strane však boli aj takí činitelia strany, ktorí sa stavali voči prípadnému zmiereniu s evanjelikmi odmietavo, či už z ideologickej tvrdohlavosti (Čarnogurský), alebo z takticko-politických dôvodov, prípadne vypočítavosti (Blaho).²⁷ Väčšina katolíkov okolo Andreja

24 URSÍNÝ, J.: *Z môjho života*, s. 90 – 91.

25 ŠA Bratislava, f. Štátny súd v Bratislave, šk. 4, mikrofilm č. HP4/48a. Zápisnica z výsluchu spísaná 16. 10. 1947, s. 281.

26 BEREZŇÁK, J.: Ján Kempný...

27 M. Bugár uvádza, že zvonka mali najväčší záujem na rozbití DS komunisti a národní socialisti a najvýraznejšie odstredivé tendencie vo vnútri strany sa prejavovali u poslancov Blahu a Fila. Tí boli pripravení vybudovať formálne katolícku stranu, avšak fakticky so silným centralistickým programom. Celý projekt mal dočasne finančne zabezpečiť Vavro Šrobár. Pavel Blaho naozaj zotrval na svojich pozíciách a vo voľbách kandidoval za „náhradnú“ štvrtú stranu NF, Stranu slobody. Pokiaľ však ide o Kornela Fila, ten sa nakoniec zúčastnil záverečných rokovaní katolíkov a evanjelikov, kde sa dospelo k dohode a získal miesto v užšom predsedníctve DS. Jeho úloha pri budovaní centralistickej strany tak nie je celkom jednoznačná. Jeho názor sa mohol zmeniť pod vplyvom okolností, ako však Bugár nakoniec konštatuje, podarilo sa mu presvedčiť

Cvinčeka a mladšej generácie nakoniec vyhodnotila ako lepšiu cestu spoločný postup katolíkov a evanjelikov v rámci DS.

Nakoniec sa snahy vedenia DS a väčšiny katolíckych aktivistov zavrhli, podpísaním dohody v byte J. Lettricha v 31. marca 1946 Bratislave.²⁸ Verejnosť sa však o urovnaní rozporov v DS dozvedela až v apríli, preto sa zmluvné usporiadanie medzi dvoma krídlami v DS začalo označovať ako „Aprílová dohoda“.

Spomeňme dva najvýznamnejšie články dohody, ktoré následne ovplyvnili aj politické dianie na Slovensku. Významný princíp predstavuje zachovanie náboženskej výchovy na školách, teda potvrdenie kresťanského charakteru strany. Do štátnych, verejných a hospodárskych orgánov mala DS po novom vysielat' svojich nominantov podľa kľúča, ktorý určoval pomer medzi katolíkmi a evanjelikmi 7:3 v prospech katolíkov. Zároveň vzniklo užšie predsedníctvo strany a zaviedol sa systém troch generálnych tajomníkov. Politickú oblasť mal na starosti generálny tajomník Fedor Hodža, evanjelik, pričom za katolíkov boli do funkcie tajomníkov ustanovení Miloš Bugár (organizačné veci) a Ján Kempný (hospodárstvo).²⁹

Slovenský historik Svätoslav Mathé v jednej so svojich publikácií na margo Aprílovej dohody uvádza, že išlo „svetlý politický mílnik v slovenských dejinách“ za ktorým stáli „dve významné politické osobnosti moderného Slovenska. Dr. Ján Kempný (za katolíkov) a Dr. Ján Ursíny (za evanjelikov). Osobnosti, ktoré (spolu) pohli kolesom moderných politických dejín.“³⁰

Nepochybne môžeme súhlasiť s uzáverom, že Aprílová dohoda predstavuje významný zlomový moment slovenský dejín. Podobne ako

Cvinčeka, Kempného a Fila, aby sa priklonili ku kompromisu. ŠA Bratislava, f. Štátny súd v Bratislave, šk. 4, mikrofilm č. HP4/48a. Zápisnica z výsluchu spísaná 16. 10. 1947, s. 282.

28 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci...*, s. 80.

29 Tamže, s. 81. Nové užšie predsedníctvo fungovalo v zložení: Jozef Lettrich, Ján Ursíny, Fedor Hodža, Andrej Cvinček, Ivan Pietor, Miloš Bugár, Ján Kempný, Kornel Filo, Emanuel Böhm.

30 MATHÉ, S.: *Dvadsaťpäť postáv modernej slovenskej politiky*. Bratislava 1997, s. 49.

v roku 1932³¹, dokázali politické prúdy, ktoré by sme zjednodušene mohli označiť za katolícky a evanjelický, prekonať vzájomnú nedôveru, malichernú rivalitu a predošlé nezhody, a spojili sa v záujme dosiahnutia spoločného cieľa. Môžeme však vysloviť názor, že vzhľadom na skutočnosť, že dohoda bola uzatvorená tak krátko pred voľbami, mala viac symbolický a morálny význam predovšetkým na členov a sympatizantov DS, ako praktický vplyv na samotný výsledok májových volieb.

Mali by sme však zdôrazniť, že na dohode sa podieľal širší okruh ľudí, no zásluhy Ursínyho a Kempného sú neodškriepiteľné. V prípade Ursínyho, ostrieľaného majstra politického remesla, nešlo o nič prekvapujúce. Zarážajúca je však skutočnosť, že takýto úspech dosiahol Kempný ako relatívne politicky neskúsený, mladý³² človek, ktorý sám seba charakterizoval ako „v politike tretí náhradník“³³. Vysvetlení je naporúdzí niekoľko, môžeme sa však domnievať, že hlavný dôvod má pravdepodobne korene v jeho povahe a výchove. Pokúsme sa preto na základe postrehov historikov, Kempného vlastných vyjadrení, ako aj rozhovoru s jeho synom Milanom Kempným,³⁴ zostaviť akýsi osobnostný profil.

J. Kempného môžeme označiť za rozvážneho, hlboko veriaceho, človeka, ktorý politiku vníma predovšetkým ako príležitosť dosiahnuť spoločenský konsenzus, verejnú službu vlasti, prípadne spôsob odbornej sebarealizácie. V jeho verejnom pôsobení sotva vystopujeme znaky pýchy alebo egocentrizmu, povahový rys charakteristický pre mnohých ctižiadostivých politikov. Tiež mu chýbalo schematické, čiernobiele videnie politiky ako neustále sa zostrujúceho triedneho boja s cieľom politicky a ľudsky zničiť oponenta, tak ako ju vnímali komunisti. Jeho autentická kresťanská výchova v ňom celý život rozvíjala miernu a skromnú povahu, schopnosť načúvať iným, a zároveň presvedčenie, že

31 V roku 1932 sa vytvoril „Autonomistický blok“, politické spojenectvo prevažne katolícky orientovanej Hlinkovej HSES a Rázusovej SNS, v ktorej činitelia boli najmä evanjelici. Pozn. J. K.

32 V čase uzatvorenia Aprílovej dohody mal 33 rokov. Pozn. J. K.

33 MATHÉ, S.: *Dvadsaťpäť postáv modernej slovenskej politiky*, s. 49.

34 Zbierka autora. Zvukový záznam rozhovoru autora s Ing. Milanom Kempným. Bratislava, 13. 3. 2014.

občas treba pristúpiť aj na bolestivý kompromis v záujme väčšieho celku a spoločného dobra.

Demokratická strana tak išla do volieb zjednotená. Vznikla síce „náhradná“ štvrtá strana, „Strana slobody“, ale jej vplyv a postavenie významne neovplyvnilo politické usporiadanie na Slovensku. Najväčším porazeným sa jednoznačne stali komunisti. Širokého taktika, komunistické manévry a obštrukcie ostatných mesiacov nezabrali. Český historik Karel Kaplan uvádza, že Široký vo svojom pláne vychádzal z chybných záverov keď predpokladal, že konflikt v DS je omnoho vážnejší než v skutočnosti bol. Zároveň podľa Kaplana boli komunisti prekvapení výrazným odporom slovenských biskupov, ktorí odmietali spoluprácu s KSS pri vzniku novej strany.³⁵

KSS sa rýchlo poponáhľala Aprílovú dohodu onálepkovať ako „ľudácko-agrárnický“ blok, ktorý vo svojej podstate odporuje výtobytkom, ktoré krajina získala vďaka SNP.³⁶ Ak dovtedy podporovali snahy katolíckeho krídla na osamostatnenie a na pôde politických orgánov, alebo na stránkach svojej tlače im vyjadrovali sympatie, po zverejnení Aprílovej dohody zmenili taktiku a s ňou súvisiaci slovník o stoosemdesiat stupňov. Napádanie boli ako signatári dohody za katolíkov, tak aj evanjelickí predstavitelia strany. Najagresívnejšie útoky pritom viedli na dvoch novoutanovených tajomníkov za katolícku časť DS, M. Bugára a J. Kempného. Túto skutočnosť môžeme v istom zmysle považovať za nepriamu indíciu, že komunisti vnímali Bugára s Kempným ako hlavných architektov pevnej a zomknutej DS, preto ich vyhodnotili ako hlavných protivníkov do budúcnosti, ktorých treba zdiskreditovať.

Najlepšie sa dá pritom postupná zmena nazerania a vnímania J. Kempného a M. Bugára odpozorovať zo stránok oficiálneho komunistického tlačového orgánu, denníka *Pravda*. Práve tu si môžeme

35 KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*, 178. Treba však pripomenúť, že stanovisko slovenských biskupov, nebolo úplne jednoznačné, niektorí Aprílovú dohodu akceptovali, no iní sa s ňou spočiatku nevedeli stotožniť, napríklad spišský biskup Ján Vojtaššák. Vznik novej strany nevnímali ako krok na ceste k spolupráci s komunistami, ale skôr ako cieľavedomý pokus politického katolicizmu o väčší vplyv na slovenskú politiku pomocou založenia vlastnej strany. Pozri BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci...*, s.82.

36 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci...*, s. 82.

všimnúť, ako radikálne sa v priebehu štyroch mesiacov zmenil prístup KSS. Ten sa vyvíjal od tichého súhlasu s rozšírením stranícko-politickej štruktúry, cez plnú podporu pre snahy katolíckych činiteľov strany, až po ich zavrhnutie a nepriateľské výpady, po tom čo katolíci oznámili, že zostávajú v DS a spor sa podarilo urovnať.

Vo vydaní *Pravdy* zo 15. januára 1946 pri príležitosti okresných plenárnych schôdzok KSS, podnikli súdruhovia na DS frontálny útok, s cieľom vytvoriť celospoločenskú atmosféru, ktorá by nahrávala rozštiepeniu strany. V článku o smerovaní KSS zhutnili referáty V. Širokého, Š. Baštovanského a E. Friša. Široký vo svojom referáte okrem iného spomína aj „určité kruhy“ ktoré sabotujú „v rámci NF veľké dielo našej národnej a demokratickej revolúcie“. Obviňujú svojho partnera z NF že sa „dáva do koncesie ľudáckemu separatizmu“ a „húževnato bojuje proti poštátneniu“. Táto slovná kanonáda mala poskytnúť zámienku pre podporu KSS pre vznik ďalšej strany, ktorý sa pri vymenovaní všetkých „zlyhaní“ DS javí ako logický krok, keď ďalej uvádzajú, že „tákaťo politika DS nastoľuje možnosť tretej strany.“ Predseda KSS sa pritom odvoláva na „pocitových členov DS“ ktorí sú nespokojní s doterajším smerovaním strany.³⁷

Keď možné založenie ďalšej strany začalo naberať reálne kontúry, prejavila sa táto situácia aj v komunistickom periodiku. V článku z 9. marca pod názvom „Štvrtá politická strana na Slovensku založená“ redakcia oznamuje, že medzi zakladateľmi sú „vynikajúci členovia DS“. Na intenzívne nadvíhanie a podporu komunistov sa pritom rozpomenul Kempný v už citovanom rozhovore: „Zo začiatku sa stavali k založeniu tretej strany priaznivo. Vedeli o polarizácii v DS, kvitovali toto dianie a dokonca aj v dennej tlači nás nazývali ‚dobrí vlastenci‘ a ‚pokrokoví katolíci‘“³⁸

Situácia sa však rapídne zmenila po uzatvorení Aprílovej dohody. Komunisti, zneistení a rozhorčení dohodou v rámci DS začali hysterickú kampaň. Kempného a ďalších činiteľov v rámci DS začali nálepkovat ako „fašistov“ a „zarytých ľudákov“.³⁹ Rozčarovanie z dohody však podľa

37 Redakcia: KSS v spojení so širokými masami ľudu zaistí cestu k blahobytu. In: *Pravda*, roč. 1946, č. 12, s. 1 – 2.

38 BEREZŇÁK, J.: Ján Kempný..., s. 3.

39 Tamže.

Kempného dávali najavo nielen českí a slovenskí komunisti, ale aj zvyšné české občianske strany.⁴⁰

Kampaň na Slovensku pred voľbami 1946, sa niesla v mimoriadne napätej atmosfére. Príznačnou črtou bolo rozčarovanie a rozpaky hospodársky zaostalejšieho Slovenska, politická neistota predovšetkým katolíckych veriacich a aktivity podzemných spolkov usilujúcich o obnovu slovenského štátu, ktoré vyzývali obyvateľstvo na bojkot volieb. Do parlamentu kandidovali síce štyri strany, ale predvolebný boj sa stupňoval najmä medzi favoritmi volieb, Demokratickou stranou a Komunistickou stranou Slovenska.⁴¹ Posledné zvyšky povstaleckej vzájomnosti medzi KSS a DS sa vytratili.

S blížiacim sa hlasovaním rástla na strane komunistov obava, že kompromis v DS vyšle verejnosti signál o jednote občianskeho tábora, čo sa odrazí na dobrom výsledku strany vo voľbách. Toto riziko si uvedomovali najmä členovia KSS okolo G. Husáka. Na rozdiel od Širokého pôsobili dlhodobo na Slovensku, či už počas Slovenskej republiky, Povstania, ale aj celé obdobie od konca vojny. Preto lepšie poznali spoločensko-politické realie, nálady obyvateľstva a teda vedeli aj lepšie vyhodnotiť volebné trendy. Husák sa dokonca usiloval, aby KSS v záujme lepších volebných výsledkov pozmenila taktiku. Zdôrazňovanie tradičných komunistických volebných tém, malo byť doplnené o väčší akcent na národnú a náboženskú identitu obyvateľov Slovenska. Širokého vedenie však nepovažovalo hrozbu mobilizácie demokratického voličstva za pravdepodobnú, spoliehalo na dovtedajšiu komunistickú taktiku a Husákov koncept odmietlo.⁴² Objavovali sa však aj ďalšie indície, že KSS môže mať vo voľbách problémy. Na rozdiel od českých krajín, kde

40 Kempný v rozhovore uvádza: „Bola to až dojemná svornosť, s akou sa na nás vrhli všetky politické strany – aj české. Povedal by som, že potom už v budúcnosti neboli v žiadnej politickej otázke také svorné. (...) Iste najnebezpečnejšia bola reakcia komunistov. Veru vtedy sme si ešte neuvedomovali tvrdosť ich reakcií.“ MATHÉ, S.: Šlo nám o demokraciu (hovoríme s Jánom Kempným a Samuelom Bellušom). In: *Literárny týždenník*, 6. 6. 1996, s. 4.

41 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci...*, s.92.

42 SYRNÝ, M.: *Gustáv Husák a Demokratická strana na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. In: MICHÁLEK, S. – LONDÁK, M. a kol.: *Gustáv Husák, moc politiky – politik moci*. Bratislava 2013, s. 268.

sa členská základňa KSČ rozširovala, sa na Slovensku dal odpozorovať opačný trend, keďže počet členov strany od jesene 1945 nepretržite klesal. Na pokles reálneho vplyvu strany v jednotlivých regiónoch a okresoch Slovenska upozorňovali vedenie strany aj okresní a oblastní tajomníci KSS.⁴³

Taktiež Demokratická strana sa usilovala mobilizovať voličstvo a vymedziť sa voči KSS, ako jasná kresťanská a demokratická alternatíva.⁴⁴ Zároveň však bolo nevyhnutné propagačne a komunikačne spracovať negatívne dozvuky, ktoré vyvolala Aprílová dohoda. Vedenie DS uverejňovalo v tlačovom orgáne strany, denníku Čas články a príspevky svojich predstaviteľov, s cieľom oboznámiť členskú základňu aj verejnosť s dôvodmi, pre ktoré členovia strany dohodu uzavreli. Zároveň sa snažili obyvateľstvu vysvetliť poukázať výhody tohto paktu do budúcnosti. Denník Čas uverejnil 9. mája 1946 Kempného článok „Aby bolo jasno na všetky strany“. Tento príspevok pritom môžeme považovať nielen za predvolebný apel na voličov DS, ale aj za Kempného osobné a politické krédo, preto je podnetné ho podrobne zanalýzovať.

Kempný najsamprv podrobne objasňuje dôvody, prečo sa katolícki aktivisti spočiatku snažili o založenie novej strany⁴⁵ a taktiež sa vymedzuje

43 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci...*, s. 92.

44 Zaujímavá je výzva generálneho tajomníka DS pre organizačné veci Miloša Bugára, ktorý nechal rozposlať obežník, kde členov strany podrobne inštruuj, ako sa majú v predvolebnej kampani správať: „*Pozorujem, že volebný boj sa rozpútal po celom Slovensku a miestami prejavuje sa v nevkusných a neželateľných spôsoboch. V záujme verejného poriadku a dobrej povesti DS Vás žiadam, aby ste tak, ako dosiaľ zachovali všade slušnosť v agitácii. Nenechajte sa vyprovokovať, i keby ste mali k tomu dôvod a miernite sa nielen vo svojich volebných prejavoch, ale i pri písaní do novín alebo letákov. (...) Neosvojujte si metodiku KSS a SS, ktoré hlavne štvavými rečami chcú získať v radoch ľudákov svoje sympatie a volebný úspech. S bratským pozdravom Miloš Bugár; generálny tajomník*“ ŠA Bratislava, f. Štátny súd v Bratislave, šk. 4, mikrofilm č. HP4/48a. Obežník všetkým oblastným sekretariátom DS z 8. mája 1946, s. 281.

45 J. Kempný objasňuje svoje pohnútky nasledovne: „*Nám opravdu išlo o vytvorenie novej slovenskej, kresťanskej a republikánsko-demokratickej strany. Išlo nám o to, aby sme slovenskému ľudu a v prvom rade katolíkom dali stranu, program a ľudí hodných dôvery, aby sa tak mohutný slovenský katolícky tábor zapojil celý do konštruktívnej práce v prospech Slovenska a Republiky*. Zdroj: KEMPŇÝ, J.: *Aby bolo jasno na všetky strany*. In: Čas, roč. 1946, č. 105, s. 1.

voči novovzniknutej Strane slobody, ktorá sa tiež hlásila ku katolíckym princípom a hodnotám, ktoré deklarovali zakladatelia Kresťansko-republikánskej strany. Poukazuje pritom na skutočnosť, že hlavná snaha o založenie novej strany vzišla predovšetkým od ľudí, ktorí sa neskôr rozhodli zotrvať v DS. Tí istí ľudia sa podieľali na tvorbe programu novej strany, a preto *„nová Strana slobody nemá nijaké právo tento program si prisvojovať. Ak tak robí, alebo bude robiť, robí neoprávnene a bez nášho súhlasu“*.⁴⁶

Nepriamo však útočí aj na komunistov a voľbám prikladá veľkú dôležitosť: *„Tu už nejde o Demokratickú stranu, tu už ide o všetky, čo sa hlásia ku kresťanstvu a demokracii, a tu musíme ísť dnes jednotne a spoločne, lebo tieto voľby neznačia len zmeranie síl medzi politickými stranami, ale tu ide o plebiscit, t. j. koľko Slovákov sa hlási ku kresťanskému poňatiu demokracie.“*⁴⁷ Reaguje pritom aj na obvinenia komunistov, že je ľudák, pričom do určitej miery sa hlási k *„mladej pokrokovej autonomistickej slovenskej generácii.“*⁴⁸ Záver článku sa síce nesie v trochu patetickom duchu, no obsahovo akoby predznamenával vývoj politickej situácie po májových voľbách a Kempného neľahký údel v nej: *„Politika nie je dnes kariéra, to je obeta kde človek musí byť pripravený aj na sebaobetovanie.“*⁴⁹

Tak či onak, z článku okrem odhodlania viesť tvrdý politický zápas s KSS môžeme zaznamenať zmenu v nazeraní J. Kempného na zámery, predstavy a najmä podstatu komunistickej politiky. Vo svojich politických začiatkoch si totiž ešte neuvedomoval fanatickú odhodlanosť a bezcitnosť, ktorú boli komunisti pripravení vyvinúť, aby odstránili

46 Tamže, s. 1 – 2.

47 Tamže, s. 2.

48 Tamže. Celá pasáž o Kempného vzťahu k ľudáctvu znie nasledovne: *„Mňa osobne, predstavili verejnosti ako ľudáka. Nehanbím sa za svoju politickú minulosť, lebo sa nemám za čo hanbiť. Ja som už pred 10 – 15 rokmi chcel také riešenie slovenskej otázky v rámci Československej republiky, ako sa to stalo podľa Košického vládného programu. Ak je uskutočnenie týchto zásad zásluha, tak si túto zásluhu nárokuje i my, mladí katolíci pre seba. Dr. Husák to otvorene napísal, že ‚ľudáci chceli, aby na Slovensku bol Slovák pánom a že mnohí sa snažili čestne vyriešiť i sociálne otázky‘. Úplne súhlasím! Zodpovedá to pravde a skutočnosti. Toto som chcel i ja, toto chcela veľká skupina mladej pokrokovej autonomistickej slov. generácie, ktorej stanovisko komunisti v tom čase podporovali.“*

49 Tamže.

legitímnych súperov a dostali sa k moci. Je zrejmé, že Kempný síce voči komunistom s ktorými rokoval, neprechovával ani osobnú averziu, ani ideologickú predpojatosť, ale po zvážení všetkých alternatív sa nakoniec vecne a s chladnou hlavou rozhodol pre zotrvanie v DS. Tento krok väčšina súdruhov pravdepodobne v dialektike marxistického uvažovania pokladala za zradu, ktorá sa nedopúšťa. Za všetko hovorí napríklad rozhovor medzi štyrmi očami, ktorý mal Kempný so Štefanom Baššovanským. Keď sa ho Kempný spýtal, či verí útokom, ktoré voči jeho osobe píše v *Pravde*, Baššovanský „hnevľivo zaškúľil, a cez zuby precedil: *„Zrada sa u nás nevypláca!“*“⁵⁰

Môžeme teda predpokladať, že v priebehu relatívne krátkeho obdobia medzi podpísaním Aprílovej dohody a predvolebnou kampaňou, si Kempný začal uvedomovať, aké nebezpečenstvo hrozí krajine, nekomunistickým politikom, ale aj jeho osobe. Príspevok v *Čase* teda môžeme vnímať v dvoch rovinách. Zjavný je jeho predvolebný a, mobilizačný charakter. Avšak ak pozorne čítame medzi riadkami, prípadne si všimneme niektoré expresívnejšie formulácie napr. „*politika je sebaobetovanie*“ alebo „*tu už ide o všetkých čo sa hlásia ku kresťanstvu a demokracii*“, môžeme vypožorovať, že autor začína mať vážne obavy o dlhodobú perspektívu krajiny, o právny poriadok a demokratický charakter štátu. V podobnom duchu sa Kempný vyjadril aj v ďalšom predvolebnom článku, kde volebný zápas vníma ako „*boj o víťazstvo dvoch svetonázorov: kresťanského a materialistického*“⁵¹ a vyjadruje znepokojenie nad predvolebnými praktikami KSS: „*A preto proti komu boli na 1. mája zdvíhané tie zaťaté päste? Odpoveď je jasná: proti tým, čo nie sú v tej strane, ktorej prívrženci nimi hrozili. A to už nie je pravá demokracia, ani sloboda, kde sa vyhráňa zaťatými pästami, kde sa hrozí automatmi, revolvermi a granátmi.*“⁵²

Voľby, ktoré sa konali 26. mája znamenali veľké víťazstvo DS na Slovensku, keďže strana získala 62% hlasov, zatiaľ čo KSS sa podarilo osloviť len niečo vyše 30% voličov. J. Kempný s odstupom štyroch desaťročí voľby zhodnotil nasledovne: „*Národ vo svojej väčšine prejavil*

50 BEREŽŇÁK, J.: Ján Kempný..., s. 3.

51 KEMPŇÝ, J.: O čo ide v týchto voľbách? In: *Čas*, roč. 1946, č. 115, s. 1.

52 Tamže.

*lapidárne svoju vôľu žiť kresťansky v demokratickej spoločnosti. Bolo to posledné politické SOS nášho národa. Vycítil, že nejde o korytá, ale o historický pokus vyjadriť svoju orientáciu, túžby.*⁵³

Výsledky hlasovania pritom môžeme považovať nielen za triumf DS, dajú sa najmä interpretovať ako výrazný neúspech komunistických myšlienok, programu a agitácie na konzervatívnom a religióznom Slovensku. Viliam Široký sa nechal počuť, že strana doplatila na prílišnú korektnosť voči politickým súperom, keď vychádzala z „falošného humanizmu“.⁵⁴ Prvotné zdesenie vystriedalo načrtnutie novej taktiky, ktorá sa začala tvoriť už na prvom povolebnom zasadnutí predsedníctva KSS 29. mája. KSS sa poponáhľala voľby označiť ako „víťazstvo socialistickej väčšiny v štáte.“⁵⁵ Pri vyhodnotení volieb tak boli nútení poukázať na celorepublikové výsledky, keďže v českých krajinách zvíťazila Gottwaldova KSČ, a mohli tak bagatelizovať relatívny nezdar komunistov na Slovensku.⁵⁶

Zároveň však komunisti naštartovali proces stigmatizácie politických oponentov, keď v článku v *Pravde* spomínajú, že „volby jasne ukázali, že reakčné, gardistické, ľudácke a protištátne živly (...) našli voľné pole pôsobnosti v lone jednej vládnej strany, v lone DS.“⁵⁷ Slovník a formulácie, ktoré začali komunisti po májových voľbách používať bol samozrejme prítomné už v predvolebnom období, no objavoval sa skôr sporadicky. Komunistická agitácia do podpísania Aprílovej dohody vo všeobecnosti neprekračovala rámec normálneho politického zápasu. Útoky a občas aj zavádzajúce výpady voči oponentom, využívali všetky strany vrátane DS. Agresívna štylistika komunistov sa však v povolebnom období začala stávať pravidlom. Z legitímnych politických rivalov sa stávali „protištátne

53 MATHÉ, S.: Šlo nám o demokraciu..., s. 4.

54 BARNOVSKÝ, M.: Na ceste k monopolu moci..., s. 100.

55 Redakcia: Socialistická väčšina v štáte – záruka pokrokového vývinu. In: *Pravda*, roč. 1946, č. 123, s. 1.

56 Voľby priniesli prenikavé víťazstvo KSČ, ktorá v bratskej spolupráci s KSS v jednoročnej zdarnéj budovateľskej práci položila základy pevnej a silnej ČSR. In: *Pravda*, roč. 1946, č. 123, s. 1.

57 Tamže.

živly“ a „reakcionári.“⁵⁸ Bol to jeden z príznakov blížiaceho sa politického prevratu, ktorý mal priniesť zásadnú zmenu povahy celej krajiny a jej režimu.

Českí i slovenskí komunisti vyhodnotili slovenskú politiku, ktorej dominovala DS ako najväčšiu prekážku v ich snahe mocensko-politicky ovládnuť krajinu. Začali teda raziť stratégiu, ktorej princípy by sme mohli zhrnúť do dvoch základných bodov. Zjednodušene by sme mohli povedať, že prvá časť stratégie využívala štátoprávne nástroje, doplnená o druhú časť, ktorá mala trestnoprávne vyvrcholenie.

V štátoprávnej oblasti sa súdruhovia usilovali obmedziť právomoci slovenských národných orgánov (SNR a Zbor povereníkov) na úkor československej vlády, respektíve ministrov prijatím tretej pražskej dohody.⁵⁹ Predpokladali, že v tomto snažení ich podporia aj české centralistické strany, obzvlášť národní socialisti. Gottwald poukázal, že touto stratégiou komunisti vrazia medzi DS a české občianske strany klin.⁶⁰ Súbežne s využitím „slovenskej karty“ začali komunisti, ich periodiká, pridružené odbojové a odborové organizácie cielene kriminalizovať predstaviteľov DS. Ako sme už uviedli, využívali predovšetkým proces s Jozefom Tisom a zároveň aktivity podzemia a exilových organizácií na čele s Ferdinandom Ďurčanským, aby mohli predstaviteľov DS onálepkovať ako „fašistov“ alebo „ľudákov“ ktorí chcú obnoviť 1. Slovenskú republiku. Druhá časť komunistickej ofenzívy mala vyvrcholiť perzekúciou vybraných demokratických politikov.

58 Gustav Husák vo svojej povolebnej reflexii v *Pravde* z 1. júna 1946 spomína, že „sa podarilo DS zaktivizovať všetky zbytky ľudáctva, gardistov, pozbierať všetkých kolaborantov a spolu so svojimi skutočne demokratickými prívržencami dosiahnuť väčšinu.“ Husák ďalej konštatuje, že DS sa „zludakizovala“, pričom Kempného označuje za človeka, ktorý hovorí „menom zákulisného vedenia Hlinkovcov.“ HUSÁK, G.: Po voľbách: dôsledne proti reakcií. In: *Pravda*, roč. 1946, č. 123, s. 2.

59 BARTLOVÁ, A. – LETZ, R.: *Dejepis – Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií*, s. 119. Prirodzene, nešlo o prvé obmedzenie slovenskej suverenity, skôr by sme ho mohli označiť ako zavŕšenie prvej fázy povojnového centralizačného úsilia. Celý proces sa naštartoval v júni 1945 prvou pražskou dohodou a pokračoval v apríli 1946 druhou pražskou dohodou.

60 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948...*, s. 43.

Na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave, sa 31. mája konala „*Mohutná protifašistická manifestácia*“, na ktorej sa podľa zdrojov *Pravdy* zúčastnilo 300 000 ľudí.⁶¹ Zámienkou bol futbalový zápas medzi Českom a Slovenskom z 30. mája 1946. Športové zápolenie sa malo údajne zvrhnúť v protičeskú demonštráciu, kde diváci pokrikovali šovinistické, protičeské výroky. Tesne pred koncom zápasu vtrhli na ihrisko a fyzicky napadli českých hráčov. Komunisti samozrejme využili celú situáciu, poukázali že išlo o „*provokáciu fašistických živlov, ktoré v posledných dňoch vyšli z podzemia a ktorým sa dostalo veľmi dobrej ochrany v Demokratickej strane*.“⁶² Na futbalovom zápase v Bratislave sa naozaj vyskytli nepokoje a výtržnosti, určite to však nebola organizovaná akcia, alebo nebodaj protištátna aktivita slovenského podzemia. Išlo skôr o spontánnu výtržnosť, ktorá mohla súvisieť s volebnou eufóriou v DS, ale predovšetkým s prebiehajúcim Tisovým procesom, ktorý traumatizoval slovenskú spoločnosť a vyvolával protičeský resentment.⁶³

Manifestáciu bola v réžii komunistov, no oficiálne išlo o akciu „*pracujúceho ľudu*“. Že išlo o fakticky komunistické zhromaždenie namierené proti DS, svedčí napokon aj zoznam rečníkov. Najprv vystúpil generálny tajomníka KSS Š. Bašťovanský, po ňom napríklad tajomník Zväzu slovenských partizánov mjr. Viliama Žingor, povereník dopravy G. Husák, alebo predsedníčka Socialistického zväzu žien (SSŽ) s. Tvaružková. Zaujímavá je aj účasť predsedu Národného súdu v Bratislave Igora Daxnera.⁶⁴ Išlo o jasný signál, že v prípade, že sa komunisti rozhodnú prekročiť bežný rámec politickej boja, tieto snahy môžu nájsť podporu aj na najvyšších miestach slovenskej justície.

„*Protifašistickú manifestáciu*“ môžeme považovať za symbolický začiatok celého ťaženia proti DS. Agresívne výpady proti demokratickým politikom komunisti následne uplatňovali prakticky až do februára 1948, pričom neustále rástla ich sila a intenzita. Už v júni 1946 zostavilo Noskovo ministerstvo vnútra zvláštnu sedemčlennú vyšetrovaciu komisiu, ktorá mala vyšetriť „*sťažnosť proti spôsobu predvolebného*

61 Vážna výstraha fašistickým rozvracačom. In: *Pravda*, roč. 1946, č. 124, s. 1.

62 Protičeské demonštrácie na futbalovom zápase. In: *Pravda*, roč. 1946, č. 123, s. 1.

63 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci...*, s. 101.

64 Vážna výstraha..., s. 1.

boja Demokratickej strany“. Komisia po návrate do Prahy, novinárom zámerne poskytla pútavé časti výsledného materiálu. Predstavitelov DS predovšetkým obviňovali, že na volebnej kampani strany sa významnou mierou podieľalo „ľudácke a gardistické podzemné hnutie“, že katolícki kňazi nabádali veriacich, aby volili DS, prípadne že DS sa prehlasovala za „dedičku a pokračovateľku HSLS“.⁶⁵

Keď sa podpredseda vlády Ursíny, ako aj predseda SNR Lettrich dozvedeli o týchto skutočnostiach a okolnostiach „vyšetrovania“, ostro protestovali ako u ministra vnútra Václava Noska, tak u predsedu vlády Zděnka Fierlingera. Vláde vyčítali ako samotné zriadenie vyšetrovacej komisie bez vedomia DS, tak aj skutočnosť, že o zisteniach komisie sa verejnosť dozvedela ešte predtým, než si ho ministri a činitelia DS mohli preštudovať, prípadne k nemu zaujať stanovisko. Reakcia predsedu vlády aj ministra vnútra boli alibistické a snažili sa celú vec bagatelizovať.⁶⁶

Na príklade rokovaní o tretej pražskej dohode, alebo nelegitímneho postupu ministerstva vnútra môžeme vypozerovať, ako zručne komunisti využívali každý štandardný a dostupný politický nástroj na pozvoľné mocenskopolitické ovládnutie krajiny. Zároveň je zarážajúce, v akom súzvuku fungovali KSČ a KSS, či už pri tvorbe stratégie, alebo jej napĺňaní. Spoločný postup českých a slovenských komunistov bol v ostrom protiklade s neochotou českých občianskych strán, predovšetkým národných socialistov, aspoň do určitej miery koordinovať svoje kroky s programovo a hodnotovo prirodzeným partnerom na Slovensku, Demokratickou stranou. Postoj českých občianskych strán v Benešovom područí, tak diktovala skôr koncepcia centralizmu a české národné záujmy, ako snaha zachovať demokraciu a právny štát v Československu.

J. Kempný sa v jednom z rozhovorov vyjadril k búrlivému povolebnému vývoju. Ide o zhrnutie, ktoré do určitej miery ilustruje politické udalosti v štáte od mája 1946 až do jesene 1947, keď komunisti úspešne zavŕšili prvú časť svojej ofenzívy. Súčasne nám Kempného popis situácie vykresľuje rastúce zovretie, ktoré musela DS a jej členovia

65 Komisia zozbierala na Slovensku vážne dokumenty proti štátnej spohľivosti DS. In: *Pravda*, roč. 1946, č. 134, s. 2.

66 Pozri články: „Neslýchaný postup ministerstva vnútra“ a „Protest DS u predsedu vlády a ministra vnútra.“ In: *Čas*, roč. 1946, č. 129, s. 1.

cítiť: „DS bola vlastne hneď po voľbách osamotená vo svojom slovenskom programe a bez podpory českých strán bola donútená viesť len „ústupový boj. Pod surovým nátlakom všetkých komunistických hlasných trúb, tlačových orgánov(straníckych, odborárskych, odbojárskeho, ešte aj novin sociálnych demokratov, Právo ľudu a za zlomyseľného prihladenia českých občianskych strán strácala jednu pozíciu za druhou.“⁶⁷

Práve generálni tajomníci DS J. Kempný a M. Bugár, sa mali ako jedni z prvých presvedčiť o tvrdom postupe komunistov voči politickým súperom. Kým v predvolebnom období boli vystavení skôr verbálnym útokom a obvineniam, po voľbách nastala realizačná fáza ich diskreditácie a kriminalizácie.⁶⁸ Formálne posvätenie tejto komunistickej taktiky sa odohralo na zasadaní ÚV KSS 31. 7. a 1. 8. 1946. Súdruhovia dosiahli konsenzus v odhodlaní obmedziť slovenské národné orgány a oslabiť tak vplyv DS na každodenný výkon politiky. Zároveň sa rozhodli využiť Aprílovú dohodu, ako zámienku na spustenie cieľenej kampane proti politikom DS. Príznačné je, že Široký sám priznal že proti M. Bugárovi sa darí len veľmi ťažko dá zozbierať kompromitačný materiál, relevantný pre trestné stíhanie.⁶⁹

KSS ďalej navrhla na pôde Národnej fronty zriadiť špeciálnu komisiu, ktorá by prešetrila národnú a štátnu spoľahlivosť niektorých demokratických politikov. Členovia DS ju navrhli zrušiť a vyzvali

67 MATHÉ, S.: Šlo nám o demokraciu..., s.4.

68 V súvislosti s komisiou ktorú zriadilo ministerstvo vnútra, postupne denník *Pravda* uverejňoval senzačné odhalenia a zistenia. V jednom z nich informujú, že Kempný je predstaviteľ „gardistického podzemia“ ktoré svojho času malo spísať memorandum a zaslať ho prezidentovi Benešovi. V ňom „ľudáci činitelia“ avizujú, že chcú založiť stranu, ktorá bude pokračovateľkou HSLS, že strana bude „z vlastných záujmov (...) tiahnuť vždy k západu, nikdy však nie na východ, k Moskve.“ Ľudia ktorí memorandum zaslali „neuznávajú Slovenskú národnú radu a národné povstanie označujú za vraždu nevinných ľudí“. J. Kempného v článku označujú ako činiteľa slovensko-nemeckej spoločnosti, ktorý je pod memorandum podpísaný, aj keď v Čase tieto tvrdenia označuje ako „ľživé a nepravdivé“. Akokoľvek bola celá záležitosť vyfabrikovaná, stačila na to aby poškodila Kempného povesť a roztočila mediálnu hystériu proti DS a jeho osobe. Zákulisie gardisticko-„demokratického“ paktu odhalené. In: *Pravda*, roč. 1946, č. 129, s. 1.

69 LETZ, R.: *Na ceste k monopolu moci...*, s. 45.

komunistov, že ak majú relevantné dôkazy o štátnej nespoľahlivosti niektorých jej členov, nech ju adresujú priamo na vedenie DS.⁷⁰ Reakcia DS bola v podstate správna, no umožnila komunistom, aby naďalej mohli usmerňovať a diktovať celospoločenský diskurz a živiť predstavu, že na Slovensku môže dôjsť k protištátnemu prevratu. Zatlačili DS do ešte väčšej defenzívy. Obvinenia a tvrdenia, ktoré komunisti v správe adresovanej vedeniu DS spísali, sú v podstate totožné s obžalobou proti Bugárovi, Kempnému a ďalším, zo súdneho procesu z jesene 1947. Správa v podstate pozostávala z ťažko preukázateľných obvinení, založených na kombinácií demagógie, poloprávdy a aj niekoľkých skutočných udalostí, ktoré však boli vytrhnuté z kontextu.⁷¹ Ako Kempný, tak aj Bugár, sa snažili očistiť svoju osobu. Keď predseda DS J. Lettrich v januári 1947 vyzval Kempného, aby sa vyjadril k obvineniam, že udržiava kontakty s Ďurčanského skupinou, ten ich pomerne jasne a dôveryhodne vyvrátil. M. Bugár potom zažaloval redaktora komunistom naklonených novín *Partizán*, Samuela Faltána, ktoré proti nim viedli najostrejšiu kampaň.⁷²

Diskreditácia Kempného a Bugára však prebiehala aj v nasledovných mesiacoch. V podstate môžeme povedať, že ak dovtedy celá situácia mohla budiť dojem náhodných, nekorektných a zlomyseľných výstrelkov s cieľom poškodiť politického konkurenta, od začiatku roku 1947 začalo byť zjavné, že ide o systematickú, starostlivo premyslenú stratégiu. Počas roku 1947 na ňu mali vplyv aj vonkajšie okolnosti, predovšetkým medzinárodná situácia, keď sa začal vyhrocovať vzťah medzi západnými krajinami a Stalinovým Sovietskym zväzom. Komunisti na túto skutočnosť nadviazali, a zručne ju zakomponovali do obvinení a útokov.

Fatálne pre DS boli aj každodenné neúspechy pri presadzovaní volebného programu, a jej vnútrostranícka situácia. Presvedčivo zvíťazila vo voľbách, no v dôsledku jednotnej komunistickej ofenzívy a neochoty českých občianskych strán podporovať jej stanovisko, prehrávala väčšinu

70 VONDRÁŠEK, V. – PEŠEK, J.: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*. Bratislava 2011, s. 290.

71 Tamže. J. Kempný sa mal sýkať s ľudáckym podzemím a napomáhať nemeckému vojnovému úsiliu. Rokovania, ktoré smerovali k Aprílovej dohode, mali byť cieľeným úsilím ľudáckeho podzemia ovládnuť DS. Vytýkali mu ďalej, že sa ako delegát zúčastnil piešťanského zjazdu mladej ľudáckej generácie v januári 1945.

72 Tamže, s. 293 – 294.

politických zápasov. To malo prirodzene vplyv aj na nálady vo vnútri strany. Ba čo viac, naďalej sa prejavovali rozpory medzi katolíkmi a evanjelikmi. Charakter týchto rozporov nebol konfesiónálny, skôr súvisel s nedodržaním niektorých ustanovení Aprílovej dohody zo strany bývalých agrárnikov.⁷³ Kempný na otázku, či J. Lettrich a vedenie DS dodržali svoje záväzky, vyplývajúce z Aprílovej dohody odpovedal: „*Niečo dodržali, niečo nedodržali, niečo nemali času dodržať ani nedodržať.*“⁷⁴

Navyše, v apríli 1947 bol vyneseny hrdelný rozsudok nad Jozefom Tisom. Ten opäť vyvolal napätie v slovenskej spoločnosti a demoralizoval DS.⁷⁵ Vážnym následkom bola tzv. „daxneriáda“, keď DS v predsedníctve SNR presadila odvolanie predsedu Národného súdu Igora Daxnera. J. Lettrich kritizoval predsedu NS, že odmietal informovať SNR o prípravách a priebehu pojednávania. KSS sa podarilo rozhodnutie predsedníctva SNR zvrátiť cez svojich spojencov vo vláde. Vznikol tak kompetenčný spor v ktorom musel Lettrich a DS ísť do priamej politickej konfrontácie s vládou, keďže v celej záležitosti mala mať posledné slovo SNR. Komunistom však prirodzene celá kauza vyhovovala, lebo prehlbovala nedorozumenie medzi DS a ostatnými stranami Ústavodarného národného zhromaždenia (ÚNS). Predseda vlády Klement Gottwald sa nechal počuť, že Tisova poprava a daxneriáda sú „*dve veľké rány, zasazené demokratické straně.*“⁷⁶

Všetky horeuvedené okolnosti síce stranou nakrátko otriasli, no oveľa silnejší bol pud sebazáchovy a odstredivé tendencie postupne vymizli. Dokonca ani vplyv Tisovho procesu nebol natoľko silný, aby stranu rozštiepil. KSS bola týmto vývojom zaskočená, keďže očakávala, že práve Tisov proces bude akýmsi vyvrcholením vnútrostraníckej krízy v DS. Na porade ÚV KSS v dňoch 12. – 13. mája 1947 preto súdruhovia pozmenili taktiku. Tú zhrnul Viliam Široký ako „*mobilizáciu dole, útok v Zbore povereníkov a zásah vlády.*“⁷⁷ Bezpečnostné zložky pod vplyvom komunistov začali zbierať a zostavovať materiály, ktoré mali vyústiť do

73 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci...*, s. 136 – 137.

74 BEREŽŇÁK, J.: Ján Kempný..., s. 3.

75 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci...*, s. 137.

76 KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948...*, s. 186.

77 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci...*, s. 140.

policaijného zaistenia významných členov DS. Policaijný zákrok mali sprevádzať bombastické a senzačné odhalenia v tlači o „protištátnom sprisahaní“. Predohra k frontálnemu útoku sa odohrala na oficiálnej pôde. Gottwald zvolal na 11. júna zasadnutie Národného frontu, kde KSS vyrukovala s materiálom, v ktorom podstate opätovne zopakovala argumenty, ktoré obviňovali DS, že v jej radoch sa nachádzajú osoby, ktoré predstavujú bezpečnostné riziko.⁷⁸

Celá záležitosť vyvrcholila na jeseň 1947. Povereníctvo vnútra vydalo 24. septembra tlačovú správu, kde informovalo verejnosť, že odhalilo „protištátnu organizáciu“. Tá mala spolupracovať so zahraničnými organizáciami na čele s F. Ďurčanským a K. Sidorom. Správa ďalej konštatuje, že bezpečnostné orgány zadržali a usvedčili 20 osôb „slovenského verejného života“. Ďalej vtedy ešte sociálno-demokratický denník *Hlas práce*, ktorý článok uverejnil síce poukazuje na skutočnosť, že úradná správa nekonkretizovala, ktoré osoby boli zaistené, avšak „podľa rozličných náznakov i písania niektorých novín, sa zdá, že sa prišlo na zahraničné spojenie novoľudáckej skupiny DS, označovanej obyčajne menami dvoch generálnych tajomníkov a poslancov DS, dr. Bugára a Kempného. Možno preto v najbližších dňoch, či hodinách čakať zaujímavé prekvapenie v odhalení ľudáckej protištátnej akcie na Slovensku“⁷⁹ Bezpečnostné orgány v područí komunistov potom v ďalších dňoch a týždňoch verejnosti postupne „dávkovali“ informácie o priebehu vyšetrovania a celú záležitosť stupňovali, s cieľom vyvolať v ľuďoch pocit, že demokracia a povojnové výdobytky sú ohrozené. Účasť Kempného s Bugárom na protištátnom sprisahaní sa notoricky a sústavne zdôrazňovala počas celej jesene.

DS sa pokúsila vzniknutú situáciu riešiť zvolaním zjazdu strany na začiatok novembra. Kempný s Bugárom zároveň v Čase opäť vyvrátili obvinenia proti ich osobám. Akonáhle sa o obvineniach dozvedeli, navštívili aj prednostu VII odboru povereníctva vnútra pplk. Viktorina, kde sa distancovali od účasti v podzemnom hnutí od protištátnych aktivít.⁸⁰

78 KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948...*, s. 187 – 188.

79 Zatýkanie významných osôb z DS? In: *Hlas práce*, roč. 2, č. 219, s. 1.

80 Svolali sjazd DS. Tamže.

V tejto súvislosti by sme azda mali upozorniť na prelomovú situáciu, v ktorej sa generálni tajomníci, ich strana, ale aj celá krajina ocitli. Do jesene 1947 súdruhovia na elimináciu politických súperov využívali predovšetkým politický tlak, sprevádzaný agresívnymi výpadmi v tlači, prípadne na pôde NF a ďalších štátnych orgánov. Od septembra však začali v politickom zápase otvorene využívať trestnoprávne prostriedky. Z formálneho hľadiska sa tak dialo v krajine, v ktorej ešte stále fungoval pluralitný systém politických strán a demokratické pravidlá. Obdobie medzi jeseňou 1947 a februárom 1948, tak môžeme považovať za prechodnú fázu vývoja, keď faktická situácia prestala zodpovedať oficiálnym demokratickým mechanizmom a smerovala k nastoleniu totality.

Krajský súd v Bratislave 29. septembra 1947 adresoval ÚNS žiadosť o vydanie J. Kempného a M. Bugára na trestné stíhanie.⁸¹ Prípadným vydaním poslancov DS sa najprv zaoberal imunitný výbor ÚNS, o čom podrobne informovali všetky noviny. Sociálnodemokratický denník *Hlas práce* konštatoval, že väčšina členov výboru prejavila určité rozpaky, keďže obvinenia voči poslancom DS boli príliš vágne a neurčité. Predseda výboru za českú ľudovú stranu Dr. Rozehnal sa dokonca vzdal svojej funkcie. Dôvodom jeho rozhodnutia bol nedostatok času pre relevantné štúdium materiálov.⁸² Neskôr však nasledovala dôverná porada strán NF, kde minister vnútra Nosek oboznámil členov NF s novými skutočnosťami, ktoré mali potvrdiť že „poslanec Dr. Kempný stál v čele protištátneho spiknutia na Slovensku. Doklady, ktoré predniesol minister vnútra budú podľa všetkého stačiť väčšine, ak nie celej snemovni, aby oboch obvinených poslancov vydala na trestné stíhanie.“⁸³

ÚNS rokovalo 16. októbra o ústnej správe imunitného výboru o žiadosti kraj. súdu v Bratislave o vydanie Bugára a Kempného na trestné stíhanie pre „zločin k přípravě k úkladům o republiku podle § 2, písm.

81 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci...*, s.198.

82 Poslanec Dr. Kempný v čele protištátneho sprisahania? In: *Hlas práce*, roč. 2, č. 238, s. 1.

83 Tamže.

a) zák. čís. 320 z r. 1940 SNR (č. I 43).⁸⁴ Spravodajcom predloženého návrhu bol poslanec za českých sociálnych demokratov, dr. Jelínek. Sociálna demokracia sa v tomto období dostávala do područia KSČ, no prejav dr. Jelínka bol v podstate nestranný a korektný. Vo svojej úvodnej reči upozornil, že ÚNS nie je súdny a ani vyšetrojúci orgán, a teda prípadné vydanie alebo nevydanie oboch poslancov nie je rozhodnutím, že poslanci sú, alebo nie sú vinní. Spravodajca tiež poukázal na paradoxný postup ako štátneho zastupiteľstva, tak aj krajského súdu v Bratislave, ktoré pri žiadosti vychádzali zo zákona č. 320 vydaného v roku 1940, teda počas existencie slovenského štátu. Platnosť tohto zákona teda bola podľa poslanca Jelínka „*pochybná*“.⁸⁵

Nasledovala rozprava, kde za klub DS v ÚNS vystúpil Fedor Hodža. Hodža vo svojom príspevku zdôrazňoval nevinu Kempného a Bugára a ich lojalitu voči československej republike. V tejto súvislosti zdôraznil československé vlastenectvo a oddanosť masarykovským hodnotám. Zároveň kritizoval činnosť „*politického podsvetia*“, teda určitých síl v bezpečnostných zložkách štátu, ktoré umožňujú perzekúciu „*československých vlastencov a demokratov*“.⁸⁶

Nevyhol sa však vážnej politickej chybe, ktorú od víťazných volieb 1946 robila sústavne väčšina činiteľov DS. Namiesto kategorického odmietnutia obvinení, vznesených voči generálnym tajomníkom DS, a ostrého útoku na vykonštruovaný charakter obžaloby zrežírovaný komunistami, pokúsil sa analyzovať celkovú situáciu v spoločnosti. Hodža tak okrem iného pripustil, že na Slovensku naozaj v nejakej forme pôsobí podzemné hnutie, ktoré riadia protištátne kruhy v zahraničí. Túto skutočnosť odôvodnil latentným protičeským postojom v slovenskej spoločnosti, ktorý dvadsať rokov pestovala ľudácka propaganda.⁸⁷

84 Digitální knihovna, Ústavodární NS RČS 1946 – 1948, stenoprotokoly, 77. schôdza, 16. 10. 1947, prejav Dr. Jelínek. [citované 22. júna 2014] Dostupné na URL <<http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/077schuz/s077002.htm> >

85 Tamže, prejav Dr. Hodžu. [citované 5. júla 2014] Dostupné na URL <<http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/077schuz/s077003.htm> >

86 Tamže.

87 Tamže. V tejto časti svojho prejavu F. Hodža uviedol: „*Dámy a páňovia! V tomto štáte a osobitne na Slovensku žije podzemné hnutie a v zahraničí pracuje skupina politických dobrodruhov, ktorí zakladajú svoje plány na vojenskom*

Takýto, vo svojej podstate defenzívny postoj členov DS, umožnil komunistom ponechať si politickú iniciatívu a určovať tak charakter celospoločenského diskurzu. Zároveň bol vodou na mlyn pre komunistické periodiká (*Pravda*, *Hlas oslobodených*, *Partizán*). Tie tak mohli príspevky členov DS vytrhnúť z kontextu, prekrútiť, prípadne poukázať na reálny základ obvinení a sústavne vplývať na dezorientované obyvateľstvo. V rokoch 1946 – 1948 sa totiž boj o charakter štátu odohrával nielen na poli zákonodarných, výkonných a bezpečnostných orgánov, ale aj na poli politickej a mediálnej propagandy. V tomto ohľade však komunistická taktika kvantitatívne aj kvalitatívne prevyšovala možnosti, predstavy a schopnosti občianskych strán.

K prerokovávanému bodu o obžalobe J. Kempného a M. Bugára sa potom vyjadrili aj zástupcovia komunistov, poslanec Valo za KSS a poslanec Gregor za KSČ. Obidvaja súdruhovia avizovali, že ich kluby budú hlasovať za pozbavenie imunity poslancov DS a ich vydanie na trestné stíhanie. Pozoruhodný však bol príspevok českého komunistického poslanca Dr. Antonína Gregora. Napriek právnickému vzdelaniu a sudcovskej praxi, nerešpektoval prezumpciu nevinu, keď v súvislosti s Kempným a Bugárom hovoril o „(...) *spiknutí na Slovensku proti republike, inspirované ze zahraničí (...) Toto nebezpečí bylo tím*

konflikte mezi velmocami. Na Slovensku boli, azda ešte sú jednotlivci a ich skupiny, ktorí pracujú proti tomuto štátu a jeho ideovému zameraniu, proti jeho ľudovému režimu. Sú to nielen dobrodruovia, fantasti a romantikovia, sú to i ľudia zavedení a svedení a sú medzi nimi i zarytí a presvedčení nepriatelia všetkého československého a pokrokového, ale sú medzi nimi i ľudia zlomyseľní, sú medzi nimi i provokatéri. (Výborne!) Táto skutočnosť, ktorú nikto nepopiera, je skutočnosť takmer prirodzená. Je to skutočnosť, ktorú všetci, ktorí poznajú politický vývoj na Slovensku, predpokladali už vtedy, keď sa ešte len kladli základy k boju o obnovenie Československej republiky. Len ľahkovážny a povrchný pozorovateľ sa mohol domnievať, že dvadsať rokov vlažného, neutrálného a i nepriateľského postoja voči Československej republike, ktorý bol vedome a sústavne pestovaný vo veľkej časti slovenského národa, môže sa razom obrátiť v lásku, prichylnosť a vernosť k československej štátnosti. Kto zo zodpovedných ľudí sa mohol domnievať, že šesť rokov jestvovania Slovenského štátu zostane bez stopy v orientácii a vo smýšľaní niektorých ľudí na Slovensku? Patri preto medzi prvoradé štátnické úlohy v tomto štáte, aby – ak chce byť demokratický – demokratickými metódami odstránil toto nie bezvýznamné, ale priam osudové dedičstvo minulosti.“

větší, že na tomto vlastizrádném spiknutí brali účast dva generální tajemníci demokratické strany, dr Kempný a dr Bugár, oba členové tohoto ústavodárného Národního shromáždění. (...)“⁸⁸ Zo zákonodarného zboru sa teda v réžii komunistov stával akýsi pranier a tribunál, ktorý dopredu prejudikoval výsledok trestného stíhania.

ÚNS väčšinou hlasou rozhodlo o vydaní dvoch generálnych tajomníkov DS na trestné stíhanie. Ešte v ten istý deň nastúpili sa spolu s M. Bugárom dali k dispozícii vyšetrojúcemu sudcovi a nastúpili do vyšetrovacej väzby v justičnom paláci v Bratislave.⁸⁹ Komunistická taktika tak zaznamenala výrazný úspech. Zároveň môžeme v súvislosti s 16. októbrum 1947 hovoriť o významnom precedense, keď sa súdruhom kombináciou „tlaku ulice“, agresívnej mediálnej propagandy (stranícke, odborárske a odbojárske noviny) a zneužitia bezpečnostných zložiek, podarilo zničiť kariéru a osobnú perspektívu politických protivníkov a nakoniec ich pripraviť aj o ich slobodu.

Od jesene 1947 až do vynesenia rozsudku 15. mája 1948 potom prebiehalo vyšetrovanie, príprava procesu, podanie obžľoby a samotné súdne pojednávanie v trestnej veci voči M. Bugárovi, J. Kempnému a spol.⁹⁰ Keďže išlo o prvý veľký „postretribučný“ politický proces, nemáme dostatočný priestor na jeho zmapovanie a podrobnú analýzu. Skúsme si však v stručnosti charakterizovať základné aspekty trestného stíhania a súdneho pojednávania.

88 Tamže, prejav Dr. Gregora [citované 5. júla 2014] Dostupné na URL < <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/077schuz/s077003.htm>>

89 ŠA Bratislava, f. Štátny súd v Bratislave, šk. 5, mikrofilm č. HP4/48b. Zápisnica Krajského súdu v Bratislave v trestnej veci proti Antonovi Maltzarovi, spísaná 20. 2. 1948, s. 944. Vyšetrojúcim sudcom sa stal Dr. Ivan Kleskeň a právnym zástupcom Kempného a Bugára sa stal politik DS a advokát Dr. Michal Zibrín. Ten sa v marci 1948 vzdal obhajoby, keďže „stratil spôdobilosť“ zastupovať obžalovaných. Nahradili ho advokáti ex offio. Tamže, šk. 4, mikrofilm č. HP4/48a. Zápisnica z vyluču spísaná 16. 10. 1947. et. Tamže, šk. 5, mikrofilm č. HP4/48b. List pravotára Michala Zibrína Krajskému súdu z 2. 3. 1948, s. 972.

90 Ďalšími obžalovanými boli: Pavol Čarnogurský, Štefan Horváth, Ferdinand Jurčovič, Jozef Kosorín, Karol Kožár, Izidor Lančarič, Peter Maxoň Jozef Mikuš, Ľudovít Obtulovič, Ladislav Ruman, Jozef Staško, Vojtech Bratinka. ŠA Bratislava, f. Štátny súd v Bratislave, šk. 4, mikrofilm č. HP4/48a. Obžaloba štátnej prokuratúry z 13. 4. 1948.

Predovšetkým môžeme zvýrazniť „prelomovú“ povahu celého procesu. Začal totiž ešte v období obnovennej Československej republiky, keď aspoň z de jure existoval pluralitný systém politických strán a nezávislá justícia. Rozsudok však bol vynesený 15. mája 1948, teda už po februárovom prevrate a definitívnom príklone Československa ku komunistickej totalite. Z tohto pohľadu teda môžeme proces označiť za štandardný z formálneho hľadiska, no pokiaľ išlo o obsahovú, faktickú stránku a najmä niektoré vážne obvinenia na strane obžaloby, sa jednoznačne ponáša na politické procesy z neskoršieho obdobia. Nebol zaručený ani nestranný charakter pojednávania. Predsedom senátu Štátneho súdu bol dlhoročný komunista Dr. Karel Bedrna, ktorý sa v roku 1949 ako člen senátu zúčastnil procesu s Miladou Horákovou a predsedal aj senátu, ktorý v roku 1951 odsúdil troch slovenských biskupov Vojtaššáka, Buzalku a Gojdiča. Štátnym žalobcom bol zas Dr. Ján Feješ, ktorý v spomenutom procese s tromi biskupmi pôsobil ako hlavný žalobca a navrhoval trest smrti. Feješ sa potom v období normalizácie stal generálnym prokurátorom Československej socialistickej republiky (ČSSR).

Pokiaľ ide o charakter obžaloby, išlo v podstate o rozšírené, a do právnej reči preformulované obvinenia, s ktorými komunistická tlač priebežne oboznamovala verejnosť počas roku 1947. Spoločným menovateľom všetkých obvinení mala byť snaha 14 obžalovaných rozbiť Československú republiku. Tento cieľ mali dosiahnuť v spolupráci s bývalými významnými činiteľmi ľudáckeho režimu slovenského štátu (F. Ďurčanský, K. Sidor, K. Čulen). Obvinení mali navyše páchať ekonomickú kriminalitu na materiálne zabezpečenie prípadného protištátneho prevratu. Obžaloba a vyšetrovatelia zručne pospájali polopravdy a navzájom nesúvisiace udalosti, ktoré však mali budiť dojem jedného veľkého ľudáckeho politického sprisahania. Na tento účel využili nie moc dôveryhodné zápisky mladoludáka Jozefa Kosorína, piešťanský zjazd mladoludákov z januára 1945, priateľské spoločenské posedenia obžalovaných v rokoch 1945 až 1947 a taktiež skutočnosť, že ako Bugára, tak aj Kempného ako generálnych tajomníkov DS kontaktovali zmocnenci zahraničných exilových skupín Rudolf Komandera, alebo Fero Paňko.⁹¹

91 Tamže. Obžaloba z 13. 4. 1948, s. 4 – 24.

Napriek zjavne vykonštruovanej povahe celého prípadu, neobjektívnemu senátu a obžalobe, sa pochopiteľne musíme zamyslieť, do akej miery sa predmetné obvinenia zakladali na pravde, predovšetkým pokiaľ išlo o Jána Kempného. Už sme viackrát uviedli, že Kempný bol človek konsenzu a miernej, konštruktívnej povahy. Právny a politický rámec Československej republiky v rokoch 1945 – 1948 mu napriek všetkým nedostatkom, ako autonomisticky zmýšľajúcemu katolíkovi československej orientácie, poskytoval dostatočný priestor pre osobnú a aj politickú na sebarealizáciu. V tomto prostredí mohol dostatočne využiť svoje schopnosti a zároveň pomôcť vojnou zničenej krajine. Zároveň si ako mladý, 34-ročný otec rodiny⁹² nemohol dovoliť žiadne politické dobrodružstvá, ak nechcel ohroziť svoju ženu a syna. Predstava, že by sa zámerne usiloval o násilnú zmenu politických pomerov pomocou „ozbrojeného povstania“ v spolupráci s ľudáckou emigráciou sa teda javí ako nepravdepodobná. Nedá sa vylúčiť, že ako Kempný, tak aj ostatní obžalovaní sa v súkromných, nezáväzných rozhovoroch zamýšľali, ako zvrátiť stále výbojnejšiu politiku komunistov na centrálnej úrovni. V tomto ohľade mohli uvažovať o dlhodobej stratégii, ktorá by posilnila postavenie DS a zabránila náporu KSS. Ak však vôbec dospeli k nejakej stratégii, túto s najväčšou pravdepodobnosťou plánovali uskutočniť v rámci legálneho demokratického rámca a normálnej politickej súťaže. Vzhľadom na nedostatok iných relevantných prameňov a zdrojov, je každé iné tvrdenie len čírou špekuláciou.

„Ľudáctvo“ bolo asi najčastejšie skloňovaným slovom počas celého procesu, aj pri vynesení samotného rozsudku. V tejto súvislosti autor považuje za dôležité tento pojem bližšie vymedziť, lebo len pri jeho správnej definícii môžeme pochopiť celkový kontext procesu. Ľudáctvo a ľudácke hnutie predstavovali od 20. rokov 20. storočia významný a vplyvný spoločensko-politický fenomén. Hlavnými piliermi na ktorých ľudácke hnutie na Slovensku fungovalo bol silný kresťanský, resp. katolícky svetonázor a z neho vyplývajúce sociálne učenie katolíckej cirkvi a dôsledný protikomunistický postoj. V dôsledku národnej emancipácie a zároveň niektorých problematických aspektov centralizmu počas prvej

92 Syn Jána Kempného Milan mal v čase procesu tri roky. Pozn. J.K.

ČSR, bol tento program doplnený o silný autonomistický, miestami až nacionálno-populistický rozmer. Celková medzinárodná situácia, únava z demokracie a obavy z výbojnej boľševickej politiky postupne v ľudákoch dozreli k presvedčeniu že autoritatívny systém založený na vodcovskom princípe predstavuje výhodnejší model spoločenského poriadku ako demokracia. Toto presvedčenie sa najvýraznejšie prejavilo počas existencie 1. Slovenskej republiky, pričom v mnohých aspektoch malo veľmi negatívne, ba až tragické dozvuky. Politický režim 1. Slovenskej republiky teda do značnej miery sprofanoval ideu ľudáctva ako stabilného, konzervatívneho hnutia v slovenskej spoločnosti.

Ako politická sila sa ľudáctvo prejavilo predovšetkým v HSĽS, no na niektoré jeho princípy po vojne nadviazala aj Demokratická strana. Išlo predovšetkým o kresťansko-sociálny program a väčší dôraz na slovenskú suverenitu v rámci ČSR. Toto „povojnové ľudáctvo“, zhmotnené v DS však veľmi dôsledne zdôrazňovalo oddanosť základným demokratickým princípom. Na druhej strane môžeme hovoriť o radikálnom ľudáctve, ktoré sa prejavilo v exilových organizáciách, predovšetkým v Slovenskom akčnom výbore (SAV) a Slovenskom revolučnom odboji (SRO), ktoré usilovali o revíziu povojnového usporiadania. Ich hlavným zámerom bolo hoci aj silovými nástrojmi obnoviť slovenský štát, pričom princíp štátnosti pre nich predstavoval dôležitejšiu hodnotu ako demokratický režim.

Inými slovami, ak vnímame ľudáctvo ako konzervatívny politický prúd so silným zázemím a podporou v slovenskej spoločnosti, môžeme za jeho predstaviteľov pokojne označiť aj J. Kempného a M. Bugára. Už sme uviedli, že vo vypätej predvolebnej atmosfére sa k nemu priamo aj nepriamo verbálne prihlásili obidvaja generálni tajomníci DS. Túto skutočnosť však obratne využila obžaloba, ktorá ich označila za zástancov ľudáctva, ako radikálnej a totalitnej politiky, ktorá na dosiahnutie svojich cieľov využíva násilie, a snaží sa nadväzovať na tie najnegatívnejšie tradície 1. Slovenskej republiky. Využila najmä svedecké výpovede zmocnenca SRO Rudolfa Komanderu, ktorého československé bezpečnostné orgány zadržali v auguste 1947.

Na tomto mieste by sme asi mali zdôrazniť, že predovšetkým činnosť Ďurčanského exilovej skupiny priťahili Kempnému, ako aj ďalším

obžalovaným. Bez svedeckej Rudolfa Komanderu by mali vyšetrovatelia a obžaloba veľký problém zozbierať hodnoverný materiál, založený na realite, ktorý by obstál pred súdom. Beztak málo účinné aktivity SAV a SRO o zmenu režimu na Slovensku tak paradoxne komunistom uľahčili elimináciu demokratickej opozície v štáte. Avšak za najvýznamnejší faktor, ktorý ovplyvnil priebeh procesu môžeme označiť zmenu politického režimu vo februári 1948. Dovtedy museli justičné orgány aspoň formálne rešpektovať isté postupy a princípy. Plošné ovládnutie ČSR komunistami však túto „prekážku“ odstránilo. Nová realita sa odrazila aj v spôsobe, akým sa zaobchádzalo s obžalovanými.⁹³

Najzaujímavejší a pre celý proces charakteristický však bol samotný rozsudok. V prípade Miloša Bugára bol relatívne mierny, bol odsúdený na 1 rok väzenia,⁹⁴ pričom vina mu bola uznaná pre „*prečin združovania štátu nepriateľskému*“, a pre „*rušenie obecného pokoja*“ keď na predvolebnom zhromaždení v Zbehoch konštatoval, že „*za Slovenského štátu mal každý všetkého nadostatok*“⁹⁵ Rozsudok Jána Kempného bol omnoho prísnejší.

93 Niekoľko mesiacov trvajúca vyšetrovacia väzba sa prejavila aj na zdravotnom stave niektorých obžalovaných. Štefana Horvátha trápili vonkajšie aj vnútorné hemoroidy a podľa jeho manželky Viery trpel „*neznateľnými bolesťami*“, preto podala žiadosť o zrušenie vyšetrovacej väzby, ktorú však predseda Krajského súdu zamietol s odôvodnením, že obžalovaný sa „*nachádza sa vo väzenskej ošetrovni, nakoľko na živote nie je ohrozený nevidím absolútnu indikáciu*“. Miloš Bugár zas mal tiež vážne zdravotné problémy, jeho manželka Irena podala 17.1. 1948 žiadosť o povolenie liečby chrupu, keďže Bugár mal „*neznateľné bolesti zubov, ide o záchranu posledných dvoch zubov ktoré držia protézu hornej čelusti pokope (...) nemôže prijať potravu (...) má žalúdočné poruchy*.“ O týždeň nato žiadala o ambulantnú liečbu ťažkého zápalu pľúc, ktorým trpel už aj v predošlom období. Táto sťažnosť však bola tiež zamietnutá. ŠA Bratislava, f. Štátny súd v Bratislave, šk. 5, mikrofilm č. HP4/48b, s. 948 – 9465.

94 Tamže, šk. 4, mikrofilm č. HP4/48a. Rozsudok z 15. 5. 1948, s. 11.

95 Tamže, s. 1 – 4. Kempný naozaj veľmi krátko uvažoval o úteku do zahraničia. Bol to však priamy dôsledok kampane, ktorá bola voči nemu vedená. Počas dvojdnového prerokovávania imunitného výboru ÚNS, ktoré malo Kempného a Bugára vydať na trestné stíhanie, došiel za Kempným Ľudovít Obtulovič. Povedal mu, že je nervovo slabý a psychicky deprimovaný a nevydržal by trestné stíhanie, ani uväznenie. Preto spolu rozoberali aj prípadnú emigráciu. Kempný bol vtedy vyčerpaný z vlečúcej sa diskreditačnej kampane, aj z samotného priebehu zasadnutia imunitného výboru, a predbežne na Obtulovičov návrh

Bol uznaný vinným za zločin prípravy úkladov proti republike, v súvislosti s plánovaním finančnej podpory domáceho protištátneho hnutia. Tiež sa mal podieľať na príprave úteku do zahraničia na „*posilnenie postavenia slovenskej emigrácie*.“ Kempný bol odsúdený na 6 rokov väzenia, 5 ročnú stratu občianskych práv a 3 roky stratu volebného práva.⁹⁶

Príznačná však nie je len povaha rozsudku a jeho obsahová stránka, ale aj štylistika, ktorá nápadne pripomína rozsudky neskorších monsterprocesov. V záverečnej časti rozsudku predseda senátu Bedrna konštatuje: „*treba vyzdvihnúť, že nejde o proces politický – nie že by boli prenasledovaní a súdom odsúdení ľudia pre ich politickú minulosť, príslušnosť. (...) Do takéhoto falošného svetla postaviť tento proces snažili sa naši nepriatelia použitím jedného práva buržoáznou reakciou veľmi často používaného prostriedku na zastieranie boja o hospodárske a politicko-mocenské pozície: a to zneužívania náboženského cítenia ľudu.*“⁹⁷

Išlo teda o typické formulácie bolševického súdnictva, ktoré s nestranným rozsudkom nezávislé súdu mali pramálo spoločného. V ďalšej časti rozsudku navyše priznáva, že „*Tento proces bol však politickým procesom v inom, v širšom zmysle. V tom zmysle, že prežívame veľký otriasajúci proces zmien v hosp.-politickom organizovaní ľudskej spoločnosti. Svet sa rozdeľuje na svet vriec peňazí a svet práce, svet so zriadením kapitalistickým a na svet so zriadením socialistickým. (...) A je samozrejmé, že v štátoch, kde táto premena zriadenia prebieha, kde bola nastúpená cesta ku socializmu, že zvyšky býv. vládnucej kapitalistickej triedy nevzdali sa a nevzdávajú sa svojich pozícií bez boja.*“⁹⁸

pristúpil. Celý plán však podľa Kempného nesúvisel s posilneným exilových protištátnych skupín. Skôr malo ísť o súkromnú akciu niekoľkých, v podstate politicky prenasledovaných jednotlivcov. Na druhý deň s však celú vec rozmyslel a po dohode s Bugárom sa vydal k dispozícii súdu. Zdroj: ŠA Bratislava, f. Štátny súd v Bratislave, šk. 5, mikrofilm č. HP4/48b. Zápisnica o hlavnom pojednávaní v trestnej veci Dr. Miloša Bugára a spol., s. 1125.

96 Tamže. Rozsudky ďalších obvinených boli nasledovné: Ľudovít Obtulovič 5 rokov, Jozef Staško 6 rokov, Pavol Čarnogurský 18 mesiacov, Štefan Horváth 3 mesiace, Jozef Kosorín 5 mesiacov, Izidor Jurčovič 7 rokov, Peter Maxoň 7 rokov, Karol Kožár 6 mesiacov. J. Kempnému a M. Bugárovi bola zároveň započítaná predbežná väzba od 16. 10. 1947 do 15. 5. 1948. Tamže, s. 38.

97 Tamže, s. 14 – 16.

98 Tamže.

Akokoľvek neľudský a nespravodlivý bol rozsudok Štátneho súdu, stále bol relatívne mierny v porovnaní s neskorším procesmi komunistickej justície. Jednak udalosti predbehli samotné pojednávanie a cieľ procesu, keďže medzičasom došlo k zmene režimu. Záujem na elimináciu a zastrašenie politických oponentov tak stratil na aktuálnosti.⁹⁹ Napriek tomu môžeme vysloviť názor, že či už išlo o priebeh pojednávania, spôsoby vyšetrovania, štylistiku obžaloby a rozsudku, alebo ich zdôvodnenie, proces s M. Bugárom, J. Kempným a spol., predstavuje prvý, skúšobný proces etablovanej, novo vzniknutej komunistickej justície, pričom odsúdených môžeme pokladať za jej prvú obeť.

Súčasne tak nastal strmý politický, občiansky ale najmä ľudský pád J. Kempného. Väzený bol v Ilave, Leopoldove, Jáchymove, Prahe – Prankráci, v Ruzyni a pracoval aj v kameňolome v Mořinej.¹⁰⁰ Podľa jeho syna Milana bolo preňho počas ťažkých rokov väzenia najväčšou vzpruhou jeho kresťanské presvedčenie a viera v Boha.¹⁰¹ Z väzenia ho prepustili v roku 1953. Následne pracoval ako robotník a skladník v tehelniciach v Rajeckých Tepliciach a tiež bol zamestnaný v národnom podniku Drevoindustria v Žiline na oddelení vedecko-technických informácií. V roku 1985 odišiel do dôchodku, avšak plnej občianskej a právnej rehabilitácie sa dočkal až po zmene režimu, v roku 1991.

99 Súdruhovia riešili po prevrate v roku 1948 iné záležitosti, ktoré súviseli s konsolidáciou moci v štáte. Aké miesto zaujímal proces v rebríčku ich priorit môžeme vypozerovať v spravodajstve tlačového orgánu KSS *Pravda*. Keď vrcholila kampaň proti generálnym tajomníkom, nove a senzačné obvinenia sa spravidla objavovali na prvej strane. Na začiatku mája, keď sa blížilo súdne pojednávanie sa informácie o procese objavovali stále na prvej strane no zväčša nie s palcovými titulkami. Vynesenie rozsudku však redaktorov *Pravdy* zaujalo len natoľko, že tejto téme venovali priestor na tretej, respektíve na piatej (sic) strane. Pozri napr.: Imunitný výbor absolútnou väčšinou rozhodol pozbaviť Kempného a Bugára imunity. In: *Pravda*, roč. 1946, č. 239, s. 1, 4. mája proces s Kempným a spol. In: *Pravda*, roč. 1948, č. 87, s. 1, V sobotu rozsudok nad Bugárom, Kempným a spol. In: *Pravda*, roč. 1948, č. 112, s. 3, Rozsudok nad sprisahancami Kempným a spol. In: *Pravda*, roč. 1948, č. 114, s. 5.

100 *Biografický lexikón Slovenska IV*. Heslo: Ján Kempný. Martin 2010, s. 487.

101 Zbierka autora.

Zároveň mu prezident Michal Kováč v roku 1996 prepožičal Rád L. Štúra. Ján Kempný zomrel v Žiline v roku 1997.¹⁰²

Kvôli svojej viere aj povahe však nikdy nezanevrel na ľudí, nedával najavo ani trpkosť, ani pocit krivdy. Na otázku Svätoslava Mathého či si nemyslí, že mu politika v konečnom dôsledku zničila život, Kempný odpovedal: *„Nemyslím si, že mi politika ako taká zničila život. (...) Zničila mi ho hrozná ideológia, v ktorej sme všetci boli nútení tráviť dve tretiny svojho života. (...) Som presvedčený, že aj bez mojej politickej angažovanosti bol by som mal strasný život, možno zaťažený kompromismi svedomia a mravnej rozpoltenosti z nich. Viete, sú v živote okamihy, že ak máte veľké šťastie, dostane sa vám jedinečná príležitosť podieľať sa na veci, ktorá vás akosi prerastie – pretrvá... Zrieť sa toho je to isté, ako keď sv. Peter zaprel Krista Pána. A mne sa táto príležitosť dostala.“*¹⁰³

102 *Biografický lexikón Slovenska IV.* Heslo: Ján Kempný.

103 MATHÉ, S.: Šlo nám o demokraciu..., s. 4.

Edvard Beneš a Slovensko¹

Michal Pehr

Cílem této studie, je pokusit se nastínit vztah prezidenta Edvarda Beneše ke Slovensku a Slovákům v poválečném období (t. j. po druhé světové válce) v závěrečném období jeho politické kariéry a života. Této otázce byla již v minulosti věnovaná poměrně značná pozornost,² protože vztah Edvarda Beneše ke Slovensku, to nebyl jenom dobový pohled českého politika na Slovensko, ale na tomto vztahu je možné velmi dobře demonstrovat mnohá úskalí společných vztahů. Odráží se tu vzájemné touhy po budování československého státu, přesvědčení o vzájemnosti a snahy o vytvoření jednotného politického národa, tak

1 Tento příspěvek vznikl v rámci řešení grantu GA ČR, číslo (č.) P410/10/1273 „Edvard Beneš, Němci a Německo“.

2 Vztahem Edvarda Beneše ke Slovensku se zabývali mnozí. Relativně málo autorů si však toto téma vybraly jako hlavní téma svého výzkumu. Existující práce by se daly rozdělit do několika skupiny. Jsou to jednak práce mapující Benešovu veřejnou činnost, které vznikaly ještě v době působení prezidenta Beneše. Zde hrají důležitou roli materiály dokumentující veřejné působení Edvarda Beneše. Srovnej například ŠKARVAN, F.: *Edvard Beneš národu. Z projevů prezidenta republiky v letech 1945 – 1946*. Praha 1946. Další skupinou jsou pak práce nejrozličnějších Benešových oponentů především z řad slovenských politiků. Blíže viz např. OSUSKÝ, Š.: *Beneš a Slovensko*. Londýn 1943. Vztahem prezidenta Edvarda Beneše ke Slovensku a to jak čeští, tak slovenští historici. Z českých je to například Jindřich Dejmek autor prozatím nejpodrobnější politické biografie Edvarda Beneše. Blíže viz DEJMEK, J.: *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*. Praha 2008. Ze slovenských historiků připomeňme práci Valeriána Bystrického, který se věnoval otázce vztahů Edvarda Beneše ke Slovensku především v předválečném období. Blíže viz BYSTRICKÝ, V.: E. Beneš a Slovensko 1918 – 1939. In: *Historický časopis*, ročník (roč.) 43, 1995, č. 2, strana (s.) 243 – 261 nebo Dokumenty o postoji Eduarda Beneše k česko-slovenským vztahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov. In: *Historický časopis*, roč. 43, 1995, č. 2, s. 317 – 327. Za pozornost ovšem stojí i práce Milan Ďurici, která má ovšem jisté nedostatky, ale je svědectvím jak o názorech autora, tak o názorech jedné části slovenské společnosti. Blíže viz ĎURICA, M.: *Edvard Beneš a jeho vztah k Slovákom*. Bratislava 2008.

vzájemné animozity, které nakonec vedly ke konci společného státu. V neposlední řadě poznání tohoto vztahu umožňuje lepší pochopení česko-slovenských vztahů ve sledovaném období.

Edvard Beneš patřil po celý život mezi vášnivé zastánce ideje jednotného státu Čechů a Slováků a zastánce jednotného československého politického národa, který je tvořen Čechy a Slováky tvořící jeden společný národní strom. 2. června 1936 například na toto téma řekl francouzským novinářům Henry Bordeauxovi z pařížských novin *L'Écho Paris*, že Češi a Slováci jsou stejného původu.³

Myšlenka jednotného československého národa podřizoval veškerou svoji politickou činnost. Problémem ovšem zůstávalo, že hlavní silou první Československé republiky (ČSR) byla česká společnost (podobně jako v Rakousko-Uhersku to byla společnost německá a maďarská), která se jako jediná identifikovala s novým státem, přičemž vše české se změnilo na československé zůstávajíc českým. České elity a spolu s nimi i Edvard Beneš se snažily vytvořit po vzoru Švýcarska politický československý národ, který by v sobě spojil jednotlivé národy. V té souvislosti se hovoří o známé ideji čechoslovakismu.

Snahy o vytvoření československého politického národa však selhaly, byť jejich echo dodnes přžívá v malé skupince nadšenců, nostalgicky vzpomínajících na zničený stát. Důvodů proto byla celá řada: od nespokojenosti jednotlivých národností, které nepovažovaly stát za vlastní, přes proces emancipace slovenského národa až po znovu opakovaný fakt, že novému státu nebyl okolnostmi vyměřen dostatečný čas pro prosazení ideálů stojících u jeho zrodu tohoto státu, který je vyjádřen v často připomínané Masarykově myšlence, že naše demokracie potřebuje ke své konsolidaci alespoň padesát let.

Vztah Edvarda Beneše ke Slovensku byl tak v podstatě dvojitý. Velmi podrobně sledoval situaci na Slovensku. Slovenskou otázku považoval za jednu z klíčových otázek československého vývoje a v mnohém Slovensko podporoval (především v otázkách všestranného kulturního, sociálního a hospodářského rozvoje Slovenska). V řadě svých projevů

3 Au chateau de Prague. Avec le Président Bénès. In: *L'Écho de Paris*, 52, 1936, č. 20 682, 2. 6., s. 1 – 2.

vždy zdůrazňoval jak Slovensko blízké jeho srdci.⁴ V duchu svých demokratických ideálů byl také velkým zastáncem decentralizace a demokratizace celého státu, která měla napomoci Slovensku a měla se rozvíjet pouze na základě regionálního a zemského principu nikoliv nacionálního. Problematiku Slovenska vnímal jako součást celé širší československé problematiky zahrnující problematiku celého státního území a všech národností, kdy předpokládal, že dojde k postupnému vývoji, která odstraní všechny případné rozpory mezi jednotlivými národnostmi. V tomto ohledu byl až obrovský optimistou, který neváhal v době svého prvního prezidentského úřadu tvrdit, že český a slovenský problém vlastně neexistuje, společný stát je vnitřně konsolidovaný a pokud ano tak jsou to zanedbatelné rozpory.⁵ Už například v roce 1937 řekl mladým národním socialistům, že ve věci československé jednoty zůstává optimistou a řekl: *„že nebere nikomu, tvrdí-li o sobě, že je Slovák, ale sám si nedá vzít, že je Čechoslovák. Kdyby tak smýšleli všichni Češi a třeba i jen část Slováků, byla by otázka rozřešena. Mladí Slováci budou záhy postaveni před situaci, že pro ně na Slovensku nebude místa a budou zaujímat místa v zemích českých. Potom, až sem přijdou, uvidíme, že nebudou chtít nazpátek. Je to proces úplně analogický, jako byl před 80 léty s moravským separatismem, ba, tam to bylo ještě obtížnější a přece dnes po moravském separatismu není stopy.“*

V duchu těchto názorů patřil mezi největší odpůrce případného uznání samostatného slovenského národa a možného federativního uspořádání

4 Srovnej například předmluvu Edvarda Beneše k vydání publikace Karla Vika a Anny Gašparíkové Horákové o Slovensku z března 1938. *„Slovensko jest věcí mého srdce, vyslovuji právě v jubilejním roce republiky při této příležitosti přesvědčení, že Slovensko je a musí být věcí srdce všech deseti milionů Čechoslováků.“* Blíže viz VIK, K. – GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: *Slovensko*. Praha 1946 – 1947, s. 8.

5 Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM), fond (f.) Edvard Beneš I (EB I), karton (k.) 102. Záznam o rozhovoru Edvarda Beneše se švýcarským novinářem Josefa Sprecherem z 10. 2. 1936. Edvard Beneš při rozhovoru řekl: *„Československo je zcela konsolidováno. Nejlepší důkazem toho je jeho volba prezidentem republiky. Slovenský problém neexistuje. Češi a Slováci jsou jeden národ a budou vždy jednotni.“*

Československa, o kterém se uvažovalo jak před druhou světovou válkou tak především v době válečného konfliktu.

V tomto ohledu byl prezident Beneš velmi konsistentní. Vždy hájil myšlenku jednotného státu a československého národa, a jediné, co i v pozdější době londýnského exilu připouštěl, byla decentralizace státní správy a organizace Československa na zemském principu čtyř zemí (Čechy, Morava, Slovensko a Podkarpatská Rus).⁶ O těchto svých názorech byl bytostně přesvědčen a jen okolnostmi politického vývoje byl donucen k určitým modifikacím svých názorů.

Pro pochopení Benešova vztahu ke Slovensku a Slovákům ve sledovaném období se však musíme vrátit do dřívějšího období druhé světové války, kdy se pochopitelně v souvislostech s diskusemi o budoucí podobě Československa velmi často jednalo o postavení Slovenska v budoucím obnoveném státě.

V duchu svých názorů odmítal jakékoliv úvahy o samostatném Slovensku, slovenském národě nebo federativním uspořádání. Už na začátku února 1941 ve svém vzkazu do vlasti prohlásil, že Češi nepůjdou do žádné federace nebo jiné podobné asociace, v níž by Slováci měli figurovat jako samostatný činitel, ať by to bylo s Polskem, s Ruskem nebo s Maďarskem. V takovém útvaru by podle něho Polsko a případně další státy dělaly totéž, co dělají dnes Němci: zneužily by Slováků proti Čechům. Byl by to jen zdroj nekonečných hádek, rekriminací, zrad a nenávisti. Nakonec by museli Češi opustit a zradit také Slováky. Požadoval proto definitivní úpravu, poněvadž Češi se nechtějí v budoucnosti už hádat a hádat se nebudou. V závěru tohoto vzkazu pak naznačil, že kdyby se většina Čechů a Slováků usnesla na jiných řešeníích, tak on se, „*podrobí a loyálně je bude respektovat. Své názory ovšem nezmění a neopustí. Je a zůstane vždycky až do smrti důsledný a plný Čechoslovák*“.⁷

Benešův postoj k této otázce vyplývá i z dalších záznamů, například z rozhovoru s Jánem Lichnerem 21. srpna 1941 o možnosti státních

6 KLIMEK, A.: Názory Edvarda Beneše na soužití Čechů a Slováků v obnovené ČSR (v době před povstáním na Slovensku roku 1944) In: BYSTRICKÝ, V. (zost.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiska a perspektívy)*. Bratislava 1994 s. 56 – 64.

7 Blíže viz ŠOLC, J. (zost.): BENEŠ, E.: *Vzkazy do vlasti*. Praha 1996, s. 93 – 94.

tajemníků v československé vládě jako prostředku parity mezi Čechy a Slováky: „Když se mi zmínil o stát[ních] tajem[nících] ve všech ministerstvech – Češi a Slováci navzájem – řekl jsem mu velmi rozhodně, aby s tím už nikdy nepřišel a dodal jsem: Ten Váš plán by znamenal toto: V každém ministerstvu budou dvě vedoucí osoby, ministr a stát[ní] taj[emník] jeden Čech, druhý Slovák, anebo naopak. Bude-li 15 ministerstev, bude to 30 nejdůležitějších vedoucích ve státě: 15 Čechů – 15 Slováků. Čechů je 8. mil., Slováků 2 ¼ mil., tj. asi 80 : 20%, ale o řízení státu by se dělili v poměru 50 : 50. Myslíte, že by se našel jen jediný Čech, který by to přijal? Nikoli. Tož to definitivně nechme stranou.“⁸

Slovenským demokratům pak velmi vyčítal, že se ve slovenské otázce spojily s komunisty a prosazovali autonomistické myšlenky. Jeho tajemník Eduard Táborský si do svého deníku poznamenal: „*President je na slovenské demokraty velmi rozzloben. Draze doplatí na to, že hrají s komunisty v jakémisi oportunistickém společenství vzájemné pomoci. Ale až jich komunisté využijí, půjdou proti nim nemilosrdně. Což nejsou s to vidět, že se komunisté staví za slovenskou autonomii jen a jen proto, aby dosáhli absolutní moci? A jakmile jí dosáhnou, že jí použijí k tomu, aby zničili právě to, co teď slibují?*“⁹

Benešův odmítavý postoj se velmi jasně projevil i v rozhovorech, které měl s komunisty v Moskvě na konci roku 1943. Při jednom z jednání, 16. prosince 1943, se Gottwald dotkl této otázky a řekl, že by osvobozovacímu boji nesmírně prospělo, kdyby exilová vláda uznala, že Slováci jsou „*nacionálně samobytným národem*“. Na to Beneš podle zápisu překvapivě zareagoval ostrým nesouhlasem, což byl snad jediný případ tak ostrého odporu: „*V této věci nesouhlasím. Je to mé osobní stanovisko, a dívám se na slovenskou otázku zásadně jinak než komunisté. Jsem názoru, že se má v budoucí republice provádět administrativní decentralisace, avšak že se to nesmí řešit podle národa. Mne nikdy nedostanete k tomu, abych uznal slovenský národ. Je to mé vědecké přesvědčení, které nezměním. Hajte si*

8 AÚTGM, f. Edvard Beneš II (EB II), k. 225 – záznamy EB o rozhovorech.

9 Hoover Institution Archives, Stanford University, Eduard Táborský Collection, box 2, Táborského deník, záznam z 24. března 1945. Za poskytnutí tohoto údaje jsem zavázán PhDr. Vítu Smetanovi, Ph.D. z Ústavu soudobých dějin Akademie věd České republiky (ÚSD AV ČR).

jako komunisté stanovisko své, já nic proti tomu nemám, avšak zastávám neochvějně názor, že Slováci jsou Češi a že slovenský jazyk jest jen jedním z nářečí českého jazyka, tak jako tomu je s hanáctinou nebo jinými nářečími české řeči. Nikomu nebráním, aby o sobě říkal, že je Slovák, avšak nedopustím, aby se prohlašovalo, že existuje národ slovenský.“ A následně dodal, že se otázka postavení Slováků musí vyřešit až po znovuoobnovení státu.¹⁰

Komunisté pak v této otázce Benešovi částečně ustoupili. V jejich poznámkách po skončeném jednání se začínají objevovat formulace, že již nežádají, aby londýnská vláda vydávala nějaké vyhlášení o státoprávním postavení Slovenska: „*To je věcí našich osvobozených národů.*“ Jedním dechem však potvrzovali, že je třeba, aby vláda v budoucnu jasně uznala svébytnost slovenského národa, a že Slováci budou ve společném státě rozhodovat na zásadě „rovný s rovným“, a dodávali: „*Takovéto prohlášení by nesporně mělo ohromný vliv na Slovensku, neboť kolísání vlády v této otázce je dnes největší a snad také poslední politickou zbraní tukovských zrádců.*“¹¹

O možnosti vytvořit československou federaci se hovořilo i na mezinárodní úrovni, především pak v rovině československo-sovětských vztahů, a i zde byl Edvard Beneš zásadním odpůrcem této myšlenky.

10 Národní archiv (NA) Praha, f. 100/24, svazek (sv.) 172, archivní jednotka (a. j.) 1526 – Záznam z jednání Edvarda Beneše s československými komunisty. Podobné názory prezentoval Edvard Beneš již dříve. Ve svém stanovisku ke Slovensku ze začátku února 1941 řekl, že nesmí nikdo nikomu „*zazlívat, hlásí-li se k národnosti české nebo slovenské či československé—musí být vzájemná tolerance*“. Tedy: ponechat svobodnou cestu svobodnému vývoji, a co se dotýká terminologie, požadoval, aby se mezinárodně používal termín „*Čechoslováci, československý národ, československý stát, československý jazyk*“. Vnitřně se však učiní dohoda, že si každý může užívat podle své vůle tuto terminologii: „*Čechoslováci, Češi a Slováci, československý národ, česká a slovenská národnost, československý jazyk, česká a slovenská řeč nebo nářečí.*“ Blíže viz *Dokumenty slovenské politiky*, s. 266 – 267. Podobně v dokumentu z 12. září 1943, kde Edvard Beneš ve svých návrzích na revizi československé ústavy uváděl, že napříště se měly respektovat a tolerovat termíny „*národ československý či národ český a slovenský.*“ Blíže viz *Dokumenty slovenské politiky*, s. 316 – 318.

11 NA Praha, f. 100/24, sv. 172, a. j. 1526 – Návrhy soudruha Gottwalda prezidentu Benešovi.

Vyplyývá to i ze záznamu o rozhovoru, který měl se sovětským velvyslancem Lebedevem 12. července 1944 a v němž mu vysvětloval, proč nelze uplatnit sovětský návrh na vytvoření federace. Beneš myšlenku jednotného státu odůvodňoval tím, že Slováky je nutné více spojit s Čechy, protože by jinak hrozilo nebezpečí, že znovu dojde k odtržení Slovenska a tím i k nové mezinárodní krizi. Tento argument pak byl sovětskou stranou v zásadě přijat.¹²

Z těchto příkladů je myslím patrné, jaké Edvard Beneš zastával názory na slovenskou otázku. Svými názory pak ovlivňoval část rozhodující české politické reprezentace (především národní socialisty a sociální demokraty). To se projevilo i při moskevských jednání v březnu 1945, kde se připravoval vládní program poválečné obnovy (Košický vládní program). Jednou z podstatných otázek poválečných plánů a programů byla pochopitelně otázka česko-slovenských vztahů. Tento problém řešil šestý článek vládního programu.

V něm se rozebírala otázka nového uspořádání mezi Čechy a Slováky. Tento bod se stal při jednáních jedním z nejspornějších. Prokop Drtina k tomu později napsal „*Nejtěžší krise v moskevských jednání vznikla při projednávání VI. kapitoly.*“¹³ Na jedné straně tu stáli Slováci podporovaní komunisty požadující plnou rovnoprávnost. Na druhé straně stáli především národní socialisté, kteří byli podobně jako prezident zastánci československé národní jednoty.

Prosazení ideje jednotného „československého“ národa nebylo však již možné. Šestileté násilné odtržení Slovenska od českých zemí zanechalo stopy ve veřejném mínění. Ty se projevovaly na jedné straně v jistém nezájmu české veřejnosti o slovenské problémy a naopak ze slovenské strany v jisté nevraživosti. Řešení česko-slovenského vztahu nebylo proto jednoduché.¹⁴ Existence slovenského státu se prostě nedala zapomenout.

Budoucí vláda se po delším jednání nakonec označila za „*ztělesnění česko-slovenského státního společenství založeného na nových zásadách.*“ Jednou z těchto zásad byla idea naprosté rovnoprávnosti. Z české strany

12 Tamtéž, sv. 171, a. j. 1521.

13 DRTINA, P.: *Československo můj osud II. Kniha I.* Praha 1992, s. 23.

14 K průběhu jednání mezi Čechy a Slováky blíže viz KAPLAN, K.: *Pražské dohody 1945 – 1947.* Sborník dokumentů. Praha 1992.

a ze strany ústřední vlády panovala velká snaha tento problém vyřešit. Hovořilo se o československé jednotě, ale ta byla fakticky vážně narušena a vztah Čechů a Slováků zůstával až do února 1948 nedořešen.

Konaly se sice různé propagační akce, jako byl týden bratrství Čechů a Slováků,¹⁵ ale výsledek všech těchto snah byl více než problematický. Problém vzájemných vztahů se stal nejednou předmětem jednání vlády a našel odezvu v uzavření tří tzv. pražských dohod. Samotný problém ovšem zůstával, na jedné straně tu byly velké slovenské požadavky a na druhé straně ne příliš velká ochota je z české strany plnit.

Po válce se ovšem výrazně mění postavení Edvarda Beneše, kdy více méně dobrovolně se z hlavního aktéra zahraničního odboje stává ústavní (nadstranický) prezident, nezasahující často do veřejného dění. To ovšem neznamená, že by se přestával zajímat o aktuální politické problémy a v tomto případě i o Slovensko.¹⁶

O Slovensku Edvard Beneš často při řadě příležitostí hovoří. Už po skončení moskevských jednání v březnu 1945 naznačuje účastníkům jednání svoji nespokojenost ve věci výsledků jednání v případě Slovenska.¹⁷ Prezidentovo okolí a vlastně i sám prezident vnímá Slovenské ambice a komunisty jako největší problémy pro budoucí uspořádání. Dne 27. března 1945 si bratr presidenta a sociálně demokratický senátor Vojta

15 NA Praha, f. 100/1, sv. 47, a. j. 368.

16 V jeho osobní pozůstalosti je pro to řada dokladů. Edvard Beneš byl informován o protičeských náladách na Slovensku, iredentistickém hnutí, projevech antisemitismu, špatné bezpečnostní situaci, o přechodech ozbrojených skupin Poláků a Ukrajinců přes československé území. Dostával informace o protistátních letácích. Byl informován o případu přetisku československých poválečných bankovek nápisu, Ať žije Tiso a chceme slovenský stát a Slováků prezidenta. Nebo z informací dodávané prezidentu republiky je patrné, že ve vysílání Slovenského akčního výboru ze Španělska rušeného vysílání československé poštovní správy, se mimo jiné objevilo: „*Pamatujte, že Beneš je největším vrahem slovenského národa, věrte, že hodina Slovenska se neodvratně blíží.*“ Z protistátních letáků je tu pak dosti neumělá kresba českého lva požírajícího nebohé Slováky. Mimo to se ovšem dozvídal o míře popularity k jeho osobě, která především v souvislosti s popravou Josefa Tisa „*silně poklesla*“. Blíže viz AÚTGM, f. EB III, k. 60

17 Edvard Beneš měl v březnu 1945 pocit, že Slováci získali příliš mnoho na úkor české části státu. Srovnej AÚTGM, f. EB II, k. 332 – záznam o návštěvě nového předsednictva vlády u prezidenta republiky 28. března 1945.

Beneš poznamenal: „*Zdá se, že komunisté počínají si velmi sebevědomě a vedou nátlak. Podle všeho dvě rozhodující síly jsou Slováci a komunisté. Dr. Beneš – zdá se – je pod jejich kuratelou (...) Dr. Benešovi nebude co závidět.*“¹⁸

Jeho oficiální projevy však nic podobného nenaznačují. Edvard Beneš se jakoby smířil s jistým posunem, který nastal ve věci vzájemných vztahů. Zvláště pak Slovenské národní povstání (SNP) v jeho očích „rehabilitovalo“ Slovensko¹⁹ a následně se i smířil s existencí Slovenské národní rady (SNR), Sboru pověřenců a s dalšími skutečnostmi posilující pozici Slováků a Slovenska v nově budovaném státu a doufá, že budoucí vývoj povede k otupění existujících rozporů.²⁰ Jeho následná veřejná vystoupení jsou nesená vždy v duchu vzájemného bratrství. Zdůrazňuje význam Slovenska a Slováků. Nový stát představuje jako republiku bez menšin, kde budou žít pokud možno pouze Češi a Slováci a poukazuje na nutnost jednoty, kladoucí důraz na očistu veřejného života, dotýkající se v případě Slovenska vyrovnání především s bývalým slovenským státem. Tento jistý posun dává ovšem do spojitosti se svými dřívějšími názory a tak se o poměru Čechů a Slováků vyjadřuje v souvislosti s decentralizací.²¹

18 Archiv Národního muzea (ANM), f. Vojta Beneš, k. 2. Deník Vojty Beneše od 1. 3. 1945 – 31. 8. 1945.

19 K otázce „rehabilitace“ Slovenska skrze povstání blíže viz např. Benešův projev ke SNR 5. dubna 1945. AÚTGM, f. EB III, k. 80.

20 Srovnej například AÚTGM, f. EB III, k. 60. Záznam o přijetí delegace Slovenské národní rady panem prezidentem dne 1. června 1945 v 15 hod. „*Dr. Husák: Co si myslíte pane presidente o požadavcích slovenských? V Praze jsou někteří toho názoru, že přeháníme, na druhé straně na Slovensku vytýkají nám někteří, že se nebráníme dosti rozhodně centralismu. President Beneš: Myslím, že obavy z t. zv. Centralismu jsou absolutně neoprávněné a neopodstatněné. Sám nemohl bych nic, co by vypadalo jako centralismus přijmouti (...) Opakuji znovu, že kdyby se vyskytly nějaké snahy po centralismu, nebudou přijaty. Na druhé straně Vás prosím, abyste ve svých požadavcích nepřeháněli. Já nechci do jednání zasahovat, ale kdykoliv byste chtěli znát mé mínění, řeknu Vám je otevřeně a upřímně.*“

21 Srovnej například Benešův projev 28. října 1945 při svém zvolení prozatímním parlamentem. „*Decentralisace je přímý důsledek a doplněk demokracie. Nebudeme-li mít u nás Němce a Maďary, bude decentralisace nejen možná, ale všemu obyvatelstvu republiky naprosto nezbytná. Bude to decentralisace nejen legislativy, nýbrž i exekutivy. Decentralisace bude provedena shůry dolů, od parlamentu ústředního k sněmům zemským, výborům okresním a výborům*

Výrazem zájmu Edvarda Beneše o Slovensko a slovenskou otázku nejsou jen jeho projevy na slovenské téma, ale i relativně časté pobyty Edvarda Beneše, kdy v období výkonu svého poválečného prezidentského úřadu byl na Slovensku celkem čtyřikrát.

Relativně četné návštěvy Slovenska vzhledem k špatnému zdravotnímu stavu prezidenta lze interpretovat především jako vyjádření jeho zájmu o slovenskou otázku. Navíc tyto návštěvy měly i svůj politický rozměr. Měly symbolizovat nejen politický zájem Edvarda Beneše o Slovensko, ale byly považovány za symbol vzájemného bratrství a měli upevňovat pošramocené vztahy. Z české strany se totiž Slovensku nemohlo zapomenout vznik samostatného státu a „kolaborace“ s Němci. Na Slováky byly pohlíženo z patra. Někteří vyčítali Slovákům, že se Slováci mají dobře a že za války tolik netrpěli jako Češi v Protektorátu. Je zajímavé, že kupříkladu Bratislava byla popisována v českém prostředí jako město blahobytu. V Bratislavě dostanete všechno, ale jak psala *Mladá fronta* 21. prosince 1945 „*musíte mít napěchovanou peněženku.*“²²

Všechny návštěvy prezidenta Beneše tak byly prezentovány jako výraz zájmu prezidenta o slovenské problémy a jako výraz dobrých vzájemných vztahů a česko-slovenského porozumění. První Benešova návštěva se

*místním; od vlády pražské k výkonným orgánům v jednotlivých zemích, okresech a obcích. Při tom bude možno respektovat zvláštnosti a speciální potřeby jednotlivých zemí. To vše v přípravách revise konstituce bude probráno, svobodně, demokraticky a smírně uváženo, a zásady a formule budou předloženy k rozhodnutí ústavodárného parlamentu. V rámci toho bude definitivně řešen právně a administrativně poměr Čechů a Slováků. Ovšem víme všichni, že tím celý poměr Čechů a Slováků vyřešen nebude. Vycházíme všichni ze zásady o **naprosté rovnoprávnosti Čechů a Slováků**. (Potlesk.) Prováděti ji není jen problémem administrace; je to otázka mravního vztahu a poměru jich obou, je to otázka lidského vztahu s jedné i druhé strany, je to otázka morální a politické výše jak jedněch, tak druhých. Pro mne osobně to nikdy nebylo problémem; ale pro řadu našich občanů s obou stran to ještě problémem je a já bych si přál, aby toho nikdo ani u Čechů, ani u Slováků nepodceňoval. Historie roku 1938 a 39 a vše to, co následovalo, je a musí být nám všem výstrahou. Správná psychologie, politický takt, vrcholná trpělivost jedněch s druhými, lidskost, sebekritika a naprostá objektivnost je a musí být přímo zákonem s obou stran pro budoucnost.“ Blíže viz <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/002schuz/s002002.htm>.*

22 NA Praha, f. Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv II (MZV-VA II), k. 365.

uskutečnila vlastně ještě na samém sklonku války v souvislosti s jeho cestou do osvobozené vlasti, kdy na počátku dubna 1945 překročil Edvard Beneš slovenské hranice.²³ Edvard Beneš se do vlasti vracel z Moskvy pod ochranou Rudé armády. Jeho zvláštní vlak, který mu dala k dispozici sovětská vláda, přešel slovenské hranice 3. dubna 1945. První slovenská zastávka byla ve Vydrané v obci, rozbité a těžce poničené ústupovými boji německé armády, první oficiální zastávkou byly až Medzilaborce, kde byl prezident se svým doprovodem přivítán zástupci Místního národního výboru (MNV).

Oficiální uvítání prezidenta na slovenské půdě se však uskutečnilo až v Humeném. Zde cesta vlakem skončila. Dál byla trať poškozená válkou a tak se pokračovaly auty do Košic, kam téhož dne dojel prezident již „*pozdním večerem*“. „*Nebylo vesničky cestou od hranic, která by nebyla vyzdobena a kde by ho nebylo nadšeně vítalo všechno obyvatelstvo v slavnostních úborech.*“ Takto lyricky se popisoval příjezd prezidenta nakonec v nevydané práci *Budování republiky*.²⁴ Skutečnost byla asi ovšem trochu odlišnější. Účastníci této cesty později vzpomínali, že mnohé bylo improvizované a především se tu mísily různé pocity. Radost s osvobození, ale i obava o budoucí vývoj. Prokop Drtina ve svých pamětech k uvítání v Humeném napsal: „*Tady presidenta očekávala delegace Slovenské národní rady a prvé uvítání za ni proslovil dr. Púll, který byl tuším poverenikem vnitra. Byla tu čestná četa naší armády, kterou president přehlédł, ale jinak uvítání víc než improvizované, Púll je myslím četł, přes ruku jakousi pláštěnku do deště, bylo to celkem nedůstojné a o nějaké srdečnosti se též nemohlo mluvit. Mělo to jednu výhodu: pro jiné myšlenky a ostražitě pozorování nebylo čas na pohnutí.*“²⁵

23 Popis první Benešovy cesty je zachován velmi podrobně jak v řadě archivních materiálů. Srovnej například podklady k nevydané publikaci *Budování republiky* v pozůstalosti prezidenta Edvarda Beneše. Blíže viz AÚTGM, f. EB II, k. 74. Řada cenných postřehů o této cestě je možné čerpat ze vzpomínek řady účastníků této cesty. Z jejich vzpomínek připomeňme alespoň DRTINA, P. *Československo můj osud II. Kniha 1*. Praha 1992, s. 29 – 44 nebo URSÍNÝ, J.: *Z mého života*. Martin 2000, s. 69 – 71 nebo LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války*. Praha 1960, s. 491 nn.

24 AÚTGM, f. EB II, k. 74.

25 DRTINA, P.: *Československo můj osud sv. II. Kniha 1*, s. 33.

V Košicích byl prezident ubytován ve velké patrové vile v Mlýnské ulici, kde v prvním patře bydleli Benešovi, a přízemí sloužilo pro prezidentskou kancelář. Benešův košický pobyt byl vlastně velmi zvláštní. Vlastně tu čekal na osvobození zbylého území, které se nakonec prodloužilo na víc jak jeden měsíc. Atmosféra tohoto pobytu byla velmi rozpačitá. Nikdo nevěděl, jak bude pobyt dlouhý a navíc politická reprezentace byla v podstatě odříznutá od vnějšího světa. S odůvodněním, že Košice jsou stále blízko frontovým operacím, vláda neměla k dispozici vysílačku a tím ani spojení se zahraničím. S výjimkou sovětského velvyslance tu nebyl ani žádný diplomat z jiných zemí. A tak se vlastně opravdu jen čekalo. Československá reprezentace neměla mnoho práce. Výše zmiňovaný Prokop Drtina, který byl tehdy zaměstnancem prezidentské kanceláře, k tomu lapidárně dodával, že v prezidentské kanceláři neměli téměř žádnou práci a že se Benešovi „asi nestalo po celou dobu jeho politické dráhy, aby byl tak dokonale odříznut od evropské a světové politiky, jako tomu bylo v Košicích.“²⁶

Po příjezdu do Košic přijal Beneš demisi exilové vlády Msgre. Jana Šrámka a následně jmenoval novou vládu pod vedením Zdeňka Fierlingera. Tato vláda pak vešla do dějin pod označením košická, která na své první schůzi vydala Košický vládní program, obsahující plán na vybudování poválečného Československa.²⁷

Edvard Beneš a spolu s ním i celá československá vláda setrvala v Košicích takřka měsíc, kdy se v podstatě čekalo na osvobození zbylé části Československa. Během té doby se prezident v rámci možností pokoušel úřadovat. Přijímal návštěvy. 9. dubna 1945 přijal například sovětského velvyslance. Prezident během tohoto pobytu učinil několik výletů do blízkého i vzdálenějšího okolí. Oficiální ráz měla návštěva

26 Tamtéž, s. 39.

27 AÚTGM, f. EB II, k. 156, složka V139/8 – Ustanovení nové vlády pro osvobozené území. Šrámkova vláda podala demisi ve vlaku „na cestě do vlasti“ dne 2. dubna 1945, ale byla pověřena výkonem funkcí do jmenování nové vlády. V abdikacním dopise napsal Msgre. Jan Šrámek Edvardu Benešovi „*Pane presidente, aby mohla být jmenována nová vláda, složená z pracovníků domácího i zahraničního národního odboje, podávám, jak jsme to několikrát veřejně ohlásili, oddanou žádost za propuštění celého kabinetu, o níž se vláda ve své schůzi jednomyslně usnesla.*“ Blíže viz Tamtéž, k. 350, složka 1/2.

Dukelského průsmyku (22. dubna) a návštěva Popradu (28. dubna), kde prezident vykonal svou první přehlídku československé armády na půdě osvobozené vlasti a promluvil k vojákům. Návštěva Popradu byla součástí týdenního prezidentova zájezdu do Tater. Centrem jejich pobytu byl Grand hotel ve Starém Smokovci, odkud mimo rekreaci podnikali různé výlety. 30. dubna navštívili například horský hotel Hrebienok a udělali si také výlet na Štrbské Pleso. Mimo to si prohlédli i vojenské sanatorium ve Vyšných Hágoch a Edvard Beneš navštívil frontové bojiště u Liptovského Mikuláše. Mimo tyto větší a oficiální cesty podnikli manželé Benešovi během košického pobytu řadu soukromých návštěv a výletů (např. Hermany, Rožňava, Nižní Medzev a další).

Prezident republiky nakonec opustil Košice v úterý 8. května 1945 a vydal se autem přes Bánskou Bystrici na cestu do Bratislavy. Ještě před svým odjezdem poděkoval prezident vedení města za pohostinství, které se mu zde dostalo. Do Bánské Bystrice přijel prezident se svojí chotí v doprovodu v 15:10. Na hranicích města očekávali prezidenta posádkový velitel Bánské Bystrice, zástupci Rudé armády, místních občanských i vojenských úřadů, ale i malé děti, kteří mu přinesli kytici a pozdravili ho. Na Masarykově náměstí se pak shromáždilo obyvatelstvo města, ke kterému měl prezident projev zhodnocující význam Slovenského národního povstání a zabývající se i plány na budování nového Československa. Odpoledne se pak prezident zastavil ještě krátce v Kremniči, kde navštívil hroby obětí nacistického vraždění a večer se pak konala v jídelně vojenského posádkového velitelství v Bánské Bystrici slavnostní společná večeře.

Z Bánské Bystrice pak odjel prezident se svým doprovodem ráno 9. května přes Zvolen a Zlaté Moravce do Bratislavy, kam dorazil kolem půl páté odpoledne. Na hranicích města je přivítal zástupce SNR Matej Josko a zástupce MNV P. Augustin Pozdech. Po přivítání pokračoval prezident do centra, kde jej přivítal předseda MNV v Bratislavě Vasek a předseda SNR Šmidke. Prezident zůstal v následně v Bratislavě tři dny, bydlel v prezidentském paláci a 12. května následovala poslední fáze jeho cesty, která se skončila slavnostním příjezdem do Prahy 16. května 1945.

Tato první cesta byla v mnoha ohledech pozoruhodná. A to nejenom proto, že se vracel nejvyšší představitel státu po sedmi letech exilu do

osvobozeného Československa, ale i proto, že při prvním pobytu uniknul Edvard Beneš shodou okolností i připravovanému atentátu, které organizovalo ještě pražské gestapo. To vycvičilo skupinku šesti lidí – tři Čechů a Slováků pověřené úkolem zabít hlavu státu. Skupinu vedl Čech Jan Svoboda, 24 letý mladík, který byl již několik let placeným udavačem a agentem Gestapa. Jan Svoboda od svých nadřízených dostal 40 000 slovenských korun, značné množství lihovin a potravin, příslib povýšení o dvě hodnosti a 28. dubna 1945 byl spolu s ostatními společníky odvezen do Přerova, kde měly v blízkosti tohoto města přejít frontu, aby na Slovensku vykonaly atentát. Skupina směřovala do Žiliny, kde se atentátníci domnívali, že Beneš toto město navštíví, když se tak nestalo, tak se skupinka atentátníků zmenšena o tři Slováky, kteří po přechodu hranic utekli, vydala do Turčanského sv. Martina, kde byla nakonec zatčena bezpečnostními orgány prvního československého armádního sboru. O tomto neúspěšném pokusu o atentát pronikli později v prosinci 1945 zprávy do československého tisku s čímž orgány ministerstva vnitra nebyly nadšeni, protože „*uveřejnění v novinách pátrání po všech dalších osobách bylo zmařeno.*“²⁸

Podobný charakter jako první návštěva Slovenska měla i Benešova druhá návštěva, která se uskutečnila na sklonku léta 1945. Pomineme-li jeho návrat do vlasti, pak tato návštěva měla asi největší význam ze všech poválečných prezidentských návštěv. Prezidentův zájezd na Slovensko se uskutečnil ve dnech 27. 8 – 5. 9. 1945. Hlavním bodem jeho návštěvy byla účast na oslavách prvního výročí vypuknutí Slovenského národního povstání v Banské Bystrici. Cesta měla opravdu reprezentativní rozměr. Den před prezidentovým odjezdem byl vypraven do Banské Bystrice speciální vlak se zástupci novinářů, ústředních úřadů a z „*kulturních kruhů*“.²⁹ Spolu s ním se oslav účastnila řada členů československé vlády (např. Zdeněk Fierlinger, Jan Masaryk či Klement Gottwald, Hubert Ripka a další), ale také řada diplomatů (například Zorin a Steinhart). Velkou pozornost této akci věnovaly i náš tisk. Kancelář prezidenta republiky dokonce požádala redakce, aby o zájezdu prezidenta Beneše na

28 Na Praha, f. MV-T, k. 60 – dopis OBZ z 12. 12. 1945 ministru vnitra.

29 NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1043. *Právo lidu* 28. 8. 1945 – článek President republiky na Slovensku.

Slovensku, zvláště pak návštěvám některých jednotlivých míst věnovaly „náležitou pozornost“.³⁰

Edvard Beneš odejel 27. srpna 1945 vlakem v 17:10 z Wilsonova nádraží na Slovensko. V salonku na nádraží se s ním oficiálně rozloučil předseda ZNV Ladislav Kopřiva a pražský primátor Václav Vacek. Samotná cesta probíhala podle zpráv hladce. V Bratislavě se vlak rozdělil na dvě části. V jedné části jel prezident a v druhé vládní delegace. K rozdělení došlo kvůli špatnému stavu železnice, která byla na konci války zničena a která byla teprve nedávno opravena. Do Sliače přijel prezidentův vlak v 10:30 na nádraží, kde jej jménem SNR přivítal Karol Šmidke. Beneš mu poděkoval za přivítání a řekl, že ve výroční den SNP tu musí být. *„Nemohl jsem zde nebýti dnes ve výroční den. Jistě to bude pro další život a celou existenci republiky vždycky slavná událost a slavné datum.“*³¹

Při oslavách SNP převzal prezident 28. srpna ve sliačských lázních, kde se prezident ubytoval, od SNR nejvyšší slovenské vyznamenání Zlatou medaili SNP za jeho práci v zahraničním odboji a zlatou medaili za hrdinství v práci, kterou vykonal při osvobození ČSR. Ještě týž den navštívil Bánskou Bystrici, kde se zúčastnil představení Simonova dramatu *Ruští lidé* v Národním domě.³²

V Následujících dvou dnech se prezident věnoval úředním záležitostem. Dopoledne byl opětovně v Bánské Bystrici, kam podle záznamů přijel před 11. hodinou. Po obvyklém uvítání představiteli města na hranicích Bánské Bystrice projela prezidentská kolona na Masarykovo náměstí, kde ho již očekával československý premiér Zdeněk Fierlinger, státní tajemník Mikuláš Ferjenčík a předsedové Slovenské národní rady Karol Šmidke a Josef Lettrich. Po slavnostním uvítání na náměstí prezident vyznamenal účastníky SNP a partyzánských bojů a následně vykonal vojenskou přehlídku vojáků, příslušníků policie, legionářů a krojované mládeže. V 16 hodin se pak konalo lidové shromáždění na

30 AÚTGM, f. EB III, k. 30. Jednalo se například o prezidentovu návštěvu Tisovce, kterou měli noviny věnovat náležitou pozornost. Tato žádost se pak objevila

31 Tamtéž – Prezidentův zájezd na Slovensko.

32 Tomuto představení byl dle záznamu prezidentské kanceláře přítomen i autor této hry Simonov, který byl po představení představen panu prezidentovi. AKPR, sign. D 12549/45 – zájezd na Slovensko

náměstí Národního povstání, kdy v rámci tohoto setkání byl položen základní kámen památníku obětí SNP. Tohoto aktu se rovněž zúčastnil prezident. Do základního kamene byla vložena pamětní listina a po jejím vložení poklepal prezident na kámen se slovy: „*Za šťastné a spokojené Slovensko, za svornou a jednotnou spolupráci Čechů a Slováků, za prosperující a silnou Československou republiku.*“ Shromáždění občané následně zazpívali slovenskou píseň *Kto za pravdu horí*. Po manifestaci se odebral prezident na radnici, kde po krátkém odpočinku pokračoval jeho další program. V místním biografu shlédl film o slovenském národním povstání a navečer se vrátil zpět do Sliache, kde se v hotelu Palace konala slavnostní večeře na počest prezidenta republiky. Večeře se podle záznamu prezidentské kanceláře začala ve 22. hodin a skončila ve 2. hodiny ráno.³³ Ve středu 29. srpna ještě prezident stihl podepsat dekret o amnestii příslušníkům československé armády. 30. srpna dopoledne úřadoval a odpoledne pak podnikl procházku do sliackého okolí. Podle záznamu prezidentské kanceláře se pan prezident s „*milostivou paní*“ zúčastnili na pozvání SNR a státního tajemníka dr. Vlado Clementise výletu v blízkém lese, kde se připravovala zbojnická pečeně.³⁴ V pátek 31. srpna dopoledne přijal zástupce SNR a odpoledne v 16 hodin odjel prezident ze Sliache na návštěvu Donoval, aby si prohlédl jedno z míst, kde se během Slovenského národního povstání bojovalo. V Donovalech pak navštívil dům podplukovníka MUDr. Nábělky, kde se v noci z 29. na 30. srpna koncipovala historická proklamace slovenských povstalců k slovenské armádě a k národu. Rozhovor podle svědectví účastníků byl velmi přátelský. Dr. Nábělek prezidentovi vykládal o průběhu povstání a naopak Beneš vyprávěl, jak v Londýně sledovali vývoj povstání. Z domu podplukovníka Nábělky se pak prezident odebral na donovalskou kotu, kde ho o průběhu povstání a bojových operací informovali zástupci československé armády (plukovník Nosko a podplukovník Polák). Prezident v odpovědi na jejich výklad se s uznáním vyslovil o slovenských vojácích a nabádal účastníky povstání, „*aby zachovali všechen materiál o povstání, důležitý pro tradici armády a naší historii.*“³⁵ V devět hodin

33 Tamtéž.

34 Tamtéž.

35 AÚTGM, f. EB III, k. 30 – popis prezidentova zájezdu na Slovensko v létě 1945.

večer se vrátil prezident se svojí paní do Sliače. Cestou se krátce zastavil ještě ve Starých horách, kde si „*vynutila zastávku dvě malá děvčátka, aby mohla presidenta republiky pozdravit.*“³⁶

Cestou alespoň podle dobových svědectví byl prezident spontánně pozdravován a dostával nejrůznější drobné dárky (např. cestou v Dobré Nivě, dostal od Zuzany Sedlecké publikaci *Zuzka Sedlecká zpívá*, kterou vydala Matica Slovenská v roce 1943).³⁷

Během svého slovenského pobytu bydlel ve Sliačských lázních a uskutečnil celou řadu zájezdů po Slovensku. 1. září podnikl výlet podél řeky Hron a navštívil několik míst (Dubová, Podbrezová a Tisovce). Průběh tohoto zájezdu byl velmi podobný od předcházejících míst. V každém místě, kde zastavil, byl přivítán zástupci místní samosprávy, prezident jim poděkoval za pozdrav a vždy hovořil na téma vzájemné jednoty a česko-slovenského porozumění. Prezident si rovněž prohlédl některé místní pamětihodnosti. Zvláštním bodem tohoto zájezdu jistě byla národopisná zastávka v lese, kterou učinil prezident na cestě do Tisovce několik kilometrů za Březnem. Na lesní mýtině byl přivítán vesničany z Černého Balogu, kteří nabídli presidentovi a jeho paní chléb se solí a předvedli zbojnické tance a zpěvy. Navíc shromážděné děti mu předvedly své hry. Prezidentovi se tato zastávka líbila. Celý program byl pro prezidenta značně náročný, protože nazpátek do Sliače se vrátil až kolem 22. hodiny.

Poslední velký zájezd, který prezident v rámci slovenské pobytu uskutečnil, byla cesta na jih od Sliače do Dobré Nivy, která se uskutečnila 4. září 1945. Prezident při této příležitosti navštívil Lieskovec, Očovou,

36 Tamtéž. Podle sourného zpravodajství Československé tiskové kanceláře (ČTK) se celá věc udála takto: „*Mnoho žen a děvčat drželo připravené kytice, aby jimi mohli projevít panu presidentu a jeho choťi svou vděčnost. Radost jim zářila z očí, když mohly alespoň za jízdy pana presidenta spatřit. Ve Starých horách dvě roztomilá čtyřletá děvčátka vyběhla zklamána k některým účastníkům zájezdu, které zdržela malá automobilová nehoda a s kyticemi v rukou se tázala, kdy pan prezident přijede a kdy ho budou moci uvítat. Dočkala se nezpáteční cestě... obklopena místním obyvatelstvem... podala choťi pana presidenta kytice a zapívala mu roztomilou partyzánskou písničku.*“

37 Blíže viz *Zuzka Selecká spieva: Piesne z Dobrej Nivy*. Zapsal Dr. Jozef Otesánek. Turčiansky Sv. Martin. 1943.

Vigloš, Slatinské Lazy, Pliešovce, Sase a Zvolenskou Slatinu. Poslední obec, kterou navštívil, byla Dobrá Niva. Zde měl poměrně zásadní projev ve slovenštině, v kterém podobně jako na dalších místech vyzdvihnul slovenskou statečnost: „*před rokem vlály u vás naše československé prapory jako teď. Před rokem pustilo se Slovensko směle a odvážně do otevřeného boje proti odvěkému nepříteli Slovenska a začalo psát nejkrásnější kapitolu svoji historie (...) Všem těm, kteří se zúčastnili v jakékoliv formě na tomto zápase, patří naše vděčnost a uznání.*“ Na závěr svého projevu v duchu doby vyzval občany, že máme svoji republiku, kterou je třeba vybudovat, tak aby nám ji svět záviděl. „*Společnými silami se nám to jistě podaří. A teď do práce! V znamení pracovní výkonnosti, v naději na rychlé urovnání poměrů a v přesvědčení o úzké, svorné a bratrské spolupráci Slováků a Čechů vás všechny srdečně pozdravuji. Na shledanou.*“³⁸ V Dobré Nivě se prezident zdržel oproti původnímu plánu dlouho do večera a tak se vrátil nazpátek do Sliače až po 22. hodině.

Tímto zájezdem se v podstatě ukončila prezidentova cesta po Slovensko. Ve středu 5. září se v 6 hodin ráno vydal prezident na cestu do Prahy. Na zpáteční cestě se prezidentův vlak zastavil krátce v Šuranech a v Galantě, kde pozdravil prezident shromážděné občany slovy: „*Již nepřijdete pod Maďary ani v budoucnosti. To je hotová věc.*“³⁹ Posléze následovala zastávka v Bratislavě, kam dorazil prezidentův vlak ve 12:20. Když prezident vystoupil z vlaku pozdravil ho předseda SNR Jozef Lettrich a poděkoval mu za to, že svou cestou na Slovensko, kterou přispěl k oslavám SNP a znovu dokumentoval svůj „zájem i péči o slovenské věci“. Prezident mu na to odpověděl: „*Děkuji Vám srdečně, pane předsedo a vážení pánové. Byla to cesta nejen neobyčejně příjemná, nýbrž i cesta, která jak myslím, měla politický význam. Cítil jsem se na Slovensku skutečně doma. Neříkám ani „jako doma“, nýbrž jen doma. Slibuji Vám, že přijdu častěji a zdůrazňuji, že i v budoucnu se tu budu cítit skutečně doma.*“⁴⁰ Zástupci slovenských orgánů doprovodili prezidenta až k moravským hranicím. V Břeclavi se pak s Edvardem Benešem rozloučili a na hranicích přistoupil do vlaku pro změnu předseda moravského Zemského

38 AÚTGM, f. EB III, k. 30 – Záznam projevu.

39 Tamtéž.

40 Tamtéž.

národního výboru, který doprovázel Edvarda Beneše při cestě Moravou. Cestou se uskutečnilo improvizované setkání s občany na brněnském nádraží. Ještě před tím byl ale Edvard Beneš dotazován telegramem zda souhlasí a pozdraví shromážděné občany. Vlak měl ještě malé zastávky cestou v České Třebové a do Prahy dorazil kolem deváté hodiny večerní, kdy jej na Wilsonově nádraží očekávali zástupci vlády, armády a města. Po přivítání Edvard Beneš spolu se svojí paní odjeli na Hrad a tím se jeho letní slovenská cesta vlastně skončila.

Edvard Beneš neskryval uspokojení z této cesty, která byla prezentována jako manifestační cesta vyjadřující jednotu a česko-slovenské bratrství. Její význam bych řekl možná i trochu přeceňoval. V Břeclavi totiž prohlásil, že bylo zjednáno jasno a po stránce celostátní byla situace naprosto vyjasněna. Sám pak prohlásil, že cesta měla politický význam a že se cítil na Slovensku doma. V tom duchu poskytl Edvard Beneš i rozhovor redaktorovi ČTK, kde poděkoval za milé a opravdu srdečně přijetí, slíbil Slovensku maximální podporu, prohlásil, že s „*radostí se tam opět podívám*“ a především vyzdvihoval přednosti Slováků: „*Přesvědčil jsem se, jak Slovensko je díky naší demokratické tradici předmnichovské národně uvědomělé, demokraticky smýšlející a vyspělé a jak mužně snáší všechny těžkosti, jež způsobila válka. Na svých cestách projížděl jsem mnoha obcemi, které jsou většinou značně zničené nebo těžce poškozené. Ve všech i těch nejhuře poškozených obcích jsem viděl zdravý optimismus obyvatelstva, nekompromisní věrnost republiky a demokratickým ideálům a pevné odhodlání přispěti všemi silami k budovatelské práci.*“⁴¹

Jeho další cesty na Slovensko navzdory všem proklamacím měli už více soukromý ráz, kdy prezident trávil část své každoroční dovolené v duchu prvorepublikových tradic v Topolčankách.

Jeho návštěva v roce 1946 se uskutečnila v září 1946. První zprávy o plánované návštěvě Slovenska se objevily v československém tisku v souvislosti s návštěvou předsedy SNR Josefa Lettricha u Edvarda Beneše 25. července 1946. Předseda SNR požádal Edvarda Beneše při společném rozhovoru, aby navštívil Slovensko. Prezident tehdy přislíbil, že na Slovensko přijede pravděpodobně v polovině září a zdrží se na Slovensku

41 AKPR, sign. D 12552/45 – zájezd na Slovensko. Rozhovor byl uveřejněn následujícího dne ve většině československého tisku.

asi měsíc. Pobyt prezidenta jako se uvádělo v oficiálním zpravodajství by byl nejen odpočinkový, ale i pracovní. Spolu s ním měla odjet na Slovensko i část prezidentské kanceláře. Mimo to prezident zamýšlel navštívit oslavy druhé výročí SNP v Bratislavě.⁴²

Z plánů navštívit oslavy SNP nakonec sešlo. Prezident se na Slovensko vypravil až v sobotu 6. září 1946, kdy večer nastoupil do zvláštního prezidentského vlaku. Prezidenta doprovázela jeho paní, kancléř Smutný a jeho tajemník dr. Belanský. Ráno následujícího dne pak přijel do Bratislavy. Prezident republiky byl při svém příjezdu oficiálně přivítán zástupci slovenské správy na bratislavském nádraží. Po uvítání směřovaly prezidentovy kroky do paláce SNR, na jehož balkónu přijal hold obyvatel Bratislavy. Edvard Beneš byl na svojí cestě přivítán shromážděnými občany města. *Mladá fronta* to komentovala jako bouři nadšení v Bratislavě. V podání článku se obyvatelé Bratislavy těšili na příjezd hlavy státu. „*Kritičtí Bratislavané přiznávají, že tolik nadšení Bratislava ještě neviděla.*“ V půl osmé za zvuků fanfár z Libuše přijel prezidentův vlak na bratislavské hlavní nádraží a i přes časnou ranní hodinu lemovala cestu řada zvědavců a shromážděných občanů. Úřední zprávy hovořily o 25 tisících shromážděných občanů, což je na „*Bratislavu nevidaný počet*“.⁴³

Na nádraží očekávali prezidenta Josef Lettrich a Gustáv Husák, kteří prezidenta doprovodili do paláce SNR, odkud prezident pozdravil shromážděné obyvatele Bratislavy. Ve svém projevu prezident řekl, že při cestě do Topolčanek se nemohl zastavit „*ve vašem hlavním městě-naší Bratislavě*“ a dále se ve svém projevu věnoval problematice národnostních menšin. Politika menšin u nás patří minulosti. Maďari se musí vrátit a „*my Češi a Slováci si budeme budovat svou nezávislou, jednotnou a neoddělitelnou, demokratickou a sociálně spravedlivou republiku.*“ Benešův projev byl kvitován občany s povděkem a zvláště zmínka o Maďarech byla přijata bouří nadšení a neutuchajícím voláním slávy. Po projevu se prezident krátce setkal ještě se členy sboru Pověřenců, kterým

42 Blíže viz například NA Praha, f. MZV-VA II, k. 136. *Svobodné noviny* 26. 7. 1946, článek Prezident republiky v září na Slovensko.

43 Tamtéž. *Mladá fronta* 10. 9. 1946 – článek Bouře nadšení v Bratislavě. Slovensko přivítalo hlavu státu.

mimo jiné sdělil, že na Slovensku bude úřadovat. Po setkání se ještě krátce pozdravil s občany a pak se odebral na nádraží, odkud pokračoval do Topolčanek.⁴⁴

Při pobytu v Topolčanském zámku se věnoval i vykonávání svého úřadu. 18. září například přijal Gustáva Husáka, Rudolfa Fraštackého a místopředsedu SNR podpluk. Milana Poláka. 19. září přijal evangelické biskupy Čabrdy a Osuského. Při návštěvě těchto biskupů vyzdvihl věrnost slovenských evangelíků československé věci respektive „*slavné tradici a ideji jednoty Slováků a Čechů*“.⁴⁵ 20. září 1946 pak přijal zástupce Sokolů a delegaci legionářů.⁴⁶

Mimo to učinil také několik menších výletů. 13 září například navštívil neohlášen obuvnický závod v Baťovanech. Svůj pobyt ukončil prezident 26. září 1946. Den předtím se navečer rozloučil na večer s obyvateli Topolčanek v zámeckém parku. Brzo ráno se rozloučil se zaměstnanci zámku a následoval odjezd na nádraží. Krátce po sedmé hodině ranní pak odjel vlakem do Bratislavy, kam přijel krátce před 11 hodinou. Podobně jako při příjezdu na Slovensko vjížděl vlak na bratislavské nádraží za zvuků prezidentských fanfár ze Smetanovy opery Libuše. Po vystoupení z vlaku byla na bratislavském nádraží hrána státní hymna a Edvarda Beneše přivítal Gustáv Husák. Po přivítání vykonal prezident přehlídku čestné rotý a posléze se odebral do reprezentačního salónu na bratislavském nádraží, kde následoval krátký zdvořilostní rozhovor se zástupci slovenské státní správy. Prezident při rozhovoru řekl, že se na Slovensku cítil velmi dobře a že si odnáší ze Slovenska ty nejlepší dojmy. Paní Haně Benešové doprovázené Alicí Masarykovou byla odevzdána kytice květů v barvě slovenské trikolory. Oficiální zastávka v Bratislavě byla velmi krátká – půlhodinová, protože již v 11 28 nastoupil Edvard Beneš do prezidentského vlaku a pokračoval v cestě nazpátek do Prahy, kam přijel v 19:45 na dejvické nádraží, kde ho již očekával předseda vlády

44 Tamtéž.

45 Tamtéž – *Rudé právo* 20. 9. 1945, článek Slovenští biskupové u presidenta republiky.

46 Blíže viz Tamtéž – *Svobodné slovo* 21. září 1946 článek Dědictví posvěcené krvi musíme zvelebovat. O přijetí legionářů viz tamtéž *Svobodné Československo* 22. září 1946 článek Legionářská tradice oporou státu.

Klement Gottwald s manželkou, ministr vnitra Václav Nosek a řada dalších představitelů státní správy. Prezident se po přivítání odebral na Pražský hrad a tím jeho třetí prezidentská cesta na Slovensko skončila.⁴⁷

Poslední cesta na Slovensko v roce 1947 byla ovlivněna špatným zdravotním stavem prezidenta Beneše. Je zajímavé, že o tomto pobytu bylo také publikováno nejméně zpráv v dobovém tisku. Odborářský deník *Práce* oznámil 20. srpna 1947, že prezident republiky pojede na Slovensko až v polovině září a nebude se moci zúčastnit, jak původně zamýšlel oslav třetího výročí SNP v Turčanském Sv. Martinu 29. srpna 1947. Na Slovensko přijel Edvard Beneš až nakonec 13. září 1947 a o jeho návštěvě Slovenska informovala ČTK až s týdenním zpožděním. Zpráva uveřejněná o den později v řadě československých novin měla za cíl uklidnit veřejné mínění, že s prezidentem je vše v pořádku a že pilně pracuje a tak se ve zprávě uvádělo, že prezident prožil první týden svého letního pobytu v naprostém klidu a ve své obvyklé práci. Každý den podle novinových zpráv odpoledne přilétá z Prahy do Topolčanek letadlo s úředními spisy a s domácím a zahraničním tiskem a druhý den v poledne odlétá letadlo s vyřízenými věcmi do Prahy. Především zahraničnímu tisku věnuje podle agenturní zprávy pan prezident velkou pozornost, mimo to kancléř Smutný má pravidelné referáty, osobní tajemník vyřizuje běžnou agendu a dvě úřednice, které jak bylo zdůrazněno, jsou Slovenky, mají mnoho práce, které mají někdy práci až do pozdních večerních hodin. Zpráva dále ujišťovala čtenáře, že prezident má spojení s Prahou dálnopisem a především, že prezident pracuje na prvním díle *Pamětí*, které vyjdou k 29. říjnu 1947.⁴⁸ Skutečnost však byla naprosto jiná. Prezident se vzpomínal na své zdravotní obtíže. V červenci 1947 byl totiž stížen záchvatem mozkové mrtvice a Beneš se Slovensku v podstatě léčil a rehabilitoval.⁴⁹ Jeho úřední činnost byla omezena na nejnutnější minimum (podpisy zákonů atd.). O oddychovém

47 Blíže viz například Tamtéž. *Národní osvobození* 27. 9. 1946 – článek Prezident republiky se vrátil ze Slovenska.

48 Blíže viz například tamtéž. *Lidová demokracie* 21. 9. 1947 – článek Prezident republiky na Slovensku.

49 O zdravotních problémech Edvarda Beneše blíže viz například KAPLAN, K.: *Poslední rok prezidenta*. Brno 1994.

programu na Slovensku svědčí i to, že během této své cesty nevykonával žádnou oficiální návštěvu blízkého ani vzdálenějšího okolí. Jeho lékaři mu nařídili pouze odpočívat, zakázali mu přijímat jakékoliv oficiální návštěvy a dokonce mu doporučili, aby po návratu ze Slovenska ještě minimálně měsíc se nevracel do svého úřadu a setrval v Sezimově Ústí, což prezident částečně i dodržel. Edvard Beneš svůj pobyt na Slovensku ukončil 30. září 1947 a z Topolčanek odjel večer přímo vlakem do Sezimova Ústí, kde pobýval až do 19. října 1947.⁵⁰ Jeho slovenský pobyt mu podle ošetřujících lékařů prospěl a teprve při návratu Edvarda Beneše ze Slovenska se občané dozvěděli o jeho zdravotních problémech. Stalo se to sice v rámci zpravodajství o příjezdu Edvarda Beneše do Čech, kdy ho 1. října 1947 vítal v osm hodin ráno na nádraží v Táboře komunistický ministr vnitra Václav Nosek a Edvard Beneš mu v odpověď na jeho pozdrav řekl: „*Isem tedy zde již zase, skoro zdrav a v pořádku.*“ Noviny pak odůvodňovaly, že jeho zdravotní problémy jsou způsobeny úžehem, který v létě prodělal.⁵¹

Nikdo však netušil, že tato návštěva Slovenska jakkoliv, byla v podstatě již pouze ozdravným pobytem, tak že to bude jeho poslední cestou na Slovensko. Za čtyři měsíce došlo k únorové krizi v Československu a následně se prezident zcela stáhl do ústraní. V červnu 1948 abdikoval a za necelé tři měsíc později zemřel. V tomto období již prezident vůbec necestoval, přesto na „*své Topolčanky*“ nezapomněl. Edvard Beneš totiž ze svých prostředků finančně podporoval Topolčanky. Podle záznamů prezidentské kanceláře věnoval Beneš v prosinci 1946 15 000 korun pro potřeby obce, v květnu 1947 věnoval 30 000 korun na novostavbu hasičského skladiště a ještě na sklonku svého prezidentského úřadu se rozhodl v květnu 1948 věnovat 100 000 korun ze svého dispozičního fondu pro „*všeobecné sociální potřeby obce*“.⁵²

50 O návratu prezidenta Edvarda Beneše blíže viz NA Praha, f. MZV-VA II, k. 136. *Lidová demokracie* 30. 9. 1947 – článek Návrat presidenta republiky.

51 Blíže viz například NA Praha, f. MZV-VA II, k. 136.

52 AKPR, sign T 2949/ 46. O posledním daru rozhodl EB 29. června 1948 a prezidentův kancléř Jaromír Smutný nařídil 1. června 1948 převod zmíněné částky z prezidentského účtu vedeného u Legiobanky na účet MNV v Topolčankách.

Závěrem

Jsem si vědom, že tato krátká studie vzhledem k prostorovým možnostem nemohla mnohé zmínit (například pohled slovenského tisku, či pohled soudobé slovenské veřejnosti na Edvarda Beneše, který byl rovněž v mnoha ohledech rozporuplný). Ukazuje se, že některé skutečnosti ze vztahu Edvarda Beneše ke Slovensku jsou širší odborné veřejnosti neznámé a vzhledem k důležitosti tématu stojí za bližší zpracování. Ve svém příspěvku jsem ovšem chtěl nastínit základní body dokumentující vztah druhého československého prezidenta ke Slovensku. Tento vztah a Benešova pozice vůči Slovensku byla naprosto pochopitelné. Na jedné straně obrovský zájem o slovenské věci ovlivněné jeho vědeckým přístupem a velkým zájmem o kulturní hodnoty. Na druhé straně odmítavý postoj ke všemu co by v jeho očích mohlo ohrozit státní jednotu a to včetně požadavků autonomistického či nacionalistického rázu.

Súdne procesy s veliteľom POHG v Novom Meste nad Váhom Jozefom Gašparíkom a staroturianskym vládnym komisárom Júliusom Tomkom*

Juraj Krištofík

Na sklonku druhej svetovej vojny už bolo jasné, že osoby, ktoré sa dopustili zločinov proti ľudskosti a zásadám medzinárodného práva, majú byť potrestané. Aktívni exponenti ľudáckeho režimu boli súdení podľa nariadenia číslo (č.) 33/1945 „o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov.“ Nariadenie vydala Slovenská národná rada (SNR) na jednom zo svojich prvých zasadaní 15. mája 1945.¹ Požiadavka potrestať vojnových previnilcov, zradcov a kolaborantov sa stala predmetom IX. Kapitoly Košického vládneho programu, pričom ich potrestanie malo byť realizované prostredníctvom retribučných súdov.² Trestný postih hrozil každému, kto preukázateľne napomohol vzniku prvej Slovenskej republiky (SR) alebo sa dopustil zrady na Slovenskom národnom povstaní (SNP), resp. znemožňoval praktickú realizáciu protifašistického odboja. Právny podklad retribučného súdnictva predstavoval komplexný súbor nariadení, ktoré postupne prijala Slovenská národná rada. V podstate sa jednalo o tri nariadenia – nar. č. 33/1945 Zb. n. SNR, nar. č. 83/1945 Zb. n. SNR a nar. č. 55/1945 Zb. n. SNR. Realizácia mala byť zabezpečená prostredníctvom nariadenia Zboru povereníkov č. 55/1945 Zb. n. SNR.³ Ľudové súdnictvo sa

* Štúdia je výsledkom grantovej úlohy VEGA č. 1/0160/14 „Politické zmeny v rokoch 1945 – 1948 a ich dopad na povojnovú spoločnosť na Slovensku“.

1 VNUK, F.: *Stopäťdesiat rokov v živote slovenského národa*. Bratislava 2004, strana (s.) 248.

2 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 31.

3 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 81.

delilo na 3 druhy ľudových súdov: Národný súd, pred ktorý sa postavili prezident, ministri, poslanci, funkcionári Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) a Hlinkovej gardy (HG) a ďalší. Pre „menších“ previnilcov vznikli v jednotlivých politických okresoch okresné ľudové sudy (OLS) a v obciach a mestách miestne ľudové sudy (MLS). Dekrét bol veľmi prísny a v niektorých paragrafoch poznal len jediný trest – smrť. Niektoré právne normy tohto nariadenia dokonca robili vrásky na čele ministrom spravodlivosti Jaroslavovi Stránskemu.⁴ Na Slovensku bolo zriadených celkovo 77 OLS a pridelených 213 súdnych úradníkov.⁵ Členov OLS menovalo Povereníctvo pre pravosúdie na návrh Okresného národného výboru (ONV) paritne z radov Demokratickej strany (DS) a Komunistickej strany Slovenska (KSS). ONV taktiež podával návrh na vymenovanie predsedu, námestníka, žalobcu, zapisovateľa, náhradníka, 4 prísediacich a 4 náhradníkov.⁶

Spomedzi šiestich odbojových organizácií, pôsobiacich v povojnovom slovenskom politickom živote, sa Sväz slovenských partizánov (SSP) na „očistnom“ procese podieľal obzvlášť aktívne. O objektívnosti niektorých trestných oznámení si netreba robiť veľké ilúzie. Dôležitý je i ten fakt, že poprední členovia SSP (Karol Šmidke, Samuel Falťan, Igor Daxner a Jaroslav Šolc) boli komunisti.⁷

Súdny proces s Jozefom Gašparikom

Obyvatelia podjavorinského regiónu⁸ vnímajú históriu vojnových rokov 1939 – 1945 veľmi citlivo. Príslušníci Hlinkovej gardy pôsobiacej v kraji sú dodnes posudzovaní regionálnymi historikmi i pamätníkmi

4 JARKOVSKÁ, L.: *Odplata či spravodlnosť? Mimořádné lidové soudy na Královéhradecku 1945 – 1948*. Praha 2008, s. 16.

5 MASKAL, R.: *Ľudové súdnictvo na Slovensku po 2. svetovej vojne a proces s nilašmi na Okresnom ľudovom súde v Košiciach*. In: http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2006/diskusia_maskal.html

6 Tamže.

7 HRUBOŇ, A. – KRIŠTOFÍK, J.: *Partizáni na Slovensku v zrkadle historiografie*. In: HRUBOŇ, A. – KRIŠTOFÍK, J. (zost.): *Partizáni a Slovensko*. Krakov 2013, s. 12.

8 Podjavorinský región zahŕňa najmä územie v okresoch Nové Mesto nad Váhom a Myjava na západnom Slovensku.

negatívne. Niet sa čo čudovať. Meno veliteľa Pohotovostných oddielov HG Jozefa Gašparíka však vzbudzuje v spoločnosti rovnaké reakcie prakticky bez rozdielu. Ide o smútok, strach i úzkosť, a to najmä medzi príslušníkmi staršej generácie. Z úradníka, ktorý pracoval na dôchodkovom kontrolnom úrade v Novom Meste nad Váhom (NM), sa postupne vypracoval na obávaného veliteľa Pohotovostného oddielu Hlinkovej gardy (POHG). S jeho činnosťou sa spájajú zločiny ťažkého kalibru, za ktorými stála praktická neobmedzenosť nad životom a smrťou príslušníkov židovskej komunity, vidina bohatého zisku z arizácií, túžba po neobmedzenej autorite, všadeprítomný strach, ale aj snaha o elimináciu oponentov a všetkých tých, ktorí predstavovali pre režim a mocenskú pozíciu príslušníkov HG i POHG akúkoľvek hrozbu.

Jozef Gašparík sa narodil v roku 1912 v Pálde.⁹ Pracoval na dôchodkovom kontrolnom úrade v Pezinku, roku 1941 bol preložený do NM. Do HG vstúpil 30. novembra 1939.¹⁰ Aktívne sa zúčastnil kurzu pre veliteľské kádre v nemeckom Sennheime.¹¹ Po prechode frontu Gašparík uteká na západ, podľa vlastných slov ho povolali do kurzu v Lešanoch na vojenský výcvik. Odtiaľ sa ďalej presunul na západ do Strakoníc, pri ktorých sa už nachádzali americké jednotky. Tu sa mal zapojiť do protinemeckých akcií, ktoré organizoval miestny národný

9 Dnešné Pavlice. Obec patrí pod okres Trnava.

10 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Národný súd (NS), mikrofilm A – 932. Výpis z prihlášky do HG. V prvej zápisnici z vypočúvania v NM n/V tvrdil, že do HG vstúpil až v roku 1942. Treba povedať, že od septembra 1939 do decembra toho istého roka bolo členstvo v HG povinné. Možno i tento fakt Gašparíka ovplyvnil, hoci sa to nezdá veľmi pravdepodobné.

11 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Výpis z dotazníku o politickej a mravnej spôsobilosti. Pre nádejné kádre z radov HG bola napr. zriadená škola vo výcvikovom stredisku SS v Sennheime a znamenala vrchol gardistického postupu. Absolventi preukazovali nielen fyzické dispozície, organizovali sa pre nich i kurzy ideologických prednášok. SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009, s. 281 – 282. V zápisnici z 28. 2. Gašparík uviedol, že sa zúčastnil šesťmesačného kurzu, pričom tam mal podľa vlastných slov pobudnúť len jeden mesiac. SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu Jozefa Gašparíka z 28. 2. 1946 u obžalobcu pri Okresnom ľudovom súde v Novom Meste nad Váhom.

výbor.¹² V máji odišiel do rakúskeho Aurolzmünsteru.¹³ Tu mal pracovať na hospodárskom statku rakúskeho sedliaka. V októbri 1945 sa vrátil do Senca za rodinou. Trestné stíhanie Jozefa Gašparíka v neprítomnosti začalo 9. novembra 1945.¹⁴ Novomestská hliadka národnej bezpečnosti (NB) po ňom pátrala v rodisku v polovici novembra, avšak bezvýsledne.

Zaistenie

Jozef Gašparík bol zadržaný 2. januára 1946 vo večerných hodinách na Václavskom námestí v Prahe. Z väzby na policajnom riaditeľstve v Bartolomejskej ulici sa pokúsil dvakrát ujsť, čo sa mu nepodarilo. Už počas prvých výsluchov v Prahe niekoľkokrát menil svoju výpoveď, NB sa pokúšala zistiť viac o jeho pražskom pobyte, pretože existovali obavy, že má kontakty na ďalších angažovaných ľudákov v exile.

Gašparíkovi sa po svojom zadržení podarilo poslať list manželke. Prostredníctvom spoluväzňa Josefa Kýru sa s ním mala spojiť v pražskej reštaurácii „U Medvídků“.¹⁵ Kontakt Gašparík nadviazal so švagrinou Emíliou Žilincovou a jej snúbencom Milanom Kočišom.¹⁶ Kýra sa skutočne stal prostredníkom, zároveň však prípad ohlásil na veliteľstve väznice.¹⁷ Žilincová obvinenému poslala list, v ktorom píše o niektorých obvineniach a okrem iného sa veľmi nelichotivo vyjadruje o Židoch, ktorí

- 12 Miestny národný výbor mal viesť istý Bláha. Gašparík ho zároveň označuje za veliteľa partizánskej skupiny „Niva“. Správa zo zaistenia hovorí, že sa zúčastnil „*patrně porevuluční pořádkové služby*“. SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Správa veliteľstva národnej bezpečnosti zo zaistenia Jozefa Gašparíka z 22. 1. 1946.
- 13 Aurolzmünster je malá obec v Hornom Rakúsku. Nachádza sa asi 150 km južne od Strakoníc. Je možné, že v tomto prípade Gašparík klame. Po nasadení proti Nemcom gardistov posielali späť na Slovensko do Malaciek, odkiaľ boli posielaní jednotlivým súdom podľa pôsobnosti. Za informáciu ďakujem Antonovi Hruboňovi.
- 14 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Hlásenie stanice NB z Nového Mesta nad Váhom z 9. 11. 1945.
- 15 Reštaurácia a pivovar sa nachádza neďaleko Národného divadla v mestskej časti „Na Perštýně“. RAVIK, S.: *Pražské hospody. Výprávění o pražských restauracích, pivnicích, vinárnách, kavárnách, krčmách a knajpách*. Praha 2006, s. 343 – 347.
- 16 Kočiš pred pražskými vyšetrovateľmi vypovedal, že o Gašparíkových zámeroch nič bližšie nevie. Zápisnica z výsluchu Milana Kočiša zo 14. 1. 1946.
- 17 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu Jaroslava Hanka zo 14. 1. 1946.

sú podľa nej zodpovední za švagrovo nešťastie.¹⁸ Dvojica bola obvinená z trestného činu napomáhania väzňovi. Pražskí vyšetrovatelia vypočuli svedkov, ktorí sa s Gašparíkom stretli počas jeho pobytu v Prahe. Z vyšetrovania vysvitlo, že bývalý veliteľ HG navštívil viackrát pražského lekára Emanuela Svobodu v súvislosti s predpisom liekov na vyrážky.¹⁹

Správa o zatknutí Jozefa Gašparíka povzbudila k činnosti slovenské úrady. Prednosta VI. odboru Povereníctva vnútra žiadal pražské vyšetrovacie orgány o prevoz zaisteného na Okresný ľudový súd do Nového Mesta nad Váhom.²⁰ Obžalobca mal veľký záujem na tom, aby zaistenie a eskortovanie Gašparíka na OLS v NM bolo čo najviac sprísnené a vykonané s pomocou ozbrojenej eskorty.

Prevoz väzňa pripomínal dobrodružný román. Stanica NB z Nového Mesta nad Váhom vyslala do Prahy svojich dvoch členov Alojza Briestenského a Miroslava Martona, aby Gašparíka dopravili na OLS v NM.²¹ V Prahe sa však dozvedeli, že ešte v ten deň (22. 2. 1946) bol bývalý veliteľ HG miestnou hliadkou vyslaný na Slovensko. Briestenský a Marton nestrácali čas, rýchlikom „Slovenská strela“ sa pobrali do Brna a predišli eskortujúcu hliadku, kde ho prevzali od českých kolegov.²² Gašparík si už pravdepodobne v Prahe uvedomoval, že svoj osud má spečatený, preto sa pokúsil o útek a pri Malackách vyskočil z idúceho vlaku. Vďaka duchapřítomnosti strážnikov sa mu však utiecť

18 „Tie svine židovské, ja by som ich všetkých zabila. Nie že by boli radi že žijú a že len tvojou zásluhou sa zdržali do poslednej chvíle tam, ale ešte aj si dovoľia obviňovať niekoho“.

19 Podľa Svobodu trpel Gašparík s najväčšou pravdepodobnosťou na svrab. SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu MUDr. Emanuela Svobodu z 21. 1. 1946.

20 Tamže. Správa Povereníctva vnútra Okresnému ľudovému súdu v Novom Meste nad Váhom zo 4. 2. 1946.

21 Hliadka NB ešte predtým eskortovala z NM zadržaného kolaboranta Libora Chalúпку na OLS v Kolíne, odkiaľ pokračovala vlakom do Prahy.

22 Časový posun nebol príliš veľký, podľa informácií miestnych vyšetrovateľov eskorta so zaisteným odišla o 13. hod. „Slovenská strela“ mala odchod o 15:50. SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Správa stanice NB v Novom Meste n/V Okresnému ľudovému súdu z 27. 2. 1946.

nepodarilo.²³ Do Nového Mesta nad Váhom ho dopravili ešte v ten deň. O zaistení Gašparíka existuje ďalšie svedectvo od zakladateľa ilegálnej protifašistickej organizácie v NM Ivana Hrušovského.²⁴

Uväznenie Jozefa Gašparíka v Novom Meste nad Váhom sa v okolí rýchlo rozšírilo. Miestne národné výbory a stanice NB boli vyzvané, aby spolupracovali pri vyšetrovaní a zisťovaní rozsahu trestných činov, ktorých sa dopustil Gašparík a ďalší príslušníci POHG. Ďalej sa OLS v uvedenej výzve sústredil na dôkazový materiál korupčnej činnosti veliteľa POHG, teda „*ktoré osoby, kedy aké obnosy a aké naturálie a začo poskytovaly obžalovanému*“.²⁵ Svedkovia v jednotlivých prípadoch mali byť vypočúvaní priamo na OLS v NM. Pokiaľ medzitým zmenili bydlisko, vypočúvanie sa odporúčalo realizovať prostredníctvom príslušného okresného súdu v mieste bydliska. Informácie rozposlali všetkým obciam

23 Stanica NB v NM pokus o útek hlásila na OLS: „*Na železničnej stanici v Malackách veliteľ hliadky NB vrch. strážm. Bristenský dal rozkaz strážm. Martonovi, aby mu priložil sveracie retiazky. Jozef Gašparík požiadal hliadku o doprovod na záchod, že ste ísť na veľkú potrebu. (...) Pri záchodových dverách strážm. Marton si stal k dverám, aby zabránil útek z vožňa a otvoril Gašparíkovi záchodové dvere. Na chodbe vožňa bolo viac cestujúcich, ktorí znemožnili prístup vrch. strážm. Bristenskému vstupu do záchodu za Gašparikom. Tejto príležitosti využil Gašparík a silným úderom uzavrel dvere záchodu a znútra uzamkol a uderil na ruku strážm. Martona, ktorý chcel zamedziť uzamknutie dverí záchoda. Vtedy vrch. strážm. Bristenský rozkázal strážm. Martonovi, aby zatiahol záchrannú hamovku a sledoval uzamknuté dvere záchoda. Vrch. strážm. otvoril vozňové dvere a zo schodov vožňa sledoval záchodové okno. Keď videl, že Jozef Gašparík toto okno otvoril a cez toto vyskočil z idúceho vlaku, vrch. strážm. Bristenský zo spodného schodku vožňa idúceho vlaku tiež vyskočil a sledoval dopad Gašparíkov na chodník vedľa železnice. Gašparík zdvihol hlavu, ale vtedy už vrch. strážm. Bristenský stál nad ním s pripravenou pištoľou a vyzval Gašparíka, aby stál. (...) Mal ranu na nose z ktorej krvácal a mal odreniny na obličaji.*“ V Bratislave bol Gašparík ošetrovaný. Obžalovaný udal, že „iba náhodou vypadol z vlaku, keď mu práve ostalo zle.“

24 Hrušovský vo svojich spomienkach uviedol, že Gašparíka zatkli príslušníci II. Stalinskej partizánskej brigády. Vzhľadom k uvedeným skutočnostiam nie je táto verzia pravdepodobná. Podľa nej mali Gašparíka prevziať partizán Ján Tomeš a Aladár Spielman (Albert Novák). HRUŠOVSKÝ, I.: *Podjavorinský odboj ako prvý po rozbití prvej ČSR*. Kópia rukopisu v zbierke autora, s. 12.

25 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Usnesenie obžalobcu OLS Jána Tomášku v trestnej veci proti Jozefovi Gašparíkovi z 28. 2. 1946.

v okrese. Okrem toho boli na spoluprácu vyzvané miestne odbočky Sväzu slovenských partizánov (SSP) v NM, Starej Turej a Lubine a miestna odbočka Sväzu protifašistických politických väzňov a ilegálnych pracovníkov (SPROV).

Jozef Gašparík a židovská otázka

V Novom Meste nad Váhom žila po vzniku Slovenského štátu veľmi početná židovská komunita. Novomestskému rabínovi Arminovi Friederovi, ktorý vo funkcii pôsobil od roku 1938, politické udalosti robili nemalé starosti. Už 5. novembra 1938 bolo z NM vyvezených 76 Židov na územie, ktoré po Viedenskej arbitráži pripadlo Maďarsku, avšak domov sa vrátili ešte pred jeho obsadením.²⁶ Židovskí spoluobčania pociťovali strach a s novým režimom sa snažili podľa možností vychádzať v dobrom. V tejto súvislosti je zaujímavá správa miestneho kronikára, ktorý zaznamenal, že vo verejnej zbierke na uniformy a zbroj členov HG poskytl Židia 96 000 Korún slovenských (Ks) a samotné mesto prispelo sumou 20 000 Ks.²⁷ Napätie sa postupne zvyšovalo. Príslušníci HG napríklad už v januári 1939 vykonávali stráž pred novomestskými židovskými obchodmi a „zistovali, ktorí z kresťanských obyvateľov chodia k Židom nakupovať“.²⁸ Dokonca bránili nežidovským občanom v týchto obchodoch nakupovať. Svoju voľne podniknutú akciu prišiel vyšetriť náčelník politického štábu HG Karol Murgaš, avšak nič sa nevyšetrilo.²⁹

Novomestská židovská komunita bola veľmi dobre organizovaná. Na vlastné náklady upravila a zrenovovala starobinec so sirotincom

26 NIŽŇANSKÝ, E. (zost.): *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939. Dokumenty*. Bratislava, 2001, dokument (dok.) 156, 157, s. 292 – 294.

27 Citované podľa: JANEGOVÁ, Z.: *Židovská komunita v Novom Meste nad Váhom*. Diplomová práca, 2006, s. 100.

28 NIŽŇANSKÝ, E. (zost.): *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie...*, dok. 96, s. 200 – 203.

29 Príslušníci HG boli síce upozornení, aby nepodnikali žiadne akcie bez rozkazov slovenských orgánov, ale vyšetrovanie sa napokon obrátilo proti samotným Židom, ktorým Murgaš pripomenul, že „tú gardu, ak vy ju provokovať budete, my na uzde neudržíme.“ Tamže, dok. 51, s. 111.

známy pod názvom Ohel David.³⁰ Medzi obyvateľstvom sa zaužívalo pomenovanie „chudobinec“.³¹ Deportácie židovského obyvateľstva zasiahli novomestskú komunitu veľmi tvrdo.³² Práve transport z NM do Osvienčimu patril k úplne prvým na Slovensku. Pri deportáciách činorodo asistovali príslušníci HG, ako sa o tom pochvalne zmieňuje správa okresného náčelníka za marec 1942: „Členovia HG a členovia FS v Novom Meste nad Váhom sa zúčastnili s pochvaly hodnou horlivosťou a nezištne na predvádzaní Židov a Židoviek, povolaných do pracovného tábora. Vždy ochotne a v dostatočnom počte stáli k dispozícii tunajšiemu úradu“.

Ešte ťažšie časy pre zostávajúcu židovskú komunitu nastali po obsadení NM nemeckým vojskom 2. septembra 1944. Nemecký veliteľ Hilbig si od okresného náčelníka vyžiadal súpis židovských obyvateľov. Rabín Frieder si uvedomoval nebezpečenstvo, zhromaždil Židov v synagóge a poradil im, aby Nové Mesto opustili. Mnohí naozaj odišli na kopanice, kde kopaničiari a „evanjelickí roľníci, ktorí boli proti katolíckej vláde, za peknú sumu peňazí poskytli Židom útočisko.“³³

Na začiatku októbra prevzal patronát nad starobincom práve Jozef Gašparík a POHG si tam zriadila strážnicu so stálou dennou a nočnou strážou. V tom čase sa v ňom nachádzalo asi 450 osôb. V noci z 2. na 3. októbra nariadil rozsiahlu akciu za účelom pochytenia Židov bez rozdielu pohlavia v súčinnosti s nemeckým vojskom. Zaisťených

30 Nápad postaviť ľudovú kuchyňu a zväčšiť priestor starobinca pochádzal od rabína Friedera. Názov Ohel David (Stánok Dávida) vznikol podľa mena rabína Dávida Deutscha (1806 – 1832), autora knihy komentárov k Talmudu. Frieder podľa neho starobinec pomenoval. Slávnostné položenie základného kameňa sa uskutočnilo 9. 6. 1939. V priebehu polroka bol dom zrenovovaný. V prvom mesiaci svojej existencie (od decembra 1939) podával viac ako 7000 jedál bezplatne. FRIEDER, E.: *Z denníka mladého rabína*. Bratislava 1993, s. 21 – 22.

31 V roku 1943 žilo v starobinci 182 obyvateľov. Podarilo sa ho rozšíriť, mal dokonca vlastnú kliniku s röntgenom a ďalšími nástrojmi. Lekárom starobinca sa stal MUDr. Adolf Huber. Tamže, s. 123.

32 Počas „chytačky“ 27. 4. 1942 bolo v Novom Meste nad Váhom a okolí zhromaždených až 679 Židov. Spolu so židovskými rodinami z Piešťan a Hlohovca vytvorili skupinu v počte 1004 mužov, žien a detí. Všetci boli poslaní vo vagónoch z NM do Opole v Poľsku. Tamže, s. 59.

33 Tamže, s. 155.

umiestnili v starobinci, pričom muži boli odsunutí do pracovného tábora v Seredi.³⁴ Odtiaľ často viedla cesta do táborov smrti.³⁵ Začala sa ďalšia vlna pohonu na Židov, ale priestory starobinca gardisti využívali aj na väznenie odbojárov a partizánov.³⁶ S majetkom ustanovizne Gašparík nakladal podľa svojej potreby, privlastnil si bytové zariadenie predchádzajúceho vedúceho Adolfa Birmana a začal vnútorné vybavenie rozkrádať. Novomestského veliteľa často zastupoval ďalší agilný gardista Štefan Vlášek a podľa svedectiev nebola v tom čase ničím výnimočná ani bitka uväznených.³⁷

Podľa udania sa mal Gašparík v „chudobinci“ dopúšťať i mravnostných deliktov, *„ponajviac navštevoval miestnosti, kde boli ubytované mladé zaistené Židovky, na ktorých sa dopúšťal násilného smilstva“*.³⁸ Za sexuálne služby im sľuboval priepustku z tábora.³⁹ Treba však povedať, že sexuálne delikty boli medzi novomestskými príslušníkmi POHG pomerne rozšírené. Michal Stuparovič pred ostatnými členmi napríklad prehlásil, že do starobinca nebude chodiť len na zlato, ale taktiež *„bude jebávať“*

34 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), vyšetrovací zväzok Jozef Gašparík č. 4218. Písalo sa o transporte ďalších 775 osôb.

35 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu Samuela Glücka z 3. 9. 1946.

36 K starobincu bolo nutné pristaviť ďalšie drevené baraky, keďže v ňom istú dobu zadržovali až vyše 600 osôb. V jednej miestnosti sa tlačilo naraz 30 až 50 ľudí. Tamže. Zápisnica z výsluchu Adolfa Birmana z 5. 9. 1946.

37 Tamže. Zápisnica z výsluchu Adolfa Birmana z 5. 9. 1946.

38 AÚPN, vyšetrovací zväzok Jozef Gašparík č. 4218. O týchto „chúťkach“ obvineného sa dozvedáme aj z ďalších svedectiev. V súvislosti s prepadom a zaistením skrývajúcich sa Židov na kopanici Hrevúšová lekár Bruno Deutsch v zápisnici uviedol, že sa Gašparík pokúsil znásilniť Židovku Kláru Weissovú. Deutsch bol zaťom dr. Hubera. Tamže. Zápisnica z výsluchu Dr. Bruna Deutscha z 26. 8. 1946. Aj ďalší gardisti sa mali dopúšťať sexuálnych deliktov: *„Vlášek si počas cesty postavil proti sebe malo letú Evu Rothovú, ktorej dával cukríky a liehoviny. Potom tejto sľuboval, že ju do tábora neodovzdá, ale že si ju odvede späť do Nového Mesta n/Váh. Toto dievča si potom Vlášek posadil na kufrik proti sebe a napokon si nechal svoj pohlavný úd od nej chytať a obližovať.“* Dievča napokon skončilo v Osvienčime. Tamže. Zápisnica z výsluchu Edmunda Lövyho z 2. 9. 1946.

39 Tamže. Zápisnica z výsluchu Ľudmily Wolfovej z 30. 8. 1946.

židovky.⁴⁰ Proti správaniu Gašparíka a jeho kumpánov vyjadrili niektorí gardisti otvorený nesúhlas. Gardistu Leopolda Bajzu dal kvôli kritike Gašparík preložiť do Bratislavy.⁴¹

Pri pátraní po ukrývajúcich sa partizánoch a Židoch podnikal Gašparík „výjazdy“ aj do širšieho okolia podjavorinského kraja. Zväčša mu asistovali príslušníci POHG. Mnohí obyvatelia podjavorinských obcí židovským spoluobčanom pomáhali, jedným z nich bol aj obyvateľ Bziniec Daniel Rojko. Zaistili ho v súvislosti s pátracou protipartizánskou a protizidovskou akciou 23. septembra 1944. Počas domových prehliadok gardisti chytili 5 Židov, medzi inými napr. novomestského lekára MUDr. Adolfa Hubera.⁴² Na akcii bol prítomný veliteľ HG z neďalekej Lubiny Ján Bratranec. Gašparík Rojka vyzval, aby zaistených odviezol do Nového Mesta. Spočiatku sa vzpíeral, ale po ďalších vyhrážkach išiel hľadať vhodný povoz a čas úmyselne predĺžil tak, až sa zaisteným napokon podarilo utiecť, čo im s veľkou pravdepodobnosťou zachránilo život. Pred dom Martina Hrevuša, v ktorom sa Židia ukrývali, dal Gašparík postaviť guľomet. Počas tejto razie sa novomestský veliteľ POHG pokúsil znásilniť mladú židovku Kláru Weissovú, zámer mu však nevyšiel: „...potom sa ma pýtal, či by som nechcela ostať tu (na povale – pozn. aut.). Keď som mu odpovedala, že ano, s automatom v ruke ukázal na posteľ, aby som si tam lahla. Začala som ho prosiť, že je však ženatý, aby myslel na manželku, čo by táto v podobnej situácii robila a povedala som mu, že za takúto cenu tu ostať nechcem. Keď sme sa takto dohadovaly, zazneli zvonku výstrely. Gašparík snáď myslel, že na kopanicu prišli partizáni, preto išiel k oknu, čo som ja využila a vybehla som z povalu dolu na dvor“.⁴³ Pri odchode všetkým pohrozil, že ak sa všetci vo večerných hodinách nedostavia do Nového Mesta, tak dá všetkých Židov v meste postrieľať a nadával im

40 Tamže. Zápisnica z výsluchu Petra Záhna z 10. 10. 1946.

41 Slúžil v jazdeckých kasárňach. V januári 1945 sa do Nového Mesta vrátil. Tamže. Zápisnica z výsluchu Leopolda Bajzu z 10. 10. 1946.

42 MUDr. Adolf Huber (1869 – 1962) pochádzal z Damboříc, v roku 1933 sa usadil v NM n/V. V septembri 1944 pred prenasledovaním ušiel aj s rodinou do javorinských hôr k partizánskej skupine „Hurban“.

43 SNA, f. NS, mikrofílm A – 932. Zápisnica z výsluchu Kláry Grekovej z 3. 9. 1946. Počas hlavného pojednávania obvinenie Gašparík odmietal so slovami, že „nikdy som nebol človek nízkej kvality, vždy som sa riadil dobrou výchovou z domu.“

do „kopanických svíň“. Okrem Rojka bol zaistený i člen Revolučného národného výboru, učiteľ Ján Marták, avšak zakrátko ho prepustili.⁴⁴ Marták zaistených Židov pomáhal rozmiestniť po kopaniciach. Veliteľ POHG sa mu vyhrážal zastrelením.⁴⁵

Svoje skúsenosti s Jozefom Gašparíkom mal pedagóg a politik Andrej Žiak.⁴⁶ Stal sa predsedom Revolučného okresného národného výboru v NM a spolu s veliteľom novomestskej posádky Karolom Kristenom pripravoval obranu mesta pred príchodom nemeckých jednotiek. Pri prístupových cestách do mesta boli 30. augusta postavené barikády na niekoľko hodín.⁴⁷ Jeho vzťahy s okresným veliteľom HG Jozefom Červinkom boli na dobrej úrovni, sondoval „aké stanovisko zaujme on i členovia HG voči našej protinemeckej a protitisovskej akcii“.⁴⁸ Červinka upozornil na niektorých členov HG, medzi inými aj na Jozefa Gašparíka, ktorí stoja nekompromisne na nemeckej strane. Podľa jeho slov vyhotovil zoznam podozrivých osôb a poslal ho do Bratislavy. Žiak na slobode dlho nepobudol, Gašparík ho zaistil 11. septembra 1944. Ako vysvitlo z viacerých udaní, veliteľ si zo zaistených obyvateľov vytvoril výnosný podnik na obohacovanie. Žiakovi sľúbil, že ho prepustí po zložení kaucie 50 000 Ks. Napokon svoje rozhodnutie zmenil a prepustil ho až 10. októbra po obdržaní čiastky 5 000 Ks od Žiakovej manželky s tým, aby mu pomohol vyhľadať lacný prenájom bytu. Taktiež ho varoval pred ďalším angažovaním sa v odboji.⁴⁹ Peniaze Gašparík napokon vrátil, zároveň sa nasťahoval do prázdneho domu po židovskom obyvateľovi

44 SÚPKOVÁ, J. – MARTÁK, D.: *Podjavorinský kraj v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1989, s. 48.

45 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z vylúču Daniela Rojka zo 6. 4. 1946.

46 Andrej Žiak (1905 – 1989) – slovenský politik, poslanec Ústavodarného národného zhromaždenia za Demokratickú stranu, po februárovom prevrate v roku 1948 pôsobil v prokomunistickej Strane slovenskej obrody. Patril tiež k aktívnym odbojárrom v Novom Meste nad Váhom, kde sa stal predsedom Revolučného okresného národného výboru. O Žiakovej činnosti pozri viac PEŠEK, J.: Žiak Andrej, predstaviteľ Strany slovenskej obrody, laický funkcionár a. v. cirkvi na Slovensku. In: PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989*. Prešov 2003, s. 368 – 371.

47 LACKO, M.: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 2008, s. 98.

48 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z vylúču Andreja Žiaka z 5. 9. 1946.

49 Tamže.

Ernestovi Tyrolerovi, ktorý bol deportovaný spolu s manželkou Fridou do koncentračného tábora. Byť mu pomohol zohnať prepustený Žiak.

Gašparík a partizáni

Jozef Gašparík sa aktívne podieľal na zásahoch proti podjavorinskému a podbradlianskemu partizánskemu hnutiu a tento fakt tvoril podstatnú časť obžaloby. Partizáni v tomto regióne mali stabilnú podporu najmä v podhorských evanjelických obciach. S veliteľom Einsatzkommanda 13 SS-Obersturmführerom Tronnierom sa veliteľ POHG mal stretávať jedenkrát v týždni a „s týmto prejednával spoločne veci ohľadne boja proti partizánom“.⁵⁰

Dňa 29. septembra 1944 sa POHG Nové Mesto nad Váhom na čele so zbroj. Raffesbergom v počte približne 60 mužov vracal z prieskumu v oblasti Brezovej pod Bradlom a bol napadnutý partizánskou skupinou Jána Reptu pri obci Košariská (kopanica Hrodkári) z dvoch strán. Partizáni zastrelili 11 gardistov, 25 zajali a ďalší skončili so zraneniami, čo počty strát ešte zvýšilo.⁵¹ V potýčke padol i zbroj. Raffesberg.⁵² Hoci sa Gašparík na akcii nezúčastnil, v protiopatreniach bol veľmi snaživý. V noci na 30. septembra príslušníci POHG zaistili približne 100 občanov evanjelického vierovyznania a 25 Čechov. Ich zoznam poslal Gašparík na veliteľstvo do Bratislavy. Vyhrážal sa im, že dá všetkých postrieľať. Ešte pred zadržaním rukojemníkov malo niekoľko funkcionárov HG (Jozef Červinka, Štefan Vlášek, Pavel Holec, Tivadár Lieskovský, Štefan Geržo) stretnutie na okresnom veliteľstve. Tu sa radili, ktorých občanov dajú zaistiť.⁵³ Sám okresný náčelník hodnotil reakciu veliteľstva HG

50 Tamže. Zápisnica z výsluchu príslušníka POHG Františka Fialku z 19. 11. 1946.

51 K akcii pozri viac Štátny archív (ŠA) Bratislava, pobočka (p.) Trenčín, f. Okresný úrad (OÚ) Nové Mesto nad Váhom, škatuľa (šk.) 195, D1-951/1944, taktiež HRUBOŇ, A.: Hlinkova garda a partizáni. In: HRUBOŇ, A. – KRIŠTOFÍK, J. (zost.): *Partizáni a Slovensko*, s. 123. Mierne odlišné čísla sú v práci SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*, s. 430.

52 UHRIN, M. a kol.: *II. Slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika*. Banská Bystrica 2009, s. 138.

53 SNA, f. NS, mikrofílm A – 932. Zápisnica z výsluchu Štefana Gerža z 5. 9. 1946.

ako unáhlenú.⁵⁴ Gašparík si dal predvolať evanjelického kňaza Jána Martiša, pričom mu pohrozil, že za každého zajatého gardistu, ktorého partizáni neprepustia, zaplatí životom 20 civilistov. Cez deň Martiša so sebou gardisti vzali na vyjednávanie s „reptovcami“, pričom Gašparík pre istotu zostal vo Vrbovom.⁵⁵ Rozhovor s veliteľom Jánom Reptom viedli vodič autobusu Rudolf Turan a gardista Pavol Repa. Napokon sa podarilo obidvom stranám dohodnúť a rukojemníkov prepustili. Gašparík prejavil vdovám a sirotám zastrelených gardistov úctu tak, že usporiadal finančnú zbierku, na ktorej sa údajne malo vyzbierať až 200 000 Ks. Vdova po „kamarátovi“ Raffesbergovi mala byť odškodnená podielom v arizovanom obchode.⁵⁶

Novomestský POHG bol zapojený i do akcie v Bošáckej doline 20. októbra 1944. Proti partizánom, prevažne členom II. Stalinovej partizánskej brigády, nastúpil podľa nemeckých prameňov jeden prápor 708. Volksgrenadier division. Počet príslušníkov partizánskej brigády sa odhadoval na približne 500 mužov. Údaje o mŕtvych Nemcoch a partizánoch sa rozchádzajú, nemecké hlásenia udávajú 11 obetí z radov wehrmachtu, 2 z Einsatzkommanda 13 a od 40 do 50 zabitých na strane partizánov.⁵⁷ Podľa slov príslušníka POHG Františka Fialku požiadalo veliteľstvo gestapa Jozefa Gašparíka, aby poskytol nemeckej vojenskej výprave pomoc v sile aspoň jednej čaty. Medzi mužstvom sa plánovaná akcia nestretla s pochopením, pretože sa obávali boja, ale boli uistení,

54 KARLÍK, J.: Nové Mesto nad Váhom v rokoch 1939 – 1945. In: KARLÍK, J. (zost.): *Nové Mesto nad Váhom. Vlastivedná monografia mesta do roku 2009*. Nové Mesto nad Váhom 2010, s. 135.

55 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu Jána Martiša zo 4. 9. 1946.

56 Tamže. Denné hlásenie č. 24 zo 6. 10. 1944.

57 SUŠKO, L. (zost.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay. 2. Buch / 2. Kniha. Slovensko v jeseni 1944*, s. 302. Pozri taktiež PREČAN, V. (zost.): *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*. Bratislava 1971, s. 737. Partizánska kronika oddielu Hurban zaznamenala výrazne odlišné straty, podľa kronikára Antona Kamenického malo padnúť až 160 Nemcov. Tento údaj sa však javí značne nedôveryhodný vzhľadom k ostatným číslam padlých nemeckých vojakov, ktoré je možné overiť z ďalších zdrojov. Citované podľa SÚPKOVÁ, J. – MARTÁK, D.: *Podjavorinský kraj v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1989, s. 40.

že idú len „udržiavať poriadok“. Veliteľ určil tri ozbrojené družstvá vyzbrojené guľometmi, puškami a ručnými granátmi. Družstvá sa mali držať za nemeckými vojenskými jednotkami po oboch stranách cesty v neďalekom Zemianskom Podhradí a zabrániť prechodom civilných osôb. Velil im desiatnik Eugen Bazán. Gardisti použili lešť a vydávali sa za partizánov. V obci sa im na jednom povale podarilo dvoch partizánov zajať. Priviedli ich na nemecké veliteľstvo v hostinci Jána Kusendu, kde na zemi ležali ďalšie zaistené osoby. Na druhý deň Gašparík verejne pochválil gardistu Petra Kuceka, ktorý spomenutú lešť použil a ostatných príslušníkov nabádal k podobnej „šikovnosti“.⁵⁸

Ďalší ozbrojený stret medzi partizánmi a gardistami sa odohral neďaleko Bziniec pod Javorinou, v časti zvanej Vrzavka 2. decembra 1944. Skupina 36 gardistov pod vedením zbrojníka Štefana Ondrejčíku sa vybrala do Cetune za účelom prehliadky obyvateľov podozrivých zo spolupráce s partizánmi. Predtým (24. novembra) zaistili dvoch obyvateľov z Cetune – Juraja a Pavla Slávikovcov. Zisťovali podrobnosti o partizánoch z oddielu „Hurban“ na čele s lubinským rodákom Milošom Uhrom a informácie o sklade zbraní. Juraja po piatich dňoch väzby prepustili, ale Pavla si na výsluch naďalej ponechali, pričom ho viackrát bili. Ihneď informoval učiteľa Jána Martáka o tom, že gardisti vedia o ukrytých zbraniach.⁵⁹

Iniciatíva bola tentoraz v rukách Ondrejčíku. Gardisti nepátrali len po stopách partizánskej činnosti (cieľom akcie mala byť prezradená skrýša, v ktorej sa údajne nachádzali zbrane, v skutočnosti však išlo o dom miestneho obyvateľa Milana Potfaja), sústredili sa i na okrádanie kopaničiarov.⁶⁰ Región tvoril domáce prostredie partizánskej skupiny „Hurban“. Keď „Uhrovci“ dostali hlásenie od spojok, že v Cetune sa nachádzajú gardisti⁶¹ rozhodli sa, že im prichystajú prekvapenie.

58 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu príslušníka POHG Františka Fialku z 15. 6. 1946. Fialka pri akciách zároveň pôsobil ako tlmočník Nemcov.

59 Tamže. Zápisnica z výsluchu Juraja Slávika z 19. 11. 1946.

60 Milanovi Potfajovi gardisti odcudzili 1 900 Ks, prstene, náušnice, klobásu, mydlo, cigarety a ďalšie predmety dennej potreby.

61 Informáciu o ich postupe Uhrovi odovzdal partizán Pavel Bobačic. SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu Pavla Bobačica zo 14. 9. 1946.

Gardistov pri prehliadke „vyrušila“ strelba.⁶² Príslušníci POHG paľbu opätovovali a následne sa začali presúvať späť smerom k Bzinciam. V blízkosti kopanice U Gulánov boli prudkou strelbou zaskočení druhý raz a následne medzi Bzincami a Cetunou pri kopanici Vrzavka ich prekvapila paľba z troch strán, pričom boli 9 gardisti mŕtvi na mieste, 3 zranení a 20 skončili v zajatí.⁶³ O dva dni boli nájdené ďalšie dve mŕtvy zahrabané v štrku a ponechané len v spodnom prádle.⁶⁴ Tento útok znamenal pre odvádzaných občanov šťastný moment, pretože sa im podarilo zachrániť sa.⁶⁵

Gašparík sa o prestrelke zakrátko dozvedel. Ihneď sa pobral na nemecké veliteľstvo, kde žiadal, aby sa v prospech zajatých vyslala trestná jednotka. Nemci však túto akciu hodnotili ako nerozvážnosť spôsobenú POHG a s pomocou sa veľmi neponáhľali. Gašparík ďalej intervenoval u nemeckého veliteľa v Dolnom Srní. Bol rozhnevaný a prehlásil, že s Cetunou by bolo treba spraviť poriadok a najlepšie ju úplne „zarovnať so zemou“.⁶⁶

Hneď nasledujúci deň uskutočnili nemeckí vojaci v sile asi 120 mužov protiakciu o 4. hodine ráno s cieľom vypátrať partizánov. Ako spojky im asistovali gardisti František Gluch a Peter Kucek. Zaislili približne 100 mužov a odviekli ich do Nového Mesta na výsluch. Domov sa nevrátili Daniel Rojko (z internačného tábora v Seredi bol odvezený do Sachsenhausenu, odkiaľ sa vrátil až v júni 1945), Ján Marták a Ján

62 Podľa spomienok lekára oddielu Hurban Bedřicha Placáka strelba vznikla z neuváženej iniciatívy zástupcu Miloša Uhra – Antona Jakubíka. Táto akcia gardistov vyplašila a unáhľene sa začali presúvať späť. PLACÁK, B.: *Partyzáni bez legend. Život a boje partyzánske brigády na západnom Slovensku*. Praha 1992, s. 88.

63 ŠA Bratislava, p. Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom, šk. 197, č. 1142/44. Hlásenie okresného náčelníka o prepade gardistov zo 4. 12. 1944.

64 Tamže, číslo jednacie (č. j.) 296/44. Hlásenie žandárskej stanice v Horných Bzinciach Ústrední štátnej bezpečnosti z 5. 12. 1944. Zo zajatých gardistov boli podľa výpovede Pavla Bobačica ďalší traja zastrelení. SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu Pavla Bobačica zo 14. 9. 1946.

65 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu Milana Potfaja z 22. 8. 1946. Okrem Potfaja zaislili Daniela Rojka, Juraja Stacha a 70 ročnú matku partizána Milana Hanzlíka.

66 Tamže. Zápisnica z výsluchu Františka Fialku z 19. 11. 1946.

Slávik – Paták.⁶⁷ Prestrelka sa stala osudnou aj dvom mladým členom pohotovostnej jednotky Hlinkovej mládeže z Nového Mesta. Miestny vodca Hlinkovej mládeže (HM) Augustín Čongrády počas smútočného prejavu na pohrebe apeloval na Gašparíka, aby „*nedovolil nedospelej mládeži účasť na živote nebezpečných akciách, pri čom som poukázal na to, že verím, že táto moja prosba je prianím všetkých tu prítomných rodičov.*“⁶⁸ Čongrády mal kvôli tomuto prejavu problémy a bol predvolaný na „koberec“ na Hlavné veliteľstvo (HV) HM.

Ako si na razie do Cetune spomínal Jozef Gašparík? Spočiatku sa prirodzene necítil vinný a na nič sa v súvislosti s nimi „nevedel“ rozpamätať.⁶⁹ Pod vplyvom ďalších obvinení však postupne musel zaujať nejaké stanovisko. Azda najabsurdnejšie vyznelo jeho vyjadrenie, že miestna POHG nedostávala bojové rozkazy, pretože nebola bojovou jednotkou a na starosti mala len strážnu činnosť.⁷⁰ Argumentácia však vôbec neobstoí, keďže každý POHG bol de iure bojovou jednotkou, aj keď mal na starosti len strážnu službu. Rovnako POHG tvorili súčasť brannej moci SR.⁷¹ Akciu pri Brezovej Gašparík prezentoval ako podnik zbroj. Raffesberga. Taktiež tvrdil, že veliteľom POHG sa stal až po jeho smrti, túto verziu však počas vyšetrovania vyvrátil bývalý najvyšší veliteľ HG Otomar Kubala.⁷² Z viacerých svedectiev vyplýva, že Gašparík nemal

67 ŠA Bratislava, p. Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom, šk. 197, č. j. 296/44. Hlásenie žandárskej stanice v Horných Bzinciach Ústrední štátnej bezpečnosti z 5. 12. 1944, tiež SLÁMEČKA, L. – KRIŠTOFÍK, J.: *Pamätník českého a slovenského odboje 1939 – 1945*. Uherský Brod 2011, s. 17. Ján Slávik bol zastrelený na trenčianskej Brezine 13. decembra 1944.

68 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu Augustína Čongrádyho zo 17. 10. 1946.

69 Tamže. Zápisnica z výsluchu Jozefa Gašparíka z 28. 2. 1946.

70 Tamže. Zápisnica z výsluchu Jozefa Gašparíka z 8. 5. 1946.

71 Za bližšie informácie o POHG ďakujem Antonovi Hruboňovi.

72 Na margo akcie pri Brezovej Kubala poznamenal: „*Na každom mieste a v každom čase si uvedomujte, že ste na fronte. Či idete po ulici mesta, či si zasadnete do miestnosti, či ste v kasárňach, uvedomujte si, že všade po Vás pasie zradné oko nepriateľa. Příkladov už máme viac. Výkričníkom je nám prípad z Nového Mesta n/Váhom. Naši kamaráti tu padli za obeť zákerného nepriateľa, ktorý nepozná ohľadov a nemá citu... My musíme použiť všetkého možného zaistenia, aby sa nepriateľovi nepodaril boj proti nám. Keď sa dostanete do boja s ním, nemá to byť on, ktorý využíva vo svoj prospech prekvapenia... Uvedomujte si na*

veľkú autoritu pred svojou jednotkou. Všeobecne sa vedelo o jeho vzťahu k zaisteným ženám a medzi gardistami boli veliteľove „chúťky“ častou témou na rozhovor.⁷³

Za veľmi priťažujúcu okolnosť súd považoval Gašparíkovu prítomnosť pri poprave 8 partizánov na sklonku vojny 12. marca 1945. Poprava sa uskutočnila na príkaz veliteľa nemeckého SD Schonemanna, zúčastnil sa jej i veliteľ miestnej domobraneckej posádky Rudolf Šimovič.⁷⁴

Perzekúcie a obohacovanie

Novomestský POHG sa okrem protižidovských a protipartizánskych aktivít sústredil na perzekúcie občanov, ktorí sa netajili tým, že s režimom nesympatizujú. Voči niektorým uväzneným postupovali gardisti vo väzení brutálnym spôsobom, výnimkou neboli časté bitky. Zle zaobchádzali s partizánom Milanom Slávikom zo Bziniec. V septembri 1944 sa viezol na motorke spolu so sovietskym partizánom Andrejom Pančekom do Lubiny a dostal sa do prestrelky s nemeckým vojskom, ktoré tu prevádzalo očistovaciu akciu proti povstalcovi. Pančekom bol zabitý, Slávika postrelili a zajali.⁷⁵ Odviekli ho do Nového Mesta na veliteľstvo

každom mieste, čo by ste urobili, keby Vás zbojník prepadol“. HRUBOŇ, A.: Hlinkova garda a partizáni. In: HRUBOŇ, A. – KRIŠTOFÍK, J. (zost.): *Partizáni a Slovensko*, pozn. 78, s. 124. Kubala sa poznal s Gašparíkom osobne od roku 1942. Nové Mesto nad Váhom navštívil po akcii pri Brezovej i po prepade vo Vrzavke, neskrýval rozhorčenie a po toľkých stratách chcel dať novomestského veliteľa POHG preložiť. Podľa jeho verzie padla voľba na Gašparíka ako veliteľa z prostého dôvodu – bol totiž záložným dôstojníkom. SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu Otomara Kubalu z 9. 8. 1946.

73 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu zástupcu okresného veliteľa HG Jána Smolena z 8. 10. 1946.

74 Zastrelení boli Juraj Hrehuš, Pavel Kopún, Martin Hrehuš, Štefan Rojko, Matej Šidla, neznámy slovenský vojak a dvaja partizáni ruského pôvodu. Tamže. Rozsudok zo 4. 2. 1947.

75 GÁLIK, J.: *Odboj a oslobodenie Myjavy*. Myjava 1994, s. 87. O incidente sa písalo i v dennom hlásení: „Dňa 16. t.m. v obci Krajné, kde hneď v ranných hodinách Milán Slávik učiteľ z Horných Bziniec viezol na motorke ruského komisára. Nemecká hliadka komisára odstrelila, nakoľko sa pokúšal strieľať a Slávika zaistila. Pri vypočúvaní sa zistilo, že je hlavným organizátorom partizánov v tomto okolí.“ SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Denné hlásenie č. 7. z dňa 19. 9. 1944.

HG. Tu ho vypočúval Gašparík. K zaistenému sa podarilo dostať aj farárovi Martišovi s polievkou, keďže uväzneným poskytovali veľmi biednu stravu. Počas hlavného pojednávania vypovedal v prítomnosti Gašparíka, že „Slávik sedel na posteli, zodvihol hlavu, díval sa na mňa, ale ma nepoznával. Mal krvou podliate oči. Ja som na neho zavolať: Milan. On sa vyrovnával a potom ma spoznal. Bol môj žiak. Spýtal sa ma, že kde sa tu beriem. Spýtal som sa ho: nie si hladný? Smädný som, odpovedal, nedali mi nič a strašne ma bijú. Videl som, že sa veľmi ťažko pohybuje. Kto ťa bil, spýtal som sa. Povedal, že Gašparík ho sflaskal, ale vraj Vlášek ho strašne zbil. Potom sa napil z tej polievky, čo som mu priniesol. Milana Slávika preto tak strašne bili, lebo chceli z neho vytiahnuť s kým spolupracoval. Partizáni ma žiadali, aby som povedal Slávikovi, ak je možné ako človeku, aby všetko držal u seba. Tu išlo asi o 100 osôb, keby sa to prezradilo. Ja som to Slávikovi povedal a on mi povedal: Pán farár, čo by so mnou čo robili, ja to neprezradím, čo by ma aj rezali.“⁷⁶ Milan Slávik mal o podjavorinských partizánoch veľmi dobré informácie, ale napriek týraniu a bitke z neho gardisti nič nedostali. Neskôr bol prevezený do Ilavy, kde sa stretol s ďalším väzňom, už spomenutým Ivanom Hrušovským. Pred transportom do koncentračného tábora Dachau sa s ním prišiel rozlúčiť. Ak by neprežil, Hrušovský mal na kompetentných miestach povedať o tom, ako ho „Gašparík surovo zbil, plúval naňho a nadával mu tým najhnusnejším spôsobom. Okrem Gašparíka ho surovo bili najmä gardisti Vlášek a Holec. Títo sadisti mu spôsobili viaceré ťažšie poranenie, vyrazili zuby, kopali do ladveníc, takže močil krv, atď. Toto týranie a mučenie dialo sa za vedomia Gašparíkovho, ktorý ako veliteľ nikdy proti týmto zverstvám nezakročil, hoci o tom veľmi dobre vedel, lebo Milana Slávika každý deň za jeho väznenia na HG v N. Meste vyšetroval.“⁷⁷ Gašparík sa na týraní väzňov sám podieľal a podriadeným nechával úplne voľnú ruku. Milan Slávik sa síce dožil oslobodenia, ale na následky väznenia zomrel v máji 1945.

Keď sa Jozef Gašparík na základe udania dozvedel, že v Starej Turej sa skrýva partizán Ondrej Chorvát, dal rozkaz staroturianskemu gardistovi

76 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Stenografický zápis z hlavného pojednávania so svedkom Jánom Martišom.

77 Tamže. Zápisnica z vylúču Ivana Hrušovského z 8. 10. 1946.

Antonovi Horečnému, aby ho priviedol do Nového Mesta. Akciu mali prevádzať v súčinnosti s nemeckým SD. Horečný sa v tom čase (december 1944) zdržiaval v Novom Meste, pretože mal strach pred partizánmi.⁷⁸ Spolu s príslušníkmi gestapa sa 16. decembra ráno vybral vlakom do Starej Turej zatknúť Chorváta. Ich skupina pozostávala z 10 vojakov pracovnej služby, 3 gardistov (medzi nimi Selecký, Ignác Gombarčík a Ondrej Škriečka) a 2 Nemcov. Chorvát sa liečil zo zranení u svojho švagra, staroturianskeho učiteľa Stanislava Hlubockého. V tom čase sa tu okrem neho ukrýval americký letec James Kirchhoff. Oboch skupina zaistila a vzala do NM. Horečný sa snažil z výsluchu vykrútiť a absurdne tvrdil, že nevie, s akým poslaním išiel na Starú Turú. Avšak prikázal Hlubockému, aby sa do týždňa prihlásil, lebo inak bude jeho rodina vystrieľaná. Oboch zaistených priviedol na výsluch ku Gašparíkovi.⁷⁹ O týždeň bol zatknutý i Hlubocký. Všetci traja boli zastrelení na Brezine.

V súvislosti s prípadom Jozefa Gašparíka treba zvlášť spomenúť obohacovanie sa na úkor vyvezených Židov a s tým spojené bezbrehé úplatkárstvo, ktorým bola prerastená celá novomestská organizácia POHG. Ako už bolo vyššie spomenuté, novomestský veliteľ sa „nasťahoval“ do bytu vyvezeného žida Ernesta Tyrolera. S majetkom odhadovanej sumy asi 200 000 Ks naložil podľa svojich predstáv – po vojne sa jednotlivé kusy bytového zariadenia našli v rodičovskom dome v Pálde a na ďalších miestach jeho rodinných príslušníkov.⁸⁰

Gašparík sa stal v podstate neobmedzeným pánom nad životom a smrťou mnohých ľudí a toto postavenie dokonale využíval. Za prisľúbené intervencie v prospech uväznených si nechal štedro vyplácať obrovské sumy peňazí. Zväčša však len prevzal peniaze a iné cennosti a tým sa „starosť“ o zaistených skončila. Týkalo sa to najmä Židov. Tak napríklad Malvína Grosnerová odovzdala Gašparíkovi brilantový prsteň a iné zlaté predmety v celkovej sume asi 50 000 Ks. Mal pomôcť jej synovi Júliusovi

78 Staroturiansky vládny komisár Július Tomka v hlásení udával, že partizáni „*behali na autách hore dole po dedine a strielali do okien gardistu Antona Horečného*.“ ŠA Bratislava, f. OLS, Tnľud 64/47. Denné hlásenie č. 36 – súdny proces s Júliusom Tomkom.

79 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica z výsluchu Jozefa Gašparíka z 8. 5. 1946.

80 Tamže. Zápisnica z výsluchu Jána Ortónyho zo 4. 11. 1946.

Grosnerovi, ktorý pôsobil v hospodárskej sfére. Napriek tomu sa ocitol v transporte do Serede a neskôr zahynul v koncentračnom tábore.⁸¹ Odvádzaných Židov gardisti často upozornili, aby si nezabudli so sebou vziať všetky cennosti, pretože ich budú potrebovať. Neskôr v starobinci bolo upozornenie „pozmenené“ s tým, že všetci mali byť prehliadnutí, pretože neoprávnene ukrývajú zlato. Ak náhodou niekto nejakú cennosť ukryl, po objavení zväčša nasledovala bitka.⁸² Peniaze Gašparíkovi nosili príbuzní zaistených domov, kde ich obvykle preberala jeho manželka. Ďalším častým artiklom bola slivovica, hruškovica a rôzne iné destiláty. Úplatky v podobe vysokých finančných obnosov a naturálií sa objavujú v mnohých výpovediach. Podľa svedectva Viliama Abrahamoviča, ktorý za seba a snúbenicu „vyplatil“ 10 000 Ks a 100 dolárov, veliteľ POHG tvrdil, že *„aj ak majú výdavky s HG a že potrebujú peniaze.“*⁸³ Nádej na záchranu pre ľudí, ktorí nedisponovali cennosťami alebo finančnými prostriedkami, v podstate neexistovala. Z uvedených prípadov a výsluchov možno povedať, že novomestský veliteľ ponechal na slobode majetnejších Židov dovtedy, kým od nich mohol získavať peniaze a ďalšie cenné veci. Potom zväčša skončili vo väzení.

Pred súdom

Prípád Jozefa Gašparíka začal vyšetrovať 28. februára 1946 Okresný ľudový súd v Novom Meste nad Váhom. Keďže však išlo o pomerne významného činiteľa, prejavil oň záujem i Národný súd (NS), pred ktorý predstupovali zväčša len najvyšší predstavitelia Slovenského štátu. Pred NS sa „spis Gašparík“ ocitol 14. augusta 1946.⁸⁴ Svedkovia boli vypočúvaní bezpečnostnými orgánmi NB prevažne v NM, ale spolupráca prebiehala i s ďalšími stanicami NB. Ľudia sa na stanici spontánne prihlasovali a svedectvá o činnosti veliteľa POHG sa v krátkom časovom úseku rozhojnili. Následne svoje výpovede opakovali pred obžalobou NS, hoci viacerí z nich sa na pojednávanie nedostavili. Treba povedať, že okrem kompromitujúceho materiálu, ktorý Gašparíka obviňoval

81 Tamže. Zápisnica z výsluchu Emila Grosnera z 5. 9. 1946.

82 Tamže. Zápisnica z výsluchu Rozálie Weissovej z 29. 7. 1946.

83 Tamže. Zápisnica z výsluchu Viliama Abrahamoviča z 23. 10. 1946.

84 AÚPN, vyšetrovací zväzok Jozef Gašparík č. 4218.

zo zločinov a krádeží, sa hlásili i svedkovia, ktorým Gašparík rôznym spôsobom pomohol. Išlo o prípady zaistenia nemeckým vojskom, pričom veliteľ POHG napokon vymohol ich prepustenie. Intervencia v prospech Gašparíka prišla napríklad z miestneho národného výboru v Lubine od predsedu Jána Slávika. Spolu s ďalším Lubinčanom, neskorším pokladníkom MNV Václavom Duškom, bol zatknutý gestapom 20. januára 1945, avšak na príhovor Gašparíka sa oboch podarilo prepustiť.⁸⁵ Takmer všetkých zaistených však prepúšťal prevažne len prostredníctvom úplatkov. Obžaloba národného súdu bola spísaná 28. novembra 1946.

Jozef Gašparík si za svojho obhajcu zvolil advokáta JUDr. Rudolfa Hnilicu. Hlavné pojednávanie pred Národným súdom sa malo konať v dňoch 27. – 29. januára 1947. Obžaloba bola pridelená bývalému vojenskému prokurátorovi Antonovi Rašlovi. Na proces hľadel so značnou skepsou, keďže ho s Gašparíkom spájalo detstvo, pochádzali z rovnakej obce a boli spolužiaci. Túto skutočnosť sa podarilo vypátrať niektorým občanom z Myjavy, ktorí sa dostavili do Bratislavy k vedúcemu Úradu obžaloby dr. Riganovi s obavou, že proces by z vyššie uvedených dôvodov nemusel byť objektívny. Rašla po rokoch spomínal: *„Preto som Rigana požiadal, aby poveril zastupovaním obžaloby niekoho iného. Prichádzal však do úvahy iba on sám, a preto mi vysvetľoval, že by nebolo vhodné, aby na hlavnom pojednávaní vystupoval on ako evanjelik alebo dr. Gero ako Žid. Totiž obeťami Gašparíkových výčinov boli výlučne luteráni a Židia – a to by sa vraj mohlo považovať za zaujatosť obžaloby (je to príklad jeho taktnosti, o ktorej som sa už zmienil). Preto mi priamo prikázal, aby som na hlavnom pojednávaní zastupoval obžalobu ja.“*⁸⁶ Pred súdom malo vystúpiť 31 svedkov v priebehu troch dní.

Priebeh hlavného súdneho procesu v dňoch 27. – 29. januára 1947 mal ustálený priebeh charakteristický pre retribučné trestné konanie.⁸⁷ Gašparík sa vinným necítil a jeho obhajoba je poznačená sústavným

85 Opäť išlo o intervencie rodinných príslušníkov. SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Prehlásenie Jána Slávika a Václava Dušku z 24. 7. 1945.

86 RAŠLA, A. – ŽABKAY, E.: *Proces s dr. J. Tisom. Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkayho*. Bratislava 1990, s. 61.

87 Skladalo sa z týchto častí: 1. úvodná reč predsedu súdu, 2. reč obžalovaného, 3. dokazovanie, 4. tajná porada súdu, 4. vynesenie rozsudku.

klamstvom. Pred Národným súdom tvrdil, že do HG vstúpil v roku 1941, tento údaj pozmenil už druhý raz.⁸⁸ Do výcvikového tábora v Sennheime pre perspektívne kádre z radov HG sa podľa vlastných slov dostal na nátlak Otomara Kubalu. Lživých tvrdení postupne pribúdalo. Neudržateľná bola Gašparikova výpoveď o protipartizánskych výpravách. K prestrelke pri Cetune sa vyjadril napríklad tak, že išlo o partizánsky prepád jednotky POHG, ktorá práve vykonávala pochodové cvičenie.⁸⁹ Z jeho obhajoby taktiež vyplývalo, že Židom sa snažil pomáhať, čo predstavovalo úplný rozpor so všetkými ostatnými výpoveďami. Podiel viny poprel aj na zaistení občanov po prestrelke s „reptovcami“, pritom však vieme, že bol jeho hlavným organizátorom. Dokonca nepriznal ani to, že sa v rodine príbuzných našlo rozkradnuté bytové zariadenie z domu, v ktorom býval po deportovanom Ernestovi Tyrolerovi.

Zo všetkých výpovedí je možné usúdiť, že Jozef Gašparík sa chytal každej slamky, „o ničom nevedel, nikoho nezaistil, úplatky neprijímal“, pričom však klamal veľmi neobratným spôsobom. Počas vypočúvania svedkov vytrvalo popieral všetky výpovede. Odmietal zodpovednosť, ktorá vyplývala z jeho veliteľskej funkcie, za všetko vraj zodpovedal Rafflesberg a po jeho smrti koncom septembra 1944 všetku vinu kládol svojim podriadeným (Vlášek, Holec a ďalší). Hoci možno v tomto období pochybovať o objektívnosti retribučného súdnictva, v prípade Gašparíka súdne pojednávanie nemožno chápať ako nástroj povojnovej odplaty. Klamal tak nehanebne, že sa sám chytal do pasce vlastných výpovedí. Mnohé z činov možno klasifikovať ako krádeže, násilnosti a nekonečné lúpenie, išlo teda o skutkové podstaty obyčajných trestných činov. Pre istú predstavu – na hlavnom pojednávaní Gašparík potvrdil, že na HVHG odoslal 750 000 Ks! V prípade židovskej otázky musel v tom období novomestský veliteľ veľmi dobre vedieť, kde transporty končia. Napriek tomu Židov využíval len na vlastné obohacovanie a pokiaľ z nich nemal žiadny úžitok, posielal ich do tábora v Seredi. Predseda súdu sa v jednej chvíli počas ďalšieho zapierania obvineného neubránil poznámke: „*To vieme, vy ste nikdy nič nerobil.*“

88 Ako bolo spomenuté vyššie, do HG vstúpil 30. 11. 1939.

89 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Zápisnica o hlavnom pojednávaní Národného súdu proti obžalovanému Jozefovi Gašparíkovi z 27. 1. 1947.

Súdny proces s Jozefom Gašparíkom sledovali médiá veľmi pozorne. Rozhorčenie prítomných v súdnej sieni prenieslo na svoje stránky zväzové periodikum *Partizán*: „V žiadnom okrese okupovanej časti Slovenska nevyvíjala POHG takú intenzívnu činnosť ako v Novom Meste nad Váhom. Nikde nebola spolupráca s Nemcami tak tesná a iniciatívna ako práve tu, kde bol veliteľom a súčasne „boh“ bývalý Kubalov zástupca Jozef Gašparík. (...) Má natolko tvrdú pamäť, že aj prípady, ktoré sú jasné a dokázané, popiera, alebo – vari aby to nebolo všetko tak stereotypné, odpovedá, že sa na vec nepamätá. On sa nepamätá, on je nevinný, no zabúda, že sa na všetko pamätáme my, partizáni a ženy našich druhov, ktorým vyhasila život jeho zradcovská ruka. (...) Znásilňovanie žien, sústavné ožieranie sa, rozkazy potláčať a prenasledovať povstalcov, to sú details, nad ktorými sa Gašparík červená a prítomné obecenstvo s opovrhnutím sleduje jeho gangsterskú tvár.“⁹⁰

Gašparík bol obvinený z § 3 (zločin kolaborantstva), § 4 (zločin zrady na povstaní), keď „v jednom prípade napomáhal činnosti domácich zradcov, v 12 prípadoch organizoval a horlive vykonával perzekúciu demokratických a protifašistických osôb a organizácií, v 8 prípadoch sa ako príslušník fašistickej organizácie a za spolupráce s nemeckými okupantmi obohatil na úkor druhých občanov a v 14 prípadoch sa zúčastnil na úsilí fašistických okupantov a domácich zradcov v úmysle potlačiť Slovenské národné povstanie alebo znemožniť partizánsky boj, pričom spôsobil pri prenasledovaní účastníkov povstania a partizánskeho boja, udával alebo inak pomáhal okupačným vojskám a orgánom.“⁹¹ Odsúdený bol na trest smrti povrazom. Žiadosť o milosť až na jedného prísediaceho všetci odmietli. Gašparík sa chytil poslednej slamky, žiadosť o milosť adresoval prezidentovi Edvardovi Benešovi. Na rozdiel od procesu, v tomto prípade obvinený uznal, že sa dopustil ťažkých zločinov, avšak nezabudol dodať, že „som slabej povahy a že som vlastne bol v rukách nesvedomitých jednotlivcov nástrojom k páchaniu vecí, proti ktorým som sa ohradzoval,

90 Fašistický posluhovač a hromadný vrah partizánov Jozef Gašparík zodpovedá sa za svoje zločiny pred Národným súdom. In: *Partizán*, roč. 3, 1947, č. 5, s. 3.

91 SNA, f. NS, mikrofilm A – 932. Rozsudok Národného nad obžalovaným Jozefom Gašparíkom zo 4. 2. 1947.

ale podľahol som týmto“.⁹² K žiadosti sa pripojila manželka odsúdeného Margita v mene ich štvorročného syna. Zákon stanovoval lehotu na priznanie milosti na 2 dni. Keďže od prezidenta žiadosť nebola schválená, súd pristúpil k trestu, ktorý bol vykonaný 11. februára 1947 o 6:08. *Partizán* o rozsudku priniesol krátku správu. Nad „masovým vrahom podjavorinských partizánov“ tak konečne mala zvíťaziť spravodlivosť.⁹³

Činnosť veliteľa POHG Jozefa Gašparíka predstavuje veľmi smutnú kapitolu z dejín podjavorinského regiónu po potlačení Slovenského národného povstania. Hoci sme svedkami často paušalizujúcich tvrdení ohľadom pôsobenia HG a POHG na Slovensku, novomestský oddiel POHG skrycím názvom „Smrek“ sa podieľal na viacerých protižidovských a protipartizánskych raziách, pričom židovskú otázku využíval na vlastné obohacovanie a vyvezení Židia skončili zväčša v táboroch smrti. Prehnaná aktivita novomestských gardistov vo výpadoch proti partizánom však bola trňom v oku predstaviteľom štátnej správy i náčelníkovi štábu Hlavného veliteľstva HG Otomarovi Kubalovi. Dôvod bol veľmi jednoduchý – jednotka mala najvyšší počet padlých v celoslovenskom meradle.

Súdny proces s Júliusom Tomkom

Staroturiansky vládny komisár sa zo svojich činov zodpovedal v základnom vyšetrovacom procese pred okresným ľudovým súdom v Trenčíne 29. októbra 1947. Súdený bol na základe § 3 (trestný čin kolaborantstva), § 4 (zrada na povstaní) a § 5 (členstvo vo „fašistickej“ organizácii) podľa nariadenia 33/1945 Zb. n. SNR.⁹⁴ Práve zrada na povstaní sa považovala za obzvlášť ťažký zločin.⁹⁵

Július Tomka sa narodil 22. augusta 1899 v Dolnej Štubni (okres Turčiansky Svätý Martin) ako nemanželský syn Márie Tomkovej. Absolvoval gymnázium a získal učiteľskú spôsobilosť. Na Starú Turú prišiel v prvej polovici tridsiatych rokov minulého storočia, kde pôsobil

92 Tamže. Žiadosť o milosť zo 4. 2. 1947.

93 Trest smrti povrazom partizánskeho vrahovi Gašparíkovi z Nového Mesta nad Váhom. In: *Partizán*, roč. 3, 1947, č. 6, s. 4.

94 ŠA Bratislava, f. OLS Trenčín (TN), 64/47. Rozsudok z 29. 10. 1947.

95 RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha 2012, s. 328.

ako kantor a správca rímsko-katolíckej ľudovej školy. Do HSLS vstúpil v roku 1936. V období existencie Slovenského štátu sa stal vládny komisiárom obce, miestnym tajomníkom HSLS a funkciu miestneho veliteľa HG zastával od roku 1941. Po nočnom útoku partizánov na objekty obsadené nemeckým vojskom sa odsťahoval do Nového Mesta nad Váhom. Od 1. decembra 1944 až do apríla 1945 bol okresným predsedom strany. Podľa zápisnice NB⁹⁶ v Starej Turej z 20. júna 1945 ho zaistil 7. mája 1945 v Starej Turej vrchný strážmajster Rudolf Petrovič.⁹⁷ Do väzby okresného národného výboru sa dostal o deň neskôr. Počas prechodu frontu sa Tomka v obci nenachádzal. Krátko pred oslobodením Starej Turej, 5. apríla 1945, so svojím synom Ivanom odišiel do obce Slávnica na Považí. Jeho manželka Antónia (rod. Šmehilová) s dvoma dcérami pred prechodom frontu emigrovala pravdepodobne do Rakúska.⁹⁸ Deň pred zaistením sa do Starej Turej vrátil. Na obvineného bola uvalená predbežná väzba 12. júla 1945.⁹⁹ Prvé zápisnice a výpovede svedkov spisovali žandári od júna 1945.

Tomka bol súdený pre viaceré prečiny. Obžaloba ich zhrnula do troch hlavných bodov. Podľa prvého „*spôsobil druhému protiprávnu újmu pre jeho národnú resp. politickú príslušnosť a pre protifašistické presvedčenie.*“¹⁰⁰ Druhý bod sa sústredil na partizánsky odboj a jeho znemožnenie domácimi zradcami. Tretí predstavoval neoprávnené obohatenie sa na úkor iných občanov, pričom mal obvinený využiť svoje politické postavenie.

Prvý bod bol rozdelený na päť častí (a – e). V rámci prvej časti sa obžalovaný zodpovedal z obvinenia, že „*dňa 6. mája 1939 oznámil prípisom adresovaným Machovi a taktiež bývalému predsedovi vlády*

96 Nariadením Slovenskej národnej rady č. 6/1945 Zb. n. z 23. 2. 1945 boli rozpustené bezpečnostné zložky, teda štátna polícia a žandárstvo. Z oboch zložík bola nariadením č. 7/1945 Zb. n.. SNR vytvorená národná bezpečnosť (NB). Tamže, s. 314.

97 ŠA Bratislava, f. OLS TN, 64/47, č. j. 281/45. V ďalších zápisoch sa udáva ako deň zaistenia 17. apríl. Tento dátum bol potvrdený stanicou NB i v rozsudku.

98 Tamže. V decembri 1946 na ňu OLS vydal zatykač. Manžel o jej osude v čase väzby nemal žiadne informácie.

99 Tamže, č.j. 26/45.

100 Tamže, rozsudok z 29. 10. 1947.

Tukovi riaditeľa meštianskej školy Ondreja Marcinu, že dňa 3. mája rečnil pri príležitosti osláv Štefánikových v duchu československom a proti vtedajšiemu režimu a žiadal jeho potrestanie.¹⁰¹ Incident zaznamenávajú viaceré monografie, ktoré sa venujú miestnemu odboju.¹⁰² Marcina bol na základe udania preložený na meštiansku školu v Pezinku 9. mája 1939. Tomka priznal, že udanie naozaj podal. Ďalšia časť sa týkala politickej nespoľahlivosti staroturianskeho učiteľa Gustáva Haruštiaka (Haruštáka). Pôsobil v miestnej časti Starej Turej – časť Topolecká.¹⁰³ Haruštiaka označil za „zarytého argaláša“¹⁰⁴ a „v hádke v tunajšej drogérii sa vyjadril o Hlinkovej garde, ako o zbytočnej a nemožnej inštancii. Nevstupovanie evanjelikov do HG a HSLS je len jeho dielom.“¹⁰⁵ Ďalej sa mal vyjadriť, že do HG by sa aj prihlásil, ale len vtedy, ak by boli velitelia evanjelici a tých Tomka označil za „nám nepriateľskú spoločnosť.“¹⁰⁶ I v tomto bode sa vládny komisár cítil vinným.

S udavačstvom sa v obžalobe potýkal viackrát. Obchodníka zo Starej Turej Rudolfa Lukáča Tomka obvinil v prítomnosti nemeckého vojaka z toho, že predával partizánom tovar. Napokon síce nebol zadržaný, ale „intervencia“ vládneho komisára ho stála 25 kg cukru ako forma úplaty.¹⁰⁷ Na falošné udavačstvo dokonca Tomku upozorňovali nemeckí vojaci.¹⁰⁸ Neprijemným problémom sa stali (ne)intervencie v prospech zadržaných. Obvinenie zo susedných Dolných Bziniec sa týkalo učiteľa Milana Slávika,

101 Tamže. Predsedom vlády v tom čase nebol Vojtech Tuka, ale Jozef Tiso.

102 Pozri napr. HALAJ, D.: Protifašistický odboj a SNP. In: RAGAČ, R. – ZEMENE, M. R. a kol.: *Stará Turá – naše mesto*. Stará Turá 2010, s. 108; SÚPKOVÁ, J. – MARTÁK, D.: *Podjavorinský kraj v Slovenskom národnom povstaní*. Trenčín 1989, s. 15.

103 TOMISOVÁ, E.: *Zabudnuté osudy škôl Starej Turej*. Bratislava 2013, s. 57.

104 Pejoratívne označenie príslušníka agrárnej strany.

105 ŠA Bratislava, f. OLS TN, 64/47, č. j. 12/39. Opis udavačskej činnosti Júliusa Tomku z 12. 9. 1939.

106 Tamže, č.j. 12/39.

107 Tamže. Zápisnica spísaná dňa 16. 6. 1945 s obchodníkom Rudolfom Lukáčom.

108 Tomku mal údajne osloviť nemecký vojak nemecky: „*Vy pane komisár dajte si pozor s tým Vaším falošným oznamovaním, ktoré robíte u nášeho veliteľstva na mešť. škole na Vašich občanov, lebo keď Vás zatvoríme, povedie sa Vám hošie ako im! Upozornite tiež o tom i Vašu ženu!*“ Tamže, zápisnica spísaná s bývalým starostom Martinom Bunom a strážmajstrom Jozefom Mikoláškom 15. 6. 1945.

jedného z hlavných organizátorov Povstania v obci. Po prezradení v septembri 1944 bol odvečený do Trenčína, následne väzený v Ilave a Brne. Osud bol k nemu nemilosrdný, zahynul v koncentračnom tábore. Učiteľka Elena Kýšková žiadala jeho prepustenie práve prostredníctvom Júliusa Tomku. Kládli mu za vinu, že písomné prehlásenie, ktoré by Slávika oslobodilo, odmietal vydať a zdržiaval ho 5 mesiacov.¹⁰⁹ Tomka sa hájil tým, že prepustenie nebolo v jeho kompetencii, keďže sa prípad týkal obyvateľa Dolných Bziniec, inokedy sa vyhovárал na to, že sa musí poradiť s veliteľom POHG Jozefom Gašparíkom. Na hlavnom súdnom pojednávaní však uviedol, že žiadosti na prepustenie podpisoval v tom čase Gašparík.

Na vládneho komisára mal ťažké srdce Ján Nepomuk Wallo, bývalý významný mešťanosta, ktorý sa zaslúžil o vznik meštianskej školy a výstavbu železnice v Starej Turej. Pochádzal z československy orientovanej rodiny a k ľudáckemu režimu prejavoval rezervovaný postoj. Jeho vzťah k Tomkovi bol veľmi napätý. Kameňom úrazu sa stal spor po fúzii dvoch finančných inštitúcií v meste – Pomocnej pokladnice a Občianskeho úverného ústavu. Vládnemu komisárovi nebolo po chuti vymenovanie Walla za predsedu správnej rady zjednotenej inštitúcie. Kritizoval obsadenie celého výboru, keďže ho ministerstvo financií nekonzultovalo so stranou a „*sú tam ľudia, ktorí nikdy neboli naši a ani dnes nie sú.*“¹¹⁰ Wallo k Tomkovi zaujal negatívny vzťah aj vo svojich spomienkach: „*U nás bol komisárom katolícky učiteľ organista, človek bez citu a hanby, nemajúc ľudskosti, Josef (má byť Július – pozn. aut.) Tomka. Že som ako katolík nedržal s nimi, udávali ma tak, že som prekonal štyri procesy.*“¹¹¹ V tejto súvislosti treba poznamenať, že sympatie, resp. nesympatie obyvateľstva k vládnucej strane HSLS a jej predstaviteľom do veľkej miery ovplyvňovala konfesijná otázka. Napriek tomu, že bol Wallo katolík, k politike ľudákov sa vyjadroval veľmi kriticky. Súviselo to s jeho sympatiami k Československej republike, rodinnými väzbami

109 ŠA Bratislava, f. OES TN, 64/47, sťažnosť Adama Slávika adresovaná bezpečnostnému úradu v Novom Meste nad Váhom.

110 Tamže, č. j. 63 dôv./1944. List J. Tomku na generálny sekretariát v Bratislave vo veci fúzie peňažných ústavov.

111 WALLO, J. N.: *Spomienky*. Rukopis v archíve autora, s. 58.

s moravským Kroměřížom¹¹² a taktiež s váženým postavením, ktorému sa v obci dlhodobo tešil.

Nasledovala závažnejšia časť obžaloby, ktorá súvisela s partizánskym hnutím. Po vypuknutí Povstania sa v podjavorinskom kraji aktivizovalo partizánske hnutie a angažovaní predstavitelia miestnej HSĽS sa prestávali cítiť bezpečne. Začiatkom septembra sa vyskytli prvé incidenty.¹¹³ Na ich základe povolal Tomka do obce Stará Turá nemecké vojsko. Partizáni o sebe dali vedieť nočným prepados nemeckej posádky v troch objektoch 12. októbra 1944.¹¹⁴ V súvislosti s vyšetrovaním akcie Nemci upodozrievali miestnych obyvateľov, že podporujú partizánov a Tomka sa mal zúčastniť na „úsilí fašistických okupantov a domácich zradcov v úmysle znemožniť partizánsky boj.“¹¹⁵ Do väzby sa dostali riaditeľ meštianskej školy Branislav Lichardus s rodinou, školník Ján Mazák s dvomi synmi, učiteľka Emília Lysá, evanjelický kňaz Miloslav Bibza, so synom Branislavom a ďalší.¹¹⁶ Nemci v ten deň zatkli 14 osôb, ďalšie zaistenia nasledovali 24. októbra.¹¹⁷ Tomkovi sa v tomto bode vytýkalo, že obyvateľov udal

112 Wallova dcéra Miloslava si vzala za manžela československého vlastenca Antonína Rozsypala z Kroměříža. V roku 1941 sa stal členom miestnej odbojovej skupiny a v októbri bol zatknutý. Zahynul v decembri 1941 v koncentračnom tábore Mauthausen, keď sa zo zúfalstva vrhol na ostatné drôty napustené elektrinou. SPÁČIL, J.: *Památce Antonína Rozsypala*. Kroměříž 1946.

113 Išlo o vypočúvanie lubinského hájnika Cypriána Kušnieru a postrelenie podpredsedu MO HSĽS Jána Pavloviča zo Starej Turej. Pavlovič následkom zranenia podľahol v piešťanskej nemocnici. ŠA Bratislava, p. Trenčín, f. Okresný úrad Nové Mesto nad Váhom (OÚ NM), šk. 195, D1-951/1944. Situačné správy o udalostiach v okrese z 3. 10. 1944.

114 Útok sa vo svojich prácach venovali viacerí autori. K poslednému príspevku pozri napr. KRIŠTOFÍK, J.: *Prepad nemeckej posádky v Starej Turej 12. 10. 1944*. In: www.druhasvetova.sk, roč. 7, 2012, č. 2.

115 ŠA Bratislava, f. OLS TN, 64/47. Obžaloba okresného ľudového súdu v Novom Meste nad Váhom z 10. 12. 1946.

116 Obyvateľstvo ťažko nieslo najmä uväznenie farára Bibzu, keďže „je cirkev bez duchovného a nemá kto vykonávať cirkevné obrady a duchovnú prácu u cirkevníkov“. ŠA Bratislava, p. Trenčín, f. OÚ NM, šk. 198, 198/1944 prez.

117 Tamže, 188/1944 prez. Správa obecného notára v Starej Turej okresnému náčelníkovi v Novom Meste nad Váhom. V druhom slede bol zatknutý i Ján Nepomuk Wallo s manželkou. Spomienky na väzbu sa zachovali v jeho unikátnych zápiskoch: „Aby sa ma mohli striasť, bol som udaný Nemcom ako

spolu so svojou manželkou Antóniou. Zaistených občanov odvážali na nákladnom aute. Syn riaditeľa meštianky, Branislav Lichardus mladší, v súvislosti s Tomkom na tento deň spomínal: „*A potom sa niečo stalo, čo sa už asi neobjasní. Naša malá kolóna zastala pri katolíckej ľudovej škole a veliaci dôstojník sa do nej odobral. Riaditeľom školy bol pán Július Tomka, ktorý súčasne pôsobil ako vládny komisár a veliteľ Hlinkovej gardy. S mojim otcom sa politicky nikdy nepohodli, ale ako kolegovia, učitelia, riešievali spolu výchovné a pedagogické problémy. Pred katolíckou školou sme stáli možno hodinu. Potom sa veliaci dôstojník vrátil a kolóna sa už bez zastávky presunula na Myjavu (...) Ako v ten deň po našom zatknutí prebiehal v katolíckej škole rozhovor medzi Tomkom a esesákom? Aké boli argumenty, za čo a či vôbec sa vtedy rozhodlo, že to zlovestné nariadenie, na ktorom sme pri transporte sedeli (išlo o krompáče a lopaty – pozn. aut.), sa nakoniec nepoužije? To všetko, a možno i viac, je nezodpovedané. 'Aj kričali na seba', povedala mi po päťdesiatich rokoch telefonicky jedna z Tomkoviev dcér, dnes už nebohá, Anička, ktorá bola vydatá v USA...*“¹¹⁸ V tejto súvislosti treba poznamenať, že v spomienkach Lichardusa sa Tomka ako potenciálny udavač neuvádza. Vládnemu komisárovi mal priťažičť i fakt, že počas nemeckej okupácie často Nemcov „častoval.“ V tomto prípade sa však bránil tým, že hostil veliteľa gestapa a šoféra, ale len preto, aby mohol zaisteným pomôcť a tým pádom, „že som napr. uvedenú Lysú vyslobodil jedine tým, že som pomocou liehovín získal pre ňu protekciu u uvedeného veliteľa.“¹¹⁹ Tieto intervencie boli spojené s preberaním finančných úplatkov¹²⁰, ale i „donášskou rôznych potravín ako masla, vajec, cukru

nespolahlivý a 25. októbra aj s manželkou odvedený do väzby do Senice. Čakali sme vyšetrovanie, ale žiadne neprišlo, tak nás držali až do 10. novembra, keď nás tým pomerkovaním pustili, že žiaden priestupok na nás nenašli. Ťažké časy to boli pre nás, já už 75 ročný a moja 69 ročná. Ináč sme mali pokoj, len strava bola veľmi mizerná. Šťastie, že to dlho netrvalo, ináč by to človek životom bol zaplatil.“ WALLO, J. N.: *Spomienky*, s. 60. Na hlavnom súdnom pojednávaní Wallo tvrdil, že boli zadržaní až do 15. novembra.

118 LICHARDUS, B.: 12. október 1944. Kópia rukopisu v archíve autora, s. 2.

119 ŠA Bratislava, f. OLS TN, 64/47, č. j. 37/45. Zápisnica z vypočúvania Júliusa Tomku z 29. 11. 1945.

120 Napr. od manželky ďalšieho zaisteného, Františka Součka, mal Tomka prevziať 2 000 Ks a od Boženy Sabovej dokonca 5 000 Ks.

a pod. do kuchyne pí. Tomkovej.“¹²¹ Tomka sa bránil tým, že tieto dary využíval na pohostenie Nemcov a že ich bolo nutné takýmto prijateľným spôsobom korumpovať. Peňažné prostriedky vraj od nikoho nežiadal, čo mu však evidentne nebránilo si ich ponechať.¹²²

Príbuzní zaistených boli presvedčení, že uväznenie nariadil Tomka. Do väzby sa dostali aj občania českej národnosti – holič František Smejkal a fotografista František Lukeš. Po návrate zo Senice dal Smejkal obvinenému úplatok 5 000 Ks od Boženy Sabovej, na základe ktorého mal odvolať udanie miestnej HG proti Sabovej a jej manželovi. Tých potom Nemci zo Senice prepustili. Tomkovi Smejkalova výpoveď opäť priťažila. Uviedol totiž, že „všeobecne známo bolo o obvinenom, že za peniaze aj potvrdenia od HG dával v prospech prenasledovaných alebo internovaných osôb aj sám intervenoval.“¹²³

Tomka si svoje povinnosti vyplývajúce z úradu riešil naozaj svedomito. V hláseniach zo septembra a októbra podrobne informuje o partizánskych „návštevách“ Starej Turej i o konfesionalnej otázke v pomere k partizánskému hnutiu.¹²⁴ V tomto prípade mu veľmi priťažilo

121 ŠA Bratislava, f. OLS TN, 64/47, č. j. 281/45. Správa o zaistení J. Tomku z 20. 6. 1945.

122 Na hlavnom pojednávaní uviedol, že finančné prostriedky od Sabovcov dal „nejakému nemeckému fiškálovi, ktorý bol predsedom DP a 1 000 Ks som dal nejakému šoférovi, ktorý nás viezol.“ Zápisnica z hlavného pojednávania 29. 10. 1947. Ďalšiu finančnú čiastku 2 000 Ks, ktorá mala slúžiť v prospech zaisteného Ondreja Lániho, si už však ponechal.

123 ŠA Bratislava, f. OLS TN, 64/47, č. j. 37/45. Zápisnica spísaná s Františkom Smejkalom na Starej Turej 18. 3. 1946. Počas hlavného procesu Smejkal citoval osvedčenie pre manželov Sabovcov: „Veliteľstvo HG v Starej Turej odvoláva týmto udania, ktoré boli učinené na Boženu Sabovú a Jozefa Sabu, nakoľko sa tieto zakladajú na mylných informáciách a nesprávnych údajoch. A že zaistení sú spoľahliví a Slovenskému štátu verní.“ Tamže. Zápisnica z hlavného pojednávania 29. 10. 1947.

124 Partizáni „chodia denne na motorových kolách i autákoch hore dolu po dedine ozbrojení opakovacími pištoľmi a navešaní granátmi. Partizáni, ktorých 80% je z Lubinej a ostatní sú Rusi, ktorí dobre vedia česky, prídu si aj na trh, nakúpiť čo potrebujú. Kde tu sa vyhrážajú kde komu, takže obyvateľstvo je krajne napjaté a bojí sa.“ Tamže. Hlásenie Júliusa Tomku o situácii v Starej Turej okresnému veliteľovi HG z 8. 9. 1944.

denné hlásenie z 18. októbra, v ktorom si do obce vyžiadal nemecké vojsko.¹²⁵

Zvlášť závažné obvinenie vzniesla Bohuslava Hlubocká, manželka zavraždeného učiteľa Stanislava Hlubockého. Vo svojom dome totiž ukrýval amerického letca Jamesa Morse Kirchhoffa a zo zranení sa u švagra liečil taktiež Ondrej Chorvát, ktorý sa aktívne zúčastnil SNP, pôsobil v partizánskom oddiele Alexeja Semionoviča Jegorova.¹²⁶ Po potlačení Povstania v horách ochorel a Hlubockému sa podarilo dostať ho domov. Na Starú Turú sa vrátil 10. decembra 1944.¹²⁷ Gestapo spolu s príslušníkmi HG Chorváta a Kirchhoffa odvlieklo do Nového Mesta nad Váhom 16. decembra. Tomka sa vyjadril, že rozkaz na zatýkanie vydal novomestský veliteľ POHG Jozef Gašparík agilnému gardistovi Antonovi Horečnému. Presne o týždeň osud dostihol i Stanislava.¹²⁸ Ondrej Chorvát a Stanislav Hlubocký boli odsúdení na trest smrti 29. 12. 1944. Rozsudok bol ihneď vykonaný na trenčianskej Brezine.¹²⁹

Hlubocká Tomku obvinila z toho, že sa podieľal na udaní a uväznení jej manžela na popud „dvoranky“ Márie Heldesovej, ktorá chodila donášať Tomkovi. Podľa jej výpovede pred obžalobcom OLS Dr. Tomáškom nemal Hlubocký s vládnyim komisárom zlé vzťahy, to však už neplatilo o jeho švagrovi. O Chorvátovi sa mal vyjadriť, že bol „gauner“ a jeho smrť neľutuje. Nečudo, medzi oboma vládlo napätie pre rozdielne politické

125 SNA, f. 604, 604 – 54 – 5, č. 23/1944 prez. Hlásenie staroturianskeho vládneho komisára Júliusa Tomku zo 16. 10. 1944.

126 SLEZÁČKOVÁ, J.: *Z kroniky staroturianskej rodiny Hlubockých. Spomienky, svedectvá – čriepky*. Stará Turá 2013, s. 20.

127 Kronika obce Stará Turá, s. 186.

128 O pobyte Hlubockého a Chorváta vo väzení pozri viac SLEZÁČKOVÁ, J.: *Z kroniky staroturianskej rodiny Hlubockých*, s. 21 – 29.

129 O ich smrti informovalo oznámenie, ktoré bolo vytlačené v ten istý deň. Píše sa v ňom, že „menovaní zločinci sú vinní, že podporovali nepriateľa. Ukrývali dlhšiu dobu parašutistu, ktorý bol dosadený na Slovensko na vykonávanie sabotážnych činov a zaopatrili ho civilnými šatmi, hoci vedeli o osobe a jej zločineckom príkaze. Páchatelia vedome podporovali ozbrojeného nepriateľa Slovenského štátu a tým ohrozovali bezpečnosť štátu a nemecko-slovenské spojenectvo“. V tejto súvislosti je zaujímavé, že obecný notár o smrti Hlubockého a Chorváta nevedel ešte ani deň po vykonaní rozsudku. ŠA Bratislava, p. Trenčín, f. OÚ NM, šk. 198, 198/1944 prez.

názory.¹³⁰ Jednoznačný podiel Tomku na udaní sa však nepodarilo preukázať.

Bývalý vládny komisár bol 18. marca 1946 eskortovaný na Starú Turú, kde sa uskutočnila konfrontácia so svedkami Bohuslavou Hlubockou, Františkom Smejkalom a ďalšími. Obžalobca v decembri 1946 navrhol odoprieť stíhanie Tomku pre trestný čin zrady na Povstaní (§ 4), pretože *„usvedčovatelka kladie vinu viac spolupáchateľom, pričom úkony jednotlivých, ňou podozrievaných osôb nevie ani sama presne vymedziť, tým menej dokázať, nasvedčuje tomu, že je v presnom označení činnosti a viny toho-ktorého oznámeného sama na pochybách.“*¹³¹ Tento návrh v konečnom dôsledku nebol akceptovaný pre iné prečiny.

V prospech Júliusa Tomku prišlo na okresný súd viacero listov. Advokát židovského pôvodu Karol Gelei pracoval vo firme Angora v Starej Turej od roku 1943.¹³² Vypovedal, že po obsadení mestečka nemeckým vojskom sa situácia zdramatizovala a Tomka zatajil židovské rodiny, ktoré sa v tom čase v obci zdržiavali. Boli varované aj pred nemeckou raziou a vládny komisár sa mal taktiež za Židov prihovoriť u okresného náčelníka Starinského.¹³³ Ďalší list pochádzal od bývalého židovského obvodného lekára Ignáca Kaisera. Uviedol v ňom, že veliteľ HG sa postaral o to, aby nebol spolu s manželkou deportovaný, čo mu nepochybne zachránilo život.¹³⁴ V podobnom duchu intervenovala v prospech obžalovaného Marta Vajdičková, manželka väzneného evanjelického farára Ľudovíta Vajdičku z Lubiny. Ten bol odvedený 30. októbra 1944 do zaisťovacieho tábora v Senici. Vajdičková napísala žiadosť o prepustenie, na ktorú vládny komisár pripísal odporúčanie a vždy ju *„ochotne prijal a ukázal*

130 ŠA Bratislava, f. OLS TN, 64/47. Zápisnica spísaná so Stanislavou Hlubockou 18. 3. 1946.

131 Tamže. Obžalobca OLS Tomáška okresnému ľudovému súdu v trestnej veci proti Júliusovi Tomkovi 10. 12. 1946.

132 Treba poznamenať, že takmer všetci Židia boli v apríli 1942 z obce vyvezení. ŠA Bratislava, p. Trenčín, f. Notársky úrad Stará Turá, šk. 8. Zoznam Židov na vysťahovanie zo Starej Turej. Meno Karola Geleia sa na uvedenom zozname nenachádza. Pravdepodobne do Starej Turej prišiel v priebehu roka 1943.

133 ŠA Bratislava, f. OLS Trenčín, 64/47. List Karola Geleia okresnému súdu z dňa 18. 10. 1947.

134 Tamže. List Ignáca Kaisera okresnému súdu zo 17. 11. 1947.

*dobrá vôľu pomôcť.*¹³⁵ Hoci tieto listy neriešili skutkovú podstatu činov, za ktoré bol obžalovaný súdený, v konečnom dôsledku mu trest zmiernili.

Počas väzby Tomka viackrát žiadal súd o dočasné prepustenie na slobodu, pretože chcel usporiadať majetkové pomery svojej matky. Súd jeho žiadosti vyhovel a 11. marca 1947 ho prepustil pod podmienkou, že sa bude trikrát v týždni hlásiť na stanici NB alebo OES v Novom Meste nad Váhom. Tomka priepustku využil na rekonvalescenciu (trpel žalúdočnými problémami) v kúpeľoch na Sliači, kde pobudol niekoľko mesiacov.¹³⁶

Do priebehu procesu sa pokúsili zasiahnuť komunisti a partizáni, pretože sa cítili byť neprávnym obchádzanými. Pred pojednávaním vo februári 1947 sa na súd dostavili tajomník KSS Štefan Pavlík a predseda okresnej odbočky SSP Alojz Dragoun. Vzniesli námietku, „*že prísediaci z Komunistickej strany a zo strany Partizánov sú zámerne opomínaní a nie sú volaní ako prísediaci k povolávaniu.*“¹³⁷ Predseda senátu Pavel Pobežal v obave, že by mohlo dôjsť k neprístojnostiam, súdne pojednávanie odložil na neurčito.

K ďalším obvineniam patrilo napríklad to, že odcudzil židovským spoluobčanom „čo sa dalo“ a arizoval bytové zariadenie. Zaistenie hnuťelného majetku Židov sa uskutočnilo 9. apríla 1942 za účasti vládneho komisára, veliteľa žandárskej stanice a členov HG.¹³⁸ Verejná dražba prebiehala v lete a medzi obyvateľmi Starej Turej vzbudila živý záujem. Veliteľ HG kúpil bytové zariadenie a jedálenský servis. V tomto prípade sa Tomka zachoval v duchu platných predpisov a nelíšil sa od ostatných občanov.

Hlavný súdny proces sa uskutočnil 29. októbra 1947. Z predvolaných svedkov sa viacerí nedostavili. Tomka bol obvinený z § 3, 4, 5 nar. č. 33/1945 Zb. Súd ho odsúdil na 8 rokov straty slobody, z toho „3 roky v trestnici a 5 v pracovnom tábore.“¹³⁹ Trest si odpykal vo väznici v Leopoldove.

135 Tamže. List Marty Vajdičkovej okresnému ľudovému súdu zo 14. 2. 1947.

136 O svojom rozhodnutí informoval OES 13. 3. 1947 a v júli toho roku sa tam ešte stále zdržiaval.

137 ŠA Bratislava, f. OES TN, 64/47. Zápisnica z 19. 2. 1947.

138 ŠA Bratislava, p. Trenčín, f. Notársky úrad Stará Turá, šk. 8. Zaistenie hnuťelnosti Židov a židovských združení.

139 ŠA Bratislava, f. OES Trenčín, 64/47. Rozsudok z 29. 10. 1947.

V rozsudku sa využila možnosť zmiernenia trestu podľa § 6 nariadenia SNR č. 33/45, ktorý znel takto: „Ak páchatel svojou neskoršou činnosťou, najmä účasťou na povstaní, významne sa zaslúžil o protifašistický odboj alebo o záchranu slovenských životov, možno trest smrti premeniť na trest na slobode do 30 rokov alebo v mimoriadnych prípadoch uložiť tresty vedľajšie ako tresty hlavné, prípadne aj páchatela oslobodiť.“¹⁴⁰ Bolo to najmä vďaka tomu, že pomáhal niektorým zaisteným osobám.

Július Tomka nepatrí k „veľkým rybám“ ako veliteľ POHG v NM Jozef Gašparík. Jeho osobnosť ešte i dnes vyvoláva rozporuplné reakcie v obyvateľoch Starej Turej, hoci podľa niektorých ponechával vývoju situácie v obci relatívne voľnosť: „Väčšina sa zhodla na tom, že Tomka vlastne ani nebol profašisticky orientovaný. Báľ sa nemeckých vyhrážok a tak len ticho prikyvoval ich rozhodnutiam. Súdruh Valenta a Gavač sa však zhodli na tom, že Tomka sa dal neraz i počuť a ak to bolo len trochu možné, zastával sa prenasledovaných i nevinných staroturanských obyvateľov. Partizánom síce nepomáhal, ale tí mu boli povďační aj za to, že i keď o nich vedel, nezradil ich a vôbec sa o nich radšej ani nezaujímal.“¹⁴¹

Na Tomku má dodnes dobré spomienky Emil Herák zo Starej Turej, ktorý sa s ním po vojne stretol. Boli spolu v čulom korešpondenčnom styku. Po osobnom stretnutí mu Emil Herák v roku 1970 napísal: „Vážení pán Tomka, bol som rád, že sme si zase mohli pohovoriť, bol som milo prekvapený za milé prijatie a zdôrazňujem znovu, že si vážim tých ťažkých čias pre nás a našich ľudí, v ktorých ste vedeli čeliť s ľudským citom našej ťažkej situácii v rokoch vojny a rasistického vyhladzovania označených ľudí. Náš prípad je spomienkou na človeka ľudskosti a som rád, že to môžem potvrdiť a mohol som sa poďakovať.“¹⁴² Ako vyplynulo z rozhovoru autora štúdie s pánom Herákom, Nemci chceli rómskych obyvateľov zo Starej Turej deportovať. Tomka u Nemcov intervenoval, pretože sa podieľali

140 MASKAL, R.: *Ľudové súdnictvo na Slovensku po 2. svetovej vojne a proces s nilašmi na Okresnom ľudovom súde v Košiciach*. In: http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2006/diskusie_maskal.html

141 VRKOČOVÁ, J.: *Hospodársko-technické a materiálne vybavenie partizánskej skupiny kpt. Miloša Uhra*. Diplomová práca, 1983, s. 57 – 58.

142 List Emila Heráka Júliusovi Tomkovi zo 16. 6. 1970. Kópia v archíve autora.

na stavebných prácach a o robotníkov nechcel v žiadnom prípade prísť. Týmto spôsobom sa podarilo mnohých na svojich miestach ponechať.¹⁴³

143 Rozhovor s Emilom Herákom, 12. 1. 2012. Archív autora.

BEZPEČNOSTNÝ APARÁT

Zabezpečiť bezpečnosť Slovenska. VI. odbor Povereníctva vnútra¹

Matej Medvecký

Spravodajsko-bezpečnostný odbor Povereníctva zohral v povojnových slovenských dejinách dôležitú úlohu. Jeho pracovníci sa v istom momente stali eskalátorom vnútropolitického diania. Oficiálne deklarované úlohy sa však pochopiteľne líšili od niektorých, ktoré boli uskutočňované v praxi. Úrad dostal do vienka dôležité kompetencie: stal sa oficiálnou spravodajskou a štátnobezpečnostnou službou na povojnovom Slovensku. Toto konštatovanie síce postupnou centralizáciou, najmä od roku 1946, stráca na pravdivosti. Najdôležitejšie úlohy odboru sumarizoval bývalý šéf VII. odboru Rudolf Viktorín počas jedného zo svojich výsluchov:² pre rok 1945 to bolo začatie preverovania príslušníkov Národnej bezpečnosti, zaisťovanie Nemcov a Maďarov na území Slovenska, zaisťovanie osôb označených za kolaborantov, vyhostovanie horthyovcov a nylašov do Maďarska, sústreďovanie Nemcov do táborov a naštartovanie politického spravodajstva. V roku 1946 sa ako najdôležitejšie úlohy uskutočňovali registrácia a šetrenie činnosti Nemcov a Maďarov na Slovensku v rokoch 1938 – 1945, začatie ľudového (retribučného) súdnictva, vybudovanie obrannej jednotky, ktorá mala chrániť hranice pred lúpežnými bandami z Maďarska,³ spracúvanie agendy vydávania štátnej spoľahlivosti,

- 1 Predkladaná štúdia pochopiteľne vychádza z mojej knihy MEDVECKÝ, M.: *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 2011. Rád by som však zhutnil niektoré pohľady a obohatil ich aj o zopár názorov pamätníka, s ktorým som na tieto témy rozprával. Označenie VI. odbor v názve tejto štúdie používam len ako zjednodušenie, pretože nie je adekvátne v názve štúdie zachytiť všetky organizačné metamorfózy tohto úradu.
- 2 Viktorín, ale aj mnohí ďalší bývalí príslušníci Štátnej bezpečnosti (ŠtB), sami skončili začiatkom 50. rokov minulého storočia vo väzení a boli odsúdení v roku 1953 v rámci skupiny Oskar Valášek a spol. na dlhoročné tresty. Pozri: PEŠEK, J.: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*, strana (s.) 98 – 100.
- 3 Zrejme ide o Pohotovostný oddiel Národnej bezpečnosti (NB) Lučenec.

príprava procesov proti vedúcim predstaviteľom Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945, boj proti zahraničným diverzantom a špiónom (z Maďarska, Poľska a Rakúska), riadený odchod repatriantov, riadený odchod Židov z Poľska, Rumunska a Maďarska,⁴ preverovanie štátnych a verejných zamestnancov, sledovanie Demokratickej strany (DS) a jej činnosti, sledovanie bývalých prominentov, resp. inak zaujímavých členov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ), preverovanie vysokoškolákov. Na rok 1947 uviedol Viktorín ako najaktuálnejšie úlohy (proti)banderovskú akciu, dokončenie ľudového súdnictva, odhaľovanie zahraničných špiónov, zákroky proti činnosti Demokratickej strany, súpis utečencov zo ZSSR a ich odsun do Prahy, poprava Tisa, prepady maďarských bánd, výmena obyvateľstva s Maďarskom, odsun Nemcov a likvidácia protizhídovských demonštrácií.⁵ Po roku 1948 sa už úlohy samozrejme prispôbili charakteru budovania totalitného komunistického režimu.

Aj keď neskorší vývoj štátnej bezpečnosti prispel k splývaniu či znejasneniu oboch termínov, v tomto období sa ešte kládol dôraz na rozdiel medzi (politickým) spravodajstvom a štátnou bezpečnosťou. Rozdiel medzi oboma typmi činnosti je jednoduchý – kým spravodajská činnosť sa koncentruje na získavanie poznatkov, v prípade štátnebezpečnostnej činnosti môžeme hovoriť o výkonne činnosti polície v oblasti trestných činov proti štátu, ktoré boli zvyčajne zadefinované buď špeciálnym zákonom (napr. zákon o ochrane republiky), alebo ustanoveniami trestného zákona. Na povojnovom Slovensku sa používali najprv zákon číslo (č.) 320/1940 Sl. z., neskôr v rámci zjednocovania právneho systému oboch častí republík prišlo k návratu k zákonu č. 50/1923. Civilná (na rozdiel od vojenskej) spravodajská služba (zameraná dovnútra štátu) na Slovensku (ale aj v celoštátnom merítku) sa rozdeľovala podľa úloh na tri základné druhy – politické, obranné a hospodárske. Toto rozdelenie

4 Poverenie vnútra na základe rozhodnutia povereníka Ferjenčika umožňovalo Židom, ktorí sa chceli vysťahovať do Palestíny, prechod cez Slovensko a opustenie nášho územia cez železničný priechod Devínska Nová Ves smerom do Rakúska už od roku 1946.

5 Archív bezpečnostných zložiek Českej republiky (ABS), ZV-113, podzväzok Rudolf Viktorín. Zápis o výpovedi sepsaný dnešního dne s Viktorínom Rudolfem, 22. 1. 1952.

platilo pre Povereníctvo v Bratislave aj pre regióny. Pracovníci, ktorí pracovali v tej-ktorej oblasti, spracovávali jednotlivé problematiky, ktoré môžeme nájsť už v tomto období. Politické spravodajstvo malo na starosti problematiku politických strán (existujúcich aj zakázaných – agrárnikov, ľudákov, Demokratickú stranu, sociálnu demokraciu, komunistov a Stranu Slobody), okrem toho cirkvi, židovskú a ukrajinskú otázku. Pracovníci obranného spravodajstva na Slovensku za protivníkov považovali Nemcov, Maďarov, banderovcov, Poliakov, bielych partizánov, Vatikán, USA, Veľkú Britániu, Rumunsko, Balkán a „ostatné“. Hospodárske spravodajstvo malo na starosti priemysel, obchod, zahraničný obchod, poľnohospodárstvo, remeslá, družstvá, banky a poisťovne, dane a poplatky, mzdy, platby, zisky, robotníkov a zamestnancov, investície, patenty, špecialistov a poslednou problematikou boli devízy a zlato.⁶ Obranné spravodajstvo v zahraničí sa chápalo v prvom rade ako činnosť smerujúca k potieraniu zväčša propagandistickej, ale aj spravodajskej (skrátka protištátnej a protirežimovej) činnosti emigrantov.

Počas svojej práce som mal možnosť rozprávať aj s jedným pamätníkom, ktorý nastúpil na III. odbor Povereníctva vnútra koncom roku 1948. Išlo o neskoršieho zástupcu náčelníka Krajského veliteľa ŠtB v Bratislave Mikuláša Fodora, začiatkom 50. rokov odsúdeného v procese s vedením bezpečnosti Oskar Valášek a spol. Počas môjho posledného rozhovoru s ním, ktorý som s jeho súhlasom nahrával, mi povedal niekoľko reflexií na moju knihu a aj na obdobie, ktorému sa táto publikácia venuje. Na margo situácie pred rokom 1948, o ktorej mal síce len sprostredkované informácie, ale aj tak považujem jeho názor za relevantný, najmä pokiaľ ide o systém a úroveň práce vtedajšieho bezpečnostného aparátu. Fodor mi povedal: do 1948 resp. 49 sa na Slovensku o spravodajskej činnosti nedá hovoriť. *„To bola len retribučná činnosť, to bolo vyrátanie či zráťanie náležitostí protivníkom politickým, získanie poloprimitívov do toho systému a vytvorenie iného systému. K tomu boli použité klasické bezpečnostné metódy, ktoré nemajú so spravodajskou službou nič spoločné.“*⁷

Povereníctvo vnútra aj jeho spravodajsko-bezpečnostný odbor vzniklo počas Slovenského národného povstania, nie je však z tejto doby

6 Tamže, 310-4-1. Zpravodajský sektor VI. odboru.

7 Zbierka autora, nahrávka rozhovoru s M. Fodorom 14. 10. 2013.

veľa zachovaných správ. Prvým šéfom úradu sa stal Gustav Husák, ktorý Povereníctvo viedol aj v tzv. košickom období – na čele rezortu stál od februára do apríla 1945. Husák si na vytvorenie štátnobezpečnostnej zložky polície vyhlíadal seba blízkeho bývalého sociálneho demokrata (od zlučovacieho zjazdu z čias SNP komunistu) Rudolfa Viktorína. Jeho úlohou bolo vybudovať túto zložku od začiatku z komunistov a odbojárov. Aj pretotu takmer okamžite vznikla aj stranická bunka. Husák, aj keď pochopiteľne nielen on, mal zrejme mimoriadny vplyv na výber pracovníkov. Môj respondent, Mikuláš Fodor, mi na margo toho reprodukoval ako vnímali postavenie Husáka samotní príslušníci bezpečnosti: „Vtedy, len tak informatívne som od niektorých kolegov počul, že tie partie dvojky⁸ – Matej Běl, Černák, Juro Glázer a tá partia, ktorí na východe robili ešte keď ja som nebol príslušník, robili tie slovenské prípady a robili protištátnu činnosť a gardistov a tieto, oni ukrutne bili, ukrutne mlátili, ale už boli zobratí do bezpečnosti s tým, že oni budú tvrdí a neústupní a toto bola téza súdruha Husáka, ktorý bol vtedy šéfom bezpečnosti a on ich vybral. Týchto ľudí nemali v láske ostatní kolegovia. Mám taký dojem, že ešte tam bol taký prežívajúci antisemitizmus zo slovenského štátu. Ale okrem Laca Čermáka⁹ (...) ostatní boli takí čudesi.“¹⁰

Úrad (teda v sledovanom čase najprv Ústredňa politického spravodajstva, neskôr VI., VII. A III. Odbor Povereníctva vnútra) sa až do veľkých reorganizácií v roku 1948 v podstate celý čas delil na dve sekcie – štátnobezpečnostnú (označenú rímskou číslicou I) a spravodajskú (označenú rímskou číslicou II). Ako už z uvedeného rozdelenia vyplýva, v prípade I. sekcie išlo o vykonávanie klasickej policajnej práce, vrátane výkonu. Delila sa na päť oddelení: I/1 odd. sledovalo politickú situáciu, jeho pracovníci vypracúvali situačné správy, dozerali na činnosť politických strán, ale aj spolkov, cirkví, spoluprácu s národnými výbormi, ale aj ilegálne hnutia, rozširovanie letákov a iné. I/2 odd. malo v kompetencii ľudové súdnictvo a očistu verejného života a s tým súvisiacu materiú, I/3 odd. evidenciu a cenzúru tlačovín, I/4 menšinové otázky a cudzincov a nakoniec I/5 oddelenie dozor nad hospodárstvom a priemyslom

8 Myslené 2. oddelenie Hlavného veliteľstva Národnej bezpečnosti.

9 Ide o Šimona Čermáka, ktorého kolegovia a kamaráti volali Laco.

10 Zbierka autora, nahrávka rozhovoru s M. Fodorom 14. 10. 2013.

(samozrejme z pohľadu štátnej bezpečnosti). V prípade II. sekcie boli úlohy predsa len sofistikovanejšie a delila sa na štyri oddelenia. II/1 bolo obrannou spravodajskou službou a II/2 výzvednou spravodajskou službou. Pracovníci II/3 oddelenia mali na starosti najmä budovanie a evidovanie agentúrnej a dôverníckej siete a napokon II/4 oddelenie (technické a výskumné) sa venovalo technickým veciam pre účely spravodajsko-bezpečnostných zložiek (vyrábať reprodukcie dokumentov, fotografovanie, vyrábal sa tu tajný atrament pre listy, fotografovali ultrafialovými lúčmi, porovnávali rukopisy či písmo písacích strojov či vypracúvali znalecké posudky atď.). Okrem toho si tu mohli príslušníci bezpečnosti nechať vyrobiť falošné testamenty, autogramy, cenné papiere, peniaze, či hocaké iné falošné doklady pre služobnú potrebu. Skúmali sa tu falzifikáty, ale pracovníci oddelenia taktiež vykonávali balistické testy a pod.¹¹ Toto oddelenie vzniklo až 26. novembra 1945. VI. odbor tiež disponoval samostatným pomocným úradom.¹²

Vo svojej knihe o spravodajsko-bezpečnostnom odbore Povereníctva vnútra v povojnovom období som spomínal konflikt medzi „starými“ a „novými“ príslušníkmi bezpečnosti na Slovensku. Na tomto mieste by som však k napísanému rád dodal pár ďalších myšlienok. V prvom rade je jasné, že vzájomnú antipatiu pociťovali obe strany tejto revnivosti. Noví členovia NB, hnaní revolučným zápalom, sa cítili brzdení „skostnateným“ úradovaním starých žandárov, ktorí im podľa ich názoru zrejme bránili v (okrem iného) rýchlom výkone spravodlivosti. A samozrejme v rýchlom pokroku na stupienkoch vlastnej kariéry, veď napokon nielen ideológiou sú ľudia živí. Dlhoroční žandári a policajti naopak vnímali nových príslušníkov ako amatérov a fušerov. A tiež tých, ktorí sa rýchlo, agilne a vďaka politickým konexiám často aj úspešne a bezohľadne drali nahor. Aj tu sa prejavili previerky, ktoré mali očistiť štátnu a verejnú správu od ľudí, kompromitovaných v období ľudáckeho režimu. Preverovanie sa dialo na základe vyhlášky Povereníctva pre veci vnútorné č. 28/1945 zo dňa 17. mája 1945. Tie boli neskôr doplnené dodatkom, ktorý nariaďoval,

11 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Povereníctvo vnútra (PV)-sprav., škatuľa (šk.) 3, číslo jednacie (č. j.) 2987/III-II/2-1945 zo dňa 29. 11. 1945.

12 ABS, 310-20-3, Rozdelenie pôsobnosti u VI. odboru – predloženie, č. j. 11824/VI-1945, 18. 12. 1945.

že preverenie príslušníkov NB malo byť vykonané čo najrýchlejšie a mali byť preverovacie komisie I. inštancie zložené z oblastného veliteľa NB, jeho zástupcu, z okresného veliteľa NB v sídle Oblastného veliteľstva NB a zo zástupcu okresného veliteľa, ktorý bol členom NB-2. odd.¹³ Je zrejmé, že preverovanie sa stalo účinnou zbraňou „nových“ príslušníkov proti „starým“. Toto je taký všeobecný pohľad zhora, na úrovni každodenného života je situácia samozrejme komplikovanejšia. Najmä v tom, že lepšie vzájomné vzťahy, osobné väzby, alebo dokonca aj priateľstvá pochopiteľne vznikali aj napriek takto vymedzeným skupinám. Napríklad už viac ráz spomínaný M. Fodor mi pri našom rozhovore opísal, že policajnej práci sa naučil počas vyšetrovania na oravskej priehrade od „starého“ žandára Františka Spišiaka, bývalého prednostu OŠB v Ružomberku. Ten ho počas vyšetrovania na Oravskej priehrade naučil ako má vyzerať protokol, čo je v ňom podstatné, ako klásť otázky a, čo je tiež mimoriadne dôležité, že netreba brať prípady príliš osobne. Spišiak „... mi povedal ešte jednu vec: *Mlátiť môžeš cigána keď ukradol sliedku. Ale mlátiť bankára, ktorý defraudoval 10 miliónov je blbosť. Prečo. Ten je chytrý chlap len mu to nevyšlo. A vôbec bitka pri vyšetrovaní (...) Treba písať protokol a od toho je súd.*“¹⁴ Pochopiteľne toto nie je jediný príklad, asi najlepšou ukážkou tohto trendu je fakt, že na poste Viktorínovho zástpcu sa neohrial dlho agilný komunista Matej Běl, ale po krátkom čase ho nahradil bývalý žandár Viktor Sedmík.¹⁵

Spravodajsko-bezpečnostný odbor Povereníctva vnútra disponoval sieťou odbočiek po celom Slovensku. Tie sa najprv vovali Oblastné bezpečnostné referáty (OBR), neskôr Odbočkami štátnej bezpečnosti. Členili sa tak ako centrálny odbor a mali tiež vykonávať ako štátnobezpečnostné, tak aj spravodajské úlohy. Takéto odbočky existovali v Banskej Bystrici, Bratislave, Humennom, Komárne, Košiciach (tu bol personál pochopiteľne početnejší), Leviciach, Levoči, Lučenci, Michalovciach, Nitre, Poprade, Prešove, Rimavskej Sobote, Rožňave,

13 SNA, f. PV-bezp., šk. 442, inv. č. 2876, č. j. 4836/1-III/1-1945.

14 Zbierka autora, nahrávka rozhovoru s M. Fodrom 14. 10. 2013.

15 ABS, H-536/14, Zápis o výpovedi Viktora Sedmíka zo dňa 10. 1. 1952.

Ružomberku, Trenčíne, Trnave, Turčianskom Svätom Martine a Žiline.¹⁶ V rámci väčšej v centralizácie, ktorá súvisí s 3. pražskou dohodou, prišlo na Slovensko niekoľko inšpekcií z ministerstva vnútra. Väčšina kontrol nedopadla príliš úspešne a mnohé z odbočiek sa potýkali nielen s personálnymi, ale aj materiálnymi obtiažami. Kým vo svojej už citovanej knihe som sa vecou zaoberal z pohľadu záznamov, na tomto mieste by som rád doplnil ešte vyjadrenie Mikuláša Fodora, kde mi popísal svoje skúsenosti so spoluprácou s týmito regionálnymi útvarmi štátnej bezpečnosti. Tu však treba dodať, že tento prípad nie je reálny, skôr ukážka vtedajšej praxe s reminiscenciou na konkrétnu skúsenosť: „A v pošte bolo: Odbočka štátnej bezpečnosti Levice. Spravodajským prieskumom bolo zistené, že obchodník s rozličným tovarom Jano Bolebruch predáva na čierno toto a toto. Oznámte, čo máme urobiť. Načo referent Fodor, novopočený, vyznajúci sa v tom, napísal na ten došlý dopis: proti menovanému zakročte v zmysle platných predpisov a vykonanie hláste tunajšiemu úradu. Dole bol referent, toto napísala pisárka na hlavičkový papier Povereníctva vnútra a poštou to odišlo do Levíc. Čím bol začiatok spravodajskej činnosti. Tí traja ľudia, ktorí na odbočke štátnej bezpečnosti v Leviciach sedeli, z ktorých jeden bol šofér a druhý bol radista, ktorý zabezpečoval spojenie a tretí bol náčelník, ktorý to dostal do ruky a hovoril: vyserte sa na to, to je hovadina. A takto to chodilo.“¹⁷

Na záver by som rád dodal ešte niekoľko slov na margo samostatnosti či podriadenosti VI. odboru Povereníctva vnútra pražskému ministerstvu. Krátko po skončení 2. svetovej vojny boli bezpečnostné zložky na Slovensku relatívne samostatné a aj samotné Povereníctvo disponovalo rozsiahlymi právomocami. Tento stav vyplýval z predchádzajúceho historického vývoja a zo skutočnosti, že Slovenská národná rada a Zbor povereníkov disponovali na území Slovenska takými kompetenciami, ktoré umožňovali formovať štátnu správu (teda aj políciu) podľa vlastných predstáv. V podstate až do prijatia 3. pražskej dohody existovala podľa môjho názoru väčšia podriadenosť po stránkovej linke (prostredníctvom

16 Tamže, 310-20-4, Prehľad sprav. referentov zaradených na odbočkách štátnej bezpečnosti.

17 Zbierka autora, nahrávka rozhovoru s M. Fodorom 14. 10. 2013.

Komunistickej strany Slovenska), ako po linke štátnej. Teda aby som bol presnejší čiastočne.

Pretože aj napriek ideologickej blízkosti medzi najdôležitejšími pracovníkmi politického spravodajstva a štátnej bezpečnosti na celoštátnej a slovenskej úrovni však na Ministerstve vnútra existovali už od roku 1945 silné centralizačné tendencie,¹⁸ ktoré vyvrcholili krátko po voľbách v roku 1946, keď sa predstavitelia komunistickej strany obávali reálne hroziacej straty vplyvu na VI. odbore Povereníctva vnútra. Slovenskí bezpečnostní dôstojníci však centralizačné úsilie Prahy – ktoré však podľa môjho názoru je vo veciach spravodajských a štátnobezpečnostných v podstate pochopiteľné – neniesli dobre. Nazdávam sa, že ho vítali v podstate len po voľbách v roku 1946, keď sa po víťazstve DS obávali straty pozícií. Pripomeňme, že po prijatí tzv. 3. pražskej dohody v lete 1946, prišlo kokresaniu kompetencie Slovenskej národnej rady, povereníctiev a ďalších úradov na Slovensku. Už 5. septembra 1946 povereník vnútra Mikuláš Ferjenčík uzavrel s Ministerstvom vnútra dohodu, podľa ktorej mala byť štruktúra Povereníctva vnútra, pokiaľ to bude možné, prispôsobená ministerstvu. Okrem toho sa mal nadviazať kontakt medzi jednotlivými úrovňami riadenia oboch úradov.¹⁹ Minister so svojimi blízkymi spolupracovníkmi neskôr začali pracovať na praktickom prepájaní: *„K otázce, jak přitáhnout k užší spolupráci Slovensko, zpravodajskou ústřednu, za účelem sjednocení a přísné centralisace zpravodajské služby v celé republice, bylo rozhodnuto následující: 2/ a/ zasláti VI. odboru Poverenictva vnitra v Bratislavě přípis podepsaný ministrem, jehož text byl schválen a v němž se žádá na základě usnesení vlády ze dne 27. června 1946, aby VI. odbor Poverenictva vnitra podával pravidelně zprávy o všech zpravodajských věcech. b/ Rozhodnuto poslati několik prověřených Čechů do VI. odboru v Bratislavě za účelem instruktážním. Jako první budou, počínaje dnem 1. října t.r. posláni ss. Hošek a Pixa z pražského ZOBu vedle tam již dličího Dra Kadlece. Současně bude vyžádán pro ZA z Bratislavy jeden úředník, Slovák, za účelem zavedení dotyku. V tomto směru bude sledována zásada reciprocity, při čemž bude přihlíženo k tomu, aby Slováci,*

18 KAPLAN, K.: *Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948 – 1956*. Brno 1999, s. 23.

19 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1994, s. 117.

převzatí do Prahy, byli pokud možno naprosto spolehliví. c/ Soudruh Veselý byl pověřen, aby během 14 dnů vypracoval zásadní organizační schéma, jehož vedoucí myšlenkou bude přebudování VI. odboru podle vzoru naší organizace v historických zemích. Úmyslem je vytvořit ze VI. odboru něco, co by se podobalo dnešním stávajícím ZOBům-II. V Praze a zemské úřadovně Stb. v Praze [rukou dopísané:] dohromady. Tento organizační návrh bude pak ministerstvem vnitra při nejbližší příležitosti předložen povereníku k vyjádření se žádostí o souhlas.“²⁰ V súvislosti s týmito zmenami prišlo na Slovensko viacero delegácií, ktoré mali zabezpečovať lepšie spojenie, školiť a koordinovať spoluprácu Slovákov s Prahou. Úspechy v tomto smere slávili len čiastočné a vo viacerých oblastiach v podstate až do úplnej centralizácie Štátnej bezpečnosti v roku 1949 prevládal stav, keď skrátka z Bratislavy do Prahy informácie neprúdili, resp. prúdili v nedostatočnom množstve či kvalite. Tu treba dodať, že to nespôsobovala len neochota slovenských príslušníkov bezpečnosti vzdávať sa svojich kompetencií v prospech Prahy – aj keď pochopiteľne tento motív netreba podceňovať. Slováci mali dlhodobo pocit a treba dodať, že mal aj reálny základ, že páni z pražského Ministerstva vnútra (MV) viaceré špecifické problémy skrátka nechápu. Komunistickí pracovníci slovenskej bezpečnosti sami seba považovali za dostatočne kompetentných vysporiadať sa s „reakciou“ ako ich českí spolustraníci a mentorovanie kolegov z Čiech zrejme vnímali ako ponížujúce. Mnohí z komunistov boli okrem toho hnaní ešte aj mladíckym radikalizmom a fanatizmom a zdieľali silné presvedčenie o vlastnej schopnosti a predestinácii pričiniť sa o vybudovanie komunistickej spoločnosti.

Pravdou je však aj druhá strana mince. Viacerí slovenskí pracovníci bezpečnostného aparátu skutočne neslňali predpoklady na kvalitný výkon práce. Vo viacerých prípadoch išlo o ľudí neskúsených, čo im však na sebavedomí neubralo. Preto sa nazdávam, že možno súhlasiť s tvrdeniami Bedřicha Pokorného – ktorý sám bol spravodajským dôstojníkom s praxou – ktoré vznikli po jeho inšpekčných návštevách na Slovensku: „*Zpravodajsky nejschopnější je vrch. komisař Velgos, který zpracovává*

20 ABS, 310-22-2, Záznam o pořadě, konané dne 16. září večer v bytě s. Noska, které se zúčastnili: ss. Nosek, Kopřiva, Hršel, Pokorný, Toman, Plaček, Šváb, Veselý.

materiál zahraniční, Maďarsko a Polsko. Dal jsem mu znovu směrnici, aby se vůči Polsku omezil na obrannou práci a soustředil všechny síly proti Maďarsku. Stěžuje si na nedostatek prostředků pro agenty. Poněvadž pracuje výzvědně velmi úspěšně, navrhuji, povolit mu z paušálu MV větší částku na agenturní výdaje pro výzvědnou práci. Rozpracovává se dobře i proti Rakousku.“²¹ Další osobou, ktorej činnosť si Pokorný všimol lepšie bol mjr. Viktor Sedmík, jedna z najdôležitejších postáv zo začiatkov Štátnej bezpečnosti. Praha však o ňom dostala výrazne menej priaznivé hodnotenie ako o Velgosi: „...velmi schopný koncipista a organizátor, na spravodajství nestačí, poněvadž nemá praxe, ač mu nechybí schopnosti. Dosud kladl těžisko práce do akcí státně bezpečnostního rázu, a to většinou post festum.“²² Pokorný si podrobnejšie všimol ešte dvoch pracovníkov, Mateja Béla a Teodora Baláza, oboch hodnotil ako uvedomelých a dobrých pracovníkov, vhodných pre bezpečnostný aparát: „Bél, velmi schopný a agilný pracovník státní bezpečnosti, poctivý a plný dobré vůle a snahy dosáhnouti ve stát. bezpečnostní práci slušné úrovně. Na něm vlastně spočíval celý výkon stát. bezpečnostní služby. Sám je izraelita, záhodno mu proto vzít židovské věci, ponevadž je nedělá. Mjr. Baláz, nepoctivější člen odboru Z, partyzán a ruský parašutista, velmi snaživý, ale poněvadž nevidí hned konkrétní výsledky práce, někdy citový a náladový. Povede polit. oddělení

21 Nechýbalo však povestné ale: „Vrch. kom. Velgos je však jako příslušník bývalé slovenské Ústředny štátnej bezpečnosti podceňován a většina příslušníků odboru Z se k němu chová odmítavě. Je to na škodu věci. Je to vskutku jediný velmi schopný zprav. orgán.“ Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), f. A2/1, inventárna jednotka (inv. j.) 12, Úřední záznam o výsledku cesty na Slovensko ve dnech 9. – 14. XII. 1946. To sa samozrejme prejavilo v hodnotení jeho kolegov (najmä komunistov): „Štefan [správne Andrej, pozn. M. M.] Velgos, pracoval za „Slov. státu“ na ÚŠB. Jeho přesné zaradenie nepoznám. Viem však z rozhovoru s Fedorom Balázom, že jeho počas zatknutia vypočúval Velgos. Ešte si robil Baláz sprandu, ako prešiel Velgosi cez rozum. Tento istý Velgos viedol po roku 1945 na sprav. oddelení Pov. vnútra oddelenie ofenzívneho spravodajstva, ktoré sa hlavne však zaoberalo „Mindsentiho reakciou v Maďarsku“ a okrem toho Rakúskom. O výsledkoch tohto oddelenia sa vôbec nedá hovoriť. [podčiarknuté v origináli, pozn. M. M.]“ Národní archiv České republiky (NA) Praha, f. Ústředný výbor Komunistické strany Československa (ÚV KSČ), nezaranené spisy, MV, poznatky k případu I. Sucký, napísal Šimon Čermák.

22 AÚPN, f. A2/1, inv. j. 12, Úřední záznam o výsledku cesty na Slovensko ve dnech 9. – 14. XII. 1946.

*skupiny obran. zpravodajství. Schopný, pilný, snaživý.*²³ Pokorný na záver zhodnotil, že na Odbore Z ako aj na OBR pracujú „*slušní a charakterovo vyhranení ľudia*“, až na „*osobné averzie medzi vedúcimi*“. Konštatoval však, že väčšina pracovníkov (pokiaľ nepracovali v polícii už predtým) sú amatéri (vrátane vedúcich) a nutne potrebujú školenie, pretože inak by išlo o nie príliš užitočný úrad. Okrem toho mal podľa jeho návrhu byť aparát na Slovensku bezpodmienečne rozšírený najmä o ľudí, ktorí vedia jednať so spolupracovníkmi. V dobe jeho návštevy mal svojou úrovňou zodpovedať skôr vyšetrovacím komisiám Okresných národných výborov (ONV) v Česku. Navyše, časť úradov na vtedajší odbor Z nazerala ako na prechodnú inštitúciu. Pokorný na záver upozorňuje, že samotný úrad bude nutne potrebovať veľa pozornosti (myslené z MV) a bude nutná unifikácia spravodajských a štátnobezpečnostných aparátov v Česku a na Slovensku.²⁴

Spravodajsko-bezpečnostný odbor Povereníctva zohral v povojnových dejinách Slovenska mimoriadnu úlohu. Aj napriek viacerým prácam, ktoré sa tejto téme venovali, však podľa môjho názoru ostávajú viaceré dôležité otázky, ktoré je ešte len potrebné objasniť. Pritom sa však zdá, že z vedcom dnes dostupných dokumentov to nebude možné. Medzi najdôležitejšie je vecné zhodnotenie profesionálnej úrovne kádrov, spolupráca so Sovietmi, obzvlášť zaujímavé by bolo zhodnotiť úroveň spracúvania retribučných prípadov políciou či mnohé ďalšie dôležité otázky.

23 Tamže.

24 Tamže.

Porovnanie všeobecnej situácie na Slovensku v roku 1946 s obdobím 1. a 2. čs. republiky očami príslušníkov SNB z českých zemí

Martin Vitko

Medzi najvýznamnejšie udalosti Československej republiky (ČSR) v rokoch 1945 – 1948 môžeme bezpochyby zaradiť súdny proces s bývalým prezidentom Slovenskej republiky Dr. Jozefom Tisom a spol. Vzhľadom k obavám z reakcií slovenskej spoločnosti na túto udalosť bolo vtedajšou mocou prijatých viacero bezpečnostných opatrení. K nim sa radí aj nasadenie 200 príslušníkov Sboru národní bezpečnosti (SNB) z českých zemí, ktorí predtým v medzivojnovom období pôsobili na Slovensku, ovládali slovenský jazyk a poznali mentalitu tamajšieho obyvateľstva. Dňa 22. novembra 1946 boli vyslaní na Slovensko s poslaním sondať nálady slovenského obyvateľstva, a to predovšetkým v priestore Bratislavy. Predpokladaná doba ich pôsobenia bola šesť týždňov, mohla sa však prípadne predĺžiť.¹ Svoje pozorovania mali potom rozpísať do podrobnej správy a túto do konca roka 1946 odoslať VII. odboru ministerstva vnútra (MV). Správa mala pozostávať z týchto bodov:

1. Situácia všeobecná;
2. Situácia zvláštna: hospodárska, politická vnútorná/vzhľadom k zahraničiu, kultúrna, náboženská, v národných výboroch, armáde, bezpečnosti;
3. Pomer Slovákov k: ľudovodemokratickej forme ČSR, osobe prezidenta Dr. Edvarda Beneša, pražskej ústrednej vláde, Slovenskej národnej rade

1 KLUBERT, T.: Politické pozadie a bezpečnostné aspekty procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. In: *Pamäť národa*, ročník (roč.) 7, 2011, číslo (č.) 1, strana (s.) 36 – 37; LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 122; VONDRÁŠEK, V.: Činnosť ilegálneho podzemia na Slovensku v době Tisova procesu. In: BARNOVSKÝ, M. – BYSTRICKÝ, V. (zost.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava 1992, s. 331 – 332.

a povereníkom, Košickému vládne programu, budovateľskému plánu dvojročnice, politickým stranám slovenským/českým, bývalému „t.zv. Slovenskému štátu“, Dr. Jozefovi Tisovi a práve prebiehajúcemu procesu s ním, iným vládny predstaviteľom „t.zv. Slovenského štátu“, neofudáckemu hnutiu, rôznym podzemným hnutiam namiereným proti ČSR, bielym partizánom, bývalým príslušníkom a činovníkom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLs) a Hlinkovej gardy, Slovákom v zahraničí (obzvlášť ľudáckym emigrantom či neofudákom), neofudácky orientovanému katolíckemu kléru, osobám židovského pôvodu, kolaborantom s Maďarmi a Nemcami, národnej očiste; pomerom slovenských katolíkov k evanjelikom atď.;

4. Poruchové zjavy z akýchkoľvek oblastí slovenského národného života;

5. Záver.

Jednotlivé body mali bezpečnostné orgány pokiaľ možno vždy podprieť konkrétnymi príkladmi, ktoré osobne zistili alebo sa o nich do počuli, a to s udaním konkrétneho miesta, času a osôb.² Z týchto tajných správ politicko-spravodajského významu bola potom prednostom III. odboru MV plk. gšt. Františkom Jandom zostavená súhrnná správa, určená do rúk prezidenta republiky E. Beneša.³

V súčasnosti sú jednotlivé čiastkové správy bádateľsky dostupné v rámci fondu Rôzne bezpečnostné spisy po roku 1945 (f. 304) Archívu bezpečnostných zložiek v Prahe, a to pod signatúrami 304-160-4 až 304-160-7. Práve týchto takmer 190 hlásení poslúžilo ako ústredný pramenný materiál pri tvorbe predkladaného príspevku. Pozornosť v ňom však upriamujeme len na prvé z vyššie spomínaných kritérií, teda popis všeobecnej situácie na Slovensku so zreteľom na uvedenie rozdielov oproti 1. a 2. ČSR.

V prvom rade sa pozastavme nad akýmsi stručným celkovým hodnotením situácie, ktoré, ak bolo uvedené, stálo zväčša na začiatku jednotlivých rozborov. Je však vhodné podotknúť, že sa uvádza iba v necelej polovici zachovaných správ. Niektorí pisatelia hlásení to

2 Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond (f.) 304 – Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (Různé bezpečnostní spisy), sign. 304-160-2.

3 Bližšie pozri KLUBERT, T.: Situácia na Slovensku počas procesu s Dr. Jozefom Tisom. In: *Pamäť národa*, s. 66 – 79.

zdôvodňujú tým, že v medzivojnovom období pôsobili v inej časti Slovenska, a teda nie sú schopní porovnať všeobecné pomery v mieste ich terajšieho nasadenia. Na druhej strane vo zvyšku správ sa hodnotenie predsa len vyskytuje a možno ho v podstate rozdeliť na dva druhy. Prvé sa týka posúdenia situácie, v ktorej dobe sa žilo lepšie resp. horšie. Takmer jedna pätina bezpečnostných orgánov v zachovaných správach udáva, že za 1. a 2. republiky boli pomery čiastkovo alebo všeobecne lepšie. O niečo viac autorov sa naopak nazdáva, že pomery v povojnovej republike sú lepšie. Dvaja príslušníci SNB potom zvlášť upozorňujú, že situácia na Slovensku je horšia ako za 1. ČSR, na druhej strane však stále lepšia, než za 2. ČSR. A na záver – približne tretina autorov hlásení považuje pomery za rovnaké, prípadne bez nejakých väčších zmien.

Rozmanitejšie sú prívlastkové hodnotenia všeobecnej situácie na Slovensku, ktoré by sme našli takmer vo štvrtine dochovaných správ. Autori nimi hodnotia pomery väčšinou kladne, a to ako „dobré“, „kludné“, „uspokojivé“, „usporiadané“ či „vyhovujúce“. Vyskytnú sa však i hlásenia, označujúce situáciu v slovenskej časti republiky za „ešte neustálenú“, viac či menej „neutešenú“, politicky horšiu a „rozháranejšiu“, ale dokonca aj ako „silne napätú“, „ohrozenú“ resp. „kritickú“.

V rámci nami skúmaného kritéria o všeobecnej situácii však najviac priestoru zaberá popis rozdielov medzi obdobiami 1. resp. 2. republiky a vtedajšou povojnovou ČSR. Až na malé výnimky, kedy daný autor usúdil, že pomery sú v podstate nezmenené, môžeme konkrétne zmienky o odlišnostiach nájsť v prakticky každom jednom hlásení. A aké odlišnosti autori správ vlastne zaznamenali?

Najskloňovanejšou problematikou bol vzájomný vzťah slovenského a českého obyvateľstva. Čo sa týka celkového porovnania, pomerne značná časť príslušníkov SNB sa vyjadrila, že česko-slovenské spolunažívanie je lepšie ako v 20. a 30. rokoch. Nenávisť voči Čechom mala byť menšia, ubudnúť malo i štvania a rôznych verejných protičeských prejavov. Dôvod k poklesu zaujatosti bol videný v neexistencii sporov, ktoré boli trecou plochou medzi oboma národnosťami v predošlom období. „*Situace všeobecná zdá se býti nyní lepší jako za první republiky, poněvadž Slováci nemají nyní důvodů ke štvání proti Čechům jako za 1. republiky, kdy hlavním důvodem rozporů mezi Čechy a Slováky bylo obsazení a obsazování míst*

ve státní službě českými úředníky a orgány.“⁴ Práve na fakt, že správa Slovenska v povojnovom období bola prevažne v rukách „vlastných“, slovenských úradníkov sa odvolávalo väčšie množstvo hlásení. Ľudia teda už údajne nemohli tvrdiť, že sú z českej strany utláčaní, odstrkovaní alebo nejakým spôsobom komandovaní.⁵

Ďalšie zistenia poukazovali, že Slováci sa snažia byť rovnocennými partnermi Čechov v rámci republiky. Vo viacerých hláseniach sa objavili zmienky o názoroch, že spoločný štát je pre obe strany „samozřejmostí“, ba dokonca „životní nutností“.⁶

Na druhú stranu, väčší počet autorov hlásení sa nazdával, že v pomere Slovákov a Čechov došlo oproti medzivojnovému obdobiu k väčšiemu či menšiemu zhoršeniu. V jednej zo správ môžeme badať tento posun vo vnímaní vzájomného vzťahu: „Český národ pokladají Slováci za

4 ABS, f. Různé bezpečnostní spisy, sign. 304-160-4, s. 37, Zpráva o Slovensku (Havl. Brod, 25. 12. 1946). Případně: „Nynější stav oproti stavu z I. republiky jest na Slovensku uspokojenější což je odůvodněno tím, že tam mají vlastní samosprávu a není proto příležitosti za domnělé nesprávnosti obviňovati vládu Čechů. Obyvatelstvo Slovenska předpokládá, že samospráva na Slovensku bude trvalá a proto se spoléhá na své vedoucí činitele, v které také věří, že budou zájmy Slovenska plně obhajovat.“ Tamže, sign. 304-160-6, s. 23, Zpráva o Slovensku (Bučovice, 11. 2. 1947). Uveďme však aj jedno, kontrastnejšie hlásenie: „Většina obyvatelstva byla přesvědčena, že po obnovení ČSR navrátí se na Slovensko Češi a bude všechno tak jak bylo za první republiky – což by bývalo bylo lepší. Obzvláště státní a veřejní zaměstnanci kteří sloužili s Čechy, s těmito zvykli a navzájem si porozuměli. Rovněž většina obyvatelstva tvrdí, že se Češi vrátí ještě na Slovensko a kamarádsky se bude spolupracovat k obnovení pořádku. Většina obyvatelstva, které sympatizuje s ČSR nedůvěřuje státním a jiným zaměstnancům, kteří byli přijati a vychováni za tak zv. Slovenského státu.“ Tamže, sign. 304-160-7, s. 11, Zpráva o Slovensku (Vel. Opatovice, 25. 4. 1947).

5 Je ale nutné podotknúť, že nie všetci nasadení spravodajcovia z českých zemí videli situáciu rovnako. V inom z hlásení sa môžeme dočítať: „Na Slovensku je patrný rozdíl z doby I. a II. republiky a Slovenskem dnešním. Měl jsem pocit, že Češi jsou dnes na Slovensku skrytě nenáviděni, jako v letech 1938 a 1939, ač si nyní spravují svou zem sami, bez Čechů.“ Tamže, sign. 304-160-7, s. 27, Zpráva o Slovensku (Předmostí, 20. 1. 1947).

6 ABS, f. 304, sign. 304-160-4, s. 19, Zpráva o Slovensku (Čerčany, 27. 12. 1946); sign. 304-160-5, s. 37, Zpráva o Slovensku (Nižbor, 28. 12. 1946); s. 119, Zpráva o Slovensku, (Velvary, 26. 12. 1946).

*národ sousedský a ne bratrský.*⁷ Podobne sa môžeme dočítať i v ďalších hláseniach, napr.: „*Rozdíl proti stavu za I. a II. republiky jest ten, že jestli se dříve Slováci dívali na poměr Čecha a Slováka jako na poměr bratrský v rodině, dívají se na nynější stav jako na manželství dvou stejných partnerů, uzavřené jen z nutnosti.*“⁸ Častejšie bol zastúpený i názor, že Česi sú na Slovensku nežiaducim živlom a Slováci si dokážu vládnuť aj sami, bez nich.⁹ Zaujatosť voči štátnemu zriadeniu či ústrednej vláde je badateľná vo viacerých hláseniach. „*Nynější nálada slovenského obyvatelstva, není příliš nakloněna nynějšímu, podle nich označovanému centralistickému vládnímu režimu a jest pozorovati, že nesouhlasí úplně s nynějším vládním programem resp. zřízením. Cítí se býti stále opomíjeny a každé vládní rozhodnutí jako pražský diktát. Jest pozorovati, že těžce nesou skutečnost, že si nemohou o slovenských záležitostech rozhodovati úplně samostatně bez vlivu Prahy.*“¹⁰

Ďalší príslušníci SNB vo svojich elaborátoch udávajú, že Česi sú u Slovákov väčšinovo neoblúbení, prevláda voči nim nedôvera a neúprimnosť, ba v niektorých prípadoch sa autori nazdávajú, že väčšina ľudí slovenskej národnosti svojich českých spoluobčanov nenávidí a v podstate je proti hocičomu, čo sa viaže k Čechom. „*Proti osobám jež mluví česky jsou mnozí dosti opatrní, neochotní a z celého jejich počinání je znatelná určitá zaujatost proti všemu českému.*“¹¹ Obyvateľstvo však svoje protičeské zmýšľanie údajne nedáva verejne najavo tak, ako na

7 ABS, f. Různé bezpečnostní spisy, sign. 304-160-4, s. 17, Zpráva o Slovensku (Čáslav, 27. 12. 1946).

8 Tamže, sign. 304-160-6, s. 17, Zpráva o Slovensku (Břeclav, 28. 4. 1947).

9 Pre zaujímavosť, autor jednej zo správ uvádza i údajne časté tvrdenie, že Slováci by sa radšej spojili s čertom ako s Čechom. Tamže, sign. 304-160-7, s. 89, Zpráva o Slovensku (Vyškov, 23. 4. 1947).

10 Tamže, sign. 304-160-7, s. 37, Zpráva o Slovensku (Rosice, 13. 2. 1947).

11 Tamže, sign. 304-160-7, s. 46, Zpráva o Slovensku (Staré Hobzí, 18. 1. 1947). O výskyte údajných nenávistných nálad pojednáva i nasledovný úryvok: „*Vyskytla se tam i u některých lidí nenávisť k českému živlu. Toto jsem zjistil při fotballovém zápase Slezská Ostrava-Bratislava a při hokejovém zápase AC Sparty-s Bratislavou, kde jsem slyšel při hrubším zásahu našeho hráče na domácího hráče nadávky: „Oni čechůni si myslá, že keď sú Česi, že si môžu robiť čo chcú.“*“ Tamže, sign. 304-160-5, s. 142, Zpráva o Slovensku (Zlonec, 29. 12. 1946).

konci medzivojnového obdobia; je viac skrývané. „Ať jsou přitom oficiální projevy slovenských činitelů sebetolerantnější, skutečné citění Slováků v poměru k Čechům jest stále a snad ještě ve větší šíři protičeské, třeba snad také jen mělčí, než bývalo za největšího radikalismu. Diskutují-li Slováci o věci přímo s Čechem jsou vůbec umírnění a snaží se často tuto okolnost popřít, případně jistou oprávněnost protičeské nálady podepřít známými a často starými, dnes již se neopakujícími fakty. Přijde-li však tato otázka na přetřes v čistě slovenské společnosti – jak jsem sám pozoroval – pak jest protičeské náladě ponecháván volný průchod.“¹²

Zástancov protičeských postojov vidia bezpečnostné orgány predovšetkým v prívržencoch Demokratickej strany, v radoch „tých, čo sú pri moci“, v bývalých členoch HSĽS, medzi inteligenciou, rímsko-katolíckym klérom či príslušníkmi mladšej generácie.¹³ Opačný názor, teda pozitívny vzťah k českému národu mali hlásať najmä príslušníci Komunistickej strany Slovenska, bývalí účastníci odboja, evanjelickí veriaci, robotníci, ľudia pracujúci v českých zemiach alebo osoby zo zmiešaných manželstiev.¹⁴ Vo viacerých správach je zároveň zdôrazňované bezproblémové spolunažívanie Slovákov a tých obyvateľov českého pôvodu, ktorí sú na Slovensku už dlhšie usadení.¹⁵

A kde videli autori hlásení príčiny zhoršeného vzťahu Slovákov k Čechom? Predovšetkým v šesť rokov trvajúcej existencii samostatného slovenského štátu, počas ktorého si Slováci mali možnosť vyskúšať, aké to je spravovať si vlastnú krajinu. V jednej zo správ sa píše: „Pokud jde o postoj Slováků k nynější ČSR, nedoznala situace podstatnějších změn. Je mezi nimi silně zakořeněna myšlenka samostatného Slovenska a ČSR přijímají jen jako východisko z nouze aby nebyli přičleněni k SSSR.“¹⁶ Inde

12 ABS, f. Různé bezpečnostní spisy, sign. 304-160-6, s. 36, Zpráva o Slovensku (Drahany, 20. 1. 1947).

13 Bližšie pozri napr. tamže, sign. 304-160-6, s. 34, Zpráva o Slovensku (Domamil, 20. 1. 1947); sign. 304-160-5, s. 59, Zpráva o Slovensku (Pelhřimov, 28. 12. 1946).

14 Podrobnejšie napr. tamže, sign. 304-160-4, s. 95, Zpráva o Slovensku (Chvaleč, 28. 12. 1946).

15 K názorom na usadlíkov pozri napr. tamže, sign. 304-160-5, s. 112, Zpráva o Slovensku (Velké Popovice, 27. 12. 1946).

16 Tamže, sign. 304-160-7, s. 3, Zpráva o Slovensku (Nedvědice, 29. 4. 1947).

bolo zachytených tiež viacero názorov o tom, že Česi sú panovační či povýšeneckí a opäť by chceli vládnuť nad Slovenskom, obsadzovať miesta na úradoch a pod. „Slováci po dobu trvání tak zv. Samostatného státu získali hodně sebevědomí, což dávají na jevo při každé příležitosti a těžko si zvykají na nové státoprávní poměry. Kritisují poměry za I. republiky, hlavně zaměstnávání Čechů na Slovensku a zdůrazňují, že dokázali sami si vést svoje záležitosti státní a dovedou prý to také v budoucnosti. Jak se vyjádřil v rychlíku jedoucím z Košic do Prahy jeden mladý Slovák, pravděpodobně úředník – zarytý gardista, Češi jich na Slovensku po celých 20 roků vyžírali a nyní prý již zase pomalu se jim na Slovensko tlačí, neboť prý nemohou zapomenout, jak se jim dobře na Slovensku vedlo.“¹⁷ Dalším skloňovaným dôvodom menších sympatií voči českému obyvateľstvu bol fakt, že ako také zvyklo byť stotožňované s komunistickou stranou, ktorá bola v českých zemiach nepochybne populárnejšia ako v slovenskej časti republiky. „Tak jako v době první republiky nenáviděl (Slovák – pozn. autora) k smrti pokrokové politické strany, tak i dnes nenávidí KSČ¹⁸ a s ní celý český národ, pokud není přesvědčen, že ten nebo onen příslušník národa je jiného politického zabarvení nežli komunistického.“¹⁹ Zaznamenané boli tiež hlasy, že Česi sú zodpovední za vtedajšie horšie hospodárske pomery na Slovensku (oproti 1. Slovenskej republike).

17 Tamže, sign. 304-160-6, s. 61, Zpráva o Slovensku (Hodonín, 12. 2. 1947). Dodajme však, že sa objavili aj opačné tvrdenia, hoci v znateľne menšom počte. „... Slováci, zejména slovenská inteligence je toho názoru, že v II. republice [sic] je jejich postavení zejména v úřadech, pokud se týče vedoucích míst, v jejich rukou a že politický a hospodářský život si spravují sami. Tato slovenská inteligence se chová vůči Čechům přátelsky, ale odměřeně. S jejich vyjádřování bylo lze ihned usouditi, že je u nich naprosto nežádoucí, aby česká inteligence se navrátila na Slovensko. Naproti tomu mezi rolnictvem a dělnictvem je názor opačný a u těchto dvou složek panuje ten názor; že na Slovensku musí přijít Češi, aby konečně nastal řádný běh života. Toto rolníci a dělníci odůvodňují tím, že slovenská inteligence je vůči nim panovačného chování, kdežto za české inteligence za I. republ. této panovačnosti nebylo.“ Tamže, sign. 304-160-6, s. 105, Zpráva o Slovensku (Letovice, 17. 1. 1947).

18 Komunistická strana Československa.

19 ABS, f. Různé bezpečnostní spisy, sign. 304-160-4, s. 122, Zpráva o Slovensku (Kutná Hora, 27. 12. 1946).

Pomerne často sa príslušníci bezpečnosti vo svojich správach pozastavovali i nad zjavnými zmenami, týkajúcimi sa Slovákov ako takých. Oproti medzivojnovému obdobiu poukazujú najmä na ich zvýšené sebavedomie, národné uvedomenie, väčšiu vyspelosť (i v politickej oblasti) a elán. *„Slováci nabyli většího sebevědomí o své svěbytnosti a svém národě. Nejsou však nadšeni názvem Čechoslovák a také, kromě úředních formalit, neradi tohoto slova používají, prohlašují, že jsou jen Slováci a slovo Čechoslovák že vyjadřuje druhoradost Slováků. Zejména jest zřejmé, že ustoupila dřívější jejich národní vlažnost, kdy se mnozí z nich cítili jen slovensky mluvícími Maďary a nyní se již ostře odlišují Slováci od Maďarů, Němců a nebo židů.“*²⁰ V hláseniach sa často spomína aj presvedčenie Slovákov o tom, že si spravujú záležitosti svojej krajiny sami, čo ich údajne uspokojuje. *„Rozdíl proti stavu za 1. republiky a v nynější době je značně patrný v tom, že poskytnutím slovenskému národu samostatné rozhodování ve vnitřní správě bylo správným vyřešením slovenského poměru k historickým zemím. Slovenští veřejní činitelé bez ohledu politické příslušnosti a důležitosti svých úřadů vykonávají službu národu a státu hrdě, sebevědomě a jsou vděční ústřední vládě, která tuto možnost uskutečnila. Věřejně se prohlašuje, kdyby taková možnost samostatného rozhodování ve vnitřní správě Slovenska, byla Slovákům poskytnuta v době za 1. republiky, nebylo by nikdy došlo k odtržení Slovenska.“*²¹ I niekoľko ďalších elaborátov potvrdzuje väčšiu lojálnosť a oddanosť ČSR zo strany Slovákov, medzi ktorými mala panovať spokojnosť so súčasným riešením ich problémov.²² S týmto však kontrastujú v hláseniach početnejšie zastúpené zmienky, na základe ktorých sa Slováci dožadovali čo najväčšej kontroly nad správou Slovenska alebo jeho samostatnosti. *„Situace všeobecná spočívá v tom, že národ slovenský si chce řídit osudy státu podle svého, bez ohledu na to, zda to škodí ČSR anebo zemi samé. Horují pro samostatnost.“*²³

20 Tamže, sign. 304-160-5, s. 28, Málek František, praporčík, hlásení.

21 Tamže, sign. 304-160-5, s. 119, Zpráva o Slovensku (Velvary, 26. 12. 1946).

22 Za všetky pozri napr. tamže, sign. 304-160-4, s. 66, Zpráva o Slovensku (Chrudim, 28. 12. 1946); sign. 304-160-5, s. 108, Zpráva o Slovensku (Ústí n./ Orlicí, 29. 12. 1946).

23 Tamže, sign. 304-160-4, s. 196, Zpráva o Slovensku (Lobeč, 28. 12. 1946).

V súvislosti s nárastom politickej vyspelosti sa vyskytli tiež pozorovania, zaznamenávajúce nedôveru a istú rezervovanosť Slovákov ohľadne politiky ako každodennej témy k rozhovoru. „*U obyvateľstva slovenské národnosti v Trnave a okolí lze pozorovati přílišnou opatrnost, skorem až ustrašenost. O věcech politických a veřejných vůbec se na veřejnosti /na ulicích, v hostincích, restauracích, kavárnách, ve vlacích a pod./ nemluví. Denní listy politických stran jsou však pilně čteny. Nelze tudíž uvěřiti, že by se lid o tyto důležité otázky dotýkající se všech, nezajímal. Čili tyto otázky jsou přetrásány jen za zavřenými dveřmi a to není dobré. Na kabátech Slováků nelze spatřiti odznaky jednotlivých politických stran.*“²⁴

Rozmachu národného uvedomenia Slovákov sa týka i záležitosť jazyková, ktorá sa spomína síce iba v malom množstve správ (7%), o to dôraznejšie sa však v tejto oblasti poukazuje na vnímateľnú rozdielnosť medzi povojnovou ČSR a jej predchodkyňami z 20. a 30. rokov. Väčšina príslušníkov SNB pozorovala, že slovenčina sa stala absolútne dominantným jazykom verejného života na Slovensku. V menšej miere možno ešte údajne počuť češtinu, nepatrne maďarčinu (v súvislosti s riešením odsunu Maďarov) a nemčinu vôbec. Markantný bol tento rozdiel predovšetkým v Bratislave, podobne ladené správy sa však týkajú tiež oblastí Hlohovca, Michaloviec a Nových Zámkov.²⁵ „*V Bratislavě, kde dříve mimo slovenštiny bylo slyšet všude také maďarštinu a němčinu, mluví se nyní většinou jen slovensky – Němci z Bratislavy poutíkali před příchodem Rudé armády a Maďaři se hleděli rychle naučiti slovensky – a mluví se tam ovšem i česky, neboť Čechů je v Bratislavě rozhodně mnoho.*“²⁶ Na druhú stranu sa objavili, hoci v neporovnateľne menšom počte, i tvrdenia o nezmenenej jazykovej situácii, prípadne o prežívaní maďarčiny. „*Většina občanů Slováků, s kterými jsem mluvil jest rozhořčena nad tím, že v hlavním městě Slovenska se po trapných zkušenostech s Maďary a Němci v hojně míře hovoří maďarsky, aniž by bezpečnostní*

24 Tamže, sign. 304-160-7, s. 103, Zpráva o Slovensku (Znojmo, 20. 1. 1947).

25 Pozri napr. tamže, sign. 304-160-6, s. 97, Zpráva o Slovensku (Kvasice, 18. 1. 1947); sign. 304-160-7, s. 113, Zpráva o Slovensku (Ždánice, 19. 1. 1947).

26 Tamže, sign. 304-160-4, s. 7, Zpráva o Slovensku (Albrechtice nad Orli., 29. 12. 1946).

orgánové zakročili. Mnozí jsou přesvědčení, že maďarsky mluví více t.zv. maďaroni, než skuteční Maďari sami.“²⁷

Približne v štvrtine všetkých hlásení sa spomínali i rozdiely v oblasti hospodárstva. V pomerne značnej časti z nich sa poukazuje na rýchlu konsolidáciu povojnových škôd, nastávajúci hospodársky rozmach či pokročilejšiu výstavbu. „S živelným zájmem všechny složky národa pracují svorně a vzájemnou svépomocí na obnově země, vybudování komunikací, továren a obytných budov. Rychlým tempem pracují i dělníci bez oslav a řečí což je zvlášť vyzdvihováno. Bez ohledu na to či je to dělník či inteligent, svorně poukazují s pýchou na to co s velkým úsilím vykonali k obnově země a s nadšením prohlašují, co míní ještě vykonati.“²⁸ Na druhú stranu však môžeme nájsť i pozorovania upozorňujúce na fakt, že v danej oblasti nebol od dôb 1. ČSR stavebný pokrok vôbec zaznamenaný.²⁹ Príslušníci SNB ďalej vyzdvihujú znateľne vyššiu pracovnú morálku Slovákov, ako aj pokles v nezamestnanosti. „*Isou pozorovány snahy každého jednotlivce zapojiti se do nových poměrů. Kdežto dříve existovali nezaměstnaní, nebo pracující s nepatrnými platy, dnes tu neexistuje nezaměstnaných a platy pracujících jsou na skutečné výši.*“³⁰ Autori taktiež zdôrazňujú všeobecné zlepšenie životnej úrovne na Slovensku oproti medzivojnovému obdobiu. „*Hlavní rozdíl je znatelný v situaci hospodářské, kde každý pracující člověk si je vědom, že za vykonanou práci je dobře odměněn. Životní úroveň prostého člověka je značně lepší, takže pracující lid žije na vyšší úrovni než za první a druhé republiky.*“³¹ Naproti tomu, pozornosti niektorých neunikli údajné badateľné sociálne rozdiely u obyvateľstva. „*Sociální rozdíly jsou velmi nápadné, zjevné na ulicích proti poměrům v první republice. Část obyvatel chodí nápadně oblečena, velmi dobře, oproti tomu je viděti v ulicích více lidí chatrně až nuzně oblečených, kteří veřejně žebrají. S přirovnáním poměrů v Čechách je tento zjev velmi nápadný.*“³²

27 ABS, f. Různé bezpečnostní spisy, sign. 304-160-5, s. 67, Zpráva o Slovensku (šštrážm. Penz Alois).

28 Tamže, sign. 304-160-6, s. 40, Zpráva o Slovensku (Drahanovice, 18. 1. 1947).

29 Ide o hlásenia z oblasti Ilavy, Košíc a Krupiny. Pozri napr. tamže, sign. 304-160-7, s. 19, Zpráva o Slovensku (Postřelmov, 18. 1. 1947).

30 Tamže, sign. 304-160-6, s. 78, Zpráva o Slovensku (Kamenice, 20. 1. 1947).

31 Tamže, sign. 304-160-4, s. 41, Zpráva o Slovensku (Heřm. Městec, 27. 12. 1946).

32 Tamže, sign. 304-160-5, s. 54, Zpráva o Slovensku (Pardubice, 27. 12. 1946).

Tovaru malo byť dostatok, avšak jeho ceny boli údajne často privysoké. S týmto súvisí i v správach často skloňovaný rozkvitajúci čierny obchod resp. šmelina.³³

V porovnaní hospodárskej situácie Slovenska s českými zemami vychádza na základe zmienok v hláseniach na tom lepšie Slovensko. Možno nájsť dokonca i vyjadrenie, v ktorom príslušník SNB tvrdí o slovenských pomeroch, že sú tak odlišné, akoby sa jednalo o úplne iný štát.³⁴ Ďalší autori sa potom jednotlivo zmieňujú o rôznych názoroch k slovensko-českým vzťahom na poli hospodárstva. Spomeňme napr. údajné zneužívanie Slovákov Čechmi v tejto oblasti; tvrdenie o tom, že Česi bez Slovákov nemôžu žiť, lebo sú odkázaní na ich hospodársku podporu; či názor o povinnosti Čechov viac sa podieľať na hospodárskej obnove Slovenska. *„Jest tam též rozšířeno přesvědčení, že Češi za I. republiky využívali slovenský lid a jejich zemi ve svůj prospěch a poškodili tak Slovensko o mnoho miliard Kčs³⁵. Proto jsou prý Češi nyní povinni, kdy Slovensko válkou nejvíce utrpělo, toto co nejvíce podporovati a postarati se o jeho výstavbu, zejména rozšíření průmyslu vůbec a částečně přemístění těžkého průmyslu z Čech a Moravy na Slovensko. Tento názor zastává, jak se zdá, většina slovenského lidu, bez ohledu na politické smýšlení a příslušnost.“³⁶*

Pomerne často sú v správach o všeobecnej situácii zaznamenané vyjadrenia slovenského obyvateľstva o tom, že za 1. Slovenskej republiky (SR) sa mali ľudia dobre resp. väčšinou i lepšie ako v prítomnosti. *„Pravdou asi jest, že podle vyprávění i ostatních lidí, se kterými jsem se sešel a navázal podobné rozhovory, vždy vyznělo jednotně, že za Slovenského státu byl blahobyt a teď za II. republiky [sic] mnoho nedostatků, a v této době, že není možno dostati nic koupiti, všechno jest na černo a vše stojí moc peněz a nemá na to nikdo takový příjem, aby si mohl různé věci koupiti. Tyto řeči kolují jak mezi úřednictvem, inteligencí, rolníkem, dělníkem. Za Slovenského státu, bylo prý dostatek peněz a mohl všechno koupiti, ať*

33 Pozri napr. tamže, sign. 304-160-7, s. 32, Zpráva o Slovensku (Ptení, 20. 1. 1947).

34 Tamže, sign. 304-160-6, s. 5, Zpráva o Slovensku (Blansko, 19. 1. 1947).

35 Korún československých.

36 ABS, f. Různé bezpečnostní spisy, sign. 304-160-5, s. 102, Zpráva o Slovensku (Turnov, 27. 12. 1946).

dělník, tak rolník i inteligent.³⁷ Alebo: „Obyvatelstvo při každé příležitosti a rozmluvě vzpomíná samostatnost Slovenského státu v době okupace, chválí jeho zřízení a tvrdí, že obyvatelstvo nebylo v ničem omezováno, nebylo řízené hospodářství, nemuseli odváděti obilí a měli více peněžních prostředků. Obzvláště obyvatelstvo jest roztrpčeno, že jejich úspory byly vzaty na vázané vklady, že nemají peníze, oděv, obuv, potravní články jsou drahé, výrobky zemědělské jsou málo placeny, mzdy dělnictva nejsou k těmto poměrům upraveny a rolníci jsou toho mínění, že jest to vinou nezámožných vrstev obyvatelstva, které chce žíti v blahobytu, žádají rozdělení majetku na úkor zámožnějších vrstev národa.“³⁸ Pozitívne spomienky na nedávnu samostatnosť Slovenska boli podľa autorov viacerých správ medzi ľuďmi pomerne hojne rozšírené a účinne podporované šeptanou propagandou bývalých príslušníkov HSLS, kňazov či akýchkoľvek ľudí, ktorí si v novej republike pohoršili. „Mimo toho jsem však také pozoroval, že výchova v t. zv. Slovenském státě zanechala v obyvatelstvu hluboké kořeny separatistické výchovy, která dosud nevymizela a oproti 1. republice je v dnešním životě znatelná.“³⁹

Ako sa môžeme v hláseniach dočítať, nielen myšlienky na 1. SR ale i konkrétne hmotné pozostatky jej existencie boli dlhé mesiace súčasťou každodenného života obnoveného Československa. „Slovensko samo čini dojem dosud Slovenského štátu, s tím rozdílem, že tam dnes není zapotřebí cestovního pasu jako za doby okupace. Až na zcela ojedinělé, nepatrné výjimky jsou veřejné úřady, trafiky a j. dosud označeny slovenským štátným znakem na tabulích. Myslili-li by ti lidé to tak upřímně s ČSR jako veřejně prohlašují, zajisté by i tyto znaky – zdánlivou maličkost – odstranili a nebo alespoň přelepili, jako se to stalo v českých zemích. Čas již k tomu měli s dostatek.“⁴⁰ Nebola to však len záležitosť bratislavská – mala sa údajne týkať aj iných častí Slovenska. „...jak v okrese Levickém tak i okres Noná Báňa (Nová Baňa – pozn. aut.), kde jsem byl jako pozorovatel, jsem viděl na školách, poštovních úřadech a mnoha jiných úřadech, jako i na

37 Tamže, sign. 304-160-6, s. 45, Zpráva o Slovensku (Hlubočany, 21. 1. 1947).

38 Tamže, sign. 304-160-6, s. 74, Zpráva o Slovensku (Chropyně, 20. 1. 1947).

39 Tamže, sign. 304-160-4, s. 58, Zpráva o Slovensku (Humpolec, 29. 12. 1946).

40 Autor tohto hlásenia bol nasadený v Bratislave. Tamže, sign. 304-160-5, s. 13, Zpráva o Slovensku (Mukařov, 29. 12. 1946).

*trafikách vyvěšeny tabule označující, ten který úřad a tyto tabule pocházely ještě z doby tak.zv. Slovenského státu a doposud to nevadí nikomu, že tam státních úřadech zvláště má býti na těchto vývěsních tabulích znak československý. Ačkoliv již uplynulo více jako rok od našeho osvobození a košický vládní program místo aby byl splněn, je v tomto směru obcházen a nerespektován.*⁴¹

Existencia samostatného slovenského štátu výrazne zasiahla i do vzťahu obyvateľstva so židovskou menšinou. Čiastočne sa o tom zmieňujú i niektoré hlásenia, poukazujúc na pretrvávajúce pozostatky protižidovskej propagandy, pričom situáciu v tomto smere prirovnávajú k obdobiu konca roka 1938.⁴² Ďalšie správy potom zdôrazňujú všeobecný nárast antisemitizmu na Slovensku. *„Poměr Slováků k osobám židovského původu není v žádném případě kladný. Odůvodňují to tím, že osoby židovského původu obsazují na Slovensku vedoucí místa v úřadech a pod. Tuto nespokojenost Slováci projevují veřejnými demonstracemi, různými hesly a nápisy. Poznámávám, že právě před mojim příchodem do Košic byla jedna taková protižidovská demonstrace, které se zúčastnili tamní vysokoškoláci.*⁴³

V rámci všeobecnej situácie sa v hláseniach príslušníkov SNB objavila i problematika očisty povojnového života. Tá sa vo všetkých prípadoch spomína v súvislosti s nedôslednosťou, spojenou s jej priebehom. *„Rozdíl proti stavu za I. republiky a nynější, jeví se dle mého pozorování za dobu mého pobytu na Slovensku v tom, že doposud zastávají místa vedoucích úřadů a různých důležitých funkcí osoby, které byly činovníky a členy Hlinkovy ľudové strany. Po obnovení nynější republiky zůstaly na místech veřejných úřadů, kde pracují sice opět pro republiku, ale stálost a věrnost k republice není možno od těchto osob očekávati, neb jsou dosud toho*

41 Tamže, sign. 304-160-7, s. 86, Zpráva o Slovensku (Velký Týnec, 18. 1. 1947).

42 Pozri napr. tamže, sign. 304-160-4, s. 34, Zpráva o Slovensku (Golč. Jeníkov, 27. 12. 1946); sign. 304-160-7, s. 86, Zpráva o Slovensku (Velký Týnec, 18. 1. 1947).

43 ABS, f. Různé bezpečnostní spisy, sign. 304-160-7, s. 58, Zpráva o Slovensku (Uhřetov, 18. 1. 1947). Pozri tiež napr. tamže, sign. 304-160-7, s. 114, Zpráva o Slovensku (Židlochovice, 17. 1. 1947).

*mínění, že nynější státní formou bude jím opět činěna křivda, jak se jim měla díti dle jejich mínění za první republiky.*⁴⁴

Ako poslednú vec z pozorovaní, zachytených v jednotlivých hláseniach uvádzame ešte poznatky týkajúce sa miery požívania alkoholických nápojov na Slovensku. V tomto smere bol niektorými autormi zaznamenaný značný nárast. *„Naproti tomu jsem zjistil, že za první republiky se na Slovensku hodně pilo (lihoviny, víno), ale teď za mého krátkého pobytu jsem viděl, že se na Slovensku vulgárně řečeno chlašče. Nemohu to lépe pojmenovat. Tolik lidí jsem denně viděl opilých, jak na ulici, tak v hostincích i při zábavách, že jsem se přímo zhrozil. Vžívajíc se do poměrů u nás, ačkoliv to není nějak skvělé, – na Slovensku jest to o 50% horší (myslím, co se týká pití alkoholu).*⁴⁵

Tolko teda k všeobecnej situácii a jednotlivým zaznamenaným rozdielom. Skúsme teraz zamerať pozornosť na limity výpovednej hodnoty nami skúmaných hlásení. Na prvý pohľad je zrejmé, že čo sa týka rozsahu jednotlivých správ, možno badať značné rozdiely – niektorí príslušníci SNB boli v pozorovaní a samotnom zhotovovaní prác dôslednejší, iní predsa len stručnejší. Je potrebné si tiež uvedomiť, že autori tohto prameňa boli viac či menej ovplyvnení skúsenosťami z predošlej služby na Slovensku, ktoré miestami podrobnejšie rozpisujú. Niekde teda možno ľahko podľahnúť dojmu, že pisatelia skĺzli do príliš osobnej roviny a badať z nich buď akési zaujatie či zatrpknutosť alebo na druhej strane obhajobu konania Slovákov, najmä čo sa týka ich vzťahu k českému obyvateľstvu.⁴⁶ Viac autorov tiež uvádza, že o nasadení príslušníkov SNB na Slovensku sa verejnosť nejakým spôsobom vopred dozvedela.⁴⁷ Ľudia sa teda mohli viac uzavrieť do seba, prípadne v kontakte s utajenými bezpečnostnými

44 Tamže, sign. 304-160-7, s. 5, Zpráva o Slovensku (Mikulov, 17. 1. 1947). Tiež napr. tamže, sign. 304-160-6, s. 101, Zpráva o Slovensku (Lednice, 18. 1. 1947).

45 Tamže, sign. 304-160-6, s. 45, Zpráva o Slovensku (Hlubočany, 21. 1. 1947). Tiež tamže, sign. 304-160-7, s. 32, Zpráva o Slovensku (Ptení, 20. 1. 1947).

46 Pozri napr. Tamže, sign. 304-160-6, s. 45, Zpráva o Slovensku (Hlubočany, 21. 1. 1947). Porovnaj tamže, sign. 304-160-4, s. 110, Zpráva o Slovensku (Jičín, 28. 12. 1946).

47 Pozri napr. Tamže, sign. 304-160-4, s. 7, Zpráva o Slovensku (Albrechtice nad Orli., 29. 12. 1946); Tamže, sign. 304-160-5, s. 19, Zpráva o Slovensku (Nasavrky, 27. 12. 1946).

orgánmi nemuseli z rôznych pohnútok vždy tvrdiť to, o čom sú i vnútorne presvedčení. Tu možno teda badať ďalšie obmedzenie výpovednej roviny, ktoré tento pramenný materiál prináša. Problematickou je i samotná otázka zovšeobecňovania pozorovaní z jednotlivých miest pôsobenia na celé Slovensko. Regionálne rozdiely sú viac či menej badateľné prakticky v každom zo sledovaných hľadísk, najmarkantnejšie sa však prejavujú v oblasti hospodárskej či sociálnej. Územná disproporcía je badateľná taktiež v pomere nasadených príslušníkov SNB do priestoru Bratislavy a v rámci zvyšku Slovenska.

Ako mal čitateľ možnosť na predošlých riadkoch vidieť, spravodajské nasadenie dvoch stoviek príslušníkov SNB na Slovensku v dobe prebiehajúceho procesu s najvyššími predstaviteľmi 1. SR so sebou prinieslo vytvorenie zaujímavého pramenného materiálu – správ o situácii na Slovensku. Predmetom tohto príspevku bolo priblížiť rôzne postrehy autorov jednotlivých hlásení, ich názory či hodnotenia slovenských pomerov, a to v rôznych otázkach, počnúc vzájomným vzťahom Slovákov a Čechov, až po zmeny na poli hospodárskom. Snažili sme sa poukázať najmä na najvýraznejšie rozdielnosti, ktoré autori správ v slovenskej spoločnosti pozorovali medzi obdobím 20. a 30. rokov a ich prítomnosťou – rokom 1946. Napriek limitom tohto pramenného materiálu, na ktoré sme sa tiež snažili poukázať, sa nazdávame, že „*Zprávy o Slovensku*“ predstavujú pozoruhodné svedectvá ľudí, majúcich možnosť porovnať všeobecnú situáciu v slovenskej časti republiky v dobe medzi svetovými vojnami a obdobím povojnovým, a ako také svojou trochou dopĺňajú obraz slovenského obyvateľstva v prvých rokoch po skončení druhej svetovej vojny.

Budování nového bezpečnostního aparátu v letech 1945 – 1948

Jan Kalous

Ve svém příspěvku se pokusím o stručné představení vzniku nového bezpečnostního aparátu v Československu po skončení druhé světové války. Chci se přitom koncentrovat jak z hlediska celostátního, tak i z hlediska slovenského na státně bezpečnostní a zpravodajskou složku, které se posléze ještě před únorem 1948 spojily. Vznikl tak zvláštní monolit, který propojil až dosud oddělené části a získal mimořádné kompetence, včetně výkonných pravomocí. Komunistická strana samozřejmě využívala své kádry v bezpečnostním aparátu nejen pro tzv. plnění služebních povinností, ale také pro své vlastní politické cíle.

K 30. červnu 1945 zanikl v Československu starý bezpečnostní aparát (četnictvo, uniformovaná stráž bezpečnosti, neuniformovaná stráž bezpečnosti, obecní policie). Vznikly bezpečnostní a zpravodajské složky nové, důsledně centralizované a evidentně inspirované sovětským vzorem.¹ Již během druhé světové války, respektive těsně před jejím koncem se rozpoutala debata o podobě nového bezpečnostního aparátu. Existovala shoda na tom, že zůstane zachováno dělení sboru na část

1 Viz např. FROLÍK, J.: Nástin organizačního vývoje státně bezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989. In: *Sborník archivních prací*, ročník (roč.) XLI, 1991 číslo (č.) 2, strany (s.) 447 – 510; FROLÍK, J.: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989. In: *Sborník archivních prací*, roč. LII, 2002, č. 2, s. 371 – 519; KOUDELKA, F.: *Státní bezpečnost 1954 – 1968 (základní údaje)*. Sešity. Svazek 13. Praha 1993; KAPLAN, K.: *Nebezpečná bezpečnost*. Brno 1999; DVOŘÁKOVÁ, J.: *Státní bezpečnost v letech 1945 – 1953. Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek*. Sešit ÚDV č. 16. Praha 2007; KALOUS, J. a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989. Ministři a jejich náměstci*. Praha 2009; KALOUS, J.: *Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ*. Praha 2010; ŽÁČEK, P.: *Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov 1953 – 1990*. Bratislava 2005.

uniformovanou a neuniformovanou. Jak ovšem dospět do nového stavu? Diskutovalo se třech možnostech: Zaprvé – staré bezpečnostní sbory zcela zrušit a vytvořit zcela nové. Zadruhé – ponechat starý aparát a pouze ho transformovat do nové podoby. Za třetí – vytvořit jakousi vzájemně propojenou variantu z předchozích dvou možností, tzn. starý aparát jako zkompromitovaný zrušit, ale po prověrkách národní spolehlivosti dosavadního mužstva jeho část převzít a doplnit ho o nový nábor z řad odbojářů, bývalých partyzánů a vojáků.

Je jistě zvláštní (ale svým způsobem z hlediska taktiky a dalšího počínání Komunistické strany Československa /KSČ/ logické), že novému bezpečnostnímu aparátu a ministerstvu vnitra jako celku nebyla v Košickém vládním programu věnována speciální pozornost. Pouze v hlavě IX. se obecně uvádělo, že nový státní aparát bude očištěn „*od všech živlů, které se provinily na republice a národu*“², což se snad dalo v širším slova smyslu vztáhnout i na resort ministerstva vnitra. Kontrastovalo to však například s otázkou nově budované Československé armády, které se Košický vládní program věnoval v hlavě III. (v rozsahu celých čtyř stran).

Důležitým aspektem, který se pro další vývoj ukázal být podstatným, byla skutečnost, že se ministrem vnitra stal komunista Václav Nosek (1892 – 1955). Pocházel z Kladenska (tedy z regionu Antonína Zápotockého), kde se vyučil soustružníkem kovů a sbíral první pracovní a politické zkušenosti. Patřil k zakládajícím členům Komunistické strany Československa, podporoval bolševizaci po pátém sjezdu strany v roce 1929 a výrazně se angažoval také v odborovém hnutí. Po okupaci v březnu 1939 byl Němci krátce zadržen, posléze propuštěn. V červnu 1939 se mu podařilo přes Polsko a Švédsko dostat do Velké Británie. Od podzimu 1941 byl členem exilové Státní rady. Zůstal ve spojení s gottwaldovským vedením KSČ. Po celou dobu války pracoval na základě pokynů a instrukcí, které dostával z Moskvy. Během jednání o podobě nové vlády se v seznamu ministrů objevilo u resortu ministerstva vnitra jméno Rudolfa Slánského. Ten však byl pro nekomunistické strany nepřijatelný. Naopak – Václav Nosek působil během války v Londýně, komunikoval s nimi a oni s ním. Snad také proto získali zástupci demokratických

2 *Program první československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý dne 5. dubna 1945 v Košicích. Praha 1955.*

stran falešnou představu, že ministerstvo vnitra v čele s Noskem po této zkušenosti nepředstavuje výraznější problém.³

O jak podstatnou iluzi šlo, o tom se demokratické strany přesvědčily velmi brzy. Právě Václav Nosek se totiž následně stal patronem cíleného pronikání a postupného ovládnutí bezpečnostních složek státu komunisty. Tento proces probíhal postupně, sofistikovaně, důrazně a systematicky. V rozhodujících mocenských pozicích na ministerstvu vnitra a v bezpečnostním aparátu KSČ dokázala cíleně oslabovat pozice ostatních politických stran (sociálních demokratů, národních socialistů, slovenských demokratů) a na jejich úkor sem dosazovala své členy. Velká pozornost byla přitom věnována ovládnutí zpravodajských a státně bezpečnostních složek. Šlo přitom nejen o masivní příliv komunistických kádřů do bezpečnosti, ale také, v zásadě paralelně, o obsazení důležitých velitelských funkcí a o ovládnutí nově budovaných útvarů, jakými byly Zemské odbory bezpečnosti, pohraniční a pohotovostní pluky.

Bezpečnostní aparát na Slovensku

Na Slovensku se zrušení četnictva a dosavadní policie podařilo komunistům prosadit již 23. února 1945.⁴ Místo těchto útvarů vznikla Národní bezpečnost (NB), tehdy podléhající povereníctvu pre veci vnútorné.⁵ V jeho čele tehdy stál Gustáv Husák. Bezpečnostní a zpravodajské úkoly v rámci Hlavního velitelství NB plnilo druhé oddělení (NB 2). Příslušníci NB 2 se měli zaměřit na pronásledování kolaborantů a zrádců, uplatňování zákona na ochranu republiky apod.

3 Více o V. Noskovi viz KALOUS, J. a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra...*, s. 126 – 128.

4 Více viz např. PEŠEK, J.: *Štátna Bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava 1999; PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2004, s. 121 – 253; MEDVECKÝ, M.: K organizačnej štruktúre štátnej bezpečnosti a politického spravodajstva na Slovensku pred februárom 1948. In: *Pamäť národa*, 2010, č. 2, s. 23 – 35; MEDVECKÝ, M.: *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 2011; MEDVECKÝ, M. – SIVOŠ, J. – JAŠEK, P.: *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava 2012.

5 V lednu 1946 se změnil název: Z Povereníctva pre veci vnútorné se stalo Povereníctvo vnútra.

V praxi se pod dozorem komunistů orientovali rovněž na politické soupeře Komunistické strany Slovenska (hlavně pak na Demokratickou stranu /DS/). Při své zpravodajské a státně bezpečnostní „práci“ používali násilí jako standartní prostředek získávání informací. Brutalita jako „osvědčená“ metoda byla tedy jedním z charakteristických atributů dalšího budování a fungování bezpečnostních struktur, které se sice v období let 1945 – 1948 různě transformovaly. Komunistický vliv v nich však zůstával zachován.

V listopadu 1945 proběhla na Slovensku reorganizace bezpečnostních složek. Dosavadní agendu NB 2 převzal VI., od listopadu 1946 VII. odbor povereníctva vnútra (PV), nazývaný Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo. V kontrastu k vývoji v českých zemích, kde byly odděleny (sloučeny byly zákonem č. 149/1947 Sb., o národní bezpečnosti, až ke konci roku 1947), na Slovensku zpravodajské a státně bezpečnostní složky podléhaly právě komunisty kontrolovanému VII. odboru PV. Tento odbor zůstal pod komunistickým vlivem i poté, co se novým povereníkem vnútra stal po volbách 1946 gen. Mikuláš Ferjenčík, sám ostatně přesvědčený o nezbytnosti posílení centralistického dohledu na PV z Prahy. Rozhodující vliv na chod bezpečnostních struktur si však i nadále ponechal předseda Sboru povereníkov Gustáv Husák.

Jistá disproporce celostátního a slovenského vývoje bezpečnostních sborů znepokojovala ústřední vedení KSČ. Cílem totiž bylo, jak jsem již uvedl v úvodu, vytvoření jednotného, centralizovaného bezpečnostního aparátu, tzn. bez lokálních odlišností. Přesvědčení o nutnosti centralizace bezpečnostních útvarů na celém území republiky byla posílena výsledky květnových voleb 1946 na Slovensku. Činnost ministerstva vnútra a povereníctva vnútra koordinoval na centrální úrovni Jindřich Veselý⁶, později Bedřich Pokorný.⁷

6 Jindřich Veselý (1906 – 1964) – člen KSČ, od roku 1945 v aparátu ministerstva vnútra (MV). V letech 1948 – 1950 byl přednostou odboru BA, tedy velitelem Státní bezpečnosti. V březnu 1950 se neúspěšně pokusil o sebevraždu a musel následně z MV odejít. V padesátých letech byl ředitelem Ústavu dějin KSČ. V březnu 1964 spáchal sebevraždu.

7 Bedřich Pokorný (1904 – 1968) – člen KSČ, zpravodajský důstojník čs. armády; od května do července 1945 zemský velitel SNB na Moravě (v této pozici např. řídil odsun německého obyvatelstva z Brna). Od července 1945 působil

Komunistická strana Slovenska a Komunistická strana Československa se v období let 1945 – 1948 koncentrovala na společný cíl, totiž na kompromitaci a vyřazení Demokratické strany z relevantní role v politickém životě ČSR. Jeho vrcholem bylo nepochybně na podzim 1947 odhalené tzv. spiknutí na Slovensku, které se snažilo prokázat napojení vrcholných představitelů Demokratické strany na luďácký exil s cílem zničit demokratický režim a rozbít ČSR.

Konečně snaha eliminovat Demokratickou stranu na Slovensku spadala již do období před volbami 1946. Volební výsledek jejich odhodlání zničit DS ještě posílil. Komunističtí zpravodajci se tedy podle zadání komunistické strany snažili sehnat důkazy o propojení vrcholných politiků DS s představiteli bývalého Slovenského štátu. Podle komunistů byli ve spojení „*se zrádnou luďáckou emigrací*“ generální tajemníci DS Jozef Kempný a Miloš Bugár, místopředseda vlády Ján Ursíny prostřednictvím pracovníka svého sekretariátu Oto Obucha a další funkcionáři.

Komunisty kontrolovaná bezpečnost „pracovala“ na plné obrátky. Z některých již dříve zadržených osob vynutila doznání, která usvědčovala čelné politiky demokratů. Ti vznesená obvinění odmítali. Žádali nezávislé šetření. Věřili, že nejpozději před soudem se budou moci jednoznačně obhájit. Chtěli vzneseným obviněním čelit přímo. Souhlasili proto se svým vydáním trestnímu stíhání. Ursíny se vzdal vládní funkce. Cílem komunistů bylo rozštěpit DS, snížit její vliv a vytlačit ji z vlády a Sboru povereníkov, což se komunistům v zásadě podařilo. Soudní proces s Bugárem, Kempným a Ursínym proběhl však až po únoru 1948, čemuž již odpovídal průběh procesu a vynesené tresty: Kempný

v bezpečnostním aparátu na MV – patřil mezi nejvýznamnější představitele zpravodajské části SNB. Jednoznačně pracoval ve prospěch KSČ (upravil např. výpověď K. H. Franka tak, aby z ní vyplývalo, že generální tajemník národních socialistů Vladimír Krajina během druhé světové války spolupracoval s Němci). Byl odpovědný za budování táborů nucené práce (přednosta skupiny BAc). V lednu 1951 byl zatčen a v prosinci 1953 ve skupině O. Závodský a spol. Odsouzen za sabotáž na 16 let odnětí svobody. V březnu 1956 byl propuštěn. V březnu 1968 spáchal sebevraždu. Více k jeho osobě viz DVOŘÁKOVÁ, J.: Bedřich Pokorný – vzestup a pád. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, 2004, č. 2, s. 233 – 279.

dostal 6 let, Bugár rok, Ursíny 7 let. Tento příklad velmi názorně ukazuje zneužitelnost bezpečnostních složek pro politické cíle komunistů.⁸

Ještě z jednoho důvodu byl průběh tzv. slovenského krize 1947 instruktivní a poučný. Během ní se příslušníci bezpečnosti vymkli kontrole povereníka vnútra Mikuláše Ferjenčíka a byli řízeni přímo Komunistickou stranou Slovenska (KSS). Eliminace politiků Demokratické strany pak pokračovala po 21. únoru 1948, když Husák odvolal ze Sboru povereníkov všechny zbývající povereníky nominované Demokratickou stranou. Argumentoval přitom tím, že odchod ministrů DS z Gottwaldovy vlády je automaticky i demisí z postů ve Sboru povereníkov. Za této situace i Ferjenčík pochopil, kdo skutečně řídil bezpečnostní aparát. Dne 26. února 1948 opustil svou funkci.

Následně se rozběhla vlna čistek a tzv. vyakčňování na všech státních úřadech, vysokých školách a institucích. Proběhly i v resortu ministerstva vnitra a samozřejmě také na Povereníctvu vnútra na Slovensku. Politicky byl za ně pochopitelně odpovědný Gustáv Husák a nový povereník vnútra Daniel Okáli.

Po komunistickém převratu došlo k reorganizaci Povereníctva vnútra. Změny se uskutečnily 15. března 1948, s platností od 1. dubna 1948. Povereníctvo bylo rozčleněno na 6 odborů, přičemž agenda dosavadního VII. odboru přešla do odboru III. – Bezpečnost. Tento odbor byl tvořen dvěma skupinami – Státní bezpečností (skupina A) a tzv. všeobecnou bezpečností (skupina B). Odbor III. také řídil Zemskou úřadovnu Státní bezpečnosti v Bratislavě, jejíž výlučnost spočívala v tom, že jí byly podřízeny všechny odbočky StB na Slovensku.

8 Více viz např. VONDRÁŠEK, V.: Kriminalizace Demokratické strany v předúnorovém období. In: PERNES, J. – FOITZIK, J. (zost.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Brno 2005, s. 130 – 146; BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci: Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993; KAPLAN, K.: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997, s. 132 – 149; MEDVECKÝ, M.: *Za červené Slovensko...*, s. 209 – 271; VEBER, V.: *Osudové únorové dny 1948*. Praha 2008, s. 146 – 170.

Státně bezpečnostní a zpravodajská složka

Zemský odbor bezpečnosti (ZOB) byl zřízen 20. října 1945 výnosem předsedy Zemského národního výboru Ladislava Kopřivy⁹ jako jistá protiváha státně bezpečnostních orgánů. Přijetím Košického vládního programu, rozvinutého později v programovém prohlášení vlády Klementa Gottwalda po volbách v květnu 1946, strany Národní fronty souhlasily s politickou činností v bezpečnostních strukturách státu. Tento aspekt tvořil zásadní změnu proti apolitičnosti uplatňované v době tzv. první Československé republiky. A právě ve státně bezpečnostní složce měli po válce zpočátku převahu národní socialisté.

Komunisté ale ovládli nábor do nově vznikajících složek, včetně ZOB. Zde totiž nebyl důraz kladen na dosažené vzdělání, ale na kádrový profil, respektive aktivity v nedávné minulosti. Mezi nově příchozími příslušníky zpravodajské složky tvořili převahu účastníci protifašistického odboje, bývalí partyzáni, bývalí vězni koncentračních táborů, bývalí členové Revolučních gard nebo jiných revolučních jednotek, existujících a aktivních na konci druhé světové války. Ostatně jistá, specifická kritéria (např. činnost za okupace, souhlas s linií košického vládního programu apod.) se uplatňovala i při prověrkách národní spolehlivosti u příslušníků bývalých bezpečnostních sborů a jejich přejímání do Sboru národní bezpečnosti.

Vzájemný poměr mezi státně bezpečnostní a zpravodajskou složkou upravoval Prozatímní organizační řád státně-bezpečnostní služby z 22. října 1946, podepsaný ministrem vnitra Noskem, v článku X. takto: *„Státně-bezpečnostní služba není myslitelná bez zpravodajské služby. Právě tak zpravodajská služba předpokládá vždy výkonnou složku, která zpravodajsky získané a zhodnocené zprávy vyšetří z trestně-právního stanoviska. Vzhledem k tomu je příslušnost státně-bezpečnostních orgánů dána tím okamžikem, kdy protistátní činnost dostoupila takového stupně, že ji lze zahrnouti pod jakýkoliv trestně právní předpis. Přísluší tedy státně-bezpečnostní službě provádění výslechů, domovních prohlídek, zabavování věcí, zatýkání osob atd., podle platných zákonných předpisů. Zpravodajští orgánové podle potřeby zúčastní se těchto úkonů. Státně-bezpečnostní*

9 Více o L. Kopřivovi viz KALOUS, J. a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra...*, s. 92 – 95.

*služba je povinná sdělovati zpravodajské službě všechny svoje poznatky zpravodajského rázu (...) a umožniti jí přístup ke všem pramenům těchto svých poznatků. Je-li v zájmu zpravodajské činnosti nutné provésti služební výkon, náležející do výlučné příslušnosti státně-bezpečnostní služby, požádá zpravodajský orgán tuto o provedení tohoto výkonu. Státně-bezpečnostní služba jest povinná ihned této záležitosti vyhověti a o provedení zpravodajskou službu vyrozuměti.*¹⁰

Již v předúnorovém období se KSČ podařilo dosáhnout základní kontroly nad zpravodajskou činností, která byla v období od léta 1945 do podzimu 1947 soustředěna ve II. odboru Zemského odboru bezpečnosti (ZOB-II). ZOB-II, zřízený při Zemských národních výborech se sídly v Praze a Brně, s expoziturou v Ostravě, zůstal ovšem bez výkonné pravomoci, kterou vykonávala Státní bezpečnost. Činnost a aktivity ZOB-II se odehrávaly za přísné konspirace. S ohledem na tuto činnost byla zpravodajská složka i personálně obsazována. Do jejich řad vstupovali lidé pevně ukotvení v KSČ, často také spolupracující se sovětskými zpravodajci. Z bezpečnostního aparátu konaly pravidelné návštěvy sovětské ambasády v Praze například Karel Smíšek, Jaroslav Hošek, Karol Bacílek, Jaroslav Janoušek, Miroslav Pich – Tůma, Štěpán Plaček, Bedřich Pokorný, Jaroslav Jerman, Jindřich Veselý, Karel Šváb, Bedřich Reicin a Karel Vaš.

Zpravodajci získané zprávy a materiály proudily přímo do centrály KSČ. Bezpečnostní a zpravodajské složky zůstávaly prioritou zájmu a v přímé kompetenci generálního tajemníka Rudolfa Slánského. Zdrojem zpráv a materiálů se staly nejen osoby ze stranických sekretariátů nekomunistických politických stran, získaní jakýmkoliv způsobem ke spolupráci se zpravodajskou složkou, ale také bývalí exponenti okupační moci a správy z řad gestapa, Sicherheitsdienstu a Abwehrstelle, kteří komunistickým kádrům na ZOB-II vedle poskytování „cenných“ rad o fungování německých bezpečnostních složek posloužili k vytváření kompromitačního materiálu na politické soupeře KSČ.¹¹ František

10 Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond (f.) Hlavní správa vojenské kontrarozvědky (302), archivní číslo (a. č.) 302-538-6.

11 Agenturní práce ZOB-II byla upravena tajnými pokyny pro práci s placenými agenty (včetně vytvoření jednotné podoby ústřední evidence) ze dne 7. března

Hanzlík velmi výstižně a přesně definoval obsah činnosti a aktivity ZOB-II jako téměř totožné s činností OBZ, ovšem mimo armádu.¹²

Úkoly Zemského odboru bezpečnosti byly definovány nejen na „*boj proti nepřátelům lidově demokratického zřízení, nacistům a kolaborantům, bez ohledu na jejich národnost, politickou či náboženskou příslušnost*“¹³, nově rovněž na boj proti zatím blíže nespecifikovaným tzv. imperialistickým rozvědkám. Rozpětí zpravodajských úkolů (modifikovaných rovněž zájmy KSČ) tedy bylo širší, než jaký byl původní záměr při vzniku nového bezpečnostního aparátu v květnu 1945.

Druhý odbor Zemského odboru bezpečnosti podléhal jak odboru Z (odboru pro Státní bezpečnost a politické zpravodajství) ministerstva vnitra, tak současně Zemským národním výborům. Odbor Z byl zřízen v květnu 1945. Do jeho čela byl jmenován generál Josef Bartík, zástupcem se stal Zdeněk Toman. Po odstranění Bartíka z funkce v lednu 1946 byl do čela odboru postaven Bedřich Pokorný (Toman zůstal jeho zástupcem). V prosinci 1946 byl odbor Z přejmenován na VII. odbor MV. Do jeho čela byl postaven plukovník generálního štábu František Janda (zástupcem byl B. Pokorný). V čele vnitřního zpravodajství stál Štěpán Plaček. Po další změně, v prosinci 1947, kdy se ze VII. odboru MV stal III. odbor MV, se agenda vnitřního zpravodajství v zásadě nezměnila; a to ani personálně. V čele byl stále Štěpán Plaček, jeho zástupci se stali Osvald Závodský a Ivo Milén.

Centrálám ZOB-II v Praze, Brně a Ostravě podléhaly oblastní zpravodajské odbočky (OZO). Podle zpravodajské důležitosti mohly být v některých okresech zřízeny oblastní zpravodajské pobočky (OZPO). Ve větších městech existovalo tzv. Obranné zpravodajství města (OZME).

1946. V příloze pokynů lze nalézt vzor evidenčních listů. Viz ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti (310), a. č. 310-1-4. V ABS lze dohledat i tajný Konečný koncept směrnic pro orgány politického zpravodajství z roku 1946 (Tamtéž, a. č. 310-34-5) nebo Zatímní směrnice pro politické zpravodajství vypracované v září 1946 odborem VII. MV (Tamtéž, a. č. 310-34-7).

12 HANZLÍK, F.: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945 – 1950*. Praha 2003, s. 60.

13 *Revoluční a bojové tradice II. správy SNB – zdroj síly a úspěchů v boji proti nepřátelským rozvědkám*, s. 10 – 11.

Paralelně se strukturou ZOB byla vytvořena „výkonná“ síť okresních, oblastních a zemských úřadoven Státní bezpečnosti.

Jak naznačoval zákon č. 149/1947 Sb., o národní bezpečnosti, splynuly Zemské odbory bezpečnosti ke konci roku 1947 s příslušnými úřadovnami StB. Centrála ZOB-II se stala součástí VII. odboru ministerstva vnitra. Tento proces byl ukončen ke konci března 1948. Sloučením státně bezpečnostní a zpravodajské složky (navíc bez nezávislé kontroly) došlo k nebezpečnému posílení role a pozice Státní bezpečnosti ve společnosti.

Při přijetí zákona č. 149/1947 Sb. se otevřela debata, která pokračovala v zásadě až do únorové krize 1948, o kontrole zpravodajské složky. Uvažovalo se například o parlamentní kontrole. Nejpravděpodobnější však byla vize kontrolní složky působící přímo na Úřadu vlády. V této souvislosti se např. hovořilo o zapojení gen. Josefa Bartíka, což by bylo pro komunisty v bezpečnosti z pochopitelných důvodů nepříjemné a jednoznačně nepřijatelné.

Členění II. odboru ZOB podle zaměření úkolů a aktivit bylo následující:

- 1) Kontrarozvědná složka. Obranné zpravodajství (OZ) mělo za úkol odhalovat a bojovat proti činnosti nacistických organizací, stíhat válečné zločince a chránit ČSR před činností tzv. nepřátelských rozvědek; menší část OZ se specializovala na odhalování nepřátel mezi kulturními pracovníky a umělci.
- 2) Vnitropolitická složka. Politické zpravodajství (PZ): *„Jeho úkolem bylo sledování a odhalování činnosti nepřátel lidově demokratického zřízení z řad bývalých konfidentů německých bezpečnostních a zpravodajských složek, zrádců a kolaborantů, skrývajících se v ilegality, i těch, kterým se podařilo různými způsoby proniknout do řad a často i do vedení legálních nekomunistických politických stran a společenských organizací Národní fronty.“*¹⁴
- 3) Hospodářská složka. Hospodářské zpravodajství (HZ), jehož hlavní úkol spočíval v ochraně zestátněného hospodářství, k ochraně proti ekonomické sabotáži a diverzi, valutovým machinacím apod.

14 Tamtéž, s. 11.

Podívejme se nyní na strukturu ZOB-II v Praze. V prosinci 1946 byl přednostou ZOB-II Emil Hršel.¹⁵ V čele Obranného zpravodajství byl Karel Schmiedberger; v OZ působili mj. Kurt (Vladimír) Šmolka, Jaroslav Janoušek, Jaroslav Jindra, Kamil Pixa, Vladimír Baudyš ad. V čele Politického zpravodajství stál přednosta Josef Plechatý; v PZ byli zařazeni mj. Ladislav Zelenka, Alois Samec, Josef Čech, Miroslav Pich – Tůma ad. Hospodářské zpravodajství vedl přednosta Miroslav Staněk. Již z pouze načrtnutého výčtu jmen příslušníků, kteří na konci roku 1946 působili v aparátu ZOB-II, je zřejmé, že šlo o lidi, kteří splňovali představy KSČ o práci v bezpečnostním aparátu, a dále, že dotyční byli následně spojeni s nezákonnými postupy na konci 40. let a na počátku 50. let.

V březnu 1946 působily v Čechách tyto Oblastní zpravodajské odbočky (podřízené ZOB-II, jak bylo naznačeno výše): Praha – město, Praha – venkov, Tábor, České Budějovice, Písek, Klatovy, Plzeň, Cheb, Most, Litoměřice, Česká Lípa, Liberec, Mladá Boleslav, Jičín, Hradec Králové, Chrudim (později Pardubice), Kutná Hora. Ve stejném období, tj. v březnu 1946, působily OZO v těchto místech na Moravě a ve Slezsku: Brno, Jihlava, Znojmo, Uherské Hradiště, Olomouc, Moravská Ostrava, Český Těšín. V situaci, kdy jedna z politických stran (KSČ) získala kontrolu nad aktivitami zpravodajské složky od místní úrovně po centrálu, nelze efektivně zabránit jejímu byť jen potenciálnímu zneužití.

Dne 15. dubna 1947 došlo k reorganizaci všech zpravodajských centrál ZOB-II. tuto komplexní změnu předložil a prosadil Štěpán Plaček. Cílem bylo zmást a oklamat politické soupeře KSČ a fakticky bez přehnané pozornosti posílit vliv komunistů ve zpravodajství. Motivací Plačka byla obava z limitů, které by představovala jakákoliv nezávislá kontrola nad zpravodajstvím. Nebyl si také jist tím, že by po spojení se Státní bezpečností zůstal vliv komunistů na dosavadní chod agendy zachován.

15 Emil Hršel (1901 – 1972) – čs. politický činitel; v letech 1924 – 1929 vedoucí představitel Komunistického svazu mládeže Československa. Také v dalším období byl aktivní v komunistickém hnutí: v letech 1930 – 1934 byl prvním tajemníkem Svazu přátel SSSR a v letech 1936 – 1938 vedoucím tajemníkem Federace proletářské tělovýchovy (FPT). V letech 1939 – 1945 byl vězněn v koncentračním táboře Buchenwald. Po válce se stal vedoucím funkcionářem Zemského odboru bezpečnosti. V letech 1948 – 1965 působil v diplomatických službách. V letech 1950 – 1951 byl například prvním čs. velvyslancem v KLDR.

Proto předložil plán (nepochybně odsouhlasený na nejvyšších postech KSČ), který by propojil ZOB a aparát StB, aniž by si toho veřejnost a nekomunistické politické strany všimly. Tím by se podle Plačkových představ odstranila duplicita zpravodajské práce. Příslušníci ZOB by se stali příslušníky StB. Uvnitř StB v rámci jednotlivých tzv. referátů Z přicházela v úvahu jistá specializace podle sledovaných oblastí. Formálně by ovšem StB a ZOB existovaly dále jako dvě instituce, i když tedy po této Plačkově reorganizaci vzájemně spojené.

Jak vnímal úkoly tehdejšího politického zpravodajství jeden z hlavních aktérů, Štěpán Plaček? V rozhovoru s Jaroslavem Diblíkem, který však nikdy nebyl publikován, na počátku 90. let Plaček řekl: *„Naším úkolem je získat agenty z nepřátelské strany a od nich získat informaci a jsou-li ty informace důležité pro bezpečnost státu, tak musím rozhodovat, zda-li je třeba nebo ne upozornit státní bezpečnost normální, aby ten nebo onen případ realizovali, to znamená, aby toho nebo onoho zatkli, ale mnoho věcí třeba jen vědět, pozorovat a nezatýkat.“*¹⁶

Je evidentní, že Zemské odbory bezpečnosti a politické zpravodajství ministerstva vnitra „pracovaly“ na základě úkolování ve prospěch KSČ. Důkazem je i jejich struktura, v nichž najdeme referáty zaměřené na tzv. vnitřní reakci (tehdy myšleni především agrárníci – v jeho čele byl Karel Filka), na sociální demokracii (ale také na KSČ – v čele s Josefem Čechem), na lidovou stranu (v čele Josef Klofáč) nebo na národní socialisty (v čele Miroslav Pich – Tůma). Vedle zákonných úkolů a vymezení bylo z hlediska KSČ personální obsazení referátu a zpravodajství jako celku zárukou toho, že aktivity proti nekomunistickým stranám budou jakousi jistou konstantou.

Zemské odbory bezpečnosti a později politické zpravodajství MV tedy na tomto podkladě monitorovaly činnost nekomunistických politických stran (např. byly získávány vnitropolitické materiály apod.) a vytvářely v nich agenturní sítě, narušovaly jejich schůze, sledovaly a sháněly kompromitující materiály na politické soupeře a naopak vytypovávaly osoby, které by mohly převzít roli „levé frakce“ uvnitř stran nebo později jakýmkoliv způsobem spolupracovat s komunisty. KSČ tak

16 Archiv autora. Přepis rozhovoru JUDr. Š. Plačka s redaktorem Jar. Diblíkem z roku 1990 – 1991.

byla informována o vnitřním životě jednotlivých stran. KSČ se takto připravovala od léta 1945 na souboj o politickou moc ve státě. Podle historika Zdeňka Zikmundovského pracovalo na počátku roku 1947 na ZOB II v Praze 92 zaměstnanců a na 17 oblastních odbočkách 229 osob.¹⁷

O konkrétní činnosti komunistických zpravodajců v tomto směru před únorem 1948 můžeme poskytnout dva příklady: První publikoval a blíže osvětlil Pavel Žáček na příkladu agenta V-101, Valerije Vilinského, který používal krycí jména Sergej, Valentin, Karger. Vilinskij, vedoucí prezidia ministra dopravy a předního politika slovenské Demokratické strany JUDr. Ivana Pietora, byl získán ke spolupráci v roce 1946. Stal se nejdůležitějším zpravodajským kanálem komunistů, zaměřeným na Demokratickou stranu. Jeho informace se týkaly nejen působení ministra Pietora (doprava), ale také otázek financování Demokratické strany, vnitřních jednání uvnitř DS apod. Úkolování Vilinského se následně rozšiřovalo i s ohledem na jeho vzrůstající vliv a agendu. Nicméně dá se říci, že komunisté využili jím poskytnuté informace k řešení slovenské krize na podzim 1947. Vilinského působení tak jasně prokazuje, jak zásadní vliv mohly mít zprávy z opozičního prostředí pro volbu komunistické strategie. Sám Vilinskij spáchal v květnu 1955 sebevraždu.¹⁸

Druhý příklad se týká zásahů KSČ do vnitřních procesů uvnitř sociální demokracie. V rozhovoru s Jaroslavem Diblíkem k tomu Štěpán Plaček uvedl: „*Tak například, byly tu události, které nás zajímaly. Třebas tady byl sjezd sociální demokracie v Brně. No my jsme předkládali zprávy z toho sjezdu, my jsme pozorovali všechny politické strany, mimochodem včetně komunistické strany. Poněvadž já jsem taky stál na stanovisku, že v komunistické straně můžou být nepřátelské síly – a také byly. A že je nutno je odhalit – a je nutno při nejmenším je vidět a podat zprávu.*“¹⁹

Zásahy KSČ do vnitřního života svých politických konkurentů jsou zřejmě rovněž z několika afér, které v období let 1945 – 1948 proběhly,

17 ZIKMUNDOVSKÝ, Z.: *Organizace státobezpečnostní a zpravodajské služby v ČSR v letech 1919 – 1938, 1945 – 1948*. Rukopis, Praha 1990, s. 26 – 27.

18 Více viz ŽÁČEK, P.: V-101. Agent, ze kterého se dalo žít. In: MEDVECKÝ, M. (zost.): *Posledné a prvé slobodné (?) volby 1946, 1990*. Bratislava 2006, s. 102 – 159.

19 Archiv autora. Přepis rozhovoru JUDr. Š. Plačka s redaktorem Jar. Diblíkem z roku 1990 – 1991.

a které přímo či nepřímo souvisely s aktivitami politického zpravodajství MV. Cílem komunistických zpravodajců bylo pokusit se kompromitovat nebo zcela vyřadit některé politické soupeře.

Jednou z nich byl případ generála Josefa Bartíka, velitele zpravodajského odboru (odbor Z) ministerstva vnitra. Zkušený zpravodajský důstojník Bartík měl politickou oporu v sociální demokracii a těšil se rovněž přízni prezidenta Edvarda Beneše. V době jeho působení v čele odboru Z tvořili komunisté menšinu zaměstnanců. Cílem KSČ ho bylo diskreditovat na veřejnosti, vynutit si tím jeho odvolání a posílit pozice KSČ ve zpravodajství. K útoku na Bartíka využili Bedřich Pokorný a Štěpán Plaček bývalého agenta SD Josefa Vondráčka. Konstrukce spočívala ve tvrzení, že Vondráček předával Bartíkovi důležité a důvěrné informace (mj. o komunistech), Bartík je dále poskytoval britské zpravodajské službě a to vše za zády ministra vnitra Noska. Bartík byl odvolán z funkce pro ztrátu důvěry přímo Noskem v lednu 1946²⁰ – jeho nástupcem v čele odboru Z se stal Bedřich Pokorný.

Další aféra, do které bylo politické zpravodajství MV zapojeno, se týkala generálního tajemníka národně socialistické strany Vladimíra Krajiny, uznávaného činitele protifašistické rezistence. Existovalo jisté obecné podezření, že se někteří nekomunističtí odbojáři kompromitovali za války spoluprací s gestapem. Svě obvinění vůči Krajinovi opírali komunisté o vykonstruovanou, upravenou výpověď Karla Hermanna Franka. Podle KSČ mělo samotné postavení Krajiny před soud zpochybnit vedení národně socialistické strany a to v době před parlamentními volbami na jaře 1946. Když však vše vyšlo najevo, byl iniciátor podvrhu Bedřich Pokorný odvolán z funkce velitele politického zpravodajství.

V únoru 1948 prožívalo politické zpravodajství velmi intenzívně. Události byly velmi závažné a fakt mocenského střetnutí jejich důležitost ještě zvýrazňoval. *„Nastala únorová krise. Když byla vyhlášena pohotovost dělnictva v závodech, učinil jsem obdobná opatření v našem úřadě. Dal jsem příkaz všemnu běžnou práci zastavit, až na nejnaléhavější úkoly a vytvořil jsem jednu centrální službu v rámci oddělení PZ, které byli k dispozici všichni naši úředníci, kteří dostávali ve dne v noci nejrůznější*

20 KREISINGER, P.: *Brigádní generál Josef Bartík. Zpravodajský důstojník a účastník prvního i druhého československého odboje*. Praha 2011.

úkoly, podle vývoje situace a směrnic s. Veselého. Já a Milen byli jsme ve dne v noci v úřadě přítomni a spal jsem obvykle jen odpoledne několik málo hodin. Z oblastí, kterým byla nařízena zpravodajská pohotovost, docházely běžně nejrůznější zprávy a naši orgánové hlásili z Prahy, co pozorovali u bytů a úřadoven odstoupivších ministrů a na hradě. Sestavovali jsme běžně přehledy těchto zpráv a několikrát denně a několikrát v noci jsme je odevzdávali Veselému. Přístupovali jsme také k zatýkání známých reakcionářů a to preventivně, podle příkazu Veselého,²¹ vzpomínal později Plaček.

Zatýkání nekomunistických představitelů potvrzují Plačkem podepsané příkazy k zatčení²², které byly rozesílány k jednotlivým oblastním velitelstvím Státní bezpečnosti. Současně se zadržením měly být provedeny důkladné domovní prohlídky. Další aktivitu představovaly prohlídky sekretariátů stran, jejichž ministři podali demisi, včetně zabránění v jejich přístupu do úřadů. Přední představitelé nekomunistických politických stran byli samozřejmě také pečlivě sledováni.

Asi jediný výraznější problém v únorové euforii představovalo pro politické zpravodajství MV zadržení poslance Národního shromáždění a generálního tajemníka národních socialistů Vladimíra Krajiny. Bezpečnostní složky pojaly na přelomu 25. a 26. února 1948 podezření, že se poslanec Krajina připravoval odejít do exilu. V dopoledních hodinách 26. února proto Krajinu zadržely a v podstatě internovaly v budově bývalého Zemského odboru bezpečnosti ve Washingtonově ulici. Plaček líčil po listopadu 1989 celou událost takto: *„Já jsem asi den po únoru, po únorovém vítězství, přišel poněkud opožděně do své kanceláře a před dveřmi stál velice netrpělivý můj šéf Jindřich Veselý a řekl mi, že dostal zprávu, že poslanec Krajina, generální tajemník nársoc strany, že byl někým zatčen a že se nachází v bývalých místnostech zemského odboru bezpečnosti ve Washingtonově ulici. Abych tam ihned šel, abych zabránil nepříjemným věcem, aby mu nebrali kravatu a takové věci, abych s ním zacházel slušně a čekal na další direktivy, poněvadž ihned zavolá Gottwalda, co se v té věci má dít. Já jsem se ihned odebral do té W. ulice a zjistil jsem, že tam Krajina*

21 ABS, f. Zvláštní vyšetřovací (ZV-MV), a.č. ZV-45 MV.

22 ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti (305), a. č. 305-30-3.

*s kravatou a celkem v pořádku je v jedné místnosti pod stráží. Šel jsem am dovnitř, představil jsem se mu jako doktor Plaček a on mne hned taky poznal, protože věděl, kdo je doktor Plaček a řekl, že natolik četl Masaryka, aby uznal právo na revoluci.*²³

Vladimír Krajina byl propuštěn 26. února 1948. Při odchodu podepsal Úřední záznam (vedle něj záznam podepsali Plaček a Vladimír Šmolka), ve kterém skutečně uznal, že se k němu všichni příslušníci bezpečnosti chovali korektně. Úřední záznam končil slovy: „*Jmenovaný potvrzuje, že nebyl podroben žádnému výslechu, že s bezpečnostními orgány vedl debatu naprosto soukromou a že si nikterak nemůže ztěžovati, že by s ním bylo bývalo zacházeno způsobem nepřístojným nebo jako s vězněm. Pan poslanec profesor Krajina vzal na vědomí, že jeho k jeho zadržení došlo na základě omylu, který sám považuje za pochopitelný a v 16,10 hod. úřední budovu, ve které byl zadržen opustil.*“²⁴ Krátce poté se Krajinovi podařilo opustit ČSR.

Krajina však nebyl jediným poslancem, který byl v dramatických dnech února 1948 zadržen a vyslýchán. Týkalo se to i národně socialistických poslanců Aloise Čížka a Oty Hory. Všichni jmenovaní představitelé ČSNS však byli po Benešem vynuceném zásahu Klementa Gottwalda brzy propuštěni na svobodu.

Závěr

Zpravodajská a státně bezpečnostní složka (pozdější politické zpravodajství MV) sehrála při mocenském střetnutí komunistů a nekomunistů v únoru 1948 důležitou roli. Komunisté se díky dlouhodobé práci svých lidí nejdříve v ZOB a posléze politickém zpravodajství ministerstva vnitra těšily informacím z nitra svých politických konkurentů. Takové informace se daly využít právě v okamžiku mocenského střetu. V dané chvíli však nešlo jen o získávání zpráv, ale také o ovládnutí bezpečnostního aparátu, který by v případě ozbrojeného střetu byl využit ve prospěch KSČ.

23 Archiv autora. Přepis rozhovoru JUDr. Š. Plačka s redaktorem Jar. Diblíkem z roku 1990 – 1991.

24 ABS, f. ZV-MV, a. č. ZV-45 MV.

Velmi výstižně tento stav charakterizoval Karel Kaplan. Při hodnocení bezpečnostních (hlavně ovšem zpravodajských) předúnorových aktivit komunistů poznamenal: „*Akce vedoucích komunistů především ve zpravodajských složkách – ať už z iniciativy vlastní, či sovětské, ať po dohodě s vedením KSČ, nebo bez jeho vědomí – výrazně zasahovaly do politického života země. Zostřovaly politické napětí ve společnosti a rozpory v koalici Národní fronty, destabilizovaly politické poměry. Takový stav byl výhodný pro komunistickou stranu, vytvářel volné pole pro její mocenské záměry. Komunisté v Bezpečnosti se snažili, v první řadě provokacemi, přinutit nekomunistické strany ke krokům, které by vedení KSČ dovedly k rozhodujícímu mocenskému střetnutí.*“²⁵ Tento záměr se tedy komunistům v bezpečnostním aparátu podařilo únorovým politickým střetem uskutečnit.

Formování bezpečnostního aparátu po skončení druhé světové války rozhodně nebylo jednoduché. Provázela ho řada afér a střetů. Často se odehrávaly i mezi bezpečnostními složkami navzájem, například mezi ZOB, StB a OBZ; někdy i uvnitř mezi jednotlivými částmi či osobami (např. mezi rozvědkou a kontrarozvědkou, mezi Plačkem a Tomanem apod.).

Z výše řečeného by však neměla vzniknout iluze o neschopnosti nekomunistických stran čelit nástupu komunistů v bezpečnostních složkách. Spory o bezpečnost probíhaly po celé období od května 1945 do února 1948. Vedle každodenních záležitostí se spory týkaly koncepce budování SNB, politické angažovanosti jednotlivých stran v SNB, ale také excesů při zásazích a ve vyšetřování. Řešily se ve vládě, v parlamentu, při jednání Národní fronty, osobní intervencí u ministra Noska. Například zákon o národní bezpečnosti se do jeho přijetí v červenci 1947 předělával sedmkrát. Nekomunističtí politici rovněž navrhovali rozčlenit státobezpečnostní a zpravodajské složky, zprůhlednit je a podřídit kontrole. Podle údajů samotných komunistů z října 1946 se KSČ mohla opřít o zpravodajce, o nově vzniklé útvary a o části StB a armády; nekomunistické strany měly silné pozice v sekci kriminální služby

25 KAPLAN, K.: *Pět kapitol o únoru*, s. 164.

a nedaly se podceňovat ani jejich posty v části StB, armády a Veřejné bezpečnosti.

Nicméně zdá se, že nekomunisté podcenili pozice KSČ v bezpečnostním aparátu. Domnívali se, že po vítězných volbách a porážce komunistů dokážou záhy prosadit vlastní koncept budování bezpečnosti a zpravodajství. Na začátku roku 1948 se ale v analýze vedení národně socialistické strany uvádělo: *„Souhrnně lze označiti obsazení vedoucích míst ve správní i bezpečnostní službě za tak vážné, že v případě, posoudilo-li by ústředí KSČ situaci za zralou, mohlo by dojít i k převzetí moci KSČ ‚suchou cestou‘ bez jakékoliv možnosti vnitřního odporu. Nutno tedy si uvědomiti, že se nejedná o stranickou příslušnost, nýbrž skutečně o republiku!“*²⁶

Klíčové pozice však již byly na začátku roku 1948 obsazeny komunisty. Jejich odstranění by i v případě nekomunistické vlády vedlo k vyřazení bezpečnosti a MV z činnosti na předem neurčitelnou dobu. To byla skutečnost, kterou nebylo možné přehlédnout a podcenit. Odrážela však faktické rozložení sil uvnitř resortu ministerstva vnitra. Pojmenovávala v zásadě situaci, do které bezpečnostní složky dospěly v období let 1945 – 1947.

26 NA Praha, f. Zenkl – AMV 33, sign. 33-11-1/40.

Odraz „slovenské otázky“ v bezpečnostním výboru Ústavodárného národního shromáždění 1946 – 1948

Milan Bárta

Po druhé světové válce byla bezpečnostní problematika jedním z hlavních témat, která mezi politickými stranami sdruženými v rámci Národní fronty vyvolávala značné rozpory. Komunisté si velmi dobře uvědomovali potenciál, který se skrývá v ovládnutí bezpečnostních složek, které měly být přebudovány jak po stránce organizační, tak personální. Rozsáhlé změny umožňovaly obsadit klíčové posty ve vedení a do nejdůležitějších součástí z hlediska mocenskopolitického boje (zpravodajské a státobezpečnostní složky) infiltrovat oddané „soudruhy“. Tato činnost však nezůstala utajená, zvláště od roku 1947 vyvolávala silné obavy nekomunistických stran a bezpečnostní politika se stala zdrojem neustálých sporů mezi politickými stranami ve vládě, parlamentu, Národní frontě, národních výborech, tisku i na veřejných schůzích.¹ Na Slovensku měl tento proces svá specifika, daná odlišným poválečným vývojem bezpečnostního aparátu. Komunistická strana Československa (KSČ) i Komunistická strana Slovenska (KSS) přitom sledovaly v podstatě stejný cíl – získání a poté udržení neomezené moci. V této studii přiblížíme odraz těchto střetů v bezpečnostním výboru Ústavodárného národního shromáždění v letech 1946 – 1948, zaměříme se přitom na střetávání poslanců Komunistické strany Slovenska a Demokratické strany (DS).

Bezpečnostní problematikou se v národním shromáždění nejprve zabýval čtyřladvacetičlenný Výbor vnitřní bezpečnosti, který byl spolu s dalšími výbory ustaven Prozatímním Národním shromážděním 9. listopadu 1945. Byl obsazen na základě poměrného zastoupení, za Komunistickou stranu Slovenska zde byli Karol Bacílek (zapisovatel), Ľudovít Benada, František Čáp a Jozef Lietavec, Demokratickou stranu

1 KAPLAN, K.: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997, strana (s.) 80.

zastupovali JUDr. Samuel Belluš, JUDr. Michal Múdry-Šebík, JUDr. Ivan Štefánik a JUDr. Michal Zibrín (druhý místopředseda). První schůze výboru se konala 29. listopadu 1945, do prvních poválečných voleb proběhlo sedm schůzí.²

Po parlamentních volbách v květnu 1946 vzniklo Ústavodárné Národní shromáždění, které mělo stejně početný výbor bezpečnostní. Ten byl zvolen 8. července, o den později proběhla ustavující schůze. Funkce byly rozděleny tak, aby byly obsazeny zástupci všech šesti nejsilnějších stran – předsedou byl zvolen starosta Československé obce sokolské národní socialista Antonín Hřebík, prvním místopředsedou se stal komunista Jan Vodička, druhým pověřenec pro spravedlnost a člen Demokratické strany JUDr. Ivan Štefánik, třetím sociální demokrat Josef Kubát. Lidovec Bohumír Bundža a tajemník ústředního výboru Komunistické strany Slovenska Karol Bacílek působili jako zapisovatelé. Počet Slováků se snížil – Demokratická strana si udržela čtyři zástupce (kromě Štefánika se stali členy pověřenec pro informace JUDr. Samuel Belluš, JUDr. Ivan Horváth a JUDr. Vojtech Vagašský), slovenské komunisty vedle Bacílka zastupoval pouze předseda Sboru pověřenců Karol Šmidke. Zasedání výboru se příležitostně jako náhradníci vysílání během zasedání Ústavodárného Národního shromáždění účastnili i další zástupci politických stran – za Demokratickou stranu Pavel Viboch, Jaroslav Vyškovský, Milan Polák, Alexander Vido, Komunistickou stranu Slovenska Peter Babej, Michal Navračič a Robert Gottier. Poměrné oslabení slovenských komunistů napravovali jejich čeští kolegové, kterých ve výboru zasedalo sedm, z českých zemí je doplňovali ještě čtyři národní socialisté, stejné množství lidovců a tři sociální demokraté.³ Výbor se sešel při celkem jedenatřiceti schůzích, ustavil dokonce subkomisi pro otázky osvěty ve Sboru národní bezpečnosti (SNB), ta měla dvě schůze. Podle předsedy A. Hřebíka bylo úkolem výboru „kontrolou a spoluprací s orgány SNB pomáhal rozptylovat

2 Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/rejstrik/vybory.htm> (stav ke dni 5. 5. 2014).

3 Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/rejstrik/vybory1.htm> (stav ke dni 5. 5. 2014).

nedůvěru, vznikající z různých nesprávných a nedoložených pověstí a pomáhal vybudovat autoritu SNB“.⁴

Krátce po ustavení výboru nastaly parlamentní prázdniny a znovu se tak poslanci-členové bezpečnostního výboru sešli až v září 1946. Na schůzi 19. září byli pozváni také zástupci bezpečnostních složek, ministr vnitra Václav Nosek podal informaci o přípravě zákona o Národní bezpečnosti, pověřenec vnitra a bezpartijní poslanec Prozatímního Národního shromáždění Mikuláš Ferjenčík přečetl podrobnou zprávu o bezpečnostní situaci a stavu SNB na Slovensku.⁵ Situaci označil za dobrou, od jeho nástupu do funkce podle něj nedošlo k větším výtržnostem či demonstracím, a to ani při oslavách druhého výročí Slovenského národního povstání. Politické poměry se po bouřlivých volbách značně uklidnily, zprávy o nedávných popravách předsedy vlády Slovenské republiky Vojtecha Tuky a náčelníka štábu Hlavního velitelství Hlinkovy gardy Otomara Kubaly byly podle něj přijaté bez větší odezvy, docházelo pouze k porovnávání se shovívavými rozsudky s pražskou protektorátní vládou. Spolužití Čechů a Slováků šlo prý jinak označit za dobré. Z východní části republiky bylo doposud vystěhováno 28 000 Němců do sovětského a britského okupačního pásma. Ojediněle se vyskytovaly protižidovské akce (příčinami byly dle zprávy hlavně dědictví válečné protižidovské propagandy, silný antisemitismus v Maďarsku a Polsku⁶ a také nevyřešená otázka arizovaných majetků). Navíc se na Slovensku podle Ferjenčíka objevilo mnoho Židů, kteří tu nikdy nebydleli, neuměli žádný slovanský jazyk a nezapojili se do obnovy válkou zničeného hospodářství, mnoho z nich se naproti tomu podílelo na černém obchodu. Ten podle něj klesal v důsledku razíí a posílání provinilců do pracovních táborů, k ilegálním přechodům hranic docházelo především kvůli pašování základních životních potřeb. U většiny kriminálních případů pachatelé brzy zadržení. Od 16. srpna,

4 Národní archiv (NA) Praha, fond (f.) Branné a bezpečnostní oddělení Ústředního výboru (ÚV) KSČ (05/11), svazek (sv.) 40, archivní jednotka (a. j.) 250a, Zpráva ze schůze výboru bezpečnostního konané dne 19. září 1946.

5 Tamtéž.

6 Židé prchající z Polska byli soustřeďováni a pod dozorem příslušníků SNB posíláni mimo území státu.

kdy nastoupil do funkce, zlepšil se pořádek na silnicích, zabaveno bylo 45 nákladních a 72 osobních motorových vozidel, podáno celkem 280 trestních oznámení. Podle něj SNB na Slovensku pracoval dobře přes mnohé problémy, byl však zavalen zbytečnými žádostmi, které nespadaly do jeho kompetence a znemožňovaly mu řádnou činnost. Navíc přetrvával nedostatek pracovníků, mnoho z nich bylo třeba nejprve proškolit.⁷

Diskuse k Ferjenčíkově zprávě proběhla 2. října na další schůzi bezpečnostního výboru. Jeho zpráva byla většinou přítomných kvitována kladně, někteří členové komise upozorňovali na nebezpečí oddílů Ukrajinské povstalecké armády (UPA) podporovaných bývalými „ľuďáky“. S poměrně razantními připomínkami vystoupil Bacílek, který uvedl případy nesprávného postupu při odsunu Němců a konfiskaci majetku, navrhl zřízení létajících komisí, které by v jednotlivých okresech na Slovensku zkoumaly, zda tam žijí Němci podléhající odsunu. Žádal také o revizi všech dosud vydaných osvědčení o prozatímním občanství, prozatímních pracovních povolení i osvědčení o smíšených manželstvích. Poukázal na nebezpečí ze strany „ľuďáků“, soudy dle něj mnohdy postupovaly benevolentně a usvědčené propouštěly. Velká podpora „ľuďáckému podzemí“ dle něj přicházela ze zahraničí, odkud byly po tisících zasílány letáky a časopisy s pokyny pro činnost, výslovně žádal zákaz dovozu slovensky psaných tiskovin z Ameriky. Poukazoval na útoky proti SNB, který měl být podle slovenských demokratů v podstatě nelegální silou jedné strany, sám požadoval zřízení pohotovostních pluků Národní bezpečnosti tak, jak tomu bylo v českých zemích, stávajících 7 000 mužů podle něj nestačilo, podle něj jich bylo třeba alespoň o tři tisíce víc.⁸

V diskuzi o situaci na Slovensku se pokračovalo 9. října, kdy Ferjenčík odpovídal na dotazy vznesené o týden dříve.⁹ Podle něj se přes sociální problémy, zejména špatné ubytovací podmínky (především na východním

7 NA Praha, f. 05/11, sv. 40, a. j. 250a, Výtah z výkladu pověřence vnitř generála dr. Ferjenčíka předneseném v bezpečnostním výboru dne 19. září 1946.

8 Tamtéž, Zpráva z bezpečnostního výboru ze dne 2. 10. 1946.

9 Tamtéž, Odpověď pověřence pro vnitro generála dr. M. Ferjenčíka na dotazy a podněty ze schůzí bezpečnostního výboru 19. září, 2. a 9. října 1946, pokud se týkaly bezpečnostních poměrů na Slovensku, 9. 10. 1946.

Slovensku) a nízké platy morálka príslušníkov zlepšovala, nábor nových ľudí se prováděl pečlivě, pokračovala očista i morálne-politické proškolení, pro sebe si vyhradil schvalování prijímání i propouštění ze Sboru. Pokud se týká přemísťování príslušníkov, docházelo k němu v co nejmenší míře (vymohl si, aby mu byly předkládány jen ojedinělé nezbytné a nutné případy) a týkalo se převážně príslušníkov bývalých bezpečnostních složek Slovenské republiky. Podrobně priblížil situaci při vystěhovávání Němců, vyjmenoval časopisy amerických Slovákov, jejichž dovoz byl zakázaný výnosem ministerstva vnútra na žádost Pověřectva vnútra (*Jednota, Slovák v Amerike, Slovenská obrana, Hlasatel*), pověřectvo požádalo ještě o zákaz dovozu švýcarských časopisů *Die Tag* a *Die Weltwoche*.

Po Ferjenčíkově vystoupení se ke slovenské otázce velmi kriticky vyslovil poslanec za Demokratickou stranu Horváth, který se zmínil o tom, že vedle zmiňovaných existují i další problematické tématiky, např. cikánská otázka. Především se ale zaměřil na politické vlivy působící na bezpečnostní složky. Podle něj se postupovalo nesprávně už před nástupem Ferjenčíka (jehož nástup do funkce vítá), povyšovalo protekčně, překládalo se z politických důvodů, vyšetřuje se jen jedna strana atd. Závěr jeho řeči byl jasný – „*má-li NB plniť svoj úkol, musí byť bezpodmienečne odpolitizován*“.¹⁰ Vrátil se také k nepravostem, ke kterým docházelo během Slovenského národního povstání, poukázal na to, že někteří váleční zločinci unikli trestu proto, že se stali členy „*jedné strany*“ (nejmenoval jaké). Na to podrážděně reagoval Bacílek s tím, že mnoho činů se stalo v době, kdy u nás vládlo „*právo revoluce*“ – „*Nemůžeme pripustiť, aby mnozí hrdinové slovenského povstání v souvislosti s revolučnými činy, byli vláčení bahnom. Nelze ani v tisku o takových věcech psát*“. Poslanec Štefánik žádal, aby byla prozkoumána otázka povyšování na vysokých místech v SNB.

Další návštěva gen. Ferjenčíka v bezpečnostním výboru proběhla 20. listopadu 1946. Také při této příležitosti vypukla opět ostrá výměna názorů, tentokrát mezi Bacílkem a Štefánikem.

V podobném duchu probíhaly všechny rozpravy týkající se Slovenska. Demokratičtí poslanci si stěžovali na politizování SNB, povyšování

10 Tamtéž, Zápis ze schůze bezpečnostního výboru sněmovny dne 9. 10. 1946.

a překládání z politických důvodů a na zpolitizované šetření členů Demokratické strany. Při svých stížnostech nikoho nejmenovali, většinou hovořili o „jedné straně“, přičemž každý věděl, koho tím míní. Slovenští komunisté na to většinou reagovali ostrými slovními protiútoky a nevynechali jedinou příležitost, aby Demokratickou stranu nenapadli. Zvláště v tom vynikal Bacílek, který vedle propagace komunistických myšlenek tvrdě prosazoval centralistické snahy a dával najevo nesouhlas s výraznějším přenosem pravomocí na slovenské stranické a vládní orgány. S touto částí jeho názorů souhlasili poslanci z českých zemí, kterým ovšem (s výjimkou komunistů) vadila politizace Sboru. Jejich postoj proto, pokud se jedná o členy bezpečnostního výboru za Demokratickou stranu, byl indiferentní. Jednalo-li se o otázce nezávislosti slovenských orgánů, dávali najevo nezáměr či nesouhlas, v otázce politické výchovy a osvěty s nimi nacházeli společný zájem, který narážel na hradbu nesouhlasu spojených českých i slovenských komunistických kolegů.

Pokud se týká bezpečnosti, panovala v českých zemích podobná situace jako na Slovensku, komunisté se snažili získat ministerstvo vnitra a SNB pod svou kontrolu, čeští poslanci nekomunistických stran přitom nebyli schopní či ochotní se za svoje slovenské kolegy rozhodně postavit (na druhou stranu se slovenští demokraté zřídka zapojovali do diskusí, pokud se problematika netýkala východní části republiky, často na jednání nebyli ani přítomní), zasedání se pravidelně účastnil jen Bacílek, který přizvukoval svým českým komunistickým „soudruhům“. K. Šmidke na zasedání výboru téměř nedocházel, nechával se zastupovat svými stranickými kolegy. Postupně se tak v bezpečnostním výboru Ústavodárného Národního shromáždění vytvářela situace, kdy na jedné straně stáli nekomunisté, za které vystupovali převážně národní socialisté, kteří se snažili omezit vliv komunistů (a vůbec politické vlivy) na bezpečnostní složky, na druhé straně komunističtí poslanci, snažící se vliv politických oponentů na ministerstvo vnitra a SNB omezit na nejnižší míru.

Vedle politizace SNB věnovali členové bezpečnostního výboru Ústavodárného Národního shromáždění (především z českých zemí) velkou pozornost postupu prací na návrhu zákona o Sboru národní bezpečnosti, který měl právně kodifikovat vznik nového bezpečnostního

aparátu. Na schůzi 12. března 1947 během rozpravy o návrhu zákona o SNB poukázal Štefánik na odlišnou situaci na Slovensku, kde již v únoru 1945 byla nařízeními Předsednictva Slovenské národní rady č. 6 a 7 situace normativně upravena v tom smyslu, že byly rozpuštěny dosavadní četnické a policejní složky a zřízena nová Národní bezpečnost. V návrhu je podle něj úplně vypuštěna působnost pověřence vnitra, který je tím odsunut do pozadí a jeho role je minimální. Mělo by tu být jasně řečeno, že na Slovensku zaměstnance bezpečnostních složek přiděluje pověřenec vnitra. Návrh zákona se měl konzultovat se zástupci Slovenska, měla zasednout zvláštní komise, vždyť podle tohoto znění je ustavení slovenské bezpečnosti v rozporu se zákonem o SNB. Tento zákon a podobné by se měly přijímat až po ústavním vyřešení slovenské otázky. Po námitkách proti zákonu o SNB mluvil ještě o osvětové službě, která podle něj má být jen ve výchovných a výchovných střediscích. Dodal, že k některým bodům budou mít slovenští demokraté ještě připomínky, např. ve statutárních městech jako je Bratislava by měly být zřízeny samostatné úřadovny a ne expozitury.

Velké výhrady k zákonu o SNB měli také národní socialisté, především Ota Hora, který se nechal slyšet, že „*jsou zde některé zjevy, které by ukazovaly, že jsme na cestě k policejnímu státu*“.¹¹ Navrhovali také omezení politické práce ve Sboru, v současné době podle nich byli preferováni pouze komunisté. Naproti tomu Bacílek zákon vítal s tím, že „*upravuje celkové poměry v našem státě (...) a upevňuje vydobytí požadavků národní revoluce*“. Podle něj je to jediná náplast na rozšiřující se reakci a podzemní hnutí, které diriguje Ďurčanský ze zahraničí. Armáda, zahraniční politika a vnitřní bezpečnost nemohou být rozděleny. Pověřenectvo vnitra je dle něj v návrhu zákona zmíněno dostatečně, navíc ve funkcích velitele a jeho zástupce se mají střídát Čech a Slovák. Osvětu požadoval všude, v této souvislosti zvláště poukázal na to, že řada příslušníků na Slovensku byla přijata za „*tisovského režimu*“. K odborným znalostem je podle Bacílka třeba i politické uvědomění.¹²

11 NA Praha, f. 05/11, sv. 40, a. j. 250a, Zápis ze schůze bezpečnostního výboru, konané dne 12. 3. 1947.

12 Bacílek při jiné příležitosti dokládal, že politickou výchovu potřebují především staří členové Sboru, kteří přišli z prvorepublikového četnictva nebo bezpečnostních

Slovenští demokraté vzápětí oponovali tím, že ani to, že zástupcem velitele SNB má být Slovák, nemůže vynahradit ztrátu pravomocí pověřenectva vnitra. Opakovali také své výhrady proti požadavkům na všudypřítomnou osvětu.

Postupně však nekomunističtí poslanci dokázali v některých důležitých otázkách najít společnou řeč, což se projevilo např. tím, že poslanci Demokratické strany, lidovců a národních socialistů společně žádali splnutí státobezpečnostní a kriminální složky SNB. Nakonec byl přijat kompromis, že státobezpečnostní složka zůstane prozatím samostatná, poté, co se rozsah jejích úkolů zmenší, sloučí ji vláda nařízením s kriminální složkou. Takto byl nakonec také návrh přijat do zákona o národní bezpečnosti, který byl po mnoha debatách a úpravách přijat v červenci 1947.¹³ Podobně se nekomunističtí poslanci dokázali spojit v otázce osvětové služby, která byla jednou z hlavních zbraní komunistické strany k ovládnutí bezpečnostních složek.¹⁴

Přijetí zákona o národní bezpečnosti, který zdánlivě vyřešil i problematiku osvětové práce v SNB, skončila jedna z etap jednání bezpečnostního výboru. Po parlamentních prázdninách v roce 1947 se, pokud se týká Slovenska, pozornost poslanců přesunula k otázkám Ukrajinské povstalecké armády a tzv. protistátního spiknutí.

Dne 25. září bezpečnostnímu výboru podal M. Ferjenčík informaci o pohybu oddílů UPA na území Slovenska. Mluvil o pohybech sotní Chromenko a Burlak, které byly likvidovány, v první polovině září se počet banderovců na Slovensku odhadoval na 200 mužů, kteří se pohybovali ve skupinách maximálně 25 mužů, vyslovil přesvědčení, že budou zneškodněni v krátké době. Od začátku roku 1947 do 15. září byly jejich ztráty 165 mužů, včetně 30 usmrčených, 69 zajatých v boji, zbylých 66 se vzdali sami. Referoval o jejich výzbroji i o opatřeních zasahujících

složek Slovenského státu, naopak mladí jsou verbováni z uvědomělých bojovníků proti fašismu.

13 Zákon č. 149 ze dne 11. července 1947 o národní bezpečnosti.

14 Osvětová služba byla v SNB oficiálně vykonávána od září 1945 do přijetí zákona o národní bezpečnosti v červenci 1947, kdy se ji podařilo nekomunistickým stranám načas znemožnit. Po únoru 1948 byla obnovena. Více viz DVOŘÁKOVÁ, J.: *Státní bezpečnost v letech 1945 – 1953. Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek*. Praha 2007, s. 22 – 24.

čs. oddílů. V počátečních fázích byli podle pověření vnitra podporováni skupinami obyvatel nepřátelsky nakloněnými státu (Němci, Maďaři, zbytky Ľudáků, část Ukrajinců). I tyto skupiny však nyní po úspěších zasahujících jednotek ochably v podpoře. Zájem obyvatel se nyní spíše soustředí na aktuální problémy, jako jsou očista veřejného života, zásobování, milionářská akce apod.

Mezi hlavní problémy zařadil také protistátní spiknutí, které se mělo připravovat na Slovensku. Orgány Státní bezpečnosti podle něj delší dobu sledovaly zvýšenou aktivitu protistátních živlů v některých oblastech Slovenska, projevující se především letákovými akcemi. Podrobně popisoval organizaci skupiny na Slovensku, která měla civilně-politickou a vojenskou složku, napojení na emigraci kolem K. Sidora a F. Ďurčanského. Cílem protistátního spiknutí mělo být obnovení samostatného Slovenského státu. Spiknutí podle pověření vnitra nabývalo rozsáhlé a nebezpečné podoby, za velmi účinnou označil propagandistickou práci, vojenská složka prý dokonce organizovala vlastní oddíly s názvem „*Tisovy pohotovostní oddíly*“, které se snažily navázat spolupráci s „*banderovci*“. Šetření také prokázalo existenci vojenské skupiny, která prováděla špionáž pro jistou nejmenovanou zahraniční mocnost. Dosud bylo podle Ferjenčíka zajištěno 159 osob (13 z nich bylo propuštěno na svobodu), naznačil také, že odhalování a zatýkání bude pokračovat.¹⁵

K referátům bylo vzneseno množství dotazů, na které Ferjenčík odpovídal. Zástupce Demokratické strany Polák navrhoval vyslat na Slovensko delegaci bezpečnostního výboru, to odmítl sociální demokrat J. Kubát s tvrzením, že situace není tak vážná. Při této příležitosti se opět jasně prokázalo, že zástupci českých politických stran jsou ochotni postavit se za slovenské demokraty, pouze pokud to vyhovuje jejich plánům. Jakákoliv zmínka o samostatném Slovensku navíc nezapadala do představ českých poslanců, pro které připadal v úvahu pouze společný stát Čechů a Slováků. Nakonec se poslanci dohodli, že příští schůze, na

15 NA Praha, f. 05/11, sv. 40, a. j. 250a, Zpráva pověření vnitra generála dr. Ferjenčíka o pohybu ukrajinské povstalecké armády k 15. září 1947 a o protistátním spiknutí na Slovensku, 25. 9. 1947.

ktelé se mělo pokračovat v hodnocení vpádu jednotek UPA na čs. území, proběhne společně s branným výborem.

Říjnové a listopadové společné schůze bezpečnostního a branného výboru Ústavodárného národního shromáždění, na kterých referovali ministr národní obrany Ludvík Svoboda, pověřenec vnitra M. Ferjenčík a náčelník Hlavního štábu gen. Bohumil Boček, proběhly ve znamení podrobných referátů o pohybech oddílů UPA, nasazení čs. jednotek a střetech mezi nimi. Po každém jednání následovala dlouhá diskuze.

Na schůzi 10. prosince 1947 se Ferjenčík vrátil k posledním událostem na Slovensku, podal podrobnou zprávu o zatčení místopředsedy Demokratické strany Jána Kempného a dalších, počet zatčených podle jeho zprávy stoupl na 207. Po rozpravě byla schválena rezoluce, aby bezpečnostní výbor vyslovil poděkování SNB, který se zasloužil o odhalení protistátního spiknutí, ministerstvo zahraničí a další příslušná ministerstva měla být požádána, aby na zastupitelských úřadech požádala znemožnění „*rejdu zahraničních nepřátel*“ (slovenských emigrantů) a o vydání zločinců, ať již se týkalo řádění oddílů UPA nebo účastníků protistátního spiknutí.¹⁶

Když Ferjenčík v Ústavodárném Národním shromáždění 26. ledna 1948 hovořil o událostech na Slovensku, nazýval je již povstáním, čímž ještě zvýraznil nebezpečí, které údajně hrozilo obnovené republice.¹⁷ Zvláštností dle něj bylo, že se do spiknutí zapojili hlavně příslušníci inteligence, spoléhající se na změnu zahraniční politiky a vznik další světové války, za nejvážnější a nejnebezpečnější projev aktuálně označil znovuzrození myšlenky luďactví (zde zřejmě myslel ideu samostatného slovenského státu). Kromě zatýkání domácích účastníků navrhoval ostrý postup proti emigraci – vyhlášení amnestie pro menší provinilce, kteří se dobrovolně vrátí, zbavení státního občanství a zabavení majetku těm, kdo se nevrátí, doporučoval důrazně požadovat na ambasádách západních států vydání válečných zločinců (hlavně Ďurčanského a Sidora) a zákaz jejich aktivit prováděných v cizině proti ČSR, chtěl také znemožnit emigrantům činným proti republice styk s domovem. V reakci na jeho slova S. Belluš uvedl, že jde o osobní názory pověřence vnitra, z nichž

16 Tamtéž, Zápis ze schůze výboru bezpečnostního výboru, 10. 12. 1947.

17 Tamtéž, Zápis ze schůze bezpečnostního výboru dne 26. 1. 1948.

pouze některé jsou správné a jiné ne. Lidovecký poslanec Bundža podotkl, že Čechoslováci by se měli brát jako jeden národ, hlavní je spojené Československo. Podle něj se ve východní části republiky zanedbala výchova k čs. státnosti, navrhl větší propojení a umožnění zahájení činnosti českých politických stran na Slovensku. Současně se však vyslovil proti „gestapáckým“ metodám, které měly být užívány při vyšetřování na Slovensku. Na to jeho komunistická kolegyně Barbora Škrlantová rozhořčeně reagovala prohlášením, že je třeba naopak postupovat s co největší tvrdostí a bezohledností *„Někomu se šlápne na kuří oko a už se bude zřizovat zvláštní komise“*. Přizvukoval jí Bacílek, který poukázal na to, že katolický klérus podpořil samostatný slovenský stát, J. Kempný, M. Bugár a J. Staško podle něj byli a jsou exponenty lůdáků. Objevují se prý snahy dělat ze spiklenců mučedníky. On sám se naopak ptal, proč byli někteří propuštěni a zda jsou alespoň sledováni. Uvedl také, že na v republice je mnoho dalších kolaborantů a spiklenců, kteří by měli být vězněni. Šmidke k tomu dodal, že je třeba si uvědomit, kdo se zastává spiklenců a které politické strany ze svých řad neodstranily viníky. Podle něj navíc poslanci Demokratické strany útočili na SNB a pověřenectvo vnitra. Varoval, že pokud budou pokračovat ve své destruktivní politice, mohlo by dojít k novému Mnichovu. Další komunista Vodička dodal, že věc je především politická, pokud se naznačuje, že vyšetřovanci byli k výpovědím nuceni násilím, jde nepřímou obranu spiklenců. Demokratická strana podle něj neučinila jediný náznak, že se distancovala od zrádců, dokonce ani nevyloučila Kempného a Bugára.

Na to odpověděl J. Viboch, který celé předchozí expozé komunistických poslanců označil za útok na Demokratickou stranu a dodal, že budou vyloučeni až poté, co se prokáže jejich vina. K podpoře spiknutí ze strany slovenských demokratů uvedl, že spiklenci chystali útok proti republice a všem, kdo pro ni pracují, šlo tedy i o jeho krk. Podle něj si komunisté měli nejprve *„zamést před svým prahem“* a jízlivě se zeptal, zda oni již ze svých řad vyloučili Jiřího (Juru) Sosnara, zapojeného do tzv. krčmaňské aféry.

Debata se posléze přenesla na zneužívání a politizování SNB komunisty, poslanec Kubát se za sociální demokracii ostře vyslovil proti těmto tendencím, za což si vysloužil potlesk přítomných slovenských

demokratů a národních socialistů. Vzápětí nekomunističtí poslanci přednesli řadu otázek na ministra vnitra Noska a požadovali, aby na ně na příští schůzi bezpečnostního výboru odpověděl.

Na příští schůzi 12. února sice ministr Nosek nepřišel, zato se dostavil generální tajemník Československé strany národně socialistické Vladimír Krajina, který ostře vystoupil proti politice KSČ. Proti tomu protestoval komunistický poslanec Kokeš. Bouřlivá diskuze se vedla o používání nezákonných metod při vyšetřování protistátního spiknutí na Slovensku, nakonec se poslanci nekomunistických stran usnesli, aby vyšetřovací komise bezpečnostního výboru v čele s Bundžou prozkoumala dokumentační materiál, který podkládá obvinění z násilí při vyšetřování na Slovensku a na základě výsledku zkoumání rozhodla, zda je nutné vyšetřovat na místě. Jedině komunističtí zástupci také nesouhlasili s přijetím dalších rezolucí zaměřených proti politickému zneužívání a manipulování SNB.

Komunisté přešli do ofenzívy, Babej napadl Demokratickou stranu, že ochraňuje spiklence, kryje šmelinu a sabotuje zásobování. Vzápětí dodal, že útoky slovenských demokratů se záměrně zaměřují na SNB, který veřejně označují za nepřitele státu. Apeloval na pověřence vnitra, aby demokratické listy a redaktory volal k odpovědnosti. Přidali se k němu poslanci Kubát a O. Šling, kteří také bránili současnou situaci ve Sboru a vše označovali za útok cílený na KSČ. Komunisté si s nekomunisty začali dohadovat a navzájem si předhazovat jednotlivé případy nezákonností. Korunu všemu nasadil Šling, který na závěr své řeči řekl, že „*po volbách bude ministerstvo spravedlnosti v našich rukách a bude klid a pořádek*“.

V závěru schůze ještě promluvil Ferjenčík, který oznámil, že pohotovostní pluk SNB již na Slovensku není zapotřebí a že již požádal ministra vnitra o jeho odvelení do českých zemí. Bezpečnostní výbor poté pověřenci vnitra projevil důvěru a slovenský poslanec Viboch mu dokonce poděkoval, že je jeho zásluha, že na Slovensku nedošlo k takovému zpolitizování bezpečnosti jako v českých zemích. Dodal, že Demokratická strana není v žádném případě proti Čechům, naopak KSS již za první republiky proslula protičeskou propagandou. Svou řeč

zakončil slovy „*když je bývalý gardista v KSS, je to v pořádku, když je v DS, pak je to velezrada*“.¹⁸

Zdálo se, že zástupci nekomunistických stran alespoň dočasně překonali vzájemné rozpory a spojili se proti komunistům a jejich politice v bezpečnostním aparátu. K další schůzi bezpečnostního výboru před únorovým pučem však již nedošlo. Dne 11. března byl zvolen nový branně-bezpečnostní výbor, jemuž předsedal generální tajemník KSČ Rudolf Slánský, který měl šestnáct členů – sedm zástupců KSČ, dva KSS (Karol Bacílek a Laco Holdoš), tři sociální demokraty, dva lidovce a po jednom zástupci Československá strany socialistické a Strany slovenskej obrody (Milan Polák).¹⁹

V bezpečnostním výboru Ústavodárneho národního shromáždění se stejně jako v dalších státních orgánech projevovaly rozpory odrážející politickou příslušnost jednotlivých poslanců. Na jedné straně stáli nekomunisté, kteří se snažili zabránit vlivu komunistů na bezpečnostní složky a omezit politizaci nově vytvořeného Sboru národní bezpečnosti, jehož vedení se na straně druhé pokusili převzít zástupci KSČ a KSS. Přestože političtí odpůrci komunistů měli početní převahu, nebyli většinou schopní se sjednotit, zástupci českých stran navíc neprojevovali pochopení pro požadavky svých slovenských kolegů. Komunistům se tak v podstatě dařilo útoky odrážet a ostatní se nakonec spokojili s drobnými ústupky. Teprve ve druhé polovině roku 1947 se nekomunisté začali v některých podstatných věcech spojovat a diskuse bývaly velmi vyhrocené. Komunistický převrat v únoru 1948 znamenal konec všech snah o vytvoření hráze proti blížící se totalitě a již zcela v komunistické režii „obnovený“ branně-bezpečnostní výbor spojoval kontrolu nad oběma nejdůležitějšími ozbrojenými složkami.

Závěr

Bezpečnostní politika se po druhé světové válce stala zdrojem neustálých sporů mezi politickými stranami ve vládě, parlamentu,

18 NA Praha, f. 05/11, sv. 40, a. j. 250a, Zápis z bezpečnostního výboru ze dne 12. 2. 1948.

19 Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/rejstrik/vybory2.htm> (stav ke dni 5. 5. 2014).

Národní frontě, národních výborech, tisku i na veřejných schůzích, tyto střety vyvrcholily na přelomu let 1947 – 1948. Také v bezpečnostním výboru Ústavodárného Národního shromáždění, který působil od července 1946 do února 1948, stáli na jedné straně nekomunisté, kteří se snažili zabránit vlivu komunistů na bezpečnostní složky a omezit politizaci nově vytvořeného Sboru národní bezpečnosti, proti kterým se postavili zástupci Komunistické strany Československa a Komunistické strany Slovenska. Přestože političtí odpůrci komunistů měli početní převahu, nebyli většinou schopní se sjednotit, zástupci českých stran navíc neprojevovali pochopení pro požadavky svých slovenských kolegů. Komunistům se tak v podstatě dařilo útoky odrážet a ostatní se nakonec spokojili s drobnými ústupky. Teprve ve druhé polovině roku 1947 se nekomunisté začali v některých podstatných věcech spojovat a diskuse bývaly velmi vyhrocené. Převrat v únoru 1948 znamenal konec všech snah o vytvoření hráze proti blížící se totalitě a již zcela v prokomunistický branně-bezpečnostní výbor, který byl ustaven v březnu 1948, spojoval kontrolu nad oběma nejdůležitějšími ozbrojenými složkami.

CIRKEV A KULTÚRA

Katolícke Slovensko putuje. Roky 1945 – 1948 ako roky púť

Róbert Letz

Typickým znakom náboženského života katolíkov sú cirkevné púte (*Peregrinatio religiosa*).¹ Tento zaujímavý jav, spoločný s inými náboženstvami, sa vyznačuje tým, že veľké skupiny ľudí a jednotlivci sú ochotní opustiť pohodlie svojich domovov a znášať útrapy dlhej cesty, ktorá ich vedie k posvätnému miestu. Púť má u katolíkov viacero významov: ukazuje symbolicky na reálnu pripravenosť veriacich kráčať po ceste viery, má eschatologický rozmer, pretože vedie pútnika na cestu k skutočnej nebeskej vlasti, je skutkom pokánia – sleduje očistenie, zmenu života, náboženskú obnovu, je spojená aj s očakávaním v pomoc a podporu v nejakom dobrom úmysle. Sviatočný rozmer zachytáva radosť z kresťanského putovania ako predĺženie radosti zbožného putovania Izraela. Ďalej kultový rozmer, pretože pútnik sa chce stretnúť s Bohom, aby mu vzdal úctu a viac sa mu otvoril. Apoštolský rozmer zasa vedie pútnika k aktívnemu zvestovaniu viery počas cesty. Rozmer spoločenstva poukazuje na spoločenstvo pútnika s Bohom, spoluputujúcimi, s cirkvou, s prírodou.² V konečnom dôsledku vedie púť k potvrdeniu a rozvinutiu individuálnej a kolektívnej náboženskej identity. Púť plní aj osobitné sociálne a profánne významy a funkcie. Tie sa prejavujú v stretávaní ľudí rôzneho veku, postavenia a povolania, pričom manifestačne navonok sa dáva najavo pôvodná, no stále aktualizovaná kresťanská myšlienka zrušenia spoločenských a kastových priehrad).³ Ďalej je to

- 1 Latinský termín *peregre* v preklade znamená putovanie, vydanie sa na dlhú cestu do cudziny a pobudnutie tam na istý čas. LENČIŠ, Š. a kol.: *Pútnické miesta Slovenska*. Bratislava 2010, strana (s.) 8.
- 2 MICHALOV, P.: Homo viator, homo peregrinus. In: ŠURÁB, M. a kol.: *Aspekty mariánskej úcty*. Bratislava – Nitra 2011, s. 97 – 102.
- 3 HANUŠ, J. – KLAPETEK, M.: Pout' jako prvek lidové zbožnosti. Příklad Hostýn 1945 – 1989. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, ročník (roč.) 48, 2001, s. 190 – 191.

vzájomné zblížovanie, utvrdzovanie vo vyznávaní rovnakých hodnôt, v nadväzovaní nových známostí a kontaktov, často s cieľom nájsť si dobrého životného partnera. Púte ako masové podujatia môžeme vnímať aj ako veľmi citlivý barometer spoločenskej klímy, ako reakciu veriacich na aktuálne problémy spoločnosti, ako výraz pocitov, túžob, očakávaní a emócií v pozitívnom zmysle (radosť, optimizmus) a v negatívnom zmysle (sklamanie, neistota). Tomuto fenoménu sa doteraz v odbornej literatúre venovalo pomerne málo pozornosti.

Skončenie druhej svetovej vojny bolo zásadným prelomom v moderných dejinách. Pre obyvateľstvo Slovenska podobne ako celej Európy prinieslo pocity uľahčenia. Ved' vojnové ničenie, spojené so stratou najbližších osôb, alebo ich zmrzačením, so zničením alebo poškodením príbytkov a majetku zanechalo hlbokú stopu v jeho živote. Bolo za čím smútiť, čo oplakávať a súčasne bolo za čo ďakovať – za záchranu života, za návrat blízkeho, i za čo prosieť, pretože nové pomery prinášali so sebou aj nové problémy a neistotu. Pre katolíckych veriacich, ktorí tvorili väčšinu obyvateľstva sa tieto pocity vyjadrili vo zvýšenej návštevnosti pútnických miest. Pútnické miesta, ktoré neprestali byť navštevované počas vojny, no boli vystavené rôznym obmedzujúcim opatreniam, po vojne naplno ožili. Fenomén oživenia pútnických miest po skončení vojny je typický prakticky pre všetky európske krajiny, kde žili katolíci. Možno ho zaznamenať v Poľsku, Česku, Rakúsku, Maďarsku, Taliansku, Nemecku, Francúzsku, Belgicku.⁴ Slovensko bolo súčasťou tohto zaujímavého fenoménu. Treba zdôrazniť, že masové púte katolíkov v tomto období boli veľmi úzko spojené s mariánskou úctou, pevne zakorenenou od raného stredoveku, ktorá silnela a nové impulzy dostala v zjaveniach v 19.

4 Napríklad na mariánske pútnické miesto do Częstochowej v Poľsku prišlo v roku 1945 v 115 procesiách celkovo 43 737 pútnikov. O rok neskôr na výročie zasvätenia Poľska Nepoškvrnenému Srdcu Panny Márie prišlo takmer 500 000 pútnikov. Išlo zároveň o národnú ďakovnú púť, ktorej sa zúčastnilo aj veľa bývalých väzňov z koncentračných táborov. SŁOMKA, W.: *Nadzieja w postawie ludzkiej*. Lublin 1992, s. 328; Dostupné na internete: http://www.jasnagora.com/nastronach_opracowanie.php?ID=1&Strona=2. Na mariánsku púť do Svatého Hostýna na Morave prišlo v roku 1945 asi 294 000 pútnikov, v roku 1946 to bolo 213 000 pútnikov a v roku 1947 to bolo 264 850. HANUŠ, J. – KŁAPETEK, M.: *Pout' jako prvek lidové zbožnosti...*, s. 201 – 202.

a začiatkom 20. storočia (Lasalette, Lurdy, Fatima). Na Slovensku bolo po druhej svetovej vojne živých 33 dôležitejších pútnických miest, z toho až 31 bolo zasvätených Panne Márii.⁵

Dôležitým prvkom, ktorý ovplyvňoval návštevnosť pútnických miest, bol postoj politického režimu. Policajné asistencie na púťach boli realitou už od prvej Československej republiky a aj počas prvej Slovenskej republiky, pričom sa vyhodnocovali názory pútnikov a kázne, či sa púť nestala miestom stretnutia štátu a režimu nepriaznivo naklonených osôb. Samozrejme informácie boli dôležité aj z hľadiska bezpečnostných opatrení v súvislosti so zabezpečením plynulosti dopravy. To sa týkalo väčších miest, najmä Bratislavy, kde museli cirkevné autority ako usporiadatelia púte (obvykle farár v miestnej farnosti, zástupca rehole, alebo cirkevného spolku), požiadať o povolenie púte s vyznačením času a miesta odchodu pútnikov, cieľa púte a trasy, po ktorej pútnici budú putovať.

V období prvej SR púte nenarážali na vážnejšie prekážky. Politickí predstavitelia sa väčšinou hlásili ku katolicizmu, čo dávali aj verejne najavo účasťou na púťach. Prísne bezpečnostné opatrenia sa týkali najmä procesií maďarských pútnikov, ktorí boli vnímaní ako skupina, odkiaľ možno očakávať prejavy politického nesúhlasu.⁶ Obmedzenie pútí bolo cítiť od mája 1943, keď ministerstvo vnútra vydalo 18. 5. 1943 pokyn, aby sa z bezpečnostných dôvodov nepovoľovali hromadné pútnické sprievody v Bratislave.⁷ Pútnici však mohli putovať do svojho cieľa individuálne alebo v menších skupinkách, takže zhromaždenia v pútnických miestach sa predsa konali. Vojna, obava z blížiaceho frontu a ničenia mnohých priviedla na pútnické miesto, kde prosili o pomoc a ochranu. Zvýšený ruch v pútnických miestach bolo badať už od jari 1944. Do Šaštína putovalo v máji a v júni 1944 celkovo 80 procesií, s 50 000 pútnikmi.⁸

5 FEKETE, Š.: Vznik, rozloženie a význam slovenských pútnických miest. In: *Národopisný sborník*, roč. 8, 1947, č. 3, s. 126 – 127. Dve pútnické miesta, ktoré neboli zasvätené Panne Márii: Bardejov a Hronský Sv. Beďanik.

6 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Policajné riaditeľstvo, škatuľa (šk.) 552.

7 Tamže. Dok. č. 3667/1944 10. 5. 1944. Prípís 15. odd. ministerstva vnútra kláštora Tešiteľov Božského Srdca.

8 Pútnický ruch v Šaštíne. In: *Saleziánske zvesti*, roč. 15, 1944, č. 7 – 8, s. 87.

Bratislavčania sa 18. 2. 1945 zúčastnili svätej omše a loretánskych litánií na pútnickom mieste pri jaskynke Lurdskej Panny Márie na Hlbokej ceste pri Kalvárii. Ústrednou témou kazateľa bolo zdôrazňovanie pokánia, žiadosť o pomoc, ochranu a odovzdanosť do vôle Božej.⁹

Zaujímavý fenomén, ktorého účinok sa znásoboval vojnovými pomermi, bolo údajné mariánske zjavenie. Roľníkovi Štefanovi Čermákovi z Malých Levár sa údajne 29. 12. 1944 vo františkánskom kostole v Malackách zjavila Panna Mária. Tejto udalosti venovala pomerne veľký priestor denná tlač. Ako sa vyjadril Š. Čermák: *„Od lanského roku utiekam sa k Panne Márii s prosbou, aby vyprosila u Boha pomoc pre slovenský národ a štát, prosiac ju tiež, aby dala svetu znať, že jestvuje Boh.“* Potom došlo k súkromnému zjaveniu Panny Márie, ktorá údajne oznámila Š. Čermákovi, že *„už Slovensku pokoj u svojho Syna vyprosila, ale treba, aby sme si ho aj my aspoň trošku zaslúžili a skrze ňu za pokoj sa modlili a pristupovali k stolu Pána.“*¹⁰ Š. Čermák v rozhovore s redaktorom Slováka spojil svoj mystický zážitok s momentálnou situáciou: *„Viem s určitosťou po tomto zjavení, že slovenský národ a štát bude zachovaný na večné veky, to je isté. Obsadené územia postupne budú nám uvoľnené. Len Božou vôľou riadení sme dosiaľ vydržali túto svetovú povíchricu pomerne najlepšie a mohli sme ju vydržať ešte lepšie, nebyť zrady na svätej prísahe niektorých poblúdilých synov národa a úskočnosti nepriateľa. Slovenský národ nech sa vrúcne modlí a pristupuje k stolu Pánovmu. Treba činiť pokánie. Viem, že mnohí ešte neuveria zjaveniu, ale v krátkom čase uveria aj oni.“*¹¹ V tejto súvislosti je otázne, či išlo skutočne o názor vizionára, alebo skôr o slová redaktora, ktorý potreboval pre svoj denník formulácie plné optimizmu a nádeje v čase, keď už bolo isté, že Slovenská republika dlho nepotrvá. Pretože správa o údajom zjavení s rýchlou šírla, zaujali stanovisko *Katolícke noviny* ak oficiálny orgán katolíckej cirkvi. Tie však zásadne popreli pravdivosť a autenticnosť zjavenia: *„Vyhlasujem, že celé to ‚zjavenie‘ nespočíva na nijakých solídnych základoch, ktoré by vylučovali akýkoľvek omyl alebo klam. Naopak, viacero okolností zjavne odporuje nadprirodzenému charakteru pravého zjavenia... celá udalosť si nezaslúži*

9 Hold Bratislavy Matke Božej. In: *Katolícke noviny*, roč. 60, 25. 2. 1945, č. 8, s. 1.

10 Slovenský štát spravodlivý útvar. In: *Slovák*, roč. 27, 20. 2. 1945, č. 42, s. 3.

11 Tamže.

nijakej vážnejšej pozornosti. Katolíckych veriacich však upozorňujeme, že ľahkoverným prijímaním takýchto neodôvodnených „zázrakov“ škodia nielen svojej duši, ale i katolíckej viere vôbec.“¹² Katolícka cirkev toto zjavenie odmietla, no rýchle rozšírenie správy o ňom je zaujímavým dôkazom doby, ktorá žila v čase považovanom za apokalyptický, v napätí a v očakávaní veľkých zmien a zvrátov.

Po prechode frontu v roku 1945 sa spoločenské pomery zásadne zmenili. Vojna sa skončila, no k moci sa dostal režim, ktorý na jednej strane deklaroval slobodu náboženského vyznania, no na druhej strane tvrdil, že chce vylúčiť vplyv cirkvi na vedenie štátu. Tento princíp možno chápať ako reakciu na obdobie prvej Slovenskej republiky (SR), kde sa kňazi angažovali vo vysokých politických funkciách. Bol však formulovaný veľmi všeobecne a dal sa interpretovať a uskutočňovať rôzne, a to aj v neprospech cirkvi ako inštitúcie. Slovenskí katolíci, hoci tvorili väčšinu obyvateľstva, nemali napriek deklarovanej demokracii dosah na vedenie a rozhodovanie komunistickej a demokratickej strany. Politickú angažovanosť niektorých kňazov v období prvej SR bola účelovo pripravená využiť najmä vládna komunistická strana. Jej predstaviteľ Gustáv Husák vo svojej správe o Slovensku pre moskovské vedenie Komunistickej strany Československa (KSČ) z 5. 2. 1945 reflektoval aj postavenie slovenského katolicizmu. Videl tu možnosť zasadiť katolicizmu úder, zničiť jeho „reakčnosť“ a vnútorne ho ovládnuť. Preto zjednodušene a účelovo vyzdvihoval neexistujúcu podriadenosť katolíckych kultúrnych spolkov vládnucej Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSĽS), ale aj údajnú zaradenosť biskupov a kňazov okolo tejto strany. Podľa Husáka: „Po tejto stránke kompromitovanie ohromného množstva kňazstva, inštitúcií a katolicizmu ako celku dáva jedinečnú príležitosť radikálne očistiť celý katolicizmus v koreňoch od jeho reakčnosti a protidemokratickosti. Po tejto stránke potrebné budú – po mojom názore – ostré zásahy do mnohých katolíckych ustanovizní (semináre, školy tlač, spolky), ktoré sú semeniskom protidemokratickej koncepcie a protidemokratického vplyvu na široké vrstvy.“¹³ Termín protidemokratický treba chápať v zmysle tzv. ľudovej demokracie, ktorá nemohla byť v protive s komunistickou stranou. Husák

12 Pravda o „zázraku“ na Záhorí. In: *Katolícke noviny*, roč. 60, 4. 3. 1945, č. 9, s. 1.

13 PREČAN, V.: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965, s. 948.

dostal možnosť realizácie svojho zámeru vo funkcii povereníka vnútra. Poštátnenie cirkevného školstva a internátov, zastavenie katolíckych spolkov a periodík, zatýkanie viacerých kňazov a laikov, to boli kroky, ktoré vnútorne zneistili katolíkov.

Vzhľadom na tieto skutočnosti slovenskí katolícki biskupi nesúhlasili s účasťou veriacich na pompézne organizovaných vládnych všeslovanských slávnostiach na Devíne 4. a 5. 7. 1945. Ďalším dôvodom bol aj nedostatočný priestor, ktorý bol cirkvi ponúknutý pri týchto slávnostiach. Cirkev odmietla asistovať pri akcii, ktorá pod rúskom slovanskej vzájomnosti legalizovala politiku, namierenú v konečnom dôsledku aj proti nej samej. Tak sa vlastne zrodil protiklad, ktorý sa stal typický až do roku 1949. Púte sa stali akýmsi konkurenčnými podujatiami k Devínskym slávnostiam, pričom dochádzalo k meraniu síl v počte zúčastnených. Krátko po všeslovanských oslavách na Devíne sa v nedeľu 8. 7. 1945 čítalo v katolíckych kostoloch memorandum biskupov, namierené proti poštátneniu cirkevného školstva. Toto memorandum sa stalo impulzom k začatiu petičnej akcie za zachovanie cirkevných škôl. Akcia však narazila na tvrdý odpor bezpečnosti, ktorá v priebehu mesiaca zatýkala katolíckych kňazov, laických aktivistov a vykonala prehliadky v biskupských úradoch a farách.¹⁴

Zásahy namierené proti katolíckej cirkvi vyvolali reakciu v podobe memoranda katolíckych biskupov z 8. 10. 1945, adresovaného Predsedníctvu Slovenskej národnej rady (SNR): *„Predsa badať, že sa šíri a uplatňuje protikatolícka mentalita natoľko, že ľud si povráva o ‚prenasledovaní katolíkov‘ a preto je krajne znepokojený. Časopisy uverejňujú z pera štátnych činiteľov útočné články, založené na mýlnych informáciách. Katolíci sú odstavovaní z úradníckych miest, a to najmä z vedúcich, pre príčiny, a či prečiny, ktoré sa nachádzajú aj u nekatolíkov ponechaných alebo aj povyšovaných v štátnych úradoch. Podobne je to aj so zatváraním občanov. Na stá katolíkov je zaistených pre viny, ktoré v podobnej alebo aj vo väčšej miere možno nájsť u prívržencov iných vierovyznaní, ktorí sú ponechaní predsa na slobode. Uráža najmä početné zaistovanie katolíckych duchovných na jednoduché, často z osobnej*

14 PETRANSKÝ, I. A.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946*. Nitra 2001, s. 59.

*pomsty pochádzajúce udanie nezodpovedných ľudí.*¹⁵ Reakcia katolíckej verejnosti na tieto zásahy bola pokojná a inteligentná. Protest sa prejavil v nosení malých krížikov na kabátoch. Kríž ako symbol spôsobil veľké podráždenie najmä u aktívnych komunistov, čo sa prejavovalo slovným a fyzickým napádaním osôb, nosiacich krížiky,¹⁶ ale aj písaním článkov.¹⁷ Demonštratívne nosenie krížika pokladali nielen za náboženský, ale najmä z apolitický protest a videli v ňom prepojenie s ilegálnym hnutím, usilujúcim sa o samostatnosť Slovenska. Nosenie krížika bolo obľúbené u mladšej generácie, najmä študentov gymnázií. Povereníctvo školstva, vedené komunistom Ladislavom Novomeským poslalo 31. 1. 1946 riaditeľom všetkých škôl obežník, v ktorom žiadalo, aby sa zistilo, ktorí žiaci nosia krížiky, prečo ich nosia a odkiaľ ich majú. Následne toto povereníctvo 12. 2. 1946 vydalo výnos, ktorým zakázalo na všetkých typoch základných a stredných škôl nosiť krížiky akýkoľvek odznak okrem štátneho znaku Československej republiky (ČSR) a trikolór v národných farbách.¹⁸ Krížiky sa rozširovali rôznym spôsobom. Medzi najhorlivejších

15 Archív Rímskokatolíckeho biskupského úradu (ARKBÚ) Nitra, f. Pastierske listy a obežníky. Acta curiae episcopalis Nitriensis – ciculares 1945 – 1946.

16 Napríklad v nedeľu 27. 1. 1946 v Banskej Bystrici sa na manifestácii Zväzu partizánov a ďalších odbojových organizácií útočilo na krížik ako na „ľudácko-fašistický odznak“. Po skončení manifestácie došlo k násilnostiam voči osobám, ktoré nosili krížik: „Zastavovali katolíkov, ktorí mali na kabáte krížik a vyzvali ich, aby krížik okamžite odstránili. Kto nevyhovел ich želaniu, tomu krížik násilím strhli, hodili na zem a pošliapali. Niekoľkých katolíckych študentov a študentky násilím voviedli pod brány, kde ich zbili a strhnuté krížiky podobne potupili, ako to robili po uliciach. Toto počínanie sprevádzali vyhrazkami a nadávkami.“ Násilie proti osobám, ktoré nosia krížik. In: *Katolícke noviny*, roč. 61, 10. 2. 1946, č. 6, s. 3. Bližšie o krížikovej akcii pozri: PETRANSKÝ, I. A.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946*, s. 263 – 264.

17 Napríklad článok komunistického denníka *Pravda* z 19. 12. 1945 sa usiloval vytvoriť asociáciu prepojenia symboliky krížika na nacistickú symboliku a vyjadroval podozrenie, že krížiky nosia akademici. Publicista Jur Koza Matejov pod pseudonymom Cyril Veľkomoravský na to odpovedal v *Katolíckych novinách* výzvou, aby sa si všetci katolíci zaobstarali krížiky a nosili ich. Aby nemohli vzniknúť pochybnosti, „krížiactvo“ „musí znamenať nekompromisné, plné kresťanstvo a to nielen kresťanstvo navonok, ale i dnu, v srdci, v duši.“ Krížiaci? In: *Katolícke noviny*, roč. 61, 6. 1. 1946, č. 1, s. 3.

18 PETRANSKÝ, I. A.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946*, s. 267.

propagátorov a rozširovateľov patrili saleziáni František Kubala, správca saleziánskeho ústavu v Trnave. Kubala kúpil v Brne v novembri 1945 10 000 krížikov, z ktorých asi 6 000 odovzdal saleziánom v Šaštíne, aby ich ďalej rozširovali.¹⁹ Štátna bezpečnosť ho vyšetrovala už v marci 1946. Uväznený a odsúdený bol v roku 1951.²⁰

Oživenie slovenských pútnických miest bolo cítiť už od leta 1945. Pútnici putovali v júni 1945 do Starých Hôr, v júli do Levoče. Osobitnú pozornosť si v súvislosti s púťami zasluguje Marianka, ktorá je situovaná najbližšie k hlavnému mestu Slovenska – Bratislave. Aj tá zaznamenala od leta 1945 oživenie. Najmohutnejšiu púť Bratislavčanov do Marianky zorganizovali bratislavskí saleziáni 9. 9. 1945. Púte sa zúčastnili veriaci z rôznych spoločenských vrstiev. Osobitne sa vyzdvihovala účasť mládeže a matiek s deťmi. Atmosféra púte sa vyznačovala vrúcnosťou: „*Neopísateľný bol dojem, ktorý robila táto masa docela aj na lahostajného pozorovateľa voči veciam náboženským. Oduševnenie, ktorým títo veriaci holdovali Matke Božej či už spevom alebo modlitbou, je neopísateľné. Aký bol mohutný pochod do Marianky, o toľko impozantnejší bol návrat, prekypujúci nadšením a oduševnením. Nejedno katolícke oko slzilo od radosti pri pohľade na takúto mariánsku Bratislavu.*“²¹

Púte v roku 1946 boli mohutnejšie ako v roku 1945. Svedčí to o istej konsolidácii pomerov, o lepšej a cieľavedomejšej organizácii spojenej s propagáciou, ale najmä o zvýšenom záujme veriacich katolíkov o púte ako vonkajšiu manifestáciu svojej viery v čase zneistenia, s cieľom dať najavo katolícku súdržnosť a prehlbovať konfesiónálne povedomie. Veľkým prekvapením bola púť v Šaštíne v nedeľu 19. 5. 1946. Podľa

19 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti, Správa Štátnej bezpečnosti (KS ZNB, S-ŠtB) Bratislava, fond starých písomností, V-100/100. Zápisnica, napísaná dňa 2. júna 1949 na Krajskom veliteľstve Štátnej bezpečnosti v Bratislave s F. Kubalom.

20 F. Kubala bol odsúdený podľa zákona č. 231/1948 Zb. na 9 rokov väzenia, peňažný trest 20 000 Korún československých (Kčs) a konfiškáciu celého majetku. Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Štátny súd, šk. 150, Or III 225/50. Nesúdili ho iba za krížikovú akciu, ale aj za ukrytie časti cenností saleziánov po násilnom zásahu proti mužských reholiam a za prechovávanie obhajovacej reči J. Tisa.

21 Vydarená púť Bratislavčanov. In: *Katolícke noviny*, roč. 60, 16. 9. 1945, č. 16, s. 4.

dobového komentára „*Sedembolestnej patrónke Slovenska prišlo sa pokloniť a ju o pomoc prosiť asi 35 000 katolíkov, ľudí každého veku a zo všetkých vrstiev (...) Najsilnejšie bolo zastúpené hlavné mesto Bratislava, z ktorej pod vedením pátrov saleziánov na troch osobitných vlakoch prišiel vyše 5 000 pútnikov. Lokomotívy osobitných vlakov boli vyzdobené vencami a zástavkami v pápežských farbách. Hlohovec vyslal 4 000 pútnikov, ktorí prišli i odišli peši. Zo Žiliny, tiež pod vedením pátrov saleziánov, prišiel osobitný vlak s 1 800 ľuďmi. Topoľčany zastupovalo na púti 1 700 mariánskych ctiteľov.*“²² Počet pútnikov v Šaštíne sa tak priblížil k úrovni púte z 22. mája 1927, keď pri príležitosti vyhlásenia Sedembolestnej Panny Márie za patrónku Slovenskej krajiny sa tu stretlo asi 40 000 pútnikov.²³ Veľký počet pútnikov zhromaždených na pomerne malom priestore si vyžadoval veľkú dávku disciplinovanosti a tolerancie. Bola to vec usporiadateľov, ale aj samotných pútnikov: „*Slávnostný kazateľ salezián P. Babulík cez rozhlasové zariadenie musel žiadať, aby sa ľudia do chrámu už nesnažili dostať, lebo je zaplnený do posledného miesta. Hodne vyše 20 000 ľudí muselo stáť na obrovskom priestranstve pred chrámom. Rozhlasové zariadenie všetkým umožnilo sledovať ohnivú kázeň tohto kazateľa o úcte a vďake, ktorou sme zaviazaní Patrónke nášho národa. Jedna sv. omša bola v chráme pri oltári, na ktorom v žiari svetiel skvela sa milostivá socha Sedembolestnej, druhá pri poľnom oltári pred chrámom.*“²⁴

Mimoriadne veľká púť spojená so slávnosťou korunovácie Panny Márie – patrónky slovenských hôr, sa uskutočnila 15. 8. 1946 na sviatok Nanebovzatia Panny Márie. Táto slávnosť sa mala konať ešte počas vojny, no bola odložená na čas po jej skončení. Bola určená „ľuďom z hôr“, teda tým, ktorých život je úzko spätý s prácou v horách. Púte sa zúčastnili procesie z rôznych častí Slovenska, často v slávnostných krojoch. Po bohatom dennom a nočnom programe 14. 8. sa 15. 8. o 10.00 hod. konala hlavná pobožnosť v chráme Navštívenia Panny Márie. Viedol ju banskobystrický biskup Andrej Škrábik. „*Za krátku chvíľu pohol sa*

22 Nádherný hold Patrónke Slovenska. In: *Katolícke noviny*, roč. 60, 16. 9. 1945, č. 16, s. 4.

23 Jubilárne slávnosti v Šaštíne. In: *Slovák*, roč. 9, 24. 5. 1927, č. 116, s. 3.

24 Nádherný hold Patrónke Slovenska. In: *Katolícke noviny*, roč. 60, 16. 9. 1945, č. 16, s. 4.

z kostola sprievod, uprostred s ndp. biskupom a kňazmi, z ktorých štyria na ramenách niesli milostivú sochu starohorskej Panny Márie k poľnému oltáru. Okolo neho ako aj na neďalekých stráňach stálo v napätom očakávaní do 30 000 pútnikov. Staré Hory zažili naozaj jedinečnú mariánsku manifestáciu (...) Bola to ozaj velebná chvíľa, keď arcipastier pohronského ľudu kládol nové korunky najprv na hlavu Dieťaťa a potom na hlavu Matky.“²⁵ Potom nasledovala pontifikálna svätá omša. Slávnosť sa konala s dovoľením pápeža Pia XII., ktorý povolil pútnikom udeliť pápežské požehnanie, spojené s plnomocnými odpustkami.

Pútnici hojne v roku 1946 navštevovali aj Marianku. Zvýšený záujem sa registroval už od mája. Prichádzali púte, ktoré viedli kňazi z obcí juhozápadného Slovenska, katolícke spolky, rehoľníci a rehoľníčky, školy, vysokoškóľáci, úradníci. Typický bol slávnostný príchod pútí z obcí, ktoré boli osem rokov po viedenskej arbitráži odtrhnuté od Slovenska, ale aj pútí z Rakúska a Moravy, ktoré rovnako pre zmeny hraníc a vojnové pomery nemohli púťovať. Zaujímavý bol pútnik z Paríža, akademik E. Decaux, ktorý na pamiatku svojej púte do Marianky zanechal v pamätnej knihe záznam: „Je to putovanie k prameňom, na výšiny Európy, kde vanie Duch, ktorý ma priviedol do Marianky a tu som našiel, viac ako inde, čistotu ľalí z Evanjelia.“²⁶ Vyvrcholením pútnickej sezóny v Marianke bola púť 8. 9. 1946 na slávnosť Narodenia Panny Márie. Účasť prekročila všetky očakávania: „Službu prvej pomoci a ochrany konali junáci katol. oddielu Junáka z Bratislavy. Spovedalo asi 35 kňazov (...) Sv. omše boli slúžené na siedmich oltároch od skorého rána (...) Údolie, okolitý les, nádvorie, obec, cesty, všetko bolo priam preplnené, vírenie množstva nedalo ani približne odhadnúť, no podľa ostatných údajov odhadujúc, prmerane návšteve po iné roky pútnikov bolo iste aj cez 50 000.“²⁷

Zvýšenú návštevnosť zaznamenal Klokočov (okres Michalovce), pútnického miesta slovenských gréckokatolíkov i rímskokatolíkov. Na sviatok Uspenia (Nanebovzatia Panny Márie) sa tu 28. 8. 1946 zišlo 10 000 pútnikov. Pútnici mohli sláviť sviatok a uctíť si zázračný mariánsky

25 Slávnosť korunovania Kráľovnej slovenských hôr. In: *Katolícke noviny*, roč. 61, 25. 8. 1946, č. 34, s. 5.

26 Zprávy. In: *Marianka*, roč. 7, 1946, č. 2 – 3, s. 30.

27 Tamže, s. 31.

obraz, prvý raz v reštaurovanom kostolíku, ktorý bol poškodený počas vojny. Púte z jednotlivých obcí prichádzali už 27. 8.: „*Malá poklona pred krížom v kostolnej záhrade, krátka pobožnosť v cerkvi, neporušený rad ľudí nastupuje pred zázračným obrazom, ktorý pobožká starý, mladý i najmenšie dieťa, kostolík nabitý, s ľudí cícerkom sa leje pot, a spev, spev, spev, stály spev, dvojhlasný spev staroslaviansky, ktorý nemá konca. Spievajú v kostole, pred kostolom, pri odpočinku. Spievajú večer za tmy, v mystickom pološere chrámovom, celú noc, bez spania, v modlitbách, kňazi sa striedajú pred oltármi, aspoň desať duchovných neprestajne spovedá pod holým nebom.*“²⁸ Vrcholom púte bola slávnostná svätá liturgia, ktorú slúžil gréckokatolícky prešovský biskup Pavol Gojdič.

Ožili aj lokálne pútnické miesta s regionálnym významom. Napríklad do kostolíka sv. Anny pri obci Rudník prišli pútnici z okolitých obcí a z Košíc. Ich počet dosiahol neslýchaných 20 000. Jedinečná bola atmosféra tejto púte: „*Príchod k svätyni sv. Anny bol povznášajúci a slávnostný. Spovedelnice boli husto obstúpené pútnikmi. Kňazi spovedali do polnoci a o 4. hodine ráno zas. Noc bola svätá a milá. Osvetľovali ju vatry, okolo ktorých sedeli pútnici v modlitbách a spevoch (...) Krásne boli kázne, povznášajúco vyznela i posviacka krížovej cesty.*“²⁹ Podobne mohutný priebeh a zaujímavý náboženský a kultúrny program mala púť v Divíne 29. 7. 1946 (tradične vždy prvý utorok po sviatku sv. Anny). Zúčastnilo sa jej 12 000 až 15 000 veriacich: „*Po odprosovaní bola procesia s hudbou, spevom a modlitbami (...) O 10. hodine bola prenesená Sviatosť Oltárna do kaplnky sv. Anny, ktorá stojí na malej rovinke na úbočí pod starým hradom a má krásnu, ojedinele romantickú polohu. Tu boli hlavné pútnické pobožnosti so slávnostnou sv. omšou a kázňou.*“³⁰ Púti dala väčší význam účasť známeho slovenského kňaza a publicistu Jura Kozu Matejova. K týmto dvom púťam ešte môžeme priradiť púť v Prievidzi 15. 8. 1946 na sviatok Nanebovzatia Panny Márie. „*Procesie sa zriaďovali pred kostolom, odkiaľ sa 15 000 zástup za zvukov dychových hudieb a spevu*

28 Manifestácia za jednotu rímskych a gréckych katolíkov. In: *Katolícke noviny*, roč. 61, 8. 9. 1946, č. 36, s. 4.

29 Veľký počet pútnikov v Rudníku. In: *Katolícke noviny*, roč. 61, 18. 8. 1946, č. 33, s. 4.

30 Veľká púť v Divíne. In: Tamže, s. 5.

*nábožných piesní pohl ulicami mesta k neďalekému mariánskemu kostolu, nedávno obnovenému.*³¹ Slávnostné bohoslužby viedol generálny vikár Daniel Briedoň. Pozoruhodná bola účasť 50-člennej dychovej hudby saleziánskych oratoriánov. Na sviatok povýšenia Sv. kríža 14. 9. a sviatok Sedembolestnej Panny Márie sa 15. 9. sa uskutočnila púť na Kalváriu v Banskej Štiavnici. Zišlo sa tu 15 000 veriacich. Vrchol púte bol 15. 9., keď sa z mesta ráno o 10.00 hod. pohla procesia z mesta na Kalváriu. Viedol ju generálny vikár banskobystrickej diecézy D. Briedoň, ktorý celebraval slávnostnú svätú omšu na temene Kalvárie.³²

Veľké množstvo pútí od mája do októbra, hoci sa na nich zúčastňovalo viac veriacich ako obvykle, si denná tlač všimla iba okrajovo, alebo vôbec. V komunisticky orientovaných periodikách sa vyskytli aj invektívy a narážky, ktoré argumentovali proti veľkej účasti pracujúcich, ktorých sily sa namiesto pútí mohli využiť v práci v prospech národného hospodárstva. Napríklad v týždenníku *My 46*, ktorý vydával Svaz českej mládeže slovenský autor, bývalý partizán J. Z. Lacina napísal: „Cez to, keď ožobračené slovenské hospodárstvo potrebuje viac práce, viac úsilia, nájdú sa vyložení sabotéri vládneho programu, ktorí považujú za potrebné usporiadať veľké cirkevné slávnosti a mariánske sviatky (...) zatiaľ čo v pútnickom mieste Staré Hory pri Banskej Bystrici desiatky tisíc mužov a žien asistuje pri korunováci sochy Panny Márie Starohorskej, hoci je pracovný deň, alebo práve preto!“³³ Toto bolo jednoznačné spochybnenie pútí z hľadiska ich škodlivosti pre ekonomiku štátu. Tento argument proti púťam sa využíval po roku 1948 veľmi často. Náboženstvo sa malo jednoznačne podrobiť, podriadiť záujmom ekonomiky, za ktorou sa však skrývala aj protináboženská tendencia režimu. Absurdne vyznieva prípad robotníkov z Harmanca, ktorí sa zúčastnili púte do Starých Hôr, za čo ich závodný výbor potrestal tak, že celý týždeň nesmeli prísť do práce.³⁴

31 Mariánska manifestácia v Prievidzi. In: *Katolícke noviny*, roč. 61, 1. 9. 1946, č. 35, s. 8.

32 Podsitniarsky kraj manifestoval za kríž. In: *Katolícke noviny*, roč. 61, 22. 9. 1946, č. 38, s. 3.

33 Citované podľa: Sú mariánske púte sabotážou vládneho programu? In: *Katolícke noviny*, roč. 61, 6. 10. 1946, č. 40, s. 3.

34 Tamže.

Teda na jednej strane sa vytykali ekonomické škody spôsobené účasťou na púti, na druhej strane sa trestalo nemožnosťou nastúpiť do práce.

V roku 1946 sa nástojčivo objavil fenomén mariánskeho zjavenia. Tento fenomén, ktorý možno považovať za súčasť ľudovej zbožnosti, sa opäť viazal k západnému Slovensku, k obci Dechtice v okrese Trnava. Tu 19. 5. 1946 počas slávnosti prvého svätého prijímania v kostole krátko po začiatku svätej omše jedno dievča upozornilo, že socha Nepoškvrneného Srdca Panny Márie má zavreté oči. Deti si to vzájomne ukazovali a povedali to dospelým. Správa sa rýchlo rozšírila po obci, po okolí, ba i po celom Slovensku. Svedectvá potvrdzovali mimoriadnu udalosť, no v mnohom sa rozchádzali. Jedni tvrdili, že socha mala oči celý týždeň zavreté, iní zasa, že pootvorené, ďalší videli, že oči sa otvárajú a zatvárajú. Našli sa aj takí, ktorí tvrdili, že videli pohyb oka a hrude. Do Dehtíc putovalo veľa ľudí, ktorí sa v kostole modlili, a to aj celé noci. Fotografie zázračnej sochy sa rozširovali po Slovensku. Prokomunisticky orientovaný denník *Práca* obvinil miestneho farára, že si celý prípad vymyslel z politických dôvodov. *Katolícke noviny* zaujali k udalosti veľmi rezervovaný, ba až odmietavý postoj: „Na základe doteraz získaných informácií máme stanovisko nielen zdržanlivé, ale skôr odmietavé a negatívne, a to i napriek tomu, že nám vec potvrdilo až 22 očitých svedkov (...) Nám sa zdá, že dosiaľ všetko možno dosť dobre vysvetliť prirodzeným spôsobom. Preto sa pridriavame zásady, že zázraky sa nemajú rozmnožovať, pokiaľ toho nie je treba. ‚Mimoriadne‘ udalosti v Dehticiach dosiaľ neboli potvrdené nijakým sprievodným zjavom ani fyzickým, ani mravným. Ťažko je preto uhádnuť, prečo údajne Panna Mária plače, alebo hýbe očami.“³⁵ K súkromnému zjaveniu Panny Márie došlo začiatkom roka 1946 aj v obci Teldince (dnes Telince) v okrese Nitra. Súkromné zjavenie a následné rýchle správ o ňom a záujem verejnosti svedčí o hlade po osobnom mystickom zážitku, po stretnutí s nadprirodzenom, ale môže byť aj prejavom duchovnej krízy a napätia v spoločnosti. Aj v tomto prípade, podobne ako v Malackách v roku 1944 možno pozorovať pokusy vnímať a interpretovať udalosť politicky. Fenomén súkromných zjavení sa v roku 1946 objavil nielen na Slovensku,

35 Čo sa deje v Dehtinciach. In: *Katolícke noviny*, roč. 61, 23. 6. 1946, č. 25, s. 7. Je zaujímavé, že od 4. 12. 1994 sa údajne Panna Mária zjavuje siedmim vizionárom v Dehticiach.

ale bol častý a silne podporený obyvateľstvom aj v iných krajinách Európy. V chorvátskej obci Bosnjaci sa 8. 6. 1945 trom deťom údajne zjavila Panna Mária so siedmimi anjelmi. Zjavenia potom pokračovali každodenne celý rok, pričom sa deťom mali zjavovať rôzni svätí.³⁶ Vo francúzskom Tarbes tamojší biskup nariadil, aby bol kostol Panny Márie uzavretý 13. každého mesiaca a pri každom zhromaždení v episkopalese. Dôvodom bola skutočnosť, že na tomto mieste sa už niekoľkokrát zhromaždil väčší počet veriacich v očakávaní zjavenia Panny Márie.³⁷ Malému Francúzovi Gillesovi Bouhoursovi sa v roku 1947 údajne zjavila Panna Mária v Arcachone.³⁸

Rok 1947 môžeme z hľadiska púti označiť za vrchol krátkej náboženskej obnovy po roku 1945. Situácia na Slovensku bola napätá. Katolícka cirkev aj napriek viacerým memorandám, výzvam adresovaným vládnyim činiteľom a sľubom Demokratickej strany nedosiahla zásadnejšie zmeny, ktoré by viedli k zlepšeniu jej postavenia. Ak púte v roku 1946 vyjadrovali popri náboženských citoch aj náznaky očakávania a nádeje na zlepšenie, púte v roku 1947 možno z tohto hľadiska považovať skôr za prejav protestu, úzkosti a obáv. Dôvody treba hľadať vo zvyšujúcom sa medzinárodnom napätí medzi Sovietskym zväzom a ním ovládanými štátmi na jednej a USA západnými demokraciami na druhej strane. V tejto súvislosti sa množili informácie o blížiacom sa novom svetovom vojnovom konflikte. Ďalším dôvodom boli množiace sa útoky na katolícku cirkev a jej predstaviteľov v domácich komunistických tlačových orgánoch a v postupnom paralyzovaní Demokratickej strany útokmi na jej katolícke krídlo. Na vytváranie atmosféry napätia vplýval politický proces s bývalým prezidentom prvej SR Jozefom Tisom, katolíckym kňazom. Práve na tomto procese zaznelo 6. 1. 1947 známe svedectvo arcibiskupa Karola Kmeťka. Arcibiskup ako svedok dostal od žalobcu Juraja Šujana otázku v súvislosti s príchodom Červenej armády

36 Chorvátska Fatima? In: *Katolícke noviny*, roč. 61, 14. 7. 1946, č. 28, s. 2.

37 Očakávali zjavenie Panny Márie. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 3. 8. 1947, č. 31, s. 3.

38 Dostupné na internete: <http://nouveauoisefrance.forumactif.org/t1129-mission-divine-de-la-france-autres-saints-saintes-et-ames-privilegies-du-monde-pour-soutenir-la-mission-par-la-priere>.

na Slovensko: „Splnila sa teda predpoveď o boľševickom pekle, keď budú Nemci porazení, že príde boľševické peklo, ako to Dr. Tiso hlásal a jeho všetci príslušníci“ Kmeťko odpovedal: „Nevidím, že by tu bolo peklo. To nemôžem povedať, lebo chodí sa do kostola, chodia do kostola ľudia, ešte aj komunisti chodia na spoveď, to im nikto nezabráňuje. My máme svoje rany, to sú školy atď. (...) my sme tie školy stratili, my sme internáty stratili, prosím, to je iná vec. To ale nie je ešte peklo, to môže byť očistec...“³⁹ Tieto formulácie a vôbec celá výpoveď arcibiskupa Kmeťka sa dostali medzi širšiu verejnosť prostredníctvom *Katolíckych novín*, ktoré ju od februára do začiatku marca 1947 na pokračovanie uverejňovali v skrátenej verzii. Proces s J. Tisom bol výsostne politickou vecou. Komunistická strana sa usilovala dosiahnuť, aby došlo k vyneseniu i vykonaniu hrdelného rozsudku, čo sa aj stalo. J. Tiso bol popravený 18. 4. 1947 v Bratislave. Celý proces sprevádzali prísne bezpečnostné opatrenia, spojené s preventívnym zatýkaním vytypovaných osôb. Poprava kňaza, ktorý vstúpil do politického života a na Slovensku bol všeobecne známy a u časti najmä katolíckeho obyvateľstva populárny, nevyvolala násilné reakcie a protesty.

Za najmasovejší prejav protestu a súčasne rozlúčky s J. Tisom možno považovať krížovú púť z Bratislavy do Marianky, ktorá sa konala v nedeľu 11. 5. 1947. Samozrejme, tento dôvod sa oficiálne nemohol uvádzať, inak by púť nebola povolená. Hlavné mesto Slovenska bolo veľmi úzko spojené s katolíckymi verejnými slávnosťami, osobitne púťami. Bratislavčania putovali pešo cez hory do Marianky, vzdialenej 20 kilometrov, ale pútnické miesto – lurdská jaskynka – na sa nachádza priamo na území mesta na Hlbokej ulici. Súčasťou náboženského a mestského života boli veľkonočné procesie na vzkriesenie, ktoré sa konali v priľahlých uliciach jednotlivých kostolov, manifestačná procesia a menšie procesie na sviatok Božieho Tela v máji – júni, príležitostné ale masové katolícke slávnosti (napr. 3. 3. 1946 pri príležitosti 70. narodenín pápeža Pia XII., 7. 4. 1946 misijné slávnosti). Pôvod myšlienky usporiadania krížovej púte

39 JUDÁK, V. – MÁJEK, S. (zost.): *Svedecká výpoveď Dr. Karola Kmeťku v súdnom procese s Dr. Jozefom Tisom*. Bratislava 2013, s. 104. Čiastočne upravené formulácie sú publikované: *Svedecká výpoveď arcibiskupa Dr. Karola Kmeťku v procese s Dr. Jozefom Tisom*. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 2. 3. 1947, č. 9, s. 4.

slovenských katolíckych akademikov do Marianky nie je jasný. Je možné, že podnet k nemu dala menšia púť katolíckych akademikov, ktorí putovali z Bratislavy do Marianky už v nedeľu 20. 4. 1947.⁴⁰ Forma krížovej púte bola s najväčšou pravdepodobnosťou prevzatá z pútí mladých vo Francúzsku a Belgicku, kde sa niesol kríž takej veľkosti, aký kedysi niesol Kristus.⁴¹ V každom prípade sa nadväzovalo na staršiu tradíciu akademických pútí, ktoré chodievali každoročne v máji z Bratislavy do Marianky.⁴²

Zástupcovia katolíckeho spolku slovenských akademikov Moyzes, Ján Kovalík (predseda) a Alojz Kuruc (tajomník) požiadali 23. 4. 1947 Oblastné veliteľstvo Národnej bezpečnosti v Bratislave o povolenie púte z Bratislavy do Marianky, ktorá sa mala konať 11. 5. 1947 po trase: Kostol jezuitov – hlavná pošta (nám. SNP) – Stalinovo nám. – Štefánikova ulica – Lamačská cesta – Patrónka a odtiaľ cez hory do Marianky. Príchod sa predpokladal o 20.00 hod. cez Hlbokú cestu, Štefánikovu ulicu ku kostolu jezuitov.⁴³ Oblastné veliteľstvo Národnej bezpečnosti (NB) v Bratislave, ktoré malo v kompetencii rozhodovanie o podobných podujatiach vo svojom stanovisku síce v zásade nemalo námietky proti organizovaniu púte, no obrátilo sa o stanovisko na V. odbor Povereníctva vnútra s otázkou: „*Či môže byť oznámenie akceptované od tohto spolku vysokoškolákov, alebo by toto oznámenie mala podať sama R. kat. cirkev, kostol, kláštor Jezuitov a pod. Púte totiž oznamovala dosiaľ vždy R. kat. cirkev sama (kostol, kláštor Jezuitov, Františkánov, Kapucínov, Saleziánov atď.), avšak nie spolky laikov. Cirkev (kostol, kláštor) dáva, pravda, bezpečnú záruku, že sa postará o riadny priebeh a bezvadnú organizáciu najmä takejto veľkej púte, naproti tomu arrangement mladých, neskúsených*

40 Zprávy. In: *Marianka*, roč. 8, 1947, č. 5, s. 20.

41 Púte kedysi a teraz. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 4. 5. 1947, č. 18, s. 3.

42 Tieto púte sa konali ešte v 30. rokoch. Púť slovenských katolíckych akademikov z Bratislavy do Marianky 2. 6. 1946 viedol profesor Jozef Búda, poverený pastoračiou bratislavských vysokoškolákov. Putoval som s terciármi. In: *Katolícke noviny*, roč. 61, 9. 6. 1946, č. 23, s. 3.

43 SNA, f. Povereníctvo vnútra-bezp., šk. 500. Žiadosť Spolku slovenských katolíckych akademikov Moyzes Národnej bezpečnosti v Bratislave. Bratislava 23. 4. 1947.

študentov (*predseda Kovalík je 21 ročný*) môže ľahko zlyhať.“⁴⁴ Spochybnilo aj legitimitu usporiadateľov, pretože spolok Moyzes nemal stanovy, schválené Povereníctvom vnútra (pritom existoval nepretržite od roku 1921). Povereníctvo vnútra zobralo oznámenie o konaní krížovej púte na vedomie „za predpokladu, že bude dodržaný verejný klud, poriadok a bezpečnosť.“⁴⁵ Súčasne telefonicky vyzvalo Augustína Pozdecha, farára vo farnosti Bratislava – Nové mesto, aby predložil náhradnú žiadosť. Tu sa natíska otázka, prečo sa povereníctvo vnútra obrátilo práve na A. Pozdecha a nie na niektorú z reholí alebo farností, bližšie k centru mesta. Dôvodom bola zrejme vierohodnosť A. Pozdecha, ktorý počas vojny úzko spolupracoval s odbojom. Farár A. Pozdech zahlásil oficiálne konanie krížovej púte do Marianky 8. 5. 1947 VII. odboru Povereníctva vnútra (Štátna bezpečnosť). Podľa jeho oznámenia „*duchovná správa katolíckych akademikov v Bratislave usporaduje v nedeľu 11. mája púť „Krížovú púť“ do Mariatálu z jezuitského kostola. Vodcovia púte sú Dr. Jozef Búda, univ. profesor a Dr. Stanislav Xaver Čík, duch. správca oba kňazi (...)* Usporiadatelia sa zaručili, že púť bude čisto náboženská manifestácia s titulom Krížová púť a v čele púte sa bude niesť väčší kríž. Na púti nesmie byť ničoho, čo by malo do činenia s bežnými udalosťami mimonáboženskými. Účastníci sa budú iba modliť a spievať náboženské piesne.“⁴⁶ Z príspisu A. Pozdecha vidno, že organizovanie púte namiesto katolíckych akademikov prevzal ich duchovný správca J. Búda a rehoľník rádu Tešiteľov z Getsemany v Marianke X. Čík.

Púť sa začala ráno 11. 5. 1947 o 5:15 hod. svätou omšou v kostole jezuitov, ktorú celebroidal Jozef Búda. Medzitým sa nielen v kostole, ale aj pred ním na Františkánskom námestí a Hlavnom námestí pred zhromažďoval zástup veriacich, ktorý dosiahol 10 až 12 000

44 Tamže. Dok. č. 2546/1947/prez. Krížová púť katolíckej inteligencie. Prípis Oblastného veliteľstva NB I. Bratislava Povereníctvu vnútra V. odbor. Bratislava 5. 5. 1947.

45 Tamže. Dok. č. 413-1/1947-V/3-dôv. Krížová púť katolíckej inteligencie. Prípis Povereníctva vnútra V. odbor Oblastnému veliteľstvu NB I. Bratislava. Bratislava 5. 5. 1947.

46 Tamže. Dok. č. 13/1947. Hlásenie sprievodu do Mariatálu. Prípis R. kat. dekanského úradu v Bratislave (A. Pozdech) Povereníctvu vnútra VII. odbor. Bratislava 8. 5. 1947.

ľudí.⁴⁷ Po skončení omše vykročil z kostola J. Búda, ktorý niesol na pleciach veľký drevený kríž, ktorý špeciálne pre púť zhotovili študenti priemyselnej školy v Bratislave. Za ním sa pohol zástup pútnikov po vytýčenej trase. *„V nesení kríža, čo bolo ústredným motívom celej púte, sa vystriedali zástupcovia všetkých povolání. Videli sme tu i kňazov, i laikov najrozličnejších povolání, univerzitných profesorov, lekárov, akademikov, študentov, úradníkov, robotníkov, roľníkov, živnostníkov i vojakov. Kríž niesli nielen účastníci púte, ale aj niektorí z divákov, ktorých príklad strhol. Medzi nimi bol aj dôstojník, ktorý – tak ako ostatní – vystúpil z radov divákov do sprievodu a odniesol kríž za seba i za svoje povolanie.“*⁴⁸

V nesení kríža sa ľudia striedali asi každých 200 metrov. Na Hodžovom nám. pred prezidentským palácom si zástup pútnikov kľakol a modlil sa. Kríž prevzal známy novinár, katolícky kňaz Jur Koza Matejev a po ňom redaktor *Katolíckych novín* Pavol Čarnogurský.⁴⁹ Okrem hlavnej skupiny pútnikov odišla z Bratislavy ešte jedna menšia, ktorá mala zraz na Starom trhovisku a do Marianky smerovala Vajnorskou cestou, potom Kutuzovovou ulicou, Račianskou cestou a ďalej horami. Túto skupinu zorganizovala rehoľa tešiteľov. V Marianke privítal pútnikov superior kláštora tešiteľov Hieronym Havlovič. Na priestranstve pred lurdskou jaskynkou sa potom konala svätá omša, ktorú slúžil J. Búda. Zástup pútnikov z Bratislavy sa spojil s púťami, ktoré prišli osobitne zo Svätého Jura, Pezinka, Bernolákova, Rače, Dúbravky, Vajnora a Borinky. Počet pútnikov tak dosiahol 25 až 30 000.⁵⁰ Prevládali muži. Vysokoškolákov sa tu zišlo 2 000 a stredoškolákov 3 000. Štátna bezpečnosť bedlivo pozorovala atmosféru púte a striehla na každé slovo počas kázne. Podľa hodnotenia jej príslušníka, ktorý podal o púti informáciu: *„Púť mala manifestačný ráz a medzi účastníkmi sa povrávalo, že sa idú modliť za popraveného Dr. Jozefa Tisu. Pútnici, ktorí išli od jezuitského kostola niesli v čele procesii veľký*

47 SNA, f. Poverenie vnútra-sprav., šk. 14. Hlásenie Odbočky štátnej bezpečnosti v Bratislave. Bratislava 12. 5. 1947.

48 Víťazstvo kríža v hlavnom meste Slovenska. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 18. 5. 1947, č. 20, s. 1.

49 ČARNOGURSKÝ, P.: *Svedok čias*. Bratislava 1997, s. 257; ĎURICA, M. S.: *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*. Bratislava 2006, s. 533.

50 SNA, f. Poverenie vnútra-sprav., šk. 14. Hlásenie Odbočky štátnej bezpečnosti v Bratislave. Bratislava 12. 5. 1947.

drevený kríž, ktorý údajne mal vysvätiť Dr. Jozef Tiso (...) Medzi pútnikmi bola rozšírená správa, že tento drevený kríž má byť zasadený v Marianke, aby viac lákal pútnikov, keďže má symbolizovať Tisovu pamiatku, takto sa nestalo, keďže kríž bol donesený naspäť do Bratislavy. Po príchode do Marianky bola sv. omša a kázeň, ktorú držal Dr. Búda, ktorá trvala asi 30 minút. Kázeň bola v duchu náboženskom a nedalo sa vypozerovať, že by bol kazateľ použil nejakého protištátneho výroku alebo poburujúceho výroku.⁵¹ Účastníci púte teda nedali podnet k tomu, aby niekto mohol túto akciu označiť za protištátnu. Etienne Manach, francúzsky konzul v Bratislave, poslal francúzskemu veľvyslancovi v Prahe M. Dejeanovi rozsiahly elaborát o procese s J. Tisom, kde sa zmienil aj o krížovej púti do Marianky: „Ako sa dni mŕňali, šok“ (z Tisovej popravy, pozn. R. L.) „sa menil na hlboké pohnutie a prejavil sa vo forme náboženských obrádov. Slovenské kostoly nikdy nezažili taký nápor veriacich. Púte neboli nikdy také časté. O púti v Mariatále 11. mája som už referoval (...) zúčastnilo sa na nej 20 až 30 tisíc osôb. Keď R. P. Búda, profesor na Fakulte katolíckej teológie v Bratislave, vyslovil počas kázne slová: „Križ je symbolom utrpenia dnešného slovenského národa, ľuďom vyhrkli slzy.“⁵² V Marianke bol počas púte prítomný generálny vizitátor kapucínov páter Robert Benstein z Belgicka. Prekvapila ho jej mohutnosť a vrúcna zbožnosť pútnikov. Vyjadril sa, že „ani doma čosi podobného nevidel.“⁵³ Popoludní o 15:00 hod. sa pri lurskej jaskynke konali loreťánske litánie. Po ich skončení pútnici zaslali pápežovi Piovi XII. žiadosť o vyhlásenie Nanebovzatia Panny Márie za článok viery a poslali mu pozdravný telegram.

Pútnikom, ktorí sa peši vracali z Marianky do Bratislavy a asi o 20:00 hod. boli na Hlbokej ceste, prišli oproti tisíce ľudí. Púť tak v bratislavských uliciach vzrástla na 30 000 účastníkov. Atmosféru sugestívne zachytili Katolícke noviny: „Tisíce Bratislavčanov, ktorí sa pozerali na sprievod z chodníkov, oblokov, domov, bolo zachytené nadšením pútnikov. Toto nadšenie zasahovalo do hĺbky v ľuďoch. Každý stál ako omráčený, s odkrytou hlavou a srdcom prekypujúcim pohnutím a citmi, ktoré na mnohých miestach

51 Tamže.

52 PETRUF, P. (zost.): *Politické vzťahy medzi Francúzskom a Československom a Francúzskom a Slovenskom (1939 – 1948)*. Martin 2003, s. 626.

53 Zprávy. In: *Marianka*, roč. 8, 1947, č. 5, s. 22.

prepukli navonok v nadšenom, strhujúcom speve. A to bol iba začiatok sprievodu. Tisícky mládenčov a mužov, pochodujúcich v hustých radoch, šesť až osem vedľa seba. A potom prišlo vyvrcholenie. Kríž. Na pleciach akademikov a ich duchovných vodcov. Nadšenie a dojatie je také silné, že mnohí ľudia plačú, ba niektorí idú aj ku krížu a bozkávajú ho. A táto rieka ľudí, neprestajne sa zväčšuje pred jezuitským kostolom na Františkánskom a Masarykovom námestí. Pútnici ostávajú vonku. Do jezuitského kostola vchádza len kňazstvo, rehole a zástupcovia akademikov a jednotlivých stavov. Tu je *Te Deum* a *Tantum ergo*. Potom J. S. Dr. Búda dáva požehnanie najprv v kostole a potom v sprievode akademikov vychádza so Sviatostou pred kostol a zo schodišťa žehná všetkých účastníkov. na 30 000 ľudí kľaká na zem, skláňa sa a prijíma požehnanie svojho Kráľa. Keď sa sprievod s Eucharistiou vracia znova do kostola, z Bratislavčanov ako z jedného hrdla vyšľahne pápežská hymna a pieseň „Bože, čos ráčil.“⁵⁴ Účastník púte P. Čarnogurský vo svojich spomienkach opisuje, že nálada mohla vyústiť do demonštrácie a skončiť sa krviprelieváním, k čomu vďaka duchapritomnosti organizátorov nedošlo: „Dostali sme sa do tiesnivej nálady. Hrozilo to vybuchnúť do demonštrácie za slovenský štát a spevu hymny Hej, Slováci. Museli sme narýchlo poslať chlapcov a dievčatá medzi zástupy, aby sa čo najskôr rozišli bez spevu. Vedeli sme o pripravovanom zásahu milicionárov, ktorí by sa neboli zdráhali použiť strelnú zbraň. Našťastie, zástup nám porozumel, poslúchol a rozišiel sa.“⁵⁵ V bilancujúcom článku, ešte stále pod dojmom krížovej púte z Bratislavy do Marianky napísal jej účastník, redaktor *Katolíckych novín*: „Púť slovenského ľudu a národa. Ťažko bolo nevidieť v nej symbol, obraz doby. Pevná a svätá vôľa slovenského ľudu a katolicizmu niesť svoj kríž s heroickou odhodlanosťou po celej krížovej ceste, ktorou nás povedie Boh teraz i v budúcnosti (...) Sme v pochode s krížom po cestách doby k obnovenému katolíckemu životu. Tak teda v mene Božom ďalej napred! Držať sa spolu, niesť sme svoj kríž, a vytrvať, vytrvať stoj čo stoj až do konca.“⁵⁶ Krížová púť do

54 Víťazstvo kríža v hlavnom meste Slovenska. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 18. 5. 1947, č. 20, s. 1 – 2.

55 ČARNOGURSKÝ, P.: *Svedok čias*, s. 257.

56 KOZA MATEJOV, J.: Pozdravujeme Bratislavu. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 25. 5. 1947, č. 21, s. 1 – 2.

Marianky našla ohlas aj u predstaviteľov slovenského povojnového exilu. Interpretovala sa však výlučne ako rozlúčka s popraveným prezidentom prvej Slovenskej republiky Jozefom Tisom. Napríklad Konštantín Čulen napísal: „A slovenská mládež putovala do Marianky. Bola to púť, akú ešte Slovensko nevidelo. Vyše 20 000 študentov, profesorov, kňazov, úradníkov, intelektuálov putovalo do tohto starého pútnického miesta. Ťažký drevený kríž niesli v tejto krížovej odprosujúcej púti, ktorá napokon vzrástla na 50 000 zástup. Netreba si zakrývať skutočnosť, že to bola púť za Dr. Jozefa Tisu, i keď ju nazvali krížovou odprosujúcou púťou.“⁵⁷

Krížová púť slovenských katolíckych akademikov predstavovala dôležitý medzník, ktorý nemožno chápať iba ako rozlúčku s popraveným J. Tisom. Bola to výsostne náboženská manifestácia, ktorá dala najavo odhodlanie hlásiť sa ku katolicizmu aj napriek sťažujúcim sa spoločenským pomerom. Stala sa impulzom, ktorý zasiahol celé Slovensko. Krížové púte sa rozšírili aj do iných miest. Na turíčnu sobotu 1947 sa vydala skupina asi 150 mužských pútnikov z Čerenian a Oslian do Sv. Beňadika. Pri nesení kríža prekonávali vzdialenosť 100 km. Krížové púte sa stali súčasťou veľkých tradičných pútí. Konali sa v Ružomberku, Topolčanoch, Komjatice, Trenčíne, Topolčiankach, Gaboltove, Stropkove, Banskej Štiavnici, Modrom Kameni, Levoči.⁵⁸ Súčasne s krížovými púťami vyvrcholilo aj nosenie krížikov na kabátoch a akcie za zavesenie krížov do tovární a na rôzne pracoviská.

Dňa 18. 5. 1947, teda týždeň po krížovej púti do Marianky sa konala tradičná púť v Šaštíne. Viaceré púte prišli na miesto už deň predtým, preto sa večer 17. 5. mohol konať sviečkový sprievod, ktorého sa zúčastnilo úctyhodných 20 000 osôb. V deň konania hlavnej púte sa najviac sa ozývali mariánske piesne „Neopúšťaj nás...” a „Ó, Mária bolestivá...” Mohutným dojmom pôsobil príchod 7 000 pútnikov z Bratislavy. Účastníci tejto najväčšej samostatnej púte, ktorá v roku 1947 zavítala do Šaštína, priviezli tri zvláštne vlaky.⁵⁹ Slávnostnú svätú omšu v bazilike

57 ČULEN, K.: *Po Svätoplukovi druhá naša hlava. Život dr. Jozefa Tisu*. Partizánske 1992, s. 529.

58 MIKLOŠKO, F.: *Nebudete ich môcť rozvrátiť*. Bratislava 1991, s. 40.

59 Mariánska Bratislava v Šaštíne. In: *Saleziánske zvesti*, roč. 18, 1947, č. 5 – 7, s. 61.

slúžil salezián Ján Vizváry. Rozhlasové zariadenie ju prenášalo na priestranstvo pred chrámom. Pozoruhodná bola účasť množstva pútnikov z Moravy, pre ktorých slúžil osobitnú svätú omšu J. Peška. Mariánski ctitelia sa rozhodli, že z púte zašlú pozdravný telegram pápežovi Piovi XII. s prosbou o apoštolské požehnanie a zároveň ho vyzvú, aby čím skôr vyhlásil Nanebovzatie Panny Márie za článok viery.⁶⁰ V Šaštíne sa 18. 5. 1947 zhromaždilo až 50 000 pútnikov.⁶¹ Vôbec návštevnosť pútnikov v Šaštíne za mesiac máj prekonalá všetky historické účasti. Podľa reálnych odhadov navštívilo v máji 1947 Šaštín až 200 000 pútnikov.⁶² Pritom priemerná ročná návštevnosť šaštínskej púte dosiahla 100 000 osôb.⁶³ Zaujímavým fenoménom bolo nápadné zvýšenie účasti mužov na púťach, a to nielen v Šaštíne, ale na celom Slovensku.⁶⁴

V súvislosti s púťou v Šaštíne pripravila Štátna bezpečnosť rozsiahle opatrenia. Skoro ráno 18. 5. 1947 vyslala z Bratislavy autobus. Orgány

60 Odpovede mariánskym ctiteľom. In: *Saleziánske zvesti*, roč. 18, 1947, č. 8 – 10, s. 102. Pútnici zo Šaštína, ale aj z ďalších pútnických miest, kde sa nastolila táto žiadosť, dostali odpoveď zo Štátneho sekretariátu Svätej stolice, datovanú 21. 6. 1947: „Štátny sekretariát Jeho Svätosti ponáhľal sa odpovedať, že list, v ktorom sa žiadalo, aby Nanebovzatie Panny Márie a Bohorodičky bolo vyhlásené za článok katolíckej viery, Vznešenému Veľkňazovi riadne prišiel a z Jeho príkazu bol postúpený Najvyššej Posvätej Kongregácii Sv. Oficia. Menovaný sekretariát sa okrem toho teší, že môže poslať apoštolské požehnanie, ktorých Svätý Otec odpovedá na hold plný oddanosti.“ Odpovede mariánskym ctiteľom. In: *Saleziánske zvesti*, roč. 18, 1947, č. 8 – 10, s. 103. Okrem toho reagoval Štátny sekretariát osobitným listom Giovannioho Battistu Montiniho (budúceho pápeža Pavla VI.) z 19. 6. 1947: „Vznešený Veľkňaz otcovsky prijímuc oddaný hold početných pútnikov k svätyni Sedembolestnej v Šaštíne vyprosuje všetkým materskú ochranu nebeskej Patrónky Slovenska a so želaním čím horlivejšieho kresťanského života udeľuje ochotne žiadané apoštolské požehnanie.“ Odpovede mariánskym ctiteľom. In: *Saleziánske zvesti*, roč. 18, 1947, č. 8 – 10, s. 103. Dogmu o nanebovzatí Panny Márie vyhlásil 1. 11. 1950 pápež Pius XII.

61 Matka, národ chráň! In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 25. 5. 1947, č. 21, s. 3.

62 Šaštín v záplave pútnikov. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 1. 6. 1947, č. 22, s. 4. Celková účasť na púťach v Šaštíne za rok 1947 bola 270 000 pútnikov. Šaštín v záplave pútnikov v máji 1947. In: *Saleziánske zvesti*, roč. 18, 1947, č. 8 – 10, s. 95.

63 FEKETE, Š.: *Vznik, rozloženie a význam slovenských pútnických miest*, s. 136.

64 Šaštín v záplave pútnikov v máji 1947. In: *Saleziánske zvesti*, roč. 18, 1947, č. 8 – 10, s. 95.

bezpečnosti však nešli na púť z náboženských pohnútok. Mali jasné inštrukcie: „Po príchode do Šaštína orgánovia sa rozídu medzi pútnikov a budú sledovať, či sa nehovorí medzi pútnikmi o protištátnej činnosti. Podozrivé osoby treba sledovať a prípadne i zistiť ich presné nacionálne. Je samozrejmé, že sa treba chovať spôsobom úplne nenápadným. Ide tu hlavne o činnosť ľudáckeho podzemia, ktorému sa má zabrániť.“⁶⁵ Podľa správy o konaní púte od veliteľa skupiny bezpečnostných orgánov V. Ondruša „Púť v Šaštíne nemala takého manifestačného zaostrenia ako v Marianke, lebo na tejto sa nezúčastnili v takom počte vysokoškooláci.“⁶⁶ J. Vizváry vo svojej kázni povedal: „Neprišli sme sem manifestovať a ani päsťe zatínať, ale prišli sme prosiť Blahoslavenú o pomoc, aby nám nevzali vieru.“⁶⁷ Bezpečnostný orgán M. Tokoš si z Vizváryho kázne zaznačil: „Neprišli sme sem manifestovať, ani revoltovať, ani vraždiť, ani krv prelievať, ani sa zabíjať atď. (...) Imperialistické štáty by chceli potlačiť náboženskú slobodu, ale to sa im nepodarí. Aj keď by sa im to podarilo, tak sa utiahneme do podzemia a budeme pracovať ďalej. Jedni sa vydávajú za katolíkov ale katolíkami nie sú, sú ako suchý konár na strome, ktorý patrí odrezáť, hodiť na oheň a zničiť.“⁶⁸ Bezpečnostný orgán Holeček si z Vizváryho kázne zapamätal, že „pobádal prítomných k vernosti Bohu a cirkvi, ktorej vraj hrozí nebezpečenstvo. Niektoré state hovoril dvojzmyselne, avšak veľmi premyslene. Keď hovoril vetu asi v tom zmysle, že snažia sa katolícku cirkev utláčať, tu ozval sa asi 20 metrov odo mňa mužský hlas a hovoril: ‚Však aj na nich príde‘. Snažil som sa dostať bližšie, kde sa ozval tento výrok, avšak ďalej už nehovoril nikto nič.“⁶⁹ Iný bezpečnostný orgán J. Abrahám na púti

65 SNA, f. Povereníctvo vnútra-sprav., šk. 14. Rozdelenie služby na deň 18. máj 1947 z príležitosti púte do Šaštína z rôznych miest Slovenska. Bratislava 17. 5. 1947. Na túto akciu boli vrchnému strážmajstrovi Vendelínovi Ondrušovi pridelení: Juraj Filo, Jozef Abrahám, František Šnáda, Dominik Holček, František Zábojník, Michal Tokoš, Ľudovít Pekár, Ladislav Káňai, Pavel Jakovič, Ján Chromik, Ján Ebringer, Ján Vápnar, Ondrej Gáper, Ondrej Béky, Ján Kovalčík, Justín Samek, Július Šablatúra, Jozef Vašíček, Ján Ružovič, Rudolf Kern. Z nich sa nezúčastnili L. Káňai, J. Vápnar a R. Kern.

66 SNA, f. Povereníctvo vnútra-sprav., šk. 14. Úradné hlásenie V. Ondruša. Bratislava 19. 5. 1947.

67 Tamže.

68 Tamže. Úradné hlásenie M. Tokoša. Bratislava 19. 5. 1947.

69 Tamže. Úradné hlásenie D. Holčeka. Bratislava 19. 5. 1947.

počul zhovárať sa skupinu pútnikov „že keďby sa bolo podarilo americkej armáde oslobodiť naše územie až po Budapešť, dnes oveľa lepšie stojíme. Na to druhý povedal, že škoda nášho vodcu, ktorého obesili.“⁷⁰ Zaujímavý bol postreh, ktorý zaznamenal nespokojnosť moravských pútnikov: „Ale nás tí Slováci privítali, nás nechal vonku a Slováci ostali v kostole. To je zblížovanie.“⁷¹ Záujem v Štátnej bezpečnosti vzbudila prítomnosť britského vicekonzula Granta na šaštínskej púti, ktorý sa zaujímal, kto púte vedie, organizuje a ako sa pútnici stravujú.⁷²

Aj mesiac jún sa niesol v znamení zvýšených náboženských aktivít. S veľkou okázalosťou boli pripravené tradičné sprievody na sviatok Božieho Tela, ktoré sa konali v nedeľu 8. 6. 1947. Bratislavská procesia sa vyznačovala zvýšenou účasťou veriacich. V procesii kráčalo 30 000 veriacich a asi 10 000 ľudí sledovalo sprievod z chodníkov. Za krížom kráčali vojaci, potom mládež zo škôl, za ňou katolícki skauti, rehoľníčky a rehoľníci, bohoslovci, bratislavskí kňazi. Dievčatá odeté v bielych šatách vysypali z košíčkov lupene kvetov a za nimi kráčal kňaz, ktorý niesol Sviatosť Oltárnu, chránenú baldachýnom. Nasledoval jediný oficiálny účastník sprievodu – primátor mesta za Demokratickú stranu Jozef Kyselý.⁷³ Za ním kráčali slovenskí akademici, potom nasledovali muži a za nimi ženy a deti.

V nedeľu dňa 15. 6. 1947 sa vo viacerých slovenských mestách uskutočnili sprievody na počesť sviatku Božského Srdca Ježišovho, spojené so zasvätením účastníkov Božskému Srdcu Ježišovmu. Mohutnosťou vynikala procesia v Bratislave, Ružomberku, Košiciach a Trnave. Do Trenčína prišlo 20 procesií, ktoré museli byť rozostavené až na nádvorie Trenčianskeho hradu. Do procesie sa zapojilo 20 000 ľudí. Podobná účasť sa zaznamenala aj v Topoľčanoch, kde ju aj starší pamätníci hodnotili ako najväčšiu. Procesia s 20 000 účastníkmi na sviatok Božského Srdca Ježišovho sa konala aj v Spišskej Novej Vsi. Veľká procesia na počesť

70 Tamže. Úradné hlásenie J. Abraháma. Bratislava 19. 5. 1947.

71 Tamže. Úradné hlásenie M. Tokoša. Bratislava 19. 5. 1947.

72 SNA, f. Povereníctvo vnútra-bezp., šk. 500. Prípís Oblastného veliteľstva NB Trnava Povereníctvu vnútra VII. odbor. Grand, britský konzul z Bratislavy. Trnava 26. 6. 1947.

73 J. Kyselý bol v jeseni 1947 bol krátko zaistený štátnou bezpečnosťou. Po prepustení tvoril prokomunistickú frakciu v rámci Demokratickej strany.

Božského Srdca Ježišovho sa konala aj Bratislave v nedeľu 22. 6. 1947. Sprievod prešiel z kostola uršulínok ku kostolu Najsvätejšej Trojice, kde bol pripravený poľný oltár. Hoci slávnosť nebola vopred propagovaná plagátmi, zúčastnilo sa jej 10 000 veriacich. Väčšie procesie sa konali v Malackách, Komjaticiach a Veľkých Kostoľanoch.⁷⁴

Za vyvrcholenie pútnického roka 1947 možno považovať mariánske púte do Levoče a na Staré Hory. Na púť do Levoče sa začali veriaci sústreďovať už 29. 6. 1947, keď sa na Mariánskej hore uskutočnila slávnosť zapojenia elektrického prúdu. Zapnúť elektrické osvetlenie priamo na pútnické miesto, čo výrazne zlepšilo jeho kultúru a umožnilo lepšie sledovanie nočných programov, prišiel osobne povereník techniky za Demokratickú stranu Jozef Styk. Jeho prítomnosť mala ekumenický význam. Styk bol evanjelik a jeho postoj k pútnickému miestu sa stretol s uznanlivou reakciou na katolíckej strane.⁷⁵ Už v utorok 1. 7. prichádzali do Levoče nepretržite procesie najmä z východného Slovenska. Medzi procesiami sa vynímali pestré kroje od Sniny, Stropkova, Jakubian a Osturne. Všeobecnú pozornosť vzbudil príchod procesie vedenej kňazom Anonom Harčarom, ktorá niesla ťažký drevený kríž až z Košíc. Na jeho nesení sa zúčastňovali obyvatelia obcí, ktorými procesia prechádzala. Zástupy pútnikov čoskoro úplne zaplnili námestia a ulice Levoče. Procesie, ktoré niesli kríže, stúpali až k mariánskej svätyni na Mariánskej hore. Tam zhromaždení pútnici zotrvali celú noc v modlitbách, spievali mariánske piesne a sponedali sa. Od 1.00 hod. v noci sa slúžili sväte omše. Ráno 2. 7. prišiel do Levoče spišský biskup Ján Vojtaššák. Biskup posvätil v chráme sv. Jakuba obraz Panny Márie Fatimskej a potom s ním odišiel na Mariánsku horu, kde pod holým nebom slúžil slávnostnú svätú omšu a zasvätil spišskú diecézu Panne Márii Fatimskej. Celkový počet pútnikov v Levoči odhadli *Katolícke noviny* na 130 000,⁷⁶ *Nové hlasy* na 120 000.⁷⁷ V každom prípade išlo o dovtedy v dejinách tohto pútnického miesta

74 Slovensko oslavovalo Božské Srdce. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 6. 7. 1947, č. 27, s. 4.

75 Kde niet kresťanstva, tam niet ani ľudskosti. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 13. 7. 1947, č. 28, s. 5.

76 Najväčšia púť v dejinách Levoče. Jedinečná manifestácia podtatranského ľudu. In: Tamže, s. 1.

77 Veľká účasť na mariánskej púti v Levoči. In: *Nové hlasy*, roč. 1, 1947, č. 11, s. 2.

o najpočetnejšiu púť.⁷⁸ *Katolícke noviny* s poukazom na bohatý duchovný program púte v súvislosti s púťou do Levoče polemizovali so všetkými tými, „ktorí chcú vidieť v púťach prejavy politickej mienky.“⁷⁹

Na púti v Levoči došlo k neočakávanej udalosti. Počas kázne biskupa Vojtaššáka opravoval elektrotechnik Ladislav Gallé zosilovač zvuku miestneho rozhlasu pri mariánskej svätyni na Mariánskej hore. Elektrotechnik zapojil zosilovač do zásuvky opačne a z ampliónov sa namiesto hlasu biskupa začalo ozývať silné praskanie. Okrem toho v kostole v tom čase zapli silné ventilátory, ktoré vydávali zvuk podobný hukotu lietadiel. Pri týchto zvukoch jedna z pútničiek, ktorú sa ani neskôr nepodarilo zistiť, vykrikla: „*Lietadlá – bombardujú!*“ Po nej začali kričať aj ďalší pútnici. V zhromaždení pútnikov nastala panika, ľudia sa tlačili v snahe uniknúť do bezpečia. 15 osôb utrpelo ťažké zranenia, najmä zlomeniny a museli byť ihneď hospitalizovaní v štátnej nemocnici v Levoči. Viacerí utrpeli ľahšie zranenia. Zmätok sa podarilo utíšiť za 15 minút a bohoslužby pokračovali nerušene ďalej až do 11.00 hod.⁸⁰ Časť utekajúcich pútnikov (z nich bolo viac zranených), sa však na bohoslužbu nevrátila a rozširovala rôzne fantastické správy. Tie sa dostali prostredníctvom listov do zahraničia, kde sa brali ako reálny dôkaz prenasledovania katolíckej cirkvi na Slovensku. Ukážka takéhoto listu: „2. júla – v deň Navštívenia Panny Márie, začala sa sv. omša a pod sv. omšou bola kázeň. Keď sa kázeň skončila, kňaz hovoril: „*My, bratia katolíci, musíme nezabúdať, že našu katolícku cirkev prenasledujú a utláčajú komunisti (...)*“ *I v ten čas nastal strašný výbuch. Podmínovali kostol pomocou električky. Kazateľa na mieste zabilo a tiež na mieste zabilo i mnoho ľudí. Národ, ktorý ostal pri živote utekal. Ale bolo veľmi mnoho ranených... Pútnikov bolo vyše pol milióna, takže v Levoči sa ani nemohli pomestiť. Strašné niečo sa tu*

78 Bližšie o priebehu púte a jej význame pozri: DLUGOŠ, F.: *Dejiny Mariánskej hory v Levoči 1247 – 1995*. Levoča 2000, s. 90 – 95.

79 Najväčšia púť v dejinách Levoče. Jedinečná manifestácia podtatranského ľudu. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 13. 7. 1947, č. 28, s. 5.

80 SNA, f. Povereníctvo vnútra-bezp., šk. 500. Dok. č. 2657/1947. Hlásenie stanice NB v Levoči Hlavnému veliteľstvu NB v Bratislave. Levoča 3. 7. 1947. Panike na púti v Levoči venovala pozornosť aj dobová domáca tlač, napríklad: *Demokratický týždenník*, roč. 2, 13. 7. 1947, č. 28, s. 7; *Demokrat*, roč. 3, 3. 7. 1947, č. 150, s. 2. Udáva sa však nižší počet ťažko zranených: 11.

deje za našich časov. Domov som prišiel autobusom, lebo som bol silne zranený na jednu nohu a veľmi ma to bolelo. Je to strašné i povedať, koľko národa tam padlo.“⁸¹ Zmätok na levočskej púti nie je iba dôkazom, že dav ľudí ľahko podľahne panike, ale treba ho vnímať aj ako prejav neistoty a napätia v spoločnosti, kde sa veľa rozprávalo o možnosti vypuknutia novej vojny, hoci posledná ostávala ešte v čerstvej pamäti. Levočská púť bola nielen počtom účastníkov najväčšia na Slovensku, ale zároveň ju možno označiť za vyvrcholenie tzv. krížových pútí, pri ktorých jednotlivé procesie niesli ťažké drevené kríže.

Púť na Starých Horách sa intenzívne pripravovala od júna 1947. Z rozhodnutia slovenského episkopátu sa turíčnou púťou začala práve na Starých Horách mesiac trvajúca akcia „Slovensko sa modlí za pokoj“.⁸² Zo Starých Hôr, ako zo symbolického duchovného srdca Slovenska, sa podujatie rozšírilo po celom Slovensku. Súčasne vytvorilo dobrý základ pre júlovú púť, ktorá sa konala 5. a 6. júla 1947 na sviatok sv. Cyrila a Metoda. Usporiadal ju Misijný spolok na Slovensku a bola myslená ako celonárodné misijné slávnosti, ktoré pripravili rehoľníci redemptoristi a verbisti. Štátna bezpečnosť pozorne sledovala prípravy a priebeh púte. Odbočka Štátnej bezpečnosti hlásila, že „...medzi veriacimi sa vedie veľká propaganda, aby sa púte zúčastnili (...) Bola zachytená správa, že púte sa zúčastní aj osobne pápež Pius XII.“⁸³ Už 4. 7. prišli prvé procesie z Oravy. Na druhý deň, 5. 7. celým úsekom 17 km cesty z Banskej Bystrice do Starých Hôr v súvislom prúde jedna za druhou kráčali procesie pútnikov. Večer sa na pútnickom mieste zhromaždilo už asi 25 000 pútnikov. Nočný program trochu narušila divoká horská búrka. O 24.00 hod. už mohol začať program kázňou predsedu misijných spolkov kanonika Rudolfa Formánka. O 2.00 hod. sa začala prvá spievaná svätá omša a sústavne sa sponedalo. Vyvrcholením púte bol 6. júl. Zhromaždených už vyše 60 000 pútnikov privítalo nitrianskeho arcibiskupa Karola Kmeťku, banskobystrického biskupa Andreja Škrábika, košického

81 GONDEK, M. J.: Strašné veci sa dejú na Slovensku. In: *Jednota*, roč. 57, 6. 8. 1947, č. 2924, s. 2.

82 Pri nohách Kráľovnej slovenských hôr. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, č. 24, 15. 6. 1947, s. 4.

83 SNA, f. Povereníctvo vnútra - sprav., šk. 9. Správa č. 112 zo dňa 3. 7. 1947.

biskupa Jozefa Čárskeho, rožňavského kapitulárneho vikára Róberta Pobožného a pápežského protonotára Ambroza Lazíka. Hlavným celebrantom na svätej omši bol biskup Čársky a kázeň mal biskup Škrábik. Rozhlasové zariadenie však zlyhalo a nefungovalo do konca slávností. Pútnici tak prakticky nič nepočuli. Arcibiskup Kmeťko zasvätil všetkých slovenských katolíkov doma i v zahraničí Božskému Srdcu Ježišovmu a Nepoškvrnenému Srdcu Panny Márie: *„Najvyšší a vekom najstarší náš cirkevný hodnosťár arcibiskup Dr. K. Kmeťko padol na kolená a za katolíkov celého Slovenska, i tých, čo žijú mimo vlasti, pohnute odriekal slová zasvätenia Božskému Srdcu Ježišovmu a Nepoškvrnenému Srdcu Panny Márie. Nerozborná jednota slovenských katolíkov so svojimi arcipastiermi a pastiermi zdala sa byť v tejto chvíli takmer zhmotnená. Tam pred oltárom neboli len hlavy diecéz celého Slovenska, ale i ľud, ten ozajstný, verný a vytrvalý ľud, pevne veriaci v Krista a vrúcne uctievať Jého Matku (...) Druhá nezabudnuteľná chvíľa nastala, keď sa zdvihla pravica striebrovlasého a pod ťarchou veku i starostí dňa schýleného nástupcu sv. Metoda na nitrianskom prestole, aby udelila nespočetnému zástupu pápežské požehnanie. Dav sklonil hlavy v úprimnej zbožnosti a tento vlniaci sa pohyb od oltára až ďaleko na miesta, z ktorých oltár nebolo vidieť, pripomínal vetrom vlnené obilie.“*⁸⁴ Pútnikov na Starých Horách telegraficky pozdravil pápež Pius XII.

Tretou veľkou púťou bola cyrilometodská púť v Nitre. Konávala sa každoročne na sviatok sv. Cyrila a Metoda. Slávnosť sa začala 4. 7. 1947 večer v nitrianskej katedrále. Po vyzývaní Ducha Svätého sa konala uvítacia kázeň a litánie k sv. Cyrilovi a Metodovi. Nasledovala prehliadka Nitrianskeho hradu pre záujemcov. Na druhý deň 5. 7. 1947 ráno sa pútnici zhromaždili v piaristickom kostole a potom spoločne v procesii kráčali do Molnošu,⁸⁵ aby sa zúčastnili slávnostnej posviacky nového kostola sv. Cyrila a Metoda. Obrad posviacky vykonal nitriansky pomocný biskup Eduard Nécsey. Potom sa na priestranstve za kostolom konali dve sväte omše. Prvá v starosloviencine, druhá v latinčine. Medzi

84 Mohutné celonárodné slávnosti slovenských katolíkov. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, č. 28, 13. 7. 1947, s. 7.

85 Dnes Mlynárce, pôvodne stredoveká obec, súčasť Nitry, filiálka farnosti Nitra – Dolné Mesto.

pútnikov nečakane zavítal arcibiskup Karol Kmetko. Ten vo svojom krátkom príhovore zdôraznil, že „*kým sa Slováci, hoci sú malý národ, budú pridŕžiavať viery, nezahynú.*“⁸⁶ Nasledovalo pracovné stretnutie 400 chlapcov a dievčat z farností z celého Slovenska. Večer sa pútnici stretli na Nitrianskej kalvárii. O polnoci kanonik a farár v Nitre Dolnom meste Michal Boleček pred Sviatosťou oltárnou, vyloženou na poľnom oltári zasvätil Božskému Srdcu Ježišovmu a Nepškvrnenému Srdcu Panny Márie všetkých mladých pútnikov, aj tých, ktorých zastupovali delegáti z rôznych slovenských farností. Krátko pred obradom zasvätenia prišiel telefonický zákrok, že musia byť vypnuté amplióny kvôli rušeniu nočného pokoja. Pritom neprekážalo, že neďaleko pri kolotoči hlasno vysielali hudobné šlágre.⁸⁷ Poklona, prerušená dažďom sa skončila ráno o 5:00 hod. Potom nasledovala svätá omša v piaristickom kostole. Tým bol program púte vyčerpaný. Na aktivitách v rámci cyrilometodskej púte sa zúčastnilo asi 20 000 osôb, najmä z radov mladej generácie.⁸⁸ V priebehu roka 1947 pokračoval fenomén zvyšovania účasti na púťach aj v menších slovenských pútnických miestach. V Klokočove sa na púti 11. 5. 1947 zúčastnilo 12 až 15 000 veriacich.⁸⁹ V Topoľčanoch 20. 7. 1947 sa zišlo na tradičnej púti k Panne Márii škapuliarskej 30 000 vieriach.⁹⁰

V súvislosti s náboženskou obrodou na Slovensku, ktorá bola u slovenských katolíkov aj prejavom protestu a súčasne odhodlania, zintenzívnila svoju činnosť štátna bezpečnosť, ktorá bola už v tom čase v rukách komunistickej strany. Poslanec Demokratickej strany kpt. Július Kukliš v pláne Slovenskej národnej rady 27. 6. 1947 vystúpil s prejavom, v ktorom sa dotkol porušovania práv katolíkov zo strany štátnej bezpečnosti. Doslova povedal: „*Pýtam sa, za čo považuje 7. odbor Povereníctva vnútra svoju terajšiu činnosť, ktorú vyvíja proti náboženským cirkvám, najmä proti cirkvi rímsko-katolíckej? Či nie je nezákonným zásahom do práv zaručených ústavou občanom štátu, keď sa nariadi*

86 Cyrilometodejské slávnosti v Nitre. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, č. 28, 13. 7. 1947, s. 6.

87 Tamže.

88 Tamže.

89 Naše najvýchodnejšie pútnické miesto. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 24. 5. 1947, č. 21, s. 4.

90 *Katolícke noviny*, roč. 62, 3. 8. 1947, s. 4.

celému bezpečnostnému aparátu na Slovensku, aby všemožným spôsobom, ako napr. použitím konfidentov, fotografovaním, sledovaním bohoslužieb, kázni, špehovaním duchovných, ako aj osôb nábožensky založených, zamedzoval slobodné sa rozvíjanie cirkvi?⁹¹ Komunistická strana viedla v tom čase na Slovensku politickú ofenzívu proti Demokratickej strane. Pritom sa pod zámienkou opatrení proti tzv. protištátnej činnosti zatýkali aj náboženský aktivisti.

Do tohto scenára zapadol aj Slovanský deň na Devíne 5. 7. 1947. Komunistická ideológia sa maskovala slovanskou vzájomnosťou. Predseda vlády K. Gottwald tu predniesol svoj prejav náročky po slovensky. Zdôraznil v ňom jednotným postup slovanských krajín so Sovietskym zväzom, pretože „iba bratská jednota opretá o Sovietsky zväz, je hlavnou a najistejšou zábezpekou ich slobodnej existencie, ich štátnej neodvislosti, ich lepšej budúcnosti.“⁹² Keď hovoril špeciálne o slovenských pomeroch, demagogicky vyhlásil „veľké vymoženosti Slovenska po oslobodení, poukázal na podkopnú prácu nepriateľov Republiky a zdôraznil, že hlavný nepriateľ Slovenska je dnes na Slovensku, s ktorým musí slovenský ľud zúčtovať.“⁹³ Tento prejav bol prakticky výzvou k pokračovaniu ofenzívy proti slovenským demokratom. Devínske všeslovanské slávnosti 5. 7. 1947 boli intenzívnejšie ako v predchádzajúcich dvoch rokoch brané ako konkurenčná udalosť voči masovým náboženským púťam v Levoči, na Starých Horách a v Nitre. Bolo to aj preto, že neprišlo toľko ľudí, ako sa očakávalo.⁹⁴ Komunistický denník *Pravda* dokonca písal o zámernom usporiadaní „trucosláv“: „Boli sme naozaj zvedaví na priebeh tohoročného

91 *Tlač SNR. Stenografický zápis o priebehu 9. zasadnutia pléna SNR, konaného dňa 27. a 28. 6. 1947.* Bratislava 1947, s. 23. Kuklišov prejav uverejnili bez komentára *Katolícke noviny*: Bezpečnostný aparát sleduje kázne a špehuje duchovných? In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 20. 7. 1947, č. 29, s. 1.

92 Urobili sme všetko na zaistenie svojej bezpečnosti. In: *Pravda*, roč. 28, 7. 7. 1947, č. 153a, s. 1.

93 Tamže.

94 Komunistická *Pravda* písala všeobecne o „desaťtisícoch manifestantoch“ v Devíne. *Pravda*, roč. 28, 7. 7. 1947, č. 153a, s. 1. Podľa *Katolíckych novín* bolo na slovanskom dni v Devíne prítomných „asi desaťtisíc ľudí“. *Katolícke noviny*, roč. 62, 13. 7. 1947, č. 28, s. 4. Už toto rozdielne hodnotenie účasti ukazuje na vzájomné napätie.

Slovanského dňa na Devíne, lebo tento rok niektorí ľudia usporiadali si truposlavy v miestach, ktorých popularita, ako dejíšť osláv niektorých postáv slovenskej histórie (viď Pribinove oslavy v roku 1933) má už svoju tradíciu. Mala to byť ‚konkurencia‘ Slovanského dňa. No oveľa výstražnejší bol fakt, že skupina ľudí, tackajúcich sa v dolárovom ošiali, dala priechod svojej politickej orientácii tým, že odrádzala od návštevy Devína.“⁹⁵ Púte do Levoče či Starých Hôr sa priamo nedali spochybníť. No článok náročky označil nitriansku cyrilometodskú púť ako úmyselne usporiadané konkurenčné podujatie. Aby mohol nitriansku púť zdiskreditovať, vytvoril umelú paralelu púte s nitrianskymi Pribinovými slávnosťami z roku 1933, ktoré sa stali známe vystúpením predsedu HSES Andreja Hlinku, a cyrilometodskou púťou v Nitre. Chcel tak zdôrazniť „reakčnosť“, údajné politické pozadie a spätosť katolicizmu s ľudáctvom. V skutočnosti sa Pribinove oslavy konali v polovici augusta a cyrilometodská púť do Nitry bola už viacročnou tradíciou na sviatok sv. Cyrila a Metoda v júli.⁹⁶ Na útoky v komunistickej tlači reagoval katolícky publicista Jur Koza Matejov článkom v *Katolíckych novinách*, v ktorom zodpovednosť za priebeh slovanského dňa na Devíne je výlučne v rukách organizátorov a slabšia účasť je dôsledkom ich nesprávnej politiky: „Stotisícové zástupy na Devíne. Neboli. Ale mohli byť veľmi ľahko. Len tí, čo devínske slávnosti usporiadali, mali byť trochu šikovnejší. Mali byť menej sebeckí. Menej stranícki. Menej komunistickí. A viac, oveľa viac slovenskí a slovanskí (...) Mohli sme tam dokázať vrchol zhody, bratstva a porozumenia.“ Potom postavil do kontrastu tradičné slávnosti v Turčianskom Sv. Martine, kde sa schádzali slovenskí národovci so Slovanským dňom na Devíne: „Nikomú nikto tam nevytýkal. Nik si nerobil nároky na prvenstvo. Nik nechcel diktovať druhým. A nik si nenamýšľal, že, hľa, tu je ohromná príležitosť tým druhým rozbiť hlavu alebo pooblievať ich pomyjami (...) Všetko závisí od usporiadateľov. Avšak len čo si to niekto vyhradí pre seba a svoju stranu, tak, pravda, je koniec všetkému. A tu sme pri prameni zla (...) Usporiadateľstvo vytýka DS akúsi národnú zradu, alebo aspoň len polozradu a sabotáž všetkých bodov štátneho, národného a hospodárskeho programu. A nám, katolíkom, zásadnú truposlavy od Levoče počnúc, cez

95 Devín opäť zvíťazil. In: *Pravda*, roč. 28, 7. 7. 1947, č. 153a, s. 1.

96 Prečo putujeme do Nitry? In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 6. 7. 1947, č. 27, s. 7.

*Staré Hory, až po Nitru, doplnenú rozličnými krížovými púťami, misijnými slávnosťami, slávnosťami B. Srdca, atď., atď. Stojme! Aspoň na okamih.“*⁹⁷

Slovenskí katolícki biskupi v jeseňi zhodnotili „pútnický rok“ 1947. Vo svojom pastierskom liste vydanom 26. 10. 1947 poukázali na niektoré negatívne javy: všeobecný úpadok mravnosti, nerešpektovanie inej mienky, útočnosť tlače, neprimeranú stranícku agitáciu, šírenie alkoholizmu a úpadok pracovnej morálky, na druhej strane zámerné organizovanie niektorých prác v nedeľu a vo sviatky. Biskupi v súvislosti s púťami dospeli k tomuto záveru: *„Slováci takmer bez výnimky sú kresťanmi a chcú nimi ostať. Dokázali to najmä toho roku svojimi nad všetko očakávanie veľkými, čisto z náboženských pohnútok pochádzajúcimi púťami, na ktorých sa aj slovenská inteligencia zúčastnila v tak chváľitebnom počte.“*⁹⁸

Početné mariánske púte na Slovensku treba vnímať nielen v slovenskom, ale aj v širšom európskom, ba celosvetovom kontexte. Mimoriadnu pozornosť katolíckeho sveta v tom čase upútalo pútnické miesto vo Fatime, kde si desaťtisíce pútnikov pripomenuli 30. výročie mariánskych zjavení. Na mariánske pútnické miesta putovali katolíci v celej Európe. Ich pocity radosti z konca vojny však čoraz zreteľnejšie vystriedali obavy z budúcnosti. Potvrďuje to najvýznamnejšie podujatie celosvetového významu: medzinárodný mariánsky kongres, ktorý sa konal 18. 6. a 24. 6. 1947 v kanadskej Otave. Kongresu sa zúčastnilo 8 kardinálov (z východnej Európy prišiel iba jeden – kardinál Jozef Mindszenty), 300 arcibiskupov a biskupov, prítomní boli zástupcovia zo 75 štátov sveta.⁹⁹ Na záverečnej eucharistickej procesii bolo prítomných 200 000 ľudí.¹⁰⁰ Pozornosť prítomných pútala obrovská zemeguľa, na ktorej bola postavená 50 metrov vysoký stĺp v tvare písmena M. Na ňom bola umiestnená zemeguľa so stojacou sochou Panny Márie. 30 000 svetiel

97 KOZA MATEJOV, J.: Stotisícové zástupy na Devíne. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 27. 7. 1947, č. 30, s. 1.

98 LETZ, R. (zost.): *V hodine veľkej skúšky. Listy biskupa M. Buzalku. Spoločné prejavy slovenských katolíckych biskupov*. Trnava 2007, s. 552.

99 Svetová manifestácia katolíkov za pokoj. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 6. 7. 1947, č. 27, s. 5.

100 Witness Final Parade Of Blessed Sacrament. In: *Ottawa Citizen*, roč. 194, 23. 6. 1947, č. 306, s. 10.

ožarovalo nápis: Kráľovná pokoja, oroduj za nás! Toto heslo vyjadrovalo zameranie celého kongresu – úsilie o skutočný pokoj a mier vo svete. Newyorský arcibiskup kardinál Francis Spellman v kázni upozornil na nebezpečenstvo atómovej bomby a vôbec hrozbu tretej svetovej vojny.¹⁰¹ povedal: „*Bolo by bláznovstvom klamať samých seba, že je pokoj, keďže v skutočnosti pokoj nie je a neuskutočnilo sa to, za čo sme bojovali. Vieme, že národy sa chystajú na novú vojnu – vojnu zničenia. Celý svet a každá ľudská bytosť v ňom stojí pred najväčšou krízou v dejinách civilizácie.*“¹⁰² Pri ukončení kongresu žiadal F. Spellman, aby sa veriaci úprimne modlili k Panne Márii, lebo „*len jej prostredníctvom možno rozohnať čierne mračná, hroziace ľudstvu.*“¹⁰³ Na mariánskom kongrese v Otave teda naplno rezonovala obava z možnosti ďalšej vojny a súčasne nádej prekonať črtajúcu sa kataklizmu prostredníctvom mariánskej úcty.

Je zaujímavé, že podobne ako v roku 1946, aj v roku 1947 sa na Slovensku stretávame s fenoménom nového mariánskeho zjavenia. Viaže sa k obci Tvrdomestice, okr. Topoľčany, farnosť Prašice. Tri dievčatá Mária Mináriková (13-ročná), Emília Zdenková (11-ročná) a Otylia Grznáková (13-ročná) dňa 27. 5. 1947 pásli kravy pri lesíku neďaleko Tvrdomestíc, v časti Šišov. Večer medzi 18:00 a 19:00 hod. zazreli na kraji lesa silnú žiaru a v nej údajne Pannu Máriu. Panna Mária mala biele šaty, bledobelasý plášť so zlatými hviezdčkami a zlatým pásom. V pravej ruke držala ruženec. Pozerala sa na deti a mala smutnú tvár.¹⁰⁴ Na druhý deň sa Panna Mária údajne zjavila vo sne M. Minárikovej a oznámila jej, že sa zjaví v piatok 27. 6. 1947 opäť pri lese. Hoci miestny farár odporúča túto správu nerozširovať, na miesto očakávaného zjavenia sa zhromaždilo neuveriteľných 60 000 ľudí z celého Slovenska, aby boli svedkami tejto mimoriadnej udalosti. Na mieste bol pohotove zriadený oltár s lurdskou jaskynkou, kde sa opäť stretli a modlili všetky tri dievčatá. Údajné zjavenie sa opakovalo o 15.00 hod. Ako prvá ho zbadala M. Mináriková

101 Final Curtain Falls On Mighty Religious Drama Here. In: *Ottawa Citizen*, roč. 194, 23. 6. 1947, č. 306, s. 14.

102 Svetová manifestácia katolíkov za pokoj. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 6. 7. 1947, č. 27, s. 5.

103 Tamže.

104 Zjavenie pri Topoľčanoch? In: *Demokratický týždenník*, roč. 2, 6. 7. 1947, č. 27, s. 3.

na pozadí konárov jedle. Prítomné masy ľudí ostali na mieste zjavenia do neskorých nočných hodín, ba do ďalšieho dňa (soboty). V tento deň o 11.30 hod. zazrela Mária Karlíková z Bošian, že sa slnko začalo krútiť veľkou rýchlosťou. V ňom sa zjavili zelenožlté kruhy a v nich obraz Matky Božej s Jezuliatkom. Toto zjavenie potvrdil ešte jeden prítomný muž a niekoľko chlapcov.¹⁰⁵ Na správu o údajnom mariánskom zjavení reagovala dobová tlač. Očakávala sa smerodajná reakcia katolíckej cirkvi. Tá prišla v podobe krátkeho článku v *Katolíckych novinách*. V ňom sa zaujal rezervovaný a skôr odmietavý postoj: „*Na celej veci je dosiaľ mnoho neurčitého a nejasného a nadprirodzený charakter tohto údajného zjavenia dosiaľ ešte nie je dokázaný (...) Nateraz iba žiadame všetkých, ktorí sa o zjavení rozprávajú, aby sa chránili každého prehánania a zveličovania vecí.*“¹⁰⁶ V ďalšom článku v *Katolíckych novinách* Justín Štibraný zaujal už jednoznačnejší postoj. Dôvodom bola ďalšia pripravovaná púť do Tvrdomestíc 27. 7. 1947 a neuspokojené očakávanie verejnosti, ale aj fakt, že komunistická tlač hľadala v celej udalosti účelové politické pozadie a dávala ich do súvislosti s popravou J. Tisa. Článok rozhodne odmietol politické motívy zjavenia a púti do Tvrdomestíc. Dospel k záveru, že „*azda na sklamanie veľmi mnohých neváhame vysloviť náhľad, že dosiaľ nejestvuje nijaký dôvod a dôkaz, ktorý by s určitosťou potvrdzoval pravdivosť „zajavení“ v Tvrdomesticiach (...) je veľa dôvodov, ktoré radia statočným katolíkom, milujúcim svoju vieru a svoju Cirkev, najväčiu zdržanlivosť. Tieto dôvody nútia aj nás, aby sme sa obrátili na každého človeka dobrej vôle a správneho srdca, aby do Tvrdomestíc nechodil, lež pokojne vyčkal, či sa pravdivosť udalosti potvrdí, alebo nie.*“¹⁰⁷ Ako konkrétne argumenty proti Tvrdomesticiam uvádzal: 1. Opis zjavenia nedokazuje jasne, že deti videli Pannu Máriu. Zjavenie neprezradilo nič o sebe a svojom poslaní. 2. Úkazy na slnku pri druhom zjavení 27. 6. nie sú spoľahlivé, svedkovia ich opisujú rozdielne, môže ísť o sebaklam. 3. Údajné zázraky, ktoré sa dávajú do súvislosti s Tvrdomestickým zjavením sú nepravdivé, nedôstojné,

105 Tamže.

106 Zjavila sa Panna Mária v Tvrdomesticiach? In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 6. 7. 1947, č. 27, s. 7.

107 ŠTIBRANÝ, R. J.: Ísť či neísť do Tvrdomestíc? In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 27. 7. 1947, č. 30, s. 1.

alebo nemajú charakter zázraku. 4. Mnohí pútnici vynechávajú kvôli návšteve Tvrdomestíc nedelňu svätú omšu, čo je pre katolíka z mravného hľadiska neprípustné. 5. Na Tvrdomesticiach je zainteresovaných veľa kšeftárov, ktorí zarábajú na pútnikov predajom predražených devocionálií, spomienkových predmetov, jedál a nápojov. Chybu robia nielen predajcovia, ale aj kupujúci.¹⁰⁸ Apoštolská administratúra v Trnave vydala k údajnému zjaveniu v Tvrdomesticiach v júli 1947 svoje stanovisko, ktoré tlmočila všetkým farnostiam: „*Apoštolská administratúra v Trnave dôrazne žiada všetkých katolíkov, ktorí hodlajú navštíviť Tvrdomestice (farnosť Prašice, okres Topolčany), aby upustili od svojho úmyslu a do Tvrdomestíc nešli. Organizovanie púti na toto miesto, rozpredávanie obrázkov troch tvrdomestických detí a oltára, ktorý bol tam postavený bez súhlasu cirkevnej vrchnosti, ako i vykonávanie akýchkoľvek pobožností na tom mieste je neprípustné. Žiaduce je, aby katolíci aj v rečiach zachovali múdru rezervovanosť a nerozchyrovali ‚zjavenia a zázraky‘, ktoré dosiaľ nie sú dokázané. ‚Udalosti‘ v Tvrdomesticiach sa vyšetrujú. Výsledok bude oznámený.*“¹⁰⁹ Tento postoj Katolíckych novín kvitovala aj komunistická *Pravda*, no nezabudla pripomenúť, že mal prísť už skôr.¹¹⁰ Pri hodnotení priebehu púte do Tvrdomestíc 27. 7. 1947 *Katolícke noviny* konštatovali početnú účasť veriacich, dokonca aj z Moravy a Maďarska, no v porovnaní s 27. 6. 1947 prišlo 50 000 ľudí, čo bolo asi o 30 000 menej a mnohí pristestoali viac zo zvedavosti ako z viery v pravosť zjavenia.¹¹¹

V roku 1948 sa situácia na Slovensku politicky zmenila. Komunistická strana úplne prevzala moc. Zmena sa neprejavila okamžite. Ihneď po prevrate sa nezasiahlo tvrdo proti púťam a tradičným prejavom zbožnosti na verejnosti. Určitý priestor pre slobodu verejného náboženského prejavu slovenských katolíkov vytvárali rokovania medzi cirkvou a štátom a budúcej podobe vzťahov, ktoré sa konali od mája 1948. Komunistický režim sa však bez ohľadu usiloval o rýchlu konsolidáciu a vytvorenie

108 Tamže, s. 2.

109 Výzva cirkevnej vrchnosti vo veci Tvrdomestíc. In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 3. 8. 1947, č. 31, s. 3.

110 Tvrdomestice kúzla zbavené. In: *Pravda*, roč. 28, 27. 7. 1947, č. 171, s. 2.

111 Čo nového v Tvrdomesticiach? In: *Katolícke noviny*, roč. 62, 3. 8. 1947, č. 31, s. 3.

štruktúr, ktoré by úplne kontrolovali a ovládli náboženský život v štáte. Výraznejší obrat kurzu v tomto smere badať od jesene 1948. Dňa 17. 5. 1948 sa konala už v poradí druhá krížová púť z Bratislavy do Marianky. Dôraz sa kládol na účasť mládeže a mužov, opäť ako v roku 1947 viedol púť Jozef Búda.¹¹² Bola to „púť pokánia a odprosenia“, ale aj „manifestácia za ideály katolicizmu“. Spolu s ostatnými pútnikmi, ktorí práve v tom čase prišli do Marianky z rôznych častí najmä západného Slovenska, sa stretlo asi 10 000 pútnikov. Pri návrate bratislavskú cez Hlbokú cestu sa k procesii pripojilo viacero ľudí, ktorí ju prišli uvítať. Tak vzrástla na 15 000 osôb a pripojila sa k nej aj hudba saleziánskych oratoriánov.¹¹³ Na námestí pred jezuitským kostolom, kde sa púť ukončila, sa zhromaždilo asi 30 000 ľudí. Atmosféra tejto krížovej púte bola iná ako v roku 1947. Netrúchlilo sa na nej, počiatočná účasť bola menšia, no túto púť možno skôr vystihnúť ako púť odhodlania kráčať po ceste katolicizmu aj napriek zhoršujúcim sa pomerom. Mnohí na púť nešli zrejme aj z opatrnosti, lebo sa obávali možným negatívnych dôsledkov v prípade účasti. Navyše sa v deň púte konala v Bratislave birmovka a tá odčerpala viaceré osoby, ktoré by inak putovali do Marianky. Veľký počet pútnikov zaznamenal Šaštín. Prvú májovú nedeľu 1948 sa uskutočnila veľká púť Bratislavčanov do Šaštína.¹¹⁴ Pútnici sa zväčša viezli špeciálne vypravenými vlakmi. Na tejto púti sa v Šaštíne zišlo 15 000 pútnikov. Na svätodušnú nedeľu bolo na tomto pútnickom mieste prítomných asi 60 000 pútnikov. Slávnostnú kázeň počas svätej omše mal Hieronym Sedlák, farár z Preselien. Večer sa konal sviečkový sprievod, ktorého sa zúčastnilo 45 procesií. Obzvlášť vrúcne sa spievali piesne: „Ó, Mária bolestivá“ a „Neopúšťaj nás“. Na svätodušný pondelok dosiahol ich počet až 70 000. Pontifikálnu svätú omšu slúžil trnavský apoštolský administrátor Ambróz Lazík. Kázal

112 Druhá krížová púť z Bratislavy do Marianky. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 16. 5. 1948, č. 20, s. 4; Pod'ťe aj vy s krížom z Bratislavy do Marianky. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 16. 5. 1948, č. 20, s. 6.

113 Z púti pokánia veľkolepá katolícka manifestácia. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 23. 5. 1948, č. 21, s. 3.

114 Pri nohách Patrónky Slovenska. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 9. 5. 1948, č. 19, s. 3.

salezián Ľudovít Cíferský.¹¹⁵ Veľký význam mali slávnosti Božieho Tela, ktoré sa tradične konali na celom Slovensku a osobitne v Bratislave dňa 27. 5. 1948. Slávnosť sa začala rannou svätou omšou v Dóme sv. Martina o 9:00 hod. Celebroval a kázal bratislavský dekan Augustín Pozdech. Slávnostná procesia sa zoradila po bohoslužbe pri Dóme. Prvá kráčala mládež, najmä stredoškóľáci, potom predstavitelia katolíckych spolkov, rehoľnícky a rehoľníci, profesori a bohoslovci z bohosloveckej fakulty, potom správcovia farností a skupinka dievčat – družičiek, ktoré kráčali pred Sviatosťou Oltárnou. Niesol ju dómsky farár Izidor Holovič. Nasledovali pracovníci úradov, za nimi kráčali akademici, muži, potom akademičky a na záver procesie ženy. Celá procesia s obradmi trvala asi dve hodiny. Procesia, ktorej sa zúčastnilo 30 až 35 000 ľudí pomaly prešla hlavnými ulicami Bratislavy a skončila sa požehnaním a zaspievaním pápežskej hymny pri Dóme sv. Martina. Zaujímavý je záver článku v *Katolíckych novinách*, ktorý komentoval túto udalosť: „*Bratislava aj na sviatok Božieho Tela touto manifestáciou ukázala, že je kresťanskou a že takou chce aj zostať. Áno, možno povedať, že to bola víťazná cesta Kristova po uliciach hlavného mesta Slovenska.*“¹¹⁶ Možno to chápať ako vysvetlenie, že katolícka cirkev má podporu vo verejnosti, a to aj v hlavnom meste Slovenska.

V júni 1948 sa na celom Slovensku konali slávnosti Božského Srdca Ježišovho. Záujem verejnosti o účasť na nich bol veľký. Spomedzi týchto slávností treba osobitnú pozornosť venovať Piešťanom, kde sa konala nielen slávnosť na počesť Božského Srdca Ježišovho, ale aj posviacka liečivých piešťanských prameňov. Slávnosť sa začala eucharistickou procesiou. Eucharistiu niesol pražský arcibiskup kardinál Josef Beran. Procesia prešla cez celé mesto cez most na kúpeľný ostrov k Thermii, kde bol postavený poľný oltár. Slávnosti v Piešťanoch sa zúčastnil trnavský apoštolský administrátor A. Lazík, ktorý bol súčasne kazateľom. Pontifikálnu svätú omšu slúžil J. Beran, ktorý po jej skončení posvätil piešťanský prameň a požehnal prítomných chorých. Na piešťanskej

115 Ľud vzdáva hold svojej Patrónke. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 23. 5. 1948, č. 21, s. 5.

116 Víťazný Kristus na uliciach hlavného mesta Slovenska. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 6. 6. 1948, č. 23, s. 3.

slávnosti sa zúčastnilo asi 20 000 veriacich.¹¹⁷ Zaujímavá je prítomnosť povereníka zdravotníctva Jána Bečka, ktorý prítomných pozdravil a vyjadril nádej, že prispeje k zlepšeniu vzťahov Čechov a Slovákov a posilní jednotu ČSR.¹¹⁸ Pozornosť si zaslúži aj slávnosť Božského Srdca Ježišovho v Trnave 6. 6. 1948, ktorej sa zúčastnilo asi 20 000 veriacich¹¹⁹ a v Bratislave, kde sa zišlo 12 000 veriacich.¹²⁰

Vrchol pútí v roku 1948 znamenal tradičný odpust v Levoči, ktorý sa konal na sviatok Navštívenia Panny Márie. Začal sa už 30. 6. 1948 večer pobožnosťou k Božskému Srdcu Ježišovmu v chráme sv. Jakuba v Levoči. Vo štvrtok 1. 7. 1948 začali do Levoče prúdiť z rôznych strán procesie pútnikov. Medzi nimi vynikala krížová púť z Prešova. Večer do Levoče pricestovali autom spišský biskup Ján Vojtaššák spolu s pražským arcibiskupom kardinálom Josefom Beranom. Ľudia ich napriek dažďu čakali v Levoči a keď vystupovali, ozval sa silný potlesk. Arcibiskup Beran mal potom príhovor k pútnikom v kostole sv. Jakuba. Vyzdvihol kladné stránky slovenského katolicizmu, spomedzi nich najmä jednotu medzi biskupmi, kňazstvom a veriacim ľuďom.¹²¹ Na druhý deň 2. 7. 1948 sa konali hlavné akcie v rámci púte. Levočská hora patrila najprv gréckokatolíkom, ktorí tu majú vlastnú kaplnku. Prišli obaja gréckokatolícki biskupi sídelný prešovský eparcha Pavol Gojdič a pomocný eparcha Vasiľ Hopko. Hlavnú púť ohlásil hlas zvona o 9:00 hod. z kostola na Mariánskej Hore. Potom sa pred kostolom objavilo čelo procesie, ktoré pozostávalo z niekoľkých desiatok krížov, ktoré so sebou priniesli jednotlivé procesie. Potom nasledovali nosiči kostolných zástav, za nimi v bielom odeté družičky s venčekmi na hlavách niesli sväté obrazy a sochy. Keď sa v sprievode objavil biskup Vojtaššák a arcibiskup Beran, ozval sa potlesk. Obaja prišli na Mariánsku Horu z Levoče pešo. Pontifikálnu svätú omšu celebroid

117 Veľkolepá slávnosť v Piešťanoch. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 13. 6. 1948, č. 24, s. 2.

118 Tamže.

119 Veľkolepá slávnosť Božského Srdca v Trnave. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 20. 6. 1948, č. 25, s. 2.

120 Katolícka Bratislava vzdala hold Božskému Srdcu. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 4. 7. 1948, č. 27, s. 2.

121 Ľud východného Slovenska prejavil svojho ducha. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 11. 7. 1948, č. 28, s. 1.

arcibiskup Beran. Slávnostným kazateľom bol košický biskup Jozef Čársky, ktorý vo svojej homílii upozornil na to, že udalosť, ktorú prežívajú, nie je len púť, ale aj „manifestácia jednoty vo viere, vyjadrená tým, že uprostred obrovskej masy zbožného slovenského ľudu je prítomný predstaviteľ českého katolicizmu a predstavitelia slovenského katolicizmu oboch obradov. Toto je jednota nielen nanútená, ani umelá, ale prirodzená, vyplývajúca z rovnakej viery vo sv. Trojicu, z rovnakej úcty k Matke Božej a rovnakej oddanosti k viditeľnej hlave Cirkvi – k sv. Otcovi.“¹²² Omša bola zakončená spievaním pápežskej hymny. Po nej vystúpil s prejavom arcibiskup Beran, ktorý vyzdvihol svätováclavskú, svätovojeťskú a cyrilometodskú tradíciu, spájajúcu veriacich Čiech, Moravy a Slovenska. Potom „vyzval slovenský národ, aby v tejto viere pevne vytrval a v dojatí ďakoval za krásny príklad“¹²³ a pútnikom, ich rodinám a celému slovenskému národu udelil slávnostné požehnanie. Počet pútnikov, prítomných na púti v Levoči sa odhadoval na vyše 100 000.¹²⁴ Charakter púte mal aj misijné slávnosti v Nitre 14. a 15. 8. 1948, spojené s tradičným odpustom na sviatok Nanebovzatia Panny Márie. Dňa 14. 8. 1948 sa konala celoštátna porada misijných pracovníkov, svojho druhu prvá po roku 1918. Viedol ju arcibiskup K. Kmeťko, menovaný od pápeža Pia XII. za predsedu misijných spolkov na území ČSR. Dňa 15. 8. 1948 sa konala slávnostná svätá omša na Kalvárii pri misijnom dome Spoločnosti Božieho Slova. Hlavným celebrantom bol pražský arcibiskup J. Beran, o význame marianskej úcty pre misie kázal arcibiskup Kmeťko. Prítomní boli arcibiskup K. Kmeťko, biskupi A. Škrábik, E. Nécsey a administrátor A. Lazík. Púte sa zúčastnilo asi 50 000 veriacich.¹²⁵ Biskupi zidení v Nitre sa 15. a 16. 8. 1948 osobitne radili o cirkevnej situácii v ČSR a konštatovali začiatok otvoreného proticirkevného boja zo strany komunistického režimu. Priebeh porád s veľkou pravdepodobnosťou odpočúvala ŠtB.¹²⁶ Reakciou na názor biskupov bol tvrdý atak komunistami ovládaných médií. K otvorenému

122 Tamže, s. 3.

123 Tamže.

124 Tamže.

125 Veľkolepé misijné slávnosti v Nitre. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 22. 8. 1948, č. 34, s. 1.

126 LETZ, R. (zost.): *V hodine veľkej skúšky...*, s. 586.

konfliktu medzi biskupmi a komunistickou štátnou mocou prišlo pri pokusoch zabrániť čítanie spoločného memoranda českých a slovenských biskupov, kriticky zameraného proti štátnej cirkevnej politike.

Pútnickú atmosféru Slovenska dokreslovali púte v Topoľčiankach, kde sa na sviatok Panny Márie škapuliarskej zišlo 17. 7. 1948 až 35 000 veriacich.¹²⁷ Na cyrilometodskom odpuste v Trebišove, ktorý zorganizovala gréckokatolícka Jednota sv. Cyrila a Metoda sa zúčastnilo až 20 000 veriacich. Prítomný bol biskup Pavol Gojdič a kázal Ján Murín.¹²⁸ Na odpuste v spišskej obci Kľuknava sa 25. a 26. 7. 1948 zúčastnilo 14 000 pútnikov.¹²⁹ Na krížovej púti mužov zo Žiliny do mariánskeho pútnického miesta vo Višňové 19. 9. 1948 sa zúčastnilo 10 000 pútnikov. Zo Žiliny odprevadil pútnikov miestny dekan – farár Andrej Paldan, ktorý niesol kríž až za mesto. Vo Višňovom sa krížová púť žilinských mužov stretla s krížovými púťami z Rajca a Strečna. Slávnostným kazateľom vo Višňovom bol Andrej Dermek.¹³⁰ V septembri 1948 už môžeme jasne dokumentovať prekážky pri usporiadaní pútí. Pútnikom nevychádzala v ústrety železničná ani autobusová doprava. Ukázalo sa to pri púti do Šaštína na sviatok Sedembolestnej Panny Márie.¹³¹ Mení sa aj informovanosť o púťach v *Katolíckych novinách*, čo je dôsledkom tlaku na redakciu. Väčší priestor sa venuje regionálnym udalostiam a celoslovenské s väčším významom absentujú.

Počas roka 1948 sa ako aktuálne ukazovalo údajné zjavenie Panny Márie v Tvrdomesticiach. Veľa sa vo verejnosti už skôr súkromne hovorilo o prvom výročí tohto zjavenia, ktoré pripadalo na 27. 5. 1948. *Katolícke noviny* osobitným článkom odrádzali od pútí do Tvrdomestíc.¹³² Potom uverejnili článok, ktorý komentoval priebeh aktivít v rámci prvého výročia zjavení v Tvrdomestiach. Zdôraznili, že údajné zjavenie sa

127 Veľká púť v Topoľčiankach. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 25. 7. 1948, č. 30, s. 5.

128 Cyrilometodský odpust v Trebišove. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 25. 7. 1948, č. 30, s. 4.

129 Vydarený odpust v Kľuknave. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 8. 8. 1948, č. 32, s. 2.

130 Veľkolepá krížová púť mužov. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 3. 10. 1948, č. 40, s. 6.

131 Púť v duchu sebazaprenia a pokánia. In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 3. 10. 1948, č. 40, s. 4.

132 Chystáte sa do Tvrdomestíc? In: *Katolícke noviny*, roč. 63, 16. 5. 1948, č. 20, s. 4.

neopakovalo a nestalo nič, čo by potvrdzovalo tvrdenie o minuloročnom zjavení. Doobeda prišlo na miesto údajného zjavenia asi 50 ľudí a poobede niekoľko sto. Pritom sa zdôraznilo, že „*bude úlohou duchovných v okolitých farnostiach, aby správnym poučením veriacich zamedzili vplyv zaťatých fanatikov, ktorí mylia druhých.*“¹³³ V júni a júli 1948 však Tvrdomestice opäť ožili a v niektoré dni tam prišlo aj 1 500 ľudí.¹³⁴ Dekanský úrad v Topoľčanoch zakázal vizionárom navštevovať miesto zjavenia až do konečného stanoviska cirkevnej vrchnosti a požiadal rodičov detí, aby ich tam nepúšťali. Komunistický režim sa staval od počiatku k zjaveniam odmietavo a v lete sa rozhodol mocensky zasiahnuť. V auguste 1948 sa vizionárky museli podrobiť psychiatrickému vyšetreniu v Bratislave. III. odbor Povereníctva vnútra (Štátna bezpečnosť) vydala 1. 9. 1948 príkaz, aby boli do pracovného útvaru zaradené všetky osoby, ktoré sa zúčastňujú organizovania pútí do Tvrdomestíc. Na mieste údajného zjavenia bol demontovaný oltár a príslušníci bezpečnosti dochádzali na miesto každý deň, aby prítomných modliacich sa ľudí posielali preč. Tvrdomestice boli potom propagačne využité počas vykonštruovaného procesu s tromi katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom. Prokurátor Ján Feješ bez dôkazov vyšiel s obvinením, že toto zjavenie aranžovala cirkevná hierarchia a zasiahla proti nemu zámerne neskôr.¹³⁵

Tradičné púte ako prejav ľudovej zbožnosti plnili na Slovensku primárne náboženskú funkciu. Boli však aj citlivým prejavom širších vrstiev obyvateľstva na prebiehajúce zásadné spoločenské zmeny. To platí aj o období ohraničenom rokmi 1945 – 1948. Zvýšená účasť pútnikov a celkové oživenie pútnických miest mali dve príčiny, ktoré sa tu stretávali a hoci boli protichodné, pôsobili na pútnikov mobilizujúco. Prvou bola úľava po skončení vojny, druhou bol začiatok obmedzovania

133 Prvé výročie nedokázaných zjavení v Tvrdomesticiach. In: *Katolícke noviny*, roč. 83, 6. 6. 1948, č. 23, s. 3.

134 Čo sa deje v Tvrdomesticiach. In: *Katolícke noviny*, roč. 83, 18. 7. 1948, č. 29, s. 3. V tomto článku boli dôkladne zhrnuté námietky proti pravosti údajného zjavenia.

135 AÚPN, f. S-ŠtB Bratislava, fond starých písomností, a. č. S-1410/11, reg. č. 1582. Stenografický záznam z hlavného pojednávania, vypočúvaný M. Buzalka, Bratislava 11. 1. 1951.

náboženských práv slovenských katolíkov zo strany nového politického režimu. Zásahy do náboženských práv a zároveň očakávanie na zmenu k lepšiemu boli tiež motiváciou väčšej účasti na púťach. Čoraz väčšie masy pútnikov boli pádnym argumentom, že katolícke obyvateľstvo Slovenska si chce aj ďalej udržať svoju náboženskú identitu a rozvíjať ju, že sa dožaduje práva na adekvátny priestor vo verejnom živote. Za vrchol púti možno považovať rok 1947, kedy pútnici vo zvýšenom počte navštívili nielen väčšie pútnické miesta (Šaštín, Levoča, Marianka, Staré Hory), ale prejavili záujem o putovanie do menších pútnických miest. Typickým fenoménom púti sa stalo nosenie krížov. Tzv. krížové púte doznievali v roku 1948 a symbolizovali utrpenie, ktorému je katolicizmus vystavený a na druhej strane odhodlanie toto utrpenie znášať. Púte na Slovensku je potrebné zaradiť do širšieho európskeho kontextu. Mnoho impulzov a inšpirácie totiž pre organizátorov púti na Slovensku prichádzalo práve zo zahraničia, najmä z Poľska a z Francúzska. Osobitným i keď okrajovým fenoménom boli súkromné zjavenia, o ktoré senzitívna verejnosť prejavila veľký záujem. Príkladom sú údajné mariánske zjavenia pri obci Tvrdomestice (okres Topoľčany v máji 1947). Púte sa stali dôležitým priestorom pre vyjadrenie hlasu vtedajšieho pápeža Pia XII. Slovenskí pútnici v súlade s ním žiadali prijatie dogmy o Nanebovzatí Panny Márie a zasväcovali sa Božskému Srdcu Ježišovmu a Nepoškvrnenému Srdcu Panny Márie. Začiatok rozsiahlejších obmedzujúcich opatrení namierených proti púťam na Slovensku možno datovať do septembra 1948, teda obdobia, keď bola už definitívne pri moci komunistická strana.

Politické aktivity katolíckych kňazov na Slovensku v rokoch 1945 – 1948

Rastislav Karaba

V slovenských podmienkach zohrala politická aktivita kňazov dôležitú úlohu. Vzhľadom na nedostatok slovenskej inteligencie boli to aj katolícki kňazi, ktorí už v 19. storočí začali s organizáciou politickej základne. V období prvej Československej republiky (ČSR) pôsobili katolícki kňazi ako poslanci a senátori za viaceré politické strany. Avšak ich politický boj, predovšetkým redaktorov novín, narúšal integritu katolíckej cirkvi. Práve preto biskupský zbor Slovenska v snahe zamedziť rozbroju medzi slovenským katolíckym kňazstvom zamýšľal požiadať Svätú (Sv.) stolicu, aby kandidatúry kňazov na poslanecké a senátorské mandáty zredukovala na minimálnu mieru. Ale kňazi Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS), ktorí sa zúčastňovali aktívne na politickom živote boli presvedčení, že ešte nenadišiel čas, aby sa vedenie slovenskej katolíckej politiky mohlo bezpečne prenechať laikom. Ak by bol vychovaný dostatočný počet spoľahlivých laikov, sami kňazi by presadzovali zníženie ich podielu na politickej práci. Dovtedy však každý takýto zásah by považovali za nebezpečný pre samotnú vec katolíckej politiky. Z týchto dôvodov požiadali biskupský zbor, aby „svojím mocným vplyvom ráčil primäť vysokú rímsku kúriu, žeby vo veci kňazských kandidatúr mierne a zhovievavo pokračovala, aby azda prísnyim zakročením neutrpela škodu, ba hádam aj porážku vôbec celá katolícka politika na Slovensku“. Prípadne sa malo ponechať na jednotlivé strany, aby samé rozhodli, akým tempom by redukovali počet kňazov v aktívnej politike. K žiadosti sa pripojili aj zástupcovia laických poslancov – senátorov HSĽS.¹ Biskupi boli ochotní len sporadicky ponechať účasť katolíckych kňazov v aktívnej

1 Archív Trnavskej arcidiecézy (ATA) Trnava, fond (f.) Apoštolská administratúra trnavská (AAT), číslo (č.) 3850/1932, signatúra (sign.) INT 18/327. List vedenia HSĽS biskupskému zboru Slovenska a osvedčenie laických poslancov – senátorov HSĽS. Praha 13. 6. 1929.

parlamentnej politike, pričom tu však musela byť garancia v osobe a charaktere príslušného kňaza, ktorý by sa nedal strhnúť k spôsobu tak „*nepekného a nečestného boja*“, aký sa dial v minulosti medzi slovenskými katolíckymi kňazmi a mal by na zreteli v prvom rade a predovšetkým otázky týkajúce sa katolíckeho náboženstva a cirkvi. V žiadnom prípade nesmeli upustiť od ničoho, čo cirkev vyžadovala od kňazov vo veciach viery, mravov a disciplíny a čo im malo vždy kázať kňazské presvedčenie. Budúci kňazi aktívne pôsobiaci v politike nesmeli byť samozvanci, ani vyhliadnutí a vyzvaní politickou stranou, ale len tí, ktorých vyslali príslušné ordinariáty.² Preto ku každému kňazovi pristupovali individuálne.³

Vysoká miera politickej aktivity katolíckych kňazov bola príznačná pre prvú Slovenskú republiku (SR). Otázka pôsobenia Jozefa Tisa v najvyššej politickej a straneckej funkcii bola len najznámejším príkladom angažovania kňaza v politike. Katolícki kňazi však zastávali aj ďalšie funkcie (členovia Štátnej rady, funkcionári HSLS a iné) a mnohí pôsobili ako poslanci v Slovenskom sneme. Koncom roka 1941 tvorili spolu 15 % poslancov. Keďže biskupi dali pokyn, aby sa niektorí z nich vzdali poslaneckých mandátov, od konca roka 1942 sa počet katolíckych kňazov v Slovenskom sneme začal znižovať. Biskupi pri ponechaní poslancov – kňazov presadzovali pravidlo, podľa ktorého každá diecéza mala byť v sneme zastúpená iba jedným kňazom. Začiatkom roka 1944 mali tak poslanecký mandát v Slovenskom sneme siedmi katolícki kňazi a začiatkom roka 1945 ich počet klesol na päť.⁴ Katolícka akcia vyhlásená pápežom Piom XI. v roku 1922, ktorej úlohou bola obnova katolíckeho života v rodine a spoločnosti, a to prostredníctvom uskutočňovania kresťanských zásad vo všetkých oblastiach ľudského života, nepovažovala

2 Tamže, č. 5046/1929, sign. INT 18/328. List spišského biskupa Jána Vojtaššáka klubu poslancov a senátorov HSLS. Spišská Kapitula 22. 6. 1929.

3 Napr. pred voľbami v roku 1929 trnavský apoštolský administrátor biskup Pavol Jantausch povolil kandidovať Jozefovi Budayovi za HSLS. Na druhej strane Ferdinandovi Jurigovi, ktorý bol v tom istom roku vylúčený z HSLS, kandidatúru zakázal. Tamže, č. 9168/1929, sign. INT 18/56. List biskupa P. Jantauscha J. Budayovi. Trnava 17. 10. 1929. Č. 9106/1929, sign. INT 18/151. List biskupa P. Jantauscha F. Jurigovi. Trnava 19. 10. 1929.

4 LETZ, R.: Vzťahy Svätej stolice a Slovenska v rokoch 1938 – 2003. In: RYDLO, J. M. (zost.): *Renovatio spiritualis*. Bratislava 2003, s. 126 – 130.

za absolútne potrebné, aby sa duchovenstvo venovalo politickej činnosti, ako to bolo u nás. V niektorých štátoch už oveľa skôr cirkevná vrchnosť priamo zakázala, aby sa duchovní aktívne zúčastňovali politického života a práce. Avšak tam, kde nebol dostatok kvalifikovaných laikov, sa mohlo tolerovať, aby kňazi zostali činní v politike. Až vtedy, ak by sa vychoval dostatočný počet laikov, ktorí by nesklamali pri obrane viery a cirkvi v politike, mohla sa táto obrana prenechať len im.⁵

Keďže spomenutá aktívna účasť kňazov v politike priniesla v minulosti aj mnoho sporov a problémov, po druhej svetovej vojne sa čoraz viac začal presadzovať nový postoj kňazstva k politickému životu:

- Kňazi nemali zakladať žiadne katolícke politické strany, keďže neboli na to vhodné politické a spoločenské podmienky. Aj keby niekedy nastali pomery, ktoré by to dovoľovali a vyžadovali, tak sa mal hľadať spôsob vytvoriť katolícku stranu a viesť ju prostredníctvom uvedených laikov, ktorých by vychovávali práve kňazi.
- Kňazi nemali túžiť po poslaneckých mandátoch a prijímať žiadnu štátnu a verejnú funkciu.
- Kňazi nemali byť členmi žiadnej politickej strany. Ak by však predseda nejaký kňaz pre jeho dovtedajšiu účasť musel nevyhnutne aj naďalej zostať politicky činný, nemal sa za to odcudzovať, najmä nie pred verejnosťou.
- Kňazi sa nemali zúčastňovať na politických manifestáciách a prejavoch, iba v krajnom prípade, keby ich neúčasť mohla byť považovaná za sabotáž alebo prejav nedôvery.
- Kým politické strany neboli výslovne protináboženské, nemali kňazi radiť veriacim ku ktorej strane sa majú pridať a robiť ani mravný nátlak vo veci vstupovania do politických strán, kým by cirkevnou vrchnosťou nebolo dané konkrétne usmernenie.⁶

Napriek tomu, už na prvom celoštátnom zjazde Demokratickej strany (DS) 8. júla 1945 v Martine boli za členov Slovenskej národnej rady (SNR) zvolení traja katolícki kňazi: Jozef Lukačovič za západné, Andrej Cvinček

5 MRKVA, M.: Katolícka Akcia. In: *Duchovný pastier*; ročník (roč.) 18, 1937, č. 10, s. 301 – 302.

6 ATA Trnava, f. AAT, č. 2683/1945, sign. INT 20/22. Postoj kňazstva v terajšej situácii. Sine dato.

za stredné a Anton Harčár za východné Slovensko. J. Lukačovič sa obrátil na biskupa P. Jantauscha o súhlas k prijatiu tejto funkcie, pričom ho ubezpečil, že *„so všetkými silami na každom mieste chcem a budem hájiť záujmy našej sv. Cirkvi a svojím príkladným životom chcem dodať vážnosti nášmu stavu“*. Biskup P. Jantausch nemal žiadne námietky, keďže v tomto prípade išlo o členstvo v SNR za DS.⁷

V súvislosti s blížiacimi sa voľbami v roku 1946 sa biskupi Slovenska začali zaoberať otázkou kandidatúry kňazov. Košický biskup Jozef Čársky navrhoval zakázať ich kandidatúru, v čom videl jedinou možnosť *„vyhnúť sa bojom kňazov proti kňazom a znemožniť vystúpenie a zvolenie kňazov, ktoré by mohlo vyvolať najväčšie pohoršenie medzi veriacimi“*. Navrhoval zakázať aj novinársku činnosť kňazov, ale členstvo v politických stranách však zatiaľ povoliť. Ak by ostatní biskupi s týmto návrhom nesúhlasili, odporučil povoliť každej strane nominovať len jedného kňaza z celého Slovenska.⁸ Rožňavský kapitulárny vikár Róbert Pobožný navrhoval zakázať kňazom zúčastňovať sa aj predvolebného politického boja.⁹ Biskupi Slovenska uvážiac všetky okolnosti sa uzniesli nakoniec vydať pre katolícke duchovenstvo nariadenie o zákaze kandidatúry všetkých kňazov do Národného zhromaždenia a prijať poslanecký mandát. Ak by niektorý kňaz tento zákaz porušil, týmto činom by bol suspendovaný. Kňazom bolo zakázané aj verejne rečniť na politických predvolebných zhromaždeniach. Dôvody, prečo biskupi prijali toto rozhodnutie boli viaceré:

- Stále pretrvávajúci nedostatok kňazstva na Slovensku, a preto sa kňazi mali venovať v prvom rade duchovnej činnosti.
- Aktívna účasť kňazov na verejnom politickom živote sa v minulosti neosvedčila. Bolo potrebné zabrániť najmä tomu, aby kňazi nevystupovali v rôznych stranách, čo mohlo zapríčiniť neželateľný politický boj a spory.

7 Tamže, č. 2960/1945, sign. INT 10/340. List J. Lukačoviča biskupovi P. Jantauschovi. Trnava 9. 7. 1945. List biskupa P. Jantauscha J. Lukačovičovi. Trnava 16. 7. 1945.

8 Tamže, č. 2917/1946, sign. INT 18/320. List biskupa J. Čárskeho Biskupskému úradu (BÚ) v Trnave. Košice 30. 3. 1946.

9 Tamže, č. 3130/1946, sign. INT 18/606. List kapitulárneho vikára R. Pobožného všetkým ordinariátom. Rožňava 3. 4. 1946.

– Dostatok slovenskej katolíckej inteligencie, ktorej úlohou a povinnosťou malo byť uplatňovanie kresťanských zásad aj v politickom živote a hájiť práva a slobodu katolíckej cirkvi.

Biskupi boli presvedčení, že veriaci príjmu toto ich rozhodnutie s porozumením a svoje volebné právo využijú aj bez verejnej politickej účasti svojich duchovných.¹⁰ Tento zákaz sa vzťahoval len na funkciu poslanca Národného zhromaždenia, nie na členstvo v SNR a Zbore povereníkov.¹¹

Ak katolícka cirkev na Slovensku mala zostať dôsledná a sama si nechcela oslabiť svoj kategorický postoj, aký zaujala pri voľbách a ktorý bol katolíckou verejnosťou prijatý, biskupi sa domnievali, že kňazi by nemali byť pripustení ani do SNR, okresných a miestnych národných výborov, teda aspoň na istú dobu. Namiesto kňazov mali byť v týchto inštitúciách zastúpení laici, ktorí by hájili katolícke stanovisko. Tým by kňazi boli ušetrení aj útokov, závidi a žiarlivosti zo strany laikov.¹² Banskobystrický biskup Andrej Škrábik navrhoval povoliť dvom až trom kňazom členstvo v SNR, keďže jeho členovia nemali mať hmotnú zodpovednosť. Mali to byť kňazi, ktorí po obnovení ČSR už boli členmi zákonodarných zborov.¹³ Biskup J. Vojtaššák nepovažoval za šťastné riešenie robiť rozdiel v zákaze kandidatúry kňazov do Národného zhromaždenia a do SNR. Jednotnosť v postupe by podľa neho len posilnila disciplínu, ináč by sa „pustil kameň dolu vrchom a nevedeli by sme ho zastaviť“.¹⁴

Rozhodnutím biskupského zboru Slovenska sa kňazom zakázalo nakoniec prijať predsedníctvo v okresných a miestnych národných výboroch.¹⁵ Napriek týmto zákazom, niektorí kňazi žiadali o udelenie

10 Diecézny archív (DA) Banská Bystrica, f. BÚ, č. 1113/1945, škatuľa. č. B37. List arcibiskupa Karola Kmeťka všetkým ordinariátom. Nitra 8. 4. 1946.

11 ATA Trnava, f. AAT, č. 7660/1946, sign. INT 18/709. List arcibiskupa K. Kmeťka PŠO. Nitra 21. 7. 1946.

12 Tamže, č. 5261/1946, sign. INT 18/632. List biskupa J. Vojtaššáka všetkým ordinariátom. Spišská Kapitula 4. 6. 1946.

13 Tamže, č. 5317/1946, sign. INT 18/36. List biskupa A. Škrábika všetkým ordinariátom. Banská Bystrica 5. 4. 1946.

14 Tamže, č. 6629/1946, sign. INT 18/644. List biskupa J. Vojtaššáka všetkým ordinariátom. Spišská Kapitula 23. 7. 1946.

15 *Litterae circulares Ordinariatus Tyrnaviensis*, 1946, č. 13, s. 86.

výnimky. Jakub Tešovič, administrátor farnosti Ipeľské Úľany, bol navrhnutý Okresným národným výborom (ONV) v Krupine za predsedu Miestneho národného výboru (MNV) vo Ipeľských Úľanoch. Preto žiadal o udelenie povolenia pre prijatie tejto funkcie, a to z viacerých dôvodov:

- V obci nebolo súceho a vyhovujúceho človeka, ktorý by túto funkciu prijal a svedomito vykonával.
- Ak by túto funkciu nesmel prijať, menovaný by bol cudzí človek, pravdepodobne komunista.
- Ako predseda MNV by mohol pomáhať veriacim.

Žiadosť J. Tešoviča bola zamietnutá, pričom bol vyzvaný, aby sa úplne venoval svojim povinnostiam a ujal sa povinného štúdia teológie, aby čím skôr mohol zložiť skúšky, ktoré mal mať už dávno hotové.¹⁶

Po Februári 1948 biskupi razantnejšie zdôrazňovali zákaz politickej aktivity kňazov. Na svojich poradách 3. mája 1948 v Olomouci v predmetnej veci konštatovali, že žiaden z kňazov, ktorí zamýšľal kandidovať v najbližších voľbách, dovtedy nepožiadala o povolenie, hoci to prikazoval Kódex kanonického práva i samotní biskupi a že kňazi, ktorí už boli poslancami súhlasili s niektorými zákonmi a nariadeniami, s ktorými „nemôže súhlasiť kresťan, tým menej kňaz“. Toto potom vyvolávalo pohoršenie medzi kňazstvom a veriacimi. V zmysle vyhlásení dovtedajších biskupských konferencií a v záujme pokoja rozhodli biskupi neďať žiadnemu kňazovi povolenie kandidovať do Národného zhromaždenia, ale aj Zemského národného výboru v Čechách a na Slovensku do SNR. Rovnako biskupi nepovolili kňazom prijať členstvo v miestnych, okresných, krajských (zemských) výboroch, a to z dôvodu, že išlo o ustanovizne s trestnoprávnou mocou. To sa vzťahovalo aj na miestne, okresné a krajské národné výbory. Vo veci prijatia úradu ministra alebo povereníka kňazmi biskupi upozornili, že nie oni sú kompetentní dať povolenie, ale Sv. stolica.¹⁷ Aj na svojej mimoriadnej porade v Prahe 24. mája 1948 biskupi opätovne vyhlásili, že nemôžu dať súhlas k poslaneckej kandidatúre kňazov, keďže kňazi ako poslanci

16 ATA Trnava, f. AAT, č. 7660/1946, sign. INT 18/709. List J. Tešoviča AAT. Ipeľské Úľany 17. 8. 1946. List biskupa P. Jantauscha J. Tešovičovi. Trnava 9. 9. 1946.

17 *Litterae circulares Ordinariatus Tyrnaviensis*, 1948, č. 7, s. 78.

by boli v nebezpečenstve, že by museli schvaľovať zákony, ktoré by boli v rozpore nielen s cirkevným, ale aj s prirodzeným, božským právom.¹⁸ Predseda Zboru povereníkov Gustáv Husák rozhodnutie biskupského zboru o zákaze prijímať politické funkcie nepovažoval za správne, keďže kňazi vo všetkých predchádzajúcich politických zariadeniach takéto funkcie zastávali a toto rozhodnutie biskupského zboru by mohlo vyvolať v očiach širokých vrstiev obyvateľstva dojem politickej demonštrácie proti vtedajšiemu politickému zriadeniu v ČSR.¹⁹

Napriek týmto zákazom sa kňazi obracali na ordinariáty so žiadosťami o prijatie politických funkcií. Napr. Augustínovi Pozdechovi, farárovi v Bratislave – Novom Meste bola 16. júla 1948 ponúknutá funkcia podpredsedu SNR. Bol si vedomý zákazu slovenských biskupov, rozhodnutie ponechal na trnavského ordinára, ktorý mal danú vec prerokovať s apoštolským nunciom. A. Pozdech by bol spokojný s negatívnou odpoveďou, pozitívnu by bral „*len a len ako rozkaz*“. Apoštolský administrátor A. Lazík v odpovedi zdôraznil rozhodnutie biskupského zboru, na ktorom nemohol ani on sám nič meniť.²⁰ František Bednár, správca farnosti vo Svätom Antone, žiadal o vyjadrenie AAT k jeho vymenovaniu za člena ONV v Banskej Štiavnici, ktoré sa stalo bez jeho vedomia a pričinenia. Okresný dekan dištriktu Banská Štiavnica Martin Csányi menovanie F. Bednára do tejto funkcie považoval za osožné pre riešenie cirkevných záležitostí v okrese.²¹ Aj v tomto prípade bolo prijatie funkcie zamietnuté.²² Biskupi zakázali kňazom aj vstup do hociktorej politickej strany, rečniť na politických zhromaždeniach a akýchkoľvek schôdzkach politického charakteru, uverejňovať politické

18 ATA Trnava, f. AAT, č. 5553/1948, sign. INT 10/662. List pražského arcibiskupa Josefa Berana ministrovi spravodlivosti Alexejovi Čepičkovi. Praha 25. 5. 1948.

19 Tamže, č. 6602/1948, sign. INT 11/52. List G. Husáka apoštolskému administrátorovi A. Lazíkovi. Bratislava 15. 6. 1948.

20 Tamže, č. 7668/1948, sign. INT 10/712. List A. Pozdecha apoštolskému administrátorovi Ambrózovi Lazíkovi. Bratislava 16. 7. 1948. List apoštolského administrátora A. Lazíka A. Pozdechovi. Karlove Vary 19. 7. 1948.

21 Tamže, č. 4039/1949, sign. INT 10/29. List F. Bednára AAT. Svätý Anton 9. 5. 1949.

22 Tamže, č. 4039/1949, sign. INT 10/29. List apoštolského administrátora A. Lazíka F. Bednárovi. Trnava 10. 5. 1949.

články bez predbežného súhlasu ordinariátu, a to z dôvodu, že kňaz mal stáť nad politickými stranami a mal byť duchovným otcom všetkých veriacich.²³ Predstavitelia DS v Dunajskej Strede pred voľbami v roku 1948 požiadali BÚ v Trnave o povolenie pre miestneho kaplána Michala Tomašoviča, aby sa mohol z vlastného rozhodnutia zúčastniť za ich stranu predvolebnej politickej kampane, pričom zdôraznili, že „*je na nás všetkých, ktorí vieme a máme k tomu prostriedky, aby sme sa včas bránili proti nezdravým zásahom marxisticko-volnomyšlienkársnym, komunizmu a všetkému, čo podkopáva zdravú, mravnú a kresťanskú bázu Kristovho učenia a nášho štátu*“. Zároveň vyzdvihli kladný postoj duchovenstva k DS.²⁴ Apoštolský administrátor A. Lazík vyzval kaplána M. Tomašoviča, aby predstaviteľov DS v Dunajskej Strede informoval o stále platnom nariadení pre duchovných, ktoré biskupský zbor prijal ešte pred voľbami v roku 1946.²⁵

V roku 1948 sa aktuálnou stala aj otázka členstva kňazov v rôznych akčných výboroch Národného frontu (NF), resp. Slovenského národného frontu (SNF), z ktorých si komunisti vytvorili nástroj k nastoleniu monopolnej moci, a to zasahovaním do rôznych oblastí života.²⁶ Biskupi Slovenska boli proti členstvu duchovných v akčných výboroch, keďže išlo o politické inštitúcie.²⁷ Napr. správca farnosti Báb bol miestnym akčným

23 List apoštolského administrátora A. Lazíka všetkým kňazom AAT. Trnava 5. 5. 1948. In: *Litterae circulares Ordinariatus Tyrnaviensis 1947 – 1948*.

24 ATA Trnava, f. AAT, č. 2157/1948, sign. INT 18/569. List Okresného sekretariátu DS apoštolskému administrátorovi A. Lazíkovi. Dunajská Streda 16. 2. 1948.

25 Tamže, č. 2157/1948, sign. INT 18/569. List apoštolského administrátora A. Lazíka kaplánovi M. Tomašovičovi. Trnava 21. 2. 1948.

26 Napríklad vo farnosti Hrnčiarovce nad Parnou Akčný výbor NF vyzval vedenie Mariánskej družiny, aby si zvolilo svoj vlastný spolkový akčný výbor, v ktorom mali byť štátne a politicky spoľahlivé osoby a oddané vtedajšiemu režimu. Apoštolský administrátor A. Lazík upovedomil správcu farnosti, že miestny akčný výbor týmto neoprávnene zasiahol do čisto cirkevného združenia, a preto tejto jeho výzve sa nemalo vyhovieť. Tamže, č. 2185/1948, sign. REL 4/61. List predsedu Akčného výboru NF predsedkyni Mariánskej družiny. Hrnčiarovce nad Parnou 13. 3. 1948. List apoštolského administrátora A. Lazíka Vojtechovi Balkovi, správci farnosti Hrnčiarovce nad Parnou. Trnava 20. 3. 1948.

27 Tamže, č. 4273/1948, sign. INT 18/437. List kapitulárneho vikára R. Pobožného všetkým ordinariátom. Rožňava 19. 4. 1948.

výborom vymenovaný za člena vyživovacej komisie.²⁸ AAT ho však vyzvala vrátiť toto menovanie s ospravedlnením, že cirkevná vrchnosť na neho nalieha, aby si konal len čisto kňazské povinnosti.²⁹ Ústredný akčný výbor (ÚAV) NF 21. marca 1948 oznámil zriadenie komisie pre náboženské a cirkevné otázky. Okrem toho vzniklo pri ňom aj vlastné cirkevné oddelenie. Prvá schôdza tejto komisie sa uskutočnila 15. apríla 1948.³⁰ Biskupi boli ochotní menovať svojich kvalifikovaných delegátov do tejto komisie a rovnako aj do cirkevných komisií pri krajských akčných výboroch, pričom však zdôrazňovali, že záležitosti cirkevnej náuky, disciplíny a právomoci sú cirkevným zákonom vyhradené výlučne kompetencii biskupov.³¹ Kňazi, ktorí boli prizvaní do komisie, neboli oficiálnymi zástupcami cirkvi a nemali dôveru biskupov. Z nich možno spomenúť napr. vtedajšieho ministra zdravotníctva Josefa Plojgara, ktorý vo svojom vystúpení ostro napadol biskupov a označil ich za politických spiatocníkov.³² Rovnako aj pri ÚAV SNF bola zriadená cirkevná komisia, ako poradný, iniciatívny a koordinačný orgán pre riešenie náboženských a cirkevných otázok. Výbor požiadal biskupov o delegovanie zástupcu do tejto komisie.³³ Biskup J. Vojtaššák navrhoval za zástupcu biskupského zboru do tejto komisie delegovať apoštolského administrátora A. Lazíka, ktorý mal byť zároveň aj jej predsedom. Do komisie mal jedného člena vyslať aj každý ordinár. Vzhľadom na panujúce pomery a okolnosti však biskup J. Vojtaššák si nesľuboval od činnosti tejto komisie nejaké zvláštne úspechy v katolíckych záležitostiach.³⁴ Za druhého člena cirkevnej komisie

28 Tamže, č. 3396/1948, sign. INT 18/172. List správcu farnosti J. Gála AAT. Báb 20. 8. 1948.

29 Tamže, č. 3396/1948, sign. INT 18/172. List generálneho vikára AAT správcovi farnosti J. Gálovi. Trnava 16. 9. 1948.

30 VAŠKO, V.: *Neumľčená. Kronika katolíckej cirkve v Československu po druhé svetové válce II*. Praha 1990, s. 22.

31 *Litterae circulares Ordinariatus Tyrnaviensis*, 1948, č. 7, s. 78.

32 VAŠKO, V.: *Neumľčená. Kronika katolíckej cirkve v Československu po druhé svetové válce II*, s. 22.

33 ATA Trnava, f. AAT, č. 6603/1948, sign. REL 4/52. List Ladislava Holdoša, generálneho tajomníka ÚAV SNF, biskupskému zboru Slovenska. Bratislava 7. 7. 1948.

34 Tamže, č. 7160/1948, sign. INT 10/786. List biskupa J. Vojtaššáka všetkým ordinariátom. Spišská Kapitula 17. 7. 1948.

ÚAV SNF kapitulárny vikár R. Pobožný navrhoval podľa možnosti nejakého spoľahlivého a praktizujúceho laika, prípadne dekana Bratislavy A. Pozdecha.³⁵ Zároveň zdôrazňoval, že ak sa cirkevná vrchnosť nebude podieľať na zostavovaní cirkevných komisií oblastných akčných výborov, tak by sa to mohlo obrátiť proti cirkvi a „*v tom prípade by sme mohli byť svedkami ďalších kňazských neposlušností a ich smutných následkov*“. Naopak, ak by sa cirkevné vrchnosti podieľali na ich vytvorení, tak „*slabšie charaktery kňazské sa uchránia od úpadku alebo úplného úpadku, lebo cirkevné vrchnosti vyznačia len súcích a spoľahlivých*“. Takýto kňazi by boli menovaní podmienene dovtedy, kým by cirkevné komisie úspešne obhajovali cirkevné záujmy. V opačnom prípade by boli duchovní z týchto komisií odvolaní.³⁶ Biskup J. Vojtaššák bol však proti vysielaniu zástupcov do cirkevných komisií oblastných akčných výboroch SNF, keďže tí mali byť „*úplne spoľahliví a oddaní ľudovodemokratickému systému*“. Tým by však cirkevne spoľahliví členovia toto kritérium nemohli splniť.³⁷ Smernice uverejnené v obežníku č. 49 ÚAV SNF z 20. júla 1948 boli však v jasnom rozpore so zákonmi katolíckej cirkvi, ako aj s rozhodnutiami biskupskej konferencie. Do kompetencie oblastných cirkevných komisií dávali totiž všetky náboženské a cirkevné záležitosti vyskytujúce sa v danej oblasti a zvolávať oblastné, prípadne okresné konferencie všetkých duchovných. Preto slovenskí biskupi museli upustiť od stanoviska konferencie biskupov ČSR a do cirkevných komisií pri oblastných akčných výboroch nedelegovali žiadnych zástupcov katolíckej cirkvi, a ani nedovolili kňazom i laikom prijať členstvo v týchto komisiách.³⁸

Príkaz, aby sa kňazi nemiešali do politiky, pokiaľ vykonávali svoju kňazskú funkciu, vydávali aj štátne úrady, pričom sa odvolávali na platnosť

35 Tamže, č. 7976/1948, sign. INT 10/729. List kapitulárneho vikára R. Pobožného všetkým ordinariátom. Rožňava 5. 8. 1948.

36 Tamže, č. 7977/1948, sign. INT 10/730. List kapitulárneho vikára R. Pobožného všetkým ordinariátom. Rožňava 4. 8. 1948.

37 Tamže, č. 7978/1948, sign. FE 2/1447. List biskupa J. Vojtaššáka všetkým ordinariátom. Spišská Kapitula 7. 8. 1948.

38 Tamže, č. 7963/1948, sign. INT 10/30. List biskupa Andreja Škrábika všetkým ordinariátom. Banská Bystrica 9. 8. 1948.

zákona proti zneužívaniu kazateľnice z roku 1919.³⁹ Na Povereníctvo školstva a osvety (PŠO), Povereníctvo vnútra (PV) a na Predsedníctvo Zboru povereníkov prichádzali pravidelne, či už od jednotlivcov alebo z okresných a miestnych národných výborov a staníc Národnej bezpečnosti sťažnosti na katolíckych kňazov, ktorí počas konania svojich duchovných povinností, či už v kostole alebo v škole, mali verejne zneužívať svoje postavenie, pričom sa dopúšťali osočovania štátnych a politických činiteľov a ľudovodemokratického zriadenia, čo viedlo k znepokojeniu veriacich, podlomeniu v nich autority štátu a k demonštráciám. Štátna kultová správa bola odhodlaná pristúpiť v týchto prípadoch k odňatiu platu duchovnému a zakázaniu jeho vyučovania náboženstva v škole.⁴⁰ Na druhej strane však orgány PV upozorňovali na prípady, keď katolícki kňazi odmietli posvätenie pomníka padlým druhej svetovej vojny, medzi ktorými boli aj príslušníci sovietskej armády a partizáni. Pri týchto pietnych aktoch sa okrem československej používala aj sovietska štátna vlajka a títo kňazi sa mali odvolávať na zákaz cirkevnej vrchnosti. Štátne orgány ďalej upozorňovali na prípady, keď niektorí kňazi úmyselne a z pohnútok straníckej zaujatosti odmietli udeliť sviatosti členom Komunistickej strany Slovenska (KSS).⁴¹ Podobne niektorí kňazi mali

39 Podľa zákona mali byť potrestaní duchovní ktoréhokoľvek vyznania, ktorí pri náboženských úkonoch, najmä na kázni, procesii, púti a pri vyučovaní náboženstva, hovorili o veciach štátneho a politického života, kritizovali platné alebo navrhované zákony a vládne nariadenia, odporúčali alebo odmietali politické strany alebo politickú tlač a ktorí zasahovali do volebného zápasu v prospech alebo v neprospech niektorých kandidátov alebo politických strán. Zákon č. 111 *Zbierky zákonov a nariadení* z 20. 2. 1919.

40 ATA Trnava, f. AAT, č. 5614/1947, sign. INT 18/83. List povereníka školstva a osvety AAT. Bratislava 14. 5. 1947.

41 Napr. správcu farnosti Senec Vojtecha Kleina vyhľadala väčšia skupina robotníkov organizovaných v KSS so sťažnosťou, že farár vo Veľkom Bieli im ako komunistom odmietol dať rozhrášenie. V. Klein im vysvetlil, že nie je kompetentný prijímať takéto sťažnosti, no zároveň vyjadril pochybnosť, že by rozhrášenie nedostali pre členstvo v politickej strane. Podľa neho rozhrášenie im farár nemohol udeliť pre iné delikty. V. Klein sa svojich farníkov pýtal na pohnútky ich vstupu do KSS, pričom zväčša dostával odpoveď, že tam museli vstúpiť. Vyjadril však spokojnosť s tým, že aj komunisti vo farnosti chodili do kostola a pristupovali k sviatostiam, veď keď „*kňazi môžu byť členmi KSS alebo ju podporovať, nemôžeme to zazlievať laikom, ktorí o dialektickom materializme*

odmietnuť aj pohreb členov KSS, prípadne ak sa na pohrebe mali používať zástavy Sovietskeho zväzu, odborového hnutia alebo iných socialistických organizácií. Keďže uvedené prípady sa podľa PŠO vyskytovali častejšie a vyvolávali nepokoje vo verejnosti, apelovalo poverenie na biskupov, aby „o uvedených veciach bolo náležite uvážené so zreteľom na dobro cirkvi i štátu“.⁴² Biskupi nezakazovali požehnať pomník padlým, odvolávali sa však na zákaz požehnávať zástavy politických strán, ktorý vydala Sv. stolica.⁴³ Duchovní, ktorí nechceli pomník požehnať z dôvodu, že pri slávnosti boli aj iné štátne vlajky, podľa biskupov nepostupovali správne. Pre požehnanie pomníka bolo však potrebné splniť niektoré podmienky, najmä aby pomník mal posvätný ráz (napr. aby bol ozdobený krížom) a tiež aby bolo zabezpečené jeho udržiavanie. Nesprávne by podľa biskupov konali aj tí duchovní, ktorí by odmietli zaopatriť členov hociktorej strany alebo by sa pri ich zaopatrovaní dopustili nedbanlivosti. Biskupi kládli svojim kňazom za veľkú povinnosť starať sa o ťažko chorých bez rozdielu ich straníckej príslušnosti. Vo veci pochovávania veriacich duchovní mali povinnosť riadiť sa cirkevnými predpismi, v ktorých boli podrobne uvedené dôvody, pre ktoré bolo možné cirkevný pohreb odmietnuť.⁴⁴ Na cirkevnom pohrebe boli povolené štátne zástavy, teda aj sovietske, nie však zástavy politických strán organizácií, pretože by mohli u prítomných iného politického presvedčenia vzbudiť odpor. Ak by predsa niekto takúto zástavu na pohreb priniesol, duchovní mali „nenápadným spôsobom“ žiadať jej odstránenie. V prípade, ak by táto žiadosť bola bezvýsledná,

ani poňatia nemajú“. Tamže, č. 3013/1948, sign. REL 3/138. List V. Kleina BÚ v Trnave. Senec 19. 3. 1948.

42 Tamže, č. 3120/1948, sign. INT 18/340. List PŠO všetkým ordinariátom. Bratislava 19. 3. 1948.

43 Napr. Národný spolok sv. Cyrila a Metoda v Jablonici požiadal o posvätenie svojej zástavy, ktorá sa používala v kostole výlučne pri slávnostných príležitostiach. BÚ v Trnave dal povolenie na posvätenie tejto zástavy pod podmienkou, že na nej bude vyšitý alebo namaľovaný obraz sv. Cyrila a Metoda, upevnený tak, aby sa z nej nedal odstraňovať. Tamže, č. 6128/1947, sign. REL 3/252. List správcu farnosti Jablonica Jozefa Salaia AAT. Jablonica 19. 6. 1947. List generálneho vikára AAT J. Salaiovi. Trnava 19. 6. 1947.

44 Tamže, č. 3120/1948, sign. INT 18/340. List arcibiskupa K. Kmet'ka PŠO. Nitra 18. 3. 1948.

duchovní boli povinní vykonať pohreb obvyklým spôsobom, lebo ,medzi dvoma pohoršeniami treba strpieť to, čo je jemnejšie“⁴⁵

O politickej činnosti diskutovali duchovní na svojich pravidelných kňazských rekolekciách. V tejto otázke medzi nimi nepanoval jednotný názor. Na jednej z trnavských rekolekcií vystúpil farár z Budmeríc Ladislav Rehák na tému verejná činnosť kňaza. Vo svojej prednáške sa postavil proti politickej činnosti kňazov, keďže *„politika sa definuje ako panské huncútstvo“*. Podľa neho viac odsúdeniahodná bola politická činnosť kňaza, ktorý bol *„karieristom a štréberom“*. Kňazi však podľa neho nemali nečinne sledovať verejný život, lebo veriaci čakali na ich rady a pokyny.⁴⁶ O konkrétnom zapojení sa katolíkov do politického života vystúpil na uvedenej rekolekcii aj kanonik z Nitry A. Cvinček. Zároveň priznal, že hoci v roku 1938 sľuboval, že nikdy viac sa už nevráti do politiky, lebo *„politika je mrzké remeslo“*, tak v roku 1945 *„na vyšší rozkaz znovu vzal na seba toto bremeno“⁴⁷*.

Politické aktivity kňazov na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 boli personifikované najmä Jozefom Strakom, Jozefom Lukačovičom a Alexandrom Horákom. J. Straka ako kňaz Banskobystrickej diecézy sa aktívne zúčastnil Slovenského národného povstania (SNP) a 29. novembra 1944 zo strachu pred nemeckým vojskom utiekol do hôr, kde sa zdržiaval až do príchodu sovietskych vojsk.⁴⁸ Po vojne prijal

45 Tamže, č. 3467/1948, sign. INT 18/23. List biskupa A. Škrábika všetkým ordinariátom. Banská Bystrica 31. 3. 1948.

46 Napr. na Farský úrad v Senci prichádzalo denne niekoľko desiatok veriacich s otázkou, čo majú robiť, keď im na pracovisku bola odovzdaná prihláška do KSS. Správca farnosti V. Klein im poradil, že ak zo strachu z prepustenia z práce sa rozhodnú túto prihlášku podpísať, majú na ňu pripísať: *„v prípade, že nebudem donútený k žiadnemu úkonu, ktorý by odporoval môjmu náboženskému presvedčeniu“*. BÚ v Trnave považoval tento postup farára za správny. Tamže, č. 3102/1948, sign. REL 3/139. List V. Kleina BÚ v Trnave. Senec 19. 3. 1948. List apoštolského administrátora A. Lazíka V. Kleinovi. Trnava 25. 3. 1948.

47 Tamže, č. 4342/1946, sign. INT 20. Zápisnica z rekolekcie Dištriktu Trnava z 23. 4. 1946.

48 Ministerstvo školstva a osvety v Bratislave 9. 1. 1945, pre opustenie svojho služobného miesta ako správcu farnosti vo Valaskej, J. Strakovi zastavilo vyplácanie mzdy od 31. 12. 1944. Vzhľadom na to, že J. Straka opustil svoje služobné miesto ako aktívny účastník SNP a po oslobodení od 15. 3. 1945 pracoval

úrad referenta pre cirkevné záležitosti pri PŠO.⁴⁹ Ako pracovník PŠO, v sprievode referenta 2. oddelenia PV a uniformovaného šoféra, sa 5. mája 1945 dostavil na Spišskú Kapitulu. Biskupovi J. Vojtaššákovi sa preukázal poverením SNR, podľa ktorého mal usporiadať záležitosť biskupa, teda jeho internáciu. Ako dôvod uvádzal predovšetkým jeho členstvo v Štátnej rade. Biskupa internovali v misijnom dome v Štiavniku, kde J. Strakovi oznámil, že na seba týmto činom pritiahol exkomunikáciu. Proces smerujúci k jeho exkomunikácii bol však zastavený z obáv, že by toto radikálne riešenie mohlo cirkvi, najmä však biskupovi J. Vojtaššákovi, uškodiť.⁵⁰ Biskup A. Škrábik viackrát vyzval J. Straku, aby vysvetlil účasť na násilnom odvlečení biskupa J. Vojtaššáka, a tak mu znemožnil vykonávať svoju jurisdikciu. J. Straka sa obhajoval tým, že nebol na čele ľudí, ktorí deportáciu vykonávali a ani jej nemohol zabrániť.⁵¹ J. Straka sa ako zástupca PŠO 11. júna 1945 zúčastnil na rokovaní správneho výboru Spolku sv. Vojtecha (SSV) v Trnave, kde prečítal prípis o zosadení dovtedajšieho správcu SSV Jána Pöstényiho a o menovaní nového správneho výboru. Po jeho prečítaní vyzval odvolaných členov, aby opustili miestnosť. Prítomní sa postavili proti tomuto rozhodnutiu, ktoré odporovalo stanovám SSV a za zarážajúcu považovali tú okolnosť, že rozhodnutie prečítal *„istý človek, ktorý je slovenskej verejnosti úplne neznámy, ktorého osoba budí nedôveru aj v nekatolíckych kruhoch“*. Po opätovnej výzve J. Straku odvolaní členovia opustili miestnosť.⁵²

na PŠO v Košiciach a od 15. 5. 1945 v Bratislave, spomenutý výnos bol odvolaný a vyplatená zadržaná mzda. DA Banská Bystrica, f. Mŕtvi kňazi, Dr. Jozef Straka. List Prezídia PŠO J. Strakovi. Bratislava 19. 1. 1946.

49 ATA Trnava, f. AAT, č. 4812/1945, sign. INT 18/363. Curriculum vitae J. Straku. Banská Bystrica 4. 10. 1945.

50 PETRANSKÝ, J.: Postoj ľudovodemokratického režimu k biskupovi J. Vojtaššákovi, M. Buzalkovi a P. Gojdičovi v rokoch 1945 – 1948. In: LETZ, R. (zost.): *Boli traja. 50 rokov od politického procesu so slovenskými katolíckymi biskupmi*. Bratislava 2001, s. 14 – 15.

51 ATA Trnava, f. AAT, č. 3222/1945, sign. INT 18/365. List biskupa J. Škrábika J. Strakovi. Banská Bystrica 18. 7. 1945. List J. Straku biskupovi A. Škrábikovi. Bratislava 28. 7. 1945.

52 Tamže, č. 2993/1945, sign. REL 4/68. List členov správneho výboru SSV biskupovi P. Jantuschovi. Trnava 11. 6. 1945.

Zo Spišskej diecézy, ale aj AAT, prichádzali správy o kňazovi J. Straku, ktorý na ľudových zhromaždeniach mával nemiestne reči, ktorými pohoršoval veriaci ľud.⁵³ Pri slávnosti posvätenia kríža vo farnosti Bojná sa zhromaždili poprední činitelia miestnych komunistov, ktorí zhromaždeniu predstavili ako rečníka referenta cirkevných vecí J. Straku. Vo svojom prejave vyzdvihoval „*silu slavianstva, ktoré je nositeľom ľudovej demokracie*“, obhajoval poštátne školsť a vyvracal „*fámy*“ o protináboženskom a proticirkevnom postoji komunistov.⁵⁴ J. Straka rečnil za komunistov aj 2. decembra 1946 v Urmíne. Viedol tu reči, ktoré zvlášť pohoršili veriacich:

- „*Teraz vás už nebudú nútiť ako za bývalého režimu, že musíš ísť do kostola, musíš byť dobrý a podobne.*“
- „*Ostrihomský primáš má na Slovensku 52 tisíc hektárov pôdy. Postarám sa, aby tieto veľkostatky boli rozparcelované. Toto sa nebude páčiť všelijakým pupkárom, ktorí boli naučení papkať kuriatka.*“
- „*Musia odísť zo Slovenska všetci kňazi Maďari a Nemci. Keby ste chceli, aj váš farár by musel odísť.*“
- „*Ja som katolícky kňaz a nebojím sa byť komunistom. Prečo by ste sa vy báli.*“⁵⁵

Pre uvedené skutky navrhovali biskupi obrátiť sa na PŠO so žiadosťou o odstránenie J. Straku zo svojej funkcie. Napriek jeho účasti v SNP biskup Andrej Škrábik navrhoval poukázať na jeho nepriateľský postoj k ČSR, keď napr. ako kaplán v Novej Bani v roku 1932 znemožnil účasť telocvičnej jednoty Orol na národných slávnostiach alebo keď v roku 1938 zaviedlo proti nemu Štátne zastupiteľstvo v Nitre sledovanie pre rušenie obecného mieru alebo keď sa pri mobilizácii v septembri 1938 mal prikloniť k Maďarom. Rovnako navrhoval poukázať aj na jeho nedostatky v cirkevnej disciplíne a plnení si svojich kňazských povinností, keď si nevyžiadal súhlas k prijatiu funkcie na PŠO alebo keď nedbanlivo viedol

53 Tamže, č. 3187/1946, sign. INT 18/33. List biskupa A. Škrábika slovenským ordinárom. Banská Bystrica 8. 4. 1946.

54 ATA Trnava, f. AAT, č. 4985/1945, sign. INT 18/27. List Štefana Drugu, farára v Bojnej, AAT. Bojná 14. 10. 1945.

55 Tamže, č. 392/1946, sign. INT 18/474. List Rudolfa Janíka, dekana-farára v Urmíne, AAT. Urmín 14. 12. 1945.

agendu farského úradu a iné.⁵⁶ Podobnú žiadosť navrhoval aj kapitulárny vikár R. Pobožný, odvolávajúc sa najmä na Strakovu neskúsenosť vo vyššej cirkevnej politike, zdlhavé vybavovanie úradných vecí a nedôveru biskupského zboru.⁵⁷ Biskup J. Čársky nepovažoval odchod J. Straku z funkcie za oportúnny, navrhoval počkať na zmeny na povereníctvach po voľbách v roku 1946, a až potom zakročiť.⁵⁸ Biskup J. Vojtaššák trval však na disciplinárnom konaní proti J. Strakovi a jeho odstránení z funkcie a rezortu vôbec. Argumentoval tým, že keď „*spišský biskupský ordinariát v marci 1945 úradne volal na zodpovednosť niektorých kňazov svojej diecézy, zavedených, zlámaných, ba proti svojej vôli a bez vedomia na výzvach podpísaných, Fialovcami, Šimkovcami, aby sa za osem dní pod následkami osvedčili, čo spoločné majú s akýmsi ‚Katolíckym slovanským výborom‘ a s jeho boľševicko-komunistickými doktrínami, ventilovanými v košických komunistických plátkoch – za celou akciou, ako pavúk v škáre schovaný, nepochybne stál Dr. Straka spolu so svojím mentorom Husákom*“.⁵⁹ J. Straka podľa neho ako predseda kultového oddelenia na PŠO robil len ťažkosti, neprijemnosti a hanbu kňazom a cirkvi. Preto žiadal, aby „*táto pohana katolíckej cirkvi bola odstránená*“ a na jeho miesto bol dosadený

56 Tamže, č. 601/1946, sign. INT 11/61. List biskupa A. Škrábika všetkým ordinariátom. Banská Bystrica 16. 1. 1948.

57 Tamže, č. 2951/1946, sign. INT 18/301. List kapitulárneho vikára R. Pobožného všetkým ordinariátom. Rožňava 30. 3. 1946.

58 Tamže, č. 5229/1946, sign. INT 18/534. List biskupa J. Čárskeho všetkým ordinariátom. Košice 3. 6. 1946.

59 Do pozitívneho vykresľovania Sovietskeho zväzu v slovenskej spoločnosti sa nezapájali iba politické strany a nimi ovládané organizácie, ale napr. i tzv. Slovanský katolícky výbor, ktorý vznikol z iniciatívy niekoľkých radikálnejších protifašisticky zameraných kňazov už krátko po oslobodení východného Slovenska, pravdepodobne aj za spolupôsobenie agentov NKVD. Jeho cieľom bolo vytvorenie pozitívneho vnímania Sovietskeho zväzu cez zdôrazňovanie spoločných cyrilo-metodských tradícií východných a západných Slovanov, osloboditeľského poslania ZSSR voči Slovanom cez vojnu a akcentovanie bezproblémového dodržiavania náboženskej slobody na území oslobodenom Červenou armádou. SYRNÝ, M.: Politická situácia na oslobodenom Slovensku do polovice roku 1945. In: KOKOŠKOVÁ, Z. – KOKOŠKA, S. – KOCIAN, J. (zost.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Praha 2005, s. 165 – 166.

človek, ktorý by mal dôveru cirkvi a duchovenstvu.⁶⁰ Potom, ako bol v júli 1948 J. Straka verejne exkomunikovaný, rozhodol sa vec riešiť sám na kongregácii v Ríme a vyslovil nádej, že sa táto jeho kauza ešte náležite prešetří.⁶¹ Kapitulárny vikár R. Pobožný žiadal, aby sa umožnil a uľahčil jeho úprimný návrat do cirkvi, ako aj jeho duchovná obnova a pokánie.⁶² Ale biskup J. Vojtaššák trval na svojom: „*Kto by si žiadal smrť hriešnika? Ale predsa nemôžeme to stvoriť, ani s tým sa spriatelieť, že by dr. Jozef Straka reprezentoval rk. úradnú Cirkev v rk. kultovom oddelení PŠO. Lebo na to jednoducho nie je schopný, ako sa to cez štyri roky dosť jasno dokázalo. Budeme vďační, keď ho povýšia do Prahy*“.⁶³ Po smrti biskupa J. Vojtaššáka biskup A. Lazík mu vybavil u Sv. stolice vyňatie spod exkomunikácie.⁶⁴

Kňaz AAT J. Lukačovič sa po druhej svetovej vojne vzdal pastoračnej činnosti a začal sa aktívne politicky angažovať v DS, kde sa stal členom jej predsedníctva.⁶⁵ Po parlamentných voľbách v máji 1946 ho

60 ATA Trnava, f. AAT, č. 5280/1946, sign. INT 18/649. List biskupa J. Vojtaššáka BÚ v Banskej Bystrici. Spiš 3. 6. 1946.

61 Tamže, č. 9271/1948, sign. INT 10/603. List arcibiskupa K. Kmeťka všetkým ordinariátom. Košice 15. 9. 1948.

62 Tamže, č. 9588/1948, sign. INT 10/732. List kapitulárneho vikára R. Pobožného všetkým ordinariátom. Rožňava 23. 9. 1948.

63 Tamže, č. 9339/1948, sign. INT 10/785. List biskupa J. Vojtaššáka všetkým ordinariátom. Spišská Kapitula 17. 9. 1948.

64 *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, heslo Jozef Straka. Bratislava 2000, stĺpec 1283.

65 Toto jeho konanie mohlo vyplývať aj z jeho určitého sklamaní, či znechutenia. V zmysle § 8 dekrétu prezidenta republiky zo 17. 8. 1945 o odškodnení krívd československým verejným zamestnancom podal J. Lukačovič žiadosť o svoje odškodnenie. Trnavský ordinariát totiž na zárok Ministerstva školstva a národnej osvety mu 5. 8. 1940 odňal kánonskú misiu na vyučovanie náboženstva, pričom bol prepustený zo štátnej služby. Na zárok nemeckej národnej skupiny a intervenciu dekana Bratislavy Karola Körpera a ministra vnútra Alexandra Macha bol po jeho internácii v Ilave (za protištátne výroky, urážanie ústavných činiteľov a paktovanie so Židmi) pod vyhrážkou ďalšieho väznenia požiadaný, aby opustil Bratislavu. Po oslobodení mu „z nepochopiteľných príčin“ nebolo vrátené jeho pôvodné miesto administrátora v Občianskej opatrovni sv. Ladislava v Bratislave. Takéto zaobchádzanie sa ho veľmi dotklo a vyvolalo sklamanie: „*Keby som videl aspoň najmenšiu snahu nápravy, poľahče benevolentného pochopenia zo strany Ordinariátu v mojom prípade, nebolelo by ma to. Som dnes 21 ročným kňazom. Oprávnené cítim určité macošské zaobchádzanie zo strany Ordinariátu. Vykonal*

vymenovali za povereníka pôšt a po jesennej politickej kríze roku 1947 za povereníka informácií.⁶⁶ V čase vládnej krízy vo februári 1948 bol odvolaný z funkcie spolu s ostatnými ministrami za DS. J. Lukačovič už vtedy verejne prezentoval svoje výhrady voči politike DS a podieľal sa na vytvorení jednej z opozičných skupín v strane, ktorá 25. 2. 1948 na výzvu predsedu KSS Viliama Širokého založila ÚAV DS. Na troskách DS a pod patronátom KSS vznikla začiatkom marca 1948 nová politická strana – Strana slovenskej obrody, ktorej podpredsedom sa stal J. Lukačovič. V novom Zbore povereníkov bol najprv povereníkom techniky, potom stavebníctva a nakoniec spojov. Bol tiež poslancom Národného zhromaždenia a SNR.⁶⁷ Biskup P. Jantausch sa o kandidatúre J. Lukačoviča na povereníka informácií dozvedel z novín a 12. augusta 1946 mu zaslal list, v ktorom vyjadril svoje prekvapenie nad tým, že J. Lukačovič nepovažoval za potrebné vopred oznámiť kandidatúru svojmu biskupovi. Aj keby J. Lukačovič predložil dodatočne žiadosť o udelenie výnimky, biskup za žiadnych okolností nebol ochotný predložiť túto žiadosť Sv. stolici, tobôž sa za ňu prihovárať. Nepredpokladal totiž, že po jeho napomenutí J. Lukačovič funkciu neprijme. Biskup P. Jantausch ho ďalším listom z 24. 8. 1946 upozornil na nemožnosť dosiahnutia povolenia Sv. stolice k úradu povereníctva. Tým, že J. Lukačovič bez povolenia prijal štátny úrad, hrubo porušil predpis o rezidencii. Biskup ho vyzval, aby sa do ôsmich dní od prijatia jeho listu zriekol úradu povereníka, lebo ináč by bol nútený pristúpiť k jeho potrestaniu. J. Lukačovič dokonca osobne navštívil biskupa P. Jantauscha, ale ani tu nedošlo k vyriešeniu situácie.

som kus záslužnej práce založením katol. skautov atď. Ale škoda o tom hovoriť. Nik sa ma nepýtal za tzv. slov. štátu z čoho žijem bez kongruy. Podporoval ma môj brat. A teraz po oslobodení nemôžem dostať ani toho miesta, ktorého bol som bezprávne pozbavený. Prepáčte za výraz, bola to taká arizácia môjho miesta“. ATA Trnava, f. AAT, č. 6002/1946, sign. INT 10/471. List J. Lukačoviča AAT. Kuklov 29. 6. 1946.

66 Zbor povereníkov na svojom zasadnutí 14. 2. 1947 schválil návrh J. Lukačoviča týkajúci sa pôžitkov duchovných. Išlo napr. o vyplatenie vianočného príspevku, zvláštnych prídavkov, mzdy reslovakizovaným kňazom maďarskej národnosti a iné. Tamže, č. 1924/1947, sign. INT 18/360. List J. Lukačoviča biskupovi P. Jantauschovi. Bratislava 15. 2. 1947.

67 PEŠEK, J. (zost.): *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2003, s. 222.

Listom z 9. septembra 1946 bol J. Lukačovič opäť vyzvaný k zrieknutiu sa úradu povereníka alebo k podaniu rekuru k Sv. stolici proti rozhodnutiu biskupa, či už priamo alebo cestou ordinariátu. Ak by tak neurobil, mal byť suspendovaný. J. Lukačovič rekurz podal 18. septembra 1946.⁶⁸ Sv. stolica prihladnuc na delikátnu situáciu v ČSR sa zriekla uloženia trestu prepustenia voči J. Lukačovičovi. Biskup P. Jantusch ho mal napomenúť a informovať ho aj o možnosti jeho prepustenia a zároveň ho vyzvať, aby sa do budúca vystríhal podobných prípadov.⁶⁹

Apoštolský administrátor A. Lazík sa v roku 1948 viackrát písomne aj osobne obrátil so žiadosťou na predsedu Zboru povereníkov G. Husáka, aby zakročil vo veci účasti J. Lukačoviča v Zbore povereníkov. Pri osobných rozhovoroch mu mal byť zo strany G. Husáka navrhnutý tichý odchod J. Lukačoviča. G. Husák nakoniec presadzoval také riešenie, aby J. Lukačovičovi bola udelená výnimka zo všeobecného zákazu, vybavené povolenie Sv. stolice a *„aby mu cirkevná vrchnosť nerobila ťažkosti pri výkone zodpovednej funkcie, z ktorej i cirkev môže mať svoj úžitok“*. Podľa G. Husáka účasť J. Lukačoviča v Zbore povereníkov by mohla prispieť nielen ku konsolidácii domácich pomerov, ale i k zlepšeniu vzťahov medzi štátom a cirkevnou vrchnosťou. Biskupský zbor však naďalej trval na svojom stanovisku, pričom zdôraznil hrubé porušenie kánonickej poslušnosti J. Lukačoviča a A. Horáka, keďže *„to vedeli, bolo ich svätou povinnosťou Vás informovať a povedať, že tie funkcie prijať nesmú“*.⁷⁰ Keďže J. Lukačovič bez povolenia príslušnej cirkevnej autority a proti výslovnému upozorneniu a zákazu svojho ordinára prijal znovu úrad povereníka, bol 2. augusta 1948 pre neposlušnosť suspendovaný a divinis. Teda dovtedy, kým by sa nevrátil k poslušnosti mal zakázané vykonávať

68 ATA Trnava, f. AAT, č. 6602/1948, sign. INT 11/52. List apoštolského administrátora A. Lazíka predsedovi Zboru povereníkov G. Husákovi. Trnava 14. 7. 1948.

69 Tamže, č. 3748/1947, sign. INT 10/510. List Apoštolskej nunciatúry biskupovi P. Jantuschovi. Praha 26. 3. 1947.

70 Tamže, č. 6602/1948, sign. INT 11/52. Listy predsedu Zboru povereníkov G. Husáka apoštolskému administrátorovi A. Lazíkovi. Bratislava 15. a 28. 6. 1948. List apoštolského administrátora A. Lazíka predsedovi Zboru povereníkov G. Husákovi. Trnava 7. 7. 1948.

kňazské funkcie, slúžiť sv. omšu, vysluhovať sviatosti, zúčastňovať sa na kňazských schôdzkach a iné.⁷¹

Kňaza Rožňavskej diecézy A. Horáka v roku 1940 uvoľnil biskup Michal Bubnič pre vykonávanie funkcie správcu SSV v Maďarsku, kde zostal aj po druhej svetovej vojne a politicky sa tu angažoval. V rokoch 1945 – 1947 bol podpredsedom Antifašistického frontu Slovanov a v rokoch 1947 – 1948 predsedom Zväzu Slovanov v Maďarsku.⁷² Zároveň pôsobil ako duchovný pri Presídľovacej komisii v Budapešti.⁷³ Ostrihomský arcibiskup kardinál Jozef Mindszenty ho suspendoval pre jeho činnosť a politické postoje, o čom sa A. Horák dozvedel len z obežníka Ostrihomského arcibiskupstva. Na svoju žiadosť o uvedenie dôvodov suspenzie z Arcibiskupského úradu v Ostrihome nedostal žiadnu odpoveď. Preto sa obrátil o pomoc na BÚ v Rožňave, ako by mal vo veci ďalej postupovať, ako sa má ospravedlniť a aké pokánie robiť, aby bol zbavený suspenzie.⁷⁴ V dôsledku presídlenia Slovákov z Maďarska na Slovensko došlo k zrušeniu pracoviska SSV v Maďarsku. A. Horák preto žiadal o prijatie za úradníka SSV v Trnave, s čím súhlasil aj kapitulárny vikár R. Pobožný.⁷⁵ Z Maďarska sa definitívne presídlil na Slovensko 23. marca 1948, kde začal pracovať v SSV v Trnave.⁷⁶ Kapitulárny vikár R. Pobožný sa obrátil na kardinála J. Mindszentyho vo veci suspenzie A. Horáka, pre ktorého „bola to farcha, ktorá na mne ležala už niekoľko mesiacov a ktorej budem takto čoskoro zbavený“. A. Horák dokonca slúžil sv. omšu u kapucínov v Bratislave, keďže podľa profesora cirkevného práva Emila Funcíka sa Mindszentyho suspenzia nevzťahovala na územie Slovenska.⁷⁷

71 List apoštolského administrátora A. lazíka všetkým farským úradom AAT z 2. 8. 1948. In: *Litterae circulares Ordinariatus Tyrnaviensis 1946 – 1948*.

72 PEŠEK, J. (zost.): *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*, s. 129 – 130.

73 Archív Rožňavského biskupstva (ARB) Rožňava, f. Privata Cleri extra dioecese, č. 973/1948. List PŠO BÚ v Rožňave. Bratislava 5. 3. 1948.

74 Tamže, č. 3321/1947. List A. Horáka BÚ v Rožňave. Trnava 19. 10. 1947.

75 Tamže, č. 1900/1946. List A. Horáka BÚ v Rožňave. Budapešť 10. 7. 1946. List kapitulárneho vikára R. Pobožného A. Horákovi. Rožňava 17. 7. 1946.

76 Tamže, č. 1293/1948. List A. Horáka BÚ v Rožňave. Trnava 5. 4. 1948.

77 Tamže, č. 1039/1948. List A. Horáka BÚ v Rožňave. Bratislava 14. 3. 1948.

Vo voľbách v roku 1948 A. Horák kandidoval do Národného zhromaždenia za volebný kraj Bratislava. Podľa neho sa na kandidačnú listinu dostal bez jeho predbežného súhlasu a prehlásenie o prijatí kandidatúry podpísal s výslovnou podmienkou, že kandidatúru prijíma len podmenečne, ak biskupský zbor nebude mať proti tomu námietky.⁷⁸ O povolenie požiadal kapitulárneho vikára R. Pobožného, ktorý ho však vyzval, aby kandidatúru neprijal. Zároveň sa dožadoval vyjadrenia, či sa má zrieknuť aj funkcie dozorného orgánu PV pri SSV v Trnave.⁷⁹ Podľa biskupov vykonávanie tejto funkcie nepodliehalo ich zákazu, keďže SSV bol katolíckou ustanovizňou a „ak už musí mať nejaký dozorný orgán, nech je to tým radšej kňaz ako laik“.⁸⁰ Po voľbách však prijal A. Horák funkciu povereníka pôšt, čo obhajoval najmä tým, že v Zbore povereníkov sa často prejednávajú cirkevné záležitosti, a preto by bolo vhodné, aby tam boli aj niektorí kňazi, ktorí by bránili a presadzovali katolícku vec. Kapitulárny vikár R. Pobožný prijal negatívne túto jeho správu, upozornil ho na rozhodnutie biskupského zboru a prízvukoval mu, že nie politické záležitosti charakterizujú kňazov, ale duchovná práca.⁸¹ S jeho potrestaním vyčkával, keďže bral ohľad na jeho minulosť: „Poznám ho a viem, akým príkladným a horlivým kňazom bol aj ohľadom kanonickej poslušnosti a obetavosti“.⁸² A. Horák vo svojom prejave v pléne SNR 29. júla 1948 s radostným nadšením prijal výdobytky socializmu a vyzdvihol fakt, že vedúcou politickou silou v ČSR sa stala komunistická strana. Zároveň uistil veriacich, že programové vyhlásenie predsedu Zboru povereníkov nechystá žiadne útoky na náboženskú slobodu ľudí.⁸³

78 ATA Trnava, f. AAT, č. 4878/1948, sign. INT 18/433. List kapitulárneho vikára R. Pobožného všetkým ordinariátom Rožňava 8. 5. 1948.

79 Tamže, č. 2118/1948, sign. INT 18/213. List kapitulárneho vikára R. Pobožného A. Horákovi. Rožňava 8. 5. 1948. List A. Horáka AAT. Trnava 13. 5. 1948.

80 Tamže, č. 5333/1948, sign. INT 18/25. List biskupa A. Škrábika všetkým ordinariátom. Banská Bystrica 21. 5. 1948.

81 ARB Rožňava, f. Privata Cleri extra dioecesem, č. 2486/1948. List A. Horáka kapitulárnemu vikárovi R. Pobožnému. Bratislava 24. 6. 1948. List kapitulárneho vikára R. Pobožného A. Horákovi. Rožňava 31. 7. 1948.

82 ATA Trnava, f. AAT, č. 7064/1948, sign. INT 10/308. List kapitulárneho vikára R. Pobožného všetkým ordinariátom Rožňava 8. 5. 1948.

83 *Reč povereníka pôšt Alexandra Horáka v pléne SNR*. Bratislava 1948, s. 7, 8, 12.

A. Horák pre porušenie kanonickej poslušnosti bol 31. júla 1948 nakoniec suspendovaný a divinis.⁸⁴

J. Lukačovič a A. Horák podali vo veci svojej suspenzie rekurz na Sv. stolicu, ktorá po preskúmaní ich žiadostí rozhodla, že im nemôže vyhovieť, pretože spôsob ich postupu, keď prijali najprv civilný úrad a až potom sa obrátili na Sv. stolicu, nebol v súlade s cirkevnou disciplínou. Apoštolský administrátor A. Lazík bol poverený im vhodným spôsobom dohovoriť, aby mali v úcte záväzky, ktoré prijali pri kňazskej vysviacke a vrátili sa k službe v cirkvi.⁸⁵ O rozhodnutí Sv. stolice informoval J. Lukačoviča na BÚ v Trnave 11. novembra 1948.⁸⁶ Vo veci oslobodenia povereníkov J. Lukačoviča a A. Horáka spod suspenzie, ako aj potrestania cirkevnými trestami kňazov, ktorí sa zdržovali v zahraničí a vyvíjali aktivity proti komunistickému režimu, sa na biskupov obracali zamestnanci rôznych podnikov.⁸⁷ Biskupský zbor musel opäť zdôrazniť, že J. Lukačovič a A. Horák prijali svoje úrady proti výslovným zákazom svojich cirkevných vrchností. Keďže sa týchto úradov naďalej pridržali, a tak zostávali v neposlušnosti voči cirkevným vrchnostiam, biskupský zbor nemohol zmeniť svoje stanovisko. Voči kňazom, ktorí sa zdržovali v cudzine biskupi nemohli zakročiť, lebo neboli informovaní o ich protištátnej činnosti

84 List apoštolského administrátora A. lazíka všetkým farským úradom AAT z 2. 8. 1948. In: *Litterae circulares Ordinariatus Tyrnaviensis 1946 – 1948*.

85 ARB Rožňava, f. Privata Cleri extra dioecese, č. 3821/1948. List Apoštolskej nunciatúry apoštolskému administrátorovi A. Lazíkovi. Praha 25. 9. 1948.

86 ATA Trnava, f. AAT, č. 1113/1948, sign. INT 10/517. List apoštolského administrátora A. Lazíka J. Lukačovičovi. Trnava 9. 11. 1948. Ďalšie dokumenty k predmetnej veci sa v ATA Trnava nenašli.

87 „*My ženy a matky, ktoré sme pocítili zhubné ovocie poslednej vojny na svojich deťoch a ktoré pracujeme za ich lepšiu budúcnosť, stavíme sa s najväčším odporom proti tým zradným synom národa, ktorí opustili krajinu a špinia si do vlastného hniezda. Mrzí nás, že sú to práve kňazi a že cirkev im dovoľuje vykonávať obrady, zakiaľ našich povereníkov – kňazov zbavili kňazských hodností, aby ich pred veriacimi ošpinili. Keďže cirkev toto nikdy neurobila proti kapitalistickým štváčom a kňazom, ani za fašizmu, žiadame my ženy a matky, aby p. biskupi odvolali kňazskú suspenziu pp. povereníkov Horáka a Lukačoviča a aby zbavili kňazských funkcií kňazov, ktorí zradili náš národ a proti nám v zahraničí štvú*“. ARB Rožňava, f. Privata Cleri extra dioecese, č. 289/1949. Rezolúcia zamestnancov firmy Drevoindustria, národný podnik, závod zápalkáreň v Banskej Bystrici zo schôdze 20. 1. 1949.

a keďže nebola podaná žaloba ani proti jednému z nich.⁸⁸ Predsedníctvo Strany slovenskej obrody vo svojom vyhlásení vyjadrilo poľutovanie nad suspendiou svojho člena poverenika J. Lukačoviča a žiadalo, aby zotrval vo svojej funkcii.⁸⁹ O suspendovaných povereníkoch propagandisticky písala aj komunistická tlač. *Pravda* zo 4. novembra 1948 informovala o stretnutí poverenika J. Lukačoviča s arcibiskupom K. Kmeťkom na Nitrianskom hrade, kde hovorili o finančnej a materiálnej pomoci pre vojnu zničené kostoly na Slovensku. Arcibiskup K. Kmeťko po skončení rozhovoru „*vyprevadil poverenika techniky prof. Lukačoviča ku schodištu biskupskej rezidencie a veľmi srdečne sa s ním rozlúčil*“. Článok chcel vzbudiť dojem, že cirkevná vrchnosť by možno bola ochotná revidovať svoje stanovisko k suspendovaným kňazom.⁹⁰ Prejavilo sa to aj pri pohrebe arcibiskupa K. Kmeťka koncom decembra 1948. Vedenie KSS úmyselne a provokatívne zaradilo do oficiálnej delegácie aj povereníkov J. Lukačoviča a A. Horáka. V úlohe predstaviteľov štátu boli však pre biskupov neprijateľní, čo im dali aj najavo. Z Kmeťkovho pohrebu sa pripravoval aj propagandistický film, ktorý sa však do kín nedostal pre „*provokatívny postoj cirkevných hodnostárov k členom vlády a slovenských národných orgánov*“.⁹¹ Biskup A. Lazík na nátlak vlády musel v roku 1951 odvolať exkomunikáciu J. Lukačoviča.⁹² Rovnako biskup R. Pobožný nakoniec v roku 1952 oslobodil A. Horáka spod suspenzie.⁹³

88 ARB Rožňava, f. Privata Cleri extra dioecesem, č. 573/1949. List biskupa A. Škrábika všetkým ordinariátom. Banská Bystrica 12. 2. 1949.

89 „*Predsedníctvo SSO verilo, že vysoké cirkevné kruhy na Slovensku sa nedajú strhnúť príkladom, ktorým predchádzal vysoký klérus v Čechách v prípade poslanca a ministra Plojhora a verilo, že tieto kruhy u nás pre púhu solidaritu a strohý formalizmus cirkevnej disciplíny nepôjdu tak ďaleko, aby cirkevným trestom stíhali kňazov, ktorí sa ani proti cirkvi, ani proti národu neprehrešili, ba naopak, ktorí konaním svojich občianskych povinností mocne slúžia aj záujmom národa a štátu*“. *Lud*, roč. 1, 1948, č. 132, s. 1.

90 *Pravda*, roč. 5, 1948, č. 254, s. 2.

91 PEŠEK, J. (zost.): *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*, s. 130.

92 *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, heslo Jozef Lukačovič, stĺpec 839.

93 ARB Rožňava, f. Privata Cleri extra dioecesem, č. 888/1952. List biskupa R. Pobožného biskupovi A. Lazíkovi. Rožňava 7. 3. 1952.

Kňazov ochotných angažovať sa v politických funkciách bolo pôvodne viac, no po striktnom zákaze ordinárov svoju kandidatúru odvolali. Na celoštátnej kandidátke, uverejnenej v dennej tlači začiatkom mája 1948, figurovali ešte dvaja katolícki kňazi, Július Foltán, správca farnosti Bzince po Javorinou z AAT a Ondrej Doránsky, správca farnosti Rabča zo Spišskej diecézy. Pod tlakom svojich ordinárov však nakoniec rezignovali a súhlas ku kandidatúre odvolali.⁹⁴

Dejiny 20. storočia nám dokazujú, že politické aktivity katolíckych kňazov, najmä ak bola viazané na totalitný režim sa neosvedčili, keďže spôsobovali nezhody a vzájomnú rivalitu, porušovanie morálnych hodnôt a cirkevnej disciplíny a v neposlednom rade aj pohoršenie veriacich. Uvedomovali si to aj biskupi, ktorí sa po druhej svetovej vojne zo všetkých síl usilovali zamedziť prijímaniu politických funkcií kňazmi, ale celkovo aj ich pôsobeniu v aktívnom politickom živote. Aj napriek týmto ich snahám prijali niektorí kňazi politické funkcie a zapojili sa do „veľkej politiky“ ako exponenti komunistického režimu. Ťažko objektívne posúdiť pohnútky ich rozhodnutia a správania, keď ich možno k tomu dohnalo aj určité nepochopenie, sklamanie, či necitlivý prístup cirkevnej hierarchie. Na druhej strane však ani ich zásluhy v duchovnej a pastoračnej práci nemôžu ospravedlniť ich politické aktivity a spoluprácu s komunistickým režimom.

94 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava 1997, s. 37.

Malé kresťanské denominácie na Slovensku v rokoch 1945 – 1949

Ivan A. Petranský

Popri najpočetnejšej katolíckej cirkvi a tradičných protestantských cirkvách pôsobili na Slovensku v 20. storočí aj mnohé menšie zoskupenia veriacich, ktoré neboli zákonom uznané. Išlo zväčša o rôzne novšie formy protestantského hnutia, ktoré sa sformovali v priebehu 17. až 19. storočia v severnej Amerike a západnej Európe a postupne prostredníctvom misijnej činnosti našli – hoci iba v malom rozsahu – svoje uplatnenie aj v strednej Európe a dostali sa aj na Slovensko.

Najznámejšími kresťanskými denomináciami vyvíjajúcimi v rokoch 1945 – 1949 na Slovensku činnosť popri väčších zákonom uznaných cirkvách a náboženských spoločnostiach boli baptisti, adventisti siedmeho dňa, Jednota českokobratská, Kresťanské zbory, metodisti, Apoštolská viera či Jehovovi svedkovia. Niektoré z nich sa na Slovensku objavili v malej miere ešte počas Rakúsko-Uhorska, iné až po vzniku Československej republiky. Išlo o konfesie, ktoré väčšinou neboli zákonom uznané (na základe uhorského zákonného článku XLIII/1895 o slobodnom vyznávaní náboženstva) a v medzivojnovom období pôsobili buď na základe právnych predpisov o spolkoch, alebo bez akéhokoľvek právneho ukotvenia. Niektoré z nich (baptisti, Jednota českokobratská, metodisti) boli členmi Zväzu evanjelických cirkví v Československej republike, ktorý od dvadsiatych rokov 20. storočia združoval slovenské a české evanjelické cirkvi.¹

Ústava z roku 1920 relatívne široko zaručovala slobodu vyznania a úrady počas existencie medzivojnového Československa umožňovali menšinovým náboženským zoskupeniam zväčša voľné pôsobenie. Štátna moc v Slovenskej republike (1939 – 1945) pristupovala k pôsobeniu týchto skupín veriacich menej veľkoryso. V rokoch 1939 – 1940 uskutočnila administratívne opatrenia, ktorými obmedzila ich činnosť, neskôr ju

1 HUDEC, J.: *Pútnici na úzkej ceste*. Ostrava 1999, strany (s.) 188 – 189.

vo viacerých prípadoch aj úradne zastavila. Zásahy proti príslušníkom zoskupení, ktoré boli považované za „náboženské sekty“, však nenadobudli výraznejšie rozmery. Počas existencie Slovenskej republiky sa tak aj zakázané náboženské spoločnosti naďalej neoficiálne organizovali a ich členovia v súkromí uskutočňovali náboženské aktivity.²

Obnovenie Československa v roku 1945 zastihlo malé kresťanské denominácie v postavení, keď buď pôsobili v úplnej tajnosti, alebo ako štátnou mocou mlčky trpené konfesie. Ich spoločným cieľom bolo dosiahnuť, aby mohli v povojnovom období legálne pôsobiť, podobne ako to bolo v čase prvej Československej republiky. V ich prospech hrala skutočnosť, že režim Slovenskej republiky proti nim vo väčšej či menšej miere nepriateľsky zakročil. Túto skutočnosť neraz zdôrazňovali v komunikácii so štátnymi orgánmi ako argument dokladajúci ich pokrokovosť a opodstatnenosť ich existencie v nastupujúcom ľudovodemokratickom režime.

V rokoch 1945 – 1948 sa postavenie zákonom neuznaných konfesií vo veľkej miere vrátilo do stavu pred zánikom prvej Československej republiky. Tie náboženské skupiny, ktoré v medzivojnovom období pôsobili na úplne neformálnom základe bez akéhokoľvek právneho ustanovenia, tak existovali aj po obnovení Československa po druhej svetovej vojne. Zoskupenia, organizované na podklade spolkových predpisov, ktoré nemohli počas Slovenskej republiky ako „náboženské sekty“ pôsobiť, obnovili svoju spolkovú činnosť v novom systéme. K svojej pôvodnej samostatnej aktivite sa hneď po vojne vrátili tie denominácie (Kresťanské zbory, Jednota českobratská), ktoré sa v prvej polovici štyridsiatych rokov 20. storočia v snahe zachovať svoje ďalšie pôsobenie zlúčili s inými povolenými alebo trpenými cirkvami.

Je však pochopiteľné, že úplný návrat do predvojnových pomerov v prípade zákonom neuznaných konfesií obnovením Československa nenastal. Situáciu viacerých z nich ovplyvnili demografické zmeny v rokoch 1938 – 1945 (nútený odchod obyvateľov českej národnosti zo Slovenska), ako aj v rokoch 1945 – 1948 (príchod Slovákov zo zahraničia,

2 Bližšie pozri: PETRANSKÝ, I. A.: Zákonem neuznané kresťanské cirkvi a náboženské spoločnosti v Slovenskej republike 1939 – 1945. In: *Historický zborník*, ročník (roč.) 17, 2007, číslo (č.) 2, s. 37 – 50.

deportácie a odchod Nemcov a Maďarov). V prípade niektorých konfesií (Jednota československá, Československá cirkev) priniesli tieto historické udalosti úbytok ich členov, a to niekedy až za kritickú hranicu, u iných (napríklad Apoštolská viera, baptisti), naopak, znamenali rozmach.

S nástupom komunistického režimu po februárovom prevrate roku 1948 nastali zmeny aj z hľadiska cirkevnej politiky štátu. Tie sa dotkli aj zákonom neuznaných konfesií na Slovensku. Dovtedajší benevolentný prístup sa stal minulosťou a náboženské zoskupenia, ktoré nemali zákonné schválenie, sa postupne začali dostávať pod starostlivý dohľad bezpečnostných orgánov. Na Slovensku represívny postup proti „náboženským sektám“, ako boli tieto konfesie označované, vykonávalo Povereníctvo vnútra.

Zápas proti zákonom neuznaným náboženským skupinám sa začal na jar 1948. Povereníctvo vnútra vydalo 4. mája 1948 obežník podriadeným orgánom, podpísaný za povereníka Rudolfom Viktorinom. V ňom sa uvádzalo: *„Bolo zistené, že na Slovensku pôsobia rôzne osoby, ktoré pod rúškom humanity alebo sektárskej náboženskej výchovy konajú rôzne prednášky alebo schôdzky, pri čom propagujú zámerne ideológie odporujúce tunajším právnym pomerom (napr. ‚Svedkovia Jehovovi‘ a pod.). Zakazujem preto na území Slovenska akúkoľvek takúto činnosť, najmä tiež činnosť náboženských siekt, ktoré nie sú riadne ustavené ako cirkevné náboženské obce s riadnymi úradne schválenými štatútami, a žiadam podriadené úrady, aby ju nepovoľovali, resp. nebrali na vedomie, ale aby ju netrpeli a prísne zakročovali proti osobám, ktoré ju vyvíjali.“* Ak činnosť vykonávali cudzinci, úrady mali zostaviť ich presný zoznam a predložiť ho Povereníctvu vnútra na zrušenie ich pobytu.³

V ďalšom svojom obežníku zo 14. mája 1948 uložilo Povereníctvo vnútra národným výborom zistiť v jednotlivých správnych obvodoch dáta, vzťahujúce sa na všetky „náboženské sekty“ na Slovensku. Zvláštna pozornosť sa mala venovať činnosti vykonávanej bez úradného povolenia, keď sa mala kvôli podozreniu z nepovolených stykov so zahraničím

3 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Povereníctvo vnútra – obežníky (PV – obežníky), škatuľa (šk.) 14. List Povereníctva vnútra okresným národným výborom, okresným správnym komisiám, národným výborom v Bratislave, Košiciach a obci Vysoké Tatry, 4. 5. 1948.

uskutočniť prísna domová prehliadka u vedúcich funkcionárov. Zisťovanie malo vyústiť do vypracovania výkazu, obsahujúceho meno, sídlo a adresu „náboženskej sekty“ a presné údaje o jej členoch a funkcionároch.⁴ Povereníctvo vnútra tak postupne získavalo podrobnejšie informácie o pôsobení „náboženských siekt“ na Slovensku.⁵

Zlom v postupe bezpečnostných orgánov nastal na jeseň 1948. Povereníctvo vnútra 1. októbra 1948 vydalo výnos, ktorým žiadalo národné výbory dohliadať na dodržiavanie zákazu činnosti „náboženských siekt“ v súvislosti s aktivitami baptistov. Zároveň im uložilo zistiť a zaistiť majetok všetkých „siekt“, ktorých sa zákaz týkal, a zabezpečiť, resp. uzavrieť miestnosti, v ktorých vykonávali činnosť.⁶ Následne bezpečnostné orgány na miestnej úrovni zasahovali nielen proti baptistom, ale aj proti ďalším „náboženským sektám“, bránili im v činnosti, zapečatovali modlitebne a zaisťovali ich majetok.

Úradovňa národnej bezpečnosti v Bratislave adresovala 11. novembra 1948 list jednotlivým „náboženským sektám“, v ktorom ich informovala, že dňom doručenia zakazuje *„akúkoľvek činnosť tamojšej náboženskej sekty, aktívnu alebo pasívnu účasť na jej bohoslužbách, prípadne na jej iných náboženských úkonoch, tiež akékoľvek jej napomáhanie“*. Za porušenie tohto zákazu hrozil peňažný trest od desať do päťtisíc

4 SNA, f. Policačné riaditeľstvo v Bratislave (PR), šk. 561. List Povereníctva vnútra okresným národným výborom, okresným správnym komisiám, národným výborom – úradovniam národnej bezpečnosti v Bratislave, Košiciach a obci Vysoké Tatry, 14. 5. 1948.

5 Ukazovalo sa však, že podriadené úrady v regiónoch Slovenska samé často nemali takmer žiadne informácie o problematike. Ďalším obežníkom z 10. júna 1948 tak muselo Povereníctvo vnútra skonštatovať, že správny výkaz predložila len bratislavská Úradovňa národnej bezpečnosti. Štyri úrady neposlali žiadnu správu, mnohé ďalšie predložili namiesto výkazov len relácie staníc národnej bezpečnosti. Archív mesta Košice (AMK), f. Zaniknuté spolky, I/12, zn. 267/1949-III. Medzinárodné združenie bádateľov Biblie. List Povereníctva vnútra okresným národným výborom a národným výborom – úradovniam národnej bezpečnosti v Bratislave, Košiciach a obci Vysoké Tatry, 10. 6. 1948.

6 SNA, f. Povereníctvo vnútra – bezpečnostný odbor (PV – bezp.), šk. 475. List Povereníctva vnútra okresným národným výborom, národným výborom – úradovniam národnej bezpečnosti v Bratislave, Košiciach a obci Vysoké Tatry, 1. 10. 1948.

korún, prípadne väzenie do štrnástich dní. „Súčasne nariaďujem zistenie a zaistenie všetkého majetku tamojšej náboženskej sekty, ako aj zabezpečenie a zatvorenie jej miestností, v ktorých svoju činnosť vyvíjala, tiež zariadenie, aby jej bývalí funkcionári bezodkladne odstránili nápisy označujúce tieto miestnosti.“⁷ Zásahy proti „náboženským sektám“ narazili na väčší odpor, než Povereníctvo vnútra očakávalo. Postavili sa proti nim v niektorých prípadoch – predovšetkým pokiaľ išlo o baptistov – aj viacerí politickí činitelia či predstavitelia uznaných protestantských cirkví.

Sám povereník vnútra Daniel Okáli nemal v otázke ďalšieho pôsobenia neuznaných konfesií úplne jasno a 20. októbra 1948 sa obrátil na ministra vnútra Václava Noska, aby mu oznámil stanovisko ministerstva ohľadom tzv. slobodných cirkví (metodistov, baptistov či českých bratov) a vyjadril sa, či má námietky proti ich účinkovaniu.⁸ Minister Nosek sa s odpoveďou neponáhľal, čo ešte väčšmi zvyšovalo dezorientovanosť na Povereníctve vnútra. Napokon v odpovedi z 11. decembra 1948 Václav Nosek okrem predloženia posudkov na jednotlivé cirkvi skonštatoval: „Neodporúča sa, aby bolo prikročené k rozpusteniu alebo zákazu uvedených náboženských cirkví a združení ako celku, pretože ústavou je zaručená náboženská sloboda.“⁹

V tomto čase Povereníctvo vnútra spoločne s Povereníctvom školstva, vied a umení už realizovalo práve postup, ktorý bol v súlade s odporúčaním ministerstva vnútra. Situácia, pri ktorej pôsobili konfesie voľne alebo na báze spolkovéj činnosti, bola v danej chvíli neakceptovateľná. Konečným výsledkom procesu malo teda byť, že sa činnosť jednotlivých konfesií, ktoré neboli považované za nebezpečné pre komunistický režim, zlegalizuje. Malo sa tak udiat na základe ustanovení na Slovensku stále platného uhorského zákonného článku XLIII/1895 o slobodnom vyznávaní náboženstva. Podľa jeho paragrafu 7 museli občania, ktorí chceli ustanoviť zákonom uznanú náboženskú spoločnosť,

7 SNA, f. PR, šk. 559. List Národného výboru v Bratislave – Úradovne národnej bezpečnosti Kresťanskému zboru bratskému, 11. 11. 1948.

8 SNA, f. Povereníctvo vnútra – sekretariát povereníka (PV – sekr.), šk. 100. List D. Okáliho V. Noskovi, 20. 10. 1948.

9 Tamže. List V. Noska D. Okálimu, 11. 12. 1948.

zabezpečiť zriadenie a udržiavanie aspoň jednej náboženskej obce, zaistiť školské vyučovanie náboženstva pre deti patriace k príslušnej náboženskej spoločnosti a predložiť ministrovi kultu a vyučovania (v aktuálnom kontexte Povereníctvu školstva, vied a umení) na schválenie organizačný štatút obsahujúci ustanovenia o dogmatike, mravouke či náboženských obradoch a disciplinárne predpisy týkajúce sa zamestnancov.¹⁰ Obe povereníctva boli pripravené poskytnúť záujemcom z radov dovtedy neuznaných konfesií možnosť uskutočniť tieto kroky a zaradiť sa tak medzi uznané náboženstvá.

Povereník vnútra Daniel Okáli po rozhovore s povereníkom školstva, vied a umení Ladislavom Novomeským, ktorý sa uskutočnil 9. novembra 1948, inštruoval nasledujúci deň Rudolfa Viktorina, aby boli konfesie ako metodisti, adventisti siedmeho dňa a i. vyrozumené, že si majú na Slovensku usporiadať svoje právne postavenie.¹¹ Výsledkom bolo vytvorenie obežníka, ktorým Povereníctvo vnútra po dohode s Povereníctvom školstva, vied a umení dalo 17. novembra 1948 inštrukciu Úradovní národnej bezpečnosti v Bratislave. Mala upozorniť „náboženské sekty, ktoré nemajú úradne schválený štatút ako náboženská obec podľa ustanovenia § 7 zák. čl. XLIII/1895, a teda nie sú právnym subjektom a nemajú právo účinkovať, aby si svoje právne postavenie v zmysle tohto zákona usporiadali, a to v ich vlastnom záujme“. Záležitosť sa mala usporiadať najneskôr do 31. decembra 1948 a do tohto dátumu sa im nemali klásť prekážky pri výkone služobných úkonov.¹²

Bratislavská Úradovňa národnej bezpečnosti o tomto výnose Povereníctva vnútra informovala zodpovedných zástupcov jednotlivých „náboženských siekt“ listom z 11. decembra 1948. Vyzvala ich, ak chcú ďalej účinkovať, aby zvolali ustanovujúce zhromaždenie s cieľom pretvorenia na riadnu cirkev.¹³ Keďže čas, ktorý konfesie dostali na

10 Zák. čl. XLIII/1895 o slobodnom vyznávaní náboženstva. In: TOMÁNEK, F. (zost.): *Sbírka nejdůležitějších předpisů kultových platných v republice Československé*. Praha 1928, s. 18 – 23.

11 SNA, f. PV – bezp., šk. 31. List D. Okáliho R. Viktorinovi, 10. 11. 1948.

12 Tamže, šk. 475, č. 260/20. List Povereníctva vnútra Národnému výboru v Bratislave – Úradovní národnej bezpečnosti, 17. 11. 1948.

13 Tamže, šk. 31. List Národného výboru v Bratislave – Úradovne národnej bezpečnosti Medzinárodnému združeniu bádateľov Biblie, československej

usporiadanie svojho postavenia, bol krátky (do konca roka 1948), objavili sa po doručení tohto oznámenia z ich radov požiadavky volajúce po predĺžení lehoty. Preto Daniel Okáli požiadal 15. decembra 1948 Rudolfa Viktorina, aby lehotu predĺžil do 1. júla 1949.¹⁴ O týždeň tak bol vydaný nový obežník, podpísaný Rudolfom Viktorinom, ktorým sa lehota predĺžila do prvého júlového dňa roku 1949. Obsahoval zároveň upozornenie, že predĺženie sa nevzťahuje na tie „skutočné sekty“, ktorých učenie odporuje zásadným ustanoveniam československej ústavy a ktoré vyvíjajú „protištátnu činnosť“. *„Predĺženie sa vzťahuje najmä na Metodistov, Baptistov, Českých bratov atď., t. j. zložky, ktoré sú vo Zväze evanjelických cirkví v Prahe.“*¹⁵

Do stanoveného termínu dostalo Povereníctvo školstva, vied a umení žiadosti od baptistov, metodistov, adventistov siedmeho dňa, Jednoty českokobratskej, Apoštolskej viery, Kresťanských zborov a Slobodnej evanjelickej cirkvi (Modrý kríž). Časť týchto konfesií získala v priebehu roku 1949 zákonné uznanie. Povereníctvo školstva, vied a umení v marci 1949 schválilo organizačné štatúty baptistov a metodistov, v júni 1949 adventistov siedmeho dňa a v októbri 1949 Jednoty českokobratskej. Na základe splnenia zákonných požiadaviek ich povereníctvo vyhlásilo za zákonom uznané konfesie pod ochranou a vrchným dozorom štátu podľa ustanovení zákonného článku XLIII/1895. Na tieto konfesie sa prestal aplikovať zákaz ich činnosti, ktorý vydalo Povereníctvo vnútra 4. mája 1948.

Zásadnú zmenu v cirkevnej politike v Československu predstavovalo prijatie tzv. cirkevných zákonov, schválených Národným zhromaždením Československej republiky 14. októbra 1949. Tie sa stali legislatívnym nástrojom na ovládanie cirkví a náboženských spoločností štátom. Zákom č. 217/1949 Zb. sa zriadil Štátny úrad pre veci cirkevné (na Slovensku Slovenský úrad pre veci cirkevné), ktorý na seba prevzal

vetve, 11. 12. 1948.

14 Tamže, šk. 475, č. 260/20. List D. Okáliho R. Viktorinovi, 15. 12. 1948.

15 Tamže. List Povereníctva vnútra okresným národným výborom, národným výborom – úradovniam národnej bezpečnosti v Bratislave, Košiciach a obci Vysoké Tatry, 22. 12. 1948.

pôsobnosť vo všetkých cirkevných a náboženských veciach.¹⁶ Zákon č. 218/1949 Zb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom zaviedol štátny plat pre duchovných a určil, že duchovenskú činnosť môžu vykonávať len osoby so štátnym súhlasom. Týmto zákonom sa zároveň zrušili všetky predpisy stanovujúce právne pomery cirkví a náboženských spoločností.¹⁷

Zrušením dovtedajších predpisov určujúcich postavenie cirkví nastal stav, keď prestali existovať pravidlá pre štátne uznanie cirkví a náboženských spoločností. Nové zákony túto problematiku neupravovali.¹⁸ V novej právnej situácii preto nebolo zrejmé, aké bude postavenie dovtedy neuznávaných konfesií a ďalší postup voči nim bol plne v rukách štátnej moci (Štátneho úradu pre veci cirkevné). Viaceré z týchto konfesií štátne uznanie napokon v tomto období získali. Medzi nimi boli metodisti, baptisti, adventisti siedmeho dňa a Jednota českokobratská.¹⁹ Neskôr – od druhej polovice päťdesiatych rokov 20. storočia – k nim postupne pribúdali ďalšie náboženské spoločnosti, okrem iných Kresťanské zbory či Apoštolská cirkev (pôvodne Apoštolská viera).

Nasledujúca časť textu sa bude venovať postaveniu jednotlivých cirkví a náboženských spoločností, ktoré v rokoch 1945 – 1949 vyvíjali činnosť na území Slovenska bez zákonného uznania.²⁰

16 Zákon č. 217/1949 Sb. ze dne 14. října 1949, kterým se zřizuje Státní úřad pro věci církevní. In: *Sbírka zákonů republiky Československé*, 1949, částka 67.

17 Zákon č. 218/1949 Sb. ze dne 14. října 1949 o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem. In: *Sbírka zákonů republiky Československé*, 1949, částka 67.

18 Porovnaj: JÄGER, P.: Svoboda vyznání a právní poměry církví a náboženských společností v letech 1948 – 1989. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (zost.): *Komunistické právo v Československu: Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno 2009, s. 790.

19 Keď 20. marca 1950 prijímal predseda vlády Antonín Zápotocký sľub hlavných predstaviteľov nekatolíckych cirkví, boli medzi nimi už aj superintendent Evanjelickej cirkvi metodistickej Václav Vančura, predseda Jednoty českokobratskej František Zdychynec, predseda Bratskej jednoty baptistov Jan Řičář a predseda Cirkvi adventistov siedmeho dňa Josef Doubravský. Predstavitelé nekatolíckych cirkví složili sľub. In: *Křesťanský buditel*, roč. 24, 1950, č. 5, s. 52.

20 Cieľom textu je zamerať sa na základné neuznané denominácie a vývoj štátnej politiky voči nim. Nie je ambíciou predložiť kompletný a uzavretý výpočet

Jednota baptistov na Slovensku

Baptisti sú najstaršou z denominácií, ktorým je venovaný tento text.²¹ Kým ostatné korenia v náboženských pohyboch v Európe a Amerike 18. a 19. storočia, baptistické hnutie sa sformovalo už na začiatku 17. storočia. Za jeho zrod sa považuje rok 1609, keď v holandskom Amsterdame založili anglickí puritáni so svojím kazateľom Johnom Smythom prvý baptistický zbor. Po návrate do Anglicka rozvinuli aktivity aj tam a myšlienky novej cirkvi zapustili korene i za oceánom. V 19. storočí sa baptisti uchytili vo viacerých európskych štátoch, okrem iných aj v habsburskej monarchii. Prvý slovenský zbor baptistov bol založený na Liptove vo Vavrišove v osemdesiatych rokoch 19. storočia. Činnosť baptistov na Slovensku postupne rástla a po vzniku Československej republiky vytvorili spoločnú voľnú organizáciu s českými baptistami, nesúcu názov Bratská jednota Chelčického, neskôr Bratská jednota baptistov (Chelčického). Nadviazali tak na slovensko-českú spoluprácu, ktorá sa vytvorila ešte v období Rakúsko-Uhorska.²² Baptisti v Československu boli členom Zväzu evanjelických cirkví v Československej republike i Svetovej baptistickej aliancie (Baptist World Alliance). Historicky sa baptisti hlásili (okrem nadväznosti na anglických puritánov v Amsterdame na začiatku 17. storočia) k odkazu hnutí z 15. a 16. storočia, predovšetkým k pôsobeniu Jednoty bratskej a anabaptistov (novokrstencov).²³

Právne postavenie baptistov na Slovensku bolo veľmi nejasné. Od roku 1905 boli v Uhorsku zákonom uznanou konfesiou. Po vzniku Československa naďalej slobodne pôsobili. V dôsledku zániku Uhorska

osudov všetkých malých cirkví a náboženských spoločností, pôsobiacich v tomto období na Slovensku.

- 21 O pôsobení baptistov na Slovensku v rokoch 1945 – 1949 bližšie pozri: PETRAŇSKÝ, I. A.: Postavenie neuznaných kresťanských konfesií na Slovensku 1945 – 1949: Prípady baptisti. In: *Pamäť národa*, roč. 9, 2013, č. 3, s. 15 – 31.
- 22 JANČUŠ, J.: Baptisti pod Tatrami. In: ŠALING, J. – DVOŘÁK, V. (zost.): *Niesli svetlo evanjelia: Sto rokov baptistickej práce na Slovensku*. Bratislava 1988, s. 27 – 57; HLAVONĚ, K.: *Bratrská jednota baptistů v ČSSR*. Praha 1984, s. 25 – 27; POSPÍŠIL, V.: 100 let baptistické práce v Čechách a na Moravě. In: DVOŘÁK, V. – POSPÍŠIL, V. (zost.): *100 let života víry: Jubilejní sborník Bratrské jednoty baptistů v ČSR*. Praha 1989, s. 79 – 80.
- 23 ŠVEC, S.: Kto sú baptisti? In: ŠALING, J. – DVOŘÁK, V. (zost.): *Niesli svetlo evanjelia*, s. 12.

však prestali baptisti na Slovensku spĺňať jednu z podmienok pre uznanie (zriadenie aspoň jednej náboženskej obce). V rámci Československa žiadna náboženská obec baptistov nepôsobila, čo neskôr baptistom v Slovenskej republike skomplikovalo pôsobenie. Úrady však existenciu tejto denominácie väčšinou tolerovali. Podľa odhadov z jesene 1939 sa k baptistom v Slovenskej republike hlásilo okolo tritisíc veriacich (vrátane detí).²⁴

Napriek zhovievavému postoju režimu Slovenskej republiky znamenal vojnový čas predsa zmenšenie možností pôsobenia baptistov oproti predchádzajúcemu obdobiu. Neprekvapuje preto, že predstavitelia tejto konfesie privítali obnovenie Československa v roku 1945. Slovenskí baptisti poslali už 4. mája 1945 Slovenskej národnej rade memorandum, v ktorom pozdravovali obnovené Československo a jeho vládu. *„Želáme, aby i vláda i ľud sa snažili poznávať a konať svätú Božiu vôľu, lebo len tak zkvitne národ a bude mať trvanie. Aj my sa radostne zapojujeme do tvorivej práce a chceme prispieť svojou hrivnou k víťazstvu lásky a mieru.“*²⁵

Okrem Bratislavy a okolia (Miloslavov, Čeklís – dnešné Bernolákovo, Podunajské Biskupice) boli baptisti na Slovensku prítomní najmä na Liptove (Vavrišovo, Liptovský Svätý Mikuláš, Liptovský Svätý Peter, Pribylina, Važec), Spiši (Kežmarok, Poprad, Batizovce, Mengusovce, Štôla), v Gemeri (Jelšava, Klenovec), Novohrade (Lučenec) či Košiciach. V súvislosti s povojnovým presídľovaním Slovákov z Maďarska sa vytvorili nové skupiny baptistov na južnom Slovensku, alebo sa posilnili už dovtedy existujúce (Nové Zámky, Bohatá, Tekovské Šarluhy – od roku 1948 Tekovské Lužany). Na druhej strane, v niektorých prípadoch prišlo na južnom Slovensku v dôsledku vystahovania obyvateľov maďarskej národnosti zo Slovenska k poklesu počtu baptistov. Týkalo sa to napríklad obcí Neded či Pribeta. Ďalší príklad, ako sa presuny obyvateľstva po druhej svetovej vojne dotkli baptistov, možno pozorovať na obci Veča (dnes súčasť Šale). V roku 1946 sa tam v súvislosti s osídľovaním južného

24 Bližšie pozri: PETRANSKÝ, I. A.: Zákonom neuznané kresťanské cirkvi, s. 40 – 42.

25 SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠk), Písomnosti povereníkov, šk. 2. List Jednoty baptistov na Slovensku Povereníctvu školstva a osvety, 4. 5. 1945.

Slovenska prisťahovalo zo Spiša dvanásť rodín a založili tak vo Veči baptistickú komunitu.²⁶

V lete 1945 obnovili baptisti na Slovensku vydávanie svojho mesačníka *Rozsievateľ, časopis pre šírenie kráľovstva Božieho*, ktorý prestal vychádzať v roku 1944. Časopis vychádzal v Liptovskom Svätom Mikuláši. Jeho súčasťou sa stala príloha pre mládež *Nový úsvit*, ktorá do začiatku štyridsiatych rokov vychádzala ako samostatný časopis. Okrem svojho mesačníka vydávali baptisti na Slovensku ďalšie publikácie. Rozvíjali aj charitatívnu činnosť. V Bratislave pôsobil dobročinný spolok Samaritán a v Čeklísi baptistický sirotinec Rodina, ktorý vydával časopis *Čisté náboženstvo*.

Prvýkrát po vojne sa baptisti zo Slovenska a Česka zišli na spoločnej konferencii v auguste 1945 v Rokytnici na Morave. Za predsedu výboru bol zvolený Jan Řičař, kazateľ z Pardubic (bol do tejto funkcie zvolený aj na nasledujúcich povojnových konferenciách).²⁷ Prvá povojnová konferencia Jednoty baptistov na Slovensku sa uskutočnila v novembri 1945 vo Vavrišove.²⁸ Na čele Jednoty baptistov na Slovensku v prvých povojnových rokoch stál ako predseda výboru Michal Marko. Vo funkcii načas zostal aj potom, čo odišiel v lete 1946 na odpočinok. Na konferencii Jednoty baptistov na Slovensku v decembri 1947 sa uskutočnila zmena na čele výboru. Predsedom sa stal dovtedajší podpredseda Michal Kešjar a Michal Marko prijal funkciu čestného predsedu.²⁹

Na nástup komunistického režimu zareagovali baptisti na Slovensku oficiálne svojím memorandom z 25. mája 1948. Vydali ho teda tri týždne potom, ako Povereníctvo vnútra zakázalo na Slovensku činnosť „náboženských siekt“. V memorande okrem iného uviedli: „*Jednota baptistov na Slovensku pozdravuje s radosťou našu ľudovodemokratickú*

26 ŠALING, J.: Baptisti na západnom Slovensku. In: ŠALING, J. – DVOŘÁK, V. (zost.): *Niesli svetlo evanjelia*, s. 134 – 139.

27 mš.: Celostátna konferencia Jednoty baptistov. In: *Rozsievateľ*, roč. 32, 1945, č. 1 – 4, s. 17; Konferencia v Rokytnici. In: *Rozsievateľ*, roč. 32, 1945, č. 5 – 8, s. 47 – 49; ŠÍP, L.: *Baptistický sbor v Pardubicích v letech 1922 – 1989*. Diplomová práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, Katedra církevních dějin, 2011, s. 37.

28 Pozvanie na konferenciu vo Vavrišove. In: *Rozsievateľ*, roč. 32, 1945, č. 5 – 8, s. 51.

29 mš.: Konferencia v Bratislave. In: *Rozsievateľ*, roč. 34, 1947, č. 12, s. 94.

vládu v obnovennej československej republike, očistenú od násilia a reakcie fašistických prvkov.“ Požiadali, aby Jednota baptistov na Slovensku ako celok i jej jednotlivé zbory mali slobodu činnosti, mohli vlastniť modlitebne a z hľadiska školskej náboženskej výchovy mali rovnaké práva ako iné cirkvi.³⁰

Do októbra 1948 mohli baptisti na Slovensku účinkovať bez väčších problémov. Počas tohto obdobia však Povereníctvo vnútra dostávalo informácie o ich aktivitách, ktoré boli považované za protizákonné. V druhej polovici septembra 1948 napokon padlo na Povereníctve vnútra rozhodnutie vydať výnos zakazujúci činnosť baptistov. Vydaný bol 1. októbra 1948 a uvádzalo sa v ňom, že „náboženská sekta“ baptistov vyvíja činnosť napriek zákazu zo 4. mája 1948. „Povereníctvo vnútra preto žiada, aby ste prísne dohliadali na presné dodržanie cit. zákazu a zaviedli trestné pokračovanie proti každému, kto by tento zákaz porušil a akúkoľvek činnosť sekty vyvíjal.“³¹ Zákroky proti baptistom prebiehali počas októbra a novembra 1948. Boli spojené so zapečatovaním modlitební a zadržaním inventára. Baptisti takto museli prestať využívať všetky modlitebne okrem Bratislavy, Klenovca a Jelšavy.³²

Zákroky proti baptistom vyvolali neočakávane silnú odmietavú reakciu nielen v ich radoch, ale aj medzi predstaviteľmi iných protestantských cirkví, vrátane evanjelickej augsburského vyznania. Nesúhlasné stanoviská k postupu voči baptistom dostával aj povereník školstva, vied a umení Ladislav Novomeský. Ten napokon napísal 27. novembra 1948 list povereníkovi vnútra Danielovi Okálimu. Varoval pred medzinárodným škandalom, upozorňoval predovšetkým na „*politický aspekt v celej záležitosti*“: príslušnosť baptistov k „drobným ľuďom“, ich pokrokovosť, voľnosť pôsobenia v Sovietskom zväze a názory amerických baptistov, propagujúcich priateľstvo so Sovietskym zväzom. Novomeský

30 SNA, f. PR, šk. 561. Memorandum Jednoty baptistov na Slovensku, 25. 5. 1948.

31 SNA, f. PV – bezp., šk. 475. List Povereníctva vnútra okresným národným výborom, národným výborom – úradovniam národnej bezpečnosti v Bratislave, Košiciach a obci Vysoké Tatry, 1. 10. 1948.

32 Prvý konvent Náboženskej obce baptistov v Bratislave. In: *Rozsievateľ*, roč. 36, 1949, č. 6 – 7, s. 97.

Okálimu navrhol dať baptistom pokyn, aby sa konštituovali ako cirkevná organizácia a umožniť im riadny cirkevný život.³³

V snahe zabezpečiť svoje ďalšie pôsobenie sa predstavitelia slovenských baptistov na jeseň 1948 obrátili na Povereníctvo školstva, vied a umení. Pri osobnej návšteve sa dozvedeli stanovisko povereníctva, že ich uznanie uhorskou vládou sa nepovažuje za platné a kroky pre svoje zákonné uznanie musia uskutočniť odznova.³⁴ Baptisti sa na základe tejto informácie rozhodli zorganizovať 1. novembra 1948 ustanovujúce valné zhromaždenie zboru Jednoty baptistov v Bratislave, ako aj ústredia Jednoty baptistov v Bratislave. Na základe súhlasu Povereníctva vnútra zobrala bratislavská Úradovňa národnej bezpečnosti 30. októbra 1948 na vedomie konanie valného zhromaždenia.³⁵

Po ustanovujúcom valnom zhromaždení baptisti predložili svoj organizačný štatút na schválenie Povereníctvu školstva, vied a umení. Keďže v ňom povereníctvo našlo nedostatky, bolo potrebné následne ho prepracovávať.³⁶ V priebehu novembra 1948 sa zastavili zákroky bezpečnostných orgánov proti baptistom. Predstavitelia baptistov dostali spolu s ďalšími konfesiami od bratislavskej Úradovne národnej bezpečnosti list z 11. decembra 1948, obsahujúci výzvu na uskutočnenie krokov vedúcich k premene na riadnu cirkev.³⁷

Baptisti napokon predložili Povereníctvu školstva, vied a umení 27. decembra 1948 žiadosť o schválenie organizačného štatútu a zákonné uznanie. Organizačný štatút bol chválený v marci 1949.³⁸ Baptisti na Slovensku na jeho základe oficiálne ďalej pôsobili pod názvom Náboženská obec baptistov v Bratislave (s obvodom na celom území

33 SNA, f. PV – sekr., šk. 100. List L. Novomeského D. Okálimu, 27. 11. 1948.

34 SNA, f. PŠk, šk. 10. List prednostu VIII. odboru prezidiálnemu šéfovi, 9. 11. 1948.

35 SNA, f. PR, šk. 561. Výmer Národného výboru v Bratislave – Úradovne národnej bezpečnosti, 30. 10. 1948.

36 SNA, f. PV – sekr., šk. 100. List L. Novomeského D. Okálimu, 27. 11. 1948.

37 SNA, f. PV – bezp., šk. 31. List Národného výboru v Bratislave – Úradovne národnej bezpečnosti Medzinárodnému združeniu bádateľov Biblie, československej vetve, 11. 12. 1948.

38 SNA, f. PV – sekr., šk. 117. List Povereníctva školstva, vied a umení predstavenstvu Náboženskej obce baptistov na Slovensku, 2. 3. 1949.

Slovenska). Zhľadiska územného členenia baptistov na Slovensku sa okrem Bratislavy ako sídla náboženskej obce vytvorilo desať zborov: Miloslavov, Nesvady, Neded, Tekovské Lužany, Lučenec, Klenovec, Košice, Jelšava, Vavrišovo, Liptovský Svätý Mikuláš. Svoj prvý konvent usporiadala náboženská obec 6. júna 1949 a zvolila si na ňom jednomyseľne členov orgánov. Predsedom náboženskej obce sa stal Bohumil Gažo a kazateľom Michal Kešjar.³⁹

Už niekoľko mesiacov po prvom konvente zasiahla do života slovenských baptistov zmena v podobe tzv. cirkevných zákonov z októbra 1949. Oficiálne československí baptisti deklarovali podporu novému zákonodarstvu. V skutočnosti však v ich radoch nevládlo nijaké nadšenie z prebiehajúceho vývoja. Baptisti sa napokon zaradili medzi cirkvi, ktorým komunistický režim ako novo uznaným umožnil so štátnym súhlasom ďalej pôsobiť (pod názvom Bratská jednota baptistov). Tento stav znamenal silnú kontrolu ich pôsobenia štátnymi orgánmi a v prvej polovici päťdesiatych rokov 20. storočia sa napokon prejavil perzekúciami, vrátane súdnych procesov, ktoré postihli hlavných predstaviteľov baptistov v Československu.

Jednota adventistov siedmeho dňa

Korene tejto cirkvi sú spojené s americkým baptistickým kazateľom Williamom Millerom, ktorý v štyridsiatych rokoch 19. storočia prišiel svojimi výpočtami k stanoveniu dátumu druhého príchodu Ježiša Krista na zem. Po neúspechu tejto predpovede zostala z pôvodného hnutia milleritov len malá časť. Prehodnotili Millerove úsudky a prišli k záveru, že Kristov príchod na zem treba očakávať v blízkej budúcnosti. Hnutie, ktorého trvalou súčasťou zostal dôraz na druhý Kristov príchod (advent), vyústilo v roku 1863 do založenia Cirkvi adventistov siedmeho dňa. S jej zrodom sú späté predovšetkým mená Josepha Batesa, Jamesa Whitea a jeho manželky Ellen Gould Whiteovej.⁴⁰ Vierouka cirkvi bola postavená na nespochybniteľnej autorite Písma svätého. Viacerými jeho výkladmi sa odlišila od iných protestantských vierovyznaní. Špecifikom je napríklad presvedčenie o prebiehajúcom vyšetrojúcom súde, ktorý sa

39 Prvý konvent Náboženskej obce baptistov v Bratislave, s. 98 – 99.

40 Pozri: HUDEC, J.: *Pútnici na úzkej ceste*, s. 156 – 157.

začal v nebeskej svätyni v roku 1844 a bude dokonaný druhým adventom. Medzi osobitosti tejto cirkvi patrí aj to, že za siedmy deň – deň odpočinku – nepovažuje nedeľu, ale sobotu.

Cirkev postupne početne vzrastala, zo Spojených štátov amerických sa rozšírila do Kanady a ešte v 19. storočí aj mimo územia severnej Ameriky. Dostala sa aj do Rakúsko-Uhorska a na prelome 19. a 20. storočia aj na Slovensko. Ako dôsledok misijnej aktivity nemeckých kazateľov boli vytvorené prvé zbory v Prešporku či Košiciach.⁴¹ Po vzniku Československa pôsobili slovenské zbory ako súčasť spoločnej Československej jednoty adventistov siedmeho dňa, organizovanej na spolkovom základe so sídlom v Brne. Na Slovensku tento spolok nemal žiadnu odbočku, jeho zbory však boli československými úradmi trpené.⁴² Existovali ako Slovenské misijné pole so sídlom v Košiciach. V roku 1919 malo Slovenské misijné pole 148 členov.⁴³

Po vzniku Slovenskej republiky sa situácia adventistov siedmeho dňa skomplikovala. Jednota adventistov siedmeho dňa mala na Slovensku (podľa stavu z roku 1940) okolo šesťsto veriacich, združených v 24 zboroch. Najpočetnejšie boli zbory v Bratislave (108 členov) a Banskej Bystrici (79 členov).⁴⁴ Zbory si volili svojich starších a diakonov. Hlavnými predstaviteľmi cirkvi na Slovensku boli učiteľ Ján Lichý a úradník Štefan Macko. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky zakázalo v auguste 1940 činnosť adventistov siedmeho dňa samostatnou vyhláškou.⁴⁵ Bol zaistený všetok ich majetok na Slovensku a museli vyprázdniť priestory sídla cirkvi na Ventúrskej ulici v Bratislave. Úrady v Slovenskej republike však náboženské aktivity adventistov siedmeho dňa zväčša mlčky trpeli, pokiaľ nevybočovali z náboženského rámca.

41 MULÍK, P. (zost.): *Prehľad registrovaných cirkví a osobností náboženského života v Slovenskej republike*. Bratislava 1998, s. 38.

42 SNA, f. PV – bezp., šk. 107, č. 1731/45. List Oblastného veliteľstva národnej bezpečnosti Bratislava I Povereníctvu vnútra, 29. 5. 1945.

43 ČERNÝ, P.: *Cirkev adventistů sedmého dne*. Praha 1981, s. 30.

44 SNA, f. 209, 209-831-8. List prezídia Policajného riaditeľstva v Bratislave prezídiu ministerstva vnútra, 2. 11. 1940.

45 Vyhláška ministerstva vnútra z 13. 8. 1940 o zákaze činnosti náboženskej sekty – Adventistov. In: *Vestník verejnej správy vnútornej*, roč. 1, 1. 9. 1940, čiastka 26.

Po obnovení Československa podali 15. mája 1945 Ján Lichý a Štefan Macko ako zástupcovia Československej jednoty adventistov siedmeho dňa – slovenského združenia žiadosť Slovenskej národnej rade o uvoľnenie zadržaného majetku. Okrem iného v nej uviedli: „*Sme naplnení vrúcnuou vďakou k Všemohúcemu Bohu, ako aj našej slávnej Slovenskej Národnej rade a Československej vláde, pánovi prezidentovi Dr. E. Benešovi, že naše modlitby sú vypočuté a po rokoch poroby, perzekúcií, súdneho stíhania, trestania a prenasledovania, nemilosrdným spôsobom odstrelenia našich ľudí nadišla doba úplnej náboženskej slobody.*“⁴⁶

Žiadosť sa dostala na stôl Povereníctvu vnútra, ktoré ju dalo 19. mája 1945 vyšetriť bratislavskému Oblasťnému veliteľstvu národnej bezpečnosti I.⁴⁷ To vo svojej odpovedi o desať dní neskôr podalo informáciu o činnosti adventistov siedmeho dňa na Slovensku a skonštatovalo, že Československá jednota adventistov siedmeho dňa nemá na Slovensku žiadnu odbočku, takže žiadateľ nesprávne pridal k názvu výraz „slovenské združenie“, vyvolávajúci dojem, že adventisti siedmeho dňa na Slovensku tvoria odbočku.⁴⁸

Povereníctvo vnútra, v snahe získať informácie potrebné na určenie ďalšieho postupu, sa v tejto otázke obrátilo 19. mája 1945 aj na Povereníctvo školstva a osvetu.⁴⁹ V odpovedi z 22. júna 1945 Povereníctvo školstva a osvetu uviedlo, že o tejto konfesii nič nevie, nie je zákonom uznaná a je organizovaná na spolkovom základe. Preto rozhodovanie o tejto „sekte“ nepatrilo podľa Povereníctva školstva a osvetu tomuto úradu, ale Povereníctvu vnútra, ktoré malo v kompetencii aj uvoľnenie majetku adventistov siedmeho dňa.⁵⁰ V tom čase však už bolo o veci rozhodnuté. Povereníctvo vnútra 5. júna 1945 povolilo uvoľniť všetok zaistený majetok adventistov siedmeho dňa. O niekoľko dní im bol

46 SNA, f. PV – bezp., šk. 107, č. 1731/45. List Československej jednoty adventistov siedmeho dňa – slovenského združenia Slovenskej národnej rade, 15. 5. 1945.

47 Tamže. List Povereníctva vnútra Oblasťnému veliteľstvu národnej bezpečnosti Bratislava I, 19. 5. 1945.

48 Tamže. List Oblasťného veliteľstva národnej bezpečnosti Bratislava I Povereníctvu vnútra, 29. 5. 1945.

49 Tamže. List Povereníctva vnútra Povereníctvu školstva a osvetu, 19. 5. 1945.

50 Tamže. List Povereníctva školstva a osvetu Povereníctvu vnútra, 22. 6. 1945.

vrátený. Na Oblastnom veliteľstve národnej bezpečnosti Bratislava I ho zápisnične prevzali Ján Lichý a Štefan Macko.⁵¹

Adventisti siedmeho dňa medzitým na celoštátnej úrovni uskutočňovali kroky vedúce k legalizovaniu ich činnosti, ktorá bola počas vojny narušená nielen v Slovenskej republike, ale aj v Protektoráte Čechy a Morava. Formálne bola činnosť spolku Československá jednota adventistov siedmeho dňa obnovená na valnom zhromaždení 24. júna 1945. Sídlo spolku sa presťahovalo z Brna do Prahy. Účastníci valného zhromaždenia sa jednomyselne uzniesli na pokračovaní činnosti a uskutočnila sa zmena stanov. Podľa stanov z roku 1945 bola účelom tohto nezárobkového spolku starostlivosť o chorých, zaopatrovanie starých a práceneschopných, vydávanie a predaj kníh, brožúr a časopisov šíriacich myšlienky humanity, nadobúdanie a správa nehnuteľností pre spolkové účely a na budovanie útulkov pre členov. Predsedom spolku sa stal pražský kazateľ Josef Doubravský a podpredsedom brniansky kazateľ Josef Popelka. Medzi funkcionármi spolku figurovali aj Ján Lichý a Štefan Macko z Bratislavy.⁵²

Právny zástupca adventistov siedmeho dňa Otakar Studničný oznámil 8. novembra 1945 Zemskému národnému výboru v Prahe, že spolok obnovil svoju činnosť v zmysle stanov.⁵³ Zároveň o tejto skutočnosti informoval Povereníctvo vnútra, keďže sa činnosť spolku mala viazať na územie celého Československa.⁵⁴ Povereníctvo vnútra 26. novembra 1945 odpovedalo, že na Slovensku je možné nové spolky zriadiť len so schválením Povereníctvom vnútra, a to aj tie, ktoré majú ústredie v Česku, v prípade, ak chcú pôsobiť aj na Slovensku.⁵⁵ Stanovy spolku Československá jednota adventistov siedmeho dňa boli napokon schválené Zemským národným výborom v Prahe 31. januára 1948.⁵⁶

51 SNA, f. PR, šk. 560. Čsl. Jednota adventistov siedmeho dňa. Zápisnica na Oblastnom veliteľstve národnej bezpečnosti Bratislava I, 8. 6. 1945.

52 SNA, f. PV – bezp., šk. 107, č. 1731/45. List O. Studničného Zemskému národnému výboru Praha, 8. 11. 1945.

53 Tamže. List O. Studničného Zemskému národnému výboru Praha, 8. 11. 1945.

54 Tamže. List O. Studničného Povereníctvu vnútra, 8. 11. 1945.

55 Tamže. List Povereníctva vnútra O. Studničnému, 26. 11. 1945.

56 SNA, f. PV – sekr., šk. 100, č. 2420/48 sekr. List D. Okáliho Evanjelickému a. v. generálnemu biskupskému úradu, 11. 11. 1948.

Počas rokov 1945 – 1948 adventisti siedmeho dňa na Slovensku nerušene pôsobili, vykonávali náboženskú činnosť a usporadúvali prednášky. Takmer dva mesiace po komunistickom prevrate, 19. apríla 1948, požiadali adventisti siedmeho dňa pražské ministerstvo školstva a osvetu, aby bola ich cirkev štátom uznaná a nemusela ďalej pôsobiť len na základe spolkových predpisov. Podložili to tvrdením, že cirkev vychováva štátu spoľahlivých občanov, vystríhajúcich sa alkoholu a žijúcich bezúhonným životom. Vyhlásili, že nežiadajú od štátu finančnú podporu a budú žiť len zo svojich prostriedkov.⁵⁷

Zákaz činnosti „náboženských siekt“, o ktorom rozhodlo Povereníctvo vnútra 4. mája 1948, sa dotkol aj adventistov siedmeho dňa. Bratislavská Úradovňa národnej bezpečnosti 11. novembra 1948, podobne ako iným „náboženským sektám“, adresovala ich predstaviteľom výmer, ktorým zakázala akúkoľvek činnosť a nariadila zaistenie celého majetku „náboženskej sekty“.⁵⁸

V tomto čase však už bolo na Povereníctve vnútra rozhodnuté, že „náboženské sekty“, vrátane adventistov siedmeho dňa, dostanú priestor, aby mohli na Slovensku legalizovať svoju činnosť. Dňa 13. decembra 1948 bola slovenskému združeniu Československej jednoty adventistov siedmeho dňa doručená z bratislavskej Úradovne národnej bezpečnosti výzva z 11. decembra 1948, odvolávajúca sa na výnos Povereníctva vnútra zo 17. novembra 1948. Predsedu slovenského združenia Jána Gajana žiadala, aby si „náboženská sekta“ do konca roka 1948 usporiadala svoje právne postavenie.⁵⁹ Slovenské združenie Československej jednoty adventistov siedmeho dňa reagovalo listom z 22. decembra 1948, v ktorom požiadalo o predĺženie stanovenej lehoty. Odôvodnilo to skutočnosťou, že technicky nie je možné termín dodržať. Zároveň požiadalo, aby Povereníctvo vnútra predĺžilo „pre našu cirkev dosiaľ povolenú činnosť do

57 Tamže. List Cirkvi adventistov siedmeho dňa ministerstvu školstva a osvetu, 19. 4. 1948.

58 SNA, f. PR, šk. 560. Čsl. Jednota adventistov siedmeho dňa. List Národného výboru v Bratislave – Úradovne národnej bezpečnosti Československej jednote adventistov siedmeho dňa, 11. 11. 1948.

59 SNA, f. PV – bezp., šk. 31. List Národného výboru v Bratislave – Úradovne národnej bezpečnosti Československej jednote adventistov siedmeho dňa, 11. 12. 1948.

času vypracovania, predloženia a schválenia cirkevnej ústavy tak, aby naši veriaci mohli aj naďalej nerušené vykonávať pravidelné bohoslužby“.⁶⁰

Po tom, ako bola lehota predĺžená do 1. júla 1949, získali slovenskí adventisti siedmeho dňa dostatok času na vykonanie potrebných úkonov. Cez Vianoce, dňa 26. decembra 1948, usporiadali zakladajúce zhromaždenie v Banskej Bystrici a následne predložili Povereníctvu školstva, vied a umení organizačný štatút. Na základe splnenia zákonných požiadaviek vyhlásilo povereníctvo 11. júna 1949 adventistov siedmeho dňa za zákonom uznanú konfesiu a upovedomilo o tom ich predsedu Jána Gajana.⁶¹ Povereníctvo vnútra 2. júla 1949 informovalo okresné národné výbory o schválení organizačného štatútu adventistov siedmeho dňa, v dôsledku čoho sa na nich už viac nevzťahoval zákaz činnosti zo 4. mája 1948.⁶²

Po vydaní tzv. cirkevných zákonov boli adventisti siedmeho dňa zaradení medzi cirkvi, ktoré získali súhlas štátu na pôsobenie. Trvalo to však len do roku 1952, keď Štátny úrad pre veci cirkevné zastavil činnosť cirkvi s odôvodnením, že „bola v rozpore s ustanoveniami májovej ústavy“. O súhlas prišlo ústredie cirkvi, všetky zbory a kazatelia.⁶³ Nasledujúce štyri roky pôsobili adventisti siedmeho dňa tajne. Vytvorili si ilegálnu štruktúru, v ktorej väčšiu úlohu zohrávali laici. Dôsledkom podzemnej aktivity boli aj súdne postihy adventistov siedmeho dňa.⁶⁴ Štátna moc napokon vyhodnotila použitý postup ako nesprávny a v roku 1956 bola činnosť Cirkvi adventistov siedmeho dňa – tentokrát už definitívne – opäť povolená.⁶⁵ Existovala ako tzv. štátom uznaná sekta.

60 Tamže. List Československej jednoty adventistov siedmeho dňa – slovenského združenia Povereníctvu vnútra, 22. 12. 1948.

61 SNA, f. PV – bezp., šk. 107, č. 260/02.

62 SNA, f. PV – sekr., šk. 122, č. 2934/49 sekr. List Povereníctva vnútra okresným národným výborom, národným výborom – úradovniam národnej bezpečnosti v Bratislave, Košiciach a obci Vysoké Tatry, 2. 7. 1949.

63 Národný archív (NA) Praha, f. Státní úřad pro věci církevní, šk. 32. Správa č. 13 Štátného úradu pre veci cirkevné v Prahe od 21. 9. 1952 do 21. 10. 1952.

64 JINDRA, M.: Rok 1953 jako jedno z přelomových období v církevní politice státu. In: PETRÁŠ, J. – SVOBODA, L. (zost.): *Osm let po válce: Rok 1953 v Československu*. Praha 2014, s. 147 – 148.

65 ČERNÝ, P.: *Církev adventistů sedmého dne*, s. 31 – 32.

Jednota českobratská

Jednota českobratská bola evanjelikálna cirkev vychádzajúca z koreňov reformácie kalvínskeho smeru i odkazu českých reformačných hnutí. Jej počiatky súviseli s prebudeneckým hnutím v Česku v 19. storočí. V roku 1880 bola v Prahe založená Slobodná reformovaná cirkev. O dvanásť rokov neskôr sa rozšírila zlúčením so Slobodnou evanjelickou cirkvou českou, pôsobiacou od roku 1868. Po vzniku Československa sa cirkev napriek zvažovaniu napokon nepripojila k zjednocovaciemu trendu medzi evanjelickými cirkvami, ktorého výsledkom bol vznik Českobratskej evanjelickej cirkvi v roku 1918. Slobodná reformovaná cirkev si zachovala svoju samostatnosť a v roku 1919 sa premenovala na Jednotu českobratskú.⁶⁶

Vznik Československa znamenal pre Jednotu českobratskú okrem iného aj podnet pre rozšírenie svojho pôsobenia do východnejších častí republiky. Na Slovensku sa v priebehu dvadsiatych rokov 20. storočia sformovali dva zbory Jednoty českobratskej: v Bratislave a Prešove. Jednota českobratská bola členom Zväzu evanjelických cirkví v Československej republike. Po vzniku Slovenskej republiky bola aj Jednota českobratská chápaná ako „náboženská sekta“ a musela svoju oficiálnu činnosť ukončiť. Jej dva slovenské zbory hľadali v tejto situácii možnosť svojho ďalšieho pôsobenia, pričom sa každý z nich rozhodol vydať odlišnou cestou. Oba sa však pričlenili k existujúcim protestantským cirkvám. Bratislavský zbor sa stal súčasťou reformovanej cirkvi, zatiaľ čo prešovský zbor sa pridružil k baptistom, ktorých činnosť bola na Slovensku v tom čase úradmi mlčky trpená.⁶⁷

Po obnovení Československa v roku 1945 obnovila Jednota českobratská pod pôvodným názvom svoju činnosť na území Slovenska a opätovne sa vytvorili oba jej pôvodné zbory. Na čele bratislavského zboru, osamostatneného od kalvínskej cirkvi, stál kazateľ Gustáv Sadloň. Do zboru sa vrátili z Česka niektorí jeho členovia, ktorí predtým museli

66 KOŠŤÁL, M.: *Probuzení v druhé polovině 19. století a Svobodná církev reformovaná 1880 – 1919*. In: *Sto let ve službě evangelia 1880 – 1980*. Praha 1981, s. 22 – 39.

67 PETRANSKÝ, I. A.: *Zákonem neuznané křesťanské cirkvi*, s. 45 – 46; HOLÝ, I. – ČERNÝ, P.: *Církev bratrská v ČSSR*. Praha 1985, s. 18.

opustiť Slovensko.⁶⁸ Prešovský zbor – najvýchodnejší zbor Jednoty českobratskej v Československu – bol do konca vojny súčasťou Jednoty baptistov na Slovensku a po vojne obnovil svoju príslušnosť k Jednote českobratskej.⁶⁹ Na jeho čele stál už od tridsiatych rokov 20. storočia Ondrej Zrifka. V septembri 1947 bol na veľkej slávnosti ordinovaný za prešovského kazateľa.⁷⁰ Oba zbory sa ako súčasť celoštátnej Jednoty českobratskej, z ktorej tvorili len malú časť, pokojne rozvíjali a ich členovia sa mohli nerušene venovať náboženským aktivitám. Pre potreby členov Jednoty českobratskej v Československu vychádzalo niekoľko časopisov, z ktorých najdôležitejším bol mesačník *Českobratská rodina*, vychádzajúci v Prahe ako oficiálny časopis cirkvi. Ako jediný z periodík Jednoty českobratskej prežil aj nástup komunistického režimu v roku 1948.⁷¹

Po februári 1948 čakal Jednotu českobratskú podobný vývoj ako baptistov či metodistov. List Úradovne národnej bezpečnosti v Bratislave, ktorá 11. decembra 1948 vyzvala slovenské „náboženské sekty“, aby si do konca roka usporiadali svoje postavenie, dostala aj Jednota českobratská na Slovensku.⁷² Dňa 17. decembra 1948 Rada Jednoty českobratskej

68 CIESAR, F.: Cirkev bratská na Slovensku. In: *Sto let ve službě evangelia*, s. 136.

69 Kazateľ František Ciesar o činnosti prešovského zboru v tomto období napísal: „Všade začala obnova, a tak aj v zbore. Začali prichádzať návštevy z Čiech. Hostia prinášali živé slovo, ktoré rozprúdilo duchovný život zboru. Začali sa konať väčšie zhromaždenia v Prešove i po staniaciach. Keď bolo pekné počasie, kázalo sa na dvore, za dažďa v stodole.“ Tamže, s. 141.

70 Pre podujatie bola prešovská modlitebňa Jednoty českobratskej malá, a tak sa uskutočnilo vo vypožičanej miestnosti kolégia evanjelickej cirkvi. Zhromaždeniu predsedal kazateľ Gustáv Sadloň a okrem ďalších kazateľov Jednoty českobratskej sa na ňom zúčastnil aj zástupca Jednoty baptistov na Slovensku, ktorá – slovami časopisu *Českobratská rodina* – „náš zbor počas kritickej doby vzala pod ochranu“. Ordinačný akt riadil František Zdychynec. Do nového obdobia časopis Jednoty českobratskej Ondrejovi Zrifkovi zaprial, „aby ho Duch Pána vodil a uvádzal do všetkej pravdy a zmocňoval k službe v sebazaprení a aby sa kraj zazelenal starostlivosťou svedectva evanjelia“. Ordinance v Prešove. In: *Českobratská rodina*, roč. 23, 15. 10. 1947, č. 10, s. 111 – 112.

71 ZELINKA, T. Č.: *Přehled dějin Svobodné reformované církve a Jednoty českobratské za sedmdesát let 1880 – 1950*. Praha 1952, s. 94.

72 SNA, f. PR, šk. 560. List Národného výboru v Bratislave – Úradovne národnej bezpečnosti zboru Jednoty českobratskej, 11. 12. 1948.

v Prahe vyhlásila, že slovenské zbory podliehajú ako súčasť cirkvi pražskej Rade a samé nemôžu podávať žiadosť o schválenie štatútu. Tú mala podať pražská Rada. V tomto čase bolo na území Československa celkovo tridsaťdeväť zborov Jednoty českobratskej, z toho dva (bratislavský a prešovský) na Slovensku.⁷³ Lehota na usporiadanie postavenia bola aj v prípade Jednoty českobratskej predĺžená do 1. júla 1949.

Obdobie po komunistickom prevrate stavalo Jednotu českobratskú na Slovensku pred otázku, či pokračovať samostatne, alebo sa stať súčasťou väčšieho celku. O možnosti zlúčenia rokovali so spolkom Modrý kríž, avšak bez pozitívneho výsledku.⁷⁴ Jednota českobratská tak následne postupovala samostatne v zmysle pokynov slovenských úradov. Zakladajúci konvent jej náboženskej obce na Slovensku sa uskutočnil 27. marca 1949. Dňa 29. júna 1949, dva dni pred uplynutím určenej doby, podali žiadosť o schválenie organizačného štatútu na Povereníctvo školstva, vied a umení. Na základe informácie od tohto povereníctva inštruovalo Povereníctvo vnútra podriadené orgány, aby nekládli počas vybavovania žiadosti vznikajúcej cirkvi žiadne prekážky pri jej činnosti. Povereníctvo školstva, vied a umení schválilo organizačný štatút 5. októbra 1949 a Jednota českobratská na Slovensku sa tak zaradila medzi zákonom uznané konfesie, ktoré mohli legálne pôsobiť na Slovensku.⁷⁵ Jej predsedom bol lekár zo Zlatých Moraviec Miroslav Mazák.

Je pochopiteľné, že Jednota českobratská, ktorá sa počas celého dovtedajšieho pôsobenia hlásila k myšlienke odluky cirkvi od štátu a svoju slobodu kládla nad výhody štátneho uznania, nevníkala vývoj na konci štyridsiatych rokov 20. storočia s nadšením. Výrečné sú slová uverejnené v časopise *Českobratská rodina* v súvislosti s prijatím tzv. cirkevných zákonov na jeseň 1949, na základe ktorých sa štátneho uznania i dozoru dostalo Jednote českobratskej aj v celoštátnom meradle: „Uvedomujeme si, že sme na začiatku nového obdobia našej práce. Hoci sme za odluku štátu od cirkvi a túto zásadu sme dodržiavali doteraz v praxi hoci za

73 Tamže. List Rady Jednoty českobratskej v Prahe, 17. 12. 1948.

74 Z rady. In: *Českobratská rodina*, roč. 25, 15. 4. 1949, č. 4, s. 63.

75 SNA, f. PV – bezp., šk. 107. List Povereníctva školstva, vied a umení predstavenstvu náboženskej obce Jednoty českobratskej na Slovensku, 5. 10. 1949.

*cenu mnohých obetí, sme teraz tesne späť so štátom rovnako ako cirkvi, ktoré predtým toto spojenie úmyselne svojou žiadosťou o štátne uznanie vyhladali. Nejaká voľba nebola, zákon platí pre všetky cirkvi a náboženské spoločnosti a žiadnu výnimku nepripúšťa.*⁷⁶

Na konci roka 1949 patrilo v celom Československu k Jednote českokobratskej celkovo 8 251 ľudí, z čoho riadnych členov bolo 5 021.⁷⁷ Po prijatí tzv. cirkevných zákonov sa počet zborov, v ktorých boli títo veriaci organizovaní, nútene znížil z 39 na 28. Slovenska sa však táto redukcia nedotkla, a tak v rámci oficiálnej systemizácie existovali so štátnym súhlasom k januáru 1951 okrem dvadsiatich šiestich českých zborov naďalej aj dva zbory na Slovensku: v Bratislave a Prešove. Ako prikrášľujúco uviedla interná publikácia cirkvi z roku 1952, „organizácia Jednoty českokobratskej bola teda novými cirkevnými zákonmi podstatne zmenená, ale práca tým nie je nijako obmedzená. Aj účel a cieľ cirkvi zostal nedotknutý: zvestovať radostnú zvesť o spasení hriešnikom. A za to patrí Pánu Bohu česť a chvála.”⁷⁸

Jednota českokobratská zostala po roku 1949 natrvalo štátom uznanou cirkvou a v roku 1967 zmenila svoj názov na Cirkev bratská, čo vyvolalo priaznivú reakciu medzi jej slovenskými veriacimi.⁷⁹

Evanjelická cirkev metodistická

Evanjelická cirkev metodistická je protestantská evanjelikálna cirkev. Zahlavného zakladateľa metodistického hnutia je považovaný anglikánsky teológ John Wesley, žijúci v 18. storočí v Anglicku. Z ďalších osobností stojacich pri kolíske tohto pohybu možno spomenúť jeho brata Charlesa Wesleyho či Georga Whitefielda. Od anglikánskej cirkvi sa hnutie oddelilo po Wesleyho smrti v deväťdesiatych rokoch 18. storočia.⁸⁰ Okrem Veľkej Británie našlo postupne veľkú odozvu aj v Spojených štátoch amerických. Ešte v osemdesiatych rokoch 18. storočia tam vznikla Metodistická

76 b. k.: Nové cirkevné zákony. In: *Českokobratská rodina*, roč. 25, 15. 11. 1949, č. 11, s. 163 – 164.

77 ZELINKA, T. Č.: *Přehled dějin Svobodné reformované církve*, s. 96.

78 Tamže, s. 107.

79 KUBOVÝ, J.: Teologický obraz Jednoty českokobratské a Církve bratské (1919 – 1980). In: *Sto let ve službě evangelia*, s. 120.

80 HUDEC, J.: *Pútnici na úzkej ceste*, s. 132 – 134.

episkopálna cirkev. V nej sa objavil v štyridsiatych rokoch 19. storočia veľký rozkol kvôli otázke otroctva, ktorého dôsledkom bol na americkom juhu vznik Metodistickej episkopálnej cirkvi južnej. Rozdelenie trvalo až do konca tridsiatych rokov 20. storočia, keď sa opäť zjednotili Metodistická episkopálna cirkev, Metodistická episkopálna cirkev južná a Metodistická protestantská cirkev (oddelená od roku 1830) a vytvorili Metodistickú cirkev.⁸¹

Metodistická viera sa v medzivojnovom Československu šírila ako dôsledok misijnej práce Metodistickej episkopálnej cirkvi južnej (Methodist Episcopal Church, South). Ešte pred vznikom Československa našla táto cirkev ohlas medzi českými emigrantmi v Spojených štátoch amerických. Niektorí z nich, ako Josef Dobeš, Josef Pavel Barták či Václav Vančura, prišli po vojne do Československa a ako kazatelia sa uplatnili pri rozširovaní tohto náboženstva v novom štáte.⁸² Metodisti na území Československa pôsobili od začiatku dvadsiatych rokov.⁸³ Činnosť vyvíjali len na základe ústavou garantovanej náboženskej slobody, bez toho, aby mali štátom schválené stanovy.⁸⁴ Na Slovensku sa cirkev začala objavovať od roku 1924.⁸⁵

Cirkev v Československu pôsobila spočiatku pod názvom Metodistická episkopálna cirkev južná. (Na právne úkony za ňu bola oprávnená Rada misií Metodistickej episkopálnej cirkvi južnej, korporácia zriadená podľa zákonov štátu Tennessee.) V tridsiatych rokoch 20. storočia sa názov zmenil na Evanjelická cirkev metodistická. Podľa odhadov mala cirkev na Slovensku na konci tridsiatych rokov 20. storočia 120 členov v Bratislave, 50 členov v Košiciach, 40 členov v Seredi a 40 členov vo Vrútkach.⁸⁶

81 *The Book of Discipline of the United Methodist Church – 2012*. Nashville, Tennessee 2012, s. 13 – 20.

82 SCHNEEBERGER, V. D.: *Metodismus v Československu (1918 – 1992)*. Praha 2003, s. 10 – 30.

83 Pozri: SEKOT, A.: *Evanjelická cirkev metodistická*. Praha 1981, s. 54.

84 SNA, f. PV – bezp., šk. 107, č. 9142/46. List Oblastného veliteľstva národnej bezpečnosti Bratislava I Povereníctvu vnútra, 19. 10. 1945.

85 SCHNEEBERGER, V. D.: *Metodismus v Československu*, s. 36 – 37.

86 SNA, f. PV – bezp., šk. 107, č. 9142/46. List Oblastného veliteľstva národnej bezpečnosti Bratislava I Povereníctvu vnútra, 19. 10. 1945.

Metodisti v Československu boli členom Zväzu evanjelických cirkví v Československej republike.

V Slovenskej republike bola činnosť cirkvi zakázaná v septembri 1940 a cirkev prišla aj o svoj majetok. Metodisti sa však naďalej stretávali v tajnosti a v roku 1945 prejavili záujem legalizovať svoje aktivity. Cirkev mala v tomto čase podľa informácií bratislavskej národnej bezpečnosti v celom Československu 33 zborov, 15 kazateľských staníc, 19 modlitební a 13 fár. Počet členov sa odhadoval až do desaťtisíc osôb.⁸⁷ Išlo zjavne o prehnané číslo. Sami metodisti vykazovali v roku 1946 celkovo v 15 farnostiach 6 609 členov, z toho 2 089 plnoprávných.⁸⁸ Československí metodisti, z ktorých väčšina žila v českých krajinách, mali sídlo v Prahe, kde s mesačnou periodicitou vydávali aj svoj úradný časopis *Křesťanský buditel*. Každoročne usporadúvali niekoľkodňovú celoštátnu výročnú konferenciu.

Predstavitelia cirkvi superintendent Václav Vančura a bratislavský kazateľ Jaroslav Korf sa 9. augusta 1945 obrátili na bratislavské Oblastné veliteľstvo národnej bezpečnosti I a informovali o krivdách, ktoré sa im stali počas Slovenskej republiky. „Vzhľadom na to, že takéto fašistické riadenie bývalého režimu podľa platných ustanovení, podľa výnosu Slovenskej národnej rady strácajú platnosť, hodláme našu činnosť opäť zahájiť a prevádzať.“⁸⁹ Metodisti zároveň požiadali o vrátenie zhabaného majetku. Nešlo o veľký majetok, pozostával z jednej vkladnej knižky a nepatrného inventáru, z ktorého vynikalo predovšetkým harmónium.⁹⁰

Oblastné veliteľstvo národnej bezpečnosti Bratislava I túto žiadosť v októbri 1945 predložilo Povereníctvu vnútra s vyjadrením, že nemá žiadne námietky proti ďalšiemu pôsobeniu tejto cirkvi na Slovensku.⁹¹

87 Tamže. List Oblastného veliteľstva národnej bezpečnosti Bratislava I Povereníctvu vnútra, 19. 10. 1945.

88 SCHNEEBERGER, V. D.: *Metodismus v Československu*, s. 74.

89 SNA, f. PR, šk. 561. Metodistická episkopální církev jižní v Československu. List V. Vančuru a J. Korfa Oblastnému veliteľstvu národnej bezpečnosti Bratislava I, 9. 8. 1945.

90 SNA, f. PV – bezp., šk. 107, č. 9142/46. List Oblastného veliteľstva národnej bezpečnosti Bratislava I Povereníctvu vnútra, 19. 10. 1945.

91 Tamže. List Oblastného veliteľstva národnej bezpečnosti Bratislava I Povereníctvu vnútra, 19. 10. 1945.

Povereníctvo vnútra 19. januára 1946 odstúpilo žiadosť Povereníctvu školstva a osvety. To sa síce v odpovedi z 27. februára 1946 vyslovilo, že nemá námietky proti činnosti metodistov, spis však vrátilo Povereníctvu vnútra s odôvodnením, že v tomto prípade ide o konfesiu, ktorá nie je zákonom uznaná.⁹²

Z februára 1946 pochádza aj stanovisko ministerstva školstva a osvety v Prahe, ktoré informovalo ústredie Evanjelickej cirkvi metodistickej, že na území Československa môžu všetky náboženské vyznania vykonávať verejne aj súkromne náboženské úkony, pokiaľ neodporujú verejnému poriadku alebo verejnej mravnosti. Podľa stanoviska ministerstva v tomto rámci pôsobila aj Evanjelická cirkev metodistická a požívala naďalej „*plnej slobody svojej náboženskej práce*“.⁹³ Toto vyjadrenie pražského ministerstva sa stalo vhodným argumentom aj pre slovenských metodistov pri získavaní podpory pre svoje uznanie štátnymi orgánmi. Václav Vančura ho prišiel z Prahy 8. apríla 1946 osobne odovzdať na Oblastné veliteľstvo národnej bezpečnosti Bratislava I, keď zároveň urgoval vybavenie svojej žiadosti z augusta 1945.⁹⁴ Povereníctvo vnútra napokon 7. mája 1946 informovalo bratislavské Oblastné veliteľstvo národnej bezpečnosti I, že súhlasí s vrátením majetku, ktorý bol metodistom zabavený ministerstvom vnútra v roku 1940.⁹⁵ Zariadenie bolo cirkvi vrátené v júli 1946 a vkladná knižka v apríli 1947.

Metodisti v Bratislave obnovili svoju činnosť na jeseň 1946. V zaplnenom kalvínskom chráme usporiadali 13. októbra 1946 za prítomnosti bratislavského farára Jaroslava Korfa, ďalších metodistických duchovných, predstaviteľov cirkví i štátnych inštitúcií slávnosť, otvárajúcu zároveň týždeň evanjelizácie.⁹⁶ Na jar 1948 sa naplnili dlhoročné túžby bratislavských metodistov po vlastnej modlitebni. Dňa 6. júna 1948

92 SNA, f. PV – bezp., šk. 107, č. 9142/46.

93 SNA, f. PR, šk. 561. Metodistická episkopálna cirkev jižní v Československu. List ministerstva školstva a osvety ústrediu Evanjelickej cirkvi metodistickej, 17. 2. 1946.

94 Tamže. Úradný záznam, 8. 4. 1946.

95 Tamže. List Povereníctva vnútra Oblastnému veliteľstvu národnej bezpečnosti Bratislava I, 7. 5. 1946.

96 J. M. Er. [ERLEBACH, J. M.]: Vzpomínky na Bratislavu. In: *Křesťanský buditel*, roč. 21, 1947, č. 1, s. 7 – 8.

v zakúpenej budove na Panenskej ulici za účasti farára Jaroslava Korfa, superintendenta Václava Vančuru a predstaviteľov iných cirkví (baptistov, kalvínov, Jednoty česko-bratskej) slávnostne otvorili malú dočasnú modlitebňu.⁹⁷ Do ďalších zásadných prác sa bratislavský zbor pustil začiatkom nasledujúceho roku. Tri miestnosti v budove prestavali na chrám s rozlohou 18×7 metrov. Superintendent Václav Vančura 3. apríla 1949 za prítomnosti predstaviteľov bratských cirkví chrám slávnostne zasvätil.⁹⁸

Okrem Bratislavy pôsobili metodisti aj v neďalekej Seredi. Obnovenie bratislavskej činnosti po vojne malo pozitívny dopad aj na nich. Počas vojny museli seredskí metodisti prerušiť verejné pôsobenie. Odolávali ponukám na spojenie od predstaviteľov iných vierovyznaní, ktorí ich presviedčali, že svoju činnosť napojenú na českých metodistov už nebudú môcť oživiť. Na jeseň 1946 sa zúčastnili na slávnostnom obnovení činnosti metodistov v Bratislave, čo bola pre nich „*velká a radostná udalost*“. Ako napísal ich kazateľ Eduard Slávik: „*Od tej chvíle sme cítili, že patríme znovu ku všesvetovému metodizmu.*“⁹⁹

Popri Bratislave a Seredi sa menšie skupiny veriacich vyskytovali aj v ďalších častiach Slovenska. Metodisti v Československu boli začlenení do jednotlivých farností. Dovedna v roku 1948 existovalo v celom štáte v rámci dvoch krajov osemnásť farností. Na čele západného kraja, v ktorom bolo osem farností, stál Josef Pavel Barták. Vo východnom kraji, na čele ktorého stál krajský superintendent Václav Vančura, boli okrem ôsmich českých aj dve slovenské farnosti. Farárom vo farnosti Bratislava – Sereď bol Jaroslav Korf a jeho zástupcom miestny diakon Eduard Slávik,

97 JAVORNICKÝ, A.: Bratislava. In: *Křesťanský buditel*, roč. 22, 1948, č. 11, s. 120 – 122.

98 „*V kázni zvlášť zdôraznil, čoby nám bol platný tento chrám urobený ľudskou rukou, keby sme neotvorili celé svoje srdce pre Pána Ježiša, aby On mohol v našich srdciach prebývať a byť skrze Ducha svätého v nás i skrze nás oslavovaný. Končil svoju kázeň s prosbou pre nás všetkých, aby sme boli chrámom Božím a aby sme niesli evanjelia všetkým hynúcim.*“ JAVORNICKÝ, A.: Bratislava. In: *Křesťanský buditel*, roč. 23, 1949, č. 6, s. 63 – 65.

99 SLÁVIK, E.: Ze Sereďu. In: *Křesťanský buditel*, roč. 22, 1948, č. 11, s. 122.

pôsobiaci v Seredi. Druhú slovenskú farnosť Jenkovce – Košice – Levice viedol Jaroslav Černý z Jenkoviec.¹⁰⁰

Po Februári 1948 sa metodisti stretli s rovnakým postupom štátnych orgánov ako ostatné malé konfesie. Bratislavská Úradovňa národnej bezpečnosti im adresovala 11. decembra 1948 list, ktorým na základe výnosu Povereníctva vnútra zo 17. novembra 1948 žiadala, aby si do 31. decembra 1948 usporiadali svoje právne postavenie. Ešte 26. decembra 1948 sa v Bratislave uskutočnil konvent delegátov slovenských zborov. Prítomní jednomyselne schválili organizačný štatút, vypracovaný predtým prípravným výborom. Nasledujúci deň podala Evanjelická cirkev metodistická na Slovensku žiadosť o schválenie štatútu. Povereníctvo školstva, vied a umení schválilo organizačný štatút Evanjelickej cirkvi metodistickej na Slovensku v marci 1949.¹⁰¹ Na jej čele stál prvý kazateľ Jaroslav Korf. Metodisti vo svojom časopise vyjadrili vďačnosť povereníctvu za štátne uznanie. „*Modlíme sa, aby Boh žehnal a viedol svojou múdrosťou a Duchom svätým tých, ktorí sú v popredí nášho československého ľudu.*“¹⁰²

Po prijatí tzv. cirkevných zákonov sa metodisti natrvalo zaradili medzi československé cirkvi, ktoré existovali so štátnym súhlasom. Pôsobili v tomto období na viacerých miestach Slovenska. Podľa stavu z marca 1950 zabezpečovali duchovnú správu pre Banskobystrický, Bratislavský, Nitriansky a Žilinský kraj modlitebne v Bratislave a Seredi. Pre Košický a Prešovský kraj sa konali pravidelné pobožnosti v Jenkovciach a Sklenom.¹⁰³

Československá cirkev

Československá cirkev (od roku 1971 Československá cirkev husitská) vznikla oddelením sa od katolíckej cirkvi v českých krajinách v roku 1920. Jej založenie ako národnej cirkvi bolo dôsledkom reformného hnutia

100 NAŠINEC, V.: Ze zasedání Výroční konference evang. církve metodistické r. 1948. In: *Křesťanský buditel*, roč. 22, 1948, č. 7 – 8, s. 80 – 82.

101 SNA, f. PV – bezp., šk. 107, č. 260/02; SCHNEEBERGER, V. D.: *Metodismus v Československu*, s. 128; JAVORNICKÝ, A.: Bratislava, s. 63 – 65.

102 JAVORNICKÝ, A.: Bratislava, s. 64.

103 Schematismus. In: *Křesťanský buditel*, roč. 24, 1950, č. 3, s. 36.

medzi českými katolíckymi duchovnými i spoločensko-politického vývoja spojeného so vznikom československého štátu na konci prvej svetovej vojny. V prvých rokoch existencie sa v cirkvi viedol vnútorný boj o jej vieroučné smerovanie. Na jednej strane bol prúd snažiaci sa cirkev orientovať na srbské pravoslávie (Matěj Pavlík), na druhej strane radikálna reformná skupina nadväzujúca na katolícku modernu. Zápas sa skončil víťazstvom druhého prúdu a jeho predstaviteľ Karel Farský sa v roku 1924 stal aj prvým patriarchom Československej cirkvi.¹⁰⁴

Ešte v roku 1920 získala cirkev v Česku štátne uznanie. Postupne začala vyvíjať činnosť aj na Slovensku. V porovnaní s českými krajinami tu však mala nízky počet veriacich, ktorými boli zväčša Česi, ktorí prišli na Slovensko po založení republiky. Uznanie na Slovensku a Podkarpatskej Rusi podľa zákonného článku XLIII/1895 získala cirkev v roku 1925 na základe vyhlášky ministra školstva a národnej osvety.¹⁰⁵ Ako zákonom uznaná konfesia pôsobila na Slovensku do roku 1939. Podľa situácie z decembra 1938 mala cirkev na Slovensku jedenásť náboženských obcí: Bratislava, Brezno nad Hronom, Prešov, Michalovce, Nitra, Liptovská Osada, Trenčín, Trnava, Spišská Nová Ves, Zvolen, Žilina. Hoci išlo o zákonom uznanú konfesiou, okolnosti, za akých krátko po prvej svetovej vojny vznikla (rozkol v katolíckej cirkvi v Česku), ju po vytvorení Slovenskej republiky stavali do veľmi komplikovanej pozície. Dňa 5. apríla 1939 ministerstvo školstva a národnej osvety zrušilo výnos bývalého pražského ministerstva školstva a národnej osvety z roku 1934, ktorý schvaľoval ústavu Československej cirkvi. Tým ústava stratila na Slovensku platnosť a cirkev tak prestala byť zákonom uznaná. Majetok cirkvi bol skonfiškovaný a v júni 1939 bezpečnostné orgány zapečatili farský úrad cirkvi v Bratislave. Počas celej existencie Slovenskej republiky zostala činnosť cirkvi zakázaná.¹⁰⁶

104 Pozri: MAREK, P.: *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918 – 1924)*. Brno 2005, s. 222 – 251.

105 HRADIL, J.: *Církev československá husitská na Slovensku*. In: *90 let Církve československé husitské: Sborník*. Praha 2010, s. 68 – 69.

106 PETRANSKÝ, I. A.: *Zákonem neuznané křesťanské církve*, s. 40.

V období bezprostredne po skončení druhej svetovej vojny na území Česka cirkev v plnej miere rozvíjala svoje aktivity.¹⁰⁷ Opustila názov Českomoravská cirkev, ktorý musela niesť v Protektoráte Čechy a Morava, a vrátila sa k pôvodnému menu. Hneď po obnovení Československa v nej nastali výrazné zmeny. Už v máji 1945 poveril štát jej vedením Ústrednú národnú správu. V cirkvi získali silné postavenie komunisticky orientovaní predstavitelia, miesto však v nej mali aj osobnosti nesúhlasiace s takýmto smerovaním. V rokoch 1946 – 1947 sa uskutočnil druhý riadny snem Československej cirkvi. Na ňom bol za nového patriarchu zvolený František Kovář.¹⁰⁸

Na Slovensku Československá cirkev v prvých rokoch po druhej svetovej vojne nepôsobila. Neuskutočnilo sa ani opätovné uznanie tejto konfesie podľa zákonného článku XLIII/1895. Pôsobenie Československej cirkvi sa na Slovensku oživilo len v malom meradle až štyri roky po skončení vojny. Obnovenie sa týkalo bratislavského zboru cirkvi. S činnosťou začal v júli 1949. Ústredná rada Československej cirkvi v Prahe vyjadrila 14. septembra 1949 súhlas, aby cirkev opäť začala v Bratislave svoju činnosť. Rada starších náboženskej obce Československej cirkvi v Bratislave oznámila začiatok činnosti Miestnemu veliteľstvu národnej bezpečnosti v Bratislave. Predsedom bratislavskej rady starších sa stal riaditeľ firmy Keramika Miloslav Kobylka a jeho námestníkom krajčír Alojz Brnák. Pôsobenie cirkvi v Bratislave bolo skromné. Bohoslužby sa konali každú prvú nedeľu v mesiaci v kaplnke evanjelického cintorína pri Kozej bráne. Cirkev nemala v Bratislave vlastného kazateľa, bohoslužby zabezpečoval z moravského Hodonína dochádzajúci farár Vlastimil Drtina. Miestne veliteľstvo národnej bezpečnosti v Bratislave predložilo 28. októbra 1949 podanie rady starších Povereníctvu vnútra.¹⁰⁹ Začiatok činnosti náboženskej obce Československej cirkvi v Bratislave vzal napokon na

107 Pozri: SEKOT, A.: *Cirkev československá husitská*. Praha 1982, s. 36 – 38.

108 JINDRA, M.: *Cirkev československá (husitská) v období komunistické totality*. In: *90 let Církve československé husitské*, s. 91 – 95.

109 SNA, f. PV – bezp., šk. 107, č. 260/02. List Ústredného národného výboru v Bratislave – Miestneho veliteľstva národnej bezpečnosti Povereníctvu vnútra, 28. 10. 1949.

vedomie Slovenský úrad pre veci cirkevné 26. januára 1950.¹¹⁰ Bratislavská obec administratívne zastrešovala všetkých veriacich tejto cirkvi na Slovensku.¹¹¹

Kresťanské zbory

Na rôznych miestach Slovenska pôsobili skupiny kresťanov, známe pod viacerými názvami (Kresťanské zbory, Kresťanské zbory bratské, Kresťanské zhromaždenia, Veriaci v Krista, nepresne aj ako darbisti). Vieroučne išlo o konzervatívne evanjelikálne hnutie. Kresťanské zbory sa hlásili k ideálom prvých kresťanov. Za jedínú svoju hlavu považovali Ježiša Krista a jedínú autoritu Písmo sväté. Nežiadali o štátne uznanie, bránili sa akejkolvek organizačnej zviazanosti a nenárokovali si na podporu zo strany štátu. Jednotlivé zbory boli nezávislé a netvorili nijaký spoločný zväz, úzko však spolupracovali. Nerozdeľovali príslušníkov spoločenstva na duchovných a laikov; duchovnú činnosť mohol vykonávať každý muž, v závislosti od svojich schopností. Členovia zborov sa stretávali každú nedeľu k Večeri Pánovej a pripomínali si spoločne Kristovu smrť. Krst vykonávali ponorením celého tela do vody. Odmietali krst novorodencov. Krst ani Večeru Pánovu nepovažovali za sviatosť.¹¹²

Vznik tohto hnutia sa viaže k dvadsiatym rokom 19. storočia a daniu na britských ostrovoch. Pri jeho zrode stáli v Dubline mladí, zväčša anglikánski vzdelanci ako John Nelson Darby (podľa neho vzniklo označenie darbisti), Anthony Norris Groves, John Gifford Bellett, John Vesey Parnell či Edward Cronin. Ďalším z centier, spojených so vznikom hnutia, bol anglický Plymouth (podľa toho dostalo aj označenie Plymouth Brethren). Medzi jeho významné osobnosti patrili George Vicesimus Wigram či Benjamin Wills Newton. Ešte koncom štyridsiatych rokov 19. storočia prišlo medzi bratmi k veľkému rozkolu, ktorého dôsledkom bolo

110 SNA, f. PR, šk. 559. Československá cirkev v Bratislave. List Slovenského úradu pre veci cirkevné Ústrednému národnému výboru – bezpečnostnému referátu, 26. 1. 1950.

111 Obnovená činnosť cirkvi československej na Slovensku. In: *Cirkevný vestník*, roč. 2, 1951, č. 10 – 12, s. 145.

112 Pozri: KURZ, J.: *Kresťanské sbory bratské*. 1946, s. 9 – 22.

rozdelenie na Exclusive Brethren (prívrženci Johna Nelsona Darbyho) a Open Brethren.¹¹³

V priebehu 19. storočia prišli myšlienky bratského hnutia do ďalších krajín, medzi nimi aj do Rakúsko-Uhorska. Na území Slovenska sa rozšírili na prelome 19. a 20. storočia. V roku 1900 prišiel do Prešporka z Anglicka Frederick Butcher a jeho misijná činnosť, ktorá – s prerušením počas prvej svetovej vojny – trvala na Slovensku až do tridsiatych rokov 20. storočia, zanechala výraznú stopu. Predovšetkým roky prvej Československej republiky znamenali pre hnutie veľký rozmach.¹¹⁴ V 20. storočí postupne na Slovensku zbory vznikli napríklad v Banskej Bystrici, Batizovciach, Bratislave, Handlovej, Kremnici, Malackách, Modre, Nitre, Pezinku, Sereďi, Trnave, Turčianskom Svätom Martine, vo Zvolene či v Žemberovciach. V roku 1940 postihlo zastavenie činnosti aj Kresťanské zbory. Keďže nemohli ďalej legálne na Slovensku pôsobiť, pokračovali v činnosti buď v tajnosti alebo – ako bratislavský či batizovský zbor – sa pripojili k baptistom, ktorých činnosť nebola zakázaná.¹¹⁵

Po zániku Slovenskej republiky Kresťanské zbory začali pôsobiť opäť ako samostatné zbory. Baptisti im vrátili aj majetok, ktorý dostali do svojich rúk v čase, keď nebola činnosť Kresťanských zborov povolená.¹¹⁶ Rozchod však nebol úplne bezbolestný. Baptisti po vojne navrhovali Kresťanským zborom zlúčenie, tie však nesúhlasili. Dôvodom pre odmietnutie fúzie s baptistami pre slovenské Kresťanské zbory bolo nielen to, že sa nechceli odpútať od bratského hnutia v Česku, ale hlavne obava, že by bol začlenením nielen do slovenskej, ale aj medzinárodnej baptistickej organizácie popretý princíp samostatného pôsobenia každého zboru. V bratislavskom zbore nastal napokon rozkol a jeho časť zostala súčasťou Jednoty baptistov na Slovensku.¹¹⁷ Baptistický pohľad na spor vyjadril kazateľ Karol Vaculík v septembri 1946: „*Prekonali sme ťažkú operáciu, rozchod s bratstvom ,za zhromaždenia’*. V núdzi sme si

113 PALA, T. – HUDEC, J.: *Cestou pravdy a lásky*. Ostrava 1998, s. 18 – 30.

114 Tamže, s. 239 – 240.

115 PETRANSKÝ, I. A.: Zákonem neuznané kresťanské cirkvi, s. 47 – 48.

116 SNA, f. PV – bezp., šk. 107. List Oblastného veliteľstva národnej bezpečnosti Bratislava I Povereníctvu vnútra, 6. 4. 1946.

117 PALA, T. – HUDEC, J.: *Cestou pravdy a lásky*, s. 240 – 241.

boli vzájomne dobrí. Prišla sloboda. Ich starší z Prahy a z Brna spojenie neschválili, označili ho ako poblúdenie. Prvý dôvod k rozchodu bol, že sa chcú vrátiť pod vlastnú strechu. Keď ten bol slabý, hľadali a našli sa nové, účinnejšie. Rozluka bola nariadená. Čiastka bratstva sa odvážila s tým nesúhlasiť. Nás teraz vinia za svoje rozdvojenie. Pán bude súdiť svoj ľud.“¹¹⁸

Zbory po druhej svetovej vojne verejne pôsobili, oznamovali úradom svoje aktivity a tie ich brali na vedomie. Kresťanský zbor bratský v Bratislave napríklad 28. marca 1946 oznámil Oblasťnému veliteľstvu národnej bezpečnosti Bratislava I, že chce na Veľkú noc usporiadať konferenciu veriacich v Redute.¹¹⁹ Na základe tejto žiadosti Povereníctvo vnútra 16. apríla 1946 oznámilo, že súhlasí so začatím činnosti tohto zboru a povoľuje jeho konferenciu.¹²⁰ Činnosť bratislavského zboru bola od roku 1944 na nasledujúcich takmer tridsať rokov spätá predovšetkým s Jánom Sirackým.¹²¹

V roku 1946 vydali Kresťanské zbory tlačou v slovenčine aj češtine publikáciu *Kresťanské sbory bratské*, ktorej autorom bol Josef Kurz. Vydavateľom bola Kresťanská tlačová služba.¹²² Cieľom publikácie bolo okrem iného stanoviť z praktických dôvodov presný názov hnutia. Malo sa označovať ako „Kresťanské zbory“ (pri bežnom používaní) alebo „Kresťanské zbory bratské“ (pri oficiálnych príležitostiach).¹²³ V publikácii okrem predstavenia vieroučných základov Kresťanských zborov Kurz načrtol aj ich postoj k štátnej moci v povojnovej Československej

118 Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), V-1170 Hradec Králové. List K. Vaculíka J. P. Pirochovi, 16. 9. 1946.

119 SNA, f. PR, šk. 559. List Kresťanského zboru bratského v Bratislave Oblasťnému veliteľstvu národnej bezpečnosti Bratislava I, 28. 3. 1946.

120 Tamže. Úradný záznam, 16. 4. 1946.

121 PALA, T. – HUDEC, J.: *Cestou pravdy a lásky*, s. 252.

122 Po slovensky: KURZ, J.: *Kresťanské sbory bratské*. 1946, 42 s.; po česky: KURZ, J.: *Křesťanské sbory bratské*. 1946, 42 s.

123 KURZ, J.: *Kresťanské sbory bratské*, s. 10. Ako dôvod stanovenia jednotného označenia Kurz uviedol skúsenosť z uplynulých rokov: „Nedávny priebeh politických udalostí na Slovensku ukázal, že ešte aj v našom storočí môžu byť bezkonfesijní kresťania prenasledovaní, netolerovaní vládou, pre svoje náboženské presvedčenie. A to nás viedlo k tomu, aby sme si raz pre vždy rozriešili otázku, ako majú príslušníci Kresťanských zborov pomenovať svoje náboženské vyznanie pred úradmi v takých dobách neslobody.“ Tamže, s. 7.

republike: „Pán obstará všetko, čo je potrebné pre jeho dielo. Nežiadajú tedy od štátu ani peňazí, ani štátneho uznania. Tiež čo do slobody ku kázaniu evanjelia a vyučovania kresťanským pravdám nemajú Kresťanské zbory nijakých osobitných požiadaviek, lebo tieto práva sú zaručené programom vlády všetkým kresťanským cirkvám bez rozdielu. Jedinú vec, ktorú si prajú, je to, aby vláda a úrady ČSR nezahrňovali nikdy príslušníkov Kresťanských zborov bratských, ani ich veriace deti, do rubriky ‚bez vyznania‘. Kresťanské zbory bratské majú svoje náboženské vyznanie a nemienia rozmnožovať ani len číselne rady bezvercov a vyznávačov laickej morálky, s ktorými nemajú nič spoločného.“¹²⁴

Po druhej svetovej vojne sa Kresťanské zbory mohli vrátiť aj k svojej legálnej publikačnej činnosti. Od januára 1948 vychádzal v Bratislave pod vedením Jána Sirackého mesačník *Kresťan*, časopis pre pestovanie duchovného života. Bol to časopis Kresťanských zborov a vydavateľom bol Kresťanský zbor bratský v Bratislave. Na jeho stránkach sa v slovenčine a češtine objavovali pôvodné i preložené náboženské články. Vyšli celkovo tri ročníky (1948 – 1950) a následne bolo vydávanie mesačníka zastavené.

Na čele Kresťanských zborov stáli starší bratia. Väčšina z nich vykonávala túto činnosť popri riadnom zamestnaní. Len pre niekoľkých starších na Slovensku a v Česku bola práca pre zbory zdrojom ich obživy. Títo boli financovaní z dobrovoľných príspevkov veriacich – misijného fondu – vyzbieraných počas zhromaždení, ktoré sa uskutočňovali každú nedeľu. Medzi nich na Slovensku patrili Ján Siracký či Karol Pavlovič z Bratislavy, v Česku František Jan Křesina z Prahy alebo Richard Meitner z Brna.¹²⁵

Dianie po februárovom prevrate v roku 1948 postupne vstúpilo negatívne aj do osudov Kresťanských zborov na Slovensku. Svoju zásadu – nežiadať o štátne uznanie – museli napokon opustiť pod náporom novej cirkevnej politiky, ktorá neumožňovala existenciu neformálnych náboženských zoskupení. Bratislavský Kresťanský zbor dostal – podobne

124 Tamže, s. 12 – 13.

125 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava (KS ZNB Š-ŠtB Bratislava), Vyšetrovacie spisy, a. č. V-761. Protokol o výpovedi s J. Sirackým, 17. 11. 1954; KURZ, J: *Kresťanské zbory bratské*, s. 12.

ako ďalšie „náboženské sekty“ – upovedomenie bratislavskej Úradovne národnej bezpečnosti z 11. novembra 1948, že jeho činnosť je zakázaná.¹²⁶ Rovnako mu táto úradovňa adresovala 11. decembra 1948 výzvu, že ak chce ďalej pokračovať v činnosti, musí zvolať ustanovujúce zhromaždenie a pretvoriť sa na riadnu cirkev do konca decembra 1948. Následne bol termín pre všetky denominácie predĺžený do 1. júla 1949, čo sa týkalo aj Kresťanských zborov.

Ani Kresťanské zbory sa v tomto období nevyhli zákrokom bezpečnostných síl. Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (cirkevný tajomník) informoval 4. januára 1949 listom sekretariát povereníka vnútra, že dostal informácie o zabavení bohoslužobných miestností v Čataji, Modre, Nitre a Pezinku. *„Keďže takéto počínanie narušuje ústavou zaručené náboženské práva, prosím v mene s. poslanca Holdoša, aby sa tejto spoločnosti nebránilo v náboženských úkonoch.“*¹²⁷ Povereník vnútra Daniel Okáli dal deň nato príkaz uvoľniť hneď všetky tieto miestnosti, čo sa do 8. januára 1949 naozaj aj stalo.¹²⁸

V roku 1949 napokon Kresťanské zbory na Slovensku predložili v určenom termíne (do 1. júla 1949) Povereníctvu školstva, vied a umení na schválenie svoj organizačný štatút. Ich zástupca Ján Siracký o tom 29. júna 1949 informoval aj Povereníctvo vnútra.¹²⁹ O predložení štatútu na schválenie informovalo Povereníctvo vnútra 2. júla 1949 národné výbory a požiadalo ich, aby konfesii nečinili žiadne prekážky.¹³⁰ Kresťanské zbory napokon po prijatí tzv. cirkevných zákonov nedostali súhlas na verejné pôsobenie a neboli štátnou mocou zaradené medzi denominácie, ktoré rozšírili rady uznaných cirkví a náboženských spoločností. Ako uviedol Slovenský úrad pre veci cirkevné vo svojom vyjadrení o niekoľko rokov

126 SNA, f. PR, šk. 559. List Národného výboru v Bratislave – Úradovne národnej bezpečnosti Kresťanskému zboru bratskému, 11. 11. 1948.

127 SNA, f. PV – sekr., šk. 108. List Ústredného akčného výboru Slovenského národného frontu sekretariátu povereníka vnútra, 4. 1. 1949.

128 Tamže. List V. Sedmíka D. Okálimu, 8. 1. 1949, 10. 1. 1949.

129 SNA, f. PV – bezp., šk. 475. List Kresťanských zborov na Slovensku Povereníctvu vnútra, 29. 6. 1949.

130 Tamže. List Povereníctva vnútra krajským národným výborom, okresným národným výborom a miestnym veliteľstvám národnej bezpečnosti Bratislava, Košice a Vysoké Tatry, 2. 7. 1949.

neskôr: „*K takémuto opatreniu došlo hlavne z toho dôvodu, že činnosť tejto sekty bola a je riadená z nám nepriateľského zahraničia a reprezentanti tejto náboženskej spoločnosti stáli v úzkom styku s rôznymi nám nepriateľskými živlami. Činnosť táto sekta zameriavala hlavne na odvádzanie jej veriacich od plnenia povinností voči štátu a stála v odpore proti opatreniam, ktoré v zmysle zákonov, ktoré upravujú pomer štátu k jednotlivým cirkvám, bolo treba z hľadiska štátnych záujmov zabezpečovať. Nebezpečnou pre naše zriadenie sa javila táto sekta hlavne v tom, že učenie sekty je zamerané k tomu, aby jej prívrženci neuznávali žiadne zákony, žiadnu vrchnosť a veriaci sa riadili čiste len učením tejto sekty.*“¹³¹

V novembri 1950 vydalo Povereníctvo vnútra výmer, ktorým zakázalo činnosť Kresťanského zboru bratského v Bratislave s odôvodnením, že nie je štátom uznanou cirkvou či náboženskou spoločnosťou ani spolkom a existuje protiprávne, čím je narušený verejný poriadok.¹³² Nasledujúce roky mohli Kresťanské zbory pôsobiť iba v ilegality a ich predstavitelia sa nevyhli ani súdnym perzekúciám. V druhej polovici päťdesiatych rokov 20. storočia sa napokon existencia Kresťanských zborov zlegalizovala. V októbri 1955 rozhodlo politické byro Ústredného výboru Komunistickej strany Československa o povolení činnosti, čo následne realizoval Štátny úrad pre veci cirkevné vo februári 1956.¹³³ Na základe ústavy z nasledujúceho roka pôsobila táto náboženská spoločnosť v ďalšom období pod názvom Kresťanské zbory v Československej republike.¹³⁴ Spolu s inými novo uznanými náboženstvami boli aj Kresťanské zbory štátnou mocou následne označované ako „štátom uznaná sekta“.

131 AÚPN, f. KS ZNB Š-ŠtB Bratislava, Výšetrovacie spisy, a. č. V-761. List Slovenského úradu pre veci cirkevné Krajskej správe ministerstva vnútra Bratislava, 6. 10. 1954.

132 Tamže. Výmer Povereníctva vnútra, 8. 11. 1950. Kresťanské zbory prišli aj o svoj misijný fond, uložený na šekovom konte v Bratislave. Po zablokovaní na ňom zostala nevyužitá finančná hotovosť. Tamže. Protokol o výpovedi s J. Sirackým, 17. 11. 1954.

133 NA Praha, f. Politické byro Ústředního výboru Komunistické strany Československa 1954 – 1962, zv. 103, a. j. 119, bod 8. Správa o vykonaní uznesenia politického byra o povolení činnosti niektorých náboženských siekt, máj 1956.

134 ČERNÝ, P.: *Církev a náboženské společnosti v ČSSR*. Praha 1985, s. 184.

Apoštolská viera

Činnosť tejto evanjelikálnej konfesie letničného typu našla v prvej polovici 20. storočia svoje miesto aj na Slovensku. Nadväzovala na letničné (turíčne) hnutie, ktoré sa rozvíjalo od začiatku 20. storočia v Spojených štátoch amerických. Pri jeho začiatkoch stáli kazatelia Charles Parham a William Seymour. Parham viedol na začiatku 20. storočia biblickú školu Bethel v Topeke v Kansase. Študentov povzbudzoval, aby sa modlili za krst Duchom Svätým. Seymour bol Parhamovým študentom a v roku 1906 viedol v Los Angeles na Azusa Street zhromaždenie, ktoré vyústilo do niekoľko rokov trvajúceho pohybu, známeho ako Azusa Street Revival.¹³⁵

S hnutím na Azusa Street bol spojený aj vznik organizácie Apostolic Faith Mission. Založila ju účastníčka Azusa Street Revival Florence Crawfordová v Portlande v Oregone. Na čele organizácie stála až do svojej smrti v roku 1936.¹³⁶ Hnutie sa progresívne šírilo nielen do rôznych častí Spojených štátov amerických a Kanady, ale svojich nasledovníkov nachádzalo aj v zámorí. Ešte v roku 1911 prišli prví misionári do Európy, konkrétne do Škandinávie.¹³⁷ Na rad prišli aj ďalšie európske krajiny.

Na Slovensku sa misijná činnosť Apostolic Faith Mission prejavovala od dvadsiatych rokov 20. storočia. Neraz ju vykonávali Slováci, ktorí sa s týmto pohybom zoznámili v Amerike. Prvá skupina, hlásiaca sa k Apostolic Faith Mission, vznikla v Lapašských Ďarmotách (dnešné Golianovo). V tridsiatych rokoch 20. storočia už okrem spomenutých existovali skupiny veriacich hlásiacich sa k letničnému hnutiu na západnom Slovensku (v Bratislave či Uhrovci), ale aj v Košiciach, na Liptove (Liptovská Lúžna, Štrba) alebo Spiši (Gelnica, Helcmanovce). Vojnové obdobie ovplyvnilo plynulosť ich aktivít nielen z hľadiska postoja vládnej moci k „náboženským sektám“, ale aj narušením kontaktov medzi jednotlivými skupinami v dôsledku okupácie južného Slovenska Maďarskom.¹³⁸

135 Pozri: LACHO, J. – BRENKUS, J.: *História Apoštolskej cirkvi na Slovensku*. Bratislava 2007, s. 7 – 9.

136 *The Apostolic Faith: History, Doctrine, and Purpose*. Portland, Oregon 2005, s. 21 – 22.

137 Tamže, s. 118 – 122.

138 LACHO, J. – BRENKUS, J.: *História Apoštolskej cirkvi na Slovensku*, s. 22 – 30.

Výrazný impulz dostali tieto náboženské aktivity na Slovensku po druhej svetovej vojne v súvislosti s príchodom presídlencov predovšetkým z Maďarska, Rumunska a Juhoslávie, z ktorých časť sa hlásila k letničnému hnutiu. Veriaci z Maďarska sa usadili okrem iného v Bohatej (dnes súčasť Hurbanova), Dioseku (dnešné Sládkovičovo), Dolných Salibách, Dvoroch nad Žitavou, Farkažde (dnešné Vlčany), Gute (dnešné Kolárovo), Horných Salibách, Imeli, Komárne, Malom Mačade (dnes súčasť Sládkovičova), Marcelovej, Nasvade (dnešné Nesvady), Nedede, Nových Zámkoch, Perede (dnešné Tešedíkovo), Reci, Senci, Svätom Petri, Tekovských Šarluhách, Veľkom Fedýmeši (dnešné Veľké Úľany), Veľkom Mačade (dnešná Veľká Mača), Veľkom Mederi. Veriaci z rumunského Nadlaku, Juhoslávie či Bulharska sa usídlili predovšetkým v Bratislave a okolí. Presídlenci sa na Slovensku buď pridali k už existujúcim zborom, alebo – predovšetkým v prípade Slovákov z Maďarska – stáli pri zrode nových zborov (Diosek, Imeľ, Komárno, Nasvad, Senec, Svätý Peter).¹³⁹

Príchod repatriantov v povojnovom období bol z hľadiska rozvoja Apoštolskej viery pozitívnym faktorom. K bližšiemu zoznámeniu pôvodných veriacich a nových prisťahovalcov mali slúžiť aj viaceré konferenčné zhromaždenia, ktoré sa na Slovensku v povojnových rokoch uskutočnili. Spomenúť možno napríklad významnú konferenciu v Liptovskej Lúžnej, ktorú v auguste 1947 zorganizovali Ján a Ladislav Hubovci. Zúčastnili sa na nej nielen veriaci zo všetkých častí Slovenska, ale aj hostia z Česka či Spojených štátov amerických. Ako to s odstupom času zhodnotila sama cirkev, „konferenčné zhromaždenia a nové kontakty veriacich priniesli nielen oživenie cirkvi, ale zároveň vytvorili základňu pre nasledujúcu spoluprácu v oblasti organizačnej, vieroučnej a misijnej. Vytvorili sa predpoklady pre vytváranie novej štruktúry letničných zborov, jej vieroučnú profiláciu a misijnú spoluprácu so slovenskými repatriantmi osídlenými v Čechách a tými, čo sa z cudziny nevrátili.“¹⁴⁰

V slovenskom hlavnom meste Bratislave mala Apoštolská viera centrum v časti Petržalka. Jej členmi boli asi tri desiatky slovenských presídlencov hlavne z Maďarska, Rumunska a Juhoslávie. Na ich čele

139 Tamže, s. 31 – 33; SNA, f. PR, šk. 561. List Úradovne národnej bezpečnosti Bratislava Poverenictvu vnútra, 26. 6. 1948.

140 LACHO, J. – BRENKUS, J.: *História Apoštolskej cirkvi na Slovensku*, s. 34 – 36.

stál presídlenec z Rakúska, železničiar Ján Viskup. Okrem neho sa do práce zapojili Štefan Zelenák a Štefan Zsolnai z Maďarska, Michal Lacho, Samuel Laurovič a Ján Stratinský z Rumunska či Jozef Seč z Juhoslávie.¹⁴¹ Ján Viskup 18. júna 1948 oznámil bratislavskej Úradovni národnej bezpečnosti, že v jeho byte budú nasledujúci mesiac vykonávať každú nedeľu bohoslužby.¹⁴² K žiadosti sa 16. júla 1948 vyjadrilo Povereníctvo vnútra, ktoré upozornilo na zákaz činnosti „siekt“ a skutočnosť, že Apoštolská viera nemá úradne schválený štatút.¹⁴³ Na základe toho bratislavská Úradovňa národnej bezpečnosti upovedomila Jána Viskupa, že jeho oznámenie o konaní bohoslužieb neberie na vedomie. Napriek tomu sa náboženským aktivitám Apoštolskej viery v tomto čase prekážky nekládli.

Bratislavská Úradovňa národnej bezpečnosti adresovala aj Apoštolskej viere 11. decembra 1948 výzvu pretvoriť sa do konca roka 1948 na riadnu cirkev. Apoštolskej viery sa týkalo aj následné predĺženie termínu do 1. júla 1949. Apoštolská viera vypracovala svoj organizačný štatút a po pripomienkovaní v zboroch ho odsúhlasila 26. decembra 1948. Ústredným kazateľom sa mal stať Pavol Tuchyňa, predsedom Jozef Seč a tajomníkom Adam Záhradský. Celkovo sa v rámci cirkvi počítalo s pätnástimi zbormi a desiatkami diaspór.¹⁴⁴

O tom, že Apoštolská viera v Bratislave-Petržalke predložila Povereníctvu školstva, vied a umení na schválenie organizačný štatút, informovalo toto povereníctvo 30. júna 1949 aj Povereníctvo vnútra. To následne v júli 1949 inštruovalo podriadené úrady, aby nerobili príslušníkom tejto konfesie prekážky pri činnosti, pokiaľ prebieha vybavovanie ich žiadosti na Povereníctve školstva, vied a umení.¹⁴⁵ V tomto čase mala Apoštolská viera na Slovensku okolo dvetisícpäťsto

141 Tamže, s. 33.

142 SNA, f. PR, šk. 561. List J. Viskupa Úradovni národnej bezpečnosti Bratislava, 18. 6. 1948.

143 Tamže. List Povereníctva vnútra Úradovni národnej bezpečnosti Bratislava, 16. 7. 1948.

144 LACHO, J. – BRENKUS, J.: *História Apoštolskej cirkvi na Slovensku*, s. 36 – 37.

145 SNA, f. PV – sekr., šk. 100. List Povereníctva vnútra krajským národným výborom, okresným národným výborom (okresným správnym komisiám) a jednotným národným výborom Nitra, Žilina, Banská Bystrica, Košice, Prešov a miestnym

veriacich. K jej uznaniu ako cirkvi však v tomto období neprišlo a jej príslušníci sa naďalej stretávali len na neformálnej báze. V roku 1956 boli členovia Apoštolskej viery z rozhodnutia štátnej moci pričlenení k Novoapoštolskej cirkvi, ktorá v tom čase získala štátny súhlas a bola označovaná aj ako „štátom uznaná sekta“. S ňou však nenašli spoločnú reč a spojenie zostalo len formálne. K oddeleniu prišlo v roku 1968 a letničné hnutie prijalo meno Apoštolská cirkev. Ústavu cirkvi schválilo slovenské ministerstvo kultúry v roku 1981 a Apoštolská cirkev sa tak v plnej miere definitívne zaradila medzi ostatné cirkvi pôsobiace na Slovensku so štátnym súhlasom.¹⁴⁶

Modrý kríž – Slobodná evanjelická cirkev

V prípade tohto subjektu nešlo o osobitnú konfesiu, pre jeho špecifický charakter však často bol počas viacerých režimov považovaný za „náboženskú sektu“. To sa odrazilo aj pri postupe komunistického režimu voči Modrému krížu po Februári 1948.

Tradiáciu abstinentných spolkov Modrý kríž založil Louis-Lucien Rochat v roku 1877 vo Švajčiarsku. Postupne sa toto hnutie udomácnilo v desiatkach krajín.¹⁴⁷ Na Slovensku Abstinentný a dobročinný spolok Modrý kríž, so sídlom v Starej Turej a s viacerými pobočkami, pôsobil na základe stanov schválených v roku 1923, vznikol však už koncom 19. storočia. Pri jeho zrode stáli sestry Kristína a Mária Royové. Cieľom spolku, ktorý bol previazaný s evanjelickou cirkvou, bolo „zachraňovať opilcov a zachovávať mládež aj dospelých pred mravným úpadkom vôbec, zvlášte však pred nemiernym pitím a s tým spojeným karbaníctvom a nemravnosťou, jako aj vychovávať náš národ v kresťanskom a Bohu ľubom živote a pracovať na zmiernení biedy pri zdravých a nemocných“.¹⁴⁸

Modrý kríž bol osobitým zoskupením, ktoré prepájalo náboženstvo s bojom proti alkoholizmu a dobročinnosťou. Práve svojej odlišnosti

veliteľstvám národnej bezpečnosti v Bratislave, Košiciach a obci Vysoké Tatry, 29. 7. 1949.

146 Podrobnejšie pozri: LACHO, J. – BRENKUS, J.: *História Apoštolskej cirkvi na Slovensku*, s. 36 – 60.

147 VOJTÍŠEK, Z.: Modrý kríž. In: *Dingir*, roč. 5, 2002, č. 2, s. 14.

148 SNA, f. PV – bezp., šk. 374. List ministerstva vnútra župným, okresným úradom, policajným riaditeľstvám a št. polic. úradom, 2. 9. 1941.

vďačil za to, že bol v spoločnosti neraz vnímaný ako „sektá“. Ako napísal Zdeněk Vojtíšek, vzťah Modrého kríža a jeho okolia nebol úplne jednoduchý. *„Úderné misijné úsilie, široká sociálna práca v skromných podmienkach, trochu nevšimavý vzťah k ľudovej zbožnosti i obetavé nadšenie charakterizovali spolky Modrého kríža v začiatkoch všade v Európe a boli príčinou podozrievania a opovrhnutia i na Slovensku a Morave. Členovia spolkov provokovali svoje okolie niekedy až okatým odmietaním nielen alkoholu, ale i tabaku a tanca a ďalšími asketickými zásadami.“*¹⁴⁹

Už počas existencie Slovenskej republiky, v čase likvidovania činnosti „náboženských siekt“, sa ozývali hlasy, či takouto „sektou“ nie je aj Modrý kríž.¹⁵⁰ Ako spolok mohol Modrý kríž napokon naďalej pôsobiť a nič sa na tom nezmenilo ani skončením druhej svetovej vojny a obnovením Československa. V septembri 1945 spolok, ktorého predsedom bol učiteľ Ján Machajdík, predložil svoje stanovy na schválenie Povereníctvu vnútra.¹⁵¹ Stanovy napokon povereníctvo schválilo 26. februára 1947. Podľa nich mal spolok usporadúvať verejné prednášky pre mládež i dospelých, nedeľné školy pre deti, vydávať tlač a knihy, budovať prednáškové dvorany, sirotince, opatrovne chorých a iné charitatívne a rekreačné ústavy a bezalkoholické reštaurácie.¹⁵²

Po nástupe komunistického režimu, v súvislosti so snahami Povereníctva vnútra zasiahnuť proti nekontrolovane pôsobiacim „náboženským sektám“, bol medzi takého subjekty zaraďovaný aj Modrý kríž.¹⁵³ Napríklad v obežníku Povereníctva vnútra z 10. júna 1948 sa

149 VOJTÍŠEK, Z.: Modrý kríž, s. 14.

150 Napríklad evanjelický generálny biskup Vladimír Pavel Čobrda sa v januári 1941 obrátil na ministerstvo vnútra. Poznamenal, že dostáva z viacerých strán (i od úradov) otázky, či je Modrý kríž „náboženská sekta“. Oznámil ministerstvu, že ide o cirkevný spolok pod dozorom evanjelickej cirkvi, ktorej sú členovia spolku súčasťou. SNA, f. PV – bezp., šk. 374. List V. P. Čobrdu ministerstvu vnútra, 11. 1. 1941.

151 Tamže. List Modrého kríža Povereníctvu vnútra, 12. 9. 1945.

152 Tamže. Stanovy spolku Modrý kríž, september 1945.

153 Povereníctvo vnútra zaujímal takýto postoj napriek informáciám, ktoré dostávalo a ktoré upozorňovali, že v prípade Modrého kríža nejde o „sektu“. Napríklad prednosta bratislavskej Úradovne národnej bezpečnosti 24. mája 1948 v liste Povereníctvu vnútra v súvislosti s Modrým krížom uviedol: „*Tento spolok je spiaty s ev. a. v. cirkvou a len preto je považovaný za sektu, lebo koná*

vyslovene hovorilo, že tento spolok „treba počítat' medzi náboženské sekty“. ¹⁵⁴ Aj Modrý kríž bol – spolu s ostatnými „sektami“ – koncom roka 1948 upovedomený príslušným okresným národným výborom (Nové Mesto nad Váhom) o upozornení Povereníctva vnútra zo 17. novembra 1948, na základe ktorého si mal ako „náboženská sekta“ vo svojom záujme usporiadať do konca roka 1948 právne postavenie. ¹⁵⁵ V tomto čase vstúpila do riešenie problému aj evanjelická cirkev. Jej generálny biskup Vladimír Pavel Čobrda sa v jej mene v liste povereníkovi vnútra Danielovi Okálimu z 29. decembra 1948 vyjadril, že Modrý kríž nie je ani „sekta“, ani osobitný spolok, ale len vnútromisijný a abstinentný cirkevný odbor, patriaci do evanjelickej cirkvi. ¹⁵⁶

Termín, ktorý dalo Povereníctvo vnútra jednotlivým „sektám“, aby sa pretvorili na uznané konfesie, bol neskôr predĺžený do 1. júla 1949 a spolok Modrý kríž pod názvom Slobodná evanjelická cirkev vytvoril prípravný výbor cirkvi, ktorý požiadal o zákonné uznanie konfesie. Takýto postup sa však ukázal ako nepriechodný. Povereníctvo vnútra napokon zmenilo svoje pôvodné stanovisko a priklonilo sa k rozhodnutiu, že Modrý kríž nebude považovaný za „sektu“ a bude sa s ním nakladať výlučne ako so spolkom. Dňa 29. apríla 1949 oznámilo Okresnému národnému výboru v Novom Meste nad Váhom, že Modrý kríž nie je „sektou“ a nevzťahuje sa naň teda ani výzva, podľa ktorej si „náboženské sekty“ mohli do 1. júla 1949 usporiadať svoje postavenie. ¹⁵⁷ Tým sa ako čoraz nereálnejšia ukazovala možnosť, že by sa Modrý kríž pretvoril na zákonom uznanú konfesiou. V tomto čase však už bolo zrejmé, že ani jeho pokračovanie

osobitné bohoslužby s biblickým rozjímaním.“ SNA, f. PR, šk. 561. List prednostu Úradovne národnej bezpečnosti Bratislava III. odboru Povereníctva vnútra, 24. 5. 1948.

154 AMK, f. Zaniknuté spolky, I/12, zn. 267/1949-III. Medzinárodné združenie bádateľov Biblie. List Povereníctva vnútra okresným národným výborom a národným výborom – úradovniam národnej bezpečnosti v Bratislave, Košiciach a obci Vysoké Tatry, 10. 6. 1948.

155 SNA, f. PV – sekr., šk. 100. List Povereníctva vnútra Okresnému národnému výboru Nové Mesto nad Váhom, 29. 4. 1949.

156 Tamže. List V. P. Čobrdu D. Okálimu, 29. 12. 1949.

157 Tamže. List Povereníctva vnútra Okresnému národnému výboru Nové Mesto nad Váhom, 29. 4. 1949.

ako spolku nebude v komunistickom režime udržateľné. Povereníctvo sociálnej starostlivosti vydalo 29. apríla 1949 na žiadosť Povereníctva vnútra stanovisko, že súhlasí s rozpustením spolku Modrý kríž alebo s jeho zlúčením s inou organizáciou.¹⁵⁸

O mesiac neskôr, 29. mája 1949, sa v Starej Turej uskutočnilo mimoriadne valné zhromaždenie Modrého kríža. Na ňom spolok i so svojimi odbočkami sám zastavil svoju činnosť a celý majetok (dom v Starej Turej, zariadenie, peniaze) daroval evanjelickej cirkvi. Svojim členom odporučil včleniť sa do evanjelickej cirkvi ako jej vnútorné misijné abstinentské hnutie.¹⁵⁹ Povereníctvo vnútra 3. júna 1949 rozpustilo Abstinentský a dobročinný spolok Modrý kríž so sídlom v Starej Turej. Ako dôvody uviedlo, že účel spolku sleduje aj Slovenský abstinentský zväz so sídlom v Bratislave, v ktorom môžu dovtedajší členovia Modrého kríža naďalej uplatňovať svoje snahy a ideály.¹⁶⁰

V lete 1949 sa však na Povereníctve školstva, vied a umení nachádzala žiadosť Slobodnej evanjelickej cirkvi o schválenie organizačného štatútu. Povereníctvo školstva, vied a umení to 23. júna 1949 oznámilo Povereníctvu vnútra, ktoré následne oznámilo podriadeným orgánom, aby počas vybavovania tejto žiadosti nekládli Slobodnej evanjelickej cirkvi prekážky pri činnosti.¹⁶¹ Táto cirkev sa však napokon súčasťou novo sa tvoriaceho systému uznaných cirkví nestala a tlakom režimu vyvolaný pokus o transformáciu spolku na cirkev nebol úspešne naplnený.

Otázka majetku Modrého kríža sa doriešila až v roku 1951. Povereníctvo vnútra na základe návrhu Slovenského úradu pre veci cirkevné z 10. mája 1951 zobralo 1. júna 1951 na vedomie uznesenie valného zhromaždenia Modrého kríža z mája 1949 o darovaní majetku spolku evanjelickej cirkvi

158 SNA, f. PV – bezp., šk. 374. List Povereníctva sociálnej starostlivosti Povereníctvu vnútra, 29. 4. 1949.

159 Tamže. Zápisnica na Miestnom národnom výbore Stará Turá, 27. 6. 1949.

160 Tamže. List Povereníctva vnútra Modrému krížu, 3. 6. 1949.

161 SNA, f. PV – sekr., šk. 100. List Povereníctva vnútra krajským národným výborom, okresným národným výborom (okresným správnym komisiám) a jednotným národným výborom Nitra, Žilina, Banská Bystrica, Košice, Prešov a miestnym veliteľstvám národnej bezpečnosti v Bratislave, Košiciach a obci Vysoké Tatry, 29. 7. 1949.

augsburského vyznania.¹⁶² Sami členovia spolku Modrý kríž v Starej Turej sa však napokon po neúspešných pokusoch o dohodu s evanjelickou cirkvou v mnohých prípadoch pripojili k Jednote českobratskej.

Jehovovi svedkovia

Pôvodné označenie pre Jehovových svedkov bolo bádatelia Biblie (Bible Students). Ich zrod, spojený s protestantským náboženským pohybom v Spojených štátoch amerických v druhej polovici 19. storočia, sa viaže k menu Charlesa Tazea Russella. Od konca sedemdesiatych rokov 19. storočia vydával časopis *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence* a svoje myšlienky neskôr prezentoval aj v šesťzväzkovej knižnej sérii *Millennial Dawn Series*. Russellovo hnutie sa zaradilo k náboženským prúdom, orientujúcim sa na druhý Kristov príchod. Na rok 1914 Russell predpovedal koniec „časov pohanov“.¹⁶³ Fakt, že sa očakávanie nenaplnilo, hnutím otriasol, pokračovalo však ďalej a šírilo sa postupne do iných krajín.

Bádatelia Biblie (od roku 1931 vystupujúci pod menom Jehovovi svedkovia) pôsobili globálne v rámci troch spoločností (podľa stavu zo štyridsiatych rokov 20. storočia): Watch Tower Bible and Tract Society, Watchtower Bible and Tract Society, Inc., a International Bible Students Association.¹⁶⁴ Na území Slovenska sa bádatelia Biblie objavovali už v období Rakúsko-Uhorska, výraznejšie postavenie však nadobudli až po vzniku Československa. Veľkú úlohu pri šírení tohto náboženstva zohrali americkí Slováci, ktorí sa vrátili domov. Od malej skupiny veriacich sa z Jehovových svedkov v priebehu medzivojnových rokov stala organizovaná spoločnosť. Činnosť vyvíjali v rámci dvoch spolkov: československých vetiev Medzinárodného združenia bádateľov Biblie a Strážnej veže, biblickej a traktátnej spoločnosti. V Slovenskej republike existovali Jehovovi svedkovia bez možnosti legálneho pôsobenia a boli

162 SNA, f. PV – bezp., šk. 374. List Povereníctva vnútra evanjelickej cirkvi a. v., 1. 6. 1951.

163 PENTON, M. J.: *Apocalypse Delayed: The Story of Jehovah's Witnesses*. Toronto 1985, s. 13 – 46.

164 *Svědkové Jehovovi – Hlasatelé Božího Království*. Brooklyn, New York 1993, s. 229.

považovaní za „sektu“. Napriek tomu sa bezpečnostným orgánom nikdy nepodarilo paralyzovať ich činnosť. Skupiny veriacich sa naďalej organizovali a pokračovali v práci.¹⁶⁵

Povojnová doba umožnila Jehovovým svedkom otvorene vykonávať aktivity, ktorými boli známi už z dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia (usporadúvanie prednášok, zhromaždení i celoštátnych zjazdov, spoločné štúdium, distribúcia kníh a brožúr, šírenie myšlienok od dverí k dverám).¹⁶⁶ Bezprostredne po skončení vojny urobili kroky vedúce k obnoveniu ich legálnej činnosti na báze dvoch spolkov, ktoré existovali v medzivojnovom období. Ministerstvo vnútra 13. decembra 1945 vzalo na vedomie ich opätovné utvorenie.¹⁶⁷ Následne bola v Bratislave zriadená slovenská odbočka spolku Medzinárodné združenie bádateľov Biblie, československá vetva. Povereníctvo vnútra schválilo jej stanovy 16. septembra 1946.¹⁶⁸ Na čele slovenskej odbočky stál Jozef Štantien.

V povojnovom období Jehovovi svedkovia dosiahli rýchlo rozsah činnosti, ktorý prevýšil aj ich pôsobenie v predvojnovom období. V služobnom roku 1946 existovalo v Československu 159 skupín, o rok neskôr 166 skupín, v roku 1948 ešte o tridsať skupín viac a v roku 1949 sa počet skupín vyšplhal až na 237. Priemerný počet zvestovateľov bol v roku 1946 974, v roku 1947 1 257 a v roku 1948 1 581. V roku 1949 poklesol na 1 290.¹⁶⁹

165 Pozri: PETRANSKÝ, I. A.: Jehovovi svedkovia v prvej Československej republike. In: MERVART, J. – STŘEDOVÁ, V. a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století IV.* Ústí nad Orlicí 2009, s. 207 – 213; PETRANSKÝ, I. A.: Jehovovi svedkovia v Slovenskej republike (1939 – 1945). In: STŘEDOVÁ, V. – ŠTĚPÁN, J. a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století V.* Ústí nad Orlicí 2011, s. 185 – 194.

166 O pôsobení Jehovových svedkov v rokoch 1945 – 1949 podrobnejšie pozri: PETRANSKÝ, I. A.: Jehovovi svedkovia v Československu 1945 – 1949. In: *Pamät' národa*, roč. 6, 2010, č. 2, s. 4 – 22.

167 SNA, f. PV – bezp., šk. 34. List ministerstva vnútra J. Valentovi, 13. 12. 1945; List ministerstva vnútra J. Valentovi, 13. 12. 1945.

168 ABS, f. S/2, S/2-193-6. List Povereníctva vnútra J. Štantienovi, 16. 9. 1946.

169 *1947 Yearbook of Jehovah's Witnesses*. Brooklyn, New York 1946, s. 117 – 118; *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*, roč. 69, 1. 1. 1948, č. 1, s. 11; *1949 Yearbook of Jehovah's Witnesses*. Brooklyn, New York 1948, s. 20 – 21; *1950 Yearbook of Jehovah's Witnesses*. Brooklyn, New York 1949, s. 22 – 23.

Hoci sa Jehovovi svedkovia mohli do roku 1948 tešiť relatívnej slobode, predsa sa postupne dostávali čoraz viac do záujmu bezpečnostných zložiek. Tie vnímali ako rizikový fakt, že sídlo spoločnosti Strážna veža je v Spojených štátoch amerických. Okrem toho bolo zanieťenie, niektoré metódy činnosti a náboženské učenie Jehovových svedkov často chápané ako fanatizmus a náboženské sektárstvo. Dlhodobým problémom vzťahu štátnej moci a Jehovových svedkov bolo odmietanie vojenskej služby. Tieto skutočnosti, v kombinácii s nedostatočnou znalosťou problematiky Jehovových svedkov, nízkou toleranciou a stupňujúcim sa pocitom ohrozenia v komunistami ovládaných bezpečnostných silách, spôsobili, že ministerstvo vnútra začalo ešte pred úplným nástupom komunistickej moci hľadiť na Jehovových svedkov ako na nepriateľa.¹⁷⁰ Postupne ich začalo považovať nielen za sektárov vnášajúcich nepokoj do spoločnosti, ale priam za špiónážnu organizáciu.

Dôsledky komunistického prevratu sa postupne negatívne odrazili na postavení Jehovových svedkov. Dňa 4. mája 1948 vydalo Povereníctvo vnútra obežník, ktorým zakázalo činnosť „siekt“ na Slovensku a menovite spomenulo Jehovových svedkov.¹⁷¹ Na základe pokynov Povereníctva vnútra začali bezpečnostné orgány obzvlášť od polovice mája 1948 rúzne postupovať proti ich činnosti na celom Slovensku. Zaisťovali literatúru, dokumenty a spolkové legitimácie a zasahovali proti organizovaniu zhromaždení. Zemská úradovňa štátnej bezpečnosti v Bratislave upozornila 26. mája 1948 všetky odbočky štátnej bezpečnosti, že „náboženská sekta“ Jehovovi svedkovia vykonáva v poslednom čase na Slovensku veľmi agilnú činnosť a rozširuje podozrivé náboženské učenie, ktoré nezodpovedá ľudovodemokratickému zriadeniu.¹⁷²

Dňa 2. júla 1948 vydalo Povereníctvo vnútra výmer, ktorým zastavilo činnosť spolku Medzinárodné združenie bádateľov Biblie, československá vetva, odbočka pre Slovensko „na čas do vyšetrenia jeho pôsobnosti, ktorá

170 Pozri: MARTINEK, B.: *Náboženská společnost a stát: Historie svědků Jehovových v Československu*. Praha 2000, s. 22.

171 SNA, f. PV – obežníky, šk. 14. List Povereníctva vnútra okresným národným výborom, okresným správnym komisiám, národným výborom v Bratislave, Košiciach a obci Vysoké Tatry, 4. 5. 1948.

172 SNA, f. PV – sekr., šk. 191. List Zemskej úradovne štátnej bezpečnosti odbočkám štátnej bezpečnosti, 26. 5. 1948.

odporuje terajšiemu právnenému stavu a terajším ľudovodemokratickým pomerom“. Povereníctvo v odôvodnení tohto kroku uviedlo, že dostalo správy, že spolok rozširoval tlačivá a časopisy, ktoré propagovali ideológiu odporujúcu duchu ľudovodemokratickej republiky.¹⁷³ Hoci výmer Povereníctva vnútra hovoril o dočasnom zastavení činnosti, v skutočnosti sa už činnosť slovenskej odbočky Medzinárodného združenia bádateľov Biblie neobnovila.

Nádej pre Jehovových svedkov predstavoval obežník Povereníctva vnútra zo 17. novembra 1948, ktorý obsahoval upozornenie na možnosť usporiadať si svoje právne postavenie najneskôr do konca roka 1948.¹⁷⁴ Na základe tohto pokynu bratislavská Úradovňa národnej bezpečnosti upovedomila 11. decembra 1948 okrem iných aj slovenskú odbočku Medzinárodného združenia bádateľov Biblie.¹⁷⁵ Už o niekoľko dní sa však ukázalo, že pre Jehovových svedkov nebude schodná ani táto cesta. Povereníctvo vnútra vydalo 22. decembra 1948 nový obežník, ktorým predĺžilo lehotu na úpravu právneho postavenia. Zároveň však jednoznačne upozornilo, že sa to nevzťahuje na Jehovových svedkov.¹⁷⁶

Jeseň 1948 sa niesla v znamení príprav nových ostrých zásahov proti Jehovovým svedkom aj na celoštátnej úrovni. Ústredňa štátnej bezpečnosti v Prahe inštruovala 9. novembra 1948 podriadené zložky vo veci zásadného postupu proti Jehovovým svedkom. Konštatovala, že nie je možné ďalej trpieť činnosť ich dvoch spolkov, je nevyhnutné zastaviť ich činnosť na celom území Československa a zistiť, či nedošlo k spáchaniu trestných činov. Dala pokyn uskutočniť u Jehovových svedkov domové prehliadky. Hlavní predstavitelia mali byť podrobení výsluchu. Začiatok

173 SNA, f. PV – bezp., šk. 107. List Povereníctva vnútra Medzinárodnému združeniu bádateľov Biblie, československej vetve, odbočke pre Slovensko, 2. 7. 1948.

174 Tamže, šk. 475. List Povereníctva vnútra Národnému výboru – Úradovni národnej bezpečnosti v Bratislave, 17. 11. 1948.

175 Tamže, šk. 31. List Národného výboru v Bratislave – Úradovne národnej bezpečnosti Medzinárodnému združeniu bádateľov Biblie, československej vetve, odbočke pre Slovensko, 11. 12. 1948.

176 Tamže, šk. 475. List Povereníctva vnútra okresným národným výborom, národným výborom – úradovniám národnej bezpečnosti v Bratislave, Košiciach a obci Vysoké Tatry, 22. 12. 1948.

celoštátneho zásahu proti Jehovovým svedkom bol stanovený na 29. november 1948.¹⁷⁷

V určený dátum sa začala rozsiahla akcia proti Jehovovým svedkom. Úradovne štátnej bezpečnosti prehľadali v českých krajinách byty Jehovových svedkov, zabavili literatúru či cennosti. Štátna bezpečnosť prehľadala aj ústredie v Suchdole. Zapečatila úrad a zabavila všetku nájdenú literatúru, písomné dokumenty i zariadenie kancelárie.¹⁷⁸ V Bratislave uskutočnila Odbočka štátnej bezpečnosti domové prehliadky u Jehovových svedkov v prvých decembrových dňoch 1948. Zaistili u nich literatúru, tlačivá, dokumenty či peniaze.¹⁷⁹ Viacerí Jehovovi svedkovia boli vypočúvaní štátnou bezpečnosťou. Podobným spôsobom sa postupovalo aj v regiónoch Slovenska.

Dôsledkom týchto akcií bolo uväznenie kľúčových Jehovových svedkov. Uvažovalo sa aj o prípadnom súdnom procese. Dňa 7. decembra 1948 podala Odbočka štátnej bezpečnosti v Prahe prokurátorovi Štátneho súdu v Prahe trestné oznámenie na sedemnášť Jehovových svedkov. Patrili k nim ich hlavní predstavitelia: František Kapinus, Bohumil Müller, Konstantin Paukert, Adam Januška, Jaroslav Hála či Josef Valenta. Trestné oznámenie tvrdilo, že sa dopustili rozličných trestných činov podľa zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky.¹⁸⁰ Jehovovi svedkovia v tom čase ešte súdení neboli a ich stíhanie bolo zastavené. Do júla 1949 boli vo väzbe, následne ich umiestnili do táborov nútej práce.¹⁸¹

Po tom, ako boli hlavní predstavitelia Jehovových svedkov v Československu uväznení a oficiálna činnosť oboch ich spolkov bola paralyzovaná, zostávalo už len po administratívnej stránke formálne ukončiť ich pôsobenie. Dňa 4. apríla 1949 vydalo ministerstvo vnútra

177 ABS, f. S/2, S/2-193-6. Poučenie o svedkoch Jehovových, 9. 11. 1948.

178 *1950 Yearbook of Jehovah's Witnesses*, s. 142.

179 ABS, f. S/2, S/2-193-6. List Odbočky štátnej bezpečnosti v Bratislave Štátnemu zastupiteľstvu v Bratislave, 3. 12. 1948.

180 ABS, f. 302, 302-588-2. Trestné oznámenie Odbočky štátnej bezpečnosti v Prahe na F. Kapinusa a spol., 7. 12. 1948.

181 MARTINEK, B.: *Náboženská společnost a stát*, s. 27; MÜLLER, L. – SLUPINA, W.: Verfolgung und Unterdrückung der Zeugen Jehovas in der Tschechoslowakei. In: *Kirchliche Zeitgeschichte*, roč. 17, 2004, č. 1, s. 203.

dva výmery, ktorými rozpustilo československé vetvy Medzinárodného združenia bádateľov Biblie a Strážnej veže, biblickej a traktátnej spoločnosti. Odôvodnilo to tým, že ďalšie trvanie spolkov a ich činnosť „ohrozuje ľudovodemokratické zriadenie, ako i verejný pokoj a poriadok“.¹⁸² Jehovovi svedkovia sa tak ocitli definitívne v ilegality, ktorá trvala v rôznych podobách až do roku 1989. Predovšetkým v päťdesiatych rokoch 20. storočia mali zásahy štátnej moci proti nim aj podobu plošných policajných a súdnych perzekúcií.

Záver

Obdobie prvých rokov po skončení druhej svetovej vojny znamenalo pre malé kresťanské denominácie, pôsobiace na Slovensku bez štátneho súhlasu, čas relatívne slobodnej existencie. Ich činnosť – podobne ako v medzivojnovom období – bola založená buď na základe predpisov o spolkoch, alebo svoje aktivity vyvíjali na úplne neformálnej báze. Nástup komunistického režimu znamenal v ich prípade postupnú zmenu, ktorá sa definitívne prejavila aplikovaním tzv. cirkevných zákonov z jesene 1949. Časť dovtedy neuznaných konfesií sa v ich dôsledku pretvorila na štátom uznané náboženské spoločnosti, ktorých postavenie sa tak formálne zlepšilo, v skutočnosti sa však dostali pod ostrú kontrolu zo strany štátnej moci. Druhá skupina malých konfesií, v ktorých videl nastupujúci režim potenciálne nebezpečenstvo, štátne uznanie nedosiahla, a tak zostali buď dočasne, alebo v niektorých prípadoch počas celej komunistickej éry mimo rámca systému štátom uznaných cirkví a náboženských spoločností. V nejednom prípade vyústila štátna politika voči nim v päťdesiatych rokoch 20. storočia do ostrých represálií, vrátane súdnych postihov.

182 SNA, f. PV – bezp., šk. 34. Výmer ministerstva vnútra o rozpustení Strážnej veže, biblickej a traktátnej spoločnosti, československej vetvy, 4. 4. 1949; Výmer ministerstva vnútra o rozpustení Medzinárodného združenia bádateľov Biblie, československej vetvy, 4. 4. 1949.

Historické etapy v dejinách farnosti Čerhov¹

Marek Ilko

Krátke zhrnutie udalostí

Na základe ústavného dekrétu prezidenta republiky číslo (č.) 11/1944 Úř. věst. čs. z dňa 2. augusta 1944 o obnovení právního poriadku dňom 30. septembra 1938 začala doba neslobody.² Nariadením vlády č. 31/1945 Sb. bol deň ukončenia Doby neslobody stanovený 4. máj 1945. Už 4. decembra 1944 bolo dekrétom prezidenta republiky vyhlásené prechodné obdobie, ktoré začína dňom, keď niektorá časť Československej republiky (ČSR) je oslobodená z nepriateľskej moci. Na tomto území majú byť na základe volieb ustanovené národné výbory, a to miestne, okresné a krajské, ako dočasné orgány verejnej správy vo všetkých jej odboroch.³ Na Slovensku sa národné výbory členili len na dva stupne (obecné, okresné).⁴ Ústavný dekrét č. 18/1944 Úř. věst. O národných výboroch a dočasnom Národnom zhromaždení, v prvom rade stanovil, že v prechodnom období na oslobodenom území Československa bude všetku štátnu moc vykonávať zvrchovaný ľud prostredníctvom zvolených národných výborov. Táto koncepcia štátnej správy v podobe národných

- 1 Definitívnym znením ekrečnej listiny vydanej dňa 29. 2. 1936 bola od 1. 3. 1936 zriadená nová R.K. Fara v Čergove /dnes Čerhov/ s filiálnymi obcami Legiša /Luhyňa/, Malá Toroňa /Malá Trňa/, Veľká Toroňa /Veľká Trňa/ a Slovenské Nové Mesto. Zároveň sa zrušila kaplánska stanica v Lastovciach, lebo jej miesto bolo prenesené do Čergova. Za farský kostol bol ustálený rim. kat. kostol v Čergove a rovnako aj sídlo farského úradu. Súhlas k zriadeniu novej fary dalo aj ministerstvo školstva a národnej osvety v Bratislave dňa 5. 5. 1935. Ekrečná listina je doplnená 3 bodmi, ktoré obsahujú rozlohu kostola a stanovujú, že veriaci celej farnosti sú povinní ho vydržiavať, rovnako i farskú budovu. Pre farára boli určené dávky od veriacich. Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený). Zakladajúca listina novej farnosti Čerhov.
- 2 GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa. I. 1914 – 1945*. Praha 2005, strana (s.) 260 – 461.
- 3 Tamže, s. 470 – 471.
- 4 CHRENA, O.: Územnosprávne členenie Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In: *Slovenská archivistika*, ročník (roč.) XLIII, číslo (č.) 2, s. 87.

výborov stála v protiklade k tradícií systému orgánov miestnej správy v predmníchovskom Československu.⁵

Skutočná štátna moc na vtedajšom oslobodenom území spočívala v rukách Slovenskej Národnej Rady (SNR), pretože síce československá vláda sa presunula na teritórium ČSR, ale fakticky zatiaľ nemala kde vládnuť. Po demisii exilovej vlády menoval prezident Beneš 4. apríla 1945 domácu vládu Národného frontu Čechov a Slovákov. Nasledujúceho dňa schválila vláda vo svojom prechodnom košickom sídle program, ktorý vstúpil do dejín pod názvom Košický vládny program. Do Košíc prišiel aj prezident Beneš.⁶ Do vzniku Dočasného národného zhromaždenia naďalej boli legislatívne opatrenia vydávané formou prezidentských dekrétov, ktoré prerokovávala aj vláda.⁷ Postupne bol rozbitý dovtedajší štátny aparát a vznikala nový.⁸

Postup sovietskej armády prinášal so sebou okrem oslobodenia spod nemeckej armády aj utrpenie pre civilné obyvateľstvo nielen v dôsledku priamych bojov, ale aj v dôsledku toho, že postupujúca armáda sa nie vždy prejavovala ako oslobodzujúca, ale aj ako dobyvačná.⁹

Československá republika a jej štátne hranice boli po skončení druhej svetovej vojny obnovené v stave, v akom sa nachádzali pred Mníchovskou konferenciou a Viedenskou arbitrážou. Zmeny nastali na východe Slovenska, v dôsledku pripojenia Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu, a pri Bratislave.¹⁰ Nový štátny útvar bol podobne, ako väčšia časť strednej Európy, súčasťou sovietskej sféry vplyvu. Kľúčové pozície vo vláde a v bezpečnosti obsadili komunisti.¹¹ Politický systém od skončenia vojny do februára 1948 bol hybridný, obsahoval demokratické

5 MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*. Košice 2008, s. 312 – 313.

6 PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodárské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. 2. Díl období 1945 – 1992*. Brno 2009, s. 64 – 65.

7 Tamže, s. 66.

8 Tamže, s. 69.

9 ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 1999, s. 42.

10 CHRENA, O.: *Územnosprávne členenie Slovenska v rokoch 1945 – 1948*, s. 82.

11 LETZ, R.: *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989*. In: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 (1)*. Prešov 2001, s. 70.

i autoritatívne prvky. Komunisti ho nazvali ľudovou demokraciou, čím chceli zdôrazniť, že sa odlišuje od „formálnej“ predvojnovnej demokracie. Formálne platila ústava z roku 1920, ale politický systém povojnovej republiky mal len málo spoločných črt s predmníchovskou republikou. Stretávame sa aj s ďalšími pomenovaniami tohto systému. Napr. systém tzv. riadenej demokracie, regulovanej demokracie, obmedzenej demokracie, či socializujúcej demokracie u E. Beneša. Pluralistický politický systém sa v Československu v plnej miere nikdy po druhej svetovej vojne neobnovil. Československo bolo krajinou s obmedzenou demokraciou.¹²

Vzťahy medzi štátom a cirkvami zostali v rokoch 1945 – 1948 aj napriek niektorým negatívnym javom napr. školská a pozemková reforma, pomerne korektné,¹³ avšak vzhľadom na úlohu katolicizmu v Slovenskej republike komplikované.¹⁴ Katolícki biskupi v podstate odhalili taktiku a ciele vládnej cirkevnej politiky.¹⁵ V období do roku 1948 neboli za svoju činnosť a názory slovenskí biskupi súdne stíhaní a zostávali pôsobiť na svojich biskupských stolcoch, aj keď existoval silný nátlak na odstúpenie niektorých biskupov a štátna moc prostredníctvom Povereníctva vnútra sledovala a znepríjemňovala život mnohým predstaviteľom katolíckej cirkvi.¹⁶

Februárový prevrat 1948 priniesol nastolenie mocenského monopolu Komunistickej strany Československa (KSČ) v Československu. V skutočnosti však išlo predovšetkým o nastolenie, absolútnej alebo takmer absolútnej, moci orgánov komunistickej strany.¹⁷ Z hľadiska konsolidácie pomerov a potvrdenia správnosti politickej línie mali pre novú štátnu moc prvoradý význam parlamentné voľby. V nich zvíťazila jednotná kandidátka „*obrodeneho Národného frontu*“.¹⁸ Komunistický režim považoval cirkvi a náboženské spoločnosti za ideovú, ale aj

12 ŠUTAJ Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*, s. 58.

13 ČIKEŠ, R.: *Vzťahy štátu a cirkví na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 30.

14 ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*, s. 66.

15 LETZ, R.: *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989*, s. 80.

16 ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*, s. 68 – 69.

17 PEŠEK, J.: Slovensko v ére vrcholného stalinizmu. In: *Česko-Slovenská Historická Ročenka*, 2005, s. 163.

18 LETZ, R.: *Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989*, s. 77.

mocenskú konkurenciu, ktorú bolo nevyhnutné paralyzovať až úplne obmedziť. Nový režim sa po roku 1948 snažil centralizačne a integrálne riešiť cirkevné otázky a preto Národné zhromaždenie zákonom č. 217/1949 Zb. zriadilo Štátny úrad pre veci cirkevné, ktorý mal postavenie ústredného orgánu štátnej správy cirkví na úrovni ministerstva.¹⁹ Na Slovensku bol zároveň vytvorený Slovenský úrad pre veci cirkevné na čele s príslušným povereníkom Slovenskej národnej rady.²⁰ Kňazi sa tak ocitli v situácii, keď pre nich existovali dve proti sebe stojace authority. Na jednej strane to boli ich cirkevní predstavení, na druhej strane úrad.²¹ Vývoj politickej situácie po roku 1948 spôsobil, že štát fakticky úplne znemožnil účasť cirkvi na verejnom živote a ich spolupôsobenie pri riešení závažných celospoločenských problémov.²² V marci 1949 boli rokovania medzi zástupcami biskupského zboru a československej vlády definitívne prerušené. Predsedníctvo Ústredného výboru (ÚV) KSČ následne v apríli 1949 prijalo novú líniu cirkevnej politiky. Jej hlavným zámerom bolo „napadnúť cirkev zvnútra“.²³ Ďalším z tzv. cirkevných zákonov, prijatých v októbri 1949, bol zákon č. 218/1949 Zb. o hmotnom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. Vládna moc prezentovala tento zákon ako veľkorysú náhradu za cirkevné majetky, o ktoré katolícka cirkev prišla počas jednotlivých etáp pozemkovej reformy. Navyše nová platová úprava bola pre kňazov výhodnejšia. Najdôležitejšie však bolo, že podľa zákona mohli duchovnú činnosť vykonávať len kňazi, ktorí na to majú štátny súhlas a ktorí zložia sľub vernosti.²⁴

Pohľad na východ Slovenska

Biskup Jozef Čársky, ktorý v rámci povojnových zmien zastával názor, že kňazi sa nemajú politicky angažovať, ale majú pomáhať k politickej konsolidácii v demokratickom duchu,²⁵ sa ako apoštolský administrátor

19 ČIKEŠ, R.: *Vzťahy štátu a cirkví na Slovensku*, s. 31.

20 Tamže, s. 32.

21 JAKUBČIN, P.: *Pastieri v osídlach moci. Komunistický režim a katolícki kňazi na Slovensku v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava 2012, s. 24.

22 ČIKEŠ R.: *Vzťahy štátu a cirkví na Slovensku*, s.35 .

23 JAKUBČIN, P.: *Pastieri v osídlach moci...*, s. 20.

24 Tamže, s. 24.

25 ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*, s. 68.

v roku 1946 vrátil do Košíc. Cirkevná organizácia fungovala tak, ako pred rokom 1938. Košický diecézny biskup Štefan Madarász opustil Košice a odišiel do Maďarska, kde žil v letnom sídle košických biskupov v obci Hejce.²⁶ Ešte pred odchodom urobil celý rad personálnych a organizačných zmien. Poprekladal kaplánov a vymenoval viacerých svojich biskupských radcov.²⁷

Samotná obec Čerhov ako aj okolité susedné dediny, boli oslobodené po značných bojoch už v decembri 1944.²⁸ Farnosť Čerhov pripadla späť Slovensku vo svojej celosti ako bola založená, nakoľko po Viedenskej arbitráži bola filiálka Slovenské Nové Mesto pričlenená k Novému Mestu pod Šiatrom, ktoré sa načas zároveň stalo aj náboženským centrom tunajších veriacich.²⁹

Vojna priniesla okrem obetí na životoch aj poškodenie niektorých rodinných domov, kostola a farskej budovy. Najsmutnejšou spomienkou na hrôzy vojny sú milióny obetí v koncentračných táborov, predovšetkým židovského obyvateľstva.³⁰ Na základe sčítania ľudu, ktoré sa na území pripojenom k Maďarsku, uskutočnilo 15. decembra 1938, v čerhovskej farnosti žilo spolu 158 obyvateľov židovského pôvodu. V obci Čerhov 29, v Luhyni 25, vo Veľkej Trni 19, v Malej Trni 16 a v Slovenskom Novom Meste najviac až 67 obyvateľov.³¹

26 ZUBKO, P.: *Vývoj cirkevnej organizácie v Košickej diecéze (1804 – 2005)*. Košice 2006, s. 74 – 75.

27 ČIŽMÁR, M.: *Páslí zverené im stádo. Košickí biskupi v rokoch 1804 – 2004. Dejiny Košického arcibiskupstva IV*. Prešov, s. 338.

28 [citované 2. februára 2014]. Dostupné na URL < http://www.vs.sk/uevh/hrob_detail.aspx?ID=27717. Do výmaľby fasády v rámci rekonštrukcie budovy obecného úradu bola na priečelí budovy osadená mramorová tabuľa pripomínajúca dátum oslobodenia obce Čerhov, po rekonštrukcii nebola späť osadená. Dôvod neznámy.

29 Archív farského úradu Čerhov, *Historia Domus, Parochiae: Čergov*.

30 K danej problematike napr. SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII*. Bratislava 2008, 499 s.

31 Osudy slovenských Židov. Počty Židov na južnom Slovensku a na Podkarpatskej Rusi po Viedenskej arbitráži na základe sčítania obyvateľov v roku 1938. Dostupné na internete: <http://www.upn.gov.sk/poct-zidov-juzne-slovensko/zoznam-obci.p>.

V obci Čerhov bývala v tom čase šesťčlenná rodina Weinstoková, jedenásťčlenná rodina Moškovičová a dvojčlenná rodina Frydmanová (Hrobačková).³²

Protizidovské zákony a perzekúcie tvrdo zasiahli aj týchto obyvateľov. Nepodarilo sa im včas dostať do bezpečia. Ich púť sa skončila v niektorom nacistickom vyhladzovacom tábore. Niektorým sa podarilo zachrániť, iní tam zomreli. Z Malej Trne pochádzala aj rodina Gottdiener. Podľa záznamov jej mužskí členovia zahynuli vo viacerých táboroch. V Osvienčime zomrel 74 ročný Rachel, Georg, i 64 ročný Bernat. V Bad Warmbrunne zahynuli 33 ročný Alexander rovnako aj 24 ročný Burech. 38 ročný Desider zomrel v Mauthausene-Ebene.³³ Veci rodiny Weinstockovej z Čerhova boli po vojne v roku 1946 rozpredané za celkovú sumu 1 360, 63 Pengö, prepočítané v pomere 1:2.³⁴

Z obce Čerhov do bojov druhej svetovej vojny zasiahlo 42 mladých mužov, z ktorých 11 padlo v bojoch. Ďalší neskôr dobrovoľne nastúpili do 1. Československého armádneho zboru.³⁵ Niektorým sa utrpenie neskončilo ani po kapitulácii Nemecka, nakoľko po Viedenskej arbitráži sa stali občanmi Maďarska a museli narukovať do maďarskej armády, boli pre nový režim nežiaduci a transportovaní do zajatecko-pracovného tábora na Dombase.³⁶ Aj po ich návrate vtedajší režim nenašiel pochopenie pre ich žiadosti a nedovolil im postaviť ani kríž, ako vďaka za záchranu vo vojne, na ich vlastnom pozemku, alebo na pozemku vlastného syna.³⁷

32 GOČIK, J. – GALGAN, J.: *Z dejín obce Čerhov*. Čerhov 2002, s. 59.

33 *Každý človek má svoje meno*. Zoznam obetí holokaustu z Košíc a blízkeho okolia odvlečených do koncentračných táborov. 2 doplnené vydanie, s. 91.

34 Štátny archív (ŠA) Košice, pobočka (p.) Trebišov, fond (f.) Miestne národné výbory/obvod Trebišov 1932/45 – 1950/52. Obvodný úrad MNV v Čerhove 1945 – 1950 /účtenka za odpredané veci rodiny Weinstock z 12. 6. 1946.

35 GOČIK, J. – GALGAN, J.: *Z dejín obce Čerhov*, s. 26 – 27.

36 IEKO, M.: Zo života jedného Zemplínčana. [citované 14. februára 2014] Dostupné na URL <<http://mozaika.sme.sk/c/2540618/zo-zivota-jedneho-zemplincana.html>.

37 IEKO, M.: Zo života jedného Zemplínčana (2. časť. – komunizmus). [citované 14. februára 2014] Dostupné na URL <<http://mozaika.sme.sk/c/2540631/zo-zivota-jedneho-zemplincana-cast-2-komunizmus.html>.

Značné obete na ľudských životoch boli aj na nemeckej strane. Týchto padlých vojakov potom pochovávali v blízkosti významných cirkevných objektov. Po skončení vojny Európske ústredie UNRRA s dovolávaním sa na ducha kresťanskej lásky k blížnemu, prosilo o pomoc pri pátraní po nezvestných cudzincoch všetkých národností, ktorí žili v dobe vojny na území obsadenom Nemcami. Menovite prosilo správy: „... 3. *O hrobach jednotlivých i hromadných, do ktorých boli uložené telesné pozostatky cudzincov.*“³⁸ Vtedajší duchovný správca farnosti veľadôstojný pán (vdp.) Ján Nagy odpovedal na túto výzvu v cirkevnom obežníku listom, v ktorom oznámil, že v Čergove pri farskom kostole sú pochovaní štyria príslušníci Wehrmachtu, a ich údaje sú zapísané na krížoch, ktoré aj uviedol do tamjšej matriky.³⁹ Podľa daných dochovaných záznamov tam bol pochovaný Objg. Herbert Schmaeck, F.E.B. 94, narodený 21. februára 1920, ktorý zomrel 30. novembra 1944. Potom Werner Schondorfer 14./Geb.Jäg.Rgt. 91., narodený 27. mája 1925, ktorý zomrel 26. novembra 1944. Tretím pochovaným bol Ogfr. Edmund Wachter geb. Jg.Reg.7/91., narodený 10. mája 1912, ktorý zomrel 30. novembra 1944. Posledným bol Gfr. Xaver Stelzer Geb.Jg.Rgt. 1/91., narodený 4. júla 1925 a zomrel 30. novembra 1944.⁴⁰ Z dátumov narodenia zisťujeme, že išlo o dvadsaťročných mladíkov, ktorí položili svoje životy v závere vojny. Koncom novembra oslobodila súčasne sovietska armáda a rumunské vojská na styku 18. a 40. armády i celé pohraničné územie Slovenska a Maďarska medzi Tisou a Bodrogom. Po násilnom prechode Bodrogu sa podarilo jednotkám 2. výsadkovej divízie likvidovať nepriateľský odpor v priestore severne od Slovenského Nového Mesta a v súčinnosti s pravo krídelnými jednotkami 2. ukrajinského frontu maršala Malinovského,

38 Archív farského úradu Čerhov /nezatriedený/, Circulares Administrationum Apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Satmariensis, item Dioecesium Cassoviensis et Rosnaviensis in ČSR, Annus 1946, Nr. 5, s. 21.

39 AACass /farnosť Čerhov/ No 843 / 1946/ List Jána Nagya, správcu fary v Čergove, z dňa 13. 7. 1946 V 90. rokoch, za pôsobenia vdp. Boľanovského boli tieto ostatky vojakov exhumované nemeckými pracovníkmi.

40 AACass /farnosť Čerhov/No 843/ Smrtné prípad vojakov z vojny. /list č.59/1946 z dňa 13. 7. 1946.

oslobodiť priľahlú pohraničnú oblasť.⁴¹ Aj časť útvaru Žmačenkovej armády bojovala už od posledných dní novembra na československom území pri Slovenskom Novom Meste. Do 26. novembra 1944 dosiahli sovietske a rumunské vojská čiaru vedúcu od Čopu a Zemplína cez Sátoraljaújhely po juhovýchodných svahoch Tokajských vrchoch do priestoru južne od Miškolca.⁴² Po veľkom vyčerpaní vojsk, ktoré narazili začiatkom decembra na úpornú nepriateľskú obranu na hornom toku Ondavy, na Slanských a Tokajských horách, prerušil 4. ukrajinský front útok a prešiel na dosiahnutej čiare dočasne do obrany.⁴³ Súčinnosť oslobodeneckých vojsk 4. a 2. ukrajinského frontu bola prvým prejavom toho, že boje Červenej armády na území Maďarska boli súčasne i bojom za oslobodenie južného Slovenska.⁴⁴ Okrem nemeckých vojakov v obci Čerhov bol pochovaný aj vojak ČA, na finančné trovy obce.⁴⁵ Po oslobodení obyvatelia danej obce odovzdávali naturálne dávky pre ČA, za ktoré im bola vyplatená kúpna cena. Išlo o pšenicu, raž, žito, jačmeň, ovos, kukuricu, fazuľu, zemiaky, ale aj dobytok na mäso. Okrem obilnín od jednotlivých obyvateľov, boli odpredané aj obecné býky a obilniny z grófskych majetkov rodiny Senney, ktorých výnos sa stal súčasťou obecnej pokladnice.⁴⁶

Okrem ľudských obetí ničivá vojna zanechala aj značné materiálne škody. Košický provikár v liste odvolávajúci sa na nariadenie SNR vyzýval, že je potrebné do 31. augusta 1945 na úrade miestneho národného výboru (na notárskom úrade) nahlásiť škody, spôsobené vojnovým udalosťami na cirkevných objektoch (kostoloch, farách, atď.). Najmä majú to urobiť farské úrady, kde je patrónom štát. Povereníctvo SNR pre školstvo a osvetu v Bratislave tiež zisťovalo, či „*dajaké kultúrne a umelecké pamiatky*“ neboli odvezené zo Slovenska do Maďarska a Nemecka v čase

41 Kol autorov: *Osvobození Československa Rudou armádou 1944/1945. Svazek první*. Praha 1965, s. 220.

42 Tamže, s. 224.

43 Tamže, s. 220.

44 Tamže, s. 225.

45 ŠA Košice, p. Trebišov, MNV Čergov 1945 – 1960, Hlavná kniha.

46 ŠA Košice, p. Trebišov, MNV Čergov 1945 – 1960, Hlavná kniha, Poukazy výdavkov a poukazy na príjem z odpredaja pšenice, ovsa, raže, žita, jačmeňa, kukurice, zemiakov, koní a býkov pre ČA.

a) do roku 1918, b) za ČSR (1918 – 1939) c) za vojny (1939 – 1945).⁴⁷ Informácie o poškodených budovách, ktoré sú majetkom verejným ale nie štátnym, napr. Cirkvi, obce a pod., ktoré by mali byť v rámci zákona o stavebnej obnove opravené zbieral aj Obvodný Úrad Národného Výboru (ObÚ NV) v Čergove. Hlásenie malo byť podané najneskoršie do štvrtku 21. novembra 1946.⁴⁸ A tak správca fary aj v zmysle nariadenia Slovenskej národnej rady zo dňa 3. júna 1945, č. 67 Sb.n. SNR hlásil, že na rímskokatolíckom kostole v Čergove vojnou poškodená bola: „*Omietka v cene 2 200 K⁴⁹, maľba v cene 5 000 K, zapríčinené škody spolu v cene 7 200 K.*⁵⁰ *Ďalej vojnové škody na rímskokatolíckej fari v Čergove boli nasledovne rozpísané: poškodené boli 1, okná v cene 500 Kč, 2, dva skrine 2 000 Kč, 3, posteľ 200 Kč. Odnesený bol: veľký stôl v hodnote 500 Kč, dve stoličky za 150 Kč, dva stolíky za 200 Kč, kancelárske predmety 500 Kč, mužský zvrchík 500 Kč, dva ženské šály 250 Kč, kuchynské náčinie za 1 000 Kč. Spálené bola aj palivové drevo za 500 Kč, spolu tak cena bola vyčíslená na 6 300 Kč.*“⁵¹

Postupne sa na jeseň 1946 začalo s výmenou okien⁵² i s opravou poškodeného kostola, kde výška nákladov na opravu strechy, múrov, stien, stropu, dverí, lavíc a organa dosiahla 25 050 Kčs a pozostávala z klampiarskej, murárskej, maliarskej, stolárskej, sklenárskej, zámočníckej a odbornej práce.⁵³ Na opravu korusa (chovus) sa museli požiť

47 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), list Biskupského ordinariátu v Košiciach, č. 495/1945, vo veci Hlásenia vojnových škôd na cirk. objektoch, z dňa 8. 8. 1945.

48 Tamže, list Obvodného úradu NV Čergov č.3986 z dňa 18. 11. 1946.

49 Korún. Taktiež ako Kč, Kčs.

50 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), list Rím. kat. farského úradu v Čergove adresovaný Obvodnému úradu Národného výboru v Čergove, č. 32/1945, vo veci hlásenia vojnových škôd na cirkevných objektoch, zo dňa 17. 8. 1945.

51 Tamže, hlásenie vojnových škôd.

52 AACass /farnosť Čerhov/No 1380 / 1946: List Jána Nagya – správcu fary v Čergove z dňa 29. 10. 1946. Odpoveď z 30. 10. 1946.

53 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), list Rím. kat. farského úradu v Čergove, č. 62/1947, v predmete: Rk. kostol v Čergove, súpis škôd, zo dňa 28. 2. 1947.

peniaze, ktoré sa potom splatili v dvoch splátkach po 2 000 Kčs.⁵⁴ Nevyhnutné pracovné opravy boli vykonávali na kostole ako aj na fare, kde bolo potrebné vyčistiť farskú studňu, pretože „voda v nej stala sa nepoužívateľnou.“⁵⁵

Po skončení vojny sa na významných miestach v celom štáte začali stavať pomníky hrdinom oslobodzovacej armáde. Tie najväčšie sa stavali hlavne v okresných mestách a významných lokalitách ťažkých bojov. Aj okresný Národný Front v Trebišove upovedomil obec Čerhov na prevedenie zbierky pre stavbu pomníka padlým vojakom Červenej armády (ČA) pri oslobodzovaní Trebišova, jeho okolia, ako aj celej Československej republiky. Pomník sa staval na trebišovskom cintoríne a kňazi mali upovedomiť svojich veriacich, aby k zbierke prispeli čím väčším obnosom. „*Sbierka bude prevedená v obci v nedeľu poobede. /17. júna/*“.⁵⁶ K slávnostnému odhaleniu pamätníka došlo v polovici júla a zúčastnili sa ho aj členovia spolu s predsedom MNV v Čerhove.⁵⁷ V jednotlivých obciach boli postavené pomníky o čosi jednoduchšie, napríklad v samotnej obci Čerhov je pomník padlým vojakom pri križovatke hlavnej cesty, toho času zrekonštruovaný.⁵⁸

Správca fary v Čerhove v liste z 9. decembra 1945 oznámil, že sa mu nedostali na vedomie nijaké krivdy spáchané na katolíkoch a na Cirkvi v jeho farnosti. Avšak na farskom úrade bola prevedená domová prehliadka a bol zhabaný stroj, ktorý neskôr po urgenciách vrátili.⁵⁹

54 AACass /farnosť Čerhov/ No 03357/ 1945: Splátka na pôžičku opravy korusa 2.000 K., AACass No 937 / 1945 Splátka pôžičky na chovus 2 000 Kčs.

55 Tamže, No 972/1946: List Jána Nagya – správcu fary v Čergove z dňa 13. 8. 1946, odpoveď z 30. 8. 1946.

56 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), List Obvodného úradu NV v Čergove z dňa 14. 6. 1945 adresovaný R.K. farskému úradu v Čergove, č. 260/1945.

57 ŠA Košice, p. Trebišov, f. MNV Čergov 1945 – 1960, Hlavná kniha, rok 1945, cestovné a diéty predsedu MNV a členom MNV do Trebišova na odhalenie pamätníka padlých.

58 Dostupné na internete: http://www.vs.sk/uevh/hrob_detail.

59 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), List Rím. kat. farského úradu v Čergove adresovaný Rím. kat. biskupskému úradu v Košiciach, č. 68/1945, vo veci Iniuriae Catholicorum, zo dňa 9. 12. 1945.

Povoijnové pomery oprášili aj staré nezrovnalosti a to hlavne v jazykovo-národnostnej oblasti v tomto pohraničí. Po Viedenskej arbitráži boli všetky obce čerhovskej farnosti⁶⁰ pripojené k Maďarsku a maďarčina sa tak opäť stala úradným jazykom. Po oslobodení obce a skončení vojny to bola opäť slovenčina. Duchovný správca sa preto obrátil na biskupský úrad, aby rozhodol v tejto veci, nakoľko v cirkevnej obci patriacej pod jeho duchovnú správu nachádza sa značný počet veriacich, ktorí nerozumejú a neovládajú slovenský jazyk. *„Pre nich od nepamäti aj za bývalej Československej republiky predčítalo sa evanjelium a časom aj kázalo sa v kostole maďarsky, čo dnes pre ich duševný život je veľmi žiaduce a potrebné. Tážem sa preto úctive, či možno zostať pri starom jazyku a či nie“*.⁶¹ Rozhodnutie a dôležité slovo v tejto veci mal Okresný Národný výbor v Trebišove, ktorý na prípis zo dňa 27. marca 1945 oznámil, že v tak slovenskej obci ako je Čergov nie je možné povoliť bohoslužby v maďarskom jazyku. Bohoslužby sa musia odbavovať naďalej v slovenskom jazyku.⁶² Nastávali nové časy. Už vo februári 1945 Okresný národný výbor oznámil, že *„v zmysle septembrového /m.r./ nariadenia SNR v Banskej Bystrici, všetky školy v novej Československej republike sa zoštatňujú. Majetok cirkevnej školy nech sa nechá do vládneho rozhodnutia o ňom k dispozícii pre štátnu ľudovú školu. Podpísaný Š. Čepela v.r. okresný školský referent.“*⁶³ Hoci smerovanie vládnucej politiky v náboženskej otázke koncom štyridsiatych rokov bolo už jasne stanovené, na vidieckych školách náboženstvo a náboženská príslušnosť hrala ešte dôležitú úlohu a mala ešte určité postavenie. Načrtáva to aj Program slávnosti otvorenia

60 Do Čerhovskej farnosti patrili tieto obce: Čergov /neskôr Čerhov/, Legiňa /neskôr Luhyňa/, Slovenské Nové Mesto, Veľká a Malá Tíňa. Bližšie pozri: DEÁK, L. (zost.): *Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty II. Okupácia (2. november 1938 – 14. marec 1939)*. Martin 2003; taktiež: MITÁČ, J. (zost.): *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945*. Bratislava 2011.

61 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), list datovaný v Čergove dňa 27. marca 1945 podpísaný Ján Nagy správca fary. (List neadresovaný).

62 Tamže, list Okresného Národného výboru v Trebišove adresovaný Rímskokatolíckemu farskému úradu Čerhov. Č.1879/1945, predmet: Otázky jazyka pri bohoslužbách. Zo dňa 30. 3. 1945.

63 Tamže, list Okresného národného výboru v Trebišove, odbor školský adresovaný Rím. kat. farskému úradu Čergov, č. 79/45, Vec: Zoštatnenie škôl v ČSR, zo dňa 5.II. 1945!

Strednej školy v Čerhove z dňa 13. marca 1949. Po prejave prednostu Obvodného úradu Národného Výboru pána Júliusa Snopka zaspievali občania a žiaci z Čerhova pod vedením riaditeľa Národnej školy pána Ladislava Hajtaša štvorhlasne príležitostnú pieseň Svätý Bože.⁶⁴

Okrem jazykovej otázky bolo potrebné dať do poriadku aj záležitosti vo filiálke Slovenské Nové Mesto, nakoľko za bývalej ČSR tamojší veriaci mali kaplnku sv. Cyrila a Metoda, kde sa pre nich konali bohoslužby každú tretiu nedeľu. Zariadenie kaplnky bolo t. č. ešte v Sátoraljaujhely /Nové Mesto pod Šiatrom/ a tamojší dôstojný pán farár ho chcel vydať len na nariadenie biskupskej vrchnosti. Ešte vždy sa cítil plnoprávnym farárom aj v časti územia spadajúceho na Slovensko a svojich práv sa tak ľahko nevzdával. Pán farár Nagy preto žiadal úctivo o rozhodnutie: „1. či mám ja *administrovať Slovenské Nové Mesto*, 2. *Jako má byť s kaplnkou a bohoslužbami*, 3. *čo sa má stať so zariadením kaplnky*. V Čergove Ján Nagy“.⁶⁵ V rozhodnutí košický biskup zveril dekrétom administráciu filiálky Slovenské Nové Mesto opäť správcovi farnosti Čerhov: „*Túto administráciu teda začniete a postarajte sa o zriadenie kaplnky v Slovenskom Novom Meste. Ján Onderúv provikár*“.⁶⁶ K definitívnemu pripojeniu tejto filiálky k čerhovskej farnosti došlo až 1. januára 1949.⁶⁷

Obnovením Československa, sa začali pomaly sláviť aj predošlé štátne sviatky, hoci o niečo skromnejšie. Provikár biskupského ordinariátu v Košiciach Ján Onderúv, odporúčal na blížiaci sa štátny sviatok 28. októbra, ktorý pripadol na nedeľu, „*aby bol pri tejto príležitosti prečítaný pastiersky list biskupov Slovenska veriacim s kazateľnice, po kázni nech sa pomodlia za blaho štátu a národa a nakoniec po farskej svätej omši nech*

64 ŠA Košice, f. KNV 1945 – 1949, škatuľa (šk.) 39. Správa o otvorení strednej školy v Čerhove /105/.

65 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), List Rím. kat. farského úradu v Čergove adresovaný Biskupskému Úradu v Košiciach, č. 12/1945 vo veci Administrovania Slovenského Nového Mesta.

66 Tamže, list Rím. Kat. biskupského úradu v Košiciach vdp. Jánovi Nagyovi, administrátorovi v Čergove, č. 465/1945, v predmete Slovenské Nové Mesto, administrácia filiálky, zo dňa 31. 8. 1945.

67 Tamže, list Rím.kat. biskupského úradu v Košiciach č. 4461/1948 z dňa 29. 12. 1948, Vec Slovenské Nové Mesto, pripojenie k Čerhovu.

sa zaspievajú štátne hymny.“⁶⁸ O 10. hod. v ten deň zazneli, podľa prípisu zvony na všetkých kostoloch.⁶⁹

Ďalšou dôležitou úlohou počiatočnej etapy obnovy hospodárstva patrilo prekonanie inflačného dedičstva vojny. Na území oslobodeného štátu obiehali protektorátne a slovenské koruny, ríšskonemecké marky, maďarské pengö a poľský zlotý, teda päť rôznych mien. K tejto mozaike navyše pristupovali v Moskve vytlačené korunové poukážky, ktoré boli od začiatku roku 1945 zaradzované do obehu na oslobodenom území východného Slovenska ako platidla sovietskej i československej armády a československých úradov.⁷⁰ Menová reforma uskutočnená 1. novembra 1945⁷¹ sa stala dôležitým krokom na ceste k ozdraveniu ekonomiky.⁷² Za tejto situácie bolo nariadené duchovenstvu, a správcom farností, aby „v predpísanom termíne na úradnom tlačive /pre právne osoby/ na patričných miestach prihlásili všetku hotovosť kostolných peňazí a vklady, ktoré nespravuje Ap. Administrátor v Prešove alebo Pokladnica zb. zákl. Košice.“⁷³

Veriaci farnosti Čerhov aj v povojnových rokoch boli aktívnymi členmi Spolku sv. Vojtecha. V máji 1946 dochádza vo filiálke Slovenské Nové Mesto k výmene jednatela s daným spolkom, pretože sa Andrej Galata pre starobu a chorobu zriekol jednatelstva a navrhol za svojho zástupcu pána Imricha Uličného. Zároveň mu v zaslanom liste boli podané niektoré informácie ohľadom členstva. Mimo iného mu mali bezplatne zasielať aj časopis *Pútnik*, v ktorom ho upozorňovali na rubriku pre jednatelov.⁷⁴ V závere tohto roka sa zriekol kurátorstva v obci Čerhov Ondej Válik, ktorý to listom oznámil Farskému úradu aj s vysvetlením,

68 Tamže, list Biskupského ordinariátu v Košiciach, č. 742/1945, vo veci Oslava št. sviatku 28. 10. zo dňa 23. 10. 1945.

69 AACass/farnosť Čerhov/ 1945 ako aj Farský archív Čerhov/ Korešpondenčný lístok č. K-1350/46, Jozef, v. r. biskup, apošt. Administ.

70 PRÚCHA, V. a kol.: *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918 – 1992...*, s. 110.

71 Dekrét prezidenta republiky č. 91. Sb. Tamže, s. 111.

72 Tamže, s. 113.

73 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), korešpondenčný lístok Rím. kat. biskupského úradu Košice, č. 754/1945, zo dňa 29. X. 1945.

74 Tamže, List hlavného jednatel'a Spolku sv. Vojtecha v Trnave z dňa 27. 5. 1946.

že za kurátora bol zvolený 18. apríla 1942 na tri roky a už vyše roka zastáva kurátorskú povinnosť ako nezvolený.⁷⁵ Nasledujúci rok 20. mája sa konala vo farnosti birmovka. Z tejto príležitosti boli správcovi farnosti zaslané inštrukcie, z ktorých vyberáme: „Príchod: 1. banderiá zakazujem. Cyklisti môžu mi prísť naproti, ale len cez dedinu, nie na chotár, lebo nevedia držať krok s autom a tak neviem potom presne dodržať program. 2. Slávobrána nech je blízko fary /kostola/. Pri nej čaká ľud a úrady. 3. Od slávobrány, keď príde biskup ráno alebo odpoľudnia, ide najprv na faru. Tu sa klérus oblečie a v procesii / vpredu kríž, zástavy a za hláholu zvonov/ odprevádza biskupa pod baldachynom do kostola. V kostole: V kostolnej bráne čaká biskupa farár v bielom pluviáli (...) Chór spieva: Ecce sacerdos = Aj hľa kňaz veľiký (...) ak nie je večer netreba zapalovať sviece na lustrí, aby nezapkaly kňazom a ľudu, ktorý pod ním stojí, šaty. (...) po orácii vystúpi farár hore ku oltáru a pozdraví biskupa v reči ľudu (...) keď je birmovka pred poľudníom, biskup začne sv. omšu, keď je odpoľudnia nasleduje kázeň a birmovka. (...) V Čergove bude birmovka 20. mája 1947 o 4 hod. odpoľudnia. (...) Omša – kázeň: (...) Deti nestoja pri birmovných rodičoch, ale pod kazateľnicou spolu, lebo biskup hlavne ku nim hovorí, prípadne sa ich pýta katekizmus o sviatosti birmovania. (...) Birmovanie: (...) počas birmovania dekan drží sv. chrizmu, (...) miestny farár číta mená birmovancov. Medzi tým spieva chór hymnu ku Duchu sv.: Duchu sv. príd' z neba ... Po birmovaní odriekajú birmovanci ‚birmovný sľub‘ (...) Visitatio ecclesiae: Po birmovke a po pobožnosti za zomrelých, biskup oblečie manteletu a pozre: tebernaculum, oltáre, oltárne kamene, krstnú studňu, spovedelnice, Boží hrob, sv. oleje, sakristiu, kostolné rúcha, bielizeň, kostol a celé jeho zariadenie. Pri vizitácii majú byť prítomní kurátor a kostolník. Návrat do fary: Po vizitácii kostola zaspieva sa pápežská hymna, po ktorej v procesii – kríž, zástavy – odprevadia veriáci – birmovanci zrobia špalier – biskupa pod baldachynom za zvuku zvonov do fary. (...) Návšteva školy a fary: Jestli je v mieste katolícka škola a zbýva času, biskup po návrate z kostola, navštívi školu. (...) Po obradoch je vizitácia farskej kancelárie a taktiež farských budov. (...) Upozornenie: Po návrate z kostola, dobre mi padne: pohár zimného cmaru, alebo zimného čaju bez cukru s citrónom.

75 Tamže, List Ondreja Válika o zrieknutí sa kurátorstva, napísaný v Čergove, 1. 11. 1946 adresovaný Rímskokatolíckemu farskému úradu v Čergove.

*Nakoľko trpím na cukrovku, nejem nič s cukrom. (...) Na raňajky si prosím kúsok másla a čierneho chleba, alebo vysušeného ľahkého koláča bez cukru. Obed nech je celkom jednoduchý. (...) Keď vstanem po večeri vdp. duchovní sa rozídu. Potrebujem klud, aby som si odpočinul a vyspal sa. (...) Jozef, biskup, apošt. administ.*⁷⁶ Vykonaním birmovky sa malo ukončiť aj pôsobenie vdp. v doterajšej farnosti, nakoľko už dňa 26. marca 1947 sa listom obrátil na Ordinariát s „dôveryplnou prosbou, aby ste ma – jestli je to možné – ráčili preložiť z Čergova na inú faru – trebárs do Garane.”⁷⁷ Dôvody, pre ktoré sa osmelujem predložiť Vašej Vysokodôstojnosti svoju žiadosť sú tieto: 1. Ohľad a vďačnosť voči svojej mamičke. Nemôžem totižto od nej požadovať, aby natrvalo sa starala, trápila s vedením domácnosti na fare, ktorá nemá nijakých rolí, lúk, hospodárskych stavísk a kde mlieko, maslo a pod. musí sa kupovať, ak ho vôbec možno dostať, kde ešte i po troch rokoch, čo sme tu musíme piecť chlieb u susedov, lebo fara nemá pece. Tak sa zdá, že tunajším pánom kurátorom a veriacim nie veľmi záleží na tom, aby uspokojili svojho duchovného a mu umožnili jeho stavu primerané živobytie. Keď som im hovoril, že načím ohradiť záhradu, spraviť pivnicu, postaviť pec atď., nanajvýš prikývli, ta bulo by treba, ale veru prstom sotva pohli, aby sa to aj uskutočnilo. Za takýchto okolností život na tunajšej fare pre mamičku znamená ustavičné sebazapieranie a obeta, ktorá pri jej veku a chorľavosti, ak len chcem jej byť vďačný nemôžem od nej požadovať. 2. Osobný dôvod. Prišiel som do Čergova ako ešte hodne neskúsený kaplán. Mal som najlepšiu vôľu zodpovedať úlohe administrátora. Pozorujem však, že som sa za svojej tunajšej činnosti dopustil mnohých taktických chýb vyplývajúcich z nedokonalosti mojej osobnosti a povahového založenia. Tieto chyby postavili akúsi hrádzu medzi mňa a veriácich. Musím sa priznať, že doposiaľ sa mi nepodarilo vydobýť si vážnosti, získať dôveru tunajších ľudí, najmä odrastlej mládeže. To je ale veľká prekážka v duchovej činnosti. Preto pokladám, za žiaduce a prospešné jak pre seba tak pre veriácich, aby som bol preložený na inú faru, kde by som na základe získaných skúseností mohol začať s novým elánom a horlivosťou – ako chcem dúfať – úspešnejšiu dušpastiersku prácu. Čím skorej by sa to stalo, tým lepšie by bolo pre mňa

76 Tamže, list Biskupského úradu Košice adresovaný Rím. kat. farskému úradu Čergov, č. I-1572/1947, vo veci: Ordo receptionis et visitationis eppalis – úpravy.

77 Dnešná farnosť Hraň.

i pre moju mamičku.“ Otec biskup plne chápal ťažkosti farára no pre nedostatok kňazov musel ešte vyčkať v Čergove, lebo nebolo možnosti tam poslať iného duchovného a s administrovaním Čergova by boli tiež značné ťažkosti. Zároveň však na kňaza apeloval, že nesmie byť voči veriacim bojzlivý a utiahnutý. *„Treba im vyložiť veci tak, ako sa majú žiadať na nich nápravu. Dakto to prekonať musí, aby na seba zobral iniciatívu v takých odioznych veciach, nezaškodí keď s vecou pohýbete.*“⁷⁸ Celkový obraz duchovnej činnosti zameranej na mládež vo farnosti z pohľadu kňaza je nasledovný, a to v čase, kedy sa slávila Nedeľa mládeže. *„U nás mala veľmi skromný priebeh. Tunajšia mládež je náboženský ešte málo uvedená a vychovaná. Na výzvu sa prihlásilo celkom 10 dievčat a 14 mládencov. V sobotu sišli sme sa v kostole na malú duševnú obnovu. Bola kázeň a sv. spoveď. V nedeľu sraz na fare, spoločne sa šlo do kostola, kde jak dievčatá, tak aj mládenci umiestnili sa v sporiadaných radoch pred svätyňou. Bola sv. omša s vyložením Prevelebnej Sviatosti Oltárnej a s kázňou. Pred sv. prijímaním odriekali spoločne confiteor a Pane, nie som hodný a pristúpili k sv. prijímaniu. Po sv. omši odriekali modlitbu Panie Ježišu Kriste, Teba za Kráľa sveta uznávam. Po bohoslužbách vyberala mládež na určený cieľ a sossbieralo sa 500 Kč, ktoré súčasne posielam šekom. Keď hneď po obede dve grékokatolícky mali sobáš a aj z mojej mládeže boli skoro všetci povolani na svadbu spoločnú odpoludňajšiu pobožnosť ako aj akademiu sme nemohli uskutočniť. K všetkému dovoľujem si poznamenať ešte toto: Tunajšia fara bola sriadena ešte len pred desať rokmi. Boly tu dve grófstva. Velkú časť obyvateľstva tvorí bývala čelad. Je tú hodne komunistov. Z toho je pochopiteľné, že náboženský a duševný život tunajších obyvateľov, najmä mládeže je na slabej úrovni. Ja som tu od poldruha roka. Uvažoval som stále, ako by sa priblížiť k mládeži a získať ju. Až terajšia nedeľa mládeže poskytla mi vhodnú príležitosť nadviazať styk s mládežou a začať s ňou vážne pracovať. Pôda je síce veľmi tvrdá, ale chcem urobiť všetko, čo je v mojich silách, aby som získal mládež pre Krista a pre povedomý katolícky život. Mládež je voskrz roľnícka.*“⁷⁹ Deti spolu s dospievajúcimi museli

78 AACass /farnosť Čerhov/No 1256 / 1947. List otca biskupa.

79 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), Zpráva o priebehu Nedeľa mládeže číslo 13/1946, Ústrednej Katolíckej Kancelárii v Bratislave. V Čergove dňa 5. 3. 1946, správca fary.

pomáhať rodičom na poli, vo vinici i na domácom hospodárstve.⁸⁰ Pre tieto práce bol v minulosti skrátенý aj školský rok pre 12 ročné a staršie deti, aby tieto mohli pomáhať svojim rodičom pri poľných prácach.⁸¹

Snaha o preloženie však bola čoskoro vypočítaná a otec biskup za dočasného správcu fary v Čergove odo dňa 1. júla t.r. ustanovil vdp. Juraja Timka, t. č. kaplána v Strážskom, služobne prideleného v Plechoticiach na zastupovanie. Vdp. Jánovi Nagyovi, administrátorovi v Čergove bola najprv ponúknutá Zlatá Idka, „čo by však bolo peší z Košíc 5 hodín, vozmo /kořno/ 4 hodiny. Ku tomu chudobní ľudia v Zlatej Idke by si zúfali, ak by duchovného mali prevážať z Čergova. Prevoz kaplána z Ruskova by nemal byť pre nich ťarchou neznesiteľnou. I po hmotnej stránke však budú výhodnejšie Bohdanovce, lebo ľud je obetavý a Bohdanovce ponúkli duchovnému – okrem doterajších obvyklých preštácií – 10 q zrna a 12 prm. dreva, len za to, že duchovný bude bývať v Bohdanovciach. Majú miesto na faru, ktorú bude treba vybudovať. Teraz majú prenajatý dvojizbový byt pre duchovného. Kostol je nový, rozmer asi taký, že bude strediskom budúcej duchovnej stanice.“⁸² Podľa zaslaného dekrétu toto rozhodnutie malo začať platiť od 1. júla 1947.⁸³ Situácia sa však rýchlo zmenila. Z príčin a dôvodov, ktoré osobne predniesla na tunajšom úrade mamka daného kňaza, sa otec biskup rozhodol odvolať tunajšiu dišpozíciu zo dňa 30. júna 1947, ktorou bol vdp. preložený za kaplána v Ruskove so služobným pridelením v Bohdanovciach a ponechal ho ďalej vo funkcii administrátora fary v Čergove. Súčasne došlo k odvolaniu i tun. dišpozície č. 2258/47, ktorou bol za dočasného administrátora fary v Čergove

80 GOČIK, J. – GALGAN, J.: *Z dejín obce Čerhov*, s. 67 a 74.

81 ŠA Košice, f. XIV. 1. Maďarská okupačná správa 1938 – 1945. /22/ Žiadosť štátnej ľudovej školy v Čergove o skrátenie školského roka.

82 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), list Rím. kat. biskupského úradu v Košiciach, č. j. 2257/1947, vo veci Ján Nagy, doč. správca fary v Čergove, preloženie za kaplána v Ruskove so služobným pridelením v Bohdanovciach, Košice dňa 30. 6. 1947.

83 Tamže, dekrét Rím. kat. biskupského úradu v Košiciach, č. 2257 – K/1947, predmet: Ján Nagy, rím. kat. správca fary v Čergove, preloženie a ustanovenie rím. kat. kaplánom v Ruskove so služobným pridelením v Bohdanovciach, v Košiciach dňa 30. 6. 1947.

ustanovený vdp. Juraj Timko, kaplán z Plechotíc.⁸⁴ Pobyt dôstojného pána sa tak predĺžil o rok a pol.⁸⁵ Počas tohto obdobia rozbiehal aktivitu na stavbu nového chrámu v Slovenskom Novom Meste. Listom sa obrátil na veriacich a pripomenul im, že „*kto verí v Boha, miluje Ho a v Neho skladá svoju nádej, pre toho nijaká obeť, ktorú prinesie pre výstavbu stánku Božieho, nebude ani priveľká ani príťažká.*“ Za štedré dary veriacich vyjadril srdečné Pán Boh zaplať. Pretože podľa *Svätého Písma*, „*radostne a ochotne obetujúceho darcu miluje Boh.*“ 37 darcov zo zoznamu tak prispelo viacerými finančnými čiastkami.⁸⁶

Ešte pred svojím odchodom z farnosti dňa 25. novembra 1948 za prítomnosti kurátora Mađara, spísal vdp. Nagy inventár patriaci ku kostolu i k fare v Čerhove. Ten svedčí na tú dobu o solídne vybavenom kostolíku. Z 85 bodov uvádzame napr. 5 lavíc na chóre, 1 socha sv. Antona, 1 socha sv. Terezky, 1 štátna vlajka, 1 baldachim, 1 orgán a pódium s lavičkou pre organistu, 2 kazateľnice, 2 oltárne kamene, 1 zvonček (miešok), zástavy 2 biele, 2 červeno-žlté, 2 čierne. atď. Pohľad na inventár farskej budovy je o niečo chudobnejší. Celkový počet položiek je 15: dve skrine, jeden písací stôl, 1 stolík, 2 kreslá, 1 stolička, 1 posteľ, 1 pult s farským archívom, 2 kachle, 1 železná pec v kancelárii, 1 kuchynská pec, 7 osvetľovacích telies, 1 stolná elektrická lampa, 6 pečiatok, 1 umývadlo s krčahom. K danému dňu hotovosť kostola v Čerhove činila 2 762, 80 korún.⁸⁷

Podľa údajov Krajského národného výboru cirkevného odboru, ktoré poskytol vdp. Ján Nagy v roku 1949 bolo vo farnosti Čerhov celkovo 1 239 veriacich. V obci Čerhov 212, v obci Veľká Tŕňa vzdialenej 2 km 334 veriacich, v obci Malá Tŕňa vzdialenej 4 km 199 veriacich, v obci Luhyňa vzdialenej 4 km 169 a v Slovenskom Novom Meste vzdialeného 8 km 325

84 Tamže, list Rím. kat. biskupského úradu v Košiciach adresovaný vdp. Jánovi Nagyovi, administrátorovi v Čergove, č. j. 2290/1947, vo veci Odvolanie dišpozície dp. Jána Nagya, admin. v Čergove, do Bohdanoviec, ďalšie ponechanie v Čergove., v Košiciach dňa 4. 7. 1947.

85 HIŠEM, C.: *Košické presbytérium (1804 – 2006). Dejiny Košického arcibiskupstva VI.* Heslo Nagy Ján. Prešov 2006, s. 178.

86 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), list vdp. Jána Nagya správcu fary z dňa 29. 8. 1948.

87 AACass /farnosť Čerhov/ No 1060/1949. Zápisnica z odovzdania fary.

rímskokatolíckych veriacich. Títo veriaci poskytovali kňazovi pšenicu v nasledujúcich dávkach a to v „matkocirkvi“ 6 gazdov po 50kg, 7 gazdov po 25kg a 10 gazdov po 12,5kg. Spolu celkovo 600 kg. V „dcérocirkvách“ 18 gazdov po 50kg, 30 gazdov po 25 kg a 12 gazdov po 12, 5 kg. Spolu tak 2 400 kg. pšenice. Dôchodok z poskytnutých dávok bol podľa uvedených skutočností 20 x 147 Kčs, čo činilo 2940 Kčs a štóla podľa počtu veriacich 619,50 Kčs.⁸⁸ Podľa výmery pozemkov žilo v danom roku na filiálke Slovenské Nové Mesto 19 rodín hlásiacich sa k rímskokatolíckej cirkvi. Ich výmery sa pohybovali od 3 k. j. po 73 k. j.⁸⁹

Pri zhodnotení pôsobenia vdp. Nagyá vo farnosti Čerhov po skončení 2. svetovej vojny, môžeme konštatovať, že musel riešiť bežné záležitosti duchovného života farnosti poznačené dejinnými udalosťami. To, že bol pridelený do farnosti Čerhov až v závere roka 1944⁹⁰ spôsobilo, že nebol vo farnosti konfrontovaný s prielomovými udalosťami vyvolanými rozhodnutím arbitrov vo Viedni začiatkom novembra 1938. Vyhol sa tak obvineniam zo strany ľudových súdov, ako to bolo v prípade dôstojného pána farára zo susednej farnosti Cejkov. Vdp. Juraj Incigner bol udaný za to, že bol predsedom maďarskej strany „Madar Ilet part“ a že spolu s notárom L. Stopkom, gr. kat. farárom Andrejom Petrálkom i miestnymi učiteľmi Jozefom Smatanom a Jánom Debnárom víтали maďarských vojakov. Menovaný farár predniesol uvítaciu reč a spolu postavili príchodiacemu maďarskému vojsku slávobránu. Ako vysvetlenie na svoju obhajobu uviedol vdp. farár, že „*menovanie za predsedu maďarskej strany Madar Ilet part dostal od predsedu maďarskej vlády Pavla Tolokyho, ktorú však prijal s tým úmyslom aby obyvateľstvo nebolo agitáciami búrené. Maďarských vojakov vítal nakoľko bolo rádiom vyhlásené že obce majú slávnostne vítať maďarské vojsko, a aby tým národ nebol porušaný, že nevíta vojakov. Slávobránu stavali preto lebo všetky okolité obce urobili to isté.*“ Za pravdu mu dal aj obžalobca Okresného ľudového súdu, ktorý konštatoval, že „*uvítací prejav prednesený obvineným k okupačnému*

88 ŠA Košice, f. KNV 1945 – 1949, šk. 131.

89 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), Soznam farníkov rím. kat. cirk. obci v Slov. Novom Meste dľa pozemkov. V Čerhove 25. 4. 1949.

90 Tamže, Historia domus, Parochiae: Čergov. Pozri aj: HIŠEM, C.: *Košické presbytérium...*, s. 178.

vojsku nutno pokladať len za obyčajný, konvenčný zdvorilostný akt, ktorý sa okupačnej maďarskej armáde všade preukazoval za tým účelom, aby proti miestnemu obyvateľstvu nevytvorila konzekvencie pre nepripravenie takéhoto uvítania, jednal obvinený len v záujme miestneho obyvateľstva, aby ho varoval pred následkami, keby sa uvítanie nebolo pripravilo“.⁹¹

Novým správcom farnosti Čerhov od 1. decembra 1948 bol poverený vranovský kaplán Július Zgabur, ktorý sa narodil 11. apríla 1914 v Humennom.⁹² K odovzdaniu fary došlo až 10. marca 1949.⁹³ Pôvodne mal byť vdp. Zgabur preložený do Radomy a tamojší správca do Čerhova. Avšak sa vyhovel Vdp. Jurajovi Durajovi, lebo ináč by bol musel zlikvidovať svoje hospodárstvo,⁹⁴ dobytok a hydinu,⁹⁵ nakoľko v Čerhove by nemohol v takých rozmeroch gazdovať.⁹⁶ Nebolo maštale, drevárky, pivnice, ohrady medzi farským dvorom a záhradou atď. Tu nastáva ďalšia práca pre Júliusa Zgabura dopĺňať to, čo ešte všetko chýbalo. Keďže nebolo maštale, kravičku, ktorú dostal od rodičov ubytoval v maštali kurátora Jána Maďara.⁹⁷ Už začiatkom roka 1949 zvoláva kurátorov celej farnosti, že je treba čosi podniknúť, urobiť maštal a iné potrebné objekty.⁹⁸ Listom sa obrátil aj na veriacich vo filiálke Slovenské Nové Mesto, a žiadal ich o milodary, dúfajúc, že táto jeho prosba nebude hlasom volajúceho na púšti, ale na ozvenu v dobrých srdciach veriacich. Darcovia podľa svojich možností prispeli od 50 po 1 500 korún.⁹⁹ A tak sa tohto roku z dobrovoľných milodarov veriacich pristavilo k farskej budove: drevárka a pod ňu pivnica, potom maštal a chodník. Dalo to veľa námahy a starosti, „materiál sa veľmi ťažko sháňal, v tom čase ešte aj

91 ŠA Košice, fond Okresný ľudový súd v Sečovciach 1945 – 1946, šk. 2 – 4, Juraj Incinger.

92 HIŠEM, C.: *Košické presbytérium (1804 – 2006)*... Heslo Zgabur Július, s. 280.

93 AACass /farnosť Čerhov/ No 1118/1949.

94 Tamže, No 4401 / 4. 12. 1948.

95 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), Historia Domus, Parochiae: Čergov.

96 AACass /farnosť Čerhov/ No 4401/ 4. 12. 1948.

97 Archív farského úradu Čerhov (nezatriedený), Historia Domus, Parochiae: Čergov.

98 Tamže. Zápisnica zo zasadnutia.

99 Tamže, List farára Júliusa Zgabura, veriacim filiálke S.N.M. zo dňa 26. 4. 1949.

klince bolo ťažko kúpiť. Pivnica sa nedokončila, lebo už nebolo cementu“. V tomto roku na filiálke v Luhyni sa zakúpili pre kostol zástavy, omšové šaty a potrebné veci.¹⁰⁰

Na konci marca sa konalo valné zhromaždenie rím. kat. obce, na ktorom vdp. farár poukázal na potrebu zvoliť nového kurátora, keďže Jozef Buša je už príliš starý. Prítomní veriaci navrhli vzorného a príkladného katolíka Michala Maďara, ktorého aj jednohlasne zvolili. Po voľbe vdp. farár vyslovil nádej, že „*sa úzkej spolupráci duchovného a pánov kurátorov, ako aj všetkých veriacich, rím. kat. cirkevno-farská obec v Čerhove začne svoj nový život a rozkvet.*“ Dňa 10. apríla 1949 tak nový kurátor Michal Maďar prisahal, že „*ako kurátor bude svoje povinnosti verne a svedomite plniť a dobro Cirkvi dľa možnosti napomáhať a všetok cirkevný majetok, ktorý mi je, alebo bude sverený svedomite opatrovať budem. Tak mi Pán Boh pomáha.*“¹⁰¹

Nasledujúce päťdesiate roky ukázali pravú tvár komunistickej moci v štáte. Tá sa patrične prejavila aj v jednotlivých farnostiach pokiaľ tam neboli „uvedomelí“ kňazi.

Komunistická totalita tiež nastolila surový nedemokratický režim, tiež umožnila vysávanie hospodárskych zdrojov krajiny protektorskou veľmocou, odstránila občianske i národno-emancipačné práva vydané v protifašistickom zápase, plánovito inscenovala politické procesy s tisícami vlastných občanov, existenčne perzekvovala nepohodlné osoby, systematicky obmedzovala občianske práva obyvateľov. To všetko sa robilo nielen pod heslami zvrátených ideológií, ale aj pod rúskom a v záujme politiky menšieho zla – ako preventívna ochrana pred domácimi radikálmi, alebo pred zásahom ochrannej veľmoci. Takzvaná politika menšieho zla z hľadiska jej účinnosti a hlavne perspektívy spravidla viedla do slepej uličky, bola bezvýhodisková a vždy, v každom smere stroskotala.¹⁰²

100 Tamže, *Historia Domus, Parochiae*: Čergov.

101 AACass /farnosť Čerhov/ No 1268/1949. Zápisnica zo zhromaždenia.

102 KAMENEC, I.: O hľadani dobra a zla v dejinách. In: KAMENEC, I.: *Spoločnosť Politika Historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava 2009, s. 89.

Obyvatelia obcí patriacich do farnosti Čerhov a ľudové súdy 1945 – 1946

Takmer ihneď po skončení vojny prebehli postupne na celom oslobodenom území šetrenia i súdne procesy, ktoré skúmali rôzne obvinenia a udania na previnilcov, zradcov ale aj kolaborantov i z radov Čechov a Slovákov.¹⁰³ Nevyhli sa ani obciam spadajúcich do farnosti Čerhov. A nebolo ich málo, nakoľko tieto obce sú pohraničnými obcami a viacero ich obyvateľov vedelo aj po maďarsky. Tieto prípady dokresľujú udalosti v pohnutých vojnových i povojnových rokoch v skúmanej farnosti. Odhaľujú medziludské vzťahy, nálady, konanie i charakter mnohých zainteresovaných.

Už 24. mája 1945 bola na stanici Národnej bezpečnosti v Slovenskom Novom Meste spísaná zápisnica s Jánom a Jurajom Gažim z Čerhova, ktorí mali uviesť viaceré skutočnosti voči obvinenému Štefanovi Lovásovi, ktorého pôvodné meno bolo Lipták. Ten prišiel do obce Čergov začiatkom marca 1941 a ako víťazovi za účasť v prvej svetovej vojne, mu bolo od Maďarského štátu pridelených 17 katastrálnych jutár zeme z veľkostatku Ľudovíta Senneyiho. Zariadilo to príslušné vojenské veliteľstvo v Košiciach nakoľko mal mnohočlennú rodinu. Podľa výpovedí svedkov menovaný po príchode do Čergova ako exponent maďarského režimu prenasledoval tamojších občanov Slovákov a verejne im nadával. V lete roku 1942 sa mal zúčastniť ako vedúci „honičky“ na partizánov. Tiež ho obviňovali, že jeho pričinením boli chytení dvaja Židia, ktorí boli zaistení v zbernom tábore v Čergove a z ktorých jeden, pri prenasledovaní na úteku, bol ťažko ranený. Obaja svedkovia Juraj aj Ján Gaži svoju výpoveď prehlásil za neplatnú, lebo „v takom obsahu ako bola spočiatku uvedená ju nevypovedali.“ Svedok Pavol Kučma celú záležitosť osvetľuje tým, že s menovaným sa spoznal už skôr na statku v Borši a po príchode do Čergova na hospodárstvo Senneyiho ho obvinený raz požiadal aby nerozširoval medzi obyvateľstvom to, že vie „vyprávať“ tiež slovensky preto, lebo sa mu zdôveril, že chce vedieť akého je obyvateľstvo zmýšľania a keď títo nebudú vedieť tú okolnosť, nebudú sa pred ním pretvarovať, ale svoje presvedčenie a náhľady povedia si v svojej materinskej reči

103 PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*, s. 67.

medzi sebou otvorene. Tento svedok tiež uviedol, že po jeho príchode do Čerhova obvinený domáhal sa zrušenia slovenského odbavovania bohoslužieb a vystupoval tiež proti rímskokatolíckemu farárovi Szüčovi, pretože školským deťom v hodinách náboženstva vysvetľoval učebnú látku v slovenskej reči. Keď sa podarilo bezpečnostným orgánom chytiť na úteku ubehlíkov z pracovného tábora tiež s pomocou obvineného a za jeho účasti týchto potom bili v tábore a trestali kárnymi trestami. Pavol Kučma tiež uviedol, že v roku 1944 bolo v obci bubnované nariadenie Szálassyovského režimu o totálnej mobilizácii, ktoré nikto neuposlúchol a každý ukrývaním snažil sa vyhnúť tomuto rozkazu. Z Čergova mimo syna obvineného nikto nenastúpil. Podľa obžaloby vyznamenaný rádom „*vitézov*“ mohol byť len taký jednotlivец, ktorý bol úplne spoľahlivý pre vtedajší režim národnostne i politicky. Títo potom boli používaní ako ochrancovia maďarizačných snáh v duchu svätoštefanskej ideológie, bývalým režimom a na obsadenom území ako jeho dôvernici. Obžalovanému bolo „*predom*“ dobre známe k čomu bol použitý. Viacerí svedkovia uviedli, že z počutia sa dozvedeli, že obžalovaný udával Slovákov a to tým spôsobom, že keď ľudia pred kostolom sa schádzali a sa rozprávali, obžalovaný ku nim sa pripojoval, poslúchal ich reči. To potvrdil aj poštový zriadenec svedok Ján Tamaš a dodal, že aj jeho synovi vytykal že hovorí po slovensky. Tiež uviedol, že obžalovaný bol v spojení s tajnou špionážnou službou a to na základe toho, že na pošte v Sátoraljaújhely /Nové Mesto pod Šiatrom/, kde bol zamestnaný ako poštový zriadenec, počul, keď prof. Harasty, ktorý bol cenzorom pošty rozprával, že obžalovaný je v spojení s touto kanceláriou. Zásielky obžalovanému však nevidel. Uviedol tiež, že si pamätá na veľkú noc v roku 1942 alebo 1943, keď bola v obci „*polievačka*“, pri ktorej Maďarskí policajti nadávali na slovenských mládencov a následkom toho mládenci sa s policajtmi pobili. Preto aj jeho syna a ešte jedného mládenca z Čergova vzali policajti na Obecný dom a odovzdali ich žandárom, ktorý prišli z Michalian. Žandári ich vypočúvali v prítomnosti dvoch členov obecného zastupiteľstva medzi ktorými v danom prípade bol aj obžalovaný. Potom jeho syna silne pobili. Myslí si, že práve obžalovaný dal popud žandárom k tomu, aby jeho syna zbili. Dňa 19. marca 1944 keď z „*Újhely*“ putekali politickí zaistenci z tábora, videl

keď obžalovaný spolu s notárom a so žandármi chytali po poli a okolo trate ubehlíkov avšak to nevedel, či aj niekoho chytili. „Bolo to dopoludnia (...), či obžalovaný zúčastnil sa chytania ubehlíkov zo zaistovacieho tábora v Čergove to som ja nevidel, ale iba dypočul som sa (...) on nenávidel ľudí demokratických zmysľajúcich čo súdim z toho, že približoval sa ku slovenským občanom, ktorý pred kostolom sa schádzali a medzi sebou sa rozprávali o rôznych veciach o ktorých obyčajne hneď mal správu vedúci notár Kiss, ktorý hneď dal zvolať jednotlivcov a týmto vytykal a upozorňoval ich, aby žiadne slovenské schôdzky a podobne neorganizovali, lebo v maďarskom štáte sa to nestrpí.“ Obžalovaný už v čase procesu nebýval v Čergove, a jeho majetok bol rozdelený medzi občanov Čergova. Z jeho pozemkov mali pridelené aj svedkovia.¹⁰⁴

V tomto prípade vypovedal ako svedok aj farár Szuč, ktorý v zápisnici zo dňa 13. februára 1946 uviedol, že tiež počul od občanov, že obžalovaný sa stal víťazom údajne na základe toho, že bol „pucakom“ nejakému dôstojníkovi, ktorý za jeho služby takýmto spôsobom sa mu odmenil. „... jeho osoba v obci nemala žiadnej vážnosti (...) informovaný som bol tak, že v obecnom zastupiteľstve diktoval vtedajší notár Jozef Kiss a gróf Senney. Títo dvaja vlastne o všetkom rozhodovali. Takže obžalovaný sotva mohol mať nejaký vplyv na ich rozhodnutia. Pokiaľ ide o prenasledovanie o ubehlíkov zo zaistovacieho tábora v Čergove konkrétne neviem či obžalovaný sa osobne tohto zúčastnil, avšak informovaný som bol tak od veliteľa zaistovacieho tábora, ktorého som dobre poznal, že celá obec zúčastňovala sa v Čergove chytania ubehlíkov, ktoré často sa nevykonávalo nijak vážne, čím myslím, že prenasledovanie ubehlíkov sa robilo často len na oko.“ Rozsudok, ktorý vyniesol Okresný ľudový súd (OES) v Sečovciach na hlavnom pojednávaní konanom dňa 13. februára 1946 uznal obvineného Štefana Lovásza vinným, že ako víťaz stal v službách Horthyovského režimu a ako člen obecnej rady v Čergove v jeseni 1944 dobrovoľne sa zúčastňoval spolu s obecným notárom a zamestnancami obecného úradu chytania politických ubehlíkov zo zaistovacieho tábora v Čergove a ako človek protidemokratického zmýšľania z nenávisti proti občanom slovenskej národnosti v Čergove vystupoval a prenasledoval

104 ŠA Košice, f. Okresný ľudový súd v Sečovciach 1945 – 1946, šk. 2 – 4, Lovás Štefan.

ich, tým že ich udával jednak u notára a jednak bezpečnostným orgánom a následkom toho občania slovenskej národnosti boli upozorňovaní notárom, aby nekonali slovenské schôdzky žeby sa neorganizovali, čím spáchal trestný čin podľa paragrafu 5 nar.č. 33/45 Sb.n. SNR preto Okresný ľudový súd odsúdil obvineného Štefana Lovásza k trestu 4 a ½ mesiaca zadelením do pracovného útvaru ako trestu hlavného a na 5 ročnú stratu občianskych práv. Svoj trest si odpracoval v pracovnom tábore v Slanci.¹⁰⁵

Podobné prípady boli aj v susednej obci Slovenské Nové Mesto. Tam po obsadení obce vojskom ich s veľkou radosťou a nadšením vítal Tarabčák Juraj. Na prsia si pripol 7 vojenských vyznamenaní, ktoré dostal v rakúsko-uhorskej armáde a potom s maďarskými dôstojníkmi a úradníkmi preberal štátne budovy a obecný inventár. Napriek tomu, že bol slovenským štátnym občanom, podal si žiadosť o titul víťaza. Dobrovoľne upísal pre maďarských víťazov 10 katastrálnych jutár zeme, začo mal ako náhradu dostať od maďarského štátu prídely vinice ako víťazný prídely. Povinnosťou každého víťaza bolo byť činný v spravodajskej službe, ktorú aj vykonával, nakoľko maďarský žandári často k nemu dochádzali pre správy. Tiež bol členom maďarskej a nepriateľskej revizionistickej strany „Matkersoc Partu“. Tarabčák sa čiastočne za vinu mu kladeným činom priznal. OLS v Sečovciach však po tajnej porade konanej 14. marca 1947 konanie v tejto veci zastavil.¹⁰⁶

Z tejto obce boli za spoluprácu s Maďarmi vyšetrovaní aj Veličko Michal, Csubák Ján a Dohanyos Bartolomej. V rozsudku súdu však bolo trestné konanie voči nim zastavené.¹⁰⁷

Určitejšie spolupráci v rokoch 1938 až 1944 sa nedalo vyhnúť, lebo vyplývala z jednotlivých pozícií, ako uvádza prípad Vincenta Fabiána z Malej Trne, ktorého obvinili so spolupráce s Maďarmi, a že podporoval maďarský fašistický režim, tým že bol Maďarmi zvolený ako obvodný veliteľ a inštruktor levantov. Ako na svoju obhajobu uviedol, veliteľom levantov musel byť lebo k tomu bol Maďarmi prinútený a do pamätnej knihy *Zemplén Vármegyje* sa musel dať napísať preto, lebo ináč by nebol dostal štátnu podporu a bol by prepustený zo služby. „Ako učiteľ som

105 Tamže, Lovás Štefan.

106 Tamže, Tarabčák Juraj.

107 Tamže, Veličko Michal, Csubák Ján, Dohanyos Bartolomej.

musel prevziať túto funkciu, lebo v obci inej vhodnej osoby na to nebolo.“ Poznamenal, že všetci učitelia za maďarského režimu boli takými to veliteľmi. Vo Veľkej Toroni to boli učitelia Michal Balog a Pavel Bitó. Ani on nevyvíjal ideologickú činnosť v duchu spolkových predpisov, ale čisto len jeho činnosť pozostávala z telovýchovnej a nie pedagogickej stránky. V tomto spolku boli organizované a vychovávané školské deti nakoľko to bolo povinné od detí 12 roku staršie. OLS v Sečovciach navrhol odoprieť stíhanie obvineného Vincenta Fabiana.¹⁰⁸

V tejto obci boli obvinení ešte ďalší jej obyvatelia. Z členstva v maďarskej strane „Magyar Nemzeti Párta“ a zo zbierania podpisov za pripojenie obce k Maďarsku boli podozriví Ján a Štefan Molnárovci. Okresný ľudový súd v Sečovciach vyniesol na hlavnom pojednávaní dňa 12. decembra 1946 rozsudky, ktorými obžalovaných oslobodil spod obžaloby.¹⁰⁹

Za kolaborantstvo z tejto obce hrozilo väzenie Štefanovi Matusovi. Bol podozrivý, že ako dozorca štátnej vinice tesne pred obsadením Malej Trne Maďarmi odcudzil zo štátneho dvora výskumnej stanici v Malej Toroni dva voly, ktoré nechal 16 ročným Mikulášom Čorbom priviesť do jeho dvora. Matus odcudzené voly zapriahol do svojho rebrinového voza a ešte pred odchodom zo svojho dvora rozbil na dvore dva sadrové sošky znázorňujúce vyobrazenie bývalého prezidenta Tomáša G. Masaryka a generála Milana R. Štefánika. Črepiny zo sošiek potom pohádzal do hnojnice. Matus rozkázal 16 ročnému robotníkovi Mikulášovi Čorbovi, aby išiel zo zapriahnutými volmi na Princovu taňu nachádzajúcu sa v blízkosti maďarských hraníc po prasatá. O krátky čas prišiel za Čorbom tiež Štefan Matus a bez toho, aby sa boli zastavili na Princovej tani prešli okolo Krupovej tani aj s volmi cez rieku Roňavu na druhú stranu do Maďarka, do obce Hosulas kde sa obaja zdržovali. Po obsadení obce Malá Trňa maďarským vojskom asi dňa 11. novembra 1938 prišiel Matus povozom s volmi ovenčenými kvetmi a stuhami, ako aj maďarskou zástavou na voze späť do obce. Pri vypočúvaní sa Štefan Matus priznal k týmto skutočnostiam, avšak poprel, žeby bol rozbil sošku bývalého prezidenta alebo Štefánika. Udal, že sošky má ešte doma, že tieto počas

108 Tamže, Fabian Vincent.

109 Tamže, spis Molnár Ján, Molnár Štefan.

maďarského režimu boli zakopané. Okresný ľudový súd v Sečovciach po tajnej porade konanej dňa 27. februára 1947 na návrh verejného obžalobcu trestné konanie proti Š. Matusovi zastavil.¹¹⁰ Podobne za kolaborantstvo ale aj za členstvo v spomínanej maďarskej strane boli vypočúvaní Doczy Jozef a Habura Jozef obaja z Malej Tíše. Aj v ich prípade došlo k zastaveniu trestného konania.¹¹¹

V susednej obci Veľká Tíša sa vyšetrovaniu nevyhlo 11 ľudí na čele s Albertom Kováčom, nakoľko sa v bývalom maďarskom úrade v Michalovciach našli ich legitimácie dokazujúce ich údajné členstvo vo „*fašistickej organizácii Magyar Nemzeti part.*“ Okresný ľudový súd v Sečovciach po tajnej porade dňa 14. 3. 1947 v tejto veci ďalšie konanie zastavil.¹¹²

Zaujímavým prípadom bol prípad Zuzany Pankovičovej z tejto obce, ktorá sa údajne pred svedkom doznela, že dlhšiu dobu bola členkou maďarskej fašistickej strany „*Nilaš keresteš párt*“, do ktorej stúpila ešte v obci Seňa. Avšak 104 obyvateľov podpísalo vyhlásenie v zápisnici, kde uviedli: „*Podpísany občania tverdzime, že nemame vedomosť o tom žebola Zuzana Pankovicova nachvarala a organizovala v našej obce ku vstupu o založenej tejto organizacie sípovích krížov.*“ Na hlavnom pojednávaní dňa 28. novembra 1946 bol vynesený oslobodzujúci rozsudok.¹¹³

V obci Luhyňa boli podozriví Boldiszar Eugen, Kuthy Ľudovít a Janosczi Mikuláš. Za vinu im bolo kladené to, že za existencie ČSR ako aj počas maďarskej okupácie v rokoch 1939 až 1944 boli všetci členmi maďarskej fašistickej organizácie „*Magyar Nemzeti Párt*“. OLS v Sečovciach na hlavnom pojednávaní 12. decembra 1946 vydal rozsudok, že obžalovaný Ľudovít Kuthy sa oslobodzuje.¹¹⁴

Prípad Júliusa Kövera z Čerhova zase poukazuje na inú skutočnosť z obdobia okupácie. Július Köver, dostal povolenie prevádzkovať obchod s miešaným tovarom, ktorý až do oslobodenia obce ČA prevádzkoval. Bol tiež dlhší čas zástupcom starostu obce a tiež od februára 1939 do konca

110 Tamže, spis Matus Štefan

111 Tamže, spis Doczy Jozef, Habura Jozef

112 Tamže, spis Kováč Albert a spol.

113 Tamže, spis Pankovičová Zuzana.

114 Tamže, šk. 4, spis Kuthy Ľudovít.

apríla 1939 bol starostom obce Čerhov. Preto bol podľa udania dôvodne podozrivý, že za bývalej ČSR, ako aj počas okupácie Maďarov bol členom maďarskej fašistickej organizácie, ktorá pracovala za odtrhnutie územia od ČSR a pripojenie k Maďarom. Köver ako zaslúžilý Maďar dal sa zapísať do pamätnej knihy pravdepodobne *Zemplén Varmegye* kde nechal uviesť, že bol obecným starostom, členom „E.M.N.P“ a tiež že „za času českého panovania bol pre svoje vlastenecké držanie prenasledovaný.“

Pán Köver na svoju obhajobu uviedol, že vinným sa necíti, ďalej, že za bývalej republiky ani za okupácie nebol v žiadnej politickej strane. „... len som v roku 1938 pol druhu mesiaca zastupoval za starostu obce Gejzu Gatiho, ten bol chorý.“ Rozhodne poprel, žeby bol informoval niekoho v tom zmysle, ako je uvedené v *Zemplén varmegye*, ale toto isto musel podľa neho tam dať farár Kereskeš. Ďalším vyšetrovaním však nebolo zistené, aby Július Köver počas svojho „starostovania“ v obci bol potláčal občanov slovenskej národnosti udával, alebo iným spôsobom im krivdil. OLS v Sečovciach tak vyniesol na hlavnom pojednávaní dňa 13. decembra 1946 rozsudok, ktorým obžalovaného Július Kövera oslobodil spod obžaloby.¹¹⁵

Z protištátnej činnosti a z členstva v protištátnej organizácii „*Nyilaskeresztes Pástu*“ bol podozrivý aj poštový zriadenec Ján Tamaš z Čerhova, ktorého zatkol vrchný strážmajster Ľudovít Tvarožek spolu so strážmajstrom Jánom Parnarom dňa 28. mája 1945. Podľa vyjadrenia samotného Jána Tamaša tieto udania mali podať členovia KSS Onder, Olah a Baran, ktorí sa na neho hnevali. Sťažnosť vraj poslali z pomsty preto, aby bol vylúčený z MNV a pozbavený zamestnania, lebo im prekážal v rozkrádaní štátneho a obecného majetku. Olaha, ktorý bol tiež členom MNV, v minulosti usvedčil z krádeže jednej kúpacej vane, jednej váhy, 4 kolies z koča, viac stoličiek, jedného voza. Všetky veci boli do príchodu ČA majetkom veľkostatkára grófa Ľudovíta Šenneyiho, ktorý odišiel s Nemcami. Okrem toho usvedčil Olaha a Jozefa Ondera z krádeže 10 – 15 kg jačmeňa. Olahovi tiež bránil zabráť vinice a vo vyrubovaní ozdobného parku, nachádzajúceho sa pri „*zámku*“ (kúrii – poznámka autora) veľkostatku v Čergove. Michala Barana, usvedčil z krádeže

115 Tamže, šk. 2 – 4, spis Köver Július.

vozu pochádzajúceho z veľkostatku bývalého grófa Seneyiho v Čergove, ktorý prepašoval do Maďarska. Okrem toho odcudzil 2 vozy škridlice pochádzajúcej z toho veľkostatku. Ondera usvedčil z krádeže stoličiek a pohovky ktoré odcudzil z Miestneho obvodného úradu NV. Ako uvádza zápisnica, pri osobnej prehliadke zatknutého nebolo nič zvláštneho nájdené. OLS v Sečovciach tak vyniesol na hlavnom pojednávaní dňa 28. novembra 1946 rozsudok, ktorým obžalovaného Jána Tamáša oslobodil spod obžaloby.¹¹⁶

Situáciu pred príchodom oslobodzovacieho frontu v tomto regióne vykresľuje prípad vtedajšieho lesníka a správcu statku grófa „Scheczennyho“ v Čerhove a Veľkej Trni, Rudolfa Ortweina. Menovaný správca poľského pôvodu bol dosť vzdelaný a ovládal niekoľko cudzích jazykov. Okrem maďarčiny, slovenčiny a poľštiny vedel aj rusky a nemecky. Podľa neskorších výpovedí svedkov bez problémov sa vedel porozprávať s iným v jeho rodnej reči, nebolo známe, aby niekoho nútil, aby s nim hovoril maďarsky alebo inou rečou.

Pán Ortwein bol podozrivý z udavačstva, spolupráce s Nemcami a Maďarmi, a to preto, že počas maďarsko-fašistickej okupácie udržiaval úzke styky s Maďarmi a Nemcami, že bol vyznamenaný maďarskými medailami, že utláčal miestny „toronsky ľud“ a je podozrenie, že jeho pričinením niektorí boli v roku 1943 daní do pracovného tábora v Miškovci. Ortwein mal byť pre svoje protištátne a fašistické činy, z ktorých bol obvinený zaistený príslušníkmi ČA za prítomnosti okresnej milície v Trebišove, ešte začiatkom marca 1945 avšak pred zaistením sa mu podarilo utiecť a jeho pobyt nebol známy. Údajne sa mal ukrývať v Košiciach. Postupne sa však veci začali rozuzľovať a jednotliví svedkovia svojimi výpoveďami osvetľovali skutočnosti, ktoré naberali iný zmysel. Po zistení pobytu pán Ortwein vypovedal v marci 1945. Na svoju obhajobu uviedol nasledovné skutočnosti: „... Milosár svoju službu nevykonával poriadne pre poľovnícku náruživosť, ktorú som mu vytýkal, preto sa na mňa hnevá. Čo sa týka odvážania dreva z lesa v roku 1943 Andrejom B., Jozefom K. a Jánom B. i Andrejom M. uvádzam, že panské hospodárstvo odpredalo drevo podľa lesného plánu na pni firme Mikuláš Švarc Košice, ktorá si

116 Tamže, spis Tamáš Ján.

najala na odvoz vyrúbaného dreva menovaných povozníkov (...) ja na veci som nebol nijako zainteresovaný (...) je ovšem pravda, že ako lesník žiadal som presné plnenie povinností od zamestnancov lesného hospodárstva. Keď som toto robil v záujme podniku lesného hospodárstva, nebolo to osobné zaujatie oproti jednotlivcovi. Nestrpel som pravda pytliačenie u hájnikov. Čo sa týka nájdených metállov (...) že tieto som nikdy nedostal, ani mne nepatrili, ale u mňa sa nachádzalo mnoho evakuantov, ktorým tieto patrili. Keby som ja bol dostal nejaký metál, muselo by to byť úradne zaznamenané na bývalom notárskom úrade v Čergove, kde bol notárom Karol Mészáros, ktorý sa i teraz v Čergove nachádza (...) Vyznamenania, ktoré boli nájdené v toroňských kúpeľoch v kúpeľnom domku Hubertus a nie v mojom byte, nepatria mne ale Jánovi Homokimu zo Šatorálja Ujheľu, ktorý bol tam so svojimi vecami evakuovaný a manželka ktorého je moja sestra (...) bronzové vyznamenanie s názvom: A Magyar Felvidék felszabadulásának emlékére 1938, mohol dostať len člen maďarskej armády, ktorý sa zúčastnil okupácie bývalého obsadeného územia a nakoľko som ja bol do roku 1938 československým štátnym občanom nemohol som sa obsadzovania zúčastniť. Ja sám som nikdy vôbec vojakom nebol (...) pred príchodom frontu koncom novembra 1944 nemecká branná moc evakuovala pred svojím ústupom jak obyvateľstvo tak zásoby potravín, dobytok a všetko čo pokladala zo stanoviska vojenského za dôležité. Ja ako lesný správca jak lesov, tak majetku k nim patriaceho zachránil som pred odvlečením do Nemecka nasledovné veci (...) Takto som pre potreby ČA zachoval 20 ks. kráv, 25 ks. jaloviny, 15 teliat, 10 volov, 9 koní a jedno žriebä. Ďalej 14 vagónov obilia, pšenice, žita, ovsa a jačmeňa. Tieto údaje môže dokázať skladník Ján Gočík, Ján Škripka, Michal Onder, Andrej Onder a Andrej Jacko a predseda Miestneho Národného Výboru všetci z Čergova. Predseda sa menuje Michal Falatko.“ Tieto skutočnosti menovaní potvrdili, čo zavážilo v prospech pána Ortweina. Dodali tiež, že sám sa pred nemeckým vojskom ukrýval asi 4 dni preto, lebo ho hľadali a iste by ho boli pre jeho čin odstrelili, alebo odviekli so sebou a to hlavne preto, že nechal okrem dobytku odvieť do lesa tiež dva kone, ktoré nemecké vojsko chcelo vziať so sebou. „Ortwein chránil dobytok, obilie ako i víno pred odvezením do Maďarska dôkazom toho je, že sa viac razy vyslovil, aby všetko, čo sa len dá zachrániť bolo zachránené pre ČA a preto tiež z obavy, že neuposlúchol rozkazy sa

ukrýval pred Nemcami. Ortwein voči nám zamestnancom veľkostatku ako i čergovským občanom vždy sa choval lojálne.“

Svedok Mikuláš Grosman, obyvateľ zo Slanca, drevoobchodník uviedol tiež zaujímavé okolnosti: *„K menovanému som posielal československých dôstojníkov, ktorí sa u neho prechovávali, za účelom odchodu do zahraničného odboja, a to Jozef Stranský toho času nadporučík, Jozef Šrámek t.č. poručík, Karol Ščerba podporučík, Max Fišer poručík, a mnoho iných ktorých menovaný odoslal po prechode hraníc a úkryte u neho na francúzsky konzulát do Budapešti, odkiaľ odchádzali do Francie. Toto už bolo v roku 1939 – 1940. Posielal som ďalej jeho prostredníctvom do Maďarska na Slovensku v tom čase prenasledovaných židov a to rodinu Herškovičovou, Hajna, Wejsbergera, Grosa, Maxa Šrejbera, Naftaliho Šrajbera¹¹⁷ a mnoho iných, na ktorých mená sa už ani presne nepamätám, ktorých tiež menovaný odoslal ďalej do Maďarska.“* Jasno do celej veci vniesol aj 70-ročný obyvateľ Veľkej Tíše pán Fúzi. Po vypočutí hlavných zainteresovaných svedkov obžalobca OLS v Trebišove predložil OLS v Sečovciach spis s návrhom na odopretie stíhania obvineného Rudolfa Ortweina, lebo oznámená činnosť nenapĺňa skutkovú podstatu činu podľa nar. č. 33/45 §3 Sb. n. SNR s odôvodnením: *„... že obvinený sa nijako počas maďarskej okupácie za fašistický režim neexponoval a že jeho pričinením nikto nebol daný do pracovného tábora. (...) obviňovatelia podali proti nemu trestné oznámenie len z osobnej nenávisti preto, že im nestrpel v službe lesnej neprístojnosti a krádeže na úkor lesného hospodárstva veľkostatku.“*

Senát OLS v Sečovciach dňa 22. mája 1946 v trestnej veci proti Rudolfovi Ortvajnovi vyniesol po tajnej porade uznesenie, v ktorom návrh verejného obžalobcu na odopretie trestného stíhania obvineného schválil.¹¹⁸

Zmeny, ku ktorým dochádza v druhej polovici štyridsiatich rokov 20. storočia v našich dejinách, v plnej miere zasahujú aj južné územie východného Slovenska. Postupné vedecké odkrývanie a výskumy

117 Ak by sa z viacerých strán, zdrojov potvrdili tieto skutočnosti a nezištná pomoc, malo by sa zvážiť aj ocenenie za záchranu prenasledovaných vo vojne pre dotýčného In memoriam.

118 ŠA Košice, f. Okresný ľudový súd v Sečovciach 1945 – 1946, šk. 2 – 4, spis Rudolf Ortwein.

prinášajú rozličné špecifiká, ktorými sa dotvára komplexný dejinno-historický obraz našich dejín. Ten je v týchto končinách zvlášť poznačený citlivosťou na niektoré udalosti. Ich odkrývanie a vyhodnotenie otvára celý rad problémov ako aj pohľadov v rámci spoločensko-vedných odborov.

Hodnotový spor v slovenskej kultúre v rokoch prelomu 1945 – 1948¹

Vlasta Jaksicsová

„...Konečná pravda je najskôr vždycky lož. Ten, kto nakoniec dokáže svoju pravdu, javí sa spočiatku ako klamár a škodca. Ale komu dá čas za pravdu? To sa dozvieme až neskôr. V medziobdobí musí každý jednať na úver a zapredávať dušu diablovi v nádeji, že ho dejiny očistia.“

(Úryvok z denníka N. S. Rubašova, hlavnej postavy románu Arthura Koestlera *Tma na poludnie*)²

Je nepopierateľným faktom, že historická zmena, ktorú do slovenských dejín vniesol koniec druhej svetovej vojny bola pre slovenskú spoločnosť a teda i jej kultúru taká zásadná a ďalekosiahla, že tvorí vlastne novú

- 1 Štúdia bola vypracovaná v rámci grantu VEGA 2/0103/13 „Mechanizmus fungovania komunistického režimu na Slovensku v rokoch 1948 – 1989“.
- 2 Azda žiadny román, zaoberajúci sa všeobecnými problémami politickej etiky (s výnimkou diela Orwella a Solženicyna) nevyvolal svojho času takú pozornosť ako Koestlerova kniha, ktorá je zároveň i jeho duchovnou výpoveďou a svedčstvom. Autor, maďarský spisovateľ, ju napísal na začiatku druhej svetovej vojny, krátko po svojom politickom a ideovom rozchode s komunizmom. Ešte za vojny vyšla vo Veľkej Británii a v USA, no najväčší ohlas zaznamenala až po vojne, v čase, keď sa rozpadala protifašistická aliancia Spojencov a Sovietskeho zväzu a keď s čoraz zjavnejšou realitou studenej vojny mizli aj ohľady, ktoré tlmili protikomunistickú kultúrnu publicistiku. Román, imaginatívna rekonštrukcia, filozoficky a hodnoverne poukazujúca na strašné logické a praktické konzekvencie viery, v mene ktorej cieľ svätí všetky prostriedky, a cenu, ktorá sa platí za vieru, ilúzie a moc, bol v danom čase niečím úplne novým a originálnym. Rozdiel medzi Koestlerovým súputníkom Orwellom, najlepším anglicky píšucim románopiscem o totalitarizme (*Farma zvierat*, 1984) bol v tom, že Orwell podobnému klamu nikdy nepodľahol. Koestlerov životný príbeh a jeho autentické dielo v skratke a v skoncentrovanej podobe vyjadruje hlboké existenciálne dilemy sekulárneho intelektuála 20. storočia.

kapitolu slovenských dejín 20. storočia a v rámci nich i modernej slovenskej kultúry. Koniec druhej svetovej vojny bol psychologicky, ekonomicky aj kultúrne veľkým prelomom v živote a myslení ľudí. Vojna popretŕhala staré štruktúry, nastolila nové väzby, pričom minulosť sa javila ako neobnoviteľná, raz a navždy skúsenosťou vojny uzatvorená, ba z povojnového sociálno-psychologického hľadiska sa zdalo, že treba začať žiť takpovediac od „nuly“. *„Vojna zmietla, alebo aspoň marginalizovala v Európe nacizmus, fašizmus a podobné režimy, súčasne však vdýchla nový život ideológiám na odchode, alebo za zenitom ich existencie, predovšetkým komunizmu a nacionalizmu“*,³ hodnotí dôsledky vojny historik Ľubomír Lipták.

Z hľadiska stredoeurópskeho historického kontextu 40. rokov minulého storočia, ktorého súčasťou bolo aj Slovensko či už v rámci tzv. tretej republiky predvojnového Československa, vojnovaj Slovenskej republiky alebo povojnového obnoveného Československa, nemožno však historickú skúsenosť Európana konfrontovaného s fašizmom a komunizmom, nakloneného jednému či druhému (vrátane tradične prispôsobivého prežívania väčšinovej „šedej zóny“) vymedziť len šiestimi rokmi trvania druhej svetovej vojny. Zmysel viery v komunizmus a zámerné či naivné ilúzie o stalinizme na Západe i na Východe, by boli nepochopiteľné, keby sme o nich začali uvažovať iba od roku 1945 a iba od bezprostrednej vojnovaj skúsenosti, lebo vojna – ako hovorí známa téza – je len pokračovaním politiky inými prostriedkami.

Zatiaľ čo éra fašizmu (nacizmu)⁴ trvala „iba“ dvanásť rokov a história na ňu hľadí ako na kompaktné reťazenie fatálneho európskeho vývinu od

3 LIPTÁK, Ľ.: *2217 dní Slovensko v čase druhej svetovej vojny*. Bratislava 2011, strana (s.) 341.

4 Aj keď predovšetkým taliansky fašizmus sa etabloval na európskej politickej scéne už na začiatku 20. rokov, teda takmer bezprostredne po prvej svetovej vojne, bol medzi ním a neskorším nemeckým nacizmom 30. rokov predsa len rozdiel v tom, že taliansky fašizmus nebol náukou, ideológiou, ale istým symptomatickým štýlom politiky, ktorá spočiatku nemala jasno ani v tom, či chce byť radikálna (ľavicová) alebo konzervatívna (pravicová), aby sa napokon stala pravicová – aspoň podľa dobových pozorovateľov najmä z liberálneho tábora. Z tohto aspektu nebol preto fašizmus spočiatku protikladom komunizmu či dokonca vhodnou reakciou na hrozbu komunizmu a teda zárukou tradičného poriadku, ako si to

roku 1914 do roku 1945, nazývanom niektorými historikmi aj „*druhou tridsaťročnou vojnou*“⁵, sovietsky komunistický systém existoval oveľa dlhšie (viac ako sedem desaťročí), takže pre historikov, filozofov a vôbec humanitných vedcov reflektujúcich 20. storočie, sa núka predsa len diferencovanejší i hlbší pohľad.

V podobnej rovine uvažovania by potom zmysel hore uvedeného dávalo aj to, keby sme dvadsaťročie od roku 1936 (Stalinovej taktiky antifašistického ľudového frontu) do roku 1956, keď vďaka „odhaleniam“ zločinov stratil stalinizmus morálnu legitimitu i vieru tých posledných, rovnako mohli vnímať ako isté kompaktné a zároveň kľúčové obdobie moderných európskych dejín.

Dokonca z pohľadu historickej reflexie súčasnosti sa pre uchopenie európskych dejín 20. storočia vrátane jeho kľúčových udalostí javí oveľa zmysluplnejšie obdobie rokov od vypuknutia prvej svetovej vojny 1914 do pádu komunizmu v Európe roku 1989, teda obdobie naplňajúce základný rámec a charakter 20. storočia. Storočia modernizmu, keď liberálne myslenie, stratiac pôvodný *raison d'être*, prestalo byť jednoducho „živou témou“, storočia ilúzií i vytriezvení sekulárneho (komunistického i fašistického) intelektuála presvedčeného o nezvratnosti dejín, storočia masových politických hnutí, sociálnych a ideologických konceptov, revolúcií, vojen a genocíd, storočia, ktoré sa pre moderného Európana Stefana Zweiga tak sľubne začínalo a ktorého zdanlivú diskontinuitu možno pochopiť len v totalite jeho kontinuity.

Z tohto aspektu preto vnímam akúkoľvek periodizáciu či kľúčové medzníky európskeho 20. storočia, vrátane historikmi obľúbených rôznych „rokov prelomu“, ako diskutabilnú. Na druhej strane, pre historiografie malých európskych národov a štátov (najmä strednej a východnej Európy), ktorých dejinné trajektórie boli zásadne určované importovanými ideologickými konceptmi a mocensko-politickými

mnohí – z tábora vtedajšej ľavice i pravice – mysleli, napriek tomu, že aj „verejná tvár“ fašizmu a komunizmu bola až v zarážajúcej miere veľmi podobná. Cit. podľa *Intelektuál ve dvadciátém století. Rozhovory Timothyho Snydera s Tonym Judtem*. Praha 2013, s. 173.

- 5 Napríklad britský historik Franz Stern. S jeho názorom súhlasí aj Ralf Dahrendorf, autor pozoruhodnej eseje o politike slobody *Moderný sociálny konflikt*, ktorá vyšla v slovenskom preklade roku 1991.

ambíciami „veľkých európskych hráčov“, sú „roky prelomu“, napr. česko-slovenské i slovenské (1918, 1938, 1945, 1948...) všeobecne akceptovateľné, ba dokonca sa stali míľnikmi nášho historického vedomia a súčasťou kolektívnej historickej pamäte.

* * *

Ak teda vychádzame z faktu, že rok 1945 predstavuje predsa len historicky formálne zásadný medzník v slovenských dejinách 20. storočia, tak potom udalosti troch povojnových rokov (1945 – 1948) vnímam v troch rovinách:

- Po prvé, ešte stále v „otvorenej“ či „otvárajúcej“ problematike zahraničného i domáceho spoločensko-politického kontextu a ich historického hodnotenia;
- po druhé, ako isté prechodné obdobie vo vývine slovenskej spoločnosti a v rámci nej i modernej slovenskej kultúry, ktorá sa po skončení vojny a porážke fašizmu ocitla podľa súčasníkov na prahu novej historickej epochy;
- treťou rovinou, ktorá logicky vyplynula z predchádzajúcich dvoch, bol spor medzi hodnotovými orientáciami nielen politických, ale aj kultúrnych elít. V domacom i širšom európskom kontexte sa v ňom po porážke fašizmu stretávala socialistická a komunistická predstava o demokracii s predstavou liberálnou a kresťansko-konzervatívnou.

Hodnotový spor (ideových, politických a estetických koncepcií) vyplynul predovšetkým z ďalekosiahlej historicko-spoločenskej povojnovej skutočnosti, ktorá znamenala jednoznačné začlenenie Slovenska – v rámci obnovej Československej republiky (ČSR) – do záujmovej sféry Stalinovho Sovietskeho zväzu. Tento zahraničnopolitický kontext spolu s emblémom doby – víťazstvo demokracie nad fašistickou totalitou – sa v domácich kultúrno-spoločenských podmienkach limitovaného názorového pluralizmu, dobovou terminológiou označovaného ako systém ľudovej demokracie a ľudovodemokratickej ideológie, ktorá bola akýmsi amalgámom komunizmu s nacionalizmom a radikálnym demokratizmom – vnímal prevažne ako ľavicovo – či socialisticky orientovaná hodnotová voľba.

V politickej rovine bola táto voľba premietnutá do tzv. riadenej demokracie vlády Národného frontu, v ktorom mala rozhodujúcu pozíciu (a po voľbách v máji 1946 i celoštátne najsilnejšiu) komunistická strana. Tento model politického systému nebol celkom novým a istým spôsobom nadväzoval na predvojnový úspešný španielsky a francúzsky model ľudového frontu. Apel k akejsi vláde národnej jednoty (predvojnový, späť s Informbyrom II. internacionály i stalinský povojnový) bol však len taktický manéver komunistov usilujúcich o pohltie miestnych socialistických strán, lebo podľa ich mocenskej stratégie iba veľká zastrešujúca strana (front, koalícia) dokáže o. i. legitimizovať represívne opatrenia voči stranám, ktoré sa pohltiť nedali. Navyše povojnový model vlády Národného frontu, ktorý sa líšil tak od korporativistického spoločenského usporiadania slovenského štátu (povojnovou terminológiou nazývaného tiež klérofašistickým), ovplyvneného do istej miery sociálnymi encyklikami katolíckej cirkvi, ako aj od systému parlamentnej demokracie predmníchovskej republiky, znamenal vážny zásah do novej štruktúry politického života v Československu, lebo v povojnovej atmosfére „vysporiadania sa s minulosťou“ znemožňoval zakladať akékoľvek pravicové či konzervatívne politické strany, ktoré by mohli byť ideologickou protiváhou komunistov.

Nebolo by na tom nič zvláštne, veď napokon celá povojnová Európa sa po prežitej vojnovej kataklizme politicky orientovala skôr doľava, až socialisticky, pretože iba silný paternalistický sociálny štát mohol v povojnovej obnove rátať so solidaritou a trpezlivosťou širokých sociálnych vrstiev, materiálne, morálne i ľudsky zdecimovaných rokmi vojny. V západnej Európe dokonca vznikol akýsi sociálnodemokratický konsenzus, ktorému sa čiastočne prispôsobila aj liberálna či konzervatívna pravica, pričom jeho výrazom bol silný sociálny štát na národnej úrovni. Navyše európske krajiny po rokoch okupácie a národnej poroby potrebovali nutne revitalizovať národnú hrdosť, na čo zvyčajne poslúžil veľký príbeh – späť s atmosférou protifašistickej rezistencie a oslobodenia – ktorý mohol krajinu zjednotiť na národnej či celospoločenskej úrovni.

Povojnový optimizmus tak západnej, ako aj východnej Európy však rýchlo vystriedalo racionálne zistenie, že materiálna a ľudská rekonštrukcia Európy sa bez americkej „ochrany“ a asistencie nezaobíde. Čo však bolo

pre oslobodenú Európu nové a pre jej budúci vývoj osudovo určujúce, bolo jej mocenské rozdelenie, ktoré sa zrodilo už v čase veľmocenského formovania protihitlerovskej koalície západných spojencov so Stalinovým Sovietskym zväzom. Pritom sovietskemu vedeniu v danom čase vyhovovalo opisovať a propagovať Veľkú vlasteneckú vojnu ako boj proti fašizmu, a nie ako mocenský stret s Nemeckom, ktoré ešte donedávna bolo Stalinovým spojencom. Misia Červenej armády bola teda nielen oslobodzovacia, ale znamenala i mocenský vstup sovietskeho komunistického režimu do Európy, ktorý predvojnová liberálna, resp. kresťansko-konzervatívna Európa odmietala. Bola to daň za Stalinov podiel na porážke Hitlerovho nacizmu, čo Západ veľkoryso ocenil mocenskou rezignáciou na stredovýchodnú Európu. Podľa Jana Křena zapojenie Československa do sovietskeho bloku malo ďalekosiahle implikácie. Na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov prechádzala totiž Európa a svet hlbokým dejinným prelomom, ktorého dôsledky si verejnosť začala uvedomovať až oveľa neskôr. Pre Západ to bol mocný impulz na rozvinutie potencií aké boli pred vojnou len ťažko predstaviteľné. Naopak Východ, predovšetkým Sovietsky zväz, krajina na začiatku industriálnej epochy, tento obrat nezachytila. A práve týmto rámcom bol určený aj osud povojnového Československa. Republika (najmä jej západná časť), ktorá mala kapitalistickú industrializáciu dávno za sebou, sa zmenou mocenskej konštelácie dostala do bloku európskych rozvojových krajín, ktoré boli pre ňu civilizačne vzdialené.⁶

Ich osud vrátane povojnového Československa bol spečatený po definitívnom rozpade protihitlerovskej koalície, ktorý vyústil do spustenia „železnej opony“ medzi Západom a Východom a nástupom povojnovej mocenskej konfrontácie medzi USA a ZSSR, tvoriacej základný vzorec druhej polovice 20. storočia.

No pravdou tiež je, že „sovietsky spojenec“ a veľký „slovanský brat“ vstupoval do prostredia, ktoré bolo z hľadiska akceptácie socialistických ideí priaznivé – aspoň pokiaľ išlo o nové rozhodujúce politické a kultúrne elity v obnovenom povojnovom Československu. Bolo tu konečne niečo „rukolapné a neodškriepiteľné: sovietske vojská na Labe, víťazstvo nad

6 KŘEN, J.: *Bílá místa v našich dejinách?* Praha 1990, s. 35 – 36.

najlepšou armádou sveta, úcta nacistami porobených národov (sčasti hraná či vyžadovaná – V. J.), rešpekt kapitalistických Spojencov (...) a tento kapitál víťazstva (najmä komunisti – V. J.) tvrdošijne a úspešne deklarovali ako triumf ideológie...“⁷ Aj keď bezprostredný vzťah výsledkov vojny a nástup komunistických diktatúr v nových Stalinových provinciách bol nesporný – v česko-slovenskom historickom kontexte nemožno prehliadnuť neoddiskutovateľný fakt, že najmä v českej spoločnosti mali ľavicové myšlienky vždy výrazný vplyv a silu.⁸ Súviselo to s pokrokársko-ľavicovým duchom medzivojnovkej československej politiky i kultúry (s veľkým francúzskym vplyvom a vzorom), ideovo definovaným Masarykovým pojmom demokratickej humanity, ale aj jeho neskrývaným presvedčením, že „svet kráča dolava“. Na konci tridsiatych rokov (aj počas vojny v exile) rozvíjal Masarykovu tézu vo svojich teoreticko-štátnických úvahách i praktických politických rozhodnutiach jeho nástupca Edvard Beneš. Napriek tomu, že echo tohto sekulárno-ľavicového dedičstva si veľká časť českej spoločnosti po mníchovskej národnej traume a vojnových skúsenostiach protektorátnej krajiny niesla aj do nových mierových čias, podľa historika Liptáka by „ľavicový radikalizmus bez otrasov vojny ostal trvalo odsúdený na nejakých desať percent voličov, ale bez šance čo i len podieľať sa na moci“.⁹

7 LIPTÁK, E.: *2217 dní Slovensko v čase...*, s. 341.

8 V medzivojnovom období bola KSČ jednou z najsilnejších európskych komunistických strán, pričom v dvadsaťročnom období československej parlamentnej demokracie pôsobila vždy legálne, čo bolo v strednej Európe výnimočné.

Nie zanedbateľný význam v českej/československej kultúre medzivojnového obdobia mala jej ľavicová/komunistická reprezentácia, združená v 20. rokoch v Svaze moderní kultury Devětsil, organizácii nastupujúcej mladej avantgardnej generácie, ktorá sa vzápätí vyhranila ako spolok komunistických umelcov. Jej najvýraznejšou postavou bol Karel Teige, vzdelaný marxista, kritik a teoretik, vodca mladej českej avantgardy, ako aj jeho generační súputníci Nezval (zakladateľ českej varianty surrealizmu), Biebl, Halas, Vančura a i. V povojnových rokoch však prevládala skôr skupina konzervatívnych marxistov, dogmatikov a funkcionárov strany ako boli St. K. Neumann, Z. Nejedlý, Kurt Konrád či skupina Blok Bedřicha Václavka. Cit. podľa KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945 – 1956*. Praha 1998, s. 76 – 87.

9 LIPTÁK, E.: *2217 dní Slovensko v čase...*, s. 342.

V kontexte turbulentných štyridsiatych rokov minulého storočia vrátane vojnových udalostí, špecificky premietnutých do národného prostredia, Slovensko na rozdiel od českých krajín malo za sebou ďalšiu vývinovú diskrepanciu (cezúru) v podobe prvej Slovenskej republiky a protifašistického povstania. Bolo to obdobie nepochybne kontroverzné, o ktorom však možno hovoriť aj ako o čase národnej, politickej a kultúrnej emancipácie i o vzácnej sebareflexii a katarzii v podobe odboja – povstania proti fašizmu a jeho domácim prisluhovačom. Kým povstanie na jednej strane krajinu mentálne, politicky ba priam fyzicky rozdelilo, na druhej strane kyvadlo dejín presunulo politickú legitimitu a jej budúci osud do rúk povstaleckých exponentov. Ako sa však čoskoro (po voľbách 1946) ukázalo, išlo len o niektorých exponentov, pričom dobová realita bola taká, že osud Slovenska bol predovšetkým v rukách Prahy a Moskvy. Boli to najmä koncepty československej vlády v londýnskom exile a koncepty komunistického exilu v Moskve, ktoré v hlavných črtách narysovali celý povojnový vývoj – aj Slovenska. Symptomatické pritom bolo, že kým iniciatíva k zásadným štrukturálnym zmenám prichádzala z centra Benešovej exilovej vlády v Londýne, ich interpretáciu a spôsob realizácie na domácej pôde určovali moskovskí komunisti gottwaldovskej generácie.¹⁰ Týmto „*pražským dispečerom svetovej revolúcie*“¹¹, vyučeným v politických kurzoch Informbyra, bol podľa Liptáka „*kabát revolučnej vízie a reálnej moci oveľa bližší, ako prepotená košeľa celonárodného záujmu*“.¹² Aj keď naivne dúfali a pred domácou verejnosťou hovorili o akejsi špecificky národnej či československej ceste k socializmu. Tak či onak, formulácie českej dobovej komunistickej publicistiky hovoria o „*špecifické ceste k socializmu v podstatě sovietskeho vzoru*“.¹³

10 KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu...*, s. 145 – 146.

11 LIPTÁK, E.: „*Vzostupy*“ a „*pády*“ *Gustáva Husáka*. Bratislava 1991, s. 175. Liptáková štúdiá vyšla aj v dvoch reedíciách (1999, 2011) výberu z jeho diela pod názvom *Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii* vo vydavateľstve Kalligram, s. 183.

12 Tamže, s. 181.

13 BELDA, J.: Československá cesta k socializmu. In: *Príspevky*, ročník (roč.) 7, číslo (č.) 1, 1967, s. 3 – 28. Cit. podľa KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu...*, s. 141.

V súvislosti s dobovými náladami slovenskej spoločnosti a s mocenskou suverenitou jeho politických i kultúrnych elít v obnovenom Československu je neprehliadnuteľným faktom skutočnosť, že na rozdiel od českej spoločnosti (s tradičným silným ľavicovým kultúrno-politickým zázemím), slovenské obyvateľstvo vstupovalo do „nového života“ so zmiešanými pocitmi. Šesť uplynulých rokov slovenského štátu, ktorého politický režim, nepochybne oprávnene nesúci pečať stigmy fašizmu, paradoxne svojím „liberálnym“ postojom k tradičným pilierom spoločnosti (cirkev, ekonomická oblasť, kultúra), kultúrnu sféru, resp. jej elity zásadne nepolarizoval na nezmieriteľné tábory (samozrejme s výnimkou komunistov). Naopak, prežívanie kultúry ako spôsobu sebauvedomenia a národnej sebazáchovy v krízových pomníňovských časoch i vojnových rokoch jej morálny kredit v spoločnosti (na rozdiel od politických štruktúr) iba posilnilo a zvýšilo jej autoritu. Historický fakt, že vojnová Slovenská republika bola aj naplnením slovenskej túžby po národnoštátnej samostatnosti spôsobil, že Slovensko, ktoré protifašistickým povstaním „svoju“ štátnosť takpovediac obetovalo v mene tradičných demokratických a občianskych hodnôt (ale aj z reálnej obavy pred inak hrozivou budúcnosťou), bolo po roku 1945 z psychosociálneho hľadiska celkom iné ako roku 1939, v čase rozpadu Československa. V hodnotovo „rozpohybovaných“ časoch azda prvý raz v moderných dejinách rozhodovalo Slovensko na domácej pôde „samo za seba“ a hoci možno nie väčšinovo, ale predsa len „tesne“ sa postavilo na správnu stranu. Nazdávam sa, že túto skutočnosť podcenil tak oficiálny benešovský exil v Londýne, ako aj gottwaldovský komunistický exil v Moskve.

Na druhej strane Gustáv Husák a celá povstalecká komunistická garnitúra zasa podcenila centralistické snahy Komunistickej strany Československa (KSČ) v rámci republiky.

Naznačený diskrepantný vývin (alebo iná historická skúsenosť) českej a slovenskej spoločnosti bol už trvalo prítomným javom v obnovenom Československu a nedokázala ho potlačiť ani po februári 1948 oficiálne nastolená egalitárska ideológia komunistickej strany.

Tento obsiahly úvod do problematiky bol potrebný aj preto, lebo peripetie modernej kultúry (nielen tej slovenskej) nemožno celkom

dobré pochopiť ani oddeliť od politických peripetií 20. storočia v česko-slovenskom, národnom i zahraničnopolitickom kontexte.

* * *

Rok 1945 sa tak stal historicky rozhraničujúcim medzníkom aj v dejinách modernej slovenskej kultúry, čo potvrdzuje i skutočnosť, že práve po ňom sa objavuje fenomén slovenského kultúrneho exilu, ktorý sa (do vzniku disentu na domácej pôde v podstate až v 60. rokoch) stal ideovou alternatívou oficiálnej kultúry.

Keď hovorím o hodnotovom spore v oficiálnej slovenskej kultúre v troch povojnových rokoch, mám na mysli, alebo presnejšie vnímam ho cez „literárny život“, či skôr literárnu publicistiku, lebo tradične práve v nej sa premietali názorové strety a tematizovali svetonázorové a politické otázky o celkové smerovanie slovenskej spoločnosti.

Rámec či mantinely dobového diskurzu pritom nastolili už formulácie Košického vládneho programu: *„Nová doba a nové medzinárodné postavenie Československa vyžadujú ideologickú revíziu kultúrneho programu (...) Zosilní sa slovanská orientácia v našej kultúrnej politike (...) Celkom znova sa vybuduje aj v kultúrnom ohľade náš vzťah (...) k ZSSR.“*¹⁴

Hoci politicky a inštitucionálne sa „všetko“ začalo už roku 1945, keď komunisti prevzali oba rezorty riadiace kultúru: Povereníctvo školstva a osvetu (L. Novomeský) a nakrátko i Povereníctvo informácií (M. Chorváth, od septembra 1945 si tento rezort vynútili demokrati)¹⁵ – následné tri povojnové roky znamenali pre organický vývin slovenskej kultúry akési prechodné či vyčkávacie obdobie. Navyše to bolo obdobie poznamenané vyrovnávaním sa s politickým režimom vojnovnej Slovenskej republiky v duchu „dôkladnej očisty žurnalistiky, rozhlasu,

14 Návrh programu novej Československej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov. In: BOUČEK, M. – KLIMEŠ, M – VARTÍKOVÁ, M.: *Program revolúcie. K vzniku Košického vládneho programu*. Bratislava 1975, s. 289.

15 Podľa Štefana Druga sa tak stalo azda aj preto, že väčšina slovenských umelcov a vedcov boli členmi Komunistickej strany Slovenska (KSS) alebo jej sympatizanti. Nazdávam sa, že je problematické dokázať, či naozaj išlo o skutočnú väčšinu. Skôr išlo o rozhodujúcu, v nových pomeroch mocensky vplyvnú a preto mienkotvornú skupinu komunistických intelektuálov.

filmu, škôl a iných kultúrnych ústavov“,¹⁶ čo sa dotklo i väčšiny tradičných kultúrnych časopisov. Tie buď zanikli, ako napr. svätovojtešská *Kultúra*, alebo z redakcií a redakčných rád museli odísť (ak neemigrovali) „bývalí“ ľudia, čo bol aj prípad najstaršieho literárneho časopisu *Slovenských pohľadov*. Ich personálne vymenená redakcia v nových pomeroch akoby nepoučená nedávnou minulosťou „namiesto toho, aby nabrala nový dych“, považovala za potrebné „vyplazovať jazyk za minulosťou“¹⁷ a skôr ako kultúre a literatúre sa venovala každodennej politike. Ani to však časopisu nepomohlo. Dovtedy mienkotvorné *Slovenské pohľady*, historicky späté s Maticou a s martinským kultúrnym životom, nesúce stigma (nielen personálnu) spätosti s ľudáckym režimom, postupne začali hrať v slovenskom kultúrnom živote „druhé husle“.

Aj vzhľadom na úlohu akú zohral Smrekov *Elán* vo vojnovom období sa celkom prirodzene očakávalo, že i v novom režime bude táto literárna revue európskej úrovne znovu vychádzať, o čom svedčilo i redaktorovo pracovné nasadenie pri príprave „veľkého čísla, zasväteného duchovnej stránke povstania“.¹⁸ Elánovská povojnová história mala však krátke trvanie: prvé dvojčíslo 15. ročníka *Elánu* vyšlo až 6. januára 1946 a šieste číslo s dátumom 28. februára 1947 bolo definitívne posledné.

Príbeh povojnového Smrekovho *Elánu* výstižne ilustruje atmosféru i hodnotový zápas v slovenskej kultúre v povojnových rokoch. Už

16 Návrh programu..., s. 288. Podľa nariadenia SNR z 23. 8. 1945 sa všetci štátni a verejní zamestnanci museli podrobiť preverovaniu, či sa nedopustili fašistickej alebo kolaborantskej činnosti. Na návrh preverovacej komisie mohol potom príslušný povereník zamestnanca a) ponechať v doterajšom služobnom postavení, b) preložiť na iné služobné miesto doterajšieho pôsobiska, c) určiť zamestnancovi nižšie platové nároky, d) poslať ho do predčasného dôchodku, e) prepustiť bez akýchkoľvek platových a iných nárokov. Cit. podľa DRUG, Š.: *Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského I.* Bratislava 1988, s. 332. Samozrejme, že tento proces bol sprevádzaný udavačstvom, konjunkturalizmom, lámaním ľudských charakterov a vôbec zhoršením už i tak vojnou narušených medziľudských vzťahov.

17 „J“. Slovenské duchovné a kultúrne skutočnosti. In: *Verbum*, roč. 2, č. 2, október 1947, s. 100.

18 Už v máji 1945 ho o to požiadali M. Chorváth (v čase vojny kmeňový autor časopisu, po vojne povereník informácií) a L. Novomeský (povereník školstva a osvetu).

samotné odhodlanie staronového redaktora *Elánu* – „neobzerajúc sa na nikoho vždy sme mali svoju hlavu a budeme ju mať i naďalej“, lebo chceme slúžiť „jedinej bohyni Slobode“,¹⁹ – naznačovalo, že Smrek, neholdujúci dobovému socialistickému nadšeniu, bude mať s *Elánom* v nových pomeroch problém. Na jeho stránkach sa totiž pravidelne objavovali články, polemizujúce s domácimi ľavičarskými programami, nezakrývané propagujúcimi dogmatickú „ždanovčinu“, *eo ipso* sovietsky socialistický realizmus.²⁰ Pritom Smrekovi u revolučne naladených marxistov z *Nového slova* nepomohlo ani to, že popri Felixovi druhým kmeňovým kritikom *Elánu* bol i ľavičiar A. Matuška, ktorý tu mal pravidelnú rubriku (Pre a proti), ani personálne obmenené autorské zázemie, keď čerstvých emigrantov i literátov s pošramotenou povestou nahradili prijateľní autori.

Napriek tomu, že *Elán* si aj po vojne udržiaval vysokú úroveň najmä v kritike a v informáciách o európskom umení, z domácej kritiky novým „usmerňovateľom“ kultúry zjavne prekážali najmä Felixove „provokatívne“ články (napr. autorova kritika prózy „anjelských zemí“, ktorá v daných časoch mala nevyhnutne i mimoliterárny kontext), či ním nastolená otázka falšovania literárnych dejín, súvisiaca s aktuálnym problémom (nielen u nás, podobný problém riešili napr. i Francúzi) tzv. spisovateľov kolaborantov. Tí kultúrne pracovníci, späť s minulým režimom, ktorí boli vo vyšetrovaní ľudových súdov (či už vo väzbe alebo na slobode: Lukáč, Beniak, Žarnov, Urban a iní), sa pochopiteľne museli stiahnuť z verejného života a mali i zákaz publikovania.²¹

19 SMREK, J.: Dityramb. In: *Elán*, roč. XV., č. 1 – 2, január 1946, s. 1.

20 OKÁLI, D.: O generálnu líniu v umení. In: *Nové slovo*, 18. januára 1947, č. 3. s. 33 – 36. Cit. podľa DRUG, Š.: Labutia pieseň vydavateľa, redaktora a publicistu *Elánu*. In: *Slovenská literatúra. Revue pre literárnu vedu*, roč. 46, 1999, č. 1, s. 129 – 134.

21 Emil Boleslav Lukáč, ktorý ťažko znášal odchod z pozície redaktora nim založenej *Tvorby*, poslal povereníkovi školstva L. Novomeskému list (nezachoval sa), v ktorom vysvetľoval „svoje postoje a ťažké zápasy proti rozpadnutiu ČSR“ a svoj zásluhný podiel „na humanitnej línii v duchovnej oblasti“. Zároveň sa ako profesor teológie „dal k dispozícii“ Povereníctvu školstva a osvet. Novomeského intervencia, ktorý si Lukáča vážil predovšetkým ako „básnika popierajúceho poslanca“, u G. Husáka za prepustenie Lukáča z vyšetrovacej väzby pomohla. Jeho situácia sa však definitívne vyriešila až v januári 1947, keď mu Novomeský

Útoky voči *Elánu* pritom prichádzali zo strany, odkiaľ by to Smrek najmenej očakával – od novej kultúrnej revue dvojtyždenníka *Kultúrny život*, ktorého vydavateľom bola Umelecká a vedecká rada (ÚVR)²² a zodpovedným redaktorom M. Bakoš. *Kultúrny život*, ktorý sa chcel veľmi podobáť českej *Kulturní politice* E. F. Buriana v prvých dvoch rokoch jeho existencie (1946, 1947) treba vnímať ako štandardnú kultúrnu revue povojnovej lavicovej, prevažne komunistickej inteligencie, ako ideovú protiváhu *Elánu* nekonformného vydavateľa Smreka, evanjelickej *Tvorbe* (po vojne bez jej zakladateľa a redaktora Lukáča) a novovzniknutému katolíckemu *Verbu*.

poslal lístok: „*Dal som prikaz, aby si až do úplného vybavenia Tvojej záležitosti pôsobil na PŠO v osvetovej sekcii u Miša Chorvátha*“. Na základe rozsudku Národného súdu z 21. 5. 1947 bol Lukáč oslobodený „*pre kladnú a zásluhnú činnosť, keďže v najťažších časoch neľudského fašizmu udržiaval ducha a vieru, národne, politicky a rasovo utláčaných*“. Cit. podľa DRUG, Š.: *Umenie politiky...*, s. 64 – 65.

Príliš zjavná ochota spolupracovať s novým režimom však Lukáčovi veľmi dlho nepomohla. Po zákaze *Tvorby* roku 1950, bol aj Lukáč, tak ako mnohí iní, vráťane Novomeského, vyradený z kultúrneho a spoločenského života. Lukáč však nebol jediný, za ktorého Novomeský intervenoval. Napríklad Beniakovi ponúkol, „*kým sa jeho záležitosť neurovná*“, aby – ako bývalý notár – administratívne „zaistil“ novozakladajúci sa Pedagogický ústav. Beniak napokon z rozhodnutia dr. Pavlíka a prof. Klačku pracoval na kultovom oddelení PŠO až do roku 1948, aj keď ho Povereníctvo vnútra od 1. 3. 1947 predčasne penzionovalo. Cit. podľa Slovenská národná knižnica (SNK) – Archív literatúry a umenia, sig. 131 D 26, Novomeský Ladislav – Beniak Valent a DRUG, Š.: *Umenie politiky...*, s. 101.

- 22 V povojnovom inštitucionálnom provizóriu išlo o akýsi „výkonný“ orgán s úlohou „*bdiieť nad záujmami vedy a umenia, ako aj napomáhať ich rozvoj*“ a byť „*vrcholnou reprezentantkou umeleckého a vedeckého snaženia na Slovensku*“. ÚVR sa členila na triedu umelcov (so štyrmi sekciami) a triedu vedeckých pracovníkov (s tromi sekciami). Asi nie náhodou sa generálnym tajomníkom ÚVR stal komunista (M. Bakoš) a aj na čele tried a sekcií (s výnimkou triedy vedcov) stáli členovia KSS. Ako ukazuje zápisnica z pracovného zasadania 1. zjazdu ÚVR, účastníci prípravného výboru nemali celkom jasno v tom, či by ÚVR mala byť poradným orgánom, riadiacim orgánom, odborovou, záujmovou či spolkovou organizáciou. Napokon sa prijal Poničanov návrh na spolkový štatút. Cit. podľa MRLIAN, R. (zost.): *Sborník z I. sjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov*. Bratislava 1946, s. 121, 126.

V povojnovom názorovom spektre sa na „diskusii o hodnotách“ zúčastňovala aj nie malá, ani nie nepodstatná časť slovenskej inteligencie, ktorá otvorene deklarovala príklon ku katolíckej strane slovenského občianskeho spektra. Publikovala najmä v „*katolíckej revue pre kultúrny, náboženský a sociálny život*“ *Nová práca*, ktorú (po zániku *Kultúry* vydával Spolok sv. Vojtecha v Trnave) a v „*časopise pre kresťanskú kultúru*“ *Verbum*, ktorý vychádzal desaťkrát ročne v nakladateľskom družstve *Verbum* v Košiciach.²³

Autorským zázemím, filozofickým svetonázorom i celkovou tematickou náplňou nadväzoval časopis na Hanusovu vojnovú *Obrodu* a zároveň bol i publikačným orgánom básnikov povojnovej katolíckej moderny. Zodpovedným redaktorom bol Andrej Harčár, no koncepciu časopisu v duchu integrálneho kresťanského humanizmu ovplyvňovali z pozadia katolícki ideológovia Jozef Kútnik Šmálov a Ladislav Hanus.

Kým *Nová práca* nevzbudila svojou úrovňou väčšiu pozornosť, *Verbum*, okolo ktorého sa združila skupina mladších katolíckych intelektuálov, polemizujúcich s marxistickými autormi o demokracii a fungovaní kultúry v nej, dosiahol solídnu európsku úroveň. Katolícki intelektuáli, publikujúci vo *Verbe* preklady (E. Mouniera: *Čo je personalismus*, G. Schmitta: *Existencializmus*, P. Claudela: *Úvaha o spravodlivosti*, práce J. Maritaina, J. Huizinga i poľských katolíckych autorov), alebo pôvodné články – , napr. K. Kovačovský (*Socializmus a kresťanstvo*), V. Jankovič, Š. Hatala, Š. Náhalka, L. Hanus (pseudonym Actor) či Kútnik Šmálov (pseudonym Matúš Zjara), vyzdvihujúc tradičné hodnoty domáceho prostredia a autoritu kresťanských mravných zásad vnášali do prebiehajúcej hodnotovej polemiky marxizmu s občiansko-demokratickým liberalizmom konzervatívny rozmer. Zdôrazňovali pritom platnosť základných hodnôt, na ktorých stávala západná civilizácia a nie východná časť Európy. Odmietali masovú, kolektivistickú predstavu o „ľudovej demokracii“, pričom oproti „bezduchému zvecnenému kolektívu“ zdôrazňovali úlohu a morálnu „zodpovednosť jednotlivca za svoj vývin“. ²⁴

23 *Nová práca* vychádzala od septembra 1945 do marca 1948 a *Verbum* od novembra 1946 do marca 1948.

24 GAŠPAREC, I.: Dav a osobnosť. In: *Verbum*, roč. 2, č. 6, február 1948, s. 318.

Kým ľavicoví intelektuáli (z okolia Husákovho *Nového slova*, Bakošovho *Kultúrneho života* i Novomeského *Národnej obrody*), argumentujúci „morálnou prevahou“ socializmu a „romanticky naivne“ sa zžívajúci do roly budovateľov novej spoločnosti, nepotrebovali pri tomto budovaní názorovú pluralitu zaručujúcu vitalitu každej spoločnosti i kultúry – zdá sa, že väčšina obyvateľov Slovenska na tieto konzervatívno-liberálne hodnoty „počúvala“. Dokladom toho v praktickej rovine slovenského politického života boli i prvé povojnové voľby (v máji 1946).²⁵ Zatiaľ čo pre slovenských komunistov vrátane komunistických intelektuálov boli výsledky volieb rozčarováním, ba veľkým sklamaním, pre českú stranu (komunistov i občianske strany) boli potvrdením nevyhnutnosti revidovať opatrenia, týkajúce sa politickej a inštitucionálnej povojnovej samosprávy Slovenska. Demokratická strana, ktorá na základe výsledkov volieb a parlamentných zvyklostí mohla sama vládnuť, resp. klásť podmienky iným, sa musela obávať o svoju existenciu, pričom podmienky jej kladli iné strany. Zaskočila ju tiež ochota českých občianskych strán tolerovať agresívnu povolebnú komunistickú ofenzívu voči nej.

Autor článku *Slovenské kultúrne a duchovné skutočnosti* v pravidelnej rubrike *Verba* „Domov“, píšuci pod značkou „J“ (pravdepodobne historik V. Jankovič), označil dobovú situáciu za „*skutočnosť nevyužitých možností*“. Podľa neho „*miesto toho, aby sa pripustila voľná súhra duchovných a kultúrnych prúdov (...) boli sme svedkami, ako sa oficiálne rozhodlo pre jednu orientáciu, pre jednu ideológiu, pre jeden svetonáhľad. Ak sa pritom nezakázalo všetko ostatné, tak sa aspoň postaralo o to, aby sa nemohlo ísť ďalej od holého premýšľania (...)* V roku 1944 a 1945 mohli

25 Kým v českých krajoch sa KSČ volebným výsledkom 40 % stala stranou víťaznou, na Slovensku vyhrala voľby s veľkým náskokom (62 %) DS nad KSS, ktorá dostala iba 30 % hlasov. Vznikol tak očividný rozdiel v politickej orientácii oboch častí republiky. V jej západnej časti sa Klement Gottwald, vodca víťaznej KSČ stal predsedom československej vlády, na Slovensku sa predsedom SNR stal predseda DS Jozef Lettrich a predsedom Zboru povereníkov komunista Gustáv Husák. Aj výsledky prvých povojnových volieb potvrdili obavy českých komunistov o Slovensko ako „slabom článku“ na ceste od ľudovej demokracie k otvorenej diktatúre proletariátu, čo bol ich nesporný a trvalý cieľ. Preto musela byť v jeseni 1947 na Slovensku umelo vyvolaná kríza, ktorá bola malou premiérou celoštátnych februárových udalostí.

sme sa chlácholiť domienkou, že sa odpovedalo na krajnosť krajnosťou. Ale čo dnes po dvoch, troch rokoch, keď unifikčné a oktrojačné tendencie neutíchajú, ba naopak, množia sa a chystajú vyvrcholovať.“ Autor pritom predkladá argumenty, ako „pokusy vrchnostensky ovplyvňovať tlač a slobodu prejavu vôbec, prísny dozor pri styku s cudzinou, znemožňovanie mimoškolskej výchovy mládeže atď.“ a zavádzanie jednotnej strednej školy ako „jeden z najrafinovanejších a najpremyslenejších útokov na korene našej národnej existencie“.²⁶

Ako sa čoskoro ukázalo, obavy spomínaných autorov boli oprávnené. Svedčil o tom i rozpačitý priebeh diskusného večierka o slobode umeleckej tvorby, usporiadaného literárnym odborom obnovennej Umeleckej besedy slovenskej.²⁷ Jeho hlavnou témou bola rezolúcia leningradských spisovateľov o vylúčení leningradských spisovateľov Zoščenka a Achmatovovej zo Zväzu sovietskych spisovateľov, keď poetke Achmatovovej vyčítali nelogickosť a výlučný artizmus (čo bola len kamufláž pre verejnosť) a humorista Zoščenko začínal byť jednoducho nepohodlný. Ich prípad bol výstrahou pre ďalších spisovateľov ako Pasternaka, Surkova, Bergolcovú a i.

Autor článku *K čudnej debate o funkcii umenia* (v časopise *Verbum*), píšuci pod značkou T. H.,²⁸ si v tejto súvislosti oprávnene kladie otázku, prečo noví strážcovia umenia, predpisujúci kto môže a kto nemôže, alebo kto nesmie umelecky tvoriť, uprednostňujúci politické hľadiská pred slobodou umeleckého prejavu (naši formalisti a štrukturalisti), usporiadali debatu o tejto téme, ktorá ich usvedčuje „o tom, že medzi ich politickou ideológiou a umeleckým krédom trčí nebodaj dajaký ‚dialektický‘ rozpor“.²⁹ Faktom je, že „leningradský prípad“ vyvolal medzi našimi lavicovými umelcami rozpaky, znepokojenie a obavy o ďalší osud smerovania kultúry. Podľa publikovaných článkov ich zastihol celkom nepripravených, čo však nebol hlavný dôvod, prečo sa k prípadu

26 „J“. Slovenské duchovné a kultúrne skutočnosti. In: *Verbum*, roč. 2, č. 1, september 1947, s. 35.

27 Diskusný večer (17. októbra 1946) v čitárni bratislavskej mestskej knižnice Astória.

28 T. H.“. *Verbum*, roč. 1, č. 1, november 1946, s. 46 – 48.

29 Tamže, s. 47.

nevyjadrovali. Usilovali sa nezasahovať do vnútorných vecí Sovietskeho zväzu, ani ich nekomentovať, lebo v danom čase by tým politicky nahrávali pravici.

* * *

Politické postupy, realizované Komunistickou stranou Slovenska, ústrednou mocou v Prahe, odborními a odbojovými organizáciami, usmerňujúcimi vývoj v Československu (a v jeho rámci i na Slovensku) v duchu slovanskej orientácie, kolektivismu a ľudovej demokracie sovietskeho typu, v konečnom dôsledku znamenali radikálny odklon od európskych i tradičných domácich hodnôt. Pritom tak v českých, ako aj v slovenských podmienkach sa tento odklon uskutočňoval za aktívnej podpory ľavicovej inteligencie, a to napriek jej skúsenostiam s nedávnym typom nacionálno-socialistického totalitarizmu i nesporným informáciám o politických metódach sovietskeho typu stalinského socializmu.

Pokiaľ ide o slovenských ľavicových intelektuálov, reprezentovaných najmä generáciou davistov, t. j., generáciou, narodenou okolo roku 1900 až 1905, ktorá aj z európskeho kontextu (Sartre, Arendtová, Koestler, Aron a i.) predstavuje najvplyvnejšiu vekovú skupinu intelektuálov v celom 20. storočí, nepochybne ich stalinské represálie v rokoch 1937 – 1938 museli hlboko zasiahnuť – veď ich obeťami boli i sovietski intelektuáli vrátane spisovateľov, – či prinajmenšom vyvolať tichý otáznik nad tým, čo sa to deje v „prvom štáte robotníkov a roľníkov“, ktorému takmer detsky naivne dôverovali. Existuje dokonca domienka, že Clementis roku 1937 prestal vydávať DAV možno aj preto, aby sa v ňom nemuselo reagovať na stalinské čistky.³⁰ O represáliách v Sovietskom zväze sa v tom čase veľa písalo i diskutovalo,³¹ ale Clementis aj Novomeský sa tejto problematike

30 Tento názor tľmočil Viliamovi Plevzovi aj Anton Rašla, ktorý mal blízke vzťahy s davistami. Pozri bližšie PLEVZA, V.: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava, s. 23.

31 Česká ľavicová kultúra a jej hlavní protagonisti konfrontovaní s teroristickou fázou stalinizmu v rokoch 1934 – 1938 zažila šok, z ktorého sa už nikdy celkom nespamätala. Dezilúzia bola o to väčšia, že práve táto generácia komunistických intelektuálov a umeleckej avantgardy bola politicky, ideovo, generačne (i osobnými väzbami) blízky spojencom a sympatizantom stalinskej politickej reprezentácie

vyhýbali, hoci možno s istotou predpokladať, že aspoň medzi sebou o nej diskutovali. V tejto súvislosti je zaujímavé svedectvo L. Novomeského, ktorý sa oveľa rokov neskôr (po osobných skúsenostiach so stalinskými metódami v päťdesiatych rokoch u nás) k tejto otázke vrátil. V súvislosti so svojou rehabilitáciou roku 1962 v „neverejnom“ liste prezidentovi Antonínovi Novotnému odtabuizoval dlhé roky záväznú stránickú disciplinovanosť pri posudzovaní stalinských procesov. *„V období procesov v Sovietskom zväze som stál pred neuveriteľnými, svojou nehoráznosťou otriasajúcimi obvineniami, dopadajúcimi na sovietskych súdruhov, ktorí pre celú generáciu mladých komunistov boli autoritami (...) Klement Gottwald zvykol sa pýtať pri súkromných rozhovoroch v dňoch takých procesov, či ma bolí brucho‘. Bolelo ma. Ťažko bolo strávitelné všetko to, čo nám navrávali tie procesy, najmä o tých osobnostiach, ktoré boli známe*

(Gottwald, Šverma, Slánsky, Kopecký a i.), dosadenej do vedenia KSČ roku 1929 Komunistickou internacionálou. Tento špecifický „československý“ jav – sympatie umeleckej avantgardy s boľševizáciou strany – bol v dejinách európskeho komunizmu ojedinelý. Pre českú (i menšinovú slovenskú avantgardu) hlboko presvedčenú, že oficiálna politika ZSSR a produkcia sovietskej avantgardy tvorili najmä v 20. rokoch jednotu: *„Konštruktivisti to nie sú len Tatlin, Lisickij, Rodčenko, Vesnin, Mejerchold, ale predovšetkým aj Lenin, Trockij, Stalin, Bucharin...“* (K. Teige) – správy o brutálnych zásahoch proti kultúre (zlikvidovanie sovietskej výtvarnej avantgardy), procesy (s Bucharinom a s inými), ale aj Gidov *Návrat ze Sovietskeho svazu*, pohotovo preložený do češtiny, znamenali koniec mýtu, že integrácia avantgardy do socializmu je možná. V praktickej rovine sa koniec tejto ilúzie prejavil rozpadom českej surrealistickej skupiny (9. marca 1938), ktorú viedli teoreticky i umelecky relevantní predstavitelia českej avantgardy – Karel Teige a Vítězslav Nezval. Teige, ktorý sa odmietol podriaďovať alternatíve *„buď mlčať o trapných zjavoch kultúrnych a politickej línie ZSSR... alebo sa nechať zahnať do radov nepriateľov socializmu“*, reaguje na Nezvalovo autoritatívne rozhodnutie brožúrou *Surrealizmus proti prúdu*. Hoci Teige nepochopil zákonitosť stalinizmu s jeho terorizmom a reglementáciou kultúry, ktoré pokladal za dočasné, nemožno mu uprieť, že jasne videl jeho reakčné prejavy v politike i kultúre. Jeho požiadavka demokratického socializmu anticipovala vývoj, ku ktorému dospela KSČ až o tridsať rokov neskôr. Na rozdiel od politicky rezignovaného Teigeho, završuje St. K. Neumann svoju cestu ľavicového radikála a extrémistu publikovaním knihy *Anti-Gide*, v ktorej systematizuje kultúrno-politický stalinizmu v jeho najprimitívnejšej podobe. Ideológiu, ktorá sa po roku 1948 stala oficiálnou stránickou smernicou. Cit. podľa KUSÁK, A.: *Kultúra a politika v Československu...*, s. 71 – 140.

z verejného života (...) hoci tolkí moji známi a priatelia takéto pochybnosti verejne vyslovili a proti moskovským procesom otvorene protestovali, nešiel som s nimi pospolu (...), a to z toho jednoduchého dôvodu, že jednotu strany (...) v oddanosti k Sovietskemu zväzu a jeho vedeniu som nadradzoval nad osobnú neistotu, trpké pochybnosti i nad vnútorné presvedčenie, že ,tu nie je nič v poriadku'. Ba čo viac, sám som sa obviňoval, že vo mne musí byť chyba, ak nie sú mi takéto veci zrozumiteľné a neviem ich prijímať so zvrchovaným uspokojením.“³²

Z uvedeného citátu jednoznačne vyplýva, že L. Novomeský mal v tejto otázke (minimálne do roku 1962!) dve pravdy, jednu súkromnú a druhú pre verejnosť. S touto osobnou morálnou rozpoltenosťou však nebol osamotený. Napríklad aj A. Koestler citovaný v úvode štúdie vo svojich spomienkach priznáva, že síce odvrhol stalinizmus, ale nemohol to priznať verejne, pretože bolo nevyhnutné zachovať jednotu proti fašizmu. Antifašistická logika bola teda pre nekritického komunistického intelektuála (i čiastočne kritického, u nás napr. Clementisa) svojím spôsobom binárna: kto nie je s nami, je proti nám.³³ Zdanlivo nevyhnutná voľba medzi fašizmom a komunizmom bola tak pre Novomeského, Clementisa, Koestlera i ostatných (osobitne francúzskych komunistických intelektuálov)³⁴ nimi samými deklarovaná ako racionálna reakcia na určitú situáciu, nesúvisiaca s otázkou ich osobnej viery, ktorú buď nechceli stratiť (v prípade Novomeského), alebo niekdajšiu vieru chceli pred sebou

32 PLEVZA, V.: *Vzostupy a pády...*, s. 23 – 24.

33 Pozri bližšie. *Intelektuál ve dvadcatém století. Rozhovory Timothyho Snydera s Tonym Judtem.*

34 Problém stalinizmu bol vo Francúzsku vnímaný predovšetkým ako historická otázka: Je Októbrová revolúcia legitímnym dedičom Francúzskej revolúcie? Pokiaľ áno, je povinnosťou Francúzska brániť ju proti všetkým útokom z vonku. Tieň Francúzskej revolúcie bránil francúzskym intelektuálom, nielen komunistickým, jasne posudzovať situáciu, preto monstreprocesy v Sovietskom zväze v rokoch 1936 – 1937 vnímali ako robespierrovskú hrôzovládu, a nie ako totalitné masové vraždenie. Alibistický postoj francúzskych komunistických intelektuálov prirovnal A. Koestler k šmírákom, čo cez dierku v stene nakukujú na dejiny, ktoré však sami nemusia prežívať. Azda mal na mysli aj J. P. Sartra, ktorý pred vojnou i po vojne dôrazne odmietal diskutovať o zločinoch komunizmu. Citované podľa. *Intelektuál ve dvadcatém století. Rozhovory Timothyho Snydera s Tonym Judtem*, s. 55, 115, 189.

samým obhájiť (napr. v prípade Koestlera). Hoci z dnešného pohľadu sa podobný spôsob uvažovania môže javiť ako nepochopiteľný, pre dobových súčasníkov bolo nesmierne ťažké uveriť Stalinovým zločinom. Podľa historika Tonyho Judta bola situácia analogická aj v prípade holokaustu, keď sa mnohí súčasníci upokojovali, že nemôže k nemu dochádzať, lebo podobné ľudské správanie z racionálneho ani politického kalkulu jednoducho nedávalo zmysel. Navyše, dodáva historik, v moderných dejinách pre takéto javy dovtedy chýbal precedens.³⁵

Po rozplynutí ambivalentnej hmly v 30. a 40. rokoch, keď voľba bola – ako sa zdalo – nevyhnutná, sa kľúčová dilema komunistického intelektuála v 50. rokoch v čase studenej vojny, ktorú sa Stalin snažil prezentovať ako viac-menej tú istú voľbu, zopakovala. No tento raz pred dilemou stála generácia komunistov, ktorú zlákal obraz víťaznej Červenej armády za druhej svetovej vojny a obeťami teroru sa stali tí, ktorí napriek dezilúzii z predvojnových monsterprocesov či z paktu Molotov – Ribbentrop, ostali strane a revolučnému odkazu Lenina verní.

V povojnovom čase nádejí slovenskí ľavicoví intelektuáli vrátane ich hlavného protagonistu Novomeského zdôvodňovali svoj vzťah k Sovietskemu zväzu ako vzoru popri už spomínanom argumente morálnej prevahy socializmu nad liberalizmom aj revitalizovanou tradíciou mesianistickej línie slovanskej vzájomnosti, ktorá sa pre nich stala synonymom socializmu leninského i stalinského typu. V konfrontácii socialistickej a liberálnej koncepcie dvoch odlišných hodnotových systémov sa okrem slovanskej argumentácie v prospech socializmu výraznou mierou zdôrazňoval aj moment hospodárskeho zaostávania Slovenska za západnou časťou republiky, ktorým sa často zdôvodňovala i nesocialistická, a teda „nepokroková“ voľba Slovákov roku 1946.

Azda nikto zo slovenských ľavicových intelektuálov nebol tak hlboko presvedčený o oprávnenosti spomínaných argumentov ako prvý muž slovanskej povojnovej kultúrnej society Ladislav Novomeský. Práve tento kultivovaný básnik a angažovaný komunistický novinár, ktorého ľudský príbeh je aj súčasťou slovenského historického príbehu o modernej

35 Tamže, s. 201.

slovenskej kultúre, bol v troch povojnových rokoch ako vysoký stranícky a štátny funkcionár³⁶ tým mužom, s ktorým sa takpovediac spájali nádeje jedných i sklamanie druhých. Pritom jeho premena na človeka politického nebola náhodná ani prekvapujúca. Novomeský v duchu hesla: „Komunistu sa nesmú ľudia báť! Komunistu si musia ľudia vážiť!“³⁷ a bytostne stotožnený s nevyhnutnosťou, zmyslom a odkazom povstania, ktorému „vtláčal program i filozofiu“, v ňom videl začiatok novej éry, keď sa zavŕši i „národný vývin v tom najpokrokovejšom a najlepšom smere“.³⁸ Aj pre túto vieru sa Novomeský po oslobodení vrhá do víru politiky, lebo ako presvedčený marxista veril, že práve teraz sa najmä v oblasti národnej kultúry začínajú naplňať jeho sny, pričom ako disciplinovaný člen strany chcel (i musel) tieto sny v praktickej kultúrnej práci realizovať v duchu jej ideových smerníc.

Tak z inštitucionálnej, organizačnej, ako aj z obsahovo-tematickej stránky vtlačal povojnovému slovenskému daniu v kultúre svoj program, on bol tým motorom, okolo ktorého sa sústredila skupina podobne zmýšľajúcich ľavicových intelektuálov, štátnych funkcionárov, redaktorov, novinárov, umelcov i vedcov.

Je celkom pochopiteľné, že hodnotová orientácia slovenských ľavicových intelektuálov, masívne proklamovaná v tlači, nachádzala podporu (u) oficiálnej komunistickej moci, ktorá ju postupne začala meniť na direktívnu požiadavku. Rovnako je pochopiteľné, že iné ideové orientácie, aké predstavovali *Elán*, *Verbum*, *Nová práca* či *Tvorba* nemohli v tomto „revolučnom ošiali“ prežiť a po „vítaznom februári“ museli byť násilne umlčané.

Obdobie rokov 1945 – 1948 bolo poznamenané pokusom KSČ zmocniť sa kultúry ako nástroja na presadzovanie politických cieľov, čo sa jej aj podarilo s aktívnym príspevom politicky krátkozrakej a budovateľským

36 Bol podpredsedom SNR (od 11. 4. 1945 do 14. 9. 1945), do volieb v máji 1946 členom SNR, členom ÚV KSS, povereníkom školstva a osvetu, zakladateľom a zodpovedným redaktorom denníka SNR *Národná obroda*, predsedom Matice slovenskej, Spolku slovenských spisovateľov i Všeslovanského združenia. Cit. podľa RAKOŠ, E. – RUDOHRADESKÝ, Š.: *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*. Bratislava 1973, s. 451 – 456.

37 Ladislav Novomeský (pri otvaraní politickej školy KSS v októbri 1945).

38 Tamže, s. 11.

optimizmom opantanej kultúrnej obce, ktorá uverila že „*básnici a štátnici majú spoločnú cestu*“.³⁹ Touto kultúrno-politickou devízou zaväzoval Ladislav Štoll na Zjazde národnej kultúry na konci svojho emotívneho prejavu kolegov spisovateľov, ktorým odkázal, že neprišli na túto spoločnú poradu „*jako dekorace státního zřízení, ale jako spoluprádnoucí síla tohoto státu*“, a ako príklad uvádzal osobné priateľstvo Gorkého, Lenina, Stalina a Romaina Rollanda. Stalo sa tak len necelé dva mesiace po februárovom mocenskom komunistickom zvrate.

39 Pozri *Sjezd národní kultury 1948. Sbirka dokumentů*. Praha 1948, s. 90.

REGIÓN

Bojovníci alebo povojnoví hrdinovia? Príspevok k partizánskemu hnutiu po roku 1945

Lucia Halmová

Hneď na úvod treba konštatovať, že problematika partizánskeho hnutia i naďalej predstavuje priestor pre realizáciu výskumov domácich bádateľov. Hoci sa tejto otázke venoval najmä v minulosti dostatok priestoru, neznamená to, že by sme stav výskumu v danej problematike mohli považovať za kompletný a dostačujúci.

Prvotným impulzom, ktorý nás doviedol k spracovaniu tejto témy je skutočnosť, že takmer sedemdesiat rokov od skončenia druhej svetovej vojny sú partizáni stále považovaní za národných hrdinov a status hrdina je im pripisovaný akosi automaticky. Predovšetkým ich tak vníma laická verejnosť. Pritom drvivá väčšina „hrdinov“ sa začala objavovať koncom roka 1945, teda v čase, keď už nehrozilo žiadne nebezpečenstvo. Priam neuveriteľne sa rozšíril rad účastníkov partizánskeho hnutia v súvislosti so schválením zákona číslo (č.) 255 z roku 1946, ktorý síce presne definoval kto a za akých podmienok sa môže pokladať za účastníka národného boja za oslobodenie, no napriek tomu začiatky boli veľmi živelné. Tým, ktorým bol priznaný status odbojára, prislúchali aj výhody vyplývajúce z tohto zákona.

Len na okraj spomenieme, že k najväčším výhodám patrili: zvýšená penzia, poukazy na kúpeľnú liečbu, rekreácie, možnosť pracovať bez ujmy na dôchodku, možnosť dostať výpoveď zo zamestnania, len po odobrení okresným výborom, inak bola výpoveď neplatná, tiež zvýhodnenie pri prideľovaní bytov, nárok na sociálnu a dispenzárnú starostlivosť, deti odbojárov mohli byť zvýhodňované pri prijímaní na vyššie výberové školy, vo vyššom veku mali členovia nárok na prednostné zaraďovanie do domov dôchodcov, nárok na dedenie osvedčení, nárok na poberanie zvýhodnených vdovských dôchodkov a pod. A to sme vymenovali len

niekoľko výhod z celého balíka „služieb“. Na jednej strane ľudia tým získali a na strane druhej si tak režim zabezpečil mlčanie nepríjemných svedkov.

Prostredníctvom osobnosti Františka Hagaru a partizánskej skupiny Vtáčnik, sme sa pokúsili zodpovedať nami položenú otázku: *„Môžeme skutočne považovať každého odbojára za bojovníka alebo ide zväčša len o povojnových hrdinov?“*

František Hagara (10. 11. 1914 – 10. 5. 1983)

Robotník, ilegálny pracovník, partizánsky veliteľ, komunistický politik a štátnik – týmito výrazmi sa dá v krátkosti vystihnúť pomerne dobre známu osobnosť. František Hagara pochádzal z robotníckej rodiny a krátko po skončení základnej školskej dochádzky začal pracovať ako príležitostný robotník v Novákoch, neskôr vo Francúzsku a angažoval sa v robotníckom hnutí. *„Po vzniku vzniku Slovenskej republiky v marci 1939 vstúpil do KSS, zapojil sa do odbojového hnutia na hornom Ponitří, zúčastňoval sa vydávania ilegálnej tlače a príprav na ozbrojené vystúpenie. V apríli 1943 prešiel do ilegality a stal sa zakladateľom a veliteľom partizánskej skupiny na Vtáčniku, ktorým hrozilo zatknutie. Po potlačení SNP bojoval so svojím oddielom v horách až do začiatku apríla 1945.“*¹ Z uvedeného tvrdenia pozornosť zameriame predovšetkým na bojovú, diverznú a deštrukčnú činnosť partizánskej skupiny Vtáčnik na čele s jej veliteľom Františkom Hagarom.

Partizáni do útoku!

Po vypuknutí Povstania sa bojová skupina SS Schill pomerne za krátky časový úsek dostala do priestoru hornej Nitry. Po dobytí Oslian dňa 9. septembra 1944 a Bánoviec nad Bebravou o tri dni neskôr, sa dňa 13. septembra 1944 rozpútali tvrdé boje o ďalšiu obec v hornonitrianskom regióne, Nováky. Skutočnosť, že išlo o nerovný boj nám dokazujú počty padlých povstaleckých vojakov – až šesťdesiat mužov. Podľa záznamov z kníh úmrtí išlo o najväčší počet mŕtvych² a podľa doposiaľ

1 PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989*. Prešov 2003, strana (s.) 122.

2 *Zoznam vojnových obetí v rokoch 1944 – 1945*, osobný archív autorky.

publikovaných údajov sa na obrane obce mali podieľať aj príslušníci partizánskej skupiny Vtáčnik. Avšak po rokoch si na túto akciu celkom inak spomínal partizán F. Mišeje: *„Bolo nám zrejmé, že boj s Nemcami sa pretiahne. S puškami a guľometmi proti letecku a tankom sme mohli ťažko obstáť. Preto sme sa rozhodli zostať s našou partizánskou jednotkou v pohorí Vtáčnik, v tyle nepriateľa.“*³ Inými slovami, partizáni do bojov o Nováky vôbec nezasiahli, čo potvrdzuje i súčasný výskum. *„Býva zvykom, že keď ustupuje armáda, prví utekajú civili a teda poslední idú tí vojaci. No a tuto to bolo naopak. Nemci ešte neboli ani vo Vestenicich a partizáni už boli na Vtáčniku. Nebránili vôbec Nováky, oni do bojov vôbec ani nezasiahli, hrdinovia (...) Civilné obyvateľstvo sa tiež poschovávalo v horách a naša rodina (rod. Michala Hagaru) odišla do Veľkej Lehoty (dnes Lehota pod Vtáčnikom), kde už boli novácki partizáni.“*⁴ Nemecké jednotky teda neboli ešte ani v Novákoch a partizáni už boli na Vtáčniku.⁵ Následne dorazili na Vtáčnik i vojaci, ktorí sa odmietli zúčastniť ďalších bojov a prednosť dali relatívne bezpečnejšiemu úkrytu v blízkych horách. 13. september 1944 považujeme v hornonitrianskom regióne za začiatok partizánskej vojny a v nasledujúcom období mali partizánske skupiny pôsobiace na hornej Nitre začať s diverznou a deštručnou činnosťou.

„Aktívna“ deštručná činnosť oddielu

V nasledujúcom období (október – november 1944) partizánske skupiny na hornej Nitre podnikli niekoľko menších deštručných akcií, predovšetkým na železničných a cestných komunikáciách. Pozrime sa preto na výkazy bojovej aktivity Hornonitrianskej partizánskej brigády⁶

3 František Mišeje. In: *Pravda*, 1964, bližšie údaje nezistené.

4 Spomienka Martina Hagaru (1934, Nováky), spomienky získané 23. februára 2012, osobný archív autorky, zvukový záznam.

5 Uvedenú skutočnosť povrdzuje aj správa Vojenského historického ústavu, ktorú vypracoval B. Graca. GRACA, B.: *Prehľad dejín partizánskeho hnutia na Slovensku v druhej svetovej vojne*. Bratislava 1976, s. 261.

6 Názov Hornonitrianska partizánska brigáda sa ujal neskôr, lebo po celé obdobie v hláseniach veliteľa vystupovala ako partizánsky oddiel Vtáčnik. K Hornonitrianskej partizánskej brigáde zaraďujeme teda oddiel Vtáčnik, ktorý tvoril jadro brigády. Ďalšie partizánske skupiny: Major, Dolné Vestenice a Thälmann.

tak, ako sú uvedené v správe o činnosti brigády, ktorú sme doplnili o ďalšie deštrukčné akcie získané z iných zdrojov.⁷ Prvú deštrukciu zaznamenávame 21. októbra 1944 na trati Nováky – Zemianske Kostolany, kde partizáni dvakrát vyhodili železničný most, čo malo za následok niekoľkohodinové zdržanie nemeckých transportov.⁸ Ďalej na štátnej ceste Nováky – Horné Lelovce (dnes časť Zemianskych Kostolian) poškodili príslušníci oddielu Vtáčnik (menovite Jozef Oršula, Peter Škandík, Valent Klinec) ekrazitovou náložou veľký drevený most na rieke Nitre. Jeho vyhodnením znemožnili Nemcom načas vyvážať strelný materiál z vojenských skladov v Trebianke.⁹ Avšak František Mišeje spomínajú akciu opisuje celkom iným pohľadom. Tvrdí, že išlo o koordinovanú akciu dvoch skupín, z ktorých jedna mala na uvedenej trase vyradiť z činnosti železničný a druhá cestný most. Celú akciu, ktorej sa zúčastnili príslušníci oddielu Vtáčnik v počte jednej čaty, mal údajne na starosti F. Mišeje, ktorý bol v oddieloch komisárom. Keď v určenú nočnú hodinu most neexplodoval, F. Mišeje s tromi dobrovoľníkmi išli skontrolovať nálože. Príčinou bola navlhnutá zápalná šnúra, ktorá predčasne zhasla. Odrezali z nej kus a znova zapálili, ale opätovne nič nevybuchlo. Nakoniec šnúru skrátili na

- 7 BALÁŽOVÁ, E. – HALEČKOVÁ, M. – JÁNOŠOVÁ, M.: Chronológia paritzánskych deštrukcií na železniciach Slovenska od leta 1944 do oslobodenia Sovietskou armádou roku 1945. In: PAŽÚR, Š. (zost.): *Zborník Múzea Slovenského národného povstania* 5. Martin 1980, s. 81 – 99. Ďalej GAŽO, E.: *Partizánske hnutie na Slovensku. Oranizácia a bojová činnosť jednotiek*. Bratislava 1984, s. 156 – 158. V uvedených zdrojoch zväčša ide o tie isté partizánske deštrukcie.
- 8 Správnosť údajov potvrdzuje aj nemecké hlásenie, v ktorom však abscentuje zmienka o nemeckých trasportoch. SUŠKO, L. (zost.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938 - 1940. Dokumente und Essay. 2. Buch* Slovensko v jeseni 1944. Bratislava 2008, s. 304 – 305. Dokument 226 – S. Ďalekopis náčelníka Pohotovostnej skupiny H Bezpečnostnej polície a Bezpečnostnej služby SS-obersturmbannführera dr. J. Witisku náčelníkom úradov I, III, IV, VI a oddeleniu C Vojenskej spravodajskej služby v Hlavnom úrade riíškej bezpečnosti v Berlíne ako aj veliteľom bezpečnostnej polície a Bezpečnostnej služby v Prahe, Krakove, Budapešti, Viedni a v Brne so súhrnom hlásení z 22. októbra 1944.
- 9 KOVÁČ, J. a kol.: *Protifašistické hnutie a odboj na hornej Nitre*. Banská Bystrica 1969, s. 113. Archív Múzea Slovenského národného povstania Banská Bystrica (AMSNP), fond (f.) IV, škatuľa (šk.) 7, č. 26/81, preverovacie materiály partizánskych jednotiek, správa Ing. F. Konečného.

minimálnu vzdialenosť od rozbušky a chvíľu čakali. Po dlhšom tichu sa F. Mišeje rozhodol, že podmínovanie zrušia. Keď podišli dopredu, začuli odozvu krokov ľudí, o ktorých si najskôr mysleli, že to budú Nemci. Spoznali v nich svojich krajanov a začali sa zvitávať, keď v tom okamihu zaznela obrovská detonácia. Okrem poškodeného mostu, jedného z nich ohlušilo a ďalšieho zranili lietajúce úlomky do nohy. Nešlo však o také vážne zranenie, aby nemohli celú akciu dotiahnuť do úspešného konca. Vrátili sa k cestnému mostu a odpálením druhej nálože, svoju úlohu úspešne splnili. Výbuchy náloží zničili oba mosty a na niekoľko dní prerušili dopravu.¹⁰ Toho istého dňa prerušili dopravu na spojnici Nováky – Ilava.¹¹

Dňa 15. októbra 1944 skupina partizánov vedená F. Mišeje podmínovať železničnú trať medzi Prievidzou a Handlovou a vykonali to veľmi jednoduchým spôsobom, a to tak, že k výbuchu došlo až pri prechode vlaku mechanickým spojením kontaktov.¹²

Dňa 4. novembra 1944 na ceste medzi Nitrianskymi Sučanmi a Nitricou osemčlenná skupina pod vedením veliteľa oddielu Dolné Vestenice Š. Humaja prepadla nemecké nákladné auto, ktoré malo v prívese protiletadlové delo. Partizáni pri prepade zabili dvoch Nemcov a auto spolu s protiletadlovým delom zničili.

10 MIŠEJE, F.: *Revolučnou cestou*. Bratislava 1989, s. 87 – 88.

11 AMSNP, f. IV, šk. 7, č. 26/81, preverovacie materiály partizánskych jednotiek.

12 Ďalší pokus o útok výbušninami v rovnakom úseku sa zopakoval 18. októbra 1944 a 22. októbra 1944. Avšak elektricky nabitá výbušnina sa zaistila. SUŠKO, L. (zost.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945...*, s. 305 – 307. Dokument 227 – S. Ďalekopis náčelníka Pohotovostnej skupiny H Bezpečnostnej polície a Bezpečnostnej služby SS-obersturmbannführera dr. J. Witisku náčelníkom úradov I, III, IV, VI a oddeleniu C Vojenskej spravodajskej služby v Hlavnom úrade riíškej bezpečnosti v Berlíne ako aj veliteľom bezpečnostnej polície a Bezpečnostnej služby v Prahe, Krakove, Budapešti, Viedni a v Brne so súhrnom hlásení z 23. októbra 1944. Spomínaný železničný úsek medzi Prievidzou a Handlovou bol narušovaný početnými deštrukciami už v priebehu septembra 1944 a ďalšie deštrukcie sa v nemeckých hláseniach nenachádzajú. PREČAN, V. (zost.): *Slovenské národné povstanie: Nemci a Slovensko. Dokumenty*. Bratislava 1971, s. 582. Hlásenie Pohotovostnej skupiny H Bezpečnostnej polície a Bezpečnostnej služby Hlavnému úradu riíškej bezpečnosti v Berlíne z 28. septembra 1944, podpísané SS-hauptsturmführerom Böhrschom.

Dňa 9. novembra 1944 partizáni z oddielu Vtáčnik a Dolné Vestenice vyhodili medzi Novákmi a Handlovou do povetria stožiar 100 kV elektrického vedenia,¹³ čím prerušili výrobu v chemickej továrni v Novákoch a vyradili z činnosti transformátor v handlovskej elektrárni.

Dňa 17. novembra 1944 diverzná skupina vedená Františkom Konečným zlikvidovala dvojčlennú nepriateľskú hliadku a prerušila 22 kV elektrické vedenie na linke Nováky – Handlová.

Dňa 23. novembra 1944 partizáni z oddielu Major (predovšetkým Cigľania) o 11.30 hodine zničili trhavinami nemecké osobné auto s mužstvom na ceste medzi Ráztočnom a Handlovou.¹⁴ V ten istý deň o 15.00 hodine vyhodili tri stožiare elektrického vedenia na linke Handlová – Prievidza, juhovýchodne od Morovna. Dôsledkom bola na týždeň zastavená dodávka elektrického prúdu v Prievidzi a znemožnená autodoprava, ako aj iné práce závislé od elektrického prúdu v Prievidzi.¹⁵

Dňa 24. novembra 1944 diverzná skupina vedená Františkom Konečným sa pokúsila o podmínovanie železničnej trate medzi Zemianskymi Kostolami a Chalmovou, ale žiaľ bezúspešne, pretože aktéri boli vyrušení a nastala prestrelka s nepriateľom.¹⁶ Na druhý deň skupina pod vedením Petra Hlatkého zničila vzduchový kompresor v uhoľnej bani Nováky, čím sa na dlhšiu dobu zastavila ťažba uhlia s kapacitou štyridsať vagónov denne.¹⁷

Toho istého dňa partizáni z oddielu Dolné Vestenice sa podieľali na vykoľajení osobného vlaku, ktorý prechádzal z Topoľčian do Prievidze, vykoľajili štyri ochranné vozne pred lokomotívou, lokomotívu a služobný vozeň.¹⁸

V deštruktívnych, diverzných či bojových akciách pokračovali partizáni až v nasledujúcom roku v mesiacoch február – marec 1945. To súviselo

13 AMSNP, f. IV, šk. 7, č. 26/81, preverovacie materiály partizánskych jednotiek.

14 Tamže, č. S 27/81, partizánsky oddiel Major z partizánskej hornonitrianskej brigády.

15 Tamže.

16 Štátny archív (ŠA) Nitra, pobočka (p.) Bojnice, f. Okresný úrad (OÚ) Prievidza, šk. 26, č. D1 - 1171/44 prez.

17 HAGARA, J.: *História partizánskych bojov. I. Hornonitrianska partizánska brigáda*. Prievidza 1946, s. 55.

18 ŠA Nitra, p. Bojnice, f. OÚ Prievidza, č. D1-117/1944 prez.

jednak s dobrovoľnou a neskôr povinnou evakuáciou všetkých Nemcov z hornej Nitry v marci 1945 a svoju úlohu zohrala aj približujúca sa sovietska a rumunská armáda. Pochopiteľne, zmena situácie sa premietla aj do správania sa partizánov. Zatiaľ, čo fenomén strachu slabol, odvaha naopak rástla. Pozrime sa preto na deštruktívne akcie z nasledujúceho obdobia.

Dňa 2. februára 1945 vykoľajili vlak medzi Košom a Prievidzou. Išlo o vojenský nemecký transport naložený tankami, kanónmi a iným vojenským materiálom. Pri tejto akcii sa príslušníci oddielu zaobišli bez trhavín a výbušnín. Vykoľajenie transportu dosiahli tým, že oproti sebe mierne nadvihli a podložili koľajnice, čo stačilo na rozkolísanie vagónov do takej miery, že sa celá súprava zrútila z násypu.¹⁹ Bol zničený rušeň, šesť nákladných vozňov, dvadsať vozňov bolo poškodených. Ďalej bolo poškodených dvadsať kanónov a desať tankov. Na strane Nemcov zahynulo asi dvadsaťpäť vojakov, tridsať bolo ťažko a sedemdesiat ľahko ranených. Trvalo dlho kým sa podarilo opraviť trať a znovu obnoviť dopravu.²⁰ Krátko po tom, čo sa obnovila doprava na trati Koš – Prievidza došlo 8. marca 1945 znova na tom istom úseku k deštruktívnej akcii. Dvanásťčlenná skupina pod vedením F. Ninisu vypílila šesť telegrafických stĺpov na dvoch telefónnych linkách a pohádzala ich na trať. O 22.00 hodine večer traťou prechádzala lokomotíva, ktorá na ne narazila, čím bola vyradená z prevádzky. Ešte v ten istý deň vyhodili pomocou dynamitu desať metrov dlhý drevený most na ceste medzi Košom a Prievidzou, čím zastavili premávku na jeden deň. Nebolo to však všetko, čo partizáni z oddielu Major stihli v ten deň vykonať. Vypílili dva stožiare elektrického vedenia medzi Košom a Prievidzou a dodávka prúdu bola prerušená na celý týždeň.²¹ Nehovoriac o tom, že najviac tým poškodili miestnym obyvateľom.

Ďalej 11. marca 1945 vykoľajili nákladný vlak priamo na železničnej stanici v Chalmovej. O tri dni neskôr sa v blízkosti tej istej železničnej stanice vykoľajil znovu nákladný vlak a 16. marca 1945 bol vykoľajený

19 MIŠEJE, F.: *Revolučnou cestou*, s. 109.

20 AMSNP, f. IV, č. S 27/81, partizánsky oddiel Major z partizánskej hornonitrianskej brigády.

21 Tamže.

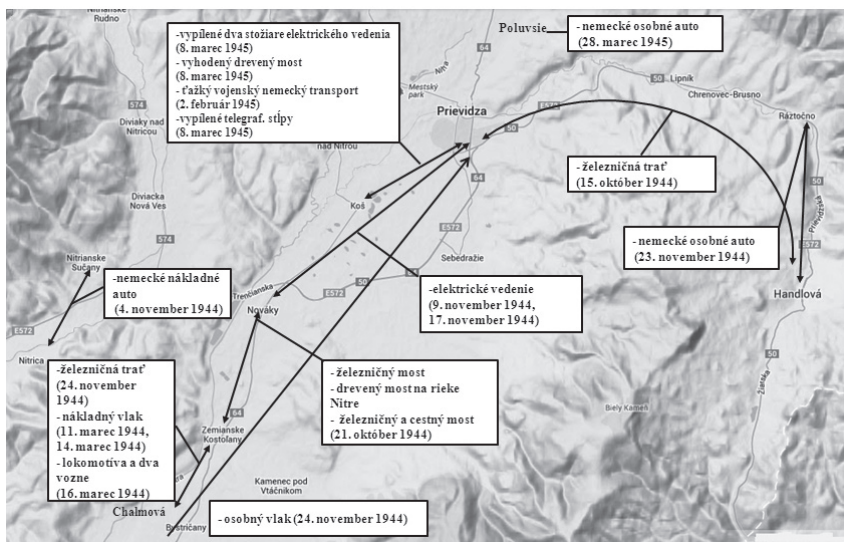
nákladný vlak v úseku Chalmová – Zemianske Kostolány. Na lokomotíve a dvoch ochranných vozňoch spôsobili osemdesiat tisíc korún škody. Stopovanie po partizánoch zostalo ako vždy bezvýsledné.

Dňa 28. marca 1945 skupina Thälmannovcov prepadla v Poluvsí nemecké osobné auto, zničili ho a šoféra spolu s jedným nemeckým vojakom zastrelili. Skupina týmto prepacom získala štyri pušky, samopal a dvanásť ručných granátov.²²

Vyššie uvedené údaje o bojových, deštrukčných či diverzných akciách mechanicky prebrali autori zaoberajúci sa regionálnymi dejinami ako „vskutku pravdivé“. Nemôžeme sa preto čudovať, ak v dielach nájdeme nasledujúce tvrdenia: „V čase od stiahnutia sa do hôr oddiel Vtáčnik až do spojenia sa so sovietskou a rumunskou armádou uskutočnil mnoho prepádov a deštrukčných akcií. Partizáni z oddielu Vtáčnik sa však neobmedzovali iba na komunikácie. Podnikali aj odvážnejšie akcie (...) čím rozvracali vojnovú výrobu nepriateľa v zázemí...“²³ Na základe vyššie uvedeného zoznamu partizánskych akcií by sme sa mohli nazdávať, že partizáni za pomerne krátky časový úsek vykonali desiatky (nielen) deštrukčných akcií, spôsobili nemeckým jednotkám značné škody, a teda by si zaslúžili (i dnes) ocenenie za svoju aktívnu činnosť. To však platí len v prípade, keby mnohé z týchto gigantických akcií existovali aj inde, než len na papieri. Viaceré z uvedených akcií sa síce sčasti uskutočnili, no veľkolepými sa stali len v mysliach partizánov a na papieri. Všetky spomenuté deštrukčné akcie sme zaznačili do mapy a až na základe výskumu sme zistili, že buď išlo o klamstvo alebo partizáni nahlásili jednu a tú istú akciu viackrát.

22 VAVROVÁ, M. a kol.: *Horná Nitra v boji proti fašizmu*. Prievidza 1974, s. 30.

23 KOVÁČ, J.: *Protifašistické hnutie a odboj na hornej Nitre*, s. 113 – 114.

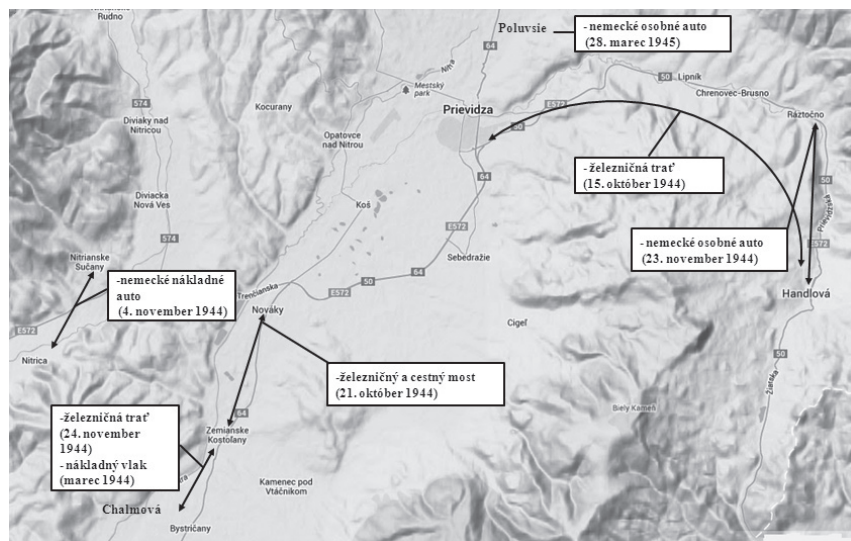

Mapa deštrukčných akcií partizánskych skupín na hornej Nitre.

Spomedzi všetkých deštrukčných akcií bolo najväčším „úspechom“ partizánov zneškodnenie spomínaného ťažkého vojenského nemeckého transportu na trati Koš – Prievidza. O tejto akcii viac prezrádza M. Hagara: „Tie tanky boli vykoľajené v Koši, pri košovskej stanici. A to boli tanky rozstrieľané, teda poškodené, ktoré Nemci viezli do Topoľčian, kde mali depo, opravovňu tankov. A preto to dobre viem, po vojne, keď som chodil do Prievidze do školy, do gymnázia, tak vlaky nechodili. Tak sme chodili po koľajniciach pešo. Lebo to bolo dlhšie a nám sa rátalo každú minútu prísť do školy neskoršie. A tam boli tie dva tanky. To nebol žiaden transport, dva tanky to boli. Tie tam boli dlho, no a my sme sa na tých tankoch hrali.“²⁴ Ďalej partizáni niekoľkokrát vyhodili mosty, či už v Novákoch cez rieku Nitru alebo železničný most. Avšak pod železničným mostom si zväčša predstavujeme niečo veľké, mosty s akými sa stretávame v súčasnosti. V tomto prípade išlo o most na železnici nad

24 Spomienka Martina Hagaru (1934, Nováky), spomienky získané 23. februára 2012, osobný archív autorky, zvukový záznam. Takisto LACKO, M.: Z novembrového prevratu vyšli víťazne komunisti. Rozhovor s bývalým politickým väzňom Martinom Hagarom. In: *Pamäť národa*, ročník (roč.) IX, č. 4, 2013, s. 91.

menší jarok, ktorý bol dlhý asi tri metre. V čase, keď ho vyhadzovali do vzduchu, Nemci ani nezbadali výbuch a prišli na to až na druhý deň, keď nemeckí vojaci vykonávali kontrolu trate. Napokon sa partizánom podarilo viac razy prerušiť elektrické vedenie na úseku Nováky – Koš – Prievidza, pričom prerušili dodávku prúdu do nováckej továrne na obuv. Slovy M. Hagaru: „No, ale oni v skutočnosti otcovi odpílili dvestodvadsať voltový stĺp.“²⁵ Ďalej podmínovanie železničnej trate Zemianske Kostolany – Chalmová a zároveň v ten istý deň vykoľajenie vlaku z Topolčian, ktorý smeroval do Prievidze. Podľa hlásenia Hornonitrianskej partizánskej brigády išlo o dve nezávisle od seba vykonané akcie, čo tiež nie je v súlade so skutočným stavom. Najskôr podmínovali trať na úseku Zemianske Kostolany – Chalmová a následne vlak od Topolčian, ktorý trasou prechádzal, sa vykoľajil. Pričom treba zdôrazniť, že išlo o osobný vlak a cestujúcimi boli pracujúci obyvatelia z regiónu. Ak by sme teraz mali do mapy zaznačiť tie akcie, ktoré mali aspoň sčasti reálny základ, výsledok by bol nasledovný.

Mapa reálne uskutočnených deštrukčných akcií partizánskych skupín na hornej Nitre.

25 Spomienka Martina Hagaru (1934, Nováky), spomienky získané 23. februára 2012, osobný archív autorky, zvukový záznam.

Pri porovnaní oboch máp, je už na prvý pohľad zreteľný ich zredukovaný počet. Z osemnástich deštrukčných akcií, ktoré sme uviedli, ostalo napokon len sedem. Ide teda o číslo, ktoré je na pomerne dlhé obdobie nízke a pravdepodobne preto ho niekoľkokrát navýšili. Treba však dodať, že tieto akcie poškodili ani nie tak okupačnú moc, ako civilné obyvateľstvo.

Náhodná zrážka

Okrem už spomenutých deštrukčných akcií, sa partizáni „nevyhýbali ani ozbrojenému boju s fašistickými silami.“²⁶ Zrejme najväčším stretnutím s nepriateľom na hornej Nitre sa, podľa doposiaľ publikovaných údajov, uskutočnilo 10. novembra 1944 pri prepade Novák. J. Kováč uvádza: „Prepad mesta uskutočnil oddiel v úzkej spolupráci so skupinou partizánov brigády kapitána Sečanského, ktorú viedol Ponomarenko. Akciu viedol sám veliteľ oddielu F. Hagara. Akcia sa vydarila. Partizánom sa podarilo ukoristiť nákladné auto s vlekcom, množstvo vrchnej a spodnej kože a hotovej obuvi bez toho, aby boli utrpeli tie najmenšie straty. Naopak, v prestrelke, ku ktorej prišlo až za odchodu partizánov z obce, bolo zabitých vyše päťdesiat Nemcov...“²⁷ O prepade Novák sa zmieňuje aj J. Hozák, ktorý túto akciu považuje za veľkú a vopred starostlivo pripravenú. Ďalej uvádza: „Akcia bola náročná, pretože Nováky mali veľký vojenský význam, keďže ich okupanti silne strážili. Akcia sa začala 10. novembra o 21. hodine.“²⁸ Vpredu bola vysunutá prieskumná hliadka, za ňou jednotlivé družstvá a skupiny s presne určenými úlohami. Na okraji Novák sa rozčlenili na prikázané stanovišťa. Do stredu dediny išla osobitná skupina vedená F. Hagarom, ktorá mala získať potrebnú obuv u veľkovýrobcu M. Hagaru a v predajni Bata, ale aj ďalší potrebný materiál. Ostatné skupiny mali likvidovať fašistov a ich pomáhačov v Novákoch. Akcia prebiehala plynule do chvíle, keď sa z chemickej továrne ozvala strelba, pretože družstvá sa dostali do palebného styku s nepriateľom (...) Strielalo sa v tzv. Chemickom hoteli, ale aj pri

26 KOVÁČ, J.: *Protifašistické hnutie a odboj na hornej Nitre*, s. 113 – 114.

27 Tamže, s. 114. HAGARA, J.: *História partizánskych bojov. I. Hornonitrianska partizánska brigáda*, s. 54.

28 V skutočnosti sa akcia odohrala v noci zo soboty na nedeľu, t. j. z 11. na 12. novembra 1944.

žandárskej stanici a benzínovej pumpe. Netrvalo to však dlho. V priebehu prestrelky sa vozy naplnili všetkým potrebným – obuvou, dekami, strelivom, trhavinami i potravinami – a vedno s partizánmi sa pohli do hôr. Bol daný rozkaz ustúpiť. Zlyhali však svetelné signály, a tak k jednotlivým skupinám museli vyslať spojky. Vznikla neprehľadná situácia (...) Ráno, krátko po 5. hodine sa celá akcia skončila.“²⁹ J. Hozák už neuvádza päťdesiat, ale len štyroch zabitých a jedného ťažko raneného Nemca a jedného ľahko raneného partizána. Tieto údaje autori čerpali z archívnych dokumentov, čo dokazuje, že partizáni zámerne falšovali už prvotné dokumenty.³⁰ V tomto prípade je nesmierne cenná výpoveď M. Hagaru, ktorý si na celú akciu veľmi jasne spomína. „*To bolo v sobotu*³¹, ja to presne viem. Ja vám poviem aj prečo. Totiž na to sa veľmi dobre pamätám. Lebo oni prišli tak okolo piatej večer. Už bola tma. Ale ľudia, robotníci v dielni tejto ešte robili. Lebo oni robili do šiestej. Od rána od siedmej, potom mali pauzu a robili do pol šiestej, do šiestej. Podľa toho, ako mali vlaky, spoje. Tí, čo dochádzali. Hlavne Oslanci. A my sme boli v kuchyni, my dvaja starší bratia, ja a sestra a mama. A naraz sa odcapili dvere, Fero veľmi dobre vedel, lebo však robil účtovníka. Poznal náš dom, vedel sa pohybovať po celom dome. Otvorili sa dvere, v nich sa objavil Fero Hagara a hovorí: ‚Strínká, podte s nami.‘ Mama div nezdrevenela, samopal, baranicu a za ním stál ten Rusák. Ten Ponomarenko. No a teraz lašovali, išli do skladu. Fero vedel, kde je sklad.“³² Takže, ak vo výkaze o bojovej činnosti Hornonitrianskej partizánskej brigády sa uvádza, že ukoristili nepriateľovi obuv, vrchnú a spodnú kožu, tak to vykradol vlastného strýka. Za pomerne krátky čas vyprázdnil

29 HOZÁK, J.: *Horná Nitra v boji za slobodu*. Martin 1989, s. 102 – 103.

30 V ďalekopisnom hlásení J. Witisku o vývine vojensko-politickej situácie na Slovensku z dňa 13. novembra 1944 je k uvedenej udalosti iba stručná zmienka: „*Banditi prechodne obsadili Nováky, ukoristili nákladné auto s dynamitom a povrhádzovali železničné trate.*“ PREČAN, V. (zost.): *Slovenské národné povstanie: Nemci a Slovensko. Dokumenty*, s. 666.

31 V roku 1944 pripadol deň 10. november 1944 na piatok. Domnievame sa, že celá akcia sa uskutočnila v sobotu, ako sa uvádza aj v spomienke – dňa 11. novembra 1944.

32 LACKO, M.: Z novembrového prevratu vyšli víťazne komunisti..., s. 90. Takisto spomienky získané L. Halmovou dňa 23. februára 2012, osobný archív autorky, zvukový záznam.

celý sklad. Dokonca aj robotníkom zobrali z rúk ešte nedokončené topánky, čo teda nemohli žiadnym spôsobom využiť. Inými slovami, nešlo o nič iné ako o obyčajné rabovanie. „A keď veľkodušne vybrali sklad, Fero hodil mame: *„Strinká tu máte.‘ Dvadsattisíc slovenských korún a zobrali skoro za milión. Lebo to boli pripravené topánky na expedíciu. Okolo päťsto párov, no a nehovorím ešte tie ostatné, čo pobrali.“* Ako celá tá akcia prebiehala v skutočnosti? „Oni museli mať samozrejme svojich spravodajcov. Vedeli, že v Novákoch nebudú v ten deň, keď oni v sobotu prišli, že nebudú nemeckí vojaci. Totiž striedala sa nemecká posádka. Tí granátnici, čo tam boli, tí odišli a nová posádka ešte neprišla. Takže dedina bola prázdna od nemeckých vojakov. Takže oni neprepadli, oni využili to vákuum, to striedanie. No a nad ránom, okolo druhej, tretej od Topolčian prišli nemeckí vojaci, ktorí tú posádku v Novákoch striedali. Samozrejme prišli od Topolčian, oni tam mali ubytovanie v chemickej v tom hoteli. Tam mali Ortskommando. No a poslali do dediny hliadku vojenskú. No a tí sa zrazili s týmito partizánmi v Novákoch pri Baťovi. To bolo asi päťdesiat metrov od nášho domu. To je pri fare. A tam sa zrazili s partizánmi a došlo k prestrelke a jedného nemeckého vojaka zastrelili. Lebo v nedeľu ráno, už po tom prepade, keď sme išli do kostola, sme videli tam krvavú škvrnu veľkú a zasypanú pilinami.“³³ Pri verifikácii tvrdení M. Hagaru nám výrazne pomohli publikované nemecké dokumenty, kde je uvedený iba jeden jediný nemecký vojak, ktorý zahynul pri obchode s obuvou firmy Baťa.³⁴ Päťdesiat nemeckých vojakov, podobne ako sedemdesiat ranených nemeckých vojakov pri zneškodnení vojenského transportu na hornej Nitre je nezmysel.

Na záver si teda možno položiť otázku, čo týchto ľudí viedlo k tomu, že si tak bohapusto vymýšľali a to už tesne po vojne? Bola to túžba po sláve alebo povojnovej odmene či snaha zakryť vlastné prešľapy a prehrešky? Žiaľ v súčasnosti, keď už nežijú účastníci spomínaných bojových akcií a aj samotné dokumenty sú sfalšované, je pochopiteľné, ak sme pri výskume využili metódu oral history. Touto metódou, následným verifikovaním získaných informácií s nemeckými údajmi ako aj údajmi štátnych

33 Tamže, s. 91 – 92.

34 PREČAN, V. (zost.): *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 1067.

orgánov SR, sme sa pokúsili vyvrátiť niektoré partizánske mýty bez toho, aby sme znižovali zásluhy ľudí, ktorí bojovali proti nemeckým vojskám.

Odlíšením týchto fiktívnych od skutočných bojových akcií, prejavov banditizmu od statočných bojovníkov, súčasne vzniká priestor na vyzdvihnutie a ocenenie tých skutočných hrdinov ozbrojeného protinacistického odporu. Laická verejnosť by nemala naďalej podliehať omylu, že účasť v SNP bola automaticky hrdinstvom, že účastník sa dá mechanicky považovať za hrdinu.

Situácia na bývalých inkorporovaných územiach Spiša a Oravy v rokoch 1945 – 1947

Milica Majeriková-Molitoris

Roky po skončení druhej svetovej vojny na bývalých tzv. inkorporovaných územiach severného Spiša a hornej Oravy¹ sú pre tieto oblasti významným, prielomovým medzníkom. Hoci v roku 1945 vojna skončila, spomínané regióny sa stali takmer okamžite objektom ďalšej, česko-slovensko-poľskej vojny, ktorá prebiehala jednak v rovine diplomatickej, ale aj reálnej. Mnohé udalosti, ktoré sa tu odohrávali v rokoch 1945 – 1947 vyvolávajú dodnes otázky a kontroverzie. Ide pritom nielen o národnostné, štátoprávne, bezpečnostné či hospodárske pomery, ktoré ovplyvňovali život miestneho obyvateľstva, ale aj o problémy „veľkej“ politiky a diplomacie, ktoré sa v tom čase výrazne premietali do celkového ovzdušia v týchto regiónoch.

Zásadný problém, ktorý sa na spomínaných územiach vykrescoval už počas prechodu frontu v januári 1945 a z ktorého sa ďalej odvíjala podstatná časť iných problémov, bolo určenie hranice, resp. otázka, či majú bývalé inkorporované obce pripadnúť obnovujúcemu sa Československu alebo Poľsku. Na lokálnej úrovni žiadala značná časť obyvateľstva zotrvanie pri Slovensku, resp. pripojenie k Československej republike (ČSR). Už od januára 1945 začali v jednotlivých obciach vznikať ilegálne Miestne

1 Za bývalé inkorporované územia v tejto štúdii považujeme spišské obce Čierna Hora, Durštin, Falštin, Fridman, Jurgov, Kacvín, Krempachy, Lapšanka, Nedeca, Nižné Lapše, Nová Belá, Repiská, Tribš, Vyšné Lapše a oravské obce Bukovina, Podsklie, Harkabúz, Chyžné, Jablonka, Nižná Lipnica, Vyšná Lipnica, Orávka, Pekelník, Podvlek, Srnie, Nižná Zubrica, Vyšná Zubrica. Ide o obce, ktoré boli pripojené k Poľsku na základe rozhodnutia Najvyššej rady mierovej konferencie z 28. júla 1920, avšak modifikované definitívne do tejto podoby až v roku 1924. Vyššie spomínané obce boli inkorporované Slovenskou republikou koncom roku 1939, spoločne s ďalšími obcami, ktoré zabralo Poľsko po mníchovskom diktáte v roku 1938, a to Suchou Horou, Hladovkou, Javorinou, Lesnicou, Čiernym, Skalitým a Svrčinovcom.

národné výbory (MNV), ktoré jednoznačne prezentovali vyššie uvedené stanovisko.² Na základe smerníc vydaných Slovenskou národnou radou (SNR) 10. apríla 1945 pod číslom (č.) 1576-II./1945 boli dokonca v inkorporovaných obciach uskutočnené voľby do MNV, ktoré tak boli oficiálne zvolené vo všetkých severospišských³ a hornooravských⁴ obciach. Z podnetu jurgovského rodáka a bývalého vládneho komisára pre inkorporované územia Alojza Miškoviča vykonali tieto MNV ešte vo februári 1945 podpisovú akciu, v ktorej sa vyše 98% obyvateľstva osvedčilo za pripojenie k Československu. Toto *Vyhlásenie o samourčení*, ktoré malo byť v duchu ideí ustanovení Krymskej konferencie, bolo zaslané československému ministerstvu zahraničných vecí (MZV), ktoré tieto hárky neskôr využilo na rokovaniach v Moskve v júni 1945.⁵

V tom čase sa však už angažovala aj poľská samospráva, ktorá sa aj napriek nevôli obyvateľov usilovala o pripojenie inkorporovaných obcí k Poľsku a nastolenie predvojnovnej štátnej správy. Prvé pokusy o prevzatie moci na inkorporovaných územiach sa uskutočnili 3. februára

- 2 Archív Mestského úradu v Spišskej Starej Vsi (AMÚ Spišská Stará Ves), Kronika mesta Spišská Stará Ves 1945 – 1982, strana (s.) 4.
- 3 Štátny archív (ŠA) Levoča, pobočka (p.) Poprad, fond (f.) Okresný národný výbor (ONV) Spišská Stará Ves, Voľby do MNV – zápisnice zo 6. mája 1945 z obcí Fridman, Kacvín, Krempachy, Nedeca, Nová Belá, škatuľa (šk). 22.
- 4 ŠA Bytča, p. Dolný Kubín, f. ONV Trstená, Obec Harkabuz – zoznam členov; Obec Jablonka – voľba členov NV; Obec Nižná Lipnica – kandidátna listina členov NV; Obec Nižná Zubrica – zoznam členov NV; Kandidátna listina členov NV v Orávke, 6/1945 prez.; Obec Pekelník – zoznam členov NV, 6/1945 prez.; Zoznam členov NV v Podvľuku, 6/1945 prez.; Obec Srnie – voľba členov NV; Obec Vyšná Lipnica – kandidátna listina členov NV; Obec Buk. Podsklie – zoznam členov NV; 6/1945 prez., šk. 26.
- 5 BIELOVODSKÝ, A.: *Severné hranice Slovenska*. Bratislava 1946, s. 21; MATIAŠOVSKÝ, J.: Pomôžte 30.000 Spišiakom a Oravcom. In: *Jednota*, ročník (roč.) 55, 1946, č. 2841; *Slovo ľudu Hornej Oravy a Spiša rodákom v Československu a svetovej verejnosti*. Zostavil Komitét utečencov zo Spiša a Oravy. Bratislava 1947, s. 26.

1945 na Orave⁶ a 14. februára na Spiši⁷. Tie sa pravdepodobne diali bez vedomia Vojvodského úradu (Urząd Wojewódzki – UW) v Krakove, keďže len 8. februára 1945 zaslal novotarský starosta list vojvodovi, v ktorom mu kladie otázku či aj územie Spiša a Oravy má považovať za súčasť novotarského okresu.⁸ Pozitívnu odpoveď prijal Okresný úrad (Starostwo Powiatowe – SP) v Novom Targu až 15. februára, pričom v liste nariaďoval zaviesť poľskú administratívu na územiach okresu podľa hranice spred 1. septembra 1939 s dôrazom na to, že sa nariadenie dotýka aj oblastí Spiša a Oravy, ktoré boli k Poľsku pripojené pred 1. septembrom 1939, teda v rámci pomníchovského delenia Československa.⁹ Na základe toho poľskí milicionári vojensky obsadili napr. aj obec Lesnica, ktorá bola

- 6 V tento deň prišiel do Jablonky veliteľ poľskej milície v Novom Targu Stanisław Wojdyła, ktorý oznámil ešte vtedajšiemu miestnemu richtárovi Ignácovi Gajniakovi, že horná Orava patrí Poľsku a on je poverený založiť v tejto oblasti poľské občianske milície (Milicja obywatelska – MO). A hoci sa Gajniak odvolával, že nie je kompetentný odstúpiť hornú Oravu Poľsku, bol nakoniec 28. februára ozbrojenými zložkami prinútený odovzdať svoj úrad predvojnovému poľskému starostovi Janovi Sikorovi, ktorého prvým nariadením bol zákaz používania slovenčiny v kostoloch. Archiv Ministerstva zahraničných vecí v Praze (AMZV Praha), f. Teritoriální odbory – obyčejné (TO-O), Slovenskí utečenci z hornej Oravy a Spiša, šk. 16; Tamže, f. Zastupitelský úřad (ZÚ) Varšava, Situačná zpráva o hornej Orave po stránke vojenskej z roku 1945, zložka 39, šk. 106; Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. Povereníctvo vnútra – spravodajstvo (PV-sprav.), Slovenskí utečenci z hornej Oravy a Spiša, šk. 9.
- 7 V Nižných Lapšoch sa objavili príslušníci ozbrojenej skupiny Józefa Kuraša, neskôr známejšieho pod pseudonymom „Ogień“, ktorí tu mali založiť stanicu MO. Keďže ich primárna činnosť smerovala predovšetkým k rekvirácii dobytku slovenskému obyvateľstvu, boli zatknutí miestnou milíciou a odvedení na žandársku stanicu do Spišskej Starej Vsi. MOLITORIS, L.: Społeczne uwarunkowania powstania Towarzystwa Czechów i Słowaków na Spiszu i Orawie. In: *Almanach Slowacy w Polsce VIII*. Kraków 2001, s. 164; MACHEJEK, W.: *Rano przeszedł huragan*. Kraków 1985, s. 123; DEREN, B.: *Józef Kuraś „Ogień” – partyzant Podhala*. Kraków 1995, s. 70.
- 8 Archiwum Państwowe w Krakowie, oddział w Nowym Sączu – Spytkowicach (AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice), f. Akta gminy Bukowina Tatrzańska (AG Bukowina Tatrzańska), List Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie do Starosty Powiatowego w Nowym Targu z dnia 15. 2. 1945, sign. 31-650-16.
- 9 AP Kr. Nowy Sącz - Spytkowice, f. AG Bukowina Tatrzańska, List Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie do Starosty Powiatowego w Nowym Targu z dnia 15.2. 1945, sign. 31-650-16; Archiwum Państwowe w Krakowie (AP Krakov), f.

anektovaná Poľskom po tzv. Mníchovskej dohode v roku 1938, pričom šírili správy, že obsadia celú oblasť až po Poprad.¹⁰

Keď sa poľskú správu podarilo v niektorej z obcí na určitý čas zaviesť okamžite sa dostávala do kontroverzií so vzniknutými československými MNV a milíciami. Situácia sa vyhrotila 14. apríla 1945, keď došlo v oravskej obci Chyžné k ozbrojenej zrážke medzi poľskými a československými milicionármi, ktorých podporovala asi stovka obyvateľov Chyžného.¹¹ Po týchto udalostiach požiadala poľská administratíva z Jablonky o okamžité vyslanie vojska na obsadenie Oravy.¹² Situáciu navyše začalo komplikovať zbehnutie Jozefa Kuraša „Ogňa“, ktorý od svojho úteku do hôr v apríli 1945 rozpútal na Podhalí, Spiši a Orave teror namierený proti poľským zložkám UB, MO, ale taktiež proti nepoľským obyvateľom, najmä Židom a Slovákom.¹³ Na druhej strane o vojenskú pomoc požiadali ONV v Trstenej aj hornooravské milície.¹⁴ Reálne tak hrozilo, že by na Orave mohlo dôjsť k ďalším otvoreným vojenským stretom. Sovietske velenie IV. ukrajinského frontu sledovalo tento rodiaci sa spor so znepokojením, obzvlášť so zreteľom na to, že vojna ešte stále neskončila. Konflikty sa spočiatku usilovalo urovnávať na lokálnej úrovni v konkrétnej obci a preto jednotlivé rozhodnutia mali raz proslovenský inokedy propoľský charakter. Po udalostiach z Chyžného sa však rozhodli

Urząd Wojewódzki (UW) Kraków, List Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie do Starosty Powiatowego w Nowym Targu z dnia 19. 2. 1945, sign. UW II 258.

10 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Hlásenie Inšpektorátu finančnej stráže v Spišskej Starej Vsi Veliteľstvu 2. čs. pd. brigády z 9. 3. 1945, zložka 40, šk. 106.

11 Výsledkom boli dve ranené ženy z obce Chyžné a zatknutie 25 poľských milicionárov, ktorí boli odovzdaní ONV v Trstenej. f. SNA, f. PV-sprav., Slovenskí utečenci z hornej Oravy a Spiša, šk. 9; AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. SP Nowy Targ, Sprawozdanie gminy Jabłonka kwiecień 1945, sign. 31-1045-24; AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Úradná zápisnica s delegáciou obyvateľstva Hornej Oravy z 18. 7. 1945, zložka 40, šk. 106.

12 AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. SP Nowy Targ, Sprawozdanie gminy Jabłonka kwiecień 1945, sign. 31-1045-24; Archiwum Akt Nowych (AAN) Varšava, f. Ministerstwo Administracji Publicznej (MAP) Varšava, Bardzo pilna sprawa do Gen. Skokowskiego z 16. 4. 1945, sign. 774.

13 AAN Varšava, f. MAP Varšava, Sprawozdanie o stanie bezpieczeństwa na terenie Województwa Krakowskiego z 4. 5. 1945, sign. 774.

14 AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. SP Nowy Targ, Sprawozdanie Gminy Jabłonka kwiecień 1945, sign. 31-1045-24.

poňať problematiku inkorporovaných území ako celok. Preto bola pod sovietskou gesciou vytvorená komisia zložená z predstaviteľov sovietskeho velenia IV. ukrajinského frontu, poľských zástupcov SP v Novom Targu a slovenských delegátov ONV v Trstenej, ktorá navštívila Oravu a Spiš, aby zistila národné presvedčenie miestneho obyvateľstva. V tomto tzv. „sovietskom plebiscite“ vyše 90% obyvateľstva inkorporovaných území vyjadrilo svoje želanie patriť k Československej republike (ČSR).¹⁵ Následne sa z podnetu sovietskeho velenia uskutočnilo 24. apríla v Jablonke stretnutie predstaviteľov československej a poľskej samosprávy, kde sovietski dôstojníci rozhodli o hranici v súlade so želaním obyvateľstva.¹⁶

Ďalšie udalosti na Spiši a Orave však ovplyvnili situácia na Tešínsku, ktoré v dňoch 3. až 5. mája 1945 obsadila Červená armáda (ČA). Keďže počas vojny bolo pod priamou nemeckou správou v Ríši a taktiež stále neexistovala československo-poľská zhoda ohľadom hranice, vynárala sa otázka kto bude spravovať Tešínsko po prechode frontu.¹⁷ Preto sa československá vláda rozhodla k ráznemu kroku, avšak nie v samotnom Tešínsku, ale na slovensko-poľskej časti hranice. Ešte v ten istý deň, keď ČA definitívne eliminovala nemecké vojská na Tešínsku, teda 5.

15 Údaje o počte obyvateľov, ktorí sa vyslovili za pripojenie k ČSR sa u jednotlivých autorov a dokumentov rôznia od 90% až do 99%. V každom prípade išlo o drvivú väčšinu obyvateľov severného Spiša a hornej Oravy. Porovnaj: SNA, f. PV-sprav., Správa ONV v Trstenej o hornej Orave z 31. 3. 1948, šk. 9; AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Situačná zpráva o hornej Orave po stránke vojenskej z roku 1945, zložka 39, šk. 106; KAMIŇSKI, M. K.: *Polsko-Czechosłowackie stosunki polityczne 1945 – 1948*. Warszawa 1989, s. 70; ORLOF, E.: *Pogranicze polsko-słowackie w latach 1945 – 1957 (sprawa Spisza i Orawy)*. In: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne*, 1993, č. 107, s. 182; KOWALCZYK, J.: *Spisz podczas II. wojny światowej i w pierwszych latach powojennych*. In: GLADKIEWICZ, R. – HOMZA, M. (zost.): *Terra Scepusiensis. Stav badania o dejinách Spiša*. Levoča – Wrocław 2003, s. 923.

16 AAN Varšava, f. MAP Varšava, Pismo starosty nowotarskiego do wojewody krakowskiego z 29. 4. 1945, sign. 774; KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej na Spiszu i Orawie w latach 1945 – 1957*. Kraków 2002, s. 9; KOWALCZYK, J.: *Spisz podczas II wojny światowej...*, s. 924; AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Horná Orava a Spiš – všeobecná správa M. Andráša, nedatovaná, zložka 40, šk. 106.

17 KAMIŇSKI, M. K.: *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne...*, s. 74.

mája, rozhodla československá vláda na svojom rokovaní v Košiciach o odovzdaní území severného Spiša a hornej Oravy Poľsku podľa stavu spred Mníchova, pričom si nekládla žiadne podmienky, len zdôraznila slovenský charakter týchto území.¹⁸ Diplomatický odkaz tohto aktu bol zrejmý – Československo je ochotné vrátiť sa k predmníchovským hraniciam aj napriek evidentnému odporu slovenského obyvateľstva na Spiši a Orave a taký istý krok očakáva z poľskej strany aj napriek možným protestom poľského obyvateľstva na Tešínsku. Dňa 17. mája Slovenská národná rada (SNR) poverila svojho podpredsedu majora Milana Poláka „*návštevou pohraničných krajín na severnom Slovensku a usporiadaním pohraničných otázok tak, ako to oznámila poľská vláda vláde československej, t.j. aby boli obnovené predmníchovské hranice*“.¹⁹ K oficiálnemu odovzdaniu území severného Spiša a hornej Oravy Poľsku došlo 20. mája 1945 v Trstenej. Ešte pred samotným stretnutím sa aj napriek zlému počasiu konala v Jablonke mohutná manifestácia, na ktorej sa približne 3 000 zhromaždených dožadovalo rešpektovania ľudských práv a ponechania Oravy i Spiša v Československu.²⁰

Podpísanie protokolu v Trstenej o odovzdaní území severného Spiša a hornej Oravy Poľsku neznamenal automaticky aj ich reálne prevzatie. Poľská vláda si uvedomovala, že začlenenie týchto území nebude jednoduché, keďže miestne obyvateľstvo pripojenie k Poľsku otvorene odmietalo. V hlásení zástupcu novotarského starostu z 23. mája sa môžeme dočítať, že „*Situácia na Spiši a Orave je v tomto momente veľmi napätá. Počas dnešného dňa som dostal niekoľko alarmujúcich informácií,*

18 ANDRÁŠ, M.: Severný Spiš v politických, vojenských a diplomatických aktivitách medzi rokmi 1918 – 1947. In: GŁADKIEWICZ, R. – HOMZA, M. (zost.): *Terra Scepusiensis...*, s. 869.

19 AAN Varšava, f. MAP Varšava, Plná moc Predsedníctva SNR zo dňa 17. 5. 1945, sign. 774.

20 SNA, f. PV-sprav., Slovenskí utečenci z hornej Oravy a Spiša, šk. 9; AAN Varšava, f. MAP Varšava, Przejęcie obszarów Spisza i Orawy – sprawozdanie z 23. 5. 1945, sign. 774; AP Krakov, f. UW Krakov, Sprawozdanie sytuacyjne SP Nowotarskiego za okres od 16. 5 do 31. 5. 1945, sign. f. UW II 930; *Słowo ludu...*, s. 27.

z ktorých vyplýva, že je nevyhnutné okamžité nasadenie poľskej armády²¹. Nasadenie armády však poľské Ministerstvo verejnej správy (Ministerstwo Administracji Publicznej – MAP) odmietalo s tým, že po ustálení hranice neexistujú žiadne politické dôvody, aby bolo na toto územie vyslané vojsko.²² Poľská vláda teda spočiatku zaujala vyčkávacie stanovisko a ani opakované žiadosti o nasadenie armády²³ nereflektovala a urobila tak až po stroskotaní československo-poľských rokovaní koncom júna v Moskve. Je možné, tak ako to naznačil Kamiński, že „poľská strana bola ochotná vzdať sa horného Spiša a Oravy výmenou za získanie Tešínska“²⁴, čím by v podstate vyriešila „neprijemný“ problém búriacich sa Slovákov a zároveň by upevnila ideu budovania etnicky jednoliateho štátu. Aj na základe prístupu poľskej strany, ktorý uplatňovala už od oznámenia o oficiálnom odovzdaní spišských a oravských obcí podľa stavu pred Mníchova možno usúdiť, že tieto oblasti boli evidentne okrajovou oblasťou poľského záujmu, čo nakoniec potvrdil tiež poľský vyslanec Stefan Wierbłowski, keď označil otázky týkajúce sa Spiša a Oravy za druhoradé, na ktorých sa oba štáty určite dohodnú, ak Československo pristúpi na poľský návrh na vytvorenie komisie, ktorá by stanovila hranicu na Tešínsku.²⁵ Možnosť hraničných korektúr na Spiši a Orave výmenou za časti Tešínska naznačil Wierbłowski aj v januári 1946 počas rozhovorov s Fierlingerom a Gottwaldom²⁶ a objavila sa tiež počas februárových československo-poľských rokovaní v Prahe²⁷. O tom, že poľská strana

21 AAN Varšava, f. MAP Varšava, Przejęcie obszarów Spisza i Orawy – sprawozdanie z 23. 5. 1945, sign. 774.

22 Tamže, Pismo MAP w sprawie ustalenia granicy polsko-czechosłowackiej na obszarze Spisza i Orawy z 29. 5. 1945, sign. 774.

23 AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. SP Nowy Targ, Referat Ogólny, Sprawozdanie periodyczne starosty za okres od 15. 5. do 15. 6. 1945, sign. 31-1045-3; AP Krakov, f. UW Krakov, Notatki ze zjazdu starostów z 27. 6. 1945, sign. f. UW II 910; KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej...*, s. 13.

24 ANDRÁŠ, M.: Severný Spiš..., s. 869; KAMIŃSKI, M. K.: *Polsko-Czechosłowackie stosunki polityczne...*, s. 142.

25 FRIEDL, J. – JIRÁSEK, Z.: *Rozpačité spojení. Československo-polské vztahy v letech 1945 – 1949*. Praha 2008, s. 88.

26 KAMIŃSKI, M. K.: *Polsko-Czechosłowackie stosunki polityczne...*, s. 181.

27 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Československo-polská jednání /I/ - zápis urobený 19. 2. 1946 a Československo-polská jednání /II/ - zápis urobený 19. 2.

pred týmito rokovaniami skutočne zvažovala možnosť výmeny Spiša a Oravy svedčí aj odpis rezolúcie zo stretnutia novotarského starostu s predstaviteľmi štátnej moci z 27. marca 1946, v ktorej sa píše, že počas rokovaní poľsko-československej komisie v Prahe bolo dohodnuté, že Spiš a Orava ostanú v Poľsku.²⁸

Situácia na pripojených územiach sa však neustále vyhrocovala. Na jednej strane to súviselo s nechotou slovenskej menšiny, ktorej ešte pred necelým mesiacom sľubovali zotrvanie v ČSR či plebisict, zmieriť sa s danou situáciou a na druhej strane s nechotou poľskej samosprávy uznať existenciu slovenskej menšiny. V takejto napätej situácii prirodzene stačil malý podnet, aby sa národnostné nepokoje rozhoreli naplno. Takouto „rozbuškou“ sa stal rozkaz okresného veliteľa MO Alexandra Karaša na založenie poľských staníc MO a odzbrojenie miestnych milícií, ktorý vydal 2. júla 1945 na základe odporúčania novotarského starostu Karola Chlipaľu, avšak bez predchádzajúcich inštrukcií vojvodského úradu.²⁹ Pri naplňovaní spomínaného rozkazu došlo ku viacerým ozbrojeným zrážkam s obeťami na oboch stranách konfliktu, keď zahynul Slovák Ján Zonzel z Podsrnia a poľský milicionár Józef Wrona.³⁰

K vyhrocovaniu situácie a stupňovaniu národnostného napätia prispievali tiež nariadenia novotarského starostu, ako napr. nariadenie o vysťahovaní slovenských učiteľov a kňazov.³¹ Veľké pobúrenie

1946, zložka 12, šk. 105.

28 AP Krakov, f. UW Krakov, Odpis rezolucji z 27. 3. 1946, sign. UW II 1075.

29 ŠA Bytča, f. Komitét utečencov (KU), Národná rada 1945 – 1947, Zarządzenie Powiatowego Komendanta MO ppor. Karaša, šk. 6; AAN Varšava, f. MAP Varšava, Protokół Komisji Międzyministerialnej z lipca 1945, sign. 774.

30 Viac pozri napr.: MAJERIKOVÁ, M.: Podľvčianska tragédia. In: *Život*, č. 8 (626), 2010, s. 6 – 9. Už aj predtým však došlo v oravských obciach Bukovina, Podsklie, Smie, Harkabúz a Pekelník k prvým ozbrojeným zrážkam. Dňa 27. júna 1945 vtrhli do obce ozbrojení poľskí milicionári a zahájili paľbu na budovu miestnej slovenskej milície, pričom poranili dvoch Slovákov a následne budovu vykradli. AMSZ Warszawa, Nóta MZV z 23. 8. 1945, sign. 7-6/W-8/T-135; AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Memorandum obywatelstwa obcí hornej Oravy z 5. 7. 1945, zložka 40, šk. 106; VHA Bratislava, VO4, Situácia v pohraničí – hlásenie, č. j. 80093/1945, šk. 1.

31 ŠA Bytča, f. KU, Národná rada 1945 – 1947, Zarządzenie Starosty Powiatowego Nowotarskiego do wojtów i sołtysówna Spiszu i Orawie z 15. 6. 1945, šk. 6; AAN

vyvolalo nariadenie o rozpustení zvolených MNV a o odvolaní ich predsedov, na ktorých miesta boli dosadení vojtovia a richtári poľskej národnosti.³² Odvolaní predsedovia a tajomníci oravských MNV sa 28. júna 1945 zišli v Jablonke a vytvorili *Národnú radu odtrhnutých obcí hornej Oravy* (NRHO), ktorá deklarovala, že sa bude usilovať o to, aby „*vôli občianstva, dostať sa k ČSR, bolo vyhovené*“³³ a v tomto zmysle vypracovala aj žiadosť v poľskom jazyku, ktorá bola pravdepodobne predložená poľským úradom.³⁴ Po tragických udalostiach spojených so zriaďovaním MO na Orave spísala NRHO slovenské memorandum, v ktorom bývalí predsedovia a tajomníci MNV žiadali v mene obcí, ktoré prezentovali, ich opätovné pripojenie k ČSR, prípadne plebiscit za účasti medzinárodnej komisie.³⁵ Toto memorandum 18. júla osobne predložili predsedovi SNR Karolovi Šmidkemu.³⁶

Varšava, f. MAP Varšava, Protokół Komisji Międzyministerialnej z lipca 1945, sign. 774.

32 AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. SP Nowy Targ, Odpowiedź Starosty Powiatowego w Nowym Targu na list Wojewody Krakowskiego z dnia 15. 10. 1945, sign. 31-1045-27; Referat Ogólny, Sprawozdanie periodyczne starosty za okres od 15. 5. do 15. 6. 1945, sign. 31-1045-3; AAN Varšava, f. MAP Varšava, Protokół Komisji Międzyministerialnej z lipca 1945, sign. 774; Protokół Komisji Międzyministerialnej z wrzesnia 1945, sign. 774; Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AMSZ) Varšava, Nóta MZV z 8. 10. 1945, sign. 7-6/W-8/T-135. Gminný úrad bol zriadený na Spiši v Nižných Lapšiach na čele s Franciszkom Dudom a na Orave v Bukovine na čele so Stanisławom Kururcom. AP Krakov, f. UW Krakov, Wykaz władz i urzędów I. instancji i Posterunków MO w powiecie Nowy Targ z 10. 7. 1945, sign. UW II 930.

33 Za predsedníčku bola jednohlasne zvolená rodáčka z Jablonky a miestna učiteľka Ľudmila Verčeková, za podpredsedu obchodník z Jablonky Ján Rafáč a za tajomníka predseda MNV v Pekelníku Ján Florek. ŠA Bytča, f. KU, Národná rada 1945 – 1947, Zápisnica napísaná dňa 28. 6. 1945 pri príležitosti utvorenia Národnej rady odtrhnutých obcí Hornej Oravy, šk. 6.

34 Tamže, šk. 6.

35 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Memorandum obyvateľstva obcí hornej Oravy z 5. 7. 1945, zložka 40, šk. 106. K memorandu bol pripojený súpis obyvateľov hornooravských obcí pripojených k Poľsku, podľa ktorého tu žilo 17 200 obyvateľov, z ktorých sa 16 535 prihlásilo za Slovákov.

36 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Úradná zápisnica s delegáciou obyvateľstva Hornej Oravy z 18. 7. 1945, zložka 40, šk. 106.

Až neúspech júnových rokovaní v Moskve a krviprelievania na Orave zaktivizovalo poľskú vládu a tieto udalosti sa stali predmetom vyšetrovania medziministerskej komisie MAP a Ministerstva zahraničných vecí (Ministerstwo Spraw Zagranicznych – MSZ), ktorá ešte v júli 1945 navštívila Oravu. Vo svojej rozsiahlej správe uviedla ako príčinu antipološského nastavenia obyvateľstva propagandu slovenskej vlády počas vojny a propagandu učiteľov, kňazov, slovenských činiteľov i milície, ktorí udržiavajú kontakty s Trstenou. Ľudia mali byť zmätení tiež z neustálych hraničných zmien a domáhať sa pripojenia k ČSR najmä kvôli ziskom, ktoré mali z pašovania. Negatívne bola ocenená činnosť veliteľa MO i novotarského starostu, ktorý unáhlene vydával nariadenia na vysídlenie slovenského obyvateľstva, kňazov i učiteľov a do vedúcich funkcií dosadzoval nepopulárnych ľudí, skompromitovaných polonizačnou činnosťou pred rokom 1939. Aj odzbrojovanie slovenských milícií, ktoré boli v tom čase jedinou ochranou pred rôznymi ozbrojenými skupinami, bolo označené za nepremyslené a neuvážené, navyše uskutočnené bez predchádzajúcej dohody so sovietskou hraničnou strážou a inštrukcií Vojvodského úradu. Na základe týchto výsledkov komisia odporučila odvolať novotarského starostu i veliteľa MO a dosadiť na ich miesta ľudí skúsených, vyrovnaných, oboznámených s miestnymi pomermi a politicky zorientovaných. Zároveň odporučila obsadiť pripojené územia Spiša a Oravy poľským vojskom, ktoré by bolo jedinou ozbrojenou zložkou, pričom miestne slovenské milície, po odstránení „*tisovsko-hitlerovských elementov*“, mali ostať plniť službu „*bez zbrane*“. Slovenskí kňazi, učitelia a slovenské školy mali byť na žiadosť obyvateľstva ponechané a poľské školstvo sa malo organizovať nezávisle od nich. Komisia taktiež navrhla ponechať doterajších miestnych slovenských richtárov a nových ustanoviť až po uskutočnení volieb do samosprávy. Potravinová pomoc i pomoc vojnovým poškodencom mala byť udeľovaná každému bez rozdielu. To všetko malo byť zastrešené rozsiahlou propagandou založenou na všeslovenskej vzájomnosti a protinemeckej solidarite.³⁷

37 AAN Varšava, f. MAP Varšava, Protokół Komisji Międzyministerialnej z lipca 1945, Pismo Departamentu Politycznego do ministra MAP z 25. 7. 1945, sign. 774.

Z odporúčaní medziministerskej komisie, ktoré mali zmierniť napätie, však bolo nakoniec naplnené len jedno, a to zaujatie územia poľským vojskom, ktoré bolo v niektorých obciach prijaté veľmi negatívne. Taktiež zo strany vojakov dochádzalo k neprimeraným zásahom, čo potvrdili závery následnej medziministerskej komisie.³⁸ Ďalšie odporúčania neboli vypočítané. Novotarský starosta Karol Chlipaľa odvolaný nebol a pokračoval ďalej vo svojej politike ignorancie slovenskej menšiny. Vojtovia a richtári boli naďalej menovaní spomedzi obyvateľov poľskej národnosti a na návrh poradcu pre Spiš a Oravu z polonofilsky orientovaných osôb³⁹, ktorí agilne prezentovali poľskosť spomínaných oblastí.⁴⁰ Takýto stav v podstate zotrval až do podpísania československo-poľskej zmluvy o priateľstve a vzájomnej pomoci, pričom prvé voľby starostov na území Spiša a Oravy sa uskutočnili až 23. marca 1947.⁴¹ Slovenské školy boli,

38 Tamže, Pismo MSZ do dyrektora Departamentu Politycznego MAP z 16. 10. 1945, Protokół Komisji do zbadania zajść i sytuacji narodowościowej na Spiszu z 26. 9. 1945, sign. 774; KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej...*, s. 13.

39 AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. SP Nowy Targ, Sytuacja polityczna 1945 – Tajne, Do obywatela Wojewody (do własnych ręk) w Krakowie z 30. 10. 1945, sign. 31-1045-27; KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej...*, s. 18.

Tak bol 12. augusta 1945 odvolaný slovenský richtár Čiernej Hory Jozef Václav a menovaný Romuald Sojka, AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. AG Bukowina Tatrzańska, Protokół zdawczo-odbiorczy inwentarza Soltysa Gromady Czarnej Góry z dnia 12. 8. 1945, sign. 31-650-16., ktorý bol 30. decembra 1945 vymenený Jakubom Heldákom. AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. AG Bukowina Tatrzańska, Protokół zdawczo-odbiorczy inwentarza Soltysa Gromady Czarnej Góry z dnia 30. 12. 1945, sign. 31-650-16. V ten istý deň bol odvolaný slovenský richtár v Repiskách Wojtech Budz a menovaný Jan Grochola. AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. AG Bukowina Tatrzańska, Protokół zdawczo-odbiorczy inwentarza Soltysa Gromady Rzepiska z dnia 12. 8. 1945, sign. 31-650-16.

40 Napríklad v septembri 1946 zaslali títo menovaní richtári a vojt gminy Niżné Łapše ďakovný list vojvodovi za starostlivosť nad „*prastarymi uezemiami polského Spiša*“. AP Krakov, f. UW Krakov, List Wójta gminy Łapsze Niżne do Wojewody Krakowskiego z 15. 9. 1946, sign. UW II 258.

41 Troch zvolených však ani tentokrát nebola poľská strana ochotná rešpektovať, pretože boli „*nepriateľsky nastavení voči poľskému štátu*“. Tamže, Sprawozdanie z działalności Działu Samorządowego Starostwa Powiatowego Nowotarskiego za II kwartał 1947 r., sign. UW II 154; AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Zprávy Odbočky Štátnej bezpečnosti v Ružomberku z československo-poľského pohraničia zo 17. 4. 1947 a Voľby starostů na Spiši a Oravě – list MZV veľvyslanectvu vo Varšave

napriek žiadostiam obyvateľov o ich ponechanie⁴², zlikvidované a v lete došlo k vysídleniu všetkých slovenských učiteľov. Pripravovalo sa taktiež, po odobraní jurisdikcie spišskému biskupovi, vysídlenie slovenských kňazov⁴³, z ktorých boli viacerí inzultovaní, prípadne aj väznení.⁴⁴ Ďalej tiež pokračovali perzekúcie, ktoré mali preukázateľne národnostný charakter. Poľská milícia postupovala proti miestnemu obyvateľstvu brutálnymi metódami, pričom postihnutí museli skladať pred prepustením vysoké sumy. Dochádzalo tiež k neustálym krádežiam potravín, šatstva, peňazí, dobytká, koní i hospodárskeho zariadenia, pričom slovenské obyvateľstvo bolo vylúčené z prídellového zásobovania⁴⁵ a cestovné povolenie dostávali len pod podmienkou, ak uviedli, že sú poľskej národnosti.⁴⁶ V septembri sa navyše v poľskej tlači začali objavovať články, ktoré deklarovali, že pripojené územia Spiša a Oravy sú len nepatrnými kúskami toho, čo Poľsku patrí.⁴⁷

Likvidácia slovenského školstva a množiace sa sťažnosti na tvrdé zásahy voči slovenskému obyvateľstvu sa stali ešte v auguste 1945 predmetom rozhovoru medzi štátnym tajomníkom MZV Vladimírom Clementisom a poľským mimoriadnym vyslancom v Prahe Stefanom

z 20. 5. 1947, zložka 3, šk. 107; AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. SP Nowy Targ, Sprawozdanie z działalności za III kwartał 1947 zo 7. 1. 1948, sign. 31-1045-11.

42 ŠA Levoča, fond Michala Grigera (f. M. Griger), List Miestnych národných výborov hornej Oravy starostovi Powiatu v Novom Targu z 27.6. 1945, šk. 11.

43 AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. SP Nowy Targ, Sytuacja polityczna 1945 – Tajne, Do obywatela Wojewody (do własnych ręk) w Krakowie z 30. 10. 1945, sign. 31-1045-27; KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej...*, s. 18.

44 Viac pozri: CIAĞWA, J.: Osud slovenských kňazov nedeckého dištriktu (districtus nedecensis) po zmene štátnej hranice v máji 1945. In: *Pocsta Ivanovi Chalupeckému*. Levoča 2012, s. 212 – 225.

45 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Horná Orava a Spiš – všeobecná správa M. Andráša, nedatovaná, zložka 40 a Nóta MZV č.69.326/II-2/46 zo 6. 5. 1946, zložka 41, šk. 106.

46 Tamže, Nóta MZV z 6.9.1945, zložka 40, šk. 106; AMSZ Varšava, Nóta MZV z 6. 9. 1945, sign. 7-6/W-8/T-135; AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Nóta MZV č. 39.824/II-2/46 zo 7. 3. 1946, zložka 41, šk. 106.

47 Napr. v poľskom časopise *Odra*, roč. 1, 1945, č. 6, s. 1 alebo v denníku *Dziennik Polski*, roč. 1, 1945, č. 246, s. 3. AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Ašpirácia Poliakov na ďalšie územia, zložka 41, šk. 106.

Wierblovským a našli odzrkadlenie vo viacerých československých nótach z 23. augusta⁴⁸, 5. septembra⁴⁹ a 6. septembra 1945, kde Clementis podrobne opísal viaceré prípady šikanovania slovenského obyvateľstva a dôrazne žiadal, aby bola v mene zachovania dobrých vzťahov učinená náprava.⁵⁰ Wierblovski spomínané nóty predložil MSZ vo Varšave, pričom ich vybavenie označil za „*dôležité a naliehavé*“ a odporúčal zriadenie komisie, ktorá by vyšetrila dané incidenty.⁵¹ Napriek odporu MAP⁵² bola takáto komisia, zložená z predstaviteľov MSZ, Vojvodského úradu (Urząd Wojewódzki – UW) v Krakove, Veliteľstva vojenskej oblasti (Dowództwo Okręgu Wojskowego – DOW) v Krakove a Vojvodského úradu Štátnej bezpečnosti, zriadená. V dňoch 22. až 25. septembra navštívila Jurgov, Nedecu i Kacvín a zároveň vypočula okresného starostu Chlipaľu, referenta pre záležitosti Spiša a Oravy Jazovského i veliteľa 16 p.p. v Novom Targu plukovníka Czernysza.⁵³ Napriek tomu, že zistenia komisie sa nie vždy do detailov zhodovali s priebehom udalostí opisovanými v Clementisových nótach, jej závery potvrdili „*neprijateľné zaobchádzanie s obyvateľstvom prostredníctvom miestnych orgánov*“ a taktiež „*zlý stav štátnej správy a hospodárstva*“, čo „*ohrozuje dobrú povesť poľských štátnych orgánov*“. Na základe zistení komisie MSZ navrhovalo neustálu starostlivosť a kontrolu MAP v novotarskom okrese, výmenu na vedúcich postoch, lepšiu koordináciu medzi jednotlivými okresnými orgánmi štátnej správy, bezpečnostnými zložkami a hraničnými službami i potrestanie páchatelov zodpovedných za bitie či vyberanie nadmerných pokút.⁵⁴ Komisia žiadala tiež zriadenie splnomocnenca vlády pre Spiš

48 AMSZ Varšava, Nóta MZV z 23. 8. 1945, sign. 7-6/W-8/T-135.

49 Tamže, Nóta MZV z 5. 9. 1945, sign. 7-6/W-8/T-135.

50 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Nóta MZV z 6. 9. 1945, zložka 40, šk. 106; AMSZ Varšava, Nóta MZV z 6. 9. 1945, sign. 7-6/W-8/T-135.

51 AMSZ Varšava, List Štefana Wierblovského ministrom zahraničných vecí PR z 9. 9. 1945, sign. 7-6/W-8/T-135.

52 AAN Varšava, f. MAP Varšava, Pismo MSZ do dyrektora Departamentu Politycznego MAP z 16. 10. 1945, sign. 774.

53 Tamže, Protokół Komisji do zbadania zajść i sytuacji narodowościowej na Spiszu z 26. 9. 1945, sign. 774.

54 Tamže, Pismo MSZ do dyrektora Departamentu Politycznego MAP z 16. 10. 1945, sign. 774.

a Oravu i zriadenie špeciálneho fondu, ktorý by mal za cieľ politickú, kultúrnu a hospodársku propagandu.⁵⁵

Ovýsledkochšetreniamedziministerskejkomisieoficiálneinformovalo československú stranu poľské vyslanectvo nótou zo 4. novembra 1945. V nej priznalo, že slovenské obyvateľstvo bolo vystavené prenasledovaniu zo strany poľských úradov a orgánov, čo bolo ospravedlňované aktívnou obranou obyvateľstva proti pripojeniu k Poľsku. Vôbec prvýkrát poľská strana v tejto nóte uznala, že kraj je obývaný veľkým počtom obyvateľstva slovenskej národnosti⁵⁶, čo Clementis vo svojej odpovedi z 22. novembra ocenil: „*Beriem najmä s upokojením na vedomie stanovisko poľskej vlády vo veci národnostnej príslušnosti obyvateľstva Horného Spiša a Oravy, ktoré vytvára priaznivé predpoklady pre spravodlivý postup poľských úradov oproti tomuto obyvateľstvu, čo v nemalej miere prispeje k odstráneniu nedorozumení medzi našimi národmi a nájde svoj priaznivý ohlas najmä medzi slovenskou verejnosťou.*“⁵⁷ Až na základe vyšetrovania tejto komisie boli vyvodené konzekvencie voči novotarskému starostovi Chlipaľovi, ktorý bol odvolaný. Na jeho miesto bol menovaný Władysław Skibiński, ktorému však Chlipaľa odmietol odovzdať úrad a nechal ho zatknúť dvoma funkcionármi okresného Štátnej bezpečnosti (Urząd Bezpieczeństwa Publicznego – UB), za čo bol následne odvolaný aj veliteľ UB.⁵⁸ Voči poľskému vojenskému veliteľovi roty v Kacvíne, ktorý bil a pokutoval vyšetrovaných, bolo zavedené trestné konanie⁵⁹ a komisionálne vyšetrovanie začalo aj v Nedeci, pričom niektorí členovia MO boli prepustení zo služby a nakoniec bola 20. januára 1946 stanica MO úplne zlikvidovaná⁶⁰. K personálnym zmenám došlo tiež na

55 Tamže, Protokól Komíjsji do zbadania zajśc i sytuacji narodowościowej na Spiszu z 26. 9. 1945, sign. 774.

56 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Nóta MSZ z 4. 11. 1945, zložka 38, Horná Orava a Spiš – všeobecná správa M. Andráša, nedatovaná, zložka 40, šk. 106.

57 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Nóta MZV z 22. 11. 1945, zložka 39, šk. 106.

58 AP Krakov, f. UW Krakov, Odpis č. 76.25/9.1800 L.O.12/76/45, sign. UW II 829.

59 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Nóta MSZ z 4. 11. 1945, zložka 38, šk. 106.

60 AP Krakov, f. UW Krakov, Powiatowa Komenda MO w Nowym Targu 14. 2. 1946, sign. UW II 3952; AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Nóta MSZ z 18. 4. 1946, zložka 41, šk. 106.

stanici v Nižných Lapšiach a Jurgove.⁶¹ Nižší funkcionári MO mali byť potrestaní disciplinárne.⁶² Po odchode komisie, ktorej postup bol podľa Clementisa „dost' neobvyklý“⁶³, sa však situácia nevyvíjala k lepšiemu a slovenské obyvateľstvo bolo naďalej vystavené osobnému prenasledovaniu i hospodárskym ujám ako napr. okamžité vyvážanie obilia do vnútrozemia Poľska, vylúčenie Slovákov zo zásobovania potravinami, výrub lesov, povolenie výlučne poľských škôl, či vyhrážanie sa vysídlením slovenského obyvateľstva do poľského vnútrozemia.⁶⁴ Pokračovali taktiež násilné vyšetrovacie metódy poľskej milície, medzi ktoré patrilo väznenie v studených pivniciach s vodou, používanie elektriny či bitie končiace bezvedomím i zlomeninami.⁶⁵ Okrem toho sa začali množiť prepady slovenského obyvateľstva ilegálnymi ozbrojenými skupinami spojené s násilím a xenofóbnym správaním.⁶⁶

61 Tamže, Powiatowa Komenda MO w Nowym Targu 14. 2. 1946, sign. UW II 3952.

62 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Nóta MSZ z 4. 11. 1945, zložka 38, šk. 106.

63 Napr. člen delegácie Andrej Jazovský sa vydával za predstaviteľa československej vlády a prehovárал miestnych obyvateľov, aby sa hlásili k poľskej národnosti, pretože ČSR o nich nemá žiadny záujem. V obci Nedeca zas boli zvolaní občania, ktorých mali na základe Clementisovej nóty vyšetrovať. Títo boli najprv dlhý čas hostení a potom im boli na podpis predložené hárkys tým, že sú to prehlásenia o zlom nakladaní poľskými úradmi. V skutočnosti podpisovali, že sa hlásia k poľskej národnosti. AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Nóta MZV z 8. 10. 1945, zložka 40, šk. 106.

64 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Nóta MZV z 8. 10. 1945, zložka 40, šk. 106; KAMIŇSKI, M. K.: *Polsko-Czechosłowackie stosunki polityczne...*, s. 142 – 143.

65 Tamže, Soznam osôb z hornej Oravy, ktoré pre svoje slovenské presvedčenie boli zaistené a zbité tak, že utrpeli najväčšie zranenia, 1945, zložka 39, Nóta MZV č. 39.824/II-2/46 z 7. 3. 1946, zložka 41, šk. 106.; Príprava k československo-poľským rokovaniam – Odd. II/2 Zastavenie útisku slovenského obyvateľstva na Hornej Orave a Spiši, zložka 10, šk. 105.

66 Dňa 9. októbra 1945 poľskí vojaci zbili a mučili manželku a 14-ročného syna veliteľa československej milície, ktorý ušiel do ČSR. Tamže, Zápisnica napísaná v úradovni OVSO v Trstenej dňa 31. 1. 1946, zložka 39, šk. 106. Dňa 10. októbra 1945 ozbrojení poľskí vojaci vykradli a zbili J. Mogilského z Novej Belej, ktorý im následne musel ukazovať domy, kde bývajú Slováci, ktoré taktiež vyrabovali. Dňa 8. novembra 1945 medzi obcami Groń a Tribš okradla ozbrojená skupina, v ktorej boli poľskí milicionári pôsobiaci v Nižných Lapšoch vo februári a marci 1945, ľud slovenskej národnosti, ktorí sa vracali z trhu, pričom J. Kovalčíka z Nižných Lápš smrteľne postrelili. Kto sa preukázal, že je poľskej národnosti

V týchto záležitostiach intervenovalo MZV u poľského vyslanca ďalšími nótami z 27. septembra⁶⁷, 8. októbra⁶⁸, 22. novembra⁶⁹ a 20. decembra 1945⁷⁰.

Vo februári 1946 bol pri SP v Novom Targu zriadený osobitný spišsko-oravský referát⁷¹, ktorého cieľom malo byť pozdvihnutie pripojených území po hospodárskej i politickej stránke a taktiež „*vykonávanie činnosti namierenej proti slovenskej agitácii*“⁷². Na jeho čele stál ako špeciálny poradca pre záležitosti Spiša a Oravy, bývalý plebiscitný činovník z roku 1920, advokát Józef Diehl. Na túto funkciu bol dosadený na odporúčanie Komitétu spišsko-oravského pod vedením Ferdynanda Machaya a Władysława Goetla.⁷³ Tieto osoby boli známymi predstaviteľmi medzivojnovnej polonizačnej politiky, a tak bolo evidentné, že týmto smerom sa bude uberať i spomínaný referát, čo prirodzene nemohlo mať na Spiši a Orave pozitívnu odozvu. Okrem vyslovene polonizačných akcií ako vydanie *Kalendarza Spisko-Orawskiego* či priznávanie štipendií žiakom na poľských školách, cez tento referát bola udelená pomoc najviac postihnutým vojnou a živelnými pohromami, registrácia a výmena

okradnutý nebol. AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Nóta MZV z 22. 11. 1945, zložka 39, šk. 106.

67 Tamže, Nóta MZV z 27. 9. 1945, zložka 40, šk. 106.

68 Tamže, Nóta MZV z 8. 10. 1945, zložka 38, šk. 106.

69 Tamže, Nóta MZV z 22. 11. 1945, zložka 39, šk. 106

70 Tamže, Nóta MZV z 20. 12. 1945, zložka 12, šk. 92; Príprava k československo-poľským rokovaniam – Odd. II/2 Zastavenie útisku slovenského obyvateľstva na Hornej Orave a Spiši, zložka 10, šk. 105.

71 AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. SP Nowy Targ, Traktowanie Słowaków na terenie Spisza i Orawy, 1. 3. 1946, sign. 31-1045-28; AP Krakov, f. UW Krakov, SP Nowotarski do Prezydjum Rady Ministrów 23. 5. 1946, sign. UW II 1075; ORLOF, E.: Pogranicze polsko-słowackie..., s.185.

72 AAN Varšava, MAP Varšava, f. UW Krakowski do MAP 25. 9. 1946, sign. 774; AP Krakov, UW Krakov, SP Nowotarski do UW Krakowski 13. 6. 1946, sign. UW II 1075.

73 AP Kr. Nowy Sącz – Spytkowice, f. SP Nowy Targ, Traktowanie Słowaków na terenie Spisza i Orawy, 1. 3. 1946, sign. 31-1045-28; AP Krakov, f. UW Krakov, SP Nowotarski do Prezydjum Rady Ministrów 23. 5. 1946, sign. UW II 1075; ORLOF, E.: Pogranicze polsko-słowackie..., s.185.

slovenských korún.⁷⁴ Na podnet referátu bola prenesená redakcia *Gazety Podhalańskiej* zo Zakopaného do Nového Targu, aby bola bližšie k pripojeným oblastiam a mohla „*čeliť slovenskej propagande*“.⁷⁵ Na územiach Spiša a Oravy bola kolportovaná zadarmo, pričom sa usilovala získať do svojich radov nejakého „*krajana*“.⁷⁶

V marci MZV opäť otvorilo spišsko-oravskú otázku prostredníctvom diplomatickej nóty, v ktorej žiadalo poľskú stranu, aby boli zastavené represálie voči slovenskému obyvateľstvu a na princípe reciprocitu sa domáhalo škôl s vyučovacím jazykom slovenským.⁷⁷ Vo svojej odpovedi 18. apríla poľská strana poukázala na to, že najlepším riešením by bol návrat k stavu pred vojnou, keďže vtedy tu „*neboli žiadne trenice*“ a zo vzniknutej situácie obviňovala „*ľudákov*“, ktorí prebehli na územie Slovenska odkiaľ „*vedú svoju podvratnú činnosť*“, vyzývajú k sabotovaniu nariadení poľských úradov, neodvádzaniu dávok a hlásajú príchod slovenského vojska.⁷⁸ V dňoch 13. – 26. apríla 1946 vyslalo MZV na slovenskú časť pohraničia Clementisovho osobného tajomníka Mateja Andráša, aby zistil celkovú situáciu na území Spiša a Oravy a zároveň, aby zistil politické profily ľudí, ktorí sa angažovali jednak v tzv. Komitét utečencov (KU)⁷⁹ a jednak v spišsko-oravskej otázke vôbec. Ďalej mal zistiť, či poľskí úradníci, ktorí sa podieľali na perzekvovaní Slovákov boli skutočne odvolaní, aký je postoj spišských a oravských Slovákov k prípadnému presťahovaniu do ČSR, aké sú príčiny a okolnosti návratu utečencov z ČSR späť do svojich obcí na Spiši a Orave a aký je postoj verejnosti k spišsko-oravskému problému. M. Andráš na základe rozhovorov s funkcionármi ONV, bezpečnostnými a spravodajskými

74 AP Krakov, f. UW Krakov, Sprawozdanie Referatu Spisko-Orawskiego z 2. 12. 1946, sign. UW II 930; KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej...*, s. 21.

75 AP Krakov, f. UW Krakov, Sprawozdanie Referatu Spisko-Orawskiego z 2. 12. 1946, sign. UW II 930.

76 Tamže, Sprawozdanie sytuacyjne SP Nowotarski za miesiąc październik 1946, sign. UW II 930.

77 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Nóta MZV č. 39.824/II-2/46 z 7. 3. 1946, zložka 41, šk. 106.

78 Tamže, Nóta MSZ z 18. 4. 1946, zložka 41, šk. 106.

79 Komitét utečencov bola organizácia, ktorá vznikla v ČSR na pomoc utečencom z pripojených k Poľsku území severného Spiša a hornej Oravy.

orgánmi i samotnými utečencami podal obsiahlu správu, v ktorej potvrdil, že všetky údaje prichádzajúce na MZV od KU boli podložené skutočnými udalosťami. Úradníci, ktorí perzekvovali Slovákov boli odvolaní, ale po určitom krátkom období opäť nastala nová vlna prenasledovania, ktorá sa stupňuje. Vystahovalectvo popísal dvojakého druhu, a to pred, prípadne po osobnom prenasledovaní, väznení a trýznení a hromadné sťahovanie rodín. Postoj obyvateľov k prípadnému sťahovaniu bol podľa jeho zistení za týchto okolností pomerne kladný. Verejnosť na pohraničí sa o túto otázku zaujímala a neustály príchod utečencov tento záujem ešte zvyšoval. V prípade politického profilu utečencov i ľudí zaoberajúcich sa spišsko-oravskou otázkou Andráš nepotvrdil ich fašistickú minulosť a toto tvrdenie Poliakov považoval za pokus bagatelizovať a do falošného svetla postaviť celý problém. Na záver označil postavenie slovenskej menšiny v Poľsku za krajne kritické a návrat k pomerom z medzivojnového obdobia za nemožný. Konsolidáciu pomerov videl jedine v tom, že Poliáci uznajú národnostné práva Slovákov.⁸⁰ Táto správa sa stala základom rozsiahlej nóty, ktorú zaslalo začiatkom mája MZV poľskej strane a v ktorej boli zachytené diskriminačné opatrenia voči Slovákom na Spiši a Orave v oblasti národnostnej, hospodárskej, školskej i cirkevnej, spolu s podrobným popisom konkrétnych prípadov. Postavenie Slovákov tu bolo dávané do protikladu s postavením Poliakov na Tešínsku.⁸¹ V ďalšej nóte bola na základe reciprocity opäť pripomenutá požiadavka zriadenia slovenských škôl i prešetrenia spomínaných perzekúcií.⁸²

Májové nóty pražského MZV viedli poľskú vládu k tomu, aby opätovne obrátila pozornosť na územia Spiša a Oravy. Koncom mája navštívil tieto oblasti krakovský vicevojvoda Marian Rubiński⁸³, ktorý však existenciu Slovákov popieral⁸⁴ a preto jeho návšteva nepriniesla reálne výsledky,

80 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Správa o služobnej ceste na československo-poľskom pohraničí na Spiši a Orave v dňoch 13. – 26. 4. 1946, zložka 41, šk. 106.

81 Tamže, Nóta MZV č.69.326/II-2/46 z 6. 5. 1946, zložka 41, šk. 106.

82 Tamže, Nóta MZV č.j. 3.592/46 z 10. 5. 1946, zložka 1, šk. 107.

83 Z Orawy i Spisza. In: *Gazeta Podhalanska*, roč. 22, 1946, č. 1, s. 6 – 7.

84 „Nepochopiteľné je pre mňa vystúpenie Ministerstva zahraničných vecí v Prahe na obranu Slovákov, ktorí na Spiši a Orave takmer nie sú. Neustále diplomatické intervencie sú skôr propagandistickým trikom, ktorý má za cieľ vyvolať diskusie a vovedenie na medzinárodnú scénu otázky Spiša a Oravy. Tým chcú odvrátiť našu

a tak 5. júna zriadila poľská vláda Koordinačnú komisiu pre záležitosti Spiša a Oravy pod vedením náčelníka oddelenia politickej sekcie MSZ Wiesława Soberajského. Ďalšími členmi komisie boli: náčelník oddelenia politickej sekcie MAP Rudolf Kryspin, šéf operačnej sekcie Vojska ochrany hraníc (Wojsko Ochrony Pogranicza – WOP) v Ministerstve národnej obrany (Ministerstwo Obrony Narodowej – MON) ppluk. Antoni Gac a náčelník oddelenia Ministerstva štátnej bezpečnosti (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego – MBP) Artur Jastrzębski. Počas svojho pobytu v teréne v dňoch od 13. do 17. júna 1946 navštívili Jablonku, Nedecu, Kacvín, Novú Belú, Nižné Lapše, Veľkú Lipnicu a Jurgov, pričom zo svojej cesty podali rozsiahlu správu. V jej úvode konštatovali ťažké hospodárske podmienky i horšie zaobchádzanie s miestnymi obyvateľstvom v čase pred vojnou, keď tieto územia patrili Poľsku, čo bolo v príkrom protiklade po ich pripojení ku Slovensku, kedy sa jeho postavenie zlepšilo. Protipološské nálady pripisovali jednak tejto skutočnosti a jednak „*poliakožrúckym fašistickým*“ kňazom a učiteľom, ktorých vysídlenie považovali za pozitívum. Vzniknuté problémy teda komisia prisudzovala nepriateľskému protipološkému nastaveniu Slovákov, ktoré bolo podnecované slovenskými nacionalistickými organizáciami spoza hranice, ale zároveň priznávala nevhodné správanie sa bezpečnostných orgánov i WOP, ktoré často zneužívali svoje právomoci. Na základe údajov miestnych orgánov konštatovala, že väčšina obyvateľov má slovenské národné povedomie, pričom k Poliakom sa v závislosti od gminy hlásilo len od 2% do 20%⁸⁵. Komisia taktiež priznala nerovnaké zaobchádzanie s obyvateľmi slovenskej národnosti, ktorí boli braní ako „*obyvatelia druhej kategórie*“, čo sa prejavovalo napr. pri parcelácii pozemkov alebo rozdeľovaní peňažnej či potravinovej pomoci, vrátane balíčkov

pozornosť od Javoriny, ktorá nám z hľadiska etnografického a geografického patrí, ďalej od územi až po Spišskú Maguru, Starú Ves atď., kde miestne obyvateľstvo hovorí po poľsky goralským dialektom, a nie po slovensky.“ AAN Varšava, f. MAP Varšava, Wojewoda Krakowski do MAP 14. 11. 1946, sign. 774.

- 85 Zaujímavosťou je, že aj pred vojnou, teda po dvadsaťročnej polonizácii, sa podľa nich hlásilo k Poliakom len 50% až 60%. Tamže, Protokół Komisji Koordynacyjnej dla spraw Spisza i Orawy z 26. 6. 1946, sign. 774.

UNRRA.⁸⁶ Tento prístup podľa nich vyplýval z polonofilských predstáv prezentovaných Machayom a Diehlom, ktoré zdieľali aj predstavitelia lokálnych poľských orgánov, že osoby hlásiace sa k slovenskej národnosti sú v podstate „*obalamutení Poliaci*“, a tak sa národnostná politika po vysídlení slovenských kňazov a učiteľov zredukovala na „*kupovanie Slovákov*“ prostredníctvom rôznych hospodárskych výhod. Chýbali tu akékoľvek politické či spoločenské organizácie, ktoré by ľudí aktivizovali a začleňovali do poľskej spoločnosti. Novotarský starosta svoju neprítomnosť odôvodňoval tým, že mu vojvodstvo nechce prideliť automobil značky „Willys“, ktorý je vhodný do horského terénu. Komisia zaujala stanovisko tiež k prípadom perzekúcie Slovákov, ktoré boli opisované v československých nótach, pričom podotkla, že prenasledovanie Slovákov pre národnosť sa dialo najmä v minulosti a momentálne ide o väznenie najmä z dôvodov bezpečnostných. Argumentovala, že prípady uvedené v nótach sú tendenčné, ale zároveň priznávala, že nebola možnosť overiť všetky prípady a potvrdila prípady nevhodného postupovania WOP i MO ako masové razie, bitie zadržaných či nútenie Slovákov s rukami nad hlavou k spievaniu poľských piesní. Záverečné návrhy komisie obsahovali spravodlivý prístup ku všetkým obyvateľom Spiša a Oravy i elimináciu fyzického násillia. Pre stabilizáciu pomerov komisia odporúčala zanechať polonizáciu a miesto nej neustále prízvukovať obyvateľom, že tieto územia už ostanú súčasťou Poľska a snažiť sa získať týchto ľudí na spoluúčasť pri budovaní nového poľského štátu, a to prostredníctvom pozdvihnutia hospodárstva, založenia sietí družstiev, zvýšenia úrovne školstva a organizovaním ľudových domov, klubovní, kín, divadiel a pod. Podmienkou stabilizácie mala byť aj konečná likvidácia ozbrojených bánd. Po uskutočnení týchto reforiem navrhovala komisia uskutočniť voľby a eventuálne otvoriť aj slovenské školy. Na záver podčiarkla, že terajšie vedenie novotarského úradu nie je na dostačujúcej úrovni, aby tieto úlohy naplnilo.⁸⁷ Závery komisie boli v podstate začiatkom konca polonofilsky orientovaného spišsko-

86 Podľa komisárov aj preto počas sčítania obyvateľstva 14. februára 1946 na Spiši a Orave značné percento obyvateľov odmietlo podať akékoľvek informácie. Tamže.

87 Tamže; FRIEDL, J. – JIRÁSEK, Z.: *Rozpačité spojenectví...*, s. 205 – 206.

oravského referátu a v novembri 1946 bol Diehl za zanedbanie otázky školstva a nesprávny prístup k miestnemu obyvateľstvu odvolaný.⁸⁸ K definitívnej likvidácii referátu došlo 1. januára 1947, pričom tieto záležitosti boli pridelené spoločensko-politickému referátu UW, ktorý doterajšiu činnosť označil za čiastkovú, bez určeného smeru a metód práce i nedostatočne materiálne podporenú.⁸⁹

Za snahu o obmedzovanie polonofilských tendencií na Spiši a Orave poľská strana očakávala obmedzenie aktivity slovenských organizácií a v polovici júna 1946 zaslala Prahe protest proti antipolskej propagande iredentistickej skupiny okolo Baďuríka i činnosti amerických Slovákov.⁹⁰ Je pravdou, že americkí Slováci i predstavitelia Slovenského sväzu mládeže (SSM), Oslobodzovacieho výboru pre Spiš a Oravu (OVSO) či KU neustále vyvíjali činnosť smerujúcu k opätovnému pripojeniu severného Spiša a hornej Oravy k ČSR. Ich aktivita gradovala od apríla 1946, čo súviselo jednak s možnosťou prenesenia hraničného sporu na medzinárodnú scénu v súvislosti s blížiacimi sa rokovaniami mierovej konferencie v Paríži a jednak s oficiálnou odpoveďou na interpeláciu poslancov DS z januára, v ktorej sa uvádzalo, že *„naša politika voči susednému a bratskému Poľsku vychádza zo zásady nezmeniteľnosti predmníchovských poľsko-československých hraníc a preto otázku Slovákov a Čechov v Poľsku a Poliakov v Československu bude najúčelnejšie vyriešiť výmenou obyvateľstva“*.⁹¹ Nad takouto odpoveďou vyjadrili vyššie spomínané organizácie značné znepokojenie⁹² a rozbehli prípravu spisovania rezolúcií za pripojenie Spiša a Oravy k ČSR⁹³. Do Paríža bol

88 KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej...*, s. 24.

89 AP Krakov, f. UW Krakov, Sytuacja gospodarcza i polityczna na Spiszu i Orawie z 9. 3. 1947, sign. UW II 1075.

90 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Činnost Komitétu pro osvobození Spišska a Oravy – polský protest z 21. 6. 1946, zložka 42, šk. 106.

91 Tamže, Odpoveď Ministra zahraničných vecí na Interpeláciu poslancov Poláka, Töröka a spol. z 10. 4. 1946, zložka 41, šk. 106. Opublikovaná tiež v časopise *Deň*, roč. 2, 1945, č. 125 a dostupná i na internete http://www.psp.cz/eknih/1945pns/tisky/t0398_00.htm (Odpoveď Ministra zahraničných vecí na Interpeláciu poslanca Poláka a Töröka, Tisk 398, Rozd. 49, 7. 5. 1946; 14).

92 ŠA Bytča, f. KU, List KU MZV z 12. 5. 1946, šk. 2.

93 Tamže, Rezolúcia ONV vo Vranove z 27. 5. 1946, šk. 2.

vyslaný delegát jednotlivých pobočiek OVSO v Amerike i Kanade Jozef Miloslav Maťašovský ml., ktorý sa stretol s Masarykom, Clementisom a Slávikom. Počas tohto stretnutia žiadal v mene amerických Slovákov, ktorí boli potomkami vysťahovalcov zo spišských a oravských obcí pripojených k Poľsku, ale aj v mene „*vôle ľudu, ktorú vyjadril mnohokrát a najmä v ľudovom hlasovaní, ktoré uskutočnili vojaci IV. ukrajinského frontu*“, opätovné pripojenie týchto území k ČSR a do formálneho uskutočnenia tohto aktu, zabráneniu prenasledovania Slovákov Poliakmi.⁹⁴ Z Paríža Maťašovský odišiel do Prahy, kde ho prijal diplomat MZV Matej Andráš, ktorému predložil fotokópie dokumentov o prenasledovaní Slovákov v Poľsku. Ten mu po vypočutí odporučil k týmto dokumentom pripojiť sprievodné memorandum a nakontaktoval ho na predstaviteľov KU na Slovensku. V Bratislave sa americký delegát stretol s niekoľkými predstaviteľmi slovenského politického života⁹⁵, avšak z týchto stretnutí bol veľmi sklamaný. Napriek tomu, že všetci mu prisľúbili urobiť všetko, čo bude v ich silách, zo samotných rozhovorov vycítil, že na skutočný zásah v tejto veci nie sú odhodlaní. „*Hrozná rakovina rastie v tele slovenskej jednoty*“ – poznamenal si po týchto rokovaníach, „*krátkozraká politika ľudí, ktorí pravdepodobne nebudú žiť dosť dlho na to, aby videli hrozné výsledky svojej nečinnosti*“.⁹⁶ Pozitívnejší obraz si urobil pri stretnutiach s lokálnymi predstaviteľmi, o.i. s biskupom Vojtašákom, poslancom Lincényim a reprezentantmi miestnych samosprávnych orgánov. V dňoch 2. až 9. septembra navštívil Spišskú Starú Ves, Javorinu, Kežmarok, Svit a Trstenú. Stretol sa tiež s utečencami, s ktorými pred svedkami spisoval zápisnice o situácii na územiach Spiša a Oravy: „*na vlastné oči som videl známky poľskej brutality voči slušným ľuďom, ktorých jediným zločinom je ich priznanie, že sú Slováci a prajú si žiť v Česko-Slovenskej republike*“.⁹⁷ Zaujímal sa tiež o to, prečo je uzavretá hranica i o možnosti študentov prekračovať hranice za účelom štúdia v ČSR.⁹⁸

94 MATASOVSKY MATUSCHAK, I.: *The Abandoned Ones. The Tragic Story of Slovakia's Spiš and Orava Regions 1919 – 1948*. DeRosa-Walsh, 2008, s. 41 – 42; AMZV Praha, f. TO-O, Spiš a Orava – prinavrátenie k Československu, šk. 16.

95 Frašackým, Husákom, Kvetkom, Ferienčíkom a Lettrichom.

96 MATASOVSKY MATUSCHAK, I.: *The Abandoned Ones...*, s. 42 – 43.

97 Tamže, s. 43 – 45.

98 Tamže, s. 44.

Výsledkom Maťašovského pobytu bolo memorandum, v ktorom zaznamenal doterajšiu situáciu na pripojených územiach Spiša a Oravy. Podľa tohto memoranda bola bilancia veľmi neutešená: 14 zavraždených Slovákov, niekoľko sto ťažko stýraných či väznených a okolo 6 000 utečencov. Okrem toho skoro každá obec bola vydrancovaná a niektoré aj viackrát. Maťašovský doslova píše: *„obyvateľstvo nielen, že je národne a kultúrne kruto utláčané, ale nepožíva ani minimálnej osobnej a majetkovej bezpečnosti (...) stálym drancovaním ozbrojených jednotiek, vo vojenských uniformách s poľskými výsostnými odznakmi, obyvateľstvo vyšlo už úplne na mizinu“*. V ďalšej časti svojej správy uvádza, že Slováci na tomto území prišli už o vyše 700 kráv, vyše 200 koní, vyše 400 ošípaných, vyše 200 oviec, veľké množstvo šiat, obuvi, potravín a celkové škody na majetkoch presahovali podľa jeho odhadu niekoľko desiatok miliónov Korún československých (Kčs). Keďže napriek diplomatickým zásahom československej strany *„teror a atrozity nielenže neprestávajú, ale so dňa na deň sa stupňujú“*, žiadal uskutočnenie plebiscitu, a čo je zaujímavé, nielen na územiach Spiša a Oravy, ktoré pripadli Poľsku, ale aj v oblastiach, *„na ktoré si Poliaci vo svojich publikáciách činia nároky (...) Nech ľud sám dá Poliakom patričnú odpoveď a slobodným hlasovaním rozhodne o svojom osude“*. Do toho času žiadal o vyslanie neutrálneho vojska, ktoré by zaistilo *„právnú istotu, osobnú i majetkovú bezpečnosť“*. Na záver memoranda uviedol, že ak adresáti, ktorými boli československý prezident, vláda, Ústavodarné národné zhromaždenie (ÚNZ), SNR i delegácia v Paríži, túto otázku nebudú riešiť, bude predostretá svetovej verejnosti i na medzinárodnom fóre.⁹⁹ Memorandum spoločne s predstaviteľmi KU priviezol Maťašovský do Prahy, kde ho osobne odovzdal predsedovi ÚNZ Josefovi Davidovi, ktorý bol podľa jeho mienky veľmi dojatý a súhlasil s tým, aby boli kópie pred zasadnutím umiestnené na stoličke každého poslanca. Podpredseda vlády Ján Ursíny, ktorý bol o veci veľmi dobre informovaný, vyjadril ochotu pomôcť, ale otvorene priznal, že momentálne sa v tejto otázke nedá urobiť nič. Delegácia navštívila tiež poľského charge d'affaires Staniewicza, ktorému predložili kópie výhražných listov „Ogňa“ a žiadali riešenie spišsko-oravskej

99 AMZV Praha, f. TO-O, Súrny a posledný apel z 10. 9. 1946, šk. 16.

otázky. Staniewicz podľa Maťašovského veľmi chladne odpovedal, že by nemali očakávať, že Poľsko dá „niečo za nič“ a odvolal sa na neuspokojivé postavenie Poliakov v ČSR.¹⁰⁰ Dňa 25. septembra prijal Maťašovského na súkromnej audiencii aj československý prezident Beneš, pričom ho pomerne neobjektívne informoval o tom, že to „*Poliaci stále odopierali vyjednávať o návrate územia a dodnes všetky pokusy o to zlyhali*“, ako aj, že „*ČSR bola hotová jednat' o tejto otázke na parížskej mierovej konferencii, ale vraj pre viaceré príčiny upustilo sa od týchto plánov*“.¹⁰¹ Z Prahy odcestoval americký delegát do Paríža, kde pripravil list pre amerického ministra zahraničných vecí a šéfa americkej mierovej delegácie na parížskej mierovej konferencii Jamesa Byrnesa.¹⁰² Amerických Slovákov správa svojho delegáta šokovala natoľko, že žiadali vyslanie stočlennej deputácie do Moskvy v záležitosti Spiša a Oravy.¹⁰³

Maťašovského správa, ktorá okrem iného zaujímavo vypovedá o postojoch česko-slovenskej politickej scény k spišsko-oravskej otázke, je veľmi emotívna, keďže videl na vlastné oči svojich spolurodiakov v takej situácii, aká bola v tom čase v Amerike len ťažko predstaviteľná.¹⁰⁴ Na druhej strane treba podotknúť, že spomínané územia osobne nenavštívil a dostával informácie len od jednej strany prebiehajúceho konfliktu, čo prirodzene ovplyvnilo jeho predstavu o probléme. Napriek tomu, čo sa týka kvantifikácie a opisu ním podaných údajov, možno túto správu považovať za pomerne hodnovernú. Maťašovského správa bola podkladom pre ďalšiu nótu, ktorú zložilo MZV 16. septembra 1946 poľskému charge d'affaires v Prahe¹⁰⁵ a ktorá zároveň poslúžila ako zástierka zatvorenia niekoľkých poľských škôl na Tešínsku: „*akí šťastní by boli Slováci na Orave a Spiši, keby sa im darilo tak ako Poliakom na*

100 MATASOVSKÝ MATUSCHAK, I.: *The Abandoned Ones...*, s. 46 – 47.

101 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Podrobná správa amerického delegáta OVSO z 6. 11. 1946, zložka 41, šk. 106; MATASOVSKÝ MATUSCHAK, I.: *The Abandoned Ones...*, s. 47 – 48.

102 MATASOVSKÝ MATUSCHAK, I.: *The Abandoned Ones...*, s. 48.

103 AKPR Praha, Hranice územní změny, Orava a Spiš (připojení k ČSR), 107170/49, ič. 1928, šk. 373.

104 „*Americkí Slováci nechápu, že takéto pomery môžu vládnuť a trpia sa v strede Európy*“ AMZV Praha, f. TO-O, Súrny a posledný apel z 10. 9. 1946, šk. 16.

105 AAN Varšava, f. MAP Varšava, MSZ do MAP 12. 10. 1946, sign. 774.

*Tešínsku*¹⁰⁶. Na jej základe zároveň požiadal v decembri predseda vlády o stanovisko k problému a návrhy opatrení MZV, ktoré v odpovedi uviedlo, že generálny sekretár už sťažnosti v úhrnom znení predostrel poľskej strane v spomínanej nóte. Otázka Spiša a Oravy sa dostala na pretras aj v rozhovore vyslanca Kopeckého s vyslancom Wierblowským 3. decembra 1946. Poľský vyslanec poukazoval na dobrú vôľu poľských orgánov, pričom ako príklad uviedol, že na hornej Orave bol už trikrát vymenený okresný náčelník. Slovenské školy vraj neboli zriadené preto, lebo chýbajú učitelia. Sťažnosti KU označil za prehnané a samotný KU za výsledok činnosti ľudáckych elementov, ktoré sú viac nepriateľmi ČSR ako Poľska. MZV vzhľadom „na naše zásadné stanovisko vo veci hraníc republiky“ odporúčalo riešiť otázku pri ďalších jednaniach s Poliakmi vo forme výmeny obyvateľstva.¹⁰⁷

Parížske rokovania podnietili k činnosti aj poľských aktivistov zaoberajúcich sa spišsko-oravskou otázkou. Koncom júla 1946 žiadal novotarský starosta Skibiński krakovského vojvodu, aby bola vytvorená delegácia spomedzi obyvateľov a expertov Kruhu priateľov Spiša a Oravy (*Koło Przyjaciół Spisza i Orawy*), ktorá by cestovala do Paríža, pretože vraj aj Slováci takúto spišsko-oravskú delegáciu do Paríža pripravujú.¹⁰⁸ Podľa správ slovenského Povereníctva vnútra dochádzalo na podnet Machaya k zbieraniu podpisov za pripojenie Javoriny k Poľsku v obciach Jurgov a Bialka.¹⁰⁹ Krakovský UW túto akciu poprel, ale zároveň uviedol, že Goetel, Machay i Gotkiewicz sa na tomto území často nachádzajú, lebo tu zbierajú materiály, ktoré majú dokázať prináležitosť Javoriny k Poľsku.¹¹⁰ V poľskej tlači sa dokonca objavil článok požadujúci revíziu

106 KAMIŇSKI, M. K.: *Polsko-Czechosłowackie stosunki polityczne...*, s. 261.

107 AKPR Praha, Hranice územní změny, Orava a Spiš (připojení k ČSR), 107170/49, ič. 1928, šk. 373.

108 AAN Varšava, f. MAP Varšava, Pismo SP Nowotarski do UW Krakowski z 25. 7. 1946, sign. 774; AP Krakov, f. UW Krakowski, SP Nowotarski do UW Krakowski 25. 7. 1946, sign. UW II 1075.

109 Správa uvádza, že sa tak dialo v dňoch 14. a 15. októbra, pričom podpisy zbierali dvaja kňazi a podarilo sa im ich získať cca 70. AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Spiš a Orava, zložka 2, šk. 107; AAN Varšava, f. MAP Varšava, MSZ do MAP 7. 2. 1947, sign. 774.

110 AAN Varšava, f. MAP Varšava, UW Krakowski do MAP 24. 3. 1947, sign. 774.

hranice na Spiši v prospech Poľska. Priniesol ho tlačový orgán Poľskej ľudovej strany *Gazeta Ludowa*. V článku z 19. decembra 1946 autor písal o tom, že čoskoro dôjde medzi československou a poľskou vládou k rokovaniam o hraniciach v oblasti Tatier, kde už len samotné názvy ako Poľský štít a iné svedčia o oprávnenosti poľských nárokov na tento kraj. Na základe toho vyjadril požiadavku na pripojenie Javoriny a Podspádov k Poľsku, pričom zdôrazňoval, že aj v ostatných častiach Spiša žijú Poliaci, ale na tieto územia si už Poľsko nečiní nároky, lebo si uvedomuje, že len ústupkami a trpezlivým pohľadom možno dosiahnuť vzájomné porozumenie.¹¹¹ Podobné články sa sporadicky objavovali tiež v *Gazete Podhalanskej* a spomínanom Machayovom *Kalendarzy Przyjacieli Spisza i Orawy*.¹¹²

Medzitým vytrvalo a neúspešne prebiehali rokovania o podobe československo-poľskej zmluvy, a najmä dodatkového protokolu v Prahe, v ktorých úlohu mediátora zohrával sovietsky veľvyslanec Valerian Zorin. Koncom októbra sa mu Clementis pošťazoval o.i. aj na postup poľských úradov voči Slovákom na severnom Spiši a hornej Orave, ktorým Poľsko nie je v stave poskytnúť menšinové práva, na čo Zorin oslovil Wierblowského a doporučoval mu, aby tieto práva čo najrýchlejšie Slovákom poskytl a zobrali tak československej diplomacii túto „zbraň“. Poľský vyslanec v tomto zmysle informoval svoju vládu¹¹³ a v dňoch 2. – 5. decembra 1946 sa na Spiši a Orave uskutočnila ďalšia medziministerská inšpekcia a o necelé dva týždne vykonal služobnú cestu aj krakovský vojvoda Kazimierz Pasenkiewicz. Na Orave, v Jablonke, ho privítalo cca 60 ľudí na čele s vojtom, poľskými učiteľmi, kňazmi a vojakmi. Medzi nimi boli len štyria Slováci, čo vojvoda považoval za nezaujímavú slovenskú menšinu skontaktovať sa s ním a vysloviť svoje požiadavky. Vo svojom príhovore vyjadril záujem oboznámiť sa s problémami oravského obyvateľstva. Zdôraznil, že toto územie je súčasťou Poľska, všetkých tu žijúcich ľudí

111 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Hranice čs.-poľská – Přehled, zložka 15, Územní požadavky Mikołajczykovy strany vůči Československu, zložka 16, šk. 92; Nemůžeme souhlasit s názory poľských listů. Trváme na zásadě hranic předmnichovských. In: *Lidová demokracie*, roč. 2, 1946, č. 283, s. 1.

112 AMZV Praha, f. ZÚ Varšava, Spiš a Orava, zložka 2, šk. 107.

113 FRIEDL, J. – JIRÁSEK, Z.: *Rozpačité spojenectví...*, s. 241.

považuje za obyvateľov poľského štátu a nebude ich považovať za lepších a horších na základe toho, či sa cítia Poliakmi alebo Slovákmi, ale na základe toho ako lojálne sa postavia voči poľskému štátu. Vyzval všetkých na mierové spolužitie, pričom spomenul možnosť zastúpenia Slovákov v samospráve. To sa stretlo s veľkým rozhorčením prítomných Poliakov, vrátane predsedu Okresnej národnej rady (Powiatowa Rada Narodowa – PRN) v Novom Targu Leona Leju, ktorí existenciu Slovákov popierali, avšak na druhej strane argumentovali, že v roku 1945 sa tu k Poliakom hlásilo menej ako 10% ľudí a v súčasnosti tento trend rastie, je ich 40 – 60%, čo však priznaním národnostných práv Slovákom opäť klesne. Veľké pobúrenie vyvolala zmienka o možnosti zriadenia slovenského školstva, čo by viedlo k tomu, že môžu „poľské školy pozatvárať“, pretože deti pôjdu do škôl slovenských. Na Spiši sa stretnutí s vojvodom zúčastnilo podstatne viac ľudí, vrátane Slovákov, pričom vojvoda tu zopakoval tie isté postuláty ako na Orave. Na záver svojej správy skonštatoval: „*Moje vyzvanie na harmonické spolužitie Poliakov a Slovákov bolo žičливо prijaté najmä Slovákmi*“, Poliaci boli sklamaní, že „*za ich ťažkú prácu ich vláda odmeňuje podporou Slovákov*“.¹¹⁴ O vojvodovej ceste priniesla správu aj poľská tlač, ktorá v podstate prvýkrát oficiálne uznala existenciu Slovákov na Spiši i Orave.¹¹⁵ Dňa 19. decembra 1946 predal Wierbolwský námestníkovi predsedu vlády Fierlingerovi nótu, v ktorej okrem iného poľská strana poukazovala na zlepšenie situácie na severnom Spiši a hornej Orave.¹¹⁶ Bolo to presne v ten istý deň, kedy vyšiel už spomínaný článok v *Gazete Ludowej* o poľských nárokoch na ďalšie slovenské územia, za čo sa vraj na novoročnej recepcii Mikołajczyk československému vyslancovi Hejretovi veľmi ospravedlňoval.¹¹⁷

Nový rok 1947 otvorila československá diplomacia zaslaním ďalšej nóty, ktorú doručil 4. januára Hejret štátnemu tajomníkovi MSZ Modzelewskému a ktorá sa dotýkala postupu poľských orgánov voči

114 AAN Varšava, f. MAP Varšava, Inspekcyjny objazd Spisza i Orawy w dniach 17. – 18. 12. 1946, sign. 774; AP Krakov, f. UW Krakov, Inspekcyjny objazd Spisza i Orawy w dniach 17. – 18. 12. 1946, sign. UW II 1075; KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej...*, s. 25.

115 Żyjemy w zgodzie i pracujemy spokojnie. In: *Dziennik Polski*, 1946, č. 353, s. 11.

116 FRIEDL, J. – JIRÁSEK, Z.: *Rozpačité spojenectví...*, s. 251.

117 Tamže, s. 253.

Slovákovi na Spiši a Orave.¹¹⁸ To už však boli obe strany pod nátlakom Sovietskeho zväzu, ktorý vyžadoval urýchlené uzavretie problémových otázok a spojeneckej zmluvy. Tá uzrela svetlo sveta 10. marca 1947 vo Varšave. Pre spišsko-oravskú otázku mal zásadný význam Dodatokový protokol, ktorý okrem iného zakotvoval, že oba štáty „vyriešia na základe vzájomnej dohody najneskôr do dvoch rokov odo dňa podpisu Zmluvy o priateľstve a vzájomnej pomoci všetky územné otázky, ktoré sú momentálne medzi oboma štátmi“¹¹⁹ a, že oba štáty „zaistia Poliakom v Československu a naopak Čechom a Slovákom v Poľsku v rámci zákonnosti (právneho poriadku) a na základe vzájomnosti možnosti národného, politického, kultúrneho a hospodárskeho rozvoja (školy, spolky, družstvá na základe družstevnej organizácie v Poľsku respektíve v Československu)“.¹²⁰ Prvé spomínané ustanovenie síce ešte stále vzbudzovalo nádeje na možnú zmenu hranice, avšak jednoznačný oficiálny postoj československej diplomacie a následný vývin udalostí túto alternatívu definitívne pochoval. Základným pilierom pre ďalší vývoj na územiach Spiša a Oravy pripojených k Poľsku, sa stalo druhé spomínané ustanovenie, ktoré položilo základy pre nadobudnutie menšinových práv Slovákov v Poľsku a otázka „hraničná“ sa tak postupne zmenila na otázku „menšinová“.

118 KAMIŇSKI, M. K.: *Polsko-Czechosłowackie stosunki polityczne...*, s. 292.

119 Protokół – Załącznik do Układu o Przyjaźni i Wzajemnej Pomocy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką. In: *Dziennik Ustaw*, Nr 7, poz. 47, s. 168.

120 Protokół – Załącznik..., s. 168.

„Nepriatelia“ štátu v obci Častá a okolí

Michal Kovačík

Rok 1945 priniesol koniec najväčšej a najkrutejšej vojny v ľudských dejinách, a hoci zbrane utíchli, nasledujúce obdobie sa stalo pre mnohých období ďalšieho strádania. V obnovenej Československej republike (ČSR) sa do pozornosti novej vládnej garnitúry dostali hlavne príslušníci minoritných národností a predstavitelia predchádzajúceho režimu. Nemci a Maďari boli postavení mimo zákon na základe svojej národnosti, čo v podstate znamenalo degradáciu týchto menšín ako celku. Problematika týchto historických udalostí, ale aj postupných krokov, ktoré československá vláda voči menšinám po obnovení štátu zaujala, je v česko-slovenskej historiografii pomerne spracovaná a naďalej pertraktovaná téma.¹ V predkladanom príspevku preto bude pozornosť zameraná na konkrétnu oblasť a konkrétne spoločenstvo. Ide teda o zapojenie sa do stále živej diskusie prostredníctvom metódy sondy.

Práve na regionálnej úrovni historiografia už tradične zaostáva v podávaní výsledkov svojho výskumu za prácami nadregionálneho charakteru a je tomu tak aj v tejto problematike. V prípade malokarpatského

1 Odsunu príslušníkov národnostných menšín po skončení druhej svetovej vojny sa venuje početná paleta prác ako napríklad STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945 – 1947*. Praha 1991 alebo KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha 1990. Na Slovensku sa touto problematikou zaoberal napríklad Dušan Kováč. Pozri napr. KOVÁČ, D.: *Vysídlenie Nemcov zo Slovenska (1944 – 1953)*. Praha 2001 alebo KOVÁČ, D.: Organizovaný odsun Nemcov zo Slovenska roku 1946. In: *Historický časopis*, 2001, ročník (roč.) 49, číslo (č.) 2, strana (s.) 237 – 254. K otázke riešenia maďarskej menšiny v obnovenom Československu pozri napr. SZARKA, L.: Otázka vysídlenia Maďarov zo Slovenska na parížskej mierovej konferencii roku 1946. In: BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (zost.): *Vynútený rozchod – Výchnanie a vysídlenie z Československa 1938 – 1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou*. Bratislava 1999, s. 195 – 202 a tiež ŠUTAJ, Š.: Nútená výmena, resp. vysídlenie Maďarov zo Slovenska / Plány a skutočnosť. In: BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (zost.): *Vynútený rozchod...*, s. 203 – 216.

regiónu, ktorého súčasťou je aj obec Častá, sa výsledky prezentujú buď formou ojedinelých príspevkov v historických periodikách, alebo v obecných a mestských súborných monografiách, kde je však problematike vyhradený obmedzený priestor.² Absolventské práce sa do širšej pozornosti zväčša nedostávajú, keďže zostávajú v podobe rukopisov v univerzitných knižniciach a bádateľ má len obmedzené možnosti sa s týmito prácami zoznámiť. Preto sú prípadové štúdie regionálneho charakteru k jednotlivým partikulárnym témam viac než vítané.³

V prípade dejín obce Častá a jej okolia je nutné poznamenať, že práce podobného charakteru úplne absentujú. Samotná Častá sa ani v súčasnosti nemôže pýšiť monografiou o svojich dejinách. Napriek tomu, že je táto obec považovaná za historicko-kultúrne centrum svojho okolia, v oblasti prezentovania svojich vlastných dejín ďaleko zaostáva za okolitými obcami. Preto sa aj nasledujúce riadky opierajú v prevažnej miere výhradne o archívne dokumenty a odborné historické práce sú v tomto smere skôr doplnkové. Archívne dokumenty viažuce sa k sledovanej problematike sa nachádzajú v jednotlivých fondoch Štátneho archívu Bratislava, pobočka Modra.

Obec Častá a jej bezprostredné okolie je síce (geograficky) výrazne ohraničujúci priestor vzhľadom na vytýčenú tému, avšak z hľadiska problematiky, ktorej je venovaná pozornosť ide o veľmi zaujímavú oblasť. Častú ako aj celý malokarpatský región možno vzhľadom na stanovenú

2 Napokon mnohé súborné monografie miest a obcí nedosahujú dostatočnú kvalitu a objavujú sa v nich základné chyby ako napríklad prílišná opisnosť, parafrázovanie alebo vyhýbanie sa sporným témam (medzi ne by sa dali zaradiť aj kroky voči bývalým ľudáckym reprezentantom miestnej úrovne alebo postupy proti nemeckej a maďarskej menšine po obnovení Československa). Zväčša sa v takýchto prácach pri dôležitých a zároveň sporných témach objavujú iba súhrnné informácie z oblasti všeobecných alebo národných dejín s minimálnou analýzou miestnych pomerov. V prípade skúmaného regiónu preto potešia práce, ako sú súborné dejiny mesta Modra. Pozri ŽUDEĽ, J. – DUBOVSKÝ, J. M. (zost.): *Dejiny Modry*. Modra 2006, s. 368 – 374.

3 Za takúto štúdiu možno označiť príspevok Petra Sokoloviča, ktorý sledoval vývoj po skončení Druhej svetovej vojny v meste Trnava. Pozri SOKOLOVIČ, P.: Snahy o vyrovnanie sa s predchádzajúcim režimom v rokoch 1945 – 1948 na príklade Trnavy. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Trnava v rokoch 1938 – 1989*. Bratislava 2012, s. 144 – 160.

problematiku označiť za ukážkovú oblasť, pretože na pôde obce alebo v jej bezprostrednom okolí sa našlo viacero prípadov, na ktorých je možné demonštrovať postupy novej vlády voči „nepohodlným“ zložkám spoločnosti. Na malom priestore je preto možné sledovať postupy voči nemeckej a maďarskej menšine a zároveň aj naznačiť postupy voči exponentom bývalého režimu.

Nemci

Po skončení Druhej svetovej vojny sa Nemci stali nepriateľom číslo jeden. Druhá vlna nacionalizmu, ktorá ideologicky vznikla práve z odporu k predchádzajúcim ideológiám fašizmu a národného socializmu, naplno prepukla najmä v stredoeurópskom priestore. V obnovenom Československu, Poľsku, ale takisto aj v Maďarsku, ktoré v druhej polovici 40. rokov minulého storočia prešlo zmenami v štátnom usporiadaní, sa radikálne presadzovala myšlienka kolektívnej viny. Tá bola (často) nekompromisne orientovaná na členov nemeckých národnostných skupín. V Československu sa však princíp kolektívnej viny prenášal aj na maďarskú národnostnú skupinu, hoci tu šlo v mnohých prípadoch oficiálne „len“ o vzájomnú výmenu obyvateľstva medzi materskými štátmi.⁴

Nacionalizmus, ktorý sa opäť naplno rozehorel po skončení Druhej svetovej vojny, na seba preberal obzvlášť silný „tieň“ spravodlivosti a v tomto duchu ho chápali nielen konkrétni obyvatelia obnoveného Československa, ale tiež politické elity štátu. Dalo by sa dokonca povedať, že v ohľade viny a potrestania príslušníkov národnostných menšín (alebo aspoň v otázke vyriešenia tohto problému) a tiež v otázke potrestania exponentov bývalého pronemecky orientovaného režimu na Slovensku, sa politici v kľúčových otázkach zhodovali, a to bez ohľadu na svoju politickú stranickosť. Rozdiel bol skôr v tom, či sa „noví“ politickí predstavitelia nachádzali počas vojny v exile alebo pôsobili v odboji na domácej pôde. Tento rozdiel možno badať aj medzi českými politikmi

4 KOVÁČ, D.: Metamorfózy kolektívnych národných identít v 20. storočí. In: KILIÁNOVÁ, G. – KOWALSKÁ, E. – KREKOVIČOVÁ, E. (zost.): *My a ti druhí v modernej spoločnosti /Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít/*. Bratislava 2009, s. 282 – 285.

a o to viac ho možno sledovať na Slovensku. Výstižne to pripomenul Jan Rychlík: „*Zatímco emigrace byla pro přísné potrestání, v domácím prostředí panovala představa, že je třeba rozlišovat mezi člověkem, který dělal jen to, co musel, a člověkem, který se zbytečně angažoval pro okupanty a dělal více, než musel, ať už z vypočítavosti, nebo z vlastního přesvědčení*“⁵.

Otázka myšlienky kolektívnej viny nemeckej menšiny sa v prípade Československa vytvárala postupne už od roku 1938. Kruhy okolo exilového prezidenta Edvarda Beneša boli presvedčené, že Nemci vedení v českých zemiach Konradom Henleinom a na Slovensku Franzom Karmasinom nesú najväčší podiel viny na rozbití Československa. Toto presvedčenie tak prenieslo podiel viny na každého Nemca len na základe jeho národnostnej príslušnosti.⁶ Do pozornosti sa tak dostali aj malokarpatskí Nemci ako celok, bez ohľadu na ich reálne angažovanie sa v prospech nacistického Nemecka.

Malokarpatský región patrí medzi oblasti, ktoré boli už v stredoveku cieľom viacerých nemeckých hostí, prichádzajúcich do uhorského kráľovstva. Nemecká menšina bola v tejto oblasti pomerne silná, čoho najsvetlejším dôkazom sú hlavne dochované priezviská. Aj v súčasnosti, hoci bezkonkurenčne dominuje slovenská národnosť, sa v oblasti nachádzajú typicky nemecké priezviská ako napríklad Schmidt, Schwarz, Kschill, Lederleitner, Nitschneider atď. V čase, keď bola nacistická Ríša na vrchole svojej moci, prepukali medzi príslušníkmi nemeckej národnosti časté prejavy nadšenia a húfného žiadania o uznanie nemeckej príslušnosti. Tento proces však v skúmanej oblasti nenastal a podľa jednotlivých výkazov z obdobia vojny sa obyvateľstvo nemeckého pôvodu výraznejšie nezasadzovalo za zmenu národnosti alebo občianstva.⁷ Nemeckú

5 RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století /Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992/*. Bratislava 1998, s. 83.

6 KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*, s. 130 – 135.

7 Spôsobené to mohlo byť práve dĺžkou kontinuálneho osídlenia nemeckej menšiny, ktorá sa v oblasti Častej už skôr asimilovala s väčšinovým slovenským obyvateľstvom. V období druhej svetovej vojny boli v skúmanom obvode evidovaní, pobočkou Nationalsozialistische deutsche Arbeitspartei (NSDAP) v Smoleniciach a tiež pobočkou Freiwillige Schutzstaffel v Modre, pre potreby brannej výchovy len sedemnásť mužů – Nemci vo veku 14 až 60 rokov (Július Weber, Leopold Weber, František Tulák, Ján Lindtner, Vojtech Lindtner, Alojz

tradíciu v skúmanej oblasti udržiavali len tzv. huncokárske rodiny, ktoré žili v okolitých lesoch. Huncokárske osídlenie bolo rozptýlené až po skončení Druhej svetovej vojny, keď sa práve členovia týchto rodín stávali terčom protinemeckých štváníc.⁸

Iná bola pochopiteľne situácia v mestách Modra a Pezinok, kde bola nemecká menšina omnoho početnejšia. V oboch mestách boli skupiny nemeckého obyvateľstva, ktoré stáli pred a počas vojny na pronemeckých pozíciách. V Modre a aj v Pezinku fungovali organizácie Freiwillige Schutztaffel (FS), okolo ktorých sa nacistickí Nemci sústreďovali. Jednotky FS sa takisto podieľali, spoločne s oddielmi Hlinkovej gardy (HG), na represívnych krokoch najmä proti židovskému obyvateľstvu.

Kern, Alojz Falk, František Grof, Henrich Kern, Ernest Schwandtner, Jozef Schwandtner, Ján Kschill st., Heribert Lindtner, Henrich Kschill, Ján Kschill ml., Alojz Lindtner, Jozef Beer). Štátny archív (ŠA) Bratislava, pobočka (p.) Modra, fond (f.) Obvodný notársky úrad (ObNÚ) Častá, škatuľa (šk.) 20, č. 1387/1940 adm., Branná výchova – Nemci. Podľa zápisnice z kontroly obvodného notárskeho úradu v Častej z 30. decembra roku 1940 bolo na území notariátu evidovaných 15 Nemcov a 15 Maďarov. Tamže, č. 130/1941 adm., Zápisnica o prehliadke obvodného notárstva Častá. V medzivojnovom období bolo v skúmanej oblasti evidovaných 37 Nemcov a 56 Maďarov (v roku 1919) a 35 Nemcov a 25 Maďarov (v roku 1930). Archív Obecného úradu Častá, Pamätná kniha obce Častá 1933 – 1963, s. 22 (ďalej ako Pamätná kniha obce Častá).

- 8 Huncokári (z nemeckého Holzacker alebo Holzfaller – drevorubač) boli nemecky hovoriaci kolonisti, ktorí do oblasti Malých Karpát prichádzali na pozvanie rodiny Pálffy v 18. storočí z Dolného Rakúska a Štajerska. Žili v malokarpatských lesoch, najmä v oblasti obcí Piesky (Modra – Harmónia), Pernek, Častá – Píla, Cajla, Sološnica, Smolenice, Limbach a mnohých ďalších. Živili sa drevorubačstvom a vďaka tomu, že obývali pomerne uzavreté sídla hlboko v lesoch, udržiavali si svoj pôvodný jazyk, kultúru a tradíciu. V súčasnosti sa huncokárskou problematikou a jej výskumom zaoberajú hlavne etnológovia, ktorí zbierajú spomienky a dochované odkazy na túto komunitu. Bližšie k huncokárom pozri napr. HORVÁTHOVÁ, M.: *Nemci na Slovensku: Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno 2002, s. 29 – 30 alebo PANCZOVÁ, Z.: Zaniknutý svet malokarpatských „Huncokárov“ v odraze poverových rozprávání. In: *Zaostrené na kultúrne dedičstvo /Zborník príspevkov odborného seminára/*. Svätý Jur 2011, s. 14 – 21. Na knižnom trhu sa nedávno objavila aj najnovšia publikácia o huncokárskych dejinách, ktorá toto etnikum dokumentuje prostredníctvom osudov jednej rodiny. Pozri TAČOVSKÝ, L.: *Kronika rodu Hirner na pozadí huncokárskej histórie*. Trenčín 2012.

V Pezinku boli mladí príslušníci FS pravdepodobne iniciátormi útokov na miestnych Židov, ktoré sa odohrali krátko po vyhlásení slovenskej samostatnosti – 18. marca 1939. Nemecká vojenská posádka, ktorá do mesta dorazila, na popud a za asistencie miestnych členov FS odvieďla popredných pezinských Židov do miestnej synagógy, kde museli postupne rozoberať jej vybavenie, nosiť ho von z budovy a pod. Pezinská antisemitská akcia patrí medzi prvé a najväčšie akty poníženia a perzekvovania miestnych Židov. Na druhej strane treba však dodať, že akciu zastavili až príhovory ďalšej skupiny miestnych Nemcov, ktorej členovia žiadali jej zastavenie u veliteľa nemeckej posádky.⁹

Podobné indicie o nacifikácii miestnej nemeckej komunity sa dajú nájsť aj v susednej Modre. Členovia miestnej FS sa aktívne podieľali na antisemitských diskriminačných akciách počas celej existencie Slovenskej republiky.¹⁰ V tomto duchu vyznieva aj udalosť, ktorá sa odohrala v Modre koncom septembra roku 1944. Členovia FS stáli za raziou v internáte evanjelickej cirkvi a. v., v ktorej sa ukrývalo niekoľko židovských detí. Podľa správy z tejto akcie bol miestnymi Nemcami inzultovaný správca a evanjelický farár Július Dérer spolu so svojou rodinou a násilne odvlečených sedem židovských dievčat.¹¹ Podobné akcie a incidenty vyvolávali medzi malomestským obyvateľstvom napätie. Z preštudovaného archívneho materiálu sa zdá (hoci to nie je možné explicitne preukázať), že napätie medzi nacifikovanou nemeckou minoritou a slovenskou majoritou bolo v Modre prítomné pomerne

9 Opis tejto udalosti sa nachádza v Pamätnej knihe mesta Pezinok a prepis ponúka vo svojej práci Františka Čechová. Pozri ČECHOVÁ, F.: *Tragédia pezinských Židov v pamäti obyvateľov mesta*. Pezinok 2012, s. 89.

10 ŽUDEL, J. – DUBOVSKÝ, J. M. (zost.): *Dejiny Modry*, s. 316 – 319.

11 „Dňa 30. septembra 1944 asi o 15.00 prišli dvaja príslušníci FS v Modre k správcovi internátu farárovi Júliusovi Dérerovi a žiadali ho, aby im vydal prekrstene žiačky zo židovského vyznania. Keď im farár Dérer povedal, že tieto môže vydať len na riadny príkaz, odobrali sa príslušníci FS k svojmu veliteľstvu v Modre, odkiaľ si priviedli posilu asi 20 ozbrojených mužov guľometmi a puškami a vnikli do ev. a. v. internátu. V internáte, napriek protestu riaditeľky Márie Sobinovej, vzali sedem žiačok a tieto naložili do nákladného auta a odviezli na neznáme miesto“. ŠA Bratislava, p. Modra, f. Výber z fondov OÚ a ObNÚ „Židia“, šk. 3, inventárne číslo (inv. č.) D-1/1144/44, Ev. a. v. farský úrad v Modre – sťažnosť oproti orgánom FS.

často. Modrania na rozdiel od Pezinčanov, pravdepodobne, nerozlišovali medzi nacistickými a nenacistickými Nemcami a minoritu žijúcu na pôde mesta chápali ako jeden nacistický celok.¹²

Vzťah oboch skupín obyvateľstva bol napokon po skončení Druhej svetovej vojny rozhodujúci. Nenávistné prenasledovanie Nemcov po skončení vojny malo svoje odlietene v každom regióne alebo skôr v každej obci a záležalo hlavne od toho, v akom vzťahu žilo nemecké a slovenské obyvateľstvo v predchádzajúcom režime. Pochopiteľne, nie je na mieste bagatelizovanie situácie v niektorej oblasti v porovnaní s inou, ide tu iba o vyzdvihnutie skutočnosti, že na miestach, kde sa Nemci angažovali v intenciách nacistického spoločenstva, boli útoky voči nim po skončení vojny oveľa tvrdšie. Na druhej strane k diskriminácii vo všeobecnosti však stačila iba samotná nemecká národná príslušnosť.¹³

V obvode Častej bola väčšina Nemcov postavená mimo zákon práve z tohto dôvodu. Len v jednom prípade malo obvinenie vážnejšie dôvody. V prípade rodiny Eckhartovej z Píly Miestny národný výbor (MNV) v Častej rozhodol jednohlasne odmietnuť žiadosť o prepustenie tejto rodiny zo zaisťovacieho tábora. Rozhodnutie MNV v Častej malo vo vtedajších pomeroch „nepriestrelné“ argumenty, a to bez ohľadu na to, či šlo o argumenty reálne alebo o argumenty, ktoré vymysleli neprajníci Jozefa Eckharta a jeho rodiny. Podľa tejto zápisnice sa odmietnutie

12 Rozdiel možno vidieť v tom, že pri ponižujúcej akcii na miestnu židovskú komunitu v Pezinku z 18. marca 1939 autor mestskej kroniky rozlišoval medzi Nemcami, ktorí útoky iniciovali a Nemcami, ktorí sa zasa zaslúžili o ich zastavenie. ČECHOVÁ, F.: *Tragédia pezinských Židov*, s. 89. Naopak v Modre miestni v noci z 25. na 26. februára 1943 namaľovali na všetky brány modranských Nemcov bielou farbou „1918“. Bola to reakcia na porážku Wehrmachtu pri Stalingrade, pričom rok 1918 symbolizoval celkovú porážku Nemecka v Prvej svetovej vojne. ZUDEL, J. – DUBOVSKÝ, J. M. (zost.): *Dejiny Modry*, s. 320.

13 Takto bola vytvorená aj samotná definícia Nemca, podľa ktorej mali úrady spisovať zoznamy Nemcov žijúcich na Slovensku. Smernice Povereníctva vnútra z 15. januára 1946 hovorila jasne, že „za Nemca sa mal považovať jednak každý, kto používal v rodinnom styku nemčinu, ale aj tí, ktorých dorozumievacím jazykom nebola nemčina, ak boli členmi DP, FS, SS alebo inej nacistickej organizácie, ak sa po 1. 3. 1938 prihlásili k nemeckej národnosti a tiež sa za Nemcov mali v zásade považovať partneri zo zmiešaných manželstiev“. KOVÁČ, D.: Organizovaný odsun Nemcov zo Slovenska roku 1946, s. 238.

prepustenia zdôvodňovalo tým, že Jozef Eckhart bol „zradca slovenského ľudu“ a navyše utiekol s nemeckou armádou.¹⁴ Rovnako závažné obvinenie padalo aj na hlavy jeho synov, ktorí podľa všetkého slúžili v jednotkách Schutzstaffel (SS).¹⁵ MNV v Častej preto neodporučil, aby boli členovia rodiny Eckhartových prepustení zo zaistovacieho tábora.¹⁶

Prípád rodiny Jozefa Eckharta bol v skúmanej oblasti v istom zmysle výnimočný. Ostatní Nemci z okolia Častej, ktorých sa týkali perzekučné opatrenia, sa v podstate na zoznamy nepohodlných dostávali „len“ na základe svojej nacionality. Túto skutočnosť zachytáva aj spisový materiál MNV Častá, v ktorom je udeľovanie svedectiev o politickej a národnej spoľahlivosti alebo potvrdení o štátnom občianstve jednou z najrozsiahljších agend. O tieto svedectvá žiadali ako príslušníci menšín, tak aj miestni predstavitelia bývalého režimu, ale v rozsiahlej miere aj rádoví občania. V prípade obyvateľov hlásiacich sa k národnostným menšinám bolo rozhodnutie MNV v Častej v takmer absolútnej miere zdôvodnené všeobecným a, takpovediac, diskriminačným „menovaný

14 Exponenti bývalého režimu, ale aj rádoví kolaboranti sa snažili zachrániť tým, že utekali počas ústupu nemeckej armády na územie, ktoré zostávalo ešte stále pod kontrolou Wehrmachtu. Tam sa viac alebo menej úspešne snažili „stratiť“, aby sa vyhli následnému prenasledovaniu. Zo širšieho okolia Častej je známy napríklad podobný útek trnavského protižidovského radikála Jozefa Bílika – Záhorského, ktorý bol napokon súdený v neprítomnosti. Bližšie pozri SOKOLOVIČ, P.: „Kariéra“ protižidovského radikála z Trnavy. In: *Pamäť národa*, roč. 4, 2008, č. 3, s. 33 – 46.

15 Zoznamy Nemcov, ktoré boli vytvárané pre potreby Povereníctva vnútra v roku 1946, boli opatrené aj „kolónkou“, v ktorej mali byť označení výrazne sa angažujúci Nemci v nacistickom hnutí. V zoznamoch malo byť pri takýchto osobách uvedené označenie „fanatický nacistu“. Pozri KOVÁČ, D.: Organizovaný odsun Nemcov zo Slovenska roku 1946, s. 241.

16 „Rodina Eckhartová je veľmi exponovaná za nemecký fašizmus, nemá nijakých poľahčujúcich okolností, pre ktoré by mala byť táto rodina zo zaistovacieho tábora na slobodu prepustená. Jej dvaja synovia boli v službách oddielu SS a veľmi sa vychvaľovali, ako trízili ľudí na ruskej fronte. Ich otec bol zradca slovenského ľudu a utiekol s nemeckou armádou“. ŠA Bratislava, p. Modra, f. Obvodný miestny národný výbor (ObMNV) Častá, šk. 1, inv. č. 1, Zápisnica z 8. 10. 1945.

*je národnosti nemeckej / maďarskej, preto sa nedoporučuje vydať žiadané svedectvo*¹⁷.

Peter Sokolovič odhalil, že v prípade Trnavy na riešení tejto agendy aktívne participovala miestna organizácia Komunistickej strany Slovenska (KSS) a dá sa povedať, že nielen podávala podnety na MNV alebo Okresný národný výbor (ONV) v Trnave, ale takisto spolupracovala na prešetrovaní žiadostí dotknutých obyvateľov.¹⁸ V prípade Častej je takéto konanie miestnych komunistov omnoho ťažšie dokázateľné, keďže spisový materiál miestnej organizácie sa nezachoval. Indície o snahách miestnych komunistov sa preto objavujú sporadicky, no napriek tomu je možné tieto snahy čiastočne identifikovať. Častianski komunisti napríklad „útočili“ na prvého predsedu MNV, Antona Weidingera za to, že jeho syn sa počas vojny hlásil k nemeckej národnosti a bol členom Deutsche Partei (DP).¹⁹ Tlak, ktorý sa miestnej KSS podarilo na predsedu A. Weidingera pre politickú aktivitu jeho syna vyvinúť, dospel k tomu, že A. Weidinger sa o mesiac nato vzdal postu predsedu MNV.²⁰

V tomto bode sa črtá omnoho dôležitejšie zistenie, ktoré je tak často pertraktované súčasnou historiografiou, a to skutočnosť, že na diskriminácii miestnych „nepohodlných“ obyvateľov, ale rovnako obyvateľov, ktorí niesli podiel skutočnej viny z predchádzajúceho obdobia, sa podieľali v nezanedbateľnej miere práve domáci obyvatelia. Samozrejme, že pre kroky voči takýmto obyvateľom boli podkladom nariadenia Slovenskej národnej rady a jej povereníctiev, avšak praktický priebeh na regionálnej pôde bol často v rukách domáceho obyvateľstva.²¹ Takisto si treba uvedomiť, že situácia a aj postup štátnych orgánov na všetkých stupňoch správy voči exponentom bývalého režimu, ale aj voči národnostným menšinám mohol naberať svojrázny priebeh na nadregionálnej a často aj na regionálnej úrovni. Avšak vo vidieckom priestore, kde sú sociálne

17 ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 1, Zápisnica z 22. 9. 1945

18 Pozri SOKOLOVIČ, P.: Snahy o vyrovnanie sa s predchádzajúcim režimom v rokoch 1945 – 1948 na príklade Trnavy, s. 154.

19 ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 1, Zápisnica z 9. 8. 1945.

20 Tamže, Zápisnica z 11. 9. 1945.

21 SOKOLOVIČ, P.: Snahy o vyrovnanie sa s predchádzajúcim režimom v rokoch 1945 – 1948 na príklade Trnavy, s. 153 – 155.

a kultúrne väzby oveľa prepojenejšie a vychádzajú zo spoločnej tradície, sa takéto prenasledovanie „suseda susedom“ chápe omnoho zložitejšie.

Skutočnosť, že miestne obyvateľstvo bolo v prenasledovaní Nemcov, ale aj iných, ktorí sa ocitli na zozname nepohodlných, omnoho horlivejšie než vyššie štátne úrady alebo orgány cudzej armády je paradaxom a najväčšou tragédiou tohto obdobia. Obyvatelia nemeckej národnosti sa dostávali do zaisťovacích táborov častejšie na základe rozhodnutia miestnych úradov, v ktorých pôsobili obyvatelia z tej istej obce, napríklad Anna Citterová, rod. Kschillová, ktorá pochádzala z huncokárskej rodiny Kschillovcov, obývajúcej usadlosť v oblasti Papiernička nad obcou Píla, si spomínala: *„Rusi sa k nám nechovali zle, naši ľudia, tí teda vedeli, že sme národnosti nemeckej, tí by nás boli najradšej nechali vyvraždiť. V máji (roku 1945 – M. K.) zobrali otca, pretože bol národnosti nemeckej aj tých (ostatných – M. K.) starších obyvateľov. Naši ľudia poslali z výboru pre nich. Pre Grofika (správne Františka Grofa – M. K.), Lindtnera, (...) Všetkých zobrali do Častej na žandársku stanicu. Chlapcov prepustili (A. Citterová má na mysli svojich bratov, pochádzala zo siedmich súrodencov a narodila sa ako štvrté dieťa v poradí a prvá dcéra – M. K.), ale otca zobrali do Leopoldova. Keď nás zobrali do tábora do Grinavy,*²²

- 22 Zajatecký tábor v Grinave bol zriadený ako reakcia na časté letecké strety nad západným Slovenskom na jar a v lete roku 1944. Množstvo katapultovaných letcov spojeneckých bombardérov a sprievodných stíhacích lietadiel prinútilo slovenské orgány zriadiť zajatecký tábor. Ten vznikol rozhodnutím Vlády Slovenskej republiky z 11. júla 1944 a mal podliehať Ministerstvu národnej obrany. Tábor bol určený pre vojakov všetkých znepriatelených armád, ale najmä letcov zostrelých nad územím Slovenska. Veliteľom tábora bol npor. Ján Šavel. Zajatecký tábor pozostával z 26 barakov. Do vypuknutia SNP bolo v tábore umiestnených viac ako 30 letcov. Bližšie pozri KAŠŠÁK, P. – HRODEGH, M. – SÚDNY, B.: Zajatecký tábor v Grinave. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. (zost.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005, s. 249 – 258. K zajateckému táboru v Grinave pozri tiež PEJS, O.: K otázke zřízení zajateckého tábora v Grinavě v létě 1944. In: *Historické rozhledy*, roč. V, 2009, s. 115 – 126. alebo ŠUMICHRAS, P.: Vojenský zajatecký tábor v Grinave (leto 1944). In: *Vojenská historie*, roč. 11, 2007, č. 4, s. 165 – 181. Tu pozri aj niektoré dokumenty, týkajúce sa založenia tábora, jeho režimu a aj ostatných otázok s ním spojených. Po vypuknutí Slovenského národného povstania tábor zanikol a obnovený bol až po skončení Druhej svetovej vojny. To už však fungoval ako sústredovací tábor pre príslušníkov nemeckej a maďarskej národnosti.

celú rodinu, no tak on potom bol prevezený do Pezinka a odtiaľ nás mohol chodiť navštevovať. Takže fakticky, keby nás boli vyviezli do Nemecka, tak by bol išiel s nami. Keby sme boli mali majetok, ktorý by sme my vlastnili, povedzme dom a nejaké pozemky, tak zaručene by nás boli vyviezli. Keď sme nič nemali, tak nás nechali doma“²³.

Podľa nariadenia MNV v Častej mali byť okrem rodiny Kschillovej odsunutí do tábora v Grinave aj Alojz Lindtner s rodinou, František Grof s rodinou, Richard Tangelmayer s matkou, Pavol Krammer s rodinou, rodina Jozefa Eckharta a František Lindtner s rodinou.²⁴ Medzi obyvateľstvom sa však našli aj takí, ktorí žiadali o prepustenie internovaných miestnych Nemcov, napríklad v prípade F. Lindtnera žiadal jeho priateľ Daniel Soldán o jeho prepustenie a vydanie svedectva o politickej spoľahlivosti. MNV v Častej tejto žiadosti nevyhovel.²⁵ Pritom v takmer žiadnom prípade sa odmietnutie udelenia svedectva o politickej spoľahlivosti nezdôvodňuje nejakým vážnym previnením, ale len skutočnosťou, že šlo o príslušníka nemeckej národnosti. Pri žiadnom z menovaných Nemcov sa neuvádzali dôvody, aké boli použité napríklad pre členov rodiny Jozefa Eckharta, ktorého synovia slúžili v nemeckej armáde.

Dôvody, pre ktoré bolo svedectvo o politickej spoľahlivosti odmietnuté vydať, mohli byť úplne prosté. Nie je pritom cieľom bagatelizovať angažovanie niektorých skutočných podporovateľov nacizmu. Tí však často utekali spolu s nemeckou armádou (ako v prípade J. Eckharta či iných) alebo boli zaistení automaticky po oslobodení.²⁶ Metódy, ktorými

23 Rodina A. Citterovej bola prepustená 30. septembra 1945. Pozri spomienky Anny Citterovej, narodená 15. 12. 1927, interview marec 2004, interview spracoval Vladimír Schwandtner, dostupné online <<http://www.huncokari.sk/anicka-citterova-kschillova/>>; [citované 17. novembra 2012]. MNV pritom prerokovával žiadať o prepustenie miestnych Nemcov (Viliam Kern, Jozef Beer, František Grof, Ján Kschill a slovenský zaistenec Karol Setnický) viac krát. ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 1, Zápisnica z 9. 8. 1945.

24 ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 1, Zápisnica zo 17. 8. 1945.

25 Tamže, Zápisnica z 9. 9. 1945.

26 Táto skutočnosť bola zaznamenaná aj v Modre, kde boli niektorí miestni Nemci omnoho radikálnejší a nacifikovanejší ako v okolitých dedinách alebo

sa svedectvo udeľovalo, boli skutočne až tragikomické. Obyvatelia menšinovej národnosti museli „predstupovať“ pred svojich „priateľov“ a susedov ako pred súdny tribunál a dokazovať svoju nevinu. Tí potom držali mnohých spoluobčanov a ich rodiny v skutočnej tiesni. Napríklad Ján Kern sa v máji roku 1945 takto obhajoval pred členmi NV: *„Moja žena je rodená Slovenka, nemecky ani slova nezná. Moje štyri detky navštevujú slovenskú školu a nemecky slova neznajú. Ja sám som v roku 1940 pri sčítaní ľudu sa prihlásil k národnosti slovenskej, o čom možno sa presvedčiť zo spisov notárskeho úradu. Priznávam, že v roku 1941 v mesiaci januári podpísal som na nátlak iných v opilom stave prihlášku do nemeckej strany, ale že som vec vážne nebral, dôkazom toho je, že ani raz som sa na členskú schôdzu nedostavil. Členské som nikdy nezaplatil. Na predpísané cvičenie som sa nikdy nedostavil. Moje detky som do nemeckej školy na Píle nikdy neposlal, hoci mi ošatenie detí sľubovali. Nikdy v žiadnom prípade som na zbierky Nemcov ani tým najmenším neprispel, a preto prosím, aby mi môj jediný chybný krok, ktorý som v nepríčetnom stave vykonal, bol ospravedlnený a bol som zo zoznamu Nemcov vyčiarknutý“*²⁷.

Udelením svedectva o politickej spolahlivosti sa však cesta príslušníkov národnostných menšín za rovnoprávnosťou s ostatnými

v drevorubačských samotách zaistení hneď po oslobodení mesta. ŽUDEĽ, J. – DUBOVSKÝ, J. M. (zost.): *Dejiny Modry*, s. 321.

- 27 ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 13, č. 324/1945 adm., Ján Kern – vysvetlenie. Jánovi Kernovi bolo svedectvo priznané až o pol roka neskôr. Tamže, inv. č. 1, Zápisnica z 21. 12. 1945. Nemci, ktorí žili v uzavretých huncokárskych spoločenstvách často o reálnej politickej situácii veľa nevedeli alebo prinajmenšom, ich predstavy mohli byť dosť skreslené. Do DP vstupovali často pod nátlakom a stávali sa tak pasívnymi členmi rozsiahlej členskej základne. Potvrďuje to aj výpoveď jedného z pamätníkov z oblasti Pezinka: *„Dotál (dovtedy – M. K.) nikto nevedel o Nemcoch, ani o ničom. Po roku 1939 všetkých na tú nemeckú národnosť napísali. Dotál sa nikto nestaral o také veci. To vás (viac – M. K.) menej boli ako vedúci fabriky, to bola grófova fabrika. On bol jako Nemec, niekedy aj Maďar. A pravda po Horských ludoch (toto bolo alternatívne označenie pre tzv. huncokárov – M. K.) chodili, pozapisovali, že sú Nemci. Vy patríte do tej strany! Čo mal robiť? To bol zamestnávateľ! Bol zamestnaný, dom patrilo grófovi. Potom aj umožnili ísť ďalej do školy“*. Citované podľa MACHAJDÍKOVÁ, M.: *Pezinskí Nemci v zlomových obdobiach 20. storočia*. In: *Človek a spoločnosť*, roč. 7, 2004, č. 3, dostupné online <<http://www.saske.sk/cas/archiv/3-2004/20Machajdikova.html>>; [citované 15. mája 2014].

občanmi neskončila. Svedectvo bolo dôležité na to, aby dotknutý nestratil prácu, nebol odsunutý do zaistovacieho tábora alebo mimo územie republiky a pod. Avšak svedectvom sa ešte nevracalo občianstvo a všetky práva s tým spojené – napríklad v prvých povojnových voľbách v roku 1946 bolo Nemcom a Maďarom odňaté volebné právo. Nemohli teda voliť, rovnako ako osoby, proti ktorým bolo vedené vyšetrovanie zo zločinov kolaborácie voči obnovej republike. Nemci a Maďari sa tak paušálne zaradili medzi týchto obvinených na základe národnosti a často bez vážneho obvinenia alebo usvedčenia z kolaborácie alebo zo zločinov proti ČSR.²⁸

Svedectvá o politickej a národnej spoľahlivosti boli de facto len fraškou,²⁹ no zároveň aj mocnou zbraňou v rukách miestnych úradov. Členovia miestnych úradov mohli prostredníctvom týchto svedectiev držať v šachu celé rodiny. Mohli sa postarať o ich definitívne vyvezenie alebo si ich zaviazat' vybavením svedectiev. Bol to tiež nástroj na

28 Pozri BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci: Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 89. Podobne si spomína aj Anna Citterová: „Ja som sa v 50. roku vydávala a ja som nemala štátne občianstvo. A kto mi ho kedy zobral? Veď som sa tu narodila, naši predkovia a prapredkovia takisto. A teda musela som požiadať len o taký náhradný papier, aby som sa mohla vydať. Už až keď sme bývali dole na Pilách v podnájme, tam potom som dostala (potvrdenie – M. K.), že mi vrátili štátne občianstvo“. Spomienky Anny Citterovej. Štátne občianstvo sa menšinovým národnostiam vracalo postupne. Predchádzali mu všetky pokusy zlikvidovať menšiny v republike, napríklad neodsunutých Nemcov na Slovensku hodlala komunistická vláda rozptýliť do vnútrozemia. Pritom najviac Nemcov žilo naďalej v Bratislavskom a Košickom kraji. Až po ustálení bipolárneho rozloženia sveta a po tom, ako sa Nemecká demokratická republika ocitla v sovietskej sfére vplyvu, stávala sa nemecká otázka nielen vnútropolitickým, ale aj medzinárodným problémom. V priebehu roka 1950 tak bolo štátne občianstvo vrátené 11 240 osobám. Napriek tomu zostávalo veľa Nemcov bez priznaného občianstva, a preto sa komunistický režim rozhodol k radikálnemu a definitívnemu kroku. V roku 1953 sa všetci Nemci, žijúci na území Československa, ktorým bolo po Druhej svetovej vojne občianstvo zobrať, stali československými občanmi. Pozri PEŠEK, J.: Nemci na Slovensku po skončení hromadného povojnového odsunu. In: BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (zost.): *Vynútený rozchod...*, s. 189 – 193.

29 Túto skutočnosť potvrdzuje aj to, že členovia MNV si sami sebe vydali svedectvá o politickej a národnej spoľahlivosti. ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 1, Zápisnica z 22. 9. 1945.

vybavovanie si starých účtov alebo efektívna a navyše štátom garantovaná možnosť na pomstu. Najzávažnejšie bolo na nich to, že doslova núkali možnosť pre korupciu a klientelizmus. Veď väčšina obyvateľov, ktorým bolo svedectvo odmietnuté, sa najneskôr do konca roka 1945 k nemu aj tak dopracovala. Bohužiaľ, úradné dokumenty mlčia o tom, čo bolo podmienkou.³⁰

Okrem straty občianstva, problémov so získavaním svedectiev o politickej a národnej spoľahlivosti či (v najhoršom prípade) hrozby vysťahovania čakala na Nemcov v obnovenom Československu aj konfiškácia majetku. Konfiškácia majetku Nemcov, Maďarov, ale aj zradcov a kolaborantov bola na pôde československého parlamentu pomerne pertraktovaná téma. Zákonné normy sa pritom opierali hlavne o tzv. prezidentské dekréty, ktorými kabinet Edvarda Beneša riešil povojnovú situáciu v Československu ešte počas pôsobenia v exile. Keďže po skončení vojny neexistovali iné zákonné normy, boli do praxe aplikované práve tzv. Benešove dekréty. Otázkou konfiškácie majetku kolaborantov a tiež minorít sa zaoberali hlavne dekréty č. 12 a č. 108 z roku 1945.³¹

V prípade Nemcov zo skúmanej oblasti (ne)bola majetková otázka až tak naliehavá, pretože miestni Nemci nedisponovali rozsiahlejším majetkom. Ako už vo svojich pamätiach spomínala aj Anna Citterová, jej rodina sa vyhla výrazným represáliám alebo odsunu práve preto, že ich majetok nepresahoval miestny štandard.³² Napriek tomu sa niektoré majetky príslušníkov národnostných menšín stali predmetom konfiškácie,

30 Napríklad Alojz Falk získal ako Nemec svedectvo už v septembri roku 1945, čo bolo v skúmanej oblasti pomerne „skoro“. MNV sa rozhodlo udeliť svedectvo, pretože A. Falk pracoval ako obecný zamestnanec. Medzi dôvodmi pre udelenie svedectva boli uvedené napr. osobná i rodinná bezúhonnosť, spoľahlivosť a pod. Na tom istom zasadnutí bola spolu so žiadosťou A. Falka prejednávaná aj žiadosť Heinricha Kernza z Častej, ktorý žiadal o opätovné prijatie do zamestnania. Na príhovor troch členov MNV bola jeho žiadosť vybavená kladne, a to bez toho, že by mu bolo priznané občianstvo alebo potvrdenie o politickej či národnej spoľahlivosti. Tamže, Zápisnica z 11. 9. 1945. Iní získali potvrdenie o politickej spoľahlivosti až na sklonku roku 1945. Tamže, Zápisnica z 21. 12. 1945.

31 KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*, s. 138 – 142.

32 Pozri spomienky Anny Citterovej, alebo ref. 23.

národnej správy a dostali sa tak do rúk nových majiteľov.³³ Predstavitelia MNV v Častej pritom pri konfiškácii majetkov patriacich Nemcom, Maďarom, zradcom a kolaborantom vychádzali z inštrukcií, ktoré dostali delegovaní členovia počas návštevy u Povereníka vnútra. Gustáv Husák prijal podpredsedu NV v Častej Emila Podhoru a miestneho farára Andreja Ovšonku 20. apríla 1945. Povereník vnútra odpovedal na otázky podpredsedu NV v Častej, pričom dve otázky sa dotkli aj problematiky minorít a exponentov bývalého režimu. G. Husák inštruoval NV v Častej v nasadení týchto osôb do nútených prác na likvidáciu pozostatkov bojovej činnosti (hlavne tým bola myslená likvidácia zákopov). Zároveň miestne úrady povzbudil v riešení konfiškácie majetku Nemcov a Maďarov.³⁴

Napriek iniciatíve podporenej aj Povereníkom vnútra sa otázka konfiškácie majetkov nemeckej minority sleduje v skúmanej oblasti veľmi ťažko. Dôvodom je torzovitosť dochovaného archívneho materiálu viažuceho sa k tejto problematike. Iba miestami sa objavujú žiadosti o pridelenie majetkov po Nemcoch alebo konkrétne pridelenia, ktoré MNV v Častej riešil. Bolo by však naivné domnievať sa, že o takéto majetky nebol v skúmanej oblasti záujem. Toho dôkazom je aj prípad Františky Reisenauerovej a jej rodiny z obce Píla. Tento prípad je o to závažnejší, že Františka Reisenauerová ako jediná miestna Židovka unikla deportáciám v roku 1942 a 1944.³⁵ Osud F. Reisenauerovej a jej rodiny sa

33 Konfiškáciami a pridelením majetku po Nemcoch sa NV v Častej venoval na viacerých zasadaniach, a to nie len v roku 1945, ale aj v nasledujúcom období. ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 1, Zápisnica z 9. 8. 1945 a tiež napríklad Tamže, inv. č. 3, Zápisnica zo 17. 8. 1946 alebo tamže, inv. č. 7, Zápisnica zo 7. 10. 1947.

34 Tamže, inv. č. 13, č. 163/1945 adm., Správa z úradnej návštevy Bratislavy.

35 K 1. septembru 1942 zostali z niekoľkých desiatok Židov v obvode notárskeho úradu v Častej iba štyri osoby. Manželia Viktor a Terézia Beckoví boli starí a doteraz sa nepodarilo objasniť dôvody, pre ktoré neboli deportovaní z Častej spolu s ostatnými miestnymi Židmi. Najpravdepodobnejšou hypotézou je úplne „prozaická“ skutočnosť, že boli v čase deportácií chorí. Podobné dôvody „záchrany“ odhalila na príklade niektorých členov trnavskej židovskej komunity vo svojej práci Veronika Slnková. Pozri SLNEKOVÁ, V.: *K osudom židovskej komunity v Trnave v rokoch 1938 – 1945*. Nitra 2010, s. 187. Ďalší dvaja Židia zo zoznamu boli F. Reisenauerová a jej synovec Vojtech Gross. Vojtech Gross žiadal o uznanie štatútu miešanca, keďže jeho nebohý otec nebol Žid. Napriek

dá do istého momentu pomerne dobre rekonštruovať. Po skončení vojny začala byť vnímaná už ako manželka Nemca, čo privodilo ďalšiu vlnu prenasledovania. Ak sa rodina počas vojny musela obávať perzekúcie pre pôvod manželky, tak ich čakali podobné obavy aj po skončení vojny, tento raz pre pôvod manžela. Takýto postup proti Židom bol po skončení vojny na Slovensku bežný. Neboli primárne vnímaní na základe svojej židovskej národnosti, ale na základe príslušnosti k nemeckej alebo maďarskej menšine. Židia tak stratili status, ktorý im bol priznaný ešte počas prvej ČSR.³⁶

F. Reisenauerová musela (so svojím manželom) po skončení vojny dlhšiu dobu žiadať o ponechanie československého občianstva.³⁷ Okrem toho ju však čakali ďalšie spory, ako napr. vybavovanie žiadosti o pozemok po svojich príbuzných z Dubovej. Podala taktiež žiadosť o majetok Grossovcov, ktorí zahynuli počas holokaustu, ako ich právoplatná dedička.³⁸ Do reštitúcie majetku rodiny Grossových vstúpil aj ďalší dedič. Vojtech Kollár, synovec Samuela Grossa, prebral na seba ťarchu sporu. Samuel Gross a F. Reisenauerová boli súrodenci, ale museli mať minimálne ešte jedného súrodenca, ktorého totožnosť sa nepodarilo zistiť. Pravdepodobne ich sestra (vychádzame z odlišného priezviska synovca – Kollár) nežila v skúmanej oblasti, a preto sa nenachádzala na deportačných listoch s ostatnými príbuznými. V. Kollár a F. Reisenauerová sa súdili s obcou Dubová, v ktorej vlastníctve sa predmetné majetky nachádzali od roku 1942. Dedičia rodiny Grossovcov požadovali od obce Dubová vrátenie majetku, ktorého cena bola vyčíslená na 20 000 Korún československých (Kčs). Napokon od obce Dubová na základe

žiadostiam, ktoré posielal aj na vyššie miesta, než len obecné a okresné úrady, nebolo napokon jeho žiadosti vyhovieť a V. Gross bol naďalej považovaný za Žida a podľa toho zaradený do transportov. Františku Reisenauerovú chránilo hlavne to, že jej manžel sa hlásil k nemeckej národnosti. ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObNÚ Častá, šk. 21, č. 3078/1942 adm., Súpis Židov.

36 Pozri JELINEK, J. A.: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí /2. časť/*. Bratislava 2000, s. 81.

37 ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 3, Zápisnica z 11. 3. 1946.

38 Tamže, inv. č. 2, Zápisnica z 24. 11. 1945.

rozhodnutia Okresného súdu v Pezinku z 29. novembra 1949 získali odškodné 12 274 Kčs. Pozemky však prepadli v prospech obce Dubová.³⁹

Ďalším veľkým problémom a neúspechom, s ktorým sa musela F. Reisenauerová po skončení vojny vyrovnávať, bola otázka týkajúca sa jej manžela. František Reisenauer bol ako Nemec označený za politicky nespoľahlivého a taktiež bol podaný návrh na konfiškáciu jeho majetku. Rada MNV najprv rozhodla, že rodina F. Reisenauera je politicky a národne spoľahlivá a na základe toho mu bude udelené československé štátne občianstvo a bude mu ponechaný majetok.⁴⁰ O pár mesiacov však prišiel znova návrh na skonfiškovanie majetku Františka Reisenauera, a tak bola jeho záležitosť znovu otvorená. Tento raz však nebol predmetom prípadu nehnuteľný majetok, ale hostinská a výčapnícka živnosť.⁴¹ Domnievame sa, že konfiškácia hostinca F. Reisenauera bola zámerom tretej osoby. Pravdepodobne tu už nešlo o politickú spoľahlivosť F. Reisenauera, ale o vybavovanie si účtov zo strany jeho neprajníkov alebo jednoducho o obyčajnú závišť či zlikvidovanie konkurencie.

Takýto zámer mohol mať Teodor Mráz, ktorý neskôr zastával viaceré obecné funkcie.⁴² Napriek tomu, že jeho napojenie na vtedajších obecných predstaviteľov je dnes ťažko odhaliteľné, budeme pracovať s hypotézou, že to bol pravdepodobne tento muž, ktorý sa snažil „vyšachovať z hry“ F. Reisenauera. Pre objasnenie tejto hypotézy budeme postupovať chronologicky. Na porade rady MNV v Častej zo dňa 13. mája 1947 bola preberaná žiadosť Teodora Mráza o udelenie koncesie na hostinec. Táto mu bola zamietnutá z toho dôvodu, že obec o takéto povolenie žiadala už v roku 1945, a napriek tomu ho zatiaľ nedostala. Keďže mohlo byť udelené len jedno povolenie, rada obce rozhodla, že T. Mrázovi malo byť udelené len v prípade, že ho nezíska obec Častá. Na tom istom zasadnutí bola rozoberaná aj otázka podniku F. Reisenauera v obci Píla. Rada MNV rozhodla, že hostinské povolenie F. Reisenauera mu má byť ponechané a iba v prípade, že nadradené orgány rozhodnú o jeho politickej

39 Tamže, šk. 2, inv. č. 17, č. 6204/1949 adm., Reštitúcia – V. Kollár.

40 Tamže, šk. 1, inv. č. 4, Zápisnica z 30. 11. 1946.

41 Tamže, inv. č. 7, Zápisnica z 30. 3. 1947.

42 Pamätná kniha obce Častá, s. 82, 89, 163.

nespolahlivosti, mala koncesia prejsť na jeho syna Jána Reisenauera.⁴³ Ten bol označený za „*politicky spoľahlivého, národnosti slovenskej a činného v odboji*“. Len v prípade, že by z nejakých bližšie nešpecifikovaných príčin nemohol Ján Reisenauer prebrať rodinný podnik, mala túto koncesiu na seba prebrať obec Častá.⁴⁴

O pár mesiacov zasadala Rada MNV v Častej znova vo veci rodiny Reisenauerových. Tento raz bol z funkcie národného správcu domu F. Reisenauera odvolaný jeho syn Ján a navrhnutý bol nový správca – Teodor Mráz.⁴⁵ Ten sa napokon stal definitívnym národným správcom nad domom Františka Reisenauera na základe rozhodnutia pléna MNV z 13. februára 1948.⁴⁶ Po tomto vymenovaní nabrali veci rýchly spád a viedli k totálnej likvidácii koncesie F. Reisenauera, resp. k totálnemu uchopeniu tejto koncesie zo strany T. Mráza. Ten neváhal o pol roka neskôr požiadať o preloženie podniku z obce Píla do obce Častá, čím podnik F. Reisenauera na Píloch definitívne zanikol.⁴⁷

Zdá sa však, že T. Mráz sa vo svojich kalkuláciách prerátal. Keď si už myslel, že sa stal „úplným pánom“ nad hostinskou koncesiou F. Reisenauera, jeho chamtivosť nemala konca. Od obecného predstavenstva žiadal, aby mu bola ako národnému správcovi stanovená vyššia odmena a tiež vyplatená pôžička 16 000 Kčs, ktorú investoval do podniku. Obecné predstavenstvo pravdepodobne toto jednanie pobúrilo. Nielenže odmietlo stanoviť vyššiu odmenu alebo vyplatiť pôžičku, ale rozhodlo o zrušení Mrázovej koncesie ako nepotrebnnej. Dôvody boli úplne prozaické. Teodor Mráz využíval podnik „úplne na vlastný účet“, čím sa obohacoval, a preto bola jeho žiadosť zamietnutá. Obecné predstavenstvo okrem toho označilo podnik za prebytočný a jeho zrušenie za verejne

43 Krátko bola koncesia prepísaná dokonca na dcéru F. Reisenauera – Etelu. ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 3, Zápisnica z 2. 4. 1946.

44 Tamže, inv. č. 7, Zápisnica z 13. 5. 1947.

45 Ján Reisenauer zatiaľ zostal vo funkciu tzv. námestníka hostinskej koncesie, teda mohol s touto koncesiou disponovať. Avšak stratil kontrolu nad domom, v ktorom sa podnik nachádzal. Tamže, Zápisnica zo 7. 10. 1947. Na tejto porade bola znova preberaná aj politická a národná spoľahlivosť Františky Reisenauerovej, ktorá jej bola definitívne priznaná.

46 Tamže, inv. č. 8, Zápisnica z 13. 2. 1948.

47 Tamže, Zápisnica zo 6. 8. 1948.

prosperšné. Tak sa skončila krátka kariéra národného správcu Teodora Mráza.⁴⁸

Konfiškácie majetkov miestnych Nemcov nemajú v archívnej spisbe taký ohlas hlavne z toho dôvodu, že Nemci v okolí Častej disponovali minimálnym majetkom. Ak sa však objavila možnosť na konfiškáciu aj toho mála, tak sa našiel takmer vždy nejaký „ochotný“ národný správca, ktorý sa napokon snažil majetok získať úplne. To potvrdzuje aj osud rodiny Reisenauerových, kde práve Teodor Mráz vystupoval pomerne ostro voči tejto rodine a vynaložil isto nemalé prostriedky, aby dlhý proces likvidácie majetku tejto rodiny dotiahol (zo svojho pohľadu) do úspešného konca. V aktivitách „ukrojovania si z koláča“ sa však situácia lepšie sleduje skôr v prípade členov maďarskej menšiny, ku ktorej sa v skúmanej oblasti hlásila aj najzámožnejšia rodina – Pálffyovci.

Maďari

Problematika maďarskej menšiny v obnovenom Československu bola v istom zmysle o čosi zložitejšia. Maďari totiž neboli v Európe všeobecne vnímaní na tej istej úrovni na akej boli vnímaní Nemci. Pre Československo však maďarská minorita predstavovala rovnaký problém, pretože všeobecná povojnová doktrína stála na platforme národného štátu Čechov a Slovákov, kde ostatné národnostné skupiny nemali predstavovať výraznejšiu politickú silu. Politická reprezentácia obnoveného Československa sa tak snažila vyriešiť problém, s ktorým republika zápasila v predmníchovskom období. Maďari predstavovali problém pre slovenskú časť územia, podobne ako boli Nemci problémom hlavne pre krajiny za riekou Moravou. Maďari napriek tomu zostávali vnútropolitickým problémom Československa a v Európe ako takej voči nim nevznikla rezistencia porovnateľná s tou, ktorá bola namierená proti Nemcom. To si napokon vyžadovalo aj mierne odlišný prístup riešenia tohto problému zo strany československej vlády.⁴⁹

48 Tamže, inv. č. 9, Zápisnica z 10. 9. 1949.

49 Išlo hlavne o neskoršie snahy o etnickú výmenu obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, ktoré sa nestretli s pochopením maďarských politikov a úspechy týchto akcií napokon nedosiahli želateľnú normu. Vláda sa napokon snažila Maďarov z južného Slovenska presídľovať v rámci svojich

V prípade skúmanej oblasti sa problém maďarskej menšiny vzťahuje hlavne na obyvateľov hradu Červený Kameň. V obciach nebola maďarská menšina nikdy výrazne zastúpená. Štatút maďarskej národnosti sa v samotnej Častej vzťahoval iba na Dr. Zoltána Lamoša. Keďže išlo v miestnych pomeroch o „prominentnú“ osobu,⁵⁰ jediného lekára, tak bola otázka politickej a národnej spoľahlivosti v prípade Dr. Lamoša vyriešená bez okolkov a promptne. Zoltán Lamoš prešiel politickou previerkou bez problémov a v porovnaní s ostatnými, na ktorých sa vzťahovali diskriminačné národnostné zákony aj pomerne skoro. Predstavenstvo MNV v Častej už v priebehu augusta 1945 vyriešilo otázku Dr. Lamoša. Zo správy, ktorú k tejto previerke MNV v Častej vydal, vyplýva, že Dr. Lamoš sa nijakým spôsobom neprevinil voči obyvateľstvu a podľa svojich možností sa aj zapojil do odbojového hnutia. Ako lekár pomáhal osobám, ktoré sa museli skrývať pred úradmi,⁵¹ ale takisto v rámci svojich

hraníc, najmä do českých okresov, avšak ani týmito krokmi sa jej nepodarilo úplne rozbiť maďarské osídlenie južného Slovenska, ktoré je etnicky a aj politicky silné dodnes. K problematike riešenia maďarskej otázky v obnovenom Československu pozri napr. KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*, s. 85 – 129.

50 Zoltán Lamoš vykonával celoživotnú lekársku prax v obci Častá. Dodnes je v Častej jeho meno synonymom pre odborníka a špecialistu. Lamoš tu pôsobil počas celej svojej kariéry od skončenia štúdia v roku 1930 až do odchodu na dôchodok v roku 1982. Nielen dlhou praxou si vyslúžil rešpekt a uznanie okolia. Zoltán Lamoš dokonale poznal prostredie, vytvoril si komplexnú kartotéku zdravotných záznamov každého pacienta. Tieto záznamy hovorili o tom, v akých podmienkach pacient žije, obsahovali informácie o počte členov rodiny a ich zdravotné záznamy. Nechýbali ani záznamy, kde bol pôdorys domu, rozloženie hospodárskych budov na dvore, poloha toalety, chlievov, studne a podobne. Takto mal Dr. Lamoš prehľad o všetkých svojich pacientoch a dokázal rýchlo a efektívne určiť diagnózu či správnu liečbu. Do jeho zdravotného obvodu patrili obyvatelia Častej, Píly, Štefanovej a Dolian. Pamätná kniha obce Častá, s. 322. Záznamy Dr. Lamoša sa s najväčšou pravdepodobnosťou nezachovali.

51 Dr. Lamoš ošetroval napr. zostrelených letcov všetkých zúčastnených armád, ktorí boli v priestore Častej a jej širšom okolí zostreľovaní od júna roku 1944. Najviac lietadiel bolo zostrelených 26. júna 1944, keď sa nad malokarpatským regiónom odohrala letecká bitka. Dr. Lamoš poskytoval prvú pomoc všetkým raneným, teda aj spojeneckým letcom. S najväčšou pravdepodobnosťou pomáhal aj skupine miestnych obyvateľov, ktorá v horárni Michala Mihálíka nad obcou Píla skrývala skupinu amerických letcov zostrelených nad územím juhozápadného Slovenska. Sedem letcov US Air Force sa v malokarpatskej horárni skrývalo od 3. septembra

kompetencií sabotoval nemecké prípravy na prechod frontu cez Malé Karpaty.⁵²

V inej situácii sa ocitli Maďari, ktorí žili a pracovali na hrade Červený Kameň. Až štyria z nich boli zapojení do čistiacich prác, ktoré MNV nariadil ešte v apríli roku 1945. Čistiace práce boli určené pre všetkých príslušníkov národnostných minorít a tiež pre exponentov bývalého režimu. Zdá sa, že väčšine sa podarilo týmto prácam vyhnúť, keďže dokumenty spomínajú v konečnom dôsledku iba štyroch úradníkov z hradu Červený Kameň a miestneho veliteľa HG.⁵³ Opevnenia po prechode frontu boli likvidované podľa pracovných nariadení v dvoch skupinách. V prvej skupine mali pracovať Nemci a Maďari pod dozorom Teofila Mruškoviča. Druhú skupinu tvorili exponenti bývalého režimu so slovenským pôvodom. Túto skupinu riadil Augustín Lederleitner. Podľa nariadení MNV v Častej mali skupiny odstraňovať pozostatky bojovej činnosti a tiež obranné opevnenia nemeckej armády. Pracovať sa malo každý pracovný deň od 7.00 hod. do 18.00 hod. s hodinovou obednou prestávkou. Pracovná povinnosť sa týkala mužov od 15 do 60 rokov a rovnako boli do prác zapojené aj ženy. Výnimku dostali len tie, ktoré mali deti mladšie ako 5 rokov. Tieto nútené práce sa zdali byť skutočnou fraškou, pretože fakticky bolo viac osôb od pracovnej povinnosti oslobodených, než ich na práce nastúpilo. MNV v Častej túto skutočnosť zdôvodňoval tým, že väčšina obyvateľov musí pracovať na svojich majetkoch vzhľadom na začaté jarné práce.⁵⁴ Predstavenstvo NV

1944 do 11. novembra 1944, kedy títo piloti dobrovoľne odišli, aby neohrozili rodinu horára Miháliku a ďalších pomocníkov. Pozri KOVAČIK, M.: Letecká vesta z druhej svetovej vojny. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 63, 2014, č. 1, s. 26 – 31.

52 „Dr. Lamoš sa počas bývalej Slovenskej republiky nekompromitoval, nikomu neublížil, všemožne každému pomáhal, nielen ako lekár, ale aj poskytoval útulok a finančne vypomáhal prenasledovaným. Obzvlášť si dal záležať na nemocných partizánoch, pri zákopových prácach ľudí úplne zdravých uznával za chorých, a to len preto, aby sa čo najmenej zákop vykopalo. (...) Po príchode ČA do obce ihneď sa dal k dispozícii ako lekár vojsku“. ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 13, č. 2401/1945 adm., Dr. Lamoš Zoltán - preverenie.

53 Ľudovít Kalasz, Zoltán Liptay, Zoltán Csordás, Štefan Cselényi a veliteľ HG Michal Bučko.

54 Toto boli aj body, ktorými inštruoval Gustáv Husák vyslancov NV v Častej počas audiencie na Povereníctve vnútra. Povereník vnútra označil jarné práce za

v Častej si, zdá sa, vysvetlilo tieto dve skutočnosti po svojom a nechalo väčšinu dotknutých osôb pracovať na svojich majetkoch. Do odpratávania opevnení boli zapojení iba tí, ktorí nemali vlastné hospodárstva a zároveň neboli aktuálne potrební vo svojich funkciách.⁵⁵ Pozostatky nemeckého opevnenia v skúmanej oblasti napokon, ako sa zdá, likvidovali obyvatelia svojpomocne na vlastných pozemkoch alebo sa nechávali najímať do pomocných oddielov, ktoré so sovietskou armádou likvidovali nemecké opevnenia, muníciu a vojenský materiál.⁵⁶

Jedným z oslobodených Maďarov, ktorí nemuseli nastúpiť na likvidačné práce bol aj úradník spoločnosti REOS⁵⁷, Imrich Pammer, ktorý bol napriek svojej národnosti uznaný za nenahraditeľného vo svojej funkcii.⁵⁸ Napriek počiatočnej výnimke a uznaniu aktuálnej nenahraditeľnosti je osud Imricha Pammera dobrým príkladom toho, aké ťažkosti a existenčné problémy čakali na členov národnostných minorít po skončení vojny. Pammer sa totiž musel viackrát dožadovať nielen uznania

hlavnú a kľúčovú úlohu, za ktorú nesú zodpovednosť predstavitelia NV. Zároveň zdôraznil, že dotknuté osoby z radov minorít a exponentov bývalého režimu sa majú podieľať na likvidácii nemeckých opevnení. ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNv Častá, šk. 1, inv. č. 13, č. 163/1945 adm., Správa z úradnej návštevy Bratislavy.

- 55 Štyria maďarskí úradníci pracovali na hrade Červený Kameň, ktorí po prechode frontu podliehali pod správu NV v Častej a Michal Bučko bol učiteľom na miestnej škole, ktorá bola z dôvodu prechodu frontu zatvorená. Zápisnicu NV v Častej, ktorá sa vyjadrovala k likvidačným prácam pozri Tamže, Zápisnica z 18. 4. 1945.
- 56 Práca v takejto skupine bola ohodnotená sumou 250 Kčs, i keď nie je definované za akú dlhú pracovnú dobu (hodiny, dni, atď.). Tamže, inv. č. 2, Zápisnica z 23. 10. 1945.
- 57 REOS bola účastinná spoločnosť, ktorú založil Karol Pálffy – posledný majiteľ hradu Červený Kameň z tejto rodiny. Spoločnosť REOS vznikla v marci 1936 a akcionárom s najväčším podielom bol práve jej zakladateľ. Karol do svojej spoločnosti pretransformoval v podstate majetky z podniku svojich predchodcov, teda z Lesného hospodárskeho úradu Vojtecha a Edmunda Pálffyho. Spoločnosť sa zoberala podnikaním v oblasti lesného hospodárstva, správou lesných majetkov, ťažbou dreva, ale aj kúpou, predajom a výrobou poľnohospodárskych produktov. KOVAČIK, M.: K problematike posledných Pálffyovcov na hrade Červený Kameň a ich vzťah k obyvateľom okolitých obcí. In: *Studia Historica Nitriensia*, roč. 17, 2013, č. 1, s. 47.
- 58 ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNv Častá, šk. 1, inv. č. 2, Zápisnica z 23. 4. 1945.

svedectva o politickej a národnej spoľahlivosti, ale tiež musel zvädzať náročný boj o udržanie sa v pozícii hlavného účtovníka spoločnosti REOS. Napriek počiatočnému uznaniu jeho osobnej nenahraditeľnosti v správe REOS-u sa jeho pozícia začala už za krátko komplikovať. Len o pár mesiacov bol I. Pammer z pozície úradníka spoločnosti odvolaný a na jeho miesto bol dosadený nominant NV v Častej František Tešovič.⁵⁹

Pre Imricha Pammera tak začal niekoľkomesačný zápas o udržanie si pracovnej pozície. Prvým a nevyhnutným krokom bolo získanie svedectva o národnej a politickej spoľahlivosti. O udelenie tohto svedectva žiadal predstavenstvo MNV v Častej niekoľkokrát a MNV v Častej mu viackrát odmietol toto svedectvo vydať, a to s odôvodnením, že *„menovaný je národnosti maďarskej a o jeho politickej spoľahlivosti je už rozhodnuté (! – M.K.) v § 4 – 6 nariadenia SNR zo dňa 5. júna 1945 pod číslom 50/1945 Sbierka nariadení, kde je výslovne uvedené, že za osoby štátnonespoľahlivé treba považovať osoby národnosti maďarskej alebo nemeckej“*⁶⁰.

Opäť je na mieste úvaha o tom, že Pammer mal medzi členmi MNV alebo v im blízkych kruhoch svojich neprajníkov. Síce na potvrdenie tejto hypotézy chýba archívny prameň, ktorý by ju explicitne dokazoval, zdá sa byť táto myšlienka najreálnejšia, a to napríklad z toho dôvodu, že MNV v Častej, ktorý mal v tom čase rozhodujúce slovo v otázke správy spoločnosti REOS,⁶¹ sa viackrát pokúšal Pammera neúspešne zbaviť.

Na konci leta roku 1945 sa situácia skomplikovala a začala byť pre I. Pammera skutočne existenčným problémom, keď sa po ďalšom v rade odmietnutí žiadostí o svedectvo otvorila aj otázka prepustenia Pammera z pracovnej pozície. MNV v Častej sa touto otázkou zaoberal na svojom zasadnutí 11. septembra 1945. Opäť odmietol Pammerovi

59 Tamže, inv. č. 1, Zápisnica zo 17. 8. 1945.

60 Tamže, inv. č. 1, Zápisnica z 9. 9. 1945.

61 NV v Častej bol po skončení vojny istú dobu rozhodujúcim subjektom v organizácii spoločnosti REOS. Tento stav trval dovedna dva roky (apríl 1945 – apríl 1947), ale NV v Častej sa nepodarilo získať výraznejší vplyv v spoločnosti a ani získať výraznejšiu časť v konfiškačnom procese. Tamže, šk. 2, inv. č. 15, č. 6660/1947 adm., REOS. Rozhodujúcu úlohu v otázke spoločnosti REOS preberali Československé štátne lesy a napokon Národná kultúrna komisia. Archív Slovenského národného múzea (A SNM), p. Múzeum Červený Kameň (MČK), f. MČK, šk. 4, inv. č. 5, r. 1954, Majetkovo-právna podstata hradu.

vydať svedectvo politickej a národnej spoľahlivosti a zároveň pridal príkaz, aby boli k 31. októbru 1945 zo spoločnosti REOS prepustení všetci zamestnanci nemeckej a maďarskej národnosti.⁶² Menovite sa spomínal iba Imrich Pammer, a to z dôvodu, aby pripravil svoju agendu na prebratie menovaným zástupcom.⁶³

Imrich Pammer bol skutočne zo spoločnosti prepustený, avšak v pozícii nezamestnaného sa nestihol dlho ohriať. Už zakrátko predstavenstvo MNV v Častej pochopilo, že zaň nemá dostatočnú náhradu. Začiatkom novembra 1945 preto predstavenstvo rozhodlo, že I. Pammer bude prijatý späť na svoju pozíciu. Zaujímavá je aj skutočnosť, že MNV v Častej spolu so znovu prijatím úradníka do funkcie bez okolkov vydal aj predtým viackrát zamietnuté svedectvo o politickej a národnej spoľahlivosti. Pritom ešte 11. septembra 1945 bola rétorika MNV úplne iná, keď o Pammerovej politickej spoľahlivosti rozhodla jeho národnosť. Naopak 6. novembra 1945 MNV v Častej už konštatoval, že Pammer „*sa vždy choval lojálne ku ČSR, že sa ničím neprevinil voči záujmom ČSR*“⁶⁴. Prípád Imricha Pammera tak iba potvrdzuje absurdnosť, ktorá sa prejavovala v tej dobe často pertraktovanými svedectvami o politickej a národnej spoľahlivosti, keď miestne úrady tieto svedectvá vydávali často ani nie na základe reálnej viny dotknutých, ale podľa aktuálnej potreby, prípadne na základe inej (už ťažšie objasniteľnej) príčiny. Potvrdzuje sa tak už skôr načrtnutá hypotéza, podľa ktorej boli tieto svedectvá ideálnym priestorom na korupciu a pod.

Bádateľ zaoberajúci sa otázkou maďarskej menšiny v skúmanej oblasti nemôže opomenúť samotnú rodinu Pálffyovcov. Pálffyovci boli symbolom takmer všetkých „neželaných“ vlastností, proti ktorým brojila väčšina režimov na území Československa v 20. storočí. Ešte počas pozemkovej reformy predmníchovskej republiky boli ako veľkostatkári, potomkovia významnej aristokratickej rodiny a zároveň hlásiaci sa aj v sčítaniach obyvateľstva z rokov 1930 a 1938 k menšinovej národnosti,

62 REOS zamestnával k 15. septembru 1945 dovedna 53 zamestnancov. V zozname nie je uvedená národnosť zamestnancov. ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 13, č. 2706/1945 adm., Zamestnanci REOS.

63 Tamže, inv. č. 1, Zápisnica z 11. 9. 1945.

64 Tamže, Zápisnica zo 6. 11. 1945.

učebnicovým príkladom subjektu, proti ktorému sa režim staval nepriateľsky.⁶⁵ Podobná situácia nastala aj v roku 1945, tentokrát však v oveľa ostrejšom duchu. Rok 1945 bol pre členov tejto rodiny skutočne prelomovým a týkalo sa to nielen ich majetku, ale aj ich samotných. Karol Pálffy so svojou matkou Luciou a bratom Petrom opustili slovenské územie ešte pred prechodom frontu a viac sa domov nevrátili. Ich cieľom pritom pravdepodobne bolo iba prečkať prechod frontovej línie v bezpečí u svojich príbuzných v rakúskom zámku Kremsegg.⁶⁶

Vláda obnoveného Československa však riešila otázku národnostných menšín po svojom. Mimo zákon boli postavené ako osoby, tak aj ich majetky. Tu platila v podstate jednoduchá rovnica – čím väčší bol majetok dotknutej osoby, tým väčší bol počet „záujemcov“ o tento majetok. V prípade Pálffyovcov bol ich majetok napriek pozemkovej reforme z prvej ČSR stále rozsiahly.⁶⁷ K tomu treba prirátat samotný hrad Červený Kameň, ktorý sa stal v apríli 1945 cieľom rabovania a rozkrádania.⁶⁸ NV v Častej viackrát žiadal vyššie úrady, aby boli urobené opatrenia, pretože „ruské vojenské jednotky násilím otvárajú zapečatené dvere čím ochrana knižnice a Nár. muzeu zo strany NV je znemožnená“⁶⁹. Rabovanie na hrade Červený Kameň však prebiehalo za výraznej asistencie miestneho obyvateľstva – napríklad pálffyovský archív bol vyrabovaný, keď dvere doň „otvorila ruská soldatka za pomoci občanov z Píle“⁷⁰. Situácia vyzerala byť natoľko vážna, že národný správca Alojz Konečný videl riešenie iba v zapečatení hlavnej brány hradu a opatrením zákazu vstupu do hradu tými najvyššími trestami.⁷¹ Nepomohlo dokonca ani to, že na hrade bola zriadená samostatná ľudová milícia z radov zamestnancov

65 KOVAČIK, M.: K problematike posledných Pálffyovcov, s. 43.

66 Tamže, s. 52.

67 Predmnichovská pozemková reforma zmenšila Pálffyovský majetok z pôvodných 103 657 ha na 53 600 ha, čo však bol stále najväčší majetok v skúmanej oblasti. Tamže, s. 43.

68 JAMRICHOVÁ, A.: Červený Kameň po odchode Pálffyovcov v roku 1945. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 59, 2010, č. 2, s. 43 – 44.

69 ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 1, Zápisnica z 12. 5. 1945.

70 JAMRICHOVÁ, A.: Červený Kameň po odchode Pálffyovcov, s. 44.

71 ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 13, č. 298/1945 adm., Návrh na zatvorenie hradu.

spoločnosti REOS.⁷² Správca označil prítomnosť milicionárov za zbytočnú a nedostatočnú.⁷³

Niekoľkotýždňové rozkrádanie a rabovanie hradu zanechalo na tejto pamiatke svoje stopy aj v ďalšom období. Hrozivo opisuje stav hradu napríklad správca hradu vo svojej správe z 11. augusta 1945. Opisuje, ako bolo zničené interiérové vybavenie hradu a tiež niektoré konkrétne predmety. Napríklad hradná kaplnka bola, podľa slov správcu Antona Konečného, úplne zdemolovaná. Po zemi sa povalovali sochy svätých a iné sakrálné ozdoby. Navyše bola kaplnka zaplnená predmetmi, ktoré boli odňaté zo svojich pôvodných miest, pretože tam hrozilo, že budú úplne zničené.⁷⁴ Okrem toho bol hrad poškodený delostreleckou paľbou. Nie je pritom známe, kto a prečo vydal rozkaz na delostreleckú paľbu na samotný hrad. Poškodené boli miestnosti vonkajšieho traktu juhovýchodného a juhozápadného krídla a tiež miestnosti vnútorného traktu severozápadného krídla hradu.⁷⁵ Vtedajší prvý správca hradu za Národnú kultúrnu komisiu Pavol Čarnogurský⁷⁶ konštatoval, že škody

72 Tamže, č. 154/1945 adm., Zriadenie milície na Červenom Kameni.

73 Tamže, č. 298/1945 adm., Návrh na zatvorenie hradu.

74 Tamže, č. 2347/1945 adm., Verejná prehliadka hradu.

75 A SNM, p. MČK, f. MČK, šk. 1, inv. č. 8, r. 1950, Návrh na opravy.

76 Kariéra Pavla Čarnogurského po roku 1945 bola viac-menej otázna. Síce sa snažil angažovať v politike aj po apríli 1945, ale týmito snahami nezaznamenal výraznejšie úspechy. Pre ľudácku emigráciu predstavoval zradcu slovenskej veci a pre strany Národného frontu zasa predstavoval partnera, ktorý by ich mohol kompromitovať. Navyše po februárovom prevrate roku 1948 sa dostal na zoznam „nepohodlných“ a obdobie komunistickej totality mu prinieslo viaceré vyšetrovania a väzenie. Odsúdený bol už v roku 1948 a predtým bol krátko internovaný v ilavskej väznici aj v roku 1946. Pozri BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*, s. 190. Napriek dlhoročnému testu sa z väzenia dostal už v roku 1949 a 1. mája 1949 nastúpil do funkcie správcu hradu Červený Kameň za Národnú kultúrnu komisiu. Je pravdepodobné, že z väzenia mu pomohli kontakty s niektorými slovenskými komunistami. Do úvahy prichádza hlavne vtedajší Povereník školstva a národnej osvety Ladislav Novomeský, pod ktorého rezort spadala aj činnosť Národnej kultúrnej komisie. Túto hypotézu potvrdzuje aj odchod rodiny Čarnogurských z hradu, ktorá sa kryje s obdobím politickej likvidácie L. Novomeského v zinscenovaných procesoch s tzv. buržoáznyimi nacionalistami.

spôsobené prechodom frontu a následným rabovaním, sa podarilo odstrániť až v roku 1950.⁷⁷

Samostatnou témou je aj osud posledných Pálffyovcov z hradu Červený Kameň. Karol Pálffy a jeho rodinní príslušníci sa rozhodli prečkať prechod frontu v bezpečí u svojich príbuzných v Rakúsku. Napriek tomu sa zdá, že návrat domov plánovali, ale tieto plány zhatili udalosti, ktoré boli v obnovenom Československu namierené proti minoritám. Dosvedčuje to aj skutočnosť, že ich odchod alebo skôr útek z Červeného Kameňa bol realizovaný narychlo a so sebou si vzali iba nevyhnutné veci. Cennosti, ktoré si nestihli zabaliť, ponechali schované vo vopred určených miestnostiach na hrade. Napriek tomu, že tieto miestnosti boli vybrané dôkladne, s ohľadom na čo najväčšie bezpečie uloženého inventára, boli napokon čiastočne vyrabované.⁷⁸

Situácia, ktorá predchádzala úteku Pálffyovcov z Červeného Kameňa bola pomerne zložitá. Od jari roku 1944 sa stupňovali útoky spojeneckých bombardérov, ktoré zasahovali aj územie juhozápadného Slovenska. Navyše už od leta roku 1944 sa miestne obce, podobne ako aj iné oblasti Slovenska pripravovali na príjem evakuantov z východu krajiny. Na Červený Kameň, ale aj k príbuzným do budmerického kaštieľa boli evakuované zbory diplomatov spriateľených krajín. Na Červenom Kameni sa na istú dobu usídlil bulharský veľvyslanec Ilija Belinov a do Budmeríc k Pavlovi Pálffymu bol evakuovaný španielsky diplomatický zbor na čele so španielskym veľvyslancom don Juanom Manuelom Cano y Trueba.⁷⁹

Domnievame sa, že toto by mohol byť len stručný výpočet dôvodov, ktoré Pálffyovcom „zasiali“ myšlienku na útek z hradu Červený Kameň. Napriek tomu je možné predpokladať, že Karol Pálffy nebol do posledného momentu rozhodnutý, keďže útek nepripravil (napriek dostatku času) a z hradu so svojou rodinou odišiel až koncom marca

77 Pavol Čarnogurský podával správu, v ktorej stálo, že v priebehu rokov 1949 – 1950 sa podarilo zrealizovať na hrade opravy v celkovej hodnote 2,5 mil. Kčs. Išlo pritom len o najnevyhnutnejšie opravy, ktoré boli spôsobené aj udalosťami v apríli roku 1945. A SNM, p. MČK, f. MČK, šk. 1, inv. č. 9, r. 1950, Stav a využitie hradu Červený Kameň.

78 JAMRICHOVÁ, A.: Červený Kameň po odchode Pálffyovcov, s. 44.

79 KOVAČIK, M.: K problematike posledných Pálffyovcov, s. 52.

1945, teda v posledných chvíľach pred prechodom frontovej línie. Je preto pravdepodobné, že so svojím návratom na hrad Karol a jeho príbuzní počítali. Avšak v zmenenej situácii udalosti nabrali razom opačný priebeh. Na spoločnosť REOS bola uvalená národná správa a s majetkom Karola Pálffyho sa začalo zaobchádzať podľa inštrukcií vlády a tzv. Benešových dekrétov. Zakrátko bol spustený konfiškačný proces, ktorý sa napriek snahe zainteresovaných subjektov o rýchle vyriešenie naťahoval na nasledujúce obdobie. K personálnemu vyriešeniu Karola Pálffyho, jeho brata Petra a ich matky Lucie prišlo až o rok neskôr. Okresný ľudový súd v Pezinku ich 20. septembra 1946 odsúdil na základe príslušnosti k maďarskej národnosti k trestu konfiškácie celého majetku.⁸⁰

Exponenti ľudáckeho režimu

Vyriešenie problému exponentov ľudáckeho režimu bolo opäť v istom zmysle oveľa zložitejšie ako v prípade Nemcov a Maďarov. Úrady nemohli zaujať podobný postup a už vôbec nemohli paušálne „hodiť všetkých do jedného vreca“, znamenalo by to totiž politickú degradáciu Slovákov ako národa, navyše národa štátotvorného. Preto sa do pozornosti povojnových úradov dostali len čelní predstavitelia HSLS, a to ako na celospoločenskej úrovni, tak aj na tej regionálnej. Vyrovnávanie sa s predchádzajúcim režimom je v podstate bežný trend každého nového ustanovujúceho sa zriadenia, napriek tomu má každá takáto zmena a každé podobné vyrovnávanie sa jedného režimu s druhým svoje špecifiká. Tie vychádzajú nielen z ideologických príčin, ale tiež z vlastných legislatívnych, politických či iných možností. V roku 1945 sa súdy zameriávali na vinu v otázkach rozbitia prvej ČSR, rasovej diskriminácie, politického prenasledovania, zapojenia sa do vojny po boku nacistického Nemecka a zapojenia sa do potlačovania Slovenského národného povstania.⁸¹

Problematika vyrovnania sa s predchádzajúcim režimom je po každej stránke zložitý proces. Nové politické elity musia zaujať jasné stanovisko, v akých kontúrach sa ono vyrovnávanie bude niesť, koho postihne a kto sa mu naopak vyhne alebo aké tresty čakajú na tých, ktorých sa toto

80 ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 2, inv. č. 17, č. 6096/1949 adm., Karol, Peter a Lucia Pálffyoví – rozsudky.

81 RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století*, s. 60 – 63.

vyrovnávanie bezprostredne dotýka. To sú základné otázky, ktoré čakajú na každú novú, nastupujúcu politickú garnitúru, s ktorou prichádza aj zmena režimu. V roku 1945 bolo teda viacero myšlienok, ktoré mali aj odlišný stupeň radikalizácie. Dôležité je však na tomto mieste podotknúť, že vyrovnávanie sa s exponentmi predchádzajúceho režimu určovali aj miestne a regionálne zákonitosti. Sledovanie tejto skutočnosti je preto pre súčasných bádateľov zložité, pretože riešenie otázky exponentov ľudáckeho režimu vychádzalo z miestnych špecifik. Samozrejme, aj na tej najnižšej úrovni sa miestne národné výbory a ľudové súdy opierali o nariadenia Slovenskej národnej rady.⁸²

V skúmanej oblasti sa „očistu“ verejného života podarilo zrealizovať pomerne rýchlo. Boli vytipované konkrétne osoby, na ktoré bola prenesená zodpovednosť aj za ostatných členov HSEŠ. Už tu bol zrejmý rozdiel medzi riešením otázky bývalých ľudákov a príslušníkov menšín. Exponenti bývalého režimu boli odstavení skôr politicky, ale na ich majetok, prípadne slobodu nebolo takmer vôbec siahnuté. Z funkcie vládneho komisára bol odstránený Jozef Miko. Rovnako ako v celej republike, aj tu zanikli organizácie HSEŠ, HG a HM a bola zakázaná činnosť strany. Jozef Miko a jeho otec Leonard⁸³ sa zjavne nechceli zmieriť s predstavou, že už nepatria medzi čelných predstaviteľov obce, ale medzi porazených. Leonard Miko bol vyšetrovaný pre urážky, ktoré vzniesol na adresu členov revolučného NV. Podobne sa mal vyjadrovať aj jeho syn Jozef, ktorý vytýkal členom NV, že majú vo svojich radoch aj (Ne)Častanov. Leonard Miko sa mal napokon v spoločnosti viacerých svedkov vyjadriť, že jeho syn „*je múdrejší než všetci ostatní z výboru a takí páni nebudú na môj dom vešať ceduľu*“⁸⁴.

82 SOKOLOVIČ, P.: Snahy o vyrovnanie sa s predchádzajúcim režimom v rokoch 1945 – 1948 na príklade Trnavy, s. 144 – 147.

83 Leonard Miko bol starostom obce do roku 1941, kedy ho vo funkcii vymenil jeho syn. Leonard Miko zostal naďalej predsedom HSEŠ. ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObNÚ Častá, šk. 3, č. 140/1940 prez., Osoby nespoľahlivé, upovedomenie orgánov.

84 Ceduľou myslel L. Miko pravdepodobne označenie politicky nespoľahlivého občana, prípadne kolaboranta. Podobných výpovedí L. Míka sa v citovanej zápisnici nachádza viac. Tamže, šk. 1, inv. č. 1, Zápisnica bez dátumu.

Jozef Miko napokon žiadal o udelenie svedectva o politickej spoľahlivosti podobne ako mnohí ďalší exponenti bývalého režimu či Nemci a Maďari. O tom, že šlo v regionálnom ponímaní skúmanej oblasti o prominentného žiadateľa, niet pochyb. O jeho žiadosti totiž členovia MNV rozhodovali netradične v tajnom hlasovaní, ktoré dopadlo v pomere 12:6 v neprospech J. Mika. Ako dôvody sa uvádzali korupcia, využívanie svojho postavenia počas ľudáckeho režimu na vlastné obohacovanie, aktívna likvidácia židovských podnikov a zaberanie týchto majetkov pre seba a svojich priateľov a pod.⁸⁵

Jozef Miko sa však pravdepodobne vyhol väčšine ďalších postihov, ktoré čakali na exponentov ľudáckeho režimu. Nezúčastnil sa dokonca ani nútených prác na odpratávaní pozostatkov nemeckého opevnenia. Preto možno postup voči nemu zo strany MNV v Častej označiť v porovnaní s postupom voči členom národnostných minorít za mierny. Pritom predstavitelia ľudáckeho režimu niesli najväčšiu mieru zodpovednosti za aplikovanie politických a ideologických noriem do praxe a života miestnej komunity. Ako príklad by mohol slúžiť tzv. spor o modlitebňu miestnej židovskej komunity.⁸⁶ Na židovskú modlitebňu v Častej bola uvalená dočasná správa, podobne ako to bolo aj v prípade iných židovských nehnuteľností. Obec Častá prejavovala o túto budovu záujem od začiatku riešenia likvidácie židovského majetku a dočasnú správu preto vnímala ako skutočne dočasné riešenie, kým Ústredný hospodársky úrad nerozhodne o pridelení vlastníctva obci. Dovtedy bol do funkcie dočasného správcu ustanovený Jozef Nitschneider, ktorý bol do funkcie uvedený 1. marca 1941.⁸⁷

Napriek tomu, že obec nemala ešte úplne vyriešené majetkové vzťahy v otázke židovskej modlitebne, jej predstavitelia sa chovali, akoby už išlo

85 Tamže, šk. 1, inv. č. 1, Zápisnica z 22. 9. 1945.

86 Išlo v poradí o tretiu budovu, ktorú miestna židovská komunita využívala ako svoju modlitebňu. Prvá modlitebňa bola prestavaná ešte v roku 1759. K prestavbe tejto budovy prišlo o takmer sto rokov, keď bola v roku 1844 modlitebňa výrazne zväčšená. Pozri JEDLICSKA, P.: *Kiskárpáti emlékek*. Budapešť 1882, s. 141. Modlitebňa postavená v roku 1844 bola miestnymi Židmi využívaná až do 40. rokov minulého storočia.

87 ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObNÚ Častá, šk. 21, č. 3078/1942 adm., Býv. Žid. modlitebňa v Častej.

o čisto obecný majetok. Túto skutočnosť iba potvrdili deportácie miestnych Židov v roku 1942. Predstavitelia obce a miestnej organizácie HSLS či HG mienili zorganizovať štátne oslavy 14. marca už v nasledujúcom roku nie v Hostinci pod Lipou, kde sa tradične konali všetky obecné zábavy a tiež oslavy významných štátnych jubileí, ale v židovskej modlitebni, ktorá sa mala pretvoriť na kultúrny dom a kino zároveň.⁸⁸ Väčšia časť obyvateľstva protestovala proti takémuto využitiu židovskej modlitebne, na čo Osvetové ústredie a Ministerstvo školstva a národnej osvety rozhodlo, že oslavy 14. marca 1943 majú prebehnúť v hostinci Ignáca Agnera (Hostinec pod Lipou), ako tomu bolo aj predtým.⁸⁹

Miestni ľudácki exponenti na čele s predsedom miestnej pobočky HSLS – Leonardom Mikom – záuradovali a dosiahli, že oslavy sa organizovali v židovskej modlitebni presne podľa ich plánu. Zdá sa, že predstavitelia ľudákov v obci sa jednoducho nemohli zmieriť s predstavou, že by ich rozhodnutie niektorí občania eliminovali svojím nekoordinovaným protestom. Napriek tomu to nič nemení na skutočnosti, že exponenti bývalého režimu niesli výrazne väčšiu mieru zodpovednosti za aplikáciu praktík ľudáckej politiky na miestnej úrovni než príslušníci národnostných skupín.⁹⁰

88 Kultúrny dom v obci Častá chýba dodnes. V aktivite pretvoriť židovskú modlitebňu na kultúrny dom pokračovali aj predstavitelia MNV po roku 1945, resp. 1948. Tamže, inv. č. 8, Zápisnica z 13. 2. 1948. Predstavitelia MNV v Častej rozhodli o kúpe židovských nehnuteľností v Častej od Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku. Suma za tieto nehnuteľnosti bola stanovená na 245 000 Kčs. Tamže, Zápisnica z 19. 11. 1948. Obec si na vyplatenie tejto sumy zobrala pôžičku vo výške 400 000 Kčs, pričom z druhej časti pôžičky mali byť vyplatené náklady na zriadenie miestneho rozhlasu. Tamže, šk. 2, inv. č. 17, č. 1574/1949 adm., Pôžička pre obec Častá. Prečo napokon nebol realizovaný plán výstavby kultúrneho domu, ale modlitebňa bola zbúraná a pozemok bol rozparcelovaný pre radovú rodinnú zástavbu, sa z preštudovaného archívneho materiálu nedá určiť.

89 Archív ZŠ v Častej, Kronika školy 1941 – 1972, s. 15 – 17.

90 Exponenti bývalého režimu v obci Častá boli hlavne Jozef Miko (vládný komisár), jeho poradný zbor tvorili Pavel Held, Ján Petráš a Rudolf Slaninka, Leonard Miko (predseda miestnej organizácie HSLS) a potom veliteľ miestnej HG Michal Bučko. ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObNÚ Častá, šk. 20, č. 1057/1941 adm., Zoznamy pre obvodného sekretára HSLS v Trnave.

V súčasnosti je dokazovanie zodpovednosti, prípadne viny jednotlivých exponentov bývalého režimu v skúmanej oblasti nesmierne komplikované. Bádateľ sa musí vyrovnat' s nedostatkom archívneho materiálu, ktorý by objasňoval tieto súvislosti a zároveň musí dbať na to, aby sa nenechal strhnúť vlastnými sympatiami, prípadne antipatiami. Preto ani na tomto mieste nebudú vynášané žiadne súde, ktoré by z objektívneho hľadiska neobstáli ani pred základnou kritikou. Pri väčšine dotknutých osôb chýbajú totiž ako ich vlastné výpovede, tak aj obvinenia zo strany nastupujúcich úradov.⁹¹ Medzi archiváliami MNV v Častej sa dochovala iba jedna výpoveď. Ide o výpoveď zástupcu veliteľa miestnej HG Jána Petráša, ktorá je, pochopiteľne, plná alibizmu a snahy o vlastnú „očistu“.⁹² Napriek tomu chýbajú akékoľvek dokumenty, ktoré by objasňovali ďalší osud týchto osôb. Namiesto je však myšlienka, že exponenti bývalého režimu sa aspoň v skúmanej oblasti vyhli podobným opatreniam, aké postihli národnostné minority. Túto skutočnosť potvrdzuje aj obecná kronika: *„Mnohí občania, ktorí vykazovali v minulom režime nejakú činnosť, boli vyšetrení a zaistení. Mnohí prežili strach, keďže predchádzala zlá rozprava, že takýto budú zastrelení. No nikomu sa tak ďaleko nič nestalo“*⁹³.

Niektorí aktívni predstavitelia obce v období Slovenskej republiky sa napokon zapojili do komunálnej politiky a budovania obce aj v obnovennej ČSR, a to zväčša v rovnakej pozícii, akú zastávali počas Druhej svetovej vojny. Vo svojich funkciách zostali napríklad notár Eugen Kačinetz alebo už spomínaný doktor Zoltán Lamoš. Veliteľ HG Michal Bučko bol síce najskôr zapojený do prác, počas ktorých bolo likvidované vojenské opevnenie. Neskôr sa však aktívne zapojil do života, a to dokonca aj vo

91 K objasneniu zodpovednosti jednotlivých exponentov ľudáckeho režimu neprispievajú ani spomienky pamätníkov. Väčšina dopytovaných pamätníkov sa totiž odpovediam na tieto otázky vyhýba a ak aj niektorý z nich bol ochotný odpovedať, tak iba „mimo záznam“.

92 Ján Petráš popisuje vo svojej výpovedi svoj vstup do miestnej HG a snaží sa striasť obvinení prevažne za svoje antisemitské kroky. Tak ako aj v prípade iných podobných výpovedí, svoje kroky zväčša obhajuje tým, že konal na príkaz svojho nadriadeného. ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNV Častá, šk. 1, inv. č. 13, bez č./1945 adm., Výpoveď zástupcu veliteľa HG.

93 Pamätná kniha obce Častá, s. 69.

svojej profesii, ktorej sa venoval aj pred rokom 1945. Zmena preňho nastala iba v tom, že opustil miestnu ľudovú školu a začal učiť na škole v susednej obci Píla. Dokonca po roku 1945 pracoval v čase letných prázdnin ako sprievodca na hrade Červený Kameň.⁹⁴ Pozície týchto osôb v niektorých prípadoch neboli vždy stabilné, napríklad E. Kačinetz bol ponechaný v miestnom obvode len dovtedy, kým zaňho nebola nájdená adekvátne náhrada. Novým notárom sa v septembri roku 1945 stal Štefan Gágor.⁹⁵

Problematika vyrovnávania sa s predchádzajúcim režimom po roku 1945 je pomerne zložitá téma, ktorá si naďalej zasluhuje pozornosť bádateľov. V predkladanom príspevku je pozornosť zameraná na konkrétnu oblasť so sídlom v obci Častá. Avšak ani tu nemožno hovoriť o úplnom vyčerpaní témy a je samozrejmé, že v budúcnosti by mohlo prísť k doplneniu alebo redigovaniu niektorých záverov, a to hlavne na základe výskumu ďalších archívnych fondov, ktoré sa viažu k skúmanej oblasti alebo na základe komparácie s podobným výskumom v niektorom zo susedných obvodov. Napriek tomu predstavuje tento príspevok sondu do problematiky vyrovnávania sa s predchádzajúcim režimom v konkrétnej oblasti. Príspevok si ani v prípade skúmanej oblasti však nekladie za cieľ odpovedať na všetky načrtnuté otázky.

94 A SNM, p. MČK, spisovňa, šk. 44, č. 3, rok –, Evidenčné karty.

95 ŠA Bratislava, p. Modra, f. ObMNv Častá, šk. 1, inv. č. 1, Zápisnica z 11. 9. 1945. Štefan Gágor bol miestnym notárom a neskôr tajomníkom MNV do mája roku 1948. Vtedy bol vymenený Gustávom Slezákom. Tamže, inv. č. 8, Zápisnica zo 4. 5. 1948. K výmene došlo pravdepodobne pre spreneveru obecných peňazí (asi 6 000 Kčs). Navyše sa obec so Š. Gágorom naťahovala aj o inventár, ktorý si pri svojom odchode z úradu bezdôvodne vzal. Medzi vecami, ktoré odniesol, boli napr. stolová lampa, žiarovky, vešiaky, rádioprijímače, stoličky, pravítka, kancelárske potreby, ale tiež také kuriozity ako dva vysadené stromy, palivové drevo, kľučky alebo poistky z elektrických hodín. Š. Gágor si pravdepodobne chcel zariadiť svoje nové pôsobisko, ktorým sa stal úrad v susednej obci Doľany. Tamže, inv. č. 11, č. 25/1948 prez., Vrátenie vecí Štefanom Gágorom a tiež Tamže, inv. č. 12, č. 8/1949 prez., Zápisnica o sprenevere obecných peňazí. Ako bol tento spor doriešený, nie je možné z archívnych spisov obce zistiť.

Pracovný tábor Ústie nad Oravou 1945 – 1949

Martin Garek

Obdobie po druhej svetovej vojne bolo obdobím pokračujúcich zmien v spoločnosti, keď sa vedenie štátu pokúsilo spútať obyvateľstvo do prísnejších sociálnych štruktúr, pričom samozrejme nastal čas na zúčtovanie s niektorými skupinami obyvateľstva. Boli to predovšetkým nemecká a maďarská menšina v Československu, osoby spadajúce pod retribučné dekréty a na Slovensku spadajúce pod nariadenie (nar.) číslo (č.) 33/1945 Zb. z. Slovenskej národnej rady. Naďalej boli postihované aj asociálne osoby, ktoré sa podľa úradov vyhýbali práci, pričom túto skupinu tvorili prevažne Rómovia. Za týmto účelom boli zriaďované sústreďovacie, resp. pracovné tábory, v ktorých boli daní jedinci umiestňovaní, prevychovávaní prácou, resp. v prípade sústreďovaných Nemcov a Maďarov postupne odsúvaní do zahraničia.

Účelom pracovných táborov počas Slovenskej republiky bolo izolovať asociálne osoby, ktoré podľa mienky úradov nemohli byť ponechané vo svojom občianskom prostredí a prevychovať ich prácou. Prevýchovou sa malo dosiahnuť, aby si zaradenci prácu vážili ako prameň svojej existencie, postupne si na ňu zvykli, zárobkami podporovali rodiny, naučili sa riadnej životospráve a neboli na ťarchu spoločnosti.¹ Podobné ciele sledovali aj úrady v obnovenom Československu, pričom ale teda pôvodnú skupinu zaradcov rozšírili o ďalšie skupiny obyvateľstva. Vo veľkej miere využívali už vybudovanú štruktúru pracovných táborov z obdobia Slovenskej republiky.

V svojom príspevku sa pokúsime priblížiť život v pracovnom tábore Ústie nad Oravou v rokoch 1945 – 1949, ktorý fungoval pri tamojšej výstavbe hydrocentrály. Pracovný útvar Ústie nad Oravou vznikol už v roku 1943 na popud firmy Tvorba, ú. s., ktorá mala na starosti výstavbu hydrocentrály na rieke Orava. Pôvodne sa o vybudovaní pracovného

1 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Ministerstvo vnútra (MV) 1938 – 1945, škatuľa (šk.) 548, č. 161-8/10-2/43.

útvary uvažovalo v lete roku 1942, keď firma „Spojené podnikateľské firmy Dr. Ing. A. Bugan – Dr. Ing. P. Danišovič“ potrebovala pre výstavbu priehrady asi 400 pracovníkov². Keďže sa nepodarilo zabezpečiť pre tieto pracovné sily vhodné ubytovanie, vznikol Pracovný útvar Ústie nad Oravou až na jeseň 1943. Podľa údajov ministerstva vnútra vznikol tábor 6. septembra 1943.³ Ministerstvu vnútra a taktiež firme Tvorba, ú. s., išlo v prvom rade o využitie pracovnej sily zaradencov, pričom vzhľadom na to, že tu boli umiestňovaní v prvej fáze ukrajinskí utečenci na území Slovenska, rátali s ich neskorším odsunom zo slovenského územia, a preto nebolo potrebné dodržiavať všetky kroky na ich socializáciu a prevýchovu. Pracovný útvar mal pôsobiť aj ako mzdový regulátor pre okolité obyvateľstvo zapojené do výstavby. Obyvatelia totiž vzhľadom na nedostatok pracovných síl enormne zvyšovali svoje mzdové požiadavky a neusilovali sa o dostatočný výkon. Zriadením pracovného útvaru sa dopyt po pracovnej sile mal znížiť a miestni robotníci nemali tak možnosť využiť túto konjunktúru.⁴

Tábor s ukrajinskými utečencami zanikol 18. februára 1944, ale čoskoro bol obnovený 15. mája 1944, už aj s umiestnením asociálnych osôb. Časť mužov zamestnaných na stavbe priehrady sa pridala k povstaniu, pričom sa k nim pripojili aj zajatci umiestnení v táboch Ústie nad Oravou.⁵ Pracovný útvar nakoniec zanikol 31. decembrom 1944.⁶

V roku 1945 sa prakticky na samotnej priehrade nepracovalo, činnosť sa sústredila na obnovenie zničených objektov vojnou, predovšetkým mostov.⁷ Stavba prestala aj dvojnásobný prechod frontu, spojený

2 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*. Brno 1994, strana (s.) 150.

3 SNA, f. MV 1938 – 1945, šk. 551, č. jednacie (č. j.) 1/43. NEČAS, C.: *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*. Brno 1981, udáva dátum vzniku pracovného útvaru na 7. september 1943. VARINSKÝ, V.: *Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1941 – 1953*. Banská Bystrica 2004, s. 17, udáva dátum 1. novembra 1941 ako deň vzniku pracovného útvaru.

4 SNA, f. MV 1938 – 1945, šk. 548, č. 161-8/10-2/43.

5 Štátny archív (ŠA) Bytča, pobočka (p.) Dolný Kubín, Obecná kronika Ústie nad Priehradou, s. 2 – 3.

6 VARINSKÝ, V.: *Tábory nútenej práce...*, s. 18.

7 ŠA Bytča, p. Dolný Kubín, Obecná kronika Ústie nad Priehradou, s. 3.

s vyrabovaním skladov a rozkradnutím inventáru.⁸ Prechodom frontu utrpelo aj samotné stavenisko. Podľa správy bolo zariadenie staveniska zachované na 90 %, strojné zariadenie na 80 %, inventár v sklade na 50 % a budovy na 90 %. Utrpené škody bolo možné odstrániť v priebehu 1 a ½ mesiaca a pokračovať v stavbe. Povereníctvo SNR pre sociálnu starostlivosť konštatovalo, že k dátumu 3. mája 1945 je cca jedna tretina celkových prác na priehrade hotová a odporúčalo čo najskôr prikročiť k pokračovaniu výstavby.⁹ S prácami na priehrade sa pokračovalo až začiatkom roka 1946, keď sa pristúpilo k betonážam ďalších blokov. V tomto období bola menovaná aj prvá stavebná komisia, ktorá mala operatívne riešiť pretrvávajúce problémy s podložími priehrad.¹⁰

S obnovením prác na priehrade bolo spojené aj obnovenie pracovného útvaru v Ústí nad Oravou. Dňa 15. novembra 1945 bol obnovený už ako pracovný tábor pre prevýchovu sociálne a politicky nekonformných osôb. Obnovili ho na základe nariadenia Slovenskej národnej rady (SNR) č. 105/1945 Zb. SNR z 23. augusta 1945 o zriadení pracovných táborov. Zriaďovateľom a prevádzkovateľom bolo Povereníctvo vnútra. V odbor Povereníctva pre veci vnútorné vykonal prípravné práce na vytvorenie pracovného tábora už v októbri 1945 a začiatkom novembra (7. novembra 1945) vydal výnos o zriadení mimo iného aj predmetného pracovného tábora.¹¹ Útvar bol dvakrát premenovaný – 15. decembra 1948 na pracovný útvar pre zaradcov ľudových súdov nar. č. 7/1948 Zb. SNR a 11. februára 1949 na tábor nútej práce zák. 247/1948 Zb.

8 ŠA Bytča, p. Dolný Kubín, f. Okresný národný výbor v Námestove 1945 – 1959 (1960) (ONV NO), šk. 152, inventárne číslo (inv. č.) 710/1949, Zpráva stavbyvedúceho Oravskej priehrady Ing. Krausa pre poradu, svolanú Povereníctvom techniky na 11. apríla 1949 na KNV v Žiline.

9 SNA, f. Povereníctvo techniky (PT), šk. 7, č. 1881/264-III-1945.

10 JAMBOR, J.: Z histórie študijnej a projektovej prípravy, výstavby a prevádzky vodného diela Orava. In: *50 rokov prevádzky VD a VE Orava*. Trenčín 2003, s. 19.

11 SNA, f. Povereníctvo vnútra – Pracovné tábory (PV – PT), šk. 2, č. 84/19-V/1-1945. SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku! Sústreďovacie tábory, pracovné tábory a tábory nútej práce na Slovensku v rokoch 1945 – 1953*. Bratislava 2011, s. 63.

Národného zhromaždenia.¹² Boli sem umiestňované nielen asociálne živly, ale aj občania nemeckej a maďarskej národnosti.

V čase vzniku, tábor budovali pre 300 mužov. V roku 1945 pozostával zo štyroch drevených barakov veľkosti 5,5 x 6 m, a to dvoch obytných barakov, jedného kuchynského a jedného administratívneho. Ubytovacie priestory a administratívna budova boli ohradené dreveným plotom a ostatným drôtom. Celková plocha zaberala priestor 100 x 100 m. Ubytovňa mala kuchyňu s jedálňou, kúpeľňou, záchodmi a skladmi. Baraky boli majetkom firmy Tvorba.¹³ V rokoch 1948 – 1949 sa tábor rozšíril o ďalšiu administratívnu budovu. Celkovo bol tábor pod správou obvodného veliteľstva Národnej bezpečnosti (NB) v Ružomberku a okresného veliteľstva a okresnej stanice Trstená.¹⁴ Počas existencie tábora sa v jeho vedení vystriedalo viacero osôb – napr. od decembra 1947 viedol tábor štábný strážmajster (šštrážm.) Martin Balucha, ktorého v júli 1948 nahradil šštrážm. Martin Boháčik. Najväčšie námietky boli voči šštrážm. Antonovi Kinčokovi, ktorý prevzal funkciu správcu v októbri 1948. Ten bol nakoniec pre neschopnosť a sťažnosti na svoje správanie v januári 1949 (25. januára) nahradený šštrážm. Mikulášom Jakabom.¹⁵ Šštrážm. Jozef Kinčok podľa správy prednostu odboru plk. Viktorína *„ako správca tábora nevyhovoval a túto funkciu vykonávať nebol schopný, vzhľadom na to, že nemá dostatočného rozhľadu, ani schopnosť, je povahove mäkký, politicky nevypelý a neuvedomelý, klerikálneho založenia, v dôsledku čoho pred zaradenými osobami nemal žiaden rešpekt.“*¹⁶

K 1. decembru 1945 sa nenachádzali v útvare ešte žiadni zaradenci.¹⁷ Podľa dohody medzi Povereníctvom vnútra a firmou Tvorba malo byť prvých 100 osôb umiestnených v tábore do 15. decembra 1945, pričom

12 Existoval ešte jeden pracovný tábor na Orave, a to v Slanici, zmienka sa ale objavuje len v jednom dokumente z apríla 1946. VARINSKÝ, V.: *Tábory nútenej práce...*, s. 21 – 25.

13 SNA, f. PV – PT, šk. 2, č. 363/1-V/1-1945.

14 Tamže, šk. 69, č. 101/722-V/1-45.

15 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 145 – 146.

16 SNA, f. Povereníctvo vnútra – sekretariát poverenika (PV – SEKR), šk. 108, inv. č. 104, č. 246/9-2/2-1949-BK/8.

17 SNA, f. PV – PT, šk. 1, Výkaz táborov s počtom zaradencov ku dňu 1. decembru 1945.

plný stav sa mal dosiahnuť na jar 1946 – 300 osôb. Povereníctvo malo povinnosť zabezpečiť zaradencov, postarať sa o ich zásobovanie, šatstvo a obuv, rovnako aj o bezpečnostný dozor. Aj napriek tomu najväčším problémom v začiatkoch tábora bol nedostatok šatstva, ktorý v mnohých prípadoch bránil práci u práceschopných zaradencov.¹⁸ Správa tábora určovala začiatok zimného a letného obdobia po dohode s firmou, vytvárala potrebné pracovné skupiny zaradencov, zriaďovala krajčírsku a obuvnícku dielňu v tábore. Firma Tvorba zabezpečovala bezplatne sklad a dielne, poskytovala pre ne potrebné vykurovanie, svetlo, platila poisťné, platila mzdu zaradencom, poskytovala ubytovanie, zaopatrovala prílepkové dávky.¹⁹

Prví zaradenci prišli 20. decembra 1945. Bolo to dôsledkom zrušenia sústreďovacieho tábora v Slovenskej Ľupči (10.12.1945) a jeho detašovaného oddielu v Svätom Jakube, pričom boli sústredenci premiestnení do Ústia nad Oravou. Podľa informácii Povereníctva vnútra to bolo 86 osôb.²⁰ Podobne po 12. decembri 1945, keď došlo k zrušeniu sústreďovacieho tábora v Želiezovciach, prišla časť sústredencov – 12 práceschopných mužov, do Ústia nad Oravou.²¹ V rámci tábora bola zriadená bezpečnostná služba s dočasnou stanicou NB, ktorá mala spočiatku 3 členov NB, pričom každý mal vykonávať službu 24 hodín – od 13 hod. daného dňa do 13. hod nasledujúceho dňa.²² Tento stav bol nemenný až do 15. apríla 1946, keď bol celkový stav rozšírený o ďalších 2 členov NB a 2 výpomocných členov.²³ Vo februári a v marci 1948 bol na čele tábora a zároveň aj dočasnej stanice NB štrážm. Martin Balucha.²⁴ V septembri 1948 bol za veliteľa dočasnej stanice NB v Ústí nad Oravou ustanovený štrážm. Michal Terek namiesto poručíka Jána Sodomu.²⁵

18 Tamže, šk. 8, č. 84/157- V/1-1945.

19 Tamže, šk. 2, č. 363/1-V/1-1945.

20 Tamže, šk. 2, č. 135/21-V/1-1945.

21 VARINSKÝ, V.: *Tábory nútenej práce...*, s. 20. SNA, f. PV – PT, šk. 2, č. 154/15-V/1-1945.

22 SNA, f. PV – PT, šk. 8, č. 84/157- V/1-1945.

23 Tamže, č. 84/137-V/1-1945.

24 SNA, f. PV – SEKR, šk. 193, inv. č. 119, Zápisnica o revízií Pracovného tábora v Ústí n/Oravou v dňoch 25. – 27. marca 1948.

25 Tamže, č. 854/1-VI/1-1948-dôv.

Ján Sodoma stál na čele tábora od 1. augusta 1947, keď prevzal túto funkciu po praporečkovi Františkovi Miklátekovi.²⁶ Ako ale vyplýva z vyššie uvedeného, nebol správcom neustále, ale neskôr sa vrátil do tejto funkcie. Vo februári 1949 stál na čele kanc. oficient Jakab²⁷. V januári 1949 v tábore bolo už 14 príslušníkov NB pod vedením štrážm. Alberta Žišku. Plk. Viktorín vo svojej správe konštatoval, že Žiška sa za veliteľa dočasnej stanice NB nehodí, „*je neschopný, povahovo veľmi mäkký, nerozhodný a pomalý, v dôsledku čoho disciplína a upotrebitelnosť strážneho oddielu ako celku je neuspokojivá*“. Z toho dôvodu žiadal Viktorín zvýšenie stavu príslušníkov NB na 30 osôb a zároveň zmeniť osobu veliteľa.²⁸

K 25. januáru 1946 bolo v pracovnom tábore evidovaných celkom 55 „*živených zaradencov*“²⁹, pričom k 15. januáru 1946 tu už bolo 60 zaradencov, z ktorých bolo 8 práceneschopných, 45 pracujúcich mužov, 31 Nemcov, 13 Maďarov, 16 Slovákov, úbytok 14. Strážili ich dvaja príslušníci NB a štyria civili.³⁰ K 1. februáru 1946 to boli nasledovné počty: 77 zaradencov, z toho 6 práceneschopných, pracovalo 35 mužov, Nemci 40, Maďari 16, Slováci 2, úbytok 2 osoby.³¹ K 15. februáru to bolo 85 mužov, z toho 7 práceneschopných, 37 pracujúcich mužov, 44 Nemcov, 16 Maďarov, 24 Slovákov, prírastok 8.³²

V januári 1947 sa v pracovnom tábore v Ústí nad Oravou nachádzalo 387 mužov, 9 žien, 15 detí. Z týchto bolo stravovaných 267 osôb a pracovalo 248 mužov a 9 žien. Národnostne bolo z týchto zaradencov 5 nemeckej národnosti, 64 maďarskej, 338 slovenskej, 1 českej národnosti a 3 boli zaradení do skupiny ostatné. Strážilo ich 14 členov Národnej

26 SNA, f. PV – PT, šk. 76, Zápisnica o odovzdaní poťažne prevzatí správcovskej agendy a o revízie pracovného tábora v Ústí nad Oravou v dňoch 1. – 6. augusta 1947.

27 Tamže, šk. 77, Zpráva o prvej pracovnej porade dňa 18. februára 1949.

28 SNA, f. PV – SEKR, šk. 108, inv. č. 104, č. 246/9-2/2-1949-BK/8.

29 SNA, f. PV – PT, šk. 8, č. 84/157- V/1-1945.

30 Tamže, šk. 1, Soznam pracovných/sústred'ovacích táborov s počtom zaradencov ku dňu 15. januára 1946.

31 Tamže, Soznam pracovných (sústred'ovacích) táborov s počtom zaradencov ku dňu 1. februára 1946.

32 Tamže, Soznam pracovných (sústred'ovacích) táborov s počtom zaradencov ku dňu 15. 2. 1946

bezpečnosti.³³ K 1. februáru 1947 to bolo už len 336 osôb v tábore, z čoho bolo 267 mužov – zaradencov, 59 mužov – sústredencov, 6 žien zaradenkýň, 4 sústredenky, pracovalo ale len 100 mužov a desať žien, Nemcov dokopy bolo 40, Maďarov 68, prírastok 35, úbytok 28.³⁴ Dňa 1. augusta 1947 mal tábor kmeňový stav zaradencov 224 osôb, pričom zbehov bolo 57, v nemocnici sa nachádzali 15 zaradenci a tak bolo prítomných len 152 osôb. Počet členov NB vykonávajúcich strážnu službu dosiahol 20 osôb, čo revízia tábora hodnotila ako príliš vysoký, a navrhovalo sa zníženie počtu na 12 – 14 osôb.³⁵ K 15. septembru 1947 bolo v tábore 165 mužov – zaradencov, z toho 21 práceneschopných, sedem žien – 5 zaradenkýň, dve sústredenky, spolu teda 193 osôb. Nemcov bolo 6, Maďarov 93, Čechov traja, iní 4, Slováci 163 čo sa týka zaradencov, sústredenky dve Maďarky. Strážnu službu vykonávalo 18 členov NB.³⁶

V marci 1948 evidovali v tábore 581 osôb, ale v skutočnosti sa v ňom nachádzalo len 228 zaradencov. Ostatných viedli ako utečencov (236), s prerušeným pobytom (97) a na liečebnom pobyte v nemocnici (20). Skutočný stav zbehov vlastného tábora mal byť 50 osôb, ostatní mali byť zbehnutí z rozličných zrušených táborov.³⁷ K 31. októbru 1948 tu bolo reálne len 197 osôb a to 188 mužov – zaradencov a 9 žien – zaradenkýň, z ktorých bola 1 práceneschopná. Kmeňový stav sa ustálil na 563 osobách. Z daných osôb reálne prítomných v tábore bolo 25 Nemcov, 47 Maďarov, 122 Slovákov, 1 Čech a 2 osoby evidované ako „iní“³⁸ K 30. novembru 1948 sa v tábore nachádzalo reálne 165 mužov – zaradencov a 10 žien – zaradenkýň, čo predstavovalo spolu 175 osôb. Kmeňový stav pritom bol

33 Tamže, Soznam pracovných (sústred'ovacích) táborov podľa stavu zo dňa 1. januára 1947. SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 73.

34 SNA, f. PV – PT, šk. 1, Soznam pracovných (sústred'ovacích) táborov podľa stavu z 1. februára 1947.

35 Tamže, šk. 76, Zápisnica o odovzdaní poľažne prevzatí správcovskej agendy a o revízie pracovného tábora v Ústí nad Oravou v dňoch 1. – 6. augusta 1947.

36 Tamže, šk. 1, Soznam pracovných (sústred'ovacích) táborov podľa stavu ku dňu 15. sept. 1947.

37 SNA, f. PV – sekretariát, šk. 193, , inv. č. 119, Zápisnica o revízií Pracovného tábora v Ústí n/Oravou v dňoch 25. – 27. marca 1948, SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 145.

38 SNA, f. PV – PT, šk. 69, č. 101/722-V/1-45.

535 osôb. Ako práceneschopná bola evidovaná len jedna zaradenkyňa. Z celkového počtu bolo 23 Nemcov, 44 Maďarov, 107 Slovákov a 1 Čech.³⁹ K 31. decembru 1948 bol kmeňový stav zaradencov 495 osôb, reálne evidovaných bolo ale celkovo len 135 zaradencov, z toho 128 mužov a 7 žien. Podľa národnosti šlo o 24 Nemcov, 30 Maďarov a 81 Slovákov.⁴⁰ Začiatkom roka 1949 sa v evidencii tábora nachádzalo 489 zaradencov. V táboře sa ale reálne zdržiavalo len 136 osôb, z toho 130 mužov a 6 žien – 79 Slovákov, 32 Maďarov a 25 Nemcov.⁴¹

V táboře sa vyskytovalo veľmi veľké percento útekov, ktoré tvorilo približne 40% z celkového stavu zaradencov, pričom samozrejme v letných mesiacoch sa toto percento navyšovalo vzhľadom na priaznivé počasie. Z toho dôvodu síce bola kapacita tábora nastavená na 300 osôb, ale zvyčajne sa v kmeňovom stave zaradencov nachádzalo podstatne viac osôb. Reálne počty sa ale líšili od kmeňových a práve tie sme sa pokúsili zachytiť v predchádzajúcej časti. V táboře Ústí nad Oravou už za december 1945 zbehlo jedenásť mužov zo 47, ktorým boli vyplatené preddavky k platu.⁴² O utečencoch si možno spraviť obraz aj na základe porovnania kmeňového stavu a reálneho stavu zaradencov v táboře. Ako vyplýva z vyšetrovania, ktoré previedol po svojom príchode do tábora osvetový referent Ladislav Lupták, príčiny útekov z tábora boli predovšetkým „z rodinných dôvodov a to, že už dlhý čas nevideli svoju rodinu a že v rodine, ktorá je bez mužskej pracovnej sily, javí sa veľká zaostalosť v rôznych prácach, hlavne poľnohospodárskych, či už všeobecne na poli, alebo vo vinici...“ Z toho dôvodu navrhoval osvetový referent Povereníctvu vnútra, aby bolo umožnené zaradencom na návrh Miestneho národného výboru (MNV) prerušenie trestu alebo poskytnutie poľnohospodárskej dovolenky na dobu sezónnych prác.⁴³ Na túto požiadavku ale povereníctvo odpovedalo negatívne, „keďže sa (návrh – M.G.) prieči v tomto smere platným predpisom“.⁴⁴

39 Tamže.

40 Tamže.

41 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!*..., s. 146.

42 SNA, f. PV – PT, šk. 2, č. 85/1945.

43 Tamže, šk. 78, č. 11/1948-osv.

44 Tamže, šk. 78, č. 7/26-VI/osv-48.

Do tábora v Ústí nad Oravou boli umiestňované častokrát aj osoby z iných táborov, ktoré boli rušené. Takto koncom októbra 1946, keď boli zrušené pracovné tábory v Cajle – Polesí, Megovej Doline a Slanci, boli ich zaradenci presunutí na výstavbu Oravskej priehrady.⁴⁵ V novembri 1946, keď boli zrušené dané tri pracovné útvary, sa upravilo zaraďovanie osôb do táborov. Takto mali byť do táborov v Svätom Jure a v Ústí nad Oravou zaraďovaní práceschopní muži mimo nemeckej a maďarskej národnosti.⁴⁶ Následne keď koncom júna 1947 Povereníctvo vnútra zrušilo pracovný tábor v Krupine, v polovici júla tábory v Tichej Doline a v Kľačanoch a nakoniec v auguste tábor vo Svätom Jure, tak boli ich zaradenci premiestnení taktiež do Ústia nad Oravou k výstavbe hydrocentrály.⁴⁷ Koncom júla 1947 chcelo PV zrušiť aj pracovný tábor v Ústí nad Oravou, z dôvodu, že v zimnom období zaradenci nemôžu pracovať a udržiavanie tábora z vlastných prostriedkov by nebolo možné. Na naliehanie Povereníctva techniky a firmy Tvorba nakoniec upustilo od tohto plánu, keď sa firma Tvorba zaviazala platiť v zimnom období za každého zaradenca na deň 30 Korún československých (Kčs).⁴⁸ Začiatkom marca 1948 zrušilo Povereníctvo vnútra pracovný tábor v Novákoch a zradencov presunuli do Ústia nad Oravou.⁴⁹

Až do decembra 1945 osoby v pracovných, či sústreďovacích táboroch pracovali bez nároku na mzdu a ich zárobok plynul do táborovej pokladnice. Povereníctvo vnútra dňa 11. decembra 1945 vydalo obežník, podľa ktorého sa dňom 17. decembra 1945 priznávala zaradencom odmena za prácu, pričom pre slobodných a bezdetných to bolo vo výške jednej tretiny a ostatným, pokiaľ mali nezaopatrené dieťa, vo výške dvoch tretín čistého denného zárobku.⁵⁰

Strava zaradencov pozostávala z raňajok, obeda a večere. Na raňajky to bola čierna káva a chlieb, ktorého dávka sa odvíjala od toho ktorý deň v týždni bol. Pokiaľ išlo o všedný pracovný deň činila denná dávka chleba

45 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 69.

46 Tamže, s. 70.

47 Tamže, s. 81.

48 Tamže, s. 81.

49 Tamže, s. 87.

50 VARINSKÝ, V.: *Tábory nútenej práce...*, s. 25 – 26.

od 200 g – 260 g. V nedeľu bola táto dávka 300 g. Večera pozostávala z polievky a prívarku.⁵¹ Deň začínal pre zaradencov ráno o 5.30 hod. Do práce nastupovali o 7.00 a pracovali do 17.30, s tým že od 12.00 do 13.00 bola prestávka na obed. Po ukončení pracovnej doby nasledovala večera (18.00) a od 19.00 sa začínal osvetový program. Večierka bola určená na 21.00 hod.

Zaradenci pracovali 48 hodín týždenne, pričom za hodinu práce dostávali zaradenci 9 korún a 60 halierov. Zo mzdy sa im strhávalo 30 korún na deň na stravu, poistenie a daň. Mesačne si zaradenec mohol zarobiť 900 až 1 000 korún, z ktorých sa mu vyplácali 3 koruny na deň.⁵² Z hrubej dennej mzdy sa pracovníkom zrážali príslušné čiastky na sociálne príspevky, dôchodková daň, náhrada za stravu a ubytovanie v tábore, ďalšie režijné príspevky a prípadné podlžnosti. Zvyšok mzdy potom správa tábora poukazovala priamo, alebo cestou národného výboru oprávneným rodinným príslušníkom. Ak zaradenec nemal rodinných príslušníkov, alebo nebol povinný vydržovať iné osoby, zvyšok mzdy sa mu poukazoval na účet.⁵³

Samozrejme, v tábore fungovala aj lekárska starostlivosť, pričom vážnejšie prípady a nemocničná liečba sa vykonávala v nemocnici v Dolnom Kubíne. V auguste 1947 bol v tábore ako vykonávajúci „zdravotnú políciu“ obvodný lekár Dr. Eugen Močáry z Trstenej. K táboru patrila aj ošetrovňa, ktorej stav sa hodnotil ako vyhovujúci, pričom lieky pre zaradencov dodávala nemocenská poisťovňa v Dolnom Kubíne. Negatívom zdravotnej starostlivosti bola nemožnosť kúpania v zime vzhľadom na nepriaznivé poveternostné podmienky.⁵⁴

Dôležitá pozornosť sa venovala v táboroch aj osvetovej činnosti. Prevýchova mala prebiehať podobne ako v táboroch počas trvania Slovenskej republiky. Podľa nariadenia č. 89/1946 Zb. n. SNR mali

51 SNA, f. PV – PT, šk. 8, č. 84/157- V/1-1945; č. 84/137-V/1-1945.

52 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 144.

53 VRABCOVÁ, E.: Pracovné tábory a tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1945 – 1953. In *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 : 1989 (1)*. Prešov 2001, s. 369.

54 SNA, f. PV – PT, šk. 76, Zápisnica o odovzdaní poťažne prevzatí správcovskej agendy a o revízie pracovného tábora v Ústí nad Oravou v dňoch 1. – 6. augusta 1947.

zaradenci pracovných táborov podliehať v zodpovedajúcej miere výcviku a občianskej výchove v „ľudovodemokratickom“ duchu. Potrebne smernice sa ale do februára 1948 nevypracovali a tak osvetová činnosť sa nerealizovala.⁵⁵ Situácia sa zmenila po februári 1948, keď 5. marca 1948 povereník vnútra Daniel Okáli ústne uložil prednostovi VI. odboru Jozefovi Lietavcovi, aby vykonal potrebné kroky na zriadenie referátu pre výchovu a osvetu osôb, ktoré sú alebo sa ocitnú v pracovných táboroch. Ten v spolupráci s Poverením školstva a osvetu pripravil potrebné podklady.⁵⁶ Referát osvetu a výchovy bol zriadený pri Povereníctve vnútra v rámci 1. oddelenia VI. odboru a 13. apríla nastúpil na jeho čelo osvetový inšpektor z Novej Bane Emil Göllner. Ten začal organizovať osvetovú činnosť v táboroch v spolupráci s Poverením školstva a osvetu, odkiaľ prichádzali prví osvetoví pracovníci – učitelia. Takto nastúpil 7. júna 1948 v Ústí nad Oravou ako osvetový referent Ladislav Lupták. Ten počas svojho pôsobenia previedol podľa správcu tábora „výskum zaradených osôb, (...) zriadil čítareň a knižnicu a máva často prednášky. Po rannej polhodine cvičenia prevádza štvrťhodinku aktualít. Vypracoval návrh na výstavbu baráka na výchovné ciele...“⁵⁷ V júni 1948 vyjednal Lupták s firmou Tvorba pravidiel, za ktorých by mohli zaradenci každú sobotu bezplatne navštevovať filmové predstavenia mimo pracovný tábor, v budove firmy Tvorba. Mali byť samozrejme pod neustálym dozorom a vhodné filmy mal zabezpečovať Hlavný referát osvetu Povereníctva vnútra.⁵⁸ Tento návrh povereníctvo zamietlo s odôvodnením, že sa to prieči smerniciam o pracovných útvaroch, a v najkratšom čase zabezpečí filmové služby v tábore samotné povereníctvo.⁵⁹ V júli 1948 mimo iného odprednášal osvetový referent v Ústí nad Oravou 5 hodín, pričom na prednáškach sa zúčastnilo 1 100 osôb, teda na jednej priemerne 220. Témy prednášok boli Sociálna politika vlády, Pracovný útvar, Koncentračný tábor, Nová roľnícka politika, Mierová politika SSSR, Nové obdobie

55 SNA, f. PV – SEKR, šk. 193, inv. č. 119, Zápisnica o revízií Pracovného tábora v Ústí n/Oravou v dňoch 25. – 27. marca 1948.

56 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 92 – 93.

57 SNA, f. PV – PT, šk. 77, Súhrnná správa referátu osvetu a výchovy o doterajšej činnosti z 11. júla 1948.

58 Tamže, šk. 78, č. 1/48.

59 Tamže, č. 7/15-VI/osv-48.

nár. demokratickej revolúcie, Česi a Slováci v novej Československej republike (ČSR) a Počiatky dejín Ruskej zeme. Za také množstvo tém bol osvetový referent kritizovaný, že nie je možné odprednášať dôkladne všetko počas piatich hodín.⁶⁰ Už v auguste 1948 žiadal ale o uvoľnenie z funkcie, z rodinných a študijných dôvodov. Nakoniec bol 15. septembra 1948 nahradený vo svojej funkcii Jánom Kvačkajom, pôvodne učiteľom.⁶¹ Kvačkaj bol nakoniec 22. januára 1949 uvoľnený z tejto funkcie, z dôvodu zhoršenia jeho zdravotného stavu a funkciu osvetového referenta prevzal dočasne strážm. Sboru národnej bezpečnosti (SNB) Súkeník.⁶²

Osvetová činnosť sa vykonávala predovšetkým prostredníctvom filmov, dennej tlače, kníh, prednášok, telesného cvičenia a rozhlasu. Do Ústia nad Oravou bol z toho dôvodu v septembri 1948 umiestnený rozhlasový prijímač značky Tesla.⁶³ Keďže v pracovnom tábore sa nenachádzala osobitná miestnosť na osvetovú činnosť, táto sa prevádzala v izbách zaradencov. Taktiež sa v tábore nezriadila čítareň, kde by si zaradenci mohli prečítať dennú tlač, ktorá tvorila súčasť knižníc zriaďovaných v táboroch od júna 1948.⁶⁴ Začiatkom októbra 1948 žiadali zaradenci v Ústí nad Oravou osvetového referenta Kvačkaja, aby im bola v zimnom období odpustená ranná polhodinka – cvičenie. Argumentovali jednak namáhavou telesnou aktivitou počas dňa pri výstavbe vodného diela a jednak horšími klimatickými podmienkami, ktoré v danom období na Orave panujú. Túto žiadosť podporil aj Kvačkaj, vzhľadom na to, že by išlo „o veľmi dôležitý psychologický moment, ktorý by určite priniesol pri ďalšom pôsobení osvetu a výchovy na zaradencov bohaté ovocie“, ale z Povereníctva vnútra dostali zamietavú odpoveď na svoju žiadosť.⁶⁵

Pomery v tábore boli veľakrát hodnotené ako nedostačujúce a príliš uvoľnené. Už v marci 1947 komisia Povereníctva vnútra konštatovala, že „zaistenci hocikedy opúšťajú tábor, popijajú so strážcami. (...)“

60 Tamže, šk. 77, Súhrnná zpráva referátu osvetu a výchovy o činnosti za mesiac júl 1948.

61 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 95 – 96.

62 SNA, f. PV – SEKR, šk. 108, inv. č. 104, č. 246/9-2/2-1949-BK/8.

63 Tamže, šk. 193, inv. č. 119, č. 854/1-VI/1-1948-dôv.

64 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 98 – 101.

65 SNA, f. PV – PT, šk. 69, č. 59/osv. – 1948.

66 Tamže, č. 9468/1-VI/1V-48.

Strážcovia nadŕžajú za úplatky (alkohol, peniaze). (...) Ak niektorý zbeh nie je z finančne dobrých kruhov, je opitými strážníkmi zbitý tak, že musí aj niekoľko sní ležať...“⁶⁷ Samozrejme podobné správy vyvolávali znepokojenie u príslušných orgánov. Situácia sa napriek tomu nezmenila ani v neskoršom období. Revízia v marci 1948 konštatovala nasledovné: „Členovia NB sú málo dôrazní, prísni a sú povolní a pri vykonávaní služby nedôslední, t. j. službu ako takú neberú dosť vážne, čo opätovne tieto slabiny sa dajú pripísať veliteľovi, ktorý v očiach príslušníkov NB je málo rešpektovaný...“ Podobne sa hodnotili aj zaradenci v tábore, ktorí mali zlú povesť. „Určitá časť zaradencov sa vyhýba pracovným povinnostiam, pričom vyhľadáva možnosti k zbehnutiu. Politizujú a túto politickú psychózu prenášajú aj na civilných zamestnancov firmy Tvorba, s ktorými pracujú. Pracovište radi opúšťajú a využívajú príležitosti opíjaniu sa a kartárenie. V nočných hodinách pri takýchto príležitostiach, keď sa im podaril únik z tábora, rušia nočný klud obyvateľov...“ Toto bolo umožnené predovšetkým tým, že väčšina zaradencov mala aj civilné šaty, čo im napomáhalo k útekom. Taktiež osvetová činnosť sa hodnotila ako nevyhovujúca, keď zaradenci „čítajú vo voľnom čase literatúru – brožúry rázu závadného. /maďarské knihy, nábožensko-tendenčne zahrotené/.“⁶⁸

Situácia bola poznačená aj skutočnosťou, že niektorí zaradenci ostávali aj po odpykaní trestu v tábore ako odborníci – zamestnanci firmy Tvorba. Takto ostalo v apríli 1947 v tábore 15 osôb, ktoré ale vzbudzovali všeobecné pohoršenie okolitého obyvateľstva, lebo „bez akéhokoľvek dozoru opúšťajú tábor a odchádzajú do okolitých miest až do Ružomberka, pričom sa chovajú drzo, štvú vo vlaku proti režimu, často sú opití a vzbudzujú všeobecné pohoršenie spolucestujúcich.“ Civilné obyvateľstvo totiž nemalo vedomosť o prepustení týchto osôb z tábora a považovalo ich naďalej za príslušníkov tábora práve kvôli ich pretrvávajúcemu zamestnaneckému pomeru u firmy Tvorba.⁶⁹

67 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 145.

68 SNA, f. PV – SEKR, šk. 193, inv. č. 119, Zpráva o revízií pracovného tábora v Ústí nad Oravou prevedenej v dňoch 25. až 27. marca 1948. SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 145.

69 SNA, f. PV – SEKR, šk. 80, inv. č. 101, č. 228/47 – sekr.; č. 8/67-VIII/1-1947.

Taktiež správa z januára 1949 konštatuje značné nedostatky v tábore. Strážnu službu hodnotí správa ako nedostatočnú, konajúcu sa „lahostajne, povrchno, čo dosvedčuje k tomu i tá skutočnosť, že bol pomerne veľký počet zbehov a fluktuácia rôznych osôb i nepovoláných vo vnútri tábora“. Členovia NB sa chovali nevojencky, svoje povinnosti vykonávali povrchno, bez záujmu o službu, a taktiež aj civilní zamestnanci sa správali rovnako. Svoje zaradenie do Ústia nad Oravou brali ako trest. Kriticky sa správa samozrejme vyjadrovala aj na adresu ubytovania. Pozitívne správa ocenila pracovný výkon zaradencov, zdravotný stav hodnotila ako pomerne dobrý a stravovanie ako veľmi dobré, „lebo ako ťažko pracujúci dostávali a dostávajú zvýšené dávky potravín“. Čistota tábora bola ale úplne neuspokojivá, všade sa povalovali zvyšky potravín, fľaše po alkohole a pod. Záchody boli upchané a znečistené výkalmi.⁷⁰ Správca tábora kanc. oficiant Jakab dostal vo februári 1949 za úlohu od vyšších miest previesť „dohotovenie a úpravu administratívnej budovy tábora Ústie nad Oravou do konca marca 1949 tak, aby dňa 1. IV. 1949 bola už budova v úplnej prevádzke a plne využitá (...) vystaví do konca marca 1949 chlievy pre chod cca 50 kusov ošípaných. Prevedie čo najdôkladnejšiu opravu a úpravu táborových objektov /barákov/, ako i táborového priestoru a využije každý voľný priestor k zriadeniu hriadek na pestovanie kvetov, prípadne zeleniny. Prevedie najdôkladnejšiu dezinfikáciu táborových objektov...“⁷¹

Dňa 2. decembra 1948 vypukol na stavbe priehrady požiar a to konkrétne v obytných barákoch civilných zamestnancov. Zhoreli dva baráky aj s vnútorným zariadením a osobným majetkom civilných zamestnancov. Zaradenci z pracovného tábora sa pri požiari vyznamenali, keď „nasadením svojich vlastných životov zachraňovali štátny a súkromný majetok, čo sa ešte zachrániť dalo. Ba do konca sa stali prípady, že odsúdenci nasadením vlastných životov zachránili životy civilných spolupracovníkov pri požiari, ktorých už z horiacich izieb vyniesli“. Viacerí zaradenci pritom utrpeli zranenia, zlomeniny, resp. ľahšie popáleniny. Zaradenci sa ďalej jednohlasne uzniesli, že svoj zárobok z celodennej práce dňa 4. decembra 1948 darujú civilným zamestnancom postihnutým požiarom.⁷²

70 Tamže, šk. 108, inv. č. 104, č. 246/9-2/2-1949-BK/8.

71 SNA, f. PV – PT, šk. 77, Zpráva o prvej pracovnej porade dňa 18. februára 1949.

72 Tamže, šk. 74, čís. jedn. 1353/48.

Dňa 6. novembra 1947 vydalo Povereníctvo vnútra výnos č. 8/187-VIII/1-1947, ktorým rušilo pracovný tábor v Ústí nad Oravou ku dňu 10. decembru 1947. Osoby určené do tohto pracovného tábora mali byť posielané do pracovného útvaru pri sústreďovacom tábore v Novákoch. Ale už dňa 12. novembra 1947 bol tento výnos zrušený na požiadanie Povereníctva techniky a tak pracovný tábor fungoval naďalej.⁷³

Následne sa plánovalo zrušenie tábora opäť v auguste 1948, ale napriek nevyhovujúcim životným, pracovným a aj bezpečnostným podmienkam, tábor fungoval ďalej – dôvodom boli ekonomické požiadavky vedenia priehrady. Povereníctvo vnútra konštatovalo, že ubytovacie objekty v tábore boli už staré a ako také zahmyzené hlavne ploštícami a blchami v takej miere, že už žiadna dezinfekcia by nemala význam. Taktiež informovalo o tom, že kapacita tábora bola prekračovaná, čo bolo nepripustné, ubytovanie členov Správy útvaru a členov strážneho oddielu tak bolo pod ich dôstojnosť a to sa priecilo predpisom.⁷⁴ Problematickou bola aj skutočnosť, že zaradené osoby na pracovisku pracovali v menších skupinách, roztratene, čo narúšalo ľahký bezpečnostný dozor a napomáhalo vysokému počtu zbehov. Povereníctvo mienilo premiestniť tábor na miesto, kde by boli plnené bezpečnostné a zdravotné predpisy, ak by teda Štátna stavebná správa v Ústí nad Oravou spolu s firmou Tvorba nepristúpili k potrebným zmenám. Tie sa nakoniec zaviazali vybudovať pre správu útvaru novú budovu, a v dovtedajšej umiestniť zaradené osoby, aby sa teda znížil stav osôb v ostatných budovách. Zároveň sľúbili opraviť dovtedajšie baraky do obývatel'ného stavu.⁷⁵ V októbri 1948 žiadalo dokonca vedenie výstavby zvýšenie počtu zriadencov umiestnených v tábore, odsunutie nemocných a menej fyzicky zdatných a ich nahradenie schopnejšími zriadencami.⁷⁶

K 15. januáru 1949 pracovalo na stavbe priehrady 112 zaradencov, pričom v samotnom tábore sa ich nachádzalo 137.⁷⁷ Plánovalo sa zvýšiť počet zaradencov na plný stav, teda 300 osôb, pričom na prácu

73 ŠA Bytča, p. Dolný Kubín, f. ONV NO, šk. 90, č. 8/187-VIII/1-1947.

74 Časť členov NB bola dokonca ubytovaná po izbičkách v barakoch pre zaradencov.

75 SNA, f. PT, šk. 222, inv. č. 393, č. 2/101-VI/1-1948.

76 Tamže, šk. 223, inv. č. 393, č. 2623/1948.

77 Tamže, šk. 225, č. 5.608-I/6-1949.

by sa prideľovalo cca 250 osôb. V pracovnom tábore ale bolo nutné vystať novú administratívnu budovu a zaistiť jej vnútorné zariadenie, čo malo zaistiť Poverenie vnútra.⁷⁸ V nasledujúcich dňoch, 24. januára 1949, bolo ale z tábora presunutých 121 zaradencov (115 osôb spolu s ich kartotecnými listami a osobnými spismi a 6 osôb evidenčne, ktoré boli v tom čase v nemocničnom liečení) do trestnice Poverenia spravodlivosti v Leopoldove⁷⁹, lebo podľa zákona o táboroch nútej práce ich viac nemohli držať v táboroch. Do určitej miery ich nahradili zaradenci z tábora v Novákoch (70 osôb mužského pohlavia), ktorí sa v januári 1949 presunuli do Ústia nad Oravou.⁸⁰ Stav zaradených osôb teda k 26. januáru 1949 dosahoval 74 mužov a dve ženy.⁸¹

Dňa 11. apríla 1949 predložil svoju správu Ing. Alois Kraus, ktorý bol novovymenovaným stavbyvedúcim Oravskej priehrady po predošlých politicko-organizačných opatreniach, keď dovtedajší personál zabezpečujúci stavbu bol z veľkej časti obvinený zo sabotáže výstavby, z protizákonného obohacovania, zo spojenia s predstaviteľmi čs. emigrácie a z hospodárskej špionáže pre americkú vojenskú spravodajskú službu a odsúdený. Ing. Kraus navrhoval pre výstavbu priehrady postupné kroky, medzi ktoré patrilo aj *„dokončenie stavby tábora nútej práce, kde rátame s umiestnením 20 slobodných úradníkov a 300 robotníkov a spoločenskej miestnosti“* v hodnote 400 000 Kčs. Zároveň ale v tejto správe navrhoval, aby sa zo stavby Oravskej priehrady spravilo dielo, *„na ktorom pracovať je čestnou povinnosťou“*, pričom by na stavbe pracovali predovšetkým členovia Sväzu slovenskej mládeže. Z toho dôvodu by podľa Krausa bolo vhodné zrušiť pracovný tábor, keďže *„prítomnosť zaistených osôb z TNP, prevažne živlov asociálnych by bola v rozpore so sledovaným cieľom“*. Odhadoval výkon zaistencov na 60%, čo by pri plnom obsadení tábora znamenalo stratu 120 pracovníkov. Pritom pracovný tábor bol v tejto

78 Tamže, šk. 225, č. 17.366-I/6-1949.

79 SNA, f. PV – SEKR, šk. 108, inv. č. 104, č. 246/9-2/2-1949-BK/8.

80 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 147.

81 SNA, f. PV – SEKR, šk. 108, inv. č. 104, č. 246/9-2/2-1949-BK/8.

dobe trvalo obsadený len 70 osobami, z ktorých chodilo do práce zhruba 50 osôb.⁸²

Tábor nakoniec fungoval až do 30. apríla 1949, keď bol zrušený predovšetkým z politických dôvodov. Zaradenci tábora sa totiž počas prác na priehrade dostávali do kontaktu aj s civilnými zamestnancami, pochádzajúcimi prevažne z Oravy, ktorí sa vyznačovali negatívnym postojom k režimu. Taktiež k zrušeniu tábora napomohol aj proces s vedením stavby Ing. Chládek a spol, ktorí boli obviňovaní z úmyselnej a zámernej sabotáže stavby, z protizákonného obohacovania, zo spojenia s predstaviteľmi čs. emigrácie a z hospodárskej špionáže pre americkú vojenskú spravodajskú službu CIC.⁸³ Taktiež sa konštatovalo, že *„horná Orava sama je voči režimu a jeho podujatia, v najlepšom prípade pasívna, ak nie negatívnej orientácie. Toto prostredie bolo živnou pôdou pre politickú infekciu, ktorá z tábora nútenej práce vychádzala. Tábor bol aktívnym jadrom negatívnej orientácie celého okolia, z ktorého postupom času sa vyvinula priama protištátna aktivita“*.⁸⁴ Preto sa politické miesta rozhodli tábor zrušiť, vymeniť na stavbe aj všetok civilný personál a stavbu priehrady zabezpečovať brigádnickou formou.⁸⁵ Zaradenci a personál boli premiestnení do TNP Nováky a zložky neprítomných (zbehovia na úteku, chorí v nemocniciach a i.) prevzala Správa TNP Ilava.⁸⁶

Pracovný tábor v Ústí nad Oravou v rokoch 1945 – 1949 plnil viacero úloh, bol jedným zo sústreďovacích miest pre občanov maďarskej a nemeckej národnosti, ktorí boli postupne odsúvaní z územia Československa; predstavoval sústreďovacie miesto pre exponentov bývalého režimu Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945; a nakoniec aj tábor pre odporcov nastoleného režimu, predovšetkým po februári 1948. Samozrejme nemožno zabudnúť na časť zaradencov, ktorí sa previnili podľa úradov asociálnym správaním a preto mali byť prevychovaní prácou. Pracovne nasadenie zaradencov sa hodnotilo rozporuplne, na jednej

82 ŠA Bytča, p. Dolný Kubín, f. ONV NO, šk. 152, inv. č. 710/1949, Zpráva stavbyvedúceho Oravskej priehrady Ing. Krausa pre poradu, svolanú Poverenictvom techniky na 11. apríla 1949 na KNV v Žiline.

83 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 146.

84 SNA, f. PV – SEKR, šk. 117, inv. č. 104, č. 125/prez. St. 1949.

85 VRABCOVÁ, E.: *Pracovné tábory...*, s. 388 – 389.

86 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 147.

strane hodnotili ich prácu pozitívne, keď dokonca prekračovali plán, na druhej strane tábor trpel veľkým množstvom útekov, keď v niektorých prípadoch vyše 40 % kmeňového stavu zaradencov bolo na úteku. Tábor bol nakoniec zrušený kvôli politickým dôvodom, keďže predstavoval pre hornú Oravu a pre civilných zamestnancov na stavbe príklad vzdoru voči nastolenému spoločenskému a politickému poriadku.

Sústredovací tábor pre Nemcov na kežmarskom hrade v rokoch 1945 – 1946

Jerguš Sivoš

V krátkom období rokov 1945 – 1946 vzniklo (a vo veľkej miere aj zaniklo) na Slovensku 110 sústredovacích a pracovných táborov.¹ Povojnový táborový systém sa stal najmä po roku 1990 námetom viacerých vedeckých aj odborných publikácií, ktoré sa však sústreďujú predovšetkým na fenomén nútenej práce a na pracovné tábory.² Historická rekonštrukcia táborov pre Nemcov a Maďarov sa prirodzene spája s výskumom ich odsunu z územia Československa do amerického a sovietskeho okupačného pásma na území Nemecka, resp. ich presídlenia v rámci výmeny obyvateľstva s našim južným susedom.³ Tieto práce, mapujúce osudy nemeckej a maďarskej menšiny po roku 1945, umožňujú pohľad na okolnosti a podmienky vzniku táborov, ich správu a vnútorné pomery, ale aj ich zánik v dôsledku koncentrácie nemeckého obyvateľstva do tzv. odsunových táborov (pre územie východného Slovenska v Poprade). Komplexný pohľad na jednotlivé tábory vo veľkej miere absentuje. Poznatky o táboroch vychádzajú najmä z neúplných periodických hlásení, situačných správ, prípadne štatistických výkazov. Čiastočne ich dopĺňajú aj osobné spomienky internovaných Nemcov, publikované v Nemecku a na Slovensku.⁴ Ucelený pohľad na konkrétne

- 1 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku! Sústredovacie tábory, pracovné tábory a tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1945 – 1953*. Bratislava 2011, s. 215 – 218.
- 2 Pozri najmä VARINSKÝ, V.: *Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1941 – 1953*. Banská Bystrica 2004; VRABCOVÁ, E.: *Pracovné tábory a tábory nútenej práce*. In: MIKLOŠKO, F. – SMOLÍKOVÁ, G. – SMOLÍK, P. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I*. Prešov 2001, s. 367 – 402.
- 3 Pozri najmä GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M.: *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Bratislava 2004; ŠUTAJ, Š.: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993.
- 4 Pozri najmä *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa IV. Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei*. Bd. II.

sústreďovacie tábory limitujú zachované archívne pramene. Najmä z prvých povojnových rokov sa agenda takmer vôbec nedochovala, väčšie množstvo spisov sa zachovalo až z obdobia, keď správu táborov prevzalo 6. oddelenie Hlavného veliteľstva Národnej bezpečnosti (NB) a neskôr V. odbor Povereníctva pre veci vnútorné. V dôsledku toho nie je možné dohľadať ani len dátumy vzniku a zániku desiatok sústreďovacích táborov, ktoré vznikli a krátko fungovali v prvých mesiacoch po oslobodení územia Slovenska a skončení II. svetovej vojny.

Archívne pramene k štúdiu táborového systému, rovnako ako aj jednotlivých táborov, sa nachádzajú vo viacerých slovenských archívoch. V pobočkách štátnych archívov sa nachádzajú spisy adresované okresným národným výborom, týkajúce sa politickej a hospodárskej situácie, správy staníc NB o situácii v táboroch, žiadosti o zriadenie alebo zrušenie tábora, zamestnanie zaistených osôb a pod. Z pohľadu historickej rekonštrukcie povojnových udalostí v regiónoch Slovenska sú mimoriadne zaujímavé. Niektoré z týchto materiálov sa nachádzajú aj vo fondoch Slovenského národného archívu. Predovšetkým fond *Povereníctvo vnútra – pracovné tábory* obsahuje viacero správ a hlásení z jednotlivých táborov. V Archíve Ústavu pamäti národa (ÚPN) sa nachádza združený inventár *Zberné, internačné a pracovné tábory a tábory nútenej práce na Slovensku a v Čechách* obsahujúci archívne pramene k niekoľkým pracovným a sústreďovacím táborom. Je nepochopiteľné, že z viac ako sto sústreďovacích táborov sa inventarizovali materiály len k dvom z nich – fond E8.1-2 obsahuje situačné správy z tábora pre Nemcov v Petržalke z obdobia od januára do apríla 1946, fond E10.6 je dokonca nesprávne označený ako *Pracovný tábor Kežmarok*. Je pravdepodobné, že časť dokumentácie sa stále nachádza v slovenských archívoch ako nespracovaný materiál. Desiatky bežných metrov archiválií, pochádzajúce z rôznych pracovných a sústreďovacích táborov, čakajú na inventarizovanie a sprístupnenie bádateľom v depotoch Slovenského národného archívu. Súbor hlásení bezpečnostných zložiek z polovice roku 1945 o počte táborov v jednotlivých okresoch spravuje Archív

Augsburg 1994 (reprint); PÖSS, O. – TAKÁČ, L. (zost.): *Kolektívna vina*. Prešov 2003.

bezpečnostných zložiek v Prahe vo fonde 215 – *Rôzne bezpečnostné zložky na Slovensku po roku 1945 (S/2)*.

Sústredovací tábor na kežmarskom hrade je tak zatiaľ jediným, ku ktorému sa zachovali pomerne ucelené archívne materiály, hoci nepokrývajú prvých šesť mesiacov jeho existencie. Historickú rekonštrukciu kežmarského tábora umožňujú uskutočniť archívne materiály roztrúsené vo fondoch Povereníctva vnútra v Slovenskom národnom archíve a v spomínanom fonde v Archíve ÚPN. Obsahujú periodické výkazy, ktoré správa tábora od polovice decembra 1945 v dvojtýždňových intervaloch zasielala V. odboru Povereníctva vnútra, a situačné správy z februára až apríla 1946, ktoré správa tábora zasielala do Bratislavy s týždennou periodicitou.

Vznik a vývoj sústredovacích a pracovných táborov

Prvý návrh na vytvorenie pracovných táborov sa objavil už začiatkom apríla 1945. Jeho predkladateľ vychádzal z požiadavky rýchlej rekonštrukcie vojnou zničených miest, najmä cestných a železničných komunikácií, zaistenia bezpečnosti a uskutočnenia očisty oslobodzovaného územia Slovenska. Návrh zdôrazňoval politické hľadisko zaraďovania osôb do táborov, pričom národnostné kritérium, ktoré sa neskôr stalo prinajmenšom dôležitým, ak nie rozhodujúcim, z formulácie návrhu priamo nevyplývalo.

Konkrétnejšie opatrenia sa začali realizovať po prijatí Košického vládneho programu, kde sa po prvýkrát oficiálne prezentovali zámery československej vlády voči neslovanským menšinám a kolaborantom. Prípis prezidiálneho odboru z 10. apríla 1945 požadoval mobilizovanie práceschopného obyvateľstva nemeckej a maďarskej národnosti v pracovných táboroch a v tejto otázke rozprúdil medzi Predsedníctvom SNR a jej Povereníctvom pre veci vnútorné širšiu diskusiu. V potrebe internácie občanov nemeckej a maďarskej národnosti a ich nasadenia na rekonštrukčné práce sa zhodovali. Hľadali však spôsob, ktorým by na základe právnej normy bolo možné v čo najkratšom čase ich okamžité hromadné pracovné využitie.

Dňa 25. apríla 1945 predložilo Povereníctvo pre veci vnútorné na základe poverenia Predsedníctva SNR návrh na pracovnú mobilizáciu

občanov nemeckej a maďarskej menšiny. Práceschopní Nemci a Maďari mali byť zaraďovaní do pracovných útvarov na základe vojenskej mobilizácie, stanovenej zákonom č. 131/1936 Zb. z. a n. o obrane štátu. Návrh rozlišoval medzi občanmi nemeckej a maďarskej národnosti, ktorí sa „nezúčastnili na vojne“ a tými, ktorí sa „previnili proti štátu a národu“. Kým jedni mali byť po zaradení do pracovného útvaru poskytnutí na prácu rôznym zamestnávateľom, druhí mali byť internovaní v pracovných táboroch.

Prvý oficiálny návrh nariadenia Slovenskej národnej rady o zriadení pracovných táborov predložil povereník pre veci vnútorné Gustáv Husák ešte v Košiciach 30. apríla 1945. Pracovné tábory mali slúžiť na internovanie „*príslušníkov nemeckej, maďarskej a akejkoľvek inej národnosti, ktorí mali nejakú spojitosť s nacistickými a fašistickými organizáciami, ich aparátom a s ich ozbrojenými a teroristickými formáciami, všetkých vojnových previnilcov, zradcov, kolaborantov, živlov fašistických a profašistických, ktorí v kritických udalostiach rokov 1938 a 1939 a v čase nemeckej, maďarskej okupácie a ľudáckeho režimu prejavili voči štátu a národu vierolomnosť, preukázaly nespoľahlivosť a zbabelosť*“. Formulácia paragrafu, ktorý hovoril o *nespoľahlivých osobách*, bola veľmi široká a najmä stylizácia „*príslušníci, ktorí mali nejakú spojitosť*“ vytvárala priestor na internáciu veľkého počtu občanov. Návrh nariadenia však neriešil otázku pracovného nasadenia internovaných osôb a dĺžky internácie, nemenoval inštitúciu zodpovednú za výber, resp. zaraďovanie osôb do táborov a nevenoval sa sociálnym ani ďalším relevantným otázkam. Na jeho predloženie viedla Husáka pravdepodobne nutnosť prijať legislatívnu normu, ktorá by riešila možnosť internovať určité osoby a využiť ich pracovné schopnosti, legalizovala spontánne zakladanie táborov a dala tomuto procesu právne intencie. Už v priebehu apríla totiž vznikali na území Slovenska tábory, v ktorých boli internovaní občania nemeckej národnosti.

Tábory postupne vytvárali orgány miestnej správy od apríla 1945 v budovách s väčšou kapacitou (kaštieloch, kasárňach, barakoch stavebných firiem), ale aj v zariadeniach pracovných táborov a stredísk minulého režimu. Spočiatku sa tábory označovali ako zaistovacie. Keďže mnohé v nich zaistené osoby aj pracovali, začalo sa používať aj pomenovanie pracovný útvar, resp. pracovný tábor. Keď na jeseň 1945

prevzal spravovanie táborov V. odbor Povereníctva pre veci vnútorné, začal sa používať aj termín sústredovací tábor. Vo väčšine prípadov nahradil pomenovanie zaistovací tábor. Analogicky k tomu sa o osobách umiestnených v táboroch hovorilo ako o zaistencoch, zaradencoch a sústredencoch. Po prijatí nariadenia Slovenskej národnej rady (SNR) č. 105/1945 Zb. n. o zriadení pracovných táborov v auguste 1945 sa ustálili dva názvy: za pracovný tábor sa označoval tábor zriadený podľa vyššie spomenutého nariadenia SNR, osoby zaradené do táborov podľa tohto nariadenia sa nazývali zaradenci. Ostatné osoby, aj keď sa nachádzali v pracovnom tábore, sa označovali slovom sústredenci. Podobne všetky ostatné tábory sa označovali ako sústredovacie. Označenie zaistovací tábor, zaistenec sa prestal používať.

Podľa archívnych prameňov už 8. apríla 1945 vznikol tábor v Petržalke, 15. apríla tábor v Grinave pri Pezinku, 20. apríla tábor v Kremnici, 22. apríla tábor v Želiezovciach, 24. apríla tábor v Leopoldove, 25. apríla tábor v Novákoch a v apríli 1945 aj tábor na košickom letisku. Od 1. mája fungoval tábor na bratislavskej Patrónke, od 3. mája tábor vo Veľkých Kapušanoch a od 10. mája tábor v Nových Zámkoch. Nasledujúci deň vznikol tábor v Lučenci, 14. mája tábor v Trebišove, 23. mája tábor Kežmarok – Priadelňa a 29. mája aj tábor na kežmarskom hrade.⁵

Orgány štátnej moci v desiatkach táborov postupne sústredili, resp. zaistili značný počet osôb. Životné podmienky v nich však boli katastrofálne. Takmer všetky tábory sa nachádzali v dezolátnom stave, neboli dostatočne vybavené ani tým najnutnejším zariadením. Zdravotná služba nebola organizovaná vôbec. Zásobovanie bolo nepravidelné, takže väčšina zaistených osôb sa stravovala z vlastných zásob, prípadne jedlom od obyvateľov susedných obcí. Zaistené osoby, vrátane detí, internovali v táboroch len v jednom oblečení, bez prikrývok a najnutnejších potrieb. Tábory sa vyznačovali vysokou úmrtnosťou detí a starších ľudí, šírili sa v nich epidémie. Neviedla sa ani evidencia zaistených osôb. Starostlivosť o tábory postupne preberali jednotlivé okresné národné výbory, no dramatická situácia v táboroch, ako aj pripravovaná legislatíva,

5 SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku!...*, s. 56.

požadovali zverenie agendy inštitúcii na zemskej úrovni, s príslušnými kompetenciami.

Tábor na kežmarskom hrade

V kežmarskom okrese zriadili za účelom internácie osôb nemeckej národnosti už krátko po oslobodení územia, resp. po skončení II. svetovej vojny postupne osem táborov – v Holumnici, Rakúsoch, Vrbove, Bušovciach, Spišskej Belej, Veľkej Lomnici a dva tábory v Kežmarku.

Tábor na kežmarskom hrade zriadilo Povereníctva SNR pre veci vnútorné výnosom z 9. mája 1945, oficiálne fungoval od 29. mája 1945. O šesť dní skôr začal prevádzku aj ďalší tábor v meste – v pradiarni.⁶

Tábor na kežmarskom hrade patril čo do počtu internovaných osôb k väčším táborom, na východnom Slovensku bol dokonca najväčší. Prvé štatistické výkazy pochádzajú zo septembra 1945. V tábore sa v tom čase nachádzalo 699 osôb, z toho 375 mužov, 272 žien a 52 detí. Do konca roka 1945 sa počet internovaných osôb zvýšil na takmer 800. Najviac osôb – 838 – evidovala správa tábora koncom apríla 1946, keď sa začínal odsun osôb do americkej a sovietskej okupačnej zóny na území Nemecka. Odsunu podliehali celé rodiny. V tábore sa preto nachádzali viac ako dve stovky detí do 16 rokov. Číselný stav internovaných osôb sa výrazne znížil po zahájení odsunu osôb nemeckej národnosti z východného Slovenska. Prvý transport z odsunového tábora pre severovýchodnú oblasť Slovenska v Poprade odišiel 24. júna (1201 osôb), ďalšie dva v priebehu júla – 10. a 24. júla (2 400 osôb). Koncom júla 1946, dva týždne pred zrušením tábora, evidovala správa tábora 115 osôb – 48 mužov, 18 žien a 49 detí. Číselný stav sústredených osôb sa nachádza v tabuľke č. 1.

Internované osoby bývali v preplnených izbách v budovách hradu, ktoré, až na tri, boli tmavé a vlhké. Ako zdravotne nespôsobilé nevyhovovali na ubytovanie ľudí, vonkoncom nie detí. Podľa veliteľa tábora predstavovali „*vhodné miesta pre tuberkulózu*“. V zimnom období bol navyše pre nedostatok paliva v miestnostiach veľký chlad. Internované osoby pritom nedostali slamníky ani deky na prikrytie.

6 Tamže, s. 51.

Mužov aj ženy pridelovala správa tábora na práce v okolí tábora. Muži pomáhali roľníkom, remeselníkom aj obchodníkom, ako pomocné sily pracovali v okolitých úradoch, na stavbe lanovej dráhy v Tatranskej Lomnici, u štátnej lesnej správy v Kežmarku, odmínovacej skupine v Michalovciach a u bulharských záhradníkov v Spišskej Novej Vsi. Ženy pomáhali v domácnostiach a na poliach, upratovali v úradoch. Niektorí sústredenci pracovali v správe tábora (účtovník, pokladník, ošetrovateľ, pomocná kancelárska sila), ďalší vykonávali v tábore rôzne domáce práce.

Zamestnávateľa platili správe tábora za mužskú pracovnú silu 25,- až 30,- korún denne, podľa toho, či išlo o pomocnú silu alebo odborníka, za ženy 15,- až 20,- korún. Zároveň platili nemocenské poistné vo výške 4,30,- Korún československých (Kčs) denne za stravu pre pracovníkov. Niektorí zamestnávateľa sa sťažovali na vysoké náklady na pracovnú silu, správa tábora považovala mzdy za primerané.⁷

Podľa štatistických výkazov, ktoré veliteľ tábora predkladal v dvojtyždňových intervaloch V. odboru Povereníctvu vnútra, pracovala prevažná väčšina práceschopných osôb. V decembri 1945 pracovalo 242 mužov a 142 žien, v apríli 1946 pracovalo 210 mužov a 157 žien. Od apríla 1946 správa tábora na základe nariadenia Povereníctva vnútra o zákaze pridelenia na prácu (č. 4129/1-V/1946 z 18. 3. 1946) postupne sťahovala osoby nemeckej národnosti z pridelenej práce, a to aj napriek zvýšeným požiadavkám kvôli začínajúcim poľnohospodárskym prácam.⁸

7 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) Pracovný tábor Kežmarok (E10.6), inventárne číslo (inv. č.) 1. Výkaz pracovného /zaistovacieho/ tábora v Kežmarku, okr. Kežmarok, podľa stavu dňa 15. januára 1946.

8 V prípise prednostu V. odboru Povereníctva vnútra Imricha Skarbu sa písalo: „S odsunom Nemcov zo Slovenska do Nemecka sa započalo. Technické prevedenie odsunu je závislé na splnení mnohých faktorov (kompletnosť rodín, výber, evidencia, vystrojenie šatstvom, obuvou, potravinami, zostavenie transportu na odchod a pod.). Aby mohli byť tieto predpoklady nerušené pred odchodom transportu vždy včas a do dôsledku vykonané, prvou a hlavnou podmienkou je zamedzenie pohybu (fluktuácie) sústredencov v táboroch. Musí byť bezpodmienečne zamedzené útekom a zbehnutiam i keď to bude na ujmu zasadzovania sústredencov do prác. Bezpečnostná služba v táboroch musí byť preto velená účelne a vykonávaná s mimoriadnou svedomitosťou a pozornosťou. HVNB žiadam, aby na tento čas dostatočne doplnilo stavy všetkých dočasných staníc NB v táboroch, hlavne ale v Petržalke, Bratislave, Novákoch, Kežmarku

Z národnostného hľadiska sa v tábore nachádzala absolútna väčšina osôb nemeckej národnosti, menej ako dvadsiatka Slovákov a asi desať osôb maďarskej národnosti. Školské vyučovanie v tábore neprebiehalo, na výučbu nebola v areáli hradu vyčlenená miestnosť. Bohoslužby navštevovali rímskokatolícki veriaci v hradnej kaplnke v nedeľu o siedmej hodine, evanjelici dochádzali do neďalekého kostola v mestskom kostole v nedeľu o deviatej. Štatistický prehľad náboženského vyznania sústredených osôb sa nachádza v tabuľke č. 3.

Strava bola málo výživná a skromná. Potravinové články, ktoré distribuovala Nákupná ústredňa potravinových družstiev (NUPOD), prichádzali oneskorene, niektoré dokonca plné chrobákov, čo vzbudzovalo odpor sústredených Nemcov. Na raňajky dostávali sústredenci 120g chleba a čiernu kávu, na obed striedavo fazuľovú, zemiakovú, alebo zeleninovú polievku, na večeru striedavo zemiaky a fazuľu. Až začiatkom apríla 1946 sa v jedálnom lístku objavilo mäso. Diabetici nedostávali špeciálne upravenú stravu, deti dostávali dva decilitre mlieka denne.⁹

Nedostatočná bola aj zdravotná služba a hygiena. Zdravotnú starostlivosť zabezpečoval podľa možností mestský lekár Dr. Ernest Teichner. Správca tábora pritom už minimálne od decembra 1945 žiadal Povereníctvo vnútra o pridelenie lekára z radov sústredených osôb, ktorý by zabezpečoval stálu lekársku službu a ošetrovanie. Núdzovo fungovala v tábore ošetrovňa pre osem mužov a osem žien. Väčšina internovaných osôb nemala možnosť sa umývať, šírili sa vši a svrab. V tábore sa nenachádzala práčovňa ani opravovňa odevov, obuvi a bielizne. Už v prvom dvojtýždňovom štruktúrovanom výkaze pre V. odbor Povereníctva pre veci vnútorné zo 14. decembra 1945 veliteľ tábora upozornoval: *„Len menšia čiast' zaistencov má umýváreň. Väčšina zaistencov je bez umývárne. Mydlo došlo teprve tieto dni a bude teprve odo dňa sriadenia tábora prvý krát rozdeľované zaistencom mazlavé mydlo. PÚ*

a v Gelnici. Všetkým, ktorí pri odsune budú spolupôsobiť pripomínam, že otázka odsunu Nemcov je a musí byť prvoradého významu.“ Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. PV-PT, škatuľa (šk.) 3. PV, č. 857/37-V/1-1946, BA 25.3.1946, Nemci – odsun zo Slovenska – zvýšené opatrenia.

9 AÚPN, f. E10.6., inv. č. 1. Výkaz pracovného /zaist'ovacieho/ tábora v Kežmarku, okres Kežmarok, podľa stavu dňa 1. 1. 1946.

vôbec nemá priadeliňu na pranie bielizne! Ani jeden PÚ tunajšej dočasnej stanice nemá desinfektora (...) Hrozí nebezpečie zavšivavenia a zasvrabenia ako aj epidemických chorôb!¹⁰ Žiadal o zaslanie šatstva, obuvi, bielizne i dezinfekčných prostriedkov a o vybudovanie pracovne a kúpeľne. Tábor v tom čase už fungoval siedmy mesiac. V nasledujúcich správach veliteľ tábora informácie o neutešenej situácii v tábore a žiadosti bez odozvy zo strany zodpovedných úradníkov Povereníctva vnútra pravidelne opakoval.

Internované osoby žili a pracovali vo vlastných odevoch, ktoré sa stálym používaním ničili. Správca tábora upozorňoval, že niektorí sú už značne obtrhaní a chodia ako žobráci. Urgencie na Povereníctvo vnútra opäť nenachádzali odozvu, hoci v polovici marca 1946 prišla do tábora zásielka 70 párov drevákov pre ťažko pracujúcich mimo tábora.

Neutešené pomery v tábore – nevyhovujúce ubytovanie, nedostatok stravy, šatstva a obuvi, chýbajúca pracovňa, kúpeľňa, opraváren šatstva a bielizne – viedli k poklesu disciplíny, krádežiam bielizne, šatstva, príboru a náradia, ale aj k útekom. Podľa hlásenia tábora vyskakovali niektorí internovaní aj z 12 metrov vysokých okien. Zlé životné podmienky vplývali najmä na deti a starších ľudí. Podľa neúplných štatistických výkazov zomrelo počas štrnásťmesačnej existencie tábora minimálne 10 internovaných osôb.

Strážnu službu zabezpečovali príslušníci Národnej bezpečnosti (NB) a civilné osoby. Podľa prvých dochovaných správ zo začiatku septembra 1945 strážilo areál tábora 11 civilistov. Koncom mesiaca vykazovala štatistická správa okrem veliteľa aj troch príslušníkov NB, pravdepodobne však nezahŕňala civilných strážnikov. Koncom roku 1945 zabezpečovali strážnu službu traja príslušníci NB a osem príslušníkov civilnej stráže. Trojčlenná civilná hliadka s 24-hodinovou službou, ktorú cez deň dopĺňal veliteľ stráže, strážila len vstupnú bránu do hradu. V priebehu marca 1946 odišlo zo služby šesť strážnikov kvôli dlhodobu nevyplateným mzdám. Nasledujúci mesiac sa preto počet členov hliadky znížil – jeden strážnik

10 AÚPN, f. Pracovný tábor v Kežmarku (B10.6), šk. 1. Výkaz pracovného / zaist'ovacieho/ tábora v Kežmarku, okres Kežmarok, podľa stavu dňa 15. XII. 1945.

strážil cez deň, dvaja v noci. Od polovice apríla 1946 sa počet členov dennej hliadky zvýšil na dvoch.

Velitelia sústredovacieho tábora

Počas štrnásťmesačnej existencie sústredovacieho tábora stáli na jeho čele postupne traja príslušníci NB, kmeňovo zaradení na stanici NB v Kežmarku. Od vzniku tábora v máji 1945 viedol tábor strážmajster Šimon Gaduš, slovenský vojak a neskôr žandár, ktorý po nástupe nového veliteľa pôsobil ako jeho zástupca a od konca apríla 1946 ako hospodár tábora.¹¹ V polovici decembra 1945 prevzal veliteľskú funkciu praporčík Karol Bystričan, slovenský žandár, od apríla 1943 dozorca v zaisťovacom tábore v Ilave. Po vypuknutí povstania sa pridala na stranu povstalcov, v novembri 1944 ho zajali a z väzenia sa dostal až v januári 1945. Za účasť v povstaní mu udelili pamätnú medailu Radu SNP.¹² Posledným veliteľom tábora bol od 24. mája 1946 štábný strážmajster František Majerčák, slovenský žandár, účastník SNP, nositeľ Radu SNP II. triedy aj pamätnej medaile Radu SNP, ktorého napokon pre nežiaducu politickú činnosť v marci 1951 prepustili zo Zboru.¹³

- 11 Šimon Gaduš (1919, Nemešany), po ukončení meštianskej školy v Levoči pracoval ako roľník na rodinnom majetku. Ako príslušník slovenskej armády sa od júna 1941 do mája 1942 zúčastnil bojov na území Sovietskeho zväzu. Po návrate na Slovensko a prepustení z armády nastúpil v auguste 1942 k žandárom. V máji 1945 ho prideliť na stanicu NB v Kežmarku (službu vykonával v sústredovacom tábore) a v apríli 1947 na Hlavné veliteľstvo NB v Bratislave. Od marca 1948 do augusta 1950 pracoval na stanici NB Spišská Nová Ves, neskôr do mája 1951 viedol stanicu NB v Slovenskej Vsi. Nasledujúcich pätnásť rokov, až do odchodu zo ZNB 31. 12. 1965, pracoval na oddelení VB v Gelnici. Archiv bezpečnostných složek (ABS), f. Osobní evidenční karty MV, Šimon Gaduš.
- 12 Karol Bystričan (1916, Námestovo), po ukončení meštianskej školy sa živil ako roľník. V apríli 1940 nastúpil ako žandár na skúšku na žandársku stanicu v Topoľčiankach. V priebehu rokov 1945 - 1946 pracoval postupne na staniaciach NB v Námestove, Lokci, Tatranskej Lomnici, Kežmarku, Poprade a v Dolnom Kubíne. Od novembra 1947 pôsobil na okresnom veliteľstve NB II v Košiciach, od apríla 1949 bol veliteľom a od septembra 1949 zástupcom veliteľa Pohotovostného oddielu NB v Košiciach. Vo februári 1950 utiekol do zahraničia. ABS, f. Osobní evidenční karty MV, Karol Bystričan.
- 13 František Majerčák (1913, Letanovce), absolvoval šesť tried ľudovej školy a pred nástupom k žandárstvu – 1. 10. 1939 – sa živil ako robotník. Po zrušení tábora

Celkom na záver je potrebné spomenúť, že jedným z prvých dochovaných dokumentov je žiadosť Okresného národného výboru v Kežmarku pre Prezídium Povereníctva pre veci vnútorné z júla 1945 o preloženie všetkých táborov z okresu do iných slovenských regiónov. Žiadosť odôvodňovali slovami, že kežmarský okres bol „*baštou nemeckou, centrálou nemectva na Slovensku (...) Ďalšia prítomnosť Nemcov v okrese je z dôvodov politických nežiadúca, lebo majú tu mnoho známych aj medzi Slovákmi, mnoho príbuzných. Je pozorovať, že obyvateľstvo má s Nemcami súčiť, chce im pomôcť, na druhej strane opäť ich prítomnosť znepokojuje tých, ktorí bývajú v domoch, ktoré po Nemcoch boli im pridelené.*“¹⁴

Tábor zanikol 15. augusta 1946 v súvislosti s centralizáciou internovaných osôb do odsunového tábora v Poprade a s ich postupným odsunom do amerického a sovietskeho okupačného pásma v Nemecku.

ho 28. 10. 1946 povýšili na praporčíka a 1. 9. 1949 na vrchného strážmajstra. Od polovice mája 1949 slúžil na stanici NB v Stropkove, kde od februára 1950 vykonával funkciu zástupcu veliteľa stanice. Začiatkom januára 1951 ho zatkli pre nešpecifikovanú politickú činnosť zatkli a v marci 1951 prepustili zo Zboru národnej bezpečnosti. ABS, f. Osobní evidenční karty MV, František Majerčák.

- 14 GABZDILOVÁ, S.: Sústredňovacie tábory na Slovensku v roku 1945. In: *Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*, roč. 15, 2012, č. 3. Dostupné na URL: <<http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2012/3/5990/>> [Citované 25. 3. 2014].

Tabuľka č. 1: Prehľad číselného stavu osôb sústredených v tábore na kežmarskom hrade¹⁵

Dátum	Počet sústredených osôb						Pridelení na prácu		Počet úmrtí	Stráž
	Spolu	Muži	Ženy	Deti			Muži	Ženy		
				6 r.	16 r.	20 r.				
1. 9. 1945	699	375	272	52			?	?	?	11 civ.
26. 9. 1945	634	330	212	92			?	?	?	1+3 NB
Údaje za mesiac október a november chýbajú										
15. 12. 1945	743	335	408	38	160	72	242	107	1	3 NB, 8 civ.
1. 1. 1946	780	364	416	38	161	76	197	89	1	3 NB, 8 civ.
15. 1. 1946	780	359	421	38	164	75	190	77	0	3 NB, 8 civ.
1. 2. 1946	789	366	423	38	164	76	190	92	1	3 NB, 8 civ.
15. 2. 1946	799	283	237	38	165	76	175	105	0	3 NB, 8 civ.
1. 3. 1946	804	287	238	38	165	76	175	105	2	3 NB, 8 civ.
15. 3. 1946	811	292	238	38	165	78	170	120	1	4 NB, 4 civ.
1. 4. 1946	829	299	244	41	168	77	175	130	1	4 NB, 4 civ.
15. 4. 1946	831	301	244	41	168	77	190	145	1	4 NB, 2 civ.
1. 5. 1946	838	304	246	42	167	79	210	157	0	4 NB, 2 civ.
15. 5. 1946	577	207	157	26	128	59	0		0	2 NB, 6 civ.
31. 5. 1946	610	197	162	32	147	72	0		1	2 NB, 7 civ.
31. 7. 1946	115	48	18	6	27	16	0		1	2 NB, 1 civ.

15 Tabuľka vznikla na základe údajov zo situačnej správy o táboroch z konca septembra 1945 a periodických výkazov správy tábora na kežmarskom hrade. Pozri: SNA, f. PV – bezpečnosť, šk. 444. Situačná správa o táboroch. Odpoveď na telefonický rozkaz zo dňa 26. septembra 1945. Príloha č. 1. Soznam PÚ a ZT na Slovensku z 27. 9. 1945; AÚPN, f. E10.6, inv. č. 1. Výkazy pracovného / zaist'ovacieho/ tábora v Kežmarku za obdobie od 15. 12. 1945 do 31. 7. 1946.

Tabuľka č. 2: Národnostné zloženie osôb sústredených v kežmarskom tábore

Dátum	Nemci	Slováci	Maďari	Iná
15. 12. 1945	707	23	12	1
1. 1. 1946	743	24	12	1
15. 1. 1946	751	18	10	0
1. 2. 1946	761	19	9	0
15. 2. 1946	770	20	9	0
1. 3. 1946	775	20	9	0
15. 3. 1946	785	17	9	0
1. 4. 1946	805	15	9	0
15. 4. 1946	807	15	9	0
1. 5. 1946	813	15	9	1 Cigán
15. 5. 1946	552	15	9	1 Cigán
31. 5. 1946	483	15	9	1 Cigán
31. 7. 1946	92	16	4	3 Cigáni

Tabuľka č. 3: Prehľad číselného stavu sústredencov podľa ich náboženského vyznania

Dátum	Evanjelici	Katolíci
15. 12. 1945	562 (1 reformovaný)	181
1. 1. 1946	589 (1 reformovaný)	191
15. 1. 1946	591	189
1. 2. 1946	593	196 (1 gréckokatolík)
15. 2. 1946	602	197 (1 gréckokatolík)
1. 3. 1946	607	197 (1 gréckokatolík)
15. 3. 1946	614	197 (1 gréckokatolík)
1. 4. 1946	630	199 (1 gréckokatolík)
15. 4. 1946	632	199 (1 gréckokatolík)
1. 5. 1946	Číselný stav správa neudáva	
15. 5. 1946	Číselný stav správa neudáva	
31. 5. 1946	Číselný stav správa neudáva	
31. 7. 1946	Číselný stav správa neudáva	

Aktivita politických strán a povojnové demokratické voľby 1946 v okrese Považská Bystrica¹

Juraj Jankech

Možnosť povojnovej demokratickej voľby v spoločnosti zaznamenala pozitívny ohlas. Politické strany sa tak ocitli pred nutnosťou prezentovania svojich plánov v rámci kampane, pozostávajúcej z predvolebného programu. Postavenie Komunistickej strany Slovenska (KSS) a Demokratickej strany (DS) v reáliách slovenskej politiky pred voľbami 1946 sa preto postupne profilovalo, za účelom zisku politického kapitálu na celoštátnej, ale aj regionálnej úrovni. Ten by umožnil monopolizáciu moci v spoločnosti z pohľadu víťaznej strany, o čo sa v rámci prvoradej politickej priority snažila najmä Komunistická strana Československa (KSČ).² Celkové postavenie KSČ bolo totiž po vojnových udalostiach pomerne výhodné. Jej členská základňa veľmi prudko vzrastala.³ KSČ i KSS predstavovali jednotný blok komunistických strán (čo sa o nekomunistických stranách povedať nedalo), pričom KSČ bola vlastne jedinou celorepublikovou stranou na politickej scéne.⁴

Na lokálnej úrovni, a tým aj v okrese Považská Bystrica, sa KSS pred voľbami v máji 1946 usilovala o pevné udržanie moci aj s využívaním orgánov Národného výboru (NV), v ktorých mala prevahu. Prostredníctvom Okresného národného výboru (ONV) v okrese

1 Štúdia je výstupom z grantového projektu VEGA číslo (č.) 1/0145/12 „Migračné procesy na Slovensku v rokoch 1918 – 1948.“

2 RENNER, H. – SAMSON, I.: *Dejiny Československa po roku 1945*. Bratislava 1993, strana (s.) 12.

3 V roku 1938 mala KSČ 80 000 členov, po vojne však iba 28 485, ale v nasledujúcich mesiacoch bol zaznamenaný ich nárast: júl 1945 – 475 000 členov, september 1945 – 713 000 členov, marec 1946 – 1 000 000 a viac než rok po voľbách, v roku 1947 – 1 410 000 členov. (Tamže, s. 12.)

4 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 32.

Považská Bystrica využili komunisti tieto povojnové pozície v roku 1945 napríklad v útokoch na bývalých členov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) a kňazov.⁵ Už tu sa začínali rysovať nepokoje medzi KSS a DS. Komunistickí exponenti v ďalších mesiacoch (a to najmä po voľbách 1946) obviňovali DS napríklad aj z ovplyvňovania celoštátneho priebehu retribúcie. Na okresnej úrovni tomu nebolo inak. Výhodou komunistov však bol najmä nekritický obdiv časti obyvateľstva v Československu voči ich strane. Previazanosť KSČ so ZSSR, ktorého vklad do procesu oslobodzovania Československej republiky (ČSR) bol neprehradiateľný, pomáhala v prípravách na volebné vystúpenie aj KSS.⁶ Demokratická strana, predstavujúca na Slovensku stredný politický prúd, bola vlastne mladou stranou, ktorá mala odlišnú potenciálnu voličskú základňu. „*Rolnícke, malomeštiacke, živnostnícke, remeselnícke vrstvy, veľká časť inteligencie, videli v nej stranu, ktorá stelesňuje ich sociálne potreby i politické predstavy.*“⁷ Základné body volebného programu DS pozostávali zo zdôrazňovania kresťanskej viery, ochrany demokracie, osobnej slobody a z akceptovania súkromného vlastníctva.⁸ Zahraničná politika DS počítala s odvážnou ideou Československa v postavení „mostu“ medzi východom a západom, čo v súčte s vyššie uvedenými bodmi jej politického programu predstavovalo miernejšiu koncepciu v porovnaní s radikálnejšou KSS.⁹

Predvolebný boj na celoštátnej úrovni predznamenal a determinoval aj zápas o voliča v regionálnom význame. Spôsoby pôsobenia na verejnosť,

5 JANAS, K.: Pokusy miestnych štruktúr KSS o likvidáciu politických protivníkov na príklade miest Považská Bystrica a Púchov v rokoch 1945 – 1948. In: ŠMIGEL, M. a kol. *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989)*. Banská Bystrica – Bratislava 2007, s. 119.

6 Členstvo v KSČ bolo pre ľudí lákavé aj z hľadiska poskytovania výhodných funkcií, výhodných prídelov pôdy z pozemkovej reformy a tiež strana mala tendenciu kryť u svojich členov ich prípadnú kolaboráciu s nacistom. Za desať mesiacov po vojne vzrástol iba na Slovensku počet členov komunistickej strany na 150 330. (KRYSTLÍK, T.: *Zamčené dejiny*. Praha 1998, s. 165.)

7 LIPTÁK, E.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava 1998, s. 269.

8 SYRNÝ, M.: Demokratická strana a voľby 1946 na Slovensku. In: MEDVECKÝ, M. (zost.): *Posledné a prvé slobodné (?) voľby – 1946, 1990*. Bratislava 2006, s. 89.

9 LIPTÁK, E.: *Slovensko v 20. storočí*, s. 271.

sa v straníckych prípadoch začali konkretizovať s blížiacim sa termínom volieb. V okrese Považská Bystrica sa snahy súperiacich politických útvarov o získanie si voličskej základne prejavovali tiež. Dialo sa tak predovšetkým na jar 1946. Na politickej scéne Slovenska sa v tom čase objavili aj dva nové politické celky. Išlo o Stranu práce a Stranu slobody.¹⁰ Obe strany znamenali malú konkurenciu pre dve, o hegemoniu politicko-spoločenského vplyvu sa usilujúce, oveľa masovejšie zastúpené strany KSS a DS. Ich činnosť v okrese síce nebola (najmä v prípade Strany slobody), celkom zanedbateľná, avšak v konečnom dôsledku voľby 1946 výrazne neovplyvnila.¹¹

Do uskutočnenia parlamentných volieb v máji 1946 sa politické strany zúčastňovali na rokovaníach v Dočasnom národnom zhromaždení (DNZ), v Slovenskej národnej rade (SNR) aj v Zbore povereníkov v rámci princípu parity.¹² Voľby do Ústavodárneho národného zhromaždenia (ÚNZ), ktorých termín bol Národným frontom (NF) Čechov a Slovákov dňa 16. januára 1946 určený na 26. mája 1946, vo svojom volebnom systéme rešpektovali platformu pomerného zastúpenia politických strán v parlamente.¹³ Tak to vymedzil zákon z 21. februára 1946 prijatý v DNZ, ktorý určil funkciu voličských zoznamov a tiež zákon z 11. apríla 1946, ktorý legislatívne stanovil ÚNZ a konkrétne pravidlá volieb.¹⁴ V okrese

- 10 Strana práce bola vytvorená sociálnymi demokratmi 20. 1. 1946. Neskôr, po neúspešných voľbách v roku 1946, sa premenovala na Sociálno-demokratickú stranu Slovenska a v novembri 1946 sa dokonca už priamo zlúčila s Československou sociálnou demokraciou. Jej predsedom bol Ivan Frlička a čestným predsedom Ivan Dérer. Strana slobody, ktorá pod týmto názvom vznikla 1. 4. 1946, mala mať pôvodne názov Kresťansko – republikánska, ale NF s týmto názvom nesúhlasil. Na jej čele stál predseda Jozef Dieška a čestným predsedom sa stal Vavro Šrobár. (ŠPIESZ, A.: *Dejiny Slovenska na ceste k sebaavedomeniu*. Bratislava 1992, s. 179.)
- 11 Strana práce v okrese Považská Bystrica totiž získala vo voľbách 446 hlasov (2,5 %) a Strana slobody nakoniec len 291 hlasov (1,7 %). (*Štatistická príručka Slovenska 1947*, Bratislava 1947, s. 308.)
- 12 BARNOVSKÝ, M.: K politickému vývoju Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In: *Historické štúdie* 45. Bratislava 2007, s. 67.
- 13 Tamže, s. 70.
- 14 Volebné právo mali aj vojaci a členovia bezpečnostných zložiek. Aktívne volebné právo bolo znížené na hranicu 18 rokov (z predchádzajúcich 21) a pasívne volebné právo na 21 rokov (z predchádzajúcich 26). Voliť mohli iba občania slovenskej,

Považská Bystrica sa politické strany rovnako, ako vo všetkých okresoch, zaviazali viesť svoju predvolebnú kampaň slušne a v intenciách, ktoré sa zhodovali s Košickým vládnym programom. Volebný priebeh mal neskôr, na základe zrealizovanej kampane, rozhodnúť o ich podiele na lokálnej moci.

Snaha KSS a DS o zisk občianskeho voličského zázemia sa začala stupňovať v januári 1946 a predvolebné získavanie voličov sa prejavilo v jednotlivých prípadoch aj v považskobystrickom okrese. Tento proces zámerného pôsobenia na obyvateľstvo, však logicky kulminoval predovšetkým v máji. Jednou zo základných foriem verejného predvolebného pôsobenia bolo šírenie a vyvesovanie plagátov, zachytávajúcich program jednotlivých strán. Okresný sekretariát KSS požiadal Okresný národný výbor v Považskej Bystrici o možnosť takejto činnosti 8. mája 1946 a odpoveď, ktorú ONV poslal okresnému tajomníkovi KSS Pavlovi Davidovi bola kladná. *„Žiadosti okresného sekretariátu v Považskej Bystrici o povolenie na rozširovanie (vyvesovanie plakátov) o začiatočných písmenách, o obsahu Študenti – Učni – Slovenská mládež – Kresťania – Robotníci – Roľníci – Pracujúca inteligencia – Bratia Česi – Živnostníci a obchodníci, povoľujeme.“*¹⁵ Povolenie plagátu znamenalo, že jeho obsah nebol, podľa ONV, zameraný na porušovanie mravnosti a verejného poriadku. Rovnaký postup zvolila aj okresná odbočka DS. Plagát s názvom „Demokratická strana – Naša je budúcnosť, poďte s nami“ povolil ONV 11. mája 1946, čiže v rovnaký deň, v aký o uvedené povolenie okresný tajomník DS – Jozef Pakan, požiadal.¹⁶ Schvaľovanie propagácie politických strán vo forme ich plagátov v okrese patrilo v štruktúrach ONV predsedovi F. Paliatkovi a tiež prednostovi Dr. E. Jakubičkovi. V oboch prípadoch sa vyjadrili jednohlasne pozitívne, čo zabezpečilo uchovanie plurality predvolebných názorov. Menší

českej a inej slovanskej národnosti. (BARNOVSKÝ, M.: K politickému vývoju Slovenska v rokoch 1945 – 1948, s. 71.)

15 Štátny archív (ŠA) Bytča, pobočka (p.) Považská Bystrica, fond (f.) ONV Považská Bystrica 1945 – 1948, škatuľa (šk.) 91, č. dok. 3553/1946. OS KSS v Považskej Bystrici – povolenie vytlačania plakátov.

16 Tamže, č. dok. 3474/1946. Okresný sekretariát Demokratickej strany v Považskej Bystrici – žiadosť o povolenie rozširovania plakátov.

z politických subjektov a to strana občianskeho smeru – Strana slobody,¹⁷ sa podujala na masovejší spôsob šírenia myšlienok svojej predvolebnej kampane. Na ich prezentáciu v okresnom rozmere nepoužila plagáty, ale letáky. Ich existenciu si už v apríli 1946 všimla stanica Národnej bezpečnosti (NB) v obci Považská Teplá. 16. apríla 1946 boli totiž v tejto lokalite (podľa hlásenia veliteľa stanice NB strážmajstra Ďurného) letáky vyhadzované z osobného auta s neznámou registračnou značkou, patriacou pravdepodobne oblastnému sekretariátu Strany slobody, ktorý sídlil v Žiline.¹⁸ K letákom bol pripojený aj časopis *Sloboda* (číslo 2, zo dňa 16. apríla 1946), ktorý spĺňal úlohu tlačového orgánu strany a vychádzal ako týždenník. Oficiálne povolenie, na uvádzanú formu propagandy, Strane slobody vydané nebolo. Z rovnakého hlásenia, situovaného do obce Považská Teplá vyplýva, že: „Obyvateľstvo Považskej Teplej nebolo obsahom letáku nijako nadšené, keďže všetky politické strany majú skoro rovnaký program. Ďalej oznamujem, že miestna organizácia v Považskej Teplej KSS namaľovala na plot v blízkosti štátnej hradskej toto heslo – Kresťania nekandidujte na Demokratickú stranu, ale na KSS – a na plote vozovky štátnej hradskej – Nech každý volí KSS.“¹⁹ Strach KSS z volebnej prehry, ktorý sa vystupňoval po podpísaní tzv. aprílovej dohody medzi vedením DS a katolíckou iniciatívou,²⁰ bol zrejme pôvodcom uvedených

17 KSS, ktorá mala záujem na oslabení predvolebných pozícií DS, podporovala vznik novej politickej strany s katolíckym zameraním, ktorú sa snažila prezentovať ako „Stranu pokrokových katolíkov“. KSS tým sledovala zisk najvyššieho možného počtu voličských hlasov vo voľbách 1946, na čo DS zareagovala podpísaním Aprílovej dohody, ale Strana slobody, napriek tomu, vznikla z časti jej členov vedených Vavrom Šrobárom. (LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite*, s. 34.)

18 ŠA Bytča, p. Považská Bystrica, f. ONV Považská Bystrica 1945 – 1948, šk. 38, č. dok. 4768/1946. Leták Strany slobody – rozšírovaný v obci.

19 Tamže.

20 Dohoda bola podpísaná dňa 31. 3. 1946 a oficiálny názov znel „Záznam o dohode členov predsedníctva DS o niektorých politických, organizačných a osobných opatreniach“. Za vedenie DS ju podpísali J. Lettrich, J. Ursiny, J. Styk, M. Josko, R. Frašťacký, S. Belluš a F. Hodža. Za katolícku iniciatívu sa signatármi stali A. Cvinček, K. Filo, J. Ševčík, J. Kempný a M. Bugár. Dohoda mala desať článkov. Prijal sa v nich aj pomer 2:1 pre zostavenie kandidátskych listín a 7:3 pre zastúpenie v autonómnych zboroch, či v hospodárskych, záujmových a finančných

hesiel na plotoch, vyskytujúcich sa v okrese. Sila slovenských katolíkov, ktorých strana HSLS bola po zániku Slovenskej republiky (podobne ako Agrárna strana) zakázaná, sa totiž vyznačovala vysokou voličskou rentabilnosťou. DS, v ktorej mali zastúpenie bývalí evanjelickí členovia Agrárnej strany, nepredpokladala problémy so získaním hlasov niekdajších voličov tohto politického subjektu. Otázkou ostávalo, koho budú voliť katolícki prívrženci zaniknutej HSLS, ktorých aj v okrese Považská Bystrica bola prevaha.²¹ Katolíci mali totiž k DS chladný vzťah, pretože bola evanjelická a nebránila sa okamžitému povojnovému poštátňaniu cirkevných škôl, ale rovnako tak aj ku KSS, keďže to bola strana postavená na antiklerikálnych princípoch.²² Celá záležitosť boja o „katolícke“ hlasy sa však na konci marca 1946 nasmerovala v prospech DS, vďaka vzniku Aprílovej dohody a z agitácie demokratov sa tak postupne stal prejav protikomunistického bloku.

Politické pozadie, v predchádzaní si potenciálnych voličov v okrese, bolo naďalej veľmi priamočiare. Napriek proklamovanej snahe o korektný priebeh predvolebného zápasu v celom jeho rozsahu, ju nedodrжала ani jedna politická strana. Predovšetkým rozpory medzi KSS a DS sa vyznačovali narastajúcou agresivitou, z čoho plynuli početné incidenty. V okrese Považská Bystrica sa tiež prejavovali a to aj na spôsob vzájomného fyzického napádania sa. Dialo sa tak v rámci druhej formy pôsobenia na voličskú obec – manifestačnej činnosti. Usporiadúvanie manifestácií v okrese sa prejavilo ako snaha zapôsobiť hovoreným slovom najmä na prvovoličov, alebo doposiaľ nerozhodnutých občanov. Jednou z takýchto manifestácií bolo aj zhromaždenie, ktoré sa na okresnej úrovni uskutočnilo 19. mája 1946 v obci Mariková. Jeho organizácia a program, na ktorom participovali exponenti DS aj KSS mali pôvodne pokojný priebeh. „Na Hornej Marikovej rečnili za DS tajomník DS z Považskej Bystrice Tichý, a aj predseda roľníckej komory z Považskej Bystrice Štefánik a správca školy Slávik. Rečnenie za prítomnosti malého množstva občanov malo

orgánov v prospech katolíkov v DS. (MATHÉ, S.: *Slovenská politika v rokoch 1848 – 1993*. Martin 2001, s. 117.)

21 BARNOVSKÝ, M.: K politickému vývoju Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In: *Historické štúdie* 45, s. 69.

22 Tamže, s. 69.

hladký priebeh.²³ Nezaujímam občanov voči prejavom, týkajúcich sa DS a nárast zúčastnených, ktorí v oveľa väčšom počte reflektovali vystúpenie členov KSS a to napríklad predsedu Závodného výboru v Zbrojovke Závradskeho, bol spôsobený najmä prítomnosťou ľudí s robotníckou profesiou.²⁴ Neskoršia bitka, ktorá sa strhla po manifestácii medzi viacerými prítomnými zapadla do koloritu danej napätej atmosféry, príznačnej (a to ešte v radikálnejšom násilí) pre celé predvolebné obdobie v celoštátnom meradle.²⁵ Správa, vyhotovená pre Povereníctvo vnútra krátko pred voľbami, opisala pomery politickej súťaže nasledovne: „Príslušníci politických strán navzájom sa nenávidia a osočujú. I bývalí dobrí priatelia a susedia dnes sú proti sebe preto, že sú príslušníkmi rôznych politických strán.“²⁶ V takýchto pomeroch sa pripravovali voľby v okrese Považská Bystrica na deň 26. máj 1946. Ešte tri dni pred ich zrealizovaním sa v okrese vyskytol ďalší z pokusov o propagáciu Strany slobody. Stanice NB v Domaniži, Marikovej, Považskej Bystrici, Drienovom a Papradne, dňa 23. mája 1946 podali hlásenie o zhabaní siedmich exemplárov časopisu *Sloboda*, pričom tak urobili na príkaz ONV, keďže ten na šírenie časopisu nevydal povolenie.²⁷

Samotná realizácia parlamentných volieb bola upravená spomínanými zákonmi o Ústavodarnom národnom zhromaždení (zákon č. 67/1946)²⁸

23 ŠA Bytča, p. Považská Bystrica, f. ONV Považská Bystrica 1945 – 1948, šk. 39, č. dok. 4614/1946. Politická manifestácia v Marikovej dňa 19. 5. 1946.

24 Tamže.

25 Časté prejavy agresivity a násilia sa vyskytovali najmä medzi KSS a DS. Miestne organizácie KSS napádali predvolebné zhromaždenia DS a dopúšťali sa tak ohrozovania ľudských životov. Takéto typy teroru sa vyskytli napríklad dňa 19. 5. 1946 na zhromaždení DS v Žiline a dňa 23. 5. v rámci predvolebnej kampane DS v Bratislave. (SYRNÝ, M.: Demokratická strana a voľby 1946 na Slovensku. In: MEDVECKÝ, M. *Posledné a prvé slobodné (?) voľby – 1946, 1990*, s. 93.)

26 KORTMAN, B.: *Považská Bystrica. Z dejín mesta*. Žilina 2006, s. 236.

27 ŠA Bytča, p. Považská Bystrica, f. ONV Považská Bystrica 1945 – 1948, šk. 92, č. dok. 3867/1946 Časopis *Sloboda* – zhabanie.

28 Zákon číslo 67/1946 rozhodol, že mandáty zo Slovenska a Česka nebudú determinované počtom obyvateľov, ale podľa počtu voličov, ktorí sa zapisujú do voličských zoznamov. Na Slovensku sa veľké množstvo voličov do týchto zoznamov z nevedomosti nezapisalo. DS protestovala proti takto stanoveným podmienkam, ale Slovensko v dôsledku nejednotného protestu zvyšných politických strán, získalo nakoniec len 69 mandátov. Česko, Morava, Sliezsko

a o stálych voličských zoznamoch (28/1946). Postup systému volieb sa premietol do okresu pod kuratelou riadiacich orgánov ONV a Miestnych národných výborov (MNV). Voličské zoznamy sa zostavovali v rámci pôsobnosti komisií jednotlivých MNV, pričom sa dbalo na rovnomerné zastúpenie politických strán pre najbližšie tri roky. 16. januára 1946 boli tieto zoznamy v okrese na 15 dní predložené k posúdeniu verejnosti.²⁹ Takéto nahliadnutie do voličských zoznamov súviselo so zákonne ukotvenou snahou o eliminovanie volebného práva pre osoby neslovenskej národnosti, ale najmä pre osoby, ktoré boli známe svojím angažovaním sa v období 1. Slovenskej republiky. Námietky sa riešili na pôde ONV. V okrese Považská Bystrica sa, ako vo väčšine Národných výborov, nachádzala komunistická prevaha, takže posudzovanie reklamačných návrhov tak spadalo pod rozhodovanie predstaviteľov KSS. Úlohou MNV zase bolo (podľa zákona č. 67/1946) do 7. mája 1946 predložiť správy o počte voličov, zapísaných do voličských zoznamov.³⁰ Úrad ONV v Považskej Bystrici takýto súpis dostal presne dňa 7. mája 1946. Okresný prehľad o volichoch predstavoval dokument, podľa ktorého sa v súhrnnom počte štyridsiaticich obcí nachádzalo v okrese celkovo 21 106 voličov a z toho 10 173 mužov a 10 933 žien.³¹ Logicky početne najväčšia základňa voličov, zapísaných do voličských zoznamov sa nachádzala v Považskej Bystrici, kde celkový počet voličov dosiahol číslo 4 859. Z okolitých obcí sa najväčší počet voličov zapísal do zoznamov v Marikovej (3 048). Naopak najmenšie zastúpenie voličov (87) zaznamenala obec Okrut.³² ONV následne odovzdal prehľad voličov na Povereníctvo vnútra do Bratislavy. Okres Považská Bystrica bol podľa zákona č. 67/1946 zaradený do žilinského volebného kraja spolu s okresmi Veľká Bytča, Čadca, Turčiansky sv. Martin, Kysucké nové mesto a Žilina.³³

231 mandátov. Podľa počtu obyvateľov mal byť počet mandátov Slovenska 86,5. (LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite*, s. 38.)

29 LETZ, R.: Vol'by 1946. In: *Kultúra*, ročník (roč.) 4, 2001, č. 13, s. 14.

30 Tamže, s. 14.

31 ŠA Bytča, p. Považská Bystrica, f. ONV Považská Bystrica 1945 – 1948, šk. 127, č. dok. 56/1948. Zoznamy členov volebných a odvolacích komisií.

32 Tamže.

33 *Štatistická príručka Slovenska 1947*, s. 308.

Dôležitosť demokratických volieb sa v deň ich konania – v nedeľu 26. mája 1946 – premietla do celoštátnej, masovej účasti ľudí. Slovenská spoločnosť, ktorej polarizácia bola v tom čase už poväčšine jasne stanovená, sa rozhodovala predovšetkým medzi KSS a DS, keďže Strana práce a ani Strana slobody do povedomia verejnosti výrazne neprenikli. V rámci zákona o voľbe do ÚNZ bolo rozhodnuté aj o zavedení tzv. prázdnych hlasovacích lístkov pre voličov, ktorí sa ocitli v opozícii ku každej z kandidujúcich politických strán. Zámer KSS o odobratie časti hlasov občianskym stranám týmto spôsobom nevyšiel. Len malá časť voličov sa totiž rozhodla túto možnosť využiť.³⁴ Výsledky volieb tak jednoznačne preukázali, že rok po skončení 2. svetovej vojny mali na území Slovenska význam predovšetkým mocenské pozície najsilnejších politických subjektov KSS a DS. Na Slovensku zvíťazila DS, ktorá dostala od voličov 61,43% hlasov, pričom KSS získala len 30,48% hlasov, Strana slobody 4,20% hlasov, Strana práce 3,11% hlasov a bielych lístkov vo volebných urnách bolo len 0,78% zo všetkých hlasov.³⁵ Voľby v českých krajinách však priniesli víťazstvo pre KSČ (40,2% hlasov) a rovnaká situácia nastala aj v celoštátnom meradle (38%).³⁶ Českí voliči si tak, ako jediný národ neskoršieho sovietskeho bloku, zvolili komunistickú stranu dobrovoľne.³⁷

Okresné výsledky volieb do Národného zhromaždenia z 26. mája 1946, ktoré sa stali v okrese rovnako významnou udalosťou nielen politického, ale aj všeobecného spoločenského charakteru, priniesli

34 BARNOVSKÝ, M.: K politickému vývoju Slovenska v rokoch 1945 – 1948, s. 69.

35 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite*, s. 39.

36 KRYSTLÍK, T.: *Zamlčené dejiny*, s. 165.

37 Víťazstvo KSČ v česko-moravskom politickom priestore súviselo predovšetkým s prísnosťou nemeckého protektorátneho režimu v rokoch 1939 – 1945, rozdielneho od Slovenskej republiky, v ktorom český národ pocítil značné poníženie, z ktorého ho oslobodil až príchod sovietskej armády. Z tohto dôvodu česká politická scéna nepovažovala za potrebné vytvoriť dôslednejší nekomunistický blok strán a aj strany v ňom mali prílišnú ľavicovú orientáciu. Na Slovensku sa DS podarilo zlúčiť všetky nekomunistické, kresťanské a neľavicové hodnoty. V Čechách k víťazstvu KSČ dopomohli roľníci, no na Slovensku pomohli DS, keď sa nedali zlákať na vidinu cudzej pôdy. (LETZ, R.: Voľby 1946, s. 15.)

víťazstvo DS. V obci Považská Bystrica vo voľbách jasne zvíťazila DS, ktorú si zvolilo 2 342 voličov a KSS dostala 1 520 hlasov (Strana práce 204 a Strana slobody 79).³⁸ V celkovom meradle volebných výsledkov navyše DS vyhrala nielen v obci, ale aj v celom okrese Považská Bystrica. Ziskom 9 142 hlasov zo 17 708 odovzdaných (51,6%) prekonala KSS s 7 829 hlasmi, čo predstavovalo 44,2%.³⁹ Víťazstvo DS v okrese Považská Bystrica sa tak zaradilo k desiatkam ďalším regionálnym triumfom tejto strany, čo znamenalo, že KSS nedosiahla také pozície ako KSČ.⁴⁰ Okres Považská Bystrica sa v rámci Slovenska v pozitívnom vymedzení ku KSS zaradil na celkové šieste miesto.⁴¹ V rámci žilinského volebného kraja ale bola v okrese Považská Bystrica prehra KSS najtesnejšia.⁴² Neskorší vývoj politických udalostí však ukázal, že z víťazstva DS v obci Považská Bystrica, ako i v celom okrese, sa stal úspech analogický k situácii na celoštátnej úrovni. Vzhľadom k asymetrickému štátnemu usporiadaniu ČSR a systematickému nátlaku na povolebné pozície demokratov zo strany KSČ a KSS, totiž DS na Slovensku nemohla v dlhodobejšej plnohodnotnej praxi rozvinúť svoje volebné víťazstvo.

38 JANAS, K.: Pokusy miestnych štruktúr KSS o likvidáciu politických protivníkov na príklade miest Považská Bystrica a Púchov v rokoch 1945 – 1948. In: ŠMIGEL, M. a kol.: *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989)*, s. 119.

39 *Štatistická príručka Slovenska 1947*, s. 308.

40 Z celkového pohľadu boli parlamentné voľby pre komunistických politikov na Slovensku sklamaním, keďže v 81 okresoch Slovenska vyhrala DS a len v štyroch okresoch sa voličská základňa v konečnom dôsledku vyslovila v ich prospech. (SIKORA, S.: Národné výbory a vývoj na Slovensku 1947 – 1948. In: PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava 2008, s. 423.)

41 Okrem okresu Svidník (59%) zaznamenala KSS víťazstvo v okresoch Brezno (56,5%), Rožňava (51,95%) a Revúca (48,4%). Naopak najväčší prepád KSS utrážila v okresoch Námestovo (3%), Trstená (5%) a Sobrance (6%). (ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 1999, s. 152.)

42 Najvýraznejší úspech DS a zároveň najjasnejšiu prehru KSS v priestore žilinského volebného kraja stanovili voliči svojimi hlasmi v okrese Čadca (70,3% DS resp. 26% KSS). (*Štatistická príručka Slovenska 1947*, s. 308.)

Volby, ktoré svojim výsledkom stanovili vzhľad nového parlamentu a vlády ČSR,⁴³ ukončili paritnú formu vykonávania moci. V predsedníckych štruktúrach SNR mala DS post predsedu (Jozef Lettrich) a podobne, ako KSS ešte ďalších dvoch členov. V Zbore povereníkov si KSS udržala miesto predsedu (Gustáv Husák) a štyroch členov, DS mala osem členov, pričom KSS prišla o ovládanie postu Povereníctva vnútra, pretože povereníkom pre veci vnútorné sa stal nestraník Mikuláš Ferjenčík.⁴⁴

S výsledkami májových parlamentných volieb z roku 1946 súviselo aj následné premietnutie sa ich výsledkov do pomeru politického zastúpenia v okresných a miestnych NV na Slovensku. Rekonštrukcia orgánov NV po voľbách prebiehala na Slovensku na základe nariadenia SNR č. 92/1946. Prostredníctvom tohto dokumentu, ktorý ďalej rozvíjali smernice Povereníctva vnútra z 3. augusta 1946 o ustanovení takto obnovených NV, sa okresné orgány územnej správy pretvárali podľa volebných výsledkov.⁴⁵ Najdôležitejším z radu ustanovení sa stalo to, ktoré umožňovalo víťaznej politickej strane v okrese, ako najsilnejšej v danom regióne, postaviť do predsedníckeho postu konkrétneho ONV zástupcu zo svojich štruktúr.⁴⁶ V prípade KSS sa tak mohlo stať na úrovni štyroch spomínaných okresov, pričom DS sa k právu, uviesť do úradu ONV predsedu zo svojich radov mohla prihlásiť až v 81 okresoch. V okrese Považská Bystrica sa rovnako tak celkové výsledné víťazstvo DS, aj napriek nezanedbateľnej podpore, ktorú KSS na rozdiel od mnohých iných okresov získala, prejavilo vo vedúcich orgánoch okresu. Z hľadiska volebnej prevahy DS v okrese sa dali považovať za smerodajné výsledky demokratického hlasovania v najľudnatejšej obci a prirodzenom centre

43 Jednotne postupujúce KSČ a KSS získali v 300 člennom parlamente 115 mandátov. Komunisti mali vo vláde deväť ministrov a post predsedu vlády – K. Gottwalda. DS mala len 43 mandátov a štyroch ministrov vo vláde ČSR. (LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite*, s. 39.)

44 MENCL, V a kol.: *Křižovatky 20. století – světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha 1990, s. 227.

45 SIKORA, S.: Rekonštrukcia orgánov územnej správy na Slovensku podľa výsledkov parlamentných volieb roku 1946. In: BARNOVSKÝ, M. – IVANIČKOVÁ, E. (zost.): *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava 1998, s. 105.

46 SIKORA, S.: Národné výbory na Slovensku 1947 – 1948, s. 423.

regiónu – Považskej Bystrici. Práve na základe výraznej podpory, ktorú občania vyslovili DS, sa KSS presvedčila o tom, že vplyv demokratov v čase volieb na rôzne vrstvy slovenskej spoločnosti, bol aj v okrese Považská Bystrica väčší.⁴⁷ V súvislosti s rekonštrukciou NV mala teda mať DS na Slovensku výraznú prevahu tak v úradoch ONV, ako aj v nižšie stratifikovaných obecných MNV. Vo vedení MNV sa prevaha DS javila dokonca ešte výraznejšie. Evidentné to bolo najmä na pozadí vzťahu strany k vidieckemu obyvateľstvu, ktorý zabezpečil DS takmer dve tretiny poslancov v MNV. Slovenská krajina bola totiž prevažne rurálna a celkové zastúpenie 52% roľníkov, organizovaných v DS (v KSS ich bolo 12,4%), sa stalo jedným z tromfov demokratov.⁴⁸ Okres Považská Bystrica však nikdy nepatril kvôli hornatosti svojho územia medzi výrazne roľnícke regióny, no napriek tomu sa k DS prihlásil. Súviselo to predovšetkým s tradíciou politického katolicizmu v regióne Považia a rovnako tak s tradíciou voličského zázemia zakázanej HSLS. Katolícky orientovaní voliči preto zvolili alternatívu DS, keďže po Aprílovej dohode sa práve tá stala protagonistkou konzervatívneho politického smerovania. DS tak volili i bývalí ľudáci voliči, ktorí by zrejme inak museli voliť bielymi lístkami.⁴⁹ Náboženské pozadie volby tak v konečnom dôsledku, v považskobystrickom okrese prevýšilo prvok, v tomto regióne rozšíreného a s KSS sympatizujúceho robotníctva. Katolícky zmýšľajúci voliči v okrese navyše nezabudli na likvidáciu okresných náboženských spolkov, ktorých činnosť bola v roku 1945 zastavená z pozície ONV v ktorom mala v tom období prevahu práve KSS.

Situácia, týkajúca sa politického zloženia NV sa však nezaobišla bez problémov. V rámci ustanovenia zmien v okresných a miestnych NV sa vyskytla nová záležitosť a to zaniknutie priameho kontaktu občanov

47 DS v období volieb v roku 1946 organizovala vo svojich radoch 13,4% živnostníkov – KSS 10,1%, v DS bolo organizovaných aj 12% príslušníkov inteligencie, v KSS ich bolo len 5,7%. Do kategórie „ostatných“ patrilo v DS 6% občanov a v KSS 2%. Jedine vo vzťahu k robotníctvu bol stav 68,1% pozitívne v prospech KSS a iba 16,2% v prospech DS. (SIKORA, S.: Rekonštrukcia orgánov územnej správy na Slovensku podľa výsledkov parlamentných volieb roku 1946, s. 106.)

48 SIKORA, S.: Národné výbory na Slovensku 1947 – 1948, s. 424.

49 SYRNÝ, M.: Demokratická strana a voľby 1946 na Slovensku, s. 95.

okresu s nimi voleným a teda ich zvoleným zástupcom. Toho už nevolili ľudia priamo, ale bol dosadený, ovplyvňovaný a odvolávaný vlastnou politickou stranou. KSS stratila svoju predvolebnú prevahu v NV a v záujme snahy aj naďalej kontrolovať dianie v okresoch, začala pôsobiť voči DS prostredníctvom NF, alebo Povereníctva vnútra.⁵⁰ Obnova ONV v okrese Považská Bystrica mala trvať maximálne tri mesiace a MNV maximálne štyri mesiace, ale z dôvodu vplyvu KSS na II. odbor Povereníctva vnútra a v dôsledku obštrukcií, ktoré komunisti používali za účelom paralyzovania volebného víťazstva DS v okresoch, trvala dlhšie.⁵¹ Povereník vnútra M. Ferjenčík bol podriadený v intenciách tzv. 3. pražskej dohody z 24. júna 1946 ministrom vnútra v Prahe a to prokomunisticky orientovanému Noskovi, čo napomáhalo KSČ a KSS zamerať sa na čo najdlhšie predlžovanie procesu zmien v NV.⁵²

Reorganizácia ONV podľa práva DS sa však uskutočnila a to znamenalo, že úrad predsedu ONV odovzdal F. Paliatka 9. novembra 1946. Informuje o tom zápisnica, vyhotovená na úrade ONV za prítomnosti F. Paliatku, ako odovzdávajúceho predsedu ONV, Jozefa Pakana, ako nastupujúceho predsedu ONV a tiež za účasti prednostu ONV Dr. Ernesta Jakubičku a hlavného účtovného tajomníka Antona Klinovského. *„Za prítomnosti horemenovaných odovzdal odstupujúci predseda ONV František Paliatka svoju funkciu predsedu ONV novozvolenému predsedovi ONV Jozefovi Pakanovi. Novozvolený predseda ONV Jozef Pakan ujal sa svojej funkcie prebratím ONV a úradu ONV.“*⁵³ Stav pokladnice k tomuto prvému dňu nového vedenia ONV bol 2 765 000 Kčs.

50 SIKORA, S.: Rekonštrukcia orgánov územnej správy na Slovensku podľa výsledkov parlamentných volieb roku 1946, s. 107.

51 SIKORA, S.: Národné výbory na Slovensku 1947 – 1948, s. 425.

52 Plénum SNR rozhodlo 16. 7. 1946 nariadením č. 92/1946 o zriadení tzv. okresných rozhodcovských komisií, ktoré mali posudzovať vhodnosť kandidátov NV. KSS tak dostala možnosť spochybňovať morálny aj politický osobnostný aspekt predstaviteľov DS a vyvíjala silný tlak na zabezpečenie účasti odbojových organizácií v týchto komisiách. Pre odpor DS sa toto povolenie začalo uplatňovať v praxi až od 20. 1. 1947. (SIKORA, S.: Rekonštrukcia orgánov územnej správy na Slovensku podľa výsledkov parlamentných volieb roku 1946, s. 108.)

53 ŠA Bytča, p. Považská Bystrica, f. ONV Považská Bystrica 1945 – 1948, šk. 48, č. dok. 6229/1946. Zápisnica z odovzdania a prebratia funkcie predsedu ONV.

Z hľadiska reštrukturalizácie NV na Slovensku, pripadalo porazenej politickej strane v každom okrese právo nominovať svojho predstaviteľa na post prvého podpredsedu, pokiaľ získala aspoň štvrtinu hlasov.⁵⁴ V považskobystrickej okresnej povolebnej situácii KSS naozaj získala potrebný počet hlasov na to, aby mohla zastávať podpredsednícky post. Podpredsedom ONV tak ostal niekdajší predseda Revolučného národného výboru Ján Chorvát, ktorý funkciu podpredsedu vykonával už pred voľbami do ÚNZ. Jozef Pakan, okresný tajomník DS, postúpil práve z postavenia podpredsedu do predsedníckeho kresla. Z tohto dôvodu sa druhým podpredsedom ONV stal Anton Klinovský, rovnako člen okresnej odbočky DS.⁵⁵ V nasledujúcich dňoch bol, v rámci právomoci tzv. finančnej komisie ONV (bola zriadená uznesením ONV ešte 4. marca 1946 podľa výnosu Povereníctva vnútra č. 2430/1946) prijatý a одобorený okresný rozpočet pre rok 1947.⁵⁶ Jeho výška bola stanovená a schválená Povereníctvom vnútra na 2 142 000 Kčs.⁵⁷

54 Pre KSS ostali teda hlavne tieto funkcie podpredsedov ONV, hoci v okresoch Krupina, Spišská stará Ves, Giraltovec, Vranov nad Topľou, Humenné, Veľké Kapušany, Michalovce a Moldava nad Bodvou nezískali ani post 1. podpredsedu. V okresoch Dolný Kubín, Námestovo, Trstená, Prešov, Košice – mesto, Košice – vidiek, Sobrance a Trebišov nezískala KSS dokonca ani post 2. podpredsedu, čo najmä v prípade okresov východného Slovenska predstavovalo prekvapivý záver volieb. (SIKORA, S.: Rekonštrukcia orgánov územnej správy na Slovensku podľa výsledkov parlamentných volieb roku 1946, s. 105.)

55 ŠA Bytča, p. Považská Bystrica, f. ONV Považská Bystrica 1945 – 1948, šk. 54 č. dok. 804/1947. Rozvrh práce Okresného národného výboru v Považskej Bystrici (1945 – 1948).

56 Tamže, šk. 85, č. dok. 1531/1946. Voľba finančnej komisie pri ONV.

57 Tamže, šk. 103, č. dok. 386/1947. Rozpočet okresu Považská Bystrica.

Predohra a priebeh februárových udalostí v Trnave

Peter Sokolovič

Rok 1948 patrí ako v slovenských, tak aj v regionálnych trnavských dejinách k významným medzníkom. Položili sa v ňom základy nedemokratického režimu, ktorý na našom území vládol viac ako štyridsať rokov. Charakter a priebeh februárových udalostí sa však kryštalizovali už skôr – v rokoch 1945 – 1948, v období, kedy Komunistická strana Slovenska (KSS) započala svoju cestu k „Vítaznému februáru” korunovanú ovládnutím monopolu moci na viac ako štyri desaťročia. Februárové udalosti možno skúmať z viacerých uhlov pohľadu. Zaiste mali svoje zahraničnopolitické pozadie, ktoré v povojnovej Európe výrazne vplývalo na radikalizáciu jednotlivých politických zoskupení, mali však aj svoje vnútropolitické príčiny tvorené snahou o získanie politického vplyvu a vyrovnanie sa s minulosťou a politickými protivníkmi. Všetky uvedené aspekty, akokoľvek boli dôležité a vplývali na charakter politického zriadenia a jeho následnú zmenu sa však mohli región od regiónu odlišovať, a to nielen aktérmi udalostí, ale aj priebehom a sčasti aj výsledkami. Aj z tohto dôvodu je dôležité aplikovať „veľké dejiny” na jednotlivé slovenské regióny a takto pochopiť ich priebeh a vplyv na život jednotlivcov a tým aj celého spoločenstva.

Aktivita Komunistickej strany Slovenska v snahách o ovládnutie politického spektra boli badateľné už od prvých mesiacov po obnovení Československej republiky (ČSR). Jej hlavnou devízou bol fakt, že jej vedúci funkcionári, popřípade členská základňa a sympatizanti, boli v mnohých prípadoch v období 1. Slovenskej republiky (SR) v rámci vtedajšieho režimu politicky neaktívni, popřípade s ním boli v priamom rozpore, čomu nebolo inak ani v Trnave. Aj strana ako taká bola zakázaná už roku 1938 a svoju činnosť vykonávala v ilegality.¹ Po obnovení

1 Už 9. októbra ľudová strana pozastavila činnosť komunistickej strany, ktorej sa vytýkalo (nielen) nedostatočné vyzdvihnutie slovenskej národnej otázky. O týždeň na to, 16. októbra bola zastavená činnosť sociálno-demokratickej

Československej republiky, keď sa nastupujúci režim snažil vysporiadať s predchádzajúcim politickým zriadením, jeho štruktúrami či exponentmi, sa otvorili relatívne široké možnosti na uplatnenie práve takýchto ľudí. Nový štát, resp. jeho slovenská časť, sa konštituoval na deklarovanej opozícii voči 1. Slovenskej republike. Z tohto hľadiska sa v novom zriadení otvoril aj v Trnave relatívne široký priestor pre „nových ľudí“ nezaťažených aktívnou účasťou na riadení štátu a nižších regionálnych zložiek v rokoch 1938 – 1945. Pozície nielen na najvyššej úrovni, ale aj v regiónoch v tomto období zastávali v mnohých prípadoch ľudia, ktorí sa v predchádzajúcom období na chode štátu politicky neangažovali, resp. nemohli byť spojení s režimom 1. Slovenskej republiky, no najmä tí, ktorí sa viac či menej zúčastnili odboja a rozličným spôsobom vyjadrili svoj postoj ešte počas predchádzajúceho zriadenia.²

Po roku 1945 sa tak pre komunistickú stranu otvoril relatívne široký priestor na rozvinutie svojej činnosti. Po tom, ako bola obnovená štátna

strany. Ostatné strany, s výnimkou Slovenskej národnej strany, ktorej bola napriek podobnému programu s ľudovou stranou zastavená činnosť 24. novembra, vydali spoločný manifest 8. novembra 1938, ktorým sa zlúčili s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (HSĽS). SYRNÝ, M.: K problematike represíí voči slovenským komunistom v rokoch 1939 – 1943. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika očami mladých historikov VII.* Bratislava 2008, strana (s.) 55 – 79, ROGULOVÁ, L.: Likvidácia Slovenskej národnej strany. In: CSÉFALVAY, F. – PÚČIK, M. (zost.): *Slovensko a druhá svetová vojna.* Bratislava 2000, s. 96 – 104 a iné.

- 2 V Trnave však, na rozdiel od východnejších oblastí štátu, neprerástol odpor voči režimu v rokoch 1938 – 1945 do väčších rozmerov, resp. do otvorenejšieho vystúpenia, azda okrem samotného odchodu trnavskej posádky do povstania. Kontinuálne si v meste udržala moc politická reprezentácia 1. SR a na rozdiel od oblastí ovládaných Slovenskou národnou radou (SNR) zostali fungovať staršie formy zastupiteľstva ako Mestský, resp. Okresný úrad. Aj Komunistická strana Slovenska (KSS), ktorá pôsobila až do roku 1945 v ilegale, v období 1. SR nevyvíjala rozsiahlejšiu a významnejšiu odbojovú činnosť. Ako už v roku 1962 skonštatoval historik Jozef Jablonický, až do roku 1944 „pozostávala ilegálna činnosť komunistickej strany Trnavy fakticky iba z písania rôznych nápisov, hesiel, podpory prenasledovaných rodín a pod.“. Pozri viac SOKOLOVIČ, P.: Snahy o vyrovnanie sa s predchádzajúcim režimom v rokoch 1945 – 1948 na príklade Trnavy. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Trnava v rokoch 1939 – 1989.* Bratislava 2012, s. 146. JABLONICKÝ, J.: *Z práce a bojov trnavského Kovosmaltu.* Bratislava 1961.

moc Československej republiky, politickú moc v meste prevzali do rúk národné výbory, resp. Miestny národný výbor (MNV) a Okresný národný výbor (ONV), ktoré prakticky suplovali funkciu dovtedy fungujúceho Mestského a Okresného úradu. Na miestnej a okresnej úrovni sa stali prakticky jediným zdrojom moci. Pri ich konštituovaní sa – na mnohých miestach ešte pred obnovením ČSR – prejavovali viaceré aspekty, ktoré zohrávali úlohu po apríli 1945 a v neposlednom rade znamenali zmenu pomerov aj v trnavskom kontexte. Ako poukázal historik Róbert Letz, osoby, ktoré preberali v tomto období³ moc boli často samozvané, neschopné vykonávať im zverené úlohy, často doslova „rozvrátené a asociálne indivíduá, ktoré zneužívali svoju moc“⁴. Dôležitejšie pre neskorší vývoj však bolo, že ich prostredníctvom si upevňovala Komunistická strana Slovenska svoju moc na úkor Demokratickej strany. Gustáv Husák vo februári 1945 doslova povedal, že „Národné výbory ani Okresné národné výbory nemali byť a ani neboli skladané paritne s DS⁵ ale istou voľnou hrou lokálnych síl. Nedá sa povedať, že boli volené (...) Boli aj prehmaty, boli aj neporiadky. Vcelku sa dá povedať, že v národných výboroch a okresných národných výboroch bola väčšina komunistická, v niektorých okresoch s drvivou prevahou.“⁶ Ako však býva pri skúmaní regionálnych dejín pravidlom, prax sa mohla región od regiónu odlišovať a pomer síl medzi DS a KSS nemožno absolutizovať. Uvedené slová potvrdzujú aj slovenskí historici venujúci sa skúmaniu uvedeného obdobia, v celoslovenskom meradle však všeobecne počítajúc s prevahou komunistov.⁷ Podobne aj v Trnave, ako to bude vidieť z nasledujúcich

3 Myslí sa tým najmä obdobie pred obnovením ČSR, kedy na miestach ovládaných SNR namiesto dovtedy fungujúcej správy vznikali národné výbory. V prípade Trnavy to však neplatí, nakoľko nemecká armáda odchádzala z mesta až koncom marca 1945 a moc v meste si kontinuálne udržiavali MNV a ONV.

4 LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1958. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 14.

5 Demokratická strana.

6 Tamže.

7 ŽATKULIAK, J.: Národné výbory na Slovensku od vyhlásenia Košického vládneho programu do volieb v roku 1946. In: *Historický časopis*, ročník (roč.) 31, 1983, číslo (č.) 5, s. 758. Porovnaj napr. SIKORA, S.: Národné výbory a vývoj na Slovensku 1947 – 1948. In: PODOLEC, O (zost.): *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava 2008, s. 423.

príkladov, komunistická strana napriek reálnemu rozloženiu síl na politickom spektre hrala rozhodujúcu úlohu. Už v tomto období si tak svojou aktivitou a, parafrázujúc slová Gustáva Husáka aj častými porušeniami pravidiel, pripravovala pôdu na neskoršie prevzatie moci v roku 1948.

Už Klement Gottwald na okraj významu výborov povedal, že „*Podobne ako v hospodárstve znárodnenie vtlačá pečať nášmu novému režimu, tak na poli politickej verejnej správy sú to národné výbory, ktoré robia republiku skutočne ľudovodemokratickou.*“⁸ Práve národné výbory, v ktorých komunisti získali takmer na celom území Slovenska prevahu, zohrávali na regionálnej úrovni rozhodujúcu úlohu a stali sa základom pre snahy komunistickej strany o ovládnutie štátu a mesta. Základnou súčasťou nového aparátu v meste sa stal Miestny národný výbor mesta Trnavy. Krátko po obnovení Československej republiky však nebol volený priamo nadriadeným orgánom, ale jeho členstvo vzišlo z kandidátok, ktoré boli schvaľované na ľudovom zhromaždení.⁹ Podľa smerníc SNR mali byť za členov miestnych národných výborov prijatí „*primeraným spôsobom*“ členovia robotníckeho hnutia, komunisti a zástupcovia demokraticky zmýšľajúcich ľudí, dokladom doby ale je, že za KSS bola vo výbore nadpolovičná väčšina (26 z 42 členov).¹⁰ Dokonca aj Predseda František Matuška (bývalý predseda dočasného revolučného národného výboru), ktorého v priebehu leta nahradil Ján Kleštinský, bol predstaviteľom KSS. Treba však poukázať na to, že neskôr sa voľby MNV menili a jednotliví kandidáti už neboli volení ľudovým zhromaždením.¹¹ Napriek tomu si však KSS v Trnave aj neskôr po viacerých zmenách v členstve výborov

8 Citované podľa HORVÁTH, P.: *Vznik a činnosť národných výborov v okrese Trnava v rokoch 1945 – 1948*. Diplomová práca. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, s. 1.

9 Z podnetu SNR bolo zvolané už v 14. 4. 1945, teda len dva týždne od vstupu sovietskych vojsk do mesta zhromaždenie ľudu, kde približne 2 000 ľudí odhlasovalo kandidátku nového trnavského MNV. Pozri Štátny archív (ŠA) Bratislava, pobočka (p.) Trnava, fond (f.) MNV Trnava, 6181/1945 adm. Zápisnica z ľudového volebného zhromaždenia občanov mesta Trnava a volieb miestneho Národného výboru. MNV mal byť zvolený podľa smerníc SNR do 16. 4. 1945.

10 Tamže.

11 Tamže, 24595/1946 adm.

udržiavala – až do reorganizácie po voľbách v roku 1946¹² – výsadné postavenie.

Podobne ako Miestny národný výbor začal už krátko po odchode nemeckej armády z mesta fungovať v Trnave Revolučný okresný národný výbor. Jeho prvé zasadnutie sa konalo už 8. 4. 1945.¹³ Podobne ako v prípade MNV bolo jasné jeho smerovanie už z jeho zloženia. Z 15 členov bola nadpolovičná väčšina za KSS. Aj v neskoršom, už zvolenom Okresnom národnom výbore mali komunisti väčšinu. Z 36 členov bolo až 22 za KSS, dokonca aj predseda Anton Peterka bol komunista. Uvedené zloženie nekorešpondovalo nielen s prijatou zásadou parity KSS a DS pri obsadzovaní funkcií vo výboroch, ale absolútne nekorešpondovalo ani s rozložením síl na politickom spektre, resp. neodrážalo (neskoršími voľbami potvrdený) skutočný stav slovenského voličstva a je dokladom, že Komunistická strana Slovenska sa aj prostredníctvom národných výborov snažila napriek zjavnej prevahe Demokratickej strany o ovládnutie štátneho aparátu aj na lokálnej, v našom prípade trnavskej úrovni. Aj v nasledujúcom období napriek viacerým zmenám v členstve zostali trnavské výbory baštou komunistickej strany. Ako poukázal historik Peter Horváth, *„Dá sa konštatovať, že počas celého roku 1945 neprichádza v zložení národných výborov až k takým zmenám, aby pozície komunistov boli ohrozené“*.¹⁴ S určitou dávkou nadsázky je aj preto možné povedať, že Národné výbory, ktoré vznikli a fungovali ešte v „demokratickej“ Československej republike sa stali predvojom s podporovateľom snáh komunistickej strany o ovládnutie pozícií na politickom poli, ktoré vyvrcholilo začiatkom roka 1948 prevzatím moci v Československu.

12 Na území Slovenska malo po voľbách prísť k reorganizácii výborov, v ktorých mala DS získať približne 2/3 väčšinu. Napriek tomu však, ako poukázal historik S. Sikora, *„strana, ktorá získala nadpolovičnú väčšinu hlasov a teoreticky mohla vládnuť sama, respektíve klásť podmienky na spoluúčasť na výkone štátnej moci iným stranám, musela sa sama obávať o svoju existenciu a podmienky kládli iní“*. SIKORA, S.: Národné výbory a vývoj na Slovensku 1947 – 1948, s. 425.

13 SOKOLOVIČ, P.: Snahy o vyrovnanie sa s predchádzajúcim režimom v rokoch 1945 – 1948 na príklade Trnavy, s. 150.

14 HORVÁTH, P.: *Vznik a činnosť národných výborov v okrese Trnava v rokoch 1945 – 1948*, s. 25 – 26.

Možností na mocenský vzrast mala komunistická strana po roku 1945 vskutku dostatok. Vzhľadom na prevahu v členstve MNV a ONV, resp. v jednotlivých komisiách,¹⁵ mali trnavskí komunisti vskutku dobrú príležitosť zlepšiť svoje postavenie v meste. Členstvo v komisiách (napr. bytová či preverovacia), resp. v rozhodujúcich funkciách vo výboroch bolo preto lákavé pre mnohých Trnavčanov, nevynímajúc komunistov, resp. bolo trníom v oku ich neprajníkom.¹⁶ Nebola to však jediná výhoda komunistov, ktorí týmto spôsobom nadobúdali v obnovenej republike pevnejšie postavenie. Výhodou komunistickej strany na ceste k februárovým udalostiam bola aj úzka spolupráca s trnavskými odbojovými zložkami, ktorých členská základňa sa ukázala byť dôležitou silou nielen v tomto období, ale aj počas prelomových februárových dní. Práve ony vo februári 1948 znamenali významnú silu, ktorá mala spoločne s novo tvoriacimi sa ľudovými milíciami zabezpečiť poriadok v meste. Ich vedenie sa v Trnave snažilo o uznanie už pri konštituovaní výborov, resp. v prvých mesiacoch po obnovení ČSR. Len podľa Okresnej odbočky Sväzu partizánov na Slovensku malo byť do MNV už v júni 1945 menovaných 5 ich členov – partizánov: *„Nie len právom sa dožadujeme účasti MNV ale je tiež našou povinnosťou, aby sme pracovali na udržaní diela, za ktoré sme bojovali.“*¹⁷ Je signifikantné, že partizánske organizácie prostredníctvom svojho členstva boli vo svojich snahách v meste úzko prepojené s komunistickou stranou.

Snahy odbojových organizácií o získanie vplyvu v spoločnosti medzi rokmi 1945 a 1948 kolorovali takmer celé sledované obdobie. Aktivitou sa v tomto čase prezentovali rozličné partizánske inštitúcie, ktorých členovia sa na základe svojho prínosu v povstaní snažili získať čo najväčší

15 Pri MNV vznikli napríklad bytová komisia, sociálna, finančná, zdravotná či kultúrna komisia, neskôr i právnická, finančná, sociálno-zdravotná, hospodárska, zásobovacia, preverovacia, plánovacia, podniková... ŠA Bratislava, p. Trnava, f. MNV Trnava, 9654/1947 adm. Porovnaj SOKOLOVIČ, P.: Snahy o vyrovnanie sa s predchádzajúcim režimom v rokoch 1945 – 1948 na príklade Trnavy, s. 151.

16 Na základe sťažnosti pplk. R. Singhofera mal dokonca samotný predseda MNV F. Matuška vymáhať spolu so spolupracovníkmi práva pre „svojich“ priamo so slovami *„my máme na to právo“*. ŠA Bratislava, p. Trnava, f. ONV Trnava, škatuľa (šk.) 154 prez., bez čísla.

17 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. MNV Trnava, 9765/1945 adm.

vplyv a často robili rozličné „revolučné“ zásahy. V meste napríklad strhli sochu Štefana Mikuša, ktorý položil svoj život za Andreja Hlinku, keď sa ho začiatkom 20. rokov snažil v Trnave chrániť vlastným telom na ľudáckej manifestácii.¹⁸ Tento prípad nebol zďaleka jediným. Partizánske organizácie sa snažili nielen o získanie vplyvu, ale aj o elimináciu „bývalých ľudí“ z verejného života, čím do istej miery, najmä po podpísaní Aprílovej dohody, obmedzovali Demokratickú stranu a posilňovali vplyv komunistov. Ako v tejto súvislosti uviedla v jednom z prípadov vo svojom liste ONV v Trnave Okresná odbočka Sväzu partizánov na Slovensku, „*Taktiež žiadame o zaslanie ďalšieho tajného materiálu, ktorý by nám slúžil ako pomôcka na presadzovanie očisty všetkých zložiek života okresu trnavského.*“¹⁹ Hoci im ONV v žiadosti nevyhovel, odporučil ich žiadať si zoznamy od miestnej organizácie komunistickej strany.²⁰ Tým de facto potvrdil, že KSS v Trnave si viedla zoznamy „nepriateľov nového zriadenia“, na základe ktorých iniciatívne udávala na ONV či MNV konkrétne nepohodlné osoby. Podpora odbojových organizácií bola o to dôležitejšia, že v neskoršom období, v priebehu roka 1947, už národné výbory strácali na dôležitosti, povedané slovami S. Sikoru sa strácali z hlavného prúdu politických udalostí a „*do popredia vystupovali rôzne spoločenské organizácie – odbojové, odborové, roľnícke komisie a podobne, ktoré boli pod vplyvom KSS.*“²¹ Iná situácia nebola ani v Trnave, kde komunisti taktiež pochopili nevyhnutnosť zmierniť povolebnú porážku a začali sa orientovať na iné mocenské centrá.

18 V tomto prípade dokonca obišli aj trnavský národný výbor, ktorého sa nepýtali na jeho mienku, len mu oznámili strhnutie sochy pomocou traktora. Ako vo svojom liste z 20. 10. 1945 informovala Okresná odbočka Sväzu partizánov na Slovensku Okresný národný výbor v Trnave, „*V rámci očisty verejných miest v našom regióne, uskutočnili sme dňa 17. T. m. odstránenie sochy bývalého rodoobranca, gardistu, ktorý v prvých rokoch účinkovania tejto organizácie padol v boji proti nášemu dnešku. Socha sedláka Štefana Mikuša bola pomocou traktora strhnutá a za účinkovania bývalých členov HG odstránená z námestia. Týmto činom dokumentovali sme náš záujem na verejnom poriadku a očiste regiónu Trnava.*“ ŠA Bratislava, p. Trnava, f. ONV Trnava, šk. 156, 2218/1945 prez.

19 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. MNV Trnava, 9765/1945 adm.

20 Tamže.

21 SIKORA, S.: Národné výbory a vývoj na Slovensku 1947 – 1948, s. 424.

V nadväznosti na snahy o diskreditáciu Demokratickej strany, o ktorú sa komunisti snažili pomocou viacerých spôsobov, začali vystupovať v tomto období horlivo aj v otázke „riešenia“ problematiky štátneho občianstva a politickej spoľahlivosti „bývalých ľudí“. O upevnenie svojho postavenia na úkor DS sa snažili aj kriminalizovaním osôb spätých viac či menej (alebo domnele) s obdobím 1. SR. Mnohé z nich – ako je známe – najmä po Aprílovej dohode z roka 1946 sympatizovali do značnej miery s Demokratickou stranou. V mnohých prípadoch sa s podnetmi na trnavský ONV či MNV obracali priamo občania, ktorí často udávali im nepohodlných susedov či známych, resp. tých, ktorí im prekážali z ideologických či iných príčin.²² Aktivitou v tomto smere sa prejavovala najmä miestna organizácia KSS, ale aj rozličné odbojové organizácie. V tomto smere je zaujímavé konštatovanie jedného zo spoluautorov *Dejín Trnavy* z roku 1988, ktorý skonštatoval, že MNV najdôležitejšie úlohy v oblasti politickej a kádrovej práce riešil v koordinácii s mestským výborom KSS.²³ Ako bolo vidieť vo viacerých prípadoch, komunistická strana aktívne zasahovala do personálnych otázok a dávala Národnému výboru podnety na vyšetrovanie národnej a politickej spoľahlivosti.²⁴

Postupný vzrast komunistickej strany na úkor DS – ako vidieť z predošlých príkladov – úzko súvisí s obdobím rokov 1945 – 1948, ktoré však už bolo na trnavskej úrovni rozpracované v predchádzajúcich prácach, z ktorých vychádza aj tento stručný úvod do problematiky.²⁵ Februárové udalosti síce neboli nimi priamo ovplyvnené, na druhej strane komunistická strana v tomto čase získala na úkor DS prevahu, ktorú zužitkovala počas februárových dní. Skutočne priamou predohrou Februára boli udalosti z konca roka 1947, ktoré sa stali prípravou na neskorší

22 SOKOLOVIČ, P.: Snahy o vyrovnanie sa s predchádzajúcim režimom v rokoch 1945 – 1948 na príklade Trnavy, s. 154.

23 HORVÁTH, P.: Trnava v rokoch národnej a demokratickej revolúcie. In: ŠIMONČIČ, J. – WATZKA, J. a kol.: *Dejiny Trnavy*. Bratislava 1988, s. 198.

24 SOKOLOVIČ, P.: Snahy o vyrovnanie sa s predchádzajúcim režimom v rokoch 1945 – 1948 na príklade Trnavy, s. 154.

25 Tamže. Porovnaj SOKOLOVIČ, P.: „Riešenie“ nemeckej a maďarskej otázky vo svetle agendy trnavských národných výborov v rokoch 1945 – 1948. In: HRUBOŇ, A. – MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, M. – LEPIŠ, J. (zost.): *Slovensko v rokoch neslobody III*. Krakov 2014, s. 85 – 108.

štátny prevrat. Slovenskí komunisti ovládajúci kľúčové bezpečnostné posty v štáte sa v roku 1947 cítili natolko silní, že mohli zosnovať širšiu akciu zameranú na vyrovnanie sa s politickými protivníkmi. Do karát im zahral aj fakt, že na základe neúrody v roku 1947 mohli zintenzívniť svoju agitáciu namierenú prostredníctvom demokratických predstaviteľov vo vedení agrozozorotov na najvýznamnejšieho politického protivníka.²⁶ Uvedomujúc si podporu Demokratickej strany, najmä medzi roľníkmi,²⁷ sa aj z tohto dôvodu rozhodli zaútočiť. Hoci bola politická kríza vyvolaná a živená najmä komunistami, podľa staršej regionálnej historiografie to boli práve trnavskí komunisti, „ktorí najmä prostredníctvom ONV v Trnave podali viacero sťažností a intervenciu Povereníctvu výživy v záujme zlepšenia celkovej situácie v meste. Odpoveďou však boli iba prísluby. Naopak, predstavitelia Demokratickej strany v Trnave propagovali ideu, že ceny poľnohospodárskych výrobkov majú byť pre neúrodu vyššie“.²⁸ Trnavu, ktorej obyvateľstvo bolo v rámci okresu vzhľadom na geografickú polohu silne naviazané na poľnohospodárstvo postihla neúroda v roku 1947 o to viac, nakoľko sa netýkala len cien poľnohospodárskych produktov ale z úrody boli závislí mnohí menší poľnohospodári. Slovenské politické strany sa zo vzniknutej situácie snažili vyťažiť čo najviac. Jesenná kríza tak vskutku znamenala aj na regionálnej trnavskej úrovni ešte hlbší rozkol medzi komunistickým a demokratickým blokom. Situácia neúrody a následnej politickej nestability nahrávala do karát obom stranám v úsilí o diskreditáciu politického protivníka. O to viac, že komunisti po prehratých voľbách museli nájsť také spôsoby, ako povolebnú dominanciu DS eliminovať. Darilo sa im to nielen vďaka snahám na poli poľnohospodárskej agendy, ale aj politickými metódami. Po „odhalení“ „protištátneho sprisahania“ zosnovaného komunistami aj v Trnave žiadali komunistami ovplyvňované vrstvy obyvateľstva „očistu

26 O kríze pozri napr. LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1958. Na ceste ku komunistickej totalite*, s. 53 – 65. Porovnaj SYRNÝ, M.: Jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947. In: PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*, s. 127 – 178 a iné.

27 K problematike Demokratickej strany pozri viac SYRNÝ, M.: *Demokratická strana '45 - '48*. Banská Bystrica 2010.

28 HORVÁTH, P.: Na ceste k februáru. In: ŠIMONČIČ, J. – WATZKA, J. a kol.: *Dejiny Trnavy*, s. 205.

verejného života“ od „kompromitovaných osôb“ a vyriešenie situácie v zásobovaní. V podobnom duchu sa niesla aj demonštrácia, ktorá sa konala 14. 10. 1947 na hlavnom námestí a ktorej sa zúčastnilo údajne okolo 10-tisíc osôb.²⁹ Aktivita komunistickej strany začala narastať. Komunisti podporení čiastkovými úspechmi sa začali aktivizovať aj v trnavských závodoch, kde dokonca hrozili štrajkom, resp. sabotovaním výroby, napr. vypnutím prúdu..., ak nebudú splnené ich požiadavky na zmenu, resp. odstúpenie Zboru povereníkov.³⁰ V napätej situácii bol za známych okolností vymenovaný nový Zbor povereníkov,³¹ v ktorom napriek jasnému víťazstvu vo voľbách v roku 1946 stratila DS väčšinu, avšak sústredený tlak komunistov načas ustála. Čo sa im nepodarilo na jeseň im už vyšlo v prvých mesiacoch roka 1948.

Práve rok 1948 sa významným písmom zapísal do novodobých trnavských dejín. Regionálne noviny *Trnavský týždeň* si v novoročnom príhovore s príznačným názvom „Do nového roka“ želali, aby bol rok 1948 rokom pokojným, rokom stability a nádeje na lepší živor Trnavčanov: *„Myslíme, že túžbou všetkých ľudí dobrej vôle je, aby bol predovšetkým rok pokojný, rok istoty a nádeje, že nám nehrozí nová vojnová pohroma (...) konečne bolo by si želať, aby v novom roku vymyli z nášho verejného života neplodné politické škriepky a zbytočné hašterenie, ktoré nás hatia v našej povojnovej konsolidácii a odoberajú chuť k činnorodej práci. Kiežby nastávajúci rok bol i v tomto smere iný – lepší“*.³² Nasledujúce mesiace ukázali, ako veľmi sa redaktori mýlili. Situácia v meste sa totiž vyostrovala už začiatkom roka 1948, eskalovala však najmä v nadväznosti na celoštátne udalosti. Trnavskí komunisti v tomto čase prechádzali do otvorenej protiofenzívy. V napätej a vybičovanej atmosfére blížiaceho sa rozuzlenia situácie zorganizovali 8. februára Okresnú konferenciu KSS v Trnave za účasti člena Ústredného výboru KSS Karola Bacílka, na ktorej sa delegáti zaoberali vzniknutou situáciou a možnými riešeniami.³³ Bolo zjavné, že strana sa pripravovala na

29 Tamže, s. 206. Porovnaj *Pravda*, 16. 10. 1947.

30 Tamže.

31 SYRNÝ, M.: Jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947, s. 168 – 170.

32 *Trnavský týždeň*, 1. 1. 1948, s. 1.

33 HORVÁTH, P.: Na ceste k februáru, s. 206.

prevzatie moci, ktoré prišlo o niekoľko dní na to v nadväznosti na celoštátnu krízu, kedy podalo demisiu 12 vládnych ministrov. V tomto čase, ako to vyjadril historik Peter Horváth, „celková situácia a politické pomery v okrese Trnava boli už pod kontrolou OV KSS v Trnave“.³⁴ Najmä akcieschopnosť komunistov a zradikalizovanie širokých mas sa stalo pre uvedené obdobie príznačným javom. Komunisti v závodoch sa aktivizovali oveľa viac ako sympatizanti Demokratickej strany, a to i napriek tomu, že ich podpora bola, s prihliadnutím na výsledky volieb v roku 1946, v meste oveľa menšia. Hoci už od volieb prešiel viac ako rok, predsa len sa nedá predpokladať, že by sa väčšina voličov DS rozhodla podporovať komunistov, aj keď udalosti z roka 1947, najmä demagogická kampaň voči DS v súvislosti s neúrodou a odhalením „protištátneho sprisahania“, poprípade skoršie odsúdenie a poprava prezidenta 1. Slovenskej republiky Jozefa Tisa znamenali pre voličov DS istý zásah.³⁵ Aj v Trnave tak v roku 1948 prevzali komunisti iniciatívu najmä vďaka väčšej angažovanosti zradikalizovaných stránikov a sympatizantov, ktorí boli ochotní stranu podporiť v úsilí o prechod moci do vlastných rúk. Jediným povšimnutiahodným vystúpením demokraticky zmýšľajúcich Trnavčanov mal byť pokus dôstojníka armády, „ktorý chcel urážlivými výrokmí vyprovokovať konflikt“,³⁶ jeho údajná snaha o eskaláciu napätia však nebola úspešná.

Aj vzhľadom na celospoločenskú klímu, praktickú rezignáciu demokratických síl na vývoj v meste, ako aj aktivizáciu novotvoriacich sa zložiek ľudových milícií (LM) a bývalých partizánov však bolo utópiou uvažovať nad väčším odporom voči snahám komunistov o ovládnutie moci. Práve ľudové milície mali byť dôležitou silou pri presadzovaní komunistických požiadaviek. Na mimoriadnej schôdzi Okresného výboru (OV) KSS vydali trnavskí komunisti „pokyny na formovanie

34 Tamže, s. 207.

35 Pozri napr. SOKOLOVIČ, P.: Úloha slovenskej tlače v politickom boji na pozadí procesu s Jozefom Tisom. In: *Pamäť národa*, roč. 7, 2011, č. 3, s. 4 – 21, SOKOLOVIČ, P.: Listy Edvardovi Benešovi v súvislosti s rozsudkom nad Jozefom Tisom. In: *Pamäť národa*, roč. 7, 2011, č. 1, BARNOVSKÝ, M.: Politické súvislosti súdneho procesu s Dr. J. Tisom a spol. In: *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 4 a iné.

36 HORVÁTH, P.: Na ceste k februáru, s. 207.

závodných milícií z radov najuvedomelejších robotníkov“.³⁷ Hoci na priebeh februárových udalostí milície ešte nestihli mať významnejší vplyv a znamenali najmä psychologickú hrozbu pre prípadných odporcov nastolenia moci jednej strany, predsa len na dianie v meste istým spôsobom dozerali. Ozbrojení milicionári prišli podľa pamätníkov napríklad aj do domu predsedu MNV I. Ikrényiho, ktorého navštívili v jeho dome a pýtali sa ho na to, ako predstaviteľ Demokratickej strany vidí svoje postavenie pri prevzatí moci komunistami.³⁸ Jeho postoj bol založený na demokratických zásadách nutnosti dodržania základných demokratických hodnôt, ak to aj bolo v napätej situácii možné. Tento jeho postoj k prebiehajúcim udalostiam rozhodujúcim o ďalšom smerovaní štátu odrážalo aj rokovanie Rady MNV 24. 2. 1948, na ktorom súhlasil s návrhom na odoslanie telegramov prezidentovi, predsedovi vlády a predsedovi Zboru povereníkov so stanoviskom predstavenstva mesta, trval však na tom, aby boli vypracované „*v duchu ľudovej demokracie a parlamentarizmu*“.³⁹ V tomto čase však už situáciu v meste ovládala KSS, resp. partizánske organizácie a milicionári. Podľa Petra Horvátha milície „*so zbraňou v ruke zosobňovali výdobytky robotníckej triedy (...) (a) vstúpili do histórie ako dôležitá revolučná sila chrániaca výdobytky ľudovej demokracie*“⁴⁰ Prvé „jednotky“ milícií vznikali v trnavských závodoch, najmä v Coburgových závodoch, ktoré boli známe ako „bašta komunistickej strany“. Vo februárových dňoch zasiahli do diania v meste napríklad aj tým, že obsadili sekretariát Demokratickej strany, kde mali bez odporu zabezpečiť písomný materiál.⁴¹

Dôležité pre neskorší vývoj a celkové vyústenie krízy boli udalosti na politickom kolbišti. V napätej situácii februárových dní zohrávali rozhodujúcu úlohu aktivity komunistickej strany na poli zriaďovania nových orgánov moci – akčných výborov (AV). Ich vytvorenie inicioval

37 Tamže.

38 Osobný archív autora, rozhovor s M. Kollárom. Trnava, 20. 8. 2014. Porovnaj KÁNIKOVÁ, M.: Prvý predseda Národného výboru v Trnave po voľbách v roku 1946 a jeho spolupracovníci. Rukopis, s. 7.

39 HORVÁTH, P.: Na ceste k februáru, s. 207. Porovnaj KÁNIKOVÁ, M.: Prvý predseda Národného výboru v Trnave..., s. 7.

40 HORVÁTH, P.: Na ceste k februáru, s. 207.

41 HORVÁTH, P.: Na ceste k februáru, s. 207.

svojim prejavom na Staromestskom námestí v Prahe už 21. 2. 1948 samotný Klement Gottwald. Podľa jeho slov mali byť vytvárané „v obciach, okresoch a krajoch akčné výbory Národného frontu z demokratických a pokrokových predstaviteľov všetkých strán a celonárodných organizácií“.⁴² Jeho výzvy sa chopili aj trnavskí komunisti, ktorí na mimoriadnej schôdzi OV KSS rozhodli o nutnosti utvorenia akčných výborov národného frontu (NF). S ich konštituovaním sa strana poponáhľala. Trnavský okresný AV NF mal ustanovujúcu schôdzku hneď na druhý deň po prevrate, 26. 2. 1948. Za jeho predsedu bol na tomto stretnutí zvolený Mikuláš Gašparík. Je zaujímavé, že (podľa zápisnice zo zasadnutia) za podpredsedu bol – ešte za DS – zvolený Ján Válek.⁴³ Už ďalší deň však na 1. riadnom zasadnutí OAV NF v Trnave prišlo k prvým rozporom. Vedenie OAV prijalo návrh, aby každý z členov OAV priniesol písomné prehlásenie, „že je za jednotnú ľudovodemokratickú novú ČSR, za Gottwaldov plán a za čo najtesnejšiu spoluprácu s SSSR“.⁴⁴ Prišlo tiež k prvým nezhodám v názoroch na personálne obsadenie výborov, v ktorých sa členovia výboru nestotožnili s menami niektorých navrhovaných osôb. Nesúhlasili napríklad s niektorými nomináciami na členov AV za Stranu slobody.⁴⁵ Jednou z najdôležitejších úloh, pred ktorou členovia akčného výboru stáli, bolo pretransformovanie dovtedajších mocenských centier v Trnave na stranou ovládané inštitúcie. Hneď na svojom prvom stretnutí preto prikrročili k reorganizovaniu doterajšieho ONV. Pre komunistickú stranu bolo dôležité v čo najkratšom čase ovládnuť regionálne politické orgány dosadením svojich, resp. komunistom lojálnych ľudí. Aj z tohto dôvodu sa rozhodli tam, kde to považovali za nutné, pretransformovať dovtedajšie národné výbory na novozriadené, resp. obrozené Dočasné správne komisie (DSK). Tie mali byť „v zhode s vôľou pracujúceho ľudu a v súlade s politikou vlády očistené od ľudí, ktorí nemajú dôveru pracujúceho ľudu, ktorí sú prekážkou uskutočňovania vládnej politiky

42 BARNOVSKÝ, M.: Akčné výbory – nástroj nastolenia mocenského monopolu a pofebruárovej očisty. In: PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*, s. 438.

43 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. Okresný akčný výbor Slovenského národného frontu (OAV SNF) Trnava, šk. 2, s. 21. Porovnaj tamže, šk. 1, s. 491 – 494.

44 Tamže, šk. 2, s. 51.

45 Tamže.

a ktorí nemajú kladný pomer k ľudovodemokratickému zriadeniu ČSR⁴⁶. Ak bola aspoň polovica členov národných výborov takáto, mali byť tieto výbory na základe nariadení pozmenené na dočasné miestne, resp. okresné správne komisie.⁴⁷ Na prevedenie tejto úlohy boli povolané práve stranou zriaďované Akčné výbory, čím sa malo zaručiť úspešné prevedenie celej akcie.⁴⁸ Dočasná správna komisia v Trnave započala svoju činnosť už 24. februára, kedy podľa staršej spisby „prišli do budovy MNV v Trnave predstavitelia OVKSS, aby zabezpečili prevzatie úradnej a politickej moci v meste“ do jej rúk.⁴⁹ Oficiálne boli – ako okresná, tak aj miestna – DSK ustanovené až začiatkom marca, fakticky však pôsobili už po „návšteve“ trnavských komunistov na MNV.

Nakoľko boli v Trnave správne komisie zriadené, ľudí, ktorí si nezískali dôveru nových predstaviteľov spoločenského poriadku, bolo dosť. Funkcionári správnych komisií, ako aj akčných výborov, museli vyhovovať určitým požiadavkám, ktoré na nich kládla komunistická strana. Pri ich výbere sa malo dbať na to, „aby sa do týchto orgánov dostali ľudia po každej stránke zachovalí“.⁵⁰ Mali to byť v preklade ľudia oddaní komunistickým myšlienkam a ochotní spolupracovať na odstránení „nepriateľov nového zriadenia“. V novo tvoriacich sa komisiách už – postupom času – nebolo miesto pre zástupcov DS. Ako sa píše v zápisnici z 1. zasadnutia OAV v Trnave, „Bolo jednohlasne konštatované, že ONV v takom zložení v akom bol nemôže za účasti tých – ktorých zástupcov strany demokratickej rozhodovať v novom duchu“.⁵¹ Zapisovateľ zápisnice zo zasadnutia akčného výboru v nej hneď aj pri jednotlivých „preverovaných osobách“ z radov predošlých národných výborov uviedol dôvody, ktoré boli pri reorganizácii rozhodujúce. Predseda bývalého ONV Ján Hlavatý údajne špinil ZSSR, „poukazoval na nebezpečie, ktoré

46 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. MNV Trnava, 1948 adm., bez č. fasc., obežník OSK v Trnave z 5. 3. 1948.

47 Tamže.

48 BARNOVSKÝ, M.: Akčné výbory – nástroj nastolenia mocenského monopolu a pofebruárovej očisty, s. 452.

49 HORVÁTH, P.: Na ceste k februáru, s. 207.

50 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. MNV Trnava, 1948 adm., bez č. fasc., obežník OSK v Trnave z 5. 3. 1948.

51 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OAV SNF Trnava, šk. 2, s. 21.

nám od SSSR hrozí“, podpredseda ONV Ján Fabók údajne, napriek tomu, že sa zúčastnil povstania, „*nikdy nechránil účastníkov Slov. národného povstania ale záujmy špekulantov, veľkostatkárov a kapitalistov. Nenašiel kladného postoja k novej ľudovodemokratickej ČSR...*“. Podobne aj ďalší členovia a funkcionári bývalého ONV nemali dôveru AV, nakoľko „*svojim postojom pri riešení otázok, ktoré sa dotýkaly jak jednotlivcov nekompromisne stojacich za novú ľudovodemokratickú republiku, tak i pri riešení otázok dotýkajúcich sa otázok širokej verejnosti, dokázali, že ich záujmy sú v rozpore so záujmami pracujúceho ľudu*“.⁵² Podobné vágne formulácie bolo pritom možné použiť prakticky na všetkých členov ONV, poprípade MNV. OAV sa preto jednohlasne uzniesol na ich zosadení a nahradení takých ľudí, ktorí by z ONV vytvorili „*taký orgán, ktorý by hájil záujmy širokej verejnosti*“.⁵³ Týmito ľuďmi boli samozrejme strane oddaní Trnavčania. Predsedom OSK v Trnave sa stal František Tupík za KSS a tajomníkom Vojtech Kolár.⁵⁴ Podpredsedami sa stali Pavol Kelco a Vincent Kútik.⁵⁵ Hoci boli členovia OSK schválení už na zasadnutí akčného výboru 27. februára, DOSK v Trnave vznikla oficiálne až 1. marca 1948 po tom, ako Povereníctvo vnútra svojim výmerom rozpustilo starý ONV a nahradilo ho dočasnou OSK. Všetci členovia, podobne ako tomu bolo pri členstve v AV, museli najprv písomne prehlásiť, že „*sú za ľudovodemokratickú republiku, za program vlády Klementa Gottwalda a za čo najtesnejšiu spoluprácu so ZSSR*“.⁵⁶ Zriadením OSK a na základe „*potreby*“ boli samozrejme v nadväznosti na personálne čistky v spoločnosti zmenené aj staršie komisie pri ONV. Ako skonštatoval Trnavský týždeň, „*následkom zmeny politických pomerov bolo potrebné previesť reorganizáciu komisií pri DOSK*“,⁵⁷ do ktorých sa dostali ľudia lojálni novej vládnej moci. V predchádzajúcom období to boli práve komisie zriadené pri ONV, resp. MNV, ktoré sa stali dôležitými miestami,

52 Tamže.

53 Tamže.

54 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. MNV Trnava, 1948 adm., bez č. fasc., obežník OSK v Trnave z 5. 3. 1948.

55 Trnavský týždeň, 27. 3. 1948, s. 3.

56 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OAV SNF Trnava, šk. 2, s. 53 – 54.

57 Tamže.

v ktorých sa rozhodovalo často o závažných majetkových... otázkach.⁵⁸ Ich reorganizáciou sa malo zabezpečiť, že prechod moci do rúk komunistickej strany bude v Trnave, ako aj v celom trnavskom okrese, hladký a prebehne bez zbytočných ťažkostí. Podobný postup bol zvolený aj pri menovaní Dočasnej miestnej správnej komisie, ktorej predsedom sa stal Ján Kleštinský.

Jednou z priorít strany bolo prostredníctvom novo vzniknutých regionálnych mocenských centier vysporiadanie sa s politickými oponentami a ľuďmi, ktorí nezdíeľali komunistické myšlienky. Ako bude vidieť z nasledujúcich riadkov, trnavskí komunisti združení v dočasných správnych komisiách, poprípade v novovznikajúcich akčných výboroch národného frontu boli vo svojich snahách o čistky veľmi aktívni. Podľa obežníka Okresnej správnej komisie v Trnave malo byť úlohou akčných výborov NF najmä *„organizovať jednotu pracujúceho ľudu miest a dedín, byť iniciátormi očisty politického, hospodárskeho a kultúrneho, verejného života vôbec, byť garantmi verejného pokoja a poriadku a iniciátormi budovateľskej práce pri uskutočňovaní dvojročného programu“*.⁵⁹ Skutočnou úlohou však bola najmä v prvých mesiacoch po februárových udalostiach rozsiahla „očistná akcia“ zameraná na rozličných „nepriateľov ľudovodemokratického zriadenia“. Očista sa uskutočňovala v troch základných oblastiach: vo všetkých orgánoch štátnej moci a správy, v závodoch, úradoch a kultúrnych inštitúciách a v neposlednom rade v nekomunistických stranách, celonárodných organizáciách a spolkoch.⁶⁰ V Trnave tak pod uvedený pojem spadali stovky ľudí, ktorých bolo nutné preveriť, poprípade „vyakčniť“. Neboli to pritom „len“ demokraticky zmýšľajúci Trnavčania, keďže trnavských komunistov sa stali viaceré skupiny obyvateľstva, ktoré mali byť podrobené preverovaniu ich politickej spoľahlivosti. Už na prvom zasadnutí OAV sa jeho členovia zaoberali napríklad aj otázkou dočasného občianstva, ktoré bolo vydávané Nemcom a Maďarom v rokoch 1945 – 1948. „V čo najkratšej dobe“ mali

58 SOKOLOVIČ, P.: Snahy o vyrovnanie sa s predchádzajúcim režimom v rokoch 1945 – 1948 na príklade Trnavy.

59 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. ONV Trnava, šk. 166, č. 313/1948 prez.

60 BARNOVSKÝ, M.: Akčné výbory – nástroj nastolenia mocenského monopolu a pofebruárovej očisty, s. 452.

byť preskúmané všetky takéto dokumenty vydané ONV v predošlom období, nakoľko mali byť údajne vydávané „benevolentne a na základe pochybných tvrdení o ich odbojovej – ilegálnej činnosti za býv. Slov. štátu“.⁶¹

Prechod moci do rúk komunistickej strany v Trnave tak priniesol so sebou nutnosť personálnych zmien. Ako sa vyjadril pisateľ *Dejín Trnavy* z roka 1988, „*Priebeh februárových udalostí vydal svedectvo o skutočnom pomere síl v okrese i v meste. Tí, ktorí stáli v ceste pokroku, museli odísť...*“.⁶² Takýchto ľudí bolo v Trnave vskutku dostatok. V prípade ich preverovania a následného zbavenia práce, poprípade preradenia či penzionovania zohrávali popri správnych komisiách dôležitú úlohu práve novozriadené akčné výbory Národného frontu. Boli ustanovené akčné výbory národného frontu zamestnancov na všetkých úrovniach štátnej správy. Ich členovia žiadali okrem iného právomoci rozhodovať o prepustení nespoľahlivých zamestnancov zo služieb mesta. Očistu mali vykonať rýchlo a dôsledne. Podľa smerníc mohli trnavskí členovia AV rozhodnúť o prepustení, poprípade potrestaní politických protivníkov na základe voľných kritérií skutočne takmer svojvoľne. Hoci v prvej kategórii vylúčených z verejného života boli najmä osoby na „trestnoprávnom“ základe, druhá kategória zahŕňala viaceré osoby, ktoré mohli členovia výboru vylúčiť na základe veľmi nejednoznačných kritérií, ako bolo napr. hanobenie republiky, branie úplatku, úsilie o hospodársky rozvrat, absencia kladného vzťahu k ľudovodemokratickému zriadeniu či zlomyseľné vykladanie pomoci Sovietskeho zväzu...⁶³ Na tomto základe postupoval aj trnavský AV NF zamestnancov mesta, ktorý bol ustanovený 1. 3. 1948. Predsedom výboru sa na základe neskoršieho schválenie OAV NF stal Dr. Jaromír Klír, podpredsedom Štefan Sivák a tajomníkom Viliam Kročka. Členmi výboru boli Anton Kudláč, František Rogovský, Ján Stacho a Arpád Jelínek.⁶⁴ V zápisnici zo svojho prvého zasadnutia sa

61 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. OAV SNF Trnava, šk. 2, s. 53 – 54. Porovnaj SOKOLOVIČ, P.: „Riešenie“ nemeckej a maďarskej otázky vo svetle agendy trnavských národných výborov v rokoch 1945 – 1948.

62 HORVÁTH, P.: Na ceste k februáru, s. 208.

63 BARNOVSKÝ, M.: Akčné výbory – nástroj nastolenia mocenského monopolu a pofebruárovej očisty, s. 453.

64 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. MNV Trnava, 1948 adm., bez č. fasc., obežník OSK v Trnave z 5. 3. 1948.

trnavský akčný výbor prostredníctvom svojich členov osvedčil, že „svoje funkcie preberá sú si vedomý svojich funkcií a preukazuje svojim podpisom jednotlivých členov, že súhlasí s programom vlády Klementa Gottwalda a chce sa zapojiť plne za všetky požiadavky pracujúceho ľudu...“⁶⁵.

Hneď po svojom ustanovení začal s „prácou“ v prospech upevnenia moci strany. V službách mesta tak poväčšine zostali poväčšine komunisti a im lojálni ľudia. Zo svojich pozícií mali byť odstránení takí ľudia, ktorí „nemajú dôveru pracujúceho ľudu, ktorí sú prekážkou uskutočňovania vládnej politiky a ktorí nemajú kladný pomer k ľudovodemokratickému zriadeniu.“⁶⁶ Za svoje hlavné úlohy si AV NF určil „odstrániť všetky rozvratné a reakčné živly z úradov, hospodárskych a kultúrnych podnikov, politických strán a celého verejného života“⁶⁷, k čomu jeho členovia pristúpili skutočne iniciatívne. Akčný výbor zamestnancov MSK v Trnave vo svojom liste Povereníctvu vnútra v Bratislave oznamoval, že sa „jednohlasne“ a „s okamžitou platnosťou“ rozhodol zo služieb mesta prepustiť viacerých zamestnancov – napr. Štefana Belicu, ktorý mal byť podľa členov výboru „exponentom najreakčnejšieho krídla DS v Trnave“, Jána Krivosudského, ktorého postoj bol údajne vždy protiludovodemokratický či Jozefa Mihoka, ktorý mal podľa členov výboru zosmiešňovať ZSSR a ubezpečovať ľudí, že táto situácia dlho nevydrží a „že dostaneme pomoc z Ameriky tiež pomaranče (myslel tým bomby)“.⁶⁸ Ako sa uvádza v zápisnici, dôvody prepustenia uvedených zamestnancov boli „verejne známe z jejich postoja proti ľudovodemokratickej ČSR a jejich chovania proti vymoženostiam vlády Klementa Gottwalda“.⁶⁹ Rozmenené na drobné, zamestnancami mesta mohli byť len komunisti, resp. ľudia lojálni novej vláducej moci. V ďalších dňoch boli na základe uznesení AV NF zamestnancov mesta prepustení zo služieb mesta ďalší exponenti DS, resp. ľudia, ktorí nesympatizovali s komunistickou stranou, poprípade neboli jej členmi. Už ďalší deň výbor opätovne zasadal a prepustil zo služieb mesta napríklad niekoľkých policajných strážnikov, ktorí mali byť

65 Tamže, č. 8023/1948 adm.

66 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. ONV Trnava, šk. 166, č. 313/1948 prez.

67 Tamže.

68 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. MNV Trnava, č. 8023/1948 adm.

69 Tamže.

nostalgickí za predošlým obdobím 1. SR, poprípade v známej jesennej zaistovacej akcii proti tzv. sprisahancom boli „v podozrení“.⁷⁰ Čistky v radoch zamestnancov mesta pokračovali aj naďalej. Pri príležitosti zasadnutia AV zamestnancov MSK z 15. 3. 1948 sa môžeme dočítať ďalšie mená „nespolahlivých“ zamestnancov mesta, ktorým bolo vyčítané okrem iného členstvo v Hlinkovej garde, Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, opilstvo na pracovisku, protičeské zmýšľanie, členstvo v Slovensko-nemeckej spoločnosti, poprípade Hlinkovej mládeži... Medzi takýchto ľudí patrili napríklad známi Trnavčania – bývalý veliteľ mestskej polície Alexander Nicoliny, Štefan Gažo, Fridrich Režucha, Ján Lalík, František Dúbravec či Jozef Adámik.⁷¹ Ako sa vyjadril pisateľ zápisnice z rokovania výboru, „všetky tieto osoby sú (...) absolútne nespoľahlivé, lebo neprejavili dostatočné pochopenie pre nové ľudovodemokratické usporiadanie štátu, pre jeho záväzky voči slovenským⁷² štátom, svojim postojom brzdili snahu o rozvoj ľudovodemokratického usporiadania týchto záväzkov a ako ľudia, ktorí sa vydávali za maržírov nového nášho režimu, prejavovali myšlienky priečiace sa týmto snahám, podrývali vo svojom okolí pracovnú morálku a takýmto spôsobom negovali všetky kladné vymoženosti nášho nového zriadenia.“⁷³ Členovia výboru ďalej navrhovali ich nepreverenie a zaradenie do „pracovného programu“.⁷⁴

Trestom pre „nespolahlivé osoby“ však nemuselo byť len prepustenie zo zamestnania. Povaha trestov sa mohla odlišovať na základe rozličných kritérií. Jednotlivé osoby mohli byť okrem prepustenia či penzionovania preložené na iné miesto, mohli mať tiež zakázaný postup na tri roky, mohli byť však tiež zbavení funkcie či preradení do iného

70 Tamže.

71 Tamže, 1948 adm. Fascikel bez čísla. Zápisnice zo zasadnutí AV zamestnancov MNV v Trnave.

72 Pravdepodobne chyba – správne slovanským.

73 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. MNV v Trnave, 1948 adm. Fascikel bez čísla. Zápisnice zo zasadnutí AV zamestnancov MNV v Trnave.

74 Tamže. Autor myslel zaradenie do pracovných táborov, resp. Táborov nútenej práce – TNP. Pozri najmä SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku! Pracovné tábory, sústreďovacie tábory a tábory nútenej práce na Slovensku 1945 – 1953*. Bratislava 2011.

sektora.⁷⁵ Okrem prepustených tak boli viacerí Trnavčania na základe rozhodnutia akčných výborov premiestnení, poprípade degradovaní na nižšie funkcie, nakoľko vo svojich funkciách boli podľa mienky AV spoľahliví. Podobne navrhol akčný výbor pozastaviť právne zastupovanie mesta dr. Imrovi a dr. Schvendtovi⁷⁶, vykonal však aj ďalšie zásahy v pracovno-právnej oblasti. Všetky zásahy AV zamestnancov mesta boli „odobrené“ krajskou odborovou radou v Bratislave, ktorá vo svojom liste zo začiatku mája súhlasila s opatreniami AV v rámci očisty.⁷⁷ Podobne ako v prípade zamestnancov podliehajúcich očiste platili prísne pravidlá aj pre novoprijímaných zamestnancov na pozície uvoľnené po „vyakčnených“ kolegoch. Hoci pri prijímaní do zamestnania zohrávali úlohu viaceré faktory, medzi ktorými na najvyšších priečkach bol „*vzťah kľudovodemokratickému zriadeniu*“, resp. komunistickej strane, na rozličné miesta boli prijímaní ľudia až na základe prešetrenia stanicou Národnej bezpečnosti (NB) a následným osvedčením, resp. dosvedčením stanice NB o národnej, mravnej, štátnoobčianskej a politickej spoľahlivosti.⁷⁸ Podobne sa preverovala spoľahlivosť aj pri udeľovaní licencií, napríklad na malopredaj tabaku,⁷⁹ ako aj pri ďalších príležitostiach.

Február 1948 však neznamenal len zásahy štátneho aparátu do pracovnoprávnej oblasti. K udalostiam februára 1948 patria aj ďalšie reálie, ktoré súvisia so vzrastom moci komunistickej strany. Po februárových udalostiach okrem prepúšťania zamestnancov v meste rezonovali otázky platov zamestnancov štátu, ale aj podnikov a fabrík, ktorí mali byť platení na základe tzv. štátneho katalógu. Ešte v roku 1948 tak prichádzalo k značnej nespokojnosti medzi robotníctvom mnohých trnavských závodov, ktoré boli v neskoršej komunistickej spisbe vnímané ako vzor komunistickej morálky – napríklad v Kovosmalte (bývalé

75 BARNOVSKÝ, M.: Akčné výbory – nástroj nastolenia mocenského monopolu a pofebruárovej očisty, s. 453.

76 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. MNV Trnava, č. 8023/1948 adm. Porovnaj poverenie Dr. Schwendta v: *Trnavský týždeň*, č. 7, 22. 3. 1947, s. 1.

77 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. MNV v Trnave, 1948 adm. Fascikel bez čísla. List Krajskej odborej rady v Bratislave pre AVNF zamestnancov MSK z 3. 5. 1948.

78 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. ONV Trnava, šk. 166, č. 338/1948 prez., 430/1948 prez.

79 Tamže, č. 323/1948 prez.

Coburgove závody) robotníci dokonca zastavili prevádzku niektorých častí závodu na znak nespokojnosti s úpravou platov.⁸⁰ Takéto a im podobné prejavy nespokojnosti trnavských zamestnancov s vtedajšou situáciou neboli pritom vôbec výnimočné. Podľa správ staníc Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) sa prejavovali napríklad aj v Cukrovaré, kde boli robotníci podľa vlastných slov poškodení nielen na mzde ale aj na prídeloch cukru, ako aj v niektorých ďalších podnikoch. Nespokojnosť bola o to väčšia, že medzi robotníctvom sa šírili informácie o tom, že „v Čechách a na Morave robotníci ešte v dnešných časoch zarábajú omnoho viac než tunajší robotníci“.⁸¹ V tomto kontexte je zaujímavé, že v niektorých podnikoch, napríklad v spomenutom Coburgu, boli zriadené dočasné stanice ZNB. Obavy boli aj zo zoštatnenia podnikov či prevádzok. Niektorí majitelia sa už koncom februára snažili skryť hodnotnejšie stroje a materiál u súkromných osôb, za čo boli vyšetrovaní políciou a niektorí aj obvinení.⁸² Podobne sa po februári 1948 témou stala aj problematika pracovných táborov. Ilustráciou môže byť číslo, na základe ktorého je vidieť, že novo nastúpená moc sa snažila s „reakciou“ vyrovnáť tvrdo už od začiatku. Podľa správy národnej bezpečnosti z marca 1948 už krátko po februárových udalostiach bolo len z mesta navrhnutých na zaradenie do pracovných táborov 54 osôb.⁸³ V správe sa ako dôvody zaradenia uvádzalo napríklad „svojimi činmi ohrozuje výstavbu nášho štátu“, poprípade ďalšie klasifikácie ako podvody, čierny obchod...,⁸⁴ za ktoré sa dalo taktiež veľmi ľahko skryť záujem o odstránenie „štátu nespoľahlivých“ „elementov“. Podobných príkladov, o ktorých by sa dalo na tomto mieste písať, je iste viacero.

K februárovým a následným udalostiam patrí aj unifikácia života a spoločnosti. V meste napríklad zanikla mestská polícia, ktorej kompetencie prevzal ZNB,⁸⁵ postupne boli poštátnené zvyšky doteraz nepoštátnených trnavských podnikov a prevádzok a na obzore bol hrubý

80 Tamže, šk. 168, č. 1546/1948 prez.

81 Tamže.

82 Tamže, šk. 166, 321/1948 prez.

83 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. MNV v Trnave, 1948 adm. Fascikel bez čísla. Súpis stanice Národnej bezpečnosti v Trnave z 22. 4. 1948.

84 Tamže.

85 Tamže, 20015/1948 adm.

zásah do vlastníckych práv – kolektivizácia – ktorá aj v Trnave znamenala výrazný medzník a zničila životy stovkám trnavských rodín. Táto téma je však natoľko rozsiahla, že venovať sa jej na tomto mieste by presahovalo rámec jednej štúdie.⁸⁶ V neposlednom rade pri februárových udalostiach treba spomenúť aj unifikáciu, resp. podriadenie si kultúrneho a spoločenského života. Trnava bola mestom, v ktorom už veľa rokov pôsobili desiatky kultúrnych a spoločenských spolkov a ustanovizní. Za všetkých môžeme spomenúť napríklad Spolok svätého Vojtecha, ktorý po roku 1948 taktiež pripadol pod štátnu správu.⁸⁷ Jeho správcom sa stal prof. Alexander Horák, ktorý sa mal podľa Povereníctva vnútra postarať o to, „*aby správa a činnosť tohto spolku bola prispôsobená terajším štátne-politickým pomerom*“.⁸⁸ Pod tzv. národnú správu sa už v prvých pofebruárových mesiacoch dostala aj väčšina trnavských podnikov. Okrem spomenutého Spolku sv. Vojtecha, resp. jeho kníhtlačiarne boli medzi prvými napríklad Figaro, znárodnené už v prvej polovici marca či známa Treumannova sladovňa. Vo viacerých trnavských podnikoch sa robotníctvo – podobne ako v prípade zavedenia „štátneho katalógu“ začalo obávať odoberania rozličných výhod a zhoršenia situácie v podnikoch, ktoré malo podľa neho nastať po znárodnení.⁸⁹ Začali sa v nich tiež aktivizovať závodné výbory komunistickej strany, resp. ROH, ktoré mali na pracoviskách významné postavenie.

Nové politické usporiadanie sa prejavovalo vo všetkých oblastiach verejného a spoločenského života. Komunistická strana, vedomá si dôležitosti ideologického vplyvu na spoločnosť, začala organizovať napríklad kurzy politickej výchovy pre verejných zamestnancov, na ktorých sa mali učiť správnej interpretácii dejinných udalostí, ako aj nevyhnutnosti pomoci pri budovaní nového spoločenského poriadku. Už v polovici mája 1948 sa v Trnave uskutočnil takýto kurz pre učiteľov, na ktorom sa 600 školských pracovníkov mohlo viac dozvedieť o význame povstania, ktoré si začala komunistická strana čoraz viac prisvojovať,

86 V ŠA Bratislava, p. Trnava sa k uvedenej problematike nachádza samostatný fond.

87 ŠA Bratislava, p. Trnava, f. ONV Trnava, šk. 200, č. 7155/1948 adm.

88 Tamže.

89 Tamže, šk. 168, 1542/1948 prez.

dôležitosti vstupu do KSS, ako aj o postoji vychovávateľa k nedávnej minulosti a prítomnosti či o ceste k socializmu...⁹⁰ Ako to výstižne vyjadril školský inšpektor Ľudovít Hrnčár, „učiteľ musí pochopiť cestu k socializmu (...) toto nové prirodzené hnutie nemôže nikto zastaviť...“⁹¹

Samozrejme, predkladaná štúdia je len náčrtom rozsiahlej problematiky charakteru a priebehu februárových udalostí v meste Trnava. Roky 1945 – 1948 a samotný „víťazný február“ mali oveľa viac aspektov. Tie by sa mali do budúcnosti stať predmetom rozsiahlejšieho výskumu, aby sa aj týmto spôsobom zaplnilo ďalšie z bielych miest slovenskej regionálnej historiografie. Viac ako štvrtstoročie od obnovenia slobodného vedeckého bádania je na to najvyšší čas.

90 Trnavský týždeň, 22. 5. 1948, s. 1

91 Tamže.

HOSPODÁRSTVO

Konštituovanie povojnovej ekonomickej sústavy a príprava dvojročného hospodárskeho plánu¹

Miroslav Sabol

Podmienky pre vznik pomerne radikálneho sociálneho a hospodárskeho reformného spoločenského konsenzu v roku 1945, boli tradične akcentované skúsenosťou medzivojnovej hospodárskej depresie a osobitne samotnou vojnou. Výsledkom bola na európskom kontinente po druhej svetovej vojne, rovnako ako po prvej, silná ľavicová vlna, ktorá mala po roku 1945 trvalejší charakter. V niečom sa však situácia po obidvoch vojnách od seba odlišovala, čo neskôr pomohlo predovšetkým politickým stranám od stredu do ľava realizovať svoj ekonomický koncept. Bol fakt, že zatiaľ čo v rokoch 1918 – 1920, kedy povojnová ľavicová vlna kulminovala, sa nepodarilo vytvoriť väčšinový spoločenský konsenzus na podporu hlbokej ekonomickej a sociálnej transformácie, po roku 1945 v Československu takáto zhoda nastala. Podľa prieskumu z jari 1946 povojnový reformný vládny program bez výhrady podporovalo až 62,9 % respondentov, vyslovený odpor vyjadriло len necelých 2 %.²

Šanca liberálnej varianty bola v roku 1945 na nulovom bode, čo bolo pochopiteľné. Liberalizmus mal v československom prostredí nálepku hrabivosti a lúpežníctva. Víťaznú koncepciu akejsi zmiešanej ekonomiky a špecifickej československej cesty k socializmu podporovali mnohé faktory. Základom bol fakt, že ju koncipovali mladí excelentní ekonómovia Ludvík Frejka a Josef Goldmann³, ktorí študovali na

1 Štúdiá vznikla v rámci grantu APVV-0628-11 „Štátne hranice a identity v moderných dejinách Slovenska v stredoeurópskom kontexte a bola vypracovaná v rámci riešenia projektu VEGA 2/0144/13 „Spoločenské súvislosti ochrany životného prostredia na Slovensku od priemyselnej revolúcie do druhej svetovej vojny“.

2 RÁKOSNÍK, J.: *Sovětzace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945 – 1960*. Praha 2010, strana (s.) 71 – 72.

3 *Ludvík Frejka*, pôvodným menom Ludwig Freund (1904 – 1952), československý národohospodár. Študoval na Vysokej škole obchodnej v Berlíne a na

britských a nemeckých školách a mali prehľad o rôznych formách centrálneho riadenia.⁴

Na Slovenska politická reprezentácia nedisponovala takou národohospodárskou elitou, ktorá by dokázala analyzovať všetky aspekty centrálneho hospodárstva. Dokonca vlastný ucelený program komunistickej strany Slovenska pre oblasť hospodárstva prezentoval až v októbri 1945 nový predseda strany Viliam Široký. Dovtedy komunisti nemali schopných národohospodárov, ktorí by vedeli predložiť vecný hospodársky plán, v medzivojnovom období to bola veľmi slabá stránka komunistickej politiky.

Jadrom predmetného programu bola industrializácia Slovenska, predstavovaná ako nová idea komunistov. Program v skutočnosti nadväzoval na ich staršie „hmlisté“ zámery (ktoré boli len okrajovo spomenuté na ich zjazdoch v medzivojnovom období) a dovtedajšie výsledky budovania priemyslu a infraštruktúry. Staršie zámery však boli kvantitatívne zvýšené, aby demonštrovali mohutnosť plánov a silu ideí komunistickej strany. Napríklad namiesto 15 hydrocentrál na Váhu

London School of Economics. Od roku 1923 členom Komunistickej strany Československa (KSČ), 1939 – 1948 pracoval v londýnskom exile, kde zastával funkciu Národohospodárskeho poradcu komunistických členov Štátnej rady. V rokoch 1945 – 1948 bol tajomníkom národohospodárskej komisie Ústredného výboru (ÚV) KSČ a členom plánovacej komisie. V januári roku 1952 bol zatknutý, obvinený z velezrady a špionáže, V novembri toho istého roku v procese s Rudolfom Slanským bol popravený.

Josef Goldmann (1912 – 1984), československý ekonóm. Absolvoval štúdium národného hospodárstva na London School of Economics a právo na Karlovej univerzite v Prahe. V období vojny pôsobil v londýnskom exile, súčasne vykonával funkciu asistenta Štatistického ústavu Oxfordskej univerzity a bol pracovníkom Britského ústavu pre výskum verejnej mienky. V rokoch 1945 – 1949 bol plánovacím referentom ÚV KSČ, v ďalších troch rokoch potom námestník ministra – predsedu Štátneho úradu plánovacieho. V rokoch 1952 – 1960 bol uväznený, v roku 1963 sa dočkal rehabilitácie a aktívne sa zapojil do práce na československej ekonomickej reforme. DOLEŽALOVÁ, A.: Nebylo úniku? Kontinuita a diskontinuita v ekonomickém vývoji ve 30. a 40. letech XX. století. In: ŠEDIVÝ, I. – NĚMEČEK, J. – KOCIAN, J. – TŮMA, O. (zost.): *1938: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání vychodisek*. Praha 2010, s. 474.

4 Tamže, s. 474 – 475.

(plánovaných už koncom 20. rokov zástupcami iných strán) komunisti navrhovali 150 hydrocentrál na Váhu a 50 priehrad na celom území Slovenska. Z mnohých variantov priemyselného si zvolili podporu a budúci rozvoj drevárstva na podklade využitia drevnej hmoty najväčšieho surovinového bohatstva Slovenska. Na drevárstvo mali byť napojené príbuzné odvetvia, teda nábytkárstvo, celulózo- a papierenský priemysel, výroba chemických vlákien, textilný priemysel a podobne. Vývoj infraštruktúry plánovali zamerať na elektrifikáciu železníc, výstavbu ciest, ako aj na budovanie výrobných a opravárenských kapacít pre potreby vozňového parku, lokomotív, automobilov. Uvažovali o pokračovaní vo výstavbe dunajských prístavov.⁵

Celý dopravný systém plánovali orientovať na Sovietsky zväz a juhovýchodnú Európu, kde sa formovali prosovietske režimy. Vychádzali pritom z mylnej tézy o dlhodobom ekonomickom oslabení Nemecka a o kríze hospodárstva západoeurópskych štátov, ktorá mala kontrastovať s rozmachom ekonomiky Sovietskeho zväzu a nových ľudovo-demokratických štátov strednej a juhovýchodnej Európy. Slovensko malo následne využiť svoju novú strategicky výhodnú geografickú a dopravnú polohu vzhľadom na východ a juhovýchod Európy.

V oblasti poľnohospodárstva prišli komunisti s akýmsi „švajčiarskym“ modelom rozvoja dobytkárstva a pasienkarstva, ako aj s prepojením rastlinnej a živočíšnej výroby s potravinárskou druhovýrobou. Súčasne opakovali staršie zámery technickej modernizácie poľnohospodárskych závodov, v ktorom Slovensko značne zaostávalo za Českom a Moravou. Predstavitelia Demokratickej strany ich kritizovali, že neprišli v tejto oblasti s ničím novátorským, pretože totožné modely navrhovali Slovensku už hospodárski experti nacistického Nemecka začiatkom 40. rokov.⁶

5 *Rozvoj Slovenska v dvojročníci*. Bratislava 1950, s. 7 – 20; ŠIROKÝ, V.: *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu*. Bratislava 1952, s. 85 – 96.

6 TKAČ, S.: Na prahu dvojročníce. In: *Výstavba Slovenska*, ročník (roč.) 1, 1946, číslo (č.) 4, s. 1 – 2; HALLON, E.: Nové smery hospodárskej politiky na Slovensku v 30. a 40. rokoch XX. storočia. In: ŠEDIVÝ, I. – NĚMEČEK, J. – KOCIAN, J. – TŮMA, O. (zost). *1938: Československo a krize demokracie...*, s. 403; LHOTA, V.: *Znárodnění v Československu 1945 – 1948*. Praha 1987, s. 232 – 233.

Významnú súčasť programu slovenských komunistov tvorila požiadavka ekonomického a sociálneho zrovnoprávnenia dvoch najväčších národov Československej republiky (ČSR). V ponímaní nového vedenia slovenskej vetvy komunistickej strany sa však tento cieľ mal dosiahnuť plánovitým rozvojom hospodárstva celého štátu ako jednotného celku, riadeného centrálnymi hospodárskymi orgánmi v Prahe za aktívnej účasti českých a slovenských komunistov. Sledovaný program týmto generoval nosnú dlhodobú tézu hospodárskej politiky komunistickej strany vo vzťahu ku Slovensku o kľúčovej úlohe industrializácie pri odstraňovaní ekonomických, sociálnych a kultúrnych rozdielov medzi českým a slovenským národom v spoločnom štáte. Prijatím uvedenej tézy sa popierala nevyhnutnosť budovania slovenských národných orgánov hospodárskeho riadenia, ako aj riadenia ďalších sfér života spoločnosti. Konkrétne návrhy mali bezpochyby väčší ohlas než všeobecne formulované sociálno-ekonomické ciele. Uvedený program sa stal podkladom generálnej línie hospodárskej politiky Komunistickej strany Slovenska (KSS), predloženej národohospodárom Jozefom Bránikom v marci 1946.⁷ Tu už sa za základný princíp hospodárskej politiky kládlo jednoznačne plánovité riadenie ekonomiky. Zárukou spravodlivého postavenia Slovenska v novom štáte a zabezpečenia jeho hospodárskych záujmov, predovšetkým rozmachu industrializácie, mal byť rozhodujúci podiel komunistickej strany na riadení štátu. Vzhľadom na súdobé podmienky generálna línia pripúšťala koexistenciu rôznych foriem vlastníctva, oprávnenosť viacsektorovej ekonomiky a vyslovovala ešte podporu drobnému a strednému podnikaniu. Aj na celoštátnej úrovni komunisti otázky plánovitého riadenia národného hospodárstva otvorili až začiatkom roku 1946. Nesporne tu pôsobili skúsenosti zo Sovietskeho zväzu. I. celoštátna národohospodárska konferencia KSČ v marci 1946 došla k záveru, že je potrebné využiť výsledky znárodnenia, prispôbiť štruktúru priemyslu a peňažníctva novým pomerom a záujmom povojnovej plánovitej obnovy národného hospodárstva. Materiály z konferencie sa stali jedným z dôležitých podkladov pre vypracovanie línie hospodárskej politiky strany. Zanedlho nato navštívila delegácia

7 *Rozvoj Slovenska v dvojročnici*, s. 7.

komunistických národohospodárov, vedená Ludvíkom Frejkom, Sovietsky zväz, kde sa zoznamovali so zásadami a metodikou plánovitého riadenia hospodárstva. Následne prvýkrát komunisti vystúpili s termínom „dvojročnica“ tesne pred májovými voľbami roku 1946, keď v *Rudom práve* 12. mája pri svojej volebnej agitácii vyšli s iniciatívnym návrhom na vypracovanie dvojročného hospodárskeho plánu. Načrtli tam aj úlohy, ktoré by mala dvojročnica riešiť v hospodárskej a sociálnej oblasti štátu.⁸

Demokratická strana vypracovala už počas Slovenského národného povstania (SNP) všeobecný politický program, v ktorom nezastupiteľné miesto mala aj ekonomická oblasť štátu. Program vyznával ako podstatný princíp súkromného vlastníctva a voľnej súťaže, no zároveň odmietal liberalistickú i komunistickú hospodársku sústavu ako možnú základňu riešenia ekonomických problémov Slovenska. Demokrati považovali liberalizmus za prekonaný a socializmus za neuskutočniteľný. V programe demokratov z apríla 1945 sa požadovalo i znárodnenie, pričom družstevné podnikanie by zabezpečovalo primeranú účasť úradníkov a robotníkov na zisku. Očakávala sa primeraná účasť Slovenska na štátnych investíciách do podnikania i jeho ďalšie spriemyselnovanie. Podstatou štátnej idey budovania nového demokratického a sociálne spravodlivého štátu malo byť smerovanie k vzájomnému zjednoteniu či vyrovnaniu Čechov, Slovákov a Zakarpatských Ukrajincov v duchovnej, hospodárskej a sociálnej oblasti.⁹

Demokratická strana od polovice roka 1945 však zjavne zaostávala za iniciatívami komunistov v hospodárskej sfére. Nepomohla ani skutočnosť, že ovládali viaceré významné pozície v slovenských hospodárskych orgánoch a inštitúciách vrátane povereníctiev financií, verejných prác a poľnohospodárstva. V procese formovania širokej koncepcie znárodnenia sa zmožila iba na neúčinné protesty a protinávryhy. Predstavitelia demokratov sa tak, ako aj pravicové politické strany Národného frontu, vyslovovali pre rozvoj znárodneného sektora, odmietali však uznať jeho vedúcu úlohu v národnom hospodárstve.

8 Tamže, s. 7 – 13; LONDÁK, M.: *Otázky industrializácie Slovenska*. Bratislava 1999, s. 22 – 23.

9 Tamže, s. 31 – 33; VARTÍKOVÁ, M.: *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plán 1944 – 1948*. Bratislava 1971, s. 367.

Po májových voľbách roku 1946 sa Demokratická strana aj napriek volebnému víťazstvu, ako jednoznačne najpodporovanejšia strana na Slovensku dostala so svojím programom ďalšieho sociálno-ekonomického vývoja Slovenska do postupnej izolácie a jej vplyv na hospodársku politiku ďalej klesal. Svojou politikou ju odmietali komunisti a navyše demokrati nenašli výraznejšie pochopenie ani žiadneho spojenca medzi českými nekomunistickými stranami. Slovenskí komunisti totiž v duchu známych pražských dohôd bezvýhradne prijali v otázkach štátoprávneho usporiadania a kompetencií slovenských národných orgánov koncepcie vedenia celoštátnej komunistickej strany. Týmto zároveň de facto opustili platformu samostatnej hospodárskej politiky. Hlavnú pozornosť zamerali na plnenie budovateľského programu Gottwaldovej vlády a na spoločný postup s českými komunistami za ďalšie rozširovanie podielu znárodneného hospodárstva, elimináciu súkromného vlastníctva, prehlbovanie pozemkovej reformy a za konečné úplné ovládnutie ekonomiky. V plnom rozsahu prijali tézu, že kľúčovým prostriedkom plnenia hospodárskych záujmov Slovenska je industrializácia na podklade dvojročného hospodárskeho plánu a budúceho päťročného plánu, realizovaného pod vedením komunistickej strany.¹⁰ Demokrati v predmetnom období už len úzkostlivo sledovali prejavy centralistických tendencií. Povereník výživy a zásobovania demokrat Rudolf Fraštacký kritizoval pražskú vládu za snahu o vytvorenie hospodárskeho centralizmu, pričom jediný cieľ hlavne komunistov bolo sústredenie všetkej rozhodujúcej moci na jedinom mieste. Zabrániť takémuto pôsobeniu podobných tendencií, vyvrátiť tézy o doplňovaní na Slovensko a zachovať súkromný sektor v ekonomike bolo podľa podpredsedu vlády Jána Ursínyho možné len samostatným spravovaním a administrovaním slovenskej ekonomiky. Ucelenejší ekonomický program Demokratická strana formulovala až na zjazde jej hospodárskych odborníkov 15. – 16. februára 1947 v Bratislave. Podľa neho mala ústava zabezpečiť trvalú koexistenciu viacerých ekonomických sektorov bez uprednostňovania

10 HALLON, L.: Nové smery hospodárskej politiky na Slovensku..., s. 404 – 406; LONDÁK, M.: K formovaniu koncepcie industrializácie Slovenska v druhej polovici 40. rokov. In: BARNOVSKÝ, M. (zost.): *Slovenská otázka v dejinách Česko – Slovenska (1945 – 1992)*. Bratislava 1995, s. 28.

jedného z nich. Zásadu decentralizácie považovali demokrati za podstatný princíp v riadení ekonomických procesov, pričom spoločné záležitosti oboch národnopolitických oblastí by boli primeranou formou koordinované. Princíp rovnoprávnosti slovenského a českého národa sa mal v ekonomickej oblasti prejavíť samostatným hospodárením každého z národov na základe vlastného rozpočtu, z vlastných zdrojov, pričom spoločné celoštátne záležitosti by boli primerane dotované každým zo subjektov. Ekonomická koncepcia demokratov, ktorá sa dala pomenovať aj „ekonomickou federáciou“, predstavovala v čase vzniku už len ilúziu. Komunistická strana bola v príprave hospodárskych programov o krok vpredu, lebo ponúkala širokým vrstvám spoločnosti konkrétne predstavy o sociálno-ekonomickom rozvoji. Demokratická strana prichádzala so svojimi hospodárskymi koncepciami oneskorene a jej úsilie bolo v súdobých domácich a medzinárodných politických podmienkach vopred odsúdené na neúspech.¹¹ Pred februárom 1948 sa 24. – 25. januára 1948 zišiel v Bratislave druhý zjazd Demokratickej strany, ktorý bol koncipovaný tak, aby navonok demonštroval jej jednotu a akcie schopnosť. Zjazd sa uzniesol, že strana odmieta tak liberalizmus, ako aj socializmus. Liberalizmus preto, že „umožňuje neúmerné spoločenské rozdiely“ a socializmus preto, že „bojuje proti sociálnej nespravodlivosti politickou nespravodlivosťou“. Zjazd sa prihlásil k sociálnemu reformizmu, ktorý uplatňuje zásady politickej slobody a sociálnej spravodlivosti. V politickej rezolúcii varoval pred nebezpečenstvom sústreďovania moci prostredníctvom spolitizovania organizácií, ktoré by mali zostať nadstranícke, a požadoval dodržiavanie parlamentnej demokracie, aby bol parlament skutočne najvyšším predstaviteľom politickej vôle ľudu a najvyšším kontrolným orgánom. Za predsedu strany zjazd zvolil Jozefa Lettricha. Navonok tak Demokratická strana na zjazde demonštrovala svoju jednotu, popierala interné rozpory a ponúkala optimistický pohľad do budúcnosti. Skutočnosť však bola celkom iná, čo sa vlastne

11 BARNOVSKÝ, M.: Problematika industrializácie Slovenska v rokoch 1945 – 1950. In: *Historický časopis*, roč. 16, 1968, č. 2, s. 180; LONDÁK, M.: *Otázky industrializácie Slovenska*, s. 46 – 47.

v plnom svetle ukázalo počas februárovej krízy 1948.¹² Po menovej reforme z jesene 1945 sa snažili demokrati založiť finančný fond, ktorý by kapitálovo podporoval ekonomický rast Slovenska, táto ich iniciatíva však vyšla nazmar. Do budúcnosti boli teda možné len dve cesty – rast na základe celoštátnych zdrojov alebo na základe podpory zahraničným kapitálom. Po februári 1948 bola aktuálna a skutočne sa realizovala taká koncepcia ďalšieho ekonomického rozvoja Slovenska i celého štátu, ktorá bola pripravená komunistami. A tá vlastne determinovala celý proces modernizácie slovenskej ekonomiky do ďalších desaťročí.¹³

Rozdielne stanoviská politických strán a odborníkov k plánovaniu sa objavovali v rokoch 1946 – 1948 predovšetkým na stránkach odborného časopisu *Národohospodársky obzor* a v rôznych týždenníkoch, ako Peroutkúv *Dnešek*, v sociálno-demokratickom *Cíli*, alebo v *Obzorech*, ktoré vydávali ľudovci. Na Slovensku diskusia značne zaostávala. Zmienky o dvojročnici sa objavovali najčastejšie v mesačníku *Výstavba Slovenska*. Samozrejme, plánovanie sa rozoberalo aj v demokratickom *Čase* alebo v komunistickej *Pravde*, ale sklzávalo to skôr do roviny populizmu ako k vecnej a odbornej diskusii. Hospodársky týždenník na Slovensku *Budovateľ* v tejto súvislosti vytýkal slovenským politickým stranám absolútnu apatiu a slabú angažovanosť v hospodárskych otázkach. Nepochopiteľná bola aj slabá iniciatíva pri rokovaní predovšetkým s českými národohospodármi.¹⁴

Východiskovou platformou pre vypracovanie dvojročného hospodárskeho plánu bol Budovateľský program Gottwaldovej vlády – v poradí tretej povojnovej. Samozrejme aj dve predchádzajúce vlády Zdeňka Fierlingera dávali dostatočný priestor ekonomickým otázkam,

12 PEŠEK, J. Nástup komunistickej totality roku 1948. In: BYSTRICKÝ, V. – KOVÁČ, D. – PEŠEK, J. a kol. *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín*. Bratislava 2012, s. 257.

13 LONDÁK, M.: K modernizácii slovenskej ekonomiky v 50. a 60. rokoch 20. storočia. In: BYSTRICKÝ, V. – KOVÁČ, D. – PEŠEK, J. a kol. *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín*, s. 288.

14 Národný archív (NA) Praha, fond (f.) Úrad predsedníctva vlády – bežná spisovna (ÚPV – B), škatuľa (šk.) 167, Připomínky politických představitelů k dvouletému plánování; BARNOVSKÝ, M.: Problematika industrializace Slovenska v letech 1945 – 1950. In: *Historický časopis*, roč. 16, 1968, č. 2, s. 181.

ale ucelenú koncepciu hospodárskeho vývoja v Československu priniesla až vláda Klementa Gottwalda, ktorá vzišla z májových volieb 1946. Vládu vymenoval prezident Edvard Beneš 2. júla 1946. Jej predseda Klement Gottwald vystúpil 8. júla 1946 pred Ústavodarné národné zhromaždenie a predstavil koncepciu Budovateľského programu. Ten bol rozdelený do siedmich častí. Prvá časť sa venovala niektorým zásadám v novej ústave, ktorá deklarovala, že zdrojom všetkej moci v štáte je ľud. Ústava garantovala všeobecné, priame, rovné a tajné voľby s pomerným zastúpením. V Ústave mali byť zakotvené funkcie a kompetencie nových štátnych zložiek – národných výborov, ale aj znárodňovacie dekréty, ktoré mali garantovať nemennosť postavenia štátnych podnikov. Na druhej strane Ústava garantovala podporu drobného a stredného podnikania. Ústava garantovala počesťenie a poslovenčenie pohraničia a odsun Nemcov i Maďarov. Bola zároveň uznaná aj svojbytnosť Slovákov vyjadrená normotvornými a výkonnými orgánmi – Slovenskou národnou radou a Zborom povereníkov. Nová ústava konečne zaručovala plnoprávne postavenie žien v spoločnosti, slobodu osobnú, občiansku, náboženského vyznania, slobodu tlače, zhromažďovania, prejavu, spolčovania, vedeckého bádania a slobodu umeleckého prejavu, ale aj všetky slobody, ktoré predtým garantovala doterajšia ústava.¹⁵

Druhá časť Budovateľského programu sa venovala niektorým otázkam dvojročného hospodárskeho plánu. Už tu bolo zakotvené, že priemyselná výroba v Československu musí prekročiť v roku 1948 predvojnovú úroveň o desať percent. Dôraz sa kládol na ťažký priemysel a surovinovú základňu. Budovateľský program v niektorých priemyselných odvetviach konkretizoval vývoj aj percentuálnymi objemami, ktoré sa neskôr premietli do konkrétnej podoby spracovania dvojročného hospodárskeho plánu. V poľnohospodárstve sa celková produkcia mala dostať na predvojnovú úroveň. Akcentovalo sa predovšetkým zvýšenie živočíšnej výroby, mechanizácia a elektrifikácia hospodárskych statkov. V stavebníctve naplánoval Budovateľský program výstavbu alebo rekonštrukciu viac ako 125 tisíc bytov. Preinvestovať sa malo viac ako 5 mld. Korún československých (Kčs). V Budovateľskom programe je

15 *Začínáme dvojročnicu*. Bratislava 1947, s. 7 – 19.

na stavebníctvo ešte optimistický nazerané, v neskoršom období už tomu tak nie je. V doprave ešte nie sú plány tak konkretizované ako v dvojročnici. Naopak, podrobne sa Budovateľský program venoval industrializácii Slovenska a zaostalým českým krajom aj s konkrétnou výstavbou a rozvojovými plánmi. Takisto veľký priestor v Budovateľskom programe dostalo osídľovanie pohraničia po odsunutých Nemcoch. Vláda to považovala za historické dielo Čechov a Slovákov. V tretej časti Budovateľského programu sa vláda venovala predpokladom na splnenie dvojročnice, ktoré vychádzali predovšetkým z precíznej organizácie výrobného a distribučného aparátu a z finančnej reformy. V štvrtej časti sa venoval Budovateľský program zvýšeniu životnej úrovne obyvateľov, piata časť analyzovala národnú bezpečnosť. Šiesta časť sa venovala zahraničnému obchodu a posledná siedma časť brannej politiky štátu. O dôležitosti dvojročnice pre tretiu Gottwaldovu vládu svedčí aj fakt, že v Budovateľskom programe sa jej analýzam venovalo viac pozornosti ako ostatným častiam dohromady. Budovateľský program bol aj politickým kompromisom všetkých strán, napriek tomu, že väčšina plánov pochádzala z dielne komunistov. Vytvoril zároveň základ pre ďalšie úlohy, konkrétne premietnuté vo vládnom návrhu dvojročnice.¹⁶

Začiatkom leta 1946 – rok po vojne, československá ekonomika naďalej zápasila so značnými problémami a veľmi ťažko sa vyrovnávala s pozostalým bremenom vojny. Obnova hospodárskeho života a vôbec „zaistenie práce a zárobkov pre všetkých práceschopných“ nebola mysliteľná bez centrálného rozdeľovania obmedzených zdrojov do sféry výroby i spotreby. Vláda preto deklarovala nutnosť podriadenia kľúčových hospodárskych subjektov „všeobecnému štátnemu vedeniu“. Povojnová obnova predpokladala zvýšenie výroby investičných a spotrebných statkov a práve otázka ďalších investícií, predovšetkým o tom, v akej miere a kam investovať, vyvolávala diskusie medzi politickými oponentmi. Investičná činnosť v znárodnenom priemysle, ktorý zahŕňal kľúčové výrobné odvetvia, bola zameraná na obnovu zariadení a výbavy podnikov, ktoré si vyžadovali vysoké náklady. Oproti tomu investície do súkromného sektora orientované prevažne na výrobu spotrebných statkov, mohli byť použité na

16 Rozvoj Slovenska v dvojročnici, s. 11 – 15; Budovateľský program Gottwaldovej vlády. Praha 1946, s. 3 – 30.

rozširovanie a výstavbu tejto výroby. Takisto aj pred poľnohospodármi stáli nemalé úlohy. Prioritou bolo už spomínané zaistenie výživy obyvateľstva, dokončenie pozemkovej reformy, osídľovanie pohraničia, modernizácia a mechanizácia predovšetkým slovenských poľnohospodárskych statkov, elektrifikácia vidieka. Veľké nároky boli kladené na stavebníctvo, zahraničný obchod, dopravu a industrializáciu Slovenska. Toto všetko sa dalo zrealizovať jedine po rozsiahlej reštrukturalizácii hospodárstva. Medzi priority hospodárskej politiky Československa a predovšetkým Slovenska patrila reštrukturalizácia a prestavba mechanizmov vojnovnej ekonomiky. Po kapitulácii Nemecka zdedilo Československo vojnové riadené hospodárstvo, vrátane rozdielov ktoré existovali v jednotlivých častiach krajiny.¹⁷ Pristúpilo sa k celoštátnej unifikácii ekonomických mechanizmov boli zrušené prvky, ktoré slúžili k militarizácii, podporovali germanizáciu a potláčali demokratické práva občanov. Proti ďalším opatreniam, najmä proti lístkovému systému a dodávkovým povinnostiam v poľnohospodárstve, exitovala všeobecná averzia, ale núdzové pomery spolu so sociálnymi rizikami neumožňovali ich odstránenie. V priebehu rekonštrukcie a obnovy hospodárstva malo byť prekonané i centrálné rozdeľovanie výrobných potrieb a importovaného tovaru. S niektorými prvkami, napr. s reguláciou cien a miezd štátom sa i naďalej počítalo ako s trvalou súčasťou budúceho plánovaného hospodárstva.¹⁸

Otázky pripravovaného mechanizmu riadenia a fungovania ekonomiky začali v hospodárskej politike rezonovať až po vyhlásení znárodňovacích dekrétov, ale už 4. februára 1944 prezident Edvard

17 Medzi hlavne rysy vojnového riadeného hospodárstva patrilo: centrálné riadenie cien a miezd, rozmiestňovanie pracovných síl prostredníctvom úradov práce, centrálné usmerňovanie priemyselnej výroby a obehu tovaru, povinné dávky a regulácia výroby v poľnohospodárstve, pridelový systém zásobovania, kontrola zahraničného obchodu a platobného styku a povinné organizácie podnikateľov prostredníctvom ktorých dohľadal štát na súkromný sektor. PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny...*, s. 150; JANČÍK, D.: Zpolitizovaná hospodářská správa versus hospodářská demokracie, svobodné podnikání a podnikatelské prostředí. In ŠEDIVÝ, I. – NĚMEČEK, J. – KOCIAN, J. – TŮMA, O. (zost.): *Únor 1948 v Československu: Nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha 2011, s. 187 – 188.

18 PRŮCHA, V. a kol. : *Hospodářské a sociální dějiny Československá 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*. Brno 2009, s. 150.

Beneš v londýnskom exile načrtol budúce hospodárke smerovanie Československa, keď povedal: „*Náš štát hospodársky a sociálne uskutoční množstvo zmien a prijme pre svoju politiku a pre svoje hospodárstvo systém plánovania.*“¹⁹ V tomto duchu koncipoval prezident Edvard Beneš svoju reč a v dočasnom Národnom zhromaždení 28. októbra 1945, tri dni po schválení dekrétov o znárodnení kľúčového priemyslu a poštátnení bánk. Poznamenal, že sa rodí „*nová forma vlastníctva, vedľa vlastníctva súkromného a družstevného*“. Za logický dôsledok týchto zmien pokladal prechod k hospodárstvu riadenému, teda plánovanému, ktoré využije racionálne všetky zdroje k hospodárskej obnove štátu.²⁰ Košický vládny program vo svojom oddiele XII prehlásil, že celý peňažný, úverový systém a poisťovníctvo, kľúčové podniky priemyselné, energetické a prírodné zdroje musia byť postavené pod všeobecné štátne vedenie.²¹ V auguste 1945 vznikol pre prechod plánovania legislatívny základ, z ktorého bola vytvorená komisia odborníkov, pod názvom Hospodárska rada, ako pomocný orgán vlády zriadená dekrétom prezidenta republiky č. 63 zb. z 25. augusta 1945. Jej úlohou bola „*příprava a koordinácia opatření v hospodárskych veciach*“ s úlohou trvale sledovať hospodársky vývoj rozpracovávať hospodársky plán a navrhovať opatrenia, ktoré by smerovali k jeho napĺňaniu. Súčasne mala dosahovať konsenzus so slovenskými predstaviteľmi, so zástupcami odborov, družstevných a poľnohospodárskych centrál v otázkach hospodárskych. Členmi Hospodárskej rady mali byť hospodárski ministri a povereníci pod vedením predsedu vlády. V skutočnosti však Hospodárska rada nebola vôbec zvolávaná. Hlavnú iniciatívu v rokovaníach vyvíjal Generálny sekretariát Hospodárskej rady pri predsedníctve vlády, na čele ktorého stal Eduard Outrata.²² Ďalším pomocným organom vlády pre technické otázky spojené s plánovacou činnosťou sa stal Štátny úrad plánovací,

19 NA Praha, f. Státní rada Londýn (SR – L), šk. 112, Čtvrté poselství s Lodýna ze dne 3. února 1944.

20 JANČÍK, D.: Zpolitizovaná hospodárska správa versus hospodárska demokracia, svobodné podnikání a podnikatelské prostředí. In ŠEDIVÝ, I. – NĚMEČEK, J. – KOCIAN, J. – TŮMA, O. (zost.): *Únor 1948 v Československu...*, s. 187.

21 *Košický vládny program*, 5. apríl 1945, XII. kapitola.

22 PRŮCHA, V. a kol. : *Hospodářské a sociální dějiny Československá 1918 – 1992, 2. díl...*, s. 154.

ktorý riadil Karel Maiwald. Na Slovensku bol nariadením Slovenskej národnej rady č. 48/1945 Zb. zriadený Štátny plánovací a štatistický úrad, na čele ktorého stal Rudolf Truchlík.²³

Po voľbách z 26. mája 1946, v ktorých celoštátne zvíťazila KSČ, bola 2. júla 1946 ustanovená nová československá vláda. Súčasťou jej vládneho programu bol aj ďalší hospodársky vývoj štátu. Vláda svojím uznesením zo dňa 16. júla 1946 zriadila najdôležitejší organizačný článok, ktorý mal pripraviť prechod k plánovanému hospodárstvu, Ústrednú a plánovaciu komisiu.²⁴ Jej úlohou bolo komplexne vypracovanie dvojročného hospodárskeho plánu a zároveň mala dohľad nad realizáciou hospodárskych úloh, vyplývajúcich z vládneho programu. Komisia mala 16 členov, ktorými sa okrem nadstraníckeho predsedu a zástupcu armády stali predstavitelia politických strán z exekutívy, záujmových organizácií, vedeckých pracovísk a riaditelia významných podnikov. Formálnym predsedom sa stal predseda vlády Klement Gottwald. Odborným vedením a riadnym predsedom bol poverený generálny sekretár Hospodárskej rady Eduard Outrata (medzivojnový generálny riaditeľ Zbrojovky Brno, exilový minister financií a minister obchodu, priemyslu a živností), jeho podpredsedom sa stal Karel Maiwald (riaditeľ Štátneho úradu plánovacieho, poslanec za Československú stranu sociálnej demokracie (ČSSD), keynesianstvom ovplyvnený národohospodársky profesor na Karlovej univerzite). Ďalšími členmi sa stali odborníci z politických strán, zastúpených v komisii podľa výsledkov parlamentných volieb. Za KSČ boli nominovaní traja zástupcovia, a to Milan Reimann (poslanec, národohospodársky referent kabinetu predsedu vlády), Jaroslav Fukátko (generálny riaditeľ Zbrojovky Brno, nastúpil po Outratovi, generálny tajomník Ústredného zväzu priemyslu) a Ludvík Frejka (národohospodársky referent Úradu predsedníctva vlády). Za ČSSD takisto traja zástupcovia, okrem Maiwalda to bol František Kraus (odborový

23 Rudolf Truchlík, bol aj slovenský odborník na hydroenergetiku, v 1. polovici 20. storočia patril medzi popredné elektrárenské osobnosti, ktoré sa priamo podieľali na elektrifikácii Slovenska. Bližšie pozri: SABOL, M.: *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava 2010, s. 105 – 106.

24 *Příprava dvouletého hospodářského plánu. Stenografické záznamy Ústřední plánovací komise*. Praha 2004, s. 3

prednosta ministerstva sociálnej starostlivosti) a Josef Stanek (námestník predsedu Štátneho úradu plánovacieho). Československú stranu národne socialistickú (ČSNS) reprezentovali traja predstavitelia: Jiří Hejda (generálny tajomník ČKD, spisovateľ, továrnik), Štěpán Ješ (poslanec ČSNS a stavebný inžinier, jeho firma Brazdil&Ješ postavila významné stavby v Prahe – Národné technické múzeum, hvezdáreň na Ondřejove atď.), Emanuel Šlechta (profesor VUT, generálny riaditeľ Živnostenskej banky). Dvoch členov mala Československá strana lidová – ČSL: Vojtěch Mixa (novinár, predstaviteľ Ústredného zväzu priemyslu) a Jaromír Berák (tajomník Ústredného zväzu priemyslu). Podobne aj Demokratická strana – DS disponovala dvoma zástupcami: Jozef Stanek (námestník predsedu Štátneho úradu plánovacieho), Alojz Matura (profesor Právnickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave). Komunistickú stranu Slovenska reprezentoval Július Bránik (tajomník Ústredného výboru KSS. Armádu v komisii zastupoval Jaroslav Čížek (brigádny generál, zástupca generálneho sekretariátu obrany štátu).²⁵ Ústredná plánovacia komisia predstavovala akési fórum pre slobodnú výmenu názorov národohospodárskych odborníkov rôznych ekonomických koncepcií zo všetkých politických strán. Stala sa aj akýmsi hromozvodom, kde zlaďovala rozdielne prístupy k hospodárskym otázkam ústredných orgánov, Národnej banky československej, politických strán, odborov a záujmových organizácií. Konsenzné stanoviska následne predkladala pre zasadnutia vlády. Ak nebolo možné dosiahnuť konsenzus, najprv nastúpilo dohadovanie s jednotlivými predstaviteľmi politických strán, ak nepomohlo ani to, tak sa konali porady s predsedom vlády. Takýto postup minimalizoval rozpory pri rokovaní dokumentov na vládnych schôdzkach, čím urýchlil ich prijatie a aplikáciu v praxi. Rozhodovacia a výkonná moc aj tak pripadala vláde alebo rezortným ministerstvám.

25 NA Praha, f. 100/12 Národohospodárská komise ÚV KSČ, svazek (sv.) 7, archivní jednotka (a. j.) 57, list 57 – 58; *Příprava dvouletého hospodářského plánu. Stenografické záznamy Ústřední plánovací komise*. Praha 2004, s. 3; PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československá 1918 – 1992, 2. díl...*, s. 155.

Nie náhodou pripadol Ústrednej plánovacej komisii názov „hospodársky parlament“.²⁶

Hlavnou úlohou Ústrednej plánovacej komisie bola príprava dvojročného hospodárskeho plánu²⁷, komisia však mala za úlohu pripraviť aj prvú päťročnicu. Pri príprave dvojročnice sa členovia komisie stretli tridsaťkrát, a to v období od 18. júla do 8. októbra 1946. Základné črty dvojročnice sformovala skupina komunistických ekonómov na čele s predsedom Národohospodárskej komisie pri ÚV KSČ Ludvíkom Frejkom. Po dôkladných analýzach komisia dospela k najdôležitejšiemu záveru a to celkovej sume, ktorá mala pokryť všetky výdaje v dvojročnom hospodárskom pláne. Celková hranica investícií bola stanovená na 60 mld. Kčs. Všetky investičné programy museli byť tejto hodnote prispôbené.²⁸ Koncepcia vychádzala z Budovateľského programu a upresňovali ju hospodárski experti ostatných politických strán a nezávislí odborníci. S prepracovanými návrhmi vystupovali predovšetkým sociálno-demokratickí ekonómovia. V tejto názorovej pluralite sa množili strety medzi predsedom Ludvíkom Frejkom a členmi Ústrednej plánovacej komisie z iných politických strán, najčastejšie v diskusiách vystupoval národný socialista a generálny tajomník ČKD Jiří Hejda.²⁹ Slovenskí národohospodári boli značne pasívni a nepripravení, jedinou výnimku predstavovali Husák, Clementis, Bránik a Reiman,³⁰ ktorí prichádzali s konštruktívnymi návrhmi a mohli viesť vecnú diskusiu s českými odborníkmi. Prekvapoval predovšetkým Vladimír Clementis, ktorý dokonale ovládal hospodársku situáciu na Slovensku a mnohé jeho pripomienky boli akceptované aj napriek tomu, že nebol členom Ústrednej plánovacej komisie. Rovnako Gustáv Husák, v tom čase povereník dopravy a techniky a predseda povereníkov,

26 JANČÍK, D.: Zpolitizovaná hospodárska správa..., s. 188; PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*, 2. díl..., s. 155.

27 Pozri bližšie: Ako sa vypracúva dvojročný plán. In: *Výstavba Slovenska*, roč. 1, 1946, č. 1, s. 26 – 27.

28 BRÁNIK, J.: Dvojročnica a niektoré jej úlohy. In: *Výstavba Slovenska*, roč. 1, 1946, č. 1, s. 1 – 3.

29 Pozri bližšie: HEJDA, J.: *Žil jsem zbytečně. Román mého života*. Praha 1991.

30 Pozri bližšie: *Příprava dvouletého hospodářského plánu. Stenografické záznamy Ústřední plánovací komise*. Praha 2004.

mal jasnú víziu rekonštrukcie infraštruktúry Slovenska. Z tábora demokratických politikov vyčnieval ako jeden z mála Martin Kvetko, povereník pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Jeho koncepcia však tvrdo narážala na víziu ministra poľnohospodárstva Júliusa Ďuriša. Na vládnej úrovni sa pri príprave dvojročného hospodárskeho plánu viedla búrlivá diskusia. Najproblematickejšou otázkou sa stala predloha tzv. zmocňovacieho zákona, ktorý mohol operatívne meniť ustanovenia zákona o dvojročnici. Otázka zmocňovacieho zákona bola jedným z najspornejších bodov medzi zástupcami jednotlivých politických strán pri rokovaní návrhu dvojročného plánu. Zmocňovací zákon mal posilniť právomoc vlády na úkor parlamentu, prostredníctvom neho si mohla vláda vydávať zákonné opatrenia k realizácii dvojročnice i v jej priebehu. Proti jeho prijatiu ostro vystúpili národní socialisti, ľudovci a na Slovensku demokrati. Z prijatia tohto zákona by mocensky najviac profitovali komunisti, keďže v centrálnej vláde dominovali. Ústavodarné národné zhromaždenie by pri realizácii a kontrole dvojročnice zohrávalo len symbolickú rolu. Komunisti následne od tohto návrhu zákona upustili, pretože nemal podporu všetkých členov vlády a neprešiel by ani cez parlament. Súčasne bolo dohodnuté, aby zákon o dvojročnom hospodárskom pláne rozširoval práva parlamentu pri realizácii a kontrole plánu zriadením parlamentného výboru pre kontrolu dvojročnice. Popri tom stihli ľudovci, národní socialisti podporovaní slovenskými demokratmi presadiť do osnovy zákona požiadavku o zrovnoprávnení všetkých druhov podnikania v rámci dvojročného hospodárskeho plánu. Rozdielne názory sa ešte prejavili hlavne v otázke priorít pre odvetvia s prevahou verejného alebo súkromnokapitalistického sektora. Konečná podoba dvojročnice bola dielom Ústrednej plánovacej komisie, technickú stránku zabezpečil Štátny úrad plánovací. Klement Gottwald označil návrh zákona o dvojročnici za dieťa znárodnenia.³¹ Projekt bol

31 Gottwald sa takto vyjadril o vzťahu plánovania, znárodnenia a dvojročnice: „*O potrebe hospodárskeho plánovania sa u nás i vo svete hovorilo dávno a mnoho. Ale boli to väčšinou reči a úvahy akademické a abstraktné. Až potom, keď sa vykonala prenikavá zmena v štruktúre nášho národného hospodárstva, keď rozhodujúce pozície v ňom prešli z rúk jednotlivcov do rúk celku, až potom sa mohlo prikrčiť k reálnemu plánovaniu hospodárskeho života. A o tomto zmysle je návrh zákona o dvojročnom hospodárskom pláne dieťaťom znárodnenia a po dekrétoch*

vypracovaný prekvapujúco veľmi rýchlo a pri jeho príprave nedošlo medzi členmi komisie k vážnejším názorovým treniciam. Pod dojmom dohody vo vláde nenarazilo prerokovanie zákona o dvojročnici na vážnejšie prekážky ani vo výboroch, ani v plénu Ústavodarného národného zhromaždenia. Najprv bola dvojročnica jednomyselne schválená vo vláde 15. októbra 1946 a o desať dní nato schválilo Ústavodarné národné zhromaždenie zákon č.192/1946 Zb. *O dvojročnom hospodárskom pláne z 25. októbra 1946*. Zákon bol prijatý ako ústavný. Dvojročnica potom bola slávnostne vyhlásená na manifestácii, ktorá sa konala 28. októbra 1946 na Václavskom námestí v Prahe.³² Obyvateľstvo prijalo vyhlásenie plánu pozitívne, niekedy až s neskrývaným entuziazmom. Na druhej strane je potrebné spomenúť, že sa našlo aj dosť odporcov dvojročnice. Čati predovšetkým liberálne ladeným a trhovo orientovaným prívržencom sa celá koncepcia plánovania nepozdávala. Celé dvojročné hospodárske plánovanie prirovnali k pokračovaniu riadeného hospodárstva, ktoré bolo zavedené za vojny.³³

Dvojročný hospodársky plán plnil najmä úlohu urýchleného zvýšenia hospodárskej úrovne Slovenska stanovenou vládny programom, čo sa prejavovalo predovšetkým výškou stanovených investícií pripadajúcich na Slovensko, ktorá predstavovala 22,14 mld. Kčs, to znamená 31,9 % z celoštátnych investícií. Investície na Slovensku tvorili 1/3 národného dôchodku Slovenska, zatiaľ čo investície v celej republike asi 1/5 národného

o znárodnení predstavuje najzávažnejšie dielo, na ktoré sme sa v oslobodenej Republike podujali.“ LONDÁK, M.: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava 2010, s. 21; JANČÍK, D.: *Zpolitizovaná hospodárska správa...*, s. 188; Slovenská dvojročnica. In: *Budovateľ*, roč. 8, 1946, č. 36, s. 1.

32 NA Praha, f. ÚPV – B, šk. 874, Ústavný zákon o dvojročnici; KOCIAN, J.: *Československá strana národně socialistická v letech 1945 – 1948*. Brno 2002, s. 120; PRŮCHA, V. a kol. : *Hospodářské a sociální dějiny Československá 1918 – 1992, 2. díl...*, s. 155.

33 Na jeseň 1946 sa uskutočnil v celom Československu výskum verejnej mienky ohľadne dvojročného hospodárskeho plánu. Z výsledkov vyplýva, že 45 % respondentov očakávalo plný úspech plánu, 32 % jeho čiastočné splnenie, 17 % nevedelo odpovedať a 6 % predpokladalo stroskotanie dvojročnice; BRANÍK, J.: Zákon o dvojročnom pláne. In: *Výstavba Slovenska*, roč. 1, 1946, č. 2, s. 1 – 2; LHOTA, V. *Znárodnění v Československu 1945 – 1948*. Praha 1987, s. 234.

dôchodku Československa.³⁴ Z toho vyplývalo, že české krajiny v rámci dvojročnice značne prispievali predovšetkým investičnými statkami na hospodársky rozvoj Slovenska. Týmto sa deklarovala hospodárska politika štátu smerujúca k vyrovnaniu hospodárskej a sociálnej úrovne v oboch častiach republiky. Hospodársky rozvoj Slovenska riešila dvojročnica predovšetkým:

- a) industrializáciou, ktorá sa mala hlavne prejavíť
 - budovaním energetickej základne,
 - budovaním nových priemyselných závodov a rozšírením a rekonštrukciou už postavených závodov,
 - premiestnením strojného zariadenia s českého pohraničia na Slovensko,
- b) mechanizáciou poľnohospodárskej techniky,
- c) investíciami v doprave, stavebníctve a v odbore verejnej správy.³⁵

Dvojročnica stanovila len niektoré hlavné výrobné úlohy, pričom ich realizácia sa zabezpečovala nástrojmi mimo plánu (štátnym rozpočtom, orgánmi materialno-technického zásobovania, Najvyšším cenovým úradom a pod.). Plán vyjadroval predovšetkým program vlády preto bol záväznou politickou smernicou pre všetky orgány.

Po prijatí dvojročnice Ústredná plánovacia komisia stratila význam, ale medzi politickými stranami sa otvorila otázka kontroly plnenia dvojročnice. Národní socialisti navrhovali, aby sa pretransformovala na Národohospodársky úrad, ktorý by bol podriadený predsedníctvu vlády a mal zastúpenie všetkých politických strán. Tento návrh hneď zavrhlí komunisti, ktorí sa snažili kontrolu dvojročnice realizovať priamo prostredníctvom vlády.³⁶

34 Plán do vlády a parlamentu. In: *Budovateľ*, roč. 8, 1946, č. 41, s. 1 – 2; *Začíname dvojročnicu*. Bratislava 1947, s. 39 – 48; Pozri bližšie: *Příprava dvouletého hospodářského plánu. Stenografické záznamy Ústřední plánovací komise*.

35 NA Praha, f. UPV – B, šk. 875, Hospodársky rozvoj Slovenska; HRUŠOVSKÝ, M.: Hospodársky rozvoj Slovenska v dvojročnom pláne. In: *Výstavba Slovenska*, roč. 1, 1946, č. 2, s. 2 – 5; Po vládnom vyhlásení. In: *Budovateľ*, roč. 8, 1946, č. 28, s. 1 – 2; Slovenská dvojročnica. In: *Budovateľ*, roč. 8, 1946, č. 36, s. 1.

36 Pořádek do hospodářského plánování. In: *Svobodné slovo*, 18. května 1947; VOJÁČEK, A.: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*. Bratislava 1973, s. 546.

Nakoniec vznikol Výbor pre kontrolu realizácie Dvojročného plánu. Výbor s 36 členmi bol jeden z najväčších v Národnom fronte, ustanovený bol 7. novembra 1946. Vo výbore pracovalo 8 subkomisíí – pre verejné stavby a stavebníctvo, pre priemysel a remeslá, pre poľnohospodárstvo a výživu, pre dopravu, redakčná komisia pre rezolúciu výboru, pre vypracovanie rezolúcie týkajúcej sa realizácie dvojročného plánu v poľnohospodárstve a v stavebníctve, pre vypracovanie návrhu pre budúcu činnosť výboru a pre vyšetrovanie pomerov v Zlíne.³⁷

Výbor sa zišiel na 18 schôdzach a subkomisie na 5 schôdzach.³⁸ V ústavnom zákone o dvojročnici bol paragraf 6 v ktorom bola definícia dokonca trestného ustanovenia. Hovorilo sa v ňom: „*Kto sa dopusti jednaní ktoré môže zmať realizáciu dvojročného hospodárskeho plánu, môže dostať od závažnosti zločinu až doživotný ťažký žalár*“.³⁹

Citlivou otázkou v rámci dvojročnice sa stala úloha slovenských národných orgánov v plánovanom hospodárstve. V zákone o dvojročnom hospodárskom pláne nebolo totiž ani jedinej zmienky o Slovenskej národnej rade, Zbore povereníkov, o spôsoboch, akými by sa mohli slovenské ústredné inštitúcie zúčastňovať či už na uskutočňovaní riadení alebo kontrole dvojročného hospodárskeho plánu, prípadne o možnostiach, ako nanovo určiť jeho koncepcné zameranie aj zo Slovenska, ak by sa v praxi ukázal možný nesúhlas so slovenskými národnými záujmami. Tieto rozhodujúce právomoci mali byť v praxi ponechané v centre štátu. Komunisti na rozdiel od demokratov uprednostňovali ekonomické otázky pred národnými, preto na participácii slovenských národných orgánov v rámci dvojročnice, veľmi netrvali. Predseda KSS a námestník predsedu vlády Viliam Široký sa vyjadril: „*Je hlúposťou uvažovanie*

37 NA Praha, f. Ministerstvo průmyslu, šk. 1334, Dvouletý plán; JANČIK, D. – KUBŮ, E.: Hospodářská obnova Československa po druhé světové válce (Cesta průmyslového státu od tržní k plánované ekonomice). In: ŠEDIVÝ, I. – NĚMEČEK, J. – KOCIAN, J. – TŮMA, O. (zost.): 1938: Československo a krize demokracie..., s. 382 – 383.

38 <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/rejstrik/vybory1.htm>

39 NA Praha, f. ÚPV – B, šk. 874, Ústavný zákon o dvojročnici; KOCIAN, J.: Československá strana národně socialistická v letech 1945 – 1948, s. 120; PRŮCHA, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl..., s. 155.

o *možnej centralistickej politike Prahy voči Slovensku, ak je na čele vlády komunista, potom je zbytočné obhajovanie slovenskej národnej politiky.*⁴⁰ Naopak, poslanci Demokratickej strany podali množstvo doplnkov, ktorými sa mala zdôrazniť spolupráca slovenských národných orgánov pri uskutočňovaní dvojročnice, no neboli poslancami ostatných strán akceptované. Demokrati nemali apriórne námietky voči centrálnemu plánovaniu ekonomiky, ale požadovali primeranú účasť na realizácii a kontrole plánu, formovanie medzi centralizáciou a decentralizáciou. Preto vzhľadom na dôležitosť programu pre Slovensko a pre jeho odlišnú ekonomickú štruktúru požadovali vytvorenie, okrem už schváleného 36 členného výboru parlamentu na kontrolu realizácie dvojročnice, osobitného kontrolného výboru pri SNR a osobitného kontrolného a koordinačného inštitútu pri Predsedníctve Zboru povereníkov na sledovanie plnenia konkrétnych úloh pre Slovensko. Tieto ich požiadavky však boli zamietnuté. Podpredseda Zboru povereníkov a povereník pre výživu a zásobovanie Rudolf Fraštacký vyjadril presvedčenie o budúcej pozitívnej spolupráci Zboru povereníkov pri uskutočňovaní dvojročnice a potrebu čo najaktívnejšej účasti Slovenska na tomto programe, no vyjadril aj poľutovanie, že výbory parlamentu neprijali požiadavky Demokratickej strany.⁴¹

Investície počas dvojročného hospodárskeho plánu na Slovensku⁴²

Priemysel a remeslá	6,80 mld. Kčs
Poľnohospodárstvo	2,10 mld. Kčs
Doprava	4,71 mld. Kčs
Bytová výstavba	4,80 mld. Kčs
Verejné stavby	3,73 mld. Kčs
CELKOM	22,14 mld. Kčs

40 *Začínáme dvojročnicu.* Bratislava 1947, s. 20 – 23.

41 LONDÁK, M.: *Otázky industrializácie Slovenska*, s. 38 – 39.

42 *Zákon o dvouletém hospodářském plánu z 25. októbra 1946*, Oddíl IV, § 7; CHMELA, L.: *Financování dvouletého hospodářského plánu.* Praha 1946, s. 16 – 17.

Ekonomická sústava, ktorá sa v Československu konštituovala po znárodnení v roku 1945, sa vo svojej dobe nazývala hospodárskou demokraciou. Tento termín bol chápaný rôzne. Prevažovalo stanovisko, že ide o sústavu, v ktorej je likvidovaná moc monopolného kapitálu, existujú vedľa seba rôzne sektory národného hospodárstva pri vedúcej úlohe verejného sektora, sú koordinované záujmy týchto sektorov, uplatňuje sa plánovanie a je umožnená účasť podnikateľských kruhov i pracujúcich na riadení a kontrole hospodárení. Sústava hospodárskej demokracie sa rodila ako výslednica rôznych predstáv o hospodárskom vývoji i konkrétnych krokov hospodárskej politiky. Jej tvorcovia sa snažili nastoliť ekonomické vzťahy, ktoré by zodpovedali priemyselne vyspelej zemi, aplikovali plánované hospodárstvo a rešpektovali v hospodárskej a sociálnej oblasti demokratické princípy. To, že všetky politické subjekty v predmetnom období v Československu súhlasili (až na malé názorové nuansy) so zásadami riadeného hospodárstva, vyplývalo z odlišného chápania ekonomických pojmov a iných podmienok, ktoré nastali neskôr v päťdesiatych, šesťdesiatych alebo sedemdesiatych rokoch 20. storočia. Plánované hospodárstvo vtedajší politický establišment chápal ako obranu proti hospodárskej povojnovej kríze a nie ako nástroj na mocenské ovládnutie štruktúr v štáte, preto dvojročný hospodársky plán bol prijatý vtedajším celým politickým spektrom.⁴³

43 FLEK, J. – GOLDMANN, J.: O dvouletce a první pětiletce. In: *Příspěvky k dějinám KSČ*, roč. 5, č. 3. Praha 1965, s. 430; KAPLAN, K.: Hospodářská demokracie v letech 1945 – 1948. In: PRŮCHA, V. (zost.): *Některé problémy hospodářského vývoje Československa v letech 1945 – 1948*. Praha 1967, s. 14 – 15; KOCIAN, J.: *Československá strana národně socialistická v letech 1945 – 1948*, s. 120; PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*, 2. díl..., s. 159 – 160; Demokracia socializujúca ale československá. In: *Budovateľ*, roč. 8, 1946, č. 43, s. 1.

Deštrukcia komerčného bankovníctva na Slovensku 1945 – 1950

Ludovít Hallon

Po zániku Slovenskej republiky (SR) 1939 – 1945 a obnovení Československa v roku 1945 sa obchodné banky Slovenska nachádzali v pokročilom štádiu dlhodobého búrlivého procesu koncentrácie malých ústavov do kapitálovo silnejších celkov. Tento proces začal už v podmienkach medzivojnového Československa, keď počet obchodných bánk na Slovensku klesol z 228 subjektov na 32 samostatných bánk a pobočiek zahraničných ústavov.¹ Režim Slovenskej republiky vytvoril dostatočne silné legislatívne a hospodársko-politické nástroje na urýchlenie procesu zlučovania bánk. Hegemónom koncentrácie peňažných ústavov sa v súlade s ideológiou štátu stali národne slovenské banky a objektom zlučovania boli predovšetkým pobočky českých bánk, ktoré si v medzivojnových rokoch na Slovensku vydobyli silné pozície. Najväčší podiel na hodnotách aktív a pasív zanikajúcich bánk a pobočiek mali národne slovenské ústavy Tatra banka a nová Sedliacka banka, ktorá vznikla roku 1942 práve zlúčením ôsmich bánk a jednej zahraničnej pobočky. Menšie podiely prevzali aj regionálne slovenské banky Ľudová banka v Ružomberku, Stredoslovenská banka v Banskej Bystrici a Myjavská banka. Významná Slovenská banka, ovládaná režimom nepohodlnými osobami, sa na koncentracii z politických dôvodov nemohla podieľať.²

Na pozadí koncentrácie peňažníctva posilnili svoje pozície na Slovensku aj banky, reprezentujúce nemecký kapitál. Išlo o Nemeckú obchodnú a úverovú banku v Bratislave, ovládnutú kapitálom ríšsko-

1 HLAVATÝ, E.: Vývoj slovenského bankovníctva 1918 – 1968. In: *Ľudia, peniaze, banky*. Bratislava 2003, strana (s.) 304 – 306.

2 HALLON, L.: Expanzia slovenského finančného kapitálu v účastinných podnikoch v rokoch 1939 – 1944. In: *Historický časopis*, ročník (roč.) 48, 2000, číslo (č.) 1, s. 76 – 77.

nemeckej Dresdner Bank. Druhým zástupcom ríšsko-nemeckého kapitálu bola bratislavská Union banka. Vznikla z pobočky Českej banky Union, ktorú ovládol kapitál Deutsche Bank. Samostatnú existenciu si zachovala ešte jedna menšia banka domáceho nemeckého kapitálu a dva ústavy³, reprezentujúce maďarský kapitál.⁴ Z pobočiek zahraničných ústavov na Slovensku ďalej pôsobili iba filiálky českej Živnostenskej banky a Moravskej banky. Výsledkom koncentrácie bolo zníženie počtu samostatných bánk z 32 na 11, z ktorých šesť bolo slovenských so 131 filiálkami, tri nemecké a dve maďarské. K tomu pristupovali dve pobočky českých bánk. Súvahový úhrn bankovníctva na Slovensku zaznamenal od konca roka 1938 do decembra 1944 nárast z 2 970 mil. Korún československých (Kč) na 5 685 mil. Korún slovenských (Ks). Podiel národne slovenských bánk na uvedených hodnotách sa účasťou na vojnovnej hospodárskej konjunktúre a koncentracii peňažníctva zvýšil zo 44 % na 72 %.⁵

Vonkajší efekt ekonomického rastu však skrýval aj tienisté stránky. Režimu poplatné komerčné banky sa stali jedným z hlavných zdrojov tvorby vnútorného dlhu. V štyroch veľkých štátnych pôžičkách a v ďalších sprievodných akciách vládne orgány prinútili banky zvýšiť kapitálové vstupy do štátnych cenných papierov približne zo 420 mil. Ks roku 1939 na 1 350 mil. Ks roku 1945. Z uvedeného vyplývalo, že na konci vojnového obdobia mali banky svoje aktíva asi z jednej štvrtiny blokové v štátnych ukladacích hodnotách. Štátne finančné inštitúcie odčerpávali peňažné zdroje bánk predovšetkým s cieľom pokryť náklady na protižidovské opatrenia a na krajne nevýhodnú clearingovú obchodnú výmenu s nacistickým Nemeckom. Ďalšia časť aktív komerčných bánk zamrzla v ťažko vymáhateľných úverových investíciách, predovšetkým do zbrojárskeho priemyslu, ovládaného nemeckým vojenským velením

3 Banka domáceho nemeckého kapitálu bola Spišská úverová banka Nemcov žijúcich na Spiši a maďarské banky boli Bratislavská 1. sporivá banka a Čerhátska banka Nižný Medzev.

4 LIPTÁK, Ľ.: *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom 1939 – 1945*. Bratislava 1960, s. 44 – 45.

5 HALLON, Ľ.: *Expanzia slovenského finančného kapitálu*, s. 77; HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava 1978, s. 188 – 191.

a nemeckým kapitálom.⁶ Straty z predmetných obchodov sa v plnej miere ukázali až v po skončení vojny. V poslednom období existencie Slovenskej republiky kapitálové zdroje bánk poškodila prudká inflácia. V konečnom dôsledku bankám z nadobudnutých ziskov obdobia rokov 1939 – 1945 ostala iba časť.

Režim Slovenskej republiky si vytvoril aj vlastné centrálnu a verejnoprávne finančné inštitúcie. Predovšetkým Slovenskú národnú banku, ďalej Poštovú sporiteľňu a verejnoprávny ústav dlhodobého lacného úveru Slovenskú hypotečnú a komunálnu banku.⁷ Štruktúru peňažníctva na Slovensku v sledovanom období dotvárala pomerne rozvinutá sústava ľudovo-peňažných ústavov. Pozostávala z hustej siete štyroch typov malých a stredne veľkých ústavov v celkovom počte 926 subjektov. Konkrétne išlo o úverové družstvá, živnostenské úverové ústavy, roľnícke vzájomné pokladnice a mestské sporiteľne. Ľudové peňažníctvo zaznamenalo v medzivojnovom období úspešný rozmach, ktorý doznieval aj v rokoch 1939 – 1945. Ľudovo-peňažné ústavy, najmä mestské sporiteľne a roľnícke vzájomné pokladnice, dosahovali spoločné hospodárske ukazovatele, prekračujúce hospodárske výsledky najväčších komerčných bánk Slovenska. Jednotlivé typy ústavov ľudového peňažníctva podliehali hospodársky silným a hospodársko-politicky vplyvným centrálam, ako bol Zväz roľníckych vzájomných pokladníc, Ústredné družstvo a Živnovzäz.⁸

Vývoj komerčného bankovníctva a celého peňažníctva na Slovensku v rokoch 1945 – 1950 bol úzko spätý s politickými a hospodárskymi zmenami po obnovení Československa. Ozbrojeným povstaním proti domácejmu režimu a nemeckému nacizmu na jeseň 1944 si slovenský národ vytvoril veľkú šancu vstúpiť do rodiny moderných národov demokratickej Európy. V prvom období po zániku Slovenskej republiky sa vyhliadky budovania demokratickej spoločnosti na nových základoch javili ako

6 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), f. Ministerstvo financií (MF), škatuľa (šk.) 69. I. Karvaš na zasadnutí Peňažníckej komisie Porad. zboru 31. augusta 1943; Tamže. Požiadavky predstaviteľov peňažníctva na ministerstvo financií z 13. septembra 1943.

7 HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku*, s. 156 – 157.

8 Tamže, s. 196 – 197.

reálne. Vládne a zákonodarné funkcie prevzala na Slovensku vlastná demokratická vláda a parlament, čiže Zbor povereníkov a Slovenská národná rada (SNR), vytvorené už v odboji a počas Slovenského národného povstania (SNP). Predstavitelia slovenských vládnych orgánov uznali právomoci novej ústrednej vlády Československej republiky (ČSR), ktorú vymenoval prezident Eduard Beneš na začiatku apríla 1945 v Košiciach. Tu ústredná vláda prijala Košický vládny program. Jeho obsah sa stal základným kameňom štátoprávneho, politického a hospodárskeho vývoja ČSR v rokoch 1945 – 1948. Predstavoval kompromis predstaviteľov demokratického a komunistického protifašistického odboja. Po stránke hospodársko-politickej sa malo Československo vydať novou treťou cestou na rozhraní medzi kapitalizmom a socializmom. Demokratický tábor videl maximálne naplnenie hospodárskych cieľov Košického vládneho programu v realizácii prezidentských dekrétov o znárodnení kľúčového priemyslu a bánk z októbra 1945. Pre vodcov komunistickej strany však spoločný program s demokratickými silami predstavoval iba odrazový mostík ďalšieho stupňovania požiadaviek s konečným cieľom uchopiť totalitnú politickú a hospodársku moc v krajine. Slovensko v rámci ČSR prechádzalo počas rokov 1945 – 1948 pod stále silnejším tlakom komunistickej strany od trhového hospodárstva k centrálne plánovanej ekonomike. Po uchopení totalitnej moci vo februári 1948 komunistická strana prostredníctvom získaných mocenských nástrojov komplexne ovládla celú štruktúru politického, hospodárskeho a spoločenského života krajiny. Hospodárske ciele sumarizovala a oficiálne vyhlásila ako Generálnu líniu výstavby socializmu na svojom IX. zjazde v máji 1949.

Okrem fatálneho politického vývoja na politickej scéne vplývali na postavenie bánk a ďalších peňažných ústavov Slovenska najmä zložité povojnové hospodárske a menové pomery. Málo rozvinutá ekonomika Slovenska musela čeliť vojnovým škodám, ktoré podľa odhadov dosiahli 114,5 mld. povojnových čsl. korún, čo predstavovalo trojnásobok národného dôchodku Slovenska. Riadenie finančnej sféry prevzalo Povereníctvo SNR pre financie, ktoré pôsobili už počas SNP. Do októbra 1945 tvorilo Slovensko de facto samostatnú menovú a do určitej miery aj colnú a hospodársku jednotku. Výrazom menovej samostatnosti bol pretrvávajúci obeh slovenskej koruny a existencia Slovenskej národnej

banky. Na celoštátnej úrovni sa obnovili kompetencie Národnej banky československej.⁹ Menové pomery v povojnovej ČSR boli veľmi pestré a neprehľadné. Okrem slovenskej a českej protektorátnej koruny tu obiehali maďarské Pöngö, znehodnotené ríšske marky, čiastočne aj poľské zloté, ako aj marky západných spojencov a ruské ruble. S Červenou armádou sa do ČSR dostali československé korunové poukážky exilovej vlády, vytlačené počas vojny v zahraničí. V záujme odstránenia menového chaosu boli do leta 1945 postupne vytlačené z obehu cudzie platidlá.¹⁰

Vládne finančné orgány a inštitúcie Slovenska spomalili ďalší nárast inflačného tlaku na slovenskú menu okolovaním slovenských platidiel v obehu k 3. júlu 1945. Zabezpečenie základných funkcií ekonomiky obnoveného spoločného štátu však vyžadovalo zavedenie spoločnej meny formou výmeny slovenských a českých korún za obeživo ČSR. Mechanizmus výmeny platidiel a najmä kritériá stanovenia výmenného kurzu starej a novej meny však vyvolávali medzi predstaviteľmi finančných kruhov českých krajín a Slovenska značné rozpory. Nátlakové skupiny v centrálnych vládnych orgánoch presadili menu peňazí pri vzájomnom pomere českej a slovenskej koruny 1 : 1. V uvedenom pomere sa zároveň platidlá oboch častí štátu mali vymieňať za novú československú menu. Hodnotu novej meny stanovili približne na jednu tretinu hodnoty predvojnovej československej koruny. Referenčnou menou sa stal americký dolár pri pevnom kurze 1 \$: 50 Kčs.¹¹ Menová reforma znamenala definitívny koniec existencie samostatného menového teritória na území Slovenska. Zároveň zanikla Slovenská národná banka, ktorá sa stala súčasťou centrálneho cedulového ústavu ako Oblastný ústav Národnej banky československej v Bratislave. Oblastný ústav si však do roka 1948 zachoval autonómne postavenie a viaceré významné kompetencie v personálnej, úverovej a devízovej oblasti, ako aj vo vzťahu k zahraničiu. Samostatne spravoval šesť pobočiek cedulovej banky na

9 LONDÁK, M.: *Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960)*. Bratislava 1999, s. 15, 22 – 25.

10 JIRÁSEK, Z.: Základní tendence vývoje československého měnového vývoje 1945 – 1953. In: *Měnové systémy na území českých zemí 1892 – 1993*. Opava – Paha 1995, s. 89 – 90.

11 CHUDJÁK, F.: Menová reforma v Československu roku 1945. In: *Historický časopis*, roč. 53, 2005, č. 1, s. 76 – 80.

Slovensku a viedol rokovania o urovnaní pohľadávok voči Nemecku a ďalším štátom z vojnového obdobia.¹²

Menová reforma sa uskutočnila k 1. novembru 1945. Okrem zavedenia jednotnej meny plnila aj úlohu významného protiinflačného opatrenia. Výsledkom vojnovéj inflačnej špirály, ktorá súvisela predovšetkým s vykorisťovaním ekonomiky českých krajín a Slovenska nacistickým Nemeckom, bol nárast množstva peňazí v obehu medzi decembrom 1938 a 31. októbrom 1945 zo 14,3 mld. Kč na 123,5 mld. Kčs. Objem vkladov vzrástol za uvedené obdobie zo 61,6 mld. Kč na 208 mld. Kčs. Podľa dekrétu prezidenta republiky č. 95/1945 museli byť všetky vklady, ako aj pohľadávky, poisťky a cenné papiere, sústredené a zablokované v peňažných ústavoch, podobným spôsobom ako židovské hodnoty v rámci arizácie v predošlom vojnovom období. Množstvo peňazí v obehu sa tým znížilo na 19 mld. Kčs. V peňažných ústavoch na viazaných vkladoch ostali zablokované hotovostné prostriedky v celkovej sume 256 mld. Kčs, z čoho na Slovensko pripadalo 9,3 %, čiže 23,8 mld. Kčs. Inflačný previs z vojnového obdobia, pochádzajúci najmä z clearingových obchodov s Nemeckom, prestal po uvedených opatreniach priamo ohrozovať vývoj meny a ekonomiku obnoveného Československa.¹³

Činnosti súvisiace s menovou reformou patrili medzi kľúčové aktivity obchodných bánk v októbri a novembri 1945. Napríklad Tatra banka ich realizovala v 59 kanceláriách na území celého Slovenska vrátane južných oblastí. Bežné druhy obchodnej agendy na niekoľko dní zastavili. V niektorých regiónoch vládlo značné napätie, čo priznal jeden z riaditeľov Tatry M. Polóny v hlásení z konca novembra 1945: „...
Priebeh tak výmeny obeživa, ako i súpis hodnôt bol spokojný a dôstojný, až na filiálky Bardejov a Prešove, kde netrpezlivý a mimoriadne veľký nával ľudí rozbil výkladné skrine a sklené okná na vchodových dverách. Napriek všetkej opatrnosti vyskytli sa v niektorých našich filiálkach určité manká,

12 Stručný náčrt vývoja slovenského centrálného bankovníctva. In: *Dokumenty z archívu Národnej banky Slovenska*. Bratislava 2001, s. 23 – 27.

13 CHUDJÁK, F.: Menová reforma..., s. 79 – 81.

ktoré budeme požadovať od Československej národnej banky...“¹⁴ Uvedené manká sa po roku 1947 stali zámienkou personálnych čistiek.

Peňažné prostriedky z blokových vkladov mohli byť za určitých podmienok uvoľnené pre hospodárske subjekty a čiastočne aj pre obyvateľstvo. Štát umožnil iba čerpanie prostriedkov na úhradu daní, dávok a poplatkov. Ďalej sa mohli čerpať prostriedky na mzdy, prevádzku podnikov a na presne stanovené sociálne účely. Uvoľňovacia agenda bola v kompetencii peňažných ústavov za celoštátnej kontroly a usmerňovania Národnou bankou československou. Napriek úsiliu udržať uvoľňovanie vkladov pod kontrolou, dochádzalo k únikom nepovolenými cestami v sprievode prechmatov a korupcie. Do konca júla 1947 uniklo z viazaných vkladov celkom 40,6 mld. Kčs, z čoho na Slovensko pripadalo asi 20 %. Bol to dvojnásobok podielu Slovenska na pôvodnom objeme viazaných vkladov. Paralelne s uvoľňovaním vkladov narastala suma nových peňazí v obehu. Výsledným efektom uvedených procesov bolo obnovenie inflačných tlakov. Vládne finančné kruhy sa pokúsili zabrániť nebezpečenstvu inflácie zriadením tzv. Likvidačného fondu menového podľa zákona č. 141 z júla 1947. Poslaním Fondu bolo prevziať inflačný balík viazaný v peňažných ústavoch aj so zahraničnými pohľadávkami z vojnového obdobia a toto neblahé dedičstvo vojny postupne zlikvidovať.¹⁵ Fond spravoval inflačný previs až do peňažnej reformy z roka 1953. V rámci peňažnej reformy Likvidačný fond menový zanikol a zostávajúca obrovská suma viazaných vkladov takmer 100 mld. Kčs prepadla v prospech štátu zároveň s blokovanými cennými papiermi a poistkami. Podiel Slovenska na zostatku viazaných vkladov predstavoval asi 9,8 mld. Kčs. Desiatitisíce československých občanov prišli týmto o celoživotné úspory a majetok v cenných papieroch.¹⁶

Osudy peňažníctva v druhej polovici 40. rokov sa odvíjali podľa veľmi podobného fatálneho scenára v réžii komunistickej strany, ako vývoj v iných sférach hospodárskeho a spoločenského života Slovenska.

14 SNA, f. PF, šk. 636. Hlásenie riaditeľa M. Polónyho na zasadaní dočasnej správy Tatry banky o priebehu výmeny platidiel na pôde ústavu z 22. 11. 1945.

15 HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1950*. Bratislava 1984, s. 88 – 91.

16 Tamže, s. 100 – 102.

Na jar 1945 všetko začalo entuziazmom a optimizmom do budúcnosti. Demokraticky zmýšľajúci predstavitelia peňažníctva skutočne verili, že nastala nová kapitola dejín ich hospodárskeho odvetvia a spoločne s prívržencami komunistickej strany zaútočili na skompromitovaných exponentov predchádzajúceho režimu vo vlastných radoch. Postupovali na základe jedného z prvých legislatívnych opatrení zákonodarného zboru Slovenskej národnej rady na oslobodenom území, a to nariadenia č. 17 z 23. marca 1945 o mimoriadnych opatreniach v peňažníctve. Nariadenie smerovalo najmä proti významným peňažným ústavom, ktoré slúžili hospodárskym záujmom Slovenskej republiky a vyžadovalo podriadenie ústavu tzv. dozornému komisárovi, dosadenému vládnymi orgánmi. Tento mal za úlohu uskutočniť komplexnú revíziu ústavu a pripraviť pôdu pre nástup tzv. dočasnej správy banky.¹⁷

Súčasťou úloh dozorného komisára bola aj „očista“ ústavu od Nemcov, Maďarov a slovenských kolaborantov s bývalým režimom. Personálne opatrenia postihli okrem skompromitovaných osôb aj bezúhonných pracovníkov nemeckej a maďarskej národnosti. Po odvedení likvidačnej práce dozornými komisármi menoval povereník pre financie v jarných mesiacoch 1945 v jednotlivých bankách troj až štvorčlenné dočasné správy, ktoré plnili funkcie správnych a dozorných orgánov.¹⁸ Týmto rezortný povereník znemožnil účinnosť neskoršieho nariadenia Slovenskej národnej rady č. 100 z 24. augusta 1945 o dosadení národných správ do peňažných podnikov. Národné správy na rozdiel od dočasných správ sprostredkovali podstatne väčší vplyv štátu a jeho hospodárskych inštitúcií na chod podniku. Povereníkom menované dočasné správy mali väčšinu formálnych atribútov národných správ, preto zmeny vyplývajúce z nariadenia č. 100/1945 nebolo v peňažných ústavoch nutné uskutočniť. Udržanie dočasných správ na čele všetkých najvýznamnejších peňažných ústavov čiastočne zmiernilo aj hospodársko-politický dopad ustanovení prezidentského dekrétu č. 102 o znárodnení obchodných bánk z 20.

17 Nariadenia Predsedníctva SNR č. 17 z 23. 3. 1945. In: *Zbierka nariadení SNR*. Bratislava 1945, s. 21 – 24.

18 SNA, f. Povereníctvo financií (PF), šk. 636. Hlásenie dozorného komisára Š. Menkynu na Povereníctvo financií o plnení nariadenia predsedníctva SNR č. 17/1945 v Tatra banke zo 4. 5. 1945.

októbra 1945. Podľa dekrétu mali vznikať sedemčlenné predstavenstvá, ale vo väčšine znárodnených bánk sa aj naďalej udržali dočasné správy, pôsobiace až do roka 1948 v pôvodnom zložení z odborníkov a predstaviteľov demokratického tábora. „Revolučný prvok“ predstavovali iba dvaja zástupcovia nových odborových buniek závodných rád.¹⁹

Bankovníctvo si do určitej miery zachovalo štandardný komerčný charakter, personálne čistky boli pozastavené a viacerí prepustení úradníci sa mohli vrátiť na svoje pracoviská. Banky ďalej používali svoje pôvodné názvy bez prívlastku národný podnik. Pochopiteľne, že uvedený stav bol neprijateľný pre exponentov komunistického režimu vo vládných hospodárskych kruhoch a v bankovníctve. Znárodnenie však prinieslo zásadný obrat do vlastníckych vzťahov, čím odsunulo komerčné bankovníctvo na cestu vedúcu k istému zániku. Znárodnenie znamenalo predovšetkým likvidáciu obchodnej formy bankových akciových spoločností. Vlastníci akcií peňažných ústavov prišli o svoje podiely a márne čakali na odškodnenie za likvidované akcie, pôvodne sľubované prezidentskými dekrétmi. Akciové podiely bánk v koncernových podnikoch museli byť odovzdané prípadným záujemcom v oklieštenej súkromnej sfére, ktorá ešte ostala po prvej fáze znárodnenia roku 1945.²⁰ Významnejšie koncernové podniky komerčných bánk podliehali znárodňovacím dekrétom. Banky si napriek tomu dokázali časť svojich podnikových koncernov udržať, čo vyvolávalo búrlivé reakcie „revolučných síl“. Základným atribútom a výsledkom znárodnenia boli odvody čistého zisku bánk do rúk štátu po čiastočnej dotácii rezervnému fondu.²¹

Z celej štruktúry peňažníctva na Slovensku podliehalo znárodneniu iba šesť národne slovenských bánk, medzi nimi aj tri najväčšie komerčné peňažné ústavy Tatra banka, Slovenská banka a Sedliacka

19 Nariadenia Slovenskej národnej rady č. 100 z 24. augusta 1945 o dosadení národných správ do peňažných podnikov; Dekrét prezidenta republiky č. 102 o znárodnení akciových bánk z 20. 10. 1945.

20 Tamže.

21 Dekrét prezidenta republiky č. 100 z 24. 10. 1945 o znárodnení baní a niektorých priemyselných podnikov; Dekrét prezidenta republiky č. 101 z 24. 10. 1945 o znárodnení niektorých podnikov potravinárskych priemyslu; Dekrét prezidenta republiky č. 102 o znárodnení akciových bánk z 20. 10. 1945.

banka. V rámci celoštátneho znárodňovacieho procesu podliehali prezidentským dekrétom aj pobočky dvoch čelných bánk českých krajín na Slovensku Živnostenskej banky a Moravskej banky.²² Inonárodné, čiže nemecké a maďarské, banky a pobočky zahraničných ústavov sa roku 1945 nachádzali v nezávideniahodnej situácii. Tri významnejšie samostatné banky nemeckého a maďarského kapitálu, ktoré spolu so slovenskými bankami predstavovali výsledok koncentrácie peňažníctva v podmienkach Slovenskej republiky, sa dostali do rúk sovietskej armády ako vojnová korisť a dostali označenie trofejných bánk. Zástupcovia Červenej armády, vedení hlavným správcom ukoristeného majetku tzv. trofežníkom S. Antipovom, sa k predmetným trofejným bankám skutočne správali ako ku svojej koristi. Počas niekoľkých mesiacov z bán vybrali hodnoty v sume okolo 2,3 mld. Kčs. Po zdĺhavých rokovaníach sa na pozadí zblížovania režimov Československa a Sovietskeho zväzu podarilo v polovici roka 1946 presvedčiť sovietsku stranu, aby trofejných bánk a ďalší zabavený majetok vrátila československému štátu. Povereník pre financie Matej Josko, predstaviteľ slovenskej Demokratickej strany, vyvíjal úsilie o zaradenie trofejných bánk medzi národné podniky, čím by zachránil ich samostatnú existenciu. Jeho pokusy však skončili neúspechom.²³

Sledované ústavy boli zaradené do bloku likvidovaných bánk. Sem štát predisponoval aj dve domáce nemecko-maďarské banky na východnom Slovensku a všetky samostatné peňažné ústavy a pobočky zahraničných maďarských bánk na prinavrátenom území južného Slovenska. Išlo celkom o 57 subjektov, podliehajúcich prezidentskému dekrétu o konfiškácii majetku Nemcov, Maďarov a kolaborantov s režimom Slovenskej republiky. Týmto sa predmetné peňažné ústavy dostali do pozície tzv. konfiškátov, ktoré spravovala nová inštitúcia Fond národnej obnovy. Z tejto masy zanikajúcich ústavov však bolo vyňatých 28 pobočiek viacerých bánk, o ktoré prejavili záujem slovenské banky – národné podniky. Išlo najmä o bývalé filiálky slovenských bánk, odňaté po

22 HLAVATÝ, E.: Vývoj slovenského bankovníctva..., s. 309.

23 SNA, f. PF, šk. 634. Správa Povereníctva financií asi z júna 1946 o vývoji finančného majetku zabraného Červenou armádou ako vojnová trofej.

odtrhnutí južných území Maďarskom, respektíve o pobočky rozširujúce filiálkové koncerny slovenských bánk na južnom Slovensku.²⁴

Znárodnovacie dekréty predurčili aj budúci vývoj organizačnej štruktúry peňažníctva. Dekrét č. 102 určil za celoštátny profesiový orgán bankovníctva Ústrednú správu bánk v Prahe. Slovenským pendantom centrálného orgánu mala byť Oblastná správa bánk v Bratislave. Formovanie slovenských národných orgánov však postupovalo aj na poli peňažníctva veľmi liknavo.²⁵ Povereník pre financie preto v júli 1946 zriadil náhradný orgán s funkciami oblastnej správy Dočasný poradný zbor pre otázky peňažníctva. Charakteristická pre súdobé pomery bola paralelná existencia starších profesiových zväzov, medzi nimi aj Zväzu slovenských bánk. Pre potreby riešenia dielčích otázok rozvoja peňažníctva vznikali rôzne špecializované orgány a komisie.²⁶

Medzi závažnými otázkami sa opäť vynáral aj dlhodobý problém koncentrácie a prestavby bankovníctva. Zástupcovia jednotlivých bánk sa touto otázkou zaoberali už od jesene 1945 na pôde tzv. Dočasnej reorganizačnej komisie pre bankovníctvo. Táto mala predísť intrigám a politickým intervenciám. Jej členstvo uviedlo ku svojím zámerom nasledovné: „...Viedla nás k tomu snaha (...) aby rôzne záujmy bánk boli uvedené do súladu so štátnou peňažníckou politikou a prípadné spory boli urovnané už v začiatkoch (...) vynasnažíme sa (...) aby sme pánu povereníkovi mohli predložiť návrhy a plány dôkladne prepracované a rozmyslené...“²⁷ Koncentračnými bodmi ďalšej fázy zlučovania bánk sa podľa komisie mali stať celoslovenské obchodné banky – národné podniky. Plán racionalizácie už počítal s vylúčením „prežitkov“ minulosti ako bol konkurenčný boj a presadzovanie individuálnych záujmov jednotlivých peňažných ústavov. Konečným cieľom bolo zabezpečenie

24 SNA, f. PF, šk. 659. Rokovanie o likvidovaných peňažných ústavoch na zasadnutí Dočasnej reorganizačnej komisie slovenského peňažníctva 16. 9. 1946; Tamže, šk. 638. Správa Povereníctva financií o usporiadaní záležitostí likvidovaných peňažných ústavov z 30. 6. 1949.

25 Dekrét prezidenta republiky č. 102 o znárodnení akciových bánk z 20. 10. 1945.

26 SNA, f. PF, šk. 634. Hlásenie povereníka pre financie M. Joska z 12. 7. 1946 o zriadení Dočasného poradného zboru pre otázky peňažníctva.

27 Tamže, šk. 659. Zápisnica z ustanovujúcej schôdze Dočasnej reorganizačnej komisie peňažníctva pravdepodobne z 28. 11. 1945.

lacného úveru národnému hospodárstvu. Podobne formulovalo úlohy bankovníctva programové vyhlásenie vlády z 9. novembra 1945, s ktorým sa členovia komisie stotožnili. Podľa záverov komisie vypracovalo Povereníctvo financií plán racionalizácie a ďalšieho rozvoja peňažnej sústavy Slovenska. Tento bol 22. 1. 1946 prijatý Zborom povereníkov pod názvom Predbežná úprava slovenského peňažníctva. Dokument následne predložili centrálnym vládny orgánom ako vklad Slovenska do celoštátnej prestavby finančnej sféry. Vo sfére bankovníctva Predbežná úprava počítala s dokončením desaťročia prebiehajúcej koncentrácie zlúčením celého systému obchodných bánk do troch veľkých centier, ktorých jadrom mali byť tri čelné ústavy Tatra banka, Slovenská banka a Sedliacka banka, „...ktoré jedine budú oprávnené vykonávať na Slovensku činnosť prináležiacu do pôsobnosti znárodnených bánk. Substráty ostatných bánk a ich úradovní majú pritom prevziať ponechané banky fúziou alebo likvidáciou...“²⁸

V celoštátnom meradle sa však vývoj bankovníctva a finančnej sféry uberal úplne iným smerom. Novú cestu určila vláda pod vedením K. Gottwalda, ktorá vzišla z parlamentných volieb v máji 1946. Krátko po svojom ustanovení prijala výhľadový program prestavby bankovníctva. Tento program bol „studenou sprchou“ pre všetkých demokraticky orientovaných predstaviteľov peňažníctva. Úlohu obchodných bánk zúžil na oblasť prevádzkového úveru, pričom jednotlivé banky mali úverovať presne vymedzený segment národného hospodárstva. Národné podniky by podľa tohto programu uložili svoje prostriedky na účtoch v bankách, aby štát, ovládajúci banky – národné podniky, mohol prostredníctvom pohybov na účtoch neustále kontrolovať a usmerňovať činnosť celého národného hospodárstva. Investičné úvery mala prevziať nová špecializovaná finančná inštitúcia Investičná banka.²⁹ Nešťastím pre peňažníctvo bola skutočnosť, že ústredné ministerstvo financií sa dostalo do rúk komunistickej strany a post ministra prevzal komunistický avanturista Jaromír Dolanský. Aby ukázal svoju revolučnú

28 Tamže. Prípís Povereníctva financií Zboru povereníkov z 19. 10. 1946 s textom projektu Predbežná úprava slovenského peňažníctva z januára 1946.

29 Tamže, šk. 659. Uznesenie vlády ČSR o úlohách bánk – národných podnikov pri financovaní národného hospodárstva zo 16. 7. 1946.

akcieschopnosť, predložil dotýčny minister v januári 1947 do vlády návrh na usporiadanie peňažníctva, z ktorého museli byť v rozpakoch aj umiernení komunisti. Návrh J. Dolanského zašiel ešte ďalej než spomínaný program Gottwaldovej vlády. Zatiaľ sa týkal iba českých krajín, kde požadoval zlúčenie desiatich bánk – národných podnikov do dvoch bankových centier, z ktorých jedno malo slúžiť na úverovanie priemyslu a druhé pre poľnohospodárstvo a potravinárstvo.³⁰

Plány ministra financií vyvolali vlnu odporu nielen v hospodárstve, ale aj v českej a slovenskej verejnosti. Veľmi kritické stanovisko zaujal rezortný pendant J. Dolanského na Slovensku povereník pre financie M. Josko. Ministerský návrh označil za pokus o likvidáciu samej podstaty komerčného bankovníctva. Následná reakcia zásadného demokrata M. Joska však presne zodpovedala defenzívnej taktike demokratických síl v sporoch s komunistickou stranou. Bolo zjavné, že plány ministerstva financií sa v najbližšom čase uplatnia aj na Slovensku. Preto aby predišiel iniciatívu svojho nadriadeného, nechal M. Josko sám vypracovať umiernenú podobu koncentrácie slovenského bankovníctva do dvoch centier Tatra banky a Slovenskej banky, ktoré by si rozdelili úverovanie jednotlivých sektorov hospodárstva.³¹ Nebezpečenstvo narastalo aj v súvislosti s aktivitami radikálnych slovenských komunistov z okolia redakcie ich tlačového orgánu *Pravda*. Títo požadovali okamžité zlúčenie komerčných bánk na Slovensku do jediného centrálného ústavu.³² Povereníkovi sa podarilo presvedčiť zástupcov troch najväčších slovenských bánk o potrebe jeho koncepcie vytvorenia dvoch koncentračných bodov bankovníctva. Najťažšou úlohou bolo presvedčiť zástupcov Sedliackej banky o nevyhnutnosti faktickej likvidácie ich prosperujúceho ústavu, ako aj spôsobe rozdelenia jednotlivých hospodárskych odvetví medzi dve plánované bankové centrá. Problém spočíval najmä v tom, ktorá banka prevezme financovanie znárodneného ťažkého priemyslu s ťarchou nedobytných pohľadávok z vojnového aj

30 Tamže. Návrh vládneho uznesenia o koncentrácii a špecializácii bánk z 29. 1. 1947, predložený ministerstvom financií na Úrad predsedníctva vlády.

31 Tamže. Alternatívny návrh Povereníctva financií na koncentráciu peňažníctva, datovaný k 24. 2. 1947.

32 K usporiadaniu bankovníctva. In: *Pravda*, roč. 27, 16. 11. 1946.

povojnového obdobia.³³ Minister J. Dolanský však venoval projektu poverenictva financií iba minimálnu pozornosť a v apríli 1947 prišiel do vlády s novým upraveným návrhom prestavby bankovníctva, ktorý obsahoval jeho vlastnú koncepciu zlúčenia bánk na Slovensku. Podľa ministerstva financií mala Tatra banka prevziať dve pobočky českých bánk a Stredoslovenskú banku, zatiaľ čo Slovenskej banke sa ukladalo prevziať Sedliacku banku, Ľudovú banku v Ružomberku a Myjavskú banku.³⁴

Povereník M. Josko rozhorčene protestoval, ale v konečnom dôsledku opäť prešiel do defenzívy a osobne podpísal súhlas s koncentráciou bankovníctva podľa predstáv ministerstva financií. V skutočnosti mu nič iné neostávalo, lebo komunistická strana aj v peňažníctve presadzovala svoje záujmy osvedčenou metódou dvojitého tlaku zhora a zdola, proti ktorej bol povereník bezmocný. Tlak zhora predstavovali iniciatívy ministerstva financií a zdola vyvíjali komunistická strana tlak prostredníctvom propagandy a neviditeľných rúk štátnej bezpečnosti. Súčasťou nátlakových akcií boli aktivity prívržencov komunistickej strany priamo v jednotlivých čelných bankách, ktorí sa grupovali na pôde závodných rád a základných organizačných buniek komunistickej strany. Útoky smerovali proti poverenictvu financií v Bratislave a tzv. buržoáznym predstaviteľom bankovníctva, najmä však proti vedeniu Sedliackej banky, určenej podľa vládnej koncepcie zlučovania bánk na zánik. Už na začiatku roka 1946 zosnovala komunistická propaganda v spolupráci so štátnou bezpečnosťou aféru o údajných veľkých spreneverách v Sedliackej banke, spojenú s policajnými represáliami vo viacerých peňažných ústavoch Slovenska.³⁵

Diskreditačná kampaň proti Sedliackej banke vyvrcholila na prelome rokov 1946 – 1947 v súvislosti s plánom vedenia ústavu predisponovať podniky bankového koncernu, získané vo vojnovom období, späť na

33 SNA, f. PF, šk. 659. Zápisnica z rokovania zástupcov poverenictva financií a zástupcov bánk – národných podnikov o koncepcii koncentrácie peňažníctva na povereníctve financií 24. 2. 1947.

34 Tamže, šk. 660. Prípís ministerstva financií na Úrad predsedníctva vlády č. j. 66123/47-III/5 zo 17. 4. 1947, daný na vedomie ďalším inštitúciám.

35 Tamže, šk. 633. Protest poverenictva financií na ministerstvo vnútra ČSR z januára 1946 proti zásahom represívnych orgánov v peňažných ústavoch Slovenska.

pôvodného majiteľa. Týmto bola centrála ľudovo-peňažných družstiev Zväz roľníckych vzájomných pokladníc. Družstvá mali po právnej stránke možnosť súkromne podnikáť aj po ukončení prvej vlny znárodnenia. Spiatočným prevzatím mohla preto družstevná centrála priemyselné podniky zachrániť pred znárodnením. Komunistická strana označila Sedliacku banku za „*hniezdo kapitalistických živlov a prisluhovačov bývalého fašistického režimu*“. Vyfabrikovala legendu o miliardovej hodnote podnikov tejto banky a podala v sledovaných súvislostiach interpeláciu v Slovenskej národnej rade aj v ústrednom parlamente.³⁶ Povereník financií M. Josko sa postavil na obranu banky. Poukázal na zásluhy predstaviteľov jej priemyselného oddelenia v odboji, ale nepochodil.³⁷ Sedliacka banka sa stala obeťou koncentrácie peňažníctva a jej priemyselné podniky pohltil znárodnený sektor.

Minister financií so svojím návrhom na prestavbu bankovníctva vyhral na celej čiare. Zúfalý pokus demokratických strán dostať ministrov plán na prejednanie do parlamentu, kde by ho v rozprave a pri následnom hlasovaní spoločnými silami zmietli zo stola, nevyšiel.³⁸ J. Dolanskému sa podarilo obísť parlament a presadiť sledovaný plán vo vláde „*bez zbytočných parlamentných rečí*“. Schválený bol v podobe vládneho uznesenia zo 16. januára 1948. Na hlavu porazený povereník financií M. Josko musel osobne nariadiť vykonanie vládneho uznesenia v podmienkach Slovenska.³⁹ Koncentrácia slovenských bánk do dvoch centier podľa projektu ministerstva financií prebiehala na pozadí víťazného nástupu komunistickej strany k moci. Proces zlučovania bánk preto sprevádzali zmeny vedenia a dovtedajšieho charakteru dvoch preberajúcich ústavov Tatra banky a Slovenskej banky. Dočasné správy boli nahradené národnými správami v novom personálnom zložení z exponentov nastupujúceho režimu a oba ústavy definitívne prijali

36 Tamže, šk. 632. Text interpelácie komunistických poslancov na ministra financií ohľadne Sedliackej banky na 2. zasadaní Národného zhromaždenia roku 1946.

37 Tamže. Stanovisko povereníka financií k interpelácii komunistických poslancov v SNR na povereníka financií bez presného datovania.

38 Tamže, šk. 660. Text interpelácie poslancov demokratických strán na ministra financií na 3. zasadaní Národného zhromaždenia 12. 6. 1947.

39 Tamže, šk. 637. Vykonávací príkaz povereníka financií z 30. 1. 1948 k vládnomu uzneseniu o koncentrácii peňažníctva zo 16. 1. 1948.

označenie národný podnik. Po 25. februári 1948 sa na pôde dvoch centralizovaných bánk vytvorili akčné výbory, plniace „revolučné úlohy“. Okrem personálnych čistiek to bolo aj zablokovanie vkladov, účtov a všetkých uložených hodnôt nekomunistických strán.⁴⁰

Vzápätí po nastolení totalitného režimu sa však ukázalo, že preberanie likvidovaných bánk bolo labuťou piesňou samostatnej existencie Tatra banky aj Slovenskej banky. Nové hospodársko-politické podmienky umožnili komunistickej strane okamžite uskutočniť tie najsmelšie plány, medzi ktoré náležalo aj zlúčenie celého komerčného bankovníctva do jedného centralizovaného ústavu pod jej kontrolou. V priebehu niekoľkých dní ministerstvo financií zmenilo svoju vlastnú koncepciu prestavby bankovníctva v zmysle najradikálnejších požiadaviek a už 25. marca 1948 novú podobu koncepcie odsúhlasila jednofarebná komunistická vláda. Predmetné uznesenie vlády splnilo plány slovenských komunistov vytvoriť jednu komerčnú banku pre celé Slovensko. Ministerstvo financií prikázalo Tatra banke a Slovenskej banke zlúčenie prípisom z 15. 4. 1948: „.... Ministerstvo financií, přihlížejíc k usnesení vlády ze dne 25. března 1948, kterým bylo pozměněno, resp. doplněno vládní usnesení ze dne 16. ledna 1948 ve věci koncentrace a specializace bank národních podniků, přikazuje (...) aby Slovenská banka – národní podnik splynula s Tatra bankou – národním podnikem v Bratislavě, tím způsobem, že veškerá práva a závazky (...) přejdou s účinností od 1. ledna 1948 universální sukcesí bez likvidace na přejímající banku...“⁴¹ Radikálne kroky centrálného ministerstva našli plnú podporu aj na povereníctve financií, kde M. Joska vystriedal komunistický národohospodár Ján Púll. Zároveň však slovenskí komunisti museli tvrdo zápasit s koncepciami svojich českých súdruhov v centrálnych orgánoch strany, požadujúcich jednu komerčnú banku pre celú ČSR. Konečný verdikt vlády znel, že v českých krajinách bude úlohu

40 Tamže; Inštrukcie závodnému výboru na zasadaní národnej správy Tatra banky 26. 2. 1948.

41 SNA, f. PF, šk. 637. Text vykonávacieho príkazu ministerstva financií z 15. 4. 1948 k vládnomu nariadeniu o koncentrácii a špecializácii peňažníctva z 25. 3. 1948.

centrálnej banky pre prevádzkový úver vykonávať Živnostenská banka a na Slovensku zjednotený ústav Slovenská Tatra banka.⁴²

Komerčné bankovníctvo, respektíve šesť slovenských bánk – národných podnikov, malo v prechodnom období 1945 – 1947, napriek súdobým protirečeniam, veľký podiel na obnove a rozvoji hospodárstva, ako aj na finančnej podpore terciárnej sféry. Veľký význam mali napríklad spoločné konzorciálne úvery so štátnou zárukou, poskytované veľkým podnikom, ktoré už koncom roka 1945 dosahovali sumu okolo 600 mil. Kčs. Spolu s ostatnými typmi peňažných ústavov sa banky – národné podniky zúčastňovali na upisovaní štátnych pôžičiek, nevyhnutných pre naštartovanie ekonomiky a zabezpečenie sociálnych potrieb obyvateľstva. Najväčšou akciou v tomto smere bola účasť na štátnej pôžičke z jari 1946 v hodnote 7 mld. Kčs, z čoho na slovenské peňažníctvo pripadala asi jedna tretina.⁴³ Súdobé špecifiká bankovníctva vyplývali z dvojkoľajného, či dokonca viackoľajného charakteru obchodnej činnosti. Po vydaní znárodňovacích dekrétov na jeseň 1945 sa obchodné aktivity bánk zameriávali na rôzne sektory hospodárstva s osobitnou metodikou financovania. Išlo o znárodnený, družstevný a súkromno-kapitalistický sektor, pričom národné podniky sa ďalej členili podľa toho, ktorým dekrétom boli znárodnené. Osobitne vystupovalo poľnohospodárstvo, obchod a zahraničný obchod. Kým pri financovaní súkromno-kapitalistického sektora si banky zachovávali štandardný komerčný charakter, úverovanie národných podnikov už nieslo viaceré administratívno-byrokratické znaky, typické pre nasledujúce desaťročia.⁴⁴

Chronickým problémom znárodneného sektora bola záťaž nedobytných pohľadávok z vojnového obdobia, ktorá v sledovaných rokoch ešte narastala. Napríklad investície troch najväčších slovenských bánk v znárodnených podnikoch dosiahli roku 1947 okolo 1,1 mld. Kčs,

42 Tamže.

43 Tamže, šk. 636. Referát o účasti slovenských bánk na štátnych úverových operáciách na zasadnutí dočasnej správy Tatra banky 1. 3. 1946.

44 Tamže, šk. 659. Plán Tatra banky na financovanie národného hospodárstva v rokoch 1947 – 1948.

z čoho asi 0,4 mld. tvorili nedobytné pohľadávky.⁴⁵ Vývoj hospodárskych ukazovateľov bankovníctva negatívne ovplyvňovalo aj blokovanie viazaných vkladov a povinnosť predisponovať tieto vklady roku 1947 na Likvidačný fond menový spolu so stratovými obchodmi z vojnových rokov. Hodnoty prevedené z obchodných bánk predstavovali ku koncu roka 1947 približne 2,7 mld. Kčs, ďalej však figurovali v bilanciách ako vklad Likvidačného fondu menového. Súvahový úhrn bánk – národných podnikov, ktoré na jar 1948 vstúpili do jednotného celoslovenského ústavu, dosiahol k 1. januáru 1948 sumu 10,6 mld. Kčs. Z celkového objemu úverových investícií sledovaných bánk v hodnote 6 mld. Kčs pripadalo na znárodnený priemysel už 58 %, zatiaľ čo podiel súkromných podnikov klesol na 18 %. Zostatok tvorili úvery družstevným, obchodným a poľnohospodárskym podnikom. Spoločný ústav prevzal rozvetvenú sieť 155 filiállok, ktorých počet sa však fúziami zracionalizoval na 84 jednotiek.⁴⁶

V priebehu roka 1948 sa realizovali predstavy komunistickej strany o usporiadaní peňažnej sústavy, naznačené už v programe Gottwaldovej vlády a v projektoch ministerstva financií z rokov 1946 – 1947. V podmienkach Slovenska sa centralizovaná Slovenská Tatra banka stala peňažným ústavom špecializovaným na prevádzkový úver pre všetky väčšie subjekty národného hospodárstva. Investičné úvery musela predisponovať na Investičnú banku a menšie pôžičky do 0,4 mil. Kčs prešli do kompetencie ľudového peňažníctva.⁴⁷ Nové postavenie a úlohy nadobudli aj slovenské verejnoprávne finančné ústavy. Slovenská hypotečná a komunálna banka bola degradovaná do pozície Oblastného ústavu Investičnej banky v Bratislave. Poštová Sporiteľňa okrem sprostredkovania bezhotovostného styku dostala aj funkciu peňažného ústredia bánk a ľudového peňažníctva. Autonómne postavenie Oblastného ústavu Národnej banky československej v Bratislave sa po

45 Tamže, šk. 660. Bilancie slovenských bánk – národných podnikov k 31. 12. 1947.

46 Tamže; HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*, s. 163 – 166.

47 SNA, f. PF, šk. 637. Zápisnica z ustanovujúceho zasadania národnej správy Slovenskej Tatra banky 27. 4. 1948.

februári 1948 postupne likvidovalo prechodom kompetencií na centrálnu emisnú banku.⁴⁸

Slovenská Tatra banka začala svoju činnosť na podklade vykonávacieho nariadenia ministerstva financií zo 14. apríla 1948. Povereníctvo financií postavilo do čela zjednotenej obchodnej banky národnú správu s predsedom Júliusom Braníkom, známym komunistickým národohospodárom. Významnejšia však bola funkcia generálneho riaditeľa, ktorú prevzal dlhoročný exponent komunistickej strany v peňažníctve Ľudovít Kováčik.⁴⁹ Národná správa bola v zmysle novej koncepcie riadenia národných podnikov už v júni 1948 nahradená predstavenstvom pod vedením reprezentanta komunistickej inteligencie z obdobia pred rokom 1945 Miloša Hrušovského.⁵⁰ Pevnou súčasťou každodenného života Slovenskej Tatra banky sa stalo prenasledovanie významných úradníkov spojených s vývojom bankovníctva v predchádzajúcich desaťročiach na podklade obvinení z dielne štátnej bezpečnosti. Personálne čistky zasiahli predstaviteľov viacerých pobočiek a vyvrcholili uväznením troch riaditeľov bývalej Tatra banky.⁵¹ „Hon na čarodejnice“ však postihol v konečnom dôsledku aj horlivých prívržencov totalitného režimu, ktorí osobné prenasledovanie rozpútali.

Vedenie Slovenskej Tatra banky deklarovalo hlavné ciele zjednoteného komerčného ústavu v smernici z júla 1948 nasledovne: „...*Najdôležitejším poslaním našej banky je úverová činnosť, ktorú budeme vykonávať s osobitným zreteľom na potreby plánovaného hospodárstva nášho štátu (...)* V plánovanom hospodárstve sa úverová politika vymyká so samovoľného rozhodovania peňažných ústavov a je určená poslaním toho – ktorého sektora peňažníctva v rámci pôsobnosti a hospodárskeho plánu (...) V súkromnom sektore budeme teraz, v dobe prechodu z kapitalisticko-

48 Stručný náčrt vývoja slovenského centrálneho bankovníctva, s. 23 – 27; HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*, s. 157 – 158.

49 SNA, f. PF, šk. 637. Zápisnica z ustanovujúceho zasadania národnej správy Slovenskej Tatra banky 27. 4. 1948.

50 Tamže. Zápisnica z ustanovujúceho zasadania predstavenstva Slovenskej Tatra banky 21. 7. 1948.

51 Tamže. Osobné záležitosti zamestnancova na zasadaní predstavenstva Slovenskej Tatra banky 13. 10. 1948.

liberalistickej sústavy na socialistickú hospodársku sústavu, s dvojnásobnou opatrnosťou úverovať (...) je povinnosťou každého peňažného úradníka bez výnimky, aby sa odpútal od mnohých starých zvyklostí zžitých v úverovej praxi bývalých akciových bánk, kde záujem štátu a záujem verejný nestaval sa predovšetkým, ba naopak, mnohé banky (...) mali pred očami len hladisko výnosovosti, napomáhali snahy svojich klientov často bez ohľadu na záujem štátu a jeho národohospodárstvo, ba na jeho úkor....“⁵²

Hlavnou úlohou Slovenskej Tatra banky už nebola tvorba zisku, ale kontrola plnenia hospodárskeho, respektíve finančného, plánu na princípe tzv. kontroly korunou. Všetky podniky museli Slovenskej Tatra banke hlásiť svoje hospodárske ukazovatele. Na ich podklade banka zostavila finančný plán a cez čerpanie úverov a pohyby na účtoch jednotlivých podnikov sledovala plnenie plánu do najmenších podrobností. Finančné transakcie podnikov mohli prebiehať len v rámci bezhotovostného styku v objemoch stanovených plánom a hotovostné prostriedky bolo možné použiť iba v ojedinelých prípadoch, napríklad pri vyplácaní miezd. Úvery medzi podnikmi a menovite obchodný úver bol zakázaný, čo znamenalo, že činnosť centralizovanej obchodnej banky smerovala k likvidácii základných atribútov komerčného bankovníctva. Neplnenie ukazovateľov plánu banka sankcionovala tzv. trestnými úrokmi a inými represívnymi nástrojmi.⁵³

Hospodárske výsledky podnikov Slovenská Tatra banka hlásila všetkým významnejším hospodárskym a politickým inštitúciám, aby komunistická strana mala komplexný prehľad o vývoji hospodárstva. Nové zásady financovania podnikov vychádzali zo zákona č. 51/1948, doplneného ustanoveniami zákona č. 181/1948, ktorý súčasne potvrdzoval výsledky prestavby peňažníctva. Metódy tvorby a kontroly finančného plánu sa konkretizovali v polovici roka 1948 a následne boli rozpracované na jednotlivé typy podnikov. V skutočnosti začala Slovenská Tatra banka zavádzať kontrolu korunou až v priebehu roka 1949, a to väčšinou len

52 Smernice pre úverovú činnosť Slovenskej Tatra banky, n. p. a jej filiállok. Interný materiál banky z júla 1948, uverejnený v publikácii: HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*, s. 139 – 142, 151 – 152.

53 SNA, f. PF, šk. 904. Hlásenie vedenia Slovenskej Tatra banky na poverenie financii o vývoji kontroly korunou z 21. 3. 1950.

pokusne.⁵⁴ Komplexný finančný plán banka vypracovala až na rok 1950. Prax ukázala, že pripravovaný systém financovania podnikov bol vopred odsúdený na neúspech. Približne 1 500 zamestnancov ústrednej tzv. prevádzkovej banky nemohlo ani s vypätím všetkých síl ustrážiť chod celého národného hospodárstva. Napríklad finančný plán na rok 1950 musela banka štyrikrát prepracovať a už výsledky z prvého polroka ukázali, že realita bola ďaleko vzdialená plánovaným ukazovateľom.⁵⁵ Od systému kontroly korunou vládne hospodárske kruhy ustúpili. Oproti následnému administratívno-byrokratickému stalinskému modelu riadenia ekonomiky však mal predmetný systém viacero pozitívnych znakov, lebo vychádzal zo sledovania reálneho stavu hospodárstva.

Financovanie prevádzky celého národného hospodárstva prinieslo Slovenskej Tatra banke obrovský nárast bilančných ukazovateľov. Súvahový úhrn dosiahol do júla 1950 približne 31 mld. Kčs. Pochopiteľne, že najrýchlejší rast zaznamenali prevádzkové úvery, predstavujúce k uvedenému dátumu viac ako 27 mld. Kčs. Úvery však neboli náležité kryté zverenými prostriedkami, ktorých vývoj ďaleko zaostával. Banka sa preto dostala do hlbkej závislosti na reeskontných úveroch a iných pôžičkách od centrálnych finančných inštitúcií. Hlavný podiel na úveroch už mali jednoznačne znárodnené podniky a iné štátom kontrolované hospodárske subjekty, kým podiel súkromných podnikov klesol do konca roka 1949 na 1,7 %. Slovenská Tatra banka si vydobyla účasť na financovaní a kontrole slovenského zahraničného obchodu. V nasledujúcich rokoch sa riadenie zahraničného obchodu sústredilo výlučne na centrálnych hospodárskych inštitúciách v Prahe.⁵⁶

Jedinou významnejšou zmenou na vedúcich miestach Slovenskej Tatra banky po roku 1948 bolo menovanie dvoch čelných predstaviteľov emisnej banky do správnych orgánov. Riaditeľ Oblastného ústavu Národnej banky československej v Bratislave Karol Markovič sa stal

54 Tamže; Zákon 51/1948. In: *Sbírka zákonů a nařízení Československé republiky 1948*; Zákon 181/1948. In: *Sbírka zákonů a nařízení Československé republiky 1948*; SNA, f. Tatra banka – oěžníky, šk. 454. Oěžník Slovenskej Tatra banky o kontrole korunou v Československých stavebných závodoch zo 16. 11. 1949.

55 SNA, f. PF, šk. 904. Komentár k úverovému finančnému plánu Slovenskej Tatra banky na rok 1950.

56 Tamže. Bilancie Slovenskej Tatra banky k 31. 7. 1950.

podpredsedom dozornej rady a námestníkom vrchného riaditeľa obchodnej správy celoštátnej Národnej banky a súčasne podpredseda Likvidačného fondu menového Ján Oliva bol menovaný za člena predstavenstva. Ako účastníci odboja a exponenti komunistickej strany stáli obaja v rokoch 1945 – 1948 v čele hospodársko-politických zmien bankovníctva.⁵⁷ Mali podiel na personálnych čistkách vo finančnej sfére po nástupe komunistického režimu. O päť rokov neskôr sa aj oni stali obeťou jedného z politických procesov. Útoky voči bankovým úradníkmi od februára 1948 spravidla vychádzali z § 34 zákona 154/1934 o strate dôvery úradníka. Často mali racionálne jadro, ale náležite zveličené a politicky podfarbené. Vedenie banky vo viacerých prípadoch obvineniami z hospodárskych prechmatov len servilne priťažilo zamestnancovi, ktorý už bol súdený pre údajné politické delikty. Vládny režim zadával Slovenskej Tatre banke viacero úloh s jasným politickým zámerom. Išlo napríklad o pohľadávky voči osobám unikajúcim legálne, ale častejšie ilegálne, do zahraničia. V prípade legálne vystahovaných osôb, spravidla Židov odchádzajúcich do Izraela, musela banka vypracovať ich zoznamy. Pracovníci filiállok podľa týchto zoznamov vyhľadávali prípadné záväzky vystahovalcov. Pohľadávky ilegálnych utečencov sa mali označiť ako tzv. cudzozemský účet a nahlásiť Národnej banke. Slovenská Tatra vyhotovila aj súpis pohľadávok voči konfiškátom. Viazané vklady konfiškovaných subjektov, ako aj Nemcov, bývalých kolaborantov a všetky vklady neprihlásené k majetkovým dávkam mala ústrediť na špeciálny zberný účet Fondu národnej obnovy. Represívnym aktom bolo zablokovanie vkladov a ďalších hodnôt v majetku cirkví. Išlo o sprievodné opatrenie k súpisu cirkevného majetku na podklade vládneho nariadenia o tzv. hospodárskom zabezpečení cirkví zo septembra 1949. Súpisu podliehali vklady, účty a bezpečnostné schránky všetkých cirkví, ako aj kláštorov, reholí, rádov, kongregácií, cirkevných spolkov, ústavov, nadácií, obročí a charitatívnych organizácií. Súpisy majetku rozdelené podľa cirkví mala banka odovzdať na Povereníctvo financií do konca roka 1949. Na pôde banky represívne orgány štátu rafinovane ťažili z udavačstva medzi zamestnancami, ktoré vo viacerých prípadoch poslúžilo na obvinenie

57 Tamže, šk. 638. Referát J. Olivu na zasadnutí predstavenstva Slovenskej Tatra banky 24. 10. 1949.

a uväznenie politicky nepohodlných osôb. Udavač dostal za prejavenu aktivitu funkciu svojej obete. Správa banky inštruovala v obežníku všetkých úradníkov ako postupovať, keď sa stanú terčom záujmu Štátnej bezpečnosti: „...Žiadame všetkých zamestnancov nášho ústavu, aby vždy bezodkladne oznámili dôverným hlásením do rúk hlavného riaditeľa banky prípady, keby boli štátnymi orgánmi v akejkoľvek záležitosti vyšetrovaní, pokiaľ im ovšem štátne orgány hlásenie vyslovene nezakážu. V hlásení treba uviesť všetky okolnosti týkajúce sa vyšetrovania...“⁵⁸

Formovanie Slovenskej Tatra banky v rokoch 1948 – 49 sa odohrávalo na pozadí historických inštitucionálnych, ekonomických a sociálnych zmien. Komunistická strana začala realizovať nový budovateľský program. Tzv. druhá etapa socializácie rozšírila akčný rádius znárodneného sektora. Pozemková reforma priniesla rozklad niekdajšej klientely obchodných bánk v poľnohospodárskej veľkovýrobe. Počas roka 1949 sa zrodil nový poľnohospodársky klient jednotné roľnícke družstvo. V oblasti financií silneli hlasy volajúce po usporiadaní bankovníctva podľa sovietskeho vzoru, teda vytvorením jedinej banky, ktorá by spájala funkcie ceduľového ústavu, zdroja úverov a bezhotovostného styku. Prvý päťročný plán z októbra 1948 už počítal so založením centrálnej štátnej banky. Ďalší vývoj celej finančnej sústavy určila Generálna línia výstavby socializmu, prijatá v máji 1949. Úlohy peňažníctva sumarizovala do siedmich bodov. Pre vývoj Slovenskej Tatra banky mala určujúci význam požiadavka vydania zákona o Štátnej banke a úlohy formulované v bode tri a šesť : „...Sledovať bankovou kontrolou proces výroby a cirkulácie tovaru a spolupôsobiť kontrolou korunou pri zhospodárnení výroby. Spolupôsobením bankovej kontroly pri kontrole výrobného a distribučného plánu zaisťovať predpoklady stability meny. Spolupôsobiť na vypracovaní smerníc o peňažnej kontrole komunálnych podnikov, pri doplnení smerníc o peňažnej kontrole na ďalšie podniky zapojené na Fond znárodneného hospodárstva (...) spolupracovať pri vydaní smerníc o financovaní prevádzky a investícií dopravných podnikov... Spolupôsobiť pri preskúšaní problému

58 Tamže, šk. 454. Obežník Slovenskej Tatra banky s inštrukciami zamestnancom v prípade styku so Štátnou bezpečnosťou zo 7. 3. 1949.

*financovania jednotných roľníckych družstiev...*⁵⁹ Program komunistov rozširoval úlohy Slovenskej Tatra banky v oblasti financovania prevádzky a peňažnej kontroly na nové sféry poštátnenej ekonomiky. Požiadavkou zákona o Štátnej banke však zároveň odsudzoval Slovenskú Tatru na istý zánik.

Dramatickým vývojom prešlo po roku 1945 aj ľudové peňažníctvo. Jeho pozícia bola podobná ako situácia ďalších zložiek družstevného sektora, kam sa ľudové peňažníctvo svojím charakterom zaraďovalo. Keďže predstavovalo jednu z foriem nekapitalistickej ľudovej hospodárskej aktivity širokých vrstiev obyvateľstva, bolo ušetrené prvej vlny znárodnenia. Jeho dovtedajšia štruktúra, pozostávajúca z úverových družstiev, živnostenských úverových ústavov, roľníckych vzájomných pokladníc a mestských sporiteľní, ostala až do konca roka 1947 zachovaná bez podstatných zmien. Roku 1945 sa ľudové peňažníctvo opätovne rozšírilo o pobočky na prinavrátenom území južného Slovenska. Na podklade vyhlášky povereníctva pre veci vnútorné č. 1492 z augusta 1945 prevzali úverové družstvá a roľnícke vzájomné pokladnice na juhu Slovenska celkom 103 úradovní. Ďalších 132 nemecko-maďarských ľudovo-peňažných ústavov sa stalo obeťou konfiškácie.⁶⁰ Keďže ľudové peňažníctvo predstavovalo dedičstvo medzivojnového agrárneho hnutia a hospodárske zázemie demokratických síl bolo nepohodlné komunistickej strane. Pokusy komunistov dostať sledovanú sféru peňažníctva pod svoj vplyv sa mihali účinkom. Preto podľa metódy rozdeľ a panuj vyčleňovali „pokrokové“ úverové družstvá a živnostenské úverové ústavy na jednej strane a roľníckej vzájomnej pokladnici, údajne zdiskreditovanej spoluprácou s „*buržoáznymi agrárnikmi a fašistickými silami*“, na druhej strane. Tento prístup sa v plnom svetle prejavil pri očierňovaní Sedliackej banky a Zväzu roľníckych vzájomných pokladníc

59 Tamže, šk. 634. Programové ciele rozvoja peňažníctva v rámci tzv. generálnej línie výstavby socializmu z mája 1949.

60 HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*, s. 139 – 142.

za pokus o prevod podnikového koncernu banky do majetku Zväzu na prelome rokov 1946/1947.⁶¹

Práve roľnícke vzájomné pokladnice pritom zaznamenávali v predmetnom období značné obchodné úspechy a preukazovali životaschopnosť. Komunistická strana odhalila karty vo vzťahu k ľudovému peňažníctvu už na jar 1947 v rámci návrhov na prestavbu celej finančnej sústavy. Presadzovala zlúčenie družstevných zväzov do jednotnej organizácie a podstatné obmedzenie obchodných aktivít ľudovo-peňažných ústavov, menovite roľníckych vzájomných pokladníc. Február 1948 umožnil komunistickej strane uskutočniť zámery v plnom rozsahu aj na poli ľudového peňažníctva. Zákon č. 181 z júla 1948 totiž priniesol zmeny nielen do bankovníctva, ale aj do štruktúry všetkých typov ľudovo-peňažných ústavov. V skutočnosti znamenal ich právnu likvidáciu. Úverové družstvá, sporiteľne a roľnícke vzájomné pokladnice sa v každom mieste pôsobenia museli zlúčiť do jedného ústavu družstevného charakteru pod označením úverové družstvo alebo sporiteľňa a pokladnica. Predmetné ustanovenie smerovalo predovšetkým proti roľníckym vzájomným pokladniciam.⁶² Počet úradovní, dosahujúci ku koncu roka 1947 približne tisíc jednotiek, však ostal v zásade zachovaný. Činnosť ľudovo-peňažných ústavov sa obmedzila na zber vkladov v určitom obvode. Úverové aktivity mohli prebiehať len prostredníctvom tzv. okresných sporiteľní a pokladníc podľa vopred stanoveného plánu. Bývalé zväzy ľudovo-peňažných ústavov Zväz roľníckych vzájomných pokladníc, Živnozväz a Ústredné družstvo sa museli zlúčiť do jednej centrály, ktorou sa pre Slovensko stalo Ľudové peňažné ústredie v Bratislave, zriadené vyhláškou Povereníctva financií z 12. novembra 1948. Ústredie plnilo funkciu vyrovnávacieho miesta okresných sporiteľní a pokladníc. Celý reorganizovaný systém ľudového peňažníctva podliehal Slovenskej rade družstiev, ktorá vznikla zároveň

61 SNA, f. PF, šk. 632. Text interpelácie komunistických poslancov na ministra financií ohľadne Sedliackej banky na 2. zasadnutí Národného zhromaždenia v roku 1946.

62 Zákon 181/1948. In: *Sbírka zákonů a nařízení Československé republiky 1948*.

s Ústrednou radou družstiev v Prahe zákonom č. 187 z 21. júla 1948.⁶³ Ľudové peňažníctvo sa muselo vzdať všetkých väčších obchodov v oblasti hospodárstva. Zároveň však prevzalo od centralizovanej Slovenskej Tatra banky menšie úvery subjektom hospodárstva a terciárnej sféry do 0,4 mil. Kčs vrátane drobného roľníckeho a stavebného úveru.⁶⁴

Činnosť zjednoteného ústavu Slovenskej Tatra banky už niekoľko mesiacov po jej vzniku na jar 1948 smerovala k samo likvidácii. Hospodárska činnosť tohto ústavu skončila tak rýchlo ako začala. Banka sa stala ďalšou z mnohých obetí radikalizácie totalitného režimu, ktorý premeny hospodárstva a spoločnosti dohnal ad absurdum. Najradikálnejší predstavitelia vládnych hospodárskych kruhov dospeli až k myšlienke jednej univerzálnej finančnej inštitúcie podľa sovietskeho vzoru, ktorá by spájala funkcie emisnej, úverovej aj zúčtovacej banky. Túto historickú úlohu mala v zmysle Generálnej línie výstavby socializmu z mája 1949 prevziať Štátna banka československá. Pracovníci Slovenskej Tatra banky preto od leta 1949 „s *budovateľským nadšením*“ pripravovali likvidáciu vlastného ústavu.⁶⁵ Štátna banka československá bola oficiálne založená zákonom č. 31 z 9. marca 1950. Na Slovensku vytvorila Oblastný ústav, preberajúci Poštovú sporiteľňu, Oblastný ústav Národnej banky československej a k 1. júlu 1950 aj Slovenskú Tatra banku. Samostatne existovala už iba Investičná banka, Živnobanka pre zahranično-obchodné transakcie a centralizovaná Štátna sporiteľňa pre finančné služby obyvateľstvu, ktorá prevzala sústavu ľudového peňažníctva.⁶⁶ Demontáž komerčného bankovníctva sa tým zavŕšila a budovaniu socialistického peňažníctva už nič nestálo v ceste.

63 Tamže; HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*, s. 139 – 142.

64 SNA, f. PF, šk. 637. Zápisnica z ustanovujúceho zasadania národnej správy Slovenskej Tatra banky 27. 4. 1948.

65 Tamže, šk. 634. Programové ciele Generálnej línie komunistickej strany z mája 1949, týkajúce sa peňažníctva a poisťovníctva; SNA, f. Tatra banka – obežníky, šk. 454. Obežník Slovenskej Tatra banky o postupe odovzdávania obchodnej agendy Štátnej banke československej z 28. 3. 1950.

66 SNA, f. PF, šk. 634. Programové ciele tzv. Generálnej línie komunistickej strany z mája 1949, týkajúce sa peňažníctva a poisťovníctva; HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1945 – 1950*, s. 175 – 176.

Dopad zmien v pozemkovom vlastníctve na život slovenskej dediny.

(Na príklade vzťahu k pôde a práci vo vybraných obciach okresu Trnava)

Katarína Slobodová Nováková

„Nikdy nezískaš nič bez toho, aby si niečo nestratil!!!“

H. D. Thoreau

Na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia sa s nástupom kolektivizácie do československého poľnohospodárstva pre súkromných poľnohospodárov a hospodárov zmenil od základov doterajší spôsob práce, postavenie a hlavne celá ďalšia životná perspektíva. Pri vstupe do vznikajúcich Jednotných roľníckych družstiev (JRD) váhali, či majú odísť od dlhoročnej tradície svojich otcov, či môžu s vidinou čohosi lepšieho obetovať zažitý spôsob hospodárenia na svojich gruntoch, či sa vôbec nespreneveria svojim otcom, dedom a ešte starším predkom. Rozhodovali sa nielen o prítomnosti, ale hlavne o budúcnosti svojho majetku, o svojich vlastných životoch, ale aj o životoch svojich detí a o živote ich nenarodených potomkov. Z hospodárov, ktorí si dovtedy sami určovali, kedy budú siať, orať či žať, sa stávali členovia pracovných skupín a vykonávali činnosť podľa pokynov svojich nadriadených. Mnohí sa z vážených a riadnych občanov stávali bezprávnymi odsúdencami, psancami, kulakmi.¹

Nás bude preto na tomto mieste zaujímať, aký vzťah mali títo ľudia k pôde pred zmenou politického režimu a spoločenskej situácie, k pôde ako k primárnej hodnote, ktorá poskytovala človeku základnú zábezpeku existencie a ďalej vzťah k práci. Práca v tomto prípade, v systéme hodnotových orientácií, vystupuje ako prostriedok, pomocou ktorého človek upokojuje časť svojich životných potrieb, ako nevyhnutnosť

1 JECH, K.: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha 2008, strana (s.) 9.

človeka, bez ktorej sa nedokáže uplatniť v spoločenstve ľudí, nevie rozvíjať svoje nadanie, nemôže zabezpečiť rozvoj vlastnej osobnosti.²

Tieto hodnoty chápeme ako základné existenčné hodnoty vidieckeho obyvateľstva na Slovensku (Československu) do polovice 20. storočia. Predstavujú materiálnu (pôda) i ideálnu (práca, status) kategóriu, ku ktorej konkrétni jednotlivci alebo celé spoločenstvo zaujímajú hodnotiaci postoj, vo svojom živote mu pripisujú významnú úlohu a snahu po jeho dosiahnutí ako nutnosť. Hodnotenie týchto kategórií ako základných princípov svetonázoru a praktickej morálky sa formovalo po stáročia, preto patrili so systémom všeludských hodnôt.³ Boli stredobodom a cieľom ľudského úsilia, okolo ktorého sa rozvíjalo myslenie, a ku ktorému smerovali jeho túžby a snahy.

Zmeny týchto základných hodnôt budeme sledovať počas 20. storočia, hlavne na začiatku jeho druhej polovice, vo vybraných lokalitách. Vyššie uvedené javy sa snažíme sledovať na presne vymedzenom priestore. Je ním najsevernejšia časť malokarpatskej vinohradníckej oblasti, reprezentovaná obcami Dolné Orešany, Horné Orešany, Smolenice a Ružindol. Pre označenie skúmaného priestoru používam termín mikroregión.⁴ Skúmané lokality patria v súčasnosti do trnavského okresu, ako subjednotky Trnavského samosprávneho kraja. Hlavným zamestnaním obyvateľstva bolo poľnohospodárstvo so zameraním na pestovanie obilnín a vinohradníctvo. Tieto vhodne zastupujú

2 PRANDA, A.: Tradičné a súčasné aspekty hodnotenia vzťahu človeka k práci na slovenskej dedine. In: *Slovenský národopis*, 1985, ročník (roč.) 33, číslo (č.) 2 – 3, s. 339.

3 Tamže, s. 340.

4 Medzi najvýznamnejšie pestovateľské oblasti v rámci Slovenska patrí Malokarpatská vinohradnícka oblasť, ktorá sa ďalej člení na 12 vinohradníckych rajónov. Pod číslom osem je uvedený Orešiansky rajón, ktorý zahŕňa obce: Horné Orešany, Dolné Orešany, Smolenice, Dlhú, Košolnú, Suchú nad Parnou, Zvončín, Borovú a Ružindol. Orešiansky mikroregión ako podjednotku malokarpatského vinohradníckeho regiónu charakterizuje v minulosti rovnocenné postavenie prevládajúcich zamestnaní – poľnohospodárstva a vinohradníctva; rovnaké prvky architektúry – skladovacie a výrobné priestory; aj v súčasnosti existencia silného skupinového, vinohradníckeho povedomia a mikroregionálnej príslušnosti. Skúmané lokality sú veľkosťou najväčšími obcami mikroregiónu.

a reprezentujú sociálnou skladbou obyvateľstva, svojimi aktivitami, názormi a historickým pozadím transformáciu sledovaných hodnôt.

Poľnohospodárstvo a vinohradníctvo sú s malokarpatským regiónom neodmysliteľne späté. Nepredstavujú len výrobné procesy, ale i zvláštnosti v spôsobe života, kultúre a myslení ľudí, ktorí sa týmito oblasťami poľnohospodárskej výroby zaoberajú. Človek, krajina, pracovná činnosť a s nimi spojené kultúrne hodnoty tvoria základnú osnovu etnografického pohľadu na poľnohospodárstvo a vinohradníctvo v jeho tradičných, ale i súčasných podobách. Odrážajú sa v kultúrnych hodnotách, ktoré majú dynamický charakter a sú neustále v pohybe. Z toho vyplýva, že ak chceme sledovať zmeny hodnôt, musíme pozornosť zamerať na spoločensko-kultúrne zmeny prebiehajúce v súvislosti s celkovými ekonomickými zmenami v skúmanom prostredí.

Pod pojmom hodnota možno u roľníkov a vinohradníkov chápať jednak reálne materiálne objekty, ale i idey, ku ktorým zaujímajú hodnotiaci postoj, vo svojom živote im pripisujú významnú úlohu. Materiálne hodnoty predstavuje napríklad vlastníctvo kapitálu – hnutelného a nehnuteľného majetku, bývanie, odievanie, spotrebné hodnoty. Z nich najdôležitejšou hodnotou bola už spomínaná pôda. Do skupiny nemateriálnych zložiek môžeme zaradiť hodnoty so sociálne definovanými cieľmi (prestíž, obchodné stratégie, schopnosti).

Situácia do polovice 20. storočia

Celé stáročia bola práca na pôde a vo vinici pre väčšinu ľudí v tomto mikroregióne hlavným cieľom hospodárskej aktivity a viditeľne sa odrážala aj v ich kultúre. V štruktúre obyvateľov obcí Horné, Dolné Orešany a Smolenice mali vinohradníci v historickej perspektíve najpočetnejšie zastúpenie a ich prítomnosť v lokálnom spoločenstve bola zreteľná. V obci Ružindol boli takouto najpočetnejšou skupinou obyvateľstva roľníci, ktorí popri práci na roľiach síce obhospodarovali vinice, neboli však ich hlavným zdrojom príjmov.

Vyplývalo to z prírodných podmienok lokality, historických okolností a celkového charakteru hospodárstva. Predaj vína a hrozna pod svahmi Malých Karpát, v obciach Smolenice, Horné a Dolné Orešany, tvorili výrazný zdroj rodinných príjmov. Pre lokálne spoločenstvo znamenali

ekonomickú silu a potenciál, ktorých úroveň sa celkom prirodzene odrážala v hospodárskej stabilite mikroregiónu a životnej úrovni obyvateľov. Vinohradníci svojím fungovaním v lokalite, kultúrnymi a spoločenskými aktivitami, ako i samotným spôsobom života, komunikáciou a reakciami na konkrétne spoločensko-politické situácie kreovali miestnu kultúru a jej kolorit. Boli nesporne špecifickým a zároveň dominantným fenoménom mikroregiónu. Vinohradníctvo skúmaných lokalít je akýmsi variantom mestskej formy vinohradníctva, ktorý definovala vo svojich prácach E. Drábiková.⁵

Poľnohospodárstvo a vinohradníctvo v skúmanej oblasti bolo charakterizované prelínaním tradičných foriem výroby, s prvkami modernizácie. Bolo to spôsobené jednak blízkosťou mesta Trnava (hlavne pre obec Ružindol), ako hospodárskeho, náboženského a kultúrneho strediska oblasti, ďalej prítomnosťou veľkostatkov grófa Pálfiho, ako majiteľa smolenicko-dobrovodského panstva (kam patrili obce Smolenice a Horné Orešany) a červenokamenského panstva (obec Dolné Orešany), na ktorých sa rýchlejšie presadzovali modernizačné trendy; výstavbou pily (1869), chemickej továrne (1880), založením Kovosmaltu a otvorením železničnej trate Trnava – Kúty (1890).

Gróf Pálfi na veľkostatkoch zavádzal nové techniky, výrobné a pracovné postupy, pozýval odborníkov zo zahraničia (hlavne Talianska a Francúzska). Na svojich pozemkoch pokusne pestoval nové druhy a odrody plodín, hlavne obilnín, hrozna a ovocných stromov, šľachtil kone, založil rybníky na chov rýb a chov oviec. Zamestnával ľudí z obce i blízkeho okolia, ale i sezónnych poľnohospodárskych robotníkov (hlavne z Kysúc). Ľudia si odpozerali pracovné nástroje a stroje potom ich sami vyrábali či kupovali pre uľahčenie práce na vlastných hospodárstvach.

Jednotlivé obce sa odlišovali množstvom a rozlohou poľnohospodárskej pôdy a obrábaných viníc. V Smoleniciach a Ružindole vlastnil každý roľník istú výmeru poľnohospodárskej pôdy, len 20% z nich vlastnilo vinice, väčšinou situované na koncoch pozemkov. V Horných a Dolných Orešanoch bola väčšina obyvateľov vinohradníkmi, vinice mali roztrúsené po chotári obce na dvoch-štyroch lokalitách. Okrem toho

5 Pozri napríklad definície a delenie vinohradníctva v práci: DRÁBIKOVÁ, E.: *Človek vo vinici*. Bratislava 1989.

každý vlastnil určitú výmeru ornej pôdy, ktorú obrábal. V Dolných Orešanoch bol percentuálne najvyšší podiel vinohradníkov, pretože tu bola menej úrodná pôda ako v okolitých obciach a preto všetky pracovné aktivity a sily sústreďovali na pestovanie hrozna.

K prvej parcelácii veľkostatkárskej pôdy prišlo v Smoleniciach v roku 1919, pretože majetok presahoval kvótu, ktorá mohla byť veľkostatkárom ponechaná. V roku 1919 sa rozdelilo 217 ha grófskej pôdy, v roku 1927 ešte 249 ha pôdy.⁶ Pôda bola prerozdelená vojakom – navrátilcom z frontu, bezzemkom a ľuďom pracujúcim v priemysle. Údaje z polovice 20. storočia nám ukazujú, aké množstvá pôdy vlastnili ľudia v jednotlivých obciach⁷:

Rozloha poľnohospodárskej pôdy a viníc (spolu)	Obec Smolenice počet vlastníkov:	Horné Orešany počet vlastníkov:	Ružindol ⁸ počet vlastníkov:
do 0,5 ha	124	275	17
do 2 ha	98	20	33
do 5 ha	57	10	31
Nad 5 ha	58	2	50
Nad 10 ha	12	0	32

Z hľadiska vlastníctva pôdy bolo pre Ružindol charakteristické, že v chotári tejto obce nejestvoval veľkostatok. Všetku pôdu v chotári roľníci obrábali individuálne vo vlastnej réžii. V období feudalizmu pracovali na pôde ako sedliaci poddaní mestu Trnava, po zrušení poddanstva obrábali pôdu ako jej slobodní vlastníci. Absencia veľkostatku v chotári tejto obce znamenala pre určitú vrstvu roľníkov výhody, pre iné skupiny obyvateľstva nevýhody. V období kapitalizmu absencia veľkostatku poskytovala

6 *Kronika JRD Smolenice*, s. 7. Archív JRD Smolenice, archív autorky.

7 Podrobnejšie údaje o výmerách pôdy a viníc pozri v práci: NOVÁKOVÁ, K.: *Materiálne prejavy socioprofesnej skupiny. (Na príklade súčasných vinohradníkov v mikroregiónu Orešany)*. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2006, s. 106 a n.

8 Údaje o počte vlastníkov v Ružindole sme pre nedostatok archívnych materiálov čerpali z knihy: *Evidencia členov – príprastkov JRD Ružindol*, kde sú uvedené výmery pôdy vstupujúcich členov. Prvý zápis: 1. 1. 1950, počet členov 163. Archív firmy RUPOS Ružindol.

majetnejším roľníkom najmä možnosť pri úspešnom gazdovaní na svojej pôde dosiahnuť nielen ekonomickú sebestačnosť ale aj vyšší spoločenský status a z neho vyplývajúcu vyššiu životnú úroveň. Pre chudobnejšie vrstvy roľníkov a bezzemkov absencia veľkostatku v obci teda znamenala predovšetkým núdzu o pracovné záležitosti. Okrem toho v období kapitalizmu, keď sa uskutočňovali pozemkové reformy, bezzemkovia a malí roľníci v Ružindole mali možnosť uchádzať sa o prídely pôdy iba v cudzích chotároch, kde sa parcelovali veľkostatky.⁹

Najväčším „agrárnym“ podnikateľom v tomto mikroregióne bol Jozef Belica z Dolných Orešian, ktorý založil začiatkom 30. rokov 20. storočia a úspešne viedol vinársku firmu, poskytoval prácu i odbyť hrozna pre väčšinu vinohradníkov v okolitých obciach (Horné i Dolné Orešany, Častá, Doľany, Budmerice a okolie). Zásoboval orešianskym vínom hotely a podniky po celej Československej republike, vyhral štátnu zákazku na dodávku vína do nemocníc. Za obcou, vo viniciach pod svahmi Malých Karpát vybudoval pivnicu, kde pomerne úspešne položil základy vidieckeho turizmu v tejto lokalite. Vykupoval hrozno od vinohradníkov a tak im pomáhal zlepšovať ich finančnú situáciu.¹⁰

Pre obyvateľov všetkých skúmaných lokalít bola pôda (poľnohospodárska alebo vo forme viníc) nielen materiálnou, ale i spoločenskou a kultúrnou hodnotou. Rozsah jej vlastníctva sa stal kritériom sociálneho postavenia v spoločnosti a spôsob, akým sa pôda obhospodarovala, zase mierou vývinu jej agrárnej kultúry. Vlastnenie pôdy bolo reálnou materiálnou a spoločenskou potrebou, lebo pôda

9 Keď po vzniku Československa pristúpil štát k pozemkovej reforme (prijatím tzv. záborového zákona z roku 1919 a prídellového zákona z roku 1920), ružindolskí chalupári sa uchádzali o prídely pôdy z parcelovaných majerov v susedných obciach (Budmerice, Jablonec, Cífer atď. pozri bližšie: PODOLÁK, J.: Tradičné spôsoby obrábania pôdy a pestovania obilnín. In: PODOLÁK, J. – NOVÁKOVÁ, K. a kol: *Ružindol. Vlastivedná monografia obce*. Ružindol 2009.

10 Bližšie o Jozefovi Belicovi pozri štúdiu: NOVÁKOVÁ, K.: Počiatky dedinského turizmu na Slovensku. (Prípadová štúdia o vinohradníkovi – podnikateľovi). In: *Slovenský národopis*, 2004, roč. 52, č. 4, s. 421 – 436.

bezprostredne súvisela so základným zamestnaním dedinského človeka a plne zodpovedal záujmom a potrebám sebarealizácie.¹¹

Pôda a jej hodnota sa stali v rodine i dedinskom spoločenstve normou, ktorú ako kultúrnu tradíciu prevzali, udržiavali a odovzdávali jednotlivým generáciám po celé obdobie súkromnovlastníckych vzťahov v poľnohospodárstve: teda v čase, keď sa agrárna kultúra rozvíjala kontinuálne, na tradičných vzoroch.¹²

V priebehu prvej polovice 20. storočia veľký rozmach zaznamenali dedinské poľnohospodárske, úverové a potravné družstvá, ktoré sa sporadicky objavujú už od polovice 19. storočia. Ich základným poslaním bolo poskytovať vzájomnú výpomoc členom v najrôznejších smeroch ich činností. Od nákupov priemyselných potrieb, zabezpečovanie odbytu ich výrobkov, cez výstavbu a prevádzkovanie spádových spracovateľských podnikov (mliekarene, sušiarne, liehovary), sprostredkovanie mechanizácie až po pôžičky a finančnú pomoc. Takéto družstvá boli založené vo všetkých skúmaných obciach a veľmi úspešne fungovali.¹³

Jedna z príčin úspešného roľníckeho hospodárenia spočívala počas 20. storočia aj v tom, že mnohí sedliaci získavali v minulosti kvalitné vzdelanie v odborných roľníckych školách a kurzoch. Práve oni sa stávali experimentátormi a šíriteľmi nových myšlienok, moderného vedenia hospodárstiev.¹⁴ Z radov bohatých sedliakov pochádzali starostovia a členovia obecných zastupiteľstiev, ktorí boli po vojne často predsedami a členmi národných výborov.

Obdobie 1945 – 1948

Obdobie druhej polovice 20. storočia bolo pre všetkých obyvateľov Slovenska významným medzníkom, obdobím veľkých zmien a premien. Toto obdobie ovplyvnilo množstvo významných politicko-historicko-

11 PRANDA, A.: Formovanie nového systému hodnotových orientácií na súčasnej slovenskej dedine. In: *Slovenský národopis*, 1978, roč. 26, č. 2, s. 236.

12 SLAVKOVSKÝ, P.: Agrárna kultúra a životné prostredie. In: *Slovenský národopis*, roč. 41, 1993, č. 4, s. 424 a n.

13 Do roku 1948 bolo na Slovensku približne 2 300 družstiev rozličného charakteru, prevládali strojové, mliekarenské, potravné, lesné, vinohradnícke a podobne.

14 Bližšie pozri JECH, K.: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, s. 41 – 42.

ekonomických faktorov, ktoré hlboko zasiahli do života obyvateľstva a ovplyvnili ho na ďalších takmer 50 rokov.

Slovensko bolo po skončení druhej svetovej vojny krajinou s takmer 60 % väčšinou vidieckeho obyvateľstva. Slovenská dedina mala výrazne maloroľnícky charakter, ktorý bol sprevádzaný mnohými slabunami, ktoré bránili jeho ďalšiemu rozvoju a napredovaniu. Boli to hlavne roztrieštenosť pozemkovej držby, nízka produktivita práce, nízke hektárové výnosy.¹⁵

Poľnohospodárska pôda bola na slovenskom vidieku roztrieštená na 12 miliónov parciel s priemernou výmerou 0,25 ha a na jedno hospodárstvo pripadalo priemerne 32 parciel. V predvečer kolektivizácie tvorili malí roľníci a domkári, ktorí mali hospodárstva slabo technicky vybavené a prevládala u nich ručná práca, až 42,3 % všetkých poľnohospodárskych závodov na slovenskom vidieku.¹⁶

Program budovania družstevnej poľnohospodárskej veľkovýroby bol jedným z najrevolučnejších ale i najzložitejších zásahov do materiálno-výrobnej základne nášho poľnohospodárstva a usporiadania majetkovo-právnych vzťahov. To sa muselo zákonite odraziť aj v sociálno-triednej štruktúre dediny a spôsobe života.¹⁷

V oslobodenom Československu nebola po roku 1945 povolená obnova tých politických strán, ktoré sa previnili voči národným a štátnym záujmom Československej republiky (ČSR). Okrem Henleinovej sudetonemeckej strany to boli hlavne Republikánska agrárna strana a Hlinkova slovenská ľudová strana, ktoré v minulosti zaujímali na vidieku dominantné postavenie. Krátko po oslobodení v roku 1945 vznikol na Slovensku Jednotný zväz slovenských roľníkov (JSSR), kde mali prístup všetci poľnohospodári bez rozdielu veľkosti hospodárstva a straníckej príslušnosti. Vo voľbách v máji 1946 získali výraznú prevahu voličov komunisti (v Čechách) a Demokratická strana (na Slovensku), ktoré

15 PEŠEK, J: Kolektivizácia a slovenská dedina. In: ŠKOVIEROVÁ, Z. (zost.): *Tradícia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po druhej svetovej vojne*. Bratislava 2002, s. 7 a n.

16 SLAVKOVSKÝ, P.: Agrárna kultúra a životné prostredie, s. 70.

17 SLAVKOVSKÝ, P.: Socialistické združšťevňovanie poľnohospodárstva a jeho vplyv na formovanie vidieckej rodiny. In: *Slovenský národopis*, roč. 34, 1986, č. 4, s. 549.

ovládali kľúčové pozície na ministerstve vnútra a poľnohospodárstva, ovládali Poverenictvo poľnohospodárstva a pozemkové reformy.¹⁸

Po skončení druhej svetovej vojny bola situácia v poľnohospodárstve a vinohradníctve v malokarpatskej oblasti a konkrétne v orešiánskom mikroregióne napriek vojnovým udalostiam viac-menej stabilizovaná. Choval sa pomerne vysoký počet hospodárskych zvierat. V roku 1945 bola vysoká úroda okopanín a obilnín, ktorá pomohla prekonať a skonsolidovať situáciu po skončení vojny.

Určili sa jednotné dodávky obilia a ostatných produktov pre štát na verejné zásobovanie. Týmto dodávkam sa hovorilo kontingenty. Zmluvy sa uzatvárali každoročne s jednotlivými roľníkmi o dodávke rastlinných i živočíšnych produktov za úradne stanovené ceny.

Okrem daní a dodávok platili občania ešte cirkevnú daň, nazývanú zosyp. Patril k príjmom správcu fary. Od roku 1945 do roku 1957, kedy v Smoleniciach po vzniku JRD zosyp zanikol, pozostával z: pšenice, kurčiat a vína; v Smolenickej Novej Vsi a Lošonci z pšenice, raži a kurčiat. Kto nevlastnil vinohrad, platil namiesto vína stanovenú výšku v peniazoch. Popri tom mali roľníci vlastníci záprahy povinnosť priviezť ročne na faru z hôr jeden meter kubický palivového dreva. Neplnenie týchto povinností malo za následok postihy zo strany správcu fary odmietaním vykonávať pre rodinu príslušné obrady, napr. pohreby, svadby a pod. Píše o tom vo svojich pamätiach smolenický organista a kronikár M. I. : „*Platila sa u nás tá daň cirkevná, zosyp sa to volalo. Pšenica a raž sa merala na merice, víno na litre a kurence sa počítali na kusy. Aj organistovi sa dával zosyp jeden liter raži od jurta zeme. Niektorí nábožensky ľahostajní roľníci odmietali túto povinnosť voči fare plniť a teda platiť, v dôsledku čoho im zase kňaz odmietal pochovať zomrelého člena rodiny.*“¹⁹

Po skončení druhej svetovej vojny nastala v regióne masívnejšia migrácia obyvateľstva. Po odsune nemeckých obyvateľov z českého pohraničia ľudia odchádzali do týchto oblastí a usadzovali sa hlavne v okolí Trutnova. Iba zo Smoleníc odišlo v tomto období 16 rodín a 10 mladých ľudí za prácou, z Horných Orešian 12 rodín. A naopak, do regiónu sa

18 JECH, K.: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, s. 47.

19 Rodinná kronika smolenického organistu M. I. (1922 – 1998), kronika č. 4, s. 73, archív Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied a archív autorky.

pristahovalo v povojnových rokoch tiež veľa nového obyvateľstva. Títo pristahovalci pochádzali zo severných oblastí Slovenska. Chodievali do regiónu ako sezónni poľnohospodárski robotníci na veľkostatky a majere a chceli sa tu natrvalo usadiť. Ďalej to boli repatrianti z krajín bývalej Juhoslávie, Rumunska a Bulharska²⁰

Opustené majetky po grófovi Jozefovi Pálffim sa (ako majetok zradcov a kolaborantov) v Smoleniciach a Horných Orešanoch už v roku 1946 rozparcelovali. V Horných Orešanoch boli grófske vinice rozdelené desiatim repatriantom. V Smoleniciach bola poľnohospodárska pôda vo výmere 200 ha rozparcelovaná a rozdelená deputátnikom, ktorí chceli samostatne hospodáriť vo výmere 5 ha, bezzemkom vo výmere 0,5 ha, ďalej malým a stredným roľníkom vo výmere 1 – 2 ha. Lesný majetok prevzali Československé štátne lesy n. p., ktoré zriadili v Smoleniciach samostatnú pobočku: Riaditeľstvo československých štátnych lesov v Smoleniciach.

Rozdelenie pôdy v sledovanej oblasti sa po poslednej parcelácii v roku 1947 ukázalo ako veľmi nevýhodné pre štát a verejné zásobovanie. Do skupiny malých a stredných roľníkov patrilo v Smoleniciach vyše 200 držiteľov pôdy do 2 ha, ktorým štát nemohol predpisovať takmer žiadne dodávky (kontingenty) na verejné zásobovanie. K najlepšie prosperujúcim hospodárstvám patrili usadlosti od 5 do 10 ha, ktoré sa dali obhospodarovať v rámci rodiny. Hospodárstva nad 10 ha vyžadovali cudzie pracovné sily hlavne na žatevné a zberné práce.

Na tomto mieste je treba spomenúť, že jednotlivé obce sa odlišovali množstvami a rozlohou obrábaných viníc a poľnohospodárskej pôdy. V Smoleniciach každý roľník vlastnil určitú výmeru pôdy, len 20 % z nich však vlastnilo vinice. Vinice sa nachádzali väčšinou na pozemkoch za domom (na humnách), v strmých svahoch, iba výnimočne mali vinice na pozemkoch i mimo hospodárskej usadlosti vo väčšej vzdialenosti od domu. I napriek tomuto faktu bolo v Smoleniciach viacero roľníkov – vinohradníkov, ktorí mali z viníc pomerne veľké výnosy, a venovali sa predaju hrozna a vína. Priemerná úroda najväčšieho smolenického

20 Bližšie o repatriantoch pozri napríklad: JATRABÍK, Š.: *Smolenice*. Bratislava 1975.

vinohradníka J. N. bola po druhej svetovej vojne 15 – 20 000 litrov. Výnos z viníc tvoril jeden z najdôležitejších finančných príjmov rodín.

V Horných a Dolných Orešanoch mali vinohradníci vinice roztrúsené po chotári obce, minimálne na dvoch lokalitách. Nebolo výnimkou vlastniť vinohrady na troch či štyroch miestach chotára. Okrem toho každý vinohradník v Orešanoch vlastnil určitú výmeru ornej pôdy, ktorú obrábal. V Dolných Orešanoch bol percentuálne vyšší podiel vinohradov ako v Horných Orešanoch, nakoľko tu bola menej úrodná pôda a poľnohospodárske plodiny nedávali tak vysoké výnosy. Preto tu ľudia sústredili viac energie na obrábanie viníc ako na obrábanie menej úrodnej poľnohospodárskej pôdy.

Nasledujúce údaje ukazujú vlastníctvo pôdy a viníc v jednotlivých obciach.

Tabuľka č.1 znázorňuje rozsah pôdy a počet roľníckych usadlostí v Smoleniciach v roku 1948:

rozloha pôdy:	0 – 0,5 ha	0,5 – 2 ha	2 – 3,5 ha	3,5 – 5 ha	5 – 10 ha	10 – 15 ha	nad 15 ha
počet usadlostí:	124	98	29	28	58	11	1

Z údajov vyplýva, že pomerne veľkú skupinu tvorili v obci malí a strední roľníci s výmerou pôdy do 5 ha. Za veľkého roľníka – „*bohatého sedliaka*“ bol považovaný v obci každý, kto vlastnil nad 5 ha pôdy.

Tabuľka č. 2 znázorňuje počet vlastníkov vinohradov a ich rozlohu v Horných Orešanoch:

rozloha viníc:	0 – 10 árov	10 – 25 árov	25 – 50 árov	50 árov – 1 ha	nad 1 ha
počet vlastníkov:	47	122	106	19	1

Za stredného vinohradníka bol v mikroregióne do 50. rokov 20. storočia považovaný každý, kto vlastnil viac ako 25 árov – teda štvrt hektára vinohradu. Veľký vinohradník mal viac ako pol hektára vinohradu. Pred druhou svetovou vojnou bol väčší počet vinohradníkov, ktorí vlastnili

viac ako jeden hektár vinohradu, sústavným delením a dedením sa však jednotlivé výmery vinohradov zmenšovali.

Priemerný stredný roľník v Horných Orešanoch vlastnil začiatkom 50. rokov 20. storočia: 2 – 3 ha ornej pôdy, 40 – 60 árov vinohradu, určitú výmeru lesného urbáru a pasienkov, 1 – 2 páry volov, kravy, celkovo približne do 5 ha pôdy.

V obci Dolné Orešany bolo do roku 1950 v dedine 20 % malých roľníkov, 40 % stredných roľníkov, ktorí vlastnili priemerne: do 5 ha ornej pôdy, 10 – 50 árov vinohradu, ovocný sad, 1 – 2 páry volov, kravy a kozy. Päť najbohatších gazdov v obci malo viac ako 10 ha pôdy a vlastnili kone.

V regióne sa realizovalo niekoľko zaujímavých modernizačných zmien, ktoré vytvorili nové pracovné príležitosti a umožnili cestovať za prácou mimo poľnohospodárstva. V Smoleniciach sa dobudovala píla, ktorá poskytla okolo 100 pracovných miest, v mikroregióne sa zaviedla autobusová doprava na vlakovú stanicu do Smoleníc a pravidelné spoje do Trnavy, začiatkom 50. rokov vzniklo autobusové spojenie do Bratislavy a na Myjavu. V roku 1955 sa počet autobusových spojov zintenzívnili. Skoro 30 % obyvateľstva z mikroregiónu už začiatkom 50. rokov odchádzalo pracovať do priemyslu. V okrese Trnava bolo začiatkom 50. rokov 20. storočia 42 priemyselných podnikov a závodov.

Medzi rokmi 1945 – 1948 bolo na vidieku pomerne rušno. V Smoleniciach bol založený Jednotný zväz slovenských roľníkov, ktorého cieľom bolo organizovať všetkých roľníkov bez ohľadu na politickú príslušnosť, hájiť ich záujmy a požiadavky. Majetky grófa Pálffyho boli ako majetky zradcov kolaborantov skonfiškované a mali byť rozparcelované medzi obec a urbárikov. Veľmi naliehavou otázkou sa stala tá, ako sa bude ďalej vyvíjať poľnohospodárstvo, akú perspektívu bude mať po zániku veľkostatkov zostávajúca súkromná poľnohospodárska výroba a v akom rozsahu sa presadí a udrží stredný poľnohospodársky stav limitovaný pozemkovým stropom 50 hektárov.

Februárovým prevratom v roku 1948 zanikla doterajšia demokratická oponentúra komunistami riadenej poľnohospodárskej politiky. Vláda a parlament urýchlene schválili sústavu opatrení obsiahnutých v tzv. Ďurišových zákonoch z roku 1946 a Hradeckom programe z roku 1947. Schválenie týchto zákonov malo potvrdiť a stanoviť výšku pozemkového

stropu na 50 hektárov, ukladiť tak bohatých sedliakov, že i počas reformných krokov neprídu o svoj majetok. Minister poľnohospodárstva Július Ďuriš sám vo svojom príhovore v roku 1947 tento fakt deklaroval: „...ministerstvo poľnohospodárstva trvá na tom, aby v práve pripravovanej novej ústave našej republiky bolo ústavne zaistené vlastníctvo pôdy do 50 hektárov. Tím skončí znepokojovanie, že chceme robiť kolchozy...“²¹ Ústava z roku 1948 naozaj stanovila, že najvyššia prípustná a zároveň štátom zaručená výmera pôdy, ktorá môže byť v súkromnom vlastníctve jednotlivca alebo rodiny je 50 hektárov.²²

Po politickom prevrate vo februári 1948 noví predstavitelia moci uvažovali o ďalšom vývoji slovenskej dediny. Zatiaľ čo v predchádzajúcom období išlo komunistickej strane o získanie podpory zo strany dediny pre likvidáciu statkárov a veľkostatkárov, teraz mali byť využité hospodárske a sociálne záujmy nižších roľníckych vrstiev ku konfrontácii s veľkými sedliakmi (dedinskými kapitalistami). Tí mali byť izolovaní a vytláčaní, aby tak v ďalšej fáze, v ktorej by roľníci dobrovoľne vstupovali do družstiev (teda pri hromadnej kolektivizácii) boli ako trieda úplne zlikvidovaní.²³ Výsledkom týchto snáh bolo akési čoraz častejšie opomínanie oficiálnych uistení o podpore súkromnej poľnohospodárskej malovýroby.

Dňa 4. apríla 1948 sa vyhlásil a schválil tzv. Nitriansky program, v ktorom sa navrhovali opatrenia, ktoré mali mať za cieľ za pomoci štátu a tradičného družstevníctva povzniesť úroveň súkromného hospodárenia. O tomto programe sa však, vzhľadom na nasledujúce udalosti, veľmi rýchlo prestalo hovoriť. Už od polovice roku 1948 bolo jasné, že dominujúcu úlohu v ekonomike bude zohrávať štátny sektor, označovaný ako znárodnený, a nie súkromná sféra. Prijala sa koncepcia podporovať medzi roľníkmi snahy o vznik družstiev pre spoločnú výrobu. Práve tieto družstvá sa mali stať nástrojom realizácie zmeny vo vlastníckych vzťahoch na slovenskej dedine.²⁴

21 Úryvok z prejavu ministra J. Ďuriša dňa 4. apríla 1947. JECH, K.: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, s. 43.

22 Ústava z roku 1948, článok 158 a 159.

23 JECH, K.: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, s. 57.

24 Bližšie pozri PEŠEK, J: *Kolektivizácia a slovenská dedina...*, s. 7 – 23.

Až do roku 1949 sa však presadzovala zásada dobrovoľnosti pri vstupe do družstiev. Bola i zakotvená v zákone o Jednotných roľníckych družstvách z 23. februára 1949.²⁵ Otázka dobrovoľnosti predstavovala problematický moment počas celého obdobia kolektivizácie. Už v roku 1949 sa ukázalo, že funkcionári túto zásadu nie vždy rešpektovali. Postupne sa z dobrovoľného vstupu stával vstup nedobrovoľný, vyvolaný násilím, vyhrážkami, sankciami, verejným pranierovaním a postihmi. Družstvá podľa nového zákona teda nevznikali dobrovoľne, ale zlúčením pozemkov, zvierat, pracovných nástrojov do družstva zo strany zákona.

Ak by sme chápali princíp poľnohospodárskeho družstevníctva v intenciách názorov jeho priekopníka na Slovensku S. Jurkoviča z polovice 19. storočia, ako spôsob zvyšovania efektívnosti poľnohospodárskej výroby a zlepšovania životných podmienok vidieckeho obyvateľstva, tak družstevníctvo po roku 1948 by bolo jeho radikálnym popretím. Kolektivizácia poľnohospodárstva, tak ako ju vtedajšie politické elity presadzovali, bola pochopená ako problém politický a ekonomický, nerešpektovali sa otázky sociálne, kultúrne, psychologické, ktoré mohli najviac ovplyvniť myslenie a konanie dedinského človeka. Preto bolo družstevné poľnohospodárstvo chápané ako prejav agresivity, ktorá rozbíjala tradičné modely spôsobu života.²⁶ Ideologizácia hospodárstva a nepochopenie družstevnej myšlienky viedli k zmenám formovania životných stratégií, zmenám hodnotových orientácií slovenského vidieka.

Prvé náznaky myšlienky spoločného hospodárenia sa v sledovanej oblasti objavujú pomerne skoro. Na prelome rokov 1948/1949 bolo v trnavskom okrese 19 strojových a jedno vinohradnícke družstvo. Tie mali byť ako prvé premenené na jednotné roľnícke družstvá.

V júni 1947 bolo v Ružindole z iniciatívy dedinskej organizácie Komunistickej strany Československa (KSČ) založené Strojové družstvo (STS). V Smoleniciach a Horných Orešanoch vznikli v roku 1950 družstvá 1. typu, po roku fungovania sa však rozpadli. V roku 1951

25 Išlo o zákon č. 69/1949 o Jednotných roľníckych družstvách z 23. 2. 1949 i vo vykonávacom nariadení č. 75/1949 Zb. zo 17. 3. 1949.

26 SLAVKOVSKÝ, P: Sociálne a kultúrne súvislosti života generácií vidieckych spoločenstiev na Slovensku v 20. storočí. In: *Zborník Slovenského národného múzea, Etnografia* 49, 2008, s. 12.

vznikli v Horných a Dolných Orešanoch STS. Zakladanie strojových družstiev bol v tomto období pomerne častý a zo strany Ministerstva a Povereníctva poľnohospodárstva podporovaný krok. STS sa zakladali z viacerých pohnútok.

V povojnových rokoch sa zvyšovala intenzita hospodárenia, v niektorých lokalitách bol akútny nedostatok ťažných zvierat, ktoré boli zrekvirované počas vojny, a javila sa aj potreba používať výkonnejšie poľnohospodárske stroje. To mnohé obce riešili práve zakladaním STS. Hlavným cieľom a úlohou strojového družstva bolo pomáhať malým a stredným roľníkom obrábať pôdu, pomáhať s dovozom stavebného materiálu, pri stavbe domov. Družstvo nakúpilo z vlastných prostriedkov stroje.

Hlavnou úlohou pri rozvoji JRD v druhej polovici 50. rokov bolo získavať do družstiev stredných roľníkov. Zodpovední funkcionári však nevedeli vytvoriť na vidieku situáciu, aby roľníci sami pochopili výhody družstevnej kooperácie a začali aktívne vyhľadávať jej najvýhodnejšie formy.²⁷ Hoci na zakladanie JRD sa utvorili právne i organizačné normy, výrazný politický význam nadobudlo združstevňovanie až v máji 1949 vyhlásením programu „*Prechod dediny k socializmu*“.²⁸ Tento postupný prechod na družstevné hospodárenie sa však uskutočňoval nekompromisne a hlavne veľmi necitlivo voči roľníkom, od ktorých sa vyžadovalo vzdať sa všetkého majetku a dať ho k dispozícii na kolektívne hospodárenie. Toho majetku, ktorý zhromažďovali roľníci veľa ráz po celé generácie, bol ich prioritnou hodnotou, doslova mnohokrát poznačenou ich „*mozolami, potom a krvou*“.

Príkladom toho, ako dokázali predstavitelia vtedajšej moci doslova zničiť život človeku, ktorý celý život pracoval na zveľadení svojho podniku a preto sa stal miestnym kulakom, je prípad už spomínaného veľkopodnikateľa s vínom J. Belicu z Dolných Orešian.

Po ukončení 2. svetovej vojny vinárskeho podnikateľa a obchodníka J. Belicu obvinili zo spolupráce s fašistami a 14. júna 1945 bol zaistený do väznice v Leopoldove. Niektorí predstavitelia obce si chceli jeho

27 SLAVKOVSKÝ, P.: Agrárna kultúra a životné prostredie, s. 71.

28 Na IX. Zjazde KSČ v Prahe 25. – 29. 5. 1949 sa vyhlásil program Prechodu dediny k socializmu. Tento prechod sa uskutočňoval veľmi nekompromisne.

podnik privlastniť a preto potrebovali Belicu odstrániť. Nakoniec ho po protestoch a petičných akciách jeho spoluobčanov prepustili 18. júla. V auguste ho postavili pred ľudový súd, ktorý žalobu zamietol a Belicu vyznamenal. Týmto sa však celá záležitosť neskončila. Hneď na druhý deň po zamietnutí žaloby Okresný národný výbor (ONV) v Trnave vydal výmer, ktorým určil do podniku národného správcu.

Po vojne bolo hospodárstvo rozvrátené a len pomaly sa vracalo do starých koláží. Belica potreboval kapitál na nákup hrozna z úrody 1945, ktorý však nemal. Peniaze na nákup úrody získal od trnavského občana, ktoré však musel do roka vrátiť. Preto 28. septembra 1947 dal do denníka *Čas* uverejniť inzerát nasledujúceho znenia: „*Jožo Belica v Dolných Orešanoch prosí svojich obchodných priateľov o krátkodobú šesťmesačnú pôžičku na nákup tohtoročného vína a hrozna. Suma nižšia ako 50 000 Kčs neprichádza v úvahu.*“

Tento pokus dopadol úspešne. Peniaze sa J. Belicovi začali hrnúť, dokonca musel niektorých záujemcov slušne odmietnuť. V roku 1947 dal na vlastné náklady do pivnice zaviesť elektrické štvorfázové vedenie z dediny v dĺžke približne dva kilometre. Finančné náklady na tento projekt boli približne sto tisíc korún. Boli to posledné peniaze, ktoré rodina mala. J. Belica ich dostal ako vojnovú škodu za zničené sudy, ktoré mu rozstrieľali ruskí vojaci.²⁹

Zmena politickej situácie však nedala na seba dlho čakať. Prišiel „vítazný február“ a spolu s ním znárodnenie, ktoré znamenalo definitívny koniec vinárskeho podniku. 23. 3. 1948 bol J. Belicovi vinársky podnik podľa zákona bez náhrady znárodnený so spätnou platnosťou od 1. 1. 1948.

Podľa východiskovej bilancie bolo na sklade približne 36 500 litrov vína, určená cena za 1 liter bola 30 korún, čo bolo zhruba 1,1 milióna korún. Veľký kapitál bol vložený vo vybavení a zariadení pivnice. Všetok inventár, okrem drobných súdkov a keramiky zobrali vinárske závody v Trnave. Svojim veriteľom zostal Belica dlžný 605 tisíc korún, ktoré sa mu do konca života nepodarilo splatiť.

29 Podrobne o týchto udalostiach píše Jozef Belica vo svojom rukopise: BELICA, J.: *Žiadosť Jozefa Belicu Ministerstvu poľnohospodárstva a výživy SSR v Bratislave*. Strojopis, 1972, archív K. Novákovej

J. Belica veľmi ťažko znášal tieto udalosti a do konca života sa úplne nespamätal, najmä vďaka finančnej situácii a dlhom, ktoré zostali nesplatené. Jeho dcéra na toto obdobie spomína: *„Veľmi ťažko to otec niesol. Boli dni, keď si ráno ľahol do kuchyne, prikryl si tvár novinami, nechcel nikam ísť, nechcel jesť, ani piť. A len ležal celé dni a lamentoval: zomreme od hladu!“*

Je zarážajúce, že o priestory výborne situovanej a postavenej pivnice nikto neprejavil záujem. Vzniknuté JRD nevedelo, alebo skôr nechcelo pivnicu využiť. J. Belica už na družstvo robiť nechodil, pretože mal vyše 60 rokov. Chodieval nad „svoju pivnicu“, kde boli ovocné sady, o ktoré sa družstvo nestaralo, zbieral orechy, jablká a hrušky. Aj za to ho obvinili z rozkrádania družstevného a štátneho majetku a odsúdili na štyri roky väzby vo väznici v Ilave. Belica sa s manželkou po týchto udalostiach definitívne presťahoval do Trnavy.

Vo vlastnom životopise, ktorý sa zachoval, hodnotí svoju prácu a snahu takto³⁰: *„Vinohradníctvo v oblasti orešanskej bolo pole neorané. Domnievam sa, že ako slabý jednotlivec som vyoral dosť hlbokú brázdú v krátkom čase. O kvalite môjho vína a mojej práce sa tu nebudem rozpisovať, robia to za mňa mnohé stovky spokojných konzumentov, ktorí ku mne prišli. Za túto záslužnú činnosť som si vyslúžil titul vykorisťovateľa. Či to nie je logika obrátená hore nohami? Bohatstvom som neoplýval, ba naopak plával som v dlžobách. Každú korunu, ktorú som v podniku zarobil, ale tiež plat mojej manželky, učiteľky, som vkladal do podniku. Avšak v roku 1948 dekrétom o znárodnení boli výsledky mojej takmer celoživotnej práce a šporenia bez náhrady vyvlastnené. I keď je toto len drobný prípad, jednako je to ponižujúce pre človeka, ktorý celý život statočne pracoval.“*

Podľa vyššie uvedených skutočností je jasné, že v skúmanej lokalite, podobne ako v mnohých častiach Slovenska (Československa) predstavovalo poľnohospodárstvo rozhodujúce odvetvie ekonomickej aktivity vidieckeho obyvateľstva. Zmeny, ku ktorým v období budovania socializmu prišlo, spolu so socialistickou industrializáciou krajiny, sa prejavili vo všetkých oblastiach života dediny. Nový systém, ktorý sa začal

30 Bližšie uvádza: BELICA, J: *Žiadosť Jozefa Belicu...*, s. 7 – 8.

v našom poľnohospodárstve presadzovať a intenzívne formovať, spôsobil dosť pochopiteľne zmenu hodnôt, ich novú hierarchiu.

Vzťah k práci a pôde bol dosť pochopiteľne najintenzívnejší do 50. rokov 20. storočia, boli považované za najväčšie hodnoty roľníka. Socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva tieto hodnoty narušila. Strata pocitu vlastníctva pôdy a nové technológie v poľnohospodárskej veľkovýrobe priniesli so sebou aj nové kritériá hodnotenia jednotlivca a rodín. Mladá generácia nemala pocit krivdy nad stratou pôdy, socializáciou dediny vstúpil do povedomia ľudí nový pojem: spoločenské vlastníctvo. Dekolektivizácia poľnohospodárstva na konci 20. storočia opäť ponúkla možnosť návratu k individuálnemu vlastníctvu a hospodáreniu na pôde. Nenastal však očakávaný efekt hromadného vracania sa k pôde a budovania súkromných fariem západoeurópskeho typu. Vzťah k pôde ako najvýznamnejšej hodnote, ktorá hrala prím na vidieku do obdobia kolektivizácie sa už v súčasnosti nadobudnúť opäť nepodarí. Zmenila sa doba, podmienky, preferencie, hodnoty a názory súčasnej generácie.

Východiská, transformácia a piliere sociálneho štátu v Československu v rokoch 1945 – 1948

Katarína Kožáková

Sociálny štát bol v povojnovej spoločnosti nový fenomén, ktorý expandoval takmer v celej Európe. Hovoríme o štáte, ktorého ústrednou úlohou je zaistenie všeobecného uspokojivého životného štandardu svojim občanom prostredníctvom sústavy sociálnej politiky, ktorá sa delí na jednotlivé odbory. No aj napriek tejto „skoro“ charakteristike zadefinovať sociálny štát je pomerne zložitá úloha, pretože nie je jednoznačná. Možno ho determinovať z inštitucionálneho, normatívneho, kvantitatívneho alebo spoločenského prístupu. V predkladanej štúdii sa zamýšľame len nad normatívnou charakteristikou sociálneho štátu, ktorá vymedzuje sociálny štát ako subjekt preberajúci zodpovednosť za základný životný štandard občanov. V zákonoch a v praktickej politike presadzuje myšlienku, že sociálne podmienky, v ktorých žijú ľudia, nie sú len záležitosťou jedincov alebo rodín, ale vecou verejnou. Každému z jeho občanov sa dostáva aspoň určitej minimálnej podpory a pomoci v rôznych životných situáciách, ktoré jeho alebo jeho rodinu ohrozujú.¹

Nový koncept povojnového sociálneho štátu značne ovplyvnili myšlienky britských ekonómov Johna Maynarda Keynesa a Wiliama Beveridga, ktorí za zásadný spoločenský problém označili nezamestnanosť. John Maynard Keynes, v literatúre označovaný aj ako otec povojnového sociálneho štátu, v roku 1936 vydal dielo *Všeobecná teória zamestnanosti, úrokov a peňazí*, ktorým zahájil ekonomickú revolúciu. Keynes hľadal neefektívne faktory, t. j. nevyužívanie ekonomických zdrojov a vysoká nezamestnanosť v trhovej ekonomike, ktoré vyvolávali recesiú. Za ich hlavnú príčinu považoval slabý dopyt a malé podnety k investíciám. Navrhoval, aby sa trhový mechanizmus doplnil štátnymi zásahmi, a to

1 Viac k problematike sociálneho štátu pozri: KOŽÁKOVÁ, K.: *Sociálna politika a sociálne zákonodarstvo na Slovensku po druhej svetovej vojne*. Dizertačná práca. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014.

zvýšením dedičskej dane a progresívnym zdanením dôchodkov podporiť spotrebu a znížiť sklon k úsporám. Pričom obmedzenie úspor a príjmov z dôchodkov mali pomôcť udržiavať nízke úrokové miery a zvyšovať investície. Štátne riadenie orientované na vyrovňovanie tendencií k spotrebe a k investíciám tak napomáhalo „socializácii hospodárskeho života“. Hlavným východiskom malo byť teda rovnomernejšie a sociálne spravodlivejšie rozdeľovanie národného dôchodku.²

Koncept širokej a dlhodobej sociálnej bezpečnosti bol obsahom aj Beveridgeovej správy známej ako „Beveridge Report“³ z roku 1941, pričom jej autor Wiliam H. Beveridge za hlavnú podmienku sociálnej bezpečnosti pokladal plnú zamestnanosť. Odstránenie masovej nezamestnanosti tiež považoval za podmienku rozvoja slobodnej spoločnosti, a preto Beveridge venoval tejto téme samostatnú prácu. V roku 1944 vydal dielo *Plná zamestnanosť v slobodnej spoločnosti*, kde sa okrem potreby plnej zamestnanosti zaoberal aj spôsobmi ako ju dosiahnuť. Povinnosť štátu videl v zaistení primeraných príjmov, ochrane občanov pred hromadnou nezamestnanosťou a biedou. Podľa politológa Ľuboša Blahu povojnové sociálne štáty sa takmer všetky oddali politickej formulke „*Keynes plus Beveridge*“ a vytvorili tak sociálne systémy, ktoré poznáme dodnes.⁴

Ohlasy na sociálne programy vo Veľkej Británii a prvé kroky ich praktickej realizácie padali na úrodnú pôdu aj medzi českými sociálnymi

2 Podrobnejšie pozri: KALINOVÁ, L.: *Východiska, očakávaní a realita poválečné doby. K dejinám českej spoločnosti v letech 1945 – 1948*. Praha 2004, strana (s.) 15 – 19.

3 Správa navrhla systém sociálneho poistenia, ktoré malo poskytovať dávky na uspokojovanie základných potrieb všetkým skupinám obyvateľstva a štátne sociálne pomoci v prípade nekrytia sociálnym poistením. Taktiež navrhla súbor zásad k zabezpečeniu podmienok k plnej zamestnanosti, poskytovanie peňažných dávok a sociálnych služieb osobám, ktoré si ich nemohli zaobstarat' prácou, pri strate živiteľa, pôrode a starostlivosti o deti. Občanom starajúcim sa o deti mali poskytnúť príspevky a bezplatnú lekársku starostlivosť a vzdelanie mali zaistiť štátne zdravotné služby a verejné školstvo. Sociálne poistenie sa malo vzťahovať na celé obyvateľstvo. Bližšie pozri: KALINOVÁ, L.: *Spoločenské proměny v čase socialistického experimentu*. Praha 2007, s. 89.

4 BLAHA, Ľ.: *Spät' k Marxovi? (sociálny štát, ekonomická demokracia a teórie spravodlivosti)*. Bratislava 2012, s. 526.

odborníkmi, ako boli Jaromír Nečas a František Němec, ako aj medzi členmi československej londýnskej exilovej vlády (išlo predovšetkým o zástupcov sociálnej demokracie), riadiacej zložky zahraničného odboja. V januári 1943 spoločne vydali v češtine 71 stranový výťah z Beveridgeovej správy nazvaný „Plán sociálnej bezpečnosti“. Predhovor k tomuto výťahu napísal Beveridge. Sociálnych odborníkov z rôznych štátov v ňom vyzval k spolupráci a spoločnému výskumu sociálnych otázok. Ako sám uviedol: „V Československu bude treba (po skončení 2. sv. vojny – K. K.) *ohromného predbežného diela hmotnej rekonštrukcie. Až toto dielo bude skončené, uvoľní sa cesta k trvalému pretvoreniu inštitúcií tak, aby sa odstránila metla nezamestnanosti. (...) Som veľmi rád, že vláda Československej republiky uznala za vhodné zaobstarať si znenia mojich návrhov.*“⁵ Aktivita exilových odborníkov pri oboznamovaní sa s teoretickými a praktickými otázkami sociálnej politiky mala tak neskôr ohlas a aj vplyv na formovanie sociálnej politiky v ČSR (napríklad vybudovanie národného poistenia).⁶

Aj hospodársko-sociálne predstavy slovenského odboja, ale aj slovenských odborníkov sa nelíšili od predstáv domáceho a exilového českého odboja. Predstavovali poštátnenie dôležitých rezortov, čiastočné obmedzenie súkromného vlastníctva a štátnu intervenciu do hospodárskej politiky. Slovenskí odborníci, Dr. Imrich Karvaš,⁷ Dr. Peter Zaťko⁸ a iní, nezaostávali za svetovými teoretikmi. Z menovaných

5 Plán sociální bezpečnosti. Předmluva k československým čtenářům. In: KALINOVÁ, L.: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby...*, s. 111 – 113.

6 KOŽÁKOVÁ, K.: Sociálne zabezpečenie na Slovensku – systém sociálneho poistenia v rokoch 1945 – 1948. In: PETRUF, P. a kol. *Slovensko a Československo v XX. storočí. Výbrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky. K 70. narodeninám PhDr. Dagmar Čiernej-Lantayovej, DrSc.* Bratislava 2010, s. 225.

7 Imrich Karvaš (1903 – 1981) slov. národohospodár. Popredný predstaviteľ národohospodárskej vedy na Slovensku. Autor monografií, štúdií a článkov o hospodárskej teórii a praxi. Spoluzakladateľ a redaktor hospodárskych časopisov *Hospodárske rozhľady* a *Politika*. In: MAŤOVČÍK, A. a kol.: *Reprezentatívny Biografický lexikón Slovenska*. Martin 1999, s. 159.

8 Peter Zaťko (1903 – 1978) slov. národohospodár a politik. V rokoch 1936 – 1950 gen. tajomník a podpredseda Ústredného združenia slovenského priemyslu, v rokoch 1945 – 1948 podpredseda Štátneho slovenského plánovacieho a štatistického úradu. Od roku 1940 spolupracoval s tzv. občianskym krídlom

sa venujeme Dr. Imrichovi Karvašovi,⁹ ktorý bol najvýznamnejším slovenským národohospodárom obdobia 30. a 40. rokov 20. storočia. V období 1939 – 1944 bol guvernérom Slovenskej národnej banky (SNB) a po druhej svetovej vojne okrem iného bol aj poradcom česko-slovenskej vlády pre obnovu Slovenska. Na valnom zhromaždení SNB 26. februára 1944, upozorňoval na smerovanie hospodárskej a sociálnej politiky na Slovensku. Vychádzal zo zásad predvojnového hospodársko-sociálneho myslenia a hospodársko-politických tendencií, ktoré sa odklonili od liberalizmu a individualizmu. Tieto zásady mali intenzívnejšie preniknúť do novej povojnovej Európy, čím by zaviedli podstatné zmeny v sociálnej politike vyžadujúce si reformy v zákonodarstve, v myslení hospodárskych činiteľov a mali tak prispieť k užšej hospodársko-sociálnej spolupráci v Európe.¹⁰

Riešenie sociálnych otázok teda už vo vojnovom období patrilo medzi dôležité úlohy. V roku 1943 ilegálna Slovenská národná rada (SNR) a v roku 1944 povstalecká SNR vyhlásila podporu sociálne slabým vrstvám, spravodlivé rozdelenie národného dôchodku, spravodlivé mzdy robotníkom a úpravu vlastníckych práv v prospech drobných

protifašistického odboja, od januára 1944 člen ilegálnej SNR. Počas Slovenského národného povstania (SNP) člen povstaleckej SNR a poverenec pre zásobovanie, obchod a priemysel. Patril k vedúcim osobnostiam slov. národohospodárskej teórie a regionalizmu, snažil sa obmedziť vplyv nem. finančného kapitálu na slov. hospodárstvo. Tamže, s. 373 – 374.

9 Imrich Karvaš v roku 1947 vydal dvojzväzkové dielo *Základy hospodárskej vedy*, ktoré bolo v roku 1999 pre jeho odbornosť znovuydané. Karvaš aj v súčasnosti je považovaný za erudovaného ekonóma európskeho formátu svojej doby. V knihe teoreticky rozpracoval hospodársku vedu do roku 1947, pričom vychádzal zo skúseností svojej hospodársko-politickej činnosti a pedagogickej činnosti na Právnickej fakulte v Bratislave. Východiskom pri analýze hospodársko-sociálneho vývoja na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 považujeme práve dielo I. Karvaša, keďže sociálna politika po druhej svetovej vojne bola úzko prepojená s národným hospodárstvom. KARVAŠ, I.: *Základy hospodárskej vedy*. Bratislava 1999, s. IX. – XV.

10 KARVAŠ, I.: *Prejav guvernéra Slovenskej národnej banky Dr. Imricha Karvaša na piatom riadnom valnom zhromaždení Slovenskej národnej banky v Bratislave*. Martin 1944, s. 32 – 34.

roľníkov.¹¹ Sociálne nívum podporovali aj hnutia predovšetkým odborové organizácie a závodné výbory. Avšak za týmito vyhláseniami stáli najmä dve politické formácie: komunistická a demokratická strana, ktoré boli vyprofilované v priebehu rokov 1944 a 1945. Komunistická strana Slovenska (KSS) už nazačiatku jasne sformulovala ciele povojnovej politiky, ktoré predstavila na zjednocovacom zjazde KSS so sociálnou demokraciou 17. septembra 1944 v Banskej Bystrici. Chcela dosiahnuť socializáciu tovární, podnikov a bánk, dať pôdu do rúk drobným roľníkom, rovnoprávne postavenie slovenského národa a iné.

Na druhej strane stál občiansky blok (formoval sa počas 2. sv. vojny a od začiatku roka 1945 už môžeme hovoriť o Demokratickej strane / DS/), ktorý vychádzal z kresťansko-sociálnych tradícií, nacionalizmu a agrarizmu. Prvé programové stanoviská DS skoncipovala v brožúre *Programové zásady Demokratickej strany*, v ktorých vyzdvihovala takú sociálnu politiku: „...ktorá zvýši životnú úroveň sociálne najslabších na úroveň dôstojnú slobodného a nezávislého človeka.“¹² Zastávala princíp súkromného vlastníctva a voľnej súťaže, ale pripúšťala poštátnenie veľkých podnikov určitých kategórií, usmerňovanie výroby štátom, čím sa mala vylúčiť nezamestnanosť a zabezpečiť existenčné minimum pre všetkých občanov. Apelovala na spravodlivé rozdelenie národného dôchodku a rozvrhnutie sociálneho poistenia na všetky zainteresované zložky národa. No aj napriek týmto vyhláseniam o konkrétnych riešeniach otázok sociálneho zabezpečenia nejavila veľký záujem. DS sa formovala v období, keď KSS už mala vybudovanú organizačnú štruktúru strany a aj programový profil bol jednoznačnejší, čo bola neskôr veľká nevýhoda demokratov.¹³

Na základe moskovských rokovaní v marci 1945 bol vypracovaný program novej československej vlády známy ako Košický vládny program (KVP) z 5. apríla 1945. Program už konkrétne formuloval úlohy

11 PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, druhý díl*. Brno 2009, s. 59.

12 Dokument *Programové zásady Demokratickej strany prijaté v Povstaní*. In: SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 - '48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Banská Bystrica 2010, s. 21 – 29.

13 Tamže. Pozri tiež: BARNOVSKÝ, M.: *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 1978, s. 189.

sociálnej politiky. Vo svojej XIV. kapitole deklaroval odhodlanie vlády položiť základy veľkorysej sociálnej politiky a sociálnej starostlivosti o všetky vrstvy pracujúceho ľudu miest i vidieka. KVP garantoval prácu, mzdy podľa výkonu, kolektívne zmluvy, ktoré mali chrániť pracujúcich. Zabezpečoval pracujúcich v prípade nezamestnanosti, choroby, úrazu, invalidity, staroby a iné sociálne riziká. Výdavky na sociálne poistenie mali byť hradené v rámci štátneho rozpočtu. Zahrňoval aj kúpeľnú liečbu, starostlivosť o obeť vojny a mládež, podporu mnohohodným rodinám a iné.¹⁴

Štát sa stal hlavným a postupne jediným konceptorom a organizátorom sociálnej politiky, pričom dobrovoľné organizácie, spolky a iné inštitúcie podporujúce sociálnu politiku zverejnil a poštátnil. Vychádzal z princípu tzv. demokratického socializmu uplatňujúceho sociálnu spravodlivosť, ktorá zabezpečovala rovnosť, spravodlivejšie rozdelenie príjmov a bohatstva, solidaritu, ktorá presadzovala široké sociálne zabezpečenie a spravodlivú redistribúciu národného dôchodku, participáciu, ktorá v konečnom dôsledku mala byť základom systému ľudovej demokracie a premietla sa aj do správy národného poistenia, vykonávajúcu prostredníctvom demokraticky volených zástupcov priamo poistencami. Posledným princípom sociálnej politiky mala byť univerzalita, ktorá zaistovala zvyšovanie životnej úrovne pre všetkých obyvateľov.¹⁵

Nový koncept sociálnej politiky tak vychádzal z niekoľkých základných premís, a to univerzalizmu dosiahnutého vybudovaním národného poistenia a systému plnej zamestnanosti zaistenému štátnou reguláciou pracovného trhu, štátnou organizáciou práce a znárodnením. Sociálne programy sa koncipovali v zásadách sociálnej bezpečnosti, garancie

14 *Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý 5. dubna 1945 v Košicích.* [citované 12.03.2012]. Dostupné na URL <http://www.blisty.cz/2005/4/1/art22429.html>.

15 HRACHOVÁ, S.: „Rotztočte kola...“ Transformace konceptu sociální politiky a budování sociálního státu v Československu v letech 1945 – 1948. In: STŘEDOVÁ, V. – ŠTĚPÁN, J. a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století V.* Hradec Králové 2011, s. 245 – 247.

pracovných príležitostí, spravodlivej odmeny všetkým pracujúcim a ostatným sľubovali základné sociálne príjmy a sociálne služby.¹⁶

Sociálny štát je v odbornej literatúre interpretovaný a analyzovaný na základe určitých modelov a typov. Najpoužívanější typológia sociálneho štátu je model britského teoretika Richarda Titmussa z roku 1974 a nadväzne dánskeho teoretika Gostu Espinga-Andersena z roku 1990 aj napriek tomu, že nejde o prvú a ani o všeobecne akceptovanú typológiu. Vychádzali z troch základných modelov, ktorých schéma bola platná pre kapitalistické tržné ekonomiky západoeurópsko-amerického kultúrneho okruhu. Prvým typom je liberálny (reziduálny) štát, v ktorom hlavnú úlohu zastávala rodina alebo súkromné poistenie. Sociálny systém bol určený pre najchudobnejšie vrstvy. Stredné a vyššie sociálne vrstvy mali súkromné organizácie, ktoré im poskytovali nadštandardnú starostlivosť. Reziduálny koncept platil v USA, Kanade, Austrálii, Írsku a na Novom Zélande. Druhý model prezentuje konzervatívny (pracovno-výkonový) štát, ktorý bol budovaný na zásade solidarity a zásluhovosti (tzn. zachovanie statusových rozdielov). Úlohou štátu bolo podporovať, nie však nahradiť existujúce formy solidarity (rodina, charita). Sociálny systém reprodukoval existujúci stav, v ktorom ľudia získali toľko, koľko doň investovali. Napríklad sociálne dávky sa vyplácali zo systému sociálneho poistenia a výška dávky odrážala výšku predchádzajúcich príspevkov do systému. Štát neuspokojoval potreby rovnomerne a životná úroveň bola nižšia oproti liberálnemu štátu. Tento sociálny systém platil pre krajiny ako Francúzsko, Nemecko, Rakúsko, Belgicko. Tretím je sociálno-demokratický (inštitucionálno-redistributívny) model. Vychádzal zo zásady univerzalizmu, pričom jeho cieľom bola re-distribúcia príjmu a hlavným aktérom bol štát orientujúci sa na celý národ, resp. celú populáciu. Jeho základom bol štedrý systém sociálneho zabezpečenia

16 Viac k problematike sociálna politika pozri: KOŽÁKOVÁ, K.: *Sociálna politika a sociálne zákonodarstvo na Slovensku po druhej svetovej vojne*.

a vysoká miera zamestnanosti. Typický bol najmä pre severské štáty – Švédsko, Nórsko, Dánsko, Fínsko.¹⁷

Tabuľka 1

Typológia sociálneho štátu

označenie	liberálny štát	konzervatívny štát	sociálno-demokratický štát
hlavní aktéri	rodina súkr. poistenie	zamestnávateľia	štát
pokrytie službami	reziduálne	zmiešané	univerzálne
vznik nároku	skúmanie potrebnosti	zamestnanosť	občianstvo
finančná zodpovednosť	štát	zamestnávateľia a štát	štát
úroveň kompenzácie	nízka	duálna	vysoká
vzťah k trhu práce	mimo trhu práce	oddelenie pracujúcich od nepracujúcich	de-komodifikácia
cieľ	rovnosť v chudobe	strata príjmu soc. podpora	re-distribúcia príjmu

Zdroj: RADIČOVÁ, I.: O jednom osude sociálnej reformy. In: RADIČOVÁ, I. (zost.): *Sociálna politika na Slovensku*. Bratislava 1998, s. 12.

Povojnový Československý štát aj napriek spomínanej výhrade o typológiách sociálneho štátu platných pre kapitalistické trhové ekonomiky, možno zaradiť do tohto konceptu. Koncept sociálnej politiky v rokoch 1945 – 1948 sa najviac priblížil k tretiemu inštitucionálno-redistributívnemu modelu, avšak s prvkami zásluhovosti, tzn. že

17 RÁKOSNÍK, J.: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945 – 1960*. Praha 2010, s. 59. Pozri tiež : BEBLAVÝ, M.: *Sociálna politika*. Bratislava 2009, s. 25 – 26; RADIČOVÁ, I.: O jednom osude sociálnej reformy. In: RADIČOVÁ, I. (zost.): *Sociálna politika na Slovensku*. Bratislava 1998, s. 12.

kombinoval dve typológie sociálneho štátu, a to konzervatívny a sociálno-demokratický. Subjektom sociálnej politiky sa stal štát, pričom ostatné dobrovoľné organizácie, spolky a iné, boli v priebehu rokov 1945 – 1948 zverejňované a poštátňované. Objektom, na ktorý mala sociálna politika pôsobiť, sa stali všetci obyvatelia, tzn., že sa budovala na zásade univerzalizmu. Hlavným cieľom bola re-distribúcia príjmu, univerzálne pokrytie službami bez ohľadu na účasť na trhu práce, čo spôsobovalo vysoké zaťaženie štátneho rozpočtu a neefektívne hospodárenie s finančnými, ale aj ľudskými zdrojmi.¹⁸

Československo po druhej svetovej vojne podporovalo predovšetkým (už vyššie spomínanú) obnovu vojnou zničeného hospodárstva, ktorú mohlo dosiahnuť aj prostredníctvom vhodne naformulovanej sociálnej politiky, ktorej prioritnou náplňou sa stalo hospodárenie s ľudskou pracovnou silou. Sociálna politika sa teda orientovala na pracujúcich, ktorým mala zabezpečiť riadenie a ochranu práce, rozmiestňovanie pracovných síl, ale hlavne viesť ich k vyššej produktivite práce. Nevyhnutným predpokladom pre realizáciu tejto úlohy bol rozsiahly organizačný aparát. Sociálnu oblasť v ČSR zastrešovalo Ministerstvom ochrany práce a sociálnej starostlivosti (MOPSS), ktoré sídlilo v Prahe. Členilo sa na nasledujúce odbory: administratívny a právny; odbor pre riadenie a ochranu práce; pre mzdovú politiku; pre technickú a zdravotnú inšpekciu práce; pre stavebnú a bytovú starostlivosť; pre sociálne poistenie; pre riešenie otázky mládeže; pre sociálne zabezpečenie a odbor repatriačný.¹⁹ Ministrom bol Jozef Šoltész a od 2. júla 1946 Zdeněk Nejedlý²⁰.

18 Tamže.

19 Ministerstvo ochrany práce a sociálnej starostlivosti jeho úlohy a pôsobenie. In: *Sociální revue*, 1945, ročník (roč.) 20, číslo (č.) 1/2, s. 27. Pozri tiež: KOŽÁKOVÁ, K.: Sociálne zabezpečenie na Slovensku – systém sociálneho poistenia v rokoch 1945 – 1948. In: PETRUF, P. a kol.: *Slovensko a Československo v XX. storočí*, s. 227.

20 Zdeněk Nejedlý (1878 – 1962) český politik, hudobný vedec a historik, profesor hudobnej vedy na Karlovej univerzite v Prahe. Po roku 1918 sa priklonil k ľavicovým prúdom a úzko spolupracoval s KSČ. Bol jeden z ideológov komunistickej strany, autor teórie kontinuity tzv. pokrokových tradícií od husitstva ku komunizmu. Ministrom ochrany práce a sociálnej starostlivosti bol

Na Slovensku sociálne otázky zabezpečovalo Povereníctvo SNR pre sociálnu starostlivosť, ktoré zriadili medzi prvými povstaleckými poverenstvami v Banskej Bystrici 1. septembra 1944 a od volieb roku 1946 sa premenovalo na Povereníctvo sociálnej starostlivosti (PSS). Rezort PSS bol v rukách KSS a na poste sa do februára 1948 vystriedali až piati povereníci.²¹ Tento veľký pohyb osôb mohol mať aj vplyv na presadzovanie sociálnej politiky. Do právomoci PSS spadali úlohy spojené s ochranou zamestnancov. Išlo tu o široký komplex právnych predpisov, ktoré mali chrániť zamestnanca v pomere ku zamestnávateľovi. Ďalšou z dôležitých úloh PSS bolo riadenie sociálneho poistenia, ktoré sa malo unifikovať a následne vytvoriť národné poistenie na princípe univerzalizmu. Povereníctvo riešilo aj otázky spojené s ochranou detí, mládeže a žien, a to prostredníctvom prijímanej legislatívy, budovaním sociálnych inštitúcií (sirotince, jasle, škôlky a iné), zabezpečovaním ústavnej starostlivosti, dohľadom nad dodržiavaním predpisov pri práci detí a iné. Otázky bytovej starostlivosti boli spojené s obnovou obytných domov a výstavbou nových. Medzi ďalšie úlohy PSS patrili starostlivosť o vojnových poškodených, repatriácia a reemigrácia. Všetky tieto úlohy zabezpečovali jednotlivé odbory vytvorené na povereníctve.²²

Veľkú úlohu pri realizácii sociálno-politických nariadení však zohrávali aj okresné úrady ochrany práce, ktoré boli podriadené PSS a vystupovali ako jeho výkonné orgány. Do ich kompetencií spadali

od 2. júla 1946 – 25. februára 1948. In: Kol: *Všeobecný encyklopedický slovník M – R*. Praha 2002.

- 21 František Kubač, zástupca Fedor Thurzo, (1. septembra 1944 – 23. októbra 1944); Félix Vašečka (7. februára 1945 – 11. apríla 1945); František Komzala (11. apríla 1945 – 14. augusta 1946); Jozef Šoltész (16. augusta 1946 – 19. novembra 1947); Ján Púll (19. novembra 1947 – 6. marca 1948). In: HONZÁK, F.: *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*. Bratislava 2008.
- 22 Išlo o tieto odbory: prezidiálny; včleňovania do práce a ochrana práce; sociálne zaopatrenie; sociálna starostlivosť o mládež a o osoby telesne, duševne alebo mravne chybné a starcov; bytová starostlivosť a výstavba vojnou poškodených krajov; repatriácia. In: Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.). Povereníctvo vnútra – všeobecný odbor (1945 – 1948), škatuľa (šk.) 222. Rozvrh práce Povereníctva vnútra pre SNR pre sociálnu starostlivosť. Porovnaj HATALA, I.: Organizácia sociálnej správy na Slovensku. In: *Sociální revue*, 1947, roč. 22, č. 5/6, s. 133 – 134.

úlohy spojené so zaraďovaním ľudí do práce, otázky mzdovej politiky, živnostenskej inšpekcie, pracovného lekárstva a inej starostlivosti o zamestnancov a ďalšie úlohy.²³ Na Slovensku bolo 77 úradov ochrany práce pre Slovensko s okresnou pôsobnosťou. V Čechách mali povahu oblastných úradov, pretože pôsobili pre väčšie územie. Odchýlka bola aj v ich náplni, ktorá na Slovensku oproti Česku mala širšiu kompetenčnú náplň, tzn., okrem vyššie menovaných úloh sa sústredili v nich aj úlohy verejnej správy, mali viesť okres, pozdvihnúť sociálnu úroveň pracujúcich a zaviesť poriadok na pracovnom trhu.²⁴

Ako sme už vyššie naznačili úlohou sociálneho štátu je zaistenie všeobecného uspokojivého životného štandardu svojim občanom prostredníctvom sústavy sociálnej politiky, ktorá sa delí na jednotlivé odbory. V tejto súvislosti hovoríme o politike zamestnanosti, o sociálnom zabezpečení, o bytovej a rodinnej politike, o zdravotníctve a vzdelaní. V predkladanej štúdii sa však zameriame len na niektoré oblasti sociálnej politiky súvisiace s politikou zamestnanosti, keďže táto oblasť bola najpálčivejšou otázkou v povojnovej spoločnosti. Budeme sa zaoberať už spomínanou politikou zamestnanosti a sociálnym zabezpečením, ktorého systém mal podporiť a motivovať najmä pracujúce vrstvy. Práve tieto odbory sociálnej politiky považujeme za piliere Československej republiky v rokoch 1945 – 1948.

23 Do pôsobnosti okresných úradov ochrany práce na Slovensku patrilo: poradenstvo pri voľbe povolania, organizácia práce a včleňovanie do práce, vykonávanie ustanovení dekrétu prezidenta o všeobecnej pracovnej povinnosti, ochrana zdravia a bezpečnosti pracujúcich, povoľovanie predĺženia pracovného času, schvaľovanie pracovných poriadkov podnikov, evidencia a kontrola dodržiavania kolektívnych zmlúv, kontrola zachovávania predpisov o mzdách, o nedeľnom kľude, o závodných a podnikových radách a predpisov z odboru pracovného práva, dozor nad zachovávaním ustanovení zákona o osemhodinovej pracovnej dobe, živnostenského zákona, zákona o platenej dovolenke robotníkov, sledovanie a evidencia zamestnanosti, kontrola naturálnych bytov zamestnancov po stránke hygienickej, sociálna starostlivosť o pracujúcich a ich rodiny a i. PETRANSKÝ, I.: K niektorým problémom sociálnej politiky v Československu v rokoch 1945 – 1948. In: *Acta technologica agriculturae* 4. Nitra 2002, s. 110 – 111.

24 SLÍŽ, J.: Riadenie práce a dvojročný plán. In: *Sociální revue*, roč. 21, 1946, č. 12, s. 346 – 350.

Zamestnanosť

Všetky tri vlády povojnovej ČSR (1945 – 1948) podporovali myšlienku plánovaného hospodárskeho a sociálneho života a odklon od predvojnového liberalizmu, podľa ktorého bolo usporiadané politické, hospodárske a sociálne zriadenie. Znárodnenie veľkého počtu kľúčových hospodárskych podnikov a prijatie zásad o hospodárskom plánovaní hlbšie posilnilo postavenie štátu, ktorý ovládal výrobné prostriedky a ľudské zdroje. Štát prostredníctvom sociálnej politiky zasahoval do riadenia a ochrany práce, ktoré boli radené medzi najdôležitejšie úlohy v ľudovodemokratickom režime.

Sociálna politika úzko súvisela s hospodárskou politikou, ktorá sa z opodstatnených dôvodov zamerala na obnovu a výstavbu hospodárstva v Československu. Pre sociálnu politiku to znamenalo predovšetkým orientáciu na potreby pracujúcich, ktorým mala ponúknuť výhodné sociálne opatrenia zvyšujúce produktivitu práce, napríklad prijímaním a rozširovaním sociálneho zákonodarstva, dodržiavaním bezpečnostných predpisov a pravidelnou technickou kontrolou závodov, ženám v pracovnom procese mali pomôcť novovybudované sociálne inštitúcie napríklad jasle, škôlky, jedálne, práčovne. Pracujúci mali získať rôzne benefity vo forme poldennej práce pre vydaté ženy, odstránenie mzdových rozdielov medzi ženami a mužmi, zlepšenie pracovných a sociálnych podmienok učňom, uprednostňovanie invalidov v pracovnom procese, závodné stravovanie a iné výhody. Všetkým pracujúcim, v rámci pripravovaného národného poistenia, mala poskytnúť sociálne istoty v rôznych životných situáciách.

Prvé heslá za obnovu republiky a národného hospodárstva zneli: „*Roztočte kolesá výroby*“, alebo „*Všetky sily na znovuvýstavbu Slovenska*“. Tieto odvážne heslá znamenali jednoznačnú orientáciu na hospodársku politiku a pracovné sily, ktoré boli najdôležitejším článkom pri obnove republiky. Za závažnú úlohu sociálnej politiky v ľudovodemokratickom režime bola teda považovaná otázka riadenia práce, ktorá predstavovala plánovité využitie pracovných síl podľa národných potrieb k dosiahnutiu najlepšej výkonnosti a produktivity práce. Pri jej uplatňovaní sa teda kládol dôraz na plánovanú reguláciu prívlevu síl do samostatných i nesamostatných povolání, usmernenie podnikania a odborné vzdelanie.

Okrem toho riadenie pracovnej politiky vychádzalo z troch úloh: 1. vedieť uspokojiť dopyt výroby po pracovných silách, 2. rozumne nakladať s pracovnou silou, 3. rešpektovať sociálnu oblasť.²⁵

Povereník František Komzala v článku „Sociálna politika vo výstavbe Slovenska“²⁶ vyzdvihol aj prácu s deťmi, chcel z nich vychovať „*schopných pracujúcich ľudí*“ prostredníctvom poradní pre matky, detských domov, škôl a internátov. Chcel efektívne využívať každú pracovnú silu s možnosťou získania čo najvyššej mzdy za optimálnu pracovnú dobu, technickú racionalizáciu práce, zabezpečiť zdravotné a bezpečnostné opatrenia na pracovisku, poskytnúť dovolenky a rekreácie, bytovú starostlivosť a iné výhody. Okrem toho chcel pracujúcich zbaviť existenčných starostí v období práceneschopnosti, v starobe, v invalidite, v podpore nezamestnanosti a iných sociálnych udalostí, ktoré mal sociálny štát zabezpečiť prostredníctvom univerzálneho sociálneho poistenia.²⁷

Dôležitú úlohu autor pripísal aj voľnému času pracujúcich, ktorí ho mali účelne využívať, a to školením v ich obore, zainteresovaním sa na všeobecnej osvetovej práci, ktorou by zvýšili kultúrnu úroveň. Školy a večerné kurzy, ako aj učebné pomôcky sa mali poskytovať bezplatne, čím chceli umožniť pracujúcim potrebné vzdelanie a tým prechod do vyššie kvalifikovaných povolání. Závody, podniky a úrady mali vzdelávať pracujúcich prostredníctvom divadla, filmu, vedeckých prednášok, ale aj organizovať športové a spoločenské zábavy, ďalej: „*hry a čítanie krásnej literatúry priamo v továrňach a podnikoch, poťažne v útulkoch a internátoch, kde sú pracujúci ubytovaní.*“ Dovolenky sa mali diať formou zájazdov, a to: „*jednak na trovy Ústrednej sociálnej poisťovne, jednak na trovy závodu, odborovej organizácie, prípadne na základe osobitného poistenia na ten účel (šporenie na dovolenku).*“²⁸ Miesto rekreácie si mal pracujúci zvoliť po konzultácii s lekárom, čím sa mal dosiahnuť dvojitý

25 ŠOLTÉSZ, J.: Zásady sociálnej politiky v novej republike. In: *Sociální revue*, roč. 20, 1945, č. 1/2, s. 1.

26 KOMZALA, F.: Sociálna politika vo výstavbe Slovenska. In: *Sociální revue*, roč. 21, 1946, č. 4, s. 71 – 75.

27 Tamže.

28 Tamže.

účinok dovolenky, a teda okrem normálneho odpočinku aj zlepšenie zdravotného stavu pracujúcich.²⁹

Z právneho hľadiska problematika riadenia práce vychádzala z niekoľkých dôležitých legislatívnych krokov, ktorým venujeme najväčšiu pozornosť. Za prvé takéto opatrenie považujeme prezidentský dekrét č. 88/1945 Zb. z 1. októbra 1945 o všeobecnej pracovnej povinnosti, ktorým vláda aj po dohode so Slovenskou národnou radou zaviedla všeobecnú pracovnú povinnosť pre všetkých práceschopných mužov vo veku od 16 do 55 rokov a žien od 18 do 45 rokov. Keďže išlo o verejný záujem, prihliadalo sa najmä na účelné využitie pracovných síl, čo v praxi znamenalo, že: „*pre výstavbu budú mobilizované všetky sily národa a druh a miesto práce budú určované predovšetkým podľa záujmu celku.*“³⁰ Vláda uprednostnila autoritatívne rozmiestňovanie pracovných síl, ktoré však ospravedlňovala povojnová komplikovaná situácia, pretože po druhej svetovej vojne mnohé závody boli poškodené alebo vyradené z prevádzky, a zaraďovanie pracujúcich do pracovného pomeru bolo častokrát ponechané „náhode“.³¹

Aj zavedenie pracovných preukazov sa podieľalo na systéme riadenia práce, ktorý častokrát nekorešpondoval s demokratickými zásadami spoločnosti, ale v povojnovom období našiel svoje opodstatnenie. Pracovné preukazy mali „*zamedziť povalačstvu, hlavne tým ľuďom, ktorí si ešte dnes myslia, že nemusia pomáhať na výstavbe nášho štátu*“³² na druhej strane však slúžili aj ako verejná listina osvedčujúca pracujúcim ich vzdelanie, vyučenie, zvláštne znalosti, schopnosti a iné osobné vlastnosti dôležité pre výkon zamestnania, druh povolania, spôsob a dobu zamestnania. Vlastník takeéhoto preukazu mohol získať rôzne výhody, napríklad nárok na lacnejší byt, zľavu pri cestovaní, možnosť rekreácie, výhody pri prideľovaní potravín, odevov a iné. Deti pracujúcich mali

29 Tamže.

30 Riadenie a ochrana práce. In: *Sociální revue*, roč. 20, 1945, č. 3 – 4, s. 81.

31 PETRANSKÝ, I.: *K niektorým problémom sociálnej politiky v Československu...*, s. 110.

32 Dokument *Prozatímní NS RČS 1945 – 1946 – stenoprotokoly*, 28. schůze, 12. 2. 1946. [citované 24. 03. 2012]. Dostupné na URL <www.psp.cz.>

byť zdarma školené a mali sa im poskytnúť všetky študijné pomôcky. Nepracujúcim takéto benefity neprináležali.³³

Veľkou zmenou v oblasti riadenia práce v rokoch 1945 – 1948 bola „národná mobilizácia pracovných síl“ vychádzajúca z dvojročného hospodárskeho plánu. Riadením práce sa na Slovensku zaoberalo PSS, ktoré dňa 15. septembra 1946 vypracovalo elaborát o „*Mobilizácii pracovných síl pre uskutočnenie dvojročného budovateľského plánu*“. Povereníctvo problematiku pracovných síl rozdelilo do dvoch úloh. Prvá vychádzala z bilancovania pracovných síl, ktorou sa snažili zistiť skryté a otvorené rezervy a skutočnú potrebu pracujúcich. Skryté rezervy predstavovali pracovné sily ušetrené racionalizáciou a mechanizáciou výroby a stupňovaním výkonu, ktorý sa mal v priemere zvyšovať o 40%. Otvorené rezervy sa hľadali medzi nezamestnanými (išlo o ženy, mladistvé osoby, dôchodcov a osoby, ktoré sa vyhýbali práci) alebo pracujúcimi, ktorí boli v nesprávnom zamestnaní (napr. osoby, ktoré pracovali v predimenzovaných odvetviach, osoby, ktoré boli nahraditeľné menej výkonnými pracovnými silami napr. ženami, mladistvými, invalidmi) a tretiu skupinu tvorili reemigranti.³⁴

Druhou úlohou povereníctva bolo organizovanie mobilizácie pracovných síl na Slovensku. Vychádzalo sa z dvoch zásadných skutočností. Na jednej strane Slovensko malo veľký rezervoár pracovných síl v pôdohospodárstve a na druhej strane veľký nedostatok kvalifikovaných pracovných síl. Pre dosiahnutie čo najúspešnejšej mobilizácie pracovných síl PSS navrhovalo získanie pracovných síl z pôdohospodárstva a ich premiestnenie do stavebníctva a do najpotrebnejších odborov; premiestnenie z preľudnených odborov; získanie nových pracovných síl a osôb, ktoré doposiaľ nepracovali. Získanie kvalifikovaných pracovných síl z českých krajín si český odborník na sociálnu politiku Bedřich Levčik predstavoval vo forme výpomoci, „*aby slovenské pracovné sily Čechom vypomáhali hlavne v poľnohospodárstve a Česi,*

33 KOMZALA, F.: Sociálna politika vo výstavbe Slovenska. In: *Sociální revue*, roč. 21, 1946, č. 4, s. 71 – 75.

34 SNA, f. Štátny plánovací a štatistický úrad 1945 – 1951 (ŠPŠÚ), inventárne číslo (i. č.) 772, škatuľa (šk.) 28. Mobilizácia pracovných síl pre uskutočnenie dvojročného budovateľského plánu.

aby na druhej strane prispeli k odstráneniu nedostatku kvalifikovaných pracovných síl na Slovensku a to školením slovenských odborných kádrov v našich priemyselných závodoch.“³⁵ Takto „mobilizovaným“ ľuďom sa mali poskytnúť sociálne výhody ako bolo zavedenie odlučného pri premiestňovaní, zavedenie vyrovnávacieho príspevku na vyrovnanie medzi novým a predchádzajúcim zárobkom a to na dobu 3 mesiace, v niektorých prípadoch na 6 mesiacov, zaistenie doterajšieho spôsobu dôchodkového poistenia a výhod z lepšieho poistenia nemocenského, úplné alebo čiastočné oslobodenie osôb od dane dôchodkovej na dobu jedného roka pre ťažko pracujúce osoby, cestovné zľavy, vybudovanie závodných kuchýň, jaslí, bytov, slobodární, rodinných domov a iné ďalšie výhody.³⁶

Zákon o dvojročnom hospodárskom pláne č. 192/1946 Zb. z. prijatý 25. októbra 1946, predpokladal dokončenie obnovy hospodárstva a zvýšenie priemyselnej výroby o 10% v porovnaní s predvojnovým stavom (1937). Pre Slovensko určil celkovú investičnú čiastku vo výške 22,14 mld. Korún československých (Kčs), t. j. 31,6% celoštátnych investícií, z toho 6,8 mld. na rozvojové potreby priemyslu a remesiel, čo bolo 26,79% z celkových investícií štátu do priemyslu. Pre Slovensko dvojročnica znamenala prípravnú etapu spriemyselnovania a pre slovenskú spoločnosť sa prezentovala ako najväčšia vlastenecká povinnosť. Industrializáciou Slovenska sa mal zabezpečiť rovnaký stupeň ekonomickej aktivity a životnej úrovne v oboch častiach republiky a budovanie slovenského priemyslu v rámci československého hospodárstva.³⁷

Dvojročnicou vláda vytýčila odvážne úlohy najmä v priemyselnej oblasti. Ich splnenie si vyžadovalo národnú mobilizáciu pracovných síl a ich obsadenie do najdôležitejších a najpotrebnejších odborov, ktoré mali pre dvojročný hospodársky plán rozhodujúci význam. Išlo najmä o banský, textilný a stavebný priemysel. Predpokladalo sa, že do

35 LEVČÍK, B.: Národní mobilisace práce. In: *Sociální revue*, roč. 21, 1946, č. 11, s. 276 – 279.

36 SNA, f. ŠPSÚ 1945 – 1951, i. č. 772, šk. 28. Mobilizácia pracovných síl pre uskutočnenie dvojročného budovateľského plánu.

37 LONDÁK, M.: *Otázky industrializácie Slovenska 1945 – 1960*. Bratislava 1999, s. 34 – 40.

priemyslu prejde približne 270 000 osôb, z toho Slovensko rátalo 47 000 osôb. Vláda k tomuto cieľu stanovila konkrétne opatrenia, ktoré sa mali adekvátne prispôbiť pomerom v Čechách a na Slovensku. Ľudské zdroje videla predovšetkým presunom osôb z verejnej správy, peňažníctva, poisťovníctva, administratívy a iných úradov do potrebnjších odborov, ďalej kvalifikovaní pracovníci sa mali vrátiť k pôvodným povolaniam, zaradenie dorastu a doposiaľ nepracujúcich osôb do práce, zvýšenie počtu pracujúcich žien, pridelenie osôb so zníženou pracovnou schopnosťou, reemigrácia krajanov a organizovanie pracovného súťaženia. Mobilizácia mala prebiehať na základe dobrovoľnosti, a v prípade nedostatku pracovných síl vláda mohla použiť opatrenia vyplývajúce z pracovnej povinnosti (viď dekrét č. 88/1945). „*To znamená, že sa nemá zaviesť všeobecná pracovná povinnosť a že sa policajné prostriedky majú použiť len v krajných a výnimočných prípadoch, tomu bude tak najmä u osôb, ktoré sa sústavne vyhýbajú riadnej práci.*“³⁸

Úspešnosť dvojročného hospodárskeho plánu, závisela aj od počtu zmobilizovaných ženských pracovných síl, ktoré po roku 1945 tvorili až 4/5 prírastku pracovných síl. „*Nedostatočné počty zamestnancov budeme dopĺňať z nevyužitých rezerv. Hlavná takáto rezerva sú práve ženy, ktoré nie sú zapojené do pracovného procesu, alebo nie sú dosť využité z hľadiska potrieb celkového národného hospodárstva. Spoliehame sa najviac na začlenenie žien, ktoré sú zatiaľ v domácnostiach.*“³⁹ Vláda dvojročnicou tak konkrétnejšie, ale nie rozsiahlejšie, navrhla opatrenia spojené so zamestnanosťou žien. Sľúbila ženám dobré pracovné príležitosti v blízkosti bydliska, s možnosťou slobodnej voľby zamestnania, odstránenie mzdových rozdielov medzi mužom a ženou. Vydatým ženám sľubovala poldennú pracovnú dobu. K zabezpečeniu domácnosti mali ženám pomáhať novovybudované sociálne zariadenia ako jasle, materské školy, jedálne, pracovne, žehliarne a výroba nových domácich strojov, ktoré im

38 SNA, f. ŠPŠÚ 1945 – 1945 – 1951, i. č. 772, šk. 28. Mobilizácia pracovných síl pre uskutočnenie dvojročného budovateľského plánu.

39 FISCHER, J.: Ženy do pracovného procesu. In: *Sociální revue*, roč. 21, 1946, č. 11, s. 246 – 247. Pozri tiež LEVČÍK, B.: Národní mobilisace práce, s. 276 – 279.

mali zjednodušiť domáce práce. Otváracia doba v obchodoch sa mala prispôbiť potrebám pracujúcich žien.⁴⁰

Približne o rok neskôr v apríli 1948 Časopis *Sociální revue* hodnotil život žien zapojených do pracovného procesu v rámci dvojročného hospodárskeho plánu. Autorka článku⁴¹ sa pýtala ako žili ženy, či platila pre ne 8-hodinová pracovná doba, či mohla pracujúca žena, ktorá sa starala o rodinu, žiť kultúrnym životom? Na všetky otázky odpovedala záporne. Ako uvádzala, väčšinu zamestnaných žien, po skončení pracovnej doby (ženy, podľa zdroja, pracovali namiesto osemhodinovej pracovnej doby, 12 hodín a viac – K. K.), čakala ďalšia „pracovná doba“ v domácnosti t. j. varenie, pranie, žehlenie a iné domáce práce. Takto vyťažená žena sa nemohla zaujímať o verejné dianie, o kultúru, nemala čas na knihy, noviny, návštevu divadla, alebo kina. A za najhoršiu skutočnosť považovala nedostatočnú starostlivosť o deti v čase neprítomnosti matky. Autorka poukázala aj na problém jasli a materských škôl, ktoré zväčša bývali 15 – 20 km od pracoviska. Ženy tak museli v preplnených autobusoch, vlakoch nosiť deti do týchto inštitúcií. Ako riešenie navrhovala zriadiť obytné domy, kde by matky umiestňovali svoje deti. Tiež apelovala na aktívnu účasť žien v závodnej rade, kde mali verejne hovoriť o svojich potrebách. *„Ona musí vedieť plánovať a povedať, kde tieto ustanovizne majú byť. Musia si zakladať svojpomocné družstvá na odbremenenie všetkých prác v domácnosti.“*⁴²

Zamestnanosť žien si vyžadovala zavádzanie mnohých sociálnych opatrení, ktoré by ženám uľahčili každodenný život. Zlepšenie ich postavenia, vychádzalo aj zo súdobých moderných trendov, ktoré však neboli hlavným motivátorom záujmu o tzv. ženskú otázku v Československej republike. Vláda však uprednostnila hospodársku politiku a sociálna politika jej bola nápomocná pri znovubudovaní krajiny, ktorá jej pomáhala naplňovať stanovené ciele vyplývajúce najmä z dvojročného hospodárskeho plánu, a aj preto neplnila dostatočne sľuby,

40 Zákon o dvojročnom hospodárskom pláne. [citované 25. 05. 2013]. Dostupné na URL <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0160_01.htm>.

41 BŮCHLEROVÁ, E.: Úkoly slovenských žien. In: *Sociální revue*, roč. 23, 1948, č. 4, s. 141 – 142.

42 Tamže.

ktoré dávala pracujúcim ženám. Často to viedlo k ich nespokojnosti, napríklad sa sťažovali na nevyhovujúce pracovné podmienky, nedostatočné vybavenie sociálnych zariadení, t. j. jasle, jedálne a pod.

V konečnom dôsledku hodnotenia dvojročného hospodárskeho plánu boli kladné, jeho plnenie malo „napredovať takou silou“, že aj produktivita práce mala dosiahnuť predvojnovú úroveň. Malo to mať pozitívny vplyv na hospodársku konsolidáciu krajiny a vzrast životnej úrovne. Ukazovateľom mala byť vyššia priemerná spotreba výrobkov mäsa, cukru, piva, cigariet, topánok a iných produktov na jedného obyvateľa v porovnaní s predvojnovým obdobím. Avšak tieto hodnotenia dvojročnice musíme interpretovať opatrne, pretože v mnohých prípadoch sa jednalo o vymyslenú propagandu komunistickej strany, ktorá o pár mesiacov prebrala absolútnu moc v Československu. Riadenie práce a pracujúcich podriadila ďalším päťročným hospodárskym plánom, ktoré si vyžadovali ešte viac úsilia a ľudských zdrojov pre ich úspešné splnenie.

Sociálne zabezpečenie

Koncept povojnovej sociálnej politiky v ČSR zdôrazňoval okrem iného zásadu univerzalizmu. Prostredníctvom univerzálneho poistenia štát si „*budoval dobré meno v spoločnosti*“ – chcel sa postarať o všetkých občanov. Nepochybne v povojnovom období myšlienka sociálneho zabezpečenia padala na úrodnú pôdu. Veľkosť a aktuálnosť tejto myšlienky dokazovala dobová tlač, v ktorej ľudí veľmi často informovala o plánovanom systéme sociálneho zabezpečenia. Prvá fáza viedla k čiastočnej unifikácii dovtedajšieho poistenia. Dialo sa to formou prijímanej legislatívy, v tejto súvislosti slovenská strana v ČSR bola o krok vpred. Ešte pred vyhlásením KVP prijala nariadenie o dočasnej organizácii sociálneho poistenia robotníkov (baníkov), súkromných a verejných zamestnancov, ktorým prispela k čiastočnej unifikácii. Okrem toho prijímali nivelizačné opatrenia v oblasti sociálneho poistenia, starobnej podpory, alebo aj zákon o baníckom dôchodkovom poistení a iné. V tejto časti štúdie sa zameriavame na systém sociálneho zabezpečenia prostredníctvom prijímanej legislatívy, ktorá čiastočne nivelizovala a unifikovala systém sociálneho poistenia v ČSR.

Prvý nivelizačný krok vyšiel od Predsedníctva SNR, ktoré vydalo už 14. marca 1945 nariadenie č. 11 o dočasnej organizácii sociálneho poistenia robotníkov (baníkov), súkromných zamestnancov vo vyšších službách a verejných zamestnancov. Predstavovalo to prvý krok k zjednoteniu sociálneho poistenia. Týmto nariadením sa zrušila Robotnícka sociálna poisťovňa, Penzijný ústav súkromných zamestnancov a Nemocenská poisťovňa verejných zamestnancov, súčasne sa zriadila Ústredná sociálna poisťovňa⁴³ (ÚSP) a okresné sociálne poisťovne⁴⁴ na Slovensku. ÚSP podliehala štátnemu dozoru, ktorý vykonával povereník SNR pre sociálnu starostlivosť a stala sa dozorným orgánom nad činnosťou okresných sociálnych poisťovní. Organizáciu invalidného a starobného poistenia robotníkov, penzijného poistenia súkromných zamestnancov, provízneho poistenia baníkov a úrazového poistenia poľnohospodárskych robotníkov a hospodárskej čelade uskutočňovala ÚSP v Košiciach a od 24. júna 1945 v Bratislave. Agendu nemocenského poistenia prevzali okresné sociálne poisťovne, ktoré spravovali nemocenské poistenie robotníkov, železničných robotníkov, baníkov, súkromných zamestnancov vo vyšších službách a verejných zamestnancov.⁴⁵

O pár mesiacov neskôr sa konkrétnejšie otázky sociálneho poistenia v ČSR sa prerokovávali na konferencii, ktorá sa konala 15. – 19. augusta 1945 v Bratislave a v Trenčianskych Tepliciach. Zástupcovia Ministerstva ochrany práce a sociálnej starostlivosti, zástupcovia Povereníctva SNR

43 Ústredná sociálna poisťovňa mala sedem odborov a to odbor pre nemocenské poistenie verejných zamestnancov; pre nemocenské poistenie súkromných zamestnancov; pre penzijné poistenie súkromných zamestnancov; pre nemocenské poistenie robotníkov (baníkov, železničných robotníkov a iní); pre invalidné, starobné a provízne poistenie; pre úrazové poistenie a Fond rodinných prídavkov. Organizácia sociálneho poistenia. In: *Pravda*, 13. 5. 1945, č. 67.

44 Celkovo pôsobilo 23 okresných sociálnych poisťovní a to: Banská Bystrica, Bratislava, Dolný Kubín, Humenné, Kežmarok, Krupina, Liptovský Mikuláš, Nitra, Prešov, Rožňava, Senica, Spišská Nová Ves, Topoľčany, Trenčín, Trnava, Martin, Komárno, Košice, Levice, Lučenec, Rimavská Sobota, Ružomberok. In SNA, f. Národná poisťovňa v Bratislave (1910 – 1948) 1948 – 1951 (1952), šk. 37. Ústredná sociálna poisťovňa v Bratislave.

45 *Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady* 1945, nariadenie č. 11 z dňa 14. marca o dočasnej organizácii sociálneho poistenia robotníkov (baníkov), súkromných zamestnancov vo vyšších službách a verejných zamestnancov.

pre sociálnu starostlivosť a zástupcovia nositeľov sociálneho poistenia dohodli zásady jednotnej organizácie budúceho národného poistenia a pripravované zákonné normy týkajúce sa hlavne odčinenia krívd a určité prílepkovania v sociálnom poistení, napríklad poskytnutie odbornej liečebnej starostlivosti každému poistencovi. Sociálne poistenie malo poskytnúť vybavené ambulancie, disponujúce odbornými lekármi, a to aj okruhu nepoistených, nemajetných a sociálne slabých osôb. Systém sociálneho poistenia sa tak mal postupne rozšíriť na všetky pracujúce vrstvy, najmä na osoby samostatne zárobkovo činné, ako boli roľníci, živnostníci, príslušníci slobodných povolání. Zúčastnení zástupcovia ministerstva, povereníctva a nositeľov sociálneho poistenia odsúhlasili, že všetky opatrenia v poistení budú riešiť spoločne.⁴⁶

Avšak počiatočné vyhláseniam o perspektívach riešenia sociálnych otázok vrátane budúceho národného poistenia boli optimistické a ambiciózne, realita tomu však celkom nezodpovedala, najmä v jednotnosti postupu a komplexnosti opatrení. Išlo sa cestou čiastkových krokov. Historik Jakub Rákosník tieto opatrenia prijímané v období 1945 – 1948, vo svojej knihe *Sovětizace sociálního státu*, rozdelil veľmi adekvátne do niekoľkých skupín, a to: organizačné opatrenia pre obnovu systému sociálneho poistenia, odškodňovanie obetí vojny a nacistické perzekúcie, zvyšovanie dôchodkov a opatrenia, ktoré predchádzali schváleniu národného poistenia.⁴⁷ Zaoberáme sa však len tými legislatívnymi krokmi, ktoré prispeli k čiastočnej nivelizácii a k unifikácii sociálneho poistenia v Československu.

SNR nariadením č. 107 z 23. augusta 1945 dočasne upravila poskytovanie štátnej starobnej podpory, a to so spätnou platnosťou od 1. januára 1945. Týkalo sa československých občanov, bývajúcich na území Slovenska, ktorí dosiahli 65 rokov a nemali dostatočné prostriedky na výživu rodinných príslušníkov. Táto podpora pritom neprináležala občanom, ktorí: „... *sú oddaní opilstvu alebo žijú životom tuláckym, alebo ktoré sú práceschopné a tejto sa vyhýbajú, ktoré sú odsúdené na trest na*

46 O rozšírenie sociálneho poistenia. In: *Pravda*, 21. 8. 1945, č. 147. Pozri tiež Ministerstvo ochrany práce a sociálnej starostlivosti jeho úlohy a pôsobenie. In: *Sociální revue*, 1945, roč. 20, č. 1 – 2.

47 RÁKOSNÍK, J.: *Sovětizace sociálního státu...*, s. 245.

slobode...“⁴⁸ Podpora predstavovala 1 440 Kčs ročne a prispievala k nej aj obec, v ktorej žil podporovaný. Výška príplatku závisela od počtu obyvateľov v obci.⁴⁹

Podobné opatrenie s platnosťou pre Česko bolo prijaté zákonom č. 155/1945 Zb. o zvýšení štátnych starobných podpôr z 13. decembra 1945. Rozdiel bol vo výške štátnej starobnej podpory, ktorá tu predstavovala 6 000 Kčs ročne plus príplatok vo výške od 1 200 do 700 Kčs, odstupňovaný podľa počtu žijúcich obyvateľov v obci.⁵⁰ Keďže na Slovensku boli podpory nižšie, prijala 26. februára 1946 SNR doplňujúce a pozmeňujúce nariadenie o úprave štátnej starobnej podpory. Predstavovalo to pre československých občanov, žijúcich na Slovensku, ktorí 1. júla 1946 dosiahli alebo prekročili 60 rokov a boli poistení pre prípad invalidity a staroby, zvýšenie starobnej podpory na 6 000 Kčs ročne, tzn. rovnako, ako v Česku.⁵¹

Starobná podpora pritom zďaleka neprináležala všetkým občanom, pretože sociálne poistených bola len časť obyvateľov. Zákon kritizovali najmä poľnohospodári, ktorí nedostali dôchodok z verejného sociálneho poistenia a ani štátnu starobnú podporu z toho dôvodu, že neboli vôbec poistení vôbec alebo len nepravidelne. Poslanec Ústavodarného národného zhromaždenia Emil Vojanec podal 8. júla 1946 interpeláciu ministrovi ochrany práce a sociálnej starostlivosti vo veci štátnej starobnej podpory, v ktorej pripomínal: „V poslednej dobe množia sa prípady, kedy starší, práce a zárobku neschopní a nemajetní občania, nemajú vlastných prostriedkov k výžive, uchádzajú sa v rôznych úradoch a orgánoch ľudovej správy o podpory z verejných prostriedkov, pre nich však

48 Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1945, nariadenie č. 107 zo dňa 23. augusta 1945 o dočasnej úprave štátnej starobnej podpory.

49 V obciach do 2 000 obyvateľov 10%; v obciach do 2 000 – 50 000 obyvateľov 15%; v obciach nad 50 000 obyvateľov 20%. Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1945, nariadenie č. 107 zo dňa 23. augusta 1945 o dočasnej úprave štátnej starobnej podpory.

50 Zbierka zákonov a nariadení republiky Československej 1945, zákon č. 155 zo dňa 13. decembra 1945 o zvýšení štátnych starobných podpôr.

51 Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1946, nariadenie č. 27 zo dňa 26. februára 1946 o úprave štátnej starobnej podpory.

zatiaľ nie je zákonného nároku. Jedná sa hlavne o občanov pracujúcich v poľnohospodárstve...”⁵²

Dočasné národné zhromaždenie 13. decembra 1945 prijalo sériu troch zákonov z oblasti dôchodkového verejnoprávneho sociálneho poistenia, ktorými upravilo výšku vyplácaných dôchodkov v ČSR. Zákom č. 156/1945 o prídavkoch k dôchodkom z verejnoprávneho sociálneho poistenia priznal od 1. januára 1946 stále prídavky k invalidným a starobným dôchodkom sumou 500 Kčs (s najvyšším ročným dôchodkom 40 000 Kčs), vdovským a vdoveckým dôchodkom 300 Kčs (s najvyšším ročným dôchodkom 24 000 Kčs) a sirotským, rodičovským a iným pozostalým dôchodkom 200 Kčs (s najvyšším ročným dôchodkom 15 000 Kčs).

Zákon č. 157/1945 o jednorazových prídavkoch k dôchodkom z verejnoprávneho sociálneho poistenia poskytol jednorazový prídavok za mesiac december 1945, a to vo výške 1 500 Kčs k invalidným a starobným dôchodkom (s najvyšším ročným dôchodkom 35 500 Kčs), vdovským a vdoveckým dôchodkom 900 Kčs (s najvyšším ročným dôchodkom 21 300 Kčs) a sirotským, rodičovským a iným pozostalým dôchodkom 600 Kčs (s najvyšším ročným dôchodkom 13 200 Kčs). Dôchodky predstavovali štátnu podporu a teda ich nehradili poisťovne. Oba zákony sa nevzťahovali na ľudí, ktorí stratili československú štátnu príslušnosť.⁵³

Zákon č. 158/1945 o úprave a rozšírení tried vo verejnoprávnom sociálnom poistení sa týkal robotníkov poistených pre prípad choroby, invalidity a staroby, nemocensky poistených baníkov, súkromných zamestnancov vo vyšších službách a súkromných zamestnancov dôchodkovo poistených. Zjednotil ročný zárobok poistencov na maximálnu hranicu 60 000 Kčs a rozdelil ich do 16 tried, odstupňovaných podľa výšky zárobku. Dovtedy nemocenské a dôchodkové poistenie robotníkov a baníkov ročne predstavovalo v Čechách 36 000 Kčs a na

52 Interpelácia poslance Emila Vojance ministru ochrany práce a sociálnej péče ve věci státních podpor pro přestárlé. [citované 08. 03. 2011]. Dostupné na URL <http://www.snemovna.cz/eknih/1946uns/tisky>.

53 *Zbierka zákonov a nariadení republiky Československej* 1945, zákon č. 156 zo dňa 13. decembra 1945 o prídavkoch k dôchodkom z verejnoprávneho sociálneho poistenia; zákon č. 157 zo dňa 13. decembra 1945 o jednorazových prídavkoch k dôchodkom z verejnoprávneho sociálneho poistenia.

Slovensku v robotníckom poistení 15 000 Kčs. V penzijnom poistení súkromných zamestnancov to bolo 60 000 Kčs v Čechách a na Slovensku do 42 000 Kčs. Podľa toho do akej triedy poistenec patrila, odvádzal nemocenské poistné vo výške od 6 Kčs – 210 Kčs denne, u súkromných zamestnancov vo vyšších službách to bolo od 150 Kčs – 5 250 Kčs. Invalidné a starobné poistné odstupňovali v rozmedzí od 0,50 Kčs – 8,70 Kčs denne.⁵⁴

Nemocenské poisťovne poskytovali zadarmo lekársku pomoc, lieky a iné terapeutické pomôcky, peňažnú náhradu v čase práce neschopnosti, ktorá sa pohybovala v rozmedzí od 8 Kčs – 95 Kčs denne, pomoc v materstve (zadarmo pomoc pôrodnej asistentky, alebo peňažná náhrada, jednorazový príspevok 100 Kčs pri problémovom tehotenstve, podpora v šestonedelí 10 Kčs denne, dvanásť týždňový príspevok za kojenie vo výške 5 Kčs denne a iné), podmienkou však bolo minimálne poistenie 180 dní pred pôrodom. Poisťovne poskytovali pohrebné vo výške od 1 500 Kčs – 3 800 Kčs, výbavné (pre poistenky, ktoré sa vydali) sa pohybovalo od 500 Kčs do 1 500 Kčs a odbytné (odškodné pre pozostalých poistenca) stanovili v sumách od 600 Kčs do 2 600 Kčs, pozostalým súkromných zamestnancov vo vyšších službách vyplátili od 1 900 Kčs – 3 700 Kčs (vyplatené sumy záviseli od výšky zárobku poistenca, teda do akej triedy (1 – 16) bol zaradený).⁵⁵ Invalidný dôchodok súkromne poistených zamestnancov sa skladal zo základnej čiastky 3 600 Kčs ročne a zvyšovacej čiastky rozvrhutej tiež do 16 skupín v sumách od 2 – 75 Kčs mesačne. Mesačné poistné sa pohybovalo od 12 Kčs – 390 Kčs (pre porovnanie v Čechách bolo poistné od 20 Kčs – 510 Kčs).⁵⁶

Sociálne zákony z decembra 1945 sa stali predmetom sporov medzi Demokratickou a Komunistickou stranou. Denník *Čas*, tlačový orgán DS, kritizoval prídavky k dôchodkom z verejnoprávneho sociálneho poistenia (z. č. 156/1945 Zb.), a to z hľadiska ich vyplácania. Ako príklad uviedol vyplácanie invalidného dôchodku, ktorý bol po jeho zvýšení

54 *Zbierka zákonov a nariadení republiky Československej* 1945, zákon č. 158 zo dňa 13. decembra 1945 o úprave a rozšírení tried vo verejnoprávnom sociálnom poistení.

55 Tamže.

56 Tamže.

739 Kčs. Z tejto sumy štát vyplácal poistencovi 566,67 Kčs a ÚSP, ktorej poistenec odvádzal poistné 163, 33 Kčs. „*Keď vec vyzerá takto nemôžeme hovoriť o sociálnom poistení, ale o štátnom zaopatrení poistencov*“.⁵⁷ Upozorňoval aj na zákon č. 158/45 Zb., ktorý podľa nich podstatne zvýšil príspevky sociálneho poistenia s tým, že zvýšil dávky peňažné a naturálne. Príspevky zvýšil v nemocenskom poistení z 320 miliónov na 650 miliónov Kčs. Dávky však zvýšil len o 35 – 40%. Prebytok bol vyše 100 mil. Kčs. „*Tu jasne vidieť, že toto zvýšenie sa stalo neopodstatnené a že sa zbytočne zaťažuje, neúmerne rovnako naša výroba ako zamestnanecké vrstvy*“.⁵⁸

Ústavodarné národné zhromaždenie 6. marca 1947 prijalo zákon č. 44/1947 Zb. o baníckom dôchodkovom poistení, ktorý demonštroval úsilie postupne zjednotiť sociálne poistenie v ČSR. V rámci plánovaného národného poistenia predstavoval jeho prvú etapu. Zákon prebudoval a unifikoval v ČSR systém dôchodkového poistenia baníkov. Určil výšku invalidných dávok (najmenej 14 400 Kčs ročne), dôchodkových dávok (dávky určené pre baníka, ktorý odišiel do dôchodku v 55 alebo 60 roku svojho života {záviselo to od výšky odpracovaných rokov}, dôchodok predstavoval základnú čiastku 6 000 Kčs a zvyšovaciu o 14 – 20% priemernej mesačnej mzdy), vdovských dávok (t. j. základná čiastka 6 000 Kčs ročne a zvyšovacie čiastky v hodnote 14 – 20% priemernej mesačnej mzdy baníka) a sirotských dávok (dávky určené pre deti od 18 – 24 rokov; výška dávky jednostranne osirelého dieťaťa, predstavovala polovicu z vdovského dôchodku a obojstranne osirelému dieťaťu priznali výšku celého vdovského dôchodku), dôchodky pre rodičov a pozostalých po baníkoch (predstavovali štvrtinu invalidného dôchodku). Poskytol im aj svadobné príspevky (2 000 Kčs), odbytné (príspevok pozostalým po baníkovi predstavoval 2 000 Kčs) a liečebnú starostlivosť. Poistné hradil 10% zamestnávateľ a 5% zamestnanec. Tieto úpravy najviac pocítili slovenskí baníci, ktorým sa tak zvýšili dôchodky.⁵⁹

57 Takto vyzerá naše sociálne poistenie. In: *Čas*, 22. 12. 1946, č. 288.

58 Poriadok do sociálneho poistenia. In: *Čas*, 20. 12. 1946, č. 264.

59 *Zbierka zákonov a nariadení republiky Československej* 1947, zákon č. 44 zo dňa 6. marca 1947 o baníckom dôchodkovom poistení.

Zákon č. 44/1947 Zb. vyjadroval úsilie postupne zjednotiť sociálne poistenie v rámci celej republiky, no súčasne bol výrazne motivačný. Jeho zostavovatelia to v dôvodovej správe zdôvodňovali tak, že *„treba mať na zreteli hlavne budúcnosť, t. j. získanie a zabezpečenie baníckeho dorastu, ktorý je životnou otázkou nášho baníctva.“*⁶⁰ Zákon pritom upravoval len dôchodkové banícke poistenie, pričom nemocenské zostalo nezmenené. *„Stalo sa tak preto, že sú pripravené osnovy o národnom poistení nemocenskom a o celoštátnej organizačnej výstavbe národného poistenia.“*⁶¹ Zlepšenie dôchodkového poistenia a zvýšenie dávok malo prilákať nové pracovných sily do baníctva, potrebné pre úspešne plnenie dvojročného plánu, ako aj predpokladané úlohy v budúcnosti.

Rozsah a výška dôchodkového a nemocenského poistenia na Slovensku

Štatistické údaje ÚSP v Bratislave za rok 1947 demonštrujú počet dôchodkovo a nemocensky poistených osôb, ako aj výšku vyplácaných dôchodkov na Slovensku. Údaje uvádzajú nasledovný stav:

Priemerný počet dôchodkového poistenia na Slovensku k 31. decembru 1947⁶²:

Druh poistenia	Muži	Ženy
Dôchodkové poistenie baníkov	14 255	561
Dôchodkové poistenie robotníkov	243 980	79 536
Dôchodkové poistenie súkromných zamestnancov	57 151	23 649

60 Zbierka zákonov a nariadení republiky Československej 1947, zákon č. 44 zo dňa 6. marca 1947 o baníckom dôchodkovom poistení. Dôvodová správa.

61 Tamže.

62 SNA, f. Národná poisťovňa v Bratislave (1919 – 1948) 1948 – 1951 (1952), šk. 38. Štatistické výkazy o verejnoprávnom poistení v roku 1947.

Priemerný počet nemocensky poistených osôb na Slovensku k 31. decembru 1947⁶³:

Druh poistenia	Muži	Ženy
Nemocenské poistenie baníkov ⁶⁴	95 238	458
Nemocenské poistenie robotníkov	271 643	86 069
Nemocenské poistenie súkromných zamestnancov	63 800	25 386
Nemocenské poistenie verejných zamestnancov	102 956	29 937

Z vyššie uvedených tabuliek vyplýva, že na Slovensku dôchodkovo poistených osôb bolo takmer 420 000 čo predstavuje cca 12% a v nemocenskom poistení išlo o cca 677 893 t. j. 20% poistených osôb bez rodinných príslušníkov. Roľníci, remeselníci, živnostníci, osoby v slobodnom povolani a iní do vtedajšieho systému sociálneho poistenia nespádali. Roľníkom KSS sľubovala, že nemocenské poistenie by sa na nich mohlo vzťahovať už v roku 1946.⁶⁵ Túto ochranu im však poskytol až zákon o národnom poistení z roku 1948.

V nasledujúcich tabuľkách je priemerná mesačná výška dôchodkov baníkov, robotníkov, súkromných zamestnancov. Najvyšší invalidný a starobný, vdovský a sirotský dôchodok dostávali súkromní zamestnanci, nasledovali baníci a najmenej prináležalo robotníkom.

Priemerný mesačný dôchodok baníka v roku 1947 predstavoval:⁶⁶ (Kčs):

Druh dôchodku	Základný dôchodok	Štátny príspevok	Prídavok podľa z. 156/45	Spolu
Invalidný	319	46	488	853
Starobný	431	47	477	955
Vdovský	120	26	298	444
Sirotský	49	12	173	234

63 Tamže.

64 Údaj je k 30. septembru 1947.

65 Nemocenské poistenie roľníctva. In: *Pravda*, 15. 3. 1946, č. 62.

66 SNA, f. Národná poisťovňa v Bratislave (1919 – 1948) 1948 – 1951 (1952), šk. 38. Štatistické výkazy o verejnoprávnom poistení v roku 1947.

Priemerný mesačný dôchodok robotníka v roku 1947:⁶⁷ (Kčs):

Druh dôchodku	Základný dôchodok	Štátny príspevok	Prídavok podľa z. 156/45	Spolu
Invalidný	154	63	498	715
Starobný	167	64	500	731
Vdovský	75	36	298	409
Sirotský	33	17	177	227

Priemerný mesačný dôchodok súkromného zamestnanca v roku 1947:⁶⁸ (Kčs):

Druh dôchodku	Základný dôchodok	Štátny príspevok	Prídavok podľa z. 156/45	Spolu
Invalidný	659	13	495	1 167
Starobný	758	13	490	1 261
Vdovský	343	5	290	638
Sirotský	157	2	193	352
Rodičovský	125	-	189	314

Národné poistenie

Po druhej svetovej vojne Československo stálo pred otázkou ako a akým spôsobom prebuduje sociálne poistenie, aby zodpovedalo novým podmienkam. Dovtedajšie poistenie poskytovalo ochranu len určitej skupine pracujúcich ľudí a vylučovalo osoby samostatne zárobkovo činné, roľníkov, remeselníkov, živnostníkov, študentov, ženy v domácnosti a iných. „*Poistujú sa určité skupiny zamestnancov rozdielne na rovnaké riziká, zavádzajú tak do poistenia rozdiely stavovské a triedne, poistenie samotné sa tak drobí na desiatky a stovky samostatných ústavov a tým ho príliš komplikujú a zdražujú.*“⁶⁹ Odborníci navrhovali vybudovať národné poistenie, ktoré by zabezpečovalo cca 95 – 97% obyvateľov. Prestavbu sociálneho systému videli v jednotlivých etapách

67 Tamže.

68 Tamže.

69 GALLAS, J.: Národní pojištění v Československé republice. In: *Československo*, 1945, č. 10.

a to v organizačnom zjednotení všetkých dovtedajších odvetví a ústavov sociálneho poistenia do Ústrednej národnej poisťovne, rozšírením krátkodobého (nemocenského) poistenia na osoby samostatne zárobkovo činné a zjednotením dávok vo všetkých oblastiach dlhodobého (dôchodkového) poistenia.⁷⁰

Vláda na čele so sociálnym demokratom Zdeňkom Fierlingerom (6. 11. 1945 – 2. 7. 1946) vypracovala osnovu zákona o organizačnom vybudovaní národného poistenia a predložila 26. apríla 1946 ako vládny návrh č. 406 Dočasnému Národnému zhromaždeniu. Osnovou sa snažili zjednotiť organizáciu poistenia v Čechách a na Slovensku. „*Len organizačným sústredením odstránime dnešný nemožný stav, že naše sociálne poistenie je organizované podstatne inak na území bývalého protektorátu a inak v pohraničí, a opäť inak na Slovensku, kde proces zjednotenia poistenia už značne pokročil*“.⁷¹ Jediným nositeľom poistenia mala byť Ústredná národná poisťovňa v Prahe⁷² so svojimi úradovňami teda Národnými poisťovňami a to v Prahe, v Brne a v Bratislave⁷³, okrem nich na sociálnom poli mali vykonávať svoju činnosť aj okresné národné poisťovne⁷⁴, a to vo všetkých okresoch a na celom území Československa.⁷⁵

70 Tamže.

71 Vládny návrh zákona z dňa 26. apríla 1946 o vybudovaní národného pojištění.

72 ÚNP v Prahe mala riadiť, organizovať, jednotne upravovať činnosť všetkých zložiek národného poistenia, vydávať smernice a zásady pre poistenie, sústreďovať a usmerňovať službu poisťno-matematickú, štatistickú, hospodársko-finančnú, riadiť zdravotnú starostlivosť, viesť spoločnú evidenciu poistencov, starať sa o plnenie ostatných úloh spoločných všetkým odvetviám národného poistenia a iné. Tamže

73 Úlohou Národných poisťovní bolo dohliadať na činnosť okresných národných poisťovní a riadiť ich činnosť v odbore nemocenského poistenia, spolupôsobiť v odbore sociálneho zabezpečenia rodín nezamestnaných, rozhodovať o dávkach v poistení pre prípad úrazu, invalidity, staroby a úmrtia, spravovať nemocnice a iné liečebné ústavy a iné. Tamže

74 Okresné národné poisťovne mali v kompetencii predpisovať, vyberať a vymáhať poisťné národného poistenia, zabezpečovať nemocenské poistenie, zastupovať nositeľa národného poistenia pred úradmi a súdmi v rámci národného poistenia a smerníc vydaných ÚNP a iné. Tamže

75 Tamže

V programe novej vlády na čele s komunistom Klementom Gottwaldom (2. 7. 1946 – 25. 2. 1948) bolo uvedené, že sa pričini o z hospodárnenie sociálneho poistenia, jeho účelne a organizačné zjednotenie, priblíži ho poistencom a po etapách vybuduje národné poistenie nemocenské a neskôr aj dôchodkové. Z ekonomických dôvodov však vláda uprednostnila vybudovanie dôchodkového národného poistenia. K postupnému skvalitňovaniu dôchodkového poistenia malo dôjsť vyrovnávaním rozdielov medzi jednotlivými odvetviami verejnoprávneho dôchodkového poistenia v Čechách a na Slovensku. Prostredníctvom odborných komisií pripravovali osnovy zákonov, ktoré mali uzákoniť súčasne s osnovou zákona o organizačnom vybudovaní národného poistenia alebo v tesnom slede. Malo tak dôjsť k jednotnej organizácii národného poistenia.⁷⁶

Od konca roka 1946 a najmä v priebehu roku 1947 prípravu konečného znenia uvedených osnov zákonov negatívne ovplyvňovala zostrujúca sa vnútropolitická situácia, ako aj hospodárske problémy. Boli preto riešené len najnaliehavejšie sociálne potreby a príprava zákona s dlhodobejšou platnosťou ustupovala do úzadia. V apríli 1947 sa ÚRO ešte snažila získať predstaviteľov Národnej fronty pre schválenie zákona o národnom poistení, vyhrotené vzťahy to však znemožnili. Do prevratu vo februári 1948, kedy došlo k nastoleniu komunistického monopolu moci, sa už v tejto oblasti nič nezrealizovalo.⁷⁷

Národné poistenie predstavovalo vrcholnú fázu zásady univerzalizmu. Projekt sa koncipoval počas celého sledovaného obdobia a bol nadčasovým produktom svojej doby. Na jeho návrhu pracovalo niekoľko komisií, ktoré svoje výsledky porovnávali aj s Beveridgovou správou o sociálnej bezpečnosti a samotný zákon o národnom poistení niesol jej znaky. Zákon dobová tlač označovala aj ako *Charta sociálnej bezpečnosti*, ktorá zjednotila poisťný systém v ČSR a odstránila rozdiely medzi sociálnymi skupinami. Zákon pozostával z troch častí, a to systému nemocenského poistenia (krátkodobé poistenie), dôchodkového poistenia (dlhodobé poistenie) a prispel k inštitucionálnemu zjednoteniu sociálneho poistenia

76 Veľkorysý budovateľský program Gottwaldovej vlády. In: *Pravda*, 10. 7. 1946, č. 151.

77 KALINOVÁ, L.: *Východiská, očakávani a realita poválečné doby*, s. 81.

v ČSR. Poistoval takmer 95% obyvateľov. Prijatie zákona bolo však zámerne načasované komunistickou stranou, ktorá ho vyhlásila až 15. apríla 1948 teda po februárovom prevrate. Bola to v podstate demonštrácia veľkorysej politiky nového režimu v Československej republike.

RESUMÉ

Die Wendejahre. Slowakei in den Jahren 1945 – 1948

Die Jahre 1945 – 1948 gehören in der slowakischen Geschichte zu einer der turbulentesten Perioden. Man kann sich darüber gar nicht wundern. Das nach der Wiederherstellung der Tschechoslowakischen Republik neu etablierte Regime hatte versucht, sich mit dem bisherigen politischen System, seinen Strukturen und Exponenten auseinanderzusetzen. Es formte auch seine eigenen Machtzentren und lebte seine eigene politische Situation durch, welche sich auf dem slowakischen Gebiet auf einen Kampf zweier unterschiedlichen Ideologien verengte – und zwar einer demokratischen Ideologie, repräsentiert durch die Demokratische Partei und einer totalitären Ideologie, repräsentiert durch die slowakischen Kommunisten. In der vorliegenden kollektiven Monographie findet der Leser jedoch viele interessante und fruchtbare Kapitel außerhalb dieser angedeuteten Themenbereiche. Die Autoren konzentrieren sich in ihren Kapiteln nicht nur auf die "große Geschichte", sondern richteten ihre besondere Aufmerksamkeit ebenfalls auf die Persönlichkeiten, welche ihr ein Siegel einprägten, sowie auf die Analyse der Stellung slowakischer Regionen und ihren Einfluss auf den Charakter der Zeitperiode und nicht zuletzt auf die Situation auf dem Gebiet der Kultur, Kirche bzw. des Sicherheitsapparats. Alle angeführten Aspekte, die auf den Seiten dieser kollektiven Monographie analysiert sind, helfen uns das Bild der slowakischen Politik und Gesellschaft in den "Wendejahren", also in einer Ära nachzubilden, als die Kommunistische Partei darum bestrebt war, auf Kosten der demokratischen Vertreter und politischer Orientierung die unbegrenzte Macht im Staat zu erlangen. In dem ersten Themenbereich analysieren die Autoren der einzelnen Kapitel die Problematik der sozio-politischen Geschichte. Sie widmen darin ihre Aufmerksamkeit den Retributionsanordnungen, der Entwicklung der öffentlichen Verwaltung, vernachlässigten aber nicht auch die Fragen der slowakischen Nachkriegsauswanderung und des Charakters der politischen Parteien in den Jahren 1945 – 1948. Auf

den ersten Themenbereich knüpft der zweite Abschnitt an, gewidmet den Persönlichkeiten der slowakischen Politik in den „Wendejahren“. Darin schildern die Autoren wichtige politische Persönlichkeiten der damaligen Zeit, die den Charakter der Periode beeinflusst und zur Gestaltung der nachfolgenden Februarereignisse des Jahres 1948 mehr oder weniger beigetragen haben. Der Sicherheitsapparat, welcher den zentralen Teil des dritten Abschnittes bildet, blieb in der Monographie ebenfalls nicht unterlassen. Die Autoren der einzelnen Kapitel untersuchen seine Auswirkungen auf die Natur einzelner Ereignisse und richten ihr Augenmerk darauf, wie seine Tätigkeit den Anstrengungen der Kommunistischen Partei im Kampf um die Macht an die Hand ging. Einen nicht minder wichtigen Teil der Monographie stellt die Frage der Kirchen und slowakischen Regionen in der Ära der Wendejahre, welche den vierten und fünften Themenbereich beinhalten. Die Slowaken waren in dieser Zeit als eine höchst religiöse Nation wahrgenommen und die kirchliche Frage konnte nicht in der Agenda einzelner Parteien beiseite stehen und wurde oft zum Gegenstand politischer Spiele. Desgleichen konnten sich der Charakter des Regimes, der Einfluss politischer Fraktionen und teilweise auch das Ergebnis der historischen Ereignisse in den Regionen in einem bestimmten Maße unterscheiden. Eben aus diesem Grund ist es wichtig, auch den slowakischen Regionen neben der Analyse der einzelnen Segmente der modernen slowakischen Geschichte und der "großen Geschichte" Aufmerksamkeit zu schenken. Ähnliche Worte können ebenso bei der Bewertung des Themenbereichs über die Wirtschaft verwendet werden, die zum Inhalt des abschließenden Teiles der vorliegenden kollektiven Monographie wurde. Zusammen mit den übrigen Teilen trägt sie zur Füllung einer weiteren leeren Stelle in der slowakischen Historiographie des 20. Jahrhunderts bei.

Na záver

Roky prelomu, charakterizované rozmedzím 1945 – 1948, významne zasiahli do povojnových dejín Slovenska. Po krátkom, zato turbulentnom období 1. Slovenskej republiky, ktoré prinieslo Slovákom na jednej strane radosť z vlastnej štátnosti, na strane druhej následky z napojenia režimu na nacistické Nemecko prišiel čas prelomových udalostí, v ktorých sa rozhodovalo o charaktere spoločenského a politického života na dlhé desaťročia. Súboj dvoch koncepcií – demokratickej a totalitnej – nakoniec skončil víťazstvom komunistickej strany a ideológie, ktorá na viac ako štyri desaťročia udávala tón politiky spoločného štátu Slovákov a Čechov. Slováci tak v krátkom čase zažili „vládu“ viacerých typov režimov, čo v pamäti národa a ich interpretácii zohralo nemalú úlohu. V predkladanej monografii autori kapitol rozobrali jednotlivé aspekty rokov 1945 – 1948 z viacerých uhlov pohľadu, avšak s vidinou spoločnej snahy o priblíženie slovenskej historiografie k zaplneniu ďalšieho z bielych miest.

V prvom okruhu rozoberajú problematiku spoločensko-politických dejín. Venujú sa v nej retribučným nariadeniam, vývoju verejnej správy, neopomenuli však ani otázky slovenskej povojnovej emigrácie a charakteru politických strán v rokoch 1945 – 1945. Na prvý tematický okruh nadväzuje druhá časť venovaná osobnostiam slovenskej politiky v prelomovom období. Autori v nej vykresľujú významné politické osobnosti uvedeného obdobia, ktoré vplývali na jeho charakter a viac či menej prispeli k formovaniu neskorších februárových udalostí roka 1948. V monografii nezostal neopomenutý ani bezpečnostný aparát, ktorý sa stal nosnou časťou tretieho tematického okruhu. Autori v jednotlivých kapitolách skúmajú jeho vplyv na charakter jednotlivých udalostí a všímajú si, akým spôsobom jeho činnosť napomohla v úsilí komunistickej strany v boji o moc. Nemenej dôležitou súčasťou monografie je problematika cirkví a slovenských regiónov v prelomovom období, ktoré sa stali náplňou štvrtého a piateho tematického okruhu. Slováci boli v uvedenom období vnímaní ako silne religiózne založený národ a cirkevná otázka nemohla zostať bokom ani v agende jednotlivých strán a často sa stala objektom politických hier. Podobne aj v regiónoch

sa mohol charakter režimu, vplyv politických zoskupení a čiastočne aj výsledky dejinných udalostí do istej miery odlišovať. Aj preto je dôležité popri „veľkých dejinách“ venovať pri analýze každého úseku novodobých slovenských dejín pozornosť aj slovenským regiónom. Podobné slová možno využiť aj pri hodnotení hospodárskej oblasti, ktorá sa stala náplňou poslednej časti predkladanej kolektívnej monografie. Spolu s ostatnými tak prispieva k zaplneniu ďalšieho z bielych miest slovenskej historiografie 20. storočia a – ako veríme – stane sa základom pre ďalší výskum zaujímavej problematiky turbulentného obdobia slovenských dejín 20. storočia a námetom na diskusiu a vedeckú polemiku, ktorá azda vyústí do publikovania ďalších diel nadväzujúcich na predkladanú prácu.

POUŽITÁ LITERATÚRA

MONOGRAFIE A ZBIERKY DOKUMENTOV

- BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993.
- BARNOVSKÝ, M.: *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku 1944 – 1948*. Bratislava 1978.
- BARTLOVÁ, A. – LETZ, R.: *Dejepis – Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií*. Bratislava 2005.
- BEBLAVÝ, M.: *Sociálna politika*. Bratislava 2009.
- BELICA, J.: *Žiadosť Jozefa Belicu Ministerstvu poľnohospodárstva a výživy SSR v Bratislave*. Sine loco 1972.
- BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica 2001.
- BIELOVODSKÝ, A.: *Severné hranice Slovenska*. Bratislava 1946.
- Biografický lexikón Slovenska IV*. Martin 2010.
- BLAHA, L.: *Späť k Marxovi? (sociálny štát, ekonomická demokracia a teórie spravodlivosti)*. Bratislava 2012.
- BOBÁK, J. (zost.): *Rudolf KOMANDERA. Denník 1945 – 1947*. Bratislava 2012.
- BOUČEK, M. – KLIMEŠ, M – VARTÍKOVÁ, M.: *Program revolúcie. K vzniku Košického vládneho programu*. Bratislava 1975.
- Budovateľský program Gottwaldovej vlády*. Praha 1946.
- CRYER, R. a kol.: *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*. Cambridge 2010.
- ČARNOGURSKÝ, P.: *Svedok čias*. Bratislava 1997.
- ČECHOVÁ, F.: *Tragédia pezinských Židov v pamäti obyvateľov mesta*. Pezinok 2012.
- ČERNÝ, P.: *Církev adventistů sedmého dne*. Praha 1981.
- ČERNÝ, P.: *Církve a náboženské spoločnosti v ČSSR*. Praha 1985.
- ČIKEŠ, R.: *Vzťahy štátu a cirkví na Slovensku*. Bratislava 2010.

- ČIŽMÁR, M.: *Pásli zverené im stádo. Košickí biskupi v rokoch 1804 – 2004. Dejiny Košického arcibiskupstva IV.* Prešov.
- Čo chce Demokratická strana. Ružomberok 1945.
- ČULEN, K.: *Po Svätoplukovi druhá naša hlava. Život dr. Jozefa Tisu.* Partizánske 1992.
- DARÁŠ, M. – KARTOUS, P. – SLOBODA, E.: *Národné výbory. Opora socialistickej demokracie.* Bratislava 1985.
- DAXNER, I.: *Ludáctvo pred Národným súdom 1945 – 1947.* Bratislava 1961.
- DEÁK, L. (zost.): *Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty II. Okupácia (2. november 1938 – 14. marec 1939).* Martin 2003.
- DEJMEK, J.: *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata.* Praha 2008.
- DEREŇ, B.: *Józef Kuraś „Ogień“ – partyzant Podhala.* Kraków 1995.
- DLUGOŠ, F.: *Dejiny Mariánskej hory v Levoči 1247 – 1995.* Levoča 2000.
- Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa IV. Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei. Bd. II.* Augsburg 1994.
- DRÁBIKOVÁ, E.: *Človek vo vinici.* Bratislava 1989.
- DRTINA, P.: *Československo můj osud II. Kniha 1.* Praha 1992.
- DRUG, Š.: *Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského I.* Bratislava 1988.
- DRULÁK, P.: *Metafory studené války. Interpretace politického fenoménu.* Praha 2009.
- ĎURČANSKÝ, F.: *Biela kniha I. – IV.* Trenčín 1991 – 1992.
- ĎURICA, M.: *Edvard Beneš a jeho vzťah k Slovákom.* Bratislava 2008.
- ĎURICA, M. S.: *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil.* Bratislava 2006.
- EČER, B.: *Vývoj a základy mezinárodného práva trestného.* Praha 1948.
- FRIEDER, E.: *Z denníka mladého rabína.* Bratislava 1993.

- FRIEDL, J. – JIRÁSEK, Z.: *Rozpačité spojenectví. Československo-polské vztahy v letech 1945 – 1949*. Praha 2008.
- GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M.: *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Bratislava 2004.
- GÁLIK, J.: *Odboj a oslobodenie Myjavy*. Myjava 1994.
- GAŽO, E.: *Partizánske hnutie na Slovensku. Organizácia a bojová činnosť jednotiek*. Bratislava 1984.
- GOČIK, J. – GALGAN, J.: *Z dejín obce Čerhov*. Čerhov 2002.
- GOTTWALD, K.: *Spisy. Sv. XIII*. Praha 1957.
- GRACA, B.: *Prehľad dejín partizánskeho hnutia na Slovensku v druhej svetovej vojne*. Bratislava 1976.
- GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dejinám Československa. I. 1914 – 1945*. Praha 2005.
- HAGARA, J.: *História partizánskych bojov. I. Hornonitrianska partizánska brigáda*. Prievidza 1946.
- HANZEL, J.: *Za slobodu národa v exile*. Žilina 2002.
- HANZLÍK, F.: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945 – 1950*. Praha 2003.
- HEJDA, J.: *Žil jsem zbytečně. Román mého života*. Praha 1991.
- HIŠEM, C.: *Košické presbytérium (1804 – 2006). Dejiny Košického arcibiskupstva VI*. Prešov 2006.
- HLAVOŇ, K.: *Bratrská jednota baptistů v ČSSR*. Praha 1984.
- HOLÝ, I. – ČERNÝ, P.: *Církev bratrská v ČSSR*. Praha 1985.
- HONZÁK, F.: *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*. Bratislava 2008.
- HORVÁTH, P.: *Vznik a činnosť národných výborov v okrese Trnava v rokoch 1945 – 1948*. Diplomová práca. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského.
- HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava 1978.

- HORVÁTH, Š. – VALACH, J.: *Peňažníctvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1950*. Bratislava 1984.
- HORVÁTHOVÁ, M.: *Nemci na Slovensku: Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno 2002.
- HOZÁK, J.: *Horná Nitra v boji za slobodu*. Martin 1989.
- HRUŠOVSKÝ, I.: *Podjavorinský odboj ako prvý po rozbití prvej ČSR*. Rukopis.
- HUDEC, J.: *Pútnici na úzkej ceste*. Ostrava 1999.
- Chicagská rezolúcia Slovenskej ligy. Rezolúcie, ktoré na svojom 30. kongrese 3. marca v Chicagu, Illinois, prijala Slovenská liga*. Illinois 1949.
- CHMELA, L.: *Financování dvouletého hospodářského plánu*. Praha 1946.
- Intelektuál ve dvadciátém století. Rozhovory Timothyho Snydera s Tonym Judtem*. Praha 2013.
- JABLONICKÝ, J.: *Podoby násilia*. Bratislava 2000.
- JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji*. Bratislava 2004.
- JABLONICKÝ, J.: *Samizdat o odboji II*. Bratislava 2006.
- JABLONICKÝ, J.: *Z práce a bojov trnavského Kovosmaltu*. Bratislava 1961.
- JAKUBČIN, P.: *Pastieri v osídlach moci. Komunistický režim a katolícki kňazi na Slovensku v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava 2012.
- JANEGOVÁ, Z.: *Židovská komunita v Novom Meste nad Váhom*. Diplomová práca, 2006.
- JARKOVSKÁ, L.: *Odplata či spravodlnosť? Mimořádné lidové soudy na Královéhradecku 1945 – 1948*. Praha 2008.
- JASTRABÍK, Š.: *Smolenice*. Bratislava 1975.
- JECH, K.: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha 2008.
- JELINEK, J. A.: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí / 2. časť*. Bratislava 2000.

- JUDÁK, V. – MÁJEK, S. (zost.): *Svedecká výpoveď Dr. Karola Kmetku v súdnom procese s Dr. Jozefom Tisom*. Bratislava 2013.
- KALINOVÁ, L.: *Východiska, očakávaní a realita poválečnej doby. K dejinám českej spoločnosti v letech 1945 – 1948*. Praha 2004.
- KALINOVÁ, L.: *Spoločenské promeny v čase socialistického experimentu*. Praha 2007.
- KALOUS, J. a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989. Ministři a jejich náměstci*. Praha 2009.
- KALOUS, J.: *Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ*. Praha 2010.
- KAMIŃSKI, M. K.: *Polsko-Czechosłowackie stosunki polityczne 1945 – 1948*. Warszawa 1989.
- KAPLAN, K.: *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945 Dokumenty I*. Brno 1995.
- KAPLAN, K. : *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956*. Brno 2005.
- KAPLAN, K.: *Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948 – 1956*. Brno 1999.
- KAPLAN, K.: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997.
- KAPLAN, K.: *Poslední rok prezidenta*. Brno 1994.
- KAPLAN, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*. Praha 1990.
- KAPLAN, K. (zost.): *Pražské dohody 1945 – 1947. Sborník dokumentů*. Praha 1992.
- KAPLAN, K. (zost.): *Příprava Ústavy ČSR v letech 1946 – 1948. Soubor dokumentů*. Praha 1993.
- KARVAŠ, I.: *Prejav guvernéra Slovenskej národnej banky Dr. Imricha Karvaša na piatom riadnom valnom zhromaždení Slovenskej národnej banky v Bratislave*. Martin 1944.
- KARVAŠ, I.: *Základy hospodárskej vedy*. Bratislava 1999.

Každý človek má svoje meno. Zoznam obetí holokaustu z Košíc a blízkeho okolia odvečených do koncentračných táborov. 2 doplnené vydanie. Bez bibliografických údajov.

KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V. (zost.): *Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. 1. sv.* Praha 1965.

KOCIAN, J.: *Československá strana národně socialistická v letech 1945 – 1948. Organizace, program, politika.* Brno 2002.

Kol.: *Všeobecný encyklopedický slovník M – R.* Praha 2002.

Kol autorov: *Osvobození Československa Rudou armádou 1944/1945. Svazek první.* Praha 1965.

Košický vládní program. Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Praha 1974.

KORTMAN, B.: *Považská Bystrica. Z dějin města.* Žilina 2006.

KOUDELKA, F.: *Státní bezpečnost 1954 – 1968 (základní údaje). Sešity. Svazek 13.* Praha 1993.

KOVÁČ, A.: *Košický vládní program.* Bratislava 1977, s. 127 – 128.

KOVÁČ, D.: *Výsídlení Němců ze Slovenska (1944 – 1953).* Praha 2001.

KOVÁČ, J. a kol.: *Protifašistické hnutí a odboj na horní Nitře.* Banská Bystrica 1969.

KOŽÁKOVÁ, K.: *Sociální politika a sociálně zákonodárství na Slovensku po druhé světové válce. Dizertační práce.* Bratislava: Historický ústav SAV, 2014.

KREISINGER, P.: *Brigádní generál Josef Bartík. Zpravodajský důstojník a účastník prvního i druhého československého odboje.* Praha 2011.

KRYSTLÍK, T.: *Zamlčené dějiny.* Praha 1998.

KŘEN, J.: *Bílá místa v našich dějinách?* Praha 1990.

KURZ, J.: *Křesťanské sbory bratské.* 1946.

- KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945 – 1956*. Praha 1998.
- KWIEK, J.: *Z dziejów mniejszości słowackiej na Spiszu i Orawie w latach 1945 – 1957*. Kraków 2002.
- LACKO, M.: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 2008.
- LACHO, J. – BRENKUS, J.: *História Apoštolskej cirkvi na Slovensku*. Bratislava 2007.
- LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939 – 1945*. Praha 1960.
- LENČIŠ, Š. a kol.: *Pútnické miesta Slovenska*. Bratislava 2010.
- LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994.
- LETZ, R. (zost.): *V hodine veľkej skúšky. Listy biskupa M. Buzalku. Spoločné prejavy slovenských katolíckych biskupov*. Trnava 2007.
- Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava 2000.
- LHOTA, V.: *Znárodnění v Československu 1945 – 1948*. Praha 1987.
- LICHARDUS, B.: *12. október 1944*. Kópia rukopisu. Bez bibliografických údajov.
- LIPTÁK, Ľ.: *Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom 1939 – 1945*. Bratislava 1960.
- LIPTÁK, Ľ.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava 1998.
- LIPTÁK, Ľ.: *Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii*. Bratislava 1999.
- LIPTÁK, Ľ.: *„Vzostupy“ a „pády“ Gustáva Husáka*. Bratislava 1991.
- LIPTÁK, Ľ.: *2217 dní Slovensko v čase druhej svetovej vojny*. Bratislava 2011.
- LONDÁK, M.: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava 2010.
- LONDÁK, M.: *Otázky industrializácie Slovenska*. Bratislava 1999.
- MACHEJEK, W.: *Rano przeszedł huragan*. Kraków 1985.

- MAREK, P.: *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918 – 1924)*. Brno 2005.
- MARSINA, R. – ČIČAJ, V. – KOVÁČ, D. – LIPTÁK, Ľ.: *Slovenské dejiny*. Martin 1992.
- MARTINEK, B.: *Náboženská společnost a stát : Historie svědků Jehovových v Československu*. Praha 2000.
- MATASOVSKY MATUSCHAK, I.: *The Abandoned Ones. The Tragic Story of Slovakia's Spiš and Orava Regions 1919 – 1948*. DeRosa-Walsh 2008.
- MATHÉ, S.: *Dvadsaťpäť postáv modernej slovenskej politiky*. Bratislava 1997.
- MATHÉ, S.: *Slovenská politika v rokoch 1848 – 1993*. Martin 2001.
- MAŤOVČÍK, A. a kol.: *Reprezentačný Biografický lexikón Slovenska*. Martin 1999.
- MEDVECKÝ, M.: *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 2011.
- MEDVECKÝ, M. – SIVOŠ, J. – JAŠEK, P.: *V stopách železného Felixu. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava 2012.
- Memorandum predostreté slávnym zástupcom Spojených národov na konferencii vydržiavanej v San Franciscu 25. apríla 1945*. New York, N. Y. 1945.
- Memorandum Slovenskej ligy v Amerike prijaté XXIX. kongresom 21. októbra 1947 v Clevelande, Ohio*. Vydala Slovenská liga v Amerike 1947.
- MENCL, V a kol.: *Křižovatky 20. století – světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha 1990.
- MIKLOŠKO, F.: *Nebudete ich môcť rozvrátiť*. Bratislava 1991.
- MILOTA, A.: *Trestní právo hmotné Část obecná (Nástin přednášek)*. Bratislava 1924.

- MILOTA, A. – NOŽIČKA, J.: *Trestné zákony zeme slovenskej a podkarpatoruskej*. Kroměříž 1931.
- MIŠEJE, F.: *Revolučnou cestou*. Bratislava 1989.
- MITÁČ, J. (zost.): *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945*. Bratislava 2011.
- MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*. Košice 2008.
- MRLIAN, R. (zost.): *Sborník z I. sjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov*. Bratislava 1946.
- MULÍK, P. (zost.): *Prehľad registrovaných cirkví a osobností náboženského života v Slovenskej republike*. Bratislava 1998.
- NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*. Brno 1994.
- NEČAS, C.: *Nad osudem českých a slovenských Cikánů*. Brno 1981.
- NIŽŇANSKÝ, E. (zost.): *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939. Dokumenty*. Bratislava 2001.
- NOVÁKOVÁ, K.: *Materiálne prejavy socioprofesnej skupiny. (Na príklade súčasných vinohradníkov v mikroregiónu Orešany)*. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2006.
- PALA, T. – HUDEC, J.: *Cestou pravdy a lásky*. Ostrava 1998.
- PEHR, M.: *Československá strana lidová 1945 – 1946*. Praha 2003.
- PENTON, M. J.: *Apocalypse Delayed : The Story of Jehovah's Witnesses*. Toronto 1985.
- PEŠEK, J. : *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu I. Na ceste k moci (1945 – 1948), pri moci – od prevratu k pokusu o reformu (1948 – 1968)*. Bratislava 2012.
- PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2004.
- PEŠEK, J.: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava 1999.

- PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava 1997.
- PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2004.
- PETRANSKÝ, I. A.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946*. Nitra 2001.
- PETRUF, P. (zost.): *Politické vzťahy medzi Francúzskom a Československom a Francúzskom a Slovenskom (1939 – 1948)*. Martin 2003.
- PLACÁK, B.: *Partyzáni bez legend. Život a boje partyzánske brigády na západnom Slovensku*. Praha 1992.
- PLEVZA, V.: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava 1991.
- POLAKOVIČ, Š. – VNUK, F.: *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*. Lakewood – Hamilton 1988.
- PÖSS, O. – TAKÁČ, L. (zost.): *Kolektívna vina*. Prešov 2003.
- Právnický slovník. II. diel*. Praha 1978.
- PREČAN, V. (zost.): *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava 1965.
- PREČAN, V. (zost.): *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*. Bratislava 1971.
- Program první československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků přijatý dne 5. dubna 1945 v Košicích*. Praha 1955.
- PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*. Brno 2004.
- PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl období 1945 – 1992*. Brno 2009.
- Příprava dvouletého hospodářského plánu. Stenografické záznamy Ústřední plánovací komise*. Praha 2004.

- RÁKOSNÍK, J.: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945 – 1960*. Praha 2010.
- RÁKOŠ, E. – RUDOHRADESKÝ, Š.: *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*. Bratislava 1973.
- RÁLIŠ, A.: *Trestný proces*. Bratislava 1942.
- RAŠLA, A.: *Ludové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava 1969.
- RAŠLA, A. – ŽABKAY, E.: *Proces s dr. J. Tisom. Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkayho*. Bratislava 1990.
- RAVIK, S.: *Pražské hospody. Vyprávění o pražských restauracích, pivnicích, vinárnách, kavárnách, krčmách a knajpách*. Praha 2006.
- Reč povereníka pôšt Alexandra Horáka v pléne SNR*. Bratislava 1948.
- RENNER, H. – SAMSON, I.: *Dejiny Československa po roku 1945*. Bratislava 1993.
- Rozvoj Slovenska v dvojročnici*. Bratislava 1950.
- RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století / Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*. Bratislava 1998.
- RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha 2012.
- RYŠAVÝ, V.: *Žilina a Slovenské národné povstanie*. New York 1981.
- SABOL, M.: *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava 2010.
- SEKOT, A.: *Církev československá husitská*. Praha 1982.
- SEKOT, A.: *Evangelická církev metodistická*. Praha 1981.
- SCHNEEBERGER, V. D.: *Metodismus v Československu (1918 – 1992)*. Praha 2003.
- SIKORA, S.: *KSČ a národné výbory na Slovensku v začiatkoch socialistickej výstavby (1948 – 1954)*. Bratislava 1989.

- SIVOŠ, J.: *Bez rozsudku! Sústredňovacie tábory, pracovné tábory a tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1945 – 1953*. Bratislava 2011.
- Sjezd národní kultury 1948. Sbíрка dokumentů*. Praha 1948.
- SLÁMEČKA, L. – KRIŠTOFÍK, J.: *Památník českého a slovenského odboje 1939 – 1945*. Uherský Brod 2011.
- SLEZÁČKOVÁ, J.: *Z kroniky staroturianskej rodiny Hlubockých. Spomienky, svedectvá – čriepky*. Stará Turá 2013.
- SLNEKOVÁ, V.: *K osudom židovskej komunity v Trnave v rokoch 1938 – 1945*. Nitra 2010.
- Slovo ľudu Hornej Oravy a Spiša rodákom v Československu a svetovej verejnosti*. Bratislava 1947.
- SŁOMKA, W.: *Nadzieja w postawie ludzkiej*. Lublin 1992.
- SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009.
- SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 - 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII*. Bratislava 2008.
- SPÁČIL, J.: *Památce Antonína Rozsypala*. Kroměříž 1946.
- STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945 – 1947*. Praha 1991.
- SÚPKOVÁ, J. – MARTÁK, D.: *Podjavorinský kraj v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1989.
- SUŠKO, L. (zost.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay. 2. Buch / 2. Kniha*. Slovensko v jeseni 1944. Bratislava 2008.
- Svědkové Jehovovi – Hlasatelé Božího Království*. Brooklyn, New York 1993.
- SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 – '48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Banská Bystrica 2010.
- ŠÍP, L.: *Baptistický sbor v Pardubicích v letech 1922 – 1989*. Diplomová práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, Katedra církevních dějin, 2011.

- ŠIROKÝ, V.: *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu*. Bratislava 1952.
- ŠKARVAN, F.: *Edvard Beneš národu. Z projevů presidenta republiky v letech 1945 – 1946*. Praha 1946.
- ŠOLC, J. (zost.): BENEŠ, E.: *Vzkazy do vlasti*. Praha 1996.
- ŠPETKO, J.: *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí*. Praha 1994.
- ŠPIESZ, A.: *Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu*. Bratislava 1992.
- Štatistická príručka Slovenska 1947*. Bratislava 1947.
- ŠUTAJ, Š.: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993.
- ŠUTAJ, Š.: *Občianske politické strany v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava 1999.
- ŠUTAJ, Š.: *Slovenské občianske politické strany v dokumentoch (1944 – 1948)*. Košice 2002.
- TAČOVSKÝ, L.: *Kronika rodu Hirner na pozadí huncokárskej histórie*. Trenčín 2012.
- TAKÁČ, S.: *K zákonu o ľudových súdoch*. Bez uvedenia bibliografických údajov.
- The Apostolic Faith: History, Doctrine, and Purpose*. Portland, Oregon 2005.
- The Book of Discipline of the United Methodist Church – 2012*. Nashville, Tennessee 2012.
- TIŠLIAR, P.: *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Krakov 2013.
- TOMÁNEK, F. (zost.): *Sbírka nejdůležitějších předpisů kultových platných v republice Československé*. Praha 1928.
- TOMISOVÁ, E.: *Zabudnuté osudy škôl Starej Turej*. Bratislava 2013.
- TRUBINSKY, J. C.: *Spomienky v dokumentoch. Zv. I*. Vydané vlastným nákladom v USA 1988.

- UHRIN, M. a kol.: *II. Slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika*. Banská Bystrica 2009.
- URSÍNY, J.: *Cesta Demokratickej strany*. Bratislava 1945.
- URSÍNY, J.: *Z môjho života*. Martin 2000.
- VARINSKÝ, V.: *Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1941 – 1953*. Banská Bystrica 2004.
- VARTÍKOVÁ, M.: *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plán 1944 – 1948*. Bratislava 1971.
- VAŠKO, V.: *Neumlčená. Kronika katolíckej cirkve v Československu po druhé svetovej válce II*. Praha 1990.
- VAVROVÁ, M. a kol.: *Horná Nitra v boji proti fašizmu*. Prievidza 1974.
- VEBER, V.: *Osudové únorové dny*. Praha 2008.
- VNUK, F.: *Stopäťdesiat rokov v živote slovenského národa*. Bratislava 2004.
- VICEN, J.: *Vo víre rokov 1938 – 1988*. Bratislava 1999.
- VIK, K. – GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: *Slovensko*. Praha 1946 – 1947.
- VOJÁČEK, A.: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*. Bratislava 1973.
- VONDRÁŠEK, V. – PEŠEK, J.: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity. Mýty a realita*. Bratislava 2011.
- VRKOČOVÁ, J.: *Hospodársko-technické a materiálne vybavenie partizánskej skupiny kpt. Miloša Uhra*. Diplomová práca, 1983.
- WALLO, J. N.: *Spomienky*. Rukopis. Bez bibliografických údajov. *Začíname dvojročnicu*. Bratislava 1947.
- Zákon o ľudových súdoch* [Publikácia Povereníctva SNR pre informácie]. Bratislava 1945.
- ZELINKA, T. Č.: *Přehled dějin Svobodné reformované církve a Jednoty československé za sedmdesát let 1880 – 1950*. Praha 1952.

- ŽIKMUNDOVSKÝ, Z.: *Organizace státobezpečnostní a zpravodajské služby v ČSR v letech 1919 – 1938, 1945 – 1948*. Rukopis, Praha 1990.
- ZUBKO, P.: *Vývoj cirkevnej organizácie v Košickej diecéze (1804 – 2005)*. Košice 2006.
- Zuzka Selecká spieva: *Piesne z Dobrej Nivy*. Zapísal Dr. Jozef Otesánek. Turčiansky Sv. Martin 1943.
- ŽÁČEK, P.: *Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov 1953 – 1990*. Bratislava 2005.
- ŽATKULIAK, J.: *V mene zákona a proti občanom? (Trestnoprávna právomoc národných výborov na Slovensku v rokoch 1950 – 1957)*. Bratislava 1994.
- ŽATKULIAK, J.: *Vývoj národných výborov na Slovensku v prvých rokoch výstavby socializmu (1948 – 1954)*. Bratislava 1986.
- ŽUDEL, J. – DUBOVSKÝ, J. M. (zost.): *Dejiny Modry*. Modra 2006.
- 1947 *Yearbook of Jehovah's Witnesses*. Brooklyn, New York 1946.
- 1949 *Yearbook of Jehovah's Witnesses*. Brooklyn, New York 1948.
- 1950 *Yearbook of Jehovah's Witnesses*. Brooklyn, New York 1949.

ŠTÚDIE

- ANDRÁŠ, M.: Severný Spiš v politických, vojenských a diplomatických aktivitách medzi rokmi 1918 – 1947. In: GŁADKIEWICZ, R. – HOMZA, M. (zost.): *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča – Wrocław 2003
- BALÁŽOVÁ, E. – HALEČKOVÁ, M. – JÁNOŠOVÁ, M.: Chronológia paritzánskych deštrukcií na železničiach Slovenska od leta 1944 do oslobodenia Sovietskou armádou roku 1945. In: PAŽÚR, Š. (zost.): *Zborník Múzea Slovenského národného povstania 5*. Martin 1980.
- BARNOVSKÝ, M.: Akčné výbory – nástroj nastolenia mocenského monopolu a pofebruárovej očisty. In: PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava 2008.

- BARNOVSKÝ, M.: K politickému vývoju Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In: *Historické štúdie* 45. Bratislava 2007.
- BARNOVSKÝ, M.: K profilu a činnosti Demokratickej strany. In: *Soudobé dejiny*, roč. 1998, č. 2 – 3.
- BARNOVSKÝ, M.: Politické súvislosti súdneho procesu s Dr. J. Tisom a spol. In: *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 4.
- BARNOVSKÝ, M.: Problematika industrializácie Slovenska v rokoch 1945 – 1950. In: *Historický časopis*, roč. 16, 1968, č. 2.
- BELLUŠ, S.: Ľudové súdy a naše stanovisko. In: *Demokratická strana a problémy dneška*. Martin 1945.
- BIANCHI, L.: Ľudové súdnictvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1947. *Právněhistorické studie*, roč. 12, 1966.
- BOBÁK, J.: Jozef M. Kirschbaum: Keď Paríž a Washington chceli uznať slovenský exil. K začiatkom činnosti slovenského politického exilu. In: *Historický zborník*, roč. 12, 2002, č. 1 – 2.
- BOBÁK, J.: Slovenská liga a Clevelandské memorandum. In: *Historický zborník*, roč. 10, 2000, č. 1.
- BOBÁK, J.: Slovenský revolučný odboj a počiatky organizovaného protikomunistického odboja v zahraničí v rokoch 1945 – 1947. In: JAŠEK, P. (zost.): *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*. Bratislava 2012.
- BŮCHLEROVÁ, E.: Úkoly slovenských žien. In: *Sociální revue*, roč. 23, 1948, č. 4.
- BYSTRICKÝ, V.: Dokumenty o postoji Eduarda Beneša k česko-slovenským vzťahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov. In: *Historický časopis*, roč. 43, 1995, č. 2. BYSTRICKÝ, V.: E. Beneš a Slovensko 1918 – 1939. In: *Historický časopis*, roč. 43, 1995, č. 2.
- CIĄGWA, J.: Osud slovenských kňazov nedeckého dištriktu (districtus nedecensis) po zmene štátnej hranice v máji 1945. In: *Pocła Ivanovi Chalupeckému*. Levoča 2012.

- CIESAR, F.: Cirkev bratská na Slovensku. In: *Sto let ve službě evangelia 1880 – 1980*. Praha 1981.
- DOLEŽALOVÁ, A.: Nebylo úniku? Kontinuita a diskontinuita v ekonomickém vývoji ve 30. a 40. letech XX. století. In: ŠEDIVÝ, I. – NĚMEČEK, J. – KOCIAN, J. – TŮMA, O. (zost.): *1938: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání vychodisek*. Praha 2010.
- DVOŘÁKOVÁ, J.: Bedřich Pokorný – vzestup a pád. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, 2004, č. 2.
- DVOŘÁKOVÁ, J.: Státní bezpečnost v letech 1945 – 1953. Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek. *Sešit ÚDV* č. 16. Praha 2007.
- FEKETE, Š.: Vznik, rozloženie a význam slovenských pútnických miest. In: *Národopisný sborník*, roč. 8, 1947, č. 3.
- FISCHER, J.: Ženy do pracovního procesu. In: *Sociální revue*, roč. 21, 1946, č. 11.
- FLEK, J. – GOLDMANN, J.: O dvouletce a první pětiletce. In: *Přspěvky k dějinám KSČ*, roč. 5, č. 3. Praha 1965.
- FROLÍK, J.: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989. In: *Sborník archivních prací*, roč. LII, 2002, č. 2.
- FROLÍK, J.: Nástin organizačního vývoje státně bezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989. In: *Sborník archivních prací*, roč. XLI, 1991, č. 2.
- GABZDILOVÁ, S.: K niektorým otázkam mládežníckeho hnutia v politike DS v rokoch 1945 – 1948 so zreteľom na východné Slovensko. In: *Historica Carpatica*, č. 14, 1983.
- GABZDILOVÁ, S.: Sústreďovacie tábory na Slovensku v roku 1945. In: *Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*, roč. 15, 2012, č. 3
- GALLAS, J.: Národní pojištění v Československé republice. In: *Československo*, 1945, č. 10.

- HALAJ, D.: Protifašistický odboj a SNP. In: RAGAČ, R. – ZEMENE, M. R. a kol.: *Stará Turá – naše mesto*. Stará Turá 2010.
- HALLON, Ľ.: Expanzia slovenského finančného kapitálu v účastinných podnikoch v rokoch 1939 – 1944. In: *Historický časopis*, roč. 48, 2000, č. 1.
- HALLON, Ľ.: Nové smery hospodárskej politiky na Slovensku v 30. a 40. rokoch XX. storočia. In: ŠEDIVÝ, I. – NĚMEČEK, J. – KOCIAN, J. – TŮMA, O. (zost.): *1938: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání vychodisek*. Praha 2010.
- HANUŠ, J. – KLAPETEK, M.: Pouť jako prvek lidové zbožnosti. Příklad Hostýn 1945 – 1989. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, roč. 48, 2001.
- HATALA, I.: Organizácia sociálnej správy na Slovensku. In: *Sociální revue*, roč. 22, 1947, č. 5/6.
- HLAVATÝ, E.: Vývoj slovenského bankovníctva 1918 – 1968. In: *Ludia, peniaze, banky*. Bratislava 2003.
- HORVÁTH, P.: Na ceste k februáru. In: ŠIMONČIČ, J. – WATZKA, J. a kol.: *Dejiny Trnavy*. Bratislava 1988.
- HORVÁTH, P.: Trnava v rokoch národnej a demokratickej revolúcie. In: ŠIMONČIČ, J. – WATZKA, J. a kol.: *Dejiny Trnavy*. Bratislava 1988.
- HRADIL, J.: Církev československá husitská na Slovensku. In: *90 let Církve československé husitské: Sborník*. Praha 2010.
- HRACHOVÁ, S.: „Rotztochte kola...“ Transformace konceptu sociální politiky a budování sociálního státu v Československu v letech 1945 – 1948. In: STŘEDOVÁ, V. – ŠTĚPÁN, J. a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století V*. Hradec Králové 2011.
- HRUBOŇ, A.: Hlinkova garda a partizáni. In: HRUBOŇ, A. – KRIŠTOFÍK, J. (zost.): *Partizáni a Slovensko*. Krakov 2013.

- HRUBOŇ, A. – KRIŠTOFÍK, J.: Partizáni na Slovensku v zrkadle historiografie. In: HRUBOŇ, A. – KRIŠTOFÍK, J. (zost.): *Partizáni a Slovensko*. Krakov 2013.
- CHRENA, O.: Územnosprávne členenie Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In: *Slovenská archivistika*, roč. XLIII, č. 2.
- CHUDJÁK, F.: Menová reforma v Československu roku 1945. In: *Historický časopis*, roč. 53, 2005, č. 1.
- ILKO, M.: Zo života jedného Zemplínčana. Dostupné na URL <<http://mozaika.sme.sk/c/2540618/zo-zivota-jedneho-zemplincana.html>.
- ILKO, M.: Zo života jedného Zemplínčana (2. časť. – komunizmus). Dostupné na URL <<http://mozaika.sme.sk/c/2540631/zo-zivota-jedneho-zemplincana-cast-2-komunizmus.html>.
- JAMBOR, J.: Z histórie študijnej a projektovej prípravy, výstavby a prevádzky vodného diela Orava. In: *50 rokov prevádzky VD a VE Orava*. Trenčín 2003.
- JAMRICHOVÁ, A.: Červený Kameň po odchode Pálffyovcov v roku 1945. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 59, 2010, č. 2.
- JANAS, K.: Pokusy miestnych štruktúr KSS o likvidáciu politických protivníkov na príklade miest Považská Bystrica a Púchov v rokoch 1945 – 1948. In: ŠMIGEL, M. a kol. *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989)*. Banská Bystrica – Bratislava 2007.
- JANČÍK, D.: Zpolitizovaná hospodárska správa versus hospodárska demokracie, svobodné podnikání a podnikateľské prostredí. In: ŠEDIVÝ, I. – NĚMEČEK, J. – KOCIAN, J. – TŮMA, O. (zost.): *Únor 1948 v Československu: Nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha 2011.
- JANČÍK, D. – KUBŮ, E.: Hospodářská obnova Československa po druhé světové válce (Cesta průmyslového státu od tržní k plánované ekonomice). In: ŠEDIVÝ, I. – NĚMEČEK, J. – KOCIAN, J. – TŮMA, O. (zost.): *1938: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání vychodisek*. Praha 2010.

- JANČUŠ, J.: Baptisti pod Tatrami. In: ŠALING, J. – DVOŘÁK, V. (zost.): *Niesli svetlo evanjelia: Sto rokov baptistickej práce na Slovensku*. Bratislava 1988.
- JÄGER, P.: Svoboda vyznání a právní poměry církví a náboženských společností v letech 1948 – 1989. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (zost.): *Komunistické právo v Československu: Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno 2009.
- JEDLICKA, P.: *Kiskárpáti emlékek*. Budapest 1882.
- JINDRA, M.: Církev československá (husitská) v období komunistické totality. In: *90 let Církve československé husitské. Sborník*. Praha 2010.
- JINDRA, M.: Rok 1953 jako jedno z přelomových období v církevní politice státu. In: PETRÁŠ, J. – SVOBODA, L. (zost.): *Osm let po válce: Rok 1953 v Československu*. Praha 2014.
- JIRÁSEK, Z.: Základní tendence vývoje československého měnového vývoje 1945 – 1953. In: *Měnové systémy na území českých zemí 1892 – 1993*. Opava – Paha 1995.
- KAMENEC, I.: O hľadání dobra a zla v dejinách. In: KAMENEC, I.: *Spoločnosť Politika Historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava 2009.
- KÁNIKOVÁ, M.: Prvý predseda Národného výboru v Trnave po voľbách v roku 1946 a jeho spolupracovníci. Rukopis. Trnava 2014.
- KAPLAN, K.: Hospodářská demokracie v letech 1945 – 1948. In: PRŮCHA, V. (zost.): *Některé problémy hospodářského vývoje Československa v letech 1945 – 1948*. Praha 1967.
- KARLÍK, J.: Nové Mesto nad Váhom v rokoch 1939 – 1945. In: KARLÍK, J. (zost.): *Nové Mesto nad Váhom. Vlastivedná monografia mesta do roku 2009*. Nové Mesto nad Váhom 2010.
- KAŠŠÁK, P. – HRODEGH, M. – SÚDNY, B.: Zajatecký tábor v Grinave. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. (zost.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005.
- KIRSCHBAUM, J.: Zmysel a cieľ našej zahraničnej činnosti. In: *Kalendár slovenského kultúrneho spolku*. Buenos Aires 1977.

- KLIMEK, A.: Názory Edvarda Beneše na soužití Čechů a Slováků v obnovené ČSR (v době před povstáním na Slovensku roku 1944). In: BYSTRICKÝ, V. (zost.): *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiska a perspektívy)*. Bratislava 1994.
- KLUBERT, T.: Politické pozadie a bezpečnostné aspekty procesu s Dr. Jozefom Tisom a spol. In: *Pamäť národa*, roč. 7, 2011, č. 1.
- KLUBERT, T.: Situácia na Slovensku počas procesu s Dr. Jozefom Tisom. In: *Pamäť národa*.
- KOMZALA, F.: Sociálna politika vo výstavbe Slovenska. In: *Sociální revue*, roč. 21, 1946, č. 4.
- KOŠTÁL, M.: Probuzení v druhé polovině 19. století a Svobodná církev reformovaná 1880 – 1919. In: *Sto let ve službě evangelia 1880 – 1980*. Praha 1981.
- KOVÁČ, D.: Metamorfózy kolektívnych národných identít v 20. storočí. In: KILIÁNOVÁ, G. – KOWALSKÁ, E. – KREKOVIČOVÁ, E. (zost.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti / Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava 2009.
- KOVÁČ, D.: Organizovaný odsun Nemcov zo Slovenska roku 1946. In: *Historický časopis*, roč. 49, 2001, č. 2.
- KOVÁČIK, M.: K problematike posledných Pálffyovcov na hrade Červený Kameň a ich vzťah k obyvateľom okolitých obcí. In: *Studia Historica Nitriensis*, roč. 17, 2013, č. 1.
- KOVÁČIK, M.: Letecká vesta z druhej svetovej vojny. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 63, 2014, č. 1.
- KOWALCZYK, J.: Spisz podczas II. wojny światowej i w pierwszych latach powojennych. In: GŁADKIEWICZ, R. – HOMZA, M. (zost.): *Terra Scepusiensis. Stav badania o dejinách Spiša*. Levoča – Wrocław 2003.
- KOŽÁKOVÁ, K.: Sociálne zabezpečenie na Slovensku – systém sociálneho poistenia v rokoch 1945 – 1948. In: PETRUF, P. a kol. *Slovensko a Československo v XX. storočí. Vybrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky. K 70. narodeninám PhDr. Dagmar Čiernej-Lantayovej, DrSc.* Bratislava 2010.

- KRIŠTOFÍK, J.: Prepad nemeckej posádky v Starej Turej 12. 10. 1944. In: *druhasvetova.sk*, roč. 7, 2012, č. 2.
- KUBOVÝ, J.: Teologický obraz Jednoty československé a Církve bratrské (1919 – 1980). In: *Sto let ve službě evangelia 1880 – 1980*. Praha 1981.
- KUKLÍK, J. – KOZÁK, J.: Politická očista, trestněprávní a ekonomický postih nacistických zločinců a stoupenců nacismu v Evropě po druhé světové válce. Srovnání právních postupů vybraných evropských států. In: *Právněhistorické studie*, roč. 42, 2012.
- LACKO, M. : Najhorlivejší pomocníci komunistov (Zväz slovenských partizánov a udalosti na Slovensku v rokoch 1945 – 1948). In: PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava 2008.
- LACKO, M.: Z novembrového prevratu vyšli víťazne komunisti. Rozhovor s bývalým politickým väzňom Martinom Hagarom. In: *Pamäť národa*, roč. IX, č. 4, 2013.
- LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 (1)*. Prešov 2001.
- LETZ, R.: Vzťahy Svätej stolice a Slovenska v rokoch 1938 – 2003. In: RYDLO, J. M. (zost.): *Renovatio spiritualis*. Bratislava 2003.
- LEVČÍK, B.: Národní mobilisace práce. In: *Sociální revue*, roč. 21, 1946, č. 11.
- LONDÁK, M.: K formovaniu koncepcie industrializácie Slovenska v druhej polovici 40. rokov. In: BARNOVSKÝ, M. (zost.): *Slovenská otázka v dejinách Česko – Slovenska (1945 – 1992)*. Bratislava 1995.
- LONDÁK, M.: K modernizácii slovenskej ekonomiky v 50. a 60. rokoch 20. storočia. In: BYSTRICKÝ, V. – KOVAČ, D. – PEŠEK, J. a kol. *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín*. Bratislava 2012.
- MACHAJDÍKOVÁ, M.: Pezinskí Nemci v zlomových obdobiach 20. storočia. In: *Človek a spoločnosť*, roč. 7, 2004, č. 3.
- MAJERIKOVÁ, M.: Podľvčianska tragédia. In: *Život*, č. 8 (626), 2010.

- MASKAL, R.: *Ľudové súdnictvo na Slovensku po 2. svetovej vojne a proces s nilašmi na Okresnom ľudovom súde v Košiciach*. In: http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2006/diskusie_maskal.html
- MEDVECKÝ, M.: BOBÁK, J.: Rudolf KOMANDERA Denník 1945 – 1947. In: *Pamäť národa*, roč. 9, 2013, č. 3.
- MEDVECKÝ, M.: K organizačnej štruktúre štátnej bezpečnosti a politického spravodajstva na Slovensku pred februárom 1948. In: *Pamäť národa*, roč. 6, 2010, č. 2.
- MICHALOV, P.: Homo viator, homo peregrinus. In: ŠURÁB, M. a kol.: *Aspekty mariánskej úcty*. Bratislava, Nitra 2011.
- MOLITORIS, L.: Społeczne uwarunkowania powstania Towarzystwa Czechów i Słowaków na Spiszu i Orawie. In: *Almanach Słowacy w Polsce VIII*. Kraków 2001.
- MOZOLÍK, P.: Vývoj územnosprávneho členenia Československa po jeho oslobodení. In: *Právny obzor*, roč. 72, 1989, č. 8.
- NOVÁKOVÁ, K.: Počiatky dedinského turizmu na Slovensku. (Prípadová štúdia o vinohradníkovi-podnikateľovi). In: *Slovenský národopis*, roč. 52, 2004, č. 4.
- ORLOF, E.: Pogranicze polsko-słowackie w latach 1945 – 1957 (sprawa Spisza i Orawy). In: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne*, 1993, č. 107.
- PANCZOVÁ, Z.: Zaniknutý svet malokarpatských „Huncokárov“ v odraze poverových rozprávání. In: *Zaostrené na kultúrne dedičstvo / Zborník príspevkov odborného seminára*. Svätý Jur 2011.
- PEJS, O.: K otázce zřízení zajateckého tábora v Grinavě v létě 1944. In: *Historické rozhledy V*, 2009, s. 115 – 126. PEŠEK, J.: Kolektivizácia a slovenská dedina. In: ŠKOVIEROVÁ, Z. (zost.): *Tradícia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po druhej svetovej vojne*. Bratislava 2002
- PEŠEK, J. Nástup komunistickej totality roku 1948. In: BYSTRICKÝ, V. – KOVAČ, D.– PEŠEK, J. a kol. *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín*. Bratislava 2012.

- PEŠEK, J. : *Priebeh februárových udalostí na Slovensku*. In PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava 2008.
- PEŠEK, J.: Slovensko v ére vrcholného stalinizmu. In: *Česko-Slovenská Historická Ročenka*, 2005.
- PETRANSKÝ, I. A.: Jehovovi svedkovia v Československu 1945 – 1949. In: *Pamäť národa*, roč. 6, 2010, č. 2.
- PETRANSKÝ, I. A.: Jehovovi svedkovia v prvej Československej republike. In: MERVART, J. – STŘEDOVÁ, V. a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století IV*. Ústí nad Orlicí 2009.
- PETRANSKÝ, I. A.: Jehovovi svedkovia v Slovenskej republike (1939 – 1945). In: STŘEDOVÁ, V. – ŠTĚPÁN, J. a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století V*. Ústí nad Orlicí 2011.
- PETRANSKÝ, I.: K niektorým problémom sociálnej politiky v Československu v rokoch 1945 – 1948. In: *Acta tchnologica agriculturae* 4. Nitra 2002.
- PETRANSKÝ, I. A.: Postavenie neuznaných kresťanských konfesii na Slovensku 1945 – 1949: Prípad baptisti. In: *Pamäť národa*, roč. 9, 2013, č. 3.
- PETRANSKÝ, J.: Postoj ľudovodemokratického režimu k biskupovi J. Vojtaššákovi, M. Buzalkovi a P. Gojdičovi v rokoch 1945 – 1948. In: LETZ, R. (zost.): *Boli traja. 50 rokov od politického procesu so slovenskými katolíckymi biskupmi*. Bratislava 2001.
- PETRANSKÝ, I.: Retribučné súdnictvo na Slovensku po februári 1948. In: *Historický zborník*, roč. 15, 2005, č. 1.
- PETRANSKÝ, I. A.: Zákomom neuznané kresťanské cirkvi a náboženské spoločnosti v Slovenskej republike 1939 – 1945. In: *Historický zborník*, roč.17, 2007, č. 2.
- PODOLÁK, J.: Tradičné spôsoby obrábania pôdy a pestovania obilnín. In: PODOLÁK, J. – NOVÁKOVÁ, K. a kol.: *Ružindol. Vlastivedná monografia obce*. Ružindol 2009.
- PODOLEC, O.: Postavenie obecnej správy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: *Historický časopis*, roč. 51, 2003, č. 4.

- POSPÍŠIL, V.: 100 let baptistické práce v Čechách a na Moravě. In: DVOŘÁK, V. – POSPÍŠIL, V. (zost.): *100 let života víry: Jubilejní sborník Bratrské jednoty baptistů v ČSR*. Praha 1989.
- PRANDA, A.: Formovanie nového systému hodnotových orientácií na súčasnej slovenskej dedine. In: *Slovenský národopis*, roč. 26, 1978, č. 2.
- PRANDA, A.: Tradičné a súčasné aspekty hodnotenia vzťahu človeka k práci na slovenskej dedine. In: *Slovenský národopis*, roč. 33, 1985, č. 2 – 3.
- RADIČOVÁ, I.: O jednom osude sociálnej reformy. In: RADIČOVÁ, I. (zost.): *Sociálna politika na Slovensku*. Bratislava 1998.
- ROGUĽOVÁ, L.: Likvidácia Slovenskej národnej strany. In: CSEFALVAY, F. – PÚČIK, M. (zost.): *Slovensko a druhá svetová vojna*. Bratislava 2000.
- SIKORA, S.: Národné výbory a vývoj na Slovensku 1947 – 1948. In: PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava 2008.
- SIKORA, S.: Rekonštrukcia orgánov územnej správy na Slovensku podľa výsledkov parlamentných volieb roku 1946. In: BARNOVSKÝ, M. – IVANIČKOVÁ, E. (zost.): *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava 1998.
- SIVÁK, F.: Košický vládny program – postavenie národných výborov na Slovensku a ich činnosť od vypuknutia Slovenského národného povstania. In: *Notitiae novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Belli Neosolii I*. Banská Bystrica 1997.
- SLAVKOVSKÝ, P.: Agrárna kultúra a životné prostredie. In: *Slovenský národopis*, roč. 41, 1993, č. 4.
- SLAVKOVSKÝ, P.: Socialistické združstevňovanie poľnohospodárstva a jeho vplyv na formovanie vidieckej rodiny. In: *Slovenský národopis*, roč. 34, 1986, č. 4.
- SLAVKOVSKÝ, P.: Sociálne a kultúrne súvislosti života generácií vidieckych spoločností na Slovensku v 20. storočí. In: *Zborník Slovenského národného múzea, Etnografia* 49, 2008.

- SLÍŽ, J.: Riadenie práce a dvojročný plán. In: *Sociální revue*, roč. 21, 1946, č. 12.
- SOKOLOVIČ, P.: „Kariéra“ protižidovského radikála z Trnavy. In: *Pamäť národa*, roč. 4, 2008, č. 3.
- SOKOLOVIČ, P.: Listy Edvardovi Benešovi v súvislosti s rozsudkom nad Jozefom Tisom. In: *Pamäť národa*, roč. 7, 2011.
- SOKOLOVIČ, P.: „Riešenie“ nemeckej a maďarskej otázky vo svetle agendy trnavských národných výborov v rokoch 1945 – 1948. In: HRUBOŇ, A. – MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, M. – LEPIŠ, J. (zost.): *Slovensko v rokoch neslobody III*. Krakov 2014.
- SOKOLOVIČ, P.: Snahy o vyrovnanie sa s predchádzajúcim režimom v rokoch 1945 – 1948 na príklade Trnavy. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Trnava v rokoch 1938 – 1989*. Bratislava 2012.
- SOKOLOVIČ, P.: Úloha slovenskej tlače v politickom boji na pozadí procesu s Jozefom Tisom. In: *Pamäť národa*, roč. 7, 2011, č. 3.
- STAŠKO, J.: Zmenené úlohy emigrácie. In: *Slovák v Amerike*, seriál na pokračovanie od 28. 2. 1968.
- Stručný náčrt vývoja slovenského centrálneho bankovníctva. In: *Dokumenty z archívu Národnej banky Slovenska*. Bratislava 2001.
- STÜRMER, M.: Geschichte in geschichtslosem Land. In: *Augstein*, ed. 1987.
- SYRNÝ, M.: Demokratická strana a voľby 1946 na Slovensku. In: MEDVECKÝ, M. (zost.): *Posledné a prvé slobodné (?) voľby – 1946, 1990*. Bratislava 2006.
- SYRNÝ, M.: *Gustáv Husák a Demokratická strana na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. In: MICHÁLEK, S. – LONDÁK, M. a kol.: *Gustáv Husák, moc politiky – politik moci*. Bratislava 2013.
- SYRNÝ, M.: Jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947. In: PODOLEC, O. (zost.): *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava 2008.
- SYRNÝ, M.: K problematike represii voči slovenským komunistom v rokoch 1939 – 1943. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Perzekúcie*

- na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika očami mladých historikov VII.* Bratislava 2008.
- SYRNÝ, M.: Politická situácia na oslobodenom Slovensku do polovice roku 1945. In: KOKOŠKOVÁ, Z. – KOKOŠKA, S. – KOCIAN, J. (zost.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody.* Praha 2005.
- SYRNÝ, M.: Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. In: *Acta historica Neosoliensia.* Banská Bystrica 2003.
- SYRNÝ, M.: *Zápisnica o výsluchu Júliusa Ďuriša na Ústredni štátnej bezpečnosti.* In: *Acta historica Neosoliensia.* Banská Bystrica 2006.
- SZARKA, L.: Otázka vysídlenia Maďarov zo Slovenska na parížskej mierovej konferencii roku 1946. In: BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (zost.): *Vynútený rozchod – Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938 – 1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou.* Bratislava 1999.
- ŠALING, J.: Baptisti na západnom Slovensku. In: ŠALING, J. – DVOŘÁK, V. (zost.): *Niesli svetlo evanjelia: Sto rokov baptistickej práce na Slovensku.* Bratislava 1988.
- ŠOLTÉSZ, J.: Zásady sociálnej politiky v novej republike. In: *Sociální revue*, roč. 20, 1945, č. 1 – 2.
- ŠUCHOVÁ, X.: Problémy organizácie politickej správy na Slovensku v predmníchovskej republike. In: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ V. (zost.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939).* Bratislava 2004.
- ŠUMICHRAS, P.: Vojenský zajatecký tábor v Grinave (leto 1944). In: *Vojenská história*, roč. 11, 2007, č. 4.
- ŠUTAJ, Š.: Košice a občianske politické strany v rokoch 1945 – 1948. In: *Človek a spoločnosť* roč. 1999, č. 3.
- ŠUTAJ, Š.: Nútená výmena, resp. vysídlenie Maďarov zo Slovenska / Plány a skutočnosť. In: BRANDES, D. – IVANIČKOVÁ, E. – PEŠEK, J. (zost.): *Vynútený rozchod – Vyhnanie a vysídlenie*

z Československa 1938 – 1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou. Bratislava 1999.

ŠUTAJ, Š.: Ukrajinská otázka v činnosti politických strán na Slovensku (1944 – 1948). In: *Historica Carpathica*, roč. 30 (1989).

ŠVEC, S.: Kto sú baptisti? In: ŠALING, J. – DVOŘÁK, V. (zost.): *Niesli svetlo evanjelia: Sto rokov baptistickej práce na Slovensku*. Bratislava 1988.

TKAČ, S.: Na prahu dvojročnice. In: *Výstavba Slovenska*, roč. 1, 1946, č. 4.

VONDRÁŠEK, V.: Činnosť ilegálneho podzemí na Slovensku v době Tisova procesu. In: BARNOVSKÝ, M. – BYSTRICKÝ, V. (zost.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava 1992.

VONDRÁŠEK, V.: Kriminalizace Demokratické strany v předúnorovém období. In: PERNES, J. – FOITZIK, J. (zost.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Brno 2005.

VRABCOVÁ, E.: Pracovné tábory a tábory nútenej práce. In: MIKLOŠKO, F. – SMOLÍKOVÁ, G. – SMOLÍK, P. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I*. Prešov 2001.

ŽÁČEK, P.: V-101. Agent, ze kterého se dalo žít. In: MEDVECKÝ, M. (zost.): *Posledné a prvé slobodné (?) voľby 1946, 1990*. Bratislava 2006.

ŽATKULIAK, J.: Národné výbory na Slovensku od vyhlásenia Košického vládného programu do volieb roku 1946. In: *Historický časopis*, roč. 31, 1983, č. 5.

ŽATKULIAK, J.: Počiatkový vývoj národných výborov na Slovensku (1945 – 1948). In: KOKOŠKOVÁ, Z. – KOCIAN, J. – KOKOŠKA, S. (zost.): *Československo na rozhraní dvoch epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhej svetovej války*. Praha 2005.

ARCHÍVNE FONDY

Arcibiskupský archív Košice

f. Farnosť Čerhov

Archiv bezpečnostních složek

f. Hlavní správa vojenské kontrarozvědky

f. Osobní evidenční karty MV

f. Různé bezpečnostní spisy

f. S/2

f. Ústředna Státní bezpečnosti

f. Zvláštní vyšetřovací

f. 310

f. 323

Archiv kanceláře presidenta republiky Praha

f. Hranice územní změny

Archiv Masarykova ústavu Praha

f. Edvard Beneš I.

f. Edvard Beneš II.

f. Edvard Beneš III.

Archiv Ministerstva zahraničních věcí v Praze

f. Teritoriální odbory – obyčejné

f. Zastupitelský úřad Varšava

Archiv Národního Muzea Praha

Vojta Beneš

Archiwum Akt Nowych Varšava

f. Ministerstwo Administracji Publicznej Varšava

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Varšava

Archiwum Państwowe w Krakowie

f. Urząd Wojewódzki Kraków

Archiwum Państwowe w Krakowie, oddział w Nowym Sączu – Spytkowicach

f. Akta gminy Bukowina Tatrzańska

f. SP Nowy Targ

Archív farského úradu Čerhov

f. Historia Domus, Parochiae: Čergov

Archív firmy RUPOS Ružindol

f. Evidencia členov – príprastkov JRD Ružindol

Archív JRD Smolenice

Archív Krajanského múzea Matice slovenskej v Bratislave

f. Nezaradený materiál

Archív mesta Košice

f. Zaniknuté spolky

Archív Mestského úradu v Spišskej Starej Vsi

f. Kronika mesta Spišská Stará Ves 1945 – 1982

Archív Ministerstva vnútra SR v Levoči

f. A 17, Hlavné veliteľstvo ZNB Praha

f. A 2/1, Sekretariát FMV Praha

Archív Múzea SNP Banská Bystrica

f. IV

f. XII

Archív Obecného úradu Častá

f. Pamätná kniha obce Častá 1933 – 1963

Archív Rímskokatolíckeho biskupského úradu Nitra

f. Pastierske listy a obežníky

Archív Rožňavského biskupstva Rožňava

f. Privata Cleri extra dioecesem,

Archív Trnavskej arcidiecézy Trnava

f. Apoštolská administratúra trnavská

Archív Slovenského národného múzea, pobočka Múzeum Červený Kameň

f. Múzeum Červený Kameň

Archív Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied

Archív Ústavu pamäti národa Bratislava

f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti, Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, fond starých písomností

f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, Vyšetrovacie spisy

f. Pracovný tábor Kežmarok

f. 509-1-3

f. 590-6

f. A2/1

Archív ZŠ v Častej

f. Kronika školy 1941 – 1972

Diecézny archív Banská Bystrica

f. BÚ DA Banská Bystrica

f. Mŕtvi kňazi

Hoover Institution Archives, Stanford University

f. Eduard Táborský Collection

Národní archiv Praha

- f. Branné a bezpečnostní oddělení ÚV KSČ
- f. MV-L
- f. Ministerstvo průmyslu
- f. Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv II
- f. Politické byro ÚV KSČ 1954 – 1962
- f. Státní rada Londýn
- f. Státní úřad pro věci církevní
- f. Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna
- f. ÚV KSČ – Klement Gottwald
- f. ÚV KSČ – nezaražené spisy
- f. ÚV KSČ – Předsednictvo 1945 – 1954
- f. ÚV KSČ – 03/10
- f. Zenkl – AMV 33
- f. 100/1
- f. 100/12, Národohospodářská komise ÚV KSČ
- f. 100/24

Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia

Slovenský národný archív

- f. Demokratická strana
- f. Ministerstvo financií
- f. Ministerstvo vnútra
- f. Národná poisťovňa v Bratislave (1910 – 1948) 1948 – 1951 (1952)
- f. Národný súd
- f. Policajné riaditeľstvo
- f. Povereníctvo spravodlivosti
- f. Povereníctvo školstva
- f. Povereníctvo techniky
- f. Povereníctvo vnútra – bezpečnostný odbor
- f. Povereníctvo vnútra – obežníky
- f. Povereníctvo vnútra – pracovné tábory
- f. Povereníctvo vnútra – prezídium
- f. Povereníctvo vnútra – sekretariát povereníka

- f. Povereníctvo vnútra – spavodajský odbor
- f. Povereníctvo vnútra – všeobecný odbor
- f. Slovenská liga v Amerike
- f. Štátny plánovací a štatistický úrad 1945 – 1951
- f. Tatra banka – obežníky
- f. Úrad obžalobcu pri Národnom súde
- f. Úrad predsedníctva Slovenskej národnej rady
- f. ÚV KSS – Predsedníctvo
- f. 209
- f. 604

Štátny archív Banská Bystrica

- f. Okresný národný výbor Banská Bystrica

Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Banská Bystrica

- f. Okresný úrad Banská Bystrica

Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Zvolen

- f. Okresný úrad Zvolen
- f. Okresný úrad Krupina

Štátny archív Bratislava

- f. Štátny súd v Bratislave
- f. Okresný ľudový súd Trenčín

Štátny archív Bratislava, pobočka Modra

- f. Obvodný miestny národný výbor Častá
- f. Obvodný notársky úrad Častá
- f. Výber z fondov OÚ a ObNÚ „Židia“

Štátny archív Bratislava, pobočka Trenčín

- f. Notársky úrad Stará Turá
- f. Okresný úrad Nové Mesto nad Váhom

Štátny archív Bratislava, pobočka Trnava

f. Miestny národný výbor Trnava

f. Okresný národný výbor Trnava

f. Okresný akčný výbor Slovenského národného frontu

Štátny archív Bytča

f. Komitét utečencov

Štátny archív Bytča, pobočka Dolný Kubín

f. Obecna kronika Ústie nad Priehradou

f. Okresný národný výbor Trstená

f. Okresný národný výbor v Námestove 1945 – 1959 (1960)

Štátny archív Bytča, pobočka Považská Bystrica

f. Okresný národný výbor Považská Bystrica 1945 – 1948

Štátny archív Košice

f. Krajský národný výbor 1945 – 1949

f. Maďarská okupačná správa 1938 – 1945

f. Okresný ľudový súd v Sečovciach 1945 – 1946

Štátny archív Košice, pobočka Trebišov

f. Miestne národné výbory/obvod Trebišov 1932/45 – 1950/52

f. Miestny národný výbor Čergov 1945 – 1960

f. Obvodný úrad MNV v Čerhove 1945 – 1950

Štátny archív Levoča

f. Michala Grigera

Štátny archív Levoča, pobočka Poprad

f. Okresný národný výbor Spišská Stará Ves

Štátny archív Nitra, pobočka Bojnice

f. Okresný úrad Prievidza

Štátny archív Prešov
f. Demokratická strana

Vojenský historický archív Bratislava
f. VO4

Súkromné archívy autorov kapitol

PERIODIKÁ

Budovateľ, 1946

Cirkevný vestník, 1951

Čas, 1945, 1946

Československá rodina, 1947, 1949

Demokrat, 1947

Demokratický týždenník, 1947

Deň, 1945

Dingir, 2002

Duchovný pastier, 1937

Dzennik Polski, 1945

Elán, 1946

Gazeta Podhalanska, 1946

Hlas práce

Jednota, 1946, 1947

Jednota (USA), 1945

Jednota, katolícky kalendár na obyčajný rok 1946, 1946

Kalendár Jednota na rok 1952, 1952

Kalendár Jednota, 1947, 1947

Katolícke noviny, 1945, 1946, 1947, 1948

Kirchliche Zeitgeschichte, 2004

Křesťanský buditel, 1947, 1948, 1949, 1950

Kultúra, 2001
L'Écho de Paris, 1936
Lidová demokracie, 1947
Literárny týždenník, 1996
Litterae circulares Ordinariatus Tyrnaviensis, 1946 – 1948
Lud, 1948
Marianka, 1946, 1947
Národná obroda, 1945
Národná obroda (príloha vikend), 1996
Národné výbory, 1945
Národní osvobození, 1946
Nové hlasy, 1947
Nové prúdy, 1947
Nové slovo, 1947
Odra, 1945
Ottawa Citizen, 1947
Partizán, 1947
Rozsieváč, 1945, 1947
Pravda, 1945, 1946, 1947, 1948, 1964
Rudé právo, 1945, 1948
Saleziánske zvesti, 1944, 1947
Sbírka zákonů a nařízení Československé republiky, 1948
Slobodné Slovensko, 1947
Slovak Record, 1945
Slovák, 1927, 1945
Slovák v Amerike, 1951
Slovenská literatúra. Revue pre literárnu vedu, 1999
Slovenský národ 1949
Svobodné Československo, 1946

Svobodné slovo, 1946, 1947

The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom, 1948

Trnavský týždeň, 1948

Úřední věstník československý

Verbum, 1946, 1947

Vestník verejnej správy vnútornej, 1940

Výstavba Slovenska, 1946

Zbierka nariadení SNR, 1945 – 1947

Zbierky zákonov a nariadení, 1919

Zbierka zákonov a nariadení republiky Československej, 1945, 1947

O AUTOROCH

PhDr. Milan Bárta (1976)

Absolvoval štúdium na Pedagogickej fakulte UJEP, odbor dejepis, český jazyk. Je autorom a spoluautorom viacerých monografií a desiatok štúdií a odborných článkov. Vo svojej tvorbe sa venuje problematike českých a československých dejín 2. polovice 20. storočia, politickej emigrácii v Československu v rokoch 1948 – 1989, udalostiam 1968 – 1969, ako aj problematike Štátnej bezpečnosti. V súčasnosti pôsobí ako vedúci oddelenia skúmania komunistickej totalitnej moci a je tiež poverený vedením odboru skúmania totalitných režimov v Ústave pro studium totalitních režimů v Prahe.

PhDr. Ján Bobák, CSc. (1950)

Je absolventom Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove, odbor nemčina – dejepis. Pracoval v Matici slovenskej, kde sa venoval výskumu dejín zahraničných Slovákov a po roku 1989 slovenskej politickej emigrácii. Okrem vedecko-výskumnej práce zastával v Matici slovenskej v Bratislave funkcie riaditeľa Ústavu pre zahraničných Slovákov a Slovenského historického ústavu. Zároveň vykonával v rokoch 1996 – 2012 aj funkciu hlavného redaktora časopisu *Historický zborník*. V súčasnosti pracuje ako vedecký pracovník Ústavu pamäti národa. Venuje sa výskumu politiky KSS, ako aj politickej emigrácii po roku 1945. Je autorom niekoľkých monografií, desiatok štúdií a popularizačných článkov.

PhDr. Tomáš Černák, PhD. (1984)

Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, odbor história, absolvoval v roku 2008. Interné doktorandské štúdium na Historickom ústave SAV ukončil v roku 2014 obhajobou dizertačnej práce *Počiatky komunistického režimu na Slovensku – formovanie mechanizmu moci, ktorá sa venovala politickému vývoju na Slovensku po februári 1948*. Vo svojom výskume sa ďalej zaoberá dejinami KSS a jej vedúcich predstaviteľov, osobnosťou Gustáva Husáka a problematikou slovenskej ľavicovej inteligencie celkovo a taktiež športovej histórii s dôrazom na

dejiny čs. a slovenského futbalu. V rámci svojho výskumu publikoval desiatky vedeckých štúdií a popularizačných článkov.

Mgr. Martin Garek, PhD. (1980)

Absolvent Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, odbor história. V súčasnosti pracuje ako odborný asistent na Trnavskej univerzite v Trnave. Vo svojej publikačnej činnosti sa zameriava na oblasť hornej Oravy a severného Spiša v rokoch 1938 – 1948. K uvedenej problematike publikoval viacero štúdií a odborných článkov.

Mgr. Lucia Halmová, PhD. (1986)

Absolvovala doktoranské štúdium na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, kde v roku 2014 jej bol udelený vedecko-akademický titul PhD. Ťažiskom jej záujmu sú najnovšie slovenské dejiny. Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa zaoberá Slovenským národným povstaním v regióne horná Nitra. Výsledky svojej práce prezentovala na niekoľkých domácich aj zahraničných konferenciách a odborných seminároch. Publikovala viaceré vedecké štúdie a odborné články.

PhDr. Ľudovít Hallon, CSc. (1958)

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, odbor slovenčina – dejepis. Je vedúcim Oddelenia dejín vied a techniky Historického ústavu SAV v Bratislave. Vo svojej práci sa venuje dejinám hospodárstva a techniky na Slovensku a v širšom stredoeurópskom priestore v 20. storočí. Je autorom desiatok štúdií na Slovensku a v zahraničí, monografie *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938. Rozvoj alebo upadok?* (2007) a spoluautorom viacerých kolektívnych monografií.

PhDr. Marek Ilko (1981)

Absolvent Filozofickej fakulty PU v Prešove, odbor dejepis – filozofia. V súčasnosti pôsobí ako učiteľ pre nižšie stredné vzdelávanie na CZŠ sv. Košických mučeníkov v Ždani. Popri pedagogickej práci sa venuje regionálnym dejinám so zameraním na Tokajské obce v Zemplíne. Spolupracuje na písaní kroniky farnosti Čerhov, obce Čerhov ako aj na vydaní novej monografie o obci Čerhov.

PhDr. Vlasta Jaksicsová, PhD. (1954)

Vedecká pracovníčka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, kde pôsobí od roku 1992. V rokoch 2005 – 2006 bola šéfredaktorkou populárno-vedeckého časopisu *História*. Ťažiskom jej vedeckého záujmu je výskum kultúrohistorických súvislostí obdobia slovenskej moderny so zameraním na vzťah kultúry a politickej moci v 20. storočí. Je autorkou desiatok štúdií, popularizačných článkov a monografie *Kultúra v dejinách – dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiach prvej polovice 20. storočia*. Analyzuje v nej pôsobenie slovenských vzdelancov ako prevažne umeleckých tvorcov, najmä však ako prirodzených iniciátorov a účastníkov verejného diskurzu o základných otázkach slovenského spoločenského a politického smerovania v 20. storočí.

Mgr. Juraj Jankech (1989)

Absolvent študijného odboru história Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, na ktorej v súčasnosti pôsobí ako interný doktorand. Objektom jeho výskumu sú prevažne povojnové dejiny Slovenska v 20. storočí, s užším zameraním na obdobie rokov 1945 – 1948. Momentálne realizuje výskum k dizertačnej práci na tému: Repatriácia a emigračné tendencie židovskej menšiny na Slovensku v rokoch 1945 – 1949 a k uvedenému časovému úseku dejín zároveň pripravuje svoju prvú monografiu regionálneho charakteru.

PhDr. Jan Kalous, Ph.D. (1972)

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, odbor história – politológia. Je autorom a spoluautorom viacerých monografií a odborných publikácií, ako aj autorom desiatok štúdií a odborných článkov ako v Čechách, tak aj v zahraničí. Niekoľko rokov pôsobil ako riaditeľ odboru skúmania totalitných režimov v Ústave pro studium totalitních režimů v Prahe. Záujmom jeho profesionálnej činnosti je skúmanie českých a československých dejín po roku 1945, história represívneho aparátu komunistického Československa, politické procesy v Československu a v Strednej Európe, ako aj udalosti rokov 1968 – 1969. V súčasnosti pôsobí v Ústave pro studium totalitních režimů v Prahe. Je členom redakčných rád viacerých vedeckých časopisov.

PhDr. Rastislav Karaba, PhD. (1978)

Absolvent odboru história na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. Pracuje ako vedúci Oddelenia registratúry a archívniectva v Univerzitnej nemocnici Bratislava. Vo svojej vedeckej činnosti sa špecializuje na slovenské cirkevné dejiny 20. storočia. Je autorom monografie *Katolícka cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1945 – 1948* (2008) a viacerých štúdií a článkov.

PhDr. Michal Kovačík (1986)

Pracuje v SNM-Múzeu Červený Kameň v Častej ako kurátor zbierky zbraní. Zaoberá sa dejinami Slovenska v prvej polovici 20. storočia, regionálnymi dejinami a dejinami vojenstva.

Mgr. Katarína Kožáková, PhD. (1982)

Absolventka Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, odbor história. Dizertačnú prácu na tému Sociálna politika a sociálne zákonodarstvo na Slovensku po druhej svetovej vojne obhájila v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Zaoberá sa najnovšími sociálnymi dejinami Slovenska v kontexte Československej republiky. Je autorkou štúdií, popularizačných článkov, spoluautorkou kolektívnych monografií.

Mgr. Juraj Krištofík (1985)

Vyšťudoval históriu na Trnavskej univerzite v Trnave a Univerzite Karlovej v Prahe. Venuje sa pôsobeniu partizánov na Slovensku s dôrazom na podjavorinský región a ich miestu v historickej pamäti. Skúma taktiež vybrané problémy dejín podjavorinského kraja v 20. storočí. Je spoluzostavovateľom zborníka *Partizáni a Slovensko* (Krakov, 2013). Dosiaľ publikoval niekoľko štúdií.

Mgr. Juraj Kríž (1987)

Absolvent Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, odbor história – anglický jazyk. V súčasnosti pôsobí ako interný doktorand na katedre histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Zaoberá sa predovšetkým politickými dejinami Slovenska v 20. storočí.

Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD. (1967)

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, odbor filozofia – história. Je dlhoročným pracovníkom na Katedre histórie Pedagogickej fakulty UK v Bratislave, ktorú vedie od roku 2004. Vo svojej práci sa zameriava na výskum slovenských dejín 20. storočia. Predmetom jeho záujmu sú najmä politické, kultúrne a cirkevné dejiny. Je autorom viacerých monografií, vedeckých štúdií a populárnych článkov doma i v zahraničí. Je tiež členom viacerých vedeckých spoločností a redakčných rád vedeckých časopisov. Podieľa sa tiež na tvorbe učebníc dejepisu pre slovenské školy.

PhDr. Milica Majeriková-Molitoris, PhD. (1977)

Absolvovala štúdium dejepisu a občianskej náuky na Fakulte humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove. Dizertačnú prácu obhájila na Katedre histórie Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Je redaktorkou krajanského časopisu Spolku Slovákov v Poľsku *Život*, zostavovateľkou historickej ročenky *Almanach Slováci v Poľsku* i členkou výboru Spišského dejepisného spolku. Venuje a sa problematike slovensko-poľských (resp. česko-slovensko-poľských) vzťahov najmä po roku 1918, regionálnym dejinám severného Spiša a hornej Oravy i problematike slovenskej menšiny v Poľsku. Je autorkou monografií *Vojna o Spiš. Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte česko-slovensko-poľských vzťahov* (2007) a *Vojna po vojne. Severný Spiš a horná Orava v rokoch 1945 – 1947* (2013) i spoluautorkou regionálnych monografií *Tvarožná* (2008), *Spišská Stará Ves* (2008), *Doživotná umiestnenka* (2010), *Malá Franková* (2011), *Tajné dejiny hornej Oravy/ Tajne dzieje górnej Orawy* (2012) a *Spišské Hanušovce* (2013). Na Slovensku i v zahraničí publikovala desiatky historických štúdií a populárno-vedeckých článkov s vyššie uvedenou problematikou.

Mgr. Michal Malatinský (1989)

Absolvent Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, odbor právo, kde v súčasnosti pôsobí ako interný doktorand na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Venuje sa najmä právnym dejinám Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny a v povojnovom období. Je autorom viacerých článkov a štúdií.

Mgr. Matej Medvecký, PhD. (1977)

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, odbor história – anglický jazyk a literatúra. Pracuje ako samostatný vedecký pracovník Vojenského historického ústavu. Zaoberá sa najnovšími slovenskými dejinami, obzvlášť dejinami armády a tajných služieb u nás. Je členom vedeckej rady VHÚ. Na Slovensku i v zahraničí publikoval spolu viac než štyri desiatky štúdií, popularizačných článkov, dve vedecké monografie *Spravodajské eso slovenského štátu: kauza Imrich Sucký* (2007) a *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948* (2011). Je spoluautorom odbornej monografie *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989* (2012), zostavovateľom viacerých zborníkov z konferencií a v rokoch 2007 – 2009 pôsobil ako šéfredaktor časopisu *Pamäť národa*.

Doc. Mgr. Katarína Slobodová Nováková, PhD. (1979)

Vyštudovala históriu a etnológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Doktorandské štúdium absolvovala v Ústave etnológie SAV v Bratislave. Od roku 2006 pôsobí na katedre etnológie a mimoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Oblasťami jej záujmu sú agrárna kultúra so zameraním na vinohradníctvo; transport v európskych kontextoch a kulinárna kultúra. V ostatných rokoch sa venuje i problematike kolektivizácie a družstevného hospodárenia. Výsledky svojich výskumov pravidelne publikuje vo vedeckých periodikách doma i v zahraničí. Je autorkou štyroch vedeckých monografií, spoluautorkou piatich vedeckých monografií, desiatok kapitol v monografiách, viacerých populárno-vedeckých publikácií.

PhDr. Michal Pehr, PhD (1977)

Absolvent FF UK v Prahe. Historik a politológ, pracovník Masarykovho ústavu a Archívu AV ČR a pedagóg. Špecializuje sa predovšetkým na problematiku novodobého českého politického myslenia a politického straníctva v Čechách, respektíve v Československu, na český politický katolicizmus a na históriu tretej Československej republiky 1945 – 1948. Publikoval množstvo štúdií v odborných časopisoch a zborníkoch a je

autorom, resp. spoluautorom niekoľkých kníh a monografií (napr. *Zápas o nové Československo 1939 – 1946*). Je tiež členom niekoľkých odborných spoločností (napr. České společnosti pro politické vědy, výboru Masarykovy společnosti, Společnosti Edvarda Beneše, Společnosti bratří Čapků) a členom redakčných rád časopisov *Moderní dějiny* a *Paměť národa* a vedeckej rady Ústavu pro studium totalitních režimů v Prahe.

Ivan A. Petranský, PhD. (1976)

Absolvoval magisterské štúdium archívnictva a histórie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a doktorandské štúdium slovenských dejín v Historickom ústave SAV v Bratislave. V rokoch 2007 – 2013 bol predsedom Správnej rady Ústavu pamäti národa. Pôsobí na Katedre historických vied a stredoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Venuje sa dejinám 20. storočia, predovšetkým z hľadiska perzekúcií cirkví a vzťahov štátu a cirkví. Napísal vedecké monografie *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946* (2001) a *Život pod hviezdou. Osudy Tomáša Dezidera Munka* (2008).

Mgr. et Mgr. Ondrej Podolec, PhD. (1975)

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, odbor história – slovenský jazyk a literatúra a Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Doktorandské štúdium absolvoval v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied, kde aj do roku 2007 pracoval. V súčasnosti prednáša právne dejiny na Katedre právnych dejín Právnickej fakulty Univerzity Komenského a je pracovníkom Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Zaoberá sa dejinami Slovenska v 20. storočí, najmä vývojom politického systému, dejinami verejnej správy i perzekúciami rôznych skupín obyvateľstva nedemokratickými režimami. Je autorom monografie *Medzi kontinuitou a diskontinuitou (Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945)*, spoluautorom publikácií *14. marec 1939 (Vznik slovenského štátu) 1. a 2. i viacerých edícií dokumentov*. Publikoval niekoľko desiatok vedeckých štúdií na Slovensku i v zahraničí.

PhDr. Miroslav Sabol, PhD. (1974)

Absolvent Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave odbor Dejepis – Občianska náuka – Etická výchova. V súčasnosti pracuje

na oddelení dejín vied a techniky Historického ústavu SAV. Zaoberá sa hospodárskymi a sociálnymi dejinami Slovenska a Československa v 20.storočí. Je autorom monografie *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948* (2010), s L. Hallonom a A. Falisovou publikácie *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948* (2011). Je tiež spoluautorom viacerých monografií a autorom niekoľkých desiatok štúdií a článkov.

Mgr. Jerguš Sivoš, PhD. (1979)

Absolvent Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti pracovník sekcie dokumentácie Ústavu pamäti národa. Vo svojej práci sa zameriava na výskum obdobia neslobody, najmä na pôsobenie Štátnej bezpečnosti. Je autorom publikácií *XII. správa ZNB. Dokumenty k činnosti Správy kontrarozvedky v Bratislave 1974 – 1989* (2008) a *Bez rozsudku! Pracovné tábory, sústreďovacie tábory a tábory nútenej práce na Slovensku 1945 – 1953* (2011). Pôsobí ako člen redakčnej rady českého odborného periodika *Securitas Imperii* a člen redakcie časopisu *Pamäť národa*.

PhDr. Peter Sokolovič, PhD. (1981)

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, odbor história – slovenčina. V súčasnosti pôsobí ako odborný asistent na katedre historických vied a stredoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Vo svojej práci sa venuje prevažne problematike spoločensko-politických dejín rokov 1938 – 1948, ako aj povojnovým retribučným a politickým procesom. Bol niekoľkoročným šéfredaktorom časopisu *Pamäť národa*. Je autorom desiatok štúdií, popularizačných článkov, monografie *Hlinkova garda 1938 – 1945* (2009), spoluautorom niekoľkých kolektívnych monografií a zostavovateľom viacerých zborníkov a kolektívnych monografií.

PhDr. Marek Syrný, PhD. (1977)

Vyštudoval učiteľskú aprobáciu história – geografia na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici, kde na Katedre histórie pôsobil aj ako interný doktorand. V súčasnosti pôsobí ako odborný asistent na Fakulte politických vied a medzinárodných vzťahov a čiastočne aj v Múzeu SNP

v Banskej Bystrici. Vo svojej práci sa venuje prevažne problematike spoločensko-politických dejín rokov 1938 – 1948 na Slovensku, resp. Československu, v širšom kontexte národným i svetovým dejinám 20. storočia. Je šéfredaktorom časopisu *Vojnová kronika*. V roku 2010 vyšla jeho doktorská práca v knižnej verzii pod názvom *Slovenskí demokrati '44 – '48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. V roku 2013 publikoval prehľadovú publikáciu *Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944*.

Prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc. (1954)

Vyštudoval históriu a filozofiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Za profesora v odbore slovenské dejiny bol prezidentom Slovenskej republiky menovaný v roku 2004. Pôsobí ako vysokoškolský pedagóg na Fakulte humanitných vied UMB v Banskej Bystrici. Vedecko-výskumne sa orientuje na výskum národných dejín po roku 1945 v oblasti agrárnej politiky, represii pofebruárového režimu a slovenského exilu po roku 1945. K tejto problematike publikoval viacero štúdií v domácich a zahraničných vedeckých časopisoch, vystúpil na početných domácich a zahraničných vedeckých konferenciách a napísal niekoľko monografických prác.

Mgr. Martin Vitko (1990)

Absolvent Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne, odbory história a muzeológia. V súčasnosti pôsobí ako interný doktorand na Historickom ústave Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne. Vo svojom výskume sa zameriava na obdobie rokov 1938 – 1948, a to s dôrazom na partizánske hnutie v období vojny resp. angažovanie partizánov v spoločenskom živote po r. 1945. Venuje sa tiež vybraným aspektom socialistického múzejníctva v Československu.

ROKY PRELOMU

Slovensko v rokoch 1945 – 1948

Autori: PhDr. Peter Sokolovič, PhD. a kolektív

Recenzenti: Doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.

PhDr. Anton Hrnko, CSc.

Vydavateľ : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave,
Filozofická fakulta

Vydanie: prvé

Rok vydania : 2015

Tlač: Michal Vaško – Vydavateľstvo, Prešov

Náklad: 100 ks

Počet strán: 822

ISBN 978-80-8105-643-7